

KER. JOGI SEMINARIUM
LELTARI SZÁM 3866

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

Szakleltár 0040

SZERKESZTI:
HELLER FARKAS

1934

LVIII. ÉVFOLYAM

77. KÖTET

Szakleltár 106

HELYSZÁM
H 4102

M. KÖZGAZD. EGYETEM

Szaklelt. sz. 5/a 36607/10

Tanszéki lelt. sz.

P
1608/10

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM
KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék 1934.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Badics József</i> : Irányított mezőgazdaság	153
<i>Balás Károly</i> : Adólikviditás.	205
<i>Bikkal Dénes</i> : Társadalombiztosítás Magyarországon.	341
<i>Éber Antal</i> : Elnöki megnyitó	301
<i>Éber Ernő</i> : A mezőgazdasági oktatás elvei és módszerei	595
<i>Gesztelyi Nagy László</i> : A mezőgazdasági politika új utjai és eszközei.	232
<i>Gorove László</i> : A negyvenéves Magyar Közgazdasági Társaság	304
<i>György Ernő</i> : Rugalmasság a gazdasági életben.	106
<i>Halász Ferenc</i> : Magyarország külföldi adósságainak rendezése	22
<i>Heller Farkas</i> : Gávai Gaal Jenő (1846—1934.)	I—IV
<i>Heller Farkas</i> : Áralakulás és nemzeti jólét	308
<i>Ifj. Leopold Lajos</i> : Munkabér és nagybirtok	445
<i>Mezey Lajos</i> : Malthus	97
<i>Navratil Ákos</i> : Közgazdaságtan és közgazdasági politika.	1
<i>Neumann Károly</i> : Adalékok a közlekedés gazdaságának elméletéhez	541
<i>Pleidell Ambrus</i> : A merkantilizmus történetéhez Magyarországon	43
<i>Pozsonyi Gábor</i> : Progresszív adótarifák vizsgálata	480
<i>Surdányi-Unger Tivadár</i> : Szabad és kötött gazdaság	429
<i>Varga István</i> : A fasizmus gazdaságpolitikája	570

Közlemények.

<i>Andreich Jenő</i> : A tudományos kutató munka fejlődése és a közgazdaságtan	616
<i>Bikkal Dénes</i> : A gazdasági élet alakulása az Országos Társadalombiztosító Intézet évi jelentéseinek tükrében	66
<i>Bikkal Dénes</i> : Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1933. évi jelentése	619
<i>Éber Ernő</i> : Állatállományunk számbeli és értékbeli változásai	507
<i>Kardos Béla</i> : Kartellek, új kartelltvény és kartellstatisztika Cseh-Szlovákiában	510
<i>Kisléghi Nagy Dénes</i> : Magyar társadalomfilozófia	61
<i>Pálinkás András</i> : A gyapjuértékesítés megszervezése a közszállítások útján	168
<i>Pikler Endre</i> : Az automatikus transzferképesség elmélete	260
<i>Cs. Szabó László és Rácz Jenő</i> : Az amerikai áralakulás az aranyalap elhagyása óta	390
<i>Tóth Jenő</i> : A paprikatermelés újabb szabályozása	274
<i>Vitéz Vásárhelyi Boldizsár</i> : Románia vasuti politikája a világháború után	171

irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák címeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

	Oldal
Magyar agrártörténeti irodalom (H. Pálffy Ilona)	68

Könyvismertetések.

A telepítés (Tóth Jenő)	404
Annuaire international de Statistique agricole 1932—33 (Tóth Jenő)	406
Balás Károly: Pénzügytan (H. F.)	180
Belitzky János: A magyar gabonakivitel története 1860-ig (H. Pálffy Ilona)	68
Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól. (Cs. Szabó László)	518
Chaminade Marcel: La monarchie et les puissances d'argent 1815—1848 (Cs. Szabó László)	89
Csapody Csaba: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében (H. Pálffy Ilona)	68
Csatai Antal Géza: Infláció vagy aranyalap? (Lándori György)	196
Delaisi, Francis: La bataille de l'or (Domány Gyula)	285
Deutsch Otto und Vértes Alexander: Aufbau, nicht Abbau! (Grossmann László)	193
Diczig Alajos: Az általános forgalmiadó kifejlődése néhány külföldi államban (László Béla)	91
Dvihally Anna Mária: A budai szőlőművelés története (H. Pálffy Ilona)	68
Économie Libérale et Économie Dirigée (Gábor László)	188
Elsas M. J.: Volkswohlstand und Volkseinkommen. (Varga István)	282
Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika (H. F.)	84
Fabierkiewicz, Waclaw: Nauka o pieniadzu (lovag Pietrzykovszky László.)	188
Fülei-Szántó Endre: A váltótelepítési jog különös tekintettel a genfi nemzetközi egyezményre (Doroghi Ervin)	627
Gangeni Lello: Svolgimento del pensiero economico (Csikay Pál)	521
Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története (Kisléghi Nagy Dénes)	403
Harmaja Leo: Kansantaloudellinen Yhdistys 1884—1934 (H. F.)	87
H. V. Hodson: Economics of a changing World. (Tóth József)	529
Hayek, Friedrich A. v.: Preise und Produktion (Domanovszky Ákos)	527
Hemmersam, Emil: Das Genossenschaftswesen der dänischen Bauern (Varga István).	417
Hoszowski Stanislaw: Ceny we Lwowie w XVI—XVII. wieku. (Komoróczy György)	417
Hoszowski Stanislaw: Ceny we Lwowie w latach 1701—1914 (Komoróczy György)	622
Kadosa Pál.: Az áralakulás (Heller Farkas)	68
Kalász Elek: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban (H. Pálffy Ilona)	533
Keller, Paul: Die korporative Idee in der Schweiz (Gábor L.)	194
Klebe, Heinrich: Die wirtschaftliche Bedeutung des Arbeitsschutzes insbesondere der Gewerbehygiene (Bolberitz Károly)	68
Komoróczy György: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása (H. Pálffy Ilona)	628
Lakner György: A bankok és a pénzpiac (Varga István)	185
Laum, Bernhard: Die geschlossene Wirtschaft (Kisléghi Nagy Dénes)	530
Liebe, Hans: Preisbildung bei Gemüse und Obst (Gábor László)	191
Machlup, Fritz: Führer durch die Krisenpolitik (Varga István)	628
Matolcsy Máttyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon (Lipták L.)	

	Oldal
<i>Mikos Ferenc</i> : A Quadragesimo anno gazdasági rendje (Heller Farkas)	512
<i>Morgenstern Oscar</i> : Die Grenzen der Wirtschaftspolitik (Varga István)	189
<i>Raith Tivadar</i> : Az irodaüzem racionalizálása (Lándori György)	534
<i>Richter-Altschäffer, Hans</i> : Einführung in die Korrelationsrechnung (Andreich Jenő)	284
<i>Richter-Altschäffer, Hans</i> : Theorie und Technik der Korrelationsanalyse (Andreich Jenő)	284
<i>Rosenberg Hans</i> : Die Weltwirtschaftskrisis von 1857—1859 (Cs. Szabó László)	413
<i>Schilling Zoltán</i> : Energiatan és pénzülmélet (H. F.)	76
<i>Sinkovics István</i> : A magyar nagybirtok élete a XV. század elején (H. Pálffy Ilona)	69
<i>Surányi-Unger, Theo</i> : Economics in the twentieth Century (H. F.)	278
<i>Sombart, Werner</i> : Deutscher Sozialismus (Korek Valéria)	523
<i>Szél Jenő</i> : Számviteli, organizációs és racionalizálási problémák megoldása (Lándori György)	640
<i>Szigeti Gyula</i> : Magyarország városi üzemei és vállalatai (Varga István)	82
<i>Teschemacher, Hans</i> : Der deutsche Staat und der Kapitalismus (H. F.)	636
<i>Tomaszewszky Edward</i> : Ceny we Krakowie w latach 1601—1795 (Komoróczy György)	417
<i>Tóth Jenő</i> : Agrárpolitikai Utmutató (Mattyasovszky Miklós)	411
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. X. Jahrgang. 1934 (Óvári Papp Zoltán)	637
<i>Vogel Adolf</i> : Preisspannen im Kartoffelhandel (Gábor László)	530
<i>Wellmann Imre</i> : A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre (H. Pálffy Ilona)	68
<i>Wolf Franz</i> : Umschwung (Takaróné Gáll Beatrix)	419
<i>Zentai Dezső</i> : A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten (Lándori György)	639
<i>Zwiedineck-Südenhorst, Otto</i> : Allgemeine Volkswirtschaftslehre (Neubauer Gyula)	279

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia (Cs. P.)	643
Economic Journal. (A. J.)	287
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. Á.)	92, 200
Revue d'Économie Politique. (Cs. P.)	538, 644
Revue Économique Internationale (Cs. Sz. L.)	93, 197, 423, 535, 646
Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)	94, 426, 540, 648
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)	288

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések	95, 202, 290, 427
Tanácskozmány a házadómentességről	96
Igazgató-választmányi ülések	296
A főtítkár jelentése a társaság 1933. évi működéséről	297
A főpénztárnok jelentése az 1933. évi zárszámadásokról	298
Közgyűlés	427

Közgazdaságtan és gazdasági politika.

Tartalom: 1. Mi a közgazdaságtan? — Tiszta elmélet és irányzott közgazdaságtani tudomány. — Az „igazságra“ törekvés a közgazdaságtanban. — 2. Mi a közgazdasági politika? — Közgazdasági politikát nemcsak a közhatalom űzhet. — A közhatalomnak a gazdasági politikában mind több versenytársa támad. — 3. A gazdasági politika hatása a közgazdaságtanra. — A gazdasági politika anyagot nyújt a közgazdaságtannak tanulmányozásra és elmélkedésre. — A közgazdaságtani elmélet két gyökere: a kor gazdasági politikája és az eszmék világa. — Példák a régi és a mai időkből. — Biráló és alátámasztó elméletek. — 4. A közgazdaságtan hatása a gazdasági politikára. — Közgazdaságtani tanítások és a gazdasági élet új fejleményei. — Vádak a közgazdaságtan ellen és ennek okai. — A közgazdaságtan abszolút igazságai. — 5. A „tudományos“ közgazdasági politika. — A produktivitás nem lehet a gazdasági politika helyességének mértéke. — Miként segítheti csupán a közgazdaságtan a gazdasági politikát? — A tudomány fejlődése ebből a szempontból: változás a közgazdaságtani rendszer két részének, az elméletinek és a gyakorlatinak viszonya és aránya tekintetében. — 6. A magánérdek és a gazdaságitól függetlenül kitűzött politikai cél hatása erősebb a gazdasági politikára, mint a közgazdaságtan tanításáé. — Ennek mélyebben fekvő okai. — A gazdasági politika mindig beavatkozó, az elmélet ezzel szemben, alaptermészeténél fogva, inkább liberális hajlandóságu. — 7. A történelem a beavatkozó gazdasági politikát is igazolta. — Az elmélet ezt könnyen magyarázza. — A hatások és ellenhatások a gazdasági élet alakulásában. — 8. A gazdasági politika eszközei folyton finomodnak, de ennek a tökéleteshülésnek határa van. — A tény vizsgálata a pénzpolicán, illetve a devizagazdálkodáson. — A mai korlátozó gazdaságpolitika okai és ennek szükségkepeni következményei. — 9. Az ellenhatásként jelentkező szabaddab mozgást biztosító gazdasági politika uralma sem lehet tartós. — A gazdasági szabadság korlátozásának harmadik oka: a gyengébb védelme az erőssel szemben. — A hatalmi tényező szerepe a gazdasági életben. — Az adóvédelem. — 10. A beavatkozó állam válságpolitikája. — A termelés összpontosítása és a tervgazdálkodás az államkapitalizmus felé vezet. — A szocializmus ellen sikra szállt új gazdaságpolitikai irányzatok viszonya a szocializmushoz és a kommunizmushoz.

1. A közgazdaságtan és a gazdasági politika viszonyáról rendesen azért, vagy legalább azért is szoktak beszélni, hogy gyakorlati gazdaságpolitikai állásfoglalásokat és irányzatokat a közgazdaságtan tanításai szempontjából, tehát a tudomány nevében bírálata alá vegyenek. A következő soroknak is ez a céljuk. De a bírálatnak főleg az alapjait igyekszem bennük tisztázni, és éppen ezért a gazdasági politika tényeivel is csak általánosságban foglalkozom. A feladat komolyan, pártatlanul csak így oldható meg.

Mikor az elmélet a gyakorlat kérdéseire nyul, tudatában

	Oldal
<i>Mikos Ferenc</i> : A Quadragesimo anno gazdasági rendje (Heller Farkas)	512
<i>Morgenstern Oscar</i> : Die Grenzen der Wirtschaftspolitik (Varga István)	189
<i>Raith Tivadar</i> : Az irodaüzem racionalizálása (Lándori György)	534
<i>Richter-Altschäffer, Hans</i> : Einführung in die Korrelationsrechnung (Andreich Jenő)	284
<i>Richter-Altschäffer, Hans</i> : Theorie und Technik der Korrelationsanalyse (Andreich Jenő)	284
<i>Rosenberg Hans</i> : Die Weltwirtschaftskrisis von 1857—1859 (Cs. Szabó László)	413
<i>Schilling Zoltán</i> : Energiatan és pénzelmélet (H. F.)	76
<i>Sinkovics István</i> : A magyar nagybirtok élete a XV. század elején (H. Pálffy Ilona)	69
<i>Surányi-Unger, Theo</i> : Economics in the twentieth Century (H. F.)	278
<i>Sombart, Werner</i> : Deutscher Sozialismus (Korek Valéria)	523
<i>Szél Jenő</i> : Számviteli, organizációs és racionalizálási problémák megoldása (Lándori György)	640
<i>Szigeti Gyula</i> : Magyarország városi üzemei és vállalatai (Varga István)	82
<i>Teschemacher, Hans</i> : Der deutsche Staat und der Kapitalismus (H. F.)	636
<i>Tomaszewszky Edward</i> : Ceny we Krakowie w latach 1601—1795 (Komoróczy György)	417
<i>Tóth Jenő</i> : Agrárpolitikai Utmutató (Mattyasovszky Miklós)	411
Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. X. Jahrgang. 1934 (Óvári Papp Zoltán)	637
<i>Vogel Adolf</i> : Preisspannen im Kartoffelhandel (Gábor László)	530
<i>Wellmann Imre</i> : A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre (H. Pálffy Ilona)	68
<i>Wolf Franz</i> : Umschwung (Takaróné Gáll Beatrix)	419
<i>Zentai Dezső</i> : A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten (Lándori György)	639
<i>Zwiedineck-Südenhorst, Otto</i> : Allgemeine Volkswirtschaftslehre (Neubauer Gyula)	279

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia (Cs. P.)	643
Economic Journal. (A. J.)	287
Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (D. Á.)	92, 200
Revue d'Économie Politique. (Cs. P.)	538, 644
Revue Économique Internationale (Cs. Sz. L.)	93, 197, 423, 535, 646
Weltwirtschaftliches Archiv. (T. J.)	94, 426, 540, 648
Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. (K. V.)	288

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések	95, 202, 290, 427
Tanácskozmány a házadómentességről	96
Igazgató-választmányi ülések	296
A főtitkár jelentése a társaság 1933. évi működéséről	297
A főpénztárnok jelentése az 1933. évi zárszámadásokról	298
Közgyűlés	427

Közgazdaságtan és gazdasági politika.

Tartalom: 1. Mi a közgazdaságtan? — Tiszta elmélet és irányzott közgazdaságtani tudomány. — Az „igazságra“ törekvés a közgazdaságtanban. — 2. Mi a közgazdasági politika? — Közgazdasági politikát nemcsak a közhatalom űzhet. — A közhatalomnak a gazdasági politikában mind több versenytársa támad. — 3. A gazdasági politika hatása a közgazdaságtanra. — A gazdasági politika anyagot nyújt a közgazdaságtannak tanulmányozásra és elmélkedésre. — A közgazdaságtani elmélet két gyökere: a kor gazdasági politikája és az eszmék világa. — Példák a régi és a mai időkől. — Biráló és alátámasztó elméletek. — 4. A közgazdaságtan hatása a gazdasági politikára. — Közgazdaságtani tanítások és a gazdasági élet új fejleményei. — Vádak a közgazdaságtan ellen és ennek okai. — A közgazdaságtan abszolút igazságai. — 5. A „tudományos“ közgazdasági politika. — A produktivitás nem lehet a gazdasági politika helyességének mértéke. — Miként segítheti csupán a közgazdaságtan a gazdasági politikát? — A tudomány fejlődése ebből a szempontból: változás a közgazdaságtani rendszer két részének, az elméletinek és a gyakorlatinak viszonya és aránya tekintetében. — 6. A magánérdek és a gazdaságitól függetlenül kitűzött politikai cél hatása erősebb a gazdasági politikára, mint a közgazdaságtan tanításáé. — Ennek mélyebben fekvő okai. — A gazdasági politika mindig beavatkozó, az elmélet ezzel szemben, alaptermészeténél fogva, inkább liberális hajlandóságu. — 7. A történelem a beavatkozó gazdasági politikát is igazolta. — Az elmélet ezt könnyen magyarázza. — A hatások és ellenhatások a gazdasági élet alakulásában. — 8. A gazdasági politika eszközei folyton finomodnak, de ennek a tökéletesbülésnek határa van. — A tény vizsgálata a pénzpolitikán, illetve a devizagazdálkodáson. — A mai korlátozó gazdaságpolitika okai és ennek szükségképpen következményei. — 9. Az ellenhatásként jelentkező szabadság mozgást biztosító gazdasági politika uralma sem lehet tartós. — A gazdasági szabadság korlátozásának harmadik oka: a gyengébb védelme az erőssel szemben. — A hatalmi tényező szerepe a gazdasági életben. — Az adóvédelem. — 10. A beavatkozó állam válságpolitikája. — A termelés összpontosítása és a tervgazdálkodás az államkapitalizmus felé vezet. — A szocializmus ellen sikra szállt új gazdaságpolitikai irányzatok viszonya a szocializmushoz és a kommunizmushoz.

1. A közgazdaságtan és a gazdasági politika viszonyáról rendszeresen azért, vagy legalább azért is szoktak beszélni, hogy gyakorlati gazdaságpolitikai állásfoglalásokat és irányzatokat a közgazdaságtan tanításai szempontjából, tehát a tudomány nevében bírálat alá vegyenek. A következő soroknak is ez a céljuk. De a bírálatnak főleg az alapjait igyekszem bennük tisztázni, és éppen ezért a gazdasági politika tényeivel is csak általánosságban foglalkozom. A feladat komolyan, pártatlanul csak így oldható meg.

Mikor az elmélet a gyakorlat kérdéseire nyúl, tudatában

van felelősségének. Ilyenkor tehát különösen alapos munkát akar végezni. Ezt pedig csak úgy teheti, ha az alphánál kezdi. Először is azt kell tisztázni, hogy mi a közgazdaságtan és hogy mit nevezünk gazdasági politikának.

Közgazdaságtan alatt, különösen a gazdasági politikával való szembeállításban, elsősorban elméleti közgazdaságtant, közgazdaságtani elméletet ért mindenki. Ehhez a közfelfogáshoz csatlakozhatunk. Hozzátehetjük még, hogy elmületről szólva, rendszeresen elgondolt és éppen így előadott olyan magyarázatot képzelünk, mellyel valamely történést, ténylefolyást, a közgazdaságtanban éppen gazdasági tüneményalakulást, akarunk okai tekintetében és egyéb összefüggéseiben is érthetővé tenni. Az elmélet, a közgazdaságtani is, mindig bir valami tárgyi alappal. Ha ilyenel nem rendelkezik, a levegőben lóg, nincs haszna az emberiség szempontjából. Ez a tárgyi alap rendszeren valamely tapasztalás vagy legalább komoly sejtés, melyből tovább okoskodva véli az elmélet embere többékevésbé tökéletes gondolatépülettel a való tényt magyarázhatni. Minél inkább tényekből indul ki valamely elmélet, illetve a valóságnak minél inkább megfelelően ismeri fel azokat a tüneményeket, melyekből mint tényekből óhajt kiindulni, rendszeren annál inkább közelíti meg az elméleti magyarázat a célját, feltéve, hogy a tapasztalati tényhez füződő gondolatláncolat logikailag is helyes.

Ha a kiindulásul szolgáló tény kutatása közben, annak felismerésekor, vizsgálata és magyarázata alkalmával semmi más nem vezet, mint az összefüggések felderítésére irányuló törekvés, tiszta elmélettel állunk szemben. Magától értetődik, hogy az ilyen magyarázat egyáltalán nem értékel. Ilyen tiszta elméleti magyarázatok például a közgazdaságtanban e tudomány pszichológiai irányzatának, a határhaszoniskolának alapvető tanításai. Ilyeneknek tekinthetjük a matematikai közgazdaságtan kiinduló pontjául szolgáló egyensulyi tételt és az ebből tovább folyó levezetéseket is. De még ezt a tételt sem minden esetben. Mert ha helyes az a megállapítás, hogy ez a tétel tulajdonképpen csak matematikai nyelvre fordított visszhangja a klasszikusok keresleti és kínálati tanának, úgy már ez az elmélet sem mondható tisztának. Hiszen az angol iskola árelméleti alaptételében, összes okoskodásainak ebben a kiindulópontjában már értékel is. A klasszikusok szerint a természetes ár egyuttal a helyes ár is.

Az elmélet tisztaságát megőrizni, az elméleti kutatástól az összefüggések felderítésére irányuló igyekezeten tulmenően minden céltűzést távol tartani, fölöttébb nehéz. A kutatónak, ha tiszta elméletet akar üzni, bármilyen furcsán hangozzék is, még a közönséges értelemben vett igazságra sem szabad törekednie, mert az igazság előbb megállapítandó, ez a megállapítás pedig már értékelés. A céltűző közgazdaságtannak azok az

irányzatai érezték és érzik elméleteikben különösen terhelően az igazságra törekvés, az ethikum, a politikum súlyát, amelyek a szociális, a társadalmi igazság szolgálatának a jelszavával indulnak kutató utjukra. A tágan értelmezett szocializmus minden árnyalata, az ethikai iskolától kezdve, a rendi világ formáiban felépülni kívánó, vagy a magát nemzeti szocializmusnak nevező államkapitalizmuson keresztül és a marxizmuson át a teljes kommunizmusig, mind politikumot tanítanak, pedig egyikük-másikuk világhírűvé vált elméleteket is alkotott. Csak hogy ezek az elméletek mind színezettek, előre kitűzött cél felé haladnak. A tiszta elméleti tanítás szigorú híve az ilyen magyarázatot nem hajlandó elméletnek, sőt még tudománynak, közgazdaságtannak sem tekinteni. Az élet, de a közkeletű szakmabeli felfogás is elnézőbb az ilyen politikai célokat is követő tudománnyal szemben. A nemzeti törekvésű történeti iskola és a társadalmi érzésű tanszéki szocializmus irányától éppen úgy nem tagadja meg a tudományos jelleget, mint ahogy ma komoly közgazdaságtant, tudományt lát e két utóbb említett német közgazdaságtani irányzat tanítványában és továbbfejlesztőjében, az amerikai institucionalizmusban is. Mindebből látható, hogy közgazdaságtan alatt többfélét lehet érteni.

2. Mit jelent most már a gazdasági politika? Míg a tudomány gondolkodás, addig ez nyilván gazdasági téren végbe menő cselekvés. De jelenti egyben az ilyen cselekvés kísérőjelenségeit, így a célkeresést, a célkitűzést, az állásfoglalást, az irányítást is. Közönségesen csak ezt az utóbbit, a gazdasági élet irányítását értik gazdasági politika alatt és ezt is csak akkor, ha az irányítást a közhatalom végzi. Ez az értelmezés azonban nagyon szűk. Legfeljebb csak az állami beavatkozás legmagasabb fokán, tehát akkor találó, mikor a közhatalom egészen felszívja magába a gazdasági életet, amint ez a teljes államkapitalizmus vagy a kommunizmus állapotában van így. De a magántulajdon rendje mellett, még meglehetősen fejlett állami beavatkozás esetében is, nemcsak a közhatalom csinálhat gazdasági politikát. Ahol nagy vagyonok képződhetnek, ahol egyesülés útján úgy a tőke, mint a munka oldalán hatalmas gazdasági erőnyomatékok állhattak elő, ott a gazdasági életnek ezek a jelentőssé váló tényezői, szabad mozgásukat feltételezve, mind irányítólag nyulhatnak bele a gazdasági életbe, vagyis gazdasági politikát csinálhatnak. Egy hatalmas bank alkotta hitel-szervezet, egy erős nemzetközi kartell, egy nagy szakszervezet csak úgy üzhet gazdasági politikát, mint egy a maga termelőjé javára állami intézkedéseket követelő és kikényszerítő mezőgazdasági vagy ipari érdekképviselő. Sőt az állam gazdaságpolitikai elhatározásai és állásfoglalásai rendszeresen mind ilyen, gazdasági érdekkörökből kiinduló gazdaságpolitikai törekvéseknek az eredményei.

A gazdaságpolitikai cselekvéshez akarat, szándék, megfelelő hatalom, illetve gazdasági súly szükséges. Ezek segítsé-

gével a gazdasági cselekvés gazdaságpolitikai jellegüvé válik. Ezek nélkül is meglesz a hatása a gazdasági életre, de hiányozni fog a gazdaságpolitikai jellege. A kis részvényes részvényvásárlásai és eladásai sem közömbösek a gazdasági élet egésze szempontjából. De jelentőségük elenyészik az értékpapirtömegeket vásárló és piacra dobó nagy bank tőzsdei műveleteivel szemben, amelyekkel az ilyen bank már tudatosan csinálhat gazdasági politikát, irányíthatja a gazdasági életet. Amíg csak ércpénzt ismertek, aránylag könnyű volt a fedelem, az állam monopol-helyzetét a pénzpolitika terén megőrizni. A papirpénz és a bankjegy idején az államnak ez a hatalma már versenytársat kap a szabadalmazott jegybank politikájában. Még később, mikor már nagy magánbankok léteznek és a hitelélet fejlődése lehetővé teszi a vásárlóerő-alkotás terén a magánbankok kísérletezéseit, már ezek a magánbankok is üznek pénzpolitikát, tehát már ezen a téren is gazdasági politikát, mégpedig sokszor az állam pénzpolitikáját képviselő központi jegybanktól függetlenül. Szóval, a gazdasági politikának szenvedő alanya mindig a gazdálkodó társadalom, de cselekvő alanya más is lehet, nemcsak az állam.

Persze, hogy a valóságban ez mennyire van így, az mindig az állami beavatkozás erejétől és érvényesülésének a fokától függ. A liberális állam, mely legmértékletesebb a gazdasági beavatkozás terén, leginkább fogja türni, hogy az ország gazdasági életét a magánelhatározások eredője irányítsa. De rendezett államban, még ha a legliberálisabb elveket vallja is ez az állam a beavatkozás terén, minden, az államén kívüli gazdaságpolitikai akaratnyilvánulás és törekvés csak az állam beleegyezésével érvényesülhet. Viszont a beavatkozás elvét a gazdasági politika terén a legnagyobb mértékben megvalósító ország gazdasági életében is keletkezhetnek, meg is nyilvánulhatnak, sőt érvényesülhetnek is az államétól eltérő, azzal sokszor ellentétes, más gazdaságpolitikai törekvések. Mindez állandó harcot jelenthet az országon belül is az állam és a gazdasági politika más egyéb cselekvő tényezői között, amit nem lehet eléggé komolyan figyelembe venni, ha azzal akarunk tisztába jönni, hogy mi a gazdasági politika. A legliberálisabb hajlandóságu állam is belekényszerítődhet ebbe a harcba. Amint eredetileg neki magának nincsenek gazdaságpolitikai állásfoglalásai, úgy alattvalóitól is csak gazdasági cselekvéseket vár, de nem gazdaságpolitikai törekvéseket, az egyén érdekkörén túlmenő érvényesülni akarást. Mihelyt ilyent tapasztal, a maga hatalmát szembe kell szegeznie ezeknek a rendbontóknak a törekvéseivel. Ilyenkor már gazdasági politikát csinál ő is. Hogy a külső gazdasági politika terén az állam a maga legjobb szándékai ellenére is belekényszerítődhetik a nagyon is erős beavatkozás politikájába, annak ma elég bizonyító példáját látjuk.

3. Az így magyarázott közgazdaságtan és az ekként értelmezett gazdasági politika viszonyát két irányban lehet vizsgálni. Szó tárgyat teheti, hogy minő a közgazdaságtan hatása a gazdasági politikára és megfordítva, arról is lehet beszélni, hogy van-e hatása a gazdasági politikának a közgazdaságtanra. Először ezt az utóbbi összefüggést vizsgáljuk.

Már amit a közgazdaságtan mivoltáról, a tiszta elméletről és az igazságokat kereső, a célzatos közgazdaságtani tudományról mondtunk, bizonyítja, hogy a közgazdaságtan nagyon is alája kerülhet a gazdasági politika hatásának. De ettől eltekintve sem maradhat a gazdasági politika hatás nélkül a közgazdaságtanra. A gazdasági politika az élet, már pedig az elmélet, a tiszta elmélet is, éppen ezt az életet akarja magyarázni. Amennyiben tehát a gazdasági politika alakítja a gazdasági életet, ezzel egyuttal anyagot is nyújt a gazdaságtani elmélkedésre. A gazdasági politika így tárgyat ad a közgazdaságtannak.

A közgazdaságtani tanításnak két gyökere lehet. Az elmélet vagy kora gazdasági életének a talajából közvetlenül nő ki, amikor megint vagy csak magyarázza ezt az életet, vagy egyben bizonyos szempontokból bírálja is. Mind a két esetben eléggé világosan látszik a tanítás kapcsolata a gazdasági politikával. A magyarázó, az okfejtő, a keletkezést tanító, a várható következményekre rámutató tanítás minden forrását abban a gazdasági életben, cselekvésben és politikában bírhatja, melyet magyaráz. Ha bírál, akkor már társulhat a mondottakhoz egy más szál is: a bíráló álláspont gondolatvilága. Ez azonban éppen úgy lehet a bírálttal ellentétes gazdaságpolitikai állásfoglalás következménye, mint ahogy a magyarázó tanítás is a bírálttal megegyező gazdaságpolitikai álláspont visszfénye volt, mihelyt a magyarázat értékelt is, és nem maradt a tiszta elmélet síkjában. A közgazdaságtani tanítás másik gyökere ideális természetű. Ez az eszmék világa, melyet az elmúlt idők gondolkozása is befolyásol. Ez a szellemi rugó a tanításban az anyagi mellett. Ez a sokszor értékesebb, az anyaghoz nem kötött, a magasabban szárnyaló, a tulajdonképpen alkotni tudó. Mikor a gazdasági tanítás bírál, már akkor is érvényesül a közgazdaságtani szellemi munkának ez a tényezője. És tisztán ez vezet, mikor a tanítás egészen félredobja az előtte folyó gazdasági életnek meglevő anyagát, nem törődik a létező gazdasági politikával, ezt se nem magyarázza, se nem bírálja, hanem ettől egészen függetlenül adja a gazdasági életnek egy új elméletét, ez által elképzelt és helyesnek tartott magyarázatát. De ebben az utóbbi esetben is látható a közgazdaságtani tanításnak a kapcsolata azzal a gazdasági élettel, melyet a gazdasági politika így vagy úgy formált. Nyilvánvaló, hogy a nyugati nagy államok XVI. és XVII. századbéli gazdasági politikája nélkül nem jött volna létre a kereskedelmi mérleg elmélete. Ez magyarázó

tanítás. De az is bizonyos, hogy amint például a pénz árueleméletét az akkori idők pénzrosszabbító politikája váltotta ki, úgy Franciaország XVIII. századbéli gazdasági politikája kellett hozzá, hogy a gazdasági élet természetes állapota utáni vágy a fiziokratizmus tanításaiban tantételek formájában életre keljen. Ez a fiziokrata tanítás, csakugy mint a pénz áruelemlete, már nem foltozgató birálat, bíráló magyarázat, mely minden kifogásolás ellenére is ragaszkodik a meglévő alaphoz. Jóval több ennél. Ezek a látható gazdasági politikával teljes egészükben elégedetlen tanítások, melyeknek egyike, a példaként említett áruelemlet, inkább a kereskedelmi érdekek világából, a másik, a fiziokrata tanítás, egy a gazdasági élettől idegen eszmévilágból, a bölcsészeti gondolkozás birodalmából szedi össze a gazdasági élet új magyarázatának az alapjait. De azért még ennek a bölcselő elméletnek is megvan a maga kapcsolata kora gazdasági életével. Csakugy ennek a politikának a teljes tagadása hozta létre, mint ahogy, mondjuk, az osztályhatalmi gazdasági politika kinövésai adják meg a lökést ahhoz, hogy ezzel az osztálypolitikával elégedetlenek a kommunista bölcselkedés gondolataiból új gazdaságtani elméletet fűzzenek össze.

De nemcsak a régi idők elméleteinek és a képzelt jövő utópiáinak rugói találhatók meg koruk gazdasági politikájában. Bőven látható ez a mai idők közgazdaságtani tanításainál is. Az ugynevezett „világgazdaságtan“, melyet a háborúelőtti német tudomány hozott létre, a nagyon erős mértékben kifelé terjeszkedni kívánó háborúelőtti német gazdasági politika teremtménye. A németeknek köszönjük a „Kriegswirtschaftslehre“-t is, a közgazdaságtannak ezt a háborus hajtását, mely, ha tovább él, még többet árthatott volna a tudománynak, mint amennyit vétkezett a háboru maga a gazdasági élet ellen. Az volt a rendeltetése, hogy a nemzeti háborus célok érdekében találjon ki új közgazdasági igazságokat. Mezőgazdasági közgazdaságtanról is tudunk, amikor is nem mezőgazdák számára készült közgazdaságtanról, hanem a mezőgazdasági érdekek szempontjából magyarázott közgazdaságtani elméletről van szó. Inflációs hitelpolitika nélkül nem jött volna létre az immateriális hitelemélet. A nemzeti gazdasági elzárkózást és az önellátást hirdető új német gazdasági politika tudományosan is igyekszik a cselekedeteit magyarázni és a maga igazolása céljából Ruhland Gusztávot iparkodik feltámasztani. Általában minden gazdasági politika, ha tartja magát valamire és hosszabb ideig él, elméleti alapok után néz, melyekkel igazolhatja magát. Az az ember jut eszünkbe, aki ha vitte valamire, családjának az előkelő származását is szeretné bizonyítani. Hogy az ilyen irányított tudomány mit ér, arról jobb nem beszélni. De hogy létezik ilyen tudomány, azt nem lehet eltagadni. Hatalmassá vált gazdaságpolitikai irányzatok jóhiszeműen téves elméleti igazolásokra is szert tehetnek.

Cournot a maga pontos matematikai módszerével iparkodott bizonyítani a védővamos rendszer jogosultságát. Csak mellékesen említem, hogy az irányított közgazdaságtani tudománynak méltó társa és egyben segédeszköze is az irányított statisztika. E tekintetben példák gyanánt a háboruelőtti román agrárstatisztikára, egyes országok nemzetiségi statisztikájára, vagy egyes újabb német konjunkturastatisztikai közlésekre hivatkozom.

A közgazdaságtan és a gazdasági politika viszonyának ez az oldala, t. i. hogy miként hat ki a mindenkori gazdasági politika a közgazdaságtan hirdette „igazságok“ kialakulására, rendkívül érdekes tantörténeti szempontból. A közgazdaságtan történetét tulajdonképpen nem is lehet másként megérteni és jól megírni, csak ennek a tényezőnek az erős figyelembevételével.

4. Még érdekesebb kérdésünk másik ága, hogy van-e, lehet-e hatása a közgazdaságtani elméletnek a gazdasági politikára? Ha igen, ugy miben nyilvánul ez a hatás és mennyiben érvényesülhet ilyen ható eredmény? Indokolt-e, hogy a gazdasági politika irányítást fogadjon el a közgazdaságtani elmélettől?

Ezek a kérdések főleg a gazdasági politika jelentősebb irányváltásai alkalmával merülnek fel. Ilyenkor hangzik el, mégpedig nem egyszer gunyos éllel, a kérdés, hogy mit szól a gazdasági életnek ehhez az alakulásához a közgazdaságtan? Azok a nagy változások, amelyekben a világ gazdasági élete a háboru alatt és után keresztülment, érthetővé teszik, hogy ez a kérdés sohasem volt olyan alkalmoszerű, mint ma. A közgazdaságtan ma szinte állandóan a feleletet váró, sürgető kérdések pergőtüzében áll. Akik nincsenek megelégedve az árak alakulásával — és ugyan ki volna ma velük megelégedve? — akik a vásárlóerő hiányát érzik — és e miatt ma nagyon sokan panaszkodhatnak —, a közgazdaságtannak is neki esnek. Vádolják, hogy hamisan magyarázta az áralakulást, hogy a pénzről naiv meséket mondott, hogy a gazdasági élet alakulását úgy értelmezte, ahogy erről annakidején lehetett beszélni. De ma?! A szánakozó mosoly mögött, mely ezt a kijelentést kíséri, az a vád rejtőzik, hogy a tudomány ólomlábakon jár. És jönnek a jótanácsok az „umlernen“ sürgősen szükséges voltáról.

Fájdalom, a közgazdaságtan maga is hozzájárult ahhoz, hogy a gyakorlati élet ilyen fölényesen és követelően léphessen fel vele szemben. Művelői két hibát követtek el. Először is az elmélet tulságos előzékenységgel és a kelleténél mindenesetre sokkal gyorsabban sietett egyes újabb gazdasági alakulások, bizonyos újabb gazdaságpolitikai elgondolások szolgálatára. Mint láttuk, sok a tudomány keretében az irányított magyarázat. Ahol a tudomány ilyen olcsón méri magát, ott ne csodálkozzunk, ha még követelőbben lép fel vele szemben a kíván-

ság, hogy lehetőleg mindent úgy magyarázzon, ahogy ezt a magyarázatot kívánónak a gazdasági érdeke követeli. A második hiba az ellentétek tulságos kiélezése maguk közt az elmélet művelői között. A közgazdaságtan a maga táborán belül folytatott hadakozással a hitelét sok tekintetben maga rontja meg. A „figulus figulum odit“ a közgazdaságtanban is nagyon érvényesül. És minél jobban fejlődik a mi tudományunk, az elmélet művelői annál inkább szinte hitfelekezetekre oszlanak, amelyeknek mindegyike, mondhatnók, dogmaként ragaszkodik a maga kiindulópontjaihoz. Materiális és immateriális felfogás a tőke-, a pénz- és a hitelelmélet terén, hosszú idők folyását tekintő szemlélet és csak rövid időközöket vizsgálni akaró álláspont az árelméletben és a jövedelemeloszlásban, matematikai nyelv és közönséges kifejezésmód, oly éles elválasztó vonalakat húznak az elméleti táborok közé, hogy az, aki ezeken a táborokon kívül áll és a köztük folyó harcot nézi, legyen akár szenvedő alanya, akár irányítója a gazdasági politikának, aligha fog szívesen a tudományhoz fordulni azért, hogy ez a kivezető helyes utat megmutassa neki a gyakorlati gazdasági élet utvesztőiben. Szóval, sok minden játszik közre, hogy a gazdasági politika ne higgye, hogy abszolút igazságokat találhat a mi tudományunk terén. Persze, megtörténhetik, hogy a gazdasági politika néha megtalálja a neki szükséges, vagy legalább is általa alkalmasnak vélt magyarázatot a közgazdaságtani elméleteknek, ha nem is éppen a lomtárában, de talán a régi raktárában, amint erre jó példát nyújt mostanában az Északamerikai Unió elnöke és a brain-trust, akik, részben legalább, Irving Fishernek egy, már a háboru előtt hirdetett eszméjével kísérleteznek.

Nekünk azt kell tudnunk, hogy vajjon található-e a gazdasági politika abszolút igazságokat a mi tudományunk terén, ha rászánná magát a keresésükre? Nyújthat-e a közgazdaságtan ilyen abszolút tételeket, amelyekre mint alapigazságokra, biztosan lehet feltétlenül helyes gazdasági politikát építeni? A technikai tudományok művelői és a fizikai élet munkásai e tekintetben szerencsésebb viszonyban vannak, mint az elméleti közgazdák és a gazdasági politikusok. Aki egy házat épít, vagy egy gépet szerkeszt, szigorú törvények sorozatával él, amelyeknek a végében ott állnak mindenki által elismerten a fizikai világ általános hatású alapigazságai. Tud-e ilyeneket a közgazdaságtan felmutatni? Az elmélet azt hiszi, hogy igen. Példákn gyanánt a következő tényekre hivatkozom. A szükségletérzet nyomóssága abban az arányban csökken, amely arányban kielégítődik a szükséglet. A ma érzett szükségletnek nagyobb a jelentősége rám nézve, mint annak, melyet csak holnap fogok érezni. A már kezemben levő jószág többet ér nekem, mint az, amelyet csak holnap fogok megkapni. A kereslet növekedése emeli az árat, a kínálaté megfordítva. Az emelkedő ár azonban

nagyobb kínálatot vonhat maga után, míg árcsökkenés nyomán a kereslet növekedhetik, de megint visszahúzódik a kínálat és így tovább; szóval, a gazdasági élet az áralakulások során egyensúlyba igyekszik jutni. Akkor élek legelőnyösebben, ha ott vásárolhatok, ahol az árukat legolcsóbban kapom, tehát ahol legkevesebb költséggel állíthatók elő. A nagy gazdasági területek előnyösebbek a fogyasztóra nézve, mint a kisebbek. Az a pénz, amely belső értékkel bír, biztosabb vagyongyűjtő, tehát a forgalomnak is biztosabb — nem mondom, hogy minden tekintetben jobb, csak azt, hogy biztosabb — eszköze, mint a belső értékkel nem bíró. Tudjuk, hogy bizonyos elméleti irányzatok részéről a közgazdaságtannak még ezek az alaptételei is ellenmondásra találtak. De azért mégis azt merem mondani, hogy az érték- és árelméletnek, a külkereskedelem tanának és a pénzülméletnek ezek a példaként említett tanításai olyan igazságok, amelyek szilárdság tekintetében nem állanak messze a fizikai világ alaptörvényei mögött. Ha a mondott tételek közt a materiális pénz biztosabb voltáról szóló, az olvasónak különösebben szemet szorna, amit a pénzülmélet mai állapotára tekintettel nem tartok kizártnak, úgy legyen szives arra gondolni, hogy az amerikai Unió elnöke, aki ma állítólag az „áru-dollárt“ és az „index- valutát“ akarja megvalósítani, aranyat gyűjt.

5. Minő a helyzete már most a közgazdaságtannak az élettel és a gazdasági politikával szemben, ha ennyire abszolút igazságokra támaszkodhatik tanításaiban? Hozzáidomítsa-e ezek után is az elmélet a maga tételeit a mindennapi élet változó követelményeihez, vagy ellenkezőleg, ő irányíthatja-e és ha igen, irányítsa-e ezt a gazdasági életet?

Ezen a ponton kerül elénk a közgazdaságtani elmélet és gazdasági politika viszonyának kérdése abban a sokat tárgyalt formában, hogy létezik-e tudományos közgazdasági politika, tudomány-e a közgazdaságtannak az a része, mely a „közgazdasági politika“ nevét viseli, avagy a tiszta elmélet embereinek van-e igazuk, akik szerint a közgazdaságtannak ez a része csak bitorolja a tudomány nevet? Ez a nagyon mélyre nyuló és messze ágazó kérdés az emberiség életének nagy alapproblémáival függ össze. Világnézeti kérdésekbe torkollik, amelyeknek a mélyén, a közgazdaságtan nyelvén szólva, ott áll a produktivitás problémája. Ki dönti el azt általános és örök érvénnyel, hogy mi produktív, hogy minek a segítségével szaporodhatik a társadalom jószágmenyisége? Ahány ember, annyiféle lehet a felelet erre a kérdésre. Lesz, aki a mezőgazdaság javára szolgáló kiadásokat tekinti csak hasznothajtónak a köz javára, lesz, aki ugyanezt állítja az iparfejlesztés áldozatairól, lesz, aki a közlekedést akarja majd fejleszteni, sőt olyan is fog akadni, aki legproduktívabbnak az iskolák és templomok építését tartja, nem is említve azt, hogy sokan — és bizonyos körülmények

között nem egészen ok nélkül — a hadfelszerelési költségek közt keresik majd a legproduktívabb kiadásokat. Ily körülmények közt alig állitható, hogy tudományos közgazdasági politika létezhetnék abban az értelemben, hogy a tudománynak hivatása volna általában, abszolút helyes, minden időkre szóló gazdaságpolitikai célokat kitűzni. Ily értelemben, miként például a politikai bölcsészet a világbékét, úgy a közgazdasági politika az abszolút szabadkereskedelmet taníthatná cél gyanánt. De hogyan és mikor fog ez megvalósulhatni? Megvalósítható gazdaságpolitikai célokat a közgazdaságtan is mindig csak bizonyos közgazdasági világnézeti alapra helyezkedve, adott helyzetekből kiindulva és a lehetőségek tekintetében is adottságokhoz igazodva tűzhet ki. Az élet nem abszolút helyzetek elé, nem tabularasa-kra, hanem konkrét valóságok elé állítja az embereket, mikor feladatukká teszi, hogy gazdaságpolitikai kérdéseket oldjanak meg. Az emberek pedig ilyenkor két irányban hasznosíthatják azt, amit a közgazdaságtanból tanulhattak. Az egyik: az adott célhoz mértén helyesen megítélni a körülményeket, szóval a helyzetet jól felismerni, a másik: az így felismert helyzet megoldásához a kellő eszközöket megválasztani. Helyzetfelismerésben és eszközválasztásban segíthet, irányíthat, tanácsolhat és természetesen bírálhat is a közgazdaságtan, ebben az esetben már az ugynevezett tudományos közgazdasági politika. De mindabban, amit mond, éppen hogy megértésre, illetve meghallgatásra találjon, tűnjék el lehetőleg egészen a politikum és kerüljenek az egyszerű, a megdönthetetlen, az alapigazságok előtérbe. A közgazdaságtan ma már erősen érzi is annak a szükségét, hogy így járjon el. Régi rendszerének második, ugynevezett gazdaságpolitikai része mindjobban veszít jelentőségéből, veszít abban az arányban, amint mélységben és tárgyköre tekintetében mindjobban nő és terjeszkedik az első, az elméleti rész. Ma a közgazdaságtani elmélet már nemcsak azt tekinti feladatának. — és itt nem az irányított elméletre gondolok — hogy nagy általános jelentőségű összefüggéseket magyarázzon, hanem azt is, hogy a különböző irányu gazdasági cselekvéseknek, a gazdasági életbe mind gyakrabban történő közhatalmi beavatkozásoknak előidéző okait, kísérő jelenségeit, hatásait, következtetéseit mind mélyebbrehatóan kutassa. Így fejlődnek ki például a közgazdaságtani elméleti rendszerek körében a régi pénzelméleti és valutapolitikai fejtegetések helyett a valutaelméleti magyarázatok. A pénz a gazdasági élet természetes fejleménye, a valuta a gazdasági politika alkotása, emberi csinálmány. A kutató, az oknyomozó, a fejlődést vizsgáló, az összefüggéseket kereső közgazdaságtani elmélet már ennek a jelenségeit is vizsgálata körébe vonja.

6. A közgazdaságtan hatása a gazdasági politikára azonban a közgazdaságtani elméletnek ilyen tökéletesbülő átalakulása ellenére sem nő párhuzamosan ezzel a fejlődéssel. Fel-

emelkedhetik a közgazdaságtan tanításában a pártatlanság legmagasabb fokáig és leszállhat tudományos kutatása során a gazdasági élet legmélyebben fekvő, rejtett titkainak a kifürkészéséig, a magánérdek és a gazdaságitól függetlenül kitűzött politikai cél hederíteni sem fog rá.

Az agrárvámokról a mezőgazdasági érdekeltség akkor sem fog lemondani akarni, ha létérdekei — mint mostanában talán joggal állitható — nem fűződnek is hozzá, akármennyit magyarázza is az elmélet a védett mezőgazdaságnak, hogy ezek a vámok, megdrágítván az életet, az egész országnak ártanak. Nem fog róluk lemondani, mert a bennük rejlő segítség a termelő-érdekeltségnek mindig jól esik. És hiába mondja az elmélet a mi mai magas védővámainkat élvező iparunknak, hogy az ő érdekein kívül még más gazdasági érdekek is vannak az országban, hogy kérdés, vajjon iparfejlesztésünk mértéke arányban van-e azzal a szerkezeti átalakulással, melyet országunk gazdasági életének a háboru után el kellett szenvednie és hogy vajjon nincs-e ellentétben ez az iparfejlesztés azzal a külkereskedelmi politikával is, amelyet országunknak ma kénytelen-kelletlen folytatni kell. Hiába mondja mindezt. A figyelmeztető kérdések mosolyt fakasztanak, hiszen az új ipar annyi, de annyi embernek ad megélhetést, annyi munkáskezet foglalkoztat. Így szól majd a válasz, nem törődve azzal, hogy ez az élet a vámvédelem folytán éppen annyival is drágább lesz, mint amennyivel olcsóbb volna e nélkül a vámvédelem nélkül, valamint a kelletnél mindenesetre kevesebbet törődve azzal is, hogy az így foglalkoztatott munkástömeg termékének majd hol kerül piac. És hiába mondaná az elmélet ma mindazoknak, akik a szétdarabolt monarchia területén megmaradt és ujonnan alakult országok életét irányítják, hogy az összes gazdaságpolitikai irányzatok közt az autarkióra törekvés a képzelhető legrosszabb, hogy az a kép nagyon találó, mely az autarkias országot egy, a saját tőgyét szívó és így megélni kívánó tehénhez hasonlítja. Hiába mondaná, hogy ezeknek a gazdaságilag természetesen meglehetősen egymásra utalt országoknak egyikében a mezőgazdaságnak, másikában az iparnak erőltetett fejlesztésével mind magasabb gátak épülnek az elé a kölcsönös gazdasági közeledés felé, amelynek ezek között az országok között előbb-utóbb, de mégis csak be kell következnie. Hiába mondaná mindezt, mert a nem gazdasági alapokon történő célkitűzések és nagypolitikai törekvések mást kívánnak. Az elmélet ilyenkor megállapíthatja, hogy az erősebb érdekek, nemcsak az egyének, de a nemzetek életében is háttérbe szoríthatják a gyengébbeket. Megállapíthatja, hogy adott esetekben a gazdasági érdek elnémul az erősebbnek érzett nemzetivel szemben és bár hozzáteheti, hogy azok az idők, amelyekben ez tapasztalható, erkölcsi szempontból rendesen nem tartoznak a rosszabbak közé egy nemzet életében, mégis rá kell mutatnia arra is, hogy a nemzeti

érdek is csak a gazdasági érdek egészséges kiegészítéséből meritheti küzdelmeihez a szükséges anyagi erőt. A régi monarchiában sem toldott volna a politikai túlsúly Bécsből lassanként Budapest felé, ha ehhez az a gazdasági erő, amelyet hazánk éppen a monarchiában való bentlétéből merített, nem adta volna meg nekünk a szükséges gazdasági alapot. Tényleg, nemcsak a mi hazánk közelebbi története mutatja, hogy az országok sorsa rendszeresen abban az időben lendül felfelé, amikor helyesen felismert gazdaságpolitikai cél irányítja a nagypolitikát. Az északamerikai angol birtokok elszakadása az anyaállamtól, vagy Anglia gyarmati háborúi a XIX. század folyamán, vagy a Zollverein, amely megelőzte a német politikai egység kialakulását, vagy a japánok nagy háboruja Mandzsuria birtokáért, mind ezt bizonyítják. Viszont lefelé haladó időkben, ami alatt nem gazdasági depressziót és politikai pusztulást külön-külön, hanem mind a kettőt együtt kell értenünk, a gazdasági politika csak utána kullog a nagypolitikai célkitűzéseknek. Járószalagon megy utánuk, szenvedhet alattuk. Az ilyen időkre nem kell példákat felsorolnom. Ha bizonytságot akarunk, nézzünk szét a világban most magunk körül és igazolva fogjuk látni a tételt, hogy gazdasági béke, gazdasági szabadság és gazdasági fejlődés egyet jelentenek, míg gazdasági háború, gazdasági elzárkózás és gazdasági visszafejlődés, legjobb esetben gazdasági stagnálás, szintén együtt járnak.

Az elmondottak, azt hiszem, eléggé mutatják, hogy miért talál az elméleti magyarázat a gazdasági életben oly sokszor süket fülekre. Mert, ha tudomány akar maradni, nem törekedhetik arra, hogy érdekeknek — magánérdekeknek, vagy politikai célokból magyarázott közérdekeknek — szolgáljon, hanem magyarázataiban a mindentől független, a magától értetődő, a természetes felé hajlik. Ez a természetes pedig a gazdasági élet lehetőleg szabad állapota.

Hogy miért hajlik a közgazdaságtani elmélet magyarázataiban önkéntelenül is a szabadság felé, arra könnyű felelni. Az elmélet a gazdasági tünemény lényegét akarja magyarázni, ezt pedig akkor teheti legkönnyebben, ha mindentől eltekint, ami a gazdasági jelenséget tökéletes kialakulásában gátolhatja. Bármiként magyarázzuk is a gazdálkodást, tekintsük ezt akár az élet anyagi feltételeiről való gondoskodásnak, akár az áldozatok és élvezetek mérlegelésének, mindegyik esetben tisztában áll elénk a tünemény lényege, ha a jelenséget szabad, semmitől sem befolyásolt alakulásában vizsgálhatjuk, semmint ha nem tudnók azoktól a behatásoktól megtisztítani, amelyeket az emberi szándék, a céltűző emberi akarat és az ezt megvalósító hatalmi tényező rak rája. Az elméleti magyarázat magamagától ezért liberális természetű mindig, vagy legalább is hajló a szabad körülmények közti értelmezésre.

7. Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy ebből a tényből az következik, hogy elméletileg csak a teljesen liberális gazdaságpolitikai álláspont igazolható. Egy ilyen feltevésnek már a történeti fejlődés is ellentmond. A nagy virágzást elért ókori államok rendkívül fejlett közigazgatása az állami beavatkozásnak, tehát a gazdasági élet irányításának is igen beszédes bizonyítékait szolgáltatja. De a mi társadalmunk keretén belül a középkor során kialakuló államok is az állami beavatkozás elvének alkalmazása közben lesznek naggyá. Éppen így az ujkor elején a nemesfémet kereső és találó spanyolok, később a gyarmatokat alapító hollandok és franciák, a világbirodalmat létesítő angolok hatalmukat a beavatkozás elvét megvalósító merkantil-politika eszközeivel érték el. És igaz az is, hogy Anglia csak akkor nyult a liberális gazdasági politikához, amikor ez neki, mint a már kétségtelenül legerősebbnek, csak hasznára válhatott és hogy menten elfordult tőle, mikor már nem látta a hasznát. Ezért mondják ma sokan oly meggyőződéssel, hogy a liberalizmus száz esztendeje csak epizód volt a világ gazdasági történetében.

Ezek a tagadhatatlan tények kétségtelenül nagy kérdőjelek gyanánt merednek az elmélet elé, különösen, ha áll róla, amit állítottunk, hogy liberális hajlandóságu. A kérdőjelekre az elmélet a gazdasági jelenség rövid elemzésével válaszol és ezt mondja. A gazdasági jelenség három alkotó elem összetételéből állhat. Mindenesetre van benne egy szűkebb értelemben vett gazdasági elem. Ez a gazdasági cselekvésnek az a része, mely áldozatokat és élvezeteket mérlegel a cselekvés közben. Második része a cselekvés technikai megnyilvánulása. Erre is szükség van minden látható gazdasági jelenségnél. Mikor csak ez a két elem érvényesül, a gazdasági cselekvés teljesen szabadon folyik le. De szerepelhet a gazdasági jelenségben még egy harmadik elem is. Ez a jogi rendezés és a vele járó hatalmi tényező, mely a maga erejénél fogva már az egyén gazdasági cselekvéseit eredeti utjukból eltérítheti és másfelé irányíthatja. A gazdasági élet sajátos természete ezt a hatalmi tényezőt saját magából termeli ki. És éppen ezért fér meg az a korlátozás, melyet a gazdasági életnek ettől a hatalmi tényezőtől el kell tűrnie, a gazdasági élet lényegével, a gazdasági jelenség alaptermészetével. Esetleg szenved alatta, de nem idegen tőle.

Az elmélet tehát megérti a gazdasági politikát és mint a hatalmi tényező érvényesülését a gazdasági életben, igen könnyen bele tudja azt illeszteni a maga rendszerébe, mellyel a gazdasági életet magyarázza. Megérti a kis- és nagymérvű állami beavatkozást a gazdasági életbe éppen úgy, mint ahogy jó és rossz gazdasági politikáról is fog tudni logikusan beszélni, mihelyt nem akar már tiszta elmélet maradni. Sőt, anélkül, hogy bírálni akarna is, különbséget fog tudni tenni a gazdasági életbe való állami beavatkozásnak, a közhatalmi gazdasági

politikának azon foka között, melyet például a régi angol hajózási törvények képviseltek, aztán a mi mai erősen korlátozott és államilag irányított gazdasági életünk és végül a kész kommunizmus között, hogy a gazdasági életbe való állami beavatkozás különböző fajai és fokai közül csak ezeket a típusokat említsük. Még ha nem bírál, hanem csak a tünetények összefüggéseit, egymás közti vonatkozásait keresi, akkor is szemébe fog ötlenni, hogy a régi merkantil idők és a régi atyáskodó abszolútizmus szabadságot nem ismerő gazdasági politikáját ellenhatásként váltotta fel a régi idők liberalizmusa, valamint, hogy erre a liberalizmusra megint ellenhatásként következett el már a háború előtt a gazdasági világrend állami beavatkozást követelő politikája. A közgazdaságtan éppen ezért nem jár el következtelenül, mikor a hatásra megint ellenhatást vár és arra gondol, hogy a mai erős korlátozások gazdasági politikájára a jövőben megint egy szabadabb mozgású gazdaságpolitika ideje következhetik.

8. A közgazdaságtant, mikor így következtet, az a meggyőződése vezérli, hogy a gazdasági élet kötöttségének olyan rendszere, mely napról-napra mindig tovább fejlődő és mélyebbre ható beavatkozást tesz szükségessé a gazdasági életbe, állandóan nem tartható fenn. A gazdasági politika eszközei ma már rendkívül finomak és mindenesetre sokkal kidolgozottabbak, mint aminők azok az eszközök voltak, amelyekkel a régi merkantil politika élt. Ezekkel az új eszközökkel ma olyan bonyolult gazdasági helyzeteknek legalább időleges megoldására, olyan eredmények biztosítására lehet vállalkozni, aminőről régen álmodni sem mertek volna. A gazdasági politika azonban ennek ellenére se bizza el magát, mert az eszközök elfinomításának határa van és a túlfinomra esiszolt eszköz könnyen eltörik. Mikor a mai gazdasági politikának ezekről a nagyon finom, a régi időkben nem ismert eszközeiről beszélünk, különösen a forgalmi eszközök mai szabályozására, a devizagazdálkodásra gondolunk. Ezt az hozta létre, hogy mai tudásunkkal már megpróbálhatjuk a pénzünk értékét, legalább a belföldi forgalomban, mesterségesen tartani. De ez a pénzpoltika azt vonja maga után, hogy az egész külkereskedelmi forgalmat államilag irányítsuk, ellenőrizzük és engedélyekhez kössük. Ennek pedig az a még további következménye, hogy a különböző termelőágak érdekeinek megfelelő figyelembevétele céljából a fizetőeszközöket majd osztályoznunk kell, amint ez ilyenkor történni is szokott. Az a szerv, mely a devizapolitikát intézi, ekként az ország külkereskedelmi politikájának, tehát legjelentősebb termelőágai tekintetében termelőpolitikájának is irányítójává lesz. Ismerjük el, hogy azokat, akik ezt a nehéz és rendkívüli gondosságot kívánó feladatot végzik, a maguk szempontjából büszkeséggel töltheti el a tudat, hogy a pénzpoltika szálán immár egy kézben tudják tartani az egész gaz-

dasági életet. De ne felejtsük el, hogy a devizapolitikát intézőknek a gondossága egy bizonyos ponton túl nem terjedhet és hogy a fizetőeszközök említett osztályozása terén is rendkívül messze mehetünk el, de hogy egy ponton itt is kénytelenek leszünk megállani. Kérdés mármost, hogy ez az elérhető legfinomabb, de az élet szempontjából mindig merev osztályozás szolgálhatja-e olyan jól az egész ország gazdasági érdekeit, mint a fizetőeszközök szabad forgalma, amely erejéhez képest egyenlő mértékkel mér mindenkinek és nem zárja ki, hogy a gazdasági élet szükséges rostája ezen a téren is szabadon működjék.

Az állami beavatkozás azonban, mely pénzpolitikája érdekében az ország egész gazdasági életét korlátozni és irányítani kénytelen, lassanként nemcsak termeléspolitikai téren kerülhet megoldhatatlan nehézségek elé, hanem pénzpolitikai téren is hozhat létre nem óhajtott eredményeket. Ennek a pénzpolitikának az a célja, hogy a pénz értékének mesterséges tartásával, tehát olyasvalaminek az elővarázsolásával, ami tényleg nem létezik, alapot adjon a belföld gazdasági életének. Ezzel az egész gazdasági élet, legalább részben, az imaginárius gazdasági jelenségek világába tolódik át. Ha mármost az állami beavatkozás, mely a gazdasági életnek ezt a kényelmes, de ingatag alapot nyújtja, nem tudja építményét attól a fuvallattól megóvni, melytől a kártyavárak össze szoktak dőlni, úgy magától köszönt be ennek a rendszernek a vége. Nem valószínű ugyanis, hogy a sikertelen rendszerhez bukása után is ragaszkodjanak. Sőt ellenkezőleg, hihetőbb, hogy még olyan bajokért is a korlátozások rendszerét fogják okolni, amelyekért ez igazán nem tehet és hogy ilyenkor hangosabban fogják kivánni a szabad pénzforgalmat, mint bármikor azelőtt. Ha pedig sikeres az ilyen pénzpolitika, és át tudja segíteni az ország gazdasági életét a nehéz időkn, ha el tudja érni azt, hogy a pénz értéke lassan megint helyreáll, — hiszen ez a tulajdonképpeni célja, — úgy a szabadforgalom ismét beköszönt, mert a korlátozás már fölöslegessé vált. Vagyis úgy az egyik, mint a másik esetben, úgy a sikertelenség, mint a siker esetében, kiváltja a hatás az elmélet várta ellenhatást.

A gazdaságpolitika ma két okból és két irányban korlátol: pénzpolitikai és kereskedelempolitikai téren. Az első az ország saját, belső gyengeségének a következménye, a másikat a külföld gazdasági politikája kényszerítheti rá különösen a gyengébb országra. Bár az utóbbi maga is úgy gondolkozhatik, hogy ez a korlátozó politika, a külfölddel szemben való kereskedelempolitikai elzárkózás, a legjobb eszköz arra, hogy ő maga megerősödjék. De akár így, akár úgy legyen, ez a rendszer sem tartható fenn örökké. Az elzárkózás, bármi legyen is az oka, meg a célja, mindig gazdasági háborút jelent. A gazdasági háborúk pedig, csakugy mint a fegyveres harcok, ma-

gukban rejtik megszűnésük okát. A fegyveres harc megszűnik, mert az egyik fél nem bírja tovább. Hogy a gazdasági háboru miként szűnik meg, arra kétféle választ is adhatok. Az optimistáknak azt mondom, hogy a gazdasági háboruból a gazdasági békének kell megszületnie, a pesszimistáknak pedig azt, hogy a gazdasági háboruk sokszor vezettek már fegyveres háborura. Akár egyik, akár másik fejlemény következék is be a nemzetek mai gazdaságpolitikai elzárkózódásának eredményeként, megint csak oda jutunk, hogy a mai gazdaságpolitikai rendszernek előbb vagy utóbb, de fel kell bomlania.

9. Célunkhoz immár közel jutottunk, mikor megállapíthattuk, hogy a korlátozás és elzárkózás politikája gazdasági téren nem lehet örök, hanem hogy a mai rendszerre következőleg olyan időnek az eljövetele valószínű, mely szabadabb mozgást fog engedni. Már csak az van hátra, hogy arra a kérdésre is feleljünk, vajjon lehet-e a mostani gazdasági megkötöttség megszűnte után, bármi oknál fogva szűnjék is ez meg, a gazdasági liberalizmus tartós uralmára számítani.

Ha más oka és célja a gazdasági élet korlátok közé szorításának nem volna, mint az a kettő, amelyről éppen szóltunk, t. i. a kereskedelempolitikai és pénzpolitikai ok és cél, úgy még inkább lehetne a kérdésre igenlően válaszolni. A gazdasági élet fejlődése azonban már jóval a háboru előtt kitermelte magából a korlátozásnak egy harmadik okát és célját is. Ez az erősebb védelme a gyengébb ellen, tehát a szociális ok, a szociálpolitikai cél, mely a hatalmi tényező szerepére figyelmeztet megint a gazdasági jelenségben. A liberalizmus gazdasági rendszere, tudvalevőleg lehetővé teszi, hogy hatalmi helyzetek alakuljanak ki a gazdasági életben, ami viszont azt teszi szükségessé, hogy az állam a maga még nagyobb hatalmával ezeket a kialakult hatalmi helyzeteket — gazdasági monopol-helyzeteknek nevezük őket — visszaszorítsa és korlátok között tartsa. Ennek a szükségét a gazdasági élet azután is fogja érezni, ha majd a mostani, más okokból létrejött és más célú korlátozások megszűnte után a gazdasági élet szabadabb korszaka köszönt megint a világra. Éppen azért valószínűtlen, hogy a liberalizmus tartósan és minden térre kiterjedően tudna megint uralomra jutni a gazdasági életben. Bár sok minden szól amellett, hogy uralma különösen bizonyos vonatkozásokban és egy ideig erősödhetik. Így, hogy mást ne említsek, már annak a nagyon valószínű felismerése is a szabadabb gazdasági politika felé vezethet, hogy a tőkeképződésnek nincs jobb támogatója a gazdasági élet szabadságánál. Márpedig a gazdasági élet békéjének és rendjének helyreálltával valószínűleg tőkehiány is lesz érezhető, ha nem is oly nagy mértékben, mint azt egyesek hiszik. A követelődő munka érvényesülési alkalom után fog kiáltani, ezt pedig csak a szaporodó tőke adhatja majd meg.

Nem érdektelen végiggondolni, hogy a megkötöttség és a

szabadság rendszereinek ebben a folytonos küzdelmében az említett hatalmi tényezőnek az érvényesülése következtében miként alakul majd legvalószínűbben a gazdasági élet távolabbi jövője. Szemlénk közben a hatalmi tényezőnek említett irányu megnyilatkozásán kívül még más egyéb okokat is fogunk találni, amelyek mind odahatnak, hogy az állami beavatkozás a gazdasági életbe erősödjék.

A hatalmi tényező a gazdasági élet terén eddig — a kommunista uralmaktól eltekintve — a háboru négy éve alatt érvényesült legerősebben az egész világon, amikor az államhatalom beavatkozása a termelés terén szinte az államkapitalizmusig, a fogyasztás terén pedig majdnem a kommunizmusig fokozódott. Ez a háborus állami beavatkozás segítette azt is elő, hogy ott, ahol az állami rend a háboru után felbomlott, a kommunizmus oly könnyen fészkelhette meg magát. A háborus gazdasági igazgatás éveken keresztül készítette elő a kommunizmus érvényesülésének a kereteit. A polgári kormányzat pedig, mely a kommunizmustól, annak a megszűnte után megint átvette a hatalmat, kénytelen-kelletlen folytatta a háboru alatt rendkívül kifejlődött, de már a háboru előtt is ismert beavatkozást a gazdasági életbe. A háboru előtti állam kisebb részben pénzügyi, nagyobb részben társadalompolitikai célból avatkozott be a gazdasági életbe, a háboru alatti mindenféle kényszerűségből, a háboru utáni, a gazdasági téren tovább folytatott háboruskodás miatt, ennek a kényszerűségnek a fokozódásából. A szocializálódás ma már nagyon mélyre bocsátott gyökerekkel bíró iránya a gazdasági élet továbbfejlődésének.

A politikai hatalom mindig együtt jár a gazdasági erővel. Ez a gazdasági erő pedig mindig létrehozza azt, amit kapitalizmusnak nevezünk, vagyis a tőkeagglomerációk és az ezeken alapuló termelés rendszerét. Csak abban lehet különbség, hogy a hatalom liberálisan vagy korlátozólag kezeli-e a gazdasági politikát, hogy részesedni engedi-e az egyeseket, akik az ő kedvező helyzetét fenntartani segítenek, a kapitalista termelés anyagi eredményeiben, illetve, hogy ezeket az illető magánosoknak egészen át is engedi-e és ő csak adókat követel, avagy hogy ezt a kedvező helyzetet egyedül a maga számára — ezt ilyenkor rendesen úgy fejezik ki, hogy a köz javára — használja-e ki. Ebben az utóbbi esetben a kapitalizmus, a kapitalista termelés a magánkezekből az állam kezébe csuszik át.

A gazdasági és a politikai élet eddigi fejlődése ezt az átcsuszást nagyon megkönnyíti. Mihelyt az állam adópolitikája érdekében szinte belép a magánvállalkozás termelőfolyamataiba, vagy mihelyt termeléspolitikai okoknál fogva irányítani kívánja a magánvállalkozás termelő munkáját és ezt a különböző irányu és célu beavatkozást a gazdasági életbe annyira fejleszti, hogy nélküle a termelés, a forgalombahozatal,

a kivitel és a behozatal terén semmi sem történhetik, akkor ugy kiforgatta már a gazdasági életet a maga addig egyedül elképzelhetőnek tartott természetes rendjéből, annyira megerősítette már az állami beavatkozás egész szerkezetét, hogy már csak egy erősebb zökkenő kell és a gazdasági élet könnyen belekerül formailag is a szocializmusba. Furcsán hangzik, hogy például az új német gazdaságpolitikai irány magáról, mint a kommunizmus kérlelhetetlen ellenségéről beszél akkor is, mikor a „Zinsknechtschaft“ megtörését és a hitel államosítását egyik legfontosabb feladata gyanánt hirdeti. (Attól tekintsünk most el, hogy a nemrégiben tartott német bankkankét tanúsága szerint, de a hivatalos német gazdaságpolitikai szaksajtó szerint is az új német gazdasági politika irányítói is meggondolni látszanak, hogy eredeti alapelveik mennyire valósíthatók meg a gazdasági élet sérelme nélkül.) A gazdasági liberalizmusnak előfeltétele a magántulajdoni rend, természetes folyománya pedig a magánkezekben kifejlődő kapitalizmus. Ez pedig együtt jár a kamatkövetelés jogával, ami viszont megint annak az egyik gazdasági alaptörvénynek a következménye, melyet az árelmélet köréből e sorok elején említettünk. Aki ma a kamatvétel tilalmát tanítja, akárminek nevezze magát, az az erősen szocializált gazdasági élet, mondjuk röviden, a kommunizmus egyik alaptételét hirdeti. Aki állami paranccsal a természetes kamatláb tételénél olcsóbb kamattételt állapít meg, aki fizetési kötelezettségeket függeszt fel, igen nemes indokokból cselekedhetik és éppen a gazdasági élet mai magántulajdoni alapjait akarhatja ezekkel a megalkuvó rendszabályokkal az összeomlástól megóvni, tehát tulajdonképpen éppen az ellenkezőjére törekszik annak, amit kommunizmusnak nevezünk, de cselekedetével akaratlanul mégis csakugy a teljesen szocializált gazdasági élet eszmevilágához vezet minket közelebb, mint ahogy a régi keresztény egyház is a kamatvételi tilalommal az emberek képzelt egyenlőségét vélte gazdasági téren is fenntarthatni. A mai idők válságpolitikája nagyban dolgozik az adósvédelem eszközével. Éppen ezért nem árt, ha az elmélet nyomatékosan rámutat arra, hogy az ilyen állami beavatkozás mögött tulajdonképpen mi rejtezik.

10. A mai állam, hogy a nagy gazdasági válság lefolyását elviselhetőbbé tegye, rendkívül mélyrehatóan avatkozik immár be a gazdasági életbe. Védettjeit ezzel le is kötelezi, akik — tegyük hozzá — ezt a segítséget sokszor meg is érdemlik. És nincs kizárva, hogy a gyengébbeknek ez a felkarolása a gazdasági élet egésze szempontjából is üdvösen érvényesül. Sőt a gazdasági élet nagyon összeszövődött voltánál fogva valószínű is, hogy a válság enyhe, lehetőleg kevés gazdasági egzisztencia pusztulásával járó lefolyása azoknak is előnyére lesz, akik a válság folytán különben elbukókkal nincsenek is közelebbi gazdasági összeköttetésben. De ha a gyengébbek, tehát

az adósok érdekében történő állami beavatkozást tárgyilagosan és a ma velünk együtt élő emberek érdekein túl is tekintve vesszük vizsgálat alá, akkor mindjárt felmerül a kérdés, hogy ha mindenkit védünk, hol marad a szükséges kiostálódás? Ha pedig nem védünk mindenkit, ki fog igazságosan és helyes gazdasági érzékkel válogatni tudni a megmentendők és a pusztulásra ítélték között? Állami beavatkozás esetén ez a válogatás és ítélkezés a beavatkozó állam feladata.

Nem érdektelen a válságpolitika közelmúltjából egy-két intézkedést abból a szempontból megvizsgálni, hogy az államnak ez a válogató és ítélkező hatalma miként érvényesül közvetlenül és minő későbbi hatásokat eredményezhet.

A gazdavédő rendelkezéseknek tulajdonképpen az a céljuk, hogy a bajbajutott mezőgazdát olyan kölcsönökből előállott követelésekkel szemben védje, amelyeket a gazda üzemével kapcsolatban, mezőgazdálkodása érdekében vállalt. Ez az elgondolás azonban csakis úgy valósulhat meg, hogy érdemtelen mezőgazda is részesévé lesz a védelemnek, vagyis védelem tárgyává lesz olyan tartozás is, amelynek pénzürtékét, bármennyire legyen is a kölcsön jelzálogilag biztosítva, sohasem látta a föld, hanem amelyet a föld tulajdonosa egészen más célra fordított. Ezekkel az adósvédelmi rendszabályokkal, ha az állami beavatkozás célravezető volta szempontjából nézzük őket, éppen úgy vagyunk, mint voltunk annak idején a földreformmal. Szükséges volt ez is éppen úgy, mint ahogy most szükségünk van az adósvédelemre. De a háboru utáni földreformmal szemben is fel lehet vetni a kérdést, — különösen, ha eltekintünk a birtokmegosztás arányát bizonyos fokig megváltoztató hatásától — hogy vajjon annak a természetes birtokreformnak a során, mely a multszázadvégi szabadlefoyasu mezőgazdasági válság nyomában járt, általában kevésbé arra való kezekbe jutott-e a magyar föld, mint minőkbe, megint általánosságban beszélve, a háboru utáni állami beavatkozással kikényszerített földreform segítségével került? Állami segítség és bankzárlat például a hitelszervezet terén is enyhébb formában juttatja érvényre a válságot, mint ahogy ez különben érvényesülne. De azért annak a tisztuló folyamatnak, mely állami beavatkozás nélkül bankbukások során keresztül menne ilyenkor végbe, a gazdasági élet rendjének helyreállta előtt valahogyan mégis be kell következnie, különösen ha a válság strukturális és az ország gazdasági szervezetének megváltozása a hitelélet átszervezését is szükségessé teszi. A védett mezőgazdának, a támogatott banknak bizonyos szempontból mindenestre kényelmes a helyzete, ha az állam így a hóna alá nyúl. De nem ártana, ha a védett mezőgazda meggondolná, hogy az az állam, amely ma nem engedi meg, hogy a hitelezője az ő birtokából kielégítse magát, ugyanaz az állam, amely tegnap földreform címén a földje egyik részét elvette tőle és nem nagyon

különbözik attól az államtól, amely holnap vagy holnapután valami címen esetleg majd a többit is el akarja tőle venni. A hitelvallalatok válságpolitikai védelme kapcsán pedig az ilyen védelemnek az intenzívebb esetei is eszünkbe fognak jutni, amelyekben a segítő állam beül a bankba a bank vezetősége mellé. Vajjon az ilyen állam nem fogja-e majd egyszer könnyebben mondhatni, hogy a bank könyvei ezentul már majd egészen az ő számlájára vezetendők?

A gazdasági eredmény, a vállalkozói haszon, a győzelem a gazdasági fronton a gazdasági szabadság rendszerének a folyománya. Az a hatalom, mely meg tudja akadályozni, hogy ebben a küzdelemben legyőzöttek legyenek, annak is elejét veszi, hogy az arra hivatottak győzelmi pálmához jussanak. Az állami beavatkozás megszünteti az egyéni felelősséget és ha következetes akar maradni magához és lépésről-lépésre tovább halad, az egész gazdasági küzdelmet meg kell, hogy szüntesse, ki kell, hogy üritse a küzdelem versenyterét a maga javára.

Az ipari koncentrációról komolyabb formában nálunk először a háború alatt beszéltek. A legnagyobb ipari vállalkozók már akkor szívesen hajlottak feléje, mert a kisebb versenytársaktól való megszabadulás módját látták benne, miközben arra is gondolhattak, hogy ekként a technika fejlődését is legjobban hasznosíthatják a maguk számára. Ma már ezen a téren is egy jelentős lépéssel tovább jutottunk. Ma már tervgazdálkodásról beszélnek a mezőgazdaságban és az iparban egyaránt és ezért a gondolatért ma már mindkét termelőágban nemesak a hivatalos sajtóközlemények lelkesednek. A mi mezőgazdaságunk ma talán még nincs vele egészen tisztában, hogy mit készít magának, mikor a tervgazdaság gondolatát propagálja. Iparunk, különösen a nagyipar, azonban valószínűleg már tudja, hogy mit csinál, amikor egyesülő törekvései közben — itt a kartelképződésre gondolok — az állam segítő, de egyuttal kényszerítő kezét szívesen fogadja. De gondolhatna arra is, hogy a magán-tőke az államkapitalizmus egérfogójába legjobban az olyan gazdasági politika segítségével kerül bele, aminő a termelés koncentrálása és az irányított, tervszerű gazdálkodás.

Az elmélet tehát arra figyelmeztetné azt a gazdasági érdeket, amely éppen legtöbbet köszön a gazdasági szabadság rendszerének, hogy ne siessen tulságosan gyorsan az állam ölelő karjai felé, melyekben a tervgazdálkodás kínálkozik neki. Mert nem szabad azt hinni, hogy a gazdasági élet fejlődése például az ipari termelés terén majd megáll a magánérdek által életre keltett nagyobb egyesülési formáknál, és hogy a tervgazdálkodás is megmaradhat a maga kis kezdeteinél. Mikor a magánérdek, a technika fejlődését is felhasználva, a kapitalista termelés nagy kombinatív alakjait hozza létre, elősegíti azt, hogy az állam a gazdasági élet terén már kész hatalmi helyzeteket találjon, mihelyt elérkezettnek látja az időt, hogy ezekbe beleüljön.

És az állam is állandóan fejleszti a maga igazgatásának a kereteit. Az állam mindjobban tud és mindjobban szeret igazgatni. Mindezek a tények könnyen vezethetnek el a szocializmushoz, különösen az államkapitalizmus formájában. Ennek az államkapitalizmusnak az eljövételéhez nem kell, hogy a holnap vagy holnapután állama egy csapással kommunizáljon. Csak az kell hozzá, hogy a magántulajdon elve alapján álló gazdasági élet a maga kapitalizmusának az érvényesíthetése érdekében elfogadja az államnak feléje nyújtott, segítő, de egyben korlátozó kezét. Azt hiszem, különösebb éleslátás nélkül is észre lehet venni az ilyen irányú fejlődést a fasiszmusban és a németek nemzeti szocializmusában. De én ugyanezt látom a magánérdekből létrejött nagy termelőagglomerációkban is, melyeket — úgy hiszem — csakugyan senki sem tud a jövőben erős állami ellenőrzés nélkül elképzelni.

Az elmélet tisztában van vele, hogy a gazdasági szabadság nem az abszolút jó; de tisztában van azzal is, hogy az államkapitalizmus, mely a maga idején ugyancsak elkövetkezhetik, ezt az abszolút jót szintén nem fogja megvalósítani. A gazdasági élet cselekvő és szenvedő embere a gazdasági élet berendezésének e különböző két nagy rendszere közt főleg azt a különbséget veszi észre, hogy míg az egyik fel is emel, de el is temet, addig a másik nivellál, de nívón is tart. Az elmélet ezt a megállapítást nem kifogásolja, csak azt teszi hozzá a maga részéről, hogy nevezzék bár az erősen beavatkozó állam gazdasági politikáját akárhogy, nevezzék akár felvilágosodott abszolutizmusnak, akár tervgazdaságnak, akár kommunizmusnak, ez a gazdasági politika a gazdasági élet legsajátabb és legfontosabb alkotó tényezőjét, a gazdasági jelenség ekonómiai elemét öli el ebben az életben a hatalmi tényező, a jogi elem javára. Az elmélet éppen ezért kétes örömmel néz a világ gazdasági életének közhatalmilag irányított, tervgazdasági fejlődése felé. Csodálkozik rajta, hogy politikai pártok és vezérek, mikor fennen hirdetik a szocializmus bukását és aprólékosan magyarázgatják, hogy az ő rendszerük mi mindenben különbözik a szocializmustól, ezt a szocializmust, akarva nem akarva, de saját maguk tessékélik megint be egy nem is hátsó és nem is kicsi ajtón a gazdasági életbe. És még jobban csodálkozik azon, hogy a politika irányítóinak ebben a munkájukban még más segítő-társaik is akadnak. Ezek a segítő-társak a különböző termelő-érdekeknek azok a képviselői, akik nem veszik észre, hogy a magántulajdon eszméjével a tervgazdálkodás gondolata igen nehezen egyeztethető össze.

Navratil Ákos.

Magyarország külföldi adósságainak rendezése.

Magyarország külföldi adósságainak kérdése az 1931. év nyarának kritikus időszaka óta többféle beállításban került a közvélemény elé. Amikor 1931 augusztus havában és azt követőleg életbeléptek az első devizakorlátozások, amelyek egyike a külföld irányában történő mindennemű adósságvisszafizetés tilalmazása volt, azok általában a tőkepiac rendkívüli és muló természetű zavaraiival kapcsolatos átmeneti rendszabályoknak tekintettek. Csak amikor még ugyanez évben Magyarország — nem kis vonakodás után — az európai hitelközösség tagjai közül elsőnek volt kénytelen a külföldi adósságokra történő fizetéseket a belföldi gazdaság sorompói mögé szorítani és az átutalási moratóriumot egyoldaluan életbeléptetni, bontakozott ki, mint egy áthatolhatatlannak látszó sűrű felleg gazdasági életünk egén, külföldi adósságaink problémája a maga teljes jelentőségében.

A transzfermoratórium életbeléptetését a külföld megütkezésének enyhítésére hivatalos helyről kétirányú megnyugtató kísérte.

Az egyik nyilatkozat, — amely egyébként azóta is a mai napig sok vitára adott alkalmat — a népszövetségi kölcsönnek nyújtott kivételt és ezen kölcsönt követőleg bizonyos előnyt állapított meg más kölcsöntípusok javára; az átutalási moratórium egyáltalán nem terjedt ki a népszövetségi kölcsönre és ígéret tétetett a következő adósságok külföldre teljesítendő szolgálatára nézve: az u. n. relief-kölcsön, az 1931. évi kibocsátású kincstárjegyek, az u. n. Caisse Commune kötvények, az 1931 augusztus 11-én aláírt londoni egyezmény alapján teljesítendő fizetmények, az Osztrák-Magyar Államvasut és a Duna-Száva-Adria vasut megváltási összegei, az 1925. évi ostendei egyezmény alapján rendezett Budapest székesfővárosi háborúelőtti kölcsönök. Ez utóbbi kölcsön-csoport szolgálata azonban már csak a rendelkezésre álló külföldi fizetőeszközök mérvéhez képest volt kilátásba helyezhető. Mindazonáltal tény, hogy a magyar kormány akkori értékben összesen másfélmilliárd pengőt meghaladó névértékű követeléssel bíró hitelezőket kedvezményes elbánásban kívánt részesíteni, ami által ellentétbe került azon elvvel, hogy a külföldi hitelezők egyike sem részesíthető megkülönböztetett fizetményekben Magyarország által mindaddig, amíg ez ország gaz-

dasága fizetési kötelezettségeinek minden irányban nem tud eleget tenni. Ezen elv a csőd alatt álló vagyontömegek általános rendezési elve; minden hitelező, aki külön kielégítési joggal vagy törvényes elsőbbséggel nem bír, egyenlő részkielégítésre tarthat igényt a rendelkezésre álló zárlati vagyonból. Ennek az elvnek fenntartása, amely mellett különös módon az egyébként legelőzékenyebb angol hitelezőcsoportok kardoskodtak, sarokkövévé vált az azóta követett külföldi adósságrendezési hivatalos politikának. Ám minden elismerése mellett a benne rejlő elméleti igazságnak, meg kell állapítani, hogy a kényszerregyezség vagy csőd ez általános alap gondolata, tekintve a már eddig is a gyakorlatban okozott súlyos károktól, Magyarország külföldi adósságainak rendezésénél nem alkalmazható és miként az alábbiakban kimutatni törekszünk, a kibontakozást meghozni már az adósságmasszába foglalt gazdasági és pénzügyi viszonylatok különfélesége folytán sem lehet képes.

A transzfermoratórium életbeléptetését még egy nem kevésbé fontos, de az események által még rövidebb időn belül megcáfolt nyilatkozat kísérte. Hivatalos és félhivatalos helyekről hangsúlyoztatott, hogy Magyarország „tud fizetni, de csak pengőben“. Nem a fizetési készség, az akarat, a jóhiszemű bűnös ártatlanságának hangoztatásán volt a súly, — hiszen ez kétségbe se vonatott — hanem ezen alanyi természetű momentumon messze túlmenő megállapításán annak, hogy az ország az általa vállalt, de mint kiderült, erejét meghaladó terheket fizetni igenis tudja, azok teherbíróképességét meg nem haladják. Olyan immobilizáció-féle lett volna ez, amikor a közadós vagyoni státusa aktív, csak nem rendelkezik oly minéműségű vagyontárgyakkal, t. i. pénzzel vagy pénzértékű szolgáltatással, amelyeket hitelezőinek esedékességei lejártakor teljesítésül nyújthat. Ma már, e két év elteltével, tisztán láthatjuk, hogy ez az álláspont, noha jóhiszeműségéhez nem fér szó, nem volt összhangban az ország teljesítőképességével vagy legalább is tarthatatlanná vált abban a pillanatban, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a gazdasági válság tartós kimélyülése váltotta fel az időleges zavarnak vélt megrázkódtatást.

Az, hogy Magyarországnál nemcsak immobilizációszerű, átutalási képtelenség áll fenn, hanem a vállalt terhek anyagi erejét tisztára belföldi valutában való teljesítés szempontjából is meghaladják, ma már közhely erejével ható igazság. A nemzeti jövedelemnek a lefolyt öt éven belül 4.3 milliárd pengőről 2—2.5 milliárd pengőre történt csökkenése, amelyet a korábban 30 milliárd pengőre becsült nemzeti vagyon megfelelő elértéktelenedése kísér; a külforgalom kétmilliárdos főösszegének 6—700 millióra való összezsugorodása, a fogyasztótömegek életstandardjának közismert süllyedése, a tulajdonítás, a szociális terhek aránytalansága oly jelenségek, ame-

lyek országunk legfontosabb érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem ignorálhatók külföldi adósságaink rendezésénél sem. A transzferkérdést teljesen figyelmen kívül hagyva is elképzelhetetlen, hogy Magyarország a nem élvezeti vagyon jellegű, talán 15 milliárdot tevő nemzeti vagyonán négy milliárd pengőt meghaladó külföldi adósság súlyos terhét viselje, amely megterhelés a nemzeti összvagyon egyhatedéről rövidesen annak egynegyedére emelkedett, nemzeti jövedelmét pedig annak csökkenéséhez mérten kétszeres sullyal terhelje meg a szerződészerű kamatszolgálat eredeti feltételeinek betartásával.

Ha Magyarország külföldi adósságai a csökkent teljesítőképeség arányában aranyértékükben megfelelően alászállnának, azaz devalválódnának, ez mindenestre a kérdés egyik megoldását hozhatná magával. A rendelkezésre álló utolsó részletes statisztika szerint (per 1931 december 31.) ez adósságok főösszege kereken 4.300.000.000 P. Ez összeállításban az angol font értékesökkenése, minthogy az 1931. év utolsó napján fennállott Magyar Nemzeti Bank-árfolyamok szolgálták a pengőre való átszámítás alapjául és lévén e napon a fontárfolyam körülbelül a jelenlegivel egyenlő, már felhasználtnak tekinthető. Ezzel szemben a tartozásoknak 49.6%-a, vagyis kereken fele szól dollárra, miért is ezen ponton az értékesökkenés mérvéhez képest igen jelentékeny megtakarítás mutatkozik. Ezt a megtakarítást azonban sajnálatos módon ellessúlyozza az, hogy a külföldi valutára szóló tartozások a külföldi hitelezők összkövetelésének 94.1%-át teszik ki, amelyből 49.6% a dollár, 18.3% a font, 12.2% a svájci frank, 5.1% a francia frank, míg a fennmaradó 8.9% megoszlik a schilling, német márka, hollandi forint, olasz lira és más valuták között. Még ha a szintén lemorzsolódott értékű külföldi pénznemeket (mint pl. a schilling) eltérő külföldi értékelésük szempontjából figyelmen kívül is hagyjuk és feltételezzük, hogy azoknak a külföld szabad piacán a pengővel egyenlő disagiójuk van, mégis a külföldi hitelezők kalkulációja szempontjából valutatartozásaink tulnyomó részénél a pengő külföldi értékelésénél fennálló jelentékeny eltérést számításba kell venni; külföldi szemüvegen át nézve tehát a tartozási összeg még igen jelentékenyen magasabb. A 4.3 milliárdos számban továbbá nincsenek benne a hágai egyezményből folyó jóvátételi kötelezettségek és az aranyklauzulákból folyó netáni többletek, remélhető azonban, hogy ezen kötelezettségekkel komolyan többé számolni nem is kell, feltéve, hogy az optánsügy rendezésénél a magyar állam átutalásra vállalt terheit belső gazdaságunk keretein belül lehet kiegyenlíteni.

Amennyiben pedig egyik vagy másik állam rálépne is a Roosevelt elnök által kitűzött utra és valutájának aranyértékét csökkentené is, nem képzelhető el, hogy az angol font

és a dollár átvészélése után, amelyek küladósságunknak 68 százalékát képviselik, egy ily eltolódás döntő sullyal eshetnék latba és a nagy probléma megoldását Magyarország részére tetemesebben megkönnyíthetné. Az adósságok számolási névértékének devalválódásába eszerint további reményeket csak korlátolt mértékben vehetünk. Nyilvánvaló tehát, hogy Magyarország külföldi tartozásait egyezségi uton volna kénytelen rendezni még az esetben is, ha a vállalt kötelezettségek külföldi valutában való kiegyenlítése elé nem tornyosulnának áthághatatatlannak látszó akadályok.

Az egyezségi megállapodás, legalább is az összes adósságokra kiterjedő általános hatállyal, mindeddig nem jöhetett létre, noha annak elérésére az adós részéről több nyomatékos kísérlet tétetett. Sőt ha behatolunk a barátságos megegyezés nehézségeinek szövevényébe, meg kell állapítanunk, hogy egy generális megállapodás előfeltételei nincsenek is meg.

Ha egy gazdasági alany fizetőképtelennek tartja magát, úgy az egész kapitalista társadalomban bevett szokás és szabály szerint büntető következmények terhe mellett kötelessége az államhatalom kezébe tenni le további üzleti tevékenységét, vagyonát hitelezői részére a neki kirendelt ügygondnok rendelkezésére bocsátani. E kötelezettség jóhiszemű, korrekt teljesítése azonban részére jog, még pedig hatalmas jog biztosítását is jelenti és pedig azt, hogy senki ellene végrehajtást nem vezethet, anyagi létét fel nem boríthatja, ha pedig hitelezőit sikerül meggyőznie arról, hogy a közadósi mivoltából folyó összes várakozásoknak megfelel, úgy a hitelezők többségével kötött egyezsége kényszeregyezséggé, élő joggá válik összes hitelezőire nézve. Aki azonban valaha kényszeregyezségi vagy csődtárgyalás részese volt, jól tudja, mily nehéz még a legsimább esetekben is a felindult hitelezőtábort az egyedüli józan, helyes megoldás, a kölcsönös engedékenységre felé terelni, mily elengedhetetlenül szükséges ehhez a legtöbb esetben a pártatlan, mert érdektelen hatóság nyomása. Mily sokszor hangzott el már a kiváncsi: „Magyarország egyezsék külföldi hitelezőivel“; de hol van az a világtörvényszék, amely egy egész ország kényszeregyezségét biztos vezetéssel, jobbról és balról egyaránt, a bizalom birtokában, nyélbeüthetné?

Ez a bíróság, ez a központi, centripetális erejű hatalom hiányzik. Világos, hogy elhivatottság erre a nagyszabású, gazdasági világérdeket jelentő feladatra csak a Népszövetségben lenne meg. Ez a testület azonban a benne állandóan összeütköző politikai érdekellentétek surlódásainál, komplikált szerkezeténél és azon jellegénél fogva, hogy tényleges hatalom felett nem rendelkezik, e feladat megoldására nem vállalkozhatik. A Népszövetség eddigi munkája során is mindig meghajolni vagy legalább is túrni volt kénytelen, ha fait accompli elé állították és nagy problémák gyakorlati megoldása mindenkor az érdekelt tagállamok egymásközti dolga maradt.

Szerepe mindazonáltal témánk megoldása körül is rendkívül becses, mert kiküldött szakértőinek bölcs utbaigazításai nemcsak országunkra nézve voltak gyakorlatilag is értékesek, de jóhiszeműségünk megfelelő beállításával és azzal a megnyugtatóssal, hogy Magyarország ez ellenőrzés mellett mindent elkövet, — még áldozatok árán is — hogy hitelezőit kielégítse, kellően fel nem becsülhető felvilágosító, előkészítő munkát végez hitelezőink irányában is. Mindez azonban nem elég azon, talán némi douce violence-t is igénylő erőhatalomnak kifejtésére, amely a hitelezőtábor és a közadós felé egyaránt előfeltétele az egyezés, a kényszeregyezés létrejöttének.

Az általános kényszeregyezésnek azonban ugy a hitelezők, mint az adósok személyi és tárgyi körülményeiben is hiányzanak az előfeltételei.

Ami először is a hitelezőket illeti, ezek között kistőkések, bankárok, hatalmas pénzintézetek, állami és egyéb közintézmények, Magyarországgal kereskedelmi kapcsolatban álló iparvállalatok vegyesen szerepelnek. Mindegyik másként ítéli meg magyarországi követeléseinek sorsát; mások várakozásai, mások az engedmény mérvére, időbeli elosztására vonatkozó hajlandóságai. A legfontosabb különbség a hitelezők között ezenfelül eltérő anyagi bonitásunkban rejlik. A gazdasági válság kihatásai ma már külföldi hitelezőinket is többé-kevésbé érintik, amely körülmény egyrészt nagyobb belátásra inti őket, talán megértőbbek adósaik iránt, kikkel most már őket bizonyos sorsközösség füzi egybe; másrészt azonban és sajnos, ez a fontosabb momentum — kevésbé vannak abban a helyzetben, hogy újabb veszteségeket könnyveljenek el amugy is erősen megtépázott mérlegszámláikban, üzleti könyveikben. Ezért gyakorlatilag is csak oly megoldások jöhetnek figyelembe, melyek hitelezőink számára lehetővé teszik, hogy magyarországi követeléseiket továbbra is névértéken szerepeltethessék és azokból csak apránként, évek hosszú során át kelljen leírásokat eszközölniök. Nem megvetendő szempont a hitelezőnek saját mobilitása sem; kevésbé van erre szüksége pl. a magánembernek, mint a banknak, amely örködik azon, hogy tárcájában minél kevesebb lejárt váltót, befagyott követelést őrizzen és mérlegében értékpapirjait megfelelő árfolyamon szerepeltethesse. Ezen a ponton is erősen szétágazók a hitelezők érdekei.

Különbözőképpen ítélik meg hitelezőink fizetési lehetőségeinket saját pillanatnyi vagyoni helyzetük szempontjából is. Azok, kiknek a fizetmény sürgős, türelmetlenebbek, formailag intranzigensebbek, a lényegben azonban sokkal hajlandóbbak lennének előnyös egyezésre, feltéve, hogy az azonnal lebonyolittatik; a tőkeerősek, akik várhatnak, mert más tőkeforrásaik bőven táplálják őket, türelmesebbek, de viszont jogi rendezésre csak kedvezőtlenebb feltételek mellett hajlan-

dók. Minthogy Magyarország ma nincs abban a helyzetben, hogy prompt teljesítsen, inkább ez utóbbi hitelező kategória beállítása felé kell vonzódnia.

Eltérőek a külföldi hitelezők érdekei a magyar gazdasági élettől való további kapcsolat szempontjából is. Az az osztrák vagy cseh gyáros, ki termékeinek természetes piacát a jövőben is országunkban találja meg; a kereskedő, akit e piachoz évtizedes kellemes összeköttetés szálai fűznek, melyek ápolása a jövőre nézve is érdeke, egészen másként itéli meg Magyarországon befogyatt követelését, más az indulata, egész gondolatvilága irányunkban, mint az amerikai bondholder, kinek képzetében Magyarország úgy él, mint valami távoli, alig ismert terület, melynek sorsa, szempontjai, jövője reá nézve közönyös; talán csak annyi szándéka van vele kapcsolatban a jövőre nézve, hogy megesküszik, hogy nem nyul többé exóta-papirhoz.

Mindezek felül mások az egyes hitelezők szerződés szerű jogai is. Köztudomásu, hogy a népszövetségi kölcsön, melynek névértéke a font és a dolláresés után is 240 millió pengő, a magyar jövedékek (a vámjövedék, a dohánymonopólium és a cukoradóból eredő brutto bevételek és a sójövedék netto bevétele) felett zálogjogokkal rendelkezik, amely zálogok kezelése és ellenőrzése külön trustee kezében van; külön fedezetekkel rendelkeznek pl. a Speyer-kölcsönök birtokosai, kiknek a törvényhatósági városok összes ingatlanaira jelzálogjoguk van, avagy a rövidlejáratu bankadósságok hitelezői, akik a Stillhalte-egyezmények értelmében mindazon biztosítékokat birtokolják a Pénzügyi Központ, mint bizalmi személy közbenjöttével, amelyek felett a magyar közvetítő pénzügyintézetek saját adósaik részéről rendelkeznek. Az ily hitelezők pszichológiája is eltérő a fedezetlenek felfogásától; magukat biztonságban érezve, tőkeengedményre kevésbé hajlamosak, viszont türelmesebbek a kiegyenlítés, a rendezés időpontja tekintetében.

Látjuk tehát, hogy már a hitelezők oldalán is az u. n. generális rendezésnek súlyos nehézségei vannak a hitelezők személyi és tárgyi helyzetének lényeges eltéréseiben. Van azonban az általános rendezésnek egy oly hitelezői megítélése is, amely minden hitelező szemszögéből azonos.

Hitelezői szemmel nézve ugyanis általános fizetési képtelenség egy egész ország részéről alig állhat be. Hogyan — kérdezik — lehetséges az, hogy egy egész ország, mely természeti kincsekkel, emberi létesítményekkel bőségben rendelkezik, melynek mezőin hullámszik a vetés és legel a marha, melynek városaiban gépkocsik robognak, fényes kirakatok, üzletek, áruházak hívják a vevőt, ahol van pénz színházra, múzeumokra, igen nagyszámu tisztviselői apparátus fizetésére, strandfürdőkre és ezer más célra, melynél ők saját pénzüket

fontosabbnak, előbbrevalónak vélik, hogyan lehetséges, hogy egy ily szép ország, mint amilyen Magyarország még mai megcsonkított voltában is, egyszerűen ne legyen abban a helyzetben, hogy nekik fizessen? Emellett egy egész ország közgazdasága örökéletű; ha nem ma, úgy vélik ők, majd fog teljesíteni holnap, tiz év, száz év múlva és mi mégis írjunk le követelésünkből x százalékot? Egészen más a helyzet, ha az adósok saját egyéni körülményeikre hivatkozhatnak, amelyek engedményt teljesen indokolnak s amelyek alapján az egyéni tárgyalóképesség és meggyőzés fegyvereivel szállhatnak síkra.

Nem kevésbé heterogén elemekből tevődik össze a magyar adóstábor is. A fentemlitett 4.3 milliárdból — a dollár árfolyameséséből származó értékviszony-eltolódást figyelmen kívül hagyva —

az államra esik cca	1500	millió pengő
az állami üzemekre cca	63	„ „
a közalapokra „	6	„ „
az önkormányzatokra „	511	„ „
az egyházakra „	24	„ „
a Magyar Nemzeti Bank vizsgálata	145	„ „

a fennmaradó és kétmilliárd P-t meghaladó összeg a magángazdaság tartozása; ezen belül mezőgazdaság, ipar, egyéb foglalkozások, pénzügyi intézetek által kontrahált közvetlen tartozások vegyesen szerepelnek. Eltérő gazdasági szerepükénél és a végső adósok különböző bonításánál fogva a magángazdaság tartozásai más-más kiegyenlítést igényelnek. Vegyünk pl. egy virágzó és jelenleg konjunkturális haszonnal dolgozó textilipari vállalatot, mely néhány évvel ezelőtt üzemét külföldi kötvénykibocsátás segítségével kibővítette. Lehet-e az ily kötvények birtokosainak ugyanolyan egyezségi ajánlatot tenni, mint pl. a svéd gyufakölesönkötvény birtokosainak, kiknek pénze a Lebosz (Földbirtokreform pénzügyi lebonyolítására alakult szövetkezet) útján a földbirtokreform finanszírozására helyeztetett ki, amely kihelyezések viszont tulnyomólag öt kat. holdnál kisebb területű törpebirtokokat terhelnek; a törpebirtokok üzemi gazdálkodása többségében passzív, terhelési arányuk pedig kataszteri holdanként átlagosan 615.— P, vagyis oly összeg, amelynek behajtása szociális okokból lehetetlen, magassága pedig az átlagos forgalmi értéken jóval felül van? Viszont az állam adóságainál oly adós szerepel, kinek bonítása felől kétely nem merülhet fel és az — természetesen a transzferkérdésnek egyelőre kikapcsolását feltételezve — egyszerűen költségvetési egyensúly kérdése; kisebb mérvben áll ugyanez az önkormányzatokra, viszont teljes mérvben a Magyar Nemzeti Bank vizsgálata általánosított hitelére.

Feltétlenül különbség rejlik a dolog természeténél fogva pénz- és árutartozások között is, amiről fentebb említés tételt s aminek gyakorlati következményeit is le kell vonni any-

nyiban, hogy többet kell kapnia a pénzhitelezőnek, ki pénzt talán csekély kamatkülönbözet reményében helyezte ki nálunk, mint az árhitelezőnek, kinek követelésében 20—40% haszna is már bennfoglaltatik s kinek a legtöbb esetben további üzleti összeköttetés fenntartásában érdeke rejlik.

Annak megállapítása után, hogy ily körülmények között csakis az egyes adósságtípusok egyéni kezelésétől, egyeztetésétől várható siker, rá kell térnünk a legsúlyosabb kérdésre: tudunk-e és mit hitelezőinknek felajánlani oly módon, hogy annak hasznát is vegyék; hogyan tudjuk a transzferkérdést megoldani?

Tisztában kell ugyanis lennünk azzal, hogy sikeres egyezségi tárgyalás csak oly megoldási tervtől várható, amely szerint hitelezőinknek saját pénznemükben teljesítünk. A külföldi hitelező szempontjából a „Külföldi Hitelezők Alapja“-ba történő befizetés egyetlen előnye, hogy szabadul az adós bonitásában rejlő kockázattól; egyébként az reá nézve semmi saját háztartásában felhasználhatót nem jelent; mivel pedig tisztában van azzal, hogy azon végső adóssal szemben, aki esedékességét teljesítette, ha pengőben is és ha mint letéteményezést is, igen bajos lesz a pengő esetleges értékelődése esetén újból visszatérni a multakra és tőle újra, pótlólagos teljesítést követelni, úgy érzi, hogy valutáris kockázatot is viselni kénytelen.

A belföldi közgazdaság szempontjából a transzfermoratorium rendszere nem kevésbé nagy hátrányokat jelent, amelyek hordereje akkor tűnik ki kellő világításban, ha Magyarországnak külföldi hitelezői irányában jelenleg fennálló évi kamatterhét vesszük szemügyre, amely hozzávetőleges számokban következőképpen csoportosítható (millió pengőkben):

I. Az állam háboru előtti adósságaiból (u. n. Caisse Commune járadékok) ..	P 7.5
II. Az államnak háboru utáni kötvénykötelezettségeiből (clearing és egyéb függő elszámolások alapján)	„ 6.5
III. A népszövetségi kölcsön kamatszolgálata ..	18.5
IV. Vallásalap és más egyházak kötvénykölcöneiből	„ 2.5
V. Városok, vármegyék, Budapest székesfőváros hosszulejratu kötvénykötelezettségeiből	„ 22.—
VI. Pénzintézeti záloglevelek és községi kötvények kamatszolgálata	„ 23.—
VII. Gyufakölcsön szelvényszolgálata	„ 7.9
VIII. Az ipar hosszulejratu adósságaiból ..	„ 7.1
IX. A kereskedelem, közlekedés és más szakmák hosszulejratu adósságaiból .	„ 1.7
Hosszulejratu adósságok kamatából összesen	P 96.7

A rövidlejáratu adósságok kamataiból előálló évi teher:

1. Állam és állami üzemek	P	17.6
2. Önkormányzatok és üzemek	„	3.6
3. Pénzüintézetek, beleértve a Magyar Nemzeti Banknak a baseli Bank für Internationale Zahlungen és a Deutsche Reichsbanknál igénybevett visszleszámitolási hitelét	„	20.—
4. A mezőgazdaság rövidlejáratu adósságaiból ..	„	5.—
5. Az ipar rövidlejáratu adósságaiból	„	30.—
6. A kereskedelem, közlekedés és más szakmák rövidlejáratu adósságaiból	„	20.—
	Összesen . P	96.2

Ebből levonva az árutartozások fejében kamatmentesnek vett tőkékre is kalkulált kamatot,

kereken P 300 millió után .....
 „ | 15.— |

Rövidlejáratu adósságok kamatából összesen ..
 P | 81.2 |

Összes évi kamatteher tehát .....
 P | 177.9 |

Ezen kamatösszeállítás főbb hibaforrása, hogy a rövidlejáratu adósságoknak részint a Magyar Nemzeti Bank kamatlábiához való viszonyítottasága, részint egyéb okok folytán változó kamatlába 6%-osnak vétetett a pénzüintézetek tételének kivételével, amely a jelenlegi hitelrögzítő egyezményvel összhangban 5%-kal állítottatott be. A dollár árfolyameséséből eredő haszon 30%-kal van leszámítolva, míg egyébként a külföldi pénznemű tartozások a Magyar Nemzeti Bank hivatalos árfolyamán vannak átszámítva.

Némi ellenőrzésül szolgálnak azok az adatok, melyeket az 1931. évben tényleg még fizetett kamatok hivatalos statisztikája tüntet fel.

Ezek szerint a kamatok végösszege .....
 P | 199 millió |

ehhez hozzáadandó a még 1931-ben esedékes, de már

ez évben átutalásra nem kerülhetett kamatok címén „ 11 „

ugyhogy az 1931. év összes kamatszolgálata .....
 P | 210 millió |

végződik. Ha ebből a dollár és a font árfolyamesésére, valamint a piaci kamatlábak időközi csökkenésére eső kevesebbet leszámítjuk, úgy a fenti cca 178 millió P körül állapodunk meg; sajnos, pénzügyi helyzetünk és eladósodásunk mértékéhez képest 5—10 milliós eltérés egyébként sem változtat az összbenyomás kedvezőtlenységén.

Nincs figyelembevétel az 1931 december 31. óta visszavárgott kötvénymennyiség kamatkevesebblete sem, amivel szemben a zálogleveles és községi kötvénymissziók annak idején belföldön történt kibocsátása teljes egészében belföldi adósságnak vétetett, noha annak egy része utóbb külföldi kezekbe került. Míg egyrészt mindkét tényezőre nézve hiányzanak

megbízható adatok, addig másrészt a két mennyiség közti különbség kamata aligha lesz jelentékeny. Egyébiránt további ellenőrzést jelent, hogy a magyar kormánynak az 1933. évi londoni konferencia elé terjesztett statisztikai adatai szerint a fennálló kötelezettségek alapján az 1933. évre az évi kamatterher cca 174 millió pengő.

Ha mármost Magyarország külföldi követeléseinek végösszegét az 1931. évvégi hivatalos statisztika szerint 500 millió P-vel számítjuk, melyből a dollár árfolyamesése folytán 70 millió P-t vonunk le, fennmarad 430 millió P, melynek kamata az 1931. évi 10,425.000 P-vel szemben 8—8.5 millióra tehető. Ezek szerint a netto évi kamatterher cca 160—170 millió P-re rughat. Ezen kamatterhen kívül még súlyos, évente visszatérő szolgáltatmányok terhelik a magyar államot; így elsősorban a jóvátételi terhek címén évi emelkedő annuitások 1943. évig (az annuitások 1943-ban 14 millió aranykoronát érnek el); a hágai egyezményből folyó és az optáns-alapot illető, 1944 után további 23 éven át fizetendő évi 13.5 millió aranykoronás járadékösszegek, az Osztrák-Magyar Államvasuttársaság, valamint a Duna-Száva-Adria vasut magyar vonalainak átvételéből származó megváltási teher annuitásai 72, illetve 88 millió P tőkésített teher után, továbbá külföldre fizetendő nyugdíjak és más járadékszerű szolgáltatások. Végül tekintetbe kell venni a transzferpénztárba eddig teljesített vagy teljesíteni kötelezett tőketörlesztések és kamatbefizetések folytonosan felgyülemplő kamatát, azaz röviden az át nem utalt kamatok kamatait.

Ily jelentékeny összegeknek a Külföldi Hitelezők Alapjába történő befizetése a végső adósok teherbíró képességét — mint fentebb láttuk — erősen meghaladja. Ennek dacára azal a hátránnyal is jár, hogy a távolálló külföldi hitelező szemében a befizetések akként mennek végbe, mintha azok normális menetben folynának be, a tényleges fizetőképesség, helyesebben fizetőképtelenség, elhomályosul és ezáltal a jelenlegi, tarthatatlanul magasnak mondható terhek mintegy szabályszerűvé tételnek, megkövesítettnek. Ezen azután akként próbál a magyar kormány kényszerhelyzetében segíteni, hogy egyrészt az állami és bizonyos más adósságok szolgálata egyáltalán nem nyer teljesítést, vagy újabb függő adósságlevelek (kincstárjegyek) kényszerkibocsátása takarja el a fizetőképtelenség tényleges állapotát, másrészt egyoldalú intézkedéssel próbál az adósok helyzetén könnyíteni, amint ez az állami adósságokon kívüli hosszulejárati kibocsátmányok tőketörlesztésének, valamint 5%-ot meghaladó kamatának felfüggesztésével 1933 márciusától kezdődőleg megtörtént.

A transzfermoratórium jelenlegi alakja a fenti anomáliákon kívül azt is eredményezi, hogy az ország külföldi eladósodása nőttön nő. Az átutalási pénztárba befizetett kamat-

összegek, akár tényleges befizetésre kerülnek, akár újabb hitelművelettel, vagy akár csak moratóriummal mintegy kölcsönvétetnek attól, számtani haladványt képeznek és homlok-egyenest ellenkező irányban működnek azzal a céllal szemben, amely a külföldi adósságok aránytalan és teljesíthetlen terhétől megszabadult gazdasági életben látja biztosítva Magyarország jövő kifejlődésének előfeltételeit.

Ebből a szempontból nem aggálytalan az az elgondolás, amely a külföldi hitelezői alapnak, vagy az azzal egy tekintet alá eső zárolt követeléseknek az ország belsejében való vagyonszerzésre ad lehetőséget, illetve rendeltetést, így ingatlanok, részvények vásárlása, jelzálogkölcsönök kihelyezése bizonyos kötött határidőre stb. Ez lehet a külföldnek valutáris kockázatát csökkentő és így őket ideiglenesen csillapító engedmény, de végső elemzésben következményei újabb eladósodáshoz vezetnek, nem is szólva azon bonyodalmaktól, amelyeket az így szerzett aktívák hozamának a külföldi részére való hasznosítása (átutalási nehézségek, stb.) okoz.

A transzfermoratórium mai formája ezenkívül lappangó pénzfelhigitással is kapcsolatos. A jelenlegi bankjegyforgalom csak 10%-kal kisebb, mint az 1927. évi és nagyjából ugyanakkora, mint az 1931. év első felében, vagyis a transzfermoratórium bevezetését megelőzőleg. Ezen időpont óta pedig az ország igen jelentékeny összegeket fizetett be a transzferpénztárba, eltekintve a be nem fizetett, de a befizetni kötelezett, vagy újabb hitelművelettel kikölcsönzött, tehát végeredményben szintén inflatorikus hatású tőkétől. Nyilvánvaló, hogy a forgalom nagymérvű csökkenését, a hitelműveletekkel kiegyenlített üzletek összezsugorodását, a nagykereskedelmi árszintben is kifejezésre jutó áresökkenést a bankjegyforgalomnak is követnie kellett volna, ehelyett annak összege ugyszólván változatlan maradt. Ezenfelül azonban a Jegybank u. n. egyéb kötelezettségeiben oly nagymérvű torlódás mutatkozik, amelynek felhalmozódásához erős pótlólagos hiteligenybevétel vált szükségessé, még pedig természetesen nem gazdasági jellegű áruhitel, hanem pénzhitel-szükséglet. Erre vonatkozólag igen tanulságosak a Magyar Nemzeti Bank statisztikai adatai: 1931 január 15-én a váltótárcza mindössze 206 millió pengőre rugott; 1932 január 15-én e szám 388.5 millió, hozzáadva a Nemzetközi Fizetések Bankjánál visszleszámított váltókat is, már 536.2 millió, 1933 január 15-én 588.8 millió, a lombardkölcsönnel együtt 598.3 millió; a Jegybank igénybevétele tehát közel megháromszorozódott azon deflációs prés ellenére, melynek szorítását közgazdaságunk annyira érzi. Világos, hogy a jegybanknál rendkívüli és sorozatos hiteligenybevételekkel van dolgunk, amelyek egy részükben állami kölcsön igénybevételekre, illetve a kapcsolatos kincstári váltók belföldi leszámítoztatára esnek ugyan, azonban másrészt az alábbiak szerint

külföldi tartozásaink jelenlegi rendezetlen állapotának függvényei is. Ezen időpontokban ugyanis a kötelezettségek oldalán a következő számadatokat találjuk (millió pengőben):

	Bankjegyforgalom	Azonnali lejáratu kötelezettségek	Egyéb tartozások
1931 január 15-én	373.3	56	40.8
1932 január 15-én	357.9	110.7	67.8
1933 január 15-én	316.7	90.6	193.6
1933 július 31-én	364.3	72.2	200.—

A transzferpénztár folytonos növekedése burkolt inflációt jelent és annak felszámoltatása igen bonyolult hitelpolitikai művelet lesz még az esetben is, ha az jelenlegi számszerűleg 200 milliós, de az elmaradt befizetések folytán valóságban nagyobb átlagában maradna meg.

Egyébként első pillanatra nyilvánvaló, hogy évi 170—180 milliós átutalást helyettesítő befizetés 350 milliós átlagos bankjegyforgalom mellett fenn nem maradhat, ha csak a gazdasági életet normális hitelszükséglete kielégítésétől teljesen el nem zárjuk, vagy pedig — és ez a közelebbfekvő — a Jegybank folytatólagos és végelemzésben inflatorikus pénzkibocsátása útján nem képesítjük a külföldi hitelezők alapjának táplálására.

Megállapíthatjuk tehát a fenti súlyos hátrányok alapján, hogy a jelenlegi rendszer csak szükséges rossznak tekinthető és elemi fontosságú érdekek követelik, hogy azt más, úgy az adósok, mint a hitelezők szempontjából célravezetőbb megoldással helyettesítsük.

Ez a megoldás csak olyan lehet, amely egyrészt a hitelezőnek az ország teherbíróképességének megfelelően, de viszont transzferáló lehetőségével is összhangban ténylegesen nyújt is valamit, másrészt azonban annak is módját ejti, hogy az ország a terhektől lassan-lassan fel is szabadulhasson, vagyis tőkevisszafizetést is lehetővé tesz.

Magyarország fizetési mérlegének legfelületesebb bepillantása is meggyőzhet bárkit arról, hogy Magyarország transzferálni csak két bevételi forrás feleslegéből tud: az egyik az áruforgalom, a másik újabb kölcsönművelet. Az egyéb folyó tételek közül, amilyenek: a közlekedési vállalatok nemzetközi elszámolásai (posta, vasutak, hajózás), az aktív és passzív idegenforgalom láthatatlan behozatala és kivitele, a ki- és visszavándorlók tőkemozgalmi; — nem szerepel egy tétel sem, amely ily hatalmas adósságrendezési terv számítási alapjává volna tehető; ezenfelül mindezen fizetési forgalmak irányítása, bár kétségkívül sok hasznos intézkedéssel kedvezően befolyásolható, csak részben képzelhető központilag vagy kormányhatóságilag.

Új kölcsöntőkék igénybevételéről a jelen pillanatban alig lehet szó. Egyrészt régi adósságaink rendezéséig Magyarország, mely különben a nemzetközi tőkepiac rokonszenvét ma is élvezzi, hitelforrás felett sem rendelkezik, másrészt sok-

kal helyesebb a hitelezőink részéről ma kétségkívül fennforgó egyezkedési hajlandóságot kedvező alku megkötésére felhasználni és az így revideált adósságokat — a gazdasági konjunktúra esetleges kedvezőbbre fordultával — saját erőinkből visszavásárolni, mint konverziós kölcsönrel, — mert hiszen egyébről alig beszélhetünk — felváltani igen nagy adóssághűnket, amelyet ily módon hosszú időn át vonszolhatnánk tovább és tovább, aminek az volna a vége, hogy vagy újabb adósságrevizióért kellene folyamodnunk, vagy ha helyzetünk javulna, e javulás előnyeit egészükben vagy aránytalan részben külföldi hitelezőinknek kellene átengednünk.

Nincs tehát más kielégítési alap külföldi adósságaink kiegyenlítésére, mint az áruforgalom feleslege. Ily felesleg vagy a behozatal lenyomásával, vagy a kivitel fokozásával érhető el, feltéve, hogy valamely ország közgazdasága nem képes strukturájánál fogva oly összegű termelvényt külföldre eladni, amely behozatali szükségletét tartósan meghaladja. Csonka-Magyarország nem tartozik ezen államok közé, amiről meggyőződhetünk, ha az 1922. évtől kezdve vizsgáljuk külforgalmi adatait (millió pengőben):

1922. évben a kivitel főösszege	383,	a behozatalé	626,	hiány	243
1923. „ „ „ „	392,	„ „	491,	„	99
1924. „ „ „ „	667,	„ „	815,	„	148
1925. „ „ „ „	848,	„ „	865,	„	17
1926. „ „ „ „	877,	„ „	941,	„	64
1927. „ „ „ „	808,	„ „	1182,	„	374
1928. „ „ „ „	826,	„ „	1211,	„	385
1929. „ „ „ „	1039,	„ „	1064,	„	25
1930. „ „ „ „	912,	„ „	823,	többlet	89
1931. „ „ „ „	570,	„ „	539,	„	31
1932. „ „ „ „	330,	„ „	335,	hiány	5

Ezen tizenegy év külforgalmi adatai korlátozott és szabadforgalmu, kedvező és kedvezőtlen időszakokat ölelnek fel és nagyban-egészben hű képét adják annak a gazdasági beállításnak, amellyel a jelenlegi, megcsonkított Magyarország a világgazdaság hatalmas versenyében szerepel. E tapasztalatok alapján nagy könnyelműség volna speciális intézkedések nélkül tartós kiviteli többletet tenni számításunk alapjává, mert ehhez oly tényezők összműködése volna szükséges, amelyek biztosítása részint hatalmukban nem áll, részint vitális érdekeinket sértené. Hiszen e 11 év alatt csak két évben tudtunk a többi évek hiányához képest jelentéktelen kiviteli többletet produkálni.

Mindenekelőtt a behozatal korlátozásának lehetőségeit kell megvizsgálunk. A behozatallal kapcsolatos csökkentő tényezők, elsősorban: behozatali korlátozások, tiltó vagy legalább kiegyenlítő vámok lehetnének ezen kereskedelempolitikai eszközök, azonban külföldi forgalmunkat végeredmény-

ben kiviteli viszonylatban is csökkentenék, mert feltétlenül retorziós rendszabályokat váltanának ki kiviteli piacaink részéről s így a belső árszínvonalra gyakorolt drágító hatásuktól eltekintve, amely hatás a fogyasztó közönséget terhelné és pénzfelhígításhoz vezetne, egyáltalán nem visznek közelebb az elérni kívánt célhoz. Csökkenne a behozatal a kivitelhez képest, ha a múlt években tapasztalt irányzattal ellentétben, behozatali cikkeink árában nagyobb lenne a csökkenés, mint kiviteli cikkeink árában; egy ily fordulat azonban a mezőgazdasági termelés kisebb szervezettségénél és erősen tulhajtott intenzívvé válásánál fogva kevésbé valószínű, de egyébként is csak oly hatalmas világpiaci ármozgalmak függvényeként jelentkezhetnék, amelyekre saját erőnkől vajmi kevés befolyást gyakorolhatnánk. Végül a fogyasztóképesség hanyatlása is szűkebbre szoríthatja a behozatalt, ez a jelenség azonban nyilván teljesítőképességünket a külföld irányában is legalább is párhuzamosan ásná alá.

Némileg más a helyzet a kivitel oldalán. A nemzeti gazdaság termelésének fokozása, az összes erők összefogása, különösen mezőgazdasági téren jobbminőségű, versenyképesebb áru piacrahozatala sokat tehetnek a kivitel fokozása érdekében. Mindez azonban nem elegendő. Kivitelünket avégből, hogy külföldi adósságaink teljesítőképességünkkel arányba hozott kamatait fizethessük, még pedig hitelezőink valutájában, sőt amit ezenfelül multhatatlanul szükségesnek jeleztünk, adósságaink visszaváltás útján történő törlesztését megkezd-hessük és rendszeresen folytathassuk, mesterséges eszközökkel is kell legalább annyira felfokoznunk, hogy legalább is évi 40—50 millió pengő állandó feleslegre berendezkedhessünk. Mert nem szabad hitet adnunk annak a szokásossá vált szólamnak, mintha a külföld sem engedné be áruinkat, ha tőle nem vásárolunk; a kiviteli üzletek elmaradásának okát tulajdonképpen az árkérdésben véljük felfedezni. Jó árut mindenütt szívesen fogadnak, feltéve, hogy olcsó, illetve ára olcsóbb, mint a befogadó piacon uralkodó ár. És ez az a pont, de egyben ilyen minőségben az egyetlen pont is, ahol az állam közreműködése válik szükségessé. Az az állam, amely mint alant látni fogjuk, észszerű adósságrendezés esetén igen jelentékeny tehertöbblettől szabadul meg és így költségvetési egyensúlyának mérlegét is felfelé képes billenteni, ki fogja birni azon, a nagy célhoz képest aránylag nem tulságosan súlyos áldozatokat, amelyeket megfelelő, ha kell erőltetett superkivitel támogatására kénytelen fordítani. Egy államilag támogatott többletkivitel emellett teljesen összhangban állana azzal az elgondolással, hogy a külföldi adósságrendezéshez a nemzet egyetemét kell bevonnai, mert hiszen e helyzetből kivergődnünk nemcsak a célszerűség, de a nemzeti becsület parancsa is, amelyért szükség esetén mindenkinek áldozatot kell hoznia. Már pedig

a nemzet összeségét csak az állami teljesítmények formájában lehet e nagy erőfeszítésbe belevonni.

A kereskedelempolitika hivatalos tényezőinek volna feladata annak megállapítása, hogy mily árucikkek kivitelének támogatása volna indokolt és egyben kilátásos abból a szempontból, hogy kiviteli üzletek tényleg létre is jöhessenek. A világpiac bonyolult szervezetének állandó és tüzetes kémlése, párosulva a kiviteli kereskedelem jó hírnevével és leleményességével, egy ily központilag kedvezményezett kivített feltétlenül és bármily áralakulások mellett tudna biztosítani; és csakis egy ily támogatással párosult megszervezéssel tehető lehetővé a pótlólagos (zusätzlich) export beállítása az adósságrendezés szolgálatába.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy az ily természetű, adósságrendezésre fordítandó kivitelek a nemzeti jövedelmet csökkentik, minthogy azokért ellenértéket közgazdaságunk nem kap, illetve az ellenérték már el van fogyasztva. A legfontosabb kérdések egyike ezért annak megállapítása, hogy mily áldozatot bír el e címen a magyar nemzetgazdaság és viszont, hogy az elbírtak minősítendő összeg aztán elegendő-e az egyedül helyes: gyökeres és teljes adósságrendezéshez.

Valamely ország fizetőképességének megállapítása mindenestre rendkívül körülményes feladat, amely a mi esetünkben a Népszövetség kiküldöttjének közreműködésével volna eszközözendő. Ugy hisszük azonban, hogy az összes körülmények figyelembevételével, amilyenek a mezőgazdasági cikkek ár-ésése, a külforgalom összezsugorodása és az arany vásárlóerejének általános növekedése, stb., nem járunk el túlságosan optimisztikusan, ha a fizetőképesség legalább is 50%-os csökkenésével (amely indexszám teljesen megfelel az össztermelés és a kereskedelem netto hozadéka csökkenésének 1928-tól 1932-ig) vetünk számot. Ha tehát oly kötelezettségeket vállalunk magunkra, amelyek az országot korábbi kötelezettségeinek körülbelül felével terhelik meg és figyelembe vesszük a külföld és általában a világpiac időközben erősen csökkent kamatozási lehetőségeit s a tőke kockázati jutalékának erős emelkedését, valamint az általunk éveken át teljesített aránytalanul magas szolgáltatásokat, úgy bizonyára hitelezőink is be fogják látni, hogy egy ily ajánlat, párosulva a tőketörlesztés évi hányadának minimálisra való leszorításával a törlesztési idő legmesszebbmenő kitolása útján, a mai kritikus gazdasági viszonyok mellett reájuk nézve kedvezőnek mondható.

Az adósságrendezés konkrét módozataira áttérve, ismételten szükségesnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy az általános kényszeregyezségi elv és a hitelezők ebből folyó egyenlő elbánása mint nem célravezető, kikapcsolandók. Helyükbe az adósok és hitelezők egyéni és közvetlen tárgyalása állítandó.

Mindazonáltal tévedés volna azt hinni, hogy egy köz-

ponti adósságrendező szerv működése nélkül az adósságrendezés megvalósítható. Egy ily szerv feladata nemcsak — ahol szükséges — a külföldi hitelezők felvilágosítása, informálása volna, hanem az egyes adós, illetve hitelezőcsoportok között megkötendő egyezséghez való hozzájárulás is. Ezen jóváhagyás megadása főleg két nagy szempontból lenne esetről-esetre mérlegelendő. Az egyik, hogy az adósok nem vállalnak-e magukra az egyezség kapcsán talán erőszakosabb hitelezőjük nyomása, avagy talán egyoldalú és az ország egyetemes érdekei szempontjából nem pártolható üzleti érdekek, talán más okok behatása alatt aránytalanul magas terheket? A másik főszempont a megkötendő egyezségek valutáris teljesítésének, vagyis átutalási (transzfer) lehetőségének beillesztése abba az amúgy is központilag kezelendő átutalási tervbe, melynek keretét az ország össz-transzferképessége adja meg. A jóváhagyás megadása egyben az állam vagy a jegybank, szóval az ország külföldi fizetőeszközeinek központi szolgálata részéről vállalt azon erkölcsi kötelezettséggel is jár, hogy az adósnak az egyezség teljesítéséhez szükséges külföldi fizetési eszközök tényleg rendelkezésre fognak állni.

Ezen elgondolások szem előtt tartásával Magyarország külföldi adósságait a következőképpen lehetne rendezni:

1. Magyarország jóvátételi kötelezettségei megszűnnek (jelenleg évi nyolcmillió aranykorona) és azok formailag is töröltetnek.

2. Magyarország háborúelőtti és háborús kötelezettségeinek, tehát az eredeti aranyértékben 876.7 millió P-t kitevő, azonban az innsbrucki egyezmény szerint 27—32%-ban teljesítendő u. n. Caisse-Commune értékeknek, beleértve az Osztrák-Magyar Államvasut megváltásával kapcsolatos összegeket is, valamint az optánsügy rendezése kapcsán vállalt kötelezettségeknek rendezésére a külföldi hitelezőknek felajánlatnak a hágai egyezmény alapján a bászeli agráralap (A-kassza) javára Anglia, Franciaország, Olaszország, továbbá Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia által teljesítendő fizetések, míg az optánsokat a magyar állam belföldi pénznemben kártalanítja. (A három nagyhatalom befizetésének tőkeértéke per ma 76 millió, a többi természetesen kevésbé teljes értékű befizetése körülbelül ugyanannyi (74 millió) aranykorona.)

3. A Duna-Száva-Adria Vasut annuitásai külön rendezés alá esnek; az egyéb járadékszerű szolgáltatások (nyugdíjak, stb.) külföldre való teljesítése a lehetőséghez képest megszorítandó.

4. A rövidlejáratú adósságok, kivéve a kb. 300 millió pengőt kitevő árutartozásokat, hosszulejáratúvá alakíttatnak át, vagy legalább hosszú lejáratnak megfelelően kezeltetnek, még pedig lehetőleg címletesítés útján avégből, hogy az így keletkező kötvények olcsó áron megszerzése, visszaszivárgása lehetővé tétessék.

5. Az árutartozások rendezése függőben marad s csak a tényleges lehetőségekhez képest kerül napirendre.

6. Ezek szerint a fent körülírt 4.309 millió pengős adósságból levonásra kerül a Caisse-Commune

adósságok címén	877 millió P
árutartozás	300 millió P
	<hr/>
	1177 millió P

fennmaradólag rendezést igényel tehát . . 3132 millió P
Ezen összegből kihasítandók lennének és külön csoportot képezhetnének: *a)* a népszövetségi kölcsön, *b)* a mezőgazdaság közvetlen vagy kizárólag ily jelleggel bíró adósságai és *c)* az egyéb tartozások.

a) A *népszövetségi kölcsön* sajátos körülményei folytán kedvezőbb elbánásra tarthat igényt. Ez igény lehető repektálása nemcsak jogi és politikai megfontolásokon nyugszik, de egyúttal a célszerűség parancsán is; a nemzetközi gazdaságpolitika nagy piacán érdekünk e hatalmas testület támogatását tetteikkel kiérdemelni, megkönnyítvén felelősségét a fennhatósága alatt kibocsátott kölcsön címletek tulajdonosaival szemben. Szolgálatát ezért a jelenlegi 7½% kamat felével iránnyozván elő, a szükséglet e címen cca 9 millió pengő.

b) A *mezőgazdaság érdekeltsége* a svéd gyufakölcsönnél, a pénzügyi záloglevélkihelyezés kb. 60%-ánál és saját, más adósságra vissza nem vezethető hosszú- és rövidlejáratu adósságainál mondható közvetlenül ily jellegűnek. Ha ezek szolgálatát 2%-os alapon vesszük számításba, úgy a szükséglet a következőképpen alakul:

Gyufakölcsön	P 142 millió
Pénzügyi záloglevelek és községi kötvények mezőgazdaságra eső része „	184 „
Nem címetesített hosszulejáratu adósságok és rövidlejáratu tartozások „	117 „
	<hr/>
Mezőgazdasági jellegű tehát összesen	P 443 millió

melynek kiszámításánál a dollár 30%-os értékvesztéssel szerepelt. Ez adósságtömeg szolgálata tehát kereken 9 millió P-t igényelne.

c) Az *egyéb tartozások* összege a fenti speciális kezelést igénylő tartozások levonásával ekként alakul:

Az összes hosszú- és rövidlejáratu adósság	P 4309 millió
Ebből már letárgyaltatott elsősorban „	1177 „
	<hr/>
fennmaradván .	P 3132 millió

melyből foglalkoztunk a következőkkel:

<i>a)</i> a népszövetségi kölcsön kitesz	P 263
<i>b)</i> a mezőgazdasági adósságok „	493 P 756 „
	<hr/>
	P 2376 millió

megjegyezvén, hogy az *a)* és *b)* alatt a dollártőkeösszegek árfolyamesését itt figyelmen kívül kellett hagyni, minthogy a kiindulási 4309 millió P is teljes aranyértékű dollárral számol.

Ezen összegből le kell vonni a dollár 30%-os árfolyamesése címén oly összeget, amely még a fent letárgyalt tételeknél nem helyeztetett levonásba. Ha kiindulunk abból, hogy öss zadósságunkból 2150 millió P dollárértékben van kifejezve, úgy a dolláresés címén előálló megtakarítás

30% alapon ..... P 645 millió

Ebből a már letárgyalt adósságtípusokra esik :

a) a népszövetségi kölcsönnél P 10 millió

b) a mezőgazdasági adósságok-

ból a gyufakölcsönnél .... „ 60 „

egyéb adósságoknál ..... „ 81 „ P 151 „

mint megtakarítás még lejön P 494 millió

a fennmaradó tartozás tehát, melynek szolgálatáról még gondoskodni kell, kitesz 1882 millió P-t. Ha ennek szolgálata 3 százalékban irányoztatik elő, úgy a sajátos elbánást *nem* kívánó tartozások évi terhe kereken 60 millió pengő lesz.

Ezen számítások szerint Magyarország évi terhe 78, kereken 80 millió pengőre szállna alá. Feltételezzük emellett, hogy a tőketörlesztési szolgálat ezen 80 millió pengővel szintén elintézését nyer olyformán, hogy a törlesztési idő rendkívül hosszú (esetleg 50—60 évre is kiterjedő) tartamra nyújtatik ki. Ezen igen csekély tőkerészlet tehát e 80 millió pengőben már befnoglaltatik; ennek megfelelően a fenti 2, 3 és 3¾ százalékkal megjelölt annuitás-számok nem kamatlábakat, hanem a tőketörlesztést is magukban foglaló annuitás-százalékokat jelentik.

Magyarország jelenlegi helyzetében, amikor évi kivitelének főösszege a 300 millió pengőt alig haladja meg, természetesen alig lehet arra gondolni, hogy ily összeg átutalása devizában, a kivitelnek bármily erőltetett támogatása mellett is, pótlólagos árukivitel útján lehetővé tétetik. Viszont az ország évi megterhelése 80 millió P összegben külföldi hitelezői javára, vagyis jelenlegi évi terhének felerészére való redukálása teljesen megfelel a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem együttes tiszta hozadékában mutatkozó átlagos csökkenésnek 1928 óta (l. a londoni konferencia elé terjesztett már említett emlékirathoz mellékelt statisztikai kimutatást) s csak annyi relatív könnyebbedést jelent, amennyi a tőketörlesztés elhalasztásában mutatkozik. A netto kamatterhet külföldi vonatkozásban kb. 160—170 millióban mutattuk ki s így az egész engedmény, amely a teljesítőképesség leromlásán tul mérsékli a már 1928-ban is csupán újabb adósságcsinálással kiegyenlíthető megterhelést, nagyjából abban állana, hogy a

tőkevisszafizetés igen hosszú időtartamra tolatnék ki s így az évi teljesítménynek törlesztési része aránylag igen csekély mértékben esnék a kamat rovására.

Feltételezve, hogy az adósok összes befizetését jelentő és számunkra *végleges* teljesítésnek minősítendő 80 millió pengőből árukiviteli többlet — ha kell, mesterséges és szubvencionált — megteremtése útján 40%, azaz 30—32 millió átutalási célokra devizában előteremthető, úgy a fennmaradó igen jelentékeny összegnél arról kell gondoskodni, hogy az akként bocsáttassék a külföldi hitelezők rendelkezésére, hogy abból nekik is hasznuk lehessen, viszont eladósodásunk ne fokozódhassék s így kibontakozásunk lehetővé tétessék. Ezen összegekre nézve a következő megoldás látszik leghelyesebbnek: az évente kereken 50 milliós többlet az államkincstár költségvetésszerű hiányának pótlására, illetve a költségvetés tehermentesítésére használtassék fel, miáltal az ország közterhein könnyíteni, beruházásokat eszközölni s így gazdasági jólétét, fizetőképességét növelni lehet. Ennek ellenében az állam jótállást vállal az egyes adósok miatt a törlesztési pénztár által kibocsátandó és a külföldi hitelezőknek átadandó oly típusu kötvényekért, melyek kamatozása minimális, talán 1%-os, míg törlesztésük 10 év után s ezen idő elteltével is hosszú időre szabott terv keretében venné kezdetét. Nyilvánvaló, hogy e kötvények éppen a tulajdonságaiknál fogva jelentékeny diságióval fognak forgalomba kerülni, miért is feltehető, hogy azok 20—25 százalékkért a nyílt piacon visszavásárolhatók lesznek. Az átutalásra váró és fentebb 30—32 millió pengőben megjelölt összeg tehát kiegészítendő még a lehetőséghez képest annyival, amennyi az évi 80 millió pengős szolgálat nem transzferált, hanem kötvényesített részének visszavásárlásához szükséges. Talán nem vetjük el a súlykot, ha akként számítunk, hogy 40—45 millióval egész küladóssági szolgálatunkat el tudnók látni anélkül, hogy adósságaink növekednének, sőt azok lassu leépítésének nyitjuk meg az utat. Ez pedig már a lehetőség határán belül mozgó összeg.

Egy gyakorlati példával világítva meg a kivitel módzatait, vegyünk fel egy kölcsöntípust, pl. a magyar törvényhatósági városok u. n. Speyer-kötvényeit. Egy 100 dollár névértékű, 7½% kamatozású címlet becseréltetnék egy ugyanesak 100 dollár névértékű konvertált Speyer-kötvényre, amelynek törlesztési terve a jelenleg még hátralevő 30 félév helyett 60 félévre nyújtatik ki; a törlesztés egyik módjául feltétlenül és mindenestre fenntartandó a kötvények visszavásárlása is a szabad piacon. Az új kötvényhez tartozó szelvényutalvány pl. 2¾% kamatoztatást ígér, vagyis egy-egy félévi szelvény 1⅜%-át ígéri a kötvény névértékének. Ezen 1⅜% dollárból azonban csak 40%, azaz 0.55 dollár fizetendő feltétlenül valószínűségben dollárban, míg a fennmaradó 0.825 dollárnak átutalása

ezidőszerint nem lehetséges. Minden szelvény tehát két részből állana: a valutaszelvényből, amely 40%-os eredeti valutának természetbeni átutalását igéri a külföldi hitelezőnek és egy utalványból, amely a Külföldi Hitelezők Alapjára van intévényezve. Az Alap azután e kamatszolgáltatmány fejében kiadott utalvány ellenében 1%-kal kamatozó, 10 év multával kezdődő, 30 éven át törlesztendő, ugyancsak dollárról szóló és dollárban fizetést ígérő funding-kötvényeket szolgáltat ki állami kezesség mellett, avagy, ha a külföldi hitelező kívánja, belföldi pénznemben, pengőben az utalványt véglegesen beváltja. Magától értetődik, hogy e törtszámok megfelelő kikerekítésével népszerűbbé, mert egyszerűbbé tehetjük konverziós műveletünket.

E példából kitünőleg az adósságrendezésre nézve nagyban vázolt irányelvek teljesen érvényre juthatnak és pedig: a *külföldi hitelező* követelését teljes névértékben kapja meg, abból leírnia nem kell, a kamatszolgálat egy, noha az eddigihez képest csekély, de mégis kézzelfogható részét eredeti valutában, természetben kaphatja meg, a fennmaradó részre ugyancsak valutáris igénye áll fenn; az *adósok* teljesítőkéességükhöz szabott, jelentékenyen megkönnyített és az ország belföldi pénznemében végleg kiegyenlíthető teherrel cserélik fel idejémultan súlyos kötelezettségüket; az *állam* súlyos válság idején olcsó és az államháztartás deficitjét hosszú időre eltüntetni alkalmas kölcsönhöz jut; valutáris tekintetben az *ország közgazdasága* össz-transzferálóképességének megfelelő, elviselhető kötelezettségeket vállal.

Ily, a gyakorlati lehetőségek határait szem előtt tartó és az adósságrendezés nagy alapelveit megvalósító terv mellett nem látszik jelentősnek az a kérdés, hogy az adósságrendezés milyen formában menjen végbe. Meddő az a vita, amely akörül forog, hogy egyoldalú intézkedés, vagy a hitelezőkkel való megegyezés előzze meg ezt a nagyszabású konverziós műveletet. Abban a pillanatban, amikor Magyarország teljesítőkéességének maximumát veti latba külföldi tartozásainak rendezése érdekében s mikor hitelezői elől semmit elvonni nem kíván: azon megdönthetetlen gazdasági igazság sugara esik erre a komor képre, amely szerint végelemzésben csakis az adós teljesítőkéessége szabja meg a hitelező követelésének határait. Ha az adós nem rosszhiszemű — és Magyarország bizonyára nem az, — úgy tőle sem az írott jog parancsa, az adott szó, a vállalt kötelezettség szentsége alapján, sem egyszerűen a józan ész által megszabott határokon belül többet, mint amit nyújtani képes, követelni nem lehet. Ám adassék meg azon hitelezőnek, aki mindezzel le nem számol, a jog, hogy követelésének egy fillérnyi részéről le ne mondjon, a hitelfeltételeken ne könnyítsen, az eredeti megállapodások betüjéhez ragaszkodják, hiszen külföldi polgárt hazánk törvényeivel nem kényszerithe-

tünk az ellenkezőre. Magától értetődik azonban az is, hogy ha valamely hitelezőcsoport tartósan ilyen, a változott viszonyoknak ellenszegülő álláspontot foglalna el, — amitől a tőke józan gondolkodásának feltételezésében valószínűleg éppen nem kell tartanunk — az ily hitelezők részére mindennemű szolgáltatás úgy külföldi (átutalási), mint belföldi (letéteményezési) viszonylatban mindaddig felfüggesztendő, amíg akár közgazdaságunk esetleges javuló viszonyai, akár más körülmények az ország fontos érdekeinek veszélyeztetése nélkül lehetővé teszik újabb tárgyalások felvételét, előnyösebb ajánlat megtételét.

A pénzügyi történet számos konverziós műveletet ismer, de egyoldalú adósságmegtagadás, mint végleges megoldás, soha nem jött számba. Egy adott helyzettel állunk szemben, úgy mi, az adósok, mint külföldi hitelezőink, amelyből kibontakozni csak úgy lehet, ha a fakultatív konverzió gondolatához hívek maradunk és emellett hitelezőinknek oly szolgáltatást ajánlunk fel, amely teljesítőképeségünket teljesen kimeríti; aki viszont a hitelezők közül e maximális teljesítményt, mely kétségkívül még így is igen fájdalmas áldozatot követel külföldi hitelezőinktől, visszautasítja, annak országunk létérdekének parancsából várakoznia kell, míg új, a jelenlegitől lényegesen eltérő gazdasági viszonyok az adósságrendezés szempontjából is más feltételekre képesítenek.*

Halász Ferenc.

* Tanulmányunk írásánál az 1933 szeptember végéig rendelkezésünkre álló adatokat vehettük figyelembe.

A merkantilizmus történetéhez Magyarországon.

A merkantilizmust az állam szükségletei hozták létre és így különböző országokban és korokban más és más formában alakult ki. Egészen más volt a francia merkantilizmus, mint volt az angol és ismét más volt a németországi. Közös tulajdonsága azonban a merkantilizmus e különböző formájú megnyilatkozásainak, hogy mindenütt a lakosság gazdasági erejének emelésére, ezáltal az állam pénzjövedelmének fokozására és így végeredményben az állam hatalmának növelésére törekedett.¹ Az államot ugyanis magasabb és ujszerű tervek megvalósításánál nem elégithette ki többé a lokális, partikuláris szempontoktól vezetett gazdasági élet, hanem maga vette kezébe annak irányítását és a gazdasági fejlődés területi korlátait lerombolva, állami gazdaságpolitikát kezdett. Ennek érdekében természetesen univerzális intézkedésekre volt szükség, amelyek ismét csak az államtól indulhattak ki, mert hiszen egyeseknek, gazdasági területeknek nem volt elég anyagi erejük hozzá s így az új gazdasági élet feltételeit más, mint az állam, meg sem valósíthatta. A XVIII. században ez az új formájú gazdaságpolitika, a merkantilizmus, mondhatni egész Nyugat- és Középeurópára kiterjeszkedett s mint minden más nyugateurópai eszmeáramlat, ismeretesebbek voltak a merkantilista tanok Magyarországon is.²

Megvalósításuk azonban már bizonyos akadályokba ütközött. A merkantilizmusnak ugyanis *egységes* célú és közigazgatásu *nagy* államterületre volt szüksége, hogy tanait gyakorlatilag keresztülvihesse.³ Amikor azonban a magyar állami hatalom birtokosa ennek az osztrák tartományokkal közös, egységes állammaximákkal bíró területnek a kialakításához hozzákezdett, Magyarországon természetesen a leg-

¹ Naudé, W.: Die merkantilistische Wirtschaftspolitik Friedrich Wilhelms I. und der Küstriner Kammerdirektor Hille. Historische Zeitschrift, 90 (1903). köt. 1—3. II. — Sommer, L.: Die Österreichischen Kameralisten. Wien, 1920—1925. I. 29 kk. II.

² Pleidell A.: A fundus publicus. Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 440 kk. II.

³ Sommer i. m. I. 46. I.

élesebb ellenállással találkozott, mert hiszen minden ilyen törekvés a magyar államiságot veszélyeztette. A bécsi merkantilista gazdaságpolitika területi bázisául szolgáló államterületből tehát a magyar királynak Magyarországot ki kellett rekesztenie, sőt — a merkantilista tanoknak megfelelően — vele szemben gazdasági háborút kellett kezdenie, hiszen a merkantilizmus a gazdasági önzés politikája volt.⁴

Ujabb gazdaságtörténeti kutatások⁵ rámutattak arra, hogyan igyekezett Mária Terézia ebből a dilemmából kiszabadulni és Magyarországon is tenni annyit, amennyit tehetett. Ezek a próbálkozások és kísérletek azonban vajmi jelentéktelenek és eredménytelenek voltak azokhoz az intézkedésekhez képest, amelyeket az egységes államterület merkantilista irányu gazdasági fejlődése érdekében a magyar gazdasági élet rovására kellett tennie, úgy, hogy Mária Terézia merkantilizmusa nem adott valami nagy lendületet a magyar gazdasági élet fejlődésének. A Bécsben kezdeményezett kísérleteket, akár az állattenyésztés és mezőgazdaság fejlesztését, akár pedig egyes iparágak fellendítését és ipari növények termelésének fokozását célozták azok, nálunk a közönség és a hatóságok egyaránt idegenkedve fogadták.⁶

Az idegenkedés oka kétségtelenül az volt, hogy a bécsi udvar által bevezetett gazdasági rendszerbe Magyarország ősi alkotmányával sehogyan sem volt beilleszthető. Azt pedig, hogy Magyarország önálló merkantilista politikát kezdjen, nemesak az örökös tartományok érdekei akadályozták, hanem az is, hogy a még mindig középkori pénzügyi berendezkedésű Magyarországnak nem voltak olyan bevételei, amelyeket merkantilistacélú alkotásokra fordíthatott volna. A király ugyanis rendes bevételeiről nem akart lemondani, ami érthető is, hiszen a merkantilista politika nem a királyi jövedelmek csökkentésére, hanem ellenkezőleg, azok emelésére törekedett, a közvélemény sürgetése pedig és a rendek fáradozása valami közzgazdasági célú országos pénzalap felállítására, teljesen eredménytelen maradt.

Hogy a magyar gazdasági érdekeknek az örökös tartományok érdekeivel való ütközése dacára is történhettek lépések Magyarországon merkantilista reformok érdekében, azt az a körülmény tette lehetővé, hogy Mária Terézia az örökösödési háboruban trónja védelmében elfolyt magyar vérről

⁴ *Srbik, H.*: Der staatliche Exporthandel Österreichs. Wien, 1907. XIX. 1.

⁵ *Eckhart F.*: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon, Mária Terézia korában. Budapest, 1922. *Pleidell A.*: A magyar kincstár apatini telepei Mária Terézia korában. Századok, 1929—30. és *A fundus publicus*, i. h.

⁶ U. o.

teljesen soha nem tudott megfelekedni⁷ és soha sem helyezkedett olyan rideg álláspontra Magyarországgal szemben, amint azt a merkantilizmus kívánta volna. Ez az érzelmi momentum lehetett az indítóoka annak, hogy miután a magyar rendek már több mint félszázad óta hiába tanakodtak a merkantilista reformok megvalósításához szükséges pénztár, a *fundus publicus* felállításán, Mária Terézia — sokkal kisebb keretek között ugyan s nem is egészen abban a formában, mint a közvélemény kívánta, de mégis — létrehozta azt s a legelső felszabadult rendkívüli kincstári jövedelmet erre a célra kötötte le.

Ez a jövedelem az u. n. felemelt sóár-alap volt, amelyet 1771 március 2-án állított fel a királynő, az európai pestis ellen védelmiül az északi és keleti magyar határon vont kordon fenntartására. A regálét képező só minden mázsája után 1 garas (3 krajcár) felárat szedtek a vásárlótól erre a célra, azért, mert ilyen rendkívüli kiadásokról a kincstárnak más-ként nem igen volt módja gondoskodni. A vármegyék — mint minden más esetben, ezuttal is — tiltakoztak ugyan az új fogyasztási adó bevezetése ellen, ez azonban nem akadályozta a királynőt abban, hogy a sóáralapot a pestis megszűnte után más rendkívüli kiadások fedezésére továbbra is fenntartsa s 1775 október 22-én a magyar kancellárral kézirat útján közölte, hogy a sóáralap bevételeit vízi építkezésekre, utjavításokra és más, a magyarországi közjót előmozdító munkálatokra kívánja fordítani.

Ennek a királyi rendeletnek azonban egyelőre csak elvi jelentősége volt. A magyar kamara javaslataira ugyanis a sóáralapot a királynő már előzőleg annyira megterhelte nagyrészt más természetű kiutalásokkal, hogy annak mintegy évi 54.000 forintot kitevő jövedelme hosszú időre le volt foglalva s az alapot kezelő magyar kamara az alap minden újabb megterhelése ellen erélyesen tiltakozott.⁸

A merkantilista tanok azonban akkorra lassan átíttatták már a magyar társadalmat is, otthonosakká lettek itt, annyira, hogy nemcsak a közvéleményt foglalkoztatták, hanem kezdtek szerepet játszani a magyar hatóságok gazdaságpolitikájában is. Kicsit későn ugyan, de hiszen az új nemzetgazdasági eszmék másutt sem éreztették azonnal hatásukat, — a bécsi udvarban komoly és szélhámos tervezgetők, a kameralisták elődei, már I. Lipót uralkodásának elején otthonosak voltak⁹ s mégis csaknem egy évszázad múlt el, Becher, Schrö-

⁷ *Eckhart* i. m. 253. l., *Szegfü Gy.*: Magyar történet. Budapest, é. n. VI. 253—254. l.

⁸ Ezekről s az alap Mária Terézia és II. József korabeli sorsáról bővebben a Károlyi-Emlékkönyvben megjelent dolgozatomban.

⁹ *Sommer* i. m. I. 64. l. *Srbik, H.*: Die Abenteurer am Hofe Kaiser Leopold I. Archiv für Kulturgeschichte, VIII. (1910). 55. kk. ll. — *Takáts S.*: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, VI. (1899).

der és Hornigk művei számtalan kiadásban közkézen forogtak már, amikor a merkantilizmus tudatos gazdaságpolitikaként a bécsi udvarba bevonulhatott. A magyarországi fejlődés szempontjából kétségtelenül fontossággal bírt, hogy Mária Terézia a belpolitikailag fontos központi, bécsi vezető állásokat jogászok helyett kameralistákkal töltötte be,¹⁰ ami nemcsak abban érezte hatását Magyarországon, hogy Cotthmann Antal és Kempelen Farkas, az osztrák kameralizmus lelkes hívei, Mária Terézia uralkodásának közepe táján meglehetősen nagy szerepet vittek a magyar kamarán, hanem különösen abban, hogy a vezető politikusok által teremtett légkörben új generáció nőtt fel, amely már korántsem nézte olyan idegenkedve az új tanokat, mint Mária Terézia híres kamaraelnökeinek, Grassalkovics Antalnak a nemzedéke.

Egy névtelen osztrák politikus, aki a XVIII. század elején a kormány megbízásából a Bécsből Grácon és Laibachon át Triesztbe és Fiuméba vezető utat beutazta annak tanulmányozása végett, hogy vajjon lehetne-e a cseh kereskedelmet ezen az úton az osztrák tengerpart felé terelni, az utak építését és jókarban tartását minden országban érvényes közgazdasági alaptételnek jelentette ki¹¹ s ugyanabból az időből ismerjük egy porosz gazdaságpolitikus hasonló nyilatkozatát is.¹² Ezek a nézetek csakugy ismeretesek lehettek a magyarok előtt is, mint Chotek Rudolf grófnak, Mária Terézia híres főminiszterének a véleménye, aki 1751 körül írta egyik memorandumában, hogy a belső termelés, ipar és kereskedelem emelése s a vízi és szárazföldi közlekedés javítása képezi alapját az állam jólétének.¹³ Ezeket a tételeket az osztrák merkantilista politika gyakorlatilag hasznosítani is igyekezett természetesen¹⁴ s fáradozásának itt-ott eredménye is mutatkozott.

Igy érthető, hogy a két magyar politikai hatóság, a helytartótanács és a kancellária mind élesebben sürgette az új alapnak rendeltetésszerű felhasználását és a kamarával szemben követelte a vele való rendelkezés jogát, hogy kicsinyes pénzügyi szempontok a közgazdasági érdekeket háttérbe ne szoríthassák. A kamara és a politikai hatóságok között ez a

¹⁰ *Sommer* i. m. I. 54. l.

¹¹ *Mayer, Fr. M.*: Zur Geschichte der österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI. Mitteilungen des Instituts f. österr. Geschichtsf., XVIII. (1897), 130—131. l.

¹² *Naudé* i. m. 8. l.

¹³ *Fournier, A.*: Handel und Verkehr in Ungarn und Polen um die Mitte des 18. Jahrhunderts. Archiv f. österr. Geschichte. 69. (1887). 339. l.

¹⁴ *Fournier* i. m. *Beer, A.*: Die Österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II. Archiv f. österr. Geschichte. 86. (1894). 4. kk. II. *Ilf, Fr.*: Flussregulierungen und Wasserbauten 1772—1774. U. o. (1909). 523. kk. II.

kérdés éleshangu vitára adott okot, amelyet azonban II. József császár csakhamar elcsendesített.

A császár ugyanis a sóáralapot mindjárt uralkodása elején megszüntette és — egészen a XVIII. század híres nemzetgazdászának, Justinak a tanácsát követve — úgy intézkedett, hogy a kisebbjelentőségű folyószabályozásokat és utépitéseket végezzék el a megyék és az érdekelt nagybirtokosok, a nagyobb munkálatok költségeit pedig a kincstár fogja ezentul viselni. Csakhamar rájött azonban, hogy a sóáralapra okvetlen szükség van, ha az ország közgazdasági helyzetén lendíteni akar valamit s amikor 1786 augusztus 18-án gróf Niezky Kristófhhoz, a helytartótanács elnökéhez intézett kéziratával elrendelte az ország szárazföldi uthálózatának kiépítését, a magyar kancellár előterjesztésére nemcsak visszaállította a régi sóáralapot, hanem annak bevételét azáltal, hogy a mázsánkénti 3 krajcárhoz még újabb 8 krajcár felárat csapott, majdnem megnégyesezte.

Hogy ebben az időben a merkantilista tanok mennyire otthonosak voltak nálunk, mi sem mutatja inkább, mint az a rendkívül szokatlan eset, hogy a sóáremelést — ami hosszú-hosszu évtizedek óta csaknem minden országgyűlés gravámenei között szerepelt, — a nemesség ebben az esetben nemcsak szó nélkül tűrte, hanem az abszolutizmus bukása után, az 1792. évi országgyűlésen a rendek maguk követelték, hogy a II. József által létesített sóáralap a császár által megjelölt célokra továbbra is fennmaradjon. A kereskedelmi utak, hajózható csatornák építésének, a közlekedés fellendítésének s általában a kereskedelemnek a fontosságát ugyanis az osztrák kamentalisták s köztük elsősorban Justi és Sonnenfels eléggé aláhuzottan hangsúlyozták¹⁵ ahhoz, hogy ezek a merkantilista programpontok Magyarországon is követőkre találjanak. Erről tanuskodik Majláth József fiumei kormányzónak még 1780 április 14-én kelt javaslata, melyben tengeri kikötők és kereskedelmi utak kiépítését s a fiumei hajózás felvirágoztatása érdekében teendő intézkedéseket sürgette.¹⁶ Kétségtelen, hogy a Szapáry, Skerlecz és Berzeviczy által a XVIII. század végén képviselt merkantilista ideológia az egész ország közvéleményében gyökerezett. Erre mutat az is, hogy a rendek 1792-ben — valószínűleg Podmaniczky József báró helytartótanácsos befolyására — a sóáralapot nem hagyták a finánciális szempon-

¹⁵ Fruchtbarkeit ohne Commerciem hilft nichts, — mondotta Schröder, W.: Fürstliche Schatz- und Rentkammer. Königsberg u. Leipzig. 1752. 192. 1752. Leipzig. 1752. 215 kk., 377 kk. 11. és Policey-Wissenschaft. Königsberg u. Leipzig. 1760. 35 kk. II. — Sonnenfels: Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz. II. 318 kk. II.

¹⁶ Országos Levéltár, M. kir. Udvari Kancellária levéltára. 1780:2086. sz.

toktól vezetett kamara kezében, hanem a vele való rendelkezés jogát a helytartótanácsra bízták,¹⁷ mintha csak I. Lipót jeles kameralistájának, Schröder Vilmosnak a tanácsára gondoltak volna.¹⁸ Bár lehet, arról volt talán a rendeknek tudomásuk, hogy a sóáralap bevételéből, amely 1792 tavaszáig körülbelül 700.000 forintra rughatott, a tanácskozások idején egyetlen filér sem állott már rendelkezésre, mert azt a kamara másra fordította.¹⁹

A magyar kamara ugyanis a sóáralapot felállító királyi rendeletnek azt a kifejezését, hogy annak bevétele a magyarországi közjó előmozdítására fordíttassék, úgy magyarázta, hogy innen fedezte mindazokat a kiadásokat, amelyeket rendes költségvetésébe nehezen tudott volna beilleszteni. Erről a kényelméről egyelőre nem is volt hajlandó lemondani. A helytartótanács utalványozási jogát ugyan a törvény világos rendelkezésével szemben nem vonta kétségbe, de a pénz de facto továbbra is a kamara kezében maradván, a kiutalt összegek kifizetése előtt a vonatkozó számlák és nyugták felülvizsgálását továbbra is vindikálta magának,²⁰ sőt éppen úgy, mint azelőtt, eszközölt kifizetéseket az alapból a helytartótanács megkérdezése nélkül is.²¹ Általában a magyar kamara mindenképpen arra törekedett, hogy ezt az elég tekintélyes, mintegy évi 200.000 forint jövedelmet továbbra is biztosítsa magának, részben a kamarai birtokokkal kapcsolatos nagyobb munkálatokra, részben pedig a sószállító utak karbantartására.²² Ebből kívánta fenntartani a magyar kamara a II. József által 1788-ban szervezett építészeti igazgatóságot is.²³

A helytartótanács ezzel szemben állhatatosan ragaszkodott ahhoz, hogy a sóáralap bevétele kizárólag a magyar közgazdaságot és közjót előmozdító ut- és csatornaépítésekre s hasonlókra fordíttassék és követelte, hogy az egész országra kiterjedő egységes terv készüljön, amely előre határozza meg, milyen munkálatokra és milyen arányban lehet majd a befolyó összeget fordítani.²⁴

Erdekes, hogy a bécsi directorium in cameralibus ezekkel a törekvésekkel szemben sokkal konciliánsabb volt, mint a ma-

¹⁷ 1792. évi 14. t.-c.

¹⁸ Már Schröder hangoztatta, hogy az ipar és kereskedelem fejlesztésének ügyét nem szabad a kamarákra bízni, mert az ezekkel kapcsolatos intézkedések pénzbe kerülnek s a kamarák már csak azért is ellenezni fogják. I. m. 13—15. l.

¹⁹ Országos Levéltár, M. kir. Udvari Kancellária levéltára. 1792:8042. sz. (V. ö. *Mályusz E.*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Budapest, 1926. 529 kk. ll.)

²⁰ U. o. 1792:10965., 18677., 1793:4804., 5697., 1794:4524. sz.

²¹ U. o. 1793:13525., 1794:5900. sz.

²² U. o. 1793:8772., 10370., 1794:5900., 7958. sz.

²³ U. o. 1793:13434. sz.

²⁴ U. o. 1793:10370, 13434. sz.

gyar kamara. Mindössze csak kérte, hogy amikor a helytartótanács a rendelkezésre álló összeg felhasználására a királynak javaslatot tesz, ne feledkezzék meg a sószállító folyók kotrásáról és szabályozásáról sem²⁵ s a bécsi direktórium megértő magatartásának volt köszönhető, hogy a hosszúra nyuló vitából egyelőre a helytartótanács került ki győztesen. Az az udvari értekezlet ugyanis, amely 1794 április 30-án a magyar kancellária és a direktórium tagjainak részvételével a sóáralap kezelése és felhasználása ügyében a királynak javaslatot tett, ugyszólván teljesen magáévá tette a helytartótanács álláspontját s alapelvül mondotta ki, hogy a sóáralap gazdasági alap, amelyből II. József császár rendeletének megfelelően csak országos jelentőségű utak, hidak, gátak, vontatútak stb. építésére szabad pénzt adni, olyanokra, amelyek létesítését közgazdasági érdekek kívánják s Széchen Sándor gróf magyar kamaraelnök érvelésének dacára, a kamarai és koronauradalmak ügyeit a bizottság magánérdekűeknek nyilvánította,²⁶ hasonlóképpen a sószállításra szolgáló utakat is. Ennek megfelelően a bizottság a sóáralap feladatául a Duna, Tisza, Maros és Dráva folyók kotrását, a Béga-csatorna helyreállítását ($\frac{1}{4}$ részben a magyar kamara hozzájárulásával), a varasdi és lendvai hid és a belyei töltések fenntartását s kereskedelmi és főközlekedési utak építését jelölte ki, továbbá mocsarak lecsapolását, amennyiben azt nem csupán magán-, hanem közérdekek is kívánják. Így tanította ezeket Justi s úgy látszik, munkáit a bizottság tagjai gyakran olvashatták.²⁷ Hozzájárult a bizottság a helytartótanács azon indítványához is, hogy nem fog évente terveket készíttetni a végzendő munkálatokról, hanem legjobb tudása szerint, esetenként fog azok elrendelésére a királynak javaslatot tenni. Kimondották végül, hogy a kamara az alaphól csak a helytartótanács utalványára fizethet ki ezentul. A sóáralapra háritották ezzel szemben az építészeti igazgatóság fizetésének felerészét, minthogy ügykörének nagy részét a sóáralapból végzett munkák tették ki (másik felét a kamara és az alapítványok viselték), továbbá az alap terhére végzendő munkáknál alkalmazott mérnökök fizetését és a kapcsolatos kiküldetések költségeit is.²⁸

A bizottság javaslatait hamarosan a király is jóváhagyta.²⁹

²⁵ U. o. 1792:12696. sz.

²⁶ Der erhöhte Salzpreisfond zu den Strassen und Wasserbau-Arbeiten bestimmt worden ist, mithin als ein blosser Kommerzalfond anzusehen könnit, so kann hier nicht wohl auf Kameral-, Kron-, oder Privat-Herrschaften besondere Rücksicht genommen, sondern nur jener Strassenzug fürgewählet werden, den die Beforderung des Kommerzes und das allgemeine Beste erfordern wird.

²⁷ *Justi: Polickey-Wissenschaft.* 42—60. ll.

²⁸ Országos Levéltár. M. kir. Udvari Kancellária levéltára. 1794:7958. sz.

²⁹ U. o. 1794:7958. sz.

Mielőtt azonban a helytartótanács a magyar közgazdasági élet és a belső forgalom fellendítésére konkrét javaslatokkal állhatott volna elő, 1794 december 16-án sürgős parancs ment Bécsből a magyar kamarához, hogy a sóáralap 1793—94. évi összes bevételét azonnal fizesse be a temesvári katonai pénztárba.³⁰ A kamara ugyan egyelőre csak 50.000 forintot fizetett ki erre az utalványra, mert az alap adminisztrációja következtében nem lehetett tisztán látni, hogy tulajdonképpen mekkora összeg áll rendelkezésre,³¹ de február 16-án Ferenc király a parancsot megismételte s ennek alapján most már 300.000 forintot fizetett be a sóáralap a budai hadipénztárba.³² A francia háborúk ugyanis a katonai kincstárt és a kamara pénztárait is kimerítették, annyira, hogy a katonák zsoldját sem tudták többé fizetni. Az 1794. évi szárazság és rossz termés következtében beállott éhínség mellett pedig nem csak a kivetett hadiadó látszott behajthatatlannak, hanem magukat az adózókat kellett az éhhaláltól megmenteni, amire újabb 126.000 forintot utaltak ki a felemelt sóáralapból.³³ Ez utóbbi már az alap várható folyó évi bevételének tekintélyes részét kötötte le s a haditanács még mindig újabb és újabb összegeket kért üres pénztáraiba.³⁴ Ugyanakkor a Szerémségben pusztító járvány lépett fel s az ezzel kapcsolatos kórházak, orvosok és kordon költségeit — egyéb forrás hiányában — ismét csak a sóáralapból utalták ki, ami 1796 október 31-ig 149.858 frt. 4 kr.-ral terhelte az alap költségvetését.³⁵ Beszüntették az országos bizottságok munkálatait, hogy ne kelljen a tagok napidijait fizetni (eddig ezt is a sóáralapból előlegezték, több mint 15.000 forintot), az egyházakat felszólították arany- és ezüstedényeik beszolgáltatására³⁶ — és természetesen, hogy amikor ilyen körülmények közt 1795 március 6-án a helytartótanács előállott, hogy hozzáfog a II. József által tervbevett kereskedelmi utahálózat kiépítéséhez, illetve egyelőre csak a térképek és tervek elkészítéséhez, valamint a Duna, Tisza, Maros, Száva, Dráva és Kulpa folyók kotrásához, javaslatát kereken elutasították,³⁷ hiszen egyetlen fillér sem volt többé ilyen célokra fordítható s azt sem lehetett tudni egyelőre, hogy mikor lesz újra. Utóbb mégis engedélyt kapott a helytartótanács, hogy a vízi és szárazföldi kereskedelmi utak terveinek kidolgozására évi 4000 forintot fordíthat az alapból, de csak azért, hogy az építészeti

³⁰ U. o. 1794:13711. sz.

³¹ U. o. 1795:305. sz.

³² U. o. 1795:1583, 3320. sz.

³³ U. o. 1794:13711, 1795:2105, 2547, 3320, 5557. sz.

³⁴ U. o. 1795:8156, 8984, 9297, 9674, 10071, 10135, 10522. sz.

³⁵ U. o. 1795:11007, 1797:6692. sz.

³⁶ U. o. 1795:2591. sz.

³⁷ U. o. 1795:3337, 4267. sz.

igazgatóság mérnökeinek legyen mivel foglalkozniok. Költségmegtakarításból ezt is beszüntették azonban, amikor 1797 július 27-én a nádor előterjesztésére a sóáralap összes jövedelmét a nemesi felkelés pénztára számára kötötték le.³⁹ 1797 október 31-ig a sóáralap 172.000 forintot fizetett be a nemesi felkelés pénztárába,⁴⁰ ami korántsem volt természetesen elegendő, úgy, hogy a kancellária javaslatára Bécsben még 500.000 forint kölcsönt vettek fel erre a célra a sóáralap számlájára.⁴¹ Az 1800. évi nemesi felkelés céljaira pedig újabb 340.000 forintot.⁴²

Ilyen körülmények között vajmi kevés volt az az összeg, amit a sóáralapból rendeltetésének megfelelően lehetett ebben az időben felhasználni s a Béga-csatorna helyreállítása volt az egyetlen nagyobb munka, amit a sóáralap terhére végeztek. 1795-ben a Tiszának Újlaktól lefelé való tisztítását engedélyezte a király, de ez is inkább a sószállítás érdekeit szolgálta, mintsem a kereskedelmét, 1796-ban Nyitra megye a Vág szabályozására 2000, 1800-ban Pozsony város dunai gátakra 2000, 1801-ben Ugocsa megye a máramarosi határtól Tiszaújlakig vezető ut helyreállítására 5000, 1802-ben ismét Nyitra megye a Vág szabályozására 4675 frt 10 krt kapott s ugyanezen évben a Száva szabályozására 10.904 frt. 2 krt, az Árva folyón Mokragy és Knyazsa között, a Bécs—Krakó—Lemberg közötti kereskedelmi ut áthaladásánál építendő hidra pedig 6365 frt. 59 kr.-t utalt ki a király,⁴³ ezek és más apróbb munkák azonban a közgazdasági s főleg a kereskedelmi életen nem igen lendítettek. Mind több panasz hangzott el a folyók elhanyagolt állapota miatt, a hajótörések egyre szaporodtak⁴⁴ s a helyzet oda fejlődött, hogy a Kulpán közlekedő kereskedők maguk, önként ajánlottak fel külön taxát a vontató utak és hidak fenntartására, csak csináltassák meg a hatóságok.⁴⁵

Szinte esodálatos, hogy ilyen viszonyok között a Magyar Hajózási Társaság 1796-ban tett azon ajánlatát, hogy a Dunának Budától Vukovárig, a Tiszának Szegedtől a bácsi kanálisig, a Szávának Sabáctól Sziszekig és a Kulpának Sziszek-től Károlyvárosig való kotrásával és vontatóutak kiépítésével viziutat létesít az Adriához s 350.000 forintra tehető kész kiadását évi 50.000 forintos részletekben, csak attól kezdve fizetésék vissza neki, amikor a sóáralap ismét aktív lesz, a hatóság-

³⁹ U. o. 1797:6658, 7628, 9390. sz.

⁴⁰ U. o. 1798:4013. sz.

⁴¹ U. o. 1797:6609, 10089, 1799:10471. sz.

⁴² U. o. 1800:9869, 10419, 10671, 1802:9381. sz.

⁴³ U. o. 1795:11288. sz.

⁴⁴ U. o. 1795:6890, 1796:6257, 6924, 1800:1824, 2910, 1801:5362, 1802:5126, 10237, 9448. sz.

⁴⁴ U. o. 1803:7102. sz.

⁴⁵ U. o. 1801:10489. sz.

gok ugyyszólván figyelemre sem méltatták. A helytartótanács ugyan foglalkozott az ügyel, a tervet nagyon helyeselte, de saját kezelésben kívánta azt megvalósítani.⁴⁶ A bécsi pénzügyi és kereskedelmi udvari hatóság azonban minden további tárgyalás fonalát elvágta azzal, hogy ilyesmire most nincsen pénz s a magyar kancellária közbelépésére sem volt hajlandó tárgyalni még arról az elvi kérdéstről sem, vajjon a társaság, vagy pedig a helytartótanács javaslata volna-e elfogadhatóbb.⁴⁷

A nagy háborus terheket azonban az alap hamarosan kiheverte. Évi bevételei ez időben sokszor 300.000 forint körül mozogtak, úgy, hogy 1802 október 31-én 475.737 frt 10 kr követelése és 320.800 frt adóssága mellett már 343.467 frt 46 kr készpénze volt.⁴⁸

Alig értesült a kamarától erről a helytartótanács, máris javaslatot tett az alap rendeltetészerű felhasználására. Leg-sürgősebb teendőnek a hajózható folyóknak, elsősorban a Magyarország fő kereskedelmi útjául szolgáló Dunának a kotrását vette tervbe, amire nemsokára meg is kapta a felhatalmazást,⁴⁹ továbbá az általános uthálózáti tervek kidolgozásának a befejezését sürgette és ehhez két új mérnök alkalmazására is sikerült engedélyt kapni. Nem sokkal utóbb pedig — nyilvánvalóan Podmaniczky József báró helytartótanácsosnak, az alappal kapcsolatos ügyek referensének befolyására⁵⁰ — beavatkozott az ügyek menetébe maga József nádor is. 1803 december 20-án Bécsben kelt memorandumában kifejtette, hogy az alapnak az a célja, hogy olyan vállalkozásokat kezdjen, amelyek az egész ország jólétét mozdítják elő, nem pedig az, hogy — mint eddig — helyi jelentőségű munkálatokra adjon pénzt, olyanokra, amelyek az egész országra kiterjedő egységes tervek mellett talán el is maradhattak volna. S mivel az eddig végzett munkák nagy része is rosszul lett kivitelezve, mert hozzá nem értők végezték a munkálatokat, a nádor elsősorban azt javasolta, hogy a sóáralap költségén küldjenek néhány évre külföldi tanulmányutra olyan fiatalembereket, akik geometriai studiumaikat kitüntetéssel végezték s hajlamuk van az ut- és vízepítéshez, hogy tudásukat gyakorlat útján tökéletesítsék. A sóáralap további feladatául a nádor a főutvonalak és hajózható folyók felmérését és térképezését, illetőleg a kiépítendő uthálózat terveinek kidolgozását, továbbá az eddigi alkotásoknak, mint pl. a varasdi hidnak a fenntartását jelölte ki s az ezeken felül fennmaradt összeget kívánta végül új utak

⁴⁶ U. o. 1797:3546. sz.

⁴⁷ U. o. 1797:9473, 10851. sz.

⁴⁸ U. o. 1803:4824. sz.

⁴⁹ U. o. 1803:7102, 11484, 1804:7749. sz. V. ö. 1806:2847. sz.

⁵⁰ V. ö. u. o. 1804:4755 7773. sz.

és hajózható csatornák építésére, hajózható folyók szabályozására és mocsarak lecsapolására fordítani.⁵¹

A nádor emlékiratában foglaltakat a magyar kancellária és a bécsi udvari kamara is helyeselték, csupán azt tartották kívánatosnak, hogy mielőtt a nagy tervek megvalósításába kezdenek, rendezzék az alap követeléseit és adósságait, hogy így az alap helyzete tisztázódjon.⁵² Javaslatukra 1804 április 20-án királyi parancs ment a helytartótanácsához, hogy rendszeres tervet dolgozzon ki a sóáralap felhasználására, amit az az építészeti igazgatóság hosszú előtanulmányai után a helytartótanács 1807 január 13-án be is mutatott.⁵³ A helytartótanács javaslata azonban, amely nagyjában-egészben a nádori emlékiratban foglaltakat tartalmazta s amelyet a kancellária csak csekély módosítással terjesztett a király elé, minden sürgetés dacára csaknem tíz évig hevert Bécsben elintézetlenül.

Ezalatt természetesen a sóáralap tervszerű felhasználásáról szó sem lehetett. A helytartótanács semmiféle nagyobb jelentőségű munkába bele nem kezdhetett, az ország egyes részeiből érkező óhajokat kénytelen volt azonban figyelembe venni s majd ide, majd oda utalt, illetve utaltatott ki kisebb-nagyobb összegeket a sóáralapból.⁵⁴ Így utaltak ki még 1804-ben a Károly-ut és a Magyar Hajózási Társaság által kiépíteni kezdett brodi ut találkozásánál, a Fiumara folyón építendő új kőhidra 14.326 frt-ot, majd ismét 2146 frt-ot és újabb 9524 frt-ot is, 1805-ben Szatmár megyének az Avasujfalutól a Forgóhegyen át a máramarosi határra vezető ut építésére 6415 frt-ot, 1806-ban az Árva megyén át Galiciából a túróci határig épített útra 25.000 forintot, a Vágon Szucsánál építendő hidra 20.969 frt-ot, 1811-ben a süttöi posta- és vontatóút helyreállítására 3150 frt-ot, stb.,⁵⁵ mindezek azonban az alap jövedelmét csak apasztották, anélkül, hogy az országos közlekedés és a magyar közgazdaság ügyét előbbre vitték volna. Komolyabb munka mindössze a tengerparton és a délvidéken folyt: 1805-ig a fiumei kikötő rendezésére több, mint 70.000 forintot fizettek ki az alapból s 1807-ben a király újabb munkák megkezdését engedélyezte,⁵⁶ a Száva határmenti folyásának rendezése 1811 végéig 262.491 forintjában volt a sóáralapnak,⁵⁷ míg a Béga-csatorna helyreállítására 1799-től 1819-ig

⁵¹ U. o. 1804:668. sz.

⁵² U. o. 1804:3844. sz.

⁵³ U. o. 1807:1806. sz.

⁵⁴ 1801-től kezdve 3000 frt-ig a helytartótanács, 6000 frt-ig pedig a kancellária utalványozhatott s csak ennél nagyobb összeg kiutalásához kellett királyi rezolúció. U. o. 1801:12846. sz.

⁵⁵ U. o. 1804:12056, 1807:6213, 1805:6760, 1806:74, 8038, 1811:3394. sz.

⁵⁶ U. o. 1807:6213. sz.

⁵⁷ U. o. 1811:14624. sz.

530.000 forintot fordított a sóáralap, ezzel azonban a csatorna helyreállítása még korántsem volt befejezve.⁵⁸

A helytartótanács javaslatának Bécsben való fektetése annál érthetlenebb, mert ugyanakkor — nem ugyan a magyar, hanem az osztrák kereskedelem érdekében — a bécsi kamara nemcsak a Duna egész magyarországi vonalának tisztítását és szabályozását sürgette, hanem a magyarországi szárazföldi közlekedés megjavítását is, mert a postajáratok és a sószállítás a rossz utak miatt mind nagyobb nehézségekbe ütközött.⁵⁹ A bécsi kamara javaslataira a király el is rendelte a dunai hajózás összes akadályainak sürgős eltávolítását s utasította a helytartótanácsot a szárazföldi uthálózat tervének a kidolgozására is.⁶⁰ Ezeknek azonban a helytartótanács nem nagyon sietett eleget tenni.

Kár pedig, mert a bécsi tervekől és törekvésekből ez egyszer Magyarország valóban hasznot húzhatott volna. Gróf Wallis 1811 április 2-án maga hívta fel a magyar kancellária figyelmét a kontinentális zárlat következményeire és arra, hogy itt a pillanat, amikor Európa és Levante kereskedelmét Magyarországon át lehetne vezetni, ha Magyarország szárazföldi és vízi utjait tranzitó forgalomra sürgősen alkalmassá tennék.⁶¹ Akkor azonban késő volt már.

A sóáralap pénzével való tervnélküli gazdálkodás másik hátránya az volt, hogy a magyar kamara az alap bevételéből mind többet igyekezett sószállító utak építésére lefoglalni — 1815-ben a kancellária tiltakozása dacára 85.380 frtot sikerült a kamarának a máramarosi határtól a Hark-hegyen át Nagyforrásig építendő ut költségeire kiutaltatnia —,⁶² a haditanács pedig, a bécsi bankóbizottságtól kapott ötlet alapján, a katonai határőrvidékek utjainak helyreállítására és fenntartására egyenesen az alap jövedelmének $\frac{1}{17}$ részét követelte.⁶³ A király a haditanács kívánságát jogosnak is találta, de a helytartótanács arra hivatkozva, hogy a határőrvidék helyi fontosságú utjainak karbantartása nem tartozik az alap feladatai közé, a pénz kifizetését megtagadta.⁶⁴

Végül a sóáralap felhasználására vonatkozó helytartótanácsi javaslatot — amely azonban csak általánosságban

⁵⁸ U. o. 1819:12175, 1820:4024, 6403, 1822:13311. sz. — Az itt idézett iratokban a Béga-csatornára fordított kimutatás végösszege helytelen, mert az 1810 előtt kifizetett összeget devalvált értékben számították. A csatorna helyreállításának költségeit negyedrészen a kamarának kellett volna viselnie, de éppen a devalváció következtében a sóáralap ugyyszólván semmit sem kapott vissza a kamarától.

⁵⁹ U. o. 1805:8278, 1806:1804. sz.

⁶⁰ U. o. 1806:3860, 7559. sz.

⁶¹ U. o. 1811:4498, 8621. sz.

⁶² U. o. 1815:9592. sz.

⁶³ U. o. 1813:2752, 5127, 7953, 10404. sz.

⁶⁴ U. o. 1817:1468, 15537, 15598, 1818:3933, 6978, 8841, 8851, 15587.sz.

mozgott és csupán elvi jelentőségű volt — Ferenc király Majlandban, 1816 január 26-án jóváhagyta és a helytartótanács hozzákezdhetett a részlettervek előkészítéséhez.⁶⁵ Ezt persze újabb tanácskozások előzték meg, melyekben nemcsak a magyar és bécsi udvari kamarák, valamint az építészeti igazgatóságok vettek részt, hanem a katonai hatóságok is, mert Ferenc király még 1804 december 23-án úgy intézkedett, hogy új utak építésénél figyelembe kell venni a katonai szempontokat is.⁶⁶ Így csak 1819 nyarán jutott a dolog oda, hogy a Duna szabályozásának alapjául szolgáló térképezést a Duna vonalának trianguláris felvételével — amihez a haditanács feltétlenül ragaszkodott — megkezdhatték. Mivel azonban ez a munka a haditanács által rendelkezésre bocsátott 8 hadmérnök közreműködése mellett is nagyon lassan haladt előre s a planimetriai felmérés csak 1831-ben nyert befejezést, a folyó hidrotechnikai felmérésére csak 1834-ben került a sor.⁶⁷ A Duna-vonal felvételére mintegy 250.000 forintot fizetett ki a sóáralap s emellett természetesen másutt — így a Tiszán, Kulpán stb. — is folytak hasonló előmunkálatok.⁶⁸

A II. József-féle uthálózáti tervekről ugyanis, amelyek befejezésére a helytartótanács olyan nagy súlyt helyezett, mindjárt elkészültük után kitűnt, hogy máris elavultak és gyakorlatilag egyébként is használhatatlanok voltak.⁶⁹

Végeztetett persze a helytartótanács olyan munkát is, aminek azonnal megvolt a látható eredménye. A sóáralap 1825. évi költségvetésében csupán a Duna, Maros, Száva és Kulpa folyók medrének tisztítása 32.500 forinttal szerepelt, míg a Duna pozsonyi szakasza, továbbá a Béga-esatorna, Maros, Száva és Dráva szabályozására, valamint a Sárvíz lecsapolásával kapcsolatos napidijakra, a fiumei kikötő kiépítésére s a zágrábi és varasdi hidak javítására összesen 245.553 forint volt ugyanabba a költségvetésbe beállítva. Nagyjában ugyanazon keretek között mozogtak az alap következő évi költségvetései is.⁷⁰

Ezek közül a vállalkozások közül a legnagyobb arányú mindenesetre a Duna felső vonalának a szabályozása volt, amelynek nagyságára jellemző, hogy amikor a Dévény—Gutor közötti szakasznak kerekszámban 325.000 forintos költségvetéssel kezdett szabályozása befejezést nyert, Zichy Ferenc gróf irányításával 1836-ban mindjárt megkezdtek a Gu-

⁶⁵ U. o. 1816:1464. sz.

⁶⁶ U. o. 1804:12665. sz. (V. ö. *Domanovszky S.*: József nádor iratai. I. köt. Budapest, 1925. 5—9. l.)

⁶⁷ U. o. 1822:331, 4731, 1825:2984, 9020, 11199, 1826:1137, 1827:460, 1830:14720, 1831:3559, 4552, 6291, 1832:8137, 14706, 1834:10080. sz.

⁶⁸ U. o. 1833:5296, 1839:17115. sz.

⁶⁹ U. o. 1806:3860, 1807:1806. sz.

⁷⁰ U. o. 1824:2316, 1825:3463, 1826:1137, 1827:1504. sz.

tor—Vének közötti szakasz szabályozását, amelynek költségeire 1,877.534 forint volt előirányozva.⁷¹ Jóval kevesebbe, 510.000 forintba kerültek a Duna alsó szakaszának Széchenyi István gróf által vezetett szabályozási munkálatai, amelyeket maga a nádor rendelt el a sóáralap terhére, úgyhogy sokáig a magyar kancelláriának sem volt róla tudomása.⁷² Hosszu éveken át folyt — mint már említettük — hatalmas költséggel a fiumei kikötő építése is. A sóáralap 1825. évi költségvetésében 40.000, a következőben 53.000 forinttal szerepelt a fiumei kikötő s csupán 1842-ben közel 120.000 forintot utalt ki a király sóáralapból erre a vállalkozásra.⁷³ Jelentékeny összeg jutott a Kulpa szabályozására is.⁷⁴ A Tisza szabályozására pedig 1833-tól 1847 közepéig 477.619 forintot fordítottak.⁷⁵

Voltak természetesen a sóáralapnak ezek mellett állandóan különféle partikuláris jellegű munkákra folyósított kisebb kiadásai is, amelyek évente szintén tekintélyes összeget jelentettek.

A sóáralap terhére végzett munkálatokat a II. József által szervezett építészeti igazgatóság végezte, illetve irányította s természetesen a munka szaporodásával növelni kellett annak személyzetét is. A helytartótanács már 1807 január 13-án kelt felterjesztésében hangoztatta, hogy a tervbevetett nagyarányú munkálatokat az építészeti igazgatóság akkori személyzete — 1 igazgató, 2 dirigens, 3 adjunktus, 2 mérnök, 7 delineátor, továbbá számvevő és kancellista — nem fogja bírni végezni és sikerült is 1814-ben egy új vízépítési dirigens-adjunktusi, 1816-ban pedig Pozsony, illetőleg Tokaj székhellyel két vízépítési mérnöki állás szervezésére engedélyt kapnia.⁷⁶ A személyzetszaporítás persze a sóáralap kiadásait jelentékenyen növelte, annál is inkább, mert amíg az építészeti igazgatóság fenntartásához a sóáralap az összes kiadások fele részével, 1822-től pedig háromnyolcad résszel járult hozzá, az ujonnan szervezett állások fenntartását teljes egészében az alapnak kellett viselnie,⁷⁷ ami elég tekintélyes összeget jelentett. 1825-ben a sóáralap kezelésében lévő zágrábi és varasdi hidak személyzetének fizetésével együtt 12.689 forintot tettek ki a személyi kiadások, ebben azonban nincsenek benne a szintén nagy összegre rugó napidíjak, amelyekre csupán a sárvizi munkálatoknál 11.000 forint volt ugyanezen évben előirányozva.⁷⁸ A személyi kiadások a főfolyók — Duna,

⁷¹ U. o. 1830:3037, 1836:6281, 8975, 10035, 1837:8085, 14132. sz.

⁷² U. o. 1834:6945, 10581, 1836:6094. sz. (V. ö. *Lipthay S.*: Gróf Széchenyi István műszaki alkotásai. Budapest, 1896. 64. l.)

⁷³ U. o. 1825:3463, 1826:1137, 1840:8655, 1842:2129. sz.

⁷⁴ U. o. 1829:3969, 6349, 8215, 12174, 1832:10207, 11186. sz.

⁷⁵ U. o. 1847:17377. sz.

⁷⁶ U. o. 1816:1464. sz.

⁷⁷ U. o. 1803:11484. sz.

⁷⁸ U. o. 1825:3463. sz.

Kulpa, Maros — mellett szervezett hajózási intézetek felállításával⁷⁹ — melyek közül a marosinak pl. 1845-ben 1 mérnök-ből, 1 ellenőrből, 1 gyakornokból, 1 hajóvezetőből, 1 raktárnokból és 1 pénztárnokból álló személyzete évi 1700 forint rendes fizetést huzott — természetesen csak növekedtek, annyira, hogy József nádor — aki mindvégig különös érdeklődéssel kísérte az alap sorsát — többiben is jónak látta a túlságosan nagy személyi kiadások miatt közbelépni és sürgetni a munkálatok adminisztrációjának egyszerűsítését,⁸⁰ de egyuttal — persze eredménytelenül — követelte Bécsben azt is, hogy a személyi kiadásokat háritesék át a kincstárra, mert a sóár-alapot II. József császár nem hivatalok fenntartására alapította.⁸¹ Még határozottabban tiltakozott a nádor — a helytartótanáccsal és a kancelláriával együtt — az ellen, hogy a sóár-alapra háritották nemcsak a fumei építészeti igazgatóság fenntartásának háromnyolcad részét, hanem 1835-ben a fumei, továbbá a portoréi kikötő összes hivatalainak, rakátrainak és épületeinek a fenntartását is, azonban ennek a tiltakozásnak sem volt eredménye.⁸²

Mindezek persze a sóár-alap pénzét erősen apasztották, úgyhogy míg 1810-ben a költségvetési évet a sóár-alap — kintlevő követelését is számítva — 1,273.156 forint aktívával zárta s 1832-ben is 347.796 frt követelés mellett 898.546 forint készpénzzel rendelkezett, 1836 április 20-án a helytartótanács már azt jelentette, hogy március végén a sóár-alapban mindössze 6541 forint készpénz állott rendelkezésre és kérte a kancelláriát, hogy az alap terhére újabb összegeket egyelőre ne utalványozzon. Április végén pedig 31.000 forintot már nem tudtak kifizetni.⁸³

Pedig talán soha nem volt nagyobb szükség a sóár-alapra, mint éppen ebben az időben.

Mint a fentebbiekből is látszik ugyanis, a helytartótanács — a merkantilista tanoknak teljesen megfelelően — vizi uthálózatot akart kiépíteni Magyarországon, amellyel nemcsak a belső közlekedést törekedett megkönnyíteni, hanem elsősorban az Adriai-tenger megközelítését akarta lehetővé tenni. Ezt nemcsak egészséges gazdaságpolitika kívánta, hanem sürgette a magyar kereskedelem és a közvélemény is, hi-

⁷⁹ U. o. 1833:4703, 10541. sz.

⁸⁰ Különösen a napidijak rugtak sokra. József nádor kiszámította, hogy a dunai hajózási intézet 1833. évi 22461 frt-nyi költségvetésének csak egytized részét fordították a folyó tisztítására, azaz tulajdonképpeni munkára, kilentized részét fizetések és napidijak tették ki. U. o. 1833:4703, 1834:11846, 1842:1356. sz.

⁸¹ U. o. 1840:8645. sz.

⁸² U. o. 1825:2424, 1828:3417, 7838, 1829:11857, 1832:654, 2610, 1834:2225, 1835:5837, 8078, 9535, 11960, 1836:5816, 1837:1689, 10514, 1840:7807. sz.

⁸³ U. o. 1811:6886, 1833:4556, 1836:7225, 8124. sz.

szen az a magyar kereskedelemnek és a számbajjöhető magyar kiviteli cikkek termelő mezőgazdaságnak létérdeke volt. A magyar áruk azonban csupán Károlyvárosig juthattak el, mert onnan tovább a Száva nem volt hajózható, a Karszton át a fiumei vagy portoréi kikötőbe való szárazföldi szállítás pedig a magyar árut annyira megdrágította, hogy értékesítése ugyyszólván lehetetlen volt, hiszen a magyar gabonánál jóval olcsóbban lehetett megkapni az odesszait még Fiumében és Triesztben is.⁸⁴ A Károlyvárosból Fiuméba és Portoréba vezető Károly-ut s a határőrvidéken át Zenggebe vezető József-ut ugyanis hegyhátakon, erdőségeken vittek keresztül, télen a magas hó miatt hónapokig járhatatlanok voltak, de a meredek lejtők miatt máskor is csak könnyű teherrel, vagy máhás állatokkal lehetett rajtuk közlekedni. Amellett különösen a József-ut vidékén alig volt lakosság, de jóformán használhatatlan volt az ut végcélja, a zenggi kikötő is, úgyhogy kereskedelmi célokra nem volt alkalmas a két ut egyike sem. Ezen a helyzeten az 1800-ban alakult Lujza-utépítő társaság segített ugyan annyiban, amennyiben a huszas évek közepétől az általa épített Lujza-uton Károlyváros és Fiume között kényelmesen lehetett közlekedni, minthogy azonban a társaság rendkívül magas utvámot szedett, — egy mérő buzáért 27 kr.-t kellett fizetni — magyar közgazdasági szempontból az ut megépítése végeredményben nem sokat jelentett. Éppen ezért a rendek az 1825—27. évi országgyűlésen felvetették a Lujza-ut megváltásának kérdését. A gondolaton kapva-kapott maga József nádor is és azonnal megkezdte a társasággal a tárgyalásokat, mert ugyanakkor a török-görög háború és az ezzel kapcsolatos kalózkodás a Fekete-tengeren a hajózást rendkívül megnehezítette, úgyhogy könnyen lehetett volna az oroszokat, főleg az orosz gabonát az egész Földközi-tengerről kiszorítani. A magyar kiviteli cikkek számára piacot biztosítani, ennél alkalmasabb pillanatot keresve sem lehetett volna találni.⁸⁵

A nehéz anyagi helyzetbe került társasággal a nádornak hamarosan sikerült is megegyeznie olyképpen, hogy az 1.200.000 forintban megállapított megváltási összegből a sáralap 500.000 forintot az ut átadásakor azonnal kifizet, a többit pedig hatévi részletben fogja törleszteni, úgy, hogy az első évben 200.000, a többiben pedig évi 100.000 forintot fog a társaság kapni, továbbá a ki nem fizetett összeg 6%-os kamatait. Tekintve, hogy a sáralap az 1825—26. költségvetési évben — az aránylag nem nagy követelést számítva — közel 900.000, 1827—28-ban pedig majdnem 1.000.000 forint aktívával zá-

⁸⁵ Országos Levéltár. M. kir. Udvari Kancellária levéltára. 1828:1445. sz.

⁸⁴ V. ö. *Beliczky J.*: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Budapest, 1932. 120—121. l.

rult,⁸⁶ az út átvétele az alapnak tulságos megerőltetést nem okozott volna. Az osztrák pénzügyminiszter azonban a megváltási árat magasnak találta⁸⁷ s egyébként nem tartotta fontosnak az ügyet, de közbelépett a haditanács is, amely a Lujza-út megváltása helyett inkább a katonai határőrvidéken át vezető József-út helyreállítását ajánlotta. A haditanács törekvéseit természetesen támogatta a bécsi kamara is.⁸⁸ Hiába érvelt ezek után a helytartótanács, hogy a József-út nem alkalmas kereskedelmi célokra, mert amellet, hogy nehezen járható, az egész utvonal mentén nincsen ivóvíz, s nem alkalmas nagyobb forgalom lebonyolítására a zenggi kikötő sem, hiába mutattak rá magyar részről arra, hogy a József-út helyreállítása a zenggi kikötő átalakításának költségeivel együtt 1.050.000 frt-ba, tehát csaknem annyiba kerülne, mint amennyit az ideálisan megépített Lujza-utért kérnek, hiába sürgette az ügy elintézését 1830-ban maga a nádor is újra azzal, hogy a sóáralapnak 960.099 frt készpénze és 155.518 frt követelése, összesen tehát 1,115.617 forintja van, amivel a Lujza-út minden nehézség nélkül átvehető volna, az osztrák központi hatóságok álláspontjukon nem változtattak.⁸⁹

Miközben így a Lujza-út megváltásának kérdése és vele ugyszólván az egész magyar gazdasági élet sorsa végeláthatatlan alkudozások gyanánt vergődött, a sóáralap pénze elfogyott. A Lujza-út megváltása ügyének tárgyalására a magyar kancellária, a bécsi kamara és a haditanács kiküldöttéből alakult bizottság üléséről felvett jegyzőkönyvet 1836 november 24-én azzal a rövid jelentéssel terjesztette a király elé a kancellária, hogy mivel az alap ugyis kimerült, az ügy tárgytalanná vált s tovább foglalkozni nem fog vele.⁹⁰ Hogy e mögött a rövid jelentés mögött mennyi szomorú lemondás rejlett s mennyire átértékelték a Lujza-út megváltásának fontosságát a magyar hatóságok, arra következtetni lehet Reviczky Ádám gróf magyar kancellár nyilatkozatából, aki a Lujza-út ügyében összehívott bizottság ülését ezekkel a szavakkal nyitotta meg: „Der Zweck dieser Berathung sei schön — und füglich könne es gesagt werden, auch erhaben. Denn es ist erhaben, einem von Gott gesegneten Lande die Wohlthat des Handels und die Mittel zum Wohlstande zu verschaffen, zu dem es die heilige Vorsicht berufen hat.“⁹¹

*

⁸⁶ U. o. 1828: 1445, 1827:2620, 1829:3961. sz.

⁸⁷ A társaságnak az út 1,500.000 forintjába került, a Kulpa Károlyváros—Brod közötti szakaszának hajózhatóvá tételével kapcsolatos eredménytelen kísérletekre fordított összeggel együtt pedig 2,123.794 frt. 36 kr-t fizetett ki a társaság. U. o. i. sz. és 1841:16221. sz.

⁸⁸ U. o. 1830:7922, 1831:4955. sz.

⁸⁹ U. o. 1832:12642, 1836:16346, 1830:2578, 1832:15118, 1833:5470, 10327, 15634, 1835:7531, 1840:11925, 1841:16221. sz.

⁹⁰ U. o. 1836:16346. sz.

⁹¹ U. o., u. o.

A sóáralapnak, amely a merkantilista eszmék európai dagálya idején, azok keleti hullámverése következtében jött létre s amelyet a rendek szerettek fundus publicusnak nevezni és magukénak tartani,⁹² — ez volt a története. 1792-től 1847-ig 16 és félmillió forint folyt be⁹³ a pénztárba kimondottan azzal a céllal, hogy a magyar gazdasági élet emelésére s elsősorban minden merkantilista gazdálkodás alapfeltételére: jó uthálózat kiépítésére fordítottassék. Akkora összeg volt ez, hogy valóban képes lett volna talán az egész magyar gazdasági életet átalakító alkotások létesítésére, ha a magyar hatóságok tudtak volna vele megfelelően gazdálkodni és terveik nem ütköztek volna lépten-nyomon akadályokba. A bécsi kamara azonban — meglehetősen éles hangon — még a Vaskapu szabályozása miatt is szemrehányást tett a magyar hatóságoknak.⁹⁴

Pleidell Ambrus.

⁹² U. o. 1827:5282, 1830:14442, 1831:1164, 1832:13278. sz.

⁹³ U. o. 1847:8885, 15573. sz. — A számításnál a devalváció előtt befolyt összegeknek valódi értéküket vettük, míg a devalváció után bécsi papirban befolyt összegeket konvenciósi pénzre számítottuk át.

⁹⁴ U. o. 1836:5501. sz.

Közlemények.

Magyar társadalomfilozófia.

Minden tudomány, de még sajátosabban a szellemtudományok tárgyakkal szemben elfoglalt általános magatartásukat, szemléletük alaptételeit, módszerüket illetőleg bölcséleti elveken nyugszanak és az iskolák tanainak változása legvégső elemzésben a filozófia fejlődésének eredője. Így van ez jelesen a közgazdaságtanban is és éppen napjainkban kitünő példákon tapasztalhatjuk a bölcsélet termékenyítő hatását a közgazdasági jelenségek felfogására és helyesebb értelmezésére. Az elméletnél is szorosabb a filozófiával való összefüggés a gazdaságpolitika terén, amely céljait illetően nyilván gazdaságon kívüli területekre nyulik át. Éppen azért úgy véljük, jó szolgálatot teszünk tudományunk olyan munkásainak, akiktől az elvontabb filozófiai problémákkal való foglalkozás talán távolabb áll, de akik részletkérdésekben elmerülve még sem akarják szem elől téveszteni a nagy egészszel való összefüggéseket, ha a *Közgazdasági Szemle* hasábjain is kissé részletesebben ismertetjük hazai bölcsészeti, nevezetesen társadalomfilozófiai irodalmunk egyik kitünő termékét, *Dékány Istvánnak*, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent új könyvét.¹

Dékány társadalomfilozófiai munkája nehéz kutatásokban, súlyos problémákkal való küzdelemben, tiszta szellemi értékekért való törekvésben eltöltött esztendőket nagyon komoly, nagyon szép eredménye. Dékány *Platont* vallja mesterének s a platonai Állam éppen művében tisztázott problémálatásából indul ki; és valóban könyvének komoly olvasója platoninak fogja találni művét, egyfelől annak a nagyszerű magasságu metafizikai eszme-szemléletnek alapján, amellyel az emberi társadalom legnagyobb kérdéseit vizsgálja, de másfelől annak a könyvből kiérződő tiszta idealista érületnek és sokratesi megszállottságnak alapján is, amely az igazság keresésére kergeti és amely nélkül ilyen munkát megírni nem lehet.

„A társadalomfilozófia alapfogalmai“ nem könnyű olvasmány s a szerző probléma-füzésével való lépéstartás és elemzéseibe való beleélés nem könnyű feladat. Ehhez járul irányának bizonyos, két-ségkívül a tárgyból is folyó nehézsége, ami csak azért sajnálatos, mert nagyon kívánatos lenne általános politikai kulturánk és különösen ifjúságunk szociológiai képzettségének elmélyítése céljából, hogy könyvét mennél többen forgassák. Munkáját problémáinak és megoldásainak örökös időszerűsége mellett ma még sajátosabban

* *Dékány István*: A társadalomfilozófia alapfogalmai. Budapest, Magyar Tud. Akadémia kiadása, 1933. 323. old.

aktuálissá teszi a mechanisztikus-naturalista világszemlélet alkonyas a filozófiai idealizmus újjáéledése. Éppen ennek az újjászülető társadalmi platonizmusnak egyik legszebb terméke Dékány könyve. Midőn az alábbiakban megkíséreljük művének vázlatos elemzését adni, tesszük ezt abban a reményben, hogy a társadalmi kérdésekkel komolyan foglalkozni kívánókban kedvet fogunk ébreszteni az egész munka elolvasására. Bármennyire eredetiek és értékesek is a társadalomfilozófia mibenlétének általános megalapozása és problémáinak rendszerbe foglalása, a bíráló rövid és szükségképpen szimplifikáló kivonata nem érzékeltetheti a sok apró elemzés finomságát, amellyel a szerző gondolkodásunkat sokszor legjobban izgató problémákat helyez új megvilágításba és tisztáz a köztudatban homályosan élő és ható eszméket. Mily kitünők például a szocializmusról adott fejtegetések vagy a XIX. század technikai habitusának pár szóval való jellemzése és sok más ilyen valóban a bölcsészet magaslatáról megvilágított részlet.

A társadalomfilozófia *értéktudomány*, ami annyit jelent, hogy a társadalom szerkezetében érvényesülő egyetemes elveket, helytől és időtől független értékeszméket — érvényességükre és nem alkalmazhatóságukra nézve — vizsgálja. Az értéknek nincs létformája, az nem a *van*, hanem a *kell* kategóriájába tartozik. Éppen ezért alapvetésként tisztázni kell az érték és valóság viszonyát, azt a problémát, amit „értékvalósítás“-nak szoktak mondani. Ezt a bevezetőül tárgyalt vizsgálódási területet a szerző *normatológiának* nevezi el (I. könyv, 8—88. l.), miután a norma az, amely a tényleg lefolyó cselekvésben, a valóságban értéket követel. Részletes elemzés tárgyává teszi a norma mozzanatait: a normaadó, normacímzett, normatartalom, a benne rejlő érték s a mögötte levő értékalap, az attitűdforma, a norma formulázása, konkretizálása, garanciája szempontjait. Bírálva az új kantiánus álláspontot, amely az értékek és a valóság világát egymást teljesen kizárólag helyezi szembe, kimutatja, hogy a normák tulnyomó részében nemcsak értékre-irányítás van, hanem éppen érték és valóság szintézise. Ez utóbbi normák olyanok, amelyeknél nemcsak valamely érték van „kitűzve“ az ember elé, hanem utalás van arra is, hogy az érték felé vezető irányban az ember minő valóságreszerekre, eszközökre támaszkodhatik. Ez utóbbiak adják az *instrumentális norma* fogalmát, szemben az *önértékre* néző, vagy az azokból következő tiszta elvi normákkal. A társas viszonyokat *elvileg* — nem instrumentálisan, nem pusztá célszerűségi kérdés-ként — szabályozó normák éppen a társadalomfilozófiai normák és ezek vizsgálata a társadalombölcselet tárgya.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a társadalomfilozófia, bármennyire elvi magaslatról való szemléletet jelent is, valami elzárt gondolatrendszer, elvont elmélet, hanem éppen ellenkezőleg, szüntelenül aktuális kérdésekből áll (II. könyv: A társadalmi filozófia tárgya és módszerei, 88—142. l.). Mert a társadalmi problémák terén sohasem csak gyakorlati állásfoglalásaink vannak, hanem ezek az állásfoglalások *szükségképpen elviek* is, alig vesszük észre, mikor a gyakorlati szociális kérdés elvi térre fordul át. A társadalom ad hoc bírálói is végeredményben mindig értékítéletekkel dolgoznak, módszertelen, töredékes eljárásukkal szemben a társadalomfilozófia a társadalom egészének ideálját, nevezetesen *szerkezet-ideálját* keresi. Problémái között kétfélet különböztethetünk meg: 1. Olyanokat,

amelyek valaminek a *lényegére* vonatkoznak: mi a társadalom, mi a nemzet, mi a szervezés? (Usiologia.) Mert gondolkodásunk e részt nem elégedhetik meg a szaktudományok szükségképpen egyoldalú definícióival, hanem egységes társadalomfilozófiai szemléletből eredő meghatározásokat kívánunk. Ennek a társadalombölcseleti szemléletnek a hiánya nagyon megmutatkozik a részlettudományokban, így a legfejlettebb társadalmi tudományban, a közgazdaságtanban is.

2. A problémák másik csoportjában nem a lényeg, hanem az *érték* érdekel bennünket. Ilyen értékek például az igazságosság, szabadság. Ezek kutatása az *értéktani* (axiológiai) *társadalomfilozófiának* feladata. Míg a szociológia, mint szaktudomány, a *tényleges* társas életegységek és életfolyamatok vizsgálata, úgy ahogy azok vannak és előttünk lefolynak, addig a társadalomfilozófia a lényeg és érték vizsgálata a társadalom egészére vonatkozólag. Két különböző sikről van tehát szó: amaz a *való*, ez a *kellő* sikja, a szociológia valóság-tudomány, a társadalomfilozófia értéktudomány. Persze a *való* és *kellő* kérdései a társadalom esetében nem egyszerűek, a szociologus sokszor átsiklik a kellőség vonalába, ami sok zavarnak, helytelen kérdésfeltevéseknek, téves eszmeirányzatoknak is a gyökere.

A társadalomfilozófia Dékány szerint, akinek legkedvesebb gondolati területe és legerősebb szellemi sajátossága a rendszerezés, három részre oszlik: 1. *A társadalmi axiológia* a társadalmi szerkezetben található értékekkel és azok rangsorolásával foglalkozik. Például az igazságosság elve magasabb, mint a szabadságé. 2. *A társadalomkritika* az érvényesnek ismert társadalmi értékek alapján a társadalom bírálatát adja. Végül 3. *A társadalomfilozófiai normáitana*: itt arról van szó, hogy beleavatkozunk a valóság állapotába, normák, parancsok, irányelvek alapján megkezdjük a valósítást. A jog például instrumentális norma-komplexum, a jogbölcselet ~~szintén az~~ *ethika* mellett a társadalomfilozófiára támaszkodik. Míg az *ethika* általában egy cselekvő alany normáinak a tudománya, a társadalomfilozófia egy struktúra-ideálra mutat. Minden társadalmi átalakítást célzó javaslatnak kettős, ethikai és társadalomfilozófiai igazolásra van szüksége, ilyenformán:

1. Az ethika normái („személy+cselekvés“) ethikai igazolás	2. A társadalomfilozófia normái (a „szerkezet“ elvei) társadalomfilozófiai igazolás

Gyakorlati javaslat
(vagy normakisérlet)

Persze társadalomfilozófiai magaslatra emelkedni nem könnyű feladat. Ezért Platon az ő Állama vezetőinek a negyven évet jelöli meg alsó korhatárként. Míg a logikai operációkhoz elegendő a racionalista jellegű ifjúkor is, a társadalom értékvilágának szemlélete normálisan az elmélyedés és önkiszélesítés hosszabb idejét tételzi fel. A társadalomfilozófusnak korok és életproblémák egész sorozatát kell egyenletesen, elfogulatlanul, élménnyé téve áttekinteni tudnia.

Melyek már most ezek után a társadalomszerkezeti alapeszmék? (III. könyv. Társadalmi axiológia, 140—252.) Az erre a kérdésre adott válaszok, kapcsolatban a történeti eszmeirányzatok belőlük következő elemzésével, Dékány könyvének érzésünk szerint legérdekesebb, szinte izgalmas szellemi élményt jelentő részei.

Ha egyes részletek alkalmat nyújthatnak is bizonyos kritikai megjegyzésekre vagy kiegészítésekre: az igazságosság, tagozottság s a többi elvről adott elemzések mind gazdagabbá váló képben állítják elénk minden társadalom szerkezetének eszmei hordozóit és itt ismét sajnáljuk, hogy a rendelkezésünkre álló tér nem engedi meg a bővebb megbeszélést. Mindenekelőtt, mint a legáltalánosabb körre érvényes társadalmi értékeszme jelentkezik előttünk az *igazságosság*: egy társadalom-szerkezet egyetemes ideálja, amely a társadalom tagjainak az egészhez való viszonyát határozza meg. E tagok nem homogén tömböt jelentenek, a társadalmi funkciók sokfélesége megkívánja és teszi értékessé a *tagozottságot* (differenciációt). A társadalom cselekvő és önkifejtő egész, de nemcsak annak egésze ilyen, hanem önkifejtők és cselekvők a részei is. Így a részeknek is szükségük van bizonyos relatív *szabadságra*. Persze a szabadság sokágu és szövevényes probléma, társadalomfilozófiai síkon „az örök értékek felé magát kötelezve érzett cselekvő személy vagy csoport társadalmi szabadságának *körét és mértékét* keressük s azt, hogy milyennek kell lenni a társadalomnak általában, hogy benne megeredhessenek az igazi értékes cselekvések“ (163. l.).

Más az eset az *egyenlőség* fogalmával, amely mindenekelőtt tagadó elv, pozitív valósulása csak ott remélhető, ahol kényszer uralkodik és pedig legmerevebb formájában, mert egy természetes állapotot, az egyének közötti különbséget kell elfojtania. „Az egyenlőségnek nem a fogalmához, hanem történeti emlékéhez tartozik az a sok, nemes küzdelem, amelyet az egyenlőség nevében harcoltak végig.“ (174. l.) Az egyenlőség-eszme csak formula, végeredményben negatív attitűd, amely valahol egyenlőbséget akar. E határozatlan fogalom kiküszöbölendő az elmélet keretéből.

Korunk uralkodó elve a *szervezettség*, mint egy századdal előbb a szabadságot, úgy most végső értéknek a szervezettséget tartjuk. Azonban ennek is megvannak a korlátjai, mindenekelőtt ellentétes a szabadság elvével, a szervezetben, mint gépben elhelyezett ember elgépiesedett alkatrész lesz és ez az elgépiesedés elsorvasztja a személyes élet lehetőségeinek körét és anyagát. A szervezet magában véve nem emeli a tagok értékét. Azt ellensúlyozó és kiegészítő elv a *szervesség* (közösség) elve, az élet gazdagságának, sokcéluságának forrása, amely a testvériség jelszavának is az alapja. Viszont a *társadalmi hierarchia* (alárendeltségi rend) elvéből a rangézés edző és felemelő hatása következik. Ennek merevségét enyhíti a *felemelkedés* elve, amiből az elit fogalma és annak az egész társadalomra gyakorolt kedvező hatása ered.

A társadalom azonban reális létező is, térben és időben van. Nincs társas egység, amely ne lenne valahol, ne lenne helyhez kötve. Ebből a tényből a *térfoglalás* elve következik. Főleg az állam az, amely a térfelszín egy bizonyos részén feltétlenül uralkodik. Ennek folytán minden szervezet rászorul az elsődlegesen helyet foglaló szervre, az államra, minden szervezet sorsa összefügg az államéval. Ezért egy szervezet sem lehet államközömbös. Az időben való létből a *tartamegység* elve ered. Mig a *nagyságarány* elve azt jelenti, hogy minden társas egység olyan nagyságméretre törekszik, amely speciális funkcióinak megfelel.

A *karakterológiai elvnek* értelme, hogy nemcsak az iránt vonzódnunk, amiben nagyságot ismerünk fel, hanem az iránt is, ami

egyetlen, szingularitásában pótolhatatlan. Egy nép a maga sajátosságaihoz, mint értékhez ragaszkodik. „Minden egység sajátos létformára törekszik s nemcsak befelé „érez“ sajátosságot, hanem ennek elismertetését is keresi.“ (243. l.) Itt egyfelől a nacionalizmus és másfelől egy jogos individualizmus forrása. Végül a *kiteljesedés elve* annyit jelent, hogy egy társadalom nem akar töredék lenni, hanem a maga „teljességében“ akarja magát kiélni. Innen az imperializmus és innen a rendeltetés, egy nép hivatásának érzése.

Mindezek a társadalomfilozófiai elvek egymással alá- és mellérendeltségi viszonyban vannak: egy elv áll mindenek felett és ez az *igazságosság elve*, mindennek végső igazoló alapja. A többi elv csak az igazságossággal együtt vezethet helyes társadalmi szervezethez. Ezeknek egymás mérséklésében kell érvényesülniök; itt az arisztotelesi „helyes közép“-nek mély értelme.

A társadalomszerkezeti értékek ismerete alapján lehetségessé válik a *történelmi eszmeáramlatok* társadalomfilozófiai elemzése. (IV. könyv, 253—320. l.) Mert a szerkezeti értékek nem öncélú bolygókként lépnek fel a valóság színterén, hanem együttesen, egymást ellensúlyozva, nem egyszer kevert összevisszaságban. Egy ilyen eszmeegyüttest programnak is nevezhetünk. Társadalomfilozófiai boncolásuk és lemérésük számos problémát vet fel. Ilyen egyebek között az értékek közötti *összhang* problémája. Például a demokrácia eszme komplexumában kibékíthetetlen ellentét van a szabadság és az u. n. egyenlőség eszméje között. Ezért bensőleg egységes, harmonikus demokrácia nincs. Az vagy liberális, vagy égalitarista, de sohasem a kettő együtt. Nem kevésbé fontos például az eszmeirányzatok *intenzitásának* vizsgálata, mennyire tud egy ideológia érzelmi velleure szert tenni, mennyiben válik lélekké az, ami szellem.

Szerzőnk a jelzett és egyéb hasonló szempontok alapján valóban döbbenetesen érdekes fejtegetéseket ad egyes eszmeirányzatokról és ezek az eredeti fejtegetések társadalomfilozófiai módszere és probléma-látása helyességének talán legerősebb tanúságai. A természetjogról, demokráciáról, liberalizmusról, szocializmusról, étatizmusról, individualista moralizmusról, nacionalizmusról és univerzalizmusról írott oldalak egy tiszta fogalmakban gondolkozó és minden politikai elfogultságtól megszabadult bölcsesség termékei. Mily érdekes, teszem, a demokrácia „büvös eszme kristály“-ának szétbontása, a megkülönböztetés politikai, népies-etikai és ascendenziás demokráciák között a bennük különböző mértékben érvényesülő értékeszmék alapján. Vagy a liberalizmus típusainak szétválasztása s kifejtése annak, hogy milyen más értéke és jelentése van a politika, a közgazdaság és a kulturpolitika területén.

Dékány könyvének egész lélekkel való átdolgozása nem csekély fáradságot jelent, de a belőle nyert új és gazdag szemlélet bőven jutalmazza az elolvasására fordított munkát. Legyen szabad remélünk, hogy e tiszta idealizmusból fakadó kutatások eredményei úgy a társadalmi szaktudományok művelésében, mint politikai gondolkodásunk fejlesztésében egyaránt termékenyítőleg fognak érvényesülni.

Kisléghi Nagy Dénes.

A gazdasági élet alakulása az Országos Társadalombiztosító Intézet évi jelentésének tükrében.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet évi jelentései nemcsak szociálpolitikai, hanem közgazdasági szempontból is jelentőséggel bírnak, amennyiben ezen intézmény taglétszámában, járulékbételeiben beálló változások tükörképét adják a mindenkori gazdasági helyzetnek. A konjunkturaidők alatt megélenkülő vállalkozás nyomán megindul a kereslet a munkapiacra s ez rövidesen a társadalombiztosító intézet taglétszámának emelkedésére jut. Konjunkturaévek alatt megnövekedett munkáslétszám és magasabb munkabérek a járulékbételek emelkedését eredményezik. Ezek a körülmények a társadalombiztosító intézmények jelentéseiben mind kifejezésre jutnak. Éppen ezért nem lesz érdektelen ebből a szempontból vizsgálat tárgyává tenni az Országos Társadalombiztosító Intézet legújabbban megjelent 1932. évi jelentését s annak adatait összevetni az 1929., 1930., 1931. évi jelentések adataival, hogy e négy évnek gazdasági életéről ezen adatokon keresztül is ellenőrző képet kapjunk.

Mint már jeleztük, a taglétszám alakulása tájékoztatást nyújt a munkapiac helyzetéről s ezen át a termelési viszonyokról. Az 1929—32. évi jelentésekből a biztosítottak évi átlagos taglétszámára vonatkozólag az alábbi számokat kapjuk:

	1929	1930	1931	1932
Férfi biztosítottak	489.849	441.160	397.739	344.715
Női biztosítottak	280.623	279.817	269.032	255.214
Összesen ...	770.472	720.977	666.771	599.929

E számokból kitűnik, hogy a fenti négy év leforgása alatt 170.543 egyénnel csökkent a munkavállalók száma. Ez a szám azonban nem fejezi ki teljesen a gazdasági helyzet rosszabodását. A megmaradt munkavállalók közt ugyanis számos munkavállaló van, aki csökkentett munkaidő mellett dolgozott az utóbbi években. A valóságban tehát a fenti számnál tulmenő rosszabodással állunk szemben.

A taglétszámmal kapcsolatban még csak annyit akarunk megjegyezni, hogy míg a jelzett években a férfi-munkavállalók száma évről-évre 5.1, 9.9, 9.8 és 13.3%-kal csökkent, azaz összesen 38.1%-kal, addig a női-munkavállalóknál a csökkenés csak 1930-ban kezdett jelentkezni (0.3%), az 1931. és 1932. években is csak kisebb arányú volt (3.9 és 5.1%) s a négy év alatt mindössze 9.3%-ot tett ki.

A taglétszám után a kirótt biztosítási járulékok összegei nyújtanak tájékoztatást a gazdasági helyzet alakulására vonatkozólag. Ép ezért közöljük az alábbi számokat:

É v	K i r ó t t		Összesen P
	betegségi biztosítási	öregségi járulék P	
1929	50,356.337	24,856.936	75,213.273
1930	46,161.388	20,514.315	66,675.703
1931	43,061.720	17,801.675	60,863.395
1932	35,888.101	14,095.676	49,983.777

A vizsgálódás tárgyául szolgáló négy év alatt tehát mintegy 34%-kal csökkent a kirótt társadalombiztosítási járulékok összege. Ez a szám sem ad száz százaléki hű képet a gazdasági helyzet alakulásá-

ról és pedig azért nem, mert az említett négy éven belül járulékkulcs-emelés történt az intézet pénzügyi egyensúlyának helyreállítása érdekében. Amennyiben tehát a négy év alatt nem lett volna járulékkulcs-emelés, a járulékoknak még erősebb csökkenése lett volna észlelhető. Az évi jelentésekben kifejezésre jutó számok tehát nem fejezik ki teljesen a gazdasági élet súlyosbodását.

Bepillantást engednek bizonyos fokig a gazdasági életbe a betegségi biztosítási ág mérlegszámlájában szereplő munkaadói tartozások címén szereplő tételek is. E tételek az elmúlt négy év alatt a következőképpen alakultak:

1929-ben a munkaadói tartozások	19,918.986 P-re
1930-ban „ „ „	24,370.583 „
1931-ben „ „ „	28,182.132 „
1932-ben „ „ „	32,246.285 „

rugtak. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy az utóbbi években a járulékelőírás csökkent s mindamelllett fokozottabb mértékben emelkedett a kinnlevőségek összege, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a gazdasági élet rosszabbodása még nagyobb mértékű, mint amennyi a fenti számokban kifejezésre jut.

Az alábbiakban rámutatunk néhány költségtétel alakulására, amelyekből kitűnik, hogy a gazdasági élet vérkeringésébe mily összegek kerültek vissza a befizetett járulékokból.

A táppénz összege a következőképpen alakult:

1929-ben	21,051.635 P
1930-ban	17,967.855 „
1931-ben	14,549.121 „
1932-ben	12,575.781 P volt.

Ezek az összegek az elmaradt munkabérek pótlására szolgáltak. Sajnos, az OTI pénzügyi egyensúlyának biztosítása érdekében, a táppénz mértéke több ízben erősen csökkent (a munkabér 75%-ról 50%-ig) s így a fenti számokból nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a segélyre szorulóknak száma csökkent volna.

A költségtételek közt szereplő gyógyszer- és kórházi költségek nagyrészt visszakerültek a gazdasági életbe s éppen ezért ezeknek alakulására érdemes lesz rámutatni:

	Gyógyszer	Kórházi, szanatóriumi
	k ö l t s é g e k p e n g ő b e n	
1929-ben	7,032.374	11,636.543
1930-ban	5,321.047	10,390.921
1931-ben	4,431.823	10,561.217
1932-ben	4,541.472	9,744.655

E számokból kitűnik, hogy gyógyszerekre az utóbbi években lényegesen kisebb összeget fordított a Társadalombiztosító s ugyan csak a kórházak és szanatóriumok is kisebb bevételi forráshoz jutottak az OTI révén.

Egyébként a Társadalombiztosító Intézet 1932. évi jelentése az elmúlt évi jelentésekkel szemben nemcsak gazdagabb tartalommal jelent meg, hanem értékben is sokat nyert azáltal, hogy szakítva a multtal, nem szoritkozik az események egyszerű regisztrálására, hanem ez alkalommal elemez is, összehasonlít, indexszámokkal dolgozik, mindez pedig egyrészt a további tudományos buvárkodást teszi lehetővé, másrészt az egyes adatok értékelését is megkönnyíti.

Bikkal Dénes.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Magyar agrártörténeti irodalom.

Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez. Szerkeszti: *Domanovszky Sándor*.¹ 2. *Belitzky János*: A magyar gabonakivitel története 1860-ig. Budapest, 1932. 150. l. — 3. *Komoróczy György*: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932. 148 l. — 4. *Dvihally Anna Mária*: A budai szőlőművelés története. Budapest, 1932. 126. l. — 5. *Kalász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Budapest, 1932. 181 l. + 1 térkép. — 6. *Csapody Csaba*: Az Eszterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Budapest, 1933. 51 l. + 1 + XIV. melléklet. — 7. *Wellmann Imre*: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre. Budapest, 1933. 186 l. + 1 térkép. — 8. *Sinkovics István*: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Budapest, 1933. 68 l.

A Domanovszky szerkesztésében megindult nagyjelentőségű vállalkozás második kötete napjaink egyik legégetőbb problémájának a történeti előzményeit világítja meg a magyarországi gabonakereskedelem első nyomaitól kezdve 1860-ig. Ez a munka is, mint általában az ebben a sorozatban megjelent tanulmányok, doktori értekezésnek készült s így nem lehet tulságosan szemére vetni, hogy a legujabb idők érdekes fejezeteinek már nem adott helyet. Igaz ugyan, hogy ennek a kornak a gabonakivitelére vonatkozó adatai már jobban hozzáférhetők és így a fiatal szerzőnek a gabonakivitel történetére vonatkozó adatgyűjtése alapján lehetővé válik majd a kérdés összefoglaló feldolgozása is.

Belitzky töretlen uton haladt. Anyagát legnagyobbbrészt a levéltári források egyes irataiból kellett kihámozni s így csak dicséret illeti, hogy munkája súlypontját az adatok lehetőleg teljes felkutatására s azok rendszeres összefoglalására helyezte. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy minden történeti feldolgozás első és elengedhetetlen feltétele az adatgyűjtés s ha valaki ilyen szétágazó kérdés történetének a vázolására vállalkozik, mint *Belitzky* is, választania kell a száraz s az adatokkal tulzsufolt előadási mód és a felkutatott anyag alapján lehetővé váló szintétikus összefoglalás között. Mindkét feldolgozási módnak megvan a maga előnye és hátránya; az első a maga szárazságával csak a hozzáértők előtt bír értékkel, míg a má-

¹ Az első tanulmányt 1933 aug.—szept.-i számunkban ismertettük.

sodik szélesebb érdeklődésre tarthat számot. Egyéni beállítottság és megalkuvás kell ahhoz, hogy valaki az első módot válassza. Jelen esetben azonban ez látszik helyesnek. Az adatoknak ezt a tömegét a kérdés összefoglaló ismertetése mellett nem lehetett volna megszabott keretek között ilyen részletesen közölni, bár tagadhatatlan, hogy a második feldolgozási mód világosabb áttekintést adhatott volna. Belitzky azonban ezt már arra bizza, aki a gabonakivitel története iránt érdeklődve, áttanulmányozza majd a munkáját. Saját véleményének nyilvánításával nem könnyíti meg ezt a feladatot, hanem magára hagyja az olvasót a magyar gabonakereskedelem adatainak a rengetegében.

A tanulmány ilyen természete lehetlenné teszi, hogy tartalmát részletesebben ismertessük, de nem is célunk, hogy felsoroljuk, mely években s mekkora volt a kivitel, milyen tényezők tették ezt lehetővé vagy állották ennek útját. Elegendőnek tartjuk annak a megjegyzését, hogy mindezt ugyszólván évről-évre haladva megtalálja ebben a munkában az, akit érdekel.

Belitzky végigvezet a magyar gabonakereskedelem fejlődésén. Ismerteti a középkori gabonakivitelre vonatkozó adatokat, majd a török hódoltság által gyökeresen megváltozott gazdasági élet által előidézett helyzetet. A kivitel magától értetődően összefügg a termelési viszonyokkal, a háborúk okozta károkkal, valamint a katonaság nagy tömegeinek központi ellátásával, amely nagy mennyiségben véve fel a gabonaféléket, szükségessé tette, hogy a hatóságok elvágják az útját az országból való kiáramlásának. A magyar gabonakivitel évszázadokon át a bécsi udvar politikájától függött s így a Habsburg-birodalom felvevő képessége határozta meg a kivitel lehetőségét s a kiszállítható gabona mennyiségét. Az örökös tartományokban előálló gabonahiány vagy egy háború az előző években megindult rendszeres kivitel megint megbénította s ennek a képnek az állandó ismétlődése kísért az egész fejlődésen keresztül. Nem szabad azonban elhallgatnunk azt sem, amire Belitzky is állandóan rámutat, hogy a közlekedési nehézségek milyen akadályt jelentettek a kereskedelemben s így természetesen a kivitel lehetőségét is hátrányosan befolyásolták. Az utolsó fejezetekben a kivitel javítását célzó terveket és törekvéseket foglalja össze, egybevetve a XIX. század első felének általános gabonakereskedelmi helyzetével, majd ismerteti, hogy a kiváló minőségéről már előbb is híres magyar gabona hogyan jelent meg az ötvenes években számottevő tényezőként az európai piacon. Ezt természetesen elsősorban a vasutvonalak kiépítése segítette elő.

„A gabonakivitel története“ című tanulmányban nem kaptuk egészen azt, amit vártunk, hanem annál valamivel többet: a magyar bel- és külföldi gabonakereskedelemre vonatkozó adatok részletes felsorolását. A tanulmány értékét azonban a benne közölt adatokon felépülő további munkák fogják majd igazolni.

A „Tanulmányok“ harmadik kötete írójának a XVI. század egyik legnagyobb birtokának a gazdálkodására vonatkozólag a Nádasdi-levéltár (Orsz. Levéltárban) páratlanul gazdag anyaga állott rendelkezésére. Komoróczy ennek az anyagnak az alapján a fentebb már említett két feldolgozási mód közül a másodikat választotta. Nem közli a gazdasági életre vonatkozó adatokat, a gazdálkodás menetét nem ezeknek az adatoknak az ismertetésével tárja az olvasó elé, hanem ezek alapján rekonstruálni törekszik azt, nem hagyva figyelmen kívül az újkori ember típusának. Nádasdi Tamásnak az egyéniségét

sem. Munkája természetesen könnyebb olvasmány, mint az eddig ismertett tanulmányok voltak s meg kell állapítsuk, hogy érdekes képet fest a majorsági földeken folyó gazdálkodásról, a jobbágyok helyzetéről, a termények értékesítésére irányuló törekvésekről, sajnos azonban, még a felületes s hozzá nem értő olvasó is azonnal észreveszi, hogy ez a kép — a források idézése dacára is — nagyon a felszínen mozog. Komoróczy nemcsak a rendelkezésére álló anyagot hagyta kiaknázatlanul, hanem a felhasznált adatokat is egyéni véleménye alapján értelmezi. Nem áll módunkban ezen a helyen részletesen kifejteni ezt a megállapítást; e tekintetben csak utalunk itt Szabó István-nak a „Századok“ 1933. évf. 4—6. számában (205—214. l.) megjelent bírálatára, aki a levéltári források alapján mutatja ki Komoróczy tévedéseit, hibás megállapításait s nagyon sok esetben a források teljesen helytelen értelmezését.

Egy szintetikus feldolgozás hitelét elsősorban az adja meg, ha az adatok lehetőleg teljes felkutatása és az anyag tárgyilagos felhasználása tekintetében a szerző kiállja a tűzpróbát. Sajnos, Komoróczy nem állotta ki. Ezek után hiába nyújt leírásában érdekes képet a Nádasdi-birtok adatai alapján „a XVI. századi nagybirtokról“, megállapításait kételkedve fogadjuk, esetleg még a tényleg helyeseket is.

Komoróczy nagyvonalú feldolgozását azzal az ígérettel vezeti be, hogy „mindig szem előtt tartottuk a nyugat- és keleteurópai viszonyokat, abból a megfontolásból kiindulva, hogy egy kultúrában az „egyedek“ fejlődése nem halad egymástól szétágazó vonalakon“. (3. l.) E megfontoláshoz Th. Mayert idézve, megnyitja a zsilipet a külföldi gazdaság- és agrártörténeti irodalom bőséges áradata előtt. Minden félreértést eleve elkerülendő, nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy igenis nagyon fontos és elengedhetetlenül szükséges, hogy egy gazdaságtörténész a megfelelő modern irodalmat ismerje s minél inkább ismeri, annál szélesebb látókör birtokában ítélheti meg a fejlődést, de ez még nem jelenti azt, hogy minden elolvasott munkát idéznie kell, hogy minden munkából elő kell halászni egy-két megállapítást, amellyel meg lehet tüzdélni egy teljesen más jellegű tanulmányt. A gazdaságtörténeti irodalom ismerete elengedhetetlen feltétele a gazdaságtörténész munkájának, de egy magyar birtoktörténeti tanulmány elsősorban a források nyújtotta ismeretek alapján jöhet létre. Sajnos, a nagyon szegény magyar birtok- és agrártörténeti irodalom nem sok felvilágosítást nyújthat, de a dunántúli nagybirtok XVI. századi gazdálkodását még kevésbé fogjuk porosz, braunschweigi, orosz vagy francia analógiák, mint pusztán csak a források adatai alapján megismerni.

Komoróczy komolyabb munkát végzett volna, ha a Nádasdi-levéltár anyagából nyert adatokhoz szigorúan ragaszkodva, kevesebb lendülettel vezette volna a tollát.

Dvihaljy Anna Mária a budai szőlőtermelés történetének adja világos, áttekinthető képét a „Tanulmányok“ negyedik kötetében. A magyar városok szőlőgazdálkodását és borkereskedelmét a középkor századaiban a rendelkezésre álló monografikus munkák alapján dolgozza fel. Buda környékének lankás, dombos vidéke természetesen leginkább alkalmas a szőlőművelés fokozottabb kiterjesztésére s Budára vonatkozó, ugyyszólván első írott forrásainktól kezdve meg is találjuk a szőlőművelés nyomait. Buda értékes középkori forrása, az Ofner Stadtrecht rendelkezéseiből kivilágló nagyarányú fejlődés nyu-

godt menetét megakadályozta a városnak török kézre kerülése. Minden valószínűség s a török hódoltság korából fennmaradt írásbeli bizonyítékok is amellett szólnak, hogy a város megmaradt polgársága nem hagyott fel régi jövedelmé e gazdag forrásának a kihasználásával. de természetesen a változott viszonyok között a kereskedelem elé tornyosodó nehézségek nem nyújtottak ösztönzést a szőlők intenzívebb művelésére s a közel másfélévszázados török uralom alatt mind-nagyobb területek maradtak parlagon.

A munka gerincét a XVII—XVIII. századi viszonyok egyre magasabb ívelésű fejlődése képezi. Ennek az időnek a történetét a főváros levéltárában található adatok alapján állította össze Dvihally. Buda visszafoglalása új korszakot jelent a budai szőlőművelés történetében. A nagy tömegben parlagon heverő szőlőket a budai kamarai igazgatóság ingyen osztotta ki a polgárok között s a borkereskedelem hamarosan ismét fontos tényezője lett a város gazdasági életének. Ekkor foglalja el a régi fehér bor helyét a legújabb időkhöz is híres budai (főleg sasadi) vörösbor. A tanácsi határozatok és intézkedések nagy tömege minden fejtegetésnél nagyobb sullyal bizonyítja, hogy a város vezetősége mennyi gondot fordított a polgárok borkereskedelmére régi jogainak a megőrzésére s továbbiak megszerzésére. Magának a városnak is nagy jövedelmet jelentett a városi pincék bevétele.

Mária Terézia intézkedései jelentették aztán a fejlődés nagymérvű visszaesését. A budai bor Németország felé irányuló kivitelét Mária Terézia a viziut helyett csak tengelyen engedte meg és azzal a feltétellel, hogy a kereskedők ugyanannyi osztrák bort is kötelesek kivinni. Az első rendelkezés aránytalanul megrágította a bort; a silány örökös tartománybeli vinkók pedig a minőség jó hírét tették tönkre. A XIX. századnak a szőlőgazdálkodás javítását és a borkereskedelem lehető fokozását célzó reformtörekvései már nem tudták a régi nagyságban feléleszteni Buda szőlőművelését. A szerző egyáltalán nem is említi, pedig érdekes lenne annak az ismerete, hogy mennyiben szorította ki a még meglévő szőlőket is a fővárossá lett Budapest nagyarányú terjeszkedése.

Dvihally öszinte és egyszerű tanulmányában nem akar egyebet, mint bemutatni a budai szőlőművelést a történet folyamán. Ha nem is kutatott fel minden adatot, ha nem is igyekezett az egyes rendelkezések, vagy utasítások háttérét megismerni, a Budára vonatkozó anyag leggazdagabb forrásának: a főváros levéltárának az adatait becsületesen felhasználta. Egy-két szemelvényt szószerint is közöl a függelékben.

Az eddig megjelent „Tanulmányok“ sorában külön fel kell hívunk a figyelmet az ötödik kötetre, amelyben *Kalász* Elek ciszterci-rendi áldozópap a rend szentgotthárdi apátságának a középkori birtokviszonyai és általában a középkori cisztercita gazdálkodás ismertetésére vállalkozott s feladatát minden tekintetben derekasan meg is oldotta. Munkája felépítését és kidolgozását dicséretes alaposság jellemzi s minden felmerülő kérdésre világos és megokolt feletetet nyújt.

A XI. század végén alapított ciszterci-rend tagjai Szent Benedek szabályainak megfelelően az imádságot és a munkát tüzték ki maguk elé feladatul. Ez a rend még friss lelkesedéssel, alapítása után nem egészen száz évvel már Magyarországon is gyökeret vert. A még nagy műveletlen területek működésük kifejtésére bőséges alkalmat

nyújtottak. A szentgotthárdi apátságnak adományozott terület a nyugati országhatár gyepüelvéen feküdt, ahol nemcsak a természettel kellett az új telepéseknek megküzdeni, hanem művelés alá kellett törni a védelem céljából elposványosított, elmocásárosított területeket és a járhatatlanná tett erdőket is. A művelés számára előkészíteni ezt a földet — ez teljesen megfelelt a cisztercita szellemnek s munkájuk eredményeként félszázaddal később már fejlett gazdálkodás képét láthatjuk az általuk művelés alá vett területeken.

A rend szabályzata szigorú utasítással látta el az apátságot. Ez a szabályzat a gazdálkodás minden ágára kiterjedt és a szerzetesek szigorúan ragaszkodva hozzá, minden tekintetben be is tartották azt. Ennek köszönhető, hogy ha egy-egy kérdésre vonatkozólag a szentgotthárdi adatok nem is adnak pontos felvilágosítást, a gazdálkodás általános képét mégis rekonstruálni lehet. Egyébként is egyházi birtokról lévén szó, sokkal gazdagabb a fennmaradt levéltári anyag, sokkal több a már eddig is megjelent feldolgozás, mint akármelyik világi nagybirtok esetében. Kalász ezeknek a segítségével pontról-pontra végigvezet a gazdálkodás ágain, kezdve a földműveléstől a mezőgazdaság ugyszólván valamennyi ágán keresztül, a legkülönbözőbb kézművességek ismertetéséig. Külön említést érdemel az a teljesség, amellyel a rend munkaerőviszonyait elének tárja, pontos képet nyújtva az egyes munkanapok közös munkájának a lefolyásáról. Ez annál inkább fontos, mert hiszen a középkorban a munkásköz jelentette a földdel szemben a nagyobb értéket s a szerzetesek rendszeres és hivatásszerű részvétele a gazdaságban megadja a magyarázatát a cisztercita gazdálkodás magasabb fokának az egykorú világi nagybirtokokkal szemben.

A rend tagjai, szabályzatuknak megfelelően, önmagukat mindennel ellátták s ezenkívül még pénzbeli jövedelmet is jelentett a gazdálkodás: terményeket, állatokat, saját maguk által előállított iparcikkeket vittek vásárra. Pénzbeli jövedelmet jelentett a távolabb fekvő birtokaiknak a bérbeadása is.

A szentgotthárdi apátság fénykorát a XIII. században, a ciszterci szellem erőteljes virágzása idején élte. Nagymérvű hanyatlást idézett aztán elő az apátság életében a kegyuri jog eladományozása, amellyel Zsigmond a Szécsiek hűségét jutalmazta. Mátyás alatt rövid időre ismét fellendül az apátság élete, de a mohácsi vész korára már újból a magán-kegyurak kényét nyögi. A XIV.—XV. századi viszonyok rövid ismertetése már a munka befejezését jelenti, melyet megelőz még az apátság birtokához tartozó falvak, az apátok és az apátság jobbágynak a felsorolása, valamint az apátság életét jellemző egyes események részletes ismertetése.

Kalász tanulmánya nagy nyereséget jelent a magyar agrártörténeti irodalom számára s a birtok- és mezőgazdaságtörténet fiatal kutatói sokat tanulhatnak belőle.

A „Tanulmányok“ első köteteként egy felsőtiszavidéki uradalom XVIII. századi gazdálkodásának az ismertetése jelent meg.¹ *Csapody Csaba* munkájának (hatodik számú tanulmány) a célja egy dunántúli uradalom gazdálkodását ismertetni ugyanabból az időből s ezáltal megadni a lehetőséget arra, hogy az ország különböző ré-

¹ Jármai—Bakács: A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században. Budapest, 1930.

szein fekvő nagybirtokok gazdasági formáit és jövedelmezőségét egybe lehessen vetni.

Egy-egy nagy uradalom gazdálkodásának a történetét elsősorban a családi levéltárak gazdasági iratai teszik lehetővé. Csapody a herceg Eszterházy-levéltárnak az Eszterházyak alsólendvai uradalmára vonatkozó anyagát dolgozta fel. Munkája végeredményben sokkal fejlettebb viszonyokat tüntet fel ezen a dunántúli nagybirtokon, mint amelyet az egykoru felsőtiszavidéki (regéci) mutat s mint amelyeneket a szerző másirányu munkája közben Bars megyében is talált.

Az alsólendvai uradalmon általában az egy- s csak jóval ritkábban a kétnyomásos rendszer volt az általános s az állattenyésztés elhanyagolása a föld trágyázását sem tette lehetővé. A meglévő és vásárolt trágyát inkább a szőlők termékenységének a javítására fordították, ami érthető is, hiszen a borkereskedelemből több jövedelmet látott a földesur, mint a nehezebben értékesíthető gabonából. Az alsólendvai uradalom magyar környéke ellátta magát gabonával; a közel fekvő Grác és a tengerpart pedig a rossz közlekedési viszonyok miatt nem tette rentábilissá a gabona kivitelét. Ez magyarázza meg, hogy miért állott évekig — általában 5—6 évig — csépeletlenül az asztagba rakott gabona. Szemléltetően mutatja ezt a gazdálkodásra nézve oly szomorú képet Csapody összeállítása.

Alsólendván a gazdálkodás teljesen a jobbágyok kezében volt s a jobbágyok szolgáltatásai képezték a földesuri jövedelmet. Hogy azonban ez a feudális gazdálkodás mégis jobban megfelelt az egykoru viszonyoknak, mint a földesur saját tüzemében folytatott gazdálkodás, kitűnik a pénzjövedelem ugyszólván állandó összegéből, amely, ha nem is éri el a Trautsohn herceg regéci uradalmából befolyt maximális összeget (Regécen 50.000, Alsólendván 37.000 frt.), az átlag mégis sokkal nagyobb és állandóbb, mint ott. Ez érthető is, hiszen a feudális gazdálkodási mód nagyon kevés kiadással járt.

Nagyon rövidre fogott, de világos és érthetően összeállított tanulmányának fontosabb eredményeit ügyes grafikonok formájában állította össze Csapody, az egyes termények terméseredményeinek s az azok eladásából befolyt jövedelemnek az ingadozását tárva szemünk elé. Sajnos, — úgy látszik, a hellyel való takarékoskodás miatt — a számszerű adatok táblázatait már nem közölte.

A „Tanulmányok“ eddig megjelent kötetekben fiatal történészek tudományos munkásságának az első gyümölcse látott napvilágot. Természetesen ebben az esetben az adatgyűjtés esetleges hiányaira, vagy a feldolgozás némi túlzásaira és hibáira vonatkozó megjegyzéseink csak a további munkásság javát célozták, anélkül, hogy a „Tanulmányok“ sorozatának már többször hangsúlyozott értékét csökkentenék. Domanovszky fiatal agrártörténészei töretlen utakon indultak el. Előttük hiányoztak az ilyen jellegű feldolgozások. Ha tehát minél több részletkérdés felkutatásával készülnek el, ha minél több feldolgozással lépnek a nyilvánosság elé, annál kiforrottabban alakul majd ki a további munkák módszere.

Ezt a gondolatot kelti a hetedik kötetként megjelent tanulmány, amelyben Wellmann Imre a gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodását mutatja be. Elvitathatatlan, hogy az egyes kutatót jellemző alaposág s a tárgy világos és a részletkérdéseket összefoglaló feldolgozási mód igen nagy szerepet játszik egy ilyen komoly tanulmány létrejötténél, de nyilvánvaló az is, hogy Wellmann vilá-

gosan meglátta az előző kötetek hibáit. Munkájában mindaz, amit más helyen kifogásolnunk kellett, helyesen alkalmazva jelenik meg. Az adatok gondos összegyűjtésének az eredményeit külön állította össze; a számszerű adatok felsorolása nem zavarja tehát az előadás menetét s ilyenformán sokkal áttekinthetőbb képet nyerünk a gazdálkodás formáiról a szöveg olvasása közben és a terméseredményekről, a befolyt termés- és pénzjövedelemről, valamint a kiadások nagyságáról az évről-évre haladó táblázatos kimutatások alapján.

Wellmann egy uradalom történetének és gazdálkodásának mintaszzerű feldolgozását nyújtja értekezésében, amely jóval többet nyújt, mint amennyit az uradalom gazdálkodása cím után vártunk volna. Megismerjük belőle a birtokszerző Grassalkovich céltudatos törekvését, amely birtokának egységes határba való foglalására irányult s ezen a birtokon a munkaerők helyes kihasználását tartva szem előtt, jobbágyainak igen kedvező életlehetőséget biztosított. Nem elszigetelt jelenség az uradalom helyzetének az utódok alatt bekövetkezett kedvezőtlen alakulása. Szomorú, de nagyon gyakran tapasztalható tény egy nagy egyéniség leszármazottaiban a gyengeség s az öröklött vagyon aláértékelése. All ez különösen az életformák nagy változása idején. A birtokszerző Grassalkovich Antal, a kamara elnöke és Mária Terézia bizalmasa, még teljes mértékben tudta értékelni jobbágyainak munkáját; ragaszkodott a megszerzett földhöz s minden vonatkozásban törődött vele. Legfelsőbb fokon személyesen intézte nagykiterjedésű uradalmának ügyeit s ha elfoglaltsága engedte, haza-hazalátogatott Gödöllőre, ahol pozíciójának megfelelő kastélyt építtetett. Fia azonban már ebben a vagyonban nőtt fel s ő már csak jövedelmének a forrását látta, nem is annyira a földben, mint az azt megművelő jobbágyoktól nyert szolgáltatásokban. Az egyre nagyobb jövedelemre való törekvés teljesen megrendítette aztán az uradalom helyzetét, amit a gondnokul kirendelt Eszterházy János még helyre tudott ugyan állítani, de a II. Antal újabb gazdálkodása ismét s talán még erősebben megingatta azt. Ennek fia, a harmadik generáció, már csak befejezte az apja hozzá nem értése miatt megindult anyagi romlás folyamatát. Szomorú befejezése ez az első Grassalkovich alatt egyre felfelé irányuló gazdasági fejlődésnek.

Lehetetlen lenne részletesen ismertetni a gazdasági rész ezer és ezer fontos adatát, amely a török hódoltságig visszanyulva Pest-megye északi felének nagy részét elfoglaló birtoknak a gazdálkodására vonatkozik. Csak a szerző egy fontos megállapítását emeljük ki: a földközösség nagy szerepét a föld megművelésében még a XVIII. század folyamán is. Wellmannak ez a megállapítása több kérdésre ad feleletet. Megmagyarázza azt a jelenséget, hogy miért igyekezett minden nagyobb birtokos — nem Grassalkovich az egyetlen ebben a törekvésben — a községek egész határát megszerezni. A földközösségi formában lelheti egyik magyarázatát a jobbágygazdálkodás előnyösebb volta is. Az egyes gabonafélék kedvezőbb termés-eredményeinek a kimutatását, a burgonya térhódítására és a rendszeres erdőgazdálkodás megindulására vonatkozó megállapításait is éppen csak felemlíthetjük, de ezzel még korántsem meritettük ki Wellmann tanulmánya eredményeinek a felsorolását. A magyar földművelés történetének és a jobbágyok helyzetének a kutatója ugysem fogja figyelmen kívül hagyni Wellmann komoly és értékes tanulmányát.

Nagy feladatra vállalkozott a nyolcadik tanulmány szerzője,

amikor a részletkérdések feldolgozásának a hiányában kiadott okmánytárak és a levéltárakban felkutatott egyes oklevelek adatai alapján a magyar nagybirtoknak a XV. század eleji életét akarta vázolni. Sinkovics István munkája ennek következtében a nagybirtok legkülönbözőbb kérdéseinek mozaikszerű összeállítására vezetett. Általános képet nem tudott nyújtani, hiszen minden egyes nagybirtok önálló életet élő egység, amelynek az életformáját a földesur egyénisége, életmódja, az országos dolgokban nagyobb, vagy kisebb szerepet játszó volta s emellett a föld termékenysége és ennek megfelelő gazdasági eredmények határoznak meg. Legrészletesebben még a gazdálkodás irányításának a súlyát viselő familiárisoknak a földesurhoz való viszonyát ismerteti s ebből is láthatjuk azt a fejlődési lehetőséget, amelyet egy-egy hatalmasabb birtokoshoz való csatlakozás a kisebb neméseknek és a jobbágyság soraiból a tisztet viselők közé felemelkedőknek nyújtott. A már említett oknál fogva szórványos adatok a földesuri *jurisdictio*, valamint az országos és földesuri adózások bővebb ismertetését tették lehetővé, de annál kevesebb adat állott a gazdálkodás tényleges menetének, a föld megművelésének s az abból folyó jövedelmeknek az ismertetésére. Ez is azonban a dolog természetéből folyik. Minden birtokosnak legfőbb érdeke a birtokára vonatkozó jogi természetű iratok megőrzése volt s az általános műveltségi viszonyok alacsonyabb színvonalán nem is várhatóak a gazdasági tisztviselők írásbeli számadásai, vagy az azoknak írásban adott gazdasági utasítások. Ezeknek az adatoknak a hiányossága magyarázza meg, hogy Sinkovics miért érinti csak futólag a nagybirtok életének gazdasági részét. Munkája eredményét inkább a jobbágyok, vagy ahogy szívesen emlegeti, a „barázda népe“, valamint a köztük és a földesur között álló társadalmi rétegek helyzetének a vázolása adja. Az idézett források alapján a XV. század elején a jobbágyságot lényegesen kedvezőbb viszonyok között látjuk, mint a XVIII. századi uradalmak életét ismertető tanulmányokból. Ennek okát nem csupán a még teljesen érvényben levő szabad költözési lehetőség adja, ami a földesur érdekévé tette, hogy lehetőleg jól bánjon jobbágyaival, hanem fontos körülmény kellett, hogy legyen az is, hogy a birtokos osztály nagy tömege még kisebb igények mellett, megelégedett a nagyrészt természetben befolyt jövedelemmel s az életszükségletek ipari cikkeit is még legnagyobb mértékben háziipar keretében állította elő. Ha törekedett is jobbágyaitól pénzjövedelemre, ez még nem volt olyan nyomasztó sulyu s a termények értékesítését a kereskedelem még nem tette olyan jövedelmezővé, hogy a termelés fokozásával nehezebbé tette volna jobbágyai életét. Az idézett adatok alapján kissé túlzottnak látszik az a lelki egység, amelyet Sinkovics a földesur és familiárisai között feltételez s amelyből kifolyólag természetesnek tartja, hogy ezek teljes erejükkel az ur érdekeit szolgálják. A megélhetés és az emelkedés szempontjai sokkal több reális elemet visznek be mai terminológiával kifejezve a munkaadó és az alkalmazott viszonyába, semhogy ezeket a XV. század elején is teljesen figyelmen kívül lehessen hagyni s alig valószínű, hogy ne játszott volna közre már abban a korban is a szerző által feltüntetett töretlen hűség szép motivumába az az érdek, amely a kisebb társadalmi állású familiárist az urához kötötte.

Az a kép, amelyet Sinkovics a nagybirtokon élő különböző rétegek inkább társadalmi, mint gazdasági helyzetéről nagy vonalakban fest, még a pátriárkális viszonyok fennállását mutatja. A kapcsolat a birtokos és familiárisai között még nem vált annyira hiva-

talos jellegűvé, mint a gazdasági hivatalnokok szervezetének a későbbi fejlődése folyamán; a jobbágyság életviszonyai iránt a birtokán lakó földesur még nem vált közömbössé s — legalább is ennek a tanulmánynak a felhasznált adatai a nagybirtokos részéről még sokkal több megértést mutatnak az alacsonyabb társadalmi rétegekkel szemben, mint a későbbi századokból ismert átlagos birtokosoknál, vagy az eddigi feldolgozásokból ismert földesuraknál láthattuk. A régebbi munkák előtt éppen úgy nem voltak részlettanulmányok, mint ahogyan Sinkovics is csak a felkutatott szórványos adatokra támaszkodhatott. A részletkérdések feldolgozásainak a hiányában azonban nem tarthatjuk a Sinkovics által nyújtott képet sem a való élet teljesen hű ábrázolásának. A valóság a kettő között lehet.

H. Pálffy Ilona.

Könyvismertetések.

Schilling Zoltán: Energiatan és pénzelmélet. Budapest, „Studium“, 1932. 255. p. Ára 8.— P.

Amióta *Knapp* híres könyvét az állami pénzelméletről megírta. a pénzről szóló mindenkor bőséges irodalom, kivált a német befolyásnak hozzáférhető területeken, erősen megduzzadt. A valutáris zavarok a háboru óta erősen hozzájárultak ahhoz, hogy a pénzprobléma az érdeklődés középpontjába kerüljön és a hivatásos közgazdasági írók körén kívül is gondolkodásra indítson sokakat.

Schilling könyve e munkák között nem mindennapi helyet foglal el. Nem alkalmi munka, mely pusztán a mai helyzet hatása alatt keletkezett. Igaz, hogy korunk nehézségei indították *Schilling* get is könyve megírására, mert, mint felemlíti, az infláció fordította figyelmét a pénzprobléma felé. De munkája több mint egy évtizedes elmélkedés eredménye. Ez meg is látszik a könyvön. Ami *Schilling* munkáját a mindennapi pénzirodalom termékei fölé emeli, az a munka bölcséleti távlata. *Schilling* egy új szemszöveget keres, melyből a pénzzel kapcsolatos jelenségeket magának megnyugtatóan meg tudja magyarázni. Vizsgálatai és elgondolásai a természettudományi világszemlélet körébe vonták s ez alapon iparkodik munkájában a nagy természeti törvények analógiájára a pénzforgalom törvényeit levezetni. Sőt, célkitűzése voltaképpen még ezen a határon is túlmegy. Midőn ugyanis általános. a nagy természet szemléletével érintkező kiindulási pontot keres a pénzelmélet számára. akkor a pénz átfogó jelentőségénél fogva az egész közgazdaság számára is megtalálni véli azt a szemszöveget, amelyből a közgazdaságtan az általános világszemlélet tengelyébe helyezhető és a természettel való egységében felfogható. Igazában pedig még ezen is túlmenve, tulajdonképpen egy természetes gazdasági rend, a gazdaságnak a természeti törvények analógiájára való felépítése lebeg *Schilling* szeméi előtt. Vizsgálati alapjának ez átfogó általánossága az, amiből a könyv előnyei, persze gyengéi is folynak. Komoly törekvése és a probléma mély átgondolása tiszteletet parancsol a könyvvel szemben akkor is, ha nézeteit a szerző számára leglényegesebb pontokban nem is tudjuk osztani.

Az a nagy elv. amelynek alapján a szerző a pénzt és a közgazdaságot egy egységes világszemlélet távlatába állíthatónak véli,

az energiát, az a tétel, hogy az igazi positívum, amit ismerünk, az energia, melynek éppen ezért a gazdaság terén is meg kell lennie, mert ahol hatás van, ott a hatást kiváltó energia sem hiányozhatik.

Schilling eme kiindulási pontjával nem vitatkozhatunk, mert ebben kétségtelenül igaza van. Hogy a közgazdaságban is energiák hatnak, kétségtelen, mert itt is mozgással állunk szemben, melyet bizonyos erők váltanak ki. Kérdéses csak az lehet, vajjon ez az általános megállapítás elegendő-e arra, hogy a pénz lényegét és forgásának tüneteit belőle megmagyarázzuk. A szerző tovább konkretizálja tételét, hogy belőle elméletét levezethesse. *A pénz a gazdasági életben az aktív energia hordozója*, míg a gazdasági élet egyéb javai potenciális energiahordozók, amelyek akkor lesznek aktív energiákká, ha értékesítjük, azaz pénzzé változtatjuk. E szemlélet nem minden vonzóerő nélküli, mert az energiátani alapot valóban a közgazdasági folyamatok lényegéhez közelíti akkor, amidőn arra gondolva, hogy a közgazdaság végeredményben gazdasági összeműködés, tehát az emberek közötti kapcsolat, az emberek között a gazdasági kapcsolatok szálait fűző pénzben látja az aktív energiahordozót és a többi javakban a potenciális energiát. Igaz, hogy a természettudományi szemlélet talán meg is fordíthatná a dolgot és ott, ahol természeti energiák hatnak a különböző javakból kiáradóan, láthatná az aktív energiát, mely felveszi a természet szűkmarkuságával a küzdelmet. E téren azonban nem kívánunk vitatkozni a szerzővel, mert kétségtelenül az ő nézőpontja inkább közgazdasági, mint az utóbbi, amely talán természettudományi és magángazdasági egyszerre.

Az a pont, amelybe Schilling elmélete közgazdasági szempontból való bírálatának be kell kapcsolódnia, a szerző amaz elgondolása, hogy ez általános tételéből, melynél fogva közgazdasági szempontból csak a pénz aktív energiahordozó, a természet analógiájára támaszkodva, messzemenő következtetéseket kezd levonni. Amíg azt mondja, hogy valamely ország összes gazdasági energiája az illető ország forgalomban levő összes pénzmennyiségén oszlik meg, a pénz tehát nem tehet aktuálissá több gazdasági energiát, mint amennyi a közgazdaságban van, észrevételre nincsen ok. Ezt a tapasztalat is megerősíti. A szerző azonban tovább megy és sorra súlyos horderejű következtetéseket von le abból, hogy a pénz az aktív gazdasági energia hordozója. Első sorban is arra építve, hogy az aktív energia, mint ilyen, a természetben nem tárolható, mert energiát csak potenciális energia alakjában lehet felhalmozni, természeti analógiája alapján egy tőkefogalmat állít fel (68. old.), amely, minthogy a tőke gazdasági erő tárolása, szerinte csak potenciális energia és ennél fogva csak materiális jószág lehet.

Itt van voltaképpen Schilling pénzelméletének ugrópontja. Tételéből ugyanis *azt a következtetést vonja le, hogy egészen természetellenes a gazdasági erőnek pénz alakjában való tárolása* és ennek megengedése egyaránt, mert a pénz mint aktív energiahordozó nem lehet értékében állékony, hiszen egysége mindig csak olyan értéket képvisel, amely a nemzetgazdaság összes aktív energiájából, ez energiát és a pénz mennyiségét véve alapul, egy egy-

ségére jut. Ennélfogva először is a pénz értékállandóságát önmagában nem lehet biztosítani és így egészen helytelen a pénzt vagyongyűjtési eszköznek felhasználni, illetőleg felhasználni engedni, mert erre természeténél fogva nem alkalmas és így ha mégis ebben igyekszünk vagyont gyűjteni és felhalmozni, természetelleneset, a nagy természet törvényeivel ellenkező dolgot művelünk (83. old.). Ebből következik azután mindaz, amit Schilling a tőkekamatra vonatkozólag mond és aminek a lényege az, hogy a mai állapot természetellenes lévén, a természetes adottságoknak megfelelő megoldásról kellene gondoskodni, amely nem állhat másban, mint abban, hogy az államnak magára kellene vállalnia a pénzvagyon értékállandóságának a biztosítását, de ezzel szemben meg kellene szüntetnie a takarékbetétek és bankletétek mai rendszerét; azaz az elhelyezett tőkékért nem kamatot kellene fizetni, hanem érettük kellene kamatot szedni, amelynek ellenében az állam az értékállékonyság biztosítását vállalná magára. (101. old.)

Schilling elgondolása tehát az, hogy a pénzforgalmat, vagy, amint helyesebben mondhatnók, a tőkeforgalmat az államnak magának kellene a kezébe vennie. Nem azért, mintha magábanvéve a hitelnyújtás, vagy pedig a kamat ellen volna kifogása. A kölcsönvevő részéről kamat fizetését ő is szükségesnek ismeri el (89. old.) és maguk a hitelügyletek ellen sincs kifogása. Az, amire ő súlyt helyez, csak az, vagy legalább is elsősorban az, hogy a takarékbetétek és letétek fejében ne fizetessenek kamatok, hanem a betét, illetőleg letét tulajdonosa fizessen érettük kamatot, ugynevezett dissipatív kamatot, mert ez felel meg annak a ténynek, hogy az élet folyamán minden jószág dissipálódik, azaz fenntartása az energiák szétfoszlásánál fogva költséget igényel. Ezzel szemben helyesen megállapított dissipatív kamatok ellenében kötelezhetőnek tartja az államot arra, hogy, amennyire ez emberileg lehetséges, biztosítsa a vagyonállag fenntartását. Ennek a módja, szerinte az, hogy a *fizetést és az értékszámolást szétválasztjuk*, úgy, hogy a pénzforgalmat a szükség szerint alakítjuk, de *valorizációval* gondoskodunk arról, hogy a pénz értéke állandó maradjon. Ezzel az a nagy előny járna, hogy a vagyonfenntartás a lehetőség határain belül biztosítva volna. A forgalmi egyenlethez hasonló képletből kiindulva, behatóan igyekszik a szerző bizonyítani azt, hogy a pénzforgalom igazi lényegének csakis ez felel meg. A pénzérték egyenlete eredeti alakjában ugyanis két ismeretlent tartalmaz: az aktív összenergiamennyiséget, mi a szokásos forgalmi egyenletben a forgalmazott áru mennyiségének felel meg és a pénzmennyiséget. Megoldhatóvá a kérdés csak azáltal lesz, ha az első egyenlet mellé egy másodikat állítunk, t. i. a valorizációs egyenletet, mely megadja nekünk azt az indexszámot, amellyel az általa klasszikusnak nevezett, vagyis állandó értékű egységet meg kell szorozni ahhoz, hogy a pénz oldaláról a közgazdaságra hatás ne induljon ki. Ezzel szerinte elérnők azt, hogy ha a pénzmennyiség szaporodása is következne be, a számolási érték mégis állandó maradna és ezzel a gazdasági élettől azok a zavarok távoltartatnának, amelyek a pénzérték változásának a következményei. Szerinte a fizetés és az értékszámítás szétválasztásából nagyobb zavarok nem származnának, mert lényegileg nem történnék más, mint ami az infláció alatt akkor történt, amidőn p. o. Németországban a nagy infláció alatt a for-

galom nagy része egy idegen pénzegység, a dollár alapján bonyolítottatott le, vagy nálunk a vállalatok aranykoronában számoltak. Az esetleges kényelmetlenséggel szemben állana az értékváltozásból eredő zavarok távoltartásának és a vagyon állékonyságának az előnye. Ily módon szerinte a valorizáció oly regulátora lenne a forgalomnak, amely az energiákat kiegyensúlyozni képes (167. old.). A pénzforgalom megfelelő voltának, Schilling szerint, van még egy követelménye és ez a forgási kör záródása. A pénznek körforgásában zárt utat kell befutnia, vagyis végeredményben a kibocsátó helyhez vissza kell térnie (171. old.). Itt kapcsolódnak azután be a bankrendszerrel szemben tett fő kifogásai (171—173. old.), melyek abban csúcsosodnak ki, hogy a bankok zavarják a pénzforgalom záródásának köreit.

Schilling munkája még sok egyéb kérdésre is kitér, melyek egy részére bírálatunk további során még rátérünk. Azonban helyesebbnek véljük bírálatunkat elsősorban Schilling alaptételeihez kapcsolni.

Mindenekelőtt Schilling alapkiindulási pontjára van megjegyzésünk. A szerző a lehető legszilárdabb talajt véli megtalálhatni akkor, amidőn egész pénzülméletét az energiátanra és az energia alapelveire építi fel. Magam is osztozom abban a felfogásban, hogy a természetre megállapított törvények hatnak az emberi, sőt a társadalmi élet terén is. Ilyen természetesen elsősorban az energia maga, melyről kétségtelen, hogy bizonyos formákban a társadalmi és így a közgazdasági életben is hatékony tényező. Ha Schilling p. o. azt mondja, hogy a szükséglet egy lelki feszültség, amely hatást vált ki, akkor ebben neki bizonyára igaza van. Amerre a közgazdaságban nézünk, mindenfelé hatóokokat és hatásokat látunk és kétségtelen, hogy a természet megmagyarázásánál szereplő számos tétel, mint a hatás és ellenhatás, a periodicitás, a rezgéshez hasonló hullámzás stb., a gazdasági életben is szerepet játszanak. Ez érthető is, mert a társadalom is abban a nagy átfogó valamiben áll, amit természetnek nevezünk és azért át van szöve azokkal a nagy elvekkel, amelyek a természetben érvényesülnek. Különösen szembeeszkő az, hogy a társadalomgazdasági életben is döntő szerepe van a körfolyamatoknak és már *Quesnay* mint lényegest a közgazdaságból a körfolyamatot emelte ki.

A nagy kérdés csak az, hogy vajjon a természeti történet emez általános principiumai megragadhatók-e az emberi elme által, vagy legalább is a mai tudásunk alapján olyan formában, hogy azok a társadalmi történet terén is valóban a történet igazi alapelveiként ismerhetők fel és nemcsak analógiákat jelentenek. Nézetem szerint ennyire még nem vagyunk. Kétségtelennek látszik az, hogy a természetben észlelt elvek jelentékeny része valamilyen módon úgy az egyéni, mint a társadalmi életben érvényesül, de a kapcsolat ezen nagy általános elvek és az emberi történet között nagy részben eddig csak oly általános formában fogható meg, hogy az analógiánál tovább nem jutunk, amint ezt többek között a természettudományi alapra építeni megkísérelt szociológia is megmutatta. Az analógia lehet magyarázó eszköz, de nem lehet alapja a bizonyításnak azért, mert ha hasonlatosságok állanak is fenn bizonyos jelenségek között, ez még nem bizonyítja azonosságukat. Ezt az érdekes szerző maga is érzi. Ezért okfejtésében arra támaszkodik,

hogy a természetben nagyobb és biztosabb a logika, mint amilyenre az ember képes és ezért veendő a természet logikája, amint az az energiák terén megnyilatkozik, a közgazdasági kérdések megoldásánál is alapul. A közzgazda azonban erre azzal kell, hogy válaszoljon, hogy a közgazdasági élet sem tisztán emberi csinálmány, hanem tele van oly szükségszerűségekkel, melyek a benne ható erők folyamányai. A pénz nem emberi találmány, hanem a széles körben kibontakozó csereforgalom automatikus szüleménye. Ha bizonyos tervszerű befolyásolása lehetséges is, a pénzforgalomnak is meg van belső, közgazdasági lényegéből folyó logikája, melyet azért nem szabad tökéletlenebbnek tartanunk, mert a természeti tüneményeknél bonyolultabb és a ható tényezők nagyobb számának hatása alatt áll. Más szóval, a közgazdaságban megnyilatkozó logika is logika, mert a közgazdasági folyamatok lényegének folyamánya és ezért nem helyettesíthető egy más térről segítségül vett logikával. Ezzel már adva is van a Schilling-féle munkával szemben emelt fő kifogásom, mely tehát lényegében módszertani természetű:

Ami már most Schilling elgondolásának közgazdasági vonatkozásait illeti, ugy nem tagadható, hogy azok fölületes szemléletre sokban homlokegyenest ellenkezőnek látszanak mindazzal, amit eddig tudni véltünk a pénzre vonatkozólag. Közelebbi átgondolás után azonban egyik-másik tétele nem is fekszik olyan nagyon távol eddigi képzeateinktől. Első pillanatra ugyanis ugy látszik, hogy Schilling is egy új valutával kívánja a világot boldogítani. Erről azonban szó sincs. Sokban *Knapp-ra* és különösen *Bendixen-re* támaszkodik és magára a pénzre vonatkozólag alig hírűt gyakorlati kihatásukban merészebb elveket, mint ők. Magának az aranynek sem ellensége és elismeri az aranyvaluta előnyeit. Valutáris téren tehát tulajdonképpen a főkövetelése a valorizáció. Hogy a közzgazda nem sok rokonszenvvel nézi a fizetési és számolási eszköz szétválasztását és rendes viszonyok számára mégis csak abban látja a megoldandó feladatot, hogy a fizetéseknel használt egység legyen maga a számolási egység is, ez csak természetes. Viszont, hogy jelentősebb infláció mellett a valorizációnak előbb-utóbb szerep jut, ezt a tapasztalat beigazolta. Ez összefüggésben főképpen azok ellen lehet kifogást emelni, amiket egyes helyeken (91., 173—179. és különösen 180. old.) mond a szerző. Az inflációról és az államháztartásról oly nézetek foglaltatnak ez oldalakon, melyekhez nehéz volna csatlakozni.

Amit Schilling a betéti és letéti kamatokra vonatkozólag mond, első pillanatra abszurdnak látszhatik annak, aki a hitelügy történetét nem ismeri részletesen. Aki azonban a bankok történeti fejlődésével behatóan foglalkozott, az tudja azt, amiről, legalább a könyvéből kitetszően, szerzőnek sem volt tudomása, hogy évszázadokon keresztül a letétekért mindenfelé kamatokat szedtek és a takarékbetét gondolata azért tudott csak olyan későn tért foglalni, mert a nagyközönség sehogy sem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy pénztét a bankok kikülesönzik. *Loria* munkájában részletes adatokat közöl arra nézve, hogy p. o. a hitelügy szempontjából oly korán fejlett Olaszországban mily sokáig állottak fenn szigorú tilalmak, amelyek a bankoknak a kihitelezést megtiltották. De mit bizonyít az, hogy mind e tilalmak ellenére is utat tört magának a bankokról való mai felfogás, amelyek szerint azok a náluk

letétben levő pénzeket a közgazdaság javára hasznosítják? Bizonyára azt, hogy a közgazdaság kibontakozásának logikája követelte ezt. Schilling szerint ez nincs így, mert szerinte a bankok csak spekulálnak a náluk elhelyezett pénzzel, saját hasznukra fordítják azt és ezzel a pénz kézről-kézre adásával aktiv energiahordozókat, vagyis pénzt vonnak magukhoz, anélkül, hogy az üzletkörükben természeti energiák közrejátszanának. Ott, ahol a pénz forgási köre záródásának kényszerű voltáról beszél, azt mondja, hogy: „a mai rendszer mellett a körfolyam zártsága megszakad, mert a pénz nem jut vissza a jegykibocsátóhoz, hanem a bankok elfogják azt s mint közvetítők, a jegykibocsátó helyett ők maguk juttatják vissza a gazdasági életbe“ (176. old.). De hát mi célja volna annak, hogy minden bankjegy visszafolyjon a jegybankhoz és mennyi idő alatt, hány forgási aktus után kellene annak visszafolynia? Elvégre is a pénz rendeltetése az, hogy forogjon és a bajok inkább abból származnak, ha nem forog. Nagy tévedésnek kell tartanunk azt is, ha a szerző azt gondolja, hogy a bankok által forgatott pénz nem zárja be a körforgást. Hiszen a bankok hitel alakjában adják adósaiknak a pénzt és a körforgás zártságáról a hitelek visszafolyása gondoskodik. Ezért a lényeg nem az, hogy a jegybankhoz kell minden bankjegynek visszafolynia bizonyos időn belül, hanem az, ami ellen a gyakorlatban a bankok, ha könnyelműen hiteleznek, vétének, hogy t. i. a forgás tényleg körforgás legyen és végeredményben az adósnak adott pénz, ha a kibocsátási alapon feladatát elvégezte, visszafolyjon a bankhoz. Ezért adja a bank hitel alakjában a pénzt és már most minden azon mulik, hogy a hitelek oly szigorú alapon nyujtassanak, hogy végeredményben az adós tényleg visszafizesse tartozását.

A szerző saját szempontjaiból következetes átgondolásában a mai fizetési mechanizmus működésének képzete kimaradt a számitásból. A bankok által lebonyolított hitelügyletekben ő csak spekulációt lát és mindig arra tér vissza, hogy e műveletek közgazdaságilag meddők, de megfelelnek arról, hogy az egész fizetési mechanizmus szabályozásában a bankszerű fizetések megteremtésével a bankoknak mily nagy szerepük van. Nagyot téved akkor is, amikor azt gondolja, hogy a bankok hitelműveletei közgazdasági ellenérték nélkül valók. Hiszen a bankok hitelek nyujtásával a gazdasági szervezkedés feladatait szolgálják. Oda adnak — Schilling terminológiája szerint — aktiv energiahordozókat, ahol aktiv személyiségek vannak, akik a termelési egységek egyesítésére és a gazdasági folyamatok megszervezésére vállalkoznak. Ha e mechanizmust leállítanók, milyen alapon történnék a gazdasági szervezkedés?

Schilling azonban maga is megengedi jelzett irányu fejtegetései után, hogy meg lehetne alkudni egy olyan megoldással, amely szerint nem venné át egészen az állam a letétek kezelését, hanem csupán egy intenzívebb felügyeletet gyakorolna a bankok fölött. E tekintetben kétségtelenül olyan pontot érint, amely a mai gondolkodásnak már nem egészen idegenszerű. Hogy azután e felügyelet keresztülvitele elsősorban bizonyos általános törvényes rendezéstől eltekintve, ismét egy bankra, a jegybankra hárulna, erről a szerző nem tesz ugyan említést, de nyilvánvalóan elsősorban ily irányban képzelhető el a dolog, mert elvégre mindent állami hivatalokra bízni nem lehet és azon a téren van elég tapasztalat, hogy mennyi-

vel másképp alakulnak a dolgok ott, ahol a közönség kölcsönöket vesz igénybe az államtól és ott, ahol a banktól veszi fel ezeket.

Bár Schilling megoldása, miként azt egy helyen maga is elismeri, némileg hasonlít a hitel szocializálásához, mi szerinte nem elegendő ok elgondolása elvetésére, mégis az egyéni kezdeményezés hívének vallja magát és nem barátja az állami omnipotenciának.

Annak, aki a közgazdaság logikájában nőtt fel, nehéz lesz Schilling felfogásával megbarátkozni és azt az évtizedes munkát kellően méltányolni, mely e munkában fekszik. A pénz értékállóságának hiánya, mely a szerzőt is elsősorban birta arra, hogy a pénzproblémával foglalkozzék, már sok fejtörést okozott az embereknek és az indexvaluta ma sokak kedvenc gondolata. A pénzproblémának e vágányra tolása azonban elhanyagolja azt, hogy a pénzérték változása nem egyedül a pénz szerkezetének, hanem az egész közgazdaság szerves működésének folyománya, mely igazi zavarokat a közgazdaságban csak rendkívüli időkben okoz. A pénzről való elgondolásunkat éppen ezekre felépíteni pedig mégis egyoldalunak látszik.

H. F.

Dr. Szigeti Gyula: Magyarország városi üzemei és vállalatai. Statisztikai Közlemények, szerkeszti Dr. Ilyefalvi I. Lajos. 71. kötet. 1. szám. Kiadja Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Évszám nélkül. 60 l.

Sz. hasznos munkát végzett, amikor egy közérdeklődés előterében álló, aktuális problémának statisztikáját összegyűjtötte és ezt tömören és szemléltetően bemutatta. Az anyag körülhatárolásánál nem járt el dogmatikusan. A hatósági üzemek és vállalatok számára nincs általánosan elfogadott definíció. Sz. statisztikája kiterjed „minden olyan gazdasági célú, de nem mező- vagy erdőgazdasági jellegű tevékenységet folytató szervre . . ., amely hatóság vagy közintézmény tulajdonában van, vagy amelynek fenntartásához hatóság vagy közintézmény anyagilag olyan mértékben hozzájárul, hogy az rendes körülmények között az illető szerv (üzem, vállalat) irányításában érdemleges befolyást biztosít“ (3. l.). Ez az elhatárolás, mint azt Sz. maga is elismeri, szűkebb annál, amellyel a szakirodalomban többnyire találkozunk, mert az kiterjed az erdő- és mezőgazdasági üzemekre, továbbá azokra a gazdasági célú vállalatokra is, amelyek a közülettől nyert koncessziókra támaszkodnak, még akkor is, ha azokban a közület tulajdonjoggal alig van, vagy egyáltalában nincs érdekelve. De gyakorlati szempontokból Sz. körülhatárolása helyes, mert az erdő- és mezőgazdasági üzemek különleges elbírálást érdemelnek, míg a nem közületi tulajdonban álló, koncessziók alapján működő vállalatok pénzügyi problémái annyira különböznek a közületi tulajdonban állóképtől, hogy azokkal nem vonhatók össze.

Sz. összeállítása szerint összesen 273 oly városi üzem és vállalat van, amelyek keretei meghaladják a kézművesipar jellegét és a házi karbantartás céljait, míg 52 üzem a kézművesipar kereteit meg nem haladja. Az előbbiek közül 37, az utóbbiak közül pedig 34 a székesfőváros tulajdonában van. Sz., aki pedig alig és akkor is csak nagy óvatossággal kritizál, úgy véli, hogy ezek közül az üzemek közül csak 165 folytat olyan tevékenységet, amelyet a közható-

ságok részvételét a közüzemi funkciók nagyobb kiterjesztésének ellenzői is helyeselnék, míg a többi vállalat köztulajdonban való fenntartása vitatható.

Sz. statisztikája részletesebben csak a nagyobb üzemekre terjed ki, míg a kézművesipar kereteit meg nem haladó üzemek tekintetében csak megemlíti, az üzemek szakmák szerinti részletezése mellett, hogy azok alkalmazottainak összes száma 872 és hogy az általuk végzett munka értéke 2.8 millió pengő körül volt 1931-ben, amely esztendőre valamennyi adat vonatkozik.

A többi 273 üzem közül 89 működött mint bejegyzett egyéni cég, 25 pedig mint részvénytársaság. A vállalatok közül csak 12 volt vegyes tulajdonban és ezekben az esetekben is a magánérdekeltség részesedése többnyire egész jelentéktelen volt. Az üzemvezetés irányelvi törvény, kormányrendelet, vagy kormányhatóság által jóváhagyott szabályzat által csak 203 üzemnél voltak megállapítva. 70 üzemre vonatkozóan ez a szabályzat hiányzott. Az üzemek és vállalatok közül 158 már a háboru előtt is városi üzem volt, 38 a háboru alatt, 24 a háboru után, de Magyarország első pénzügyi szanálása, vagyis 1924 június 30 előtt, 53 pedig azt követőleg lépett a közüzemek sorába. Az üzemek közül 51 eredetileg magánvállalkozás volt és csak később került a város tulajdonába, míg a többi már mint városi üzem keletkezett.

Az üzemek alkalmazottainak száma 25.231 volt, ezek közül 21.437, vagyis kb. 85% a székesfőváros vállalatainak szolgálatában állott.

A vagyonra vonatkozó adatok a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R. T.-re nem vonatkoznak, mert Sz. megállapítása szerint az ettől a vállalattól kapott adatok nem tekinthetők reálisaknak, „egyrészt a megállapítás körülményei, másrészt a leírásoknak évek során át történt mellőzése miatt“ (19. l.). Sz. úgy gondolja, hogy a BSZKRT 168.5 millió pengővel szereplő leltári értékével szemben a tényleges vagyoneérték csak kerek 100 millió pengőre tehető. A BSZKRT-től eltekintve a városi üzemek vagyona 1931. év végén 874 millió pengő, míg az adósságok összege 542.5 millió pengő volt. Ebből az adósságból csak 336.9 millió pengő hosszulejáratu, míg a többlet rövidlejáratu, ami Sz. szerint igen kedvezőtlen arány (27. l.). A vállalatok által elért bruttó jövedelem 242 millió pengő volt. Ezt 215 millió pengő költség terhelte. Érdekesek a tisztviselők átlagos keresetére vonatkozó adatok, amely szerint pl. egy-egy tisztviselő átlagos évi keresete:

Budapesten a gázműveknél	P 7.653,	az elektromos műveknél	P 6.062
a t. j. városokban a „	„ 4.131,	„ „	„ „ 3.794
a megyei „	„ „ 2.642,	„ „	„ „ 1.964

Sz. helyesen látja, hogy a bevételek és kiadások alapján nehéz az üzemgazdálkodás rentabilitásáról helyes ítéletet mondani. Azt az elvet állítja fel, hogy az üzemek számadása mindazokkal az értékekkel megterheltebb, amelyeket a városi háztartás az üzemeknek juttatott. Ez fontos, mert többnyire nem vétetik figyelembe. De épp a magánvállalkozással való összehasonlítás szempontjából azt is elhibázottnak tartja, hogy egyes üzemeket kizárólag kölcsönpenzből létesítettek, azzal, hogy a kölcsönszolgálattal járó kiadásokat mindenkor saját üzembevételeikből kell fedezniök. Ez válságos idők

során nehéz, gyakorlatilag megoldhatatlan feladat. Holott ilyen időkben a magánvállalkozás gyakran szintén nem keresi meg alaptőkéjének kamatát, de mégis kedvezőbb helyzetben van, mert az után nem kénytelen osztalékot fizetni. Sz. helyesen azt az eljárást is helyteleníti, amely az üzemek üzleti feleslegeit oly mértékben veszi igénybe a városi háztartás céljaira, hogy megakadályozza az elkerülhetetlen beruházásokhoz szükséges tőkék legalább egy részének a feleslegekből való összegyűjtését (28—29. l.). Ebben a vonatkozásban talán csak azt nem domborítja Sz. eléggé ki, hogy a monopolisztikus üzemek nyereségében tulajdonképpen közületi járadék-hányad is van elleplezve, ami természetesen a rentabilitás megítélése szempontjából különleges elbírálást igényel. De azt már Sz. is helyesen domborítja ki, hogy a monopolisztikus üzemek azáltal jutnak előnyös helyzetbe, hogy módjukban áll olyankor, amikor magas költséggel dolgoznak, tarifájukat magasan megállapítani (28. l.).

Rendkívül érdekesek az üzemi termelésre és az üzemi szolgáltatásokra vonatkozó adatok, bár az előállított termék egy egységére eső költségek összehasonlíthatósága valószínűleg nem tökéletes. Mégis érdekes, hogy a városi vízmű által szolgáltatott víz köbméterenkénti átlagköltsége Szegeden 4 fillér, Budapesten 16 fillér és Szekszárdon 98 fillér volt; hogy az elektromos áram kilowattóránkénti átlagos önköltsége Kecskeméten 17 fillér, Budapesten 20 fillér és Zalaegerszegen 47 fillér volt stb. De az is érdekes, hogy az áramszolgáltatás 1925 és 1931 között Budapesten ugyan csak 15%-kal emelkedett, a vidéki városokban azonban ennél jóval nagyobb mértékben, úgy, hogy az átlagos emelkedés a 100%-ot meghaladja és a maximum Karcagon éretett el 333%-os emelkedéssel.

A különféle adatok természetesen szakmai csoportok szerinti részletezéssel vannak feldolgozva. Az összehasonlítás helyenkint nehéz; így csak a feldolgozott adatok kis számának tulajdonítható, hogy a budapesti városi üzemek vezérigazgatóinak, illetőleg üzemvezetőinek átlagos évi jövedelme 22.132 P volt, míg a beosztott igazgatók átlagos évi járandósága 25.005 P lett volna (42. l.). Annak oka, hogy ez az utóbbi szám a magasabb, nyilván az, hogy a kisebb üzemeknél nincs beosztott igazgató, az üzemvezető fizetése pedig kisebb, mint a nagy vállalatok beosztott igazgatóié.

Hüvös pártatlanság jellemzi Sz. kommentárjait. Könyve szorosan vett statisztikai munka, amelyben a közgazdasági szempontok, különösen pedig a bírálati megjegyzések háttérbe szorultak. Ez ilyenféle, viták középpontjában álló kérdéseknél érdem, mert szükség van egy, az adatokat feltáró forrásmunkára. Talán csak az sajnálatos, hogy a feldolgozás egyetlen év (1931) adatai alapján történt, mert különösen a rentabilitás a konjunkturaváltozások során szükségszerűen nagyon változik.

Varga István.

Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika. Pécs, Kultura, 1933. 191. p.

A legtisztább hazafiasságról tanuskodó könyv, melyet okulás céljából széles rétegeknek kellene elolvasniok. Nem mintha a „hazafi” szó csak egyetlen egyszer is előfordulna benne; olyan cselekedetek összefoglalása azonban, melyekre a hazának legnagyobb szüksége

van: őszinte és sikeres törekvés a leginkább arra szorultaknak, az inségeseknek felkarolására.

A grafikonokkal, statisztikai táblázatokkal és képekkel alátámasztott mű érdekesen tárja elénk, miképpen jutott Pécs városa annak felismerésére és hogyan valósítja meg az elvet: lehetőleg minden rászorultnak segélyt, de lehetőleg senkinek sem segélyt ellenszolgáltatás nélkül.

1928-ban még karitatív alapokon remélte Pécs városa a nyomort enyhíteni, 1929-ben már összeiratja a munkanélkülieket, 1930-ban eltiltja a koldulást és a kérdést az egrí norma alapján rendezve, ezzel párhuzamosan szervezi a tehetösebbek koldusválságának megajánlását. Végül 1931-ben kikristályosodik a szerzett tapasztalatok alapján az elv: csak munka ellenében adni segélyt.

Kivételt ez alól csak a rászorultaknak az a kontingense képez, melynek megélhetése mindig a közhatóságoktól függött: munkaképtelen betegeké, elaggottaké és elhagyott gyermekeké. Már a koldusok elvileg kisebb munkákat kell, hogy végezzenek ellátásuk fejében. Az iskolai ebédeltetést és ruhasegélyt élvező gyermekek szülei ennek fejében munkát végeznek a városnál. A szükségmunkálatokban résztvevő családfenntartó apa megbetegedése esetén nem segélyre tarthat számot, hanem arra, hogy felgyógyulásáig felesége vagy felnőtt gyermeke foglalhatja el helyét.

A „csak munka ellenében segélyt“ elve meghatározta Pécs város szociálpolitikájának további útját és nehéz feladatok elé állította azt. Gondoskodni kellett munkaalkalmakról és adminisztrációról, mely az egész szervezetet igazgassa. A város által kezdeményezett munkáknak egyrészt a 18.000 főnyi inséges tömeg heterogén jellegéhez képest különböző jellegűeknek, másrészt gazdaságosoknak kellett lenniök.

Különböző természetű foglalkozásról kellett a szellemi és fizikai munkások és utóbbiak sorában ismét a napszámosok és szakmunkások részére gondoskodni. A szellemi munkások a különböző hivatalokban láttak el munkakört. A tanulatlan munkások nagy tömege az utburkolási, csatornaépítési és területrendezési munkálatoknál jutott kenyérhez. A magasépítési munkálatok főként az inséges kisiparosok keresettségére szolgáltak. A tanult munkásoknak szakmájukban való foglalkoztathatása, asszonyok és gyengébb szervezetű férfiak munkához juttatása céljából pedig 1931-ben háziipari foglalkoztatást létesített a város. Tíz ágazatra tagozódik: 1. asztalos, 2. lakatos, 3. cipész, 4. játékkészítő, 5. háncs-, butor- és kosárfonóműhely, 6. szövőüzem, 7. szőnyegszövő, 8. varroda, 9. kézimunka, 10. seprűkötés.

Annak igazolására, hogy a gazdaságosság elvén csorba nem esett, az adó- és pénzügyi osztály vezető tanácsnokának jelentéséből idézünk egy részt a műből: „Fizetésük (t. i. a szellemi szükségmunkásoké) nemcsak hogy megtérült a többletbevételekben, hanem a tisztviselők tehermentesítése s ezzel jobb kihasználása tekintélyes bevételi többletet adott a városnak és államnak egyaránt.“ (83. l.)

A mérnöki hivatal keretében végzett utburkolási munkálatoknál 1931-ben a költség 80%-a, 1932-ben 86%-a, 1933-ban 92%-a térült meg. A területrendezés költségei és teljesítményei megegyezők a normális munkamenetnél szereplő költségekkel és teljesítményekkel. A magasépítési és csatornázási munkálatoknál meg éppenséggel több

munkateljesítményt nyert a város, mint kapott volna, ha ugyanazon befektetési összköltséggel vállalatilag végezteti. (90—91. l.)

A foglalkoztatóműhely rentabilissá tétele még fejtörést okoz a városnak, mindamellét magából a műből is sok megnyugtató jelentéget idézhetünk. Így mindenekelőtt, hogy a foglalkoztató által gyártott kézimunkák és varrottasok számára Svájcban talált piacot. Azután, hogy maguknak az inségeseknek részéről is élénk kereslet nyilvánul annak termékei iránt. „Sokizben megtörtént, hogy az inséges asszonyok vásznat vettek előlegképpen, amit odahaza kézimunkákká dolgoztak fel és haszonnal értékesítettek. Megtörtént az is, hogy vállalkozóbb szellemű inségesek egész munkabérüket seprőben vagy játékban kérték ki, amiken haszonnal adtak tul.“ (103. l.)

„Nem egy elszegényedett piaci és vásároló kereskedő jutott így (a foglalkoztató által előállított termékek bizománybavétele által) az életet jelentő áruraktár birtokába és szabadult meg a veszedelemtől, hogy a hatósági eltartásra szoruló inségesek sorsára jusson.“ „Inségbejutott, munkanélküli ügynököket is gyakran alkalmaztunk.“ (102. l.)

Az inségakció adminisztrációjának nagy munkáját a központi iroda és 7 kerületi iroda végzi.

Hogy milyen szellemben, erre nézve idézzük a munkát: „...nem sablonszerű, tiszta adminisztrációról van szó, hanem kézbentartásról, gondozásról és *szolgálásról* is.“ (114. l.) „Nemcsak a legszükségesebb megélhetést, szerető ápolást kell számukra biztosítani, hanem munka utáni vágyukat, önérzetüket, életkedvüket, egészségüket, erejüket kell megmenteni az elkövetkezendő jobb időkre“ (62. l.) „Ha... nincs egy hely, ahová bizalommal fordulhat... a társadalom részére egyszersmindenkorra elveszett.“ (66. l.) „...a mai nyugtalan, bizonytalan gazdasági életben a munkások egyetlen fix pontja az a berendezkedés, melyet a város hatósága a munkásosztály helyzetének javítására létesített.“ (67. l.) „... az inséges állapot csupán egy kátyút jelent, melybe az inséges szekere beleragad és melynek kiemeléséhez szükséges a közhatóságok megfelelő segítése.“ (67. l.) „A hatóság részéről foganatosított intézkedések helyessége akkor van biztosítva, ha a menetbe tartozó egyén csak igen rövid ideig vergődik a munkanélküliek táborát okozó akadályokban.“ (74. l.) „A szellemi szükségmunka... céljában akkor teljesült... mikor képes volt az állásnélküli értelmiségek deprimált atmoszférájában friss termő erőket fakasztani.“ (85. l.)

A kerületi irodák teendőit a szociális szervezők testülete látja el, diplomás fiatalok, kik a szociális tanfolyamot hallgatták. Egy-egy kerületben 4—5 működik.

Az adminisztráció menete: a központi hivatal a mérnöki hivatallal és a háziipari foglalkoztató vezetőjével történt megbeszélés alapján megállapítja, másnap hány ember és milyen munkahelyre állítható be. A központ a nehéz és könnyű munkáskategóriákat a nyilvántartottak arányában szétosztja a kerületek közt.

A munkanélküliek délelőtt a hivatalos órában jelentkeznek a megfelelő kerületi irodában. Barátságos kis irodákban mindenkinek a bajával külön foglalkoznak. Az izgatásra nem nyílik többé alkalom, ninesenek tömegek és nem kell sokáig várni. A környezettanulmányt ugyanazok végezték, akik a segélyezést, ennél fogva az megbízhatóbbá válik.

Az inséges felmutatja a várostól nyert, fényképpel, személyleírással ellátott igazolványát, mely a városnak az inségesekről feltekert kartotékszerű nyilvántartásának róla felvett fejlappját is tartalmazza. Miután a rendőri bejelentőlap szelvényéről megállapítják személyazonosságát és illetékességét, a fejlappról ellenőrzik jogosultságát és rászorultságát. Mindenki csak egyszer kaphat munkát havonta. A munkát akkordban végzik. A béreknek csak egy részét fizetik ki készpénzben, a többit élelmiszerben, tüzelőben és ha az inséges kéri, ruhafélében.

„Mindenkinék lehetőséget nyújtott a város vezetősége arra, hogy a létfenntartáshoz minimálisan szükséges terményeket, tüzelőanyagot, lakbért, ruházatot és kisebb kiadásai fedezésére szolgáló összeget megszerezze“, állapítja meg a szerző (78. l.) és mi ebben látjuk Pécs város kitartó, áldozatra kész, öntudatosan intézett szociálpolitikájának minden elismerésre méltó, kézzel fogható eredményét.

Abban pedig, hogy a szerző ezt minden hivalkodás nélkül, sőt társadalmi kötelességektől terhes eszményt tartva szem előtt, magától értetődő szerénységgel jegyzi meg, — a szociális lelkiismeret oly megnyilvánulását látom, mely még az eddiginél is biztatóbb ígérete egy oázisnak a magyar szociálpolitikai sivár birodalmában! H.

H. V. Hodson: Economics of a changing World. London, Faber und Faber Limited. 1933, 287 l.

Hodson, a fiatal angol közgazdász-generáció reményteljes tagja, ebben a munkájában nem támaszt nagy igényt az olvasóval szemben. Mint maga mondja, sok elméleti könyvet olvasott s az ebből származó tanulságok ösztönözték, hogy azokról a közgazdasági teóriákról írjon, amelyek ma legjobban foglalkoztatják a közvéleményt. Tíz fejezetben értekezik az árkérdésről, a tőkéről és a kamatról, a nemzetközi kereskedelemről, a fizetési mérlegről, a folyton változó árszinvonlról, a konjunkturális ciklusokról, a világgazdasági válságról, a pénzrendszerekről, az adóztatásról és befejezésül a közgazdaság jövőjéről. Ez a tíz fejezet nem tartozik szorosán össze, önálló értekezés mindegyik, amelyeket csak a szerző személye fűzött egy egész könyvvé. Nem fejt ki új elméletet, viszont tömören és világosan fejtegeti a legnehezebb elméleti problémát is, ami könyve olvasását élvezetessé teszi.

De a szerző, ha nem is nyújt teljes egészet a közgazdaságtan elméleti területéről, mégis törekszik arra, hogy átfogó képet nyújtson *a dinamikus közgazdaságtan összefüggéseiről*. A folyton változó, a fejlődő és visszaeső közgazdaság törvényeit kutatni kétségtelenül csábítóbb feladat, mint statikus viszonyokra érvényes teóriát kifejteni. Hodson is azt tartja, hogy a közgazdaságról szóló könyv első fejezete természetszerűen az árkérdés. Mert a statikus közgazdaságtanban egyedül az árak mozognak, azt hiszik, hogy a dinamikus vizsgálat csak az árból indulhat ki és csak az áralakulás kérdésénél maradhat. Amiben az árak változnak, a gazdasági struktúra, a társadalmi gazdaság épülete, annak pszichológiai sajátossága már nem kerül önálló elméleti megvilágításra, pedig a dinamikus szemléletben ez volna a legfontosabb. Ha a statikus helyzet vizsgálata nem e világra való, akkor viszont az ilyen dinamikus vizsgálatról azt kell

mondanom, hogy nem a földön jár. Nem a dinamikus közgazdaság törvényeit állítom fel ugyanis, ha a társadalmi gazdasági épület strukturális változásait nem veszem észre, vagy figyelmen kívül hagyom, illetve vizsgálódásaimba nem szervesen illeszttem bele, hanem ellenkezőleg, mert a gazdasági folyamatok alapjának változatlanságát tételezem fel, eljárásomban a statikus állapot ismert mozgásainak kiszélesített elméletét nyújtom. Ha a klasszikus közgazdaságtan ismert feltételezéseit elhagyjuk, amelyek mellett tudtak csak gazdasági törvényszerűségeket felállítani, nem jutunk még el a dinamikus közgazdaságtan sajátos területére, hanem csak oda, ahol sokféle lehetőség, számtalan összefüggés van, de törvényszerűség nincs.

Hodson elméleti kiindulása tehát téves és ez a tévedése magyarázza meg, hogy a folyton változó árszínvonal és a konjunkturális ciklusok kérdése, amely a közgazdaság alapvető berendezkedési módjával függ össze, előbb kerül tárgyalásra, mint a pénz, amelyről akkor kezd beszélni, amikor értékváltozásainak okát végig elemezte.

A könyv magja az a kérdés, hogy hogyan lehet a piacon jelentkező vásárlóerő kisebb vagy nagyobb, mint amennyi az árnívó fenntartásához kell, amikor a vásárlóerő nagysága mint a jövedelmek összessége az árnívóból származik. Ezt a kérdést egyuttal az önálló dinamikus elmélet lényegének is tekinti.

A kérdésre a válasz *Keynes* szellemében az, hogy a tőkeképződés és a tőkebefektetés egymáshoz való aránya változik. Ha ez az arány a tőkebefektetés javára eltolódik, akkor emelkedik az ár, mert emelkedik a vásárlóerő, ellenkező esetben hanyatlik az árnívó, mert csökken a vásárlóerő.

Röviden kívánunk csak rámutatni ezzel a válasszal kapcsolatban, hogy a megoldás lényegében nem mond sokkal többet, mint amennyit a ma már annyiszor kivégzett mennyiségi elmélet mondott. A növekedő tőkebefektetés más nyelvre lefordítva csak annyit jelent, hogy minden egyebet változatlannak feltételezve, több pénz kerül a piacra, tehát emelkedik az ár. A tőkebefektetés csökkenése viszont a pénzmennyiség összezsugorodása, tehát az ár hanyatlását jelenti. Amiben több *Hodson* elmélete a mennyiség elméleténél, az viszont éppen a strukturális viszonyok némi feltárásában mutatkozik. Különbséget tesz fogyasztói és termelési javak között, számbaveszi a termelés, a hitelélet és a hitelorganizmus alakulását, valamint nem pénzről, hanem vásárlóerőről beszél, amely a pénztől megkülönböztetendő fizetési eszközökben is jelentkezhethet. A régi mennyiségelmélettel szemben haladás tehát éppen ott mutatkozik, ahol féltékeny megbébbentí a fátyolt a közgazdaság eddig ki nem kutatott és növekedő épületén, amelynek vizsgálatából kellett volna *Hodsonnak* kiindulnia az árprobléma helyett.

Befejezésül meg kell még említenem, hogy *Hodson* a közgazdaság jövőjéről szólva azt állapítja meg, hogy *a jövőben is kell számolnunk hasonló, vagy talán még nagyobb gazdasági válsággal, mint a mai.* Nem vetette tehát magát alá a szerző a divatos eszmeáramlat hatásának, amely elméletekkel akar reparálni olyant is, ami a valóságban reparálhatatlan. Ehhez az eredményhez is azonban a közgazdasági világ struktúrális szemléletén keresztül jutott el.

Tóth József.

Chaminade, Marcel: La monarchie et les puissances d'argent. (1815—1848.) Paris, éd. du Siècle, 1933. 280 p.

Az állampapírokban megtestesülő, személytelen közhitel lassu elterjedése Franciaországban nemcsak azon mult, hogy három nemzedéknek a hitelpapírok háromszoros rémuralmán: Law pusztító bukásán, du Terray államcsödjén és a forradalmi infláción kellett átvészelnie: A bizalmatlanság a nemzet megrögzötten paraszt mivoltából eredt, hiszen a fiziokratizmus, mely hamisítatlan francia idegengyűlölettel az idegenből betörő finánctóke ellen fordult (s ez a magatartása legalább is annyira jellemző, mint laissez-faire elve), tulajdonképpen nem volt egyéb, mint az „édes“, gazdag francia földhöz huzás tudományos megalapozása. „A francia — írja Robert Bigo — a gazdagságot inkább megszerzett immanens, sőt kikristályosodott jószágnak tekinti, semmint mozgásban levő erőnek s ritkán vesz igénybe hitelt, mely a folytonos termelés egyik faja.“¹

Ezzel a hitel iránti ősi ellenszenvvel küzdött meg a restauráció, mikor a francia állampénzügyeket alaposan megkésve rendezte. A kezdet vigasztalan volt. Midőn Louis báró, a fináncügyek páratlan technikusa 1814-ben a kincstár élére került, nem volt ember, aki Franciaországnak hitelezett volna. Louis azzal kezdte a szanálást, hogy az állam valamennyi adósságát, még a forradalmiakat is elismerte. „Az állam fizessen meg mindent, még a hóbortjait is“ mondta korunk számára érthetetlen fizetőkészséggel és ezt olyan komolyan értette, hogy a „Száz nap“ után Napoleon száz nap alatt csinált adósságát is vállalta. De azt, amit sugallatára a rendkívül eszes király elismert, a rojalista parlament visszavetette. Louis félreállt s utódjának, Corvettonak a parlament makacs ellenállása közepette kellett a napi részletekben törlesztendő 700 millió hadisarcot és 150.000 megszálló katona ellátását előteremtenie. A párizsi és londoni bankok jóformán szóba sem álltak vele. Volt nap, amikor a pénzügyminisztérium egyik tisztviselője kora reggel végigjárta az állami hivatalokat, hogy a legszükségesebb pénztári készletet összegyűjtse. Végül a király úgy kerülte el a csődöt, hogy az államadósságok fundálásának végletekig ellenálló nemesi parlamentet feloszlatta. Az új ház 1817-ben megszavazta a tárcánként tagolt költségvetést, mely bevallottan Louis báró szellemében készült. A bizalom egy csapásra helyreállt. Corvetto vakmerően két nagy államkölcsonnel lépett a piacra és London mindkettőt felvette. Ezen a sikeren mult a megszállott területek felszabadítása. A kormány a Hope és Baring bankházak pénzügyi segítségével elérte, hogy az idegen csapatok öt év helyett három év múlva kivonultak az országból. Három évvel Watterloo után, a restauráció annyira „restaurálta“ a francia pénzügyeket, hogy 1819-től a Bourbonok bukásáig, egyetlen kivétellel, valamennyi költségvetés felesleggel zárult. Jellemző, hogy Louis, aki ezt a páratlan tisztítást elvégezte (és akinek szintelen életéről Gignoux néhány év előtt kitünő „regényes“ életrajzot irt), kora legnépszerűtlenebb s legtöbbet gyanúsított embere volt.²

Másodszori bukása után legalább megérte, hogy parlamenti ellen-

¹ *Robert Bigo: Les bases historiques de la finance moderne, Paris éd. Colin 1933. Érdekes egykori anyagot közöl a fiziokraták dogmatikus ellenszenvéről a hiteligzaldkodás iránt. (190. és köv. l.)*

² *C. J. Gignoux: Baron Louis, Paris, éd. N. R. F.*

fele és tárcautóda, Villèle. hozzá hasonló parlamenti vesszőfutásokon esett át, mikor az 5%-os államkötvények 3%-os önkéntes konverziójából előálló tartalékot a hajdani emigránsok kártalanítására akarta fordítani. Az állampapírok árfolyama ugyanis olyan magas volt, hogy a parasztbirtokká vált emigráns jószágok forgalmi értékét jelentősen fokozódó kártalanítást a kincstár jóformán az önkéntes kamatmérséklésből kifizethette volna. A parlament csak hosszú szabotálás után engedte keresztül a törvényt, a piac időközben leromlott s a konvertálás nem sikerült. Chaminade így is elmondhatja, hogy a józan és óvatos monarchia — mely az agyontámadott algiri expedícióra is azért vállalkozott, mert tudta, hogy kitünő üzlet — megteremtette a francia közhitelt, mintaszerűen rendezte az államháztartást s visszaszerezte az állam tekintélyét a nemzetközi pénzpiacon. Valószínűleg ebből az időből származik az a gazdátlan angol szállóige, hogy Franciaország három évnél tovább sohase volt szegény.

A szerző királypárti meggyőződésén mult, hogy a restauráció körüli becsületmentése jobban sikerült, mint az 1830—1848 közötti polgári liberalizmus leírása. Szerinte a tőke 1830 után a sajtóban és a doktriner képviselők szócsövén keresztül szitává rágalmazta a királyságot s a negyvennyolcas osztályharcok is eszeveszett demagógiája készítette elő. Az elgondolás sántit egy kicsit. A bankárok „forradalma” 1830-ban lezárult és a harmincas évek újabb kitöréseit már nem felülről szitották. Louis Blanc s Marx rég megírták, hogy a későbbi felkelések éppen a tulságosan sikerült 1830-as plutokrata forradalom ellen irányultak.³

E forradalom letéteményese: a pedáns, hiu és fellengős parlament egyébként csakugyan lesújtóan viselkedett. Állandó korrupciós pszichózisban élt és a királytól a legkisebb tisztviselőig mindenkit meggyanusított. de közben a mögötte álló zsákmányesők miatt az államot különböző költségvetési tékozlásokba akarta beugratni. Alig került a liberális demagógia szóvivője, Thiers, hatalomra, a budget tüstént megingott. A parlament az állam vasutépítő terveit is szabotálta, — panaszolja Chaminade — ugyannyira, hogy Franciaország teljesen lemaradt volna a nemzetközi közlekedésben, ha a törvényhozás nem esett volna rögtön vasutépítő lázba, mihelyt a vállalkozás Rotschildék kezébe került. Mindez csak a francia parlament eredendő, végzetes hibáit: a botrányhajszolást és a párttaktikusok leleplező embervadászatát, nem pedig a liberálizmust „leplezi le”. A francia bankárok nem közelítették meg e típus angol mintaképeit, lármás sajtóterrorral dolgoztak s legszivesebben olyan vágásu veszedelmes párvenükkal társultak, mint Thiers. Az is igaz, hogy a bankár Lafitte minisztersége alatt felboruló államháztartást a királyság öreg szolgája, a hetvenhat éves Louis hozta helyre. A kényelmes polgári királyságot azonban nem akarták megbuktatni, mint ahogy a királyság sem volt a puritán mérséklet megtestesülése, ahogy Chaminade képzei. A valóságban közös ellenfelük volt. Amikor tízenyolc évi véres utcai főpróbák után a negyvennyolcas forradalom végre kitört, a munkások rövid habozás után kibontották a vörös zászlót s ez a zászló éppen úgy hadat üzent a tőkének, mint a menekülő Lajos Fülöp királynak.

Cs. Szabó László.

³ *Louis Blanc*: Histoire de dix ans, 2 vol., Paris 1882. Karl Marx: Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848/50.

Dr. *Diczig Alajos*: Az általános forgalmiadó kifejlődése néhány külföldi államban. (Budapest, 1933. 54. p.)

A pénzügyi fogalmazói kar könyvtárának IV. kötetében jelent meg dr. *Diczig Alajos* munkája, amelyben a szerző gazdag irodalomra támaszkodva először is a forgalmiadó *multját* ismerteti. Ez az adónem a legrégebb időkbe nyulik vissza. Amint Topitz megjegyzi: az általános forgalmiadó utja olyan, mint a hegyi pataké, néha egészen eltűnik az adórendszerből. — az irodalom említést sem tesz róla — hogy máskor, rendszeresen a háborúk után, az egész gazdasági életre kiterjedő és azt hullámaival csapkodó folyamként tűnjön elő. Így Augustus császár azért vezette be, hogy háboruinak veteránjairól gondoskodják, Spanyolország *alcabala* néven azért honosította meg, hogy fedezhesse európai és gyarmati háboruinak költségeit, az Északamerikai Egyesült Államok meg azért szedték, hogy az 1862. évi szecessziós háború költségei részben fedezetet nyerjenek. Hogy sohasem volt a legrokonszenvesebb ez az adónem, azt a mult is élénken igazolja. Így Nero és Caligula küzdelmei során a belpolitikai zavarok előidézésében nagy szerepet játszott. De zavarokat idézett elő a középkorban és az újkorban is. Amint Smith Ádám is említi, a spanyolok *alcabalá*-ja 10—14%-os, majd 6%-os volt, minden ingó és ingatlan tulajdon eladása esetén le kellett róni és nem kevés mértékben járult hozzá a spanyol ipar leromlásához. Míg a legtöbb külföldi állam bevezette a forgalmi adót, Anglia ettől mindig tartózkodott, kijelentve, hogy „ez országban a polgárok inkább viselik a jövedelmiadó terheit, de nem kérnek a forgalmiadóból, mert az egy „retrográd step“.

Azután a szerző részletesen ismerteti az egyes államok: Német-, Francia-, Olasz-, Csehország, Ausztria, Jugoszlávia, Lengyel-, Szovjet-Oroszország, Belgium, Portugália forgalmiadó-rendszerét. Az ismertetésből kitűnik, hogy a legtöbb állam bevételének fokozásaképp az állami költségvetés deficitjének eltüntetése végett vezette be ezt az adót és ugyanily indokból emelte vagy szállította le annak százalékos kulcsát. E felemelés és leszállítás, mint a higanyoszlop a hőmérőnél a láz fokát, úgy fejezte ki az egyes államok gazdasági életének és háztartási állapotának egészséges vagy legyengült és beteg voltát.

A szerző világos és alapos indokolásai, pragmatikus tárgyalásmenete, valamint gazdag irodalmi utalásai kitűnő szolgálatot tehetnek annak, aki a forgalmiadó kérdésével behatóbban foglalkozni kíván.

László Béla.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Bd. 139. Heft 1. — Juli 1933.

Michels, Robert: Der Jugendbegriff der Nation. — Weddingen, Walter: Weltwirtschaftskrise und Kapitalismus. A kapitalizmus fogalmi meghatározása alapján bizonyítja, hogy a jelenlegi világválság nem a kapitalisztikus gazdasági rend következménye. A válság okai egyrészt monetárisak: a termelés növekedése mellett a pénzforgalom csökkenése, másrészt pedig az individualisztikus-kapitalisztikus világgazdaság automatikus önszabályozó mechanizmusának csődjében rejlenek, melyekhez még politikai okok is járulnak. Ezek közül az okok közül egy sem ered a kapitalizmus lényegéből. A kapitalizmust ma főleg két, egymással politikailag szembenálló tábor kívánja reformnak alávetni: szakszervezeti oldalról a gazdasági demokráciában, fasiszta oldalról pedig a rendi gazdaságban jelölik meg a kibontakozás útját. A gazdasági demokrácia a benne hatalomra jutó szakértelemhiány miatt föltétlenül a gazdasági élet megmerevedésére vezetne; a rendi gondolat kellő óvatosság mellett ezt elkerülheti, ha a kollektivismus kötöttségei mai sematizáltságukból és központositottságukból kiszabadíttatnak s merevségük egy organikus tagozódás nagyobb rugalmasságának ad helyet. Emellett azonban a világgazdaságban az individuális gondolatnak ismét tért kell nyernie: a világgazdaságnak szabadabb, kötetlenebb formákhoz kell visszatérnie. A két gondolatnak az összeegyeztetésére Németországban a nemzeti szocializmus látszik hivatottnak. — *Conrad, Otto: Das Ende der Automatik des Marktmechanismus.* A mai válság nem hasonlítható össze a háborúelőttiekkel, mert a gazdasági élet strukturájában időközben lényeges változás következett be, mely az automatikus gyógyulást kizárja: a piaci mechanizmus csődöt mondott. Az automatikus szabályozódás megszűnével, a jövőben csak két lehetőség között választhatunk: vagy ismét funkcióképesé, vagy pedig fölöslegessé kell tenni a piaci mechanizmust. Az utóbbi megoldás kizárólag egy marxista értelemben vett szocialista gazdaságban érhető el, aki tehát ezt a megoldást elveti, annak nem marad más választása, mint a piaci mechanizmus funkcióképesé tételének útja. Ez viszont nem érhető el másképpen, mint úgy, hogy az automatizmus helyére a tervszerű irányítást tesszük; a piac megkötöttsége következtében állandóan csökkenő fogyasztóképeséget az árak és bérek fokozatos, tervszerű csökkentése útján ismét emeljük. A liberalizmus keresetgazdasági ideálja azóta, amióta a munkásság gazdasági hatalomra tett szert, végleg hajótörést szenvedett. Legfőbb ideje, hogy a szabad keresetgazdaság helyébe a gazdasági élet tulajdonképpen munkaadóját: a fogyasztót védő és a piacot tervszerűen irányító tevékenység lépjen. — *Mombert, P.: Wandlungen in der Lebensdauer und dem Altersaufbau der Bevölkerung. Wirtschaftliche und gesellschaftliche Wirkungen.* — *Pappenheim, Fritz: Die Bewertung der geistigen Arbeit in der Wirtschaftstheorie von Karl Marx.* — *Mauve, Reinhard: Die Geld- und Geldschuldengesetzgebung Pommerns von 1595 bis 1763. (1. rész.)* — *Hennig, Richard: Die „nordöstliche Durchfahrt“ als Problem des modernen Handelsverkehrs.*

Bd. 139. Heft 2. — August 1933.

Fick, Friedrich: Mathematische Beziehung zwischen Gütermenge und Preis. — *Baxa, Jakob: Die wirtschaftlichen Ansichten von Joseph Maria v. Radowitz.* Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Volkswirtschaftslehre. — *Mauve, Richard: Die Geld- und Geldschulden-gesetzgebung Pommerns von 1595 bis 1765* (befejező közlemény). — *Haasen, Herbert: Das private Versicherungswesen im Jahre 1932.* — *Wernecke: Die Eisenbahnen der Vereinigten Staaten von Amerika von 1922 bis 1931.*

Bd. 139. Heft 3. — September 1933.

Kulischer, Joseph: Das Aufkommen der landwirtschaftlichen Maschinen um die Wende des 18. und der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. — *Elster, Alexander: Begriff und Wesen der Sozialbiologie und der Sozialhygiene.* — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1933 ápr. 1.—jun. 30-áig). — *Krebs, Willy: Das Genossenschaftswesen im Jahre 1932.* — *Freudiger, H.: Bern und Basel im Lichte der zweiten eidgenössischen Kriegsteuer.* D. Á.

Revue Économique Internationale.

(Bruxelles, Palais d'Egmont.)

Vol. IV. No. 3 Décembre 1933.

Achille Loria: L'Economie dirigée. A jelenlegi tervgazdasági kísérletek egy belső ellentmondáson hiusulnak meg. A tervgazdaság célja csak a termelésből származó járadék csökkentése és a szociális termelés fokozása lehet. Már pedig a mostani gazdasági reformok a termelési akadályok leküzdése helyett éppen a termelés korlátozásában merülnek ki. Először fordul elő a gazdaságtörténelemben, hogy a gazdasági élet tudatos átszervezése a társadalom termelő erőinek csökkentésére irányul. Loria a tervgazdálkodások során felmerült közmunkákat négy csoportra osztja. Ha a közmunkára fordított tőkét máskülönben *improduktív* célra használnák fel, a közmunka viszont *produktív*, akkor a társadalmi termelés fokozódik és a munkanélküliség csökken. Ha mindkét felhasználás *improduktív*: a termelés nem fokozódik és a munkanélküliség csak addig csökken, amíg a tőkealap ki nem merül. Ha ellenben a *produktív* közmunkára fordított tőkét amugyis *produktív* célra használták volna fel, úgy a társadalmi termelés nem fokozódik és a munkanélküliek összlétszáma se csökken. Végül ha olyan tőkét fordítanak *improduktív* közmunkára, melyet egyébként *produktív* munkára használtak volna fel, akkor a társadalmi termelés csökken, a munkanélküliség viszont nő. A háboru utáni közmunkák jórésze a három utolsó csoportba tartozik, tehát se a termelést nem mozdították elő, se a munkanélküliséget nem csökkentették hathatósan. Idáig csak a szovjet ismerte föl azt az alapvető irányelvet, hogy tervgazdálkodást csak akkor érdemes megkísérelni, ha a terv a termelő erők maximális kifejtésére irányul. — *Lucien Brocard: Le but et les méthodes de l'économie dirigée.* A tervgazdasági kísérleteket elsősorban azok a technikai, agronomiai és vegyészeti találmányok érlelték meg, melyek a kereslet és kínálat önműködő egyensúlyát megnehezítették. Ehhez járult a legtöbb ország áttérése megosztott jellegű (mezőgazdasági-ipari) termelésre, nemcsak Európában, hanem a tengerentul is. A mozgalom harmadik oka a világválság, mely a multban is intervencionista közhangulatot és politikát (vántarifareformok!) váltott ki. A tervgazdasági propagandát a kötött és szabad ipari árak statisztikái is előmozdították. Brocard két tervgazdasági irányt különböztet meg. Az egyik irányzat meghagyja a vezetést a magánvállalkozás kezében, de a termelők ön-

kéntes együttműködését kívánja és a hitelszervezetek, valamint a termelők szoros együttműködése útján ki akarja küszöbölni a termelési hitel-inflációt. (Patronális irányzat.) A másik irány a munkaadók és munkavállalók kötelező közös szerveit közjogi szervekké akarja átalakítani. (Korporációs irányzat.) Az utóbbi iskola Saint-Simonban gyökerezik s elméleti változatai a mérsékelt irányítástól a tiszta állami gazdálkodásig nyulnak. Egyelőre a kísérletek kevésbé sikerültek, az irányítást aránylag még Olaszország oldotta meg legjobban. A *terv-szerű* pénzről azonban máris kiderült, hogy megvalósíthatatlan. Figyelemreméltó még, hogy a tervgazdaság a gyakorlatban nem egyeztethető össze a politikai demokráciával. — *Charles Corcelle: Causes et conséquences des mouvements des échanges franco-allemands en 1932.* (Befejező közlemény.) — *Ch. de Fréminville: L'état actuel de l'industrie américaine.* Szerző az American Society of Mechanical Engineers, a Taylor Society és az American Management Association kiadványai alapján azt vizsgálja, hogy mik a módszeresen gondolkodó amerikai mérnökök feladatai a jelenlegi termelési válságban? — *Paolo d'Agostino Orsini: Les problèmes économiques des colonies italiennes.*

Cs. Sz. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

38. Band. 1933. Heft 1.

Lescure, Jean: Die Zerrüttung der Wertsphaere. A gazdasági krízis okát tárgyalja. Megállapítja, hogy a válságot az értékszféra bomlása idézte elő. Az ipari áraknál jobban estek a mezőgazdasági termékek árai, a termelési javak áránál jobban a fogyasztási javak ára, továbbá a verseny egyik karakterisztuma, hogy a munkabérek ellenálltak az árcsökkenési tendenciának. — *Mahr, Alexander: Neutrales oder Wertstabiles Geld?* Míg az angolszász birodalomban a pénzérték stabilizálásának gondolata terjedt el, addig Németországban a stabil pénzzel szemben növekedő idegenkedés mutatkozik. Vele szemben egyre jobban hangoztatják, hogy a neutrális pénz az ideális, amely az áralakulást nem befolyásolja. Azt tárgyalja, hogy vajjon a stabil pénzérték vagy a neutrális pénz politikája helyesebb-e. Arra az eredményre jut, hogy a pénzérték stabilizálása a jobb és végeredményben az aranyulutával egybekötött indexulutát ajánlja. — *Gifford, J. L. K.: Der Einfluss der Devaluation auf das Preissniveau.* A devalváció fogalmával foglalkozik, majd a devalváció-végrehajtás kedvező és kedvezőtlen körülményeinek vizsgálata után annak különböző hatásait tárgyalja az általános gazdasági életre és a külkereskedelemre. — *Mühlenfels, Albert von: Diskontpolitik und Zahlungsbilanz.* A szabad gazdasági életben van tág tere a diskontpolitikának. Mint a fizetési mérleget egyensúlyba hozó eszköznek jelentősége egyre kisebb, mert a gazdasági forgalom kötöttsége kiterjed. A diskontpolitika a fizetési mérlegre két uton hat. Először befolyásolja a külföldi hitelvolument, másodsor befolyásolja az áruforgalmat. — *Liefmann, Robert: Die Bedeutung des Credits in der heutigen Weltwirtschaft.* A fejlődés a statikus gazdasági élethez vezet, ami nem a gazdasági rendet, hanem a hitelrendszert alakítja át. Németország a jövőben a rövid és hosszulejratu hitelszükségletének ellátására magára lesz utalva, ezért meg kell barátkoznia a hitelautarchia gondolatával. — *Mombert, Paul: Der weltwirtschaftliche Austausch der Produktionsfaktoren.* A túlnépesedés és a népesedési hiány a termelési tényezők, ugymint a munka, a föld és a tőke egymáshoz való aránytalanságában jelentkezik. A népesedési kiegyenlítődés a vándorlás és az áruforgalom útján mehet végbe. Ezután tárgyalja a bevándorlás és a behozatal megszorításának következményeit. — *Condliffe, John B.: Die wirtschaftlichen Grenzen der Pioniersiedlung.* — *Jumotv, Poyckichi: Wandlungen der japanischen Devisen- u. Zollpolitik.* — *Deinelli, Ame-*

lia: *Die faschistische korporative Wirtschaftsordnung. — Chronik, Berichte und Materialien. Staatskontrolle der Petroleumherzeugung in den Vereinigten Staaten von Amerika von John D. Clark. — Die Organe der Bundesreservepolitik von Karl R. Bobb. — Die Entwicklung der Gewerkschaftsbewegung in den verschiedenen Industrieländern von Horace B. Davis. — Internationale Kongresse und Konferenzen im Jahre 1932 von Fritz Lotsch. — Der VII. Kongress der Internationalen Handelskammer von Louise Sommer.*

T. J.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Január 18-án *Eber Antal* elnöklése mellett *Navratil Akos* professzor tartott előadást: „Közgazdaságtan és gazdasági politika“ címen. A rendkívüli érdeklődéssel fogadott tanulmányt a „Közgazdasági Szemle“ jelen száma közli.

*

Február 16-án *Heller Farkas* elnöklése mellett *Wilhelm Röpke*, az isztambuli egyetem tanára tartott előadást „Die Entwicklung der deutschen Handelspolitik“ címen. Kiindulva az alapításának százéves évfordulóját ülő német vámegyesületből, amellyel a német külkereskedelmi politika megindult, kifejtette, hogy e százesztendő alatt Németország a világ egyik legsűrűbb lakosságú és vezető ipari államává lett, amely nem szakadhat ki a világgazdaságból anélkül, hogy saját létének alapjait meg ne rendítse. Fejlődését három jellemző szóval lehet érzékeltetni: „iparosodás“, „városodás“ és „gazdasági nemzetközivé válás“. Mindebből logikai szükségszerűséggel folyik, hogy Németországnak a világgazdasággal való kapcsolatot minden körülmények között fenn kellett tartania.

A német kereskedelmi politika története mind a mai napig két összetevőnek az eredője: egyfelől eme jellemzett belső logikának, mely minden németországi strukturához hasonló államnak megszabja a követendő utat, másfelől az azzal szemben fellépő izoláló erőknek. Ez utóbbi erők az utolsó ötven év alatt háromszor is felülkerekedtek és pedig mindannyiszor egy nehéz gazdasági pangás idején, 1879-ben, 1902-ben és végül 1929 óta. Az 1879-ben kezdeményezett vámpolitikának mintegy két gyúponja volt, az egyiket a „vas“, a másikat a „rozsa“ szóval lehet jelezni. Az előadó kimutatta e politikának messzeágazó következményeit és részletesebben kitérve az agrárpolitikára, kifejtette, hogy annak főhibája a keletporoszországi nagybirtok érdekeit védő egyoldalú és kiméretlen gabonavám volt. Ezáltal került Németország zsákutcába, amelyből nagyon nehéz lesz kijutnia. Ezután részletesen ismertette az 1931 óta követett válságpolitikát és azokat a kérdéseket, amelyek ma az összes országokat foglalkoztatják, a devizagazdaság, kontingens, preferencia és a többi hasonló problémákat. Rámutatott bizonyos jelekre, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a mai német nemzeti szocialista kor-

mány sem áll minden tekintetben az autarkia elv alapjain. A gazdaságpolitika egyébként nyilván az általános politikának része és a nemzetközi politikai rendszer felbomlásából szükségképpen be kellett következnie a gazdasági nemzetköziség felbomlásának is. Bár a nemzeti szocialistákra vár továbbra is az a feladat, hogy a gazdasági észszerűséghez és ily módon a szabad világgazdasághoz való visszatérést követeljék és azt gazdaságilag megalapozzák, nem szabad elfelejteni, hogy a tulajdonképpeni döntések a politika mezején fognak lejátszódni.

A nagy érdeklődéssel fogadott előadásért *Heller Farkas* alelnök tolmácsolta a Társaság köszönetét.

Tanácskozmány a házadómentességről.

Február 1-én *Éber Antal* elnöklése mellett *Csizik Béla* min. o. tanácsos adott elő „Házadómentesség és lakásgazdálkodás“ címen. Nagyszámu statisztikai adaton és mélyenszántó adóelméleti elemzéseken felépülő tanulmányát a Társaság tagjainak kívánságára, vita tárgyává tüztük ki és február 8-iki ülésünkön *Dános László* műépítész, *Prokisch János* műépítész, *Szende Péter Pál*, a Ház- és Telektulajdonosok Orsz. Egyesületének ügyvezető elnöke, *Knob Sándor*, a Gyáripárosok Országos Szövetségének titkára és *Antal Dezső* műépítész, február 13-iki ülésünkön pedig *Müller Pál*, a Magyar Téglá- és Agyagárugyárosok Orsz. Egyesületének elnöke, *Harrer Ferenc* ny. miniszter, *Ligeti Pál* műépítész, *Kováts Elemér* ügyvéd, *Böszörmény András* ügyvéd, *Molnár Sándor* műépítész, *Nádas László* ny. pénzügymin. tanácsos, *Thoma Frigyes*, a Mérnöki Kamara főtitkára és *Czigler István* ügyvéd szóltak hozzá a kérdéshez, végül *Csizik Béla* válaszolt a felszólalóknak.

Tekintettel a kérdés fontosságára és a lefolytatott tanácskozmány érdekességére, az előadó tanulmánya és a hozzászólások egész terjedelmükben a Közgazdasági Könyvtár XV-ik köteteként fognak megjelenni.

Malthus.

(Halála századik évfordulójára.)

1834-ben, tehát kerek száz esztendővel ezelőtt hunyta le örökre szemeit minden idők közgazdasági irodalmának egyik kimagasló alakja: Malthus Tamás Róbert. Hatalmas erővel ragadta meg és dobta a köztudatba azt a tanítást, mely szerint az emberiségben oly erős szaporodási tendencia észlelhető, hogy annak akadálytalan érvényesülése túlnépesedésre, tehát arra vezet, hogy nem leszünk képesek annyi élelmet termelni, mint amennyi szükséges volna ahhoz, hogy mindenki számára, aki megszületett, az élete fenntartásához elegendő táplálék jusson.

Ma, a világválság kellős közepén, sokan úgy vélekedhetnek s vélekednek is, hogy a malthusi probléma végleg lekerült a napirendről. Hiszen Malthus attól félt, hogy technikailag nem tudunk majd eleget termelni s ma az a helyzet, hogy technikailag meg van a lehetőség az emberiség szükségleteit meghaladó mérvű termelésre, de a technikai lehetőséget nem vagyunk képesek kiaknázni, mert nem tudjuk gazdasági berendezkedésünket a létrejött termelési viszonyokhoz hozzáidomítani, nem tudunk olyan alkalmazkodást megvalósítani, melynek segítségével a termelési lehetőségek megfelelő kihasználása mellett a javak eloszlása olyképpen történnék, hogy ennek folyamán mindenkire jutna legalább annyi, amennyi elsőrendű szükségleteinek kielégítéséhez szükséges. Ennek ellenére sincs azonban igazuk azoknak, akik a malthusi problémát ad acta teszik. Ellenkezőleg: a jelenlegi súlyos elosztási probléma mögött állandóan ott settenkedik a még súlyosabb túlnépesedési probléma. Egyelőre ugyan inkább csak a kulisszák mögött, mert tulajdonképpeni szerepére csak akkor kerülhet a sor, ha az elosztási problémát sikerül majd valahogy megoldani. De mihelyt ez sikerülni fog, akkor hamarosan szemtől-szembe találhatjuk magunkat vele, mert abban a pillanatban közvetlenül aktuálissá válhatik a minden mai gazdasági problémánknál hasonlíthatatlanul nehezebb és kényesebb probléma, a kérdések kérdése: hogyan védekezzünk a túlnépesedés veszélye ellen?

Malthus tanának lényegét az a meggondolás világítja meg legjobban, melyet ő műve bevezető fejtegetéseiben úgy fogalmaz meg, hogy felveti a kérdést, vajjon „mi lenne a népesedés természetes gyarapodása, ha teljes szabadsággal fejlődhetnék

ki; és mi volna a várható növekedési arány a föld terményeinél, az emberi szorgalom legkedvezőbb viszonyai közt?¹ A válasz, melyet e kérdésre ad, egyszerű és logikus. Az emberi szaporodás a végtelenségig növekednék, hisz amily könnyen születik két szülőnek négy gyermeke, kik felnövekedvén, maguk is szülőkké lesznek, époly könnyen lesz négy szülőnek nyolc gyermeke és így tovább, a végtelenségig; míg ellenben az élelmiszerek nem növekedhetnek végtelenül, mert a termelés céljaira rendelkezésre álló földterület korlátolt és a földre alapított termelésnél a csökkenő hozadékképesség törvénye uralkodik. Tehát két alappillérre építi fel tanítását: egyrészt az emberi szaporodási képesség korlátlanságára, másrészt a föld csökkenő hozadékképességének törvényére. Ez utóbbi törvényszerűség vitán felül áll. Azok is, kik látszólag tagadják (pl. Carey, Oppenheimer), fejtegetéseikben csak a „belátható időn belül“ várható fejleményekre vannak tekintettel s ezzel a megszorítással elismerik, hogy a „belátható időközön“ tul következő korszakban az élelmiszerek szaporítása előbb-utóbb elérkeznek egy olyan határhoz, mikor egy állandóan növekvő népesség számára szükséges élelmiszertöbblet előteremtése lehetetlen volna. Komolyan vitázni Malthusnak csak azon tételével lehet, amely az emberi szaporodás végtelen lehetőségeit hirdeti. De ennek a tételnek az értelmezésénél fokozott óvatosságra van szükség.

Malthus több ízben kifejezetten hangsulyozza, hogy az emberiség állandó szaporodása csak akkor következik be, ha az emberben levő szaporodási tendencia *teljes szabadsággal, akadálytalanul* érvényesül. Tisztában van vele és többször kifejezetten hangsulyozza, hogy minden időben működtek bizonyos, a szaporodást gátló akadályok, pl. a családalapítástól való tartózkodás, magzatelhajtás stb., mint a népszaporulat létrejöttét gátló, előzetes akadályok; ugyszintén a már létrejött népszaporulatot csökkentő tényeges akadályok is, pl. éhség, háboru stb.² Ő a túlnépesség létrejöttét csak azon esetben tekinti elkerülhetetlen szükségességgnek, ha ily akadályok a jövőben *nem* érvényesülnek. Ezt elfeledik azok, akik a statisztikai adatokat akarják kijátszani Malthus ellen.³ Nem akarok ezekkel a statisztikusokkal szemben arra hivatkozni, hogy az újabb idők statisztikája az emberiség számának folytonos, évről-évre való szaporodását igazolja. Bár ez is tagadhatatlan tény. Hanem arra a Malthus tanának szempontjából sokkal lényegesebb szempontra akarok csak rámutatni, hogy a statisztikai adatok akkor sem volnának alkalmasak Malthus tanának megcáfolására, ha ezek az adatok

¹ Malthus: „Tanulmány a népesedés törvényéről.“ (Budapest, 1902.) 3. l.

² I. m. 9., 14—15., 309. stb. lapok.

³ Kovács Gábor: „A népesedés elmélete.“ (Debrecen, 1908.) 78—81. l.

a népesség számának csökkenését tanusítanak. Hiszen a statisztika csak azt tartja számon, hogy mennyien születnek; nem pedig azt, hogy mennyien születnének, ha a szaporodást gátló akadályok nem működnének. A statisztika nem tudja nyilvántartani, hogy hány fogamzást előznek meg mesterségesen, hány családalapítást gátol meg a nyomor stb. A statisztika által megfigyelhető szaporodás vagy fogyás olyképpen áll elő, hogy a szaporodás különböző akadályai már előzetesen érvényesültek, úgy hogy a megfigyelés által észlelt szaporodási szám már az előzetes akadályok hatása következtében lecsökkentett mértéket mutatja. A statisztika csak akkor bizonyíthatna Malthus ellen, ha ő azt állította volna, hogy az állandó szaporodásnak s így a túlnépesedés létrejöttének semmiféle akadály nem állhat útjában. Holott ő ennek éppen az ellenkezőjét hirdeti.

Az említett statisztikusokéval lényegileg rokon tévedés konstatálható a szocialistáknak a jövőre vonatkozó jóslataiban. Rokon tévedés, mert a szocialisták is bizonyos előzetes akadályoknak érvényesülése következtében beálló szaporulatsökkenésre hivatkoznak — Malthussal szemben! Ők — tisztelet a kivételeknek (pl. Kautsky) — a legelszántabb ellenfelei Malthusnak. Tagadják a túlnépesedés lehetőségét, melytől szerintük a szocialista társadalomban nem kell tartani. De ezt az állítást pl. az egész szocialista irodalomnak talán legnépszerűbb, leginkább közkézen forgó, világszerte elterjedt standard-műve — lényegileg a többiekkel egybehangzóan — a következőképpen indokolja: „A nagyszámu gyermektől való idegenkedés, mely a legtöbb nőben már most is megvan, a jövőben ... inkább erősödni fog, mint csökkenni; és véleményünk szerint ez adja meg annak a feltevésnek a nagy valószínűségét, hogy a szocialista társadalomban a népszaporodás lassabb lesz, mint a mai társadalomban“; majd hozzáfűzi, hogy az ember „a szocialista társadalomban ... öntudatosan fogja intézni fejlődését“.⁴ Joggal kérdezhetjük az ily indokolással szemben: mi van ebben, ami Malthus tana ellen szól? Vajjon nem éppen Malthus tanának feltétlen elismerése rejlik annak hangoztatásában, hogy a túlnépesedés azért nem fog beállani, mert a nők „a gyermektől való idegenkedés“ folytán „öntudatosan“ akadályozzák meg azok világrajöttét? A szocialista jóslat a preventív eszközök közül történetesen éppen egy olyanra hivatkozik, melyet a túlnépesedés akadályai közt maga Malthus említett fel és emelt ki. A Malthus-kritikusnak azt kellene bizonyítania, hogy a túlnépesedés veszélyének elhárításához nincs szükség mesterséges beavatkozásra; viszont aki ily mesterséges beavatkozásra építi a szaporodás csökkenésébe vetett reményét, az ezzel az eljárásával azt dokumentálja, hogy Malthus elméletét igaznak ismeri el.

⁴ Bebel: „A nő és a szocializmus.“ (Budapest, 1918.) 525—26. l.

Az egyoldaluan gyakorlati észjárásu ember ugyan azt feltehetné ezekre a fejtegetésekre, hogy: ha egyrészt a túlnépesedés veszélye „belátható időközön belül“ ugysem fenyeget, másrészt belátható időközön túl is csak abban az esetben válik konkrét valósággá, ha nagyrészt megszűnnek hatni azok az akadályok, melyek a múltban és jelenben oly hatalmas szerepet játszottak és játszanak, akkor ennek az elméletnek semmi gyakorlati jelentősége nincs. Azonban ezen ellenvetés ereje megdől, ha meggondoljuk, hogy a szaporodást gátló akadályok, különböző körülmények hatása alatt, megszűnhetnek. Hogy csak egy-egy momentumot említsek: a törvénytelen gyermek jogállása a modern jogrendszerekben nagy lépésekkel halad a törvényes gyermekkel való egyenjogúsítás felé, mely körülmény a további haladás folyamán könnyen eredményezheti azt, hogy sok oly fogamzást nem gátolnak majd meg, melyeket ily reformok nélkül meggátolnának; az is kétségtelen, hogy a gazdasági nehézségek sok oly családot kényszerítenek gyermektelenségre, melyek megfelelő anyagi eszközök birtokában szívesen vállalnák a sok gyermek gondját is. Tagadhatatlan viszont, hogy jelenleg inkább azok a körülmények kezdenek tulsúlyba kerülni, melyek a szaporodás mesterséges korlátozására indítják az embereket. Ennek az elterjedt felfogásnak legutóbb erőteljesen adott hangot a népesedésről irt újabb, rövidebb fogott munkájában e probléma legkiválóbb magyar művelője: *Balás Károly*. Szerinte: „A népesedés menete ezzel egy új stádiumba lép, melyet Malthus nem láthatott előre: a népesedés progressziója helyébe degresszió lép“.⁵ És: „Míg természetes viszonyok közt az u. n. Malthus-féle törvény érvényesülése kétségtelen, (addig) a Malthus-féle tendencia érvényrejutása szociális viszonyok közt csaknem beláthatatlanul sokféle nem természetes körülménytől is függ“.⁶ Balás Károly sokoldaluan indokolja annak valószínűségét, hogy a születések mesterséges korlátozása a jövőben még inkább tért fog hódítani. Lehet, hogy igaza van; s lehet, hogy a jövő másként fog alakulni. A jövőre vonatkozó jóslatok bekövetkezése ott, ahol annyi különböző tényező játszik szerepet, nagyon bizonytalan. S e tekintetben — különösen a távolabbi jövőt illetően — nyomatékosan esik latba az a körülmény, hogy a születések számának mesterséges korlátozása mégis csak másodrendű, felszínesebb és könnyebben változható tényezőkben bírja forrását, mint a természetes szaporodási tendencia és a gyermekek után való vágy, melynek amazoknál sokkal mélyebb, biológiai alapja van. Egyébként Balás Károly csak a túlnépesedési tan gyakorlati jelentőségét vitatja s e tekintetben a jelen és közel jövő szempontjából sok megszívlelendő szempontot vet fel és meggyőző erővel elemez; ellenben,

⁵ Balás: „Das neue Bevölkerungsproblem.“ (Budapest, 1932.) 13. l.

⁶ I. m. 19. l.

mint a fenti idézetekből is kiderül, nem akarja cáfolni, sőt kifejezetten elismeri a malthusi eszme helyességét.

Ha Malthus tana egyáltalán cáfolható, ez a cáfolat csak biológiai jellegű lehet: „... a malthusi törvény csak úgy volna megcáfolható, ha kimutatják, hogy a kultúra a népesség szaporodásának irányzatát oly mértékben csökkenti, mely megfelel az élelmiszerek szaporodásának“.⁷ S valóban van is egy biológiai irányzat, mely ezt jósolja. Ez irányzat feje *Spencer Herbert*, aki szerint a fokozott szellemi munka nagyon aláássa a termékenységet s az a körülmény, hogy a kultúra haladásával a szellemi munka egyre nagyobb mértékben veszi igénybe az emberek energiáit, a termékenység folytonos csökkentését fogja eredményezni. „Közönséges megfigyelés tárgya,“ — ugymond — „hogy a szokatlan szellemi tevékenységet kifejtő férfiak mily gyakran nem hagynak utódokat“ és hogy „a terméketlenséget a nőnél általában a tulságba vitt szellemi munka okozza“.⁸ Ezt a véleményt azonban a biológia mai állása, ha nem is dönti meg, de nem is igazolja. A biológia egyelőre nem áll azon a fejlődési fokon, hogy e kérdésben dönteni tudna. Ehhez a tényálláshoz a közgazdaságtannak semmi hozzátenni valója nincs és nem lehet; olyan biológiai szakkérdés ez, melyben akarva, nem akarva, várakozó álláspontra kell helyezkednünk mindaddig, míg a biológia esetleg többet fog róla tudni, mint ma. Mindenesetre addig is jogosult a tartózkodás *Spencer* tanával szemben. Indokolja ezt egyrészt a múltban és jelenben tapasztalható erős szaporodási tendencia, továbbá az a körülmény, hogy *Spencer*, aki egyáltalán nem volt szakember a biológiában, nem biológiai, hanem pusztán általános filozófiai indokolással támasztja alá tételét; t. i. azzal az indokolással, hogy az egyén részére egy bizonyos energiaösszeg áll rendelkezésre az ön- és fajfenntartás céljaira s minél többet pazarol el ebből az önfenntartásra, annál kevesebb marad a fajfenntartásra. Hogy ez mennyire ingatag alap, azt ő maga is érzi, hiszen az előbbi okoskodásának ellentmondó esetek lehetőségét nemcsak megengedi, de megtörténtüket konstatálja: „Eseteket lehet felhozni testi és szellemi tevékenységben egyaránt kiváló emberekről, akik a szokottnál nem kisebb, hanem nagyobb nemzési képességről voltak ismeretesek. Ezeknél az eseteknél.... a bőségesebb táplálék egyidejűleg növeli az egyéniséget és fokozza az új egyének létrehozatalát“.⁹ Szóval — ha

⁷ Heller: „Nationalökonomie.“ 4. kiadás. (Leipzig, 1933.) 37. l. V. ö. Heller: „Theoretische Volkswirtschaftslehre.“ (Leipzig, 1927.) 280—86. l. s különösen 283. l.: „Malthus csak egy alapon cáfolható s ez az volna, ha bizonyítható volna, hogy az ember propagatív ereje csökken a kultúra növekedésével“.

⁸ Collins: „Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata“ (Budapest, 1903.) 204. l.

⁹ I. m. 203. l.

szabad egy kis kedélyeskedést megengedni magunknak ily komoly témánál — Spencer szerint csak az „éhező zseni“ alkalmatlan a fajszaporításra, a jóllakott ellenben már fölös mértékben alkalmas...

Smith, Malthus, Ricardo: ez a három név a közgazdaságtan történetében együtt szokott szerepelni, mint „az angol klasszikus iskola“ három kimagasló képviselőjének neve. S tagadhatatlan, hogy mind a hárman angolok voltak, körülbelül egyidőben éltek s teljesítményeik alapján megilleti őket a „klasszikus“ elnevezés. Ezen körülmények alapján tehát van létjogosultsága annak a szokásnak, hogy őket egy csoportba sorozzák. Más kérdés, és szerintünk erősen vitatható, hogy helyes-e ezt a csoportot egységes „iskola“ gyanánt felfogni. A különböző iskolák alatt különböző irányzatokat értünk és egy-egy iskola nem egy bizonyos nemzet s egy bizonyos korszak kiválóságainak gyűjtő neve, hanem azokat foglalja össze, kik bizonyos jellegzetes alapelvekben való megegyezés alapján összetartoznak s ugyanily szempontból más irányzatoktól különböznek. Az „iskola“ elnevezés tehát a tanítások lényeges tartalmának egyezőségét jelenti az iskola tagjai közt. Ily értelemben szoktunk a közgazdaságtanban megkülönböztetést tenni a merkantilizmus, fiziokratizmus, történeti iskola, határhaszonelmélet, univerzalizmus stb. között, mely elnevezések mind az illető irányzatra jellegzetes, sajátos elvet juttatnak kifejezésre. A „klasszikus“ iskola elnevezés sehogy sem illik ebbe a csoportosításba, mert nem vonatkozik a tanítások tartalmára. Ösztönszerűen érezték is ezt az írók s azért gyakran úgy emlegetik a klasszikusokat, mint az angol „individualis-liberalis“ iskola képviselőit. Ez az elnevezés azonban nem segít a bajon. Nem szerencsés kifejezés azért, mert nem oly szempontot emel ki, mely a klasszikusoknak sajátos jellemző vonása volna. Az individualizmus főként azt jelenti, hogy az egyénből kell kiindulni s az önérdek alapján magyarázni a gazdasági jelenségeket; a liberalizmus pedig azt, hogy a gazdaságpolitikában az állami be nem avatkozás elve legyen a szabály. Nem szólva későbbi iskolákról, individualis-liberalis irányzat volt — mint ezt minden közgazdaságtan-történeti kézikönyv egyöntetűen tanítja — már a klasszikusok előtt a fiziokratizmust; a gazdasági liberalizmus szállóigévé lett híres tétele, a „laissez faire“ elve maga is a fiziokratáktól származik. Tehát már az időbeli elsőség alapján is inkább a fiziokratákat illetné az individualis-liberalis elnevezés; de őket sem, mert azóta is vannak olyan irányzatok, melyek ezekben az alapelvekben megegyeznek, s így ez az elnevezés egyáltalán alkalmatlan arra, hogy egy bizonyos iskola jellemzésére szolgáljon.

Az „individualis-liberalis“ elnevezés tehát még akkor sem volna megfelelő, ha a Smith Ádám kezdeményezte irányzatnak semmi olyan különleges jellegzetessége nem volna,

mely ezt az irányzatot a többitől, elsősorban pedig közvetlen elődjétől, a fiziokratizmustól, megkülönbözteti. A helyzet azonban az, hogy nemcsak van ilyen ismérve Smith irányzatának, hanem ez a jellegzetes ismérv annyira világosan jelentkezik nála s Ricardónál is, hogy azt — s itt megint a tudományos köztudatra hivatkozhatunk — kezdettől fogva a fiziokratizmussal szemben megkülönböztető vonásnak ismerték fel. Arra célunk, hogy míg a fiziokraták az állam (a társadalom) jólétének alapját a földben, a természet erőforrásaiban keresték, addig Smith munkájának már híres első mondatában is az emberi munkát állítja oda az állam (a társadalom) jólétének alapjául: „Minden nemzetnél az évenként végzett munka az az alap, mely az életnek évenként fogyasztott szükségleteit és kényelmeit tulajdonképpen szolgáltatja, amelyek mindig vagy annak a munkának közvetlen termékéből, vagy abból állanak, amit a termékekért más nemzetektől beszerzünk.“¹⁹ A fiziokratizmussal szemben tehát az emberi munkára, emberi szorgoskodásra való utalással a latin „industria“ szó alapulvételével a szórványosan eddig is használt „industrializmus“ elnevezéssel lehetne legjobban megjelölni a Smith kezdeményezte irányzatot.

De ha így tekintetünket az idő- és nemzetiségbeli, külső egyezések helyett a tanítások magvára irányítjuk, akkor hamarosan be kell látnunk, hogy a klasszikus angol közgazdaságtan három nagy képviselője közül az egyik, éppen maga Malthus, sehogysem illik egy kategóriába a másik kettővel. E tekintetben egészen mellékes, hogy vajjon Malthus egyes oly kérdésekben, melyekben nem vitte előbbre a tudományt, mennyiben került Smith vagy Ricardó hatása alá s mennyiben egyezett meg velük. Irodalomtörténeti szempontból annak alapján kell egy író megítélni, ami benne maradvandó, amivel a tudomány fejlődését szolgálta. Ez pedig Malthusnál a tulnépesedési elmélet; ez a tulajdonképpeni malthusi gondolat. Már pedig ez a gondolat egyáltalán nem rokona Smith idézett alapgondolatának, hanem meglehetősen ellentétes azzal. Vajjon nem éppen arra mutatott-e rá Malthus könyörtelen erővel, hogy létünk feltételei a természet, a föld erőforrásainak korlátaihoz vannak kötve és semmiféle emberi találékonyság, szorgalom és verejték nem képes azokat a korlátokat ledönteni, melyeket a természet állít elénk? Az embernek a természet, a föld adományaira való utaltsága, az emberi boldogulásnak a természet, a föld adományaitól, az élelmiszerek mennyiségétől való függése képezi az ő tanításának benső magvát. *Malthus nem Smithnek, hanem Quesnay-Turgotnak egyenes szellemi folytatója; végső kifejlése, betetőzése*

¹⁹ Smith: „Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól“. (Budapest, 1891—94.)

annak a fiziokrata tanításnak, mely a társadalom jólétének alapjául a föld termőerejét állította oda. Ezt az ellentétet, mely Smith-Ricardo és Malthus között fennáll, helyes ösztönrel érezte meg (bár téves következtetéseket vont belőle) a tudományos szocializmus és elsősorban *Marx*, amikor egyrészt fenntartás nélkül elfogadta Smith-Ricardo alapvető tanításait, másrészt ugyanakkor szinte tajtékzó dühvel fordult Malthus ellen. S ugyancsak ennek az ellentétnek vagy legalább is összefüggéstelenségnek gondolata jut kifejezésre egészen más világnézeti alapon a polgári közgazdaságtan egyik kiváló képviselőjének, *Schumpeter*-nek híres tantörténeti munkájában is, ahol azt írja a malthusi eszméről: „A klasszikus építmény teoretikus magja számára egyáltalán semmi jelentősége nincs: A klasszikus rendszer az maradna, ami, ha a népességi alap gondolatot törölnék is belőle.“¹¹

Malthusnak a fiziokratizmussal való alapvető megegyezése mellett csak másodrendű fontosságú körülmény, hogy elméletének mindkét sarkalatos elvét, tehát az emberi tulszaporodási tendenciát és a föld esökkenő hozadék-képességének törvényét, valóban tiszta fogalmazásban találhatjuk meg már a fiziokraták műveiben. *Oncken* az ő alapvető tantörténeti munkájában a következő két Quesnay-idézetet közli: „A népesség mindig túllépi a javakban való bőséget (richesses) a jó és rossz kormányzatokban egyaránt, mert a szaporodás nem ismer egyéb korlátot, mint az élelmezés korlátozottságát és mindig túl akar lépni ezen; mindenütt vannak szűkölködő emberek.“ „A vagyonok szaporítják meg a vagyonokat és az embereket, de az emberek szaporodása mindig túlterjeszkedik a vagyon határain.“ S ezen idézeteket a következő megjegyzéssel vezeti be: „Itt látjuk az első eredetét annak a tannak, amely később a Malthus-féle népesedési törvény neve alatt terjedt el, melynek szerzője a gondolatot a fiziokratákból merithette. Nemigen lehet ezt a törvényt precízebben fogalmazni, mint ahogy az Quesnay kijelentéseiben történik.“¹² S valóban, hasonlítsuk össze Quesnay idézett helyeit Malthus bevezető fejtegetéseivel, ahol arról beszél, hogy az emberi nyomorúság okait vizsgálva, nem akar elmerülni az okok bonyolult láncolatában, hanem csak egyetlen legfőbb okot tart kiemelendőnek s azt így formulázza: „Az az ok, amelyre célzok, minden élő élet állandó hajlandósága a részére előkészített táplálékon túl szaporodni.“¹³ Szinte szószerint ismétli Quesnay szavait az emberben lévő tulszaporodási tendenciáról!

¹¹ Schumpeter: „Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte“. 77. l.; a „Grundriss der Sozialökonomik“ I. kötetében. (Tübingen, 1914.)

¹² Oncken: „Geschichte der Nationalökonomie“. (Leipzig, 1902.) 380. l.

¹³ Malthus i. m. 2. l.

Hogy a Malthus-féle elmélet másik alapgondolatát, a föld csökkenő hozadékképességének törvényét, mennyire világosan kifejezésre juttatta a fiziokratizmus, ennek bizonyosságául minden megjegyzés nélkül egyszerűen leközljük *Turgot* következő szavait: „Vetés, amelyet az ember oly földre szór, amely természetes termelékenységgel bír, de egyáltalán nincs művelve, teljesen kárbavesztett kiadás volna. Ha a föld egyszer fel van szántva, akkor a hozadék már nagyobb, — ha másodszor, harmadszor felszántják, a hozadék nemcsak megduplázódik és megháromszorozódik, hanem megnégyszereződik és megtízszereződik, amely hozadék ily módon sokkal erősebb arányban gyarapodik, mint ahogy a kiadások növekednek s ez tart bizonyos pontig, melynél a termék, összehasonlítva a költségekkel, oly nagy, amilyen csak lehet. Ha e pontot túlhaladjuk, a hozadék még növekedni fog, ha a kiadásokat növeljük, de kevésbé s mint kevesebb és kevesebb mértékben, míg a föld termékenysége kimerül s a művészet képtelen még valamit hozzáadni; ekkor már a kiadások további szaporítása semmivel nem járul hozzá a hozadék növeléséhez.“¹⁴

Mezey Lajos.

¹⁴ Idézve Diehl: „Theoretische Nationalökonomie“. II. kötet. (Jena, 1924.) 63. l.

Rugalmasság a gazdasági életben.

I.

Talán férhet szó ahhoz, hogy az itt tárgyalt gazdasági jelenség-csoportot miért vonjuk *a rugalmasság* gyűjtőfogalma alá.¹ A fogalmi megjelölés tekintetében a legdöntőbb szempontnak mégis azt kell tartanunk, hogy lehetőleg alkalmazkodjunk ahhoz a képzetkörhöz, amely a tudományos irodalomban az idők folyamán általánossá vált. Kétségtelen, hogy a használt fogalom értelmezésébe majdnem mindig beleszövődik valamelyes személyes vonás annak részéről, aki azt használja. Ha az értelmezésnek ezt a szubjektivitását nem is mindig huzák alá, helyesebbnek véljük, ha lehetőleg az általánossá vált fogalmi megjelölések mellett maradunk, mintha azt a tudományos életben egyébként szintén nem szokatlan módszert követnénk, hogy egy új fogalmi meghatározás rendszertanát bocsátanánk fejtegetéseink élére. A tudományos fogalmak rendszerint sokkal bonyolultabbak és többfelé ágazók, semhogy egy-egy szokványos szómegjelölés Prokrustes ágyába lehetne őket hiánytalanul beleszorítani. Mégis arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az új fogalommegjelölés alkalmazása csak fokozza a megértés nehézségeinek bábeli zürzavarát s ennek általánosulása könnyen arra vezetne, hogy minden író megértéséhez egy külön szótárat kellene alkalmazni. Ezzel szemben helyesebbnek látjuk az irodalomban polgárjogot nyert szómegjelölés következetes alkalmazását, még ha az nem is látszik minden tekintetben szerencsésnek s talán — s főként az első hangzatra — valamivel többet és valamivel kevesebbet mond, mint amit a ténylegesen megjelölni kívánt fogalmi kör magában foglal.

A *rugalmasság*, nemzetközi nyelven *az elaszticitás* problémájával a közgazdaságtan igen sokat foglalkozott. Az elméleti közgazdaság idevágó legjelentősebb megállapításainak — amelyekkel még a következőkben részletesebben is foglalkozni kívánunk — a cambridge-i iskolának a kínálat és kereslet elaszticitását vizsgáló fejtegetéseit tekinthetjük. Az elasz-

¹ E fejtegetéseknek a Magyar Közgazdasági Társaság felolvasó-ülésén történt előadása után Székács Antal részéről hangoztak el igen figyelemreméltó megjegyzések abban az irányban, hogy a rugalmasság kifejezés nem éppen szerencsés.

ticitás, a rugalmasság fogalma itt annak a tempónak, mértéknek fokát kívánja jelezni, amellyel a fogyasztás csökkenése, növekedése bizonyos árváltozásokra reagál. A cambridge-i iskola ezt az árkereslet alakulására vonatkozólag egy egyszerű matematikai formulára vezette vissza, amelynél az elaszticitás mérvét egy oly tört jelöli meg, amelynek számlálója az ár percentuális változása, nevezője pedig százalékszerű feltüntetése annak, hogy az árváltozás következtében a vásárolt árumennyiségek mikép változtak. A rugalmasság fogalma általánosabb értelemben azt jelenti, hogy a gazdasági élet valamely jelenségesoportja egy másik csoportban bekövetkezett eltolódásra, mikép reagál: időbelileg gyorsan, vagy lassan és annak mérvét illetőleg: erősen-e vagy gyengén. Szorosan véve tehát a rugalmasság a gazdasági életjelenség körében a nyújthatóság, a beálló hatásra való visszahatás mértékét kívánja jelezni. E fogalmi kör azonban kibővül s a rugalmasság megjelölése — tágabb értelemben — gyűjtőneve mindazon jelenségeknek, amelyek általában a gazdasági élet *mozgékonyosságára, fordulatosságára, reagibilitására, a változott viszonyokhoz való alkalmazkodási képességére* vonatkoznak.²

II.

A gazdasági életjelenségek rugalmasságának vizsgálata éppen a jelen válság során bir megkülönböztetett jelentőséggel. Azok a mélyreható változások, amelyek a világgazdaság körében végbementek és számos vonatkozásban strukturális jellegűeknek tekinthetők, elsősorban a gazdasági élet rugalmasságát befolyásolták oly nagy mértékben, hogy ma már széles körökben esik szó arról, hogy a kapitalista gazdasági rendnek az az automatizmusa, amelynek megfelelő funkcionálása a felmerülő világjelenségek természetes kiegyenlítésére, a gazdasági egyensúly-helyzet kialakítására vezetett és így a gazdasági élet megbízható szabályozója volt, — a jelen viszonyok között felmondta a szolgálatot. Ez a gondolatmenet állítja egyre inkább előtérbe azt a törekvést, amely a fennforgó súlyos válságtünetek orvoslását az állami beavatkozás fokozásában, a teljes vagy részleges tervgazdálkodás gondolatának előtérbe helyezésében véli megtalálni.

Ha a jelenlegi válság megvilágításában kívánjuk a gazdasági élet rugalmasságát, alkalmazkodóképességét érintő adatokat közelebbi vizsgálat tárgyává tenni, úgy mindenek előtt azzal kell tisztában lennünk, hogy e probléma oly széles

² Erre a megállapításra jut Kalveram is, a német üzemgazdasági főiskolai tanároknak az üzemvezetés elaszticitásáról 1931. év során tartott ankétjén. Itt negatív irányban is megjelöli a rugalmasság fogalmát és ez alatt azt a képességet érti, amely ki tud térni a megmerevedési, elmeszesedési tendenciák elől.

körben ágazik el, hogy annak — még tartalomjegyzékszerű — felsorolása is tulmæsszire vezetne. Ehhez képest a teljességre való törekvés mellőzésével néhány közismert, alapvető jelentőségű körülménnyel csak röviden kívánnánk itt foglalkozni.

A gazdasági élet rugalmasságát igen súlyosan befolyásolják a világgazdaság életében bekövetkezett azok a változások, amelyek a *nemzetközi kapcsolatok* messzemenő legyengítésére vezetnek. Azáltal, hogy a tőkék, javak és emberek áramlásának lehetősége oly nagymérvű korlátozást szenved, a világgazdaság életében a kiegyenlítődésre való törekvés a leg-súlyosabb akadályokba ütközik. E helyzet kialakulásában döntő szerepet játszottak *azok a strukturális változások*, amelyek a világgazdaság képét a legutóbbi évek fejlődésében oly alapvetően változtatták meg: a termelési apparátusnak világszerte bekövetkezett nagymérvű megnövekedése, a politikai határok eltolódása, az egyes országok hitelezői és adósi viszonylatában bekövetkezett jelentős eltolódások. A nemzetközi hitelvonatkozások a világgazdasági összefüggések szempontjából valójában nagyobb jelentőségűek, mint ahogyan ez az első pillanatban látszik. Amint a háborút követő gazdasági szonyok jellemzése kapcsán rámutathattunk arra,³ hogy a nemzetközi hitelkapcsolatok kiépítésének az áruhitelnyújtás volt az első jelentkező formája, ez volt az első hid a háboruban egymással szembenálló országok között a gazdasági forgalom kialakításában is — úgy ma azt állapíthatjuk meg, hogy a hosszabb időre szóló nemzetközi kapcsolatok körében a még függőben maradt nemzetközi hitelügyletek száma a tulnyomó. De a nemzetközi hitelkapcsolatok most az áruforgalmat ellenkező irányban befolyásolják, mint a hitelek folyósítása idején. Amíg ugyanis a hitelnyújtás időpontjában a hitelező országok voltak azok, amelyek a tőkét áruelexport alakjában eljuttatták az adósországokba, ma, amikor az adósországok fizetési kötelezettségeiknek nem tudnak már az újabban nyújtott hitelek felhasználása útján eleget tenni, az adósországok saját erejének felhasználásából történő, esetleg akár csak lecsökkentett mértékű kamatfizetés az áruforgalom megfordított irányát kényszeríti ki s az adósországoknak a hitelezői országok felé irányuló exportját támogatja.⁴

A fennálló hitelösszeköttetéseknek a nemzetközi áruforgalomra gyakorolt ezt a befolyását itt főként azért tartottuk szükségesnek kiemelni, hogy ezzel is megvilágítsuk, hogy a világgazdasági forgalom normális rendje milyen különleges befolyások módosító hatása alá került s hogy e vál-

³ L. szerzőnek A külföldi áruhitelek problémája c. cikkét a Közgazdasági Szemle 1928. évfolyam, 841—859. o.

⁴ Exports by default — állapítja meg e jelenségről az Economist 1933 december 2-iki számának egyik közleménye.

tozások nagy mértékben befolyásolják a nemzetközi forgalom rugalmasságát is. Az egyes országok autarchikus elzárkózásra irányuló törekvései ennek az irányzatnak állandó fokozódására vezetnek. Gazdagabb, nagyobb gazdasági területen élő országok rendszerint jobban tudnak védekezni a kivitel terén mutatkozó nehézségekkel szemben, mint a szegényebb, kisebb országok. E nagyobb országok termelésüket könnyebben tudják úgy átállítani, hogy az elsősorban a belföldi szükséglet kielégítésére szolgáljon. De ugyanez a törekvés kezdi áthatni a kisebb országokat is, s ahelyett, hogy az egyes országok a nemzetközi munkamegosztás mellett is különleges jelentőséggel bíró termelési ágai erősítését, azok világviszonylatban érvényesülő versenyképességének fokozását látnák a kívánatos célnak, egyre inkább abban látják legnagyobb büszkeségüket, hogy oly termelési ágakat erősítsenek, amelyek a nyilvánvalóan kedvezőtlen telephely-viszonyok, vagy egyéb fontos adottságok következtében eddig nagyobb jelentőségre szert tenni nem tudtak. Az autarchiának ez a minden képzeletet felülmúló tulhajtása, amely — legalább is ez ideig — a nemzetközi megértés szükségességének egyre ismétlődő hangsúlyozása dacára, még emelkedő irányzatot mutat, a világgazdasági kapcsolatok olymértvű megszükitésére vezetett, amely a gazdasági élet elaszticitását a legmesszebbmenően befolyásolja.

A nemzetközi összefüggések szűkebb körre szorulása fokozottabb mértékben huzza alá a belső nemzetgazdasági vonatkozások jelentőségét. A gazdasági élet rugalmasságát befolyásoló tényezők sorában itt különleges fontosságúnak az a viszonylat mutatkozik, mely egyfelől a *nemzeti jövedelem*, másfelől a *közületi kiadások* alakulása között áll fenn. Geldmacher kölni egyetemi tanár⁵ igen szemléltető grafikai ábrázolással igyekszik megvilágítani azt a tételt, hogy ha valamely országon belül egyfelől a gazdasági üzemek életműködését, másfelől a közületek gazdasági alimentálását közelebbről megvizsgáljuk, úgy arra az eredményre jutunk, hogy a mindkét célra felhasználható jövedelem ténylegesen csak a gazdasági üzemekben áll elő, a közületek által igényelt hozzájárulásnak is ez a forrása. A gazdasági üzemek létezése, működése a megfelelő *gazdasági keresetet* feltételezi (erlösbedingt). A közületek, hatóságok működésének gazdasági alapját viszont a gazdasági üzemek oldaláról jövő *hozzájárulás* adja meg (beitragsbedingt). A gazdasági üzemek egyensúlyhelyzete úgy tartható fenn, ha a hozzájuk befutó bevételek összege legalább is azonos a teljesített kiadásokkal. Ha ez nem lehetséges, ha a nemzet gazdasági életében oly eltolódás következik be,elynél fogva a közületi rész a gazdasági üzemek jövedelméből

⁵ RKW—Veröffentlichungen Nr. 80. 12—13. o.

viszonylag nagyobb részt von el s ez által a gazdasági üzemek bevételei és kiadásai között — az egyensúlyhelyzet rovására — diszparitás áll elő, ugy szükségképpen tőkeelvonás áll be a gazdasági üzemeknél s így azok helyzete leromlik. Ha azt a grafikus ábrázolást, mellyel Geldmacher az egyik körben a gazdasági üzemek funkcionálását, a másik körben pedig a közületeket rajzolja meg, megfelelően alkalmaznánk a mi viszonyainkra s e két kör szembeállítását valamiképpen mozgófényképszerűen tudnánk reprodukálni, ugy ez azt tüntetné fel, hogy az utolsó évek folyamán a gazdasági üzemeket ábrázoló kör sokkal nagyobb mértékben és gyorsabb tempóban zsugorodott össze a közületek gazdálkodását feltüntető kör-ábránál. Megállapíthatjuk azt is, hogy e körök területe általában csökkent, minthogy azonban a közületi kör csökkenése a másikkal nem haladt párhuzamosan, *ez a jelenség a gazdasági üzemek szektorára további nyomást gyakorolt és abban fokozódó zsugorodást idézett elő.* Ha a nemzeti jövedelem adatait vetjük össze a közterhek alakulásával, ugy itt elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy a nemzeti jövedelem, a termelés és kereskedelmi forgalom tiszta hozadékából⁶ az évenként kimutatott összegnek az ország egy lakosára eső átlaga az 1928—1932. évi időszakban a következőkép alakult:⁷

	Pengőben	Az 1928. évi összeg %-ában
1928	544.25	100
1929	497.05	91.3
1930	437.43	80.4
1931	348.56	65.5
1932	298.61	54.9

Ha ezzel szemben összevetjük a közterhek alakulását, ugy, amint ez a pénzügyminisztérium által közreadott adóstatistikákból kitűnik, az 1928—32-es idősakra az összes közterhekből — ideértve az adókon kívül az illetékeket, vámokat, jövedékeket, valamint a társadalombiztosítási járulékokat is — az ország egy lakosára eső átlagos összeg a következőkép alakult:

⁶ Gazdaságstatisztikai adatok, összeállította a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 38. o.

⁷ E kiszámítást oly módon végeztük, hogy a fentiekben idézett gazdaságstatisztikai adatokban foglalt globális összegeket elosztottuk a lakosságnak a pénzügyminiszteri adóstatistikába felvett, évenként változó számával.

	A közterhekből egy lakosra esik P-ben	Az 1928. évi összeg %-ában
1928	150.19	100
1929	149.76	99.7
1930	137.40	91.5
1931	122.16	81.3
1932	115.46	76.9

Fenti adatok szembeállításából⁸ mindenestre levonhatjuk azt a következtetést, hogy amíg 1928-tól 1932-ig a gazdasági üzemek tiszta hozadékának csökkenése 45%-ot ért el, addig ugyanezen időszakon belül a közterhek csak 23%-kal apadtak. Még kedvezőtlenebb a kép, ha a budgetkeretek alakulását vesszük szemügyre.⁹ Hajdrik kimutatása szerint a közigazgatási és üzemi kiadások indexszáma — 1924—25-öt 100-nak feltételezve — 1928—29-ben 146.7-et, 1929—30-ban 147.2-et, 1930—31-ben 162.1-et, 1931—32-ben pedig 138.1-et ért el, vagyis a közszükségletek köre csekélyebb mértékben csökkent, mint a közszolgáltatási bevételek. A mutatkozó hiányt kölcsön igénybevételével lehetett csak fedezni, amihez képest a hitelügyi bevételek — 1924—25 óta első ízben — 1930-tól kezdődően emelkedést mutatnak s a közületi szükségletek fedezésére szolgáló összegnek 20%-át haladják meg.

Tyler 1933 novemberi jelentése szerint, a jelenlegi gazdasági viszonyok között, az államháztartás szükségleteit nem lehet a budget szerint adódó bevételekből fedezni. Ez az utolsó két év folyamán arra vezetett, hogy az államnak 1931 szeptember végén 402.5 millió pengőre rugó függő adóssága 1933 szeptember végével 531.6 millió pengőt ér el, vagyis 32%-os emelkedést mutat. Ez az állandó hiteligenybevétel — Tyler megállapítása szerint — arra vezet, hogy az ország hitelszervezetét, elsősorban pedig a Nemzeti Bankot immobilizálja. Igy a közületi szükségletek csekélymértvű rugalmassága — a közvetlen közteherviseléstől eltekintve is — hitelszervezeti vonatkozásokban is, erős nyomást gyakorol a magángazdaságra.

E súlyos helyzetnek megfelelően az utolsó évek során élethívott új adóügyi rendelkezések valójában semmi egyébire nem irányultak, mint hogy a különböző pótlékolások után magasabb vagy legalább is ugyanaz a bevételi összeg legyen a különböző adóalapokból elérhető — akkor is, ha az értékal-

⁸ Annak megállapítására, hogy a nemzeti jövedelem hány százalékát veszi igénybe a közteher, a közölt adatok szembeállítása még kellő alapot nem nyújt. A két adatsor ugyanis nem azonos elvek szerint került kimunkálásra.

⁹ L. Hajdrik Sándornak a Közgazdasági Szemle 1933. évi 10—11. számában megjelent tanulmányát.

pok jelentősebben csökkentek, — mint amely a régebbi magasabb alapok mellett adódott. *Ez a rendszer a közületi bevételekre vonatkozólag az elaszticitás érvényesülését kívánta kiűszöbölni.*

E megállapításnak érdekes alátámasztását találhatjuk az 1932. évi pénzügyminiszteri adóstatistika azon kimutatásaiban, amelyek a különböző adók kivetési adatait tüntetik fel. Szükségszerűen alig változó adatokkal állunk itt szemben mindenek előtt azoknál az adónemeknél, ahol a hozadék megrogzítése bizonyos feltételezésen, fikción alapszik: így a földadónál. Ujabban ezt a tendenciát szolgálja a társulati adónál is a minimum megállapítása, amely függetlenül a tényleg elért jövedelemtől, a saját tőke hányadában állapítja meg a levorandó társulati adó legkisebb összegét. Különösen szemléltető azonban e kimutatás egyes oly adónemeknél, amelyeknél a kivetés alapját az évenként változó s így 1930—32-ben erőteljesen csökkenő hozadék vagy jövedelem képezte s ahol *a gazdasági élet alakulásával ellentétes irányu adóztatási elvek, pénzügyi reformok, az adóalapok csökkenése idején, a kivetett adók összegének emelkedésére is vezettek.* Így különösebb érdekességgel bírónak látjuk a következő adatokat:

	Kivetési eredmények ezer pengőben		
	1930	1931	1932
Házadó .	76.513	76.070	101.952

Az 1932. évi emelkedést az idézi elő, hogy 1932. év első felére az 1932. évi házadóalap 5%-a, 20,750.000 pengő, *szükségadó* címén, az év második felére pedig az alap 2.5%-a, 10,368.000 pengő, *rendkívüli pótlék* címén iratott elő. E pótlékok nélkül a kivetési összeg csak 70,834.000 P-t ért volna el, vagyis 1931-hez képest a csökkenés 6.9%-ot tett volna ki, holott így a pótlékolások révén az emelkedés 34%. Ez az adótétel rugalmasságát — csökkenő bérek idején — hátrányosan befolyásolta az a körülmény is, hogy az egész évi kivetés alapját, a csak most közrebocsátott 16.330/1933. M. E. sz. rendelet hatálybaléptéig, a novemberi házbér képezte.

A társulati adónál a kivetések a következőkép alakultak:

	Kivetési eredmények ezer pengőben		
	1930	1931	1932
	22.230	17.519	16.680

Abban, hogy az 1932. évi kivetés alig valamivel marad az 1931. évi alatt, lényeges szerepe van az 1932. évben életbeléptetett, a társulati adó 25%-ára rugó rendkívüli pótléknak.

Érdekesen alakulnak a jövedelmi és vagyonadó kivetési adatok is.

	Kivetési eredmények ezer pengőben		
	1930	1931	1932
Jövedelemadó	43.902	39.817	49.628
Vagyonadó ..	12.717	12.002	20.073

Az 1932. évi jövedelem- és vagyonadó kivetés számbajövő emelkedését az magyarázza meg, hogy 1932-ben kellett megfizetni az 1931-ben kivetett 100%-os szükségadóból 21,038.000 pengőt, valamint további rendkívüli pótlék címén a jövedelemadó 15, illetve 30%-át. E pótlékok nélkül a jövedelemadó csak 34,411.000-t ért volna el, tehát az előző évhez képest 13,4%-os lett volna a csökkenés, míg így az emelkedés 24,6%-ot ér el.

Ugyanez a helyzet a vagyonadónál is. Itt az 1932. évben 100%-os rendkívüli pótlék járult hozzá ez adónem kivetési eredményének fokozásához. Enélkül a csak 10,510.000 P-re rugó vagyonadó kivetés 12,4%-kal maradt volna az 1931. évi eredmény alatt, míg így jelentős, 67,3%-ra rugó emelkedést állapíthatunk meg.

Hogy itt azután a gazdasági válság gyors irama egy különös versenyre vezetett, amelynél gyakran a jövedelemcsökkenés bizonyult nagyobb mérvűnek, mint ahogyan azt a pótlék megállapítás előzetesen számba vehette, vagy hogy az adók jelentős hányada a viszonyok leromlása folytán egyszerűen behajthatatlannak bizonyult s hogy a kivetés és a tényleges behajtás lehetőségei között számbajövő diszparitás mutatkozik, az a válság elmélyülésének sajnálatos következménye, amely nem maradt hatás nélkül állampénzügyi helyzetünk alakulására sem.

Ugyanez a szempont, a közületi kiadások elaszticitásának hiánya, más vonatkozásokban is érezteti hatását. Tanulságos példája ennek a vagyonátruházási illeték minimális alapjának megállapítására vonatkozó jogszabály. Vagyonátruházásnál a házártékot, az illeték kirovása szempontjából, minimálisan az évi bruttó házbérvédelem tizszeresében kell felvenni. Ez oly rendelkezés, amely a vagyonátruházási illetéktörvény meghozatalának időpontjában indokolt lehetett s alkalmas volt arra is, hogy megvédje a kincstár érdekét azzal a lehetőséggel szemben, hogy az ingatlanátruházásban érdekelt felek aránytalanul alacsony vételárat vallanak be. A viszonyok időközben beállott változása s nem utolsó sorban annak következtében, hogy az időközben beállott adóemelések a házak jövedelmezőségét és ennek szükségképpen visszahatásaként azok értékét számbajövően lerontották, ez a minimálisnak szánt, védelmi jellegű ki-

számítási alap, az azóta kialakult értékviszonyokhoz képest oly magasnak mutatkozik, hogy az igen sok esetben a ténylegesen elérhető vételárat jelentősen a törvényesen megállapított százalékot meghaladó mértékben terheli meg. Az értékalap megmerevítése itt lényegében szintén a közteher emelését célozza. Hozzátehetjük itt azt is, amivel egyébként még a későbbiekben foglalkozni kívánunk, hogy az idejét mult értékek megmerevítése tekintetében a magángazdaság részéről is érvényesülnek oly fikciók, amelyek az itt vázolt tendencia érvényesülését segítik elő.

A közületi kiadások e csekélyebb mérvű rugalmassága hozzájárul egyben ahhoz is, hogy az áruforgalom azt a fix költségelemet, mely a javak előállításától, azoknak a fogyasztóhoz való eljuttatásáig jelentkezik, magas színvonalon tartsa s ezzel az áralakulás rugalmasságát korlátozza. A rugalmatlan fogyasztási adótételek a legelsőbbrendű közszükséglet cikkeit drágítják meg. Így egy kg. kenyeret 7—8 fill. boletta-adó, a húst és zsírt kg.-ként 12—16 fill. fogyasztási adó terheli. Az árak esésével a fogyasztási adótételek százalékos magassága szükségszerűen megnőtt.

III.

Az itt tárgyalt rugalmassági problémák különleges jelentősége, az előzők szerint, a közületi gazdálkodással szembe állított magángazdaság körében domborodik ki. E rugalmassági vonatkozások jelentőségét különös nyomatékkal huzta alá a jelenlegi gazdasági válság intenzivitása. Találkozunk gyakran oly felfogással, amely a mai válság leglényegesebb okát e rugalmassági zavaroknak, a gazdasági élet különböző ágaiban jelentkező alkalmazkodási képesség hiányának tudja be. Így találkozunk oly felfogással,¹⁰ amely a vállalatok összeomlását előidéző okok sorában, abban a körben, ahol ennek bekövetkeztére a vállalat vezetésében rejlő hibák voltak a döntők, mintegy 5%-ra teszi az üzleti tisztességbe ütköző hibákat, 10%-ra a pénzügyi vezetésnél mutatkozó felelősségérzet hiányát s 30%-ra azoknak az eseteknek a számát, ahol a hiba a vállalat részéről az üzem rugalmassága, annak alkalmazkodó képessége tekintetében merült fel. Ha tisztában is vagyunk azzal, hogy az ilyen jellegű csoportosítások többnyire meglehetősen önkényesek s a válságra vezető tényezők egymásközi kölcsönhatása rendszerint sokkal bonyolultabb, semhogy az egy egységes ok egyedüli kiemelését teljesen helytállónak tenné — a megjelölt számszerűség illusztratív jellegűnek tekinthető annyiban, hogy kidomborítja a rugalmassági kérdés jelentőségét, úgy a közgazdasági élet egyetemessége, mint az egyes vállalatok egyéni sorsa szempontjából.

¹⁰ Hasenack: Unternehmertum und Wirtschaftslähmung. 15. o.

Ha a gazdasági élet rugalmassági kérdéseivel foglalkozunk, úgy elsősorban azokra az, elméleti vonatkozásban alapvető jelentőségű megállapításokra kell kiterjeszkednünk, amelyekkel a cambridgei iskolánál, elsősorban Marshall idevágó fejtegetéseiben találkozunk, aki a rugalmasság fogalmát voltaképpen az elméleti közgazdaságba bevitte s akinek e körbe eső munkálkodása, a későbbiek folyamán, főképp Pigou részéről nyert további elmélyítést. E tudományos kutatás az elaszticitás kérdését *a kínálat és kereslet alakulása* szempontjából vizsgálta. Megállapításainak kiindulási pontja az volt, hogy világosan felismerte úgy a kínálatnak, mint a keresletnek *az ártól való függőségét*, valamint azt, hogy a kereslet az egyes cikkekben beálló árváltozásokra nem egyenlő mértékben reagál. Oly cikkek tekintetében, amelyek valóban széleskörű, általánosnak mondható fogyasztás tárgyát képezik, Marshall annak a nagy jelentőséggel bíró tételének megállapításához jut el, hogy: *„A kereslet elaszticitása a magas árnál nagy, közepes áraknál még mindig jelentékeny, csökken a süllyedő árnál és a nullát közelíti meg, ha az árcsökkenés oly mérvű, hogy a telítettség színvonalát éri el.”* Marshall e megállapítását általános jelentőségűnek tartja, a kérdés csak az, — s ez képezheti az egyes esetekben további vizsgálat tárgyát — hogy valamely cikkre adott viszonyok között mikor tekinthetjük az árat magasnak, közepesnek, vagy alacsonynak s mikor következhetik be az a helyzet, amikor már a telítettség is megállapítható.

Marshall fentiekben vázolt tételének messzemenő gyakorlati jelentősége egészen nyilvánvaló, hogy ha azt éppen a jelen válság tanúságai alapján, a mi mezőgazdasági áraink alakulására alkalmazzuk. Arra a megállapításra kell itt jutnunk, hogy *az áraknak bizonyos mértéken alul való süllyedése már nem jár a kereslet emelésével*, mert azoknál az osztályoknál, amelyek még egyáltalán vásárló képességgel bírnak, a telítettség állapota következett be. A kereslet rugalmassága természetesen osztályközileg is változó lehet. Vannak cikkek, amelyek iránt a kisebb jövedelmű osztályok kereslete meglehetősen rugalmas s különösen bizonyos árhatárig érzékenyen reagál az árváltozásokra, míg a nagyobb jövedelemmel bíró rétegeknél ugyanezen cikkek iránt a kereslet viszonylag állandóságot mutat.

Ez a szempont megkülönböztetett figyelmet érdemel például akkor, amikor a forgalombahozatal megszervezése és az árszabályozás útján történő beavatkozás arra irányul, hogy egyes mezőgazdasági cikkek fogyasztási árát emelje. E törekvések célkitűzése rendszerint az, hogy e szabályozás alapján minél magasabb ár legyen elérhető. Ennek gyakorlati megvalósítása azonban — a technikai keresztülvitel egyéb nehézségeitől és a beavatkozással járó hátrányoktól eltekintve

— rendszerint abban az alapvető hibában szenved, hogy a kereslet rugalmasságával összefüggő tényezők befolyását teljesen figyelmen kívül hagyja. Igaz, hogy a fontosabb élelmisze-cikkek árának emelése nem tartja vissza a fogyasztástól azokat, akiknek kereseti viszonyai mellett az áreltolódás lényeges szerepet nem játszik. Minthogy azonban a válság előrehaladása egyre inkább azoknak a fogyasztóknak a számát növeli, akiknek keresőképessége romlik s akiknél így a fogyasztás lehetőségét az áremelés számbajövően befolyásolja — a fogyasztói árak ez a mesterséges emelése, ha az bizonyos színvonalat meghalad, könnyen arra vezet, hogy csökkenteni a fogyasztást, különösen a helyettesíthetőnek mutatkozó cikkekénél. A felemelt árucikk helyét inkább olyat fogyasztanak, ami még olcsóbbnak maradt. Így a mesterséges áremelés hatását a kereslet csökkenése ronthatja le.

Általában az elsőrendű szükséglet kielégítésére hivatott áruk iránti kereslet sokkal kisebb mértékben rugalmas, mint egyéb cikkeké. Az agrárcikkek iránt jelentkező kereslet általában kisebb mértékben rugalmas, mint az iparcikkeké.¹¹ A mezőgazdasági termények áralakulásának rugalmasságát másfelől hátrányosan befolyásolja az a körülmény is, hogy a gazdák romló áraknál, tehát csökkentebb kereslet idején önfogyasztásuk megszorításával *több árut* hoznak a piacra. Éppen a *kenyérmagvak iránti kereslet* rugalmasságának szempontjából nagyon figyelemreméltóak Tooke és New-March ártörténetének megállapításai, amely szerint *e cikkek iránt a kereslet* meglehetősen hosszú időszak statisztikai anyagának tanúsága szerint, *feltűnően nagymérvű rugalmatlanságot mutat*. Ez a körülmény bizonyára döntően hatott közre abban, hogy a világszerte mutatkozó kenyérmag feleslegek, a keresletnek az árcsökkentés révén elérhető fokozásával, eltüntethetőkké nem válnak. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a keresletnek az ároldalról történő befolyásolásánál itt nagyobb szerepet játszik *az az irányváltozás, amely a táplálkozásnál állott be* és amely, szemben a kenyérmagvakkal, egyéb cikkek fogyasztását helyezi előtérbe. Bár e kérdést adatszerűen kivizsgálni nem lehet, mégis azt kell hinnünk, hogy *a táplálkozás ez irányváltozása a kenyérmagvaknál messzebbmenően csökkentette a keresletet, mint amennyire annak fokozását az árcsökkenés egyébként mégis előmozdithatta*.

Gyakorlati szempontból is igen figyelemreméltó az a körülmény, hogy a rugalmasság nem azonos mérvben és módon jelentkezik a kínálat, mint a kereslet oldalán. Marshall megállapítása szerint *a rugalmasság sokkal nagyobb mérvű,*

¹¹ Éppen e szempontra való tekintettel lehet a jelenlegi amerikai árfelhajtó, inflációs politikának arra a veszélyére rámutatni, hogy az könnyen vezethet az agrárolló tágitására, vagyis az elérni kívánt célnak ellenkezőjére.

korábbi időpontban és spontánabban jelentkezik a kereslet, minthogy a kínálat oldalán. A kereslet sokkal nagyobb mértékben rugalmas, ami annyit jelent, hogy sokkal nagyobb mértékben reagál a beálló árváltozásokra, mint ahogyan a kereslet szempontjából beálló változások a kínálatot befolyásolják. Ehez képest általában úgy Marshall, mint Pigou a kereslet rugalmasságáról beszélnek és megállapításuk szerint a kínálat rugalmasságáról voltaképpen csak egészen speciális esetekben lehet szó, akkor, amikor a piac természete olyan, hogy a kereslet oldaláról beálló eltolódásra a kínálat spontán módon reagál, így a terménytőzsdénél, ahol az egynemű áruk tőzsdéi forgalmának természete gyakorol nyomban jelentkező hatást az árukínálat oldalára is. Az áruk értékesítési, forgalomba hozatali módjának az ár alakulására gyakorolt befolyását a magunk részéről már más összefüggésben is kiemeltük,¹² — de ez a körülmény az árak rugalmassága szempontjából is igen nagy jelentőséggel bír. Az a mechanizmus ugyanis, amelynél a kínálat a kereslet változásaira a legérzékenyebben reagál, a forgalomba hozatal technikájának legmagasabb fejlettségi fokán álló tőzsdéi forgalom — s ennek tárgyát rendszerint az östermelés nyers terményei képezik. Viszont ezzel szemben a legmodernebb termelési technika által előállított gyári termékek elosztó szerve, az elágazó tagozódású kereskedelmi szervezet, korántsem annyira szoros összefüggésű és ehhez képest reagibilitása is kisebb. Az áralakulásnál mutatkozó elaszticitási zavarok szempontjából nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a forgalomba hozatalnál a legélesebben érvényesülő árhullámszökkenés és a kínálat viszonylag legnagyobb fokú rugalmassága éppen oly cikknél, a mezőgazdasági terményeknél és nyersanyagoknál jelentkezik, amelyeknél a termelés átállítása viszonylag a legnagyobb nehézségekbe ütközik, viszont a modern termelési technika racionális és a mezőgazdaságnál lényegesen könnyebben szabályozható apparátusából kikerülő termékek egy sokkal kevésbé reagibilis — a változásokhoz összehasonlíthatatlanul lassabban alkalmazkodó, sokkal kevesebb rugalmasságot feltűntető eladási módszer útján kerülnek forgalomba.

Az itt tárgyalt kérdéssel szoros összefüggésben áll és gyakorlatilag is nagy jelentőséggel bír az a kérdés, hogy a *konjunkturális érzékenység* mily mértékben jelentkezik a különböző fázisokban, ha a termeléstől a fogyasztás irányában haladunk, vagyis a reagibilitás fokozatait vizsgáljuk a konjunktura változása idején, azon az úton míg valamely cikk a termeléstől, a nagykereskedelmen át, az árut a közvetlen fogyasztó részére forgalomba hozó detailkereskedelem-

¹² L. szerző: Az árak kialakulása a kereskedelmi forgalomban c. műve. 7. o.

hez jut el. E vonatkozásban az amerikai és német közgazdasági irodalom mutat fel induktív jellegű vizsgálatokat, — az Északamerikai Egyesült Államokban a National Bureau of Economic Research, Németországban az Institut für Wirtschaftsbeobachtung, — amelyek azt igazolják, hogy *viszonylag a legnagyobb mérvű konjunkturális érzékenységgel a termelés körében találkozunk, a reagibilitás valamivel csökken a nagykereskedelemtől és a legkisebb mérvű a detailkereskedelem körében.* Az áralakulásnak azonos jellegű tendenciáját a mi viszonyainkra vonatkozólag is módunkban állott¹³ az adatok egész sorával alátámasztani és ennek kapcsán kimutatni azt, hogy az 1930/33. évi időszakban bekövetkezett áremelkedések és árcsökkenések idején a gyáripár árai nagyobb mértékben és gyorsabb mértékben változtak, mint a nagykereskedelmé, viszont a nagykereskedelem árainak reagibilitása felülmulta a detailkereskedelmét. Így a textilszakma körében, ahol a gyáriparra vonatkozólag 58-féle cikk képezte a feldolgozás tárgyát, az nyert megállapítást, hogy a fentebb jelzett időpontban az ár 51 cikknél csökkent, 7-nél emelkedett. A nagykereskedelem körében 16 cikknél változatlan árral, 10 cikknél emelkedő, 82 cikknél csökkenő árral találkozunk. A detailkereskedelmi árak sorában pedig változatlan maradt az ár az összes esetek 23%-ában, emelkedett a cikkek 21%-ánál s csak az esetek 56%-ában következett be árcsökkenés. Lényegében ugyanezt a megállapítást támasztja alá a nagy- és kiskereskedelmi indexnek egybevetése is. Amíg az általános nagykereskedelmi árindex 1925—27-hez képest 1933-ban 60 körül mozgott, addig a Pester Lloyd kiskereskedelmi árindexe, melynek adatai egyébként a Statisztikai Hivatal létfenntartási indexszámához közel állanak, még 82 fölött maradt. Általában úgy a kiskereskedelmi, mint a létfenntartási árindex a nagykereskedelmi árindex változásait későbbben is csökkent mértékben veszi át.

Az árak reagibilitásának itt vázolt iránya egyebek között összefügg a kereskedelmi áralakulás természetével is, amelynek részletesebb kifejtésébe bocsátkozni itt nem kívánunk, annál kevésbé, mert ezeket a vonatkozásokat egyéb, e fejtegetéseink során már idézett tanulmányaink keretében igyekeztünk közelebbről megvilágítani. Itt csak annak a szempontnak a kidomborítására helyeznénk súlyt, hogy ez az itt vázolt tendencia, *az árak rugalmasságának csökkenése, azon az úton, ahogyan a termeléstől a fogyasztás irányába haladunk, nem utolsó sorban arra a körülményre vezethető vissza, hogy amíg az áru a termelőtől, a forgalombahozatal útján, a fogyasztóhoz érkezik, ennek az utnak minden egyes mozza-*

¹³ L. szerző: Az árak alakulása az 1931 július—1933 április időszakban c. műve.

natánál különböző jellegű rezsi, köztartozás stb. címén annyi állandó jellegű költség rakódik a kialakuló árra, hogy ez a rugalmassági tendenciák érvényesülését messzemenően korlátozza.

IV.

Ha az előzőkben érintett szempontokra való figyelemmel azzal a nagy gyakorlati jelentőségű kérdéssel kívánunk ezek után foglalkozni, hogy a *helyes árpolitika* irányvonalát hogyan lehetne kijelölni, úgy e kérdés megválaszolásánál, — úgy az elméletben, mint a gyakorlatban — két ellenkező irányu felfogással találkozunk.

Az egyik felfogás a helyes árpolitika legfontosabb céljának az *árak lehető stabilizálását tekinti*. Az árstabilitás adja meg a kalkuláció lehetőségét, a termelés biztonságát — vallja e felfogás — s ehhezképest minden árszabályozásra irányuló törekvésnek ez ideális állapot megteremtésére kell irányulnia. Minél több cikkre nézve biztosítható az árszínvonal állandósága, annál kisebbek lesznek a konjunkturális kilengés által előidézett károk. Ez a felfogás a gyakorlatban meglehetősen széles körben érvényesül, elsősorban a monopolisztikus helyzetben lévő üzemek árpolitikájában és többnyire ez a gondolat az irányító a kartellek árainak megszabásánál is.

A másik felfogás, amelynek hívei tulnyomó részt az elmélet köréből kerülnek ki,¹⁴ azt vallja, hogy a *helyes árpolitika célja csak az lehet, hogy a legkedvezőbb üzleti eredményt a vállalatnak lehető minél nagyobb mérvű foglalkoztatása által érje el*. Ezen az uton a termelés költségeinek állandó figyelemmel kísérésével egyenlőrangú fontosságú a fogyasztás szükségleteinek megállapítása, mert a helyes árpolitika csak az lehet, amely a kereslet oldaláról beálló ingadozásokhoz az árak megfelelő megállapítása útján alkalmazkodik, vagyis kellő figyelmet fordít arra, hogy az eladási árak a piacon mutatkozó összvásárló erő nagyságával megfelelő arányban álljanak. Ez más szóval annyit jelent, hogy közgazdasági szempontból, de az egyes üzemek szempontjából is helyesnek csak a *rugalmas árpolitika* bizonyulhat, amely megfelelő figyelmet fordít a gazdasági életben bekövetkező eltolódásokra s ennek megfelelő módon igyekszik ármegállapításainál a kereslethez alkalmazkodni.

Ha ezek szerint a két árpolitika irányzatának egymástól való eltérését kidomborítani akarjuk, úgy azt kell mondanunk, hogy amíg az előzőkben vázolt, az árstabilizálásra törekvő

¹⁴ A széleskörű közgazdasági irodalmon kívül ujabban különösen az üzemgazdaság irodalma képviseli ezt az álláspontot. Ennek elvi irányító szempontjai részletes kifejtésre találnak *Schmidt*: Kalkulation und Preispolitik, de különösen *Schmalenbach*: Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik c. művében.

árpolitika a fősulyt a megfelelő árszínvonal elérésére helyezi s ezen az uton igyekszik az üzem rentabilitását biztosítani, a másik felfogás nem az árak, hanem a forgalomba hozott termékek mennyiségének megtartására, lehető fokozására helyezi a fősulyt s e cél elérése érdekében az árak megszabásánál hajlandó áldozatokat is hozni. Ha így e két felfogás egybevetésével akarunk ítéletet alkotni arról, hogy melyik módszer vezet, különösen a romló konjunktúra, csökkenő vásárlóképeség idején, a kielégítőbb gazdasági eredményre, úgy tisztában kell lennünk azzal, hogy minden ármegszabásnál a probléma lényegében a következő: Az árat úgy kell megállapítani, hogy az a szorzat, amely úgy áll elő, hogy az elhelyezhető egységek számát megszorozzuk azzal a többlettel, amellyel az egyes egységeknél elérhető ár a költségeket meghaladja, — a lehető legmagasabb legyen. Az ár nagysága és a kereslet alakulása között, mint arra az előzőkben rámutattunk, egy változó jellegű, rugalmassági kapcsolat áll fenn. Bizonyos árváltozásokra a kereslet igen lényeges mértékben reagál, míg egyéb áreltolódások a keresletet csak kis mértékben befolyásolják. Az árszínvonalnak és a kereslet alakulásának ez az összefüggése nemcsak egyes cikkeknel, nem csupán a vásárló közönség különböző rétegeinél változik, hanem lényegesen eltérő helyzetel állunk itt szemben elsősorban ahhoz képest, hogy a konjunkturális viszonyok változásának megfelelően az összvásárlóerő miképpen alakul. Az összvásárlóerő nagymérvű csökkenése idején az árak változatlan szinten való tartása lényegében ugyanoly hatást gyakorol, mint egy erős áremelés, amelyre a kereslet igen érzékenyen reagál, vagyis — a cikkekre irányuló kereslet rugalmassága esetén — rendszerint a fogyasztás nagymérvű csökkenése következik be. S a hiba, úgy magán-, mint közgazdasági szempontból rendszerint ott szokott felmerülni, hogy azok, akik a stabilizált árak fenntartásának hívei, az eredmény kialakulása szempontjából tulbeesülik az előbb körülírt szorzat egyik tagjának, az árak, illetve a magasabb árnál előreláthatólag elérhető többletnyereségnek jelentőségét s ezzel szemben nem méltatják eléggé figyelemre a másik komponenst, t. i. azt, hogy a szorzat másik tagja, a forgalomba hozott egységek száma erre az árpolitikára miként reagál. Az, hogy magasabb árat kérünk, kézzelfogható, matematikai bizonyosságnak látszik, — hogy ennek folytán a forgalom milyen mérvű csökkenése következik be, az feltevés, bizonytalan, eltérő módon értelmezhető elképzelés. Első pillanatra reálisabbnak látszik a kézzelfogható előny, a magasabb ár mellett kitartani s a kockázatot a másik irányban vállalni. A kérdés behatóbb vizsgálata azt mutatta, hogy ez a szemlélet — igen gyakran — nem bizonyul helyénvalónak.

Mielőtt e szembeállításból adódó nagyjelentőségű gyakorlati következtetéseket levonni igyekeznénk, figyelmet kell for-

ditanunk arra a mélyreható változásra, amely a legujabb fejlődés során az üzemek költségfelépítésében ment végbe s amely jelenség, önmagában véve is, az árpolitika legujabb fejlődésére igen lényeges befolyást gyakorol. Az egyik ily körülmény a költségelemek sorában az *állandó, fix jellegűnek minősíthető költségtételek viszonylagos emelkedése*. Ha egy üzem foglalkoztatottságának mérve — mondja Schmalenbach¹⁵ — nem befolyásolja összköltségeinek alakulását, úgy oly üzemmel állunk szemben, amely fix költségekkel dolgozik. Ily üzem ugyan a valóságban nincs, de meglehetősen nagy számban akad olyan, amely ezt megközelíti. Az a körülmény, hogy az üzemek viszonylag nagymérvű állandó befektetéssel dolgoznak s hogy a befektetett tőke kamata s az üzem fenntartásával szükségszerűen felmerülő költség állandó jellegű, tekintet nélkül arra, hogy az üzem mily mértékben használható ki, lényeges mérvű fix költségelemmel terheli a vállalatot. Ez a megállapítás nem szorítkozik egyedül a gyárpar körére, amelynél a gépi berendezésnek a termelés szempontjából való tulsúlya a legvilágosabban mutatja a fix költségelem jelentőségét. Hiszen a kézimunkaerőnek gépimunkával való pótlása a költségelemek felépítése szempontjából nem jelent egyebet, minthogy a mindenkori foglalkoztatás mértékéhez idomuló, aránylagos költséget a foglalkoztatás terjedelmétől függetlenül, fixköltséggé alakítják át. A fixköltségek súlyát érzi a mezőgazdasági üzem is, amely, a termelés folytonosságának fenntartása érdekében, az állandó jellegű költségtételek jelentős tömegével kénytelen számolni még akkor is, ha ezek folytán az üzem továbbvitele minimális nyereséggel jár is, vagy éppenséggel veszteségesnek bizonyul. Jelentős fix költségtétellel kénytelen megküzdeni a kereskedelem. Amint ezt más alkalommal kimutattuk,¹⁶ az üzlet továbbvitelével felmerülő költségek jelentős hányada, annak mintegy kétharmada fixjellegű, vagyis olyan, hogy azt az üzletmenet változásához képest — legalább is rövid időn belül — a kereskedő a forgalom arányaihoz alkalmazni nem képes. De érzi a fixköltség súlyát a kézmű- és kisipar is. Amint erre Schmalenbach rámutat,¹⁷ ha nem is halt ki az a kézműiparos-típus, aki néhány segéddel és tanonccal dolgozik, a szerelőbádogosnak a nagy szerelőcégek, a kőművesnek az építésvállalkozó, a szabónak a nagy férfikonfekciós üzletek az igen erős versenytársai s ez új versenytársak üzemében a fixköltségtétel igen messzemenően érvényesül.

A másik lényeges szempont, amely árpolitikai vonatkozásban alapvető jelentőséggel bír, a költségek alakulásának az

¹⁵ I. m. 33. o.

¹⁶ L. szerző: Az árak kialakulása a kereskedelmi forgalomban.

¹⁷ I. m. 98. o.

a tendenciája, hogy a termelés növelése a költségelemek aránylagos csökkenésére vezet. Ez a degresszív költségfelépítés, amely legújabb gazdasági fejlődésünk során oly erőteljes módon érvényesül, természetesen szoros összefüggésben áll a fixköltségelemek előzőkben vázolt jelentőségével. Azoknál az üzemeknél, amelyeknél e fixköltségek oly nagy szerepet játszanak, a helyzet úgy alakul, hogy minél több a forgalombahozott egységek száma, — természetesen bizonyos kereteken belül, amelyek az egyes szakmák és üzemek szerint változó nagyságúak lehetnek — rendszerint *annál kisebb az egy egységre eső önköltség*. Ha egy gyár hatalmas gépberendezését teljes mértékben, vagy azt megközelítően képes kihasználni, ha egy kereskedelmi üzlet hatalmas áruforgalmat bonyolít le, ha a vasut személy- és áruforgalmi kihasználása megközelíti a maximumot, úgy ezt a kedvező eredményt rendszerint alig valami többlet költséggel éri el, mint amennyivel a sokkal kisebb mérvű termelés és foglalkoztatottság mellett is kénytelen számolni. A legtöbb költségtétel akkor is ugyanolyan mérvű, ha a foglalkoztatottság sokkal csekélyebb. A degresszív költségeknek ez a hatása érvényesül abban a jelenségben, amelyet Bücher a tömegtermelés törvényszerűségének nevez s amely a gyakorlati alkalmazás szempontjából azután odavezet, hogy a tömegtermelés fenntartása, fokozása, az önköltség leszorítása érdekében az egyes üzemeknek áldozatokat hozni is érdemes. Így jutnak forgalomba a néha meglepő olcsóságú sorozat-gyártmányok. Ez a magyarázata azoknak a jelentősebb engedményeknek, melyeket a nagyobb mennyiség vásárlása, vagy a bérletrendszereszerű, hosszabb időre szóló lekötést jelentő vételeknél, vagy szolgáltatás igénybevételnél az üzemek vevőiknek biztosítani szoktak.

Az üzemek itt vázolt költség-felépítése fokozott mértékben juttatja kifejezésre annak a szempontnak a jelentőségét, hogy a jelentős fix költségtétellel s ehhez képest degresszív jellegű költséggel dolgozó üzemek lehetőleg minél nagyobb súlyt helyezzenek a termelés, forgalombahozatal mennyiségének fenntartására s lehető fokozására. Amikor az előzőkben arra mutattunk rá, hogy az üzemi eredmény nagyságát kifejező szorzatnak egyik eleme az a különbség, amely az elért ár és a ráfordított költség között mutatkozik, akkor, a költségelemek itt vázolt felépítésére való tekintettel, különös figyelmet kell fordítanunk arra a kérdésre is, hogy ez a különbség nagy mértékben változik az üzem foglalkoztatásának különböző mérvéhez képest. Az az ár, amely igen kielégítőnek bizonyul az üzem teljes, vagy a teljességet megközelítő kihasználása esetén, a költségek fedezésére sem bizonyul elegendőnek akkor, hogy ha a foglalkoztatottságnak nagyobb mérvű lecsökkenése következik be. Az üzem kihasználása ehhez képest az eredmény kialakulása szempontjából két irányban

is érezteti befolyását. Az egyik, amit már az előzőkben kifejtettünk, hogy a forgalomba hozott egységek száma önmagábanvéve befolyásolja az eredmény nagyságát. A másik befolyás az üzem önköltségszámításán belül adódik, mert a kisebb-mérvű foglalkoztatottság aránylagosan emeli az egyes egységekre eső önköltséget s ezáltal csökkenti azt a nyereséget, amely a változatlanul maradt ár mellett tényleg mutatkozik.

Az itt vázolt gondolatmenetet a következő példa világíthatja meg: Ha valamely üzem a teljes kihasználást megközelítő foglalkoztatottság mellett forgalomba hoz 10.000 áruegységet 100 pengős egységáron s az önköltségi ár ennek folytán 70 pengőnek felel meg, úgy az elért nyereség 10.000×30 pengőnek, vagyis összesen 300.000 pengőnek felel meg. Ha már most ugyanez az üzem a kereslet csökkenése következtében ebből az áruból csak 4000 egységet tud forgalomba hozni s az üzem kihasználásának e lecsökkenése folytán — egyébként a többi költségelemet változatlannak feltételezve — az önköltség egységenként 90 pengőre emelkedik, úgy a helyzet olyként alakul, hogy a vállalat elért nyeresége már csak 4000×10 , vagyis 40.000 pengőnek felel meg. Amíg tehát a forgalomba hozott árumennyiség csak 60%-kal kevesebb, addig az elért nyereség ennél sokkal nagyobb mérvben, mintegy 87%-kal csökken. A fix költség-tétel aránylagos nagysága következtében a termelés további csökkenése igen könnyen arra vezet, hogy miután az összes költségek a kevésszámú termelési egységet terhelik, oly magas önköltségi egységár áll elő, hogy ennek folytán az üzem továbbvitele ténylegesen ráfizetésessé válik. Vagyis a fenti példa szerint, ha az üzem foglalkoztatottsága oly mértékre süllyed, hogy csak 2000 egységet lehet termelni, az üzemnek az egy egységre eső önköltsége, a fixköltségtétel viszonylagos magassága folytán, a 110 pengőt érheti el, amely esetben a helyzet úgy alakul, hogy a változatlan árban forgalomba hozott termelés ily esetben már ténylegesen $2000 \times 10 = 20.000$ pengő ráfizetéssel fog járni.

Az itt elmondottak mindenki számára, aki bizonyos gazdasági tájékozottsággal rendelkezik, talán úgy hatnak, mint közismert, további fejtegetést, magyarázatot nem is igénylő igazságok. Mégis azt kell megállapítanunk, a valóságban kialakult árpolitikai helyzet ismerete alapján, hogy ennek a gondolatsornak a gyakorlati konzekvenciáit az arra hivatottak általában nem, vagy csak igen kis mértékben szokták levonni. Amíg például az önköltségszámításnak egész tudományos apparátusa van, annak műszaki és üzemgazdasági mechanizmusa a végsőkéig kifinomult s legpontosabb adatokat kaphatunk egy jól megszervezett üzemben arról, hogy az elő- és utókalkuláció eredménye alapján mennyi a valamely termékre eső önköltség összege, valamely új gép beállítása, egy helyes

racionalizálási intézkedés megfelelő keresztülvitele, a korábbiak szerint kialakult önköltséget mily mértékben képes csökkenteni — ezzel szemben alig találkoznak komolyan számbajövő, elmélyedő kísérletekkel és megállapításokkal abban az irányban, *mely az árváltozásoknak a kereslet alakulására való befolyását tenné vizsgálata tárgyává*. Pedig kétségtelen, hogy ugy általános közgazdasági érdekből, mint az egyes üzemek gazdaságosságának fokozása érdekében a legbehatóbb vizsgálat tárgyává azt a kérdést kellene tenni, hogy az *árváltozás az adott viszonyok között hogyan hat ki a kereslet rugalmasságára, azt milyen mértékben képes befolyásolni*. A helyes árpolitikai célkitűzés keretében oly tendenciát kell érvényesíteni, amely *a gazdaságosabb termelés lehetőségét a kereslet oldaláról igyekezne erőteljesebb módon befolyásolni*. A fogyasztó — mondja Gerhardt — a végső, láthatatlan dirigense a vállalatnak s a vállalkozó feladata csak az, hogy a fogyasztó igényeit kielégítse.¹⁸

Ez a kérdés különös jelentőséget nyer azokra az üzemekre nézve, amelyek monopolisztikus helyzetüknél fogva az ármegállapítás kérdésében döntő, irányító szereppel bírnak. Ebbe a körbe esnek általában a közüzemek és az esetek nagy számában a kartellek. Ezek árpolitikai beállítottsága — különleges helyzetüknél fogva — megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A közüzemek tevékenységéről sok kritikai szó hangzott el. A bírálókat főleg a magángazdasággal szemben támasztott versenyre irányuló, kevesebb szó esik azonban a közüzemek árpolitikájáról. Pedig, felfogásunk szerint, az egyetemes közgazdasági érdekek magasabb nézőpontjából — éppen ezen a vonalon hozhatók fel talán a legsúlyosabb kifogások. Éppen a monopolisztikus helyzetben lévő, elsőrendű közszolgáltatásokat nyújtó közüzemek lennének első sorban hivatva arra, hogy következetesen érvényesítsék azt az árpolitikát, amelynek elveit a fentiekben vázoltuk, s mely arra irányulna, hogy *üzemük gazdaságosabbá tételét azáltal igyekezzenek elérni, hogy az árak csökkentésével a latens szükségleteket felébresztik, a keresletet ennek révén számbajöveően fokozzák*. S ennek az árpolitikai rendszernek a követése nemcsak abból a szempontból bír jelentőséggel, hogy ezáltal a szolgáltatások tekintetében a kereslet emelkedik s ezek az üzemek kedvezőbb eredményeket tudnak felmutatni, hanem ez az egyedüli útja annak is, hogy egy a reális lehetőségekkel számoló árkiegyenlítődés, az összvásárló erőhöz jobban alkalmazkodó árcsökkenés szélesebb keretek között megindulhasson. Ha a fontos közszolgáltatások csökkennek, a termelésnek egyik számottevő költségeleme lesz kisebb és így az árcsökkenés tendenciája további rétegeződésben hullámzik tovább. *Minden hatalmi*

¹⁸ Unternehmertum und Wirtschaftsführung. 36. o.

szónál, kényszerbeavatkozásnál, árszabályozásnál sokkal hatékonyabb egy megfelelő példaadással alátámasztott oly gazdasági megfontolásnak terjesztése, mely azt a felfogást hirdeti, hogy a rugalmas, a viszonyok változásához alkalmazkodó árpolitika, a kereslet fokozására ható árcsökkenés útján, legfeljebb átmenetileg és látszólag járhat veszteséggel. Ez az eljárás, a kereslet fokozása következtében, a meglévő termelési apparátusok megfelelőbb kihasználásának biztosítása útján, végeredményében a rentabilitás fokozására vezet. Hogy egyes üzemekre vonatkozólag hol van az a határ, ahol az árcsökkenésnél még tényleg a kereslet rugalmasságával lehet számolni és a fogyasztás körének bővítésével biztosítható az üzletvitel gazdaságossága, — az minden egyes cikkre vonatkozólag beható, az eset speciális körülményeibe elmélyedő analízist igényel — oly munka elvégzését, amellyel eddig alig találkoztunk.

Az itt elmondottak illusztrálására helyénvalónak látjuk a következő szempont kiemelését. Gyakori jelenség a gazdasági életben, hogy különösen a fogyasztóközönség szélesebb rétegeibe bevezetni kívánt cikkeknél, a forgalombahozó vállalatok bevezetőül *reklámárakat* léptetnek életbe. Ezek a reklámárak gyakran az önköltség határán, esetleg az alatt is mozognak. Megállapításuknál az a szempont játsza a döntőszerepet, hogy vagy oly széleskörű elterjedést lehet e cikkeknél, részben éppen az ár alacsonyságára való tekintettel biztosítani, amely utóbb, a fogyasztás körének nagymérvű kiterjesztésével, ez alacsony árat is gazdaságossá teszi, vagy esetleg akkor, amikor a szóbanforgó cikk már bevezetést nyert, az árakat némileg emelni lehet, anélkül, hogy ez a kereslet rugalmasságát befolyásolhatná. Lényegében ez a megfontolás rejlik egy nagyvonalú árpolitika mélyén. Az árcsökkenés esetleg átmenetileg járhat bizonyos veszteséggel. Ha azonban azt a célját, hogy a keresletet lényegesebben megnövelje, eléri, úgy elég rövid idő alatt az a helyzet áll be, hogy a költségek degresszív jellegű felépítése következtében az önköltségi ár lényegesen le fog szállani és a csökkentett ár, amely eleinte talán veszteségesnek látszott, utóbb gazdaságosnak és a korábbinál rentábilisabbnak fog bizonyulni.

Fenti példánkra visszanyulva, ha az ott vázolt termelés zsugorodási folyamatot megállítjuk s elérjük az árcsökkentés folytán azt, hogy a magasabb, 100 pengős áron forgalomba hozott 2000 egység helyett, az alacsonyabb 90 pengős áron 4000 egységet tudunk újból forgalomba hozni — úgy a költségtételek egyébkénti változatlanóságának feltételezése mellett is — az egységárnak 100-ról 90-re történt leszállítása dacára, a korábban fennállott 20.000 pengős veszteség kiküszöbölhetővé válik s a kereslet fokozása még az üzem nyereségessé tételére is vezethet.

Ezzel szemben közüzemeinknél a költségek degresszivitásával számoló, a fogyasztás emelését célzó árpolitikával nem találkozunk. Sőt valójában ennek éppen az ellenkezője az, amikor például Budapest Székesfőváros Elektromos Művei a többletfogyasztást pönalizálják az által, hogy ha az áramfogyasztás egy bizonyos mértéket meghalad, magasabb egységárat léptetnek életbe. Az ellen még semmiképpen sem lehetne kifogást emelni, ha itt szociális szempontból a legkisebb fogyasztók részére kívánnak különleges előnyöket biztosítani. Ezt azonban bizonyos szociális kritériumokhoz, (lakásnagysághoz, a jövedelem összegéhez stb.) lehetne kötni, viszont azok számára, akik e szociális szempontból megadható kedvezmény előfeltételeivel nem rendelkeznek, általában oly árpolitikát kellene megállapítani, amely serkentőleg hatna a többletfogyasztásra. Így különösen az üzletek nagyobb mérvű megvilágítását, az ipari villany fogyasztásának fokozását, a fogyasztás emelkedésével arányban álló legmesszebbmenő árcsökkentésekkel kellene támogatni éppen azért, mert ezen a vonalon a kereslet nagymérvű rugalmasságával lehetne számolni.

A posta- és telefondíjak magassága ellen az utóbbi időben igen sok panasz hangzott el. Amikor azt látjuk, hogy a posta kimutatása szerint Magyarországon 1913-ban egy lakosra 5.78 pengő fejkvóta, 1932-ben pedig 11.73 pengő fejkvóta esett, akkor ebből nemcsak arra vonhatunk le következtetést, hogy a gazdasági élet magasabbrendű fejlődése vezetett a posta fokozott igénybevételére, hanem meg kell állapítanunk azt is, hogy e díjtételek nem mutatnak megfelelő rugalmasságot a lakosság vásárlóerejéhez, az egyéb területeken kialakult árszínvonalhoz képest. Ennek kárát nemcsak a közönség, hanem a posta intézménye is látja, mert bizonyos, hogy egy rugalmasabb árpolitika itt is latens szükségleteket tudna ébreszteni. Így igen helyesen szokás rámutatni arra, hogy ha például a telefon bevezetési díj megfizetésétől a posta eltekintene, úgy valószínűleg igen nagyszámu új előfizetőhöz jutna és a beszélgetések után lerótt díjakból, a telefonhálózat nagyobb mérvű igénybevétele révén, a bevezetési díjak elmaradásáért, bőséges kárpótlást nyerne. Igen érdekesnek és figyelemreméltónak tartjuk — szimptomatikus jelentőségénél fogva — az itt vázolt szempontokkal való összefüggésében azt a nyilatkozatot, amelyet a posta vezetősége a közelmúltban bocsátott közre,¹⁹ az általa követett árpolitika helyességének igazolására. A kétségen kívül legtisztéletreméltóbb intenciókból fakadó nyilatkozat szöges ellentétben áll mindazzal, amit a fentiekben, mint a gazdaságilag helyes árpolitika irányvonalát jelöltünk meg. Azt mondja többek között e nyilatkozat, hogy az összes díjtételek úgy nyertek megállá-

¹⁹ Megjelent a budapesti napilapok 1933 dec. 15-iki számában.

pitást, hogy a kiadásokat a bevételekből lehessen fedezni, tehát a díjtételek mérséklése deficitbe kergetné az üzemet, annál is inkább, mert a forgalom csökkenése a posta vezetőségének felfogása szerint arra vezethető vissza, hogy a nehéz kereseti viszonyok között mindenki meggondolja, mire adja a pénzt. E felfogás alapvető hibája az, hogy a posta a forgalmi lehetőséggel, mint változatlanul adott nagysággal számol s teljesen figyelmen kívül hagyja itt azt a kérdést, hogy a kereslet — a posta szolgáltatásai tekintetében — mennyiben tekinthető rugalmasnak. Pedig amikor helyesen állapítja meg, hogy a kereseti viszonyok leromlása következtében a kereslet tartózkodóbb, az emberek nehezebben szánják rá magukat a kiadásokra, akkor fel kellene ismerni ennek a gondolatnak azt a további következményét is, hogy a kereslet rugalmasságával számolva, a szolgáltatások árát olyképpen kell megállapítani, hogy, megfelelő meggondolás után, kevésbé nehezen szánják rá magukat az emberek ily kiadásokra, mint ahogyan ezt a magasabb egységarak mellett teszik. A nyilatkozatnak másik igen figyelemreméltó megállapítása az, hogy abban a pillanatban, amikor megindul a javulás folyamata és ennek következtében növekszik a forgalom, a posta vezetősége azonnal meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket a díjtételek jelentősebb mérséklésére. Ez a közlés különösebb érdekességgel azért bír, mert egy igen széles körben élő felfogásnak ad kifejezést. Pedig a fentebb elmondottak alapján azt kell mondanunk, hogy éppen ellenkezőleg, a kedvezőtlen gazdasági viszonyok, a vásárlóképesség nagymérvű leromlása idején kell megfelelő intézkedésekkel odahatni, hogy az árcsökkenés a keresletet emelje. A keresletnek az árcsökkenéssel elérhető fokozása éppen az egyik útja és lehetősége annak, hogy a fogyasztásnak állandó zsugorodása megálljon és ennek folytán a javulás folyamata meginduljon. Ha e javulás előmozdítása érdekében azok a tényezők, amelyeknek erre elsősorban megvolna a hivatottsága, nem teszik meg a szükséges lépéseket, úgy a javulás mindenki által várt megindulásának kezdő időpontja egyre inkább kitolódik. A rugalmas árpolitika elemi követelménye éppen az, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok idején álljon be a nagyobb mérvű ármérséklés. Ha ennek életbeléptetését a viszonyok javulásáig felfüggesztjük, úgy ezzel egyben e javulás idejét is kitoljuk.²⁰

²⁰ Külön kérdés marad, hogy mikor lehet majd megállapítani a viszonyok javulásának azt az időpontját, amelyről a posta nyilatkozata beszél. Ez a megállapítás sokkal nehezebb, mint amilyennek első pillanatra látszik. Ehhez — rendszerint — utólagosan, az összehasonlító adatok alapján lehet eljutni s a válaszadás akkor sem egyszerű, mert a különböző jelenségek alakulása nem halad párhuzamosan. „Ha majd a viszonyok megjavulnak“ időpontjának kitűzése emlékeztet bennünket arra a történelmi persziflázsra, ahol az egyik szereplő bejelenti, hogy a harmincéves háború most veszi kezdetét.

Hogy ez a gondolatmenet egyébként mennyire nem pusztán teória, — ahogyan az ilyfajta elvi meggondolásokból kiinduló megállapításokat gyakran elintézni szeretik — hogy az a gyakorlatban is helytállóan bizonyul, azt éppen az itt érintett vonatkozásban a közelmúlt konkrét példái is tanúsíthatják. Ugy Ausztriában, mint Németországban a belépési, illetve felszerelési díj elejtése a telefonállomások számának emelésére vezetett. Németországban büszkén hivatkoztak ennek kapcsán arra, hogy a felszerelési díj elejtése, hosszú idő óta először, a telefonelőfizetők számának emelkedésére vezetett, még pedig elég jelentős mértékben, mert a szaporulat már az első hónapban 2000-et ért el.

Felmerülhet az itt vázolt gondolatmenet gyakorlati alkalmazásának kérdése közlekedési vonatkozásokban is. Hogy a szállítási költségek viszonylagos magassága, a vasut, hajó, sőt a teherautó mellőzésével újabban a szekérfuvarozás emelkedésére vezetett, azt igazolja az a statisztika, amely 1933-ra vonatkozólag a budapesti élelmiszerpiac felhozatalánál a vasut-, hajó- és teheráruforgalom 10%-os csökkenése mellett a lovaszekerén történt fuvarozásnak 1680 vagonról 4061 vagonra való emelkedését állapítja meg. Nagy kérdés, hogy a messze-menő tarifaleszállításnak ezt a gondolatát, amelynek a jelenlegi viszonyok között, a filléres vonatok forgalmában, inkább valami majálisszerűsége van, nem lehetne-e szélesebb körben intézményesíteni és ez által e vonatkozásban is a latens szükséglet felébresztését vagy — a fenti példa szerint — másként kielégülő megoldásnak célszerűbb helyettesítését elérni. Hogy ez a tendencia helyesnek bizonyulhat, azt a villamos közlekedési forgalomban a kisszakasz intézményének bevezetése mutatja, amely, a BESzKÁRT kimutatása szerint, a havi bevételnek 200.000 pengővel való emelkedésére vezetett. Angliában ez év nyarán kísérletképpen vezettek be olcsóbb vasuti tarifákat, amelyek oly jól beváltak, hogy ezt a rendszert egyelőre állandósították.²¹ S itt különös figyelmet érdemel az a szempont, hogy ez az angol tarifakedvezmény nem állt meg a személyszállításnál, hanem kiterjedt az áruforgalomra is.

Sok tekintetben azonos helyzettel találkozunk, ha a kartelek árpolitikájának kérdését vesszük szemügyre. Az a körülmény, hogy valamely iparágban vagy kereskedelmi szakmában kartel jön létre, önmagában véve nem ad választ arra a kérdésre, hogy a kartel milyen árpolitikát követ. A kartelek a termelés és forgalombahozatal körül igen fontos, bizo-

²¹ Az angol vasutak 1933. évi adatai szerint az 1931—32. évek állandó forgalomcsökkenése után az 1933. évben úgy a személy-, mint az áruforgalom némi emelkedése következett be. Különösen érezhető ez az alacsonyabb tarifák életbeléptetésével kapcsolatosan. 1933 második felében. Az előző évhez képest ez időszak 2.6 millió font bevételi többletet mutat.

nyos esetekben általános közgazdasági érdekből is hasznosnak tekinthető szervezési funkciókat töltenek be. Sok esetre találhatjuk helytállónak Halm-nak azt a megállapítását,²² hogy az érdekeltek gyakran a tömörülést előnyösebbnek tartják a gazdasági szabadságnál, amely sokszor nem is szabadság, hanem kényszer az észszerőtlen cselekvésre. Ezzel szemben a kartelben való tömörülés úgy jelentkezik, mint kiút a valóban teljesen szabad versenyből és a teljes monopóliumból, amelyek rendszerint úgy sem érhetők el. Bizonyos, hogy a gazdasági fejlődés legujabb iránya, amely a tömegtermelés révén igen nagy mértékben járult hozzá a termelés és forgalombahozatal egységesítéséhez, a befektetett tőke viszonylagos nagysága, amely arra kényszeríti a vállalatokat, hogy a tőkének a teljes pusztulástól való megmentése érdekében messzemenő áldozatokat hozzanak az üzem fenntartásáért — nagy mértékben előmozdította a kartelképződés folyamatát. Ha Schmalenbach egyik előadásában,²³ kissé éles egyoldalúsággal, az itt vázolt körülmények befolyásoló erejét már úgy formulázta meg, hogy a fix költségek az idők folyamán megsemmisítik a szabad gazdaságot, — e talán tulságosan kihangsúlyozott megállapításban annyiban sok igazság rejlik, hogy a vállalatok tőke- és költségfelépítésében rejlő okok nagy mértékben erősítik azt a tendenciát, amely a megfelelő összefogásban keresi helyzetének megjavításának útját.

A kartel nem szükségszerűen foglalkozik az árkérdés szabályozásával. Ismerünk a vállalatok között létrejött, kartelnek minősíthető megállapodásokat, amelyek az árak szabályozására nem terjednek ki. Természetesnek kell azonban találnunk azt is, hogy ha a vállalatok között, üzletvitelük szempontjából, a megegyezésre való törekvés érvényesül, úgy az kiterjed az ebből a szempontból legnagyobb jelentőséggel bíró vonatkozásra: az árak befolyásolására is. Az eset körülményeihez képest a kartelek eltérő árpolitikát követhetnek. Nem lényeges eleme a kartelnek, hogy annak árpolitikája szükségképpen az árszinvonal stabilizálására irányuljon. Ellenkezőleg, elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen egy jól megszervezett kartel lehet abban a helyzetben, hogy eredményesen érvényesíti annak az előbb vázolt nagyvonalu árpolitikának szempontjait, amely a vásárlóerő lecsökkenése folytán, ármérsékléssel igyekszik a keresletet fokozni.

A különböző kartelek ma is eltérő árpolitikát követnek, találkozunk kartelált cikkekkel, ahol az ársökkenés volt olymértvű, mint más nem kartelált áruknál. Mégis azt kell megál-

²² Handwörterbuch der Staatwissenschaften. 4. kiadás. Ergänzungsband 688. o.

²³ Die Betriebswirtschaftslehre an der Schwelle der neuen Wirtschaftsverfassung. Bécs, 1928.

lapitanunk, hogy a jelen válság során világszerte a kartelek árpolitikája elsősorban és lehetőleg a stabilis árpolitika követésére irányul,²⁴ amely jelenség kétségkívül összefügg a termelési költségeknek előzőekben vázolt összetételével, a fixköltségelemek viszonylagos megnövekedésével. Hogy azonban a kartelek árpolitikája szükségszerűen és minden körülmények között nem tekinthető az árak stabilizálására irányuló törekvésnek, azt érdekesen igazolják azok a számszerűségek, amelyeket a német Institut für Konjunkturforschung 1933 dec. 6-án megjelent heti jelentése ad közre, amikor a kötött áraknak a jelen válság során mutatkozó változásait veti össze a kartelált cikkek háboruelőtti árváltozásával. Ez az összevetés, amely lényegében azt illusztrálja, hogy a háboruelőtti válságok során a kartelált cikkek árának változása lényegesen nagyobb volt, mint a jelenlegi krízisben, vagyis hogy a kartelek a háboru előtt sokkal rugalmasabb árpolitikát követtek, mint most, — egyben érdekes adatokat szolgáltat arra nézve is, hogy a rugalmasabb árpolitika lényegesen alkalmasabbnak bizonyult a termelés volumenjének fenntartására. Azok a számszerűségek, amelyek egyfelől az 1900—1902. és 1907—09., másfelől az 1929—32. évek kedvezőtlen konjunktúrális időszakaira eső adatait állítják szembe egymással, azt mutatják, hogy *amíg a háboru előtt a kartelált cikkek kötött árának visszaesése ötször-hatször nagyobb volt, mint amilyen mértékben a termelés csökkent, addig a jelen válság során a kötött árak csak annak felével estek vissza, amennyivel a termelés hanyatlott.* Az Institut für Konjunkturforschung megállapítása szerint, a kartelált alapanyagok körében 1928-hoz képest a termelés 1931-ben 32, 1932-ben 43%-kal csökkent. Viszont az árhanyatlás — ugyancsak az 1928. évi adatokkal való összehasonlításban — 1931-ben csak 10, 1932-ben pedig 20%-ot ért el. Kétségtelen, s erre az adatokat közlő intézet is rámutat, hogy a termelésnek e viszonylag nagyobb mérvű esökkenése nem vezethető vissza kizárólag a kartelált cikkek körében mutatkozó árpolitikára. Viszont éppen a háboruelőtti adatokkal való összehasonlítás alapján is valószínűnek kell tartanunk, hogy ez a motívum — mindenestre egyéb tényezők sorában — szintén közrehatott arra, hogy a kereslet rugalmasságával nem számoló árpolitika a fogyasztásnak viszonylag nagyobb mérvű esökkenésére vezessen. Felmerül itt természetesen az a kérdés is.

²⁴ A német kartelált alapanyagok áresökkenése, az 1918. évi árszínvonalhoz képest csak 20% körül mozog s e cikkek körében csak 1931-ben vette kezdetét a csökkenés, holott egyéb cikkeknel már 1930-ban is érezhető volt. Ausztriában a kötött árak csökkenése a jelen válság során csak 10%-ot, Lengyelországban pedig 15%-ot ért el. E csökkenés mindenütt jóval alatta marad az általános árszínvonal süllyedésének.

hogyan a kartelek árpolitikáját általában monopolisztikus jellegűnek tekinthetjük-e? Az a befolyás, amelyet az egyes kartelek az áralakulásra gyakorolnak, igen eltérő lehet. Abban az értelemben azonban a kartelek árpolitikájának monopolisztikus jellegét mégis megállapíthatjuk, hogy ez a piacon szabadon kialakuló árral szemben, az árképződésnek bizonyos, kisebb-nagyobb határok között mozgó, mesterséges befolyásolását jelenti.

E mellett azonban természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a kartelált cikkek árának kialakulásánál rendszerint egyéb momentumok is érvényesülnek. Normális nemzetközi áruforgalom idején oly cikkeknel, amelyekre vonatkozólag nemzetközi kartelmegállapodások nem érvényesülnek, a belföldi kartel árpolitikájával szemben, a behozatal lehetősége biztosíthatja az árszínvonal változását. De ha ez a jelenség a jelen válság során nem is éreztetheti hatását s így a kartelnek a belföldi ár alakulásában a külföld hatékony befolyásától tartania nem kell, egész sora érvényesül azoknak a tényezőknek, amelyek a kartelek monopolisztikus irányítását befolyásolják.²⁵ Az itt tárgyalt szempontokra figyelemmel különösebb jelentőséggel bírnak ezek sorából az a rugalmasság, amely a kérdéses cikk keresleténél mutatkozik. Ez összefügg elsősorban azzal, hogy miképp alakul az összvásárlóerőt befolyásoló egyéb árucikkek ára, másfelől nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a kérdéses cikk mennyiben helyettesíthető. Oly cikkek tekintetében, ahol ez a helyettesíthetőség fennáll — s ez vonatkozik az áruk és szolgáltatások legnagyobb részére — az áraknak a közönség vásárlóerejével arányban nem álló magassága a gyakorlatban rendszerint arra vezet, hogy a kérdéses cikkek iránti kereslet jóval nagyobb arányban csökken, e részben sokkal nagyobb reagibilitás mutatkozik, mint amennyi egyébként az általános árszínvonal és a konkrét cikk ára közötti különbségnek megfelelően. Ennek a tételnek példászerű igazolását a legutolsó években nálunk a sörfogyasztás alakulása mutatta.

Az a körülmény, hogy a sörárak alakulása nem tartott lépést a fogyasztóközönség vásárlóerejének leromlásával, történetesen egybeesett a borárak nagymérvű csökkenésével és egyéb oly körülményekkel, amelyek lehetővé tették, hogy a fogyasztó valóban egész olcsó áron juthasson a borhoz. (Borfogyasztási adó leszállítása, termelői kimérések elszaporodása stb.) Ez a jelenség szolgálthatja magyarázatát annak a rendkívüli mérvű lecsökkenésnek, amely a sörfogyasztás

²⁵ Így *Halm* — i. m. 690. o. — hét fontos csoportját jelöli meg azoknak a lényeges körülményeknek, amelyek az árak monopolisztikus befolyásolása esetén is a konkurrenciára érvényesülési lehetőségére vezetnek.

terén mutatkozik, amikor azt látjuk, hogy az 1929-ben 581.900 hl-re rugó országos sörfogyasztás 1932-ben 231.200 hl-re, 1933 első három negyedében pedig már 117.400 hl-re ment vissza, ugyanakkor, amikor 1933 első nyolc hónapjában egyéb szeszitaloknál — az előző évivel való egybevetésben — már 27%-os emelkedéssel találkozunk. Ugyancsak figyelmet érdemlő jelenség a kartelek árpolitikájának elbírálásánál, hogy több, a cikkek eladási árának jelentős hányadát kitevő fogyasztási adó éppen a kartelált cikkeket terheli (szesz, sör, cukor), mert e cikkek jellegüknél és egységes árpolitikai irányításuknál fogva különösen alkalmasak arra, hogy azokra jelentős mérvű közterhet hárítsanak. E kérdés nagy gyakorlati jelentőséggel különösen azért bír, mert kétségtelen, hogy oly cikkek körében, ahol a fogyasztási adótétel az eladási árnak oly jelentős hányadát teszi ki, mint például a cukornál, egy a kereslet fokozására irányuló rugalmas árpolitika bevezetése csak abban az esetben mutatkozna keresztülvihetőnek, ha a fogyasztási adótételek leszállításával egyidejűleg, az egyéb költségelemek csökkentése is megindulna s mindezek alapján e cikkek árának mérséklésével lehetne a kereslet fokozására és a fogyasztás emelésére komolyan gondolni. Az egymással ellentétben álló rendelkezések ezt a célt aligha képesek elérni. Így nehéz egy árleszorítási akcióval összeegyeztetni például a kartelilletékek legutóbb történt bevezetését, amely a kartelált cikkek önköltségét fokozza.

Hogy a vállalatoknak nehezen kihasználható termelési kapacitásuk és a költségelemek összetétele folytán alapvetően fontos érdeke fűződik a termelés fenntartásához és növeléséhez, annál is inkább, mert valamely üzem leállása az abba fektetett tőke elvesztésével egyértelmű s hogy ennek érdekében még áldozatok meghozatala elől sem lehet visszariadni, — éppenséggel nem új jelenség a gazdasági életben. E törekvés megvalósításának legnagyobb jelentőséggel bíró eszköze a külföldre irányuló árudumping volt, amely a termelési apparátus kihasználása, az önköltség leszállítása érdekében a külföldre rendkívül alacsony áron történt eladásokban jelentkezett. Ezen a réven lehetőségessé vált a nyereséget biztosító, a külföldinél magasabb belföldi árszínvonal tartása mellett, az áron alulinak látszó, feltűnően olcsó külföldi eladásokkal az önköltséget úgy leszállítani, hogy a belföldi forgalom további fokozásának lehetetlensége esetén is, a rentabilitás emelkedése biztosítható volt. S most az a különös helyzet állt elő, hogy amikor a termelőüzemek világszerte óriási arányban megnövekedtek, amikor a költségösszetétel következtében még fokozottabb fontossággal bír minden vállalat számára, hogy üzemét lehetőség szerint kihasználhassa, a külkereskedelmi viszonylatban oly messzemenően érezhető nemzetközi elzárkózás következtében, a fixköltségek legalább is részbeni fedezésére s az önköltségi ár leszorítására

alkalmas külföldi dumping lehetősége sokkal szűkebb térre szorult. Nem hagyható itt azonban figyelmen kívül az a szempont, hogy a termelési apparátusnak ez a nagy megduzzadása és a fix költségek nagymérvű emelkedése, amely mértékben tehertertele a közgazdaságnak, ugy e másik oldalon oly aktívum, amelyből előnyök is származhatnak. *A fix költség latenciájának kihasználása* számos termelési ágat hozhatna abba a helyzetbe, hogy a külföldi dumping helyett a belföldi dumping, a rendelkezésre álló vásárlóerőhöz alkalmazott árszínvonal bevezetésével igyekezzen rentabilitását emelni. Felmerültek e részben különböző irányú konkrét javaslatok is, amelyeknek közelebbi vizsgálata tulmæsszire vezetne. E törekvések gyakran ujfajta, még ki nem próbált rendszerek bevezetésére, új szervezetek életre hívásával kapcsolatos megoldásokra irányulnak. Nem tudjuk, nem volna-e itt a legegyszerűbb megoldás annak a közgazdasági igazságnak a figyelembevétel, hogy a megfelelően rugalmas áralakulás magában véve alkalmas a kereslet megfelelő fokozására. Azok a törekvések, amelyek a gazdaságban rejlő fixköltség latenciák kihasználására irányulnak, gazdaságilag indokoltak, helyénvalók s a helyes elvből kiindulva, bizonyára könnyen meg lehet találni a megfelelő gyakorlati megoldás lehetőségét is. **Hogyha** egy meglehetősen szélsőséges példából kiindulva azt tesszük fel, hogy egy oly üzemnél, amely teljes foglalkoztatása esetén 50% fixköltséggel kénytelen számolni, az üzem fele kihasználása esetén arra az eredményre jutunk, hogy a teljes elérhető vételár csak a fixköltség fedezésére szolgál, úgyhogy az üzem egyéb kiadási tételeire fedezetet nem találván, ráfizetéssel kénytelen dolgozni. Ha ilyen üzemből további árumennyiségek az eddigi vételárnak csak 55%-áért lennének elhelyezhetők, ugy a vállalat számára még mindig 5%-os nyereség áll elő, mert az 50%-os fixköltség az eddig ki nem használt üzembrész után az eddigi termelés mellett is felmerül.²⁶

IV.

Ha kedvező konjunktura idején lehetőség szerint az a tendencia érvényesül, hogy *minél több proporcionális költség alakuljon át fix költséggé* s hogy ehhez képest a termelés növekedése kapcsán a termelési költség egységárai egyre inkább csökkenthetők legyenek, ugy a konjunkturális viszonyok kedvezőtlenebbre fordulása idején szükségképpen megfordul a helyzet s az lesz az üzemszervezés problémája, hogy *miként*

²⁶ Az újabb német vizsgálatok arra az eredményre vezettek, hogy — némileg normális foglalkoztatás mellett — az össztermelésben a fix költségek arányszáma a 25—30%-ot éri el, ugy a textilgyáraknál, mint a vas- és gépiparban, valamint az elektrotechnika bizonyos ágaiban.

lehet a fix költségeket aránylagosakká alakítani, vagyis a költségmegoszlásban oly eltolódást létrehozni, hogy viszonylag azoknak a költségelemeknek a száma emelkedjék, amelyek csak a ténylegesen kitermelt egységek után merülnek fel.²⁷ Ez a tendenciaváltozás szükségképpen elvezet bennünket annak a kérdésnek felvetéséhez, hogy a különböző *üzem-nagyságok* milyen rugalmasságot mutatnak, hogyan reagálnak a konjunktura változásaira s különösen, *hogyan milyen ellenállóképességet tüntetnek fel válság idején*. A nagyüzem szervezeti felépítésénél fogva aránylag oly jelentős fix költséghányaddal dolgozik, hogy a termelés nagyobb mérvű lecsökkenése e vállalatok helyzetét viszonylag súlyosabban érinti. A kisebb terjedelemben szorult termelés a fix költségekre, az aránylag nagy beruházási összegek kamatoztatására rendszerint már nem nyújt fedezetet. Az átállítás, az üzem rentabilitásának a változott viszonyokhoz való alkalmazása, ez üzemek felépítésénél fogva — a nagy tőkebefektetés következtében is — rendszerint sokkal nehezebben vihető keresztül, mint a kisebb üzemeknél. Ahol a munka tulnyomó részét a gép végzi, ott a foglalkoztatás lecsökkenése idején a változatlan nagyságú géppark fenntartásának, kamatoztatásának gondja hárul az üzemre. Viszont ahol a termelésben a munkások foglalkoztatása játszik jelentős szerepet, a viszonyok leromlásával, a munkások elbocsátása adja meg a költségek számbajövő apasztásának lehetőségét. (Ez a szembeállítás természetesen távolról sem dönti el a gépipari termelés fölényességének problémáját. A helyes szembeállítás mérlegszerű felsorolásban adhatná a különböző termelési módok előnyeit és hátrányait. Az itt kiemelt szempont csak azt mutatja, hogy a gazdasági viszonyok leromlása idején rendszerint a most változott hátrány válik érezhetővé.)

Éppen ezért a konjunktura változását a konjunktura-kutatás teoretikusai hajlamosak elsősorban a nagyvállalatok ügyének tekinteni. Ezt az amerikai National Bureau of Economical Research munkanélküliségi konferenciáján előterjesztett anyag számszerűen is illusztrálja az 1921—22. évi depresszió időszakára vonatkozólag. Eszerint a 20 munkásnál kevesebbet foglalkoztató iparüzemek foglalkoztatottságának csökkentése 3%-ot, a 21—100 munkást foglalkoztató üzemeké 14%-ot, a 100-on felüli munkást foglalkoztató üze-

²⁷ Ez a tendencia az alkalmaztatási viszonyban is érezteti hatását. A fix javadalmazások helyett a jutalékos alapon történő foglalkoztatást favorizálják a munkaadók. A hosszabb felmondási idő — éppen ily időkhöz — gyakran az akadálya az új alkalmazottak beállításának. A helyiségek bérleténél — különösen egyes szakmákban: vendéglő, kávéház, szálloda, színház — szintén érvényesül oly törekvés, amely a bérösszegét százalékos alapon, a mindenkori forgalommal hozza arányba.

meké 28%-ot ért el. Hasonló a tendencia a detailkereskedelem foglalkoztatási statisztikájában is. A 20 munkásnál kevesebbet foglalkoztató üzleteknél a csökkenés 1%, a 21—100 munkást foglalkoztatóknál 5%, míg a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzleteknél már a 11%-ot éri el. Igaz, hogy ez a statisztika csak a teljesített munkaórákra vonatkozik és így nem számol be arról, hogy a forgalom összecszerütsége hogyan apadt, — valószínű azonban, hogy a két jelenség között megfelelő összefüggés áll fenn.

De felmerül itt az a további kérdés is, hogy *a kockázat mértéke hogyan alakul a különböző üzemnagyságokban?*

Találkozunk e részben oly felfogással, amely azt hangoztatja, hogy az egészen nagy üzemek, a nagy számok törvényénél fogva sokkal inkább kerülnek oly helyzetbe, hogy helyes üzletpolitikával a kockázatot lehetőleg a legkisebb mértékre szorítsák. Habár e megállapításban tagadhatatlanul van is némi igazság, különösen oly üzletágakra vonatkozólag, ahol a kockázat kiegyenlítésének meg van a maga matematikai formulája (pl. a biztosításnál), másfelől a tapasztalat mégis azt mutatja, hogy *éppen a legnagyobb üzemeknél lehet a legsúlyosabban tévedni*. Az a hatalmas irodalom, amely a köz- és üzemgazdaságtan irodalmában az optimális üzemnagyság kérdésével foglalkozik, gyakran hagyja figyelmen kívül azt az alapvető szempontot, hogy valamely foglalkozási ágra vonatkozólag annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mely üzemnagyság tekinthető a leggazdaságosabbnak, elsősorban nem technikai, hanem *gazdasági probléma*. Hiába számítja ki a legkitünőbb technikus azt, hogy egy bizonyos gépberendezésnek az üzembe való beállítás az önköltséget egységáronként mily százalékkal szállítja le s hogy ehhez képest az új befektetés mennyi idő alatt amortizálható és mily nyereségtöbbletre vezet, — ha mindezen, kétségtelenül fontos körülmények mellett, mégis figyelmen kívül hagyja azt az alapvető jelenséget, hogy a termelt árut el is kell helyezni s hogy itt, ehhez képest fontosabb annak a gazdasági kérdésnek az eldöntése, hogy az üzembővítés miképp hat ki az áru elhelyezhetőségére, a piac felvevőképességére, a vállalat finansziális felépítésére.

Igy, mint a tapasztalat mutatja, rendszerint nagy kockázattal jár, ha oly cikkek termelésére vagy forgalomba hozatalára történik nagyobb szabású befektetés, amelyek elhelyezhetősége még bizonytalannak látszik. A nagyüzem kockázatát növeli, hogy jelentős tőkét köt le. A technika fejlődése, a nagyobb szerű gépberendezések szempontjából, igen nagy veszélykockázatot jelent. Ha valamely termelési ágban egy új technikai eljárás általánossá válik, úgy könnyen beáll az az eset, hogy a régi berendezésű üzem elvesziti tőkeértékét, mert annak üzembentartása esetleg a versenyképességgel

össze nem egyeztethető többletkiadást igényel. A gépberendezés fizikai elhasználhatóságát rendszerint a szűkebb kerektek között mozgó leirási hányad is ellensúlyozni tudja, — a technikai fejlődés során beálló gazdasági elavulás azonban oly rohanó tempót mutat, — legalább is egyes szakmáknál — hogy Németországban egyes vezető gyáripari tényezők a gépberendezéseknek öt éven belül, Amerikában pedig már két-három éven belül történő leírását tartanak szükségesnek e kockázat elhárítása érdekében.

A nagyobb üzem szükségképpen nagyobb árumennyiséget kénytelen beszerezni, nagyobb raktárt tart s így az üzlet vezetésével együttjáró kockázat, — jelentősebb árváltozások idején — rendszerint ezen a vonalon is felülmulja a kisebb üzemek rizikóját. Ha valamely foglalkozási ágban nagyobb számú közép- vagy kisebb üzem megfelelő gazdasági jelentőséggel bír, az egyes üzemeknél elkövetett hibák — a különböző üzemek eltérő jellegű üzletvitele következtében — rendszerint kiegyenlítődnek, a helytelen intézkedések folytán beálló kilengések jelentősebb veszteség nélkül kiküszöbölhetőkké válnak, addig az egészen nagy alakulatoknál elkövetett ilyen súlyosabb hibák olymértvű veszteségek előállítására vezetnek, amelyek nemcsak az illető vállalatot rendítik meg, hanem annak kihatásait a közgazdasági élet egyetemessége is megérzi. (Így nemcsak Ausztriát, de egész Középeurópát alapjaiban rázkódtatta meg a Creditanstalt összeomlása, a német gazdasági válságot néhány hatalmas konszern bukása élezte ki a legnagyobb mértékben).

E kérdéseknél nagy jelentőséggel bír az a körülmény is, hogy a vállalatok vezetői, meg tudnak-e küzdeni a felmerülő nehézségekkel, kézben tartják-e üzletüket, megvan-e a megfelelő áttekintési képességük? S ez a pont megint az, ahol a közép- és kisebb üzemek gyakran vannak előnyösebb helyzetben, mint az egészen nagyranőttek. A nagyüzemek organizációja bizonyosfokú bürokratizálódást tesz szükségessé, a hatáskörök és ezzel együtt a felelősség megosztásával. A gazdasági viszonyok kedvezőtlenekre fordultával ebből hátrányok származhatnak. Az üzlet átállítása, a viszonyok változása által megkívánt átesoportosítás a nehézkesebben mozgó szervezetben rendszerint sokkal lassabban és bizonytalanabban megy végbe, mint ott, ahol az üzemek egyedüli, teljes áttekintéssel bíró vezetője kellő időben léptetheti életbe az ellenállóképesség fokozására szolgáló intézkedéseket.

Az itt érintett kérdés abban a hatalmas irodalomban, amely ujabban a kapitalizmus válságával foglalkozik, különösen nagy szerepet játszik. Sok szó esik itt arról, hogy e válság nem egyszerűen a kapitalizmusnak, mint gazdaság-szervezeti alakulásnak üzemzavara, hanem ezen túlmenően ma már a *kapitalista lélek krízisével* kell számolni. Ez a fel-

fogás különösen azt a szempontot szokta kiemelni, hogy amig régebben a vállalkozó a maga bőrére spekulált és éppen ezért a maximális erő kifejtést tanusította, ma a nagyvállalatok legfőbb vezetése hivatalnokok kezébe került, akiknek rendszerint kevés tőkeérdekeltségük van a vállalatnál. Az ösztönös, cselekvő, előretörő vállalkozó típus helyébe így — éppen a legnagyobb vállalatok körében — mindinkább az elmélkedő, adminisztráló hivatalnok került, akinek legfőbb vágya a megfelelő lehetőségeket biztosító monopolisztikus, vagy kartelhelyzet megteremtése. Az üzletvitelnek a viszonyok mindenkorai változásához való gyors átállítása helyébe így a stabilizálás iránti törekvés lép.

Lehet, hogy ezt a beállítást a rossz viszonyok ideges atmoszférájának szemlélete torzítja. Sok benne a túlzás — de mégsem egészen igaztalan.

Mint minden ilyféle megállapításnak, ennek is legfőbb hibája az általánosítás. Valójában természetesen itt is, az egyéni különbségek döntő jelentőségűek. Az itt körvonalazott beállítottság inkább azoknál az egészen nagyranőtt konszerneknél jelentkezik, amelyekkel elsősorban a gazdasági fejlődés magasabb fokán álló országokban találkozunk. Fokozottabb mértékben lép fel azoknál az egyre nagyobb gazdasági jelentőséggel bíró közüzemeknél is, melyeknek vezetői többnyire a hivatali és nem üzleti életből kerülnek ki.

Annak eldöntése, hogy valamely szakmában mily üzemenagyság az optimális, amely mellett a leggazdaságosabb az üzletvitel, az egyes esetek speciális körülményeit szem előtt tartó, beható üzemgazdasági vizsgálatot igényel. Ennek rendjén válik megállapíthatóvá, hogy melyik az üzemnek az a nagysága, amelyen túl már a rentabilitás csökkenő jellegű. Itt, az általános jellegű vizsgálat helyett, a különböző foglalkozási ágak köréből vett néhány konkrét példa kapcsán csupán az üzemenagyságok különböző fokú rugalmasságának kérdését kívánjuk megvilágítani abból a szempontból, hogy *a gazdasági viszonyok leromlása idején melyik üzemenagyság mutat fel nagyobb ellentállóképességet*. A pénzüintézetek körében azt látjuk, hogy azok az igen súlyos összeomlások, amelyekkel elsősorban Ausztriában és Németországban találkozunk, nagy mértékben vezethetők vissza az erőltetett és kelően meg nem emésztett bankfuziókra. Hirtelen nagyranőtt pénzüintézeti szervezetek jöttek itt létre, amelyeknél a vezetésben nem lehetett meg a megkívánt egység, hiányzott a tökéletes áttekinthetőség. A hatáskörök megosztása következtében egyes ágazatokban tévedés, esetleg visszaélés útján, súlyos veszteségekre vezető, helytelen diszponálások történtek. A közelmúltban megtartott német bankkankét során komoly formában merültek fel oly kívánságok, hogy a túlságosan nagyranőtt bankegységeket kívánatos lenne megkísérelni

elemeire szétbontani, az egységes központi irányítással szemben a helyi megosztottság szempontjait érvényesíteni, a nagy centrális intézeteket életképes, önálló vidéki intézetekre tagolni. Ezekkel a törekvésekkel szemben azonban arra a mondásra hivatkozhatunk, hogy nagyon nehéz a rántottából megint tojást csinálni. A fuzionált, egységbe olvasztott intézetek szétválasztása gyakorlatilag alig megoldható feladat.

Nem érdektelen az a szempont sem, hogy a pénzüintézetek üzleti költségeinek alakulása sem változik aránylagosan az üzem nagyságához képest. A Berliner Sparkasse mutatta ki egy érdekes statisztikában,²⁸ hogy az egyes takarékkontókra eső üzleti költség ez intézeteknél viszonylag a legkisebb akkor volt, amikor a betéti állomány mindössze 600.000 márkát ért el. Amikor a betétállomány ennek majdnem kétszerezésére emelkedett, az egy-egy számlára eső üzleti költségnek már némi emelkedésével találkozunk — 4.63 M-val szemben 4.91 M-ra ugrott az átlagos költség. Az üzleti szervezet növelése, az ellenőrzési és igazgatási feladatok körének bővítése a rentabilitást is befolyásoló többletköltséget jelenthet.

A mi viszonyaink között különös jelentőséggel bír az a kérdés, hogy a *mezőgazdaság körében* a mai gazdasági válságban melyik üzemnagyság bizonyult rugalmasabbnak, melyik tudott jobban alkalmazkodni a gazdasági viszonyok leromlásához. A mezőgazdasági üzemnagyság problémája általában szintén egyike azoknak a vitakérdéseknek, amelyeket a különböző irányú hozzászólások végeláthatatlan sora igyekezett megvilágítani. Kétségtelen, hogy annak a kérdésnek a felvetésénél, hogy a nagybirtok, vagy a kisbirtok, mint üzemforma bizonyul-e gazdaságosabbnak, az általánosan oda-vetett válasz helyett, itt is a speciális viszonyokat szem előtt tartó szemlélet fog helyesnek bizonyulni, amely megfelelő figyelmet fordít az adott klimatikus, talaj, munkaviszonyokra, a piachoz való közelségre, arra, hogy mily termények termeléséről van szó, stb. Azok például, akik a nagybirtok fölényét szeretik hangoztatni, joggal hivatkozhatnak itt arra, hogy a nagybirtok termése a legfontosabb mezőgazdasági terményekben kat. holdanként állandóan nagyobb volt a nagy-, mint a kisbirtoknál s a nagyobb birtokok rendszerint minőségi vonatkozásban is vezetnek. Ha azonban e kérdés vizsgálatát arra a körre szorítjuk, hogy a *gazdasági válság idején* melyik üzemnagyság tüntet fel nagyobb ellenállóképességet, úgy könnyebben adhatjuk meg azt a feleletet, hogy a *kisgazdaságok tanúsítottak a gazdasági válsággal szemben nagyobb ellenállóképességet*. Áll ez termelésükre, mely a piac szükségleteihez fokozottabb mértékben alkalmazkodott. (Baromfi, tej, gyümölcs, zöldségtermelés.) Még inkább áll az

²⁸ Magazin der Wirtschaft. 1931. —601—602. o.

igények leszorításában kifejezésre jutó alkalmazkodásra. A kiscgazda beljebb húzta a nadrágszíját, amugy is szerény életstandardját még alacsonyabbra szorította, hogy így kötelezettségeinek eleget tudjon tenni. Az OMGE által már ezideig is publikált mezőgazdasági statisztikai adatokból ki-tűnőleg, a kiscgazda a válság idején termelésének viszonylag nagyobb részét hozta forgalomba, amivel kétségtelenül szorosán összefügg a Pénzintézeti Központ gazdaságstatisztikai osztálya által közrebocsátott statisztikának az a figyelemreméltó megállapítása is, hogy a kiscgazdák fennálló tartozási kötelezettségeiknek hitelezőkkel szemben viszonylag sokkal nagyobb mértékben tettek eleget, mint a nagyobb gazdák. Amig ugyanis a 20 holdon aluli gazdákra az egész rövidlejáratu pénzintézeti hitelnek 48%-a esett, addig az adósoknak ez a kategóriája a tőkehátralékosoknak csupán 34, a kamathátralékosoknak 28%-át éri el — aminek szükségképeni konzekvenciája az is, hogy a nagyobb gazdák aránylag nagyobb tőke- és kamathátralékkal szerepelnek.

Hasonló jellegű tendenciával találkozunk az árelosztás terén is. A különböző nagyságu üzletek költségeit összehasonlító részletes üzemenstatisztikák érdekes adatokat szolgáltatnak arra nézve, hogy a forgalomra eső költség százalékos aránya a kereskedelem körén belül nem a legnagyobb üzleteknél alakult a legkedvezőbbben.²⁹ Az optimális üzemenagyság, az üzletek természete szerint különböző volt s a tulajgyra dimenzionált áruházak, kereskedelmi konszernek, központi igazgatási és ellenőrzési költségei oly összeget értek el, amely a nagyobb üzleti forgalom mellett még megfelelően kalkulálhatónak bizonyult, de súlyos tehertétellé vált, a forgalom esökkenésének idején. A hatalmas adminisztrációval dolgozó üzletek itt is többnyire lassabban és kisebb mértékben tudtak hozzáidomulni a viszonyok változásához. Ennek a tételnek az erősítését láthatjuk azoknak az adatoknak az egybevetéséből is, amelyeket egyfelől néhány magyarországi szövetkezet, másrészt a fűszer-, gyarmat-, élelmiszerárakereskedelem körébe eső nagybani és detailkereskedelmi üzlet árainak összehasonlítása alapján nyertünk. Az áralakulás kérdéséről az 1933. év folyamán a Magyar Gazdaságkutató Intézet kiadásában megjelent kiadványunkban³⁰ számszerűen feltüntettük, hogy egyfelől az 1931 augusztus—decemberi időszakban mennyivel emelkedtek, másfelől az 1932. év folyamán menny-

²⁹ L. szerző: Az árak kialakulása a kereskedelmi forgalomban c. munkájának 25. oldalán foglalt adatokat. Az itt közreadott anyagból figyelemreméltó e részben az amerikai Harward Intézetnek az a megállapítása, mely szerint az üzletköltség a legkedvezőbbben a 250.000 dollárt meg nem haladó forgalmu áruházaknál alakult, ennél magasabb forgalmunál már emelkedett.

³⁰ Az árak alakulása az 1931 július—1933 áprilisi időszakban.

nyivel csökkentek az árak a szövetkezeteknél és a kereskedelemben.

Ez adatok szerint az áreltolódások %-ban kifejezve a következőképen alakultak :

	Nagybani detail áraknál			
	Szövetk.	Keresked.	Szövetk.	Keresked.
1931. VIII—XII....	+9.2	+21.8	+5.3	+21.3
1931. XII.—1932. XII.	-6.2	-15.3	-6.7	-13.7

E kimutatás azt mutatja, hogy a két fentjelzett időszakban úgy az áremelkedés, mint az árcsökkenés idején a százalékos eltérés a kereskedelemben, a szövetkezeteknél mutatkozó eltérésnek több mint kétszerese, sőt az 1931. évi áremelkedés a detailkereskedelemben a szövetkezetinek mintegy négyszerese volt.

Ez nyilvánvalóan összefügg azzal a jelenséggel, hogy a szövetkezet centrális vezetésével, jelentős árukészletével, árpolitikájában sokkal nagyobb mértékben igazodik meglévő árukészletének beszerzési áraihoz, mint a viszonylag kisebb raktárral dolgozó, nagyobb alkalmazkodó képességű kereskedelem, mely árait is inkább tudja az utánpótlási árhoz szabni. Az a kereskedő, aki aránylag kevés, vagy éppen semmi alkalmazottat sem foglalkoztat, az üzleti személyzeti rezsikiadásokat, saját életszínvonalának leszoritása árán, rendszerint hamarább és nagyobb mértékben tudja a viszonyok változásához idomítani, mint a nagy személyzeti apparátussal dolgozó szövetkezet. Egyik szövetkezetünk igazgatóságának jelentésében olvassuk, hogy az 1933. év során, a Közérdekeltségek Felügyelő Hatóságának intézkedésére, a szövetkezet személyzeti kiadásainak 1932-ben még 1,800.000 P-re rugó összege 1933-ban 1,100.000 P-re volt csökkenthető. E leszállítás kétségenkívül igen messzemenő, másfelől mégis azt állapíthatjuk meg, hogy a kisebb üzemmel dolgozó magánkereskedelem körében e kiadási tétel apasztásának szomorú folyamata jóval korábban s a Közérdekeltségek Felügyeleti Hatóságának közbenjövete nélkül volt keresztülvihető.

E kérdés megítélésénél szociális és politikai vonatkozások is lényeges szerepet játszanak s a gazdasági szempontból kialakuló helyzetképet messzemenően befolyásolják. Azt a folyamatot, amelyet az előzőekben úgy jelöltünk meg, mint a fix költségeknek proporcionális költségekre való átalakítása iránti törekvést, elsősorban szociális szempontból, a munkanélküliség csökkentése érdekében, nem egyszer az állami beavatkozás is előmozdítani törekszik. Nálunk a mezőgazdaság körében, az aratógépek használatának eltiltása szociális szem-

pontból azon a mindenképen helyeselhető meggondoláson alapszik, hogy ezen az uton a mezőgazdasági munkanélküliség csökkentése érhető el. Másfelől azonban kétségtelen az is, hogy ez a tiltó rendelkezés befolyással lehet a mezőgazdasági nagyüzemek rentabilitására, amelyek esetleg gépüzem mellett olcsóbb munkateljesítményhez juthatnának. De előtérbe lép ez a gondolat újabban az ipari termelés körében is, ahol pedig a gépüzem magasabbfoku rentabilitása még nyilvánvalóbb. Németországban újabban több rendelet tiltja el egyes iparágak körében újabb gépek felállítását. (Üveg-, dohányipar stb.) A beavatkozásnak ez a módja a különböző üzem nagyságok rentabilitása szempontjából különleges eltolódásokat hoz létre. Még élesebben jutnak kifejezésre az üzem nagyság elleni politikai szempontok azokban az akciókban, amelyek újabban elsősorban Németországban, de Ausztriában és Svájcban is jelentkeztek. A német nemzeti szocialista gazdaságpolitikának egyik legfontosabb megnyilatkozása a nagy áruházak és egységárüzletek elleni állásfoglalás volt és ennek megfelelően hívtak életre korlátozó jogszabályokat a közép- és kiskereskedelem pozíciójának erősítése érdekében.³¹ Ily tendenciák, bár szűkebb körben, újabban Ausztriában és Svájcban is érvényesültek. Hogy az állami beavatkozás ezen a vonalon, ha az a magasabb gazdaságosság elvét kívánja politikai megfontolások alapján háttérbe szorítani, a gazdasági haladás szempontjából mily veszélyeket rejthet magában, — bővebb indoklásra talán nem is szorul.

De ha az üzem nagyságok kérdését tisztán gazdasági szempontból vizsgáljuk is, nem szabad bizonyos optikai csalódások áldozatává esni. Amikor az előzőkben annak indokait vázoltuk, hogy a nagyobb üzemek a maguk viszonylag nagy fix költségtételével a konjunktúra leromlása idején rendszerint kevésbé rugalmasnak bizonyulnak, úgy másfelől nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szempontot, hogy azok a motívumok, amelyek kedvezőtlen konjunktúra idején hátrányukat éreztetik, a viszonyok javulásával és a kedvező konjunktúra időszakában e nagyobb üzemek fölényét biztosítják. Miután a tömegtermelésre beállított, degresszív költségtétellel dolgozó nagyobb üzem termelésének fokozásával önköltségét állandóan leszállítani képes, e nagyobb vállalatok a termelés fokozódása idején, olcsóbb árak mellett is, kedvezőbb rentabilitást mutathatnak fel. Így azután az itt tárgyalt problémának oly értelemben való eldöntéséhez juthatunk el, hogy kedvezőtlen gaz-

³¹ Legújabban Csehszlovákiában is a parlament elé terjesztettek egy javaslatot az egységárüzletek korlátozása érdekében. Igen figyelemreméltó a javaslat indokolásának következő megállapítása: „Az egységárakkal operáló áruházak az áruelosztás tulságosan gyors racionalizálását testesítik meg“.

dasági viszonyok idején a közép- és kisebb üzemek mutatnak rendszerint nagyobb rugalmasságot, ezek tudnak inkább a viszonyok változásához alkalmazkodni, ezzel szemben *a kedvező konjunkturát sokkal nagyobb mértékben a nagyüzemek tudják kihasználni.*

E megállapítás alapján, mint ezt a gazdag anyagot felölelő német gazdasági ankét tárgyalási anyagából is láthattuk, egyes szakmák körében a gyakorlati emberek oly meggyőződésre jutnak, hogy miután a háboru utáni időkben, úgy látszik, a konjunktúra-változás gyorsabb, mint az előtt, és a kedvezőtlen viszonyok továbbtartanak, mint a kedvezőek, a közép- és kisebb üzemnek sokkal jobb a helyzete, — a háboru előtti viszonyokkal való összehasonlításban is — mint a nagyüzemé.

Ez az alkalmazkodóképesség természetesen nem függ össze szervesen az üzem nagyságával. Éppen ez a vonatkozás az, ahol a vezetésben megnyilatkozó egyéni kezdeményezésnek oly nagy a jelentősége. A jól megszervezett, az itt érintett alkalmazkodási szempontokat megfelelően szem előtt tartó nagyüzem esetleg fölényesen meg tud küzdeni a romló konjunktúra nehézségeivel és üzletvitele a legnagyobbfoku rugalmasságot tüntetheti fel. Különösen áll ez abban az esetben, ha az üzem vagy üzlet nem tulságosan egy irányban specializálódott s így az átállítás lehetőségével megfelelően tud élni. Ezzel szemben közép- és kisüzemeknél elég gyakran találkozunk a változásokat figyelmen kívül hagyó konzervatizmussal, álpresztizs-szempontokhoz, a változott gazdasági viszonyokkal össze nem egyeztethető életstandardhoz való ragaszkodással.

Éppen az itt vázolt szempontok teszik indokolttá, hogy az üzemnagyság problémájánál ne valami általánosságban hangzó jelszó-politika, hanem minden foglalkozási ágon és szakmán belül a fennforgó speciális viszonyok beható vizsgálata érvényesüljön. Nem hagyható itt többek között figyelmen kívül az a szempont sem, hogy valamely termelési apparátusnak, egy nagyobb szabásu üzemnek létezése már magában véve oly adottság, amellyel számolni kell. Ily üzemek további működéséhez a befektetett tőke fenntartása, megmentése iránti érdekek is fűződnek. Azzal a tendenciával szemben, amellyel a gazdasági viszonyok leromlása idején a nagyobb üzemek működési lehetőségét állami beavatkozással, hatalmi szóval kíváná korbátozni, rendszerint nem azért, mert ez üzemek nem bizonyulnak gazdaságosnak, hanem ellenkezőleg, mert tulságosan is azoknak mutatkoznak, a gazdasági fejlődés életérdekei szempontjából azt a felfogást kell hangsúlyozni, hogy nem a jogszabályok útján való beavatkozás vezethet itt a kívánt eredményre, hanem a helyes eljárásnak csak az bizonyulhat, ha ezeket a kisebb gazdasági egységeket felruházzák a magasabb gazdasági kulturának

azokkal az eszközeivel, amelyek őket üzemük helyesebb megszervezésére, a gazdasági viszonyokkal minden tekintetben számoló észszerű racionalizálásra neveli és ezáltal versenyképességüket fokozza. Maradandó gazdasági eredmények csak gazdasági eszközökkel elért sikerek útján biztosíthatók itt is.

Az Északamerikai Egyesült Államokban, ahol a tudományos üzemvezetés oly messzemenően kifejlődött, e törekvések leghivatottabb szószólói juttatják kifejezésre azt az elvet, hogy a tömegtermelés és az üzem tudományos, vagy racionális vezetése nem szükségképpen egybeeső fogalmak, bár a valóságban rendszerint a nagyobb üzemek élnek a racionális üzletvezetés legfejlettebb eszközeivel. Viszont Per-son, az amerikai Taylor Society igazgatója, mutatott rá arra, hogy a racionális, tudományos üzemvezetés voltaképpen eredetileg a kisebb specializált üzemekből indult ki. Az üzemvezetés legmagasabb fejlődési fokon álló eszközeit rendszerint a kisebb üzemek is felhasználhatják termelésük gazdaságosságának fokozására.

V.

A rugalmasság hiányával találkozunk a vállalatok *tőkefelépítése* tekintetében is. Az a nagy értékcsökkenés, áreltoldás, amely az elmúlt évek folyamán a gazdasági élet minden ágában oly messzemenően érvényesült, egyáltalán nem jut kifejezésre a vállalatok mérlegadataiban. Megállapítható ez elsősorban azokra a vállalatokra vonatkozólag, amelyek nyilvános számadásra lévén kötelezve, közrebocsátott mérlegeikben adnak számot vagyontárgyaik értékeléséről.

Az itt vázolt jelenséget adatszerűen világítja meg az alábbi kimutatás, amely a budapesti tőzsdén ez idő szerint jegyzett, a feldolgozás tárgyát képező részvénytársaságokra vonatkozólag, egyfelől az 1930—32. évi mérlegadatokat alapján mutatkozó vállalati belértéket mutatja ki, másrészt ezzel szembeállítja azt az értékelést, amely az egyes részvények 1930 jun. 30-i és 1933 okt. 25-i tőzsdei jegyzései alapján a teljes részvénytársaság számbavételével adódik. (Az összehasonlítási alapul felvett időpontok lényegében azonos időszakokra vonatkoznak, mert az 1932. évi mérleg hatása az 1933. évi tőzsdei jegyzés során alakulhatott ki.) A vállalatok értékének e kétféle kiszámítási módszer alapján mutatkozó eredményei között — különösen egyes szakmákban — fennálló lényeges eltérések, reflektorszerűen világítják meg azt a nagy eltoldást, amely a vállalatok tőzsdei és mérlegszerű értékelése között ez időszakban mutatkozik. Igaz, hogy a tőzsdei értékelés sohasem esett teljesen össze a mérlegből mutatkozó értékkel. Az egyes tőzsdei részvénykötések bizonyára egészen más értéket is képviselnek, mint az a részvénytársaság.

amely a többséghez való tartozása folytán a részvénytársaság életére irányító befolyást gyakorolhat. Az alábbi kimutatásból azonban e részben is kitűnik, hogy a tőzsdei értékelésnek a mérleg szerinti belértékhez való viszonyítása, legalább is a vállalatok egy meglehetősen széles körére vonatkozólag nagy mértékben eltolódott s hogy az 1930-as tőzsdei jegyzések *a mérlegszerinti belérték jóval magasabb százalékának* felelnek meg, mint ahogyan az 1933. évi tőzsdei jegyzések az 1932. évi mérleg értékekhez viszonylanak. Az 1930. évi tőzsdei jegyzés átlaga az alábbi kimutatásban felvett tiz részvénytársaságra vonatkozólag az 1930. évi mérlegszerű értékek *63.2%-át* érte el. Ezzel szemben 1933-ban ugyanezen csoportok tőzsdei értékelésének átlaga az 1932. évi mérlegértékeknek csupán *38%-át* érte el.

Az 1933. évi tőzsdei jegyzésre vonatkozólag természetesen joggal felhozható az a megjegyzés, hogy a tőzsdei árfolyamjegyzés éppen a jelenlegi rendkívüli viszonyok között nem tekinthető már oly értékmérőnek, mint amilyennek még az 1930. év normálisabb viszonyai között kialakult árfolyamai bizonyultak. Nincs megfelelő részvénykereslet, az osztalék nem fejezi ki a vállalatok rentabilitását, aminthogy e részben külön jogszabály adja meg most a vállalatoknak azt a lehetőséget, hogy az osztalékfizetést mellőzhessék. De ha mindezeket a szempontokat teljes mértékben figyelembe vesszük is, mégis azt kell mondani, hogy a fentebb feltüntetett két értékelési mód közötti különbség nem vezethető vissza pusztán arra a körülményre, mintha a tőzsdei jegyzés értékmérő minőségében, már egyáltalán nem funkcionálna. Bizonyára nem mér ma oly pontosan, mint évekkel ezelőtt — de a nagy eltolódás lényeges okát még sem a hőmérő megromlásában, hanem a temperatura változásában kell keresni. A részvények tőzsdei árfolyama végső soron mégis csak az a realitás, amely azt juttatja kifejezésre, hogy e vállalat értékelése nem valamilyen elméleti becslés, hanem a kézzelfogható valóság jegyében, hogyan alakult. Ez adja meg a választ arra a kérdésre: tényleg mennyi pénzt lehet kapni az érdekeltség realizálása esetén. S ha ebből a szempontból figyelembe vesszük azt a jövedelmezőségi százalékot is, amely az egyes részvénytársaságokra vonatkozólag az alábbi kimutatásból kitűnőleg adódik, úgy megállapíthatjuk, hogy a tőzsdei árfolyamjegyzésben kialakult értékelési elvek, a tőkésítés százalékát véve figyelembe, nem mutatnak a rendes értékelési szempontoktól való oly eltérést, mint ahogyan ezt általában hinni szokták.³²

³² E részben igen érdekes összehasonlításra nyújthat alapot a mellékelt kimutatásban foglalt jövedelmezőségi adatoknak Varga István: A budapesti tőzsdén jegyzett részvények jövedelmezősége c. munkájában foglalt hasonló jellegű, az 1926—29. évekre kiterjedő adataival való egybevetése.

A részvénytársaságok megjelölése	Mérlegszerinti belérték 1000 P-ben		Mérleg szerinti belérték 1932-ben 1930-hoz képest	A tőzsde értékelése szerinti érték 1000 P-ben		A tőzsdei értékelés szerinti érték 1933. X. 25-én 1930-hoz képest	A tőzsdei értékelés a mérleg szerinti belérték %-ában		A jövedelmezőség %-a az összes részvények figyelembe vételével		A jövedelmezőség %-a az osztalékok nem fizetett részvények figyelembe vételével	
	1930	1932		1930. VI. 30. 1933. X. 25.	tőzsdei jegyz. alapj.		1930	1933	1930	1933	1930	1933
	évi mérlegek alapj.											
Gőzmalmok	33.686	27.229	-19.2	6.714	2.035	-69.7	19.9	7.4	5.8	0	8.7	0
Vasművek és gépgyárak	115.610	92.972	-19.6	77.499	16.326	-79.94	67	17.6	2.2	0.7	5.5	7.2
Sörgyárak és szeszipari vállalatok	89.007	80.346	-9.03	84.692	49.980	-41	95	62	3.8	1.4	7.7	4.2
Szállodák	7.844	7.943	+1.2	6.107	4.044	-34	78	50.9	6	3	6	6
Vegyipari vállalatok...	32.401	32.845	+1.3	18.900	8.873	-46.9	58.3	27	2.9	2	8.7	5.9
Közlekedési vállalatok .	97.633	102.825	+5	62.908	44.235	-29.7	64	43	4.2	2.3	5.6	4.6
Cukorgyárak	64.937	65.871	+1.2	24.606	22.667	-9.2	37	34.4	6.7	5.8	6.7	5.8
Gáz- és villamosági vállalatok	51.423	65.386	+27	52.936	58.265	+10.6	103	89	6.9	2.1	6.9	3.2
Bányák és téglyagyárak	272.592	267.332	-1.8	216.401	99.090	-54.2	79.4	37	6.8	6	6.7	7.7
Textilipari vállalatok .	56.476	59.486	+5.1	17.355	11.390	-34.4	30.7	19.1	4.4	6.8	5.5	8.5

Az előzőkben megrajzolt kép, a vállalatok mérlegadatai és azok tőzsdei értékelése között oly nagyfoku eltérésről ad számot, — különösen egyes vállalati csoportokban — amely normálisnak semmikép sem tekinthető. S a papiron szereplő és a valóságban létező értékek között mutatkozó ez az eltolódás még sokkal nagyobb mérvű, ha azokat a vállalatokat vesszük szemügyre, amelyeknek adatai az előző kimutatásban feldolgozást nem nyertek. Nem hagyható egészen figyelmen kívül az a körülmény, hogy *a tőzsdén jegyzett vállalatok általában a magyar közgazdasági élet legelső vonalában álló, legelőkelőbb részvénytársaságai s hogy az 1933. évi részvényjegyzések már amugy is csak a vállalatoknak szűkebb körére terjedtek ki.* A tőzsde szüneteltetése után újbóli jegyzésre csak azok a papirok kerültek, amelyeknél a válság pusztításaival szemben viszonylag a legnagyobbfoku ellenállással reméltek találkozni. A mellékelt kimutatásban megrajzolt kép így valójában a tőzsdén jegyzett vállalatok sorából, szakmailag és egyénileg a legegészségesebbnek talált magyar részvénytársaságok adatait tünteti fel. Ezzel szemben például a tizenegy legnagyobb magyar pénzintézet tőzsdei összértéke.³³ — ezek sorába bele nem értve a Nemzeti Bankot — 1928 december 31-ikén mintegy 395 millió pengőre rugott, míg ugyanezen részvények összértéke, a magánforgalomban ismert adatok alapján, 1933 végén csak 76 millió pengőt ért el, úgy hogy *az időközi árfolyamvesztés mintegy 80%-nak felel meg, ami kb. egybevág az ugyanezen pénzintézeteknél jelentkező azzal a 76% körüli osztalékesökkenéssel, amely az 1928. és 1932. üzletévek között mutatkozik.*

De ha általában részvénytársaságok mérlegadatait vetjük össze az utóbbi évekre vonatkozólag, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az értékek beállítása tekintetében nem történt változás, az állandó beruházások, az álló tőke változatlan vagy alig változó értékkel szerepelnek s általában az összes vagyontárgyaknál a leírások csekély mérvűek. A mérleg adatok csak annyiban változtak, hogy a likvidálási folyamat előrehaladásáról adnak számot: az igénybevett hitel, valamint a kintlévőségek és az árukészletek ezzel párhuzamosan haladó apadásáról.

Ha úgy e mérlegeknék, mint a nyilvános számadásra nem is kötelezett vállalatoknak a könyvekben, másfelől a valóságban jelentkező értékeit vetjük össze, azt találjuk, hogy itt a papír és a valóság között gyakran oly eltérések mutatkoznak, amelyeknek konzekvenciái elől kitérni nem lehet. Igaz, hogy a mérlegszerű és a valóságos érték között mindig volt bizonyos eltérés. A mérleg adatai a multon épülnek és

³³ Ez adatot dr. Stein Emilnek a Pester Lloyd 1932 december 31-iki számában megjelent cikke tartalmazza.

a jelent igyekeznek megrögzíteni. A gazdasági forgalomban kialakult értékelés a jelenre épül ugyan, de a jövőbe néz és különösen, amikor hasznot hajtó vagyontárgyak, üzemek értékeléséről van szó, a jövő lehetőségeit eszkomptálja mai értékben. A mérleg-retusirozással a multban is mindig kellett számolni, a körültekintő, óvatos mérlegkészítés is valójában e retusirozás egyik módja. Most már azonban igen sok esetben ott tartunk, hogy a mérlegből adódó kép már nem is egy ilyen kissé korrigált fényképhez hasonlítható, hanem inkább emlékeztet arra a közismert klisére, amelynek felhasználásával az obsitosok szokták volt szolgálatuk emlékét megörökíteni, úgy hogy maga az egész kép változatlanul ugyanaz volt s csak az üresen hagyott fej helyére ragasztották rá a megfelelő fényképet. Vállalataink nagyrésze is ilyen régi klisével dolgozik, a keret változatlanul, állandóan ugyanaz marad, csak az üzletév száma, amelyet a régi mérlegre újra ráragasztanak, változik évenként.

Jól tudjuk, hogy az itt vázolt kérdés gazdasági életünknek nemcsak egyik legnehezebben megoldható, de egyben legkényesebb problémája is. A rendkívüli viszonyokra való tekintettel egyideig sok indokoltsággal bírt az a felfogás is, hogy itt lényegében átmeneti megrázkódtatásokról van szó. Az a felfogás, amely a beállott változásokat, legalább is nagy részükben átmeneti jellegűeknek találta, már ezért sem látta indokoltnak, hogy a gazdasági élet alakulása szempontjából oly nagy jelentőségű értékskála átértékelésére kelljen gondolni. A lefolyt évek s az annak során kialakult helyzet azonban e részben annak felismerésére vezethettek, hogy e válság következményei, hatásai, — sőt egyelőre úgy látszik, maga a válság is — nem mulnak el egyhamar, nem tűnnek el nyomtalanul, aminthogy a konjunkturális kilengéseken kívül oly mélyreható strukturális változásokat is hoznak létre, amelyeknek az ár- és értékszinvonal alakulására való kihatásait megfelelően számba kell venni. E megállapításból pedig szükségképen azt a gyakorlati következtetést kell levonni, hogy annak a messzemenő eltérésnek a kigyenlítését, amely a mérlegadatok és a valóságos értékek között mutatkozik, meg kell kezdeni. Annak elismerése, hogy e probléma megoldása rendkívül súlyos feladatok elé állítja a gazdasági életet, még nem teszi indokolttá azt a felfogást, hogy — miután pedig a megoldásra váró feladat rendkívül súlyos, annak megoldásához nem is szabad hozzányulni — hanem ellenkezőleg, éppen ez a körülmény teszi szükségessé, hogy e kérdés rendezését mielőbb megkezdjük.

Erre az utra kell lépni, még ha tisztában is vagyunk azzal, hogy ily rendezésnek megvannak a maga hátrányai és veszélyei is. Bizonyos, hogy a mai árszinvonal kialakulásában erős szerepe van oly lélektani motivumoknak is,

amelyek az általános elkedvetlenedés hatása alatt messze-
menő túlzásokat mutatnak. Éppen e befolyásoló tényező hatá-
sának mérlegelése alapján, nem alaptalan az a remény, hogy
bizonyos értékelések, a viszonyoknak némi megjavulása, külö-
nösen a hitelélet megindulása esetén, máról-holnapra lényege-
sen kedvezőbbekké lehetnek. Bizonyos vagyontárgyak
íránt, a vállalkozások nagy számában való közreműködésre, jó-
formán nincs semmi érdeklődés. Nincs megfelelő ár, mert a
kereslet szinte teljességben hiányzik. Ezek az értékelési ne-
hézségek különösen ott jelentkeznek, ahol nagyobb ingatlanok,
üzemek, gyári berendezések értékesítésének kérdése merül fel.
A mérlegkészítés szabályai szerint a vagyontárgyak értékelé-
sénél a mai alacsony értékszinvonalnál rendszerint jóval ma-
gasabb beszerzési árakból lehet kiindulni. S itt talán nem
alaptalanul merülhet fel az a kérdés, hogy szabad-e máról-
holnapra egy pánik-értékelés árszintjére leugrani, amikor még
valójában így is csak fiktív árakat veszünk alapul, mert hi-
szen az értékesítés lehetősége — nagyrészt a hitelélet teljes
stagnációja következtében — többnyire még így sincs meg.

Szoktak hivatkozni arra a szempontra is, hogy az ala-
acsony értékelés a mérlegadatok oly összezsugorodására ve-
zetne, amely szélesebb körökben újabb nyugtalanságot vál-
tana ki. A számok kézzelfoghatósága tenné itt nyilvánvalóvá,
hogy az értékek mily mértékben csökkentek. A további prob-
léma pedig ott merül fel, hogy ezt a nagy értékesökkenést mi-
képen lehet megemészteni, hogy lehet annak fedezetére a
megfelelő alapot megtalálni. A német ipari és kereskedelmi
részvénytársaságokra vonatkozólag készült el egy kiszámítás,
amely abból indult ki, hogy a jelenlegi válság két-három éve
során a részvénytársaságok aktíváinak értékesökkenése, meg-
lehetősen óvatos becslés szerint, a 25%-ot érte el. Ha a német
részvénytársasági statisztikának abból az adatából indulunk
ki, mely szerint részvénytársaságok tőkéjének kb. 50%-a sa-
ját, 50%-a pedig idegen tőke, úgy miután a veszteség elsősor-
ban a saját tőkét csökkenti, lényegében az a helyzet áll fenn,
hogy a 25%-os értékesökkenés folytán a saját tőkének 50%-a
veszett el. A mi részvénytársasági statisztikánk adatai alap-
ján is azt kellene megállapítanunk, hogy a végső számok te-
kintetében a német viszonyokhoz hasonló helyzetkép alakulna
ki. Emellett természetesen nem hagyható figyelmen kívül,
hogy minden ilyen összefoglaló átlagszámításnak elsősorban
illusztratív jellege van. A helyzet a különböző vállalatoknál
eltérő módon alakul. Eltekintve attól, hogy maga az értékel-
tolódás sem érvényesül egyforma mértékben s hogy, amint
ezt egyébként az előzőkben közreadott tőzsdei értékelés is
mutatja, egyes szakmákhoz tartozó vállalatok a mai válság
során is viszonylag megfelelő ellentállóképességet mutattak,
a vállalat üzletágához, tőkefelépítéséhez, az üzletvezetés előre-

látásához és körültekintéséhez képest is igen eltérő credmények alakulnak ki. Vannak vállalatok, amelyek minden idegen tőke igénybevétele nélkül dolgoznak, ezeknél éppen úgy, mint azoknál a vállalatoknál, amelyeknél a saját tőke a veszteség kiegyenlítésére elegendő alapot nyújt, a veszteség teljes mértékben a saját tőkét érinti. Elég nagy számban lesznek azonban oly vállalatok is, amelyeknél a saját tőke a felmerülő veszteség fedezésére nem lesz elegendő, hanem ahol a hitelezők is kénytelenek lesznek a beálló értékesökkenés kiegyenlítésére — a vállalat szanálása érdekében — áldozatokat hozni. Ez súlyos problémák elé állíthatja a hitelezőket, ezek sorában a pénzüintézeteket, amelyek kénytelenek lesznek követeléseik fedezeti alapja tekintetében e lecsökkentett értékszinvo-nallal számolni. Ennek a körülménynek a mérlegelése kétség-telenül érezte már a hatását abban a részvényértékelésben, amellyel az előzők szerint a pénzüintézetek tekintetében találko-zunk. Valószínűnek kell tartanunk, hogy ily értékátállítás kapcsán nagyobb számban fognak felmerülni oly esetek, ahol a hitelező követelését részvényérdekelttséggé lesz kénytelen át-alakítani, már a követelések likvidálásának nehézségei miatt is. Szerepet játszhat itt azonban az a meggondolás is, hogy azok, akik ezt a most jelentkező nagy értékesökkenést átme-neti jelenségnek tartják és így azt remélik, hogy megfelelő idő múlva, egyes értékek emelkedése következhet be, előny-ben részesíthetik a részvényes pozícióját a hitelezőé felett, mert amíg az a hitelező, aki most engedményt nyújt adósá-nak, az elengedett részt végleg elveszíti, addig a részvény a vagyon aránylagos részére biztosít jogokat a részvényesnek és így nyitva hagyja a lehetőségét annak, hogy a kedvező irányban beálló értékeltolódás a most elveszettnek látszó ér-ték egészben vagy részben való pótlását jelenthesse.

Mind e nehézségek tudatában s a kérdés gazdasági és technikai megoldásával felmerülő súlyos problémák ismeretében is arra az eredményre kell jutni, hogy a kérdés megoldást igényel s meg kell szüntetni azt a ma fenn-álló nagy ellentétet, amely a papíron és a valóságban je-lentkező értékek között mutatkozik. A leglényegesebb szem-pont itt az, hogy *az élet már messzemenően előrehaladt a prob-léma megoldásának útján.* Nemcsak e részvényárfolyamok kialakulásánál, hanem minden üzleti elhatározásnál *a mai tényleges értékszinvo-nal az irányadó.* A még megoldásra váró feladat *a külső* elrendezés mikéntjére vonatkozik. S azt, hogy a vállalati mérlegek a tényleges helyzethez közeledjenek, nemcsak mérlegesztétikai és erkölcsi szempontok teszik kívána-tossá, nemcsak az a nyomatékos gazdasági érdek, amely álta-lában *a mérlegvalódiság* elvének lehető érvényesüléséhez fű-ződik, hanem ezen túlmenőleg reális, közvetlenül jelentkező *gyakorlati szempontok* is. Alapvető jelentőségű a vállalatok

rentabilitása szempontjából, hogy üzletvitelük körében mily tőkét kell számításba venniük. Nem egy oly vállalat akad, amely a korábbi értékelések alapján mutatkozó nagyobb tőkét kamatoztatni nem tudja s a mutatkozó nyereségből a nagyobb értékben felvett vagyontárgyaknál szükséges leírásokra sem talál fedezetet. Emellett üzlete, üzeme alapjában véve még egészséges is lehet és ha szerényebb tőkealapokra tudna átállítódni, úgy meg volna a lehetősége annak, hogy még a mai kedvezőtlen viszonyok közt is eredményesen dolgozhasson. Kétségtelenül jogos tehát az a kívánság, hogy azokat a hatalmas veszteségeket, amelyek az értékszínvonal általános csökkenéséből állanak elő, ne kelljen a vállalatoknak normális üzletvitelük keretében megoldandó problémának tekinteni. *A normális leírások útján e kérdés végső megoldásához eljutni amugy sem lehet.* Azoknak a zavaroknak a kiküszöbölése érdekében, amelyeket az ily irányu törekvések az üzletvitel megfelelő alakulására jelenthetnek, helyénvalónak mutatkozik egy mélyebbre ható operatív beavatkozással megkísérelni a reális értékalap helyreállítását. A rendkívüli eltolódások következtében *egy finanszírozási értékiegyenlítődésre, új értékalapra való áttérésre kell gondolni*, ami más szóval annyit jelent, hogy annak a gyakorlatban rendszerint ugyis kivihetetlen törekvésnek feladásával, mely a beállott értékvesztéseket az elérhető üzleteredményből leírás útján akarná fedezni, *az értékeknek ezt az új átcsoportosítását a tőkeszámlákon foganatosított egyszeri leértékelési aktussal viszi keresztül.* Itt tehát — egy bár fordított irányban haladó — körülbelül hasonló jellegű átállítási eljárásra kerülne a sor, mint amilyennel *az aranymérleg útján megoldott felértékelésnél* találkoztunk.³⁴

E megoldás nyugalmi állapotot teremtene, kiküszöbölné azt a diszparitást, amely ma az élet és az üzleti könyvek adatai között mutatkozik s megadná a lehetőségét annak, hogy a vállalatok a valóságnak megfelelő értékalapon fejtsék ki tevékenységüket. E megoldás jelentős előnyei az üzleti kalkuláció

³⁴ E kérdés technikai megoldása, amellyel itt egyébként behatóbban nem foglalkozhatunk, sokkal nehezebb, mint amilyen az aranymérleg elkészítése volt. Feljavítani a mérleget, kedvezőbb számokkal jelentkezni, könnyebb, hálásabb probléma, mint lerontani a meglévő mérlegadatokat. A már általunk is kiemelt lélektani szempontokra való tekintettel oly megoldással találkozunk pl. a német részvényjog keretében, amely a passzívák — ideértve a vállalati tőkét is — épségben hagyása érdekében a leértékelt aktívák helyébe egy külön *elértéktelenedési számlának* az aktívák sorába való beállítását engedi meg, amely a vállalat nyereségeiből öt év alatt törleszthető. Ez tehát *az anticipált nyereségnek kiegyenlítő mérlegtételként való alkalmazása.* Hasonló szempontok érvényesülnek a különböző amortizációs kasszák létsítésénél is. A leírásra szoruló tételeknek egyes intézményekre való átruházása ad itt is lehetőséget a beállott értékcsökkenésnek hosszabb időn át történő pótlására.

szempontjából ott jelentkeznének, hogy a vállalatnak a lecsökkentett tőkealapon, kamat és leírás szempontjából *kevesebb teherrel* kellene számolnia. Ezáltal *olcsóbbá tehetné áralkulációját* és egyben üzemének rentabilitását is könnyebben biztosíthatná. Ez a megoldás véget vetne annak a vitának is, amely ma, az árelemzések során, az önköltség-kalkuláció helyessége tekintetében szokott felmerülni, amikor a vállalati tőke kamata szerepel a költségelemek sorában. Az önköltségszámításnak ez a módja elvi szempontból valójában nem kifogásolható. De figyelemreméltó ezzel szemben az a meggondolás is, amely szerint akkor, amikor a vállalatnak csak egy része áll üzemben, vagy az üzem csak kis részben használható ki, e kamatszámítást csak a ténylegesen üzemben lévő, vagy a kihasznált üzemrészre kellene korlátozni. Egyébként ugyanis a még tényleg működő üzemnek oly aránytalanul súlyos megterhelése állana elő, hogy azt egy normál kalkulációba — amely eredetileg mindig az üzem megfelelő kihasználásának feltételezésén alapszik — alig lehet beilleszteni. Amikor oly eltérő felfogások érvényesülnek, amelyek mindegyikének meg van a jogosultsága, úgy rendszerint nem az eltérő álláspontok összeegyeztetésére, hanem az azok felmerültére alapot szolgáltató helyzet megváltoztatására kell gondolni. Ez adott esetben úgy állhat be, egyértelműen világos helyzettel csak akkor számolhatunk, ha *a vállalatok üzletvitelük keretében nem lesznek kénytelenek oly tőkeérték továbbviteléről, kamatoztatásáról, pótlásáról gondoskodni, amely a valóságban már nem áll fenn.* Ez a széles alapon végbemenő tőkerendezés ilyképen, egy egészségesebb önköltség-kalkuláció alap megteremtésével, megjavítaná a vállalatok rentabilitását is, ami végeredményében még a vállalkozási kedv fellendítése szempontjából is előnyösen éreztetheti hatását.

E kérdés további, komoly gyakorlati jelentőséggel bíró vonatkozása azon a vonalon is jelentkezik, amely a mai viszonyok között a magángazdaság tevékenységét oly messzemenően befolyásolja: *a közteherviselés* szempontjából. A társulati adó alá eső alanyok ugyanis, az újabb rendelkezések következtében, az előírt minimális adótételt abban az esetben is kötelesek megfizetni, ha tényleg nem érnek el nyereséget. Ez a minimális adótétel ez idő szerint a különböző pótlékolások folytán *a 8 ezrelék körül* mozog. Ez adóztatási rendszer következtében ezek szerint a társulati adót — legalább is a megállapított minimális adó tekintetében — lényegében vagyonaadónak tekinthetjük, amely a társaság saját tőkái alapján nyer kiszámítást. Teljesen figyelmen kívül hagyva annak a kérdésnek a további vizsgálatát, vajjon indokolt-e, hogy ez a speciális vagyonaadó egyedül a társulati adó alá eső alanyokra nyerjen alkalmazást — itt főképp azt a szempontot emeljük ki,

hogy e vállalatok igen nagy része, az értékeltolódások figyelmen kívül hagyása következtében, *a vagyonadó jellegű közszolgáltatást a már nem létező vagyon után rója le* — aminek figyelembevételébe ugyancsak megfontolást érdemel akkor, amikor a valóságnak megfelelő mérlegállapot helyreállításáról esik szó.

Az első lépés az itt vázolt probléma megoldása irányában oly lehetőségnek megadása volna, amely a helyzet nehézségeivel és az óvatosság szempontjaival egyaránt számolva, egyelőre *a vállalatok belátására* bizná azt, hogy a tőkerendezésnek itt vázolt folyamatát igénybe kívánják-e venni, vagy sem? A megfelelően megállapítandó jogszabályok, adó- és illetékügyi rendelkezések — amelyeknek sorában az alaptőke megkönnyített leszállítási lehetőségére, a szükségesnek mutatókozó egyszeri jelentős leírás adómentességére gondolunk első sorban — a vállalatok belátására bizná azt, hogy ezzel a lehetőséggel élni kívánnak-e, vagy sem? Ilykép legalább is megindulna ezen a vonalon is a beállott változásokhoz történő alkalmazkodás folyamata, a szabályozás *fakultatív* jellege pedig elkerülhetővé tenné a nagyobb megrázkódtatásokat és semmiképp sem jelentene erőszakos belenyulást a vállalatok életébe. Valószínűnek kell emellett tartanunk azt, hogy a tőkerendezésen átment, tisztázott helyzetben levő vállalatok általában annyival kedvezőbb megítélésére találnának a gazdasági életben, hogy egymagában véve ez a körülmény is, e lehetőség kimerítésére serkentő hatást gyakorolna.

György Ernő.

Irányított mezőgazdaság.

Az utóbbi hónapokban mind sűrűbben ötlük szemünkbe ez a jelszó. A legtöbben lélek nélkül ismétlik, még jobbik esetben is azt értve a szón, ami éppen eszükbe jut. Mások új leplet látnak benne magánérdekeik elbujtatására, vagy mulasztásaikra takaróul.

Azonban van a szónak komolyabb és lelkiismeretesebb használata is, bárha ezt is sokfelől fenyegeti az agrárstatisztikának és agrárbürokráciának már Tisza István által megrótt az a szokása, „hogy nem vesz tudomást oly tényekről, amelyek elég merészek az ő bábai szolgálata nélkül látni napvilágot és tényekké válnak, mielőtt ügydarabok lettek volna.“¹

Ámde ma már fízsteletreméltó tapasztalat és nem vitatott tekintély is sokfelől támogatja a tervgazdálkodást, vagy ha csak az áralakulás kényszerítő hatása alatt kíván a termelés elosztásába esetenként befolyjni: — „irányított gazdálkodást“, mellyel kerettörvény formájában hamarosan az országgyűlés is foglalkozni fog. Mi az alábbiakban nem állítjuk szembe a két árnyalatot. Hiszen a kikényszerített termelési rend lényegében akkor is erőszakos külső beavatkozás, ha a kényszer csak a piaci kontingensekből törvényes felhatalmazás útján való kizárásában nyilvánul. Ha én is termelhetnék lent, de a devizakontingenssel, vagy külkereskedelmi kontingenssel felemelt árban az én lentermésem nem részesül, akkor termelési szabadságom csak papíron van meg.

Enyhébb és reálisabb változata az irányításnak a *továbbra is szabadon termelt* mezőgazdasági javak az eddiginél rendszerebb értékesítése, ha nem kíván sem közvetve sem közvetlenül visszahatni a termelés üzemenként független beosztásába. Az értékesítés ily megszervezése nem ütközik össze a mezőgazdaság benső agronomikus és üzemi elveivel s nem rendeli alá utóbbiakat az értékesítés érdekeinek anélkül, hogy az értékesítés érdekeit is tapasztalatilag vagy elméletileg megnyugtatóan át tudná világítani. A kötött gazdálkodás, mely kívülről feleslegeink elé mered, elkerülhetetlenné teheti az értékesítés óvatos megszervezését, de persze ezt is csak úgy, hogy egyenlegül nagyobb nemzetgazdasági haszon maradjon, mint maradna a ke-

¹ 1897. II. 19-i országgyűlési beszédében. L. gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Budapest, M. Tud. Akadémia. 1930. I. 402.

reslet szabad minőségi válogatása és árversenye révén. Fejlesztéseink folyamán a mezőgazdasági terménypiac e magáért való, külön problémájával nem kívánunk foglalkozni. Az értékesítés kérdését csak a termelés szabadságával kapcsolatban érintjük. Meggyőződésünk szerint azonban a termelés javasolt megkötése nemcsak a hatályos termelés, de még a hatályos értékesítés nézőpontjából is okszerűtlennek látszik.

A tervgazdálkodás, vagy irányított gazdálkodás mozgalmának komoly fordulatát, azt, hogy a mozgalom kormányképes lett és törvénykönyveink felé töri már az utat, agrárválságunk katasztrófális fordulata magyarázza. Méreteit, szivósságát, tanácstalanságát tekintve, ez a katasztrófa nem hasonlítható a háborút megelőző évtizedek agrárválságaihoz, amelyekkel szemben ott állt a közös vámterület felfogó hullámtörése.

A gazdasági élet vérkeringésébe 1914-ben a világháború kitörésekor az első erőszakos tervgazdasági intézkedésekkel oltották be világszerte a pusztulás baktériumait, melyek virulenciájukban folytonosan emelkedve, ma már az egész művelt világ gazdasági és erkölcsi összeroppanását eredményezik. A világ gazdasági szervezete ma talán legjobban a karcinomás szervezethez hasonlít, melynek szervei s ezek sejtjei elrákosodtak. Jellemzi a rákosodást, hogy a felsőbbrendű szervezetbe a munkamegosztás elve alapján egyesült sejtek, a különleges funkciókkal megbízott szervek a rákbetegség folytán csak magukkal törődő önálló életet akarnak élni, megtagadják az anyagforgalom továbbítását, azt az összemunkálást, amely a szervezet életét eddig fenntartotta. Öncélú, a közösséget megtagadó sejthalmazokká, daganatokká fejlődnek. A rákos szövetek egyetlen törekvése, hogy visszazuhanhassanak egypár hónap alatt a fejlődési folyamat évmillióin át elért csúcáról, a homo sapiens-ből, egysejtű nyálkává. Most már ennek egy sejtje elvégzi a legprimitív formában az összes életfunkciókat. Táplálkozik, szaporodik, minden munkamegosztás nélkül, de büszke önállósággal.

Pontosan ugyanez a helyzet a gazdasági életben is. A világgazdasági munkamegosztásig tökéletesedett szervezet sejtjei az egyes országok gazdaságai megrákosodtak, megbomlottak, nagyzási tébolyba estek. Mindegyik egész életet, önálló életet, sejtéletet, vegetálást akar. Mintha az agy nemcsak gondolkodni, de táplálkozni és emészteni is törekednék, a tüdő pedig a vérkeringését önállóan akarná ezentúl szabályozni, de még a vese szerepét is be szeretné tölteni. Svájc a hegyek tetején buzát erőszakol és a természet alkalmatlanságát kipótolja 45 Pengős állampénztári árkezeséssel. A ködös Anglia a cukorrépat kinozza, a hiányzó napsugarat, és végül is hiányzó cukrot megint csak közpénzből, tehát az ökonomikus termelési ágak rovására pótolja.

De kerüljünk közelebb. A világ második legnagyobb ma-

lomipara Budapesten volt. Máról-holnapra elvesztette létalapját a termelőterületek és piacok szétforgácsolása folytán. Ezzel kapcsolatban rájöttünk arra, hogy mi tulajdonképpen nem gabonatermelő ország vagyunk, hanem textilország. A csehek, akik eddig kitűnő posztót adtak lisztünkért cserébe, rájöttek, hogy ők tulajdonképpen acélbuza-ország, melynek malomiparra van szüksége. Megindult a nagy „átszervezés“. Lebontották a magyar malmot, a gépeket átcipelték a szomszédba, ott újból felállították. Helyette hozták az elzárkózásunk folytán ott feleslegessé váló textilipari gépeket. Ezeket itt állították fel újból. Az évszázados malomipari tapasztalat szövetség gyárt, generációk folytán specializált cseh szövőmester pedig buzászsákokkal küzködik és így tovább. E rákos oszlási folyamat számára találtak azonban a nemzeti önáltatásnak kedvező hangzatos nevet, azt, hogy „gazdasági önellátás“. Ennek a folyamatnak a csucspontját jelenti a mult nyáron olvasott ujsághír, hogy a budapesti kofák pultján megjelent az Egerben, üvegházban termelt ananász. Micsoda diadala az önellátás rendszerének! Mennyi embernek ad kenyeret! Szénbányász, üvegfúvó, vasgyár, lakatos, asztalos, kőműves és még villanyszerelő is a kvarclámpákhoz. Ráadásul potom 20 pengős kilóár mellett a termelés lukrativnak látszik. Ahelyett, hogy Hawaiban egyszerűen letépnék ágairól és elküldenék 20 filléres áron cserébe C. vitaminos szegedi paprikáért.

Csak természetes, hogy e fejtetőre állított gazdasági viszonyok közt a betegesen erőszakolt új termelési ágak, állami támogatás és piacbiztosítás nélkül fenn nem állhatnak. Megindul tehát az új létérti harc, ahol a kiválasztódás nem alkalmassági alapon történik, amelyben nem az boldogul, aki legolcsóbban termel, hanem az, aki a legnagyobb szubvenciót, adómentességet és vámpáncélt, ujabban egész egyszerűen behozatali tilalmat tud magának kiverekedni. Ez a természetellenes kiválasztás azonban magában nem biztosítaná ezeknek a mesterségesen fenntartott termelési ágaknak multhatatlanul szükséges légüres teret, mert hiszen a feltornázott belföldi árak képesek volnának új belföldi konkurenciát támasztani. Ez ellen sürgősen tenni kell. A védelem kétirányú: 1. a már meglévő konkurenciával akár bel-, akár külföldi gazdasági nyomás igénybevételével kartellbe kell lépni; 2. az így kitermelt monopolisztikus helyzet biztosítására pedig az államhatalom igénybevételével elejét kell venni annak, hogy újabb vállalatok alakulhassanak, melyekkel osztozni kellene. A magángazdasági jövedelmezőség így meg volna rögzítve. A közgazdasági, a nemzeti jövedelem azonban nem gyarapodott. Nem gyarapodott, mert ezt a jövedelmet nem a gazdasági szükségszerűség, a versenyben való helytállás szülte, hanem legnagyobb részben egyes termelési ágak és a fogyasztók indokolatlan megterheléséből származik. Nemzetgazdasági szempontból nem új jövedelmi

forrás, hanem csak új jövedelemmegoszlás keletkezik. Az „önellátás“ így virulón szolgálhatja a magángyarapodást, de ugyanakkor aláaknázhatja a nemzeti társadalom egyetemes érdekeit.

Az osztrák-magyar vámterület szétrobbantása után az „önellátás“ rákja minket is megfertőzött. Sokat emlegetett agrárország létünkre rátértünk a melegházi ipar pártolására. A gazdák angyali naivitással tapsoltak az ipari védvámok kompenzációjaként adott agrár védvámoknak, amelyek pedig az agráréxport országnak nem többet használnak, mint a döglött lónak a patkó. Az eredmény előrelátható volt. Míg a gazda a legélesebb verseny mellett világpiaci árakon értékesített, üzemi és személyes szükségleteit a világparitási árakat messze túlhaladó árakon volt kénytelen beszerezni. Mezőgazdasági népességünk ennek hatására rohamosan kezdett szegényedni. A folyamat kezdetén az egyedüli védekezésre, a beszerzéseknek minimumra való redukálására, az extenzitásra a gazda még nem tért rá, mert hitelhez juthatott. Így az ipar még sokáig nem érezte a fordulatot. A hitelválság beköszöntével azonban a gazdák vásárlásaikat jóformán beszüntették, mert nem volt miből. Az agrárválság ezekután rohamosan éreztette hatását a vévők nagyrészt elvesztő gyáriparral is. Egyesek csodálatos rövidlátással még ma is azt hiszik, hogy igen, baj van, de csak a szomszéd fog elpusztulni, én megmaradok. Nem akarják meglátani, hogy a gazdasági élet szervesen összefüggő egész, organizmus, amely csak együtt és egyszerre fejlődhetik. Nem a másik rovására, hanem egymás hasznára. Nem akarják meglátani, hogy pl. a drága ruházkodás agyonüti a gépipart is, a műtrágyagyárat is, stb. Mert ha a gazda utolsó pengőjét kénytelen ruhára költeni, már nem tud ekét, vetőgépet, műtrágyát, vagy éppen traktorokat vásárolni. Sőt a végén a maga természetle lent és gyapjút házilag fogja feldolgozni, hogy így magát lehetőleg a végtelenségig függetlenítse. „Önellátásra“ fog berendezkedni ő is. Tagadhatatlan, hogy még ily középkori gazdasági berendezkedés mellett is meg lehet élni e hazában, de tartósan nem 9 millió embernek, hanem vagy 3 milliónak. Mi tehát a teendő? A „többtermelés“, a „beruházás“, a „földreform“, a „termelés átszervezése“, a „telepítés“ stb. többé-kevésbé levitézlett csodaszerek. Mind szebbnél szebb eszméket képviseltek, azonban felelőtlenül alkalmazva a legalkalmatlanabb időben. Rendszerint akkor ráncigálták őket elő, elnagyoltan, vagy megkésve — amikor éppen *más problémáknak* kellett volna az érdeklődés homlokterében állani. Sőt ha jobban megfigyeljük a dolgot, rájövünk, hogy egyes érdekeltségek e csodaszerekkel ép azt akarták elérni, hogy népünk figyelmét az igazán fájó pontokról eltereljék. Károlyi Sándor gróf egy ízben ezt a színelv agrárizmust a piros posztóhoz hasonlította, mellyel elvonják a bika figyelmét a közelgő döféstől.

Attól tartunk, a tervgazdálkodás, vagy ahogy ujabban sokkal enyhébben kifejezik az „irányított gazdálkodás“ jó-hiszemű és tiszteletreméltó agrár képviselői nem veszik észre az új monopoliumokra spekuláló álhiveik mind tömegesebb háttéri felvonulását, akik soha oly bőven nem kerestek, mint az utóbbi évek piaci restriktióiban. S valóban: soha annyi fogadatlan szószóló még nem jött át az ellentáborból agrárvendégségbe, mint amióta tervelünk és irányítunk. Valahány dolgot nem értő nagykép van az országban, az most mind nekünk tervel és minket irányít.

Hát hiszen volt terv, volt irányítás agrárkulturánkban eddig is, azelőtt is. A mezőgazdaságunk vezetése ma földművelési kormányzatunk törvényes feladata, s ő valóban létesít állattenyésztési, szőlő, gyümölcstermelési körzeteket, irányítja az apaállatok és vetőmagvak kiutalását, stb. Mi is ezen túlmenően a tervgazdálkodás, vagy irányított gazdálkodás többlete? Az egyes gazda is tervez vagy irányít, amikor üzemét a természeti és piaci viszonyok, de legfőképpen saját szellemi képességeinek adottságaihoz formálja. Már ez milyen óriási feladat. Ismerni kell földjét, klímáját, saját hajlamait, a vidék munkásviszonyait, a piaci viszonyokat. Ezenfelül azonban jósként kellene meglátni és megéreznie egy évvel előre a termést és a várható áralakulást, hogy kalkulációjának ez az ismeretlenje halomra ne döntse az egyenletet. Mindezek a számvetések az intelligens tanult vezetőt megbíró nagyüzemnél egyszer-másszor valamennyire sikerülhetnek. De még kivétel számban is hogyan birkózhat meg ezekkel a problémákkal az egyszerű kisember, a paraszt? Hogyan birkózhat meg ezekkel a természettudományi, jogi, közgazdasági és technikai ismereteket feltételező műveletekkel, amelyekkel a mezőgazdasági üzem át van szöve? Hiszen ehhez képest akár egy Ford-üzem megszervezése is könnyű feladat, lévén itt mechanizmusról és nem organizmusról szó.

A megoldás egyszerűbb, mint gondolnók, a mezőgazdaság nem ujkeletű termelési ág s évezredes tapasztalatokra tekinthet vissza. Évezredes tapasztalat szülte azokat a termelési ágakat és eljárásokat, amelyeket a gazda alkalmaz. Aki józan konzervativizmussal ehhez tartja magát, azt az évek átlagában nagy csalódás nem érheti. És ezt teszi a paraszt.

De ugyan hol, kinél vannak felraktározva az egész ország mezőgazdaságának kitervelésére, irányítására elégséges ily évezredes tapasztalatok? Ki győzi akárcsak „paraszt ésszel is“ millió különböző nevezőjű üzemünk csak egyenként és konkrétan megfogható problematikáját? A földművelési kormány igazgatása csak a termelés kivételes ágazataira alkalmazza irányító befolyását és csak oly esetekben, mikor közbelépésének értéke már tudományosan vitathatatlan és tapasztalatilag kipróbált. Minden elsietett irányítást (pl. a műtrágya-kényszer tervét)

közvéleményünk nyomása alatt a földmivelési kormány elvetett.

Ezzel szemben a tervgazdálkodás vagy irányított gazdálkodás meg akar felelni a következő követelményeknek:

1. Ismernie kell a piacot, annak szükségleteit, ma és egy év múlva, mire a termelési év lezárul.

2. Ismernie kell a jövő évi termés mennyiségét, az összes eshetőségek, tehát időjárás, rovarkár, stb., stb. figyelembevételével.

3. Ellenőriznie kell 15 millió hold földet és vagy kétmillió termelőt, hogy a rákényszerített termelési kereteket betartsa és hogy ezt módjában van-e betartani.

Ma, amikor forr az egész világ, amikor Stalinok, Hitlerok és Rooseveltek keverik csodaszereiket, amikor a font, a dollár, a világkereskedelem értékmérői is kopni kezdenek, a termelő vagy irányító gazdaságnak előre kellene látnia az 1934—35-ös év áralakulását, az akkor eljövendő kereskedelempolitikai és valutáris viszonyokat és terméseredményeket, ha csak nem a levegőben lógnak tervei és nem a kaosz felé irányítja azt, ami ma még csak konfuzió.

Emellett tisztában kell lennünk azzal is, hogyha sikerül a megszervezés, már csak formailag is, ezzel a magunk emberségéből való mindennapi életünket állami onnipotencia alá rendeljük. Államhatalmi kényszer igénybevétele nélkül a termelés országos szervezése meg sem kezdhető, át sem tekinthető. Adattai, ellenőrző szervei, felelősségvállalása hiányzik a mozgalomnak, ha csak az állam nem azonosítja magát vele. Már pedig a politikai hatalom tulfejlődése a gazdaság üzemi feladatainak kiszabásáig, a dologhoz nem értő, merev előírásokon nyargaló és politikai szempontokra figyelő papirgazdáknak, vagy éppen-séggel üzemi csendőrségnek rendelné alá a rögét ismerő józan-ságát és a szakértelem találékonyságát.

De hát hogyan is tudna akármiféle központ mezőgazdasági tervet, minden üzemre ráhuzható irányítást létesíteni, amikor a mezőgazdaság természete ezt még az egyes üzemek jól ismert, folyton szemmel tartható individuális keretében is csak alig teszi lehetővé? Minden gazda készít évente üzemtervet, az egyik papíron, a másik a fejében, de nem hiszem, hogy egyszer is megesett volna, hogy valaki százszázalékig be tudta volna tartani az előirányzatot. Mennyivel reménytelenebb az egész ország vetésforgóját Budapesten megszerkeszteni! A mezőgazdasági üzem organikus voltából kifolyólag minden csekély változtatás az egész organizációt érinti, a változtatások hatását elszigetelni nem lehet. Pl. Csökkentem egy gazdaság tehénlétszámát. Ez érinti közvetlenül forgatókészülékemet, mert a tejből gyorsan térülő pénzeszegeket máshonnan kell pótolni. Már ebből is egész sereg kölcsönhatás származik. Az állattenyésztés általában és így a tehéntartás is, csak egy értékesítési formája

a növénytermelésnek, ha tehát kevesebb tehenet tartok, növényi termékeimet vagy más állattal kell feltakarmányoznom, tehát értékesítenem, vagy egyenesen a piacon kell takarmányt eladnom. Minthogy a piacra szálas, gyök és gumós takarmányokat rendszeresen nem lehet eladni és egyes mellékterményeket, mint pl. leveles cukorrépafej, vagy fengeriszár stb. legtöbbször egyáltalában nem lehet pénzzé tenni, felmerül az a kérdés, mit csináljak ezekkel, illetve növénytermelésemet ennek megfelelően hogyan kell átszerveznem? Újabb kérdés: mi lesz a legelővel, hogyan hasznosítom? A trágya kiesését hogyan tudom pótolni? Angol süldőimnek mit adok lefölezött tej helyett? A teheneseket tudom-e foglalkoztatni? Stb., stb. Láthatjuk, hogy a legegyszerűbb intézkedés mint rezdül át az egész gazdaságon. *A hatás ily módon gyűrűzik tovább az irányított üzemből a nem irányítottra is.* Csakhogy a centrális rendelkezés továbbregzései még bizonytalanabbak. Az országra szóló kölcsönhatásokat pedig sokkal kevésbé ismerjük és sokkal kevésbé van módunkban azokat ellensúlyozni, mint az üzemieket. A tervgazdálkodás ilyen generális formában el sem képzelhető. Ily terv felérne az anarchiával. Az egyéni kezdeményezés a helyi viszonyok ismerete, az időjárás változásával előálló kiszámíthatatlan mennyiségi és minőségi változások a „terv“-ből hiányoznának. Elhanyagolásuk aránytalanul több nemzetgazdasági veszteséggel járna, mint amennyi nemzetgazdasági hasznot a „terv“ optimális keresztülvitele hozhatna.

A tervgazdálkodás ötletét propagálói az ipari termeléstől iesték el. Látták, hogy ezen a zárt területen védvámok, most már a behozatali tilalom árnyékában kartellizálódott ipar milyen kitűnően tudja érdekeit megvédeni s hogy képes az általános összeomlás közepette rögzített magas áraival horribilis jövedelmeket elérni, melyek mint Tyler népszövetségi megbízott multkori jelentésében is megállapította, az egész világon egyedül állanak. A mezőgazdasági kartell hivei az ebmarást a szóróval akarják gyógyítani, szem előtt tévesztik a következő alapvető különbségeket az ipar és a mezőgazdaság közt:

1. A gyáripar kevés szakképzett és intelligens ember kezében van. Ezt a kevés embert könnyű érdekeik azonosságáról meggyőzve kartellbe tömöríteni.

2. A gyáripar pontosan ismeri a rendelkezésre álló piacokat és azok fogyasztását.

3. Termelése mechanikus, tehát nem függ a természet eshetőségeitől. Ennek megfelelően pontosan meg tudja szabni a termelendő mennyiséget. Rayonirozva az értékesítést, kikapcsolva a versenyt, a célul kitűzött árakat el tudja érni.

A mezőgazdaság mindezek közül a feltételek közül eggyel sem rendelkezik.

1. Kétmillió termelőt, akiknek nagyrésze kiscgazda, kellene

ugyanolyan hatásosan megszervezni, mint ahogy az ipari kartell 10—12 gyárat megszervez.

2. Nem ismerjük a mezőgazdasági termékek fogyasztását, termékeinek nagy részét a mezőgazdaság üzemén belül elfogyasztja (sertés, árpa vagy baromfi). Egymással konkurráló, alternatív fogyasztási cikkekkel termelünk (pl. buza-rozs, tengeri-burgonya).

3. Nem tudjuk a termelés mennyiségét szabályozni (termésingadozás), de ugyanazon termésmennyiségnek is évek szerint más és más a minőségi értéke, keresettsége, romlandósága. Az elmondottakból az is logikusan következik, hogy a mezőgazdaság különféle ágazatai különféle mértékben alkalmasak tervgazdálkodásra, vagy irányításra, hogy az irányító gazdálkodás mértékadó magyar propagálói egészséges ösztönrel emlegetik azokat az ágazatokat, amelyekben kísérletük még viszonylag legkisebb kockázattal jár. Nagyobb megrázkódtatás vagy üzemi katasztrófa nélkül, sőt egyenlegkép előnyös végeredmény reményével foghat hozzá az irányítás oly termelési ágak megszervezéséhez, amelyek:

1. kevés kézben vannak,
2. melyek fogyasztása ismert,
3. amelyek (egyes üzemekben kismértékben termeltetve) termésmennyiségei nagyjából kiegyensúlyozhatók.

Ahol ezek az adottságok megvannak, ott már eddig találkozhattunk tervszerű termeléssel. Ilyen a dohánytermesztés, ahol monopólium van. Csak engedéllyel termelhető és csak a kincstárnak adható el. Minőségét kincstárilag osztályozzák, árát a kincstár állapítja meg. A cukorrépa, a szesz, a tej, egyes magtermelési ágak, melyek külföldi vevő részére előre kialakított áron, könnyen körülírható minőségekben termeltetnek, alkalmasabbak az irányított termelésre, mint pl. a szőlőtermelés. Elképzelhető a tervgazdálkodás a többi, ezekhez hasonló karakterű termékekre is. Így pl. a kender, a len, a cirok, a repce, a komló stb. tipikusan a nagyüzem, tehát már egy tervgazdasági felület termékei, vagy legalább is alkalmasak nagyüzemi termesztésre. Ezek azonban együttvéve is csak 80—90.000 kat. holdon termeltetnek, az összes szántóterület nem egészen egy százalékán. Az egész mezőgazdaság területi kontingentálása tekintetében jelentőségük csekély. A tervgazdálkodási lehetőségek tehát a mezőgazdaságban igen szűk térre szorulnak, itt is főként a nagyüzemre korlátozódnak. Ügyelni kell, hogy a 80—90.000 hold nemzetgazdasági jelentőségét ne tullozzák a tervgazdálkodás egyoldalú hívei vagy érdekeltjei. A szántóföldi terület tervgazdálkodásra alkalmas egy százaléka nem részesülhet az arra nem alkalmas 99 százalék rovására sokszoros vámpolitikai vagy valutapolitikai kedvezésben, mert hiszen ez a tervgazdálkodást szembeállítaná az általános érdekekkel.

Tegyük fel azonban, hogy az egész okfejtésem hamis.

Sikerül az *egész* mezőgazdasági termelést és értékesítést tervszerűen keresztülvinni és ez a szervezet jól is funkcionál. A termelt feleslegeket tehát egykézből lehet a külföldnek kínálni, ott a világpiaci árakon értékesíteni, anélkül, hogy ez a monopolisztikus helyzetnél fogva, a belföldi árakat is magával rántathatná. A belföldi árakkal lehetne kompenzálni a veszteséges exportot. Vagy egyszerűen csak annyit kell termeltetni, amennyi a belfogyasztást fedezi. Ezek szerint belföldi árak a mezőgazdaság érdekeinek megfelelő nivóra volnának emelhetők. A fogyasztó tehát kényszerhelyzetbe hozható, részére tetszőleges árakat irhatunk elő. Igen ám, de miből fizesse? Hogyan képzelhető el, hogy az ország lakosságának nagyobbik felét kitartsa a kisebbik fele, mely már amúgy is agyon van terhelve a kartellizált ipar magas áraival és a megsokszorozódott közterhekkel. Ha az összes lakosságot számbavesszük, az 1920-as népszámlálás adatai szerint az ország kerekén 8 milliónyi lakosa közül volt:

iparos	1.5 millió lélek
gazda	4.5 „ „
egyéb foglalkozású	2.0 „ „

Az egész maradékréteg, mely az ipar és a mezőgazdasági tervgazdálkodás súlyát viseli, kerekén az egész lakosságnak egy-negyede. Ebből azonban még a kereskedelmi népesség jórészét is le kell számítani, hisz a tervgazdálkodás kenyerek javát veszi el, tehát ezek sem lehetnek abban a helyzetben, hogy másokat eltarthassanak, sőt ezek is közsegítségre fognak szorulni. Hogy képzelhető el tehát, hogy ez a maradék kis réteg, amely túlnyomó többségben amúgy sem produktív nemzetgazdasági szempontból, eltartsa a termelő osztályokat, viselje azoknak deficitjét. Ezt meg lehet tenni Svájcban, ahol a mezőgazdasági népesség egy-negyede az összlakosságnak, háromnegyede pedig gazdag tőkés és nagyiparos és azok jól fizetett alkalmazottja, akik meg sem érzik a 45 pengős buzaárgaranciát. De hogyan volna lehetséges ez a gyenge vásárlóképességgel szemben? Nálunk sikerülhetett ez a rendszer ideig-óráig a viszonylag kis-méretű gyáripárunkban, de nem sikerülhet az ország többségét jelentő mezőgazdaságnak. Mindenkinek rosszul megy a dolga, tehát a gyáripárt tartsa el a mezőgazdaság és mikor aztán ennek is rosszul megy, háriítsák át az ipar plus mezőgazdaság terhét a maradék szabadfoglalkozásuakra és lateinerekre, akiket viszont az előbbi termelőrétegek produktivitása tart el. Tehát emeljük fel magunkat Münchhausenként saját copfunál fogva. Hiszen a megdrágított tisztviselőbudget hamarosan felemelt adó formájában jelentkeznék, ha pedig adóforrás hiján a tisztviselőbudget emelkedni nem tudna, a fogyasztás csökkenne. *A csökkenő fogyasztóképesség folytán csak az árak volnának emelhetők, nem a gazdai jövedelmek.* Ne feledjük, hogy a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet számadatai

szerint 1909—13-ról 1929-re Európa, Amerika és Ausztrália népessége 14 százalékkal nőtt, a földkerekség kalászos és kukoricatermése azonban csak 8.4 százalékkal.²

A főtermények árhanatlanását nem a túltermelés, hanem a csökkent fogyasztás okozza. Tervgazdálkodás volna-e az, amely a fogyasztás további csökkenésével járna?

Mi az oka, hogy a magyar közönség, amely már egyszer átélte a háborús és bolsevik tervgazdálkodás sorbanálló jólétét, ezt a sokszor megátkozott rendszert most mégis kedvezően fogadja? Az egyik okot igen találóan jelöli meg egy cikkében Pályi Menyhért. Csodálatosképpen, mondja, ma világszerte a csőd szélén álló nagyvállalkozók, nagyiparosok és nagybirtokosok lelkesednek a szovjettervekért. Egyszerű a nyitja. Amíg keresni lehetett, addig jó volt a szabad verseny, most, hogy rá kellene fizetni, fizessen rá a köz. A tervgazdálkodás a „vesztések szocializálása“. Nem is rossz gondolat, mondja, hogy minden üzletembernek, ki veszteséggel dolgozik, garantálják az árat. Mindenki, ki nem értett hozzá, hogy saját üzemét tervszerűen vezesse, most terveket készít az egész közgazdaság számára“. „Ki ma rossz gazda, mind jó nemzetgazda“ mondja Romhányiban Gyulay Pál.

Van aztán még egy ok, ez az ok már sajtóságon ma-
gyar. Nálunk csodálatosképp kitűnő sajtója támad minden olyan mezőgazdasági tervnek, amely az adott időpontban alkalmas arra, hogy az élesedő közfigyelmet az agrárrollóról, erről a szántatlan földeket és mezitlábás nyomort okozó szörnyű diszparitátsárról elterelje. Alig hogy a bolettafedezet előteremtésére pénzügyminiszterünk bátor kezdeményezéssel néhány kivételesen kedvezményezett iparágat is megadóztatott, egyszerre megindult a roham a boletta ellen. Sajnos, üzleti és üzemi kérdésekben mezei népességünk kevésbé iskolázott, a városi ember pedig úgy ad üzleti és üzemi tanácsokat a gazdáknak, mintha kafferek közé küldött misszionárius volna. Miért nem bolygatja senki a tanácsadó hasábokon pl. a vasipar racionalizáló problémáit? Pedig a kettő közül a mechanikus problémák volnának az egyszerűbbek. Hogy itt nem honi előítéletről vagy nehézkes gazdaéjszjárásról van szó, arra nézve legyen szabad idéznem az angol gazdák hasonló közhangulatáról szóló egyik beszámolót a londoni Times mezőgazdasági mellékletéből:³ „A farmerek irtóznak minden üzemi beavatkozástól és érthető is. Aki ismeri a talajok különböző összetételét, az éghajlat eltéréseit, utóbbiak visszahatását előbbiekre, az tudni fogja, milyen keveset használ akár az állam, akár a magánbürokrácia beavatkozása a mezőgazdasági termelésbe. A föld és jószág kezelésében e kettő sokszor elválaszthatatlanul egybefonódó kölcsönhatásá-

² Annuaire Intern. de Statistique Agricole,

³ Times, 1929. május 27.

ban, *kell, hogy üzemének határain belül a farmer legyen a legfelsőbb tekintély.* Valóban: csak ő ismerheti az általa művelt föld minden tulajdonságát, sőt szeszélyét.“ Ugyanezt mondja a német Aereboe, az osztrák Strakosch, a svájci Laur, ugyanezt régi tanítómestereink Thessedik Sámuel, Farkasfalvi Farkas Ferenc, Korizmics László, Cserhádi Sándor. De — és ez véres iróniája a sorsnak — ugyanezt tanítja az oroszok legjelentékenyebb üzemtanára, Tschajanov is:⁴ „Általános (üzemi) utasítások, sablonok nem képzelhetők e részben, hiszen minden körülményben a sajátosságok százaiból kell kiindulni, amelyeket általános megfontolások révén lehetetlen kipuhatolni.“ „A gazda tevékenységét annyira megszabják a helyi körülmények, annyira egyéni jellegű az, kivitele annyira függ a megművelt terület minden göröngyének sajátosságától, hogy *idegen akarat kívülről csak valamennyire belterjes üzemet irányítani képtelen.* Azt lehet mondani, a mezőgazda egész művészete ép abban áll, hogy ki tudja használni ezeket a sajátosságokat. Csak maga a gazda, aki üzemét évek hosszú során át gyakorlatilag kitanulta, képes azt sikeresen vezetni, vagy éppen átszervezni.

Szovjetország nagy üzemtanára sem bizonyult prófétaának saját hazájában, Tschajanov intő szavát a tervgazdálkodás erőszakolása ellen sehol sem szivlelték meg oly kevésbé, mint Oroszországban. Szovjetországban immár 15 éve gazdálkodnak „tervszerűen“.

A szovjet terveit nem korlátozzák erkölcsi meggondolások, nem kéri tőle számon senki a gazdaságosság szempontjait, akaratát tüzzel-vassal vihette keresztül, legfeljebb kivégzési iparát kellett taylorizálni, hogy gyorsabban menjen az ellentállók kiirtása. És mi az eredmény? Az orosz nép szegényebb és nyomorultabb, mint valaha. Hiába a sok millió holdas „buzagyarak“: Moszkvában ma is sorban állanak a kenyérért! Jellemző azonban, hogy még a szovjet is csak legutoljára mert hozzányulni a *mezőgazdasági* termelés szocializálásához. A nagy üzemek keretében az összes termények közül a gabona illik bele a legjobban a pjetiletkába. Ennek termelése mechanizálható legnagyobb mértékben. Az oroszországi tervgazdálkodást itt kezdték meg, tehát éppen itt kellett volna a legnagyobb eredményeket elérni. Az eredmények a következők: A gabonakivitel alakulása, ha 1913. év = 100, akkor

1928/29	=	0
1929/30	=	22
1930/31	=	62
1931/32	=	48
1932/33	=	8

A szovjet legrégebben *tervgazdálkodó* üzemei az állami ga-

⁴ Prof. Alexander Tschajanov: Die Sozialagronomie, Berlin, 1924.

bonagyárak. Ezekben kellene tehát a legnagyobb eredményeket elérni. Ezzel szemben Stalin 1933. év január 7-én tartott beszédében beismeri, hogy ezek az állami üzemek sem rentabilisak. Nem csoda, hogy termésátlagai 30%-kal rosszabbak, mint az egész orosz átlag, tehát a kis üzem, és a közös üzemekbe egyesített parasztbirtokok átlaga. Hogy a parasztbirtokok kollektív tervgazdálkodásba való kényszerítése milyen jólétet fakasztott, arra jellemző az 1932 augusztus 7-én napvilágot látott rendelet, mely szerint a lábon álló gabonát lelegelő éhező embercsordát le kell löni, mint a többi duvadakat. A washingtoni földművelési kormány hivatalos lapja jelenti a múlt év januárból, hogy a lábon álló termés elhordása rablóbandák által folyik tovább ez évben is és hogy a buzavidékeken valóságos hadiállapot uralkodik.⁵ Termésátlagaik is megdöbbentően alacsonyak: 1929-ben 2.85, 1930-ban 3.8, 1931-ben 1.95 q katasztrális holdanként.⁶ A gazdag ukrán fekete földből A. J. Gayster moszkvai tanár 1931-ben katasztrális holdra átszámítva a következő hozamokat közli: őszi buza 5.07, tavaszi buza 3.88 q.⁷ Ugyancsak Gayster a kaukázusi proletár üzemekben 646, a kisebb majorokban 768, a kiscgazdáknál 956 liternek mondja az évi átlagtejelést, ami a mi hazai eredményeinknek $\frac{1}{4}$ -e.⁸ Különösen a parasztüzemek megszűnése óta rohamos az orosz állatállomány csökkenése. 1929—1930-ban növendékmarha 30, a juh és kecskeállomány 23, a sertésállomány 35%-kal csökkent.⁹ Az *Agrárprobleme* c. hivatalos orosz kiadványban K. Rubinstein: Getreideausfuhr und ihre Perspektiven c. cikkében mint dicsérendő dolgot említi, hogy a 100.000 holdas állami gabonagyárakban egy állatot sem látni. (1929 óta a lóállomány 12, az ökörállomány 50%-kal csökkent.) Ezzel szemben a Pravda című szovjetujság 1933 augusztus 10-i számában¹⁰ keservesen panaszolja az aratás megakadását, a 16.000 combine gyenge kihasználása folytán.

Pedig a szovjet a tervgazdálkodás egész vonalán embertelenül levonta a konzekvenciákat. Feláldozta a törzsökös parasztságát, hogy „terveit“ és „irányítását“ az önálló kis egyszintenciák legázolásával valósítsa meg.¹⁰

A gazdáknak, de az egész gazdasági életnek is nem tervek, hanem szabadság, a szabad kereskedelem kell. Divattá vált az elavult szabadkereskedelmi iskola csődjéről beszélni, az 1914. év óta világszerte fokozódó irányítás és tervgazdálkodás csődjét „a liberálizmusra“ tölteni. Uj világok vajudásáról beszélni, uj

⁵ Foreign Crops and Markets 1933. aug. 28.

⁶ Weltwirtschaftl. Archiv. 1932. Prof. Boris Bruskus, Russlands Getreideausfuhr.

⁷ Proceedings of the Internat. Conference of Agricult. Econ. 350. oldal.

⁸ Ugyanott.

⁹ Foreign Crops and Markets 1933. augusztus 14.

¹⁰ Id. Foreign. Crop. and Markets 1933. szeptember.

gazdasági rendnek a kialakulásáról álmodozni csak az ok és az okozat összetévesztésével lehet, mert a bajok forrása ép a fokozódó beavatkozásokból ered. A nemzetközi munkamegosztáson és szabadforgalmon alapuló, az emberiség legnagyobb fejlődési korszakát jelentő „liberalizmus“ nem mesterséges irányzat, divat vagy jelszó, hanem a természet örök törvényeinek gazdasági téren való érvényesülése. Ép olyan örökérvényű törvényszerűség, mint a gravitáció vagy a biológiában az evolúció. Ezek megdőlteről beszélni csak felületes szemlélődés alapján lehet. Popovics Sándor, a Nemzeti Bank elnöke, a világszerte elismert tudós gazdaságpolitikus újévi cikkében „Válság és kibontakozás“, a következőképp nyilatkozik, klasszikus tömörséggel állapítván meg a bajok okát és az orvoslás módját. „A gondolatok világába is belefurakodott a mételenség“, mondja, „a háboru előtti társadalom vezetőeszméit egyszerre elavultaknak, károsaknak mondják és gyökeres változásokat követeltek és részben érvényesítettek is.“ „Utóbbi téren kifejlesztették az eldarabolásból kialakult területek autarchiára való törekvését, oly gazdasági rendszer bevezetését, amelyben a termelés természetes előfeltételeinek hiányát a köz terhére pótolták. Átterjed ez a folyamat természetes ellenhatásként más országokra is. A forgalmi szabadság, szabad árucseré helyébe a mesterségesen irányított gazdálkodás lépett. Visszaestünk a primitív viszonyok közé.“ „Három körülmény erősítette meg az így kialakult helyzetet. Az egyik az, hogy mint mindig, a meglévő állapot új érdekeltségeket teremtett, amelyek annak fenntartása mellett foglalnak állást, a második az, hogy az emberek egy része hozzátörődött életstandardja leszállításához, a harmadik az, hogy az autarchia, a gazdasági élet megrendszabályozása, a bürokráciának szerzett új érvényesülési lehetőségeket.“ „Az ilyen időkben — mondja — lépnek fel azután különböző javaslatok és kísérletezések, hogyan lehetne a megakadt életfunkciókat ismét mozgásba hozni.“ A kibontakozás útját Popovics a politikamentes szakszerű gazdasági kezelésben látja.

Ez örök igazságok ellenvetéseként stereotípen ismételtetik az „új eszmék“ hirdetői, hogy ez mind igaz is lehet, azonban ha az egész világ ezt teszi, akkor minékünk sem marad más hátra, mint ebben elmerülni. Ez csak féligazság. Még ha bele kell is helyezkednünk elveink fenntartásával az adottságokba, ezt csak az adottságok okszerű és óvatos felhasználásával szabad megtennünk olyképpen, hogy az egészségesen szelektáló gazdasági szabadságtól a mezőgazdaság nagy bajaiban is csak a kikerülhetetlen mértékig térünk el, mindig örömmel állva készen a szabadgazdálkodás mentül teljesebb helyreállítására. Addig is megkötést csak biztos erőgyarapodás kedvéért vállaljunk, s ne tévesszük szem elől, hogy a mezőgazdasági termelés rögről-rögre, percről-percre változó feladatait schema-

tikus irányítás csak szakadatlan erő- és anyagpazarlás árán szabályozhatja.

A következőkben nagy vonásokban vázolni igyekszem egynéhányat azok közül a problémák közül, amelyek a mai kötött gazdasági viszonyok közt is sikerrel megoldhatók s amelyek segíthetnek a gazdákon anélkül, hogy termelési szabadságukat fel kellene áldozni.

1. Az agrárrolló fojtogató nyomásának enyhítése.

2. A ránk kényszerített devizagazdálkodás okszerű, tisztességes és közmegnyugvást keltő teherelosztása a foglalkozási ágak között, de az egyes mezőgazdasági üzemek között is.

3. Az autarchiás piacokon ránk kényszerített kompenzációs üzemek okszerű, tisztességes és közmegnyugvást keltő elosztása a kötött gazdálkodás terheinek igazságos enyhítése érdekében.

Ezek azok a legfájóbb agrársebek, amelyek a mai keretek közt is gyógyíthatók. Ezek az intézkedések azonban többé-kevésbé tüneti kezelések. Szerény véleményem szerint gyökeres megoldás, végleges segítség nem képzelhető el ma már önállóan a mezőgazdaság terén. A gazdasági bajok összefüggnek más termelési ágak bajaival, az egész közületi berendezkedéseink problémáival. Izolált intézkedések, vagy tüneti kezelések nem hozhatnak végleges és szervezeti javulást, ha a változott viszonyokhoz való gyökeres és tökéletes alkalmazkodás elvét nem sikerül egyetemes érvényre juttatnunk. A mai válság nem akut jellegű, hanem krónikus, melyből csak lépésről-lépésre keresztülvitt racionalizálás vezethet ki. A „tervgazdálkodásnak“ az egész állami és önkormányzati berendezkedés leépítésével, racionalizálásával, taylorizálásával kell kezdődnie, folytatódnia az egész magyar gazdaságpolitika revideálásával. Ezek természetesen nehéz problémák, göröngyös utak, melyek nem hoznak pillanatnyi sikereket, sem „állásokat“, de egy biztos, hogy reálisak, mert nem ütköznek össze az élet parancsaival.

Az elmondottakban igyekeztem a „tervgazdálkodás“ termelési vonatkozásait megvilágítani. A következőkben egész röviden utalok azokra a veszedelmekre, amelyeket politikai téren idézhet fel.

Amint láttuk, a dolog természeténél fogva a kisüzem, a paraszt a tervgazdálkodásból kimarad. Annak *esetleges* részlet-eredményei is a nagyüzemre korlátozódnak. Még a szovjet sem próbálta meg a *lehetetlent*, a paraszti tervgazdálkodást, hanem a paraszt-birtokot *kommunizálta*, a parasztot *proletárrá* tette. Ezt nyilván nem akarhatja, nem akarja nálunk senki. Mégis mi lesz a tervgazdálkodás politikuma? A paraszt azt fogja látni, hogy a gazdák érdekében történnek ugyan intézkedések, de ő ezekből mindig kimarad. Azt fogja hinni (még ha tárgyilag téved is: majd lesznek, akik ezt vele elhitetik), hogy a jó, jövedelmező üzemágakat, mind a nagyüzemnek juttatják, sőt

készakarva hagyják ki a parasztot. A nagyüzemé a dohánytermelés, a szesztermelés, a cukorrépa, a len, a kender, a tejmonopólium, a hizlalás kiviteli kontingensei s majd a nagyüzemé lesz a tervgazdálkodás folyamányaként még az a pár üzemág is, ami még megszervezhető, irányítható s amely ma a kevés, még jövedelmet hozó üzemág közé tartozik. Elképzelhető-e, hogy ebbe a helyzetbe a paraszttömegek belenyugodjanak és ne váljanak a nagyüzemellenes demagógok olcsó prédájává?

Az egész vonalon keresztülrészakolt „tervgazdasági rendszer“ az egyént még rosszabb helyzetbe hozhatja, mint a kommunizmus, mert a rákényszerített termelési rend kockázatát az egyénnek kell viselnie. Ez pedig nagyon veszélyes lelki folyamatokra vezethet. Kivánatosná teheti a vegetáló gazda előtt a szovjet-propaganda csábképeit, hisz az egész különbség csak a mind terhesebbé váló magántulajdoni elv feladásán mulik.

A tervgazdaság olyan szellemeket képes felidézni, amelyeket nem fog tudni visszaparancsolni, mert ezen az uton nincs megállás. Mint minden bürokrácia, ugy ez is idővel öncélává válik és önmagát növeli. Százszor is meg kell gondolnunk, amíg erre a veszélyes utra engedjük lépni az ország alapját jelentő gazdatömegeket.

Badics József.

Közlemények.

A gyapjuértékesítés megszervezése a közszállítások útján.

A magyar nyersgyapju gazdaságos termelésének és főleg értékesítésének ügyével az utóbbi hónapokban rendkívül sokat foglalkoztak az illetékes körök. A gazdaérdekeltségek, a földművelésügyi és kereskedelemügyi minisztérium, valamint a gyapjut feldolgozó gyárak hosszú hónapokon keresztül tárgyalták a gyapjuértékesítés problémáját, anélkül azonban, hogy végleges megoldást sikerült volna találniuk. A gazdák és a gyapjufeldolgozó gyárak között ugyanis akkora ellentét mutatkozott e kérdésben, hogy azt áthidalni a tárgyalásokon nem sikerült. A magyar gyapjuértékesítés kérdésének megértésére ismertetni fogjuk a nyersgyapju jelentőségét, a gazda, valamint a gyárak álláspontját, illetőleg tervezeit, hogy mindezek ismeretében reámutassunk azután egy olyan megoldásra, amely gyökeres javulást hozhatna az egész kérdésben.

Magyarországon jelenleg 1.1 millió darab juhot tenyésztenek, amelyről évente 4.5 millió kg. gyapjut nyírnak. Ennek a zsiros gyapjunak az értéke, a jelenlegi 2 pengős árat véve számításba, 9 millió pengő. Magyarország gyapjufogyasztása évenként 17 millió kg.-ra tehető, a jelenlegi 4.5 millió kg. tehát csak alig valamivel több mint az összfogyasztás egynegyede. A mennyiség szempontjából tehát a mai gyapjutermelés rendkívül csekély, úgyhogy a növelésének hosszú időn keresztül semmi akadálya nem lehet. Ez a 17 millió kg.-os fogyasztás azonban természetesen felőlel minden minőségű és finomságú gyapjut, amelyet idehaza mind termelni vagy nem lehet, vagy nem érdemes. Így a 17 millió kg.-ból néhány millió kg. elesik, azaz annnyival kevesebb juhot lehetne csak tartanunk. E kieséssel szemben azonban van egy ellentétel is. Mi sok olyan minőséget termelünk, amelyet viszont a külföld keres; sőt azt mondhatnók: igen erősen keres. Ilyen standardizált minőséget tehát exportálhatunk, ami végeredményben kiegyenliti az importálandó mennyiséggel kieső juhállományt. A kérdés végeredményében oda hat ki, hogy az exportképes minőségek standardizálásával juhállományunk a mai állapotának többszörösére fejleszthető mindenféle kockázat vagy külkereskedelmi hátrány nélkül.

A gyapjuértékesítés megszervezésének irányítóit ezek a tények vezették; ebből kiindulva és erre támaszkodva tették meg javaslatukat. A gazdák szervezete a juhállomány fejlesztését igen helyesen az árkérdésnél fogta meg és a jelenlegi juhállomány bázisán indul neki az értékesítés megoldásának. A gazdák szervezete a nyersgyapju értékesítésének kérdésében a következő: Biztosítsák fix ár, kg.-ként 2 pengő, amely minden változástól mentesen olyan kalkulációs

alapot nyújt a gazdáknak, amely érdemessé teszi számára a gyapju-termelést. Ha a gazda tudja előre, hogy gyapjuját el tudja adni és pedig olyan áron, mely költségeit fedezi, akkor fog juhtenyésztéssel foglalkozni. Hogy pedig kellően berendezkedhessék és megfelelő beruházásokat tehessen, szükség van arra is, hogy ez a fix ár egy minimális időszakra, a jelen esetben öt esztendőre biztosíttassék. Kikapcsolni tehát a világpiaci szertelenségeket és egy nekiindulási időszakot biztosítani, ez volt a gazdák kívánsága.

A gyáripar ezzel szemben a következő biztosítékokra volt csak hajlandó: A gyapju árát fix ár helyett csak a mindenkori világpiaci áron kívánta megállapítani. Átvételi kötelezettséget vállalt ugyan az összes termelendő magyar gyapjura, de csak a mindenkori világpiaci áron, amihez hozzászámítja még a pengő 30—35%-os különbözetét, azaz a hazai és külföldi értékelés közötti különbséget. Ez magában véve nem jelent semmit, mert ha a gyár gyapjut behozni kényszerül, ezt a felárat ígyis-ugyis meg kell fizetnie. A másik fontos kikötésnek, az öt esztendőnek a garanciáját sem vállalta, hanem csupán egy esztendőre volt hajlandó ilyen megállapodásba bele-menni.

Végül tett olyan kikötést is, hogy a gyapjuértékesítéssel kapcsolatban vállalt minden kötelezettségét csak addig ismeri el, míg a jelenlegi vámtarifák érvényben maradnak; ha ezek bármilyen okból megváltoznak, minden kötelezettségét visszavonja.

A gazdák és a gyapjuipar így egymással semmiféle megegyezésre jutni nem tudtak, úgyhogy e fontos probléma végleges rendezése halasztást szenvedett. A kérdés azonban a gazdasági élet illetékes tényezőit mindezen túl is foglalkoztatta, úgyhogy számos terv és tervezet merült fel, mely a gyapjuértékesítést véglegesen rendezni kívánta. E sok tervezet közül egyik olyan megoldást ajánl, amely a gyapjuértékesítés lényegére tapint rá és azt csupán néhány szükséges s még hiányzó szemponttal kell kiegészíteni. Ez a tervezet a *közszállításokon* keresztül kívánja megoldani a problémát, illetőleg a közszállítások rendjének némi, aránylag könnyen végrehajtható módosításával. A tervezet teljes megértése végett szükségesnek tartjuk néhány számadatnak az ismertetését a hazai közszállításokat illetőleg.

Mint nagyobb közszállítási hatóságok a textiliák terén szóba jöhetnek: a honvédség, csendőrség, rendőrség, pénzügyőrség, vámőrség, igazságügyi szervek, a MÁV., a posta, a vármegyei és városi hatóságok. Ezeknek évi szükséglete gyapjuból készült textiliákban átlagosan 600.000 méter, amelynek értéke a 12 pengő, 7,200.000 pengő. A 600.000 méter posztóhoz s gyapjuszövethez kell 2 millió kg. zsirban nyírt, azaz nyersgyapju. Ez a 2 millió kg. a jelenlegi 4,5 millió kg. össztermelésnek 45%-a, tehát oly mennyiség, amely egészen biztosan irányító szerepet játszhat az árszabályozásban.

Hogyan történt eddig a közszállítások kiírása és odaitélése? A közszállító hatóságok évente kétszer, rendszerint júniusban és novemberben kiírták a közszállítást, a versenytárgyaláson a legolcsóbb ajánlattevőnek odaitélték a szállítást és legtöbbször előleget adtak a gyártásra. Mi történt azonban ilyen körülmények között? A magyar juhtenyésztők állataikat rendszerint csak egyszer, május

hónapban nyirják s ehhez az elővételi üzletek decemberben kezdődnek. A gyapjufeldolgozó gyárak tehát saját számlájukra megvették a nyersgyapjut az elővételi üzletek során kialakult áron és érte azután olyan árat számítottak a közszállító hatóságnak, amelyben benne volt minden költségük és benne volt a nem egyszer rendkívül magas spekulációs nyereség is. Hogy ez mennyire így volt, elég, ha csak az 1933. évi közszállításokra utalunk, midőn a gyárak 0.80 pengőért vették a nyersgyapjut s a közszállításoknál mégis 1.90—2.— pengős árat számítottak fel. A közszállító hatóságoknak tehát az elővételi üzlet előtti és a nyírás utáni kiírásai tág teret engedtek a spekulációnak, amit fokozott még az is, hogy minden hatóság egymástól függetlenül írta ki a versenytárgyalásokat.

Ezt a helyzetet pedig egyszerűen meg lehet változtatni és a spekulációt kizárva, a gazdáknak lehet juttatni a nyersgyapjuért járó teljes árat. A közhatóságok ugyanis már 8—10 éve átlag 2—2.20 pengőt fizetnek nyersanyagárukért, nekik tehát pénzügyileg nem jelent semmi terhet, hogy ezt továbbra is fizessék, de most már a gazdáknak.

A gyapjuértékesítés megoldása a közszállításokon keresztül tehát a következőképpen valósítható meg:

A jövőben minden közszállító hatóság *együttesen* írja ki a versenytárgyalást és pedig *december elején*. Együttesen azért kell kiírni, hogy a gyárak lássák az egész évi magyar közszállítási szükségletet, december elején pedig azért, mert ekkor kezdődik az elővételi üzlet. Ekkor tehát a közszállítási hatóság tudja már a nyersgyapju árát és ezt az árat a jegyzőségek s rádió útján kihirdetheti az egész országban.

A közszállítások odaitélése után azonnal, tehát még december hónapban *90% termelési előleg* folyósíttassék a gyáraknak a készáru, tehát a 7,200.000 pengő után. Ez kitesz 6.5 millió pengőt, a kétpengős nyersgyapjura átszámítva 3.2 millió kg. zsirban nyirt gyapju árát. A közszállító hatóságoknak a 6.5 millió pengő úgy állhat a rendelkezésére, hogy egy átmeneti júniusi pótrendelet kiírása után egy esztendeig tartalékolják a közszállításokra nekik kiutalt összegeket. Ezt az összeget ugyanis, sőt 7.2 millió pengőt, eddig is minden évben kifizették több részletben, ezeknek az összegeknek az összegyűjtése tehát nem okozhat semmi nehézséget. A készárura kiutalt előlegek révén kötelezhetik a gyárakat, hogy a gazdáknak kétpengős gyapjuárat fizessenek és a valóban kifizetett vételárat a jegyzőségek útján vásárlási szelvényekkel könnyűszerrel ellenőriztethetik.

A közszállításokra csupán 2 millió kg. nyersgyapju kell, míg a gyárak 6.5 millió pengő előleget kapnak. Ennek az előlegnek a fejében tehát kötelezni lehet a gyárakat, hogy ne csak a 2 millió kg. nyersgyapjut vegyék át, hanem mind a 4.5 millió kg.-ot, amelyet azután ugyis feldolgoznak a magánfogyasztás részére vagy exportálnak. Az egész gyapjutermelésnek a felvétele ilyen módon a készáru előlegezéssel megvalósítható.

A közszállító hatóságoknak ilyen egyöntetű eljárása kiküszöböli tehát a nyersgyapju árával való minden spekulációt, az árat teljes egészében a gazdáknak juttatja, míg a gyáraknak a gyártási haszon és az üzemi racionalizálás terén engedi meg a tisztességes kereseti lehetőségeket. Ez az eljárás a természetes és az egyedüli

igazságos is, mert a gyártás terén azután minden gyár a saját ügyesége s racionalizáltsági foka szerint juthat megfelelő haszonhoz.

A magyar gazda sorsán való segítség mellett a gyapjuértékesítés még egy igen fontos célt is szolgál és ez a hadiérdek. Háboru esetén a katonai posztók és szövetek csak belföldi nyersanyagból készíthetők, arra tehát megfelelő mennyiségű nyersgyapju kell. Hová jutunk azonban két-három év múlva, ha a juhállományunk ugyanilyen tempóban veszik ki, pusztul el, mint az eddigi évek folyamán, midőn már 7—800.000 darab juhhal van kevesebb? A hadiszempont tehát föltétlenül megkívánja a juhállomány növelését, de ugyanugy megkívánja az általános nemzetgazdasági érdek is. Olyan területeknek a jövedelmezőségéről van szó, mint a szikes, vagy egészen gyér-füves területek, amelyeken a lakosság egyedüli kereseti lehetősége a juhtartás. Ennek a néprétegnek a fenntartása s vele a fogyasztópiac erősítése tehát mindenképpen indokolt. Indokolt a belső piac szempontjából, de indokolt külkereskedelmi szempontból is, mert azért, amit itthon termelhetünk, semmiesetre sem kell valuta. A gyapju-termelés az autarkiának olyan ága, amely fejleszthető, s semmi más termelési ág érdekeit külkereskedelmi szempontból nem érinti.

Pálinkás András.

ománia vasuti politikája a világháboru után.

A román kocsipark nagy része a hadviselés áldozatául esett. Az I. sz. táblázatban tüntettük fel a román államvasutak kocsipark-változását a háboru előtt, alatt és a központi hatalmakkal való külön békekötés után.¹

I. sz. táblázat.

K o c s i	1916	1917	1918	
			üzemképes	használatlan
Személykocsi	1.454	} 886	563	833
Posta és poggyász .	293			
Fedett teherkocsi ..	9.632	1.512	4.075	1.539
Nyitott „	9.904	4.184	3.124	1.334
Tartánykocsi	4.722	2.071	638	155
Összesen ..	26.005	8.653	8.400	3.861
			12.261	

A táblázatból kitűnik, hogy a központi hatalmakkal való külön békekötés után az államvasutak kocsiparkjának 47.2%-a maradt meg. Ez is nagyjából hasznavehetetlen állapotban. A pályákat hiányosan tartották fenn, a szükséges sín- és a talpfakicserélés csaknem teljesen szünetelt. Mivel a jelzőberendezések és a váltók nagyrésze megrongálódott, nem volt meg a kellő üzembiztosság s ezért a személyszállító vonatok is csak kis sebességgel közlekedhettek. A vasuti vonalakon levő nagyobb hidak közül 55-öt robbantottak fel. Ehhez járult azután az a körülmény, hogy a vasuti mű-

¹ *Miclesco*: Die Rumänischen Staatsbahnen nach dem Kriege. Zeitschrift des Internationalen Eisenbahnverbandes 1929. No. 4.

helyek teljesítőképessége igen lecsökkent s ezért a járművek javítása sok ideig tartott.

A II. sz. táblázat feltünteti a Regát és a hozzácsatolt részek vasutai hosszára vonatkozó főbb adatokat 1919-ben.

II. sz. táblázat.

	Regát	Magyarországi részek	Besszarábia	Bukovina	Összesen
Vasuti vonalak hossza	4.049	5.501	1.188	6.11	11.349
%	35.67	48.48	10.46	5.39	100.00
100 km ² -re eső vonalhossz km	2.912	5.393	2.700	6.11	3.847
1 km vasutra eső lakosok száma	1951	945	1936	1309	1427

A Magyarországból elszakított rész vasuti hálózata 5.501 km² tett ki. Ebből 74 km kettősvágányu, 2.026 km államvasut, 3.475 km magánvasut. A magánvasutakból 2.868 km államvasuti kezelésben volt s csupán 607 km volt magánüzemben. Legnagyobb magánvasut a *szamosvölgyi vasut*, 254 km hosszúsággal. A Magyarországtól odaitélt területen levő vasuti hálózat a Regát hálózatának 135.8%-a Nagy-Románia hálózatának csaknem felét (48.48%) tette ki 1919-ben.

Ez a hálózat összehasonlíthatatlanul jobb állapotban volt a Regát, illetve a többi odaitélt részek vasutvonalainál.

Leszámítva azokat a hidakat, melyeket részben saját visszavonuló csapataink robbantottak fel a román betöréskor, részben pedig a kivert román sereg röpitett a levegőbe, nem voltak a hálózatnak nagyobb fogyatkozásai. A felrobbantott hidakat jól megépített provizoriumokkal állította helyre az osztrák-magyar hadsereg. Ezek közül a provizoriumok közül némelyiket 7—8 évig is — amíg kicserélésére sor került — használták.

A felépítmény állapota az üzembiztonság követelményeinek megfelelő volt. A sínek, keresztgerendák, valamint az ágyazási anyag karbantartása, illetve kicserélése, habár nem volt olyan mértékű, mint békében, az igényeknek megfelelt. Békében a magyar államvasutak évenként és kilométerenkint fenntartásra átlagban 35 fm sint, 150 keresztgerendát és cca 4 m³ ágyazási anyagot használtak fel. Ezzel szemben a háboru alatt 20 fm sint, 120 drb keresztgerendát és 2 m³ ágyazási anyagot használtak fel.

A Máv. *kolozsvári, aradi, temesvári és nagyvárad*i üzletvezetőségével együtt, más berendezéseken kívül hat nagy vasuti javítóműhely s azonkívül egy vagonépítőműhely (Arad) került Nagy-Románia jogara alá.

A sors különös kedvezése folytán a kis Románia a békeszerződések által 295.000 km² területtel és 16.200.000 (1919-ben) lakosságával Kelet-Európa legszámottevőbb államává lett.³ Az új alakulás szokatlan és nehéz feladatok elé állította Nagy-Románia vasuti poli-

² Popper: Der Einfluss des Weltkrieges auf das ungarische Eisenbahnwesen. (Archiv für Eisenbahnwesen 1922. S. 618.)

³ Az 1930. évi népszámlálás szerint Románia lakosainak száma 18 millióra emelkedett.

tikáját. Nem lesz érdektelen, ha ezekkel a feladatokkal foglalkozunk s kiterjeszkedünk arra, hogy az emult évek alatt mily mértékben sikerült ezeket megoldani. E feladatok részben *technikai* vonatkozásúak voltak, részben az állami, illetve a nemzetközi forgalom szempontjából váltak szükségessé, részben a *közgazdasági* élet érdekében voltak megoldandók.

A *technikai* vonatkozású teendők közé tartoztak: a háboru alatt elhanyagolt felépítmény jókarba helyezése, az elhasznált sinek kicserélése, a felrobbantott hidak felépítése, a gördülő anyag jókarba helyezése, végül teljesítőképes javítóműhelyek létesítése.

Az állami szempontból szükséges feladatokként jelentkeztek az odaitélt területeknek mentől erősebb összekötése a Regáttal úgy a régi vonalak teljesítőképségének fokozása, mint új összekapcsoló vonalak építése útján, továbbá a széles nyomtávú *besszarábiai vonal*nak rendes nyomtávúvá való átépítése. Végül a román impérium alá került *magánvasutak államosítása*.

A gazdasági követelmények azt kívánták, hogy a vasut *tarifa-politikája* alkalmazkodjék a gazdasági helyzethez s lehetőleg deficitmentes üzletmenetet eredményezzen.

Románia vasuti politikája két részre osztható: 1. Az 1919—1929-ig, az u. n. stabilizációs kölcsön felvételéig terjedő idő. Ezt a korszakot az jellemzi, hogy a vasut az állam és saját erejére támaszkodva igyekszik a ráháruló feladatok megoldására. 2. Az 1929 február 7—1932 február 7-ig terjedő idő, amikor a vasut, az állam stabilizációs kölcsönével kapcsolatosan kölcsönhöz jut és külföldi szakértő bevonásával igyekszik az immár halaszthatatlan beruházásokkal üzemét rentabilissá tenni.

A békebeli Romániában az államvasutak igazgatása minden politikai befolyástól függetlennek volt mondható. A háboru után azonban minden megváltozott. A vasutak önálló igazgatása helyett egyre nagyobb befolyásra tesz szert a politika s az államvasut lassanként politikai pártok labdájává lesz. Ilyen vezetés mellett nem lehet rentabilis a vasutak üzeme s a deficit évről-évre nagyobb lesz. A parlament a növekvő hiány eltüntetésére többször foglalkozik az államvasutakkal. 1929-ig *öt új vasuti törvényt* fogad el. Az egyik törvény az államvasutak fokozottabb mértékű kommercializálásában a másik kormánybiztos vezetése alatt működő állami üzemé váló változtatásában látja a megoldás útját.

Nemcsak a törvény, hanem a vezető emberek is sűrűn változnak. 1927-ben — amikor a vasuti törvényt kétszer változtatták meg — négy vezérigazgatója volt a C. F. R.-nek (Calea Ferate Romana). Míg a Regát vasutainak 37 év alatt hat vezérigazgatója volt, addig Nagy-Románia vasutainak eddig (1932) tiz vezérigazgatója volt.

A román valuta stabilizációs kölcsönével kapcsolatos vasuti beruházások tették szükségesé az 1929. évi legújabb vasuti törvényt. A román kormánynak ugyanis sikerült a valuta stabilizálására és hasznos beruházások létesítésére külföldi kölcsönt kapnia. 1929 februárjában 72 millió dollárt folyósított egy francia, angol, amerikai, német és olasz érdekeltségű tőkecsoport. Ezenkívül 30 millió dollárt tett ki a gyufamonopólium lekötéséért kapott Kreuger-féle u. n. gyufakölcsön. 1931 áprilisában Románia Franciaországtól 1.3 milliárd 7½ %-os francia frank kölcsönt kap.

A román vasutak szükséges beruházási programját *Leverve* francia szakértő bevonásával készítik el. A román vasutak az első kölcsönből 4.751 millió leit (162,484.000 pengőt)⁴, a második kölcsönből 1.637 millió leit (55,985.540 pengőt) kaptak hasznos beruházásokra. A program értelmében a hasznos beruházások befejeztével, mely három évig — 1929 február 2—1932 február 2-áig — tartott, a vasut deficitjének meg kell szünnie (a program befejeződött, azonban — talán a világszerte uralkodó gazdasági krízis miatt — még nem szünt meg a deficit). *Leverve* szakértő, a román kormány felkérésére, évenként adott ki jelentést a vasut helyzetéről, valamint a befektetési program állásáról.

Az 1929. évi törvény szerint a vasut önálló igazgatása kibővített. Az *igazgató-tanács*, az elnöklő, vezérigazgatóval együtt. 11 tagból áll, a technika, földmivelésügy, ipar, kereskedelem és igazságügy köréből. Képviselő vagy oly egyén, aki valamilyen formában a vasutal üzleti viszonyban van, nem lehet az igazgató-tanács tagja. A törvény érdekessége, hogy 100.000 lei büntetéssel sújtható, az elnökgazgatót sem véve ki, az a tag, aki a vasutra vonatkozó bármitlyen adatot eltitkol vagy elferdítve hoz a parlament, illetőleg minisztertanács tudomására.

A kormány felügyeleti jogát kormánykiküldött utján gyakorolja. A miniszter és az igazgató-tanács között levő vitás esetekben külön bíróság dönt, melynek elnöke a legfőbb számvevőszék elnöke s négy tagja közül kettőt a miniszter, kettőt az igazgató-tanács rendel ki. Ez a törvény nagyobb önállóságot ad a vasutnak. Hogy hogyan válik be, az még nem látható előre, mindenesetre a vasut igazgatása nem függ annyira a politikától s ezzel megvan a lehetősége egy hosszabb ideig tartó sikeres fejlődésnek.

Erdélynek és a Magyarországból odacsatolt részeknek vonalai, mint közlekedési centrum, Budapest felé orientálódtak. Az erdélyi részek háborúelőtti forgalma Budapest és az Adriai-tenger kikötői felé irányult. A Regáttal való árucseré nem volt nagymértékű. 1913-ban a négy magyar-román átjáró forgalma 756.059 tonna volt, melyből 68% kivitelre, 32% a behozatalra esett. A békeszerződés után a forgalom iránya megváltozott s így a háborúelőtti négy csatlakozás úgy gazdasági, mint nemzeti szempontból kevésnek bizonyult. Az új állam legfontosabb feladata tehát mentől gyorsabban más összekötő vonalakat létesíteni Erdély és a Regát között.

Mindenekelőtt két összekötő vonal mielőbbi kiépítése volt kívánatos. A háborúelőtti Románia alig rendelkezett szénbányákkal. Erdély elnyerése után igen gazdag kő- és barnaszénmedencék kerülnek jogara alá. A leggazdagabb a zsilvölgyi medence. A nemzeti érdek mellett az ország elsőrendű gazdasági érdeke a Szurduk-szoroson átvezető vonalat Bumbesti és Livasény (Petrozsény felé) között kiépíteni. A tervezett vonal 30 km hosszú. Amíg lehet, a keskeny Jiu-völgyében halad, mivel igen erős teherforgalmat fog lebonyolítani, kis emelkedőkkel s nagy sugarakkal építik. Ennek megfelelően számos alagut, galéria, viadukt szükséges. Az egész építési költség a sok műtárgy miatt igen sokat, 29.8 millió pengőt tesz ki (995.000 pengő/km)⁵. 1927-ig 2.6 millió pengőt fordítottak a vonal építésére.

⁴ 1000 lei = 34.2 pengő.

⁵ *Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen* 1927. No. 44.

1930-ban 2.04 millió pengőt juttatnak az építés továbbfolytatására. A jelenlegi nehéz pénzügyi helyzet miatt azonban az építés igen lassu ütemben folyik. A csatlakozás a békeszerződés után eltelt 14 év alatt, a végzett munkát illetőleg, cca 20%-ban készült el.

A másik sürgősen kiépítendő összekötő vonal a *Brassó—Nehoiási—Buzau-i*, mely ugy gazdasági, mint stratégiai szempontból igen fontos új összekötést lesz hivatva létesíteni a Regát és Erdély között. A vonal a Bodza-fordulón, cca 800 m magasságban megy át a Kárpátokon. Az új vonal a brassó—predeáli vonalat tehermentesíti. Az utóbbi vonal ugyanis a predeáli hágón 25‰ emelkedőben, kis sugarakkal és hosszú alagutakkal épült. A vonal tetőpontja 1028 m magasságban mintegy 200 m-rel van magasabban, mint a brassó—buzau-i vonalé. A brassó—predeáli vonal teljesítőképessége az említett körülmények miatt alig emelhető, erősebb forgalomnál gyakran vannak forgalmi dugulások Brassóban. Az új vonal kiépítésének második következménye a *ploesti—buzau-i* vonalnak, valamint a bukaresti pályaudvaroknak a tehermentesítése. A predeáli vonalon áthaladó legtöbb áru ugyanis vagy Ploestin át *Galacba* vagy Bukaresten át *Konstanzába* igyekszik. Ha a brassó—buzau-i vonal kiépül, az áruk Ploesti kikerülésével, 20—25 km-rel rövidebb uton, juthatnak el Galacba.

A Bodza-fordulón átvezető vasutvonal terve igen régi, a hábo-ruelőtti kiépítése ellen azonban éppen Románia tiltakozott. A 70-es években, az erdélyi vasutak kiépítése idején, a Regáttal két csatlakozás volt tervbe véve, egyik a vöröstoronyi, másik a bodzai csatlakozás. A tömösi szoroson átvezető predeáli csatlakozás a nehezebb terepviszonyok miatt nem volt tervbe véve. A román kormány nem járult hozzá a Bodza-fordulón átvezető vasutvonal kiépítéséhez, mivel ez ugyan a Fekete-tengerhez a legrövidebb uton vezet, azonban elkerüli a román nemzeti és gazdasági élet középpontjait. A román kormány éppen ezért a Bukarestbe vezető brassó—predeáli csatlakozás mellett döntött. Így épült ki 1879-ben a predeáli csatlakozás. Azóta valahányszor felmerült a világháború előtt a brassó—buzau-i vonal kiépítésének terve, a román kormányok mindig tiltakoztak ellene.

Nagy-Romániának egészen más az érdeke, mint a kis Regáté volt és ezért mentől előbb szeretnék már üzemben látni a Bodza-fordulón átvezető összekötő vonalat, mely nemzeti szempontból azért is jelentős, mert újabb kapcsolatot létesít a legmagyarabb vidék, a Székelyföld és a Regát között.

A 145 km hosszú kétvágányu vonal teljes költségét 169 millió pengőre teszik, 1,162.000 pengő kilométerenkint. Az építési költség hatalmas volta azzal indokolható, hogy az építés alatt levő vonal, mint az ország jövőendő legfontosabb közlekedőútja, 12‰ maximális emelkedővel és 360 m sugarral készül. A hegyes terep, valamint a magasságkülönbségek miatt, ily vonal építése csak sok költséges műtárggyal és hosszú alagutakkal lehetséges. Az alagutak összes hossza cca 10 km, ebből eddig kb 5 km készült el. 1927-ig 45.5 millió pengő⁶ fordítottak a vonal kiépítésére. 1930-ban a vasuti beruházási kölcsönből 13 millió pengő⁷ juttattak az építés továbbfolytatására.

⁶ Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen 1927. No. 44.

⁷ Zeitschrift des Int. Eisenverbandes 1932. No. 4.

Eddig elkészült a *buzau—nehoiasi* (60 km) szakasz és a Brassóból kivezető 30 km-es darab. Az építés jelenleg lassu ütemben halad. Mivel a még megépítendő 55 km a vonal legnehezebb része, joggal mondhatjuk, hogy eddig a vonal 50%-ban készült el.

Bukovina, Moldova és Észak-Besszarábia vasuti hálózata csupán a 25‰ emelkedésű gyimesi szoroson átvezető, kis teljesítőképességű hegyi vonallal volt összekötve a Magyarországból átszatolt részek vasuti hálózatával. Már a háboru első éveiben nyilvánvaló lett a Bukovina és Erdély közötti összekötő vasutnak a szüksége. Amikor az oroszok elfoglalták Kelet-Galiciában Kolomeát, Bukovina vasuti összeköttetése a mögöttes területekkel teljesen megszakadt.

Magyarországból két országut vezetett át Bukovinába, egyik Felső-Visó—Borsa—Kirlibaba—Jakobéni-n át, a másik Beszterce—Borgo-Prund—Dornavatra—Jakobéni között. Mivel a hadsereg megfelelő ellátása ezeken a nagy emelkedésű hegyi utakon lehetetlen volt, mindkét országuton 76 cm-es keskenyvágányu tábori vasutat épít a hadvezetőség. Ezenkívül megkezdte a *Kisilva—Dornavatra* között vezető összekötő rendes nyomtávu vasut építését. A földmunka egy része 1918 végéig el is készült. Az összeomlás után a román állam felismerve, hogy a vonal Nagy-Románia szempontjából fontos közeledő út, tovább folytatja a munkát.

Az építés alatt levő vonal egyvágányu, 77 km hosszú, építési költsége (a már elkészült földmunka beszámítása nélkül) 29 millió pengő, 376.000 pengő-km. 1927-ig cca 3.54 millió pengőt fordít a román állam a vonal kiépítésére, a munkálatok 1927-ig cca 12%-ban készültek el.⁸ Azóta az egyre tartó nehéz pénzügyi helyzet miatt nagyobb összeget nem utaltak ki az építésre, úgyhogy a Kárpátokon átvezető összekötő vonalak közül ennek a befejezése van a legmesszebb.

A forradalmak után üzemét beszüntetett *Dornavatra—Borgo-Prund* között vezető 76 cm-es vasutat 1923-ban állítják helyre. A vonalon csupán személy- és korlátolt mértékű darabáruforgalom van. A hasonló 76 cm-es *borsa—jakobéni-i* vonalat 1925-ben állítják helyre s adják át a forgalomnak. Mint említettük, a vonal, kisebb eltérésektől eltekintve, az országuton vezet, 1418 m magasságban a Prislop-nyergen halad át a Kárpátokon. Az igen erős emelkedők és kis sugarak miatt a vonal teljesítőképessége a jelenlegi gőzlokomotivok üzeménél alig 20 t. hasznosuly. Ez a vonal azért jelentős, mert az egyetlen, *Máramarosszigethez* román területen vivő vaspálya. Mindkét vonal igen kis teljesítőképességű s éppen ezért a C. F. R. üzemükre ráfizet. Amint kiépül a *kisilva—dornavatrai*, valamint a *nagybánya—máramarosszigeti* vonal, az említett keskenyvágányu vasutak be is szüntetik üzemüket.

Összefoglalva az eddigieket, látjuk, hogy *a Magyarországból kapott részek és az ország más részei között szükséges összekötő vonalak építés alatt vannak ugyan, azonban még egyik sem készült el.*

A Magyarországból odaitélt területek két nagy határvárosa, *Arad* és *Nagyvárad*, román területe át nem volt közvetlenül vasutal összekötve. Míg a két város távolsága 110 km (légvonalban), addig

⁸ Zeitung des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen 1927. No. 44.

vasuton az Erdély közepe táján fekvő Tövisen át 485 km. Fontos gazdasági s nem utolsó sorban katonai érdeke volt tehát Nagy-Romániának az arad—nagyváradi vonal kiépítése. A vonalnak nagy része készen volt már, csupán a 42 km hosszú *nagyszalonta—kisjenői* szakaszt kellett kiépíteni.

1923 január 1-én nyitotta meg a vonalat Bratianu miniszterelnök. Az *arad—nagyváradi* vonal hossza 121 km. Az első időben csupán két személyvonat közlekedett; a menetidő négy óra volt. 1924-ben töltésszakadás miatt egy hónapra beszüntették a vonal forgalmát.

Az *arad—nagyváradi* összekötővonalnak a *nagyvárad—érmihályfalvi* vicinális vonalnak förangusítása után a nemzetközi, főképpen a cseh-lengyel-román viszonylatban van jelentősége. Ma a Kassán áthaladó prága—bukaresti gyorsvonat ezen a vonalon közlekedik. A gyorsvonat menetideje Arad—Nagyvárad között 1929-ben 3 óra, 1931-ben 2 óra 39 perc.

A román államvasutak *gazdasági eredményeinek* vizsgálatánál külön kell foglalkoznunk az 1919—1929-ig terjedő idővel.

A legnagyobb hibája a háboru utáni román vasuti politikának az volt, hogy a vasutak reorganizációját nagyobb idegen kölcsön nélkül, saját erejükből akarták végrehajtani. Valamely vállalat csak úgy képes saját erejéből nagy beruházásokat eszközölni, ha üzletmenete nagy fölöslegeket produkál. A C. F. R. üzletmenete nem volt deficitmentes a tarifapolitika, a vasuti üzem szervezeti hibái és a politikai befolyások elhatalmasodása miatt. A legsürgösebb és már halasztást nem tűrő reorganizációs munkákat az államkassza terhére akarják eszközölni, azonban éppen a vasut állandósult deficitje, valamint az állam pénzügyi nehézségei miatt sok hitel nem áll rendelkezésre. Hiszen az is gyakran előfordult, hogy nagyobb vállalatok, melyek a C. F. R.-nek dolgoztak, évekig nem kapják meg követeléseiket. Csak a vasut multhatatlanul szükséges reorganizációs kiadásaira van pénz, a nagy hiányok állandósulnak.

A generális reorganizáció elmaradása azt eredményezi, hogy a C. F. R. nem képes az ország gazdasági élete által támasztott igényeknek megfelelni. Így pl. a felépítmény gyenge és elavult volta miatt a vonatokat csak kis sebességgel lehet járatni, az aratás utáni nagyobb gabonaforgalom lebonyolítására évről-évre idegen vasutaktól kell kocsikat és lokomotivokat bérelni, a nyitott kocsik hiánya miatt a tüzfát csukott kocsiban kell szállítani. Ezek és ezekhez hasonló hiányok károsan hatnak vissza Nagy-Románia gazdasági életére s állandóan napirenden tartják a román államvasutak ügyét.

Eleinte — mint láttuk — a vasut szervezetében vélik a bajok forrását s 1919—1929-ig ötször változtatják meg a vasuti törvényt.

1919—1928-ig a román államvasutak deficitje kb. 9 milliárd lei.⁹ Ezt az összeget felerészben állami szubvenciókból fedezték, részben pedig adósság formájában még ma is fennáll. Becslések szerint a vasutak deficitje 1927-ben 1.3, 1928-ban 1.6 milliárd lei. A könyvvezetés hiányos volta miatt nem lehet megállapítani, hogy a deficitből mennyi volt üzemi deficit és mennyi esett beruházásokra.

A román politika részéről már régóta voltak olyan törekvések,

⁹ Die Rumänische Eisenbahnen: Zeitschrift des Internationalen Eisenbahnverbandes. 1931. No. 4.

hogy az ország gazdasági életét külföldi tőke bevonásával állítsák helyre s ezzel kapcsolatban a valutának az értékét is stabilizálják. 1929-ben és 1931-ben jut Románia külföldi kölcsönhöz. A kölcsönadók részéről egy u. n. „technikai szakértő“ ellenőrizte a program végrehajtását. A program úgy kívánja a kölcsönadók pénzét kamatoztatni, hogy egyes nagyobb üzemeket reorganizál s oly mértékben tesz deficitmentessé, hogy ezek a kamatokat fizetni s a tőkét törleszteni tudják.

A román államvasutak reorganizációs programja 1929-ből származik, ezt a programot — mivel lényegesen kisebb lett a kölcsön összege — 1931-ben módosítják.

Az építési program a következőket tartalmazza: 1400 km sínpálya megújítása. 344 km hosszúságban a második vágány kiépítése. Jelző- és biztosítóberendezések építése. Hidépítések. Műhelyek és pályaudvarok újjáalakítása és bővítése. Járművek beszerzése. Ezekre a munkákra 12 milliárd leit, ezen kívül új vonalak építésére 9.6 milliárd leit irányoztak elő, úgyhogy a vasut által igényelt összeg 21.6 milliárd leit, azaz 130 millió aranydollárt (738.72 millió pengő) tett ki. Ilyen nagy összeget nem bocsáthattak a vasutak rendelkezésére, mert akkor más célokra alig maradt volna pénz.

Mint fentebb láttuk, a kölcsönökből az államvasutaknak juttatott összeg 6.388 milliárd leit, az előirányozottnak csupán 29.57%-át tette ki. A programot ennek megfelelően lényegesen össze kellett szorítani.

A 6.388 millió lei (218.5 millió pengő) kölcsönt a következő beruházásokra fordították:¹⁰

1. Felépítmény megújítás. Sincserélés	58,659.840 P	26.7%
2. Második vágány építés	8,686.800 P	3.9%
3. Jelző és biztosítóberendezésekre	3,078.000 P	1.4%
4. Régi hidak megerősítése. Új hidak építése	13,235.400 P	6.0%
5. Táviró és telefonberendezésekre	2,335.860 P	1.1%
6. Pályaudvarok bővítése. Új pályaudvarok építése ..	12,996.000 P	5.9%
7. Lokomotívszinek bővítése. Vizellátás	12,038.400 P	5.5%
8. Javitóműhelyek bővítése	19,716.300 P	9.0%
9. Gördülő anyag javítása	5,164.200 P	2.4%
10. „ „ „ beszerzés	43,170.660 P	20.0%
11. Új vonalak építése	23,881.860 P	11.0%
12. Központi anyagszertár építése	1,710.000 P	0.8%
13. Az 1929. évi kölcsön kamata és annuitása (1931-es kölcsönből)	6,952.860 P	3.2%
14. Tartalék, előre nem látott kiadásokra	6,881.040 P	3.1%
Összesen	218,507.220 P	100%

A beruházási kölcsönből a legnagyobb, 26.7%, a felépítmény rendbehozatalára esett, nagyobb összeget, 20%-ot, a gördülő anyag beszerzésére juttattak. A felosztás érdekessége, hogy az 1929-ben felvett kölcsön 6,952.860 pengőt kitevő annuitását és kamatait az 1931-ben felvett második kölcsönből fedezi.

A reorganizációs kölcsönökkel kapcsolatos program végrehajtása után (1932 február 2.) a C. F. R. deficitjének meg kellett volna szünnie. Ez azonban nem következett be; az általános gazdasági helyzet folyományaképpen 1932-ben is deficitre van kilátás.

¹⁰ Rapport sur la situation des chemins de fer Romains en 1931. (Revue générale des Chemins de fer 1932. No. 5.)

A román államvasutak deficitjének oka: 1. A *bevételeknek nagymértékű csökkenése*, egyrészt a világszerte fellépett gazdasági krízis, másrészt a teherforgalomban életbeléptetett nagyfokú tarifacsökkentések miatt. 2. A személyforgalomban a menetjegykedvezmények nagyfokú kiterjesztése, illetve a sok ingyenszállítás, melyet a vasut, az állam, közigazgatás (politikai gyűlések), katonaság számára eszközöl. 3. Az egyre növekvő *nyugdíjterhek*. 4. A *magas üzemi kiadások*. A járművek beszerzésére és fenntartására fordított kiadások feltűnően nagy összege. 5. A *gépkocsiforgalom versenye*.

A román vasutak az utóbbi években nagyfokú személyzeti csökkentéssel és a tüzelőanyagra fordított kiadások apasztásával számottevő megtakarításokat értek el, azonban ezek a megtakarítások nem tudják a fenti okok hatását közömbösíteni.

Az utóbbi évek deficitje a C. F. R.-t komoly pénzügyi nehézségek elé állította. Nincs tartalékalap s mivel a vasut autonóm, az állami hozzájárulásra sem lehet számítani. Ez azt eredményezi, hogy a vasut csak nagy késedelemmel tud fizetési kötelezettségeinek eleget tenni.

A további deficitet az 1931-ben felállított program szerint a kedvezmények megszorításával, az ingyenszállítások beszüntetésével, a tarifarevizióval, a személyzeti és üzemi kiadások további apasztásával akarják megszüntetni.

Mint láttuk, a szanalásig, 1919—1928-ig, a román államvasutak deficitje 9 milliárd lei. A szanalás alatt a pénzügyi eredmények így alakultak:

É v	Bevétel	Kiadás	Hiány	Hiány pengő
	millió lei			
1929	11.719	12.832	1.102	37,688.400
1930	12.150	13.344	1.194	40,834.800
1931	9.864	11.165	1.301	44,600.000
1932*	8.675	9.097	422	14,400.000

* Ideiglenes adat.

vitéz Vásárhelyi Boldizsár.

Könyvismertetések.

Balás Károly: Pénzügytan. A közjövödelmek jövedelemeloszlási helyzete. Általános adótan. Egyenesadók. Budapest, Egyetemi nyomda. Évszám nélkül. 402. p.

A pénzügytan tudománya ma egy bizonyos átalakulási folyamatban van. Ennek kétségtelenül elsősorban az az oka, hogy a mai élet a világháboru utóhatásainak nyomása alatt a pénzügyek vezetőit oly feladatok elé állítja, melyekben őket a pénzügyi tudomány mai felszerelésével nem tudja kellően utbaigazítani. Az a nagy erőpróba, melynek a közületi pénzügyek a háboru befejezése óta ki vannak téve, számos irányban rávilágított pénzügytani felkészültségünk hiányaira. Az ezek pótlására irányuló törekvés kényszeríti új kapcsolatok tanulmányozására és új utak keresésére e tudomány művelőit.

Szüknek bizonyulnak mindenekelőtt a pénzügytan eddigi keretei és kitűnik, hogy e tudomány művelőinek nagy része tulságosan megkönnyítette magának a feladatot, midőn a közületi pénzügyet a maga elszigeteltségében, kellő közgazdasági háttér nélkül vette vizsgálat alá. Ennek a következménye, hogy a pénzügytani munkák nagy részében a pénzügyi szempont a maga elszigeteltségében lép előtérbe, nem találván meg a kellő távlatot a pénzügyi lehetőségek tágabb látókörű megítélésére és a pénzügyi eszközök szélesebb alapon való vizsgálatára. A finántechnikai és pénzügytörténeti kérdések annyira igénybeveszik gyakran a tudomány művelőinek figyelmét, hogy feledésbe megy az a már *Smith* által hangsúlyozott alapigazság, hogy a közületi pénzügy és a közgazdaság egy nagy egész, mely helyesen mindig csak ennek figyelembevételével ítélni lehet meg.

Igy történt azután az, hogy éppen a közületi pénzügy legszembetűnőbb problémái nem részesültek kellő figyelemben. Hogy a közgazdasági helyzetváltozások miképpen befolyásolják a közületi bevételek előteremtési lehetőségeit, hogy általában a forgalmi gazdaság körfolyamatában a közületi gazdálkodás milyen szerepet játszik és milyen zavaroknak lehet forrása, hogy továbbá a lakosság közteherviselőképesége a közületi pénzügy egész fölépítésével milyen közelebbi kapcsolatokban van, ezek a kérdések a pénzügytani munkák nagy részében nem kerültek mélyebb vizsgálat alá és nem egy pénzügyi író előtt eltörpültek a finántechnikai kérdésekkel szemben.

Wicksell, *Pierson* és az olasz írók magas szintájú vizsgálatait, melyek a közületi pénzügy és a közgazdaság összefüggéseit igyekeztek felkutatni és a közgazdasági tudást a pénzügy számára hasznosítani, nem sok utánpótlásra találtak, kivált Németországban, mely bölcsészeti és történeti hajlamainál fogva az elméleti közgazdaságtannal nehezen tudott megbarátkozni. De még a pénzügyi tudomány ki-

magasló termékei sem képesek ma az élet számára a tudásnak azt a forrását nyújtani, melyre a mai nehéz viszonyok között fokozott mértékben volna szüksége, mert a közgazdaságtan saját korukbeli szemszögéből és probléma feltevéséből indulnak ki és így a mai kor viszonyai számára nem tudnak mindenben kellő eligazítást nyújtani. Egyébként is gyakran inkább részletkérdések foglalkoztatták az angol és olasz irodalomnak azokat a kiválósaikat is, akik a pénzügyi intézkedések közgazdasági hatásait kutatták dicséretre méltó elmélyedéssel. Innen van, hogy ma a maguk korában megbámult *Stein Lőrinc*-, vagy *Leroy-Beaulieu*-féle munkák, avagy az osztatlan elismerésnek örvendett szélesmedrű *Wagner Adolf*-féle pénzügytan nem tudják már igényeinket kielégíteni és a világ a pénzügytan új, szélesebb körű alapokra helyezésére vágyódik.

Balás Károly pénzügytana e törekvés szolgálatában áll. Szerzője jól érzi azt, hogy a pénzügytannak ma különösebb mértékben van szüksége arra, hogy a közgazdaságtan újabb fejlődésével a kapcsolatot felvegye. Mint a jövedelemeloszlási folyamat alapos kutatója, a pénzügytan felrissülését elsősorban attól várja, hogy alapelveit a jövedelemeloszlási folyamatról szerzett ismereteinkkel hozza közelebbi kapcsolatba. Áll ez természetesen elsősorban az adóztatási problémáról és különösen az általános adótanról, mert az adóztatás a jövedelemeloszlásba való belenyulás és rendszerében is a jövedelemeloszlás különböző fázisaihoz kapcsolódik. Arra, hogy a pénzügytannak ily irányban való kiszélesítését előbbrevigye, Balás különösen hivatott, mert mint a jövedelemeloszlás kérdéseinek alapos ismerője, olyan szempontokat is tud a közgazdaságtan testvértudományának, a pénzügytannak nyújtani, melyek eddig itt nem részesültek kellő figyelemben.

Jövedelemeloszlási tanulmányai Balásnak mindenekelőtt az adók egy új megkülönböztetésének kulcsát adják kezébe, mely rendszere felépítésében gyümölcsözőnek bizonyult. Ez az *ár- és residuumadók* megkülönböztetése. E megkülönböztetés célja a korszerű jövedelemeloszlás szempontjából alapvetően különböző két típust kialakítani az adózás módjai tekintetében. Áradók alatt azokat az adókat érti, amelyeknél az adó mint költségtöbblet érvényesül, míg residuumadóknak azokat nevezi, melyek a tulajdonosnak hozzánevekvő fizetési erőt, tehát lényegileg a tiszta jövedelmet terhelik. Kétségtelenül igaz, hogy e megkülönböztetés elég közel esik az egyenes- és közvetett adók régi beosztásához, mert a residuumadók egyenesadók, az áradóknak az igazi és főtipusa pedig a közvetett adók és pedig elsősorban a fogyasztási adók. Mégis jelentős Balás új osztályozása azért, mert az adónak közgazdasági milyenségét jelzi, midőn kiemeli azt, hogy a residuumadók a jövedelmi, az áradók ellenben a költség oldalról ragadják meg az adózást. Ebből azután az adózás keresztülvitelére is többféle következtetés vonható.

Az ár- és residuumadók megkülönböztetése különösen két irányban mutatkozik gyümölcsözőnek. Az első az adóáthárítás elmélete, melynek a jövedelemeloszlási folyamattal igen szoros a kapcsolata. Erre vonatkozólag Balás eredményét nagyjában úgy lehet összefoglalni, hogy általában véve a residuumadók azok, amelyek vagy egyáltalában át nem háríthatók, vagy pedig áthárításuk bizonyos nehézségekbe ütközik. Ezzel szemben az áradók a költségoldalról ragadván meg a jövedelmet, áthárításukra legalább is a kilátás leg-

több esetben megvan. Ilymódon Balásnak az ő megkülönböztetése alapján sikerül határozottabb alakba önteni az adóáthárítás tanát, melynek megoldásán eddig is már annyian fáradoztak. Bár eddig is elismerést nyert már az, hogy a régi terminologia szerint elsősorban a közvetett és különösen a fogyasztási adók terén áll fenn az áthárítás lehetősége, mégis Balás fejtegetései előbbre viszik és határozottabb alakba öntik az áthárítási tant, mert határozottabban domborítják ki azt a tételt, hogy az átháríthatóság erősen függ attól, mennyire jelentkezik az adó költségtételként. A residuumadók átháríthatatlanságára, illetőleg áthárítási nehézségeire vonatkozó tétel erősen hasonlít ahhoz a régi tételhez, hogy a járadékokra vetett adók át nem háríthatók. De mégis mást mond, mert nemcsak a járadéokra, hanem mint igazi residuumra és így a vállalkozói tiszta nyereségre is vonatkozik.

Általában az adóáthárításról szóló fejezet Balás könyvének egyik fénypontja. A szerző nem éri be ugyanis avval, hogy az áthárítás általános tételeit fejtegesse, hanem részletesen, majdnem kazuisztikusan sorra veszi az egyes adónemeket és behatóan tárgyalja átháríthatóságuk kérdését. Nem egy igen finom megkülönböztetést találunk az idevonatkozó fejtegetésekben. Ha már mindenáron bíráló megjegyzést akarunk fűzni e fejezetéhez, akkor arra lehet rámutatnunk, hogy talán az áradók áthárítását kissé röviden tárgyalja. Ennek oka azonban az, hogy Balás ezeknél a piac változatosságára utalva intézi el a kérdést, bizonyára azért, mert az árváltozások elméletét ismertnek tételezi fel. Az adó technikai meg szerkesztésének befolyása az áthárítási lehetőségekre jogosan erősen ki domborodik a szerző fejtegetéseiben.

A másik szempont, amelyből szépen sikerül hasznosítani Balásnak az ár- és residuumadók közötti különbséget, a gazdasági élet helyzetváltozásainak kérdése. Hogy ezek mily mértékben hatnak ki a közületi pénzügyre, azt eddig a pénzügytan igen kevésbé vette észre és csak a háboru utáni időkben, amidőn az élet jelenségei kényszerítették erre, kezdett e kérdéssel behatóan foglalkozni. A dinamikus államháztartás és más hasonló címek alatt vetette magát e problémára különösen a német irodalom. Balás a németeknél ezirányban észlelhető tulzástól teljes mértékben meg tudta óvni magát. Tartózkodik a hangzatos, ujszerű beállításoktól, amelyek úgy tüntetik fel a dolgot, minthogyha a mai rendkívüli helyzet a pénzügyi felfogásnak minden irányban új alapokra helyezését és elsősorban a konjunkturaváltozásokra való beállítását követelné. A következtetés, amelyet ő a közgazdasági helyzet mai tanulságaiból levon, voltaképpen arra a fontos tételre szorítkozik, hogy a gazdasági élet változásai az adórendszer kiépítésénél mindenkor figyelembe veendőek és ezért óvakodnunk kell az államháztartás terén kiváltképp az adórendszerre vonatkozó doktrinär felfogásoktól. Ilyennek tartja különösen a német tudományban a háboru előtt mind erősebben tért foglaló azt a felfogást, melynél fogva mindinkább a jövedelmi adóra kell az adózás sulypontját helyezni.

Balás szerint ez az eszmei követelés éppen a gazdasági élet változandóságánál fogva kerül összeütközésbe a gyakorlat követelményeivel. A gazdasági élet helyzetváltozásai ugyanis erősen visszahatnak a közületi bevételek lehetőségeire és ezért minden korban azokat az adókat kell előtérbe helyezni, amelyek az illető kor gazda-

sági lehetőségeinek legjobban megfelelnek. A residuumadók a tiszta jövedelemhez tapadván, csak olyan korokban lehetnek igazán kiadósak és az államháztartás igényeit csak olyankor elégíthetik ki, amidőn felmenő a gazdasági élet irányzata, amidőn tehát tényleg nagy mértékben keletkeznek residuumok. Amint a gazdasági élet helyzete romlik és a residuumok keletkezése alászáll, a residuumadók hozama is erősen kell hogy süllyedjen és így ezek többé az államháztartás igényeit ki nem elégíthetik. Ily időkben tehát sokkal nagyobb szükség van az áradóra, mint a gazdasági élet jobb helyzeteiben. Az áradók ugyanis az árak keletkezésénél ragadják meg a közület polgárainak szolgáltató képességét és ezzel több adóalanyt vonnak az adóztatás körébe. Midőn a költségoldalról ragadják meg az adóztatást, azzal számolnak, hogy a költségelemek sokkal állandóbbak és kevésbé is kerülhetik ki az adókat, mint a mindig nehezen felkutatható residuumok. Ez az oka annak, hogy mindig sokkal nagyobb hozamokat is adnak és kevesebb ellenállással adják e hozamot, mint a residuumadók.

Balás idevágó fejtegetései kétségtelenül meggyőzők és a közületi pénzügy története is megerősíti azt, hogy nehéz időkben mindenkor különösen a fogyasztási adók emelésével igyekeztek — államkölcsönök felvétele mellett — a pénzügyi nehézségekből szabadulni. Hiszen midőn Magyarország a múlt század hetvenes éveitől kezdődő pénzügyi zavarokból szabadulni igyekezett, szintén e térre volt kénytelen lépni és a fogyasztási adók fejlődő képessége egyik lényeges pillére is volt a pénzügyi rendezésnek.

Legyen szabad mégis egy megjegyzést fűznöm Balás idevágó szép fejtegetéseéhez. Arra szeretnék nevezetesen rámutatni, hogy teljes mértékben elismerve az ár-adók szerepét a közületi háztartások egyensúlyának helyreállításában, akkor, midőn ezt hangsúlyozzuk, mégis kívánatos e tekintetben a határokra is rámutatni. Kétségtelen ugyanis, hogy a fogyasztási adók fokozásának is megvannak a határai, melyeknek be nem tartása igen káros következményeket idézhet fel. Nem akarok itt különösen a fogyasztási adók szociálpolitikai hátrányaira rámutatni, melyeket egyébként Balás is teljes mértékben elismer. (Lásd 157. old.) Csak azt szeretném kiemelni, ami egyébként alig vonható kétségbe, hogy t. i. a fogyasztási adók túlságos felfokozása közgazdasági szempontból is nagy hátrányoknak lesz a forrása. Nevezetesen éppen a jövedelemeloszlásba nyulnak bele ezek erősen, mégpedig nem abban az irányban, amely a közgazdasági fellendülést előkészíthetné. A fogyasztóképességet ugyanis a túl magasra csigázott fogyasztási adók erősen leszállítják és ezzel kitolják a gazdasági élet gyógyulását és annak lehetőségét is, hogy ismét közeledhessünk a pénzügyi eszményhez, melyet mégis csak a pusztá felesleg megragadásában kell keresnünk és nem az árak adók által való túlságos felduzzasztásában. De még tisztán pénzügyi szempontból is megvannak a határai a fogyasztási adók fokozásának, mert, miként az a háboru utáni időkben egyes cikkeknél már mutatkozik, a fogyasztás összezsugorodásával csökken az adóbevétel is és ez azután idővel legfeljebb a fogyasztási adók újabb fokozásával tartható valahogy fenn az előbbi színvonalon.

Abban Balásnak mindenesetre igaza van, hogy a közületi háztartásnak sokkal jobban kellene számolnia a konjunktúraváltozások-

kal, mint ezt eddig tette. Éppen ezért csak helyeselhetjük azt is, hogy a gazdasági élet helyzetváltozásainak szemmel tartására nagyobb súlyt kell helyeznie, mint eddig és főképpen szélesebb körre kell kiterjesztenie figyelmét, igyekezve arra, hogy minél szélesebbkörű statisztikai megfigyelésekkel támaszthassa alá idevágó megfontolásait.

Lehetetlen ezen ismertetésünk keretében az előttünk fekvő könyv bőséges tartalmával minden irányban részletesen foglalkozni. Ezért csak általánosságban mutathatunk rá arra, hogy a könyv sorra veszi a földadót, az épületadót, illetőleg házadót, az ipari és kereseti adót, a tőkéből és munkából származó bevételek hozadéki adóit és ezek után rátér a jövedelmi adóra, a vagyoadóra és az értéknövekedési adóra. Igen részletesen és behatóan tárgyalja az összes egyenesadókat és mindegyiknél nagy súlyt helyez a történeti fejlődés és a jelenlegi törvényhozás részletes megvilágítására. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy megtaláljuk benne összefoglalva az egyenesadók mai állását és keresztülvitelük módjainak részletes fejtegetését, sőt bírálatát is. A pénzügyi törvényhozás és a gyakorlat emberei így is bőséges anyagot találhatnak e munkában, mely szinte páratlan szorgalommal szedte össze az egyenesadókra vonatkozó legszélesebbkörű anyagot. Csak bámulni lehet azt, hogy mily kifáradhatatlanul ment végig a szerző ezen az óriási és a legújabb időben sok változáson keresztülment anyagon. Bizonyára az amugyis erősen megduzzadt keretek szűkítése érdekében az egyenesadókra vonatkozó statisztikai adatok közlésétől tartózkodott a szerző. Annál bőségesebb utmutatást tartalmaz a könyv az irodalmi anyagra vonatkozólag, erősen megkönnyítve ezzel az olvasónak egyes kérdések további tanulmányozását.

Ha nem is térhetünk ki a dolog további részleteire, még sem lehet elmulasztanunk a jövedelmi adóról szóló értékes fejezet különös kiemelését. Elméleti alapot keresve fejtegetései számára, Balás itt ugyanis igen elismerésre méltó módon a jövedelem és a hozadék világos megkülönböztetésre törekszik. Idevágó fejtegetéseiben sok érdekes van. Helyes gyakorlati érzéssel azonban neki is el kell ismernie, hogy az adórendszerben ily megkülönböztetéseknek a szigorú keresztülvitele az élet ellenállásain megtörik. Balás ebből azt a helyes következtetést vonja le, hogy a jövedelmi adónak megszerkesztése is úgy történik leghelyesebben, ha a residuumot nem globálisan, hanem forrásai szerint keressük, sőt, és ebben is igazat kell adnunk a szerzőnek, ugyanazon jövedelmek kettős adóztatása elől sem lehet mindig kitérni, még pedig azért, mert törekedni kell arra, hogy a jövedelmeket lehetőleg forrásuknál ragadjuk meg. Mint a jövedelemeloszlás folyamatának kitünő ismerője, Balás úgy a jövedelmi adó és a különböző fajta jövedelmek megadóztatásánál, mint általában az egyenesadók megbírálásánál abból a helyes elvből indul ki, hogy a mai viszonyok között csakis olyan adózás felelhet meg a gyakorlati élet követelményeinek, amely a mai közgazdaság sokoldalúságával teljes mértékben számol. A szerző ezzel is tanuságot tesz amellet, hogy kitünő elméleti tudással hogyan párosulhat az élet sokoldalúságát megértő helyes gyakorlati érzék.

Befejezésül még csak egy szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen azt, hogy Balás az adózás szempontjainak vizsgálatánál az

erkölcsi követelményeknek különös figyelmet szentel. Kétségtelen, hogy bár a gazdasági válság a mai kor pénzügyi zavaraiából nagyon sokat megmagyaráz, mégis nem egy bajt lehetett volna elkerülni akkor, ha igazán komoly lelkiismeretesség és a köz iránti kötelességek lelkiismeretes teljesítése e nehéz időkben is jobban érvényesültek volna, mint ahogyan tényleg történt. És bizonyára nem fejlődhetett volna a közületi pénzügyek lesüllyedése ily fokra, ha a napi politika kevesebbet szólt volna bele a pénzügyekbe. A mai korban, midőn a közületek kénytelenek erősen fokozott mértékben igénybevenni az adózókat, különös figyelmet érdemelnek azok, amiket Balás könyvének XI. fejezetében kifejt.

Balásnak a fentiekben ismertetett könyve csak első része a két kötetre tervezett munkának. Az első kötet bőséges és magas színvonalu tartalma után érdeklődéssel várhatjuk a második kötetet, mely a pénzügytan hátralevő kérdéseit fogja tárgyalni.

Heller Farkas.

Laum Bernhard: Die geschlossene Wirtschaft. Soziologische Grundlegung des Autarkieproblems. Tübingen. J. C. B. Mohr. 1933. XVI+503 S.

A *Verein für Sozialpolitik* 1932 szeptemberében Drezdában tartott kongresszusán a közgazdasági elmélet legkiválóbb képviselői szinte egyhanguan az önellátás elve ellen foglaltak állást. Ez a körülmény adta szerzőnek a külső indítékot könyve megírására, amelynek problémáival egyébként már régebbi idő óta foglalkozik s amelynek módszertani fölve, hogy a gazdasági jelenségeket nem az elvont elméleti rendszerek izoláló szemüvegén át, hanem az élet gazdag valóságának tükrében kell vizsgálni. A közgazdaságtanban a *ratio* elve uralkodik, holott az életben az értelmesség mellett ösztönös, érzelmi erők, irracionális motivumok amannál nagyobb sullyal esnek latba. Helytelen beállítás tehát az autarkia elvét tisztán racionális alapon vizsgálni és azt csupán gazdasági kérdésnek tekinteni, mikor hirdetői érzelmi alapon is állanak és benne az egész társas életet alakító általános elvet és jelszót látnak. Valóban, az elzárkózás kivánsága egyéb motivumok között az emberi s nevezetesen társadalmi élet minden területén fellelhető s a probléma biológiai gyökerekig nyulik vissza. Éppen azért tartja szükségesnek szerzőnk, hogy a zárt gazdaság kérdését széles szociológiai alapon tárgyalja. Probléma-beállításában nyilván erősen *Spann* felfogásának hatása alatt áll, aki szintén a közgazdaságtannak a társadalomtudomány egészével való szoros kapcsolatát tanítja s halott abstrakciók helyett organikus, élő tudományt követel.

Munkája szerkezeti felépítésében a szerző első főfejezetként a „társas csoportok elzárkózásának és elhatárolásának *lélektani motívumait*“ elemzi, gazdag néprajzi és néplelektani anyag felhasználásával. A kapcsolatokat, amelyek az embereket egyfelől befelé összetartják, másfelől kifelé más csoportoktól elválasztják, a vérség, a terület közössége, azután a vallásos és mágikus képzetek egyformasága; ezek a csereforgalom terén is mind szükségképpen izoláló erők. De ilyen motívum a munka is, amennyiben az a jószágot készítőjéhez köti; a nép és egyszerűbb társadalmak körében a munka termékeinek átadása nem is csupán racionális gazdasági mérlegelések alapján

történik, viszont sok esetben a népszokás és hagyomány megköveteli, hogy bizonyos cikkeket azok használója maga készítsen. Általán a munka kétségkívül a gazdálkodás központi jelensége, ezért egy népnek a munkáról vallott felfogása egyuttal az egész gazdaságról vallott felfogását jelenti. Ez a tény a mai európai-amerikai gazdasági területre is áll: mint ahogy a munka a modern gazdálkodásban elvesztette lelki alapjait, úgy vált lélektelenné az egész gazdasági élet. Az ókori és középkori felfogás még lelki kapcsolatot érzett az ember és műve között és általán, mint azt különösen *Max Weber* kimutatta, az egész gazdasági munka vallásos és mágikus elemekkel volt telítve. Az ember egyébként bocsületért és dicsőségért is dolgozik s nem tisztán anyagi célok az indítékai. Ez a motivum is az autarkia irányában hat. Az említettek mellett rá kell mutatni az állami alakulatok elzárkózási hajlamaira is. Az ó- és középkori országok gazdaságpolitikájának főtárgya a lakosságnak élelemmel való ellátása volt s ezt az elvet csupán az ujkor individualizmusa törte át. Másrészt az állam, mint nevelő intézmény, etikai okokból is elzárkózott a külföld elől, ezt a szükségletét viszont csupán a felvilágosodás kora szüntette meg. Végül a nemzeti állam eszméje és a nemzeti érzés is az elzárkózás irányában hatnak és az állami sajátos jogrend zárt egészéből is a gazdasági test zártsága a jog és gazdaság összefüggése folytán szükségképpen következik.

A motivumok tárgyalása után a szerző második főfejezetként az *elzárkózás megvalósítását* fejtegeti és pedig először az izolálás eszközeit, minők a tilalmak, vámok stb., azután azt a kérdést, milyen fokú legyen az elzárkózás, teljes-e vagy részleges? Kimutatja, hogy teljes elzárkózás a valóságban sosem létezett és hogy az megvalósíthatatlan. Általában a korok, amelyekben a népek erősebben kifelé fordulnak, váltakoznak olyanokkal, amelyekben ismét jobban magukba huzódnak vissza. Az elzárkózás következményeire térve át, tagadhatatlan, hogy annak kapcsán néha elfajulás mutatkozik, de tulnyomó többségben és egészben véve az elzárkózás alatt a népek megerősödnek és egyszerre nagy hatalommal vetítik ki erejüket. Erre a tényre a legjellemzőbb példa Japán. Szellemi téren viszont a bezárkózott népek egyensúlyozottabbak, önuralommal bírók, konzervatív hajlandóságaik, erkölcsileg tisztábbak. Régi történeti megállapítás, hogy a kereskedő vidékek lakossága általán romlottabb, az idegenekkel való állandó érintkezésnek rossz hatása van. A kultúra erősebben fejlődik bezárt társadalmakban.

A harmadik főfejezet az *autarkia lényegét* vizsgálja, Platon, Aristoteles, Szent Tamás és a gazdasági elmélet idevágó tanait, az ó- és középkori államok autark gazdaságpolitikáját és az ujkorban észlelhető megvalósításokat. E részt a modern, autark állam példaként Franciaországnak valóban kitünően megírt és rendkívül érdekes jellemzését olvassuk.

A szerző összefoglaló befejezésként a jelen gazdasági *válságát* elemzi és annak okaiként a túlzott racionalizmust és túlzásba vitt specializációt, a korlátlan excentricitást, a liberalizmus kötetlenségét s a termelési eszközök mértéktelen szaporítását fejtegeti. A válság leküzdésének módja: a túlzások lefaragása, az „arany középút” és mérséklet elvének követése. Az egyoldalú specializáció az országokat nagyon érzékenyekké teszi a konjunktúra-hullámzásokkal szemben, ezért szükséges a termelési ágak józan vegyítése, mező-

gazdaság és ipar egymásmellettisége. Épígy fontos követelmény, hogy a különvált, tulságosan emancipált részek, minő az öncéluvá lett gazdaság köre, ismét visszailleszkedjenek a társadalom organikus egészébe. Egyébként a racionalizmus tulzásaival szemben máris mindjobban tért hódítanak az irracionális motivumok, előtérbe lép a romantika. A *nemzeti szocializmus* nagy népszerűsége éppen onnan ered, hogy a válságból kivezető egyetlen helyes utat mutatja meg. Programjának egyes pontjai felől lehet vitatkozni, nem lehet azonban tagadni, hogy eszméje és célja gyökerükben tekintve, valóban irányadást jelentenek. „Az egyszerűséghez (Primitivität) és az egészhez (Totalität) való visszatérés, a néptest organikus megújítása a külvilágtól való elzárkózás útján, amit a nemzeti szocializmus követel, magáért a létfenntartásért szükséges.“ „A nemzeti szocializmus vezérgondolatának belső igazsága azon alapszik, hogy egy biológiai szükségességnek felel meg.“ „A mozgalom végcélja, hogy az emberi életnek visszaadja az organikus elvét.“ (488 l.)

Németország a maga dinamikus, végtelent kívánó életérzésével a multban nagyon is kifelé fordult, de a német történelemben az ilyen korszakok váltakoznak a befelé fordulás, az elzárkózás periódusaival. Most ismét az autarkia ideje érkezett el. A mechanikus individuális gazdaságból át kell jutnunk a jövő organikus népgazdaságába. Itt az autarkia-mozgalom legmélyebb értelme: a világgazdaságban a gazdasági individualizmus a legerősebben érvényesült, az egyén a köz szempontjától teljesen elszakadva hódolhatott a nyereség elvének. A modern világgazdaság mechanizmusa az abban résztvevőknek korlátlan szabadságot ad. Ellenben a nemzetgazdaság belső természeténél fogva organizmus, amelyben az egyes ember gazdasági cselekvésében közszempontoktól van korlátozva. Mint-hogy az utolsó száz esztendő alatt a nemzetgazdaság a világgazdaság irányában tájékozódott, a nemzetgazdaságnak ez az organikus jellege erősen megtépződött. Csak természetes reakció, hogy most a nemzetgazdaság elfordul a világgazdaságtól, mert gyógyulását csak organikus természetébe való visszahuzódásától, annak ujjáéledésétől várhatja.

Laum több mint ötszáz oldalnyi terjedelmű s a fentiekben röviden vázolt munkája tagadhatatlanul érdekes, sőt egyes részeiben meggyőzően ható olvasmány. Segítségével mindenesetre mélyebb bepillantást nyerünk a mai Németország vezető eszméinek és politikájának világnézleti gyökereibe. A szerző hangsúlyozza, hogy a nemzeti szocializmus programjával való találkozására tudományos vizsgálódások eredménye s felfogása a nacionalszocializmus uralomra jutása előtt és attól függetlenül alakult ki. Probléma-szemlélete nyilván az ujjáéledt romantikus korszak hatása alatt áll s módszertani álláspontját két vezető elv jellemzi: az egyik az organizmus eszméje, a másik az irracionális tényezők döntő szerepe. Minél inkább tért nyer a racionalizmus, annál inkább szétesik az élet és tudomány: vissza kell tehát térni az ösztönös természethez. A racionalizmus gyermeke a materializmus, ezek hatása alatt az utolsó százötven esztendő szellemisége és gazdasága a szerző hite szerint egyaránt tévutra került. Erről kell meggyőzni az embereket s őket a helyes utra irányítani.

Nem lehet itt célunk, hogy a szerző elvi felfogásának részleges

birálatába vagy könyve egyes tételeinek boncolásába bocsátkozzunk. Az autarkia problémájának ez az antropológiai beállítása eleve és tudatosan felülemelkedik a gazdaságtudomány racionális érvein s egyebekben is az önellátást szellemi térére is ki akarja terjeszteni. A magunk részéről — anélkül, hogy a romantikus világfelfogásnak és társadalomszemléletnek értékét és termékenységét a legkevésbé is kétségbe vonnánk — azt hisszük, hogy ez az önmagába való nemzeti visszahuzódás végeredményben mégis csak elsősorban a világgazdaságban és a nemzetközi államkapcsolatokban való csalódás szülötte.

Kisléghi Nagy Dénes.

Fabierkiewicz, Waclaw: Nauka o pieniądzu. (A pénz elmélete.) Warszawa, 1932, kolo Prawnikow wolnej wszechnicy Polskiej. 166 oldal.

Az 1926 óta uralkodó kormányrendszer alatt Lengyelország gazdasági élete és főleg pénzügyei gyökeres szanaláson mentek keresztül. A kormány az 1926—1929. esztendőben hatalmas beruházásokat eszközölt és új gazdaságpolitikai irányt követett és ezáltal a gazdasági életnek oly szilárd alapot adott, hogy a jelenlegi világválságban Lengyelország eddig nem folyamodott az öt környező államok által már több mint két év óta alkalmazott valutáris rendszabályokhoz.

A Lengyelországban lefolyt pénzügyi események ott is előtérbe helyezték a pénz mibenlétének problémáját.

Fabierkiewicz Waclaw munkája tudományos tárgyilagossággal úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból a pénz funkcióját vizsgálja.

Először a pénz különböző meghatározásaival foglalkozik és ismerteti a pénz keletkezésének történetét. Azután a hitel problémáját, majd a háborús pénzgazdálkodást tárgyalja, részletesen elemelve Magyarország pénzügyeit is az 1914—19. esztendőben. Aránylag kevés helyet szentel a háború utáni és a jelenlegi pénzügyi válságnak, arra az álláspontra helyezkedve, hogy ezen idők vizsgálata és helyes magyarázata csakis a depresszió elmúltával lesz megoldható. E helyen utal arra, hogy Ausztria, de főleg Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva meg vannak fosztva a gazdasági fejlődés alapjaitól és ezáltal állandó pénzügyi megrázkódtatásokkal kell küzdeniök.

A munka legérdekesebb része az, amely a pénznek az áralakulásra gyakorolt hatását vizsgálja. A szerző teljesen elveti úgy a különösen Fisher által hirdetett kvantitatív pénztudományt, mint Aftalion és Wieser jövedelmi elméletét és különböző országok aranykészletének és pénzforgalmának az árakkal való összehasonlításából megállapítja, hogy a jegybankok aranykészlete, a pénzforgalom és a javak árszínvonala között nem áll fenn közvetlen arányos kapcsolat.

Fabierkiewicz szerint 1. az ár tisztára konjunkturális jelenség, 2. a gazdasági konjunktura független a pénzmennyiségekben beállott változásoktól, 3. a fizetési eszközök mennyisége a termeléssel foglalkozó vállalatok forgalmának mérvétől függ. A vásárlóképesség emberi diszpozíciók összegezésének eredménye, ennek mérete pedig

szoros összefüggésben van a termelés és a forgalom helyzetével, amely viszont az általános konjunktura függvénye. Az általános konjunktura alakulása nem a pénzmennyiségekben beállott változások, hanem egészen más tényezők eredője. A gazdasági élet csak annyi fizetőeszközt vesz fel, amennyire szüksége van a forgalom lebonyolításához, ennél fogva a pénzhiány a valóságban tökeszükségletet és tökedrágaságot jelent. Szerzőnek ez a magyarázata az áru és pénz között fennálló összefüggésekről azonban hiányos, mert nem nyert megfelelő megvilágítást az a probléma, hogyan alakul az *arany* az értéke. Beismeri ezt részben maga a szerző is és igyekszik az arany jelentőségét a fennálló kapitalista értékforgalomban (pl. clearing-forgalom) leszorítani, hiszen a Népszövetség aranyügyi bizottságának 1932. évi jelentése is az aranyfedezet erős mérséklését tanácsolja, ami a hitelszerkezet megsértése nélkül végrehajtható.

A könyv érdeme a teljes tudományos tárgyilagosság. Szerkezeti szempontból kifogásolható, hogy egyes részek fejtegetései helyenként szétfolyók. A könyv szerzőjének — aki az egyik varsói főiskola tanára — munkájában kifejezett álláspontját nemcsak a katedráról van alkalma hirdetni, hanem magasrangu és befolyásos közhivatalnoki állása folytán azt a gyakorlatban is követheti.

Varsó.

lovag Pietrzykowsky László.

Morgenstern Oscar: „Die Grenzen der Wirtschaftspolitik.“ Beiträge zur Konjunkturforschung. Kiadja az Österreichisches Institut für Konjunkturforschung. V. kötet. Wien, Julius Springer, 1934. VII. 136 lap.

M. a gazdaságpolitika célkitűzéseivel és a gazdaságpolitikai problémák tudományos tárgyalásával szemben támasztható igények kérdéseivel foglalkozik. Az „értékmentes“ tudomány hive. Ennek megfelelően a gazdaságpolitika végső céljainak kitűzése és az e célkitűzések feletti ítélkezés nem a tudomány feladata és az legfeljebb a közbenső célok célszerűségét vizsgálhatja meg, a mások által kitűzött végső célokkal való összeegyeztethetőség szempontjából. A közgazdasági problémákkal elméleti szempontból tudományosan foglalkozóknak eljárása a gyakorlati politikusokétól abban különbözik, hogy az egyes teendő intézkedések valószínű következményeit nem különállóan próbálják megállapítani, hanem valamennyi távolabbi kihatásaival összefüggésben. Mert téves az a felfogás, amely szerint az elmélet a valóságtól elvonatkoztatna. Ellenkezőleg, az elmélet is „összesűrített tapasztalat“. Az elmélet nem távolodhatik el az élettől s ha az elméleti tudós ezt teszi, az súlyos hiba. A közgazdaságtan tapasztalati tudomány, apriorisztikus elméleti közgazdaságtan nem létezik.

A gazdaságpolitika problémái azért komplikáltak, mert a gazdaságpolitika útja mindig közvetett, amennyiben a kívánt eredményeket többnyire nem tudja közvetlenül kiváltani, hanem csak az emberek magatartásának megfelelő befolyásolása révén. A teendő intézkedéseknek célja tehát mindig az, hogy az emberek magatartásából a kívánt reakciókat kiváltsa. Ez kétségtelenül egy bizonytalansági momentumot jelent s ezért a gazdaságpolitika tételei szükségszerűen határozatlanabbak, mint a közgazdaságtani elméleté, amely leegyszerűsített

riisitett tételekkel operál. További nehézséget jelent a gazdaságpolitika számára, hogy annak elméleti tételei — mint minden elméleti tétel — önként értetődőleg, mindig csak a „*ceteris paribus*“ fennforgása esetén érvényesek. Végül elbirálandó, hogy az elméletnek nincsenek-e hézagjai, mert hisz az elmélet nyilvánvalóan nem lehet teljes, nem készülhet fel előre minden ténykombinációra. Az elmélet ezen hézagjainak a megállapításához az adatok megfelelő csoportosítása szükséges. Ez M. szerint a gazdaságpolitikus igazi feladata. A gazdaságpolitikusnak nem csupán valóban alapos elméleti közgazdaságtani tudásra van szüksége, hanem az elmélet hézagjaira, vagyis arra való tekintettel, hogy az elmélet a gazdaságpolitikust időnként cserbenhagyja, azzal a képességgel is kell rendelkeznie, hogy az elméletet mindig újra tudja alkotni.

A közgazdaságtant a közvélemény gyakran lenézi, ugyanakkor, amikor azt képzelik, hogy ahhoz tulajdonképpen mindenki ért. A lenézés egyik indoka, hogy a közgazdaságtannak azt vetik a szemére, hogy tételeit és javaslatait gyakran változtatja meg. Ez sajátságos, mert hisz más tudományoktól nem veszik rossznéven, ha elméleteik fejlődnek és így részben megváltoznak, de különösen nem veszik rossznéven, ha a változott viszonyoknak megfelelően, a megállapításokat eltérően alkalmazzák. Súlyos hiba változatlan gazdaságpolitikai posztulátumokban hinni, amilyeneket pl. a gazdasági liberalizmus és a szocializmus hirdet. A tudomány fejlődik, az élet változik és a tudomány tételeinek alkalmazása terén is történik előrehaladás. De minden tudás elméleti, az elméleten kívül nincs tudás (127. l.). A félreértéseknek egyik forrása, hogy az a nézet terjedt el, hogy adott politikai felfogásoknak bizonyos gazdaságpolitikai szervezetek felelőnének meg. Így azt szokták hinni, hogy a politikai liberalizmusnak a gazdasági liberalizmus szükséges kiegészítő része volna. Ez téves. Politikai liberalizmus megfér a gazdasági életbe való beavatkozás rendszerével is.

A gazdaságpolitikának mindenesetre különös nehézsége, hogy az u. n. „short run“ problémákkal áll szemben, míg az elmélet inkább a „long run“ szempontjából vizsgálja az eseményeket. Ez az ellentét számos félreértésnek a forrása. Így pl. új gépek alkalmazása munkásokat munkanélkülivé tesz. Az elmélet ugyan „in the long run“ bebizonyítja, hogy a feleslegessé váló munkások előbb-utóbb más téren el tudnak helyezkedni, aminek eredményeképpen az összproduktum és a jólét gyarapodni fog. De ha ez igaz is, a gazdaságpolitika nem hunyhat szemet afelett, hogy közvetlenül a munkanélküliség mégis csak gyarapodik. Az ilyféle példák természetesen megsokszorozhatóknak.

M. szerint a gazdaságpolitika rendszere nem lehet merev. Ebből azonban nem következik, hogy a gazdaságpolitikával szemben ne lehessen azt az igényt támasztani, hogy az egy egységet alkosson. Csak ilyen egységes szemlélet biztosítja tudományos színvonalát, a tudományos tárgyalás lehetőségét. Azt kell tisztán látni, hogy a gazdasági élet egységet alkot és így valamennyi gazdaságpolitikai intézkedés tárgyi interdependenciában áll. Ebből következik, hogy a gazdaságpolitikának ellentmondástól mentesnek kell lennie s ez tulajdonképpen a gazdaságpolitika tudományos művelésével szemben támasztandó egyetlen elv, amely értékítéletek alkotása nélkül állítható fel. Ebből természetesen nem következik az, hogy a gazdaságpoliti-

kának csak egy célkitűzése lehet. Több cél is megállhat egymás mellett, még akkor is, ha esetleg nem is lehetséges valamennyi célt egymással párhuzamosan megvalósítani. Ilyenkor az elméletnek rá kell mutatnia arra, hogy e célok megvalósítása mily mértékben válik egymás akadályává és az értékeitőket alkotó politikusoknak kell a célok között választaniok.

A gazdasági életbe való minden beavatkozásnál érezni kell, hogy az az egész társadalmi történésbe való beavatkozást jelent. E megfontolás gyakorlati következményei a gazdasági liberalizmust sokban alá tudják támasztani, noha merőben logikai érvekkel az aligha volt lehetséges, mert logikai szempontból a jól megválasztott beavatkozási intézkedéseké a fölény (58. l.). Mert a gazdasági liberalizmus az egyszerűbb elv, amelynek alkalmazásánál nem kell az egyes közegek tévedéseitől tartani és nem kell az intézkedések gyakori megváltoztatásával foglalkozni. Ezzel szemben az intervencionizmus folyton új helyzetekkel áll szemben, tele van ellentmondásokkal, soha sem nyújt az összefüggésekről teljes áttekintést, soha sem igazolható a gyakorlat által, mert az a helyzet, amelyre bizonyítékként kellene hivatkozni, mindig már egy új helyzetet jelent. *A liberális gazdaságpolitika az államhatalom erejének bizonyítéka* és ezért az autoritativ állammal is megfér; *az intervencionizmus viszont a gyengeség jele*, még pedig nem csupán azok részéről, akik a kedvezményeket kikunyorálják, hanem az államhatalom részéről is, amelyet ez a kunyorálás annyira meghat, hogy hajlandó különleges előnyöket osztogatni. De a gazdasági liberalizmus mellett szól az is, hogy a gazdasági élet kevésbé áttekinthető s ezért a valóságosság mellett szól, hogy akkor találjuk el a leghelyesebb intézkedést, ha egyáltalában nem intézkedünk.

Ez M. könyvének alapgondolata. Józanon, szellemesen igyekszik a közgazdaságtanhoz nem értő publikumot arról meggyőzni, hogy a közgazdaságtan nem felesleges tudomány. Célját el is érné, ha azok, akikhez szól, könyvét elolvasnák, mert a súlyos problémák világosan, könnyen érthetően, meggyőzően vannak előadva. De ha épp azok, akikhez M. könyve szól, könyveket nem olvasnak, feltehető-e, hogy M. könyvét tanulmányozni fogják? Ha pedig nem teszik meg, elérheti-e a könyv célját? Sajnálatos, hogy nem.

M. dolgozata egy, a szimplista közgazdák ellen szóló filippikában csendül ki, amelynek jóleső alapgondolata, hogy a közgazdaságtani elméletben meg lehet bízni, már azért is, mert az elméleti felfogások közötti különbségek tulajdonképpen jóval kisebbek, mint amekkoráknak a közvélemény azokat gondolja.

Varga István.

Machlup Fritz: Führer durch die Krisenpolitik. Beiträge zur Konjunkturforschung. Kiadja az Österreichisches Institut für Konjunkturforschung. 6. kötet. Wien, Julius Springer. 1934. XV. 232 l.

Nehéz tudományos precizitást a laikusok számára való érthetőséggel összeegyeztetni. Oly korban azonban, amikor a gazdasági kérdések a közérdeklődés homlokterében állnak és amikor éppen ezért laikusok is sűrűn és intenzíven foglalkoznak gazdasági kérdésekkel, ily könyvnek, amelynek célja a laikusokat tudományos szempontból

kifogástalan módon a gazdaságpolitika aktuális kérdéseiről tájékoztatni, rendkívül nagy jelentősége van. M. nem törekszik arra, hogy a gazdaságpolitika egész problémaköréről rendszeres áttekintést nyújtson, hanem kizárólag a jelenleg aktuális problémákkal foglalkozik. Ezek a problémák a jelenleg dúló gazdasági válsággal kapcsolatosak és jórészt azokkal a tervezgetésekkel állnak összefüggésben, amelyek a válság enyhítésére törekszenek.

Épp laikusokkal szemben nagyon hasznos azt hangsúlyozni, hogy minden gazdaságpolitikai intézkedés bizonyos elméletet tételez fel. Az egyes intézkedések valódi horderőjét csak akkor lehet elbírálni, ha valamennyi távolabbi következményeivel is előre számolunk — ezt az áttekintést pedig kizárólag a jól megalapozott közgazdaságtani elmélet tudja nyújtani.

M. a jelenleg divatos konjunkturapolitikai javaslatok hosszú sorával foglalkozik. Tárgyalja a hitelkiterjesztés, az investíciók, a munkaidő megrövidítésének, a termelési költségek csökkentésének problémáját, foglalkozik az adósságteher csökkentésével, a telepítéssel, az autarkióval, a külkereskedelmi korlátozások csökkentésével. Hosszabb fejezet tárgyalja a pénzrendszer reformjával kapcsolatos javaslatokat, a takarékoság fokozására és másfelől a költségek növelésére, a technikai haladás fokozására, vagy lassítására irányuló terveket, a konkurrenca korlátozására irányuló javaslatokat és a tervgazdálkodás problémáit. Ily sokféle kérdésre vonatkozó állásfoglalásait nem lehet részletesen ismertetni. M. a bécsi közgazdaságtani iskola híve, amely az összefüggéseket mechanizáltan leegyszerűsíti és frikciókra alig, vagy egyáltalában nincs tekintettel. A nembeavatkozást tekinti a leghelyesebb gazdaságpolitikának. Szerinte a válságból defláció, munkabércsökkentések, a beteg bankok és vállalatok bukása, a külfölddel szembeni fizetési kötelezettségeknek akár a valuta árfolyamcsökkentése révén való teljesítése, szabadkereskedelem stb. útján lehet leggyorsabban és legbiztosabban kijutni.

M. ezt az álláspontját rendkívül világosan és meggyőző módon adja elő, úgy, hogy a könyv élvezetes azok számára is, akik álláspontját nem mindenben osztják. Az kétségtelen, hogy gyakorlatilag a nembeavatkozás kevésbé veszélyes, mint a beavatkozás politikája, mert a beavatkozó intézkedéseknek valamennyi távoli következményeit nehéz előre látni és így a tévedés, a helytelen intézkedések veszélye nagy. De az M. által képviselt álláspont elméletileg részben mégis vitatható. Különösen monetáris felfogása félrevezető. M. annyira inflációellenes, az inflációt oly veszélyesnek tartja, hogy elméleti rendszerében a minden fellendülés során automatikusan jelentkező infláció számára sem lát ugyszólván teret. Már pedig épp akkor, ha nem avatkozunk be a gazdasági életbe, az ciklikusan mozog, válságok és fellendülési időszakok között. Infláció tehát a nembeavatkozás során is bekövetkezhetik, M. pedig nem magyarázza meg, hogy egy mesterségesen előidézett infláció miért volna veszélyesebb a természetesnél. Egy másik fogyatékoság, hogy nem számol eléggé a frikciókkal, nem számol azzal, hogy a gazdaságpolitikának hivatása a nap-nap után jelentkező bajok és panaszok enyhítése, mert az éhezőt nem lehet azzal vigasztalni, hogy pusztulása után évek múlva a túlélők helyzete javulni fog.

De a fogyatékosoktól eltekintve M. könyve rendkívül becses és sok divatos terv igazi, veszélyes következményeit meggyőzően mutatja ki. Pozitív megállapításai is sokszor értékesek. Így bizonyára teljesen igaza van, amikor azt hangoztatja, hogy előnyösebb a béreket, mint a munkaidőt csökkenteni, hogy a telepítés sikere többnyire abban rejlik, hogy a telepesek belenyugszanak keresetük észrevétlen leszállításába, hogy a nagy eladósodottság oka többnyire nem a nagyon nagy, hanem a túl alacsony kamat, amely épp a nagy hitelek igénybevételére serkentett stb., stb. Különösen sikerültek az autarkisztikus törekvések hibáival és az új pénzszervezeti törekvések fontosságával foglalkozó fejezetek.

M. könyve mindenestre hasznos, élvezetes olvasmány, amelynek külön érdeme egy a közgazdaságtani irodalomban ritka világos és a laikusok által is érthető előadásmódor.

Varga István.

Deutsch Otto und Vértés Alexander: Aufbau. nicht Abbau!
Wien. 1933. Druck und Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei. 115 oldal.

A könyv, melyet a *Neue Freie Presse* közgazdasági szerkesztője egy Bécsben élő hazánkfiával együtt írt, vezéreszméül azt hirdeti, hogy a munkanélküliségen semmiféle szurrogátummal, semmiféle toldozó-foldozó megoldással segíteni nem lehet, mert a munkanélküliség egyetlen orvosszere a *munka*. A szerző legnagyobb mértékben helyteleníti azt a gazdasági irányzatot, mely közületeknél és magánosoknál egyformán a „leépítés“-ben jut kifejezésre. Hasonlóképpen helyteleníti azt a sok kuruzslószeret (munkaidő rövidítése, álláshalmazok megszüntetése stb.), amellyel lapját állandóan elhalmozzák.

Azt kutatva, hogy mely munkák azok, amelyekből a gazdasági élet fellendítése eredhet, arra a megállapításra jut, hogy ebből a szempontból nem jöhetnek tekintetbe sem olyan munkák, melyek eredményeképpen fogyasztási javak új tömegei lépik el az amugy is felvevőképtelen piacokat, sem olyanok, amelyek csak külföldi tőkével vihetők keresztül. Tehát elsősorban beruházásokról lehet szó, amelyek hazai munkaerővel, hazai anyagokkal és az országban levő gépállomány segítségével valósíthatók meg. Ezekből a munkákból több évre terjedő munkatervet kell összeállítani, hogy átmeneti konjunktura helyett gazdasági értelemben vett tartós építőmunka legyen az eredmény.

Szerzők sorra veszik az Ausztriában megoldásra váró nagyobbarányú beruházási munkákat (ut- és vasutépítés, energiagazdaság, talajjavítás, folyamszabályozás stb.) és egy ilyértelmű munkaprogramot akarnak fokozatosan megvalósítani. Kezdeti tőkének három pénzforrást jelölnek meg: egy belső kölcsönt, új részvénytársaságok létesítését az azonnal jövedelmező tervek megvalósítására és az ipar önfinanszírozását.

Deutsch elgondolásában különös fontosságot nyer pénzforgalmi koncepciója. Erre építi egész tervét. Szerinte ugyanis a beruházásokra fordított pénz négy csoportra osztható: bérekre, közterhekre, járadékokra és behozatalra. Kiindulva az osztrák viszonyok adta költségáramyokból, számításainak eredményeképpen azt

hozza ki, hogy a beruházások kezdeti időpontjában a beruházott összegek 75 százalékát elfogyasztják azok, akiknek a beruházási összegekből jutott, 15 százalék jut az államnak a különböző adók formájában, 6 százalékból tartalék lesz (Rücklagen) és 4 százalék kerül ki az országból, mint amely részből a behozatal fedezhető. Ez a helyzet az első forgalmi fokozatban. A második és az azután következő többi fokozatban az eloszlás arányai a következők: 70 százalék „fogyasztó pénz“, 17 százalékra nőtt kincstári részesedés, 6 százalék tartalék és 7 százalékos behozatali arány. Deutsch összesen 18 fokozaton át végez számításokat (a későbbi fokozatokban már nagyon kis összegek szereplnének) és végeredményben kimutatja, hogy minden beruházott 100 Schilling után 250 Sch. fogyasztópénz keletkezik, az állam 57.5 Sch.-et kap közterhek és közszolgáltatások fejében, 21 Sch. tartaléktöke képződik és 21.5 Sch. jut a külföldnek. A pénz körforgása tehát önműködően elvégzi a fellendítés munkáját és minden ujonnan munkába állított egyén további két- és egyharmad munkaerőnek juttat munkalehetőséget. Osztrák viszonylatban ez annyit jelent, hogy 165.000 munkás illetően beállításával 550.000 munkást lehetne foglalkoztatni, ami megfelel Ausztria egész munkanélküli tömegének. D. hangoztatja, hogy könyvének alapeszméje nemzetközi. Beruházási programja megoldható minden országban. Minden egyes országra nézve nagyjában megáll tehát a tétel, mely szerint ha a munkanélküliek 30 százalékát tervszerűen irányított beruházásokra alkalmazzák, akkor van lehetősége annak, hogy a többi 70 százalékot is produktív módon foglalkoztassák.

Magyar viszonylatban különösen érdekesen hangzik az, amit szerző az agrárállamokról mond. Az ő beruházási tervének végrehajtása mezőgazdasági országokban — szerinte — lehetővé tenné azt, hogy azok ne függjenek többé annyira a világpiaci konjunktúrától, hanem kis mezőgazdasági kivitelük helyett tetszőleges méretű belföldi termeléssel tegyék boldogabbá és kellemesebbé életüket. Szerinte erre annál is inkább szükség van, mert a műszaki haladás nyomán előbb-utóbb amugy is beáll az a helyzet, hogy minden állam önmagát tudja élelmezni. Erre példának Németországot, Csehszlovákiát és Ausztriát hozza fel.

Az érdekes könyv függelékében egy kiváló osztrák szakférfi, dr. *Karl Söllner* műegyetemi tanár, az osztrák víz- és energiagazdálkodás problémáját tárgyalja.

Grossmann László.

Dr. Klebe, Heinrich: Die wirtschaftliche Bedeutung des Arbeitsschutzes, insbesondere der Gewerbehygiene. J. Springer, Berlin. 1932. 128 l.

A szerző, Dr. Klebe, bajor miniszteri tanácsos, ezen nagyjelentőségű munkájában fel akarja hívni figyelmünket arra, hogy az ipari munkások egészségének védelmére, a balesetek elhárítására és általában az ipari higiénie fejlesztésére fordított költségek észszerűen alkalmazva mily nagy jelentőséggel bírnak nemcsak szociális és etikai értelemben, hanem az illető vállalat termelési költségeinek és racionalitásának szempontjából is. Azaz fordítva, amely vállalat az ipari higiénéire nem fordít kellő gondot, az kienged kezéből egy, a termelés tökéletesítése és a rentabilitás emelése szempontjából egy-

aránt fontos fegyvert. Ennek bizonyítására vállalkozott a szerző és ez teljes mértékben sikerült is neki.

A szerző jól tudja, hogy a mai racionalizálásra és költségleszorításra törekvő korban nem mindegy, hogy munkásvédelemről, avagy gazdaságosságról beszél, de utal ezzel szemben arra, hogy a termelési tényezők legfontosabbika az ember, aki éppen ezért igen nagy súllyal esik számításba. Ennek megvilágítására a bevezetésben röviden ismerteti az emberi élet értékére vonatkozó elgondolásokat és számításokat, hivatkozva ennek nemzetgazdasági jelentőségére, majd példaképpen néhány nagyobb vállalat költségszámításait elemezve megmutatja, hogy mily nagyjelentőséget képviselnek a betegség és baleset okozta költségek az üzemrentabilitás szempontjából.

A könyv tulajdonképpen három részre oszlik: a munkaidővédelemre, az üzemi védelemre és a szomszédság védelmére. A legfontosabb magátólértetődően az üzemi védelem, amely éppen ezért a mű gerincét adja.

Az első részben a szerző hivatkozik Franck Gilberth-re, Taylor leghíresebb tanítványára, kinek vizsgálatai rávilágítottak arra, hogy a megokolatlanul hosszú munkaidő mily nagy veszteségeket okoz az üzemeknek. A szerző számos, a gyárak által rendelkezésére bocsátott adattal támasztja alá ezen tétel helyességét.

Az üzemi védelemről szóló részben az első fejezet a balesetvédelem problémáit tárja fel előttünk. Hivatkozik a szerző arra, hogy Németországban 1928-ban naponként átlag 4844 ipari baleset történt, melyből 31 volt halálos kimenetelű. Számadatok bizonyítják, hogy mily nagy megterhelést jelent ez a nemzetre és az egyes üzemekre. Sorra veszi a szerző a balesetek fajait és megismerteti azokkal az előnyökkel, melyeket a védőintézkedésekkel és berendezésekkel elérhetünk. Még kevésbé ismeretesek azok az előnyök, melyek a munkahelyiségek és a munkamódotusok hygienéje révén érhetőek el. A munkahelyiségek megfelelő világítása, szellőztetése, hőmérséklete, nedvesség-tartalma, a gépek megfelelő elhelyezése, másrésről a zajnak, rázásnak csökkentése, nemcsak a munkateljesítmény és a termelt cikk minőségének javulása szempontjából bir jelentőséggel, hanem azért is, mert a védőberendezések legtöbb esetben önmaguk is fokozzák az üzem gazdaságosságát. A kézimunkának gépi munkával való helyettesítése is igen fontos szerepet játszik a munkavédelemben és alkalmazása minden esetben elkerülhetetlen oly helyen, ahol a munkás valami módon egészségre ártalmas anyagokkal jut érintkezésbe. Külön fejezetben tárgyalja a szerző a munkásjóléti intézményeknek, a felvilágosító- és tanítómunkának és a pszichotechnikai vizsgálatok alkalmazásának előnyös befolyását a termelésre.

A tanulmány harmadik része a gyártelepek környezetének, szomszédságának védelmével foglalkozik. Megismertet bennünket az itt fellépő problémákkal, melyeknek fontosságát csak itt tanuljuk meg igazán értékelni.

A szerző könyvét ugylátszik ipari köröknek szánta, mert mindenütt kerüli a humanitásra való hivatkozást és csak a rideg tényeket mérlegeli. A problémákat csak röviden tárgyalja, bár minden oldalról élesen megvilágítja, a fősúlyt azonban mindig a gyakorlati példákra helyezi, melyeket ő maga gyűjtött össze, főképp Németországban. Bár a könyv elsősorban a nagyiparral foglalkozik és példáit is innen meríti, mégis igen sok tanulságot nyújt minden

olvasónak, mert megmutatja, hogy a munkásvédelem csak nagyon ritkán kíván áldozatot a termelőtől, ha az szakavatott kézzel nyúl a problémához.

Bolberitz Károly.

Csatai Antal Géza: Infláció vagy aranyalap? Debrecen, 1933. 36 oldal.

A könyv az agrárválságból indulva ki, a mai árcsökkenést a pénzszükére vezeti vissza s ennek okai szerinte: a Nemzeti Bank bankjegybevonása, a kartellek diktatórikus árai, valamint a bankok és magánosok pénztezaurálása. Az infláció vagy aranyalap kérdésének tárgyalásánál kimutatja, hogy a génuai konferencia elvi határozatát, az arany vásárlóereje nagyobb mértékű ingadozásának kiküszöbölését, minden állam bankjegybevonás útján kísérelte meg végrehajtani, de amikor ennek bénító hatása érezhetővé vált, Olaszország, majd Franciaország, Anglia és Amerika is beszüntette a papírpénz bevonását. Németország bankjegymennyiségének ércfedezete az előirt 33% helyett csak 8% s ennek dacára is eredeti értéken jegyzik a márkát a nemzetközi tőzsdén. Nálunk sem szükséges — szerző szerint — a forgalomban levő bankjegymennyiséget 28%-os ércfedezettel támogatni. A gazdasági válság megszüntetésére szerző a következő intézkedéseket javasolja: a bankjegymennyiség felemelése 550 millió pengőre, a mesterséges pénzszükéből eredő áreltolódások s egyéb differenciák minden irányu rendezése, az agráradósságok konvertálása hosszulejáratu kölcsönre, a kartellárak ellenőrzésére 7 tagu állandó tanács, az 1931. I. 1. utáni ingatlanárverések hatálytalanítása, az eredeti tisztviselőfizetések visszaállítása, a hitelélet korlátjainak megszüntetése.

A kis mű szerzője sem tudta magát teljesen kivonni azon eifogultság alól, amely minden az aranyalapot mellőzni akaró közgazdai írásaiból sokszor kicsendül. Ezenfelül szerző bizonyos egyoldalúsággal tartja az agrárszemponokat szem előtt, míg a többi réteg kívánalmait és érdekeit csak egészen homályosan érinti.

Lándori György.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. I. No. 1. — Janvier 1934.

Öt tanulmány a „Roosevelt kísérletről”. — *Gideonse Harry D.: Les Etats-Unis et le Gold Standard international.* A háberu után kormányzati és bankpolitikai oldalról egyaránt megakadályozták az aranyalap mechanikus működését, amelynek előfeltétele: *a)* hogy az áru- és főkeforgalom közötti margeot lehetőleg kevés arannyal ki lehessen egyenliteni, *b)* az aranymozgalomnak teljes mértékben vissza kell hatnia a Jegybank hitelpolitikájára, *c)* a nemzetközi áruk kereslete legyen olyan rugalmas, hogy az áresés lehetőleg azonnal növelje a kivitelt, *d)* a termelési költségegységeknek rugalmasan kell igazodniok az árakhoz. Az aranystandard csak úgy állítható helyre, ha a kormányzati rendszabályok és a bankpolitika a jövőben jobban összeműködnek. Eddig a vámtörvénykezés nem törődött a nemzetközi adósságokkal, az adósságszerződések az árakkal. Első lépés a nemzeti piac koordinálása, következő lépés a nemzetközi koordinálás. Ez utóbbiban a nemzetközi fizetések bankja nagy szerepet kell hogy játsszon. A rövidlejáratu hitelekről pontos statisztikát kell vezetni — (a Layton es a baseli jelentés pl. 3 milliárd márka különbséggel állapította meg a rövidlejáratu hitelek állagát) — és erre a feladatra is a Biz a legalkalmasabb. Szerző az aranystandard mellett foglal állást, de az arany értékét a jövőben nemzetközileg kell ellenőrizni. *Az irányított papírpénz a közhittel ellentétben nem jelenti a pénz belföldi értékének változatlanságát, mint ahogy az aranystandard sem jelenti a külföldi értékének változatlanságát.* (Külföldi vásárlóereje változatlan árfolyam mellett is változhat.) Az irányított pénz hiveinek pénzülméleti érve logikailag nem helytálló. — *Young R. A.: Or, mouvement des capitaux et dollar.* A dollárt nem az amerikai fizetési mérlegben jelentkező külső tényezők, hanem a politika kényszerítette le az aranyalapról. A defláció ugyan bankpánikot, pénz- és aranyrejtegetést okozott, de a pénzpiacot az aranyalap fenntartásával is lehetett volna rendezni, hiszen a konjunkturális években felgyült aranykészlet megcsökkent kötelezettségekkel állt szemben, a külföldi befektetéseket már megelőzőleg jórészt visszavonták s a fizetési mérleg még mindig aktív volt. *A szándékos leértékelést elsősorban a mezőgazdaság talpraállításáról folyó és inflációs hangulatu törvényhozási vitával lehet összefüggésbe hozni. A világgazdasági értekezlethez intézett elnöki üzenet szintén megerősíti a föltevést, hogy a dollárproblémát a farmeradósságok és a belső ar szempontjából döntötték el.* A dollárromlás egybeesett azzal az évszakkal, amelyben a külföldi utazások és a külkereskedelmi egyenleg szezonszerű romlása a dollárt egyébként is az aranyponthig lenyomják. Ha legalább a dollárhitelek aranyzáradékát fenntartották volna, a külföldi adósok dollárkereslete ellensúlyozta volna az amerikai pénz nemzetközi értékcsökkenését. A dollár nemzetközi leértékeléséhez a tőkekiszivárgás is hozzájárult, egyrészt olyan módon, hogy a külföldi befektetők követeléseiket likvidálták s a felszabadult dollárt átváltották.

másrészt úgy, hogy a menekülő tőke külföldi értékek vétele, esetleg árukivitel útján elhagyta az országot. Addig, amíg a dollár sorsa bizonytalan, az árak nem állapodhatnak meg olyan színvonalon, amely a stabilizálást lehetővé teszi. — *Willis Parker M. H.: La politique de crédit du système des banques fédérales de réserve.* A szövetségi bankrendszer hitelpolitikájában öt korszak különböztethető meg. A) 1913 novemberétől 1917 áprilisig, B) a háboruban való részvételtől 1920-ig, C) 1920-tól az 1924-ben elkezdődő inflációs politikáig, D) 1925-től 1929-ig, E) a pániktól napjainkig. A F. R. az első korszakban sem tőzsdei műveletekbe, sem kötvényspekulációba nem bocsátkozott. A háboru alatt a kincstári hitelinfláció a bankjegyinflációt elkerülte és így a hitel-piac megtisztítását simán keresztül lehetett volna vinni. De a háboru után a kincstár újabb hiteleket vett igénybe és a váltóanyag megtisztítása lehetetlenné vált. *Az 1920-as pánik után megkísérelték a likviditási évet felújítani, de ezt az irányzatot a Harding elnökségével uralomra kerülő republikánus párti bankokrácia megakasztotta.* Ebben az időben vesztí el az F. R. rendszer tisztán kereskedelmi bank jellegét és segíti elő az államot a rövidlejáratu eladósodásban. A politikai vezéreké lett bankárok a háboruelőtti elvtől elszakadva a kereskedelmi hiteleket megszorították és a kötvényhitelt kiterjesztették. A rendszer fölszabadul a kereskedelmi hitel mechanizmusa alól és a tőzsdei spekuláció hatása alá kerül. Szerző a likviditási elvhez való visszatérést sürgeti. — *Carson J. William: L'évolution du système des banques fédérales de réserve, leur structure, leurs pouvoirs.* Az állami bankok és jelzálogintézetek versenye miatt a F. R. rendszerhez kapcsolódó kereskedelmi bankok már 1908 óta rátértek a hosszulejáratu és jelzálogi hitelműveletekre. De a váltó- és kötvényhitelezés egyesítése, amelyet az 1913-as F. R. törvény megengedett, aláásta a rendszert és az 1933-as reform, mely a kötvénykibocsátó intézeteket a kereskedelmi bankoktól élesen különválasztja, éppen az engedékeny szellemű alapító törvény rendelkezéseit változtatja meg. Szerző ismerteti azokat a háborualatti alkotmánymódosításokat, amelyek a likviditást csökkentették. E szervezeti változásokkal egyidejűleg a háborus szükség a F. R.-t teljesen a kincstár szolgálatába kényszerítette. Az ipar és kereskedelem hitelezésére tulajdonképpen csak az alapítás hatodik évében került sor. 1923 óta a mezőgazdaság is befolyt a központi irányításba. *A rendszer további hátrányára szolgált az öt keleti F. R. bank befolyása alatt végzett open market hitelpolitika, amelyet csak 1930-ban szabadítottak fel New York mindenható irányításától.* A tisztítás a Glass szenátor vezetése alatt álló 1930-as bizottsági vizsgálattal kezdődött meg, amely elsősorban a hosszulejáratu jelzálogi műveletek korlátozására irányult. Szerző ismerteti Glass-Steagall-törvényt, az 1933 május 12-i és a június 16-i nagy banktörvényt. Ez a törvény első ízben vitte keresztül a bankrendszerhez tartozó bankok hitelpolitikájának központi ellenőrzését. — *Edie D. Lionel: Le système fédéral de réserve et le niveau des prix.* — *Fougère Etienne: La Coopération internationale.* — *Navachine D.: Crise, échange, règlement et Europe économique.* Mindkettő a nemzetközi kereskedelem helyreállítása mellett foglal állást. — *Pollet E.: Après la conférence d'Ottawa.* Az ottawai szerződés birodalomközi kereskedelmi hatásait vizsgálja az első „ottawai esztendő” (1933) adatai alapján.

Vol. I. No. 2. — Février 1934.

Dr. Kraemer Carl: La situation monétaire allemande. Az 1931 július 13-i német bankzárlat nemcsak a tarthatatlan adóshelyzetnek volt a következménye, hanem Amerika rendszeresen üzött rossz aranypolitikájának is, amely az aranystandard szabad mechanizmusát megakadályozta. Így például a háboru után hiába áramlott az arany a világ-

hitelezővé vált Amerikába, az ottani árak a huszas évek elején nem emelkedtek. A bankjegyeknek aranyjegyekre való kicserélése, a magas leszámítolási kamatláb stb. neutralizálták a beáramló arany hatását s az adós országok árutörlesztését lehetetlenné tették. Ehhez járult, hogy az európai országok Amerika nyomására a háborúelőtti dollár-árfolyam alapján szilárdították meg a pénzüket. Ennek a stabilizációnak csak úgy lett volna sikere, ha egyidejűleg az amerikai árak emelkedtek volna s így a stabilizált európai pénznemek s a dollár vásárlóerőegyensúlya helyreállt volna. Legrosszabb volt Németország helyzete, amely hitelezőből adós országgá vált, *de a külföld vámlejárata miatt gazdasági életét nem alakíthatta át áruban törlesztő adós jelleghévé.* A hitelezők a német törlesztést rövidlejáratu hitel alakjában viszhelyezték Németországba, amelynek netto adóssága 1930-ban 18,2 milliárd márka volt. (Ebből 9,9 milliárd rövidlejáratu.) Szerző ezután a hitelrögzítő megállapodásokat ismerteti. *A külföldi adósságok állaga 1931 és 1933 közt kerek 10 milliárddal csökkent, ebből 4 milliárd a font és dollár értékcsökkenésére esik.* A törlesztés az a) aranykészletből, b) a németek külföldi követeléseiből és c) a külkereskedelmi feleslegből történt. A két előbbi forrás tökéletesen kimerült, a külkereskedelmi mérleg 1931-es rendkívüli kedvező alakulása pedig csak kivételes volt. Azóta a többi ország valuta-dumpingje a német kivitelt leszorította. A fölösleg a múlt évben havi 60 millió volt, de ebből az aktív egyenleghől a zárolt márka ellenében való kivitelt és az emigránsok kivitelt is le kell vonni. Szerző ezután a scrips eljárást ismerteti. — *Dr. Richter Kurt: Les buts de la politique agraire nationale-socialiste.* A nacionalszocializmus a mezőgazdaságot nem tekinti nyereségszerző vállalkozásnak, amelyet kizárólag a maximális hozam szempontja vezérel. Az egyéni kezdeményezést azonban elismeri, s a bolsevizmussal ellentétben állami vezetés alatt álló individuális gazdálkodásra törekszik. Ellentétben a gazdasági liberalizmussal meggyőződése, hogy a kiviteli iparoknak nincs többé terjeszkedési lehetőségük s ezért arra törekszik, hogy a mezőgazdasági népszaporulatot a földművelés keretében megtartsa. A mezőgazdasági népesség számára új életformát terem. *Két törvény készíti elő az átalakulást: az 1933 szeptember 13-i Reichsnährstand-törvény és a szeptember 29-i paraszthitbizományi törvény.* A mezőgazdaság rendi szervezete négy csoportra oszlik, az első termelési kérdésekkel foglalkozik, a másodikba tartoznak a régi mezőgazdasági kamarák, a harmadikba a mezőgazdasági szövetkezetek, a negyedikbe a mezőgazdasági kereskedelem. Az első törvény alapján a gabonatermelés és zsirgázdálkodás terén már mélyreható kormányintézkedések történtek. *Németország gabonatermelése eljutott az önállóság határáig, ezért az állami irányítás a jövőben főleg az olajos növények és zsirtermelés előmozdítására törekszik.* A paraszthitbizományi törvény örök tanyákat létesít, amelyeknek megterhelését, eladását és elárverezését tiltja. Az eddigi kapitalista hitel helyére a tapasztalat alapján a mezőgazdasági hitel új formái lépnek. Szerző a törvény néhány jellegzetes rendelkezésével részletesen is foglalkozik. — *Henri de Man: Commerce extérieur et économie dirigée.* A belga Theunis jelentése alapján a külkereskedelmi irányítás problémáját vizsgálja. A kiviteli és nemzeti termelés viszonyának statisztikai kiderítésében eddig még nagyon sok a hibaforrás. A külkereskedelem addig nem irányítható eredményesen, amíg egyrészt a belpiac, másrészt a kiviteli százalékos részesedése a nemzeti termelés értékében statisztikailag módszeresebben meg nem állapítható. Nevezett adatgyűjtésnek nagy hibája, hogy az egyes iparágak maguk válogatták ki a beküldött válaszanyagot s így a kiviteli jelentőségéről túlzott képet adtak. A beviteli és kiviteli strukturáját a nemzeti termelés szempontjából legalább olyan részletesen kellene tanulmányozni, mint ahogy azt a német gazdaságkutató-intézet megkísérelte. *A dumping leküzdése előtt el kell döntenie, hogy a védekező állam csak a termelési áron alul való külföldi eladást*

s az eladó ország belső fogyasztásának egyidejű monopolisztikus megterhelését tekintie dumpingnek vagy annak tekintie az eladó ország kezdetleges munkáviszonyainak kihasználását is? Ebben az esetben elméletileg tanulmányozni kellene azokat a kiegyenlítő vámokat, amelyeket az egyes államok a kezdetleges bérvizonyu országokkal szemben alkalmaznának. — *Le Chatelier H.: La semaine de quarante heures.* Szerző a negyvenórás munkahét állítólagos előnyeit bírálja. A munkanélküliséget nem csökkenti kiszámítható mértékben, mert a munkások szabad idejükben olyan külön munkákat vállalnak, amelyeket máskülönben munkanélküliek végeztek volna el. A tultermelést sem mérsékli, mert tultermelés idáig is csak egyes iparágakban volt. A munkás szabadidejét nem fordítaná fokozott fogyasztásra, mert a fogyasztás szűkösleg a kieserélhető javak termelésétől függ, ez pedig a munkaidő csökkenésével arányosan csökkenne. A negyvenórás munkahétnek ellenben hátránya a munkaszervezés megnehezítése. (A 8 órás turnus könnyebben keresztülvihető, mint a 6 óra 40 perces.) — *Lauffenburger Henri: La notion de l'équilibre dans l'économie française.* — *Hennebicq Léon: La crise belge vue par ses capitaines d'industrie.*

Cs. Sz. I.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

139. Bd. 4. Heft. — Oktober, 1933.

Lütge, Friedrich: *Friedrich August Ludwig von der Marwitz, der grosse Gegner Stein-Hardenbergs. Ein Wort des Erinnerens.* — Jastrow, J.: *Der Sinn des Aussenhandels und der Handelsstatistik.* A. Rühl „Zur Frage der internationalen Arbeitsteilung“ c. könyvének ismeretése kapcsán a szerző a külkereskedelem értelmének, céljának problémájával foglalkozik. Ismerteti a merkantilizmus és az angol klasszikusok válaszát e kérdésre s az ókori és középkori kereskedelem történetéből vett példákon bemutatja, hogy eredetileg mindig — az angol klasszikusok felfogásának megfelelően — a behozatalban, idegen áruk megszerzésében látták a népek a külkereskedelem célját. A pénzgazdaság fejlődése, ill. még inkább az ezáltal felvetett, de végig nem gondolt gondolatok hozták létre azt a beállítást, mely a külkereskedelem célját a kivitelben látta. Ez a beállítás a XVII—XVIII. században annyira uralkodóvá vált, hogy a klasszikus iskolának csak egész tekintélye latbavetésével sikerült a pénzfátyolt félrelibbenteni s a figyelmet ismét a való tényállásra irányítani. Természetesen vannak mellékkörülmények, melyek ezt a tényállást elhomályosítják. A felesleg termelése nemcsak akkor indul meg, amikor külföldi áruk behozatala ellenérték szolgáltatását teszi szükségessé; még a teljesen zárt szükségletkielégítő-gazdálkodás sem számíthatja ki egészen pontosan, hogy mennyire van szüksége. Így aztán nem ritkán előfordul, hogy külkereskedelmi kapcsolatok keresésére a kivitel szükségessége adja meg az első lökést. Ezek a konkrét kivételek azonban nem döntenek meg a behozatali tétel elvi helyességét. Rühl is ebből a tételből indul ki. — az Egyesült Államok külkereskedelmének a hazai termelési viszonyokban rejlő okait keresi, a kiviteit teljesen figyelmen kívül hagyja s csak a behozatalt veti össze a hazai termelési statisztika eredményeivel. Hogy a külkereskedelem motivációjára fényt deríthessen, az árukat egy általa felállított sémába osztja be. Az ezen az alapon feldolgozott 1927. évi külkereskedelmi adatok azt mutatják, hogy a behozatalnak fele semmiféle belföldi termelési ágra nem hat károsan s hogy a behozatalnak csak 7.2%-a áll olyan árukból, melyek belföldön is termeltetnek, melyeknél azonban a külföldi konkurrencia kedvezőbb költségviszonyai mégis lehetővé teszik a behozatalt. Szóval az oly erős párttal rendelkező amerikai védővamos politikának már nincs több tenni-valója, mint ezt a 7.2%-ot a behozatali statisztikából eltüntetni. Nagyon

üdvös volna, ha azt a vizsgálódást, amit Rühl Amerikára vonatkozólag elvégzett, a többi államokban is el lehetne végezni; annyival is inkább, mert az autarkista törekvések, melyek nem gazdasági megfontolásból indulnak ki s így gazdasági érvekkel nem is lehet ellenük küzdeni, a kereskedelempolitikai vitát egészen meddő irányba terelik. A külkereskedelem tényeinek Rühl módjára való megállapítása az egyetlen mód, a vita számára ismét termékeny bázist teremteni; az első feladat tehát a termelési statisztika gyors megteremtése lenne. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des I. Halbjahres 1933.* — Fick, Harald: *Der öffentliche Haushalt in Krise, Depression und Aufschwung der Wirtschaft.* — Moeller, A. U.: *Familienstatistisches aus dem hanoverschen Bauertum.*

139. Bd. 5. Heft. — November, 1933.

Fries, Karl: Internationale Kartelle. Szerző a „kartellkollektivitás” szempontjából rendszerezi és vizsgálja a kartelleket; minél nagyobbak a különbségek a kartellt képező üzemek között, annál erősebb kollektivitásu, minél homogénebb tagokból tevődik össze, annál gyengébb kollektivitásu a kartell. Sorra veszi az itt számbajövő tényezőket (a tagok száma, nagysága, teljesítőképessége, nacionalitása, a belső szabályozás célja, eszközei, tartama stb.) s megállapítja, hogy kizárólag ezek a tényezők, a kollektivitás, az az alap, melyen a kartellek klasszifikálása és megítélése eredményesen történhetik. A kereskedelmi, „branche”-beli rokonság nem mond semmit a kartellek strukturáját, valószínű fejlődését illetőleg, egyedül a „kollektivitás” irányadó itt; ezt a tételt egy csomó gyakorlati példán, párhuzamon illusztrálja. Tételének az állami kartellpolitika szempontjából is nagy fontosságot tulajdonít; csak az olyan kartelljog fog céljának megfelelni tudni, mely nemcsak az egyesülés célját és alapját, hanem kollektivitásának mértékét és irányát is figyelembe veszi. — *Cohen, A.: Kredit- und Verschuldungsbeschränkungen beim bäuerlichen Grundbesitz in Bayern im 17. und 18. Jahrhundert.* — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des I. Halbjahres 1933* (Fortsetzung und Schluss). — *Feick, Irmgard: Familienzulagen als bevölkerungspolitische Massnahme unter besonderer Berücksichtigung der Erfahrungen in Frankreich und Belgien.* — *Mombert, P.: Über die geringe zuverlässigkeit älterer Volkszählungen.*

139. Bd. 6. Heft. — Dezember, 1933.

Zadow, Fritz: Über das Verhältnis von Philosophie und Sozialökonomie. Bevezetésül rövid áttekintést nyújt a filozófia és a közgazdaságtan viszonyáról a múltban. Azután felveti a kérdést, hogy hogyan fog ez a viszony a jövőben alakulni, ill. hogy mennyiben kívánatos a közgazdaságtanra erősebb filozófiai befolyás érvényesülése s hogy milyen irányu legyen e befolyás. Elvileg a speciáltudományok autonóm fejlődése mellett foglal állást; ez alól az elv alól azonban kivételeket is ismer, így többek között a speciáltudomány krízisét, azt a pontot, melyet bizonyos torlódás, bizonytalanság, szkeptikus fáradtság s az elmentés tanok tömege jellemez. Ezt a pontot a közgazdaságtan ma tenyleg elérte; viszont a filozófia az utolsó fél évszázadban erőteljes fejlődést mutat. A jelen helyzetben tehát indokolt, hogy a közgazdaságtan a filozófiához forduljon segítségért. Az utóbbinak azonban csak az utegyengetés szerepe juthat; csak az alapokat, előfeltételeket, specifikus kategóriákat és a gazdaságtudomány speciális helyét a szellemtudományok keretében kell tisztázni, anélkül, hogy a gazdaságtudomány tartalmi, tárgyi szférájába behatolna. A speciális kérdések közül szerző felveti a pszichologizmus és az értékelmélet problémáit. Az előzőt elveti: a gazdasági élet az objektív szellem szférájába tartozik

s így kutatójának a tárgyi világra kell irányítania figyelmét; a motivációig ugyan visszanyulhat, de semmiesetre sem kísérelheti meg a gazdaságtudományok pszichológiai vagy antropológiai megalapozását. Az értékelméletre vonatkozólag az az álláspontja, hogy az épolý kevéssé kapcsolható ki a gazdaságtudományból, mint ahogy az érték nem tüntethető el a gazdasági életből. — *Tzöbl, Josef A.: Der geschichtliche Ständestaat.* A középkori rendi állam felépítését, szerkezetét vázolja. — *Quante, Peter: Möglichkeiten und Grenzen der bäuerlichen Siedlung, besonders im Hinblick auf die gewerbliche Arbeitslosigkeit.* — *Müller, Johannes: Die wirtschaftliche und soziale Gesetzgebung des Deutschen Reiches* (1933 harmadik negyedében). — *Michels, Robert: Graf Hermann Keyserling und die Nationalökonomie.* — *Halm, Georg: Kritische Bemerkungen zu Albert Hahns „Volkswirtschaftliche Theorie des Bankkredits“.* Főleg Hahn két hibáját teszi szóvá. Először, hogy az inflacionisztikus és a nem-inflacionisztikus hitelkiterjesztést egységesen vizsgálja s a nem-inflacionisztikusnál csak mint modifikációt veszi figyelembe az új takarékbetétek keletkezését; ez azért hiba, mert az utóbbi az általános és sokkal nagyobb tömegű, — nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy az eredetileg inflacionisztikus hitelek újra kihitelezve már nem inflációs hatásúak. Hibáztatja továbbá Hahnak azt a nézetét, hogy mesterségesen alacsony kamatot állandóan új járulékos vásárlóerő kreálása nélkül is fenn lehet tartani. — *Feick, Irmgard: Ergebnisse aus den Jahresberichten der Gewerbeaufsichtsbeamten für die Jahre 1931 und 1932.*
D. Á.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Március 1-én *Eber Antal* elnöklésével *Balás Károly* egyetemi tanár tartott előadást „Adólikviditás“ címen. A nagyértékű tanulmányt a *Közgazdasági Szemle* egyik legközelebbi száma teljes egészében közli.

*

Március 8-án *Vágó József* elnöklésével *Balkányi Béla* értekezett „Gabonamonopólium vagy árpolitika“ címen. Kifejtette, hogy az új termés értékesítésénél feltétlenül mesterséges árbeavatkozásra van szükség. A gazdák válságbizottságának és a nagy malmoknak ismeretes monopóliumtervében azonban az átmeneti készletek visszatar-tása, a rövid időre koncentrálódó, nagy adminisztratív munkafelhalmozódás, a buzakampány elején szükséges nagy forgótöke megszerzése, a raktárkérdés megoldása, a 3000 vámmalom leállításával járó nagy társadalmi feszültség levezetése olyan súlyos tehertétel, amely-nél fogva ezt a megoldási módot lehetőleg ki kell kapcsolni.

Helyesebb az olyan árjavító terv, amely a különböző megoldási tervek hátrányai nélkül juttat lényeges segítséget a gazdáknak. A belföldi buza felhasználását — az előadó terve szerint — étkezési célra minimálisan 12 millió, a rozsfelhasználást minimálisan 4 millió métermázsában irányoznák elő. Az *örlési adó* ugy a kereskedelmi,

mint a vámörlésnél 16 pengőt tenne ki a beszállított buza vagy rozs mázsája után. Azonban a buzatermelő és a rozstermelő gazdák, arató-, cséplőmunkások, gazdasági alkalmazottak ezen szétosztási mód szerint 12 millió mázsa buza és 4 millió mázsa rozs *adómentes őrlésére jogosító igazolványokat kapnak*. Az igazolvány kíséretében a malomba beszállított buza és rozs után a malom nem köteles adót fizetni.

Az igazolványok szétosztása úgy történnék, hogy megállapítják vármegyénként vagy kerületenként, hogy minden gazdaság szántó-földjének kataszteri holdja után 10 korona kataszteri jövedelemig átlagosan pl. 1 q, vagy 120 kg., azon túl az átlagos kataszteri jövedelem minden koronája után holdanként további 4 kgr. adómentes őrlési igazolványra tarthat igényt. A listák elkészítését, az igazolványok szétosztását megbízott szerv helyi expozitúrák útján, a közigazgatás közreműködésével eszközölné. Az egyéb szétosztandó igazolványmennyiség előre megállapíttatik. Már július 1-re, amikor az új őrlési adó életbelépne, minden gazdának kézbesítenék az egész évre megállapított őrlési igazolvány mennyiségének a 20 százalékát, a többit ezután havi részletekben kézbesítenék. A gazda köteles a részes arató- és cséplőmunkásokat a kiadott gabonamennyiség összegében őrlési igazolvánnyal ellátni, köteles ugyancsak ellátni igazolvánnyal gabonalellátásban részesülő alkalmazottait. A cséplőgép használati díja fejében adott gabona és a földbér gabona egynegyed-részenek megfelelő igazolványt volna köteles a gazda a gabonamennyiséggel együtt kiszolgáltatni.

Ezen terv szerint minden gazda átlagos termésének mintegy 60 százalékához pl. 1000 q buzatermésnél mintegy 600 q buza adómentes őrlésére jogosító igazolványt kapna. Miután a gazda konvencióra, aratórészre mintegy 350 q-ának megfelelő igazolványt kiadott, marad még olyan 250 mázsa buza őrlésénél felhasználható igazolványa, amivel eladott buza után q-ként 16 P-vel magasabb árat tud az exportáron felül elérni. A további 400 q buzáját exportáron értékesíti vagy annál valamivel magasabb árban az adógabona céljára ajánlja fel.

A vámmalomban való őrléshez ezen terv szerint épügy őrlési igazolvány kell, mint a kereskedelmi malmokban. Ilyen igazolványa azonban minden legkisebb gazdának is lesz, ugyancsak a gazdasági alkalmazottaknak és munkásoknak is. A vámmalmok tovább is működhetnek, az ellenőrzés arra szorítkozik, hogy egy kiló termést sem örölhetnek igazolvány nélkül. A vámmalmok a vámot magasabb értékű gabonában kapják és így 17 százalékos helyett már 10, esetleg 8 százalékos is vállalhatják az őrlést. A gazda csupán termésének meghatározott kontingense után tud a mainál lényegesen magasabb árat elérni, az ezenfelüli termékéért a világpiaci árat kapja. Ez vissza fogja őt tartani, hogy a nyújtott támogatás kedvéért gabonatermelését más jövedelmezőbb termelési ágak rovására kiterjessze.

A kontingensen felüli termés felhasználható exportra vagy takarmányozásra, vagy adógabona fizetésére. Az állam az olcsó áron hozzájutott adógabonát utépitési, vizszabályozási, stb. közmunkáknál alkalmazott munkások természetben való díjazására is felhasználhatja, amivel módot nyújt a nincsteleneknek kenyérszükségletük kiegészítésének munka útján való megszerzésére és lehetőséget ad az államnak fontos közmunkák olcsó áron való elvégeztetésére.

A terv végrehajtása az állam szempontjából sem pénzáldozattal, sem kockázattal nem járna. Az átmeneti készletek kérdése teljesen kikapcsolódik, inkább a folyó évi három pengős bolettakedvezmény elvesztése jelentene problémát a készletet felhalmozók számára.

A városi fogyasztók könnyen és szívesen is megfizetnék a mezőgazdasági termelés költségével arányban álló magasabb árat, ha nekik és minden dolgozóképes családtagjuknak munkájuk volna. Itt függ össze a mezőgazdaság új életre keltése a városok érdekével.

A nagy érdeklődéssel hallgatott előadáshoz *Tandory Dezső*, *Gláser Géza*, *Matolcsy Mátyás* és *Lipták László* szóltak hozzá.

*

Március 22-én *Navratil Akos* elnöklése mellett ifj. *Leopold Lajos* tartott előadást „Munkabér és nagybirtok“ címen. Tanulmányát a *Közgazdasági Szemle* egyik legközelebbi számában fogjuk közölni.

*

Április 5-én *Mattyasovszky Miklós* elnöklése mellett *Gesztelyi Nagy László*, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója adott elő „Mezőgazdasági politikánk új utjai és eszközei“ címen. Tanulmánya a *Közgazdasági Szemle* egyik legközelebbi számában fog megjelenni.

Gávai Gaal Jenő

1846—1934.

Az Akadémia palotáján gyászlobogó leng és kitűzte a gyász e jelvényét a kir. József-Műegyetem, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és bizonyára kitűzte az aradi kereskedelmi és iparkamara is. Mind e testületek gyászolnak, mert elköltözött az élők sorából Gaal Jenő, ki a magyar közgazdasági tudománynak és a hazai közgazdasági oktatásnak jeles oszlopa és gazdasági életünk számos ágának hosszú időn keresztül cselekvő tényezője, az aradi kereskedelmi és iparkamárának pedig megszervezője volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság nem tűzhetette ki a gyászlobogóját, mert nincsen palotája. De a mélységes gyászból, mely Gaal Jenő elhunytát kíséri, részt kér magának, mert a magyar közgazdasági tudomány vesztesége az ő vesztesége is. Hiszen Gaal Jenő szorgalmas munkása volt Társaságunknak. Évtizedeken keresztül benne élt a magyar közéletben és élénken résztvett a szőnyegen levő gazdaságpolitikai kérdések felvetésében és megvitatásában.

Oly korszakban kezdte pályafutását, melyben a közgazdasági és pénzügyi kérdések voltak — a közjogi problémák mellett — az ország főkérdései. A kiegyezési tárgyalásoknál ugyan még csak szemlélő volt, mint u. n. „kiskövet“ a képviselőház ifjusági karzatáról hallgatta végig a Ház idevágó tárgyalásait. De már ekkor élt Benne a közügyek iránti érdeklődés, mely kivált Kautz Gyula hatása alatt csakhamar a közgazdasági kérdések felé fordult.

Magyarország akkori állapotában az ifjuság elhelyezkedése nem volt problema, mint ma. Gaal Jenő is gyorsan megtalálta helyét, mely hajlamának és tehetségének megfelelt. Arad vármegye tiszteletbeli aljegyzője lett, később egy bank szolgálatába lépett és rövidesen az aradi kereskedelmi és iparkamara főtitkára lett. Nagy feladat várt itt rá, mert a kamarai

intézmény még alakulóban volt és őt szemelték ki arra, hogy az aradi kamarai kerületet megszervezze. A kerület beutazásával kezdte munkáját és iratainak egyik kötetében megtalálható e jelentés, melyet a kamara elé terjesztett, mely, mint több e korból való értekezése, érdekesen világítja meg az akkori honi állapotokat.

Működési köre gyorsan kiszélesedett. 1878-ban a pécskai kerület képviselője lett és később a világosi kerületet képviselte. 1893-ig volt tagja a képviselőháznak. A mérsékelt ellenzékhez tartozott és különösen szoros szálak fűzték gr. Apponyi Alberthez, kivel egykoru is volt. Élénken résztvett a parlament vitáiban és pedig főképpen a gazdasági kérdések megvitatásában.

Másfél évtizedes parlamenti szereplés belesodorta a magyar közgazdaság és pénzügy kialakulásának főkérdéseibe. A törvényhozás munkájának nem lévén passzív tagja, hanem a mérsékelt ellenzék gazdasági vezérszónoka, birálatot kellett mondania a kormány terveiről és ügyviteléről. E feladatát szorgalmasan teljesítette is és igyekezett rá mindenképpen felkészülni. Nagy utazásokat tett és bejárta Európa fontosabb országait, köztük még Oroszországot is. Széleskörű nyelvtudást szerzett, hogy mindenhol lehető közel férközhessék a helyzet megismerésének forrásaihoz.

1893-ban fordulat állott be élete folyásában. Elhagyta a politikai pályát és a kamarai titkárságot és államszolgálatba lépett. Lukács Béla kereskedelmi miniszter felkérésére elvállalta az iparfejlesztési osztály vezetését. De csak rövid ideig maradt ez állásban, mert 1894-ben a kir. József-műegyetem tanácsa egyhangu elhatározással a nemzetgazdaságtan tanszékére hívta meg.

Első feladatának látta előadásai alapos kidolgozását. A gazdasági politikában erősen otthonos lévén, elméleti tanulmányokhoz látott e végből. Az elméletet mindig tisztelte — mondhatnók, hogy a gyakorlatban is mindig bizonyos elméleti alapokon működött —, de a tiszta elmélet felé nagy vonzalmat sohasem érzett. Elismerte az elmélet átfogó és elvi magaslátok felé törekvő jelentőségét, de a közgazdaságtan gyakorlati eredményei érdekelték elsősorban és így kevésbé vonzódott az abstrakciók felé. A politikai és az általános emberi távlatot kereste a közgazdasági élet folyásában. Két kötetre terjedő Nemzetgazdaságtanát gyorsan megírta és már 1899-ben

közzétette. Jól megírt, világos kézikönyvet adott vele hallgatói kezébe.

Tudományos érdemeit az Akadémia levelezőtagsággal, majd 1908-ban rendes tagsággal jutalmazta, később pedig igazgató tagnak választotta meg. E tudományos testületben hervadhatatlan érdemeket szerzett különösen a régi közgazdasági irodalom termékeinek kiadása körüli szorgoskodásával. Közreműködésével sorra kiadásra kerültek Berzeviczy Gergely. br. Skerlecz Miklós és Thessedik Sámuel munkái.

Érdeklődésének középpontjában azonban gr. Széchenyi István munkái álltak. Mihelyt kézikönyvével elkészült, e munkák tanulmányozásához fogott és mind erősebb lett benne a meggyőződés, hogy csak a Legnagyobb Magyar eszmevilága vezetheti ki a nemzetet bajaiból. Már az Akadémia 1901. nagygyűlésén olvasta fel „Széchenyi mint nemzetfejlesztő politikus“ c. értekezését és ezután egészen Széchenyi-kultusz apostolává szegődött. 1903-ban „Gr. Széchenyi István nemzeti politikája és jövőnk“ c. munkáját tette közzé. Később a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kebelében Széchenyi-cyklust szervezett, mely a Legnagyobb Magyar tanait folyamatos előadás-sorozatban tárta a közönség elé. Nagyobb utolsó munkája is Széchenyiről szól. E munkát — Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület alapítója: a Legnagyobb Magyar. Budapest 1930. — az Országos Gazdasági Egyesület centenáriuma alkalmából írta 84 éves korában, mi bámulatos munkaképességére vet világot.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesülethez régi szálak fűzték. Első nagyobb munkája is a mezőgazdaság kérdésével foglalkozott. Gr. Károlyi Sándor felszólítására írta ezt („A mezőgazdasági válság. Budapest 1885.“) a Budapesten tartott nemzetközi gazdakongresszus alkalmából. Ezóta előszeretettel foglalkozott a magyar mezőgazdaság kérdéseivel és később az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közgazdasági szakosztályának elnöki székét is sokáig töltötte be.

A mezőgazdasággal való kapcsolata mellett az ipari köröktől sem szakadt el. Amidőn Magyarország a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének működésébe bekapcsolódott, ő lett a magyar kormány képviselője ez egyesület nemzetközi kongresszusain. Mint lelkes szociálpolitikus, nagy szeretettel vett részt a munkásvédelem előbbre vitelében.

Tagja volt az Országos Ipartanácsnak és Matlekovits Sándor lemondása után elnöke lett az Országos Iparoktatási Tanácsnak. 76 éves korában boldogult Hegyeshalmy kereskedelmi miniszter hosszas kérésére vállalta el ez elnökséget, még ily magas korban sem akarván kitérni a köz által neki szánt feladat elől.

Gaal Jenő mindig a toll embere volt. Minden felolvasását, sőt beszédét is gondosan kidolgozta. Így vált azután lehetővé, hogy azokat összesítve kiadja. Ez első ízben 1917-ben történt „Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája“ címen. E két vaskos kötetben régebbi beszédeit és kisebb tanulmányait gyűjtötte össze. Ujabb két kötet jelent meg „Gávai Gaal Jenő nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak rendszeres gyűjteménye. A rendelkezésére bocsátott költségek felhasználásával kiadta a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1932.“ címen. E két kötetben vannak összegyűjtve különböző értekezései, akadémiai beszédei, felsőházi beszédei és előadói jelentései stb. Emlékiratait nem akarta életében közzétenni, de gondoskodott arról, hogy az Akadémia halála után kiadhassa. Hosszu időre szóló visszaemlékezések ezek, melyek sok érdekeset tartalmaznak. Hiszen már az 1907-ben megjelent fent említett két kötet is sok tanulságosat tartalmaz annak a számára, aki a hetvenes évektől kezdve kutatni óhajtja a magyar gazdasági politika utjait.

Lehetetlen egy oly hosszú és tevékeny életet csak legfőbb vonásaiban is vázolni, mint amilyen Gaal Jenőé volt. Nem is az a célja e soroknak. Csak emlékezetünkbe akartuk idézni annak a nemes és munkás életnek néhány mozzanatát, mely most lezárult és gyászba borította Társaságunkat.

Heller Farkas.

Adólikviditás.

1. Modern viszonyok között az állam adó fejében *pénzösszegeket* kíván az ő alattvalóitól. Minél több pénzösszeget eredményez tehát az adóztatás az adóviselőknél aránylag minél kisebb megterhelésével, annál jobb és annál tökéletesebb az általában véve. A közérdeket kifejező adóztatási optimum ekként ebből a szempontból: a minél nagyobb pénzösszeg, mint adóbevételbeli eredmény az adóviselőknél aránylag minél kisebb megterhelésével. Az adóviselőknél kisebb megterhelése voltaképpen az adóforrások minél nagyobb kimélésével azonos egy-egy meghatározott időpontra vonatkozóan, huzamosabb időt véve figyelembe pedig az adóforrások minél gazdaságosabb konzerválásával, fenntartásával és megerősítésével.

A pénzgazdaság korszakában, melyben benne élünk, az az adófajta és adópolitika a leefficiensebb ekként, amely minél eredményesebb pénzösszegbeli jövedelmeket tud a közület számára biztosítani. Hogy pedig ilyen eredményt biztosíthasson, elsősorban az adótárgyon, illetőleg az adóforráson mulik.

Jól jegyezzük meg azonban, hogy miről van itt szó elsősorban, hogy mi a legfontosabb az adóztatás eredményességét illetőleg a modern állam részéről? Az, hogy minél nagyobb adóbeli *pénzösszegek* folyjanak be a kincstárába, *mégpedig pontosan, meghatározott időszakonként*, tehát évenként, illetőleg évnegyedenként és általában az adóesedékesség tekintetében előirt időpontokban. Arról van szó tehát, hogy a mindenkor adó *likvid* követelése legyen az államnak, illetőleg az adót szedő közületnek. Hogy pontosan befolyjon, rendelkezésére álljon az a kincstárnak, — mégpedig effektív, valóságos befizetett pénzösszegben, — akkor, amikor arra szüksége van s amikor az adóbefizetés kötelessége elő van írva.

A most említett — tehát a likviditásbeli — követelményeknek azonban nem mindegyik adótárgy, illetőleg adóforrás tud egyenlően megfelelni. Vannak adótárgyak és adóforrások, amelyek évente, vagy adóesedékességi időszakonként pontosabban és aránylag nagyobb pénzösszegeket tudnak szolgáltatni és vannak olyanok, amelyek — az adótárgynak, illetőleg az adóforrásnak magának ugyanolyan nagy közönséges, vagy forgalmi értéke dacára — csak kisebb pénzösszegeket és

azokat is kevésbé biztosan és kisebb időszaki pontossággal tudják beszolgáltatni.

A leglikvidebb adótárgyak azok, amelyeknél az adótárgy maga is készpénzből áll. Itt az állam közvetlenül pénzüsszegekhez nyulhat hozzá akként, hogy egy részüket magának hasítja ki. Másutt azonban, pl. a hozadéki adóknál, az adótárgy és az adóforrás viszonya olyan, hogy csak többé-kevésbé körülményes termelési, vagy forgalmi stb. processzus eredményeként, bizonyos időtartamok múltán és gyakran bizonytalanul és kockázatoktól függően jut hozzá az adóalany azokhoz a pénzüsszegekhez, melyből az adóját fizetnie kell. Hogyha pedig ez a pénzübeli bevétel elmarad, megszűnik az adóalany fizetőképessége. Sőt megszűnik az időlegesen már akkor is, ha nem idejében folyik be az adótárgyul szolgáló jövedelem, vagy nem idejében értékesíthető és váltható át pénzüre az adótárgyat alkotó hozadék. Vagyis megszűnik, illetőleg szünetel itt az adótárgyak likviditása mindazokban az esetekben, amikor az adótárgy készpénzüre váltódásának, vagy készpénzüszolgáltatásának beteljesedési időszaka és üteme elmarad az adókötelezettség teljesítési időpontjaival szemben.

2. A most mondottakból egy másik fontos következtetést is kell vonnunk, azt t. i., hogy senkitől *pénzübeli* szolgáltatóképességén tulmenő pénzübeli adószolgáltatást nem lehet kikényszeríteni és ezért nem helyes dolog gazdasági és pénzügyi szempontból sem a pénzüszolgáltatási képességen tulmenő adókötelezettséget előírni.

A pénzüszolgáltatóképesség alatt természetesen pénzüsszeg szolgáltató erőt, képességet, lehetőséget kell értenünk, mégpedig adó (illetőleg közjogi járadék) fizetése céljára alkalmas pénzüsszegszolgáltatási lehetőséget. Vagyis olyan pénzüfizetési módozatokat, amelyeneket a közület a maga számára megenged, vagy követel akkor, amikor adófizetésről van szó.

A *pénzüszolgáltató képesség ekként az adófizetőképességnek az igazi forrása akkor, amikor a közület pénzüben követeli meg az adótarozás lerovását.* Az adóalanyoknak, mint gazdasági alanyoknak és gazdasági erőforrásokkal rendelkező embereknek, vagy jogi személyeknek természetesen más szolgáltatóképességeik is lehetnek és vannak a pénzübeli szolgáltatóképességen kívül. Így mindenekelőtt vannak *természetben való* (in natura) szolgáltatóképességeik. A természetben való szolgáltatóképesség főleg arra terjed ki, hogy maguknak (családtagjaiknak) és másoknak természetbeli jószágokat tudnak adni (pl. élelmiszereket, használati cikkeket, stb.), másrészt pedig, hogy természetbeli jószágokat tudnak termelni, előállítani, mégpedig akár termelési, akár fogyasztási javakat. A természeti javakban a legkülönbözőbb termékekben, akár ipari, akár mezőgazdasági cikkeken elért termésbeli hozadék,

ily módon egy bizonyos természetbeli jószágmenntiség készletét, vagy birtokát jelenti. Akinek pedig egy bizonyos jószágmenntiség van a birtokában, az ebből a jószágmenntiségből egy bizonyos hányadot tud is adni, illetőleg annak odaadására kényszeríthető. Vagyis megvan az illetőnek az ily naturál javakban való szolgáltatóképesége. Az adóztató felsőség akkor, amikor a termelésbeli hozadékot (pl. az évente termelt buza- vagy iparcikkmenntiséget), a jószágkészletet (pl. az áruraktárban lévő jószágokat), mint ingó vagyont, sőt amikor az ingatlan vagyont (földet, házat) adótárggyá teszi, még voltaképpen csak a naturáljavakban való szolgáltató erőt ragadta meg, mely azonban nem mindig elég ahhoz, hogy *pénzbeli* adót tudjunk fizetni. Ne felejtsük el ugyanis, hogy a pénzgazdaságnak és nem a naturálgazdaságnak a korábban élünk és ennek korát éli különösen a mai államháztartás. Az adóalany természetbeli szolgáltatóképesége és az állam által tőle követelt szolgáltatásmenntiség között *közvetlen* viszony még nincsen, mert az állam a természetbeli szolgáltatóképeségek adótárggyá tévése esetében is *pénzben* követeli a maga közjogi járadékát. Tehát, hogy a természetbeli javakkal rendelkező (vagyis bizonyos természetbeli szolgáltatóképeségekkel bíró) adóalany *pénzbeli* adószolgáltatást is tudjon teljesíteni, akkor előbb természetbeli javainak *pénzrecserélése* szükséges. Vagyis egy, a természetbeli szolgáltatóerő ténye és az adóbeszolgáltatás ténye közé eső, közbenső cselekményre: a természetbeli javak eladására, pénzreváltására van szükség avégből, hogy az adóalany adót fizetni is tudjon. Ezért nem az eredeti, a természetbeli szolgáltatóképeség, hanem a *fizetési képesség* (végeredményben a likviditás) lesz az a tényező, mely a pénzgazdaság korában az adószolgáltatási képesség, tehát az adófizetési képesség határait és körülményeit közvetlenül meghatározza. Ebből a tényből pedig bizonyos nagyságbeli viszonyok következnek az adófizetési lehetőségek tekintetében, amelyeket nem mindig szoktak vagy kellően megérteni, vagy kellő figyelembe venni. Vannak esetek ugyan, amikor teljesen következetes figyelembevételük nagy nehézségekbe ütközik, de figyelembevételükre mégis mindig törekedni kell, márcsak pénzügyi racionalizmusból is, mert enélkül adótárgyak és gazdasági alanyok pusztítása kell, hogy következzenek el az elhibázott adóztatás folytán.

3. Hogy kissé közelebről vegyük szemügyre a dolgot, megismételjük, hogy az adókötelezett pénzbeli fizetőképessége (tehát likviditási körülmény) által határolt következő adózóképességbeli lehetőségekről van itt szó.

a) Az adóalany pénzbeli fizetőképességének a maximuma, mondhatjuk tehát: az adóalany likviditás-maximuma valamely adott esetben és időpontban az a legvégső határ, ameddig az adóki szabás terjeszkedhetik. Ha tehát az állam az adó

mértékét eddig a likviditásmaximumig terjeszti ki, ez 100 százalékos adókulcsnak felel meg.

b) Az adóalany adófizetésbeli teljesítőképessége az adott esetben mindig e likviditásmaximumon alul kell, hogy legyen. Az adófizetésbeli teljesítőképesség természetesen csak akkor érhetné el e likviditásmaximumot, ha az adóalany az adón kívül semmiféle más fizetést nem teljesítene.

c) Az adóalany a saját likviditását hitelművelettel kiterjesztheti ugyan, ennek az így kiterjesztett likviditásnak adófizetés céljaira való igénybevétele azonban (vagyis ha az adóalany kölcsönpénzből fizeti meg az adóját) már az adóforrások meggyöngyülését (eladóssodását), tehát a likviditás reprodukálási lehetőségeinek gyöngítését is jelenti.

d) A végrehajtás (adóárverés) útján való likviditás-teremtés pedig már csak az adóforrás teljes, vagy részleges megsemmisítésének veszélyei árán juttatja a közületet adókövetelése kielégítéséhez. Az adóforrás elpusztításának a veszedelme pedig annál nagyobb, minél kevésbé lehetséges vagy valószínű, hogy az adó fejében likvidált vagy elárverezett jószágok az új tulajdonos kezében teljes értékű és szolgáltató erejű új adóforrássá is fognak válni a közület javára. Használati és fogyasztási javaknál ez már e javak funkcióját tekintve is alig lehetséges, termelési javaknál és berendezések-nél pedig csak kedvező konjunkturák és megfelelő vállalkozási kedv és lehetőségek között valószínű.

Az adóalanynak likviditásmaximuma, vagyis mindenkori pénzbeli fizetőképessége akkor van meg leginkább, ha valamely pénzösszeget tud bevételezni oly időpontban, illetőleg időpontra, amikor az adófizetés kötelezettsége esedékessé válik. Ezért pl. a tisztviselőket sújtó jövedelmi adó tárgya a leglikvidebb a hónap első vagy utolsó napján, amikor a tisztviselő a maga havi jövedelemösszegét megkapja, mert akkor egyszerűen le is vonható az belőle ott. A haszonbért kapó földbirtokos vagy házbért húzó háztulajdonos föld-, vagy házadóbeli adótárgya a haszonbér, illetőleg házbér bevételezésének időpontjában a leglikvidebb stb., stb. Minthogy azonban a modern jövedelemeloszlásban a pénzbeli jövedelmek oroszlán-részének felbukkanása, a gazdasági forgalomba való belevetődése az *árbevételek* formájában történik, a modern állam ennél fogva viszonylag a legtöbb likvid pénzösszeget az adófizetés céljaira úgy tudja biztosítani, ha olyan adókat létesít, amelyek esedékességi időpontja a legszorosabban egybeesik az árbevételek keletkezésének időpontjaival, vagyis azokkal az időpontokkal, amelyekben az emberek árösszegeket vesznek kézhez. Így jutunk el annak megállapításához, hogy az *áradók* azok az adófajták, amelyeknél az adótárgyaknak legnagyobb és legközvetlenebb likviditásával áll szemben az adóztató felsőbbtség.

4. Félreértések elkerülése végett itt közbevetjük, hogy a leglikvidebb adó, illetőleg adótárgy még nem jelenti egyuttal a legarányosabban vagy legigazságosabban megvalósított adót. Jelenti azonban a tényleg, a valóságosan ki is fizethető és az állam által valóságban meg is szerezhető — mondhatjuk az *efficiens* — adóösszeget. Ezzel szemben lehetségesek igazságos, arányos, méltányos intézkedéssel, kiméréssel megállapított *nem likvid* adóesetek is, amikor t. i. el kell ismerni a adótétel igazságos és arányos voltát, de az adóalany mégsem tud az esedékesség időpontjában fizetni, mert nem áll akkor (vagy máskor) rendelkezésére megfelelő pénzüsszeg, (mert jövedelmi bevételei nem folytak be, vagy nem folytak be kellő időre, vagy mert nem tudta bizonyos jószágkészletét pénzre cserélni stb.). Ezekben az esetekben a közület dacára annak, hogy igazságos és arányos adót vetett ki, mégsem tud annak pénzüsszegéhez a kellő időpontban hozzájutni, mert az adótárgy nem likvid, illetőleg az adóköteles az esedékesség időpontjában nem fizetőképes.

Más kérdés azután az, (minthogy, mint említettük a likviditás és az arányosság különböző természetű valami) hogy a különben likvid adó (tehát amelyet biztosan és könnyen meg tud szerezni a kincstár) hogyan bírja elviselni az adófizető közönség.

Bármennyire két különböző dolog azonban az adó likviditásának (vagyis az adóösszeg tényleges befizethetésének) és az adó arányosságának kérdése, az adólikviditás fogalma mégis állít fel szabályt, illetőleg határszemponthoz az adó arányossága, illetőleg az adó terhének elviselhetősége dolgában is a pénzgazdaságra épített államháztartásnál. Következik ez már abból a szükségességből, hogy habár az egyes adófajták, adótárgyak, illetőleg adóforrások likviditása meg az egyes adóalanyok adófizetőképessége az adóesedékesség időpontjában különböző, — mégis minden adónak, illetőleg adótárgynak kell egy bizonyos fokú likviditással bírnia ahhoz, hogy *efficiens* lehessen, vagyis hogy az adóalany egyáltalában meg tudja fizetni, illetőleg, hogy az állam részéről egyáltalában behajtható, beszedhető legyen. Az olyan adófajta, illetőleg egyéni esetben az olyan adókövetelés, mely egyáltalában nem likvid, — nem az adóalany hibájánál, mulasztásánál, hanem az adótárgy természeténél és gazdasági konjunkturáinál fogva — aránytalan, elviselhetetlen és ennél fogva igazságtalan is. Így ha például bármily kis pénzübeli adóösszeget rovunk ki egy olyan foglalkozású és gazdasági helyzetű adóalanyra, aki *semmiféle* pénzübeli jövedelemhez nem tud hozzájutni, (hanem csak az ő részéről pénzüre át nem cserélhető naturáljavakhoz) az ilyen adó az ilyen adóalannal szemben *a likviditás teljes tárgyi hiányánál fogva* egyuttal aránytalan és igazságtalan is. Így jövünk — ebből az abszolút természetű illikviditási esetből kiindulva — annak kellő megértésé-

hez és mérlegeléséhez, hogy a modern pénzgazdaság korszakában miért tudnak csak aránylag csekélyebb mennyiségű adót — nemcsak befizetni pontosan, hanem egyáltalában elviselni is — azok a kereseti, illetőleg foglalkozási és termelési ágak, amelyeknél a naturálgazdálkodás, vagyis a termelvényeknek házi használatra és fogyasztásra való rendeltetése nagyobb arányú, az illető foglalkozási vagy termelési ág egészének nagyobb hányadát kitöltő (pl. a külterjes őstermelés, melynek népessége saját naturálerményeiből él meg), mint azok a foglalkozási, illetőleg kereseti ágak, amelyeknek minden mozzanata a pénzbeli forgalommal kapcsolódik össze (pl. a modern ipar, a kereskedelem s általában véve a „városi“ kereseti ágak). A feleletet a pénzbeli likviditás természetében és a mai államháztartásnak e pénzbeli likviditáshoz fűződő kényszerviszonyában találjuk meg.

5. De az adóforrások likviditása nemcsak a különféle adótárgyak szerint viszonylagos, hanem az egyes adótárgyak különböző konjunkturái, helyzetei, időszakai, emelkedő vagy hanyatló gazdasági korszakai szerint is. A földnek, mint adóforrásnak a likviditása pl. sokkal nagyobb és biztosabb akkor, amikor a földhozadéknak (buzának, fának, állatoknak stb.) biztos piaca és jó ára van, vagyis amikor a földhozadék pénzre-cserélése: a pénzbeli árjövedelemmé alakulása biztosítva van. Ugyanezt mondhatjuk a kedvező ipari konjunkturák esetében az ipari és kereseti adók forrásairól, az élénk kereskedelem korszakaiban a kereskedelmi szervezetről, összeköttetésekről, berendezésekről, üzemekről, mint adóforrásokról. Kedvezőtlen időszakokban ellenben, amikor t. i. a termelési és üzemi hozadékok pénzre nem, vagy csak nehezen cserélhetők, amikor tehát az árjövedelmek keletkezése megakad vagy csak kismértékű, vagy ki nem elégítő, — megszűnik vagy megcsökken ugyanazoknak az adóforrásoknak a likviditása (a kellő időben a kellő mennyiségű adóösszeget szolgáltatni tudó ereje), amelyek jobb időszakokban és kedvező konjunkturák között kielégítő mértékben mutatkoztak likvideknek.

Az u. n. egyenes-adóknál — tehát a legstabilabb adótípusoknál — az adótárgyak — mint láttuk — többé-kevésbé bizonyos jövedelembeli vagy hozadékbeli, esetleg vagyonértékbeli residuumok. A többé-kevésbé „egyes“ adóként jelentkező residuumadóknak közös természete az, hogy bizonyos (jövedelmi, hozadékbeli vagy vagyoni) értékösszegnek a levonható tételekkel csökkentett maradványa az adótárgy, amely után az adó bizonyos kulcs vagy arány szerint ki van vetve.

Az államkincstár szempontjából azonban abban a tekintetben, hogy az adót valósággal be is fizessék, ez az adótárgyként szereplő maradvány csak akkor efficiens, ha (tehát az adótárgyat alkotó residuum) valóságos pénzüsszegben van is meg. Ez pedig akkor van így, ha a kiszámított és adótárgyként szereplő

residuum nemcsak az adókető számítás papirosain van meg mint pénzösszeg, hanem a valóságban, az adókető zsebében, pénzszekrényében vagy aktiv folyószámláján stb. is.

A kedvezőtlen konjunkturák az adókető kincstár és a pénzügytan szempontjából is azt a jellemző hatást váltják ki, hogy éppen ezek az adótárgybeli residuumok nincsenek meg valóságos pénzösszegekben az adóalanynál akként, amint az adóketés papirosműveleteiben szerepelnek „pénzértékek“ vagy pénzösszegek gyanánt. Miért? Mert kedvezőtlen időszakok és konjunkturák között nem volt meg az elegendő lehetőség a hozadékoknak, vagy természetes jövedelmi, illetőleg vagyoni tárgyaknak pénzrecserélésére, vagyis árjövedelemnek és az árjövedelemből kihasadó egyéb pénzbeli jövedelemfajtáknak az alakulására. Ezért szükséges, hogy a residuumadókat fogyatékos funkcionálásának kiegészítésére, vagyis akkor, amikor az adótárgyként szereplő residuumok nem eléggé likvidek többé, az áradókat (főleg forgalmi és fogyasztási adókat) is tudatosan igénybe vegyük, mint olyan adófajtákat, amelyeknek likviditásuk — ama természetüknél fogva, hogy valóságos pénzösszegekre támaszkodnak — rendszerint nagyobb és biztosabb.

A gazdaságilag kedvezőbb és kedvezőtlenebb helyzetek, illetőleg konjunkturák természetesen az áradókat szolgáltatóképességét is befolyásolják. Az ár- és residuumadókról szóló fejezetünkben az árak és a csereforgalom alakulásának tendenciái szerint igyekeztünk vázolni azokat az eshetőségeket, amelyek szerint az áradókat kárpótlást adhatnak a residuumadókat kihagyásával szemben, illetőleg feltünteteti azokat a fő változatokat, amelyek az ár- és residuumadókat együttes és összes hozameredményeinek alakulása tekintetében lehetségesek. (Finanz-Archiv. Jhg. 48. Bd. 2. Preissteuern u. Residenzsteuern). Az adólikviditás szempontjából azonban az áradókat és residuumadókat között egy lényeges különbségre kell felhívni a figyelmet. Míg ugyanis az áradókat az adótárgya rendszerint mindig likvid, mert az adótárgya rendszerint bizonyos, a csereforgalomban valóságban szereplő és meglevő árösszeg, azaz pénzösszeg, — addig a residuumadóknál az adótárgyként kiszámított residuumösszeg — mint láttuk — nincs meg mindig valóságos pénzösszeg mivoltában az adóalanynál. Ezért mondhatjuk, hogy az áradókat likviditása efficiensebb természetű a residuális adókatnál. A kedvezőtlen konjunkturák tehát különböző módon hatnak az áradókat forrásaira, mint a residuális adóforrásokra. Kedvezőtlen körülmények között az áradókat tárgyai *mennyiségileg* csökkennek, vagy szűnnek meg. Ha nincs csereforgalom, úgy egyszerűen nincs forgalmi vagy fogyasztási adótárgya sem. A residuális adókatnál ellenben az adótárgya értékének vagy összegének mennyiségi csökkenésén kívül van még egy más, az efficienciát csökkentő körülmény is. Az t. i.; amikor a kiszámított adóresiduum kvantitativ és hivata-

losan megállapítható ugyan, de a valóságos pénzcserélés, az eladhatás (tehát az „árösszegtermelés“) kedvezőtlen lehetőségei miatt nem testesül az meg valóságos pénzösszegben az adófizetőnél. Akkor, amikor a gazda és az iparos még termel, de eladni vagy megfelelő áron és mennyiségben eladni már nem tud. Minden adókötelezettségnek valamely adóforrással kell fedezve lennie. Az adóforrás pedig lehet likvid és nem likvid. Reális és efficiens adófedezetnek a mai pénzgazdaság korában természetesen csak a likvid adóforrást lehet tekinteni.

Ha most már az államháztartás szükségleti és fedezeti oldalát a maga egészében nézzük, akkor az *adókötelezettségek* összessége parallel fogalommá válik a költségvetés szükségleteinek összessége mellett. Ha jó a költségvetés, akkor ez a két párhuzamos kategória körülbelül egyenlő nagyságu is. Az adófedezetek összessége, vagyis az adóforrásoknak valóságos pénzösszegben, idejében rendelkezésre álló adószolgáltató ereje a valóságban azután nagyobb vagy kisebb lehet a költségvetési szükségletnél. Tulajdonképpen *mindig* jóval nagyobbnek kell lennie, mert ha kisebb, ez már nagyobb bajt jelent a pillanatnyi deficitnél.

Felesleges is talán említeni, hogy az illikvid adókövetelés nemcsak pénztári bevételecsökkenésben érezteti a hatását, hanem ennél sokkal mélyebben rejló bajokat is jelent, mert behajtásának erőltetése tönkretesz az adómorált meg az adófizetési akaratot és szinte önszegélyként való szabotálást von maga után.

6. A nem likvid adóforrásból jelentékenyebb pénzbeli adómennyiséget kivenni nem lehet. A pénzbeli adóösszegek előteremtéséhez ugyanis vagy az adóforrás tiszta hozadékának, vagy magának az adóforrásnak pénzrecserélése szükséges. A pénzbeli, illetőleg pénzre cserélhető évi hozadékmennyiség jelenti ekként a bizonyos adóforrásból nyerhető évi tárgyi adóösszegének 100 százalékos kulcsnak megfelelő maximumát. (Nem is említjük meg itt, hogy az évi személyi adó összegének a maximuma az illető adóforrás alapján ennél természetesen csak kevesebb lehet.) A másik módja a nem likvid adóforrásból való pénzbeli adóösszeg előteremtésének, az adóforrásnak magának pénzzétételéből (likvidálásából) áll, ami azonban magának az adóforrásnak egészben vagy részben való felemésztésével, elpusztításával egyértelmű. Különösen ott, ahol az adóforrások méltányos áron való pénzzétételére nincsen meg a kilátás. Ebben az utóbbi esetben a nem likvid adóforrás után jelentékeny mértékű adót (pl. vagyondézsmát s általában a hozadékméreteket túlhaladó bármily adónemet) követelni shyllocki eljárás, mely lehetetlenséget követel az adóalanytól. Az adóalany ilyenkor ugyanis bármily áron kénytelen az adótárgyat elkótyavetyélni vagy átengedni, hogy a kincstár szorításától megmeneküljön.

Klasszikus példái fordulttak elő ennek az eljárásnak pl cseh-szlóvák vagyondézmánál, az agrárreformmal kapcsolatban, amikor egyes falhozszorított birtokosok a kiszabott vagyondézsma összegével szemben illikvid adóforrásukat, a földet nem birták megtartani, mert az adó összege kifizethetetlen volt az illető földbirtokból, mint pénzhozá-
 déki forrásból. Ennélfogva minden felkínált áron túl kellett rajta ad-
 niok és pedig igen gyakran az állam javára. Ezt az eljárást semmiféle
 adóetika nem engedheti meg és legfeljebb azzal magyarázható az, hogy
 éppen bizonyos tulajdonoskategóriák kiirtásának céljait szolgálta. Ily-
 módon az adólikviditás követelményeivel való visszaélés a gazdasági
 háboru eszközévé tehető igen könnyen, amint ezt, sajnos, láttuk is el-
 lenségeink részéről a magyarirtás szolgálatában. Ugyancsak példa az
 illikvid adóforrásra az utódállamok földreformjából az a gyakori eset,
 hogy a földbirtokosnak elvették birtoka tulnyomó részét és csak oly
 minimális mennyiséget hagytak meg neki a kastéllyal, vagy lakóház-
 zal együtt, amely mellett a kastélyra, vagy lakóházra eső adómennyi-
 séget a csekély meghagyott birtokterület semmi körülmények között
 se tudhatta magából kihozadékolni. Ennek dacára nem engedték el
 az ekként illikviddé vált adótárggyal szemben a kastély, illetőleg lekó-
 ház adóját, hanem rosszakaratuan még magasabban vetették azt ki,
 vagy fényüzési adóval sujtották, egyedül az illető épületobjektum nagy-
 ságára stb. való hivatkozással, akkor, amikor jól tudták, hogy egy
 ilyen adótárggyal szemben a csekély földből és vagy lakóházból álló
 vidéki adótárgy merőben illikviddé: fizetéseképtelenné vált. Még kiri-
 vóbb példa a politikai okokból való adóalanypusztításra az illikvidi-
 tással kapcsolatban, amikor kényszerbérletbe adták a kisajátítás alá
 eső magyar birtokos földjét, amelynek bérösszegeit a bérlők se nem
 fizették meg, sem pedig az állam be nem hajtotta, illetőleg nem bizto-
 sitotta azokat a kisajátított részére, ellenben a kisajátítás alá eső adó-
 alanyt ennek dacára kötelezte (az elmenekülése miatt gyakran több-
 szörösére felemelt) földadónak és a járulékos adónak megfizetésére.

7. Az adóforrások likviditása vagy illikviditása dolgában követni való adópolitikát illetőleg az elvi kiindulásnak abból a szempontból kell történnie, amelyet már a rómaiak ekként fejeztek ki: ad impossibilia nemo teneatur. Lehetetlenséget senkitől sem szabad követelni. Amily magától értetődőnek látszik azonban ez az alapelv pénzügyi téren is, a gyakorlatban mégis annyit vétettek már ellene. Az ellenvetésnek pedig egyik főoka már a kérdés elméleti elhanyagolásában és fogalmi fel nem ismerésében is rejlik.

Már a világháborut követő békék u. n. jóvátételi követelése is a központi hatalmakkal szemben a legközelebből érinti az adólikviditás problémáját, annyira azonos természetű jelenségről van itt is t. i. szó. A győztes hatalmak ugyanis olyan mennyiségű pénzösszegeket — első-
 sorban pedig arany fizetési eszközökben teljesítendő fizetést — követel-
 tek a központi hatalmaktól s főleg Németországtól, amilyen összegek egyszerűen nem voltak folyóvá tehetőek, mint jövedelmi, hozadéki, vagy
 vagyoni residuumok. Ily hatalmas összegek rendszeresen csak akkor lettek volna előteremthetőek, ha nekik megfelelő árjöveldelmek (illetőleg
 árjöveldelmi residuumok) keletkezésére adtak volna hosszabb korszako-
 kon át rendszeres lehetőséget (áruval való fizetés stb.). Ez azonban
 több okból és több érdekből nem valósulhatott meg. A másik akadályozó
 körülmény a követett önző aranypolitika volt, mely a likviditás nemzetközi
 megtestesítésének eszközét, az aranyat nem engedte visszafoly-
 nyi az adós államokhoz s főleg Németországhoz.

De egy olyan méretű háborus jóvátétel gondolata már alapjában véve irracionális, amilyent a világháborut követő békékben a győző

államok finantörpéji diktáltak a legyőzöttekre. A háboruba a győztes hitelező államok által befektetett tőkék ugyanis nem aféle üzleti befektetések, amelyek után kamatokat, vagy törlesztő annuitásokat lehetne behajtani. A hadicélokra történt tőkebefektetéseknek ugyanis nincsenek pénzre cserélhető hozadékaik, tehát nem lehet likviditásuk sem. Ezek a hadi befektetések, illetőleg a céljukra történt hitelszolgáltatások nem kamatozásra, hozadék-, vagy jövedelemszerzésre történt fizetések, hanem megsemmisülésre, gyors elhasználásra szánt tárgyakért és járulékaikért, romboló és nem építő szolgálatokért történt fizetések. A megsemmisülésre szánt befektetések tehát magának a befektetésnek hozadékából meg nem térülhetnek és nem törlesztődhetnek, minthogy a háboru nem üzlet és így a háborus befektetés sem lehet üzleti beruházás. Megtérítésük pedig csak kétféle módon gondolható. Vagy úgy, hogy a háborus hitelezőknek saját polgártársaik térítik meg — ha birják — áldozataikat, vagy pedig oly módon, hogy az ellenségen, a legyőzött államon veszik azt meg. Ebben az esetben ugyanazzal a jelenséggel állunk szemben, mint amikor az állam valamely adót (a fennforgó esetben nagyon súlyos adót) ró ki, hiszen a hadi kártérítésnek behajtása csakis a legyőzött állam adóforrásaiból történhetik. De nagyobb adóösszeget hadi kárpótlás céljaira sem lehet a mindenkori likviditás méretein túlmenőleg hosszabb időn keresztül biztosítani. Végeredményben tehát hadi befektetések kárpótlását csak akkor lehet a legyőzöttön behajtani, ha azok eléggé gazdag és szolgáltatató erejükben érintetlen adóforrásokkal rendelkeznek, a meghatározott kárpótlási összegek rendszeres megfizetésére. A megfizetés ekként olyan mennyiségű és olyan likviditáshoz adóforrásokat tételez fel, amelyek a követelt összegeket évről-évre rendszeresen fedező pénzbeli és árjövedelemösszegeket tudnak magukból kitermelni, a legszükségesebb belföldi közszolgáltatások fedezetén kívül. Hogy azonban a legyőzött államok és elsősorban Németország fizetési likviditása ilyen hatalmas méretűre növekedhessék, ahhoz oly rendkívüli prosperitásnak kellett volna alapul szolgálnia, amely a jóvátétel törlesztési időszakai alatt olyan kedvező nemzeti jövedelemképződést szült volna, amely mellett egyrészt a forgalomban elért árbevételek összegei (mint az áradók forrásai), másrészt pedig az egyes állampolgároknál adóztatás céljaira igénybevehető jövedelmi és hozadékmaradványok készpénzösszegei elegendők lettek volna arra, hogy a jóvátétel címén felszámított összegeknek évről-évre likvid adóforrásaik szerepeljenek, a legszükségesebb belföldi célú közszolgáltatásokon kívül. Ilyesmit feltételezni azonban jóhiszeműen, a modern pénzbeli jövedelemeloszlás némi megértése mellett nem lehetett.

Az imént való kitérést azért nem tartjuk feleslegesnek, mert az adóforrások likviditásának problémája szempontjából a legdrasztikusabb világtörténelmi példát tárja szemeink elé a jelen időkből. Ez a jelenség azonban kicsiben és az egyes adófizetőkkel szemben mindenütt megismétlődik, ott és akkor, ahol és amikor az adófizetési kötelezettség méreteinek a mindenkori adóforrás nem tudja megadni a likvid fedezetét.

8. Ha most már az egyes adónemeket, illetőleg az egyes adónemeknek megfelelő adóforrásokat és adótárgyakat vizsgáljuk likviditásuk szempontjából, igen rövid általánosságban (mert hiszen ennek a tárgynak a részletekbe belemerő vizsgálata számtalan konkrét esetnek a figyelembevételét igényelné), az alábbiakra utalhatunk:

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az adónem természetéből és az adóalany egyéni és vagyoni körülményeiből folyó adólikviditás között. Míg az előbbi azt jelenti, hogy pl.

a földadót, vagy az adásvételi forgalmi adót tekinthetjük-e a likvidebb adónemnek általánosságban és a kincstárnak a föld-, illetőleg forgalmi adófizetőkkel szemben való bevételi reményeit tekintve, addig az utóbbi szempont az egyes adóalanyok jövedelmi helyzetének és pénzbevételi esélyeinek áttekinthetetlen sokaságu változataira mutat. Ennélfogva az adólikviditás nagyobb vagy kisebb valószínűsége dolgában általánosabb jellegű következtetéseket csak az egyes *adónemek természetéből* vonhatunk. A jövedelmi és vagyoni konjunkturák következtében felmerülő likviditásbeli különbségekre vonatkozólag ellenben csak a konjunkturák kedvező, vagy kedvezőtlen irányából származó hatások legáltalánosabb jellemzésére szorítkozhatunk. A különféle adófajták nagyobb, vagy kisebb likviditású természetének vizsgálatánál előre kell még bocsátanunk, hogy likvidebb, vagy nagyobb likviditású adófajta alatt azt értjük, hogy bizonyos adófajtnál az adótárgy értékösszegéhez viszonyítva *egyrészt nagyobb pénzüsségeket, másrészt biztosabban, gyorsabban és rendszeresebben* (a teljesítési határidők pontosabb megtartásával) *tudunk megfizettetni* az adóalanyokkal.

Minden adófajta likviditásbeli fokának a *konkret esetben* való megnyilvánulásánál igen természetesen mindig egyik főtevényezőjeként fog szerepelni a szóbanforgó adóalanyok egyéni anyagi helyzete. Mindig lesz különbség pl. „anyagilag jól álló“ és „rosszul álló“ földbirtokosok, mint földadóalanyok között, éppen úgy, mint kereskedők, vásárlók, mint forgalmi adóalanyok között. Csakhogy ezek az egyéni helyzetbeli különbségek nagyobb befolyást fognak gyakorolni az egyik adófajtnak, mint a másik adófajtnak a likviditására.

Az adófajták természete szerint való különbségeket tekintve, általában véve az áradók a nagyobb likviditásúak, mint a residuális adók. Hiszen éppen ez az áradók alkalmazásának és az államháztartások szükséghelyzeteiben való gyakori előrántásuknak és újraigénybevételüknek is a legfőbb indoka. Az áradók tárgya (már t. i. a valóságos áradóké) ugyanis valamely vételárnak a teljes összege. Valóságos adás-vételnél pedig rendszerint pénzüsségben az egész ármennyiség bujik elő a forgalomban és ragadható meg adótárgyként. A kincstárnak tehát módjában áll itten a valóságos, a forgalomban lévő pénzüsséget közvetlenül megtizedelnie, adó címén. Az adótárgy tehát itt a lehető leglikvidebb természetű. Biztosabban, gyorsabban és aránylag nagyobb mértékben lehet ekként igénybevenni adóztatás céljaira az olyan adótárgyat, amely valóságos forgalomban lévő pénzüsségből áll, mint az olyant, amelynek pl. csak egy termelésbeli hozadéknak a fizikai, vagy technikai forrása van adótárgyként közvetlenül odaállítva (pl. a föld, egy gyári üzem). A fizetendő adómennyiséget, t. i. az állam által igényelt pénzüsséget nem lehet abból a földdarabból, vagy abból a technikai berendezésből úgy és olyan közvetlenül kivenni,

mint a vevő által az eladónak kezébe leolvasott, vagy részére atutalt pénzüsszegekből.

A most említett szempontból vehetjük szemügyre most már a hozadéki adóknak, mint a residuális adók egyes főfajtájának a likviditását és nézzük mingyárt a földadót.

A földadó likviditása elsősorban attól függ, hogy a földből valóban háarul-e az adóalanyra a kivetett adó tárgyaként és alapjaként feltételezett nagyságu tiszta pénzüsszegebeli jövedelem. Tehát nem csupán bizonyos pénzértékben kifejezett jószágmenyiség mint jövedelem, vagy hozadék, hanem olyan valóságos pénzüsszeg, pénzmennyiség, amelyből és amellyel közvetlenül fizetni lehet.

Tegyük fel például, hogy egy bizonyos földbirtoknak kataszteri tiszta hozadéka, vagy jövedelme (végeredményben residuuma) 10.000 pengő és ezen az alapon a földadó összege 2500 pengő. Ha most már az illető földbirtokosnak ez a 10.000 pengőnyi tiszta jövedelme bevételeinek végső residuumaként valóságos pénzüsszegeben félre is tevődött már a gazdasági év végén, akkor természetesen sokkal nagyobb vele szemben a kincstár földadókövetelésének a likviditása, mint azzal az adóalanyal szemben, akinél pl. csak bizonyos eladatlan buzamennyiségben fekszik az adótárgyként felvételezett 10.000 pengőnyi „kataszteri tiszta hozadék“, vagy „tiszta jövedelem“. Az előbbi esetben az adóalany egyszerűen kifizeti a meglévő 10.000 pengőjéből a 2500 P adót, az utóbbi esetben azonban előbb el kell adnia a 10.000 pengő „értékü“ gabonából annyit, hogy az adó összege kiteljék. Az utóbbi esetben az adóösszeg tehát csak a buzaeladás *sikere esetén* válik likviddé.

Lehetséges, hogy a gazdaság konjunkturák alakulása folytán a például vett birtok gazdálkodási eredményének residuuma nagyobb lesz a földadó tárgyaként feltételezett összegnél, de lehetséges, hogy alatta marad annak. Lehetséges továbbá, hogy az adókivetésben feltételezett adóalap és adótárgy valóságos pénzüsszegeben is befolyik az adóalany zsebébe, de lehetséges, hogy csupán bizonyos buza- vagy egyéb termékmennyiségben lesz meg az nála, stb. Mindezek a körülmények a likviditás szempontjából döntő jelentőségűek.

9. Nagyjából véve, a residuumadóknál a következő főesetek szerint alakulhat az adótárgy likviditása:

A) Az adóalanynak valamely adóforrásból¹ *készpénzbeli* bevételresiduuma *van* az adó esedékességének idejében, mely lehet a konkrét adókivetésben feltételezett adótárgynál

- a) *nagyobb*, vagyis amikor az adó a residuumból *kitelik* és
- b) *kisebb*, amikor *ki nem telik*.

¹ Mely órá nézve hozadéki, jövedelmi, vagy általában véve *bevétel* forrás.

B) Az adóalanynak *nincsen meg készpénzben* az a bevételresiduuma, melyből az adó összege elvehető, hanem csupán valamely eladatlan termék-, illetőleg jószágmenyisége van. A „hozadék“ itt tehát még nem változott át készpénzbeli jövedelemmé, vagyis a modern jövedelemeloszlás végső residuumává. (Lásd XVI. fej. 1., 2., 3. p. és XXI. fej. 3. p.). Ez az eladatlan jószágmenyiség lehet

a) nagyobb, vagy

b) kisebb „pénzértékű“ a feltételezett adóalapnál, illetőleg adótárgynál.

Az *Aa)* eset a kincstári adókövetelésnek a legnagyobbfokú likviditását jelenti. Itt az adóalany az eddig feltételezett esetek (*Aa, Ab, Ba, Bb*) közül a legkönnyebben és a leggyorsabban teljesítheti az adónak a befizetését. Az *Ab)* esetben szintén készpénzbeli residuumban van meg az adóalany birtokában az adótárgy, csak hogy kisebb mértékű az, mint amennyire azt az adókövetés hivatalosan felbecsülte. Tekintettel arra, hogy ez az adóköteles residuum (akár hozadéknak, akár jövedelemnek tekintik is azt a konkrét esetben vele szemben igényt támasztó adófajta szerint a kincstár) voltaképpen jövedelemeloszlásbeli végső residuum: jövedelem, mely a személyi és családi szükségletek fedezésére, vagy arra is szolgál, igen valószínű, hogy annál nehezebben esik belőle kifizetni az adót, minél kisebb maga az adóalany jövedelme. Az adó likviditása tehát annál nagyobb veszélyben fog forogni más sürgős életszükségleteknek ugyanarra az összegre való igényei miatt.

Akkor pedig, amikor az adóalanynak *nincsen meg készpénzben* olyan bevételresiduuma, amelyből az adóösszeg kivehető volna (*B*), a kincstár adókövetelésének likviddé válásához, a naturáljavakban, termékekben, gyártmányokban, stb. fekvő hozadékot még előbb pénzre kell csarélni, el kell adni, hogy árukból kifizethető legyen az adó összege. Még pedig el kell adnia azt magának az adóalanynak rendes körülmények között, vagy pedig kényszerbehajtás esetében a kincstárnak kell azt eladatnia (árverés, kényszerkezelés, stb.). A *Ba)* és *Bb)* esetek ily módon azt jelentik, hogy az adólikviditás (helyesebben a kincstár adókövetelésének likviditása, folyósítható volta) *nincsen meg közvetlenül*. Hogy a *közvetett* likviditás, vagyis az adótárgynak valamely eladás, vagy kényszereladás közbenjöttével való pénzreváltási lehetősége megvan-e vagy sem, természetesen a mindenkori piaci viszonyoktól fog függeni. Az adókövető felsőség általánosságban *feltételezi* a residuumadók e közvetett likviditását akkor, amikor egyrészt megfelelő pénzértékűnek állapítja meg az adótárgyat, másrészt pedig, amikor nemfizetés esetében az adótárgynak, illetőleg forrásának kényszereladását írja szabályként elő. Kedvezőtlen piaci konjunkturák között azonban megtörténhetik, hogy az adótárgynak, illetőleg adóforrásnak ez a pénzzététele nem sikerül. (Nem lehet

pl. valamely terméket eladni.) Ilyenkor a kincstár adókövetelésének közvetett likviditása sincsen már meg. Vagy előfordulhat, hogy az — akár önkéntes, akár kényszerű — pénzreváltás lehetséges ugyan, de kisebb áron annál, amennyi mellett az adókiivetés által feltételezett adótárgymennyiség pénzösszege előteremthető volna (*Bb*). Ilyenkor csak *csökkent mértékű közvetett likviditással* állunk szemben. Még pedig annál csökkenőbb mértékű lesz ez a közvetett likviditás is, minél kisebb lesz a pénzrecserélés útján elérhető árösszeg, mint tulajdonképpeni adótárgy az adókiivető hatalom által kiszabott adótárgy összegénél. Sőt hozzátehetjük, — a szóbanforgó adótárgyösszegek végső residuális (jövedelmi) jellegénél fogva — hogy az adólikviditás nagyobb arányban fog csökkenni annál, mint amilyen mértékben alatta marad a pénzzététel útján elért árösszeg az adótárgy ama pénzürtékösszegének, melyet az adókiivetés megállapított.

10. Ha most már közelebbről nézzük a *földadónak*, mint residuumadónak a likviditását, ez függ: *a*) attól, hogy az adó alá eső földbirtok az adókiivetés által megállapított adótárgy méreteinek megfelelő termékmennyiséget, vagyis naturálhozadékot ad-e és *b*) hogy ez a hozadék kellő mennyiségben és kellő áron cserélhető-e át készpénzre. Mert csak ebben az esetben jelentkezhet olyan jövedelemeloszlásbeli végső residuum, amelyből az adó összege kifizethető.

Nagyjában véve mindegy erre nézve, hogy a földbirtoküzemből származó vállalkozói nyereségből hasítja-e ki a kincstár a maga közjogi járadékát (a gazdálkodó tulajdonosnál, vagy a bérlőnél), avagy a tiszta földjáradékból, t. i. a haszonbérjövdelemből, a birtokát bérbeadó tulajdonosnál, sőt mind a kettőnél. Mindazonáltal vannak bizonyos különbségek is az adó likviditása tekintetében, aszerint, amint a földbirtoküzemből származó vállalkozói nyereség az adó tárgya közvetlenül, avagy a haszonbérjövdelem (tiszta földjáradék). Amennyiben ugyanis a haszonbérjövdelem nagysága megfelel az adókiivetés meghatározási méreteinek és a haszonbérlő még meg bírja fizetni készpénzben a haszonbért, a bérbeadó tulajdonos által viselendő földadó likvid lesz általában véve. Ez a likviditás akkor inog meg, hogy ha *a*) a haszonbér összege elmarad az adókiivetés által feltételezett méretek-től (pl. kisebb lesz a haszonbér, mint a kataszteri tiszta jövdelemnek hivatalosan adóalapul meghatározott szorzata), vagyis a haszonbérek kellő figyelemre nem méltatott csökkenésénél inoghat meg ily módon a földadó likviditása. *b*) Meginoghat természetesen e likviditás akkor, ha a bérlők nem képesek a szerződés szerű haszonbéreket teljes összegükben készpénzben megfizetni, valamint *c*) akkor is, ha természetben (pl. búzában) van a haszonbér kikötve, mert ebben az esetben az értékesítésnek, vagyis a naturálhozadék pénzürtékbeli jövdelemre való átcserélésének kockázatát a ha-

szonbérbeadó viseli. Némi árnyalati különbség van azonban abban a tekintetben, hogy a haszonbért csak *buzaértékben*, de *kézpénzben*, a buza árához viszonyítva, avagy valamely *naturáltermékben* (pl. valóságos buzamennyiségben) kell-e fizetni. Az előbbi esetben ugyanis a haszonbérbeadó közvetlenül csak az áralakulásban levő kockázatot viseli szorosán véve, míg az utóbbiban az egyáltalában való értékesítés lehetőségének kockázatát is.

A közvetlenül a földből való vállalkozói nyereségre (sajátgazdálkodóra, bérlőre) vetett földadó likviditása annyiban különbözik a haszonbérjövédelmet terhelőtől, hogy ámbár a vállalkozói bevételek összességének normális mérete nagyobb kell, hogy legyen a haszonbérnek, mint tiszta járadéknak a méreténél,² mégis a vállalkozói nyereségre, mint árjövédelemre, tehát a pénzgazdaság jövédelemeloszlásában elsődlegesen keletkező jövédelemre közvetlenebbül hatnak a gazdasági konjunkturák változásai. Ennek megfelelően közvetlenebbül mutatkoznak itt a konjunkturaváltozásnak (áralakulás, értékesítés, piaci viszonyok) a likviditás nagyobbodásában, vagy csökkenésében nyilvánvaló hatásai is.

Azt mondhatnók tehát, hogy a földtulajdonost illető haszonbérjövédelemre, tehát a tulajdonképpeni földjáradékra vetett³ földadót (amennyiben t. i. annak kivetési méretei nem tultak) annyiban tekinthetjük likvidebb adófajtának a földből folyó vállalkozói nyereséget sujtó földadónál, amennyiben és *ameddig a haszonbérjövédelmek stabilitása túléli a földbirtokvállalati jövédelmek csökkenését*. Ameddig tehát azt a bérlő a haszonbér rossz üzemi évei dacára is köteles még megfizetni és meg is bírja még valahogy fizetni (esetleg az üzemi év deficitjével, vagy vagyonállagából stb.). A haszonbérjövédelem földadójának nagyobb likviditása ekként jogi természetü okokon nyugszik, t. i. a haszonbérjövédelemre való jog, illetőleg a haszonbérleti szerződések természetén. Ez a nagyobb likviditás természetesen csak addig állhat fenn, ameddig a földtermékek értékesítési és árviszonyai alapján a változatlan haszonbérjövédelemre való jog szankcionálható is (ha t. i. a haszonbér „behajtható“) és ameddig az árviszonyok stb. megromlása miatt maguk a haszonbérek és esetleg a rájuk vonatkozó jogi elvek is meg nem változnak. Habár tehát végeredményben a mezőgazdasági hozadék értékesítési viszonyai növelik és csökkentik a földadó likviditását, még sem egészen lényegtelen dolog a haszonbérre és a földvállalati nyereségre nehezedő földadók likviditásai között való árnyalati különbségekre is odaterelni a figyelmet, mert a gyakorlati életben ez a különbség elég sok esetben szokott megnyilvánulni. Nem lehet ugyanis alábecsülni

² Lásd e részben a pénzbeli jövédelemeloszlás tanát (III. fej.).

³ Lásd ugyanott.

azoknak az eseteknek a mennyiségét, amikor a bérlő saját deficitje dacára is köteles megfizetni a haszonbért, illetőleg amikor a haszonbérösszegét a már nem likvid bérlőn kényszerbehajtással meg lehet még venni. Ezek az esetek nem is mindig vezethetők vissza a termelés általános nagy konjunkturaromlására. Elég sokszor egyéni konkrét viszonyok, esetleg egyéni tulajdonságok, fogyatkozások, privát „elszámítások“, egyéni bal-szerencsék, helyi és alkalmi károk stb., stb. lehetnek az okai. De mindannyiszor azoknak a körülményeknek a fennforgását mutatják, amelyek mellett a haszonbérre nehezedő földadó likviditása főleg jogrendszerbeli okok miatt meghaladja (vagy a konjunkturaromás idején, főleg annak kezdetén), túléli egy bizonyos ideig még a vállalati nyereséget sujtó földadó likviditását.

11. Az összes residuumadókat nem akarjuk ezuttal vizsgálat alá venni likviditásuk foka tekintetében. Az imént a földadóra vonatkozólag mondottakból azonban a többi residuumadóra nézve is levonhatjuk azt a következtetést, hogy ott, ahol a modern jogrendszer a pénzgazdaságbeli jövedelemeloszlás során a végső residuumnak (residuális jövedelemnek, valóságos tiszta jövedelemnek) kikötését teszi lehetővé a nem végső, előtte álló eloszlásbeli bevételekkel és residuumokkal (bruttó, vagy tiszta hozadékokkal) szemben, e végső residuumokra nehezedő adó (residuális adó, egyenes adó) likvidebb lesz mindaddig, ameddig ezeknek a végső, illetőleg későbbi residuumoknak megfizetése az előbbiekből biztosítható.

Bármennyire vonják is az ár- és konjunkturaviszonyok megromlásai maguk után „az egész vonalon“ a fizetőképesség — és benne az adólikviditás megromlását is — a gazdasági élet és benne a jövedelemeloszlás rugalmassága, másrészt bizonyos jogi intézmények (pl. a végső residuumra, haszonbérre, kikötött méretű nyereségre, osztalékra való jog stb., stb.) stabilitása mégis elég alapot ad arra, hogy a vagyonyog rendszerében a megelőző jövedelmekkel, hozadékokkal, illetőleg megelőző residuumokkal szemben kiköthető végsőbb jövedelmi residuumokra nehezedő adók viszonylagos likviditása nagyobb legyen.

Elgondolhatnók a föld megadóztatását egyedül oly módon is, hogy az eladott termények árából forgalmiadót kellene minden eladáskor esetről-esetre fizetni. Ebben az esetben tiszta ár-adóval állnánk azonban szemben, amely természetesen az ár-adóknak nagyobb likviditásával bírna, minthogy a közvetlen adótárgy valóságos pénzösszegekből állana.

A házadónak, mint hozadéki adónak likviditása sokkal változatosabb körülményektől függ, akár házbéradó, akár házosztályadó, vagy lakásértékadó alakjában szedik is azt be a háztulajdonostól. Forrása végeredményben a lakók fizetőké-

pessége. A „lakó“ fogalmába azonban szinte az egész társadalom belefoglalható, a lakók kategóriáinak legtarkább változottságaival. Mégis nagy különbség lehet a házádók egyes fajtáinak likviditása között, aszerint, hogy ki az adófizetésre köteles. Ha a háztulajdonos az adóalany, ami főleg a házbéradónál veendő figyelembe, akkor az adó likviditása többnyire biztosabb lesz, mint akkor, amikor a lakás használói az adóalanyok (a lakó által fizetendő lakásadónál és a tulajdonos magalakta lakásnak házosztályadójánál, a porta-, füstadónál stb.). A háztulajdonos által fizetendő házbéradó likviditásának biztosítéka természetesen az, hogy a házbérek be is folyjanak, legalább olyan mértékben, hogy a tulajdonosnak — a szükséges költségek figyelembevételével — megfelelő jövedelmi residuum maradjon az adó fizetésére.

A lakók, illetőleg a házak használói által fizetendő lakásadónak likvidebb, vagy kevésbé likvid természete ezzel szemben sokkal nagyobb változatokat fog felmutatni, aszerint: *a*) hogy egyéni fizetőképesség szempontjából ki az a lakó (akár bérben, akár sajátjában lakik is) és *b*) hogy időszakonként milyenek a legkülönfélébb gazdasági konjunkturák, elhelyezkedési és megélhetési viszonyok, amelyek a társadalom különböző rétegeihez tartozó egyéneknek *pénzbeli* kereseti és jövedelmi lehetőségeit megadják. Ebből láthatólag a lakók által fizetendő adók likviditásában a kereseti konjunkturák sajátosságai és változandóságai talán a legélesebben fognak kifejezésre jutni, még pedig annál inkább, minél szélesebb és szegényebb társadalmi rétegekből kerülnek ki az adóalanyok.

12. Már a termelő vállalkozó által fizetendő földadóra vonatkozó megjegyzéseinkből is kitűnik, hogy a vállalkozói, illetőleg szabadkereseti jövedelmekre nehezedő adófajta likviditása közvetlenül reagál az alapul szolgáló keresetnek, foglalkozásnak, vagy vállalkozásnak a bevételi és jövedelmi viszonyokat meghatározó konjunkturáira. Nagyon sok függ azonban attól is, hogy ki szavatol végeredményben bizonyos adórajtáknál az adónak a kellő időben leendő befizetéséért, mert az adó likviditását *közvetlenül* természetesen az adó befizetésére (esetleg előlegezésére) kötelezettnek az esedékesség idején való fizetőképessége határozza meg. Az adólikviditás azonban időbeli változáshoz kötött tulajdonság is. Az adó előlegezésére, közvetlen befizetésére kötelezett, tehát az adóért esedékessége időpontjában szavatoló adóalanyoknak fizetésbeli likviditásuk a kedvezőtlen gazdasági viszonyok miatt természetesen hosszabb vagy rövidebb idő alatt ki is merülhet. Az ilyen előretolt adóalanyok likviditásának kimerülése főleg akkor következhetik be, hogyha azok az üzletfelek és gazdasági összeköttetésben állók inognak meg, akiknek kötelezettségei, vagy csereforgalmi ügyletei az előretolt adóalany jövedelmi forrását és így fizetőképességének fedezetét is alkotják. És itt kapcsolódik be az

adóáthárítás kérdése is az adólikviditás problémájába. A kettő párhuzamos egymással, de korántsem ugyanaz.

Az adóáthárítás az adófizetéshez viszonyítva időbelileg későbbi művelet. Egy-egy konkrét adótárgynak, illetőleg adóalanynak, egy konkrét időpontbeli likviditását ekként az adóáthárítás (később beálló) lehetősége rendszerint már nem biztosíthatja. Hogyha azonban bizonyos adófajták likviditását folyamatosan, hosszabb időszakon át vizsgáljuk, amely időszak alatt a különféle költségtételek (s közöttük az adók) átháríthatósága és ennek a csereforgalom során a kiadásokat bevételekkel ellensúlyozó visszahatásai (esetleg az adó diffúziója l. X. fej. 4. p.) érvényesülnek, akkor nagyon gyakran megállapíthatjuk, hogy az adóáthárítás sikerülése az áthárító adóalany *egy későbbi időpontban* leendő likviditásának képezi az előfeltételét. Ebben a tekintetben azután elvileg két csoportra oszthatjuk az adófajtákat és az adóalanyokat. Olyanokra, amelyeknél *a)* az adó átháríthatósága elengedhetetlen előfeltételét alkotja egy későbbi időpontban (mondhatni a következő jövedelemeloszlási ütemben) való likviditásuknak és olyanokra, *b)* amelyeknél az átháríthatóság nem okvetlenül szükséges előfeltétele az adótárgy és adóalany likviditásának, bár mindenestre növeli az előbb-utóbb az adóalany jövedelmi, vagy hozadékbeli bevételmaradványait (residuumaikat). A helyes pénzügyi politikának az a feladata most már, hogy élesen megkülönböztesse egymástól a kétféle adófajtát a tőlük várható hatás tekintetében és meg tudja különböztetni egymástól azokat az adózókat is, amelyeknél az adó átháríthatósága az elengedhetetlen előfeltétele az adólikviditás biztosításának, azoktól, amelyeknél nem az. Ugyanis csak ezekkel az utóbbiakkal lehet valamely adónak végleges terhét teljesen *elviseltetni* a likviditás elpusztítása nélkül, az előbbiekkal nem, legfeljebb *előlegeztetni* az adót. Az adólikviditás fenntartása és huzamos biztosítása a pénzgazdaság korában ugyanis az adózók adófizető erejének fenntartását és az adóforrások konzerválását jelenti. Felesleges is említeni, hogy a helytelen adópolitika, amely az adóforrások likviditásának fokát és természetét félreismerve, nem a kellő helyen alkalmazza a kellő adófajtákat, felesleges rombolásokat okoz az adófizető polgárok vagyonában és jövedelmében, amikor a nem likvid adóforrásokkal szemben fennálló követeléseket is kényszerbehajtással akarja biztosítani.

13. Az adólikviditás kérdése szempontjából is nevezetes szerepe lehet annak az adóztatási elvnek, amelyet a *forrás*-nál való megadóztatásnak (précompte) szoktak nevezni. Igen sokszor látjuk pl. ama gyakorlati szükségességnek a felismerését, hogy bizonyos jövedelmeket jövedelemeloszlási utjuknak lehetőleg minél előbbi, minél korábbi stádiumában kell a kincstárnak megragadnia, mert később többfelé oszlnak, eltűnnek a szem elől, szóval nehezebben megragadhatókká válnak. (Lásd erről

a jövedelmi adóról irt fejezetben tett megjegyzéseinket és XXI. fejt. 14. és 26. p. 305—6., 334—5. lapok.) Minthogy a „forrásnál“ való megadóztatás kérdése rendszerint pénzbeli jövedelmi összegekre, pénzbeli bevételek megragadására vonatkozik, igen természetes, hogy a likviditás szempontját is kifejezésre hozza rendszerint ez az adóztatási elv. Azt jelenti ugyanis, hogy a jövedelemeloszlás és a jövedelemkeletkezés folyamataiban az adóztató felsőbbtség lehetőleg mingyárt ott és akkor ragadjon meg bizonyos pénzösszegeket (pénzbeli bevételeket, jövedelmeket), ahol és amikor azok először bukkannak fel, jövedelemeloszlási utjukban még nem oszlottak szét a különböző részesedők között stb., stb. Miért? Mert ilyenkor a legbiztosabban, legközvetlenebbül, a leggyorsabban és aránylag legnagyobb mértékű adóhányad kihasítására is alkalmas módon ragadhatók meg adótárgy gyanánt. Mindebben benne van a viszonylag legnagyobb likviditás szempontja is. Így pl. likvidebb adótárgy bizonyos részvénytársaságnak bizonyos bevételi összege akkor, ha a kincstár azt mingyárt az eredetileg bevételező részvénytársaságnál — vagyis a forrásnál — adóztatja meg, mint hogyha megvárja ennek a bevételi összegnek jövedelemeloszlási evolúcióját, amíg az t. i. a legkülönbözőbb igényjogosultak között oszlik meg és ezeknek válik adóköteles jövedelmi residuumává. A forrásnál való megadóztatás a residuális adók körében főleg a társasvállalatoktól huzott jövedelmekre alkalmazható tehát. Itt ugyanis további elosztódásra váró, de már valóságos jövedelmi residuumoknak a megadóztatására gondolunk és a forrásnál való megadóztatás itt azt jelenti, hogy a kollektív jövedelmi alanynál (társulatnál) bevételezett összegből elégti ki a kincstár azoknak a részjövedelmeknek az adóját is, amelyek ebből a társulati jövedelemből az egyes igényjogosultaknak (részvényesek, elsőbbségesek, tantiemesek stb., stb.) között osztódnak szét.

Egyébként pedig a forrásnál való megadóztatásnak a nagy terét tulajdonképpen az *áradók* alkotják. Csakhogy itt egészen más közgazdasági háttére és indokolhatósága van a felbukkanó árösszegek közvetlen adótárgyként — tehát forrásuknál — való megragadásának. Mégpedig rendszerint az átháríthatóság feltételezése szolgál adópolitikai indokul, vagy legalább is mentségül a kincstár nagyobb és gyorsabb bevételszerzési érdekén kívül. Esetleg az átháríthatóság feltételezése nélkül is indokolt lehet az áradó — mint a forrásnál beszédett likvid adó is — ott, ahol az adó terhét azzal akarjuk *viseltetni* is, aki az adót közvetlenül befizetni tartozik.

14. Az áradók és a residuális adók között a likviditás kérdésének szempontjából nézett különbségekről a következőket jelezhetjük még meg:

1. Az áradók: közvetett, forgalmi, fogyasztási adók és a residuális (hozadéki, jövedelmi, bizonyos vagyoni) adók kö-

zötti likviditásbeli különbségek e kétféle adócsoporthoz a modern pénzbeli jövedelemeloszlás folyamatába különböző módon és az elosztás különböző stádiumában történő beleilleszkedéséből származnak.

2. Áradóban a közület a *valóságos pénzbeli árbevétel* tehát a modern jövedelemeloszlás anyajövedelmét (lásd: III. fej. 4—5. p.) ragadja meg adótárgyként. Ennélfogva az áradó mintegy előre diktálja a maga nyomában a jövedelemeloszlás mikéntjét az áradóval sujtott adótárgyra (pénzbevételre) vonatkozólag. A közület itt ugyanis előre veszi ki a saját részét a jövedelemeloszlás folyamán elosztódásnak induló pénzüsszegekből (árbevételekből). Ezért áll az áradók közvetlen likviditása az első helyen az adófajták között, mert mintegy fizikailag kivehető az, az adótárgyul szolgáló pénzüsszegeből. (Mondhatnók, hogy hasonló az eset akkor, amikor valaki először szedhet az ebédnél körülhordozott tálból.) A residuális adóknál ellenben a közület kénytelen megvárni a jövedelemeloszlás folyamatában, míg a többi jövedelemágak és jogosultak kielégülést nyertek és csak a végén, egy-egy árösszeg jövedelemeloszlásbeli szétosztódásának befejeztével, a *maradékból* (residuum) kapja meg a maga részét — közjogi járadékát — (mint mikor valaki utoljára szedhet csupán a körüljáró tálból).

3. A fentiekből is láthatólag, míg az áradók a jövedelemeloszlási folyamatban valóságos pénzüsszegekbe nyulnak bele — addig a residuális adók tárgya jóval bizonytalanabb és kérdésesebb pénzbeli megtestesedéssel bíró — mondhatjuk elméletileg kiszámított — számolásbeli maradvány, melynek *a)* sokszor a valóságban való megléte is kétes (ha pl. a gazda deficitel gazdálkodik s ennek dacára a hivatalos kataszteri tiszta jövedelem szerepel adóalap gyanánt, vagy pl. az ipari adónál a minimális évi jövedelmet vagy hozadékot bizonyos osztályozás vagy tárgyi ismérvek alapján állapítják meg, tekintet nélkül az üzleti év bármilyen eredményére, stb.) és *b)* sokszor vagy rendszerint nagyobb, vagy kisebb az a valóságnál. Igen természetes, hogy ennek következtében likviditásuk is bizonytalanabb a valóságban az áradókénál.

4. Az áradóknál — mint már említettük — azért diktálhatja előre az adóztató közület a szóbanforgó árösszegekre vonatkozó csereforgalombeli elosztás sorrendjét és kezdő ütemét, mert az áthárítás lehetőségeit tolja előtérbe és abból indul ki. Ez azonban csak azért lehetséges, mert *a)* az árbevételek (tehát a modern jövedelemeloszlás anyajövedelmei) és *b)* valóságos pénzüsszegek az adótárgyak. Az áradóknál ily módon az állam azzal, hogy előre osztokodik és előre biztosítja magát, egyúttal ő ad irányt a további elosztás sorsának, mely 3 féle lehet, u. m.:

a) a közület kihatja magának az adót és az adó át-, illetőleg továbbhárítódik. Az adót a valóságban tehát nem az ere-

deti árjövedelemből, hanem az eloszlás folytán kialakuló és (az árbevételi összegből) kihasadó jövedelemfajtákból viselik.

b) Az adó nem háritódik át, viselik tehát az eredeti árjövedelemből, vagy

c) részben háritódik át csupán az adó, vagyis részben az eredeti árjövedelemből, részben pedig a kihasadó jövedelemfajtákból viselik el azt.

5. A residuális adóknál ellenben a közület nem teheti meg az adóztatás útján ezt a jövedelemmegoszlást kezdeményező lépést, illetőleg ezt az előre való efficiens osztozkodást a valóságos likvid árösszegekből, a residuális (hozadéki, jövedelmi, részben a vagyoni) adók ellentétes strukturájánál fogva. Ez utóbbiaknál ugyanis nem egy-egy időpontbeli árösszegeket (árbevételeket) ragad meg az állam, hanem egy-egy hosszabb időszakon belül bizonyos adóalanyt érdeklő összes bevételek és kiadások (vagyis az összes anyajövedelmek és az összes többi jövedelemfajták) kiegyenlítődésének és nagyságbeli kompromisszumának végeredményét. Ez pedig mindig egy utólag *kiszámított* maradványösszeg (residuum), melynek papiroson levő eredménye sokszor különbözhetik a valóságtól. Főleg akkor, ha az adóköteles residuumok kiszámításával az adóalany a közület által oktrojált (minimális) tételeket tartozik számításaiba beállítani.

A residuális adóknál tehát többnyire veszedelmes dolog volna megpróbálni a jövedelmeken való osztozkodásnak az előre való diktálását, illetőleg a közjogi járadék (lásd IV. fejezet) arányának előre való biztosítását. Ilyesmi — amint láttuk — csakis a valóságos pénzösszegebeli árbevételeknek, mint anyajövedelmeknek keletkezésük minden esetében külön-külön való megragadásával lehetséges. A residuális adók esedékességének időpontjában azonban ez a készpénzbeli bruttó anyajövedelem (árbevétel) nincsen már meg a valóságban többé, mert az egyes adóztatási időszakok végén (amikor t. i. a hozadéki, jövedelmi stb. adók az illető időszak üzleti eredménye alapján kivetődnek, illetőleg esedékessé válnak) már csak a bevételi és kiadásbeli különbözetek (residuumok) vannak meg.

15. Az áradók egyes fajtainak likviditását külön-külön itt nem tartjuk szükségesnek elemezni, annál kevésbé, mert hiszen azok tulajdonképpen *valamennyien* likvid adónemek, annak folytán, hogy tárgyuk, illetőleg forrásuk valóságos árösszeg, tehát a likviditást megtestesítő valami. Az áradóknál tehát nincsenek likviditásbeli különbségek az egyes adófajták szerint oly értelemben, mint a residuális adóknál. A forgalmi és (közvetett) fogyasztási áradók likviditásának természete között pl. nem lehet elvi különbséget tenni: mindkettőnél oly árösszeg bukkan elő adótárgyként, melyből rendszerint kihasíthatja a közület a maga adóját.

Az áradóknál a likviditás megszűnése tulajdonképpen

magának az adótárgynak megszűnésével jár együtt. A forgalmi és fogyasztási áradók pl., míg azoknak tárgyük van (t. i. ameddig megvannak azok a pénzbeli adás-vételek, amelyek után s amelyek árösszegéből az adót fizetni kell) egyuttal likvidek is, mert a közület előre hasítja itt ki a maga hányadrészét. Akkor szűnik meg és akkor csökken ezek likviditása voltaképpen, amikor megszűnnek az adóalapul szolgáló adásvételek (amikor pl. nem történnek ingatlanátruházások, vagy nem, vagy alig vásárolnak többé fogyasztási adóval megrótt cikkeket, stb.) Végeredményben tehát az áradóknak nem likviditásuk szűnik vagy csökken meg, hanem adótárgyaik maradnak el, adótárgyaik mennyisége csökken meg. Ellenkezőleg van ez a residuumadóknál, ahol az adótárgyak (pl. a földbirtok, a ház, az ipari üzem) továbbra is megmaradnak, de illikviddé válnak, mert megfelelő és megragadható pénzösszegbeli residuumaik maradnak el.

Az áradóknál a gazdasági, illetőleg pénzügyi, politikai kérdés az, hogy *mibe kerülnek* a társadalomnak, a jövedelemeloszlásnak ezek a természetüknél fogva likvid adónemek?

Mibe kerülnek? Mindenekelőtt abba az áldozatba, amelyet áthárításuk folytán meg kell hozniok mindazoknak, akik az adó valóságos terhét viselik. Ha az áthárítódás teljesen és olymódon sikerül, hogy az adónak tágabb társadalmi rétegek között való u. n. *diffúziója* áll elő, akkor az árszinvonalnak többékevésbé egyenletes emelkedése, vagyis egy hatásait és visszahatásait meglehetősen kiegyenlítő drágítás lesz az, amibe az áthárítás kerül. Ha ezzel a drágítással, mint költségelemmel szemben a jövedelmi összegnek is megfelelő növekedése áll elő, akkor a diffúzió tökéletesnek, illetőleg harmonikusnak mondható s ilyenkor az áradó szinte ideálisan elérte pénzügyi s szociális téren is a célját. Az ilyen sikerült harmonikus diffúziót felmutató áradók rendszerint tárgyaik (az alapul szolgáló adásvételek, forgalom) mennyiségének meg nem csökkenésével, vagy legalább is nem rohamos elapadásával járnak, ami a kincstár számára is jól konzerválódó bevételi forrást jelent.

Ha ellenben az áradó áthárítása nem sikerül, akkor az adót befizetni köteles közvetlen adóalany viseli a terhét. Igen sok áradótárgy, vagyis adásvevés és abból eredő árösszeg létrejöttének számításbeli alapfeltétele azonban az adó áthárításának egészben vagy részben való sikerülése. Az adóátháríthatóság megszűnése vagy csökkenése ebből folyólag az adótárgyak mennyiségének megszűnését vagy csökkenését is jelenti. Ezzel a megállapítással azután ahhoz a kérdéshez is jutottunk el, amelyet már a XIV. fejezetünkben érintettünk, t. i. az áradóknak (és pedig pontosabban: az áradók alkalmazásának és súlyosságuk fokának) a gazdasági konjunkturákhoz való alkalmazkodása kérdéséhez is eljutottunk. Ekként a likviditásnak a háttérben is a jövedelemképződési és elosztási viszonyok ked-

vező vagy kedvezőtlen volta áll. Végeredményben tehát innen kell a következtetéseket levonni nemcsak az alkalmazandó adófajták kiválasztásánál, hanem az adóforrások kezelésének, a velük való bánásnak módja tekintetében is.

16. Különösen az az igen fontos kérdés merül még fel közelebbi tárgyunk szempontjából, hogy milyen legyen a nem likvid adóforrások kezelésének, a velük való bánásnak, a velük szemben követendő pénzügyi politikának a módja. A pénzügytannak mindenesetre meg kell kísérelnie, hogy ebből a szempontból legalább bizonyos általános következtetéseket, utmutatásokat nyújtson.

Minden közületnek szankcionálnia kell a maga közjogi járadékát kihatoló rendelkezését. Enélkül minden közháztartás felborulna természetesen. Az adófizetést ekként szükség esetén ki is kell kényszeríteni. A kényszerítés általános eszköze az, hogy a közület kártalanítja magát az adófizetésre kötelezettnek javaiból azoknak kényszereladása útján. Likvidáció, az adós javainak likviddé: pénzzé tétele ez az eljárás, főleg árverés útján.

Erre a kényszerintézkedésre — az adóalany oldaláról nézve a dolgot — vagy azért van szükség, mert *nem akar*, bár tudna, vagy mert *nem tud* fizetni. A likviditás problémája szempontjából csak az utóbbi eset érdekel most minket, mert éppen a fizetni nem tudás jelenti egyúttal az adó likviditásának hiányát is. (Ettől eltekintve, pszichológiailag és közérdekű példaadás céljából is más tekintet alá esik a makacszkodó, de különben adót fizetni tudó adóalanyokkal szemben követni való eljárás.) Az adóforrás likviditásának hiánya miatti adóhátralékokat ekként külön kategóriaként kell kezelni a gondos államháztartásnak. *Észre kell vennie a különbséget a másik esettel, az adóalany hibájából eredő hátralékban maradással szemben.* A nem likvid adóforrások helyes kezelési módja tekintetében ez az első és szem elől sohasem téveszteni való követelmény. Közgazdasági és gazdaságpszichológiai szempontból olyan nagy érdekek fűződnek ehhez a követelményhez, hogy ezt célként kell kitűznünk a mondott érdekek szolgálatában és meg kell keresnünk, meg kell szerveznünk elérésére a megfelelő eszközt, az erre irányuló megkülönböztetést az adóügyi törvényhozásban és a megfelelő adóügyi közigazgatási intézkedéseket.

Azonban nem elég a likviditás hiánya és a fizetési akarat hiánya miatt való adóhátralékok eseteit elválasztani egymástól. A likviditás hiánya maga is kétféle természetű, illetőleg súlyoságú lehet. Az egyik — még pedig a közület szempontjából kevesbé súlyos jelentőségű — mintegy csak az adóalany személyes illikviditását jelenti. Azt t. i., hogy pl. kevés volt a bevétele, költségei meghaladták a jövedelmeit és így nem tett szert elegendő pénzüsszetre, vagy nem maradt az adóesedékesség idejére elegendő pénze ahhoz, hogy az adót kifizesse. Vagy égető

szükségességből másra kellett pénzét kiadnia stb., de mindazonáltal az állam likviddé teheti a maga követelését, ha az adós javait, tehát az adóköteles jövedelem forrását, vagy az adóköteles üzem termékeit, természetbeli hozadéktárgyait stb. elárverezteti vagy kényszerkezelésben adatja el. Az illikviditás ebben a közszempontból kevésbé súlyos esetében az adós javainak normálisnak mondható csereforgalmi értékesítésével (tehát nem az értéken messze alul maradó elkótyavetyélésével) lehet a kincstár követelésének fedezésére a megfelelő pénzüsszeget előteremteni.

Az illikviditásnak súlyosabb, közszempontból betegébb esete azonban az, amikor a gazdasági értékesítési konjunkturák olyan rosszak, hogy az adóhátralékot az adós javaiból normális csereforgalmi eladásuk után sem lehet előteremteni, vagy az adóhátralék összegének kényszerlikvidációval való megszerzése aránytalanul nagy rombolást okozna az adós vagyonyában és vele az adóforrásban. Az adólikviditásnak ez az általános körülményekben gyökerező súlyosabbik fajtája vagy az adótárgy, illetőleg adóforrás tartalmát képező javak forgalomképességének hiányán, azok eladhatatlanságán, pénzzé nem tehető voltukon, tehát az utánuk való keresletnek, az adós csereképességének hiányán alapul, vagy az áralakulásnak olyannyira kedvezőtlen voltán, hogy az adótétel az adótárgyhoz viszonyítva elviselhetetlenül, belőle ki nem telhetően súlyossá válik.

Igen természetes, hogy az adók kényszerbehajtásának ebben az utóbbi esetben való erőltetése is sokkal súlyosabb és sokkal károsabb következményeket von maga után, mint az előbbiben. Az előbbinél t. i. az illikviditásnak enyhébb, elszigeteltebb eseteinél ugyanis a normális csereforgalom útján és normálisnak mondható árak mellett szerezhet magának kárpótlást a kincstár. A másik, a súlyosabb illikviditás esetében azonban maga az adóztatás mértéke vált tulzottá, aránytalanná a közgazdasági helyzethez, illetőleg a közgazdasági helyzet által szolgáltatott erejükben megesökkentett adóforrásokhoz és adótárgyakhoz képest. Itt tehát nemcsak, hogy nem lehet többé normális árakon és a normális csereforgalomban kényszereladás útján megfelelő kárpótlást találnia a kincstárnak, hanem itt már rombolást, kárt okoz a kényszerlikviditás. Főleg azért, mert megfelelő árak és keresleti valószínűségek hiányában csak nagy veszteségekkel — mintegy afféle *laesio enormis*-sal — lehet elkótyavetyélni az adós javait. Itt az adós fizetéseképtelensége már egy bizonyos társadalmi rétegben vagy foglalkozási ágban általánossá vált jelenség és éppen ezért vált aránytalanul súlyossá bizonyos kereseti ágakkal szemben az egyébként normálisnak mondható adóteher. A kényszerárverések erőltetése tehát ilyen körülmények között nagyobb közgazdasági rombolást vihet véghez, mint amilyen hasznot hozhat a kincstárnak.

A pénzügytannak is szüksége van ekként a maga szem-

pontjából ezen a téren egy bizonyos *laesio enormis*-féle fogalomra: amikor t. i. az okozott — s főleg nemcsak magán-, hanem közgazdasági — kár nagyobb, mint a kincstárnak jutó haszon a kényszerbehajtások erőltetése esetén. Ez tehát az általánosabb jellegű, vagyis már közgazdasági jelenségszerű illikviditásnak az esete, amely egyúttal a teljesítésnek lehetetlenné válását is mutatja többé-kevésbé. Ilyenkor tehát a közgazdasági helyzethez, az adott konjunkturákhoz kell hozzásimulnia az adójognak és a közjognak egyaránt, különben *shylocki* kényezetereljárások állanak elő, eredmény lehetősége nélkül.

Az érdek és a cél nagyságának és az eszközök ezekhez mért voltának ekként a pénzügyi politika és közigazgatás terén is arányban kell állaniok egymással.⁴

Az adótárgyak kényszereladásához az állam részéről fűződő érdekek nagyságának megállapítása szempontjából főleg az a körülmény nyújthat útbaigazítást, hogy az összes kényszerárverés útján érvényesített adókövetelésnek milyen nagy százalékát kapta meg a kincstár *tisztán*, t. i. a mindenféle behajtási költségeknek a leszámításával bizonyos adózókatégnál az olyan adóalanyoktól, akik *nem tudtak* fizetni (az illikviditás súlyosabb esetében). Ez főleg nehéz gazdasági időszakokban állapítható meg, amikor a legkevésbé valószínű, hogy elsősorban az akarat hiánya okozta volna az adófizetés elmaradását.

Ha az ilyen (természetesen kellő alaposságu) adatszerzés arról győzne meg, hogy a kincstár tiszta bevétele igen jelentékenyen elmarad a követelések összege és úgy a végrehajtást szenvedőnek, mint a kincstárnak okozott költségek (még pedig a behajtási közigazgatás költségeit is figyelembe kell venni) mögött, akkor igen valószínű, hogy az illető ország közgazdaságának és adózó társadalmának is nagyobb kárt okoz az adóforrásoknak ilyen kényszerlikvidálása az elérhető eredménynél s főleg a kincstárnak jutó haszonnál.

Igy pl. a kisebb, vagy középbirtokokra vezetett adóárverésekre nézve akkor mondhatjuk el, hogy azok a közérdek szempontjából is sikerrel jártak, ha akad elég olyan ember, még pedig főleg ugyanabból a birtokoskategóriából (pl. a kisgazda-, esetleg a középbirtokos-osztályból), aki méltányos áron — és nem mélyen normális értéken alul, nem uzsorahaszonnal — veszi meg az árverés alá kerülő birtokokat és rajtuk boldogulni is képes. Ellenkező esetben, vagy csak romboló kótyavetyélés, vagy csak az illető társadalmi réteg elpusztításával történhetnek ezek a kényszereladások.

Ilyenkor tehát a közérdek a megvédeni kívánt birtokkate-

⁴ Az érdek- és célnagyságnak, mint alapvető gazdaságpolitikai megfontolásnak jelentőségéről lásd szerzőtől: Politikai Gazdaságtan (Budapest, Eggenberger, 1922.). I. kötet. IX és X. fejezeteit!

góriáknak a kényszerlikvidálástól (elárverezéstől) való intézményes mentesítése mellett szól úgy a köz-, mint a magántartozásokat illetőleg. A hiteljog intézményeit is ennek megfelelően kell erre az érdekvédelemre alkalmassá tenni. Igaz, hogy ez pillanatnyilag nehéz követelmény lehet, de mégsem annyira lehetetlen, hogy tervszerű előrelátással a megoldására ne törekedjünk és hogy eleve is kizárt voltának kényelmes álláspontjára helyezkedjünk. Természetesen a kincstár és a hitelezők érdekvédelmének más, az új helyzetekhez alkalmazkodó intézményekkel (pl. a kényszerkezelési eljárásnak, a hozadékokból való tervszerű kielégítésnek) történő megvalósítása szintén elengedhetetlen közérdekű feltétel.

17. A fenti megjegyzések és következtetések természetüknek megfelelően a residuális adókra és nem az áradókra vonatkoznak. Az áradóknál ugyanis az adótárgy, illetőleg adóforrás — mely a forgalomba kerülő pénzösszegekből áll voltaképpen, mint láttuk — nem válhatik maga illikviddé a konkrét esetekben. A kincstár részéről tehát akkor marad el az áradók hozadéka, amikor az adótárgyak is megszűnnek, elmaradnak, az adás-vételi forgalom elapadása következtében.

Az adóforrások illikviddé válása ekként főleg a residuális adóknak lehet tipikus jelenségük. Ilyenkor merül fel azután az az adópolitikai kérdés, hogy a residuális adók bevételeinek kiegészítése, vagy pótlása végett mikor és milyen áradókat (az egyenesadók mellett, vagy helyett miféle forgalmi, fogyasztási stb. adókat) lehet elővenni.

A residuális adóknak áradókkal való pótlása, vagy kiegészítése az adóztató közületre nézve tulajdonképpen az a művelet, amellyel a residuális adóknál likviditásukban veszélyeztetett adóigényeit likvidekkebbé igyekeznek tenni az adóknak a társadalomnak szélesebb rétegeire elosztandó költségelemmé alakításával.

A modern közület ugyanis fizetési erőt, fizetési összegeket kénytelen adó gyanánt keresni és gyűjteni a maga számára. Vagyis adózó polgárainak fizetésbeli likviditásait keresi folyton és használja ki. E likviditás-keresési módoknak egyike az, hogy a jövedelemeloszlás folyamán megfigyeli azokat, akiknél pénzösszegek *megmaradását* lehet feltételezni, míg a másik mód azoknak a megfigyelése, akiknél a pénzösszegeknek nem a *megmaradását*, hanem már a *felbukkanását* lehet észlelni. Ebben az utóbbi esetben — mint már jeleztük — az állam előre kiveszi a maga részét, a felbukkanó árösszegeből. Ha most már az adó áthárítása következik be ennek folytán, akkor az állam az árszínvonalnak emelésével elégíti ki magát a társadalomnak a csereforgalomban érdekelt tagjaitól. Adókövetelését akként teszi tehát itt likviddé, hogy az adótételt már előre költségelemmé: a vásárolt javak beszerzési ártöbbletévé, s így végeredményben termelési költséggé változtatja át. Ezzel pedig adóigényei fede-

zetévé az egyes adóalanyoknál a jövedelemeloszlás időszakainak (a gazdasági, üzemi esztendőknél) gazdálkodási eredményeként megmaradt, vagy megmaradtnak vélelmezett pénzüsszegek helyett a csereforgalomban résztvevő szélesebb és előre pontosan ki sem jelölhető néprétegeknek a vásárlásoknál mutatkozó vételerejét teszi. Ez a társadalmi vételerő pedig nem egy ponton és egy időszakban meglévő, hanem folytatólagosan kézről-kézre adódó, továbbterjedő (mondhatnók úgy is: nem statikai, hanem dinamikai) jelenség. A társadalomnak ez a mozgó, folyamatos és bizonyos rugalmassággal bíró (mert minden csereforgalmi ügyletnél újra és újra felbukkanó és megállapítódó) vásárlóereje, mely az adás-vételi ügyletek milliói-nál előkerülő vásárló pénzüsszegekben ölt testet, maga az élő, az eleven likviditás. Ennek a sódrába ágyazza be tehát az állam a maga adóigényeit akkor, amikor az áradókkal és ezeknek áthárítódásával a maga közjogi járadékát a termelési költségek elemévé teszi és amikor arra igyekszik kényszeríteni a csereforgalomban érdekelt társadalmi rétegeket, hogy bizonyos adókat valóságos és közvetlen áralkatrészek, illetőleg ártöbbletek gyanánt viseljenek el.

A residuumadók áradókkal való kiegészítésének, illetőleg felcserélésének esetei és lehetőségei ekként a modern adópolitikának állandó és szerves feladata kell, hogy maradjanak. Teljesen elhibázottaknak bizonyultak tehát a pénzügyi irodalomnak azok a feltevései, amelyek szerint a fejlődést, az igazi tökéletesedést az adóügyek terén a közvetett adók (áradók) eltűnése és a jövedelmi adónak, mint főadónemnek egyre kizárólagosabb uralma fogja mutatni. Ezt a nézetet a mai pénzügytanak revideálnia kell. Az áradókat nemcsak a kedvezőtlen gazdasági és pénzügyi időszakok afféle mulólagos velejárójának kell tekintenünk, hanem olyan állandó jellegű és állandó kiépítést igénylő közbevételszerzési módnak, amely a társadalom eleven és folyamatos kölcsönhatásban álló fizetőerejéből közvetlenül és mindenkinél keresi a kielégítést magában a csereforgalomban. Nem pedig csak azoknál az előre kijelölt és előre kikutatott adóalanyoknál, akikről hivatalosan feltételezni lehet, hogy bizonyos gazdasági időszakok alatt és eredményeképpen a csereforgalomból maradt náluk valamely fizetőerő, melyből az adót még meg lehet fizetni. Az adóforrások tényleges likviditásának kérdésével függ aztán össze az a gyakorlati feladat is, hogy csak a valóságos pénzbeli fizetőerőt igyekezzünk adótárgyként, illetőleg adóforrásként kijelölni és igénybevenni.

Az adólikviditás kérdését ekként a modern pénzügytanak (mely nem lehet többé egyszerűen a kincstár utilitarisztikus adószerzéstana, hanem csak az adóforrások erejére épített adóbeszerzés univerzalisztikus célú társadalmi tudománya) az adóáthárítás párhuzmos problémájává kell tennie és ennek megfelelően kell művelnie.

Balás Károly.

Mezőgazdasági politikánk új utjai és eszközei.

A magyar mezőgazdaság válsága jelenleg olyan méretű, amilyenre a legutolsó évtizedek történelme sem emlékszik. A föld és annak művelése megszűnt nyugodt életet adó foglalkozás lenni és az a birtokos és munkáselem, amely a földre gyökeresve legnagyobb rétege ennek a nemzetnek és legerősebb támasza és biztosítéka ennek az országnak, ma lerongyolódva, birtokát csak formaszerint mondva magáénak, kétségbeesve várja a jobb kort. Pedig nálunk a föld az alapja mindennek. Ez adja a magyar faj erejét, táplálja a városok fogyó népességét és legnagyobb fogyasztója az iparnak. Emellett termelésével táplálja az ország lakosságát, sőt mezőgazdasági cikkek kivitelével erősíti az ipart és külföldi valuta szerzésével alapot nyújt a Nemzeti Banknak, amely pedig szabályzatai hiányossága folytán érdemén alul bánik a mezőgazdasággal.

A magyar mezőgazdaság bizonytalan utakon járt az utolsó évtizedek alatt. Rendszeres, tervszerű program alapján kell a mezőgazdaságot megerősíteni, ismét jövedelmezővé tenni. A földbirtokosokat, a föld művelőit és munkásait úgy kell megerősíteni, hogy a nemzeti élet irányadó rétege legyen és olyan kormányzati politikát kell folytatni, hogy a mezőgazdaság súlya, jellege, ereje és tiszta levegője nyomja rá bélyegét a magyar közéletre.

A magyar mezőgazdaságot az értékesítés megszervezésével az ötletszerűségből ki kell szabadítani. Az értékesítés cél tudatos szervezése majd irányt szab a termelésnek is, amely szervezetlenül szintén nem maradhat tovább.

Mindezt azért kell megtenni, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége biztosíttassék, mert csak így lehet azt jelenlegi alóbbrendű helyzetéből kiemelni és megbecsült foglalkozássá tenni.

De ezek mellett törvényalkotással, a mezőgazdaság életének irányításával, régi törvényeink és mezőgazdasági intézményeink megreformálásával, a mezőgazdasági oktatás rendszeres kiépítésével, az agrár érdekképviseleti szervek megerősítésével, a túlszervezettség rendszerbefoglalásával és a régi korból visszamaradt s a mai korba már nem illő alkotások, törvények, intézmények lebontásával kell a mezőgazdaságot a mai adottságoknak megfelelő vágányra terelni, mert csak így lesz képes a mezőgazdaság mai tetszhalálából életre kelni, hivatását betölteni s a nemzeti élet irányító tényezőjévé lenni.

Egész ember- és földpolitikánkat, a termelés, oktatás, mezőgazdasági igazgatási politikát, falu és kisemberpolitikát új alapokra kell fektetni, mely megfelel az ország szántóföldjének 70 százalékát kezében tartó 100 holdon aluli kisbirtokosságnak és megfelel annak a termelési, gazdasági, társadalmi és politikai erőnek, amellyel a nagytömegű kiscgazda és munkáselem rendelkezik.

Ugyanilyen új szellemet kíván az értékesítés politikája is. E tekintetben is arra kell törekednünk, hogy a gazda termelésének gyümölcsét lehetőleg minél nagyobb százalékban élvezhesse. Övé a munka, a verejték s az egy évi küzdelem és aggodalom s így kell, hogy a terményeladásból származó haszon nagyrésze is őt illesse. Itt értékesítő szövetkezetek szervezésével és munkábaállításával lehet eredményt elérni.

• A kiegyezés utáni politika igyekezett minden tekintetben és minden téren az elmaradottságot pótolni. Abban a téves hitben éltek az akkori vezetők, hogy a mezőgazdaság nem szorul rá a támogatásra, segítségre és nem is szükséges a mezőgazdaságot támogatni és fejleszteni, hanem ehelyett az iparfejlesztésben látták az egyedüli lehetőséget az ország boldogulására. Emiatt ennek az érdekében tett kormányzati és egyéb intézkedések foglalták le a nemzet vezéreinek alkotó vágyát. E téren jelentős, sőt nagyarányú fejlődésnek lehettünk a tanui, amely elsősorban azonban Budapestet fejlesztette, mint várost, másodsorban mint gyárvárost, amivel szemben a falu teljesen elmaradt s nem fejlődött semmit a mezőgazdaság sem, a falu kulturája sem. Csak a háboru utáni időkben indult e téren bizonyos céltudatos munka és különösen most van előtérben a falunak és a vidéknek sok-sok problémája, mióta a Gömböskormány Nemzeti Munkatervében közhírré tette, hogy minél több ember számára kívánja biztosítani a boldogulás feltételeit és a nemzeti öncéluság biztosítását minden magyar összefogásával kívánja elérni.

A háboru előtti politikának a következménye az, hogy ma is, éppúgy, mint ezelőtt 100 évvel, megoldásra vár a szikesek kérdése, a sivár homokterületek feljavítása, a vadvizek rendszerbe szorítása, az alföldi utak kiépítése, a Tisza-hajózás ügye, a Duna-Tisza-csatorna, a tanyarendszer kérdése, a falusi építkezések ügye, a falu orvossal és jó ivóvízzel való ellátása stb., stb., ezek mind ma is jórésztben megoldatlan problémák. Amivel szemben áll Budapest a maga tüneményes fejlődésében, az egymás mellett sorakozó gyárak, amelyeket szolgálni és kiszolgálni, úgy látszik, minden magyar adófizetőnek kötelessége. Még az ország egyik részéből a másikba sem lehet menni anélkül, hogy Budapestet érintenénk és még a budapesti Dunahidak is az ország adófilléreiből létesítettek, illetőleg létesítetnek.

A megboldogult nagy alkotó, Klebelsberg, programja

alapján jutottak levegőhöz a vidéki városok, falvak és tanyák. Ő a vidéki centrumok létesítését s a vidék kulturális felemelését szolgálta tiz éves minisztersége alatt.

Mezőgazdasági oktatásunk is a fenti politika nyomorúságát sinyli még a mai nap is. Olyan volt a közszellem, hogy ennek az érdekében áldozatot hozni a mult évtizedek kormányai nem voltak hajlandók. Ennek az eredménye azután az, hogy amig 486 ipari, 39 kereskedelmi tanonciskolánk van, addig 21 mezőgazdasági szakiskola és téli gazdasági iskola, továbbá 52 önálló gazdasági népiskola szolgálja közel 5 millió lélekszámú birtokos-, főleg kisbirtokos elem igényeit és szükségleteit.

Ha megnézzük törvénytárunkat 1867 óta, szomoruan kell látnunk, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének, a birtokos-osztály erősítésének az érdekében törvényalkotásunk is meglehetősen fukar volt, amivel szemben a liberális korszakban született egyes törvényeink, mint pl. a kereskedelmi törvény, továbbá a büntető törvény, a virtuskodó falusi legényeket sokkal nagyobb büntetéssel sújtja, mint az ugynevezett intellektuális bűnöket, káros ügynököket, esődbe, bankbukásba vivó rosszindulatú egyéneket, akik sokszor százakat és ezreket tesznek tönkre. Sőt vannak olyan mezőgazdasági vonatkozású törvényeink (vadászati, halászati törvény), amelyek egyenesen a nagytömegű kizgazda-elem érdekei ellen jöttek létre.¹

¹ Az 1867 óta keletkezett törvényeink között, valamint az idevonatkozó rendeletanyagból — a már azóta módosított törvényeink mellőzésével — a következőket tartom említésre méltóknak:

1894. évi XII. t. c. a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről.

1898. évi II. t. c. Cselédtörvény.

1901. évi XXXVI. t. c. Gazdatiszti törvény.

1908. évi VII. t. c. Birtokrendezésről. (Tagosítás.)

1913. évi X. t. c. Osztatlan közös legelőkről.

1920. évi XVIII. t. c. A mezőgazdasági érdekképviseletekről.

1920. évi XXXVI. t. c. A földbirtok helyesebb megosztásáról.

1923. évi XIX. t. c. Alföldi erdők telepítéséről és fásításáról.

1923. évi XLI. t. c. Mezőgazdasági művelésre alkalmas területek lecsapolásáról.

1932. évi XLIII. t. c. A szőlőtelepítés szabályozásáról.

1927. évi XIX. t. c. Falusi kislakásépítés elősegítéséről.

1928. évi XIX. t. c. Állategészségügyi törvény.

Az 1867 óta keletkezett mezőgazdasági vonatkozású és a törvény végrehajtására vonatkozólag kiadott fontosabb rendeleteinkből:

1888. évi 40.000. F. I. K. Állategészségügyi rendelkezések.

1899. évi 9.679. F. M. Vértetű irtása.

1917. évi 31.000. F. M. A kukoricamoly irtása.

1925. évi 7.444. F. M. Alföldi erdők telepítéséről és fásításáról.

1925. évi 36.200. F. M. Az állatbetegségek bejelentéséről.

1925. évi 77.360. F. M. Legeltetési társulatok alakításáról.

1927. évi 26.600. F. M. Falusi kislakásépítő akció megindítása.

1928. évi 40.300. F. M. A gyümölcsvédelem fontossága.

1929. évi 63.130. F. M. Mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvény végrehajtása.

1929. évi 3.600. F. M. Hegyközségeknek és hegyközségi tanácsoknak megalakítása. (Markó Jenő kéziratban levő dolgozatából.)

Sajnos, törvénytárunkban, olyan törvény nem is igen van, amely a mezőgazdaságnak támogatást nyujtana s amely a termelésben volna segítségére a gazdatársadalomnak, amely új termelési ágak, vagy bizonyos ujitások bevezetését anyagi támogatásban is részesítené, vagy az értékesítés terén szabna irányt, vagy adna támogatást, mint ahogy például az iparfejlesztési törvényben ezt az iparra vonatkozólag megtalálhatjuk.

Mindezek alapján bátran megmondhatjuk, hogy szükség van a *mezőgazdaság különböző életjelenségeivel foglalkozó* s abban a *mezőgazdaságfejlesztő törvényre*. Ezt indokolja az, hogy az utóbbi időben, amikor az általános gazdasági válság a mezőgazdaság jövedelmezőségét annyira lerontotta, hogy a termelés ráfizetéssel jár, többféle törvény és rendelet útján törekszik a kormány is a mezőgazdák válságos helyzetén segíteni. Ilyen a cukorrépa termelését szabályozó 1931. évi XIX. törvény, ilyen a tejrendelet, a földteherendezés, védett birtok, kamatmérséklés, adógabonarendelet, boletta, hátralékos köztartozások rendezése és mérséklése, vasuti fuvarmérséklés, aztán a Kiviteli Intézet útján adóvisszatérítés, refakcia, prémium, márkázás, mezőgazdasági gépek számára adómentes szesz és petróleum, hizlalási hitelek, vetőmagakció, traktorakció, takarmány-vetőmagkedvezmények, műtrágyakedvezmények stb., stb. Nem tagadható, hogy ezek közül egyik-másik javított is a helyzeten, de az is megállapítható, hogy mindezek az intézkedések legtöbbször az utolsó órában, a szükség által előidézve jöttek létre, nincs bennük tervszerűség, előrelátás, létük bizonytalan időre van megszabva, nem alkalmasak arra, hogy a mezőgazdasági termelésnek irányt szabjanak s a termelés állandóságát biztosítsák.

Mielőtt a mezőgazdaságfejlesztő törvény szükségességének indokolására térnénk át, röviden ismertetni kívánjuk, mintegy példaképen, a meglevő 1931. évi XXI. törvénycikket az iparfejlesztésről.

*

Ha a mezőgazdaság történetében visszafelé lapozunk, meggyőződhetünk, hogy a magyar mezőgazdaság ugyszólván magától fejlődött s annak előmozdítására szolgáló törvényes intézkedéseket — mint már említettük — alig találunk. Volt ugyan a földtulajdon bizonyos rendezése, a jobbágyság helyzetének és terheinek időleges szabályozása, azután az urbéri rendezés, telekkönyv, hozzá vehetjük még a vízszabályozást, lecsapolást s a mindenkori külkereskedelmi szerződéseket, végül az 1894. évi XII. törvényt a mezőgazdaságról, amelyek azonban mindig csak közvetve voltak befolyással a mezőgazdálkodásra.

Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy az ipar fejlesztésére és védelmére már régebben is sokkal nagyobb súlyt helyeztek, aminek talán egyik oka az volt, hogy mezőgazdaságunk — olyan amilyen — volt, sőt sokszor a mezőgazdaság saját zsirjában fulladt meg s ezen a helyzeten — részben politikai okok-

ból — nem is igen törekedtek segíteni. Viszont az iparnál hiányok voltak érezhetőek. Ezért kaptak már a régi időkben a városokba tömörült iparosok különféle kiváltságokat, amelyek a külföldről is csábították az iparosokat. Ez eleinte csak a kézművesiparra szorítkozott, csak később jött létre némi mezőgazdasági ipar és csak 1867 után kezdtek foglalkozni tervszerű iparfejlesztéssel, amikor a tőkeszegénység és a külföldi ipar nagyobb versenyképességének ellensúlyozására a hazai ipar és főleg a gyáripar életképességét az állam különféle kedvezményekkel és segélyekkel igyekezett támogatni.

A cél természetesen elsősorban csak az lehetett, hogy hazai nyersterményeinket itthon dolgozzuk fel, azután a hazai szükségletet iparcikkekben — akár részben külföldről hozott nyersanyagból — itthon állítsuk elő és végül kivitelre is készítsünk iparcikkeket.

Ezeket mondhatjuk az iparfejlesztés közvetlen céljainak, amelyeknél nagyjelentőségű közvetett eredmény, hogy az ipar a folyton növekvő munkanélküli kezeket foglalkoztatja, magasabb szellemi nivót teremt s így a mezőgazdaságnak biztosabb fogyasztója. Ez magyarázza azt is, hogy *iparoktatásunk lényegesen felette áll mezőgazdasági oktatásunknak.*

Amint említettük, a nagyobbarányu iparfejlesztési munka 1867 után indult meg és az állam különféle kedvezményekkel és segélyekkel, kisiparnál gépek adományozásával stb. törekedett a kitűzött célra. Ez időben a monarchia közös vámterületéhez kellett alkalmazkodni, amikor a szorosan vett mezőgazdasági iparon kívül pl. cukor, szesz, dohány, sörgyártás stb. a legtöbb ipartelep a ma megszállott területen létesült, ahol inkább megvoltak a feltételek, mint vizierő, nyersanyagul szolgáló fa, ércek stb.

Ebben az időben az ipar támogatásának (az ipartörvényen kívül) az alapja a hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. évi III. t. c. volt, amelynek 1907 július 6-án kiadott 55.800. számú végrehajtási utasítása az iparnak a fejlesztéséről és az annak nyújtott kedvezményekről intézkedik, — bizonyos előfeltételek fennforgása esetén — amelyek kiterjednek pl. a házadómentességre, ezután járó pótdó, betegápolási pótdó, egyéb köz- és községi terhekre; továbbá a vámmmentesség közutakon, hidakon, réveken; kaphatnak ipari sőt, a munkáslakásokra adókedvezményt; gyárak alapításához szükséges anyagokat a vasut önköltségén szállítja; ezenkívül felmenthetők községi és kincstári illetékek és díjak alól, továbbá illetékegyenérték alól stb., stb.

Megállapítható, hogy a koalíció alatt éltek is iparvállalataink e kedvezményekkel, hiszen ebben az időben éppen a magyar ipar teremtésének a hangoztatásával, a külföldi iparcikkek kiküszöbölésével kapcsolatban nagyarányu iparfejlesztő mozgalom indult meg, amelynek hatása alatt és az említett törvény által nyújtott kedvezmények igénybevételével valóban

létesültek hatalmas iparvállalatok, amelyek aztán igyekeztek nem ritkán vissza is élni a törvényben biztosított kedvezményekkel.

Hazánknak drága áron szerzett önállósága és főleg sok iparához szükséges nyersanyagot nyújtó területeinek elvesztése a helyzetet teljesen megváltoztatta. Az iparfejlesztést még több körülmény tette indokolttá, különösen azóta, mióta a környező államok önellátására törekvése következtében mezőgazdasági terményeink értékesítése megnehezült, másrészt az iparcikkek nagymérvű behozatala rontotta külkereskedelmi mérlegünket. Természetszerűleg is előmozdította ezidőben iparunk fejlődését az önálló vámterület, miután a külkereskedelmi szerződések által a külföldi ipar versenyképességét korlátozni lehet. Ezenkívül az állam ott, ahol szüksége mutatkozott, a tőkehiányon segítendő, vagy a tőke becsalogatása céljából, iparvállalatok alakításához kedvezményekkel, vagy anyagi támogatással járult.

Megállapíthatjuk, hogy a kormányzat sokszor túlzásba ment az ipar pártolásával, mert olyan vállalkozásokat, olyan iparágakat is vámvédelemben, vagy kedvezményben részesített, amelyek aránylag kevés munkást alkalmazva, ezt a támogatást csak arra használták fel, hogy a versenytől védetten, a maguk számára nagy hasznot hozó árakat biztosítsanak. Ilyennek mondható pl. az olajipar, amely tulajdonképpen csak a külföldről hozott nyerstermények feldolgozását végzi, mindössze pár száz munkást foglalkoztat, a nyersanyagot viziuton hozza be s az eredmény az, hogy sehol a világon nincs olyan magas ára a petróleum- és olajtermékeknek, mint Magyarországon. De itt lehet felhozni azt is, hogy az állam sokszor olyan iparvállalatokat is kedvezményben részesít, amelyek jórésztben külföldi honos munkásokat alkalmaznak, vezetőik pedig tulnyomó részben külföldi honosok. Ezt igazolja egy tanulmány,² amely szerint 1928-ban az összes (3414) hazai gyárakban 277.118 volt az alkalmazottak és a munkások száma és ebből 7101, vagy 2.6 százalék volt külföldi honos, amelyek így oszlottak meg: gyárvezető 237, tisztviselő 501, művezető 557 és munkások 5806. Ezzel szemben megállapítható, hogy a mezőgazdaságban, egy pár idegen nagybirtokos gazdatisztját kivéve, külföldi honos mezőgazdasági vezető és mezőgazdasági munkás nincs.

Maguk a vámszerződések is igen nagy jelentőséggel bírnak az iparvédelem és iparfejlesztés terén,³ de különösen nagy jelentőségű az iparfejlesztésről szóló 1931. évi XXI. t. c. és ennek végrehajtására vonatkozó 12.000/1931. K. M. számú rendelet.

² Magyar Statisztikai Szemle 1930. évi 2. számában dr. Farkasfalvi Sándor: Külföldi honosok a gyárparban.

³ Lásd Szerző: Külkereskedelmi mérlegünk problémái, tekintettel a vámtarifa módosítására. 5—8. lap.

A törvény kiinduló pontja, hogy bizonyos kedvezményben részesíthetők úgy az állam, mint a törvényhatóságok, városok és községek részéről ujonnan alakuló, vagy már meglevő és meghatározott feltételeknek megfelelő olyan vállalatok, amelyek olyan cikkeket gyártanak, amelyek eddig hazánkban vagy egyáltalában nem, vagy olyan mértékben állították elő, hogy a fogyasztás jelentékenyebb részét fedeznék. Közlelebbről is megállapítja a törvény a kedvezményben részesíthető vállalatokat, u. m.: a) amelyek az ipartörvény hatálya alá tartoznak, ha legalább 30 lóerős mechanikai munkaszükséglet mellett 20 munkásnál többet foglalkoztatnak; b) közhasználatu energiatermelő és elosztó vállalatok; c) legalább 50 háziiparost rendszeresen foglalkoztató háziipari vállalatok; d) kisipari szövetkezetek.

A kedvezmények a következők:

1. A vállalatot egészben, vagy részben fel lehet menteni a gyári üzem után járó társulati, illetőleg általános kereseti adó, ugyszintén — az utadót kivéve — ezek után az adók után járó törvényhatósági és községi pótagók, valamint a kereskedelmi és iparkamarai illetékek alól.

2. A vállalatot egészben, vagy részben fel lehet menteni a gyári üzemek céljait szolgáló ingatlanok megszerzése esetében az állami és községi ingatlanvagyonátruházási illetékek, bérbevétel esetén pedig a bérleti szerződési illetékek alól; ez a mentesség kiterjeszthető az ingatlanokkal az illetéktörvény szerint egyenlő elbánás alá eső gépek és szerelvények megszerzésére is.

3. Illetékkezdvezményben részesíthetők a vállalatok a gyári üzemmel kapcsolatos munkáslakások után esetleg kivetendő illetékegyenérték tekintetében.

4. Ha a vállalat kereskedelmi társaságként alakult, egészben, vagy részben felmenthető az alakulással járó szerződések, vagy részvénykibocsátások illetéke alól, a gyári üzem céljára részvénykötvények útján felvett kölcsönök kötelezvényi és telekkönyvi bejegyzési illetéke alól. Ipari só felhasználása esetén engedményt kaphatnak a só alapárából, vagy azt vámentesen hozhatják be.

A törvényhatóságok és községek a kedvezményben részesíthető vállalatokat felmenthetik a közutakon, hidakon, kompokon szedhető vámok, valamint a kövezetvám alól, továbbá pénzbeli támogatásban is részesíthetik azokat. Törvényhatóságok és községek a különféle engedményekben felsőbb jóváhagyástól feltételezetten még olyan vállalatokat is részesíthetnek, amelyeknek a törvény értelmében állami kedvezményekre nincs igényük.

További kedvezmény, hogy a kereskedelemügyi miniszter az említett vállalatok részére építési anyagoknak, felszereléshez szükséges gépek és berendezési tárgyaknak a vasuton az önköltségi díjszabás mellett való szállítást engedélyezhet, iparvágányaiknak az önköltség megtérítése melletti építését elrendelheti és a tolatási költségek alól azokat részben, vagy egészben felmentheti.⁴ Ezenkívül a kereskedelemügyi miniszter iparvállalatok létesítésére, kibővítésére, fenntartására, a meglevő ipar termésének javítására és fokozására, a kisipar, vagy háziipar támogatására a rendelkezésére bocsátott hitel kereti között, vagy az Országos Ipari és Kereskedelmi Alap terhére pénzbeli támogatást nyújthat segély, vagy kölcsön formájában.

Iparfejlesztésnek mondhatók végül e törvénynek a hazai beszerzésre vonatkozó intézkedései is, amelyek szerint szükségleteiket a hazai termelés révén kötelesek fedezni az állam, a törvényhatóságok, a községek és a törvényben meghatározott egyéb intézmények, melyek ezek által létesíttettek, részükre szállítanak, vagy kedvezményben részesülnek. (Például a rosszabb magyar szén kötelező fogyasztása az olcsóbb,

⁴ A gyakorlatban a külföldről behozott gyáripari munkagépek is vámentességet élveznek.

de jobb külföldi szénnel szemben stb.) Kötelezve vannak még arra is, hogy a szállítandó cikkek előállításához és az általuk elvégzendő munkák elvégzéséhez magyar honos munkaerőket tartoznak alkalmazni.

Ujjászervezi a törvény az Országos Ipartanácsot, mely kereskedelmi és munkásügyekben véleményező szervet képez. Feladata a törvény szerint „az ipari termelés gazdaságossága feltételeinek, észszerű szervezésének, a hazai munkatanfolyamok létesítésének, a forgalomba-hozatal előnyös módozatainak, az ipari termelvények árával és értékesítésével kapcsolatos jelenségeknek, az ipari hitel- és munkásvizonyoknak figyelemmel kísérése és az ily irányban szükséges kormányintézkedések tekintetében való javaslattétel“.

Kimondja a törvény, hogy a K. M. minden t. h. jogu és megyei városban, valamint 10.000 lakoson felüli községekben iparfejlesztési bizottság alakítását rendelheti el, melynek feladata, hogy az illetékes kereskedelmi és iparkamarák útján a helyi viszonyok és a szükségletek által indokolt iparfejlesztés, a termelés észszerűbb folytatása és különösen a hazai ipari termelvények fokozott fogyasztása érdekében javaslatokat tegyenek.

Rendelkezik még a törvény a közüzemekről, ezek létesítését két, illetve három minisztérium engedélyezéséhez köti és kimondja, hogy nem engedélyezhetők abban az esetben, ha a fogyasztók szükségletét a magánvállalkozás a fogyasztók érdekeinek megfelelően el tudja látni.

A végrehajtási rendelet szabályozza azokat a módozatokat, amelyek mellett a törvényben felsorolt különféle kedvezményeket kérni lehet. A 43. szakasz szerint a segélyt és kölcsönt igénylő vállalatok erre vonatkozó kérelmüket az illetékes Kamara (ipari és kereskedelmi) útján tartoznak a kereskedelemügyi miniszterhez benyújtani, amelyet ez véleményes jelentéssel terjeszt fel.

Láthatjuk tehát, hogy a röviden ismertetett törvény és rendelet tervszerű elgondolással törekszik a hiányt pótló, vagy kivitelre dolgozó ipart fejleszteni. (Teszi ezt egy bizonyos határig; azzal is védve a meglevő ipart, hogy nem segíti az ipari tultermelést, nincs tekintettel eléggé a fogyasztóközönségre, azt a kartellbe tömörült ipari érdekeltségek túl magas ármegállapításai és indokolatlan magas haszon ellen nem tudja, de nem is akarja megvédeni.)

Eltekintve az iparfejlesztési törvénytől, már maga az 1884. évi XVII. t.-c.-ben foglalt ipartörvény és az azt módosító 1922. évi XII. t. c. is lényegesen segítették elő az ipar megerősödését. A közegészségügy, a közbiztonság érdekében és hogy a vásárló- vagy dolgoztató közönséget a kontárokról megóvja, az ipar egy részét engedélyhez, vagy képesítéshez kötötte. Szabályozza a képesítés megszervezésének módját és különféle intézményekkel (ipariskolák, tanonciskolák stb.) meg is adja a lehetőséget a szükséges képesítés megszerzéséhez. (*Hol van ettől a mezőgazdaság?*) A törvény világosan és részletesen felsorolja az engedélyhez, képesítéshez kötött és szabad iparokat. A törvény természetesen az ipart űző vállalatokra, a részvénytársaságokra és szövetkezetekre is kiterjed, megállapítja, hogy mihez szükséges iparengedély, vagy iparigazolvány.

Ha most már azt keressük, hogy vannak-e a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló ilyen törvényes intézkedések, olyanok t. i., amelyek bizonyos előnyökben és kedvezményekben része-

sitenek egyes gazdákat, akik szintén hiánytpótló termelést folytatnak, illetve hozzájárulnak ahhoz, hogy az ország közgazdasági színvonalát emeljék, külkereskedelmi mérlegét javítsák, a munkanélküliséget csökkentsék, szóval hazánk sorsának jobbrafordulásában munkálkodnak: meg kell állapítanunk, hogy ilyen irányú intézkedések nincsenek, csak olyanok, — amint már előzőleg említettük — melyek általánosságban az egyénre való tekintet nélkül közvetve segítik elő a mezőgazdaságot.⁵ Ezek az intézkedések is, amint említettük, nem egységes, tervszerű elgondoláson alapszanak, hanem inkább a mindenkori szükséglet alapján jöttek létre.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon az őstermelés közvetlenül a lakosság 58.2 százalékának ad megélhetést, az ipar pedig annak 18.6 százalékát tartja el, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a mezőgazdaság tervszerű fejlesztése szükséges, hogy a változott viszonyok következtében előállott kedvezőtlen helyzetben megállhassa helyét, továbbra is biztosítsa az őstermelő lakosság megélhetését, kitermelje a belföldi fogyasztás szükségleteit és export útján javítsa a külkereskedelmi mérleget.

Hogy azonban a segítség, illetve a fejlesztés módozatait megállapíthassuk, tudnunk kell, hogy milyen célokat tűzzünk a mezőgazdaság elé s mivel érhetjük el ezeket? Itt egyrészt általános, az egész mezőgazdaságra kiható intézkedések, másrészt az egyes — vállalkozó — gazdáknak nyújtott támogatás és kedvezmények jöhetnek tekintetbe.

Az elérendő célokat a következő főbb csoportokba foglalhatjuk:

1. Nélkülözhetetlen, de hazai termeléssel is előállítható, vagy pótolható cikkek.

A még ma is nagy mennyiségben behozott külföldi mezőgazdasági terményeket ellensúlyoznunk kell és ki kell azt szorítanunk a hazai termelés előmozdításával. E téren meg kell különböztetnünk az olyan terményeket, amelyeket behozunk, de itthon is tudunk termelni ugyanilyen minőségben.⁶

⁵ Sőt az ellenkezője: a kataszteri osztályozás aránytalansága. A földreform során kettévágott birtokból az egy tagban maradt rész a régi osztályban maradt, a kisgazdáknak szétparcellázott, ugyanolyan minőségű földet a pénzügyi hatóság nyomban magasabb osztályba sorozza.

⁶ Tej, tehénturó, juhgomolya, juhturó, sajt, lágysajt, tojás, diszfák bokrok és növények, széna és takarmányrépa, koriander és kömény, bab, borsó hántolatlan és vetési célra, lencse, búkköny, muhar, olajos magvak, lucernamag, egyéb heremagvak, cukorrépa, takarmányrépa, fűmag, erdei disz- és gyümölcsfák magjai, friss gyümölcs (nem déli), aszalt gyümölcs (nem déli), mandula, mogyoró, dió, gesztenye, gyapju, toll, nyersbőr, burgonya, konyhakerti termények (hagyma stb.), komló, bor, len, törve, tilolva, gerebenezve, kenderkóc, édesvizi hal, rizs hántolatlan. Hántolt rizs, sütőipari termékek, finomított cukor, keményítő-

Ezek a cikkek 1932. évben is 30.25 millió pengő összeget tettek ki. Különösen áll ez a korai zöldség- és főzelékfélékre, pedig ezen is lehetne segíteni, ha a karcagi, hajduszoboszlói, debreceni hőforrások vizeinek igénybevételével nagykiterjedésű melegházak létesülnének, amelyekre, értesülésünk szerint, már külföldi tervek és ajánlatok vannak is. Külön kell itt megemlékeznünk a takarmánymagvak termeléséről, amely téren, ha a különféle takarmány és étkezési borsómagavakat is hozzászámítjuk és ha ez irányban a szerződéses termelést szigorúan keresztül vesszük, igen nagy lehetőségeket tudunk találni.⁷

cukor, cukorszörp, cukorkák, besűritett tej, gyümölcskonzervek, kávépótló, huskonzervek, korpa, kilugozott répaszelet, olajpogácsa, napraforgó- és tökmagolaj, repceolaj, állati faggyu (étkezésre nem alkalmas), hordók, kádak stb.

Takarmánymagvak kiviteli és behozatali adatai :

Évszám	Behozatal	Kivitel	Behozatali többlet	Kiviteli többlet
	m é t e r m á z s a		m é t e r m á z s a	
<i>1. Lucernánál.</i>				
1924	1185	11491		10306
1925	1524	3265		1741
1926	5734	4834	900	—
1927	6427	13658		7231
1928	3299	12183		8884
1929	3807	9945		8138
1930	3843	12608		8765
1931	3504	20315		16811
1932	1447	29912		28465
1933	248	24093		23745
<i>2. Egyéb hereféléknél.</i>				
1924	3722	24886		21164
1925	6585	27322		20737
1926	9502	26251		16749
1927	16337	33975		17638
1928	12318	27185		14867
1929	7397	33475		26078
1930	10856	39405		28549
1931	7602	41451		33849
1932	1014	57874		56860
1933	1696	57575		55879
<i>3. Fűmagvaknál.</i>				
1924	789	310	479	
1925	1325	434	891	
1926	2123	292	1831	
1927	3416	281	3135	
1928	2775	219	2556	
1929	3553	655	2898	
1930	2503	1080	1423	
1931	2863	815	2048	
1932	2430	679	1751	
1933	1196	1324		131

Figyelembe kell venni az olyan terményeket is, amelyek nálunk nem termelhetők, de mással pótolhatók, mint pl. a rizs, amely jórészen pótolható tarhonyával,⁸ a fából készített papir pótolható sás, gyékény, nád stb., stb.-ből itthon előállítható cellulózával; a juta pótolható kenderrel. Ilyen például a korpa, melassz, olajpogácsa, amelyek pótolhatók, legtöbbször gabona-félékkel, amelyet olcsón kiviszünk s a drága takarmányfélét pedig behozzuk.

2. A kivitelre alkalmas termények termelésének előmozdítása, értve ezalatt az olyan terményeket, amelyek a nyugati országokban egyáltalán nem, vagy rosszabb minőségben termelődnek. Ezek száma nagyon sok s termelésüknél főleg a kiváló minőségre kell helyezni a súlyt. (Ilyen pl. a buza, sörárpa, takarmánymagvak, gyümölcsfélék, paprika, hagyma, cirok, egyes zöldségfélék stb.) Különösen figyelem fordítandó itt is a korai terményekre, mint pl. az ennivaló tengeri, zöldpaprika, korai burgonya stb., stb. Ide kell számítanunk a baromfit, hizott állatokat, tejtermékeket, halat stb.

3. Egy további és nagyon fontos célul kell kitűznünk a munkaalkalmak teremtését, úgy a mezőgazdasági munkások, mint a különféle gazdasági iskolát végzettek részére. E téren az első teendő volna azoknak a közérdekű munkáknak az alapos és komoly összeírása, amelyek évekig tudnák foglalkoztatni a mezőgazdasági és földmunkásokat. Gondolunk itt első sorban a feltétlenül szükséges utak megépítésére, a tiszai hajóút kiépítésére, az ármentesítési munkák állandó folytatására, egyes területek telkesítésére, a még mindig több mint százezer kat. holdat kitevő vadvizek lecsapolására, illetőleg mederbeszorítására, a sivár homokterületek munkábaállítására, erdők telepítésére; amelyek ha tervszerűen összeírtnak, program szerint éveken át adnának munkát sok ezer munkanélkülinek. Ugyanezt csinálja Mussolini is. Az e célokra kiadott összegek legnagyobb része munkabérekre használtatván fel, azok jórésze visszatér a gazdasági élet folyamába.

Ha külkereskedelmi forgalmunk 1920—33. év közötti aktív és passzív oldalának egyenlegét nézzük, úgy szomorúan kell megállapítanunk, hogy 1930-at, 1931-et és 1933-at kivéve, amikor 200.4 millió P volt a kiviteli többletünk, *a fent említett időszakban 1763.2 millió pengővel adósodtunk el a külföldön.* Természetesen távol áll tőlem annak a hangoztatása, hogy ezt az óriási összeget otthoni termelésünk bármilyen átalakításával is kiküszöbölni tudtuk volna, hiszen ennek legnagyobb része ipari nyersanyag, vagy kész iparcikk. Bizonyos azonban, hogyha nem mindenkor az ipar érdekeit tartottuk volna szem előtt, hanem lett volna erőnk a mezőgazdaság érdekeinek

⁸ Legutóbb a honvédelmi miniszter adott ki ilyen irányú rendeletet: a katonaság részére a rizsnek tarhonyával való pótlása érdekében.

a védelmére, a mezőgazdaság öntudatos és tervszerű fejlesztésére, úgy ezt az összeget lényegesen lejjebb tudtuk volna szorítani.

Ez azonban ma már a múlté. Tanuságul azonban nagyon jól használható ez és figyelembe kell vennünk a jövő munkájánál.

Csak három cikkről fogok itt az alábbiakban megemlékezni, amelyek a fenti szempontból figyelemre méltók. Az egyik a rizs, amelyből 1932-ben is közel 6 millió pengő értékű volt a behozatalunk, pedig ennek nagy része tarhonyával pótolható⁹ volna s emellett jórésze olyan országokból jön be (202.335 q-ból 108.263 q Indiából, 8.602 q Japánból, 2.021 q Amerikából és 68.897 q Olaszországból. A többi hántolatlanul jön be), amelyekkel semmi kereskedelmi összeköttetésünk és kapcsolatunk nincsen. 1933-ban 219.047 q jött be, 4.202.000 pengő értékben. Ha a tarhonyakészítést nagyobb mértékben felkaroljuk, úgy jelentős mennyiségű búzát tudunk ezáltal kivonni a forgalomból, munkáskezeket foglalkoztathatunk és a majdnem hatmilliónyi rizsbehozatali összeget legalább is harmadára tudjuk csökkenteni. Németország pl., hogy a gabonabehozatalt csökkentse, kenyér helyett burgonyával táplálkozott és táplálkozik.

Dohányból az elmúlt években 20 millió P körüli összeget hoztunk be, míg a magyar termelés évek óta eladatlanul és felhasználatlanul itt tárol különböző raktárakban. Még 1931-ben is 18,5 millió pengő értékben hoztunk be dohányt, igaz, hogy 1933-ban már csak 4,8 millió pengő értékben. Egy magyar mérnöknek van olyan találmánya, amellyel a magyar dohányt úgy tudja pácolni, hogy senki meg nem különbözteti a legfinomabb keleti dohányoktól. Vagyis, míg egyrészt ennek elfogadásával és bevezetésével teljesen ki tudnánk szorítani a külföldi behozatalt, jelentős exportra is tehetnénk szert és esetleg emelni lehetne a dohánytermő területeket. Sajnos, nálunk nehezen lehet az ilyen közérdekű kezdeményezéseket keresztülvinni. Avagy történtek-e lépések a hazai dohányfajták olyan nemesítésére, hogy legalább is részben pótolni tudjuk a külföldi behozatalt? Még a dohányengedélyek kiadásánál sem voltunk a föld alkalmas voltára tekintettel. Most már ezirányban is tétetnek lépések.

Harmadik cikk a cellulóz, amelyből évente 6—7000 vagónt hozunk be 12—14 millió pengő értékben s amelyből csak igen kis rész használtatik fel papirgyártásra, a többi, mint nyers cellulóz dolgoztatik fel. A Műegyetem kémiai tanszékén évek óta tartó kísérletek beigazolták, hogy úgy a papirgyártáshoz, mint nyers cellulózeként való felhasználásra az Alföld nagy részén található sás, gyékény, nád, káka, igen értékes és nagy-

⁹ Lásd Váradi Géza: A szegedi tarhonya c. füzetét.

tömegű cellulózét tartalmaz, amelynek kitermelése, illetőleg feldolgozása ma már technikailag megoldódott. Ez ismét új munkatér, ahol a behozatalt lehetne visszaszorítani, az itthon semmire nem használható anyagokat értékesíteni és egy néhány száz embernek állandó kenyeret biztosítani.

Eddig az volt nálunk a felfogás a gazdaságszervezésben, sőt a kormánykörökben is, hogy ilyen kezdeményezéseket keresztülvinni nem lehet, nem érdemes stb., stb. Erre most élénk cáfolatot ad a Péti Nitrogéngyár, amely különböző melléktermékekből fontos közérdekű mezőgazdasági anyagokat tud előhozni.

Nem akarunk itt *Olaszország* példájára hivatkozni, amelynek mezőgazdasági termelése a Mussolini alatti évtizedben hihetetlen mértékben előrement, mondhatni megkétszereződött. Ez ott ugy volt lehetséges, hogy Mussolini vezetésével a földművelésügyi kormányzat és igazgatás a lehetőségeknek ezer és ezer módját eszelte ki és valósítja meg. Mindez nálunk sem volna lehetetlen s nem lett volna az a múltban sem. Főleg az elmúlt tíz esztendő 4—5 évében, amikor évről-évre százmilliókkal folyt be nagyobb összeg adókban, mint amennyi elő volt irányozva s amikor a beruházások korát éltük. Csak a kis iparos Ausztriára hivatkozunk, amely az elmúlt 15 esztendő alatt (1919—1933) alig elképzelhető magas színvonalra emelte mezőgazdaságát.

Ausztria búzatermése az 1919. évi 1.9 millió q-ról 1933-ban 3.6 millió mázsára emelkedett (növekedés 90%), a rozstemeselés 2.3 millió q-ról 6.6 millió q-ra (növekedés 185%), az árpatermés 839.000 q-ról 2.6 millió q-ra (növekedés 210%), a zabtermés 1.974.000 q-ról 4 millió q-ra (növekedés 102%), a tengeritermés 557.018 q-ról 1.4 millió q-ra (növekedés 151%), a burgonyatermés 5 millió q-ról 37 millió q-ra (növekedés 392%), a cukorrépatermés 388.000 q-ról 12 millió q-ra (növekedés 2060%), a rétiszenatermés 25.6 millió q-ról 37 millió q-ra (növekedés 46%), a hereszénatermés 5 millió q-ról 9.5 millió q-ra (növekedés 85%), a tejtermelés 480 millió literrel 2 milliárd literre (növekedés 317%), a bortermés 296.000 hl-ről 1 millió hl-re (növekedés 264%). Jelenleg Ausztria rozs, árpa, cukorrépa és burgonyaszükségletét 100%-ban, zabszükségletét pedig 80%-ban belső termeléséből fedezi. 1919 óta a mezőgazdasági termelvények árai nemcsak Ausztriában, hanem az egész világon nagy mértékben estek, ennek ellenére azonban Ausztria mezőgazdasági többtermelésének értéke ma 1 milliárd schillinggel nagyobb, mint 1919-ben volt.¹⁰

A fentiekben körvonalaztuk az elérendő célokat, nehezebb azonban a célok elérésére szolgáló eszközök megállapítása, illetve nehéz megvonni azt a határt a módok között,

¹⁰ Köztelek.

amelyek általánosságban szolgálnak a mezőgazdaság fejlesztésére és amelyek az egyes gazdákat ösztönöznék és megadnák nekik az anyagi lehetőséget a termények előállítására.

E tekintetben a Nemzeti Munkaterv 36., 38. és 40. pontjai adnak bizonyos utmutatást. A 36. fejezet szerint: „termelési politikánk vezető gondolata, hogy a termelést minél olcsóbbá s ilyen módon eredményessé is tegyük“. A 38. pontban „a nemzet minél szélesebb rétegét kívánjuk a nemzeti termelőmunka szolgálatába állítani. Olyan termelési ágakat fogunk tehát kedvezményezni, amelyek aránylag nagyobb tömegeknek biztosítanak megélhetést“. A 42. pont az érdekképviselői rendszer kiépítését hangsúlyozza, míg a 49. pont magán-mintagazdaságok létesítését kívánja elősegíteni minden lehető adó- és illetménykedvezményel.

Ezekben a pontokban benne vannak a célok elérésére szolgáló eszközök is. A nehézség egyik része azonban ezeken kívül esik és abban gyökerezik, hogy amit a gazda termel, az ugyszólván kivétel nélkül a közvetítő kereskedelem útján kerül a fogyasztóhoz, különösen a külföldihez, vagy a nyersanyagot képező termények a feldolgozó iparhoz. Ennél fogva csak közvetve lehet és pedig a közvetítő kereskedelemnek adott támogatás útján, a termények értékesítését elősegíteni, amiből a gazdának kevés haszna van. Van azonban a közvetett segítségnek sok más módja és itt a legfontosabb a termelési költségek leszállítása és ezzel a mezőgazdaság jövedelmezőségének helyreállítása, ami egyértelmű a megélhetési lehetőségek javításával.

Ha itt most arra gondolunk, hogy a Nemzeti Munkaterv 47. pontja a termelés és fogyasztás összhangjáról szól, hogy az 54. pont a szövetkezetek önszervezését van hivatva szolgálni, akkor e tekintetben is megtaláltuk azokat az eszközöket, amelyek mellett a boldogulás lehetősége biztosítva van.

Az értékesítés szövetkezeti megszervezésének terén követendő példákra találhatunk a körülöttünk levő államok mindegyikében, nem szólva az u. n. északi államokról (Dánia, Esztország, Litvánia, Lettország és Finnország), amelyeknek boldogulását egyenesen a szövetkezeti munka biztosítja. Ez szabályozta a termelést, ez tette márkává az értékesítendő cikket és ez a munka szerzett világraszólólag becsületet a dán, észt és finn stb. sertés, baromfi és tejtermékeknek.

Az értékesítő szövetkezeti munka a kormány részéről minden áldozatot megérdemel. Mit lehetne tenni e tekintetben, ha az iparfejlesztő törvény alapján az iparnak évenként jutó sokmillió pengőből egy rész, — évenként csak 10 százalék — egy kevés morzsa jutna az ország többségét kitevő mezőgazdasági lakosság értékesítő szerveinek a kiépítésére és állandó táplálására: s ha az Alföld tanyavilágát is megtudnánk szervezni e szempontból? Az értékesítésből eredő ha-

szon minél nagyobb részének a gazdaelem számára leendő biztosítása nélkül minden munka hiábavaló.¹¹

De ugyancsak meg kell ragadnunk egy másik eszközt is a mezőgazdaság boldogulása érdekében, ez pedig a gazdálkodás viteléhez és a megélhetéshez szükséges cikkek árainak a leszállítása. Szükséges egész adórendszerünk és közteherviselési politikánk új alapokon való elindítása, amint ez irányban már meg is indultak a munkák a kormánynál. Nem toldozás-foldozásra van szükség, nem 30 filléres szénárleszállítás stb. kell ide, hanem gyökeres reform, a békebeli áraknak a visszatérése, amelyek még mindig lényegesen magasabbak lesznek a mezőgazdasági termények mai áránál. S miután egész ipari termelésünknek a szén az alapja, ott kell megkezdenünk a munkát. Folytatni kell a textilén, a vason, a műtrágyákon, a rézgálicon, a növényvédelmi szereken, a bőrárúkon, a ruházati cikkeken, olajon, petróleumon, eceten keresztül s mindenütt a legradikálisabb eszközök igénybevételével, mert eredményt másképpen elérni nem lehet. A Nemzeti Munkaterv 35. és 36. pontjait ezek nélkül az életbe átültetni lehetetlen. Indokolatlan és érthetetlen a vasnak, szénnek, ruhának, olajnak stb. a mai magas ára, amely egész Európában páratlan. Adatokat nem akarunk itt felsorakoztatni, ezek már elcsépelet kérdések, csak elvként szegezzük ezeket le.

A gazdasági válság ugyanis abban jut kifejezésre, hogy a gazda bevételéből nem tudja kiadásait fedezni, mert ipari szükségleteinek ára, a szállítási költségek, a közterhek, a kamatok stb. nem állnak arányban a mezőgazdasági termények árával. Az a munka, amit az árelemző bizottság végez, nyugodt békevilágban alkalmas az ellentétek kiegyenlítésére, de ma ez nem elég. Amikor az árelemző bizottság bizonyos ipari cikkeknek az árait le akarja szállítani, óriási apparátussal elsősorban a termelési költségek kiszámításán kezdi. *De vajjon kérdezte-e már valaha is valaki, hogy mennyi egy métermázsza buzának a termelési költsége, amikor azt 7—8 pengőért kénytelen a gazda eladni?* (Köztudomásu, hogy 1933-ban 17—18 pengőbe került egy q buza előállítási ára, termési-átlagok szerint.) Vagy kérdezték-e, hogy a drága takarmányon felhizlalt sertés, vagy szarvasmarha mibe kerül a mezőgazdaságban? Itt nem működik az árelemző bizottság? S ha a mezőgazdaságnak lehet veszteséggel termelni, illetőleg tőkénének felhasználásával vegetálni, közterheket és kamatokat fizetni, üze-

¹¹ Hollandiában minden iparcikk után a mezőgazdaság fejlesztésére külön forgalmi adót fizetnek. Talán lehetne valami olyan megoldást találni nálunk is, amely a mezőgazdaság — általános nemzeti érdeket jelentő — fejlesztésének terhéért az ország egyetemére hárítaná, amely által a földművelésügyi kormány megfelelő mezőgazdaságfejlesztő alap felett rendelkezne. (Kiss Elemér: Mezőgazdaságunk megszervezése stb. c. könyve. 43. lap.)

mének fenntartását biztosítani, akkor vegyük elő a tartaléktőkét az egész vonalon, az árcsökkenés érdekében, legyenek azok biztosítóintézetek, textilgyárak, bányavállalatok, vasgyárak, bármilyen ipari üzemek, mert az egyenlő elbánás elve ezt követeli. Enélkül nem lehet megvalósítani a Nemzeti Munkatervnek a 35., 36., 37., 38. és 39. pontjait.

Kétségkívül meg kell állapítanunk, hogy a kormányzatban megvan a jószándék, hogy ezeken a bajokon segítsen. Erre irányulnak a mezőgazdaság megsegítését célzó különféle rendelkezések. Ezek azonban nem gyökeres javításra irányulnak, pedig ma erre van szükség.

Az államháztartás kiadásainak lehető redukálása és a befolyt állami jövedelmeknek nagyobb arányban *produktívabb célokra fordítása*¹² a közterheket volna hivatva csökkenteni, amelyek terén egyébként szintén gyökeres reformra van szükség, elsősorban nem az állami közterhek, hanem a *helyhatósági és egyéb közületi terhek csökkentését illetőleg*.

Szükséges a vasuti tarifa olyan irányu reformja, amely alkalmazkodni tud a terményárakhoz és elősegítője az értékesítésnek. Ma a vasuti tarifa drágasága és alkalmazkodni nem tudása sokszor megöloje a termelésnek, még inkább az értékesítésnek, de végeredményként a gazda boldogulásának. Szükség volna időnként u. n. inségtarifákra, amelyek egyes nagyfontosságú közérdekű cikkek szállítását minimális árértékű végzik, mint pl. pár évvel ezelőtt volt az ország déli részén a kukorica-tarifa. Lehetne például burgonya-inségtarifa stb., vagy ki kellene mondani, hogy valóban nincs 200 km-nél nagyobb távolság. Ezt is szabályozni és rendezni lehetne a szóbanforgó mezőgazdasági törvényben.

Mindez azonban az adózási rendszer megváltoztatása nélkül aligha vezet célhoz. Mai adórendszerünk annyira komplikált, oly sok munkát és munkást igényel, hogy az adóadminisztráció a bevételnek lényeges százalékát felemészti. Oly ala-

¹² Határozottan állítjuk, hogy ma is jelentős összegek vannak a költségvetésben egyes címek alatt felvéve, hogy az adózó közönség jelentős áldozatot hoz bizonyos célok érdekében, de a célok mégsem éretnek el. Így például 1931-ben 30, 1932-ben 28.2 millió pengőnél több folyt be utadó címen. Ebből azonban alig épült pár száz kilométeres ut, holott ebből sokkal nagyobb utat lehetett volna építeni. Ebadó címén is jelentős összeg folyik be évről-évre (1932-ben 1.2 millió pengő), azonban itt fel nem sorolható célokat támogatnak vele s a törvényben biztosított cél nincs elérve. Inségsegély címen az utóbbi 6—8 év alatt közel 100 milliót fizetett be az adózó polgárság és nem lehet felmutatni pl. 5 millió P értékű s a közgazdaság céljait szolgáló létesítményt sem, amely ebből készült. Ármentesítési költségek címén óriási összeget fizet be az ártéri érdekeltség és a törvény céljától eltérőleg, a gátőröknek építenek palotákat és más célokra fordítják azt, az ármentesítési munka pedig kölcsönre szorul. Egyes tárcák személyi rovatánál is igen tekintélyes összegek szerepelnek pl. költözködési költség címén s van eset, hogy egyik másik egyént évenként kétszer is áthelyezik stb.

esony az adómentes létminimum, hogy valószínű, miszerint a jövedelemadó kimunkálása, nyilvántartása, beszedése stb. alighanem ráfizetéssel jár, tehát hiábavaló munka és emellett az adminisztrációt rontja és késlelteti.

Az adómentes létminimum felemelése végeredményben nem járna az államkincstárra veszteséggel, eltekintve az adminisztrációs költségektől már azért sem, mert a gazda az így megmaradó pénzt ugyis olyanokra költené, hogy forgalmi, fogyasztási és más közvetett adók révén ez megint csak az államkasszába folynék be.

Az illetékesek abban a téves hitben vannak, hogy egy adóreform keresztülvitelével talán kevesebb adó folynék be a mostaninál. Nem, sőt azt kell hinnünk, hogy több folynék be, mint most, ha a kivetés igazságosabb volna s a kisebb vagyonekat kimélné. (Pl. egy 1000 pengős havifizetésű tisztviselő mindenét elkölti, így semmi megfogható vagyona nincs s nem is fizet községi pótdadót, egy szegény nyugdíjas özvegyasszony az ura életbiztosításából házat vesz s így az ezerféle adón kívül 110%-os pótdadót is kénytelen viselni. Már csak nem lehet elmondani, hogy a két tény egymás mellé állítása nem igazságtalan!?) Mert egy új szociális adóreform leveszi a terhet olyanok válláról, akikről levenni szociális, államrezon és igazság szempontjából is kötelesség, ellenben megadóztatja azokat, akik a Tyler jelentés szerint is jobb helyzetben vannak ma, mint a konjunktúra tetőpontján voltak, akik iparpártolás címen óriási kedvezményeket élveznek, akiknek a jövedelme a könyvvezetés magas nyíóra emelésével alig megfogható, vagy akik a magyar államfő tiszteletdíjánál is nagyobb fizetéseket és jövedelmeket élveznek, az adózásból nem veszik ki olyan arányban a részüket, mint a kisemberek. A közös vámterület idejében jogos volt a gyáriparnak a törvényen alapuló kedvezése, mert a védett mezőgazdaság elbirta. Ma védett a gyáripar és nem védett a mezőgazdaság és mégis a gyáripar élvezi törvény alapján a sokmillió kedvezést. A gazdatársadalomnak az a része, amely könyveket vezet, természetesen veszteséges számadást mutat ki s így nem fizet jövedelmi adót. Ellenben sokan, tizezrével, még ma is 1927-ben rögzített alapon fix jövedelem után fizetnek adót és pedig sokat a semmiből, a vagyonból, a bankkölcsonból. Egyik napilap írja, hogy „bekövetkezhetik olyan eset, hogy ezer holdas birtok nem mutat ki jövedelmet, míg 30 kisember, akiknek együttesen van ezer holdjuk, többszörösét fizetik közteherben az ezer hold közterhének“. A földadó reformja keresztül sem vihető a kataszter kiigazítása nélkül, mert az aránytalanságokat csak így lehet kiküszöbölni. Ezért van szükség olyan gazdaságpolitika kezdeményezésére, amely egész új irányt tűz ki a mezőgazdálkodás elé, de a kormányzat szá-

mára is új irányt jelöl meg a gazdatársadalom nagyobb megbecsülése, nagyobb értékelése és igazságosabb megadóztatása szempontjából.

Ami a szükségleti cikkek árát illeti, nem szorul különös bizonyításra, hogy ezeket a kartellek állapítják meg túlzottan magasán. Legjobb bizonyíték, ha a hazai és a külföldi árjegyzéseket összehasonlítjuk. Az érdekeltek mindenféle érvekkel iparkodnak a mai állapotot igazolni, de ezek az érvek nem fogadhatók el.¹³ Például a munkás sehol sem tud olyan olcsón megélni, mint nálunk, ehhez vannak mérve tehát a munkabérek is.

Figyelemreméltó jelenség, hogy hazai nyersanyagból itthon gyártott iparcikkek nem olcsóbbak, mint a külföldről vámmal terhelt behozott ugyanolyan minőségű áru (traktorok, Csepel-kerékpár, varrógép, szén, ruhaszövetek stb., stb.), ami azt mutatja — mert feltételezhető, hogy itt sem kerül többbe az előállítás — hogy a rendes hasznon kívül még a vámösszeg is nyereségként jelentkezik. De van számtalan olyan itthon előállított, de vámmal jól megvédett cikk, amely itthon lényegesen drágább, mint ugyanaz külföldön (pl. cukor, ruhaszövet stb.), nem szólva olyan iparokról, amelyek importált nyersanyagot dolgoznak fel, pl. olaj, petróleum stb. Általában az jellemzi a kartelleket, hogy az árakat olyan színvonalon igyekeznek tartani, hogy a vámokkal terhelt külföldi iparcikkek versenyét kizárják ugyan, azonban ők olcsóbban ne adják az árut.

Felmerül tehát ilyen esetekben is az a kérdés, hogy mi értelme van így az iparvédelemnek, iparpártolásnak és iparfejlesztésnek? A felelet az, hogy az ipar munkaalkalmakat teremt. Gazdaszempontból azt kell azonban mondanunk, hogy különösen a mai kompenzációs rendszerek mellett semmi sem indokolja az iparnak a mai túlzott védelmét, mert ha a külföldről olcsóbban kapjuk az iparcikkeket és azokat onnan hozzuk be, akkor ezek ellenében mezőgazdasági terményeinkből annak megfelelő mennyiséget vihetünk ki, amelyek előállítása pedig bizonyára ad ugyanannyi embernek foglalkozást, sőt talán többnek is, mint az egész ipar. Az iparban főleg gépek végzik a munkát, a mezőgazdasági termelésnél pedig az ember. (A valutaszerezés nem lehet annyira domináló szempont.)

Itt egy pár érdekes jelenségre kívánok ezzel kapcsolatban rámutatni. A szőlőtermelés a legnagyobb munkáslétszámot foglalkoztató termelési ág egész Magyarországon és bár ez közzismert, mégsem látunk a kormányok részéről a szőlő és bor érdekében olyan támogatást, mint amelyet például az iparnál lépten-nyomon tapasztalni lehet, egész annyira, hogy a bortermelés teljesen agyonnyomoritott termelési ág lett s a borárak alacsonyok, a fél fogyasztási adó még ma is megvan, a szőlő-

¹³ Lásd Tyler jelentését az 1933. év harmadik negyedéről.

védekezési szerek árai toronymagasságban állanak s ezenkívül nem képes a szőlősgazdatársadalom a törköly kifőzésénél, a gyümölcseszeszefőzésnél azokat a legegységibb kívánságokat sem teljesíteni, amelyek arra volnának alkalmasak, hogy bizonyos mellékjövedelmezőséget tudjanak biztosítani a szőlőtermeléssel foglalkozó lerongyolódott gazdaközönségnek.

A gyárripar és a gépek munkájával kapcsolatban pedig rá kell mutatnunk arra a nagyon érdekes jelenségre, hogy amíg a gyárripar életének szinte alapeleme a minél tökéletesebb gépek konstruálása és az ezzel végzett gyorsabb munka, hogy így a gépek tökéletesítésével minél olcsóbbá tudják tenni a termelést, addig *a mezőgazdaság óriási áldozatot hoz azáltal is, hogy éppen a kézimunka biztosítása szempontjából nem használ aratógépet és más gazdasági gépeket*, nemcsak mert a munkások ezt kifogásolják, hanem mert a gazdaközönségben a szociális érzés nagyon erősen ki van fejlődve és a gazda inkább hajlamos nagyobb ráfizetéssel dolgozni, hogy minél több munkásnak tudjon kenyeret adni. Ma már az ármentesítési munkáknál is kifogásolják a munkások a gépek alkalmazását, — amit, hangsúlyozzuk, az iparnál a munkások nem kifogásolnak; amikor egy tökéletesebb gép beállításával esetleg száz és ezer munkáskéz válik feleslegessé — pedig itt a gépmunka az ármentesítési járulékok csökkentését volna hivatva előidézni, vagyis a gazdák terhén könnyíteni.

Az az ipar bir hát létjogosultsággal, amely akár hazai, akár importált nyersanyagból előállítható cikkeivel versenyezni tud a külföldi áruval. Az ilyen iparoknál indokolt lesz az iparfejlesztés és a vonatkozó törvény alkalmazása, viszont az olyan iparnál, mely ennek a követelménynek nem felel meg, minden védelem és támogatás határozottan kár.

Miután a kartelltörvény sem javított a helyzeten, nemcsak gazdaérdek, hanem az országos érdek is azt kívánja, hogy a külkereskedelmi szerződéseknél vétessenek figyelembe ezek a szempontok.

A mezőgazdaság megsegítésére szolgáló előnyök közül meg kell még említenünk az exportöröknek juttatott adóvisszatérítést, prémiumokat, refakciákat, szállítási engedményeket, amelyek közvetlenül a közvetítő kereskedelem zsebébe folynak és csak közvetve érintik a termelőket. A segítés célját kívánja szolgálni a Külkereskedelmi Hivatal is, amely szintén közvetve szolgálja a mezőgazdaság megsegítését. A folyó évi svájci buzaexportnál érvényesültek bizonyos szempontok a gazdák javára. Az állam által lekötött exportmennyiségek ugyanis kockázat nélküli előnyt biztosítottak volna a kereskedőknek, amelyből a mostani rendszer mellett bizonyos összeg a gazda javát is szolgálta.

Idetartozik devizapolitikánk mai rendszerének a mezőgaz-

daság javára történő megváltoztatása is. Igaz, hogy ez az ügy csak a devizazárlat óta, a kötött devizagazdálkodás idejére van érvényben és bár a mezőgazdaságban ebben az irányban az elmúlt időben rengeteg panasza és kívánnivalója volt, meg kell állapítani, hogy az ország devizapolitikájának az irányítói az utóbbi időben olyan megértést tanusítottak a mezőgazdasági élet követelményei iránt, aminek határozottan része volt kiviteli mérlegünk javulásában. Tény azonban az, hogy ennek az előnye még ma sem jelentkezik a kívánt mértékben a mezőgazdaság felé. Olyan későn kerülnek kifizetésre a felárak, hogy az nem tud érvényesülni. E tekintetben a mezőgazdasági kamarák hatalmas munkát végeztek, a felár rendszeresítve is van s ma még csak az okoz nehézségeket, hogy a valutáris kedvezményeket időről-időre, szinte cikkről-cikkre engedélyezik.

Nem hagyható megemlítés nélkül a különféle behozatali és kiviteli engedélyek adományozásának a mai rendszere sem, amint azt kamaránk szakosztályi ülésein több ízben tárgyalta. Ezek egyeseknek juttatott nemzeti ajándékok, amelyen úgy lehetne segíteni, hogy vagy árlejtésen adatnának ki az engedélyek, vagy bizonyos összeget kellene azokért letenni, vagy pedig a haszonnal járó export mellett olyan országba is exportálni, ahol az jelenleg ráfizetéssel jár.

Bizonyos agrárcikkek exportjának a forszírozása jelentős terhet jelent az országra, ahelyett, hogy az itthoni szegényebb néposztály táplálná előnyével. A magyar vajexport a múlt évben szép eredményt ért el, de csakis azért, mert valósággal áron alul juttatjuk ki azt a külföldi fogyasztóhoz. A vajexportnál a tej 2—3 fillérrel értékesül literenként és a vaj csak vagónonként kb. 11.000 pengőnyi prémiummal tud a külföldön elhelyezést találni. Ez az 1933. évi 364.6 vagónál kb. 3 és $\frac{3}{4}$ millió pengőt jelent. Ha azt a kb. 91 millió liter tejet, amelyet vajképpen így exportálunk, az export céljaira felhasznált 3 és $\frac{3}{4}$ millió pengővel támogatnánk, akkor 5—6 fillérért lehetne adni a szegény embernek a felesleges tejet itthon és a csenevész magyar gyermekeket táplálnának a külföldi angol, francia és svájci gyermekek helyett. Ugyanígy vagyunk a zsirral, illetőleg a sertéssel is. A sertéskivitel mai rendszere meg nem indokolható előnyt jelent azoknak, akik egy engedélyhez hozzájutnak, szemben azokkal, akik ezt nem kaphatják. Ma 3—4 nagy hizláló és bizományos cég élvez a bécsi kivitelnek egy év alatt kb. 3 millió pengőt kitevő előnyeinek jó részét, míg ha ennek az összegnek pl. csak 20%-át adnák oda nyereségképpen az exportőrnek, 80%-kal pedig az itthoni hizott sertést bonifikálnák, úgy 40—50 fillérért lehetne a szegény néposztálynak 100.000 kg. számra a zsirt rendelkezésre bocsátani. Hasonló a helyzet a cukornál, amely mig itthon 1.36 pengőért kerül for-

galomba, külföldre 8—10 fillérért értékesül. Ez az oka annak, hogy igen hátul vagyunk a cukorfogyasztásban és a szegény néposztály e fontos táplálkozási cikket nélkülözni kénytelen.

Azok az előnyök, amelyek az exportok révén a valuta bejövételével előállanak, távolról sem képeznek ellenszolgáltatást azért, amilyen előny származnék az olcsó tej, vagy tejtermék és az olcsó zsirnak a szegények között fenti módon leendő szétosztásával.

A fentiekben a segítség módjai általánosságban érintik a mezőgazdaságot. Kevesebb az olyan helyzet, amikor egyénileg indokolt az egyes gazdák megsegítése. A segítség módjaira nézve itt is éppugy, mint az iparfejlesztésnél, csak kölcsön útján, pénzsegéllyel és bizonyos kedvezmények (adóelengedés, vagy mentesség, illetékmentesség, esetleg szállítási kedvezmény) által lehetne a kérdést megoldani.

Ilyen alapon közvetlenül akkor részesíthető kedvezményben valamely gazda, ha olyant termel, ami a külföldi behozatalt ellensúlyozza, vagy az iparfejlesztő törvény szavaival élve, olyan terményeket állítanak elő, amelyeket eddig hazánkban vagy egyáltalában nem, vagy nem olyan mértékben termeltek, hogy a fogyasztást jelentékeny mértékben fedezné. Hogy melyek ezek a termények, erről a külkereskedelmi statisztika szolgáltat adatokat, amint ezt már fentebb láttuk.

Elsősorban sorozható ide a fa, amely nem szorosan vett mezőgazdasági termény ugyan, de a földnek a terménye és akár mint erdei fát, akár mint gyümölcsfát tekintjük, az anyag, vagy termésben levő értéken kívül számtalan más haszna van a fának, különösen az Alföldön. Embernek, állatnak, árnyékot nyújt, megtöri a szelek romboló erejét, mérsékli a talaj kiszáradását, elősegíti a harmatképződést, lehetővé tesz más művelésre nem alkalmas területek hasznosítását. A fa hasznos volta mellett széppé teszi a környezetet. A fásítás a legbiztosabb beruházás, amely emeli a birtok értékét. Külkereskedelmi mérlegünknel a fabehozatal képezi a legsúlyosabb tételt, amit csak erdősitéssel és fásítással lehet ellensúlyozni. Erre pedig áldozni kell. Vannak ugyan törvényes intézkedések a fásítás és erdősités előmozdítására, ezek azonban olyan bürokratikus, sőt kényszerű intézkedéseket tartalmaznak, hogy elijesztik a fásítástól a gazdákat. A fát nem elég elültetni, azt ápolni, gondozni és pótolni is kell. Vannak olyan intézkedések is, amelyek a fásítás költségét olcsóbbá igyekeznek tenni. Tény azonban, hogy a fásítás a gazdának tetemes költséget okoz és miután csak hosszú évek után érne el hasznot, a fásítási akció nem járt kellő eredménnyel.¹⁴

¹⁴ A Statisztikai Hivatal 1920. év óta tartja nyilván a nyers és megmunkált fa behozatalának mennyiségére vonatkozó adatokat. Esze-

Szükséges lenne tehát, hogy a fásító gazda hosszabb ideig bizonyos kedvezményben részesíttessék, pl. adómentességben, ami ösztönzésül szolgálna. Ez a kedvezmény azonban nemcsak a befásított területekre kell, hogy vonatkozzék.

Minden ellenkező érvelés ellenére meg kell állapítanunk, hogy olyan komolysággal, mint amilyen komoly problémája e csonka országnak a fásítás és erdősítés, ezzel a kérdéssel az elmúlt 13 év alatt nem foglalkoztunk. Hogyha minden esztendőben a behozott famennyiség értékének csak 5%-át fordítottuk volna fásításra (nem személyi és dologi kiadásokra, adminisztrációra, hanem valóban fásításra. Például egy 12 holdas O. F. B. gyenge talaju csemetekertet 11.000 pengős kértérettel kerítették körül és 24.000 pengős altiszti lakást építettek. Mennyit lehetett volna ebből fásítani?), akkor ma már olyan erdőségek állnának rendelkezésünkre, amelyeknek rözsehozama, gallyazása igen nagy szükségletet tudna a fában szegény Alföld szegényebb néposztálya körében pótolni. Fogjunk e kérdéshez inkább ma, mint holnap, mert jobb későn, mint soha!

Ez azért is fontos, mert ha az ország termelése normális keretek közé kerül, még mindig be kell hozni Magyarországra évente mintegy 60—80 ezer q tűzifát és kb. ugyanannyi megmunkált fát.

Mindent el kell tehát követnünk arra vonatkozólag, hogy az Alföld fásítását, általában az országban a fásítást minél nagyobb erővel támogassuk. Pár évvel ezelőtt a kölföldről bejövő fára bizonyos százalék illeték vettetett ki, hogy ne legyen egészen vámmentes az ide betóduló külföldi fa s mely összegnek az Alföld fásítását és erdőgazdasági célokat kellett volna szolgálnia. Sajnos, a beszédett illeték nem ezt a célt szolgálta, pedig ez igazában csak ebből az indokból lett volna kivethető és beszédhető.

E pontnál előtérbe kerül az a kérdés, hogy csak más művelésre nem alkalmas, vagy bármilyen területre támogatásék a fásítás és erdősítés? Ez már azonban a termelés irányi-

rint 1920—1933 között behoztunk nyers és megmunkált fát 253,546.390 q-t. A legnagyobb mennyiséget 1928-ban hoztunk be, 29.36 millió q-t. Még 1933-ban is 6 millió q-t hoztunk be. A fabehozatalnak a pénzben kifejezett értékét csak 1924 óta tartja nyilván és közli a Statisztikai Hivatal. 1924—1933 közötti időkből a behozott famennyiségért kifizettünk 870,774.100 aranykoronát. Legmagasabb összeg volt 1928-ban 145.9 millió pengő és még 1932-ben is 36 millió pengőnél többet tett ki ez. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1920—1924. évben behozott famennyiségnek is az értékét, akkor kb. 1000 millió pengőt jelent 1920—1933. évek között a fabehozatalunk. Az 1928-ban kitűzött 15 évi fásítási programot sem valósítottuk meg, mert 1,561.262 pengő helyett, ami évi átlag-ellátmánynak volt 15 éven át tervezve, csak egy kis része állt rendelkezésre eddig. Az 1928—29. évi költségvetésben 1,250.000 P, 1929—30-ban 750.000 P, 1930—31-ben 564.000 P, 1931—32-ben 422.400 P, 1932—33-ban 320.000 P. Hol van ez a tervezettől?

tásával függ össze, mert ha indokolt a termelés redukciója, akkor arra ez a legalkalmasabb és az ország érdekeinek legmegfelelőbb mód.

A gyümölcsfatelepítés ideiglenes, legalább 10 esztendőre szóló adómentességét kamaránk is több ízben kérelmezte. Sajnos, eddig nem sikerült elérnünk, bár ezt is abból a szempontból kellene elbírálni, hogy a gyümölcsfa is, egyéb hasznán kívül, bizonyos idő múlva ugyancsak tüzifát szolgáltat. Ma az a helyzet, hogyha valaki alig jövedelmező területet óriási költséggel, gyümölccsel telepít be, amelyből csak évek múlva lát hasznót, mingyárt felemeli a föld kataszteri osztályát és magasabb adózást kénytelen elszenvedni beruházásai fejében. (Legutóbbi értesülésünk szerint ma már ez is kormányprogram lett és megoldása rövidesen remélhető.)

A szőlőterületek szándékolt redukálásánál nem szabadna figyelmen kívül hagyni, hogy a szőlővenyige évről-évre óriási tömegű tüzelőanyagot szolgáltat, amely különösen fában szegény Alföldünk lakosságánál alig felértékelhető tényező. (Érdekes kísérlet volna valamely peronoszpórának ellenálló, vagyis semmiféle védekezést nem igénylő vad szőlőfajtaival próbát tenni, hogy minden metszés nélkül hozna-e annyi vesszőt, hogy mint tüzelő anyagtermelés kifizetné magát?) Újabban a szőlőterületek növelését hirdetik a szakemberek. A bornak Amerikában nagy fogyasztópiaca jelentkezett és a csemegeszőlő fogyasztása is rohamosan növekszik.

A gyümölcsfa telepítésénél még azt is figyelembe kell venni, hogy van-e olyan különösen jól megtermő gyümölcsünk, amelynél a hazai fogyasztás nem nyer fedezetet? Ilyen pl. a dió, mogyoró, mandula, gesztenye, füge. (A fügét pl. a pestkörnyéki hegyoldalakban igen nagy haszonnal termelik az ottani gazdák. Dió és mogyoró mindenütt kiválóan megy, gesztenye is több helyen.) Ezeknél még inkább bővíteni kellene a kedvezményeket, amit különösen megérdemelne a dió, amelynél a fa is kiváló értéket jelent. Épp ennél a fánál tűnik ki legjobban, hogy minden fásítás évek múlva hozza meg hasznát, áldozatokkal jár, amiket a mai viszonyok között nem lehet az egyéntől megkövetelni, de miután nyilvánvalóan államérdek, a jövő generáció hasznát is veszi, az állam kötelessége az áldozat meghozatala.

A fásításnak a mezőgazdaságra gyakorolt kedvező hatása a legelők fásításánál nyilvánul meg. Nemzetgazdasági szempontból ez járna a legtöbb haszonnal, legelőink használati értéke legalább is megkétszereződne, ennek ellenére sem tapasztalható ugyyszólván semmi munka, még kevesebb eredmény. Ennek főoka nem az, mintha a legelőtulajdonos közületek nem látnák be a fásítás hasznát, hanem mert nincs rá pénzük, de meg a mai generáció nem hajlandó az utódok javára ilyen áldozatot hozni. E tekintetben hiába vannak megfelelő törvé-

nyeink, azok végrehajthatatlansága miatt a köz igen sokat szenved. Nem szabadna a legelőekben rejlő hatalmas nemzeti vagyont ilyen prédául odadobni a hozzá nemértésnek és felületességnek, hanem vagy szakembert állítani minden legelőbirtokosság élére, vagy egy országos miniszteri biztost nevezni ki és — ha kell — évekre felfüggesztve a legelőtársulatok autonómiáját, mindazokat a teendőket végrehajtani, amelyek a legelő jókarbantartásához elengedhetetlenül szükségesek. Erről is az ugynevezett mezőgazdasági törvényben kellene gondoskodásnak történnie. De lehetne ezt támogatni bizonyos adóelengedéssel, amely talán itt is eredményre vezetne.

Más, hiányt pótló növények termelésének elősegítésére szintén a mezőgazdasági törvényben kellene felhatalmazást kapni a kormánynak, hogy a törvényes érdekképviseltek véleményének meghallgatása után, vagy javaslatára, az előforduló szükséglet szerint részesítse a termelőket bizonyos kedvezményben, vagy segítségben.

Intézményesen volna rendezendő azonban a törvény keretein belül a különféle talajjavító munkák elősegítése: szikes talajok javítása, digózás, meszezés, vagy skatulyázás által; öntöző berendezések létesítése; lecsapolások, telkesítések, homokjavítási munka, amely esetleg szűz területeket, vagy semmit sem jövedelmező területeket kíván bevonni mezőgazdasági művelés alá. Mindezek megfelelő támogatásban volnának, legalább is elsőízben részesítendőek.

Legnagyobb tere nyílnék azonban a mezőgazdaság céltudatos fejlesztésének a célkitűzés harmadik pontja alatt említett munkaalkalmak teremtésénél és a gazdasági szaktudás felhasználásánál. A statisztika megmondja, hogy Magyarországon hány kat. hold mezőgazdasági művelés alatt álló terület esik egy-egy lakosra (kb. 1 hold) és mennyi esik azokra, akik őstermeléssel foglalkoznak (kb. 2 hold). Ez az átlag azonban vidékenként talajminőség és földelosztottság szerint nagyon különbözők. Kerék Mihály pl. a telepítésről irt tanulmányában¹⁵ kimutatja, hogy több eszményi, vagyis uradalmi községben 6.8 kat. hold jut egy-egy lélekre, míg a környező községekben csak 1.2 kat. hold. Ki lehet azt is számítani, persze, csak megközelítően, hogy egy-egy lakos élelemmel és egyéb a belföldön termelhető szükségleteinek ellátására milyen nagy területre van szükség? Kutatásunknak valószínűleg az lesz az eredménye, hogy a törpe és kisbirtok arányban fog állani a rajtuk élő lélekszámmal, a középbirtokok és nagybirtokok azonban, ha a rajtuk élő lakossághoz még a mezőgazdasági munkásokat is hozzávesszük, jórészen nem tartják el az átlagnak megfelelő lélekszámot.

Hogy miért van ez így, annak számtalan oka van s a sok

¹⁵ Magyar Gazdák Szemléje, 1933 szept. 425. oldal.

közül az egyik az, hogy vannak olyan nagybirtokok, amelyek a lehető legcsekélyebb munkaerőszükségletre rendezkednek be, gyakran kényszerítő anyagi okok nélkül. Tudatosan nem térünk itt ki az intenzivitásra, mert azt a mai gazdasági viszonyok között nem is forszírozhatjuk, csak annyit jegyzünk meg, hogy intenzivitás és munkaerőszükséglet csak bizonyos határig vannak kapcsolatban. Vannak intenzíven kezelt nagybirtokok aránylag kevés munkaszükséglettel és külterjesen kezeltek, aránylag sok munkafelhasználással. Nagy befolyással van erre, hogy mit termelnek, hogyan vannak felszerelve; jók, vagy rosszak-e a gépek és állatok stb.? Csak azt akarjuk kihozni az elmondottakból, hogy nagy számmal vannak olyan gazdaságok, amelyek akár mert intenzíven kezeltetnek, akár mert tulajdonosa, vagy bérlője az átlagosnál több embernek ad kenyeret, amelyeket ilyen esetben adóelengedésben kellene részesíteni. Ez felelne meg az igazságnak.

Hasonló módon kellene és lehetne a gazdálkodásban a szakértelmet érvényre juttatni. A különféle foglalkozási ágak legtöbbször több, kevesebb képesítéshez van kötve. Eltekintve a szellemi foglalkozásoktól, amelyeknél alig vannak olyanok, hogy a törvényes szakképzettséget meg ne követelnék, az ipari foglalkozásoknál is megkivántatik a képesítés. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden olyan foglalkozás, amely valamely használati dolgot állít elő, képesítéshez van kötve, ami alól egyedül a mezőgazdaság képez kivételt, pedig ez hasznosítja a legnagyobb nemzeti vagyont, ez állítja elő a legtöbb szerves ipari nyersanyagot és termeli az összes élelmicikkeket. Mindenki úgy műveli saját földjét, ahogy tudja és akarja. Abszolút jogi szempontból talán a szabadság elvébe ütköznék a föld tulajdonosságát ebben korlátozni. Ez a korlátlan szabadság azonban nem felel meg az állami és nemzeti érdekeknek és találunk is számtalan törvényes intézkedést, amely a termelést és a termelt anyagok felhasználását bizonyos mértékben korlátozza. Például a dohányt csak engedéllyel szabad termelni, csak az államnak eladni; az arra való anyagokból szeszt csak illeték lefizetése ellenében szabad főzni; a borért még a saját fogyasztásnál is adót kell fizetni stb. Olyan törvényes intézkedés azonban, amely a mezőgazdaság folytatását, általánosságban képesítéshez köti, nincsen, hanem csak meghatározott nagyságu, illetve legalább 3.000 korona k. tiszta jövedelem alá eső köztulajdon képező, vagy kötött birtokra az 1900/XXVII. t. c. 25. szakasza szerint. Azt a birtokost, aki a kötelezettségének meg nem felel, a törvény pénzbírsággal sújtja. (A törvény nincs végrehajtva.) Tovább megy ennél a szőlősgazdákra vonatkozó 1929. évi XVII. t. c. (17. szakasz), amely kimondja, hogy minden szőlőbirtokos 200 hold, vagy ennél nagyobb szőlőterületre felsőbb szőlő- és borgazdasági tanfolyamot végzett egyént köteles alkalmazni, 50 holdon felül pedig szőlészeti és borászati

szakiskolát végzett egyént. Ez a törvény azonban, különösen a hegyközségek tekintetében, szintén nem hajtatott végre. A képesítéshez kötöttség tehát csak annyiban áll. Törvényes kényszer elméletben, ami ellenszenvet kelt. Sokkal jobb lenne a célt kedvezmények útján elérni, kimondva, hogy aki mezőgazdasági főiskolát (közgazdasági egyetem, szőlészeti tanfolyam), közép-, vagy alsófoku szakiskolát végzett alkalmazottat tart, vagy maga ilyen végzettséggel bír, megfelelő, nem százalékban, hanem meghatározott összegben kifejezett adókedvezményben részesül.¹⁶

Ezenkívül még egy alkalmas módja volna a szakértelmű gazdálkodás fejlesztésének és pedig szintén az iparfejlesztés mintájára. Ugyanugy a törvény kedvezményeit igénybe venni jogosult iparvállalatok és telepek a fejlesztéshez szükséges ingatlanok átruházási illetékénél mentességben, vagy kedvezményben részesülnek. Miért ne lehetne ezt a kedvezményt az átruházási, sőt az örökösödési illetékeknel a szakképzett mezőgazdákra is kiterjeszteni? Ez adna ösztönzést arra, hogy a földnek tulajdonosai maguk is és gyermekeik részére is a szakképzettséget megszerezzék, valamint, hogy képzett gazdák könnyebben juthassanak ingatlanhoz. A gyakorlati megoldás semmi nehézséget nem okozna. Kimondaná ugyanis a törvény. — csak példaképpen hozzávetőleges számokat hozunk fel — hogy az örökösödési illetéknél 50, vagy 100 holdig az alsófoku, 300, vagy 500 holdig a középfoku és ezen felül a felső mezőgazdasági szakiskolát végzettek 30—50 százalékos kedvezményben részesülnek, ugyanilyen kedvezményben az átruházási illetékeknel is. Ennél azonban kikötendő volna, hogy 10—15 évig nem lehet továbbadni, vagy ha igen, akkor az elégedett illeték részben, vagy egészben befizetendő. Talán itt is jobb volna a határokat nem holdakban, hanem kat. tiszta jövedelemben megszabni. Ennek azonban ma még akadálya a megfelelő iskolák hiánya.¹⁷

A felsorolt és csak nagyjában körvonalazott kedvezmények nagy megterheléssel járnak az államra, de csak látszólag, mert figyelembe veendő, hogy az állam nem ad, hanem csak elesik bizonyos bevételektől. Ez pedig lényeges a mai viszonyok és jobb körülmények között is, mert a bevételek befolyása mindig bizonytalan. De ezek vissza is térülnének, mert a szakkép-

¹⁶ Hasonló módon lehetne a házadómentességgel a lakásépítés tökéletesítését szolgálni. Az építészeti szabályrendeletekben fel vannak ugyan véve a közegészségügyi követelmények, de ezektől a legtöbb esetben eltekintenek. Ezeket intézményesen inkább úgy lehetne biztosítani, ha pl. a szigetelés, padlózott szoba, nagyobb ablakok, tűzálló tetőzet stb. együtt, vagy külön-külön több időre adna adómentességet, vagy pedig ezek hiánya annak idejét megrövidítené, hogy az építető a többet költséggért így bizonyos kárpótlásban részesüljön.

¹⁷ Lásd Szerző: A mezőgazdasági oktatás reformja című könyvét.

zett mezőgazdálkodás az államra nézve anyagi előnyökkel jár, mennyiségben és minőségben javítja a termelést, annak állandóságát biztosítja, több munkaalkalmakat teremt; emeli a közegészségügyet, de emeli egyúttal az igényeket is és növeli ezáltal a fogyasztást és mindezekkel közvetve, szaporítja az állam bevételeit, úgy, hogy az elmaradt bevételek ily módon közvetve kárpótlást nyernek.

Volna végül még egy tér, ahol illetékkezdézménnyel hathatósan lehetne a mezőgazdasági termelést előmozdítani. Köztudomású ugyanis, hogy tagosított, egy tagban levő birtokon könnyebben és jobban lehet gazdálkodni, mint több tagból álló, elaprózott birtokon. Ezen a bajon a tagosítás van hivatva segíteni. Ezt az 1908. évi VII. t. c. lehetőleg — sajnos, nem parancsolólag és igen drágán — elő is segíti, de nincs semmiféle intézkedés arra nézve, hogy a tagosított birtok további, rendszerint örökösödés útján történő elaprózódását meggátolja. Minden hagyatékot rendszerint a közjegyző az örökösök között egyenlő arányban oszt el és csak az örökösök kifejezett kívánására készült az osztályegyezség, amelynek költségei elég magasak. Még több a költség, ha az osztály későbbben történik, amikor munkadíj és tulajdonátruházási illeték is terheli. Tapasztalati tény, hogy a legjobb tagosítás 2—3 generáció után így teljesen összemegy és majdnem olyan állapotba kerül a határ, mint amilyen tagosítás előtt volt. Ennélfogva indokolt, hogy az osztályos egyezségek is illetékelengedésben, vagy mérséklésben részesüljenek. Az elkülönített birtoknak a mezőgazdasági használhatóságán kívül telekkönyvi és kataszteri nyilvántartás, hitel és adózás tekintetében is nagy előnyei vannak, amelyek ugyancsak megtérítik a kedvezmények ellenértékét.

*

A fentiek figyelembevételével szükséges tehát a mezőgazdasági törvény, amely rendszerezve magába foglalja azokat a lehetőségeket, irányelveket, amelyek a mezőgazdaság fejlesztésének irányvonalát intézményesen s a kormányzat támogatásával volnának hivatva biztosítani. A magyar mezőgazdaság eddigi teljesítményei fejében kétségkívül megérdemli, hogy rendszeres és tervszerű program dolgoztassék ki számára, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének elsősorban a főtényezői, a föld, a nép, ebben is a nagy többséget kitevő kisemberek véteszenek számba, hogy a növénytermelés és állattenyésztés, továbbá az értékesítés, szóval az egész mezőgazdaság fejlődésére olyan program és lehetőség szabassék meg, amely mellett a kormányzat támogatása nagyobb mértékben biztosítható és amely támogatja azokat a törekvéseket, verejtéket és szenvedést, amelyet a mezőgazdaság fejlesztése érdekében a gazdatársadalom évek, sőt évtizedek óta folytat. *A mezőgazdaság és ennek keretében a mezőgazdaságfejlesztő törvény összefoglalása volna*

mindazoknak a törvényeknek és rendeleteknek, amelyek ma szétszórtan, részint végrehajthatatlanul, ugyanezt a célt kívánják szolgálni.

A mezőgazdasági törvény olyan fejlődési lehetőséget nyitna meg a társadalom számára és olyan sok régóta sürgött kérdésnek a megoldását segítené elő, melyek által a mai nehéz viszonyok között is remélhető a mezőgazdaság lassu, de biztos megerősödését és fejlődését.

Gesztelyi Nagy László.

Közlemények.

Az automatikus transzferképesség elmélete.

Ma, amikor a világgazdaságban körültekintve, mindenütt a nemzetközi fizetési mérlegek egyensúlyi zavarait észleljük, megdőltnek látszik az a régi elmélet, mely a nemzetközi fizetési mérlegek automatikus kiegyensúlyozódását tanítja. Miközben egyes országok fizetési mérlegének passzivitása odáig terjed, hogy valamennyi aktív tétel együttvéve sem volna elégséges a külföldi kölcsönök folyamatos transzferszolgáltatásának ellátására sem. vajjon lehet-e még azt vitatni, hogy a nemzetközi fizetési mérlegek egyensúlya automatikusan alakul ki? A ma uralkodó nemzetközi transzferválság nem cáfolt-e rá erőteljesen a fizetési mérlegek automatizmusáról szóló régi tanra?¹

Ha feleletet keresünk ezekre a kérdésekre, nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy valamely racionálisan alátámasztott elmélet, magában véve azért, mert az a valósággal nincsen közvetlen egybehangzásban, még nem feltétlenül hibás. Olykor felléphetnek u. i. oly zavaró körülmények, melyek az ideáltipikus elméleti igazság érvényesülését in concreto megmásítják. Ilyen értelemben véljük a következőkben igazolhatni azt a megállapításunkat, hogy a fizetési mérlegek automatikus egyensúlyáról szóló tan a nemzetközi eladósodás újabb jelenségei ellenére is helyes, s hogy a nemzetközi fizetési mérlegek ma uralkodó egyensúlyi zavarai csupán a mellékkörülmények következményei.

A fizetési mérlegek egyensúlyát a szóbanforgó elmélet szerint tudvalevően a *váltóárfolyamok* bizonyos *mechanizmus* szorgalmazza. A valamely oknál fogva kedvezőtlenre forduló fizetési mérleg a szóbanforgó országra nézve, mind a belföldi, mind a külföldi pénzpiacokon kedvezőtlen váltóárfolyamokat vált ki; viszont a kedvezőtlen devizaárfolyamok, jól ismert okokból, az egyensúlyi állapot felé segítik visszatérlni a passzív fizetési mérleget. A kedvezőtlen devizaárfolyamok u. i. szorgalmazzák az aktív tételek halmozó-

¹ A szóbanforgó tannak voltaképpen két változata van. Az egyik változat szerint csupán automatikus korrekcióról lehet beszélni. (V. ö. Heller: Közgazdaság. 1921. I. kötet, 292. old.) A második változat szerint nemcsak automatikus korrekatív tendencia áll fenn, hanem valóságos kiegyensúlyozódás is. Ezt az álláspontot hirdeti újabban teljes következetességgel Jacques Rueff: „Théorie des phénomènes monétaires“ c. munkájának nemzetközi forgalmi részében. (VI—VIII. fejezetek, diszparitások elmélete.)

Az automatizmus kérdésével behatóan foglalkozik újabban Varga István „Előteremtés és átváltás“ c. tanulmánya (Közgazdasági Szemle, 1933. 10—11. sz.), mely az automatizmus tanát bizonyos deflációs mechanizmussal hozza összefüggésbe.

dását (p. o. kivitelösztönzés alakjában), viszont ritkítólag hatnak a passzív tételek alakulására (p. o. importcsökkentés alakjában) s végeredményben a fizetési mérleg két oldala közötti diszkrepancia mindkét oldalon összezsugorodni törekszik. — Mindennek, mutatis mutandis, ellentéte érvényesül az aktív fizetési mérlegeket illetően.

A devizaárfolyamok e mechanizmusának működését jelen sorok írója egy korábbi munkájában mintegy a *fizetések térbeli és időbeli szétszóródásának* képzete segítségével igyekezett megvilágítani.²

Ha valamely gazdasági területre nézve a fizetési mérleg egyensulya megbomlik, diszparitások váltóárfolyamok alakulnak ki, melyek visszahatnak magának a fizetési mérlegnek az alakulására. Hogyan működik e visszahatás? A váltóárfolyamok visszaható mechanikájának egy *térbeli* s egy *időbeli* vonatkozását különböztethetjük meg. Vegyük sorra előbb a passzív fizetési mérleg esetkörét. *A térbeli visszahatásnál fogva* a kedvezőtlen devizaárfolyamok esetén oly szolgáltatások beszerzése is lehetőleg a belföldön eszközöltetik, melyek azelőtt rendszerint a külföldön szereztek be. *Az azelőtt külföldre irányított fizetések egy része belföldre irányítottatik át.* (Passzív tételekből a fizetési mérlegre nézve közömbös tételek lesznek.) E jelenségnek ellendarabja szemlélhető a fizetési mérleg aktív oldalán. A kedvezőtlen, tehát a külföldre nézve kedvező váltóárfolyamok ösztönzőleg hatnak a vizsgált ország szolgáltatásainak exportjára. E párhuzamos második folyamatot úgy is jellemezhetjük, hogy *az egyébként külföldön eszközölt fizetések egy része most a külföldről a belföldre irányítottatik.* (Közömbös tételekből aktív tételek lesznek.) A fizetések most jellemzett irányváltásai, nevezetesen az aktív tételek gyarapodása és a passzív tételek fogyása, a passzívra fordult fizetési mérlegre egyensúlyozólag hat.

Ha viszont a vizsgált nemzetgazdaságra nézve a fizetési mérleg valamely okból kedvezőre (aktívra) fordul, a most leírt folyamatok inverziói érvényesülnek. Nyilvánvaló dolog, hogy a kedvezően alakuló váltóárfolyamok visszahatása folytán most az aktív tételek fognak ritkulni (p. o. exportcsökkenés) s a passzív tételek fognak halmozódni. (P. o. importnövekedés.) *Oly fizetések, melyek egyébként a külföldről belföldre irányítottatnának* (aktív tételek), *most* (a külföldről) *a külföldre tereltetnek*; (a fizetési mérleg szempontjából közömbösülnek, másfelől oly fizetések, melyek azelőtt a belföldi forgalomban eszközöltettek (közömbös tételek), *most a belföldről a külföldre irányítottatnak.* (Passzív tételekké válnak.) A váltóárfolyamok mechanizmusának mindkét visszahatása ismét a fizetési mérleg egyensulyba terelését szorgalmazza.

Összegezve az elmondottakat: A váltóárfolyam-mechanizmusnak a nemzetközi fizetési mérlegre való visszahatása a passzív fizetési mérleget nem teszi még passzívabbá, az aktív fizetési mérleget nem teszi még aktívabbá, hanem azt mindkét esetben az egyensulyba

² V. ö. „Transzferegyensúly és transzferválság“. Különlenyomat a „Közgazda“ 1933. évi 1. számából. 42. old.

Félreértések elkerülése végett már itt előrebecsátjuk, hogy most következő leírásunk a nagy gazdasági területek s az erős beavatkozásoktól mentes viláfgorgalom ma inkább csak hypothetikus esetére vonatkozik.

igyekszik visszaterelni.³ Az egész mechanizmust jól érzékeltethetjük a *fizetések térbeli szórásának* képzetével. A *váltóárfolyamok mechanizmusa a fizetéseket a világgazdaság felületén akként segíti szét-szóródni, hogy a nemzetközi fizetési mérlegek valamennyi országra nézve egyensúlyba jöjjenek.* E jelenséget röviden a *kiegyensúlyozó térbeli szórás* elnevezésével jelölhetjük meg.

A fizetések szétszórásának képzetével érzékeltethetjük a *váltóárfolyamok mechanizmusának időbeli rendező hatását is.* Miként szórja szét a váltóárfolyamok mechanizmusa a fizetéseket az időben? A diszparitásos devizaárfolyamok a passzív nemzetgazdaság alanyait halasztható fizetéseik lehető elhalasztására (passzív tételek időbeli ritkítása), az aktív nemzetgazdaságok alanyait esetleg még inaktuális fizetéseik előre való teljesítésére készítetik. (Aktív tételek időbeli sűrűsítése.) Így p. o. a passzív nemzetgazdaságbeli kereskedő tekintettel a kedvezőtlen devizaárfolyamokra, külföldi beszerzéseit akkor is elhalasztja, ha áruraktára már fogytán van, viszont az aktív nemzetgazdaságbeli kereskedő szívesen eszközöl teli áru-raktarak birtokában is külföldi beszerzéseket. A váltóárfolyamok e második mechanizmusa a tetszőleges nemzetgazdaságra nézve a belföldről külföldre s a külföldről belföldre eszközölt *fizetések eredeti irányát nem érinti*, de azokat az időben akként szórja szét (sűrűsíti és ritkítja), hogy a fizetések most tárgyalt szórása, nevezetesen az időbeli szórás, a fizetési mérlegeket ismét az egyensúlyba igyekszik terelni. A fizetéseknek a váltóárfolyammechanizmus eszközölte szórása az aktív fizetési mérlegeket nem teszi még aktivabbakká.

³ Van egy egészen általános természettudományi elv, mely az energetika II. főtétele név alatt ismeretes, s mely röviden az *akció és reakció elvének* nevezhető. (Nem tévesztendő össze Newton III-ik törvényével.) Ezen elv szerint, ha az *A* ok a *B* hatást idézi elő, s ha — ami könnyen lehetséges, mert hiszen minden hat mindenre — a *B* hatás ismét visszahat az *A* okra, az utóbbit sohasem erősíti, hanem gyengíti. A mechanikában járatos olvasónak akaratlanul is az akció és reakció ezen elve jut eszébe, ha a fizetési mérleg és a váltóárfolyamok kölcsönhatására gondol. Az ok (= fizetési mérlegzavar) felidéz bizonyos következményt (= váltóárfolyamok kilengése), mely magára az okra visszahatva, azt gyengíti (= afizetési mérleg egyensúlyozása).

Ezen analógiát legelőször *François Divisia* ismerte fel (*L'indice monétaire et la théorie de la monnaie*, 77. old.), utóbb azt *Rueff* nemzetközi forgalmi elméletének (diszparitások tana) egyenesen bázisává tette. (V. ö. „A pénzdynamikai irány s a mechanikai analógiák“ c. dolgozatunkkal; *Közgazdasági Szemle*, 1933. évi 1—2. sz.) Végül, idézett dolgozatunk megjelenése után, *G. H. Bousquet*: „Les trois notions de l'équilibre économique“ (*Econometrica*, 1933. ápr.) c. dolgozatában foglalkozott többek között ezen analógiával.

Kérdés, van-e ezen analógiának matematikai alapja is? Ugy véljük, hogy ezen analógia a valószínűségi számításban gyökeredzik, annak *stochastikus magyarázata van*. Eppen ezért nagy általánosságban is felmerül az a kérdés, vajjon bármely két tetszőleges *A* és *B* gazdasági paraméter között érvényes-e az akció és reakció elve? Ha ez stochastikus uton tényleg levezethető, igen általános gazdasági magyarázóelv birtokába jutottunk, mely különösen az egyensúlyi egyenletrendszer discussiójánál látszik sikerrel alkalmazhatónak.

A tapasztalathól egyébként a közgazdaságban több más ily akció-reakció jelenség ismeretes, melyeknek tárgyalása már túlhaladná jelen dolgozatunk célját.

sem pedig a passzív fizetési mérlegeket még passzívabakká, hanem azokat mindkét esetben az egyensúly irányában igyekszik befolyásolni. E második jelenséget röviden *a kiegyensúlyozó időbeli szórás* elnevezésével jelölhetjük meg.

Összegezve már most a váltóárfolyamok mechanizmusának a nemzetközi fizetési mérlegek alakulására való mind *térbeli*, mind *időbeli* visszahatását: *A váltóárfolyamok mechanizmusa a fizetéseket akként segíti térben és időben szétszóródni, hogy azok valamennyi országra nézve egyensúlyba helyezkedjenek.* Az így kialakuló stacionér állapotot, mely egyébként nem más, mint az u. n. stacionér világgazdaságnak a pénzoldalon való tükörképe, *a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlyi állapotának, röviden nemzetközi pénzdinamikai egyensúlynak, vagy nemzetközi transzferegyensúlynak*⁴ nevezhetjük. A váltóárfolyamok mechanizmusa a nemzetközi pénzdinamikai egyensúlyt igyekszik megvalósítani.

Eddigi ismertetésünk a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlyi állapotára, illetőleg ez utóbbinak ingadozásaira, másszóval az u. n. „stacionér“ (sem fejlődésben, sem visszafejlődésben nem lévő) világgazdaság sematikus esetére vonatkozott. Áttérünk a „progresszív“ (fejlődő) világgazdaság esetkörüire. Állításunk most úgy hangzik, *hogy a nemzetközi fizetési forgalom a világgazdaság állandó fejlődése közepette is egyensúlyban igyekszik maradni.* Ha e megállapításunk igaz, az annál is inkább figyelmet érdemel, mert hiszen a világgazdaság felfejlődése lényegileg nem más, mint állandó egyensúlyátmenetek szakadatlan sorozata s mert minden egyensúlyeltolódás bizonyos egyensúlyi zavart involvál magában.

Képzeljük magunk elé, némileg sematizált alakban, a világgazdaság felfejlődésének menetét. Tegyük fel, hogy a nemzetközi forgalom 50 nemzetgazdaság egymás közötti kapcsolataiból épül fel s vizsgáljuk a fejlődési folyamatnak a nemzetközi fizetési forgalomra való hatását. A felfejlődés tudvalevően azon körülményben gyökeredzik, hogy az egyes nemzetgazdaságok nem fogyasztják el teljes nemzeti jövedelmüket, hanem ez utóbbi egy részét megtakarítják. A megtakarítások részben a világgazdaság álló-, részben forgótőke-állományának gyarapítására használatnak fel. Valamely konkrét nemzetgazdaság évi megtakarítását az illető közigazdaság évi „takarékmennyiségének“ nevezhetjük. Példánkban 50 nemzetgazdaság évi takarékmennyiségének kell ugyanannyi nemzetgazdaság között évenként szétosztatnia. A szétosztást, mely a nemzetközi elhelyezési piacokon megy végbe (*Walras* kifejezésével élve: az „új tőkék piacán“), a nemzetközi kamatnivelláció mechanizmusa⁵ közvetíti. Az évi takarékmennyiségeknek elméletileg akként kell 50 nemzetgazdaság között szétosztatnia, hogy az egész világgazdaságban (valamennyi elhelyezési piacon) azonos kamatszínvonal alakuljon.

⁴ Képzeljük el a séma egyszerűsége érdekében azt, hogy a világgazdaság 50 nemzetgazdaságból áll. Nemzetközi pénzdinamikai egyensúlynak azt az állapotot nevezzük, amikor is valamennyi 50 gazdasági egység nemzetközi fizetési mérlege egyensúlyban van.

⁵ Az egyensúly kialakulását természetesen a gazdasági egyensúly egyetemes rendszerének keretében kell elképzelnünk. A kamatnivelláció csak *egy* egyensúlyi feltétel a sok között, melyet jellegzetességénél fogva ragadtunk ki. V. ö. a progresszív világgazdaságnak *Walras* által rögzített egyenletrendszerével.

ki. Elméletileg nem képzelhető el u. i., hogy valaki olcsóbb kamatláb mellett ruházza be megtakarítását akkor, mikor a világgazdaság valamely pontján azt magasabb kamatházison áll beruházni módjában. A nemzetközi kamatnivelláció eredményeként kialakulnak *tőkeexportáló országok* (p. o. Anglia, U. S. A., Franciaország stb.), melyek évi takarékmennyiségeik egy részét átadják és *tőkeimportáló országok* (p. o. Magyarország, Ausztria stb.), s harmadsorban — legalább is elméletileg — oly országok, melyek takarékmennyiségeket sem át nem adnak, sem át nem vesznek. illetőleg egyenlő mértékben adnak át és vesznek át.⁶

*Kérdés, van-e valaminő kapcsolat a takarékmennyiségeknek most vázolt nemzetközi eloszlása, másfelől az egyes nemzetgazdaságok fizetési mérlegeinek továbbalakulása között? Hogyan befolyásolja a gazdasági fejlődés, in specialis a megtakarítási folyamat a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlyát? Nyilvánvaló dolog, hogy a tőkeimportáló országok csak úgy maradhatnak nemzetközi egyensúlyban, ha az általuk befogadott takarékmennyiség-többlet (külföldi kölcsönök) megfelelő folyamatos aktivitételtöbblet (p. o. exporttöbblet) fejlődik hozzá. Hasonlóképpen, a tőkeexportáló országokra nézve megfelelő, folyamatos passzivitételtöbblet elérése kívántatik meg. Szükség van ezen többletekre (incrementumokra) a végből, hogy a fejlődő nemzetközi forgalom, illetőleg a fejlődésből táplálkozó additionális (hozzánövekvő) transzferszogatát folyamatosan le legyen bonyolítható. Kérdés: van-e adva valaminő okozati kapcsolat olyan értelemben, hogy a tőkeimportáló országokra nézve minden egyes befogadott takarékmennyiség-incrementum megfelelő exporttöbbletet s a tőkeexportáló országokra nézve megfelelő, folyamatos importtöbbletet segítsen kialakítani? E kérdést, dolgozatunk alapkérdését, úgy is feltehetjük, *van-e a külföldi kölcsönöknek automatikus transzferképességük?**

Idevonatkozóan azt a feletetet véljük adhatni, hogy a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlya a progresszív világgazdaságban is (tehát nem csupán a stacionér világgazdaságban) kihangolódni és fennmaradni igyekszik. Ezen állítás igazságának átértése céljából képzeljük felbontva a progresszió menetét megfelelően kicsiny, u. n. infinitezimális elemekre. Vegyük tekintetbe mindenekelőtt ama körülményt, hogy mind a megtakarítási, mind az investíciós folyamatok folytonos (continuált, dinamikus) természetűek, hogy minden közgazdaságban naponta létesülnek új megtakarítások és eszközöltetnek új beruházások. Így, ha a séma egyszerűsége kedvéért, felveszünk 50 nemzetgazdaságot és évi 300 üzletnapot, a világgazdaság évi investíciója napi 50. évi 15.0000 „elemi takarékmennyiség“-re bomlik.

Induljunk ki már most a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlyi állapotából. Minden egyes elemi takarékmennyiség beruházása elméletileg kilengésbe kell, hogy hozza a stacionér egyensúlyban lévő nemzetközi fizetési forgalmat és meg kell, hogy zavarja mind az 50 fizetési mérleg egyensúlyát. Lássuk a részleteket! Minden

⁶ Leírásunkban implicite bennefoglaltatik az is, hogy a külföldi kölcsönöket — ha azokat a külföld valóságos megtakarításaiból s nem inflacionisztikus uton folyósítja — reálszolgáltatásoknak kell felfogni.

elemi takarékmennyiség beruháztatásából bizonyos fizetési forgalomtöbblet (Irving Fisher kifejezésével élve, bizonyos „gazdasági volumen“-többlet) fejlődik ki, s ezen additionális (hozzánövekvő) új fizetési forgalom egy része új nemzetközi fizetésekre fog esni. Minden egyes elemi takarékmennyiségből tehát új nemzetközi fizetések táplálkoznak. Általában véve nem tételezhető fel, hogy valamely elemi takarékmennyiségből táplálkozó új (additionális) nemzetközi fizetések egymással közvetlenül egyensúlyban legyenek, s így a nemzetközi fizetési forgalom már kialakult stacionér egyensúlyára a meglévő egyensúly minden megzavarása nélkül szuperponálódjanak. Minden elemi takarékmennyiség beruháztatása némileg megzavarja a nemzetközi fizetési forgalom meglévő egyensúlyát. Lássuk azonban a folyamat folytatását! A fellépett egyensúlyzavar, az előzőekben nagy részletességgel ismertetett elmélet szerint a paritásos váltoárffolyamok megtámadását s diszparitásos váltoárffolyamok felszínre vetődését eszközli. Most viszont működésbe lép a váltoárffolyamoknak ugyancsak részletesen tárgyalt visszaható és kiegyensúlyozó mechanizmusa. A diszparitásos váltoárffolyamok visszahatnak magára a világgazdasági progresszió menetére és pedig oly módon, hogy irányítólag befolyásolják a mindenkor rendelkezésre álló további takarékmennyiségek *hová* és *miképp* leendő beruháztatását. Hogyan hatnak vissza már most a beruházások megzavarta váltoárffolyamok a további beruházásokra, illetőleg ezeken keresztül magukra a nemzetközi fizetési mérlegekre? Vajjon a zavaró ok következménye (diszparitásos váltoárffolyamok) az okra való visszahatásában ez utóbbit (= egyensúlyi zavar) erősíteni vagy gyengíteni fogják-e?⁷ A felelet nem lehet kétséges. Ha valamely konkrét ország fizetési mérlegének egyensúlya a világgazdasági progresszió közepette megbomlott, ebben az országban, de a többi országokban is az oly beruházások fognak szorgalmaztatni, melyek a megzavarodott fizetési mérleget egyensúlyba segítik terelni s gátlólag fognak befolyásoltatni azokat, melyek a fizetési mérlegek egyensúlyát még jobban megzavarnák. Más szóval: az új beruházások a passzív fizetési mérlegű országokat új aktív tételekhez (p. o. exporttöbblet) az aktív fizetési mérlegű országokat viszont új passzív tételekhez (p. o. importtöbblet) segítik, s így a fejlődő fizetési mérlegeket egyensúlyozólag igyekeznek továbbhangolni. Nevezetesen a passzív fizetési mérlegű országokban, melyek passzív állapotba azáltal kerültek, hogy nemrég vettek fel nagyobb külföldi kölcsönöket, a növekvő kamattranszferkötelezettség folytán megnövekedett devizaigénylés a váltoárffolyamokat kedvezőtlenekre fordítja; ennél fogva a vizsgált országban bizonyos konjunkturája lesz az exportnak és dekonjunkturája az importnak. Természetes dolog, hogy ily körülmények között az új beruházások főként exportvállalatokba, s legkevésbé pedig importvállalatokba fognak fektettni, mert hiszen az új vállalkozások, új beruházások, a devizaárffolyamok akármily csekély diszparitásait is kiaknázni igyekeznek. A mondottaknak viszont inverzióját szemlélhetjük a hitelnyújtó országokban.

Látnivaló, hogy a váltoárffolyamok mechanizmusának a progresszív világgazdaságban is bizonyos alakító, idomító hatása van

⁷ L. a 3. sz. jegyzetet.

a nemzetközi fizetési forgalom továbbfejlődésére. *A progresszív világgazdaságban a váltóárfolyamok mechanizmusa, a maga fizetés-szóró mechanikájával*, a világgazdasági folyamatok felfejlődését, az új investíciókon keresztül, akként alakítja és idomítja, hogy a tet-szőleges országra nézve *az aktív és passzív tételek pari passu fejlőd-jenek, s hogy így a nemzetközi forgalom egésze is az egyensúly long trendjében fejlődjék tovább. A progresszív világgazdaságban a kül-földi kölcsönök automatikusan harcolják ki a maguk transzfer-képességét.*⁸

Kiséreljük meg már most egybevetni az elméletet a tapasztalati tényekkel!

Ha a nemzetközi pénzdynamikai rendszert valóban ily nagy-foku önszabályozóképesség jellemzi, méltán vethető fel az a kérdés,

* Leírásunkban egyenesen bennefoglaltuk az oszcilláció eszméje. Korántsem állítjuk azt, hogy ha valamely ország p. o. 6%-os kamatbázison 100 millió pengő külföldi hitelt vesz fel, a szükséges évi 6 millió pengő devizafluxus egyik napról a másikra kialakul. Hangsúlyozzuk, hogy csakis a matematikai értelemben vett főirányzatot (long trend) illetően lehet a fizetési mérleg egyensúly megmaradásáról szólni, s arról is természetesen csak akkor, ha a zavaró mellékkörülmények (autarchia és manipuláció, l. később) a váltóárfolyammechanizmus kiegyensúlyozó munkáját el nem fojtják.

Egyébként a stacionér jelleg matematikai fogalmához elválaszt-hatatlanul hozzátartozik a bizonyos határok között való *ingadozás* fo-galma. Stacionér folyamatok alatt az elméleti közgazdaságtanban, így a pénzkinetikában éppoly kevésbé értünk teljesen folyamatos áramlásot, mint a fizikában s kémiában sem. Más kérdés, hogy a pénzkineti-kában, ahol is a stacionér állapot kialakulásának matematikai premis-sái kevésbé tökéletesen vannak adva (v. ö. Rueff: Id. munka, Introduc-tion, Économie Politique, Science Statistique), mint a molekulák és az atomok mechanikájában, az ingadozások százalékosan nagyobbak. (V. ö. Rueff-nek a clearing-egyensúly ingadozásaira vonatkozó adatai-val, id. munka, V. feje.) Mindenképpen tulszigorunak tartjuk azonban a stacionér közgazdaság elméletével (vagy inkább fogalmával) szemben azt az ellenvetést, hogy stacionér folyamatok a közgazdaságban egyálta-lán nincsenek. (V. ö. Navratil Ákos: Közgazdaságtan, 1933, 19—20. old.)

Még kevésbé állítjuk azt, hogy a politikai tartozások transzfer-képessége is uno ictu, automatikusan kialakul (p. o. a jóvátételi tar-tozásoké). A politikai tartozások u. i. nem takarékmennyiségek átadá-sából erednek s így hiányzik mögöttük a takarékmennyiségek eloszlá-sának fent jellemzett kihangoló apparátusa. A tárgyalóasztal mellett el-vállalt, esetleg milliárdokat kitévő jóvátételi tartozás eo ipso még nem válik transzferképessé. Vajjon lehetséges-e azonban az, hogy a politikai járadéktranszfer utóbb mégis kialakuljon? Ha az évi járadék-részlet nem fantasztikusan nagy s a világgazdaság erősen progresszív főirányzatu s végül ha a világforgalom nagymértékben szabad, el tud-juk képzelni azt, hogy a váltóárfolyamok mechanizmusa a jóvátételi transzfertszolgáltatást is kihangolja. (A megnövekedő devizaigénylés ked-vezőtlenekre fordítja a devizaárfolyamokat, exportösztönzés, import-visszafejlődés, stb., stb.) Végül is lassan kialakulhat egy oly stacionér állapot, melyben az egyik ország a másiknak rendszeres adófizetője. Ily helyzetek a valóságban tényleg ki is alakulnak, p. o. gyarmat és anyaállam között. De bizonyos határon felül, ha a folyó politikai tar-tozások a fizetési mérleg meglévő kereteihez képest aránytalanul na-gyok, a természetes kihangolódás már nem tud kialakulni s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a fizetési mérleg mesterséges kihangolása iránti törekvés még kevésbé vezet eredményre.

miért zavarodhatott meg mégis oly nagy mértékben a nemzetközi fizetési forgalom egyensulya az utolsó tíz év során? A felelet csupán úgy hangozhatik, hogy a fizetési forgalom nemzetközi egyensulyát az utolsó tíz év során a *mellékkörülmények* zavarták meg. Az utolsó tíz év során nem voltak megvalósulva u. i. ama feltételek, melyek mellett a váltóárfolyamok mechanizmusa eredményesen működni képes. A váltóárfolyamok fizetésszóró mechanikája u. i. hallgatólag előfeltételez két körülményt, nevezetesen a *nemzetközi fizetési forgalom szabadságát* (1), s a *devizaárfolyamok kialakulásának szabadságát*. (2.)

1. Ami a nemzetközi fizetési forgalom szabadságát illeti, ez utóbbit kvantitatív adattal jellemezhetjük. A nemzetközi fizetési forgalom annál inkább tekinthető szabadnak, a világ totális fizetési forgalmának minél nagyobb része esik a nemzetközi, s minél kisebb az egyes országokon belüli belföldi fizetésekre. A nemzetközi fizetések és a világgazdaság totális fizetési forgalmának hányadosa — ha úgy a számlálót, mint a nevezőt, azonos időtartamra, p. o. egy évre vonatkoztatjuk — a pénzdynamikai folyamatok nemzetközi szabadságfokát juttatja kifejezésre. E hányados százalékos alakra is hozható Ötszázalékos szabadságfok, a dolog természetének megfelelően, a pénzdynamikai folyamatok nagyobb nemzetközi szabadságát jelenti mint p. o. egy háromszázalékos szabadságfok. Nyilvánvaló, hogy a kevésbé autarchizált világforgalomnak nagy, az autarchisztikus világforgalomnak kisebb szabadságfok felel meg.⁹

⁹ Tegyük fel, hogy a világ összes pénzmennyisége 100 milliárd egység, a forgalmi sebesség 40. A totális évi világforgalom példánkban 4 billió. Ennek bizonyos része a nemzetközi forgalomra esik. E részt megkapjuk úgy, hogy valamennyi ország nemzetközi fizetési mérlegeinek vagy aktív, vagy passzív oldalait összegezzük. Ha az így nyert összeg p. o. 200 milliárd, a szabadságfokot a

$$\frac{200 \text{ milliárd}}{4 \text{ billió}} = \frac{5}{100}$$

hányados méri. A szabadságfok százalékosan kifejezve 5%. A fizetések 95%-a esik a belföldi és 5%-a a nemzetközi fizetésekre. Az autarchia a szabadságfokot csökkentti, a forgalmi szabadság növeli.

„Transzferegyensúly és transzferválság“ c. id. tanulmányunk 33-ik oldalán a szabadságfokot konkrét országra vonatkoztattuk. Értettük alatta egy konkrét országra nézve a nemzetközi fizetések (= a fizetési mérleg egyik oldala) s az összes fizetések hányadosát. Az általános nemzetközi pénzdynamikai szabadságfok az egyes közgazdaságokat jellemző individuális szabadságfokokból bizonyos, jelen dolgozatunkban nem részletezhető, ponderált átlagosítás alapján számítható ki.

Stochastikus szabadságfoknak nevezhetjük a nemzetközi pénzdynamikai szabadság azon fokát, mely az esetben alakulna ki, ha a nemzetközi fizetések teljesen ideálisan stochastikus feltételek mellett szóródnának szét. Rendkívül tanulságos volna numerikusan ismerni úgy a stochastikus, mint a valóságos szabadságfokot; a kettő közötti viszony u. i. élesen világítana rá az autarchiának a stochastikus feltételeket elnyomó hatására. Ugyancsak tanulságos volna ismerni — per analogiam — a bankclearingfolyamatok valóságos és stochastikus szabadságfokát, továbbá az ezek között mutatkozó diszparitást. Ez utóbbi nyilván sokkal csekélyebb, mint a nemzetközi forgalom esetében, tekintettel arra, hogy a normális bankclearingforgalomban nincsenek hasonló szóródási korlátok (l. később, 272. old.).

Önmagától értetődik, hogy a váltóárfolyamok fent jellemzett mechanizmusa csupán nagy szabadságfok mellett képes eredményesen dolgozni, azaz egyensúlyozni. Ha u. i. a szabadságfok s vele a világforgalom abszolút összege aránylag kicsiny, a váltóárfolyamok mechanizmusa mintegy még van bénítva, fizetésszóró hatását csak nehezkésen, nevezetesen a nemzetközi fizetési mérlegeknek erősen lezsugorított kereteiben képes kifejteni. A fennálló korlátozások miatt a szórásnak csupán egyik iránya szabad, csupán a nemzetközi pályákon lebonyolódó fizetések irányíthatók át szabadon belföldi fizetésekké. Ellenben a másik irányban való szórási lehetőség, nevezetesen a belföldi fizetéseknek nemzetközi pályákra való átirányítása hatalmas gátlást szenved a nemzetközi forgalom különböző korlátozásai okából. *Mechanizmusunk tehát csak sántítva dolgozhatik*, csupán egyik mozdulatát képes szabadon végezni, másik mozdulata, az autarchizálás fokának megfelelőleg, kisebb-nagyobb mértékben még van bénítva.

2. Lássuk a váltóárfolyammechanizmus szabad működését gátló másik fontos körülményt!

A váltóárfolyamok mechanizmusának, ha lehet, még fokozottabb gátlását eszközli az autarchizmus miatt már passzívra fordult fizetési mérlegek, illetőleg a kedvezőtlen devizaárfolyamok külföldi kölcsönök segítségével történő rendszeres manipulálása. Ha a fizetési mérleg hiányainak rendezésére új és új külföldi kölcsönök vétetnek fel, e manipuláció mintegy elfojtja a váltóárfolyamok fizetésszóró mechanizmusának azt a maradék energiáját is, mely az autarchisztikus világberendezkedés közepette még érvényesülni kívánna. *Ha u. i. a manipuláló szerv a devizaárfolyamokat semminemű hullámzásba nem hagyja jönni, természetsszerűleg el fognak maradni mindama hatások, melyek éppen az árfolyamhullámzusból táplálkoznak, nevezetesen a tér- és időbeli kiegyensúlyozó fizetésszórás.* Részletelesen láttuk, hogy éppen a devizaárhullámzás váltja ki a kiegyensúlyozó erőket. A rendszeres manipulációra alapított devizapolitika hasonlítható a beteg mérőben tüneti kezeléséhez, hozzáfűzve e hasonlathoz még azt, hogy jelen esetben a tüneti kezelés a szervezet ellenméregtermelését is elfojtja. Ha valamely ország fizetési mérlege 8—10 éven át rendszeresen passzív s a hiány folytonosan újabb és újabb külföldi kölcsönökből fedeztetik, s czenközben a diszparitásossá feszülni törekvő devizaárfolyamok a paritásos színvonalon rendszeresen stabilizáltatnak, e művelet a váltóárfolyamok működését elfojtja s a mechanizmust tétlenségre kárhoztatja. Ez az időtartam pedig bőségesen elégséges ahhoz, hogy valamely ország gazdasági továbbfejlődése teljesen káros irányba terelődjék, p. o. ott — in the long run — az import fejlődjék az export helyett.

*

Stochastikus kiegészítés. A fizetési mérleg egyensúlyozódásának a váltóárfolyamok mechanizmusára alapított magyarázata bizonyos szempontból kiegészítésre szorul. A váltóárfolyam-mechanika csupán a devizaárfolyamok és a fizetési mérleg kölcsönhatását, a fizetési mérlegzavar automatikus korrekcióját magyarázza, de nem magyarázza azt, hogy ezenfelül még fennáll bizonyos *alaptendencia* is a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlya érdekében. Már pedig nem elég magyarázni azt, hogy a megzavart egyensúly miért igyek-

szik automaticæ helyreállani. hanem meg kell magyaráznia azt is, hogy a fizetési mérleg ab ovo (megzavartatása előtt) miért volt egyensúlyban?

A fizetési mérleg-egyensúly ezen alaptendenciáját a *nagy számok törvényei* segítségével lehet megérteni. E magyarázatot jelen tanulmány keretében azonban csak sematikusán áll módunkban vázolni.

Adva vannak a $T_1, T_2, T_3 \dots T_n$ volumenű¹⁰ közgazdaságok, rendre $M_1, M_2, M_3 \dots M_n$ pénzmennyiségekkel, melyekhez rendre $V_1, V_2, V_3 \dots V_n$ forgalmi sebességek tartoznak. Tisztán valószínűségi számítási alapon fel lehet deríteni azt, hogy a fizetések összforgalma ($M_1 \cdot V_1 + M_2 \cdot V_2 + M_3 \cdot V_3 + \dots + M_n \cdot V_n$) hogyan fog *valószínűleg* eloszolni tiszta belföldi, másfelől nemzetközi forgalmakra az egyes országok között? Az I. közgazdaságban levő tetszőleges pénzegységről mindössze annyit tudunk, hogy egy év alatt V_1 számú pénztáron fut keresztül, de nem tudjuk azt, melyek lesznek azok a konkrét pénztárak, melyeken a konkrét pénzegység végig fog futni. (Ha ez utóbbi körülményt is ismernék, „asztronómiai“ pontossággal tudnók felépíteni a rendszer működését. V. ö. „asztronómiai“ pénzelmélet.¹¹) Mindez áll, mutatis mutandis, a többi közgazdaságról és a bennük található pénzegységekről is. A konkrét pénzegységek individuális pályáit nem ismerjük, az azokat meghatározó individuális hatóokok felől semmi többet nem tudunk, mindössze annyit, hogy az egyes közgazdaságokban mennyi a pénzegységek időegységenkénti pénztárközi helyzetváltozásainak átlagos száma. (Forgalmi sebesség.) Nemtudásunkat ugy is kifejezhetjük, hogy a pénzmozgások szétszóródása a *véletlenre* van bízva. Már pedig a véletlennek is megvannak a maga törvényei, az u. n. „statisztikai“ törvények. A statisztikai törvényeknek a pénzkinetika körében való érvényesülésére annál is inkább lehet számítanunk, mert e törvények különleges érvényesülési feltételei a tárgyalt jelenségkörben meglehetősen nagy mértékben adva vannak. Nevezetesen nagy a tömegmozgalomban résztvevő egyedek (molekulák, pénzegységek) száma, másfelől az individuális elmozdulások nem állanak központi irányítás alatt, hanem egyedi erők (a „véletlen“) játékára vannak bízva.

Kísérreljük meg a statisztikai eljárást a pénzmozgásokra alkalmazni. Évégből kívánatos lesz gondolatban bizonyos *stochastikus sémát* szerkeszteni, melyek a vizsgálatunk tárgyát képező, véletlenre bízott molekuláris szóródások tanulmányozhatók.¹² Képzeliünk igen nagy számban urnákat (sok milliónyit) s igen nagy számban

¹⁰ A gazdasági volumen fogalmát ugyanabban az értelemben használjuk, mint *Irving Fisher*. V. ö. a „trade-index“ fogalmával. „indice d'activité des échanges“, *Rueff*: Id. munka II. fej.

¹¹ L. a szerző „A kinetikai pénzelmélet rövid alapvetése“ (Közgazdasági Szemle, 1932. évi 2. sz.) c. dolgozatának 1. §-át.

¹² Ami a golyóséma ujszerűségét és merészségét illeti, utalunk arra, hogy bizonyos — bár távolról sem ennyire általános — urnaséma már *Knut Wicksell*: *Geldzins und Güterpreise* (1898) c. munkájának függelékében is szerepel. Wicksell megfontolásai egy elszigetelt pénztár állományának ingadozásaira vonatkoznak, míg a mi sémánk *valamennyi pénztár együttes kinetikájára*.

A séma részletes matematikai rendszerét külön dolgozatban kívánjuk nyilvánosságra hozni.

golyókat (sok milliárdnyit). A golyók az urnák között mozgásokat végeznek, nyitva hagyjuk, mily erők hatása alatt. E mozgásokról nagy általánosságban mindössze annyit tudjunk, hogy azok oly körülmények között eszközlődnek, melyek mellett *a nagy számok törvényeinek* érvényesülésére számítani lehet. E mozgásunkat illetőleg közelebbi tudásunk mindössze azon általános állapotadat ismeretére szorítkozzék, mely megadja, hogy az egyes golyók időegységenként átlag hányszor végeznek urnaközi helycserét. (Ezen állapotadatot a golyók forgalmi sebességének hívhatjuk.) Nem tudjuk azonban azt, hogy a golyók mely konkrét urnákon keresztül cikázva végzik e helyváltásaikat. Ha ismeretünk erre is kiterjedne, mintegy „asztronómiai“¹³ pontossággal ismernők a rendszer működését. Nemtudásunkat ugy is fogalmazhatjuk, hogy a golyók helyváltoztatásainak irányai a *véletlenre* bízotnak.

Induljunk ki már most a golyók egy egészen tetszőleges eloszlásából. Kérdés, *hogy fog a golyómozgalom lefolyni, térben és időben minő golyóeloszlások fognak érvényesülni?* Az előadott feltevések éppen elegendők ahhoz, hogy azok alapján a rendszer működésének globális alakulására nézve valószínűségyszámítási alapon számítások legyenek végezhetők. Le lehet vezetni nevezetesen azt, hogy a golyók állandó mozgalma közepette *kialakul bizonyos stacionér állapot*, mely állandósul és megmarad. *A stacionér állapot voltaképp nem más, mint az urnák közötti legvalószínűbb golyóeloszlások csaknem szakadatlan sorozata.* E stacionér állapot tanulmányozásából számos érdekes részleteredmény folyik a golyómozgások tér- és időbeli eloszlását illetően. E részleteredmények közül legérdekesebb szempontunkból a következő: Ha az összes („n“ számu) urna közül kiragadunk „k“ számu urnát s ezekből gondolatban egy urnakomplexumot képezünk, *az ezen urnakomplexum által tartalmazott összes golyóállomány változatlan igyekszik maradni, annak ellenére, hogy a vizsgált urnacsoportba folytonosan lépnek be golyók s lépnek is onnét ki.* A golyóállomány ezen megmaradási tendenciája a folytonos beáramlások és kiáramlások közepette igyekszik érvényesülni s a beáramló golyók száma egyensúlyt igyekszik tartani a kiáramló golyók számával. Az urnakomplexum tartalmazta golyóállomány *dinamikus egyensúlyáról* szólhatunk. A konkrét urnák tartalmazta, valamint az egész urnacsoport által tartalmazott golyók egyedileg folyton változnak, miközben az urnacsoport tartalmazta összes golyóállomány alig változik. Ezen ingadozás határai is valószínűségyszámítási alapon tanulmányozhatók. Minél nagyobb az urnacsoport urnáinak s minél nagyobb az egész rendszerben jelenlevő összes golyók száma, s minél nagyobb végül a golyók forgalmi sebessége, annál stacionérből alakul ki, annál tökéletesebb az előbb említett dinamikus egyensúly.

E vázlatosan jellemezett urnaséma magyarázni és érzékeltetni alkalmas a nemzetközi fizetési mérlegegyensúly jelenségeit. Az urnasémában a golyók pénzegységeket, az urnák pénztárakat, az „n“ urna összessége a világgazdaság összes pénztárait, a „k“ számu urnából képzett csoport egy konkrét közgazdaság pénztárainak összességét, az urnaközi golyómozgások fizetéseket, végül az urnacsoport-

¹³ L. a 11. sz. jegyzetet.

ból történő kilépések külföldre, az urnacsoportba történő belépések külföldről belföldre történő fizetéseket szimbolizálnak. Mit jelentsen a „k“ urnából képzett csoport folyton-folyvást fluktuáló golyóállományának „dynamikus“ egyensulya? Nyilván a „k“ számú pénztárból összetevődő közgazdasági nemzetközi *fizetési mérlegének egyensulyát*. Valamely ország fizetési mérlegének egyensulya nem más, mint az illető országba a külföldről az időegység alatt folyamatosan beáramló s az oda folyamatosan visszaáramló pénztömegek egyensulya. (A nemzetközi fizetési mérleg kinetikai fogalma.) A fizetési mérleg egyensulya is dynamikus egyensuly, jelenti nevezetesen egy ország pénzállományának a külföldre történő pénzkiráramlások s a külföldről történő pénzbeáramlások közepette kialakuló megmaradási törekvését. Minden nemzetgazdaságba a külföldről állandóan áramlanak be pénztömegek, s onnét áramlanak is vissza a külföldre. Az u. n. stacionér állapotban e beáramlások egyensulyt tartanak a kiáramlásokkal. *A fizetési mérleg ezen egyensulya önként törekszik kialakulni a fizetéseknek a véletlenre bizott belföldi és nemzetközi, továbbá időbeli szétszóródása után. A fizetési mérlegegyensuly statisztikai megnyilvánulás, a nagy számok törvényeinek következménye. Allításunkat még ugy is kifejezhetjük, hogy a nemzetközi fizetési forgalom egyensulya a nemzetközi fizetési forgalom legvalószínűbb állapota.* A fizetések a világgazdaságban, sokszázmilliónyi gazdasági alany egyedi cselekvéseiből bontakozván ki, akként igyekeznek az egyes nemzetgazdaságok között, továbbá időbelileg szétszóródni, hogy valamennyi nemzetgazdaságra nézve a nemzetközi fizetési mérleg egyensulyba helyezkedjék.

A fizetési mérlegegyensuly ezen stochastikus magyarázatából fontos következtetések vonhatók le. A fizetési mérlegek természetes egyensulya és egyensulyozódása csupán akkor alakul ki, ha és amennyiben a nagy számok törvényeinek sajátos érvényesülési feltételei, az u. n. „stochastikus“ előfeltételek, valóban adva vannak. Ide tartozik legfőként az a követelmény, hogy *a fizetések szétszóródása tényleg a véletlenre bizassék.* A fizetések szétszóródásában nem szabad kevés számú, központi hatóoknak vezérszerepre szert tennie. Ily körülmények között u. i. a stacionér állapot igen erős ingadozásokba juthat, sőt teljesen ki is hagyhat. Ily helyzet áll elő akkor, ha a fellépő mesterséges és központi beavatkozás oly természetű, hogy a fizetéseket nem engedi szabadon nemzetközileg szétszóródni, hanem azokat következetesen az egyes országok belföldi forgalmára igyekszik minél inkább koncentrálni. Ily törekvést képvisel lényegileg az autarchia, mely nemzetközi pénzdynamikai szempontból véve nem más, mint *a fizetéseknek meghatározott területekre* (pénztárcsoportokra, belföldi forgalomra) való koncentrált összerelése. Éppen ezért, *minél autarchikusabb egy gazdasági egység, annál kevésbé stacionér annak nemzetközi fizetési forgalma.* Valószínűségsszámítási alapon nyugvó sematizálás után kimutatható továbbá az az igazság is, hogy az autarchistikus berendezkedés a nemzetközi fizetési forgalom stacionér jellegét annál kevésbé zavarja (annál kisebbek a stacionér állapot valószínű ingadozásai), minél nagyobbak a szóbanforgó gazdasági egységek. (Minél nagyobb számú urnából képziünk urnakomplexumot.) Ezek szerint valamely nagyobb gazdasági terület külföldi fizetési forgalmának stacionér jellegét az autarchizálás annál kevésbé veszélyezteti, minél nagyobb a szóbanforgó

gazdasági egység. Az Amerikai Egyesült Államok p. o. erősebb autarchiát engedhetnek meg maguknak, mint p. o. Magyarország.

A nemzetközi fizetési mérlegek stochastikus elméletét nagyban megvilágítani alkalmas egy a belföldi pénzdynamikából vett strukturanalógia, nevezetesen a *bankclearingegység analógiája*. Tapasztalat szerint a clearingforgalom rendjén a konkrét bankba irányított (napi, heti, havi) beutalások egyensúlyt igyekeznek tartani az onnét a többi clearingbankba irányított (napi, heti, havi) kiutalásokkal. Minden bankár számít a gyakorlatban arra, hogy a forgalomhoz képest aránylag csekély (napi, heti, havi) egyenlegek fognak kivetődni, miért is aránylag kis készpénztartalék elégséges ahhoz, hogy a clearingbank a clearingforgalom rendjén fizetőképes maradjon. Az analógiában a bankoknak az egyes nemzetgazdaságok a beutalásoknak („in-clearing“) a fizetési mérleg aktív oldala, a kiutalásoknak („out-clearing“) az utóbbinak passzív oldala, a bankclearingforgalom egyensúlyának, a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlya (= a nemzetközi pénzdynamikai egyensúly) felel meg. A most vázolt analógia több mint hasonlatosság, az *strukturanalógia*. Mindkét esetben u. i. a fizetések tömkelegéből a nagy számok törvényei dolgozzák ki a stacionér állapotot. Nevezetesen a bankclearingforgalom esetében a girális fizetések szétszóródásával, az u. n. „girális“ pénzegységek mozgásaival állunk szemben s az urna-séma — eadem ratione — ezekre is alkalmazható. A stochastikus levezetés értelmében a konkrét bank folyószámlaállományának állandónak kell maradnia és pedig akként, hogy a mindenkori beutalások egyensúlyt igyekeznek tartani a mindenkori kiutalásokkal.

Érdekes meggondolni azt, hogy a világforgalom mai állapotában a clearingegyensúly tökéletesebben érvényesül, mint a nemzetközi fizetési forgalom egyensúlya, t. i. az ingadozások százalékosan kisebbek¹⁴ s egymást in the long run mindenkor kiegyenlíteni törekcsenek. Pánikok, valamint bizalmi válságok esetének kivételével soha sincsen példa arra, hogy valamely konkrét clearingbank folyószámlaállománya vagy annak csupán egy jelentékeny hányada is a clearingforgalom rendjén elfolyjék más bankokba. Azt lehetne hitni, hogy a stochastikus előfeltevések a nemzetközi viszonylatban tökéletesebben valósulnak meg, mint a belföldi clearingforgalomban, tekintettel a nemzetközi forgalomban résztvevő pénztárak (folyószámlák), valamint a pénzegységek nagyobb számára. Azt lehetne elvárni, hogy a nemzetközi fizetési forgalom stacionérebbsen alakuljon, mint a belföldi bankclearingforgalom. Hogy ez még sincsen így, csupán arra a körülményre vezethető vissza, hogy az autarchizálás horribilis mértékben csökkentvén a nemzetközi forgalom szabadságfokát, rendkívül erősen bénítja a nagy számok törvényeinek érvényesülését. E körülmény hozza létre viszont azt a paradox jelenséget, hogy a valószínűségi törvény nagyobb felületeken jóval kevésbé tökéletesen érvényesül, mint kisebb felületeken. A bankclearingforgalomban hasonló szabadsággátlás, mely a girális fizetések szóródását központi módon ennyire parancsolólag korlátozná, adva nincsen.

Útalunk egy második strukturanalógiára is, nevezetesen az „interlokális fizetési mérlegegyensúlynak“ nevezhető jelenségre.

¹⁴ V. ö. *Rueff*: Id. munka, Introduction.

Kézenfekvő, hogy valamely nagy város fizetési mérlege is (értve ez utóbbi alatt egyrészt a nagyváros, másrészt az ország többi része között lebonyolódó kétirányú pénzforgalmat) egyensúlyra törekszik. Az ily belső fizetési mérlegeket „interlokális fizetési mérlegek”-nek nevezhetjük. Az interlokális fizetési mérlegek is egyensúlyra törekszenek. (E megállapításunk külön statisztikai igazolás nélkül is prima facie egybehangzik a tapasztalattal. Ha u. i. valamely nagyvárosra nézve a be- és kiáramló pénzek in the long run nem igyekeznének egyensúlyt tartani egymással, a szóbanforgó nagyvárosnak el kellene veszítenie egész pénzállományát, illetőleg az egész ország pénzállományának oda kellene összetódulnia. Ily pozitív vagy negatív torlódásokat észlelni lehetne.) Az interlokális fizetések ezen egyensúlya is a nagy számok törvényeinek köszönhető. A pénzmozgások *legvalószínűbb*, jelen esetben belföldi szétzóródása ismét azt eredményezi, hogy a beáramlások egyensúlyt tartanak a kiáramlásokkal.

Különösen figyelemre méltó az a körülmény, hogy az interlokális fizetési mérlegegyensúly a belföldi közgazdaság progressziója, már mint a megtakarítási és az investíciós folyamat közepette is megmaradni, kihangolódni igyekszik. Lehetséges p. o., hogy a megfigyelt nagyváros az ország többi részeinek túlnyomórészt adója az ország többi részeiben mindenkor keletkező takarékmennyiségek állandó befogadása folytán. Az interlokális fizetési mérlegegyensúly a megtakarítási és a beruházási folyamatok közepette akként igyekszik kihangolódni, hogy a vizsgált nagyváros folyamatos kamattartozását folyamatos szolgáltatástöbblet alakjában állandóan kiszolgáltatni, másfelől az ország többi része ezen szolgáltatástöbbletet stacionér rendszerességgel befogadni legyen képes. Látnivaló tehát, hogy az *interlokális* (nem csupán a nemzetközi) *transzferképesség is automatikusan hangolódik ki*.

Ha a végkövetkeztetés levonhatása érdekében átgondoljuk azt a körülményt, hogy a nagy számok törvényei a stacionér egyensúlyokat a belföldi pénzdinamikában mily nagyfokú tökéletességgel hangolják ki.¹⁵ kétszeres elégedetlenség kell, hogy elfogjon minden

¹⁵ Természetesen csak első közelítésben lehet azt állítani, hogy a belföldi pénzdinamikában ideálisan stochastikus feltételek vannak adva a pénzmozgások szétszóródására nézve. Számos ellenkező mozzanat ötlük tüstént szembe; nevezhetjük ezeket „astochastikus” (aprobabilistikus) mozzanatoknak.

1. A *pénzmozgások nagy részének állandósult pénzpályákhoz való kötöttsége*. P. o. A évtizedeken keresztül állandó vevője B-nek. Ha a közgazdaság állandósult pénzpályákhoz kötött évi pénzforgalmát a totális pénzforgalomhoz viszonyítjuk, oly jellegzetes, a gazdaságtudomány szempontjából is nagy fontossággal bíró hányadoshoz jutunk, mely mintegy a *pénzforgalom permanenciafokát* fejezi ki.

A magas permanenciafok astochastikus mozzanat jellegével bir ugyan, hatása mégis *kivételesen* az, hogy a pénzforgalmat stacionerebbé idomítja, mint aminő az teljesen stochastikus fizetésszóródás mellett volna. A kialakult és állandósult gazdasági kapcsolatok (pénzpályák) rendszere nagy mértékben fokozza a gazdálkodás biztonságát és folyamatoságát. Ez különben a mindennapi életben teljesen nyilvánvaló. A kereskedők legstacionerebb pénzforgalmát a szerződési uton sokszor hosszú időre előre lekötött forgalom képviseli.

2. Földrajzi távolságok. Példa: A budapesti lakos napi kenyérszük-

gazdaságpolitikust a nemzetközi transzferválság ma uralkodó zavarainak láttára. *Az egyensúlyi zavarok éppen ott tobzódhatnak a legerősebben, ahol is az egyensúly természetes alapjai a legjobban volnának adva*, s azért tobzódhatnak a legerősebben, mert a természetes erőket mesterséges beavatkozások fojtják el. E sorok írója úgy véli, hogy az autarchiák lassu lebontása a fizetések egy új, a nemzetközi egyensúlyt mindjobban megközelítő szétszóródásához vezetne s a javulást oly gazdasági szemlélet uralomra jutásától reméli, melynek irányelve az a felismerés, hogy *stacionér világforgalom csupán nagy és kevésse elzárkózó gazdasági területeken lehetséges.*

Pikler Endre.

A paprika-termelés újabb szabályozása.

A termények forgalombahozatalánál a *márka* megjelöli az áru származási helyét és biztosítja a vevőt, hogy általa ismert minőségű elsörendű árut kap. A márkázás történhetik állami ellenőrzés mellett, de a termelők is megállapodhatnak márka alkalmazásában s annak ellenőrzéséről maguk gondoskodnak. A *paprika állami márkával kerül forgalomba*, az örölt paprikát állami közegek vizsgatják meg és minősítik. Ez a minősítés és márkázás azonban nincs a forgalombahozók teszésére bízva, nem fakultatív, hanem annak biztosítása végett, hogy kizárólag hamisítatlan és kifogástalan minőségű paprika kerüljön forgalomba: *a paprika minősítése közhatalmi intézkedéssel kötelezővé van téve.*

Minősítés és márkázás nélkül tehát paprikaörleményt sem a külföldre, sem a belföldön forgalomba hozni nem szabad.

A kötelező minősítést először 1919-ben rendelték el (1919. évi 4652. M. E. sz. kormányrendelet). A nagykereskedelmi forgalomba kerülő paprikaörlemények minősítését már 1918-ban bevezették, de csak 1919-ben rendeltetett el, hogy minden paprikaörleményt, amint a malomból kikerül, minősíteni és a zsákokat ólomzárolni (plomválni) kell. E nélkül paprikát forgalomba hozni nem szabad. Ezt megelőző időben a paprika hamisítása tilos volt ugyan s az 1895. évi XLVI. t.-c. alapján büntetés alá esett, ennek ellenére azonban a hamisítás nagyon el volt terjedve, mert haszonnal járt és a hamisítók oly ügyesen dolgoztak, hogy a legtöbb hamisítás csak górcsővi vizsgálattal vagy vegyészeti úton volt megállapítható. Legtöbbször tengeriliszttel vagy buzaliszttel keverték a paprikát.

A *paprikaminőségek* meghatározásánál az idők folyamán sok

ségletét semmiesetre sem szerzi be Miskolcraól. Budapestnek napi kenyérvásárlásra eső napi pénzforgalma Budapestre van összeterelve, ami némileg az autarchiához hasonló jelenség. Minden város lakossága az ott lakó pékek által süített kenyeret fogyaszt.

3. Az évszakok fizeteskonzentráló hatása. A szücsök pénzforgalma az őszi és téli, a nyári vendéglősöké a nyári hónapokra koncentrálódik.

A 2. és 3. alatt felsorolt astochastikus mozzanatok az összképet csak kis mértékben befolyásolják, v. i. nagyszámu astochastikus mozzanat találkozása ez utóbbiak paralyzálódását eredményezi.

4. Pánikok, bizalmi válságok stb. Ezek is oly központi hatóokok, melyek egyébként szétszóródní törekvő pénzmozgásokat — mint Maxwell démonja a gázmolekulákat (v. ö. Rueff: Théorie des phénomènes monétaires, v. ö. 122—125. old.) — egyenirányusítani képesek. P. o. valamennyi folyószámla-letéttulajdonos bizalmi okokból ugyanabba a bankba kívánja letéjét áttérlni.

változás történt. A háboru előtt az I., II. és III-rendű, továbbá a merkantil (kereskedelmi) paprikaelnevezések voltak ismeretesek. A háboru alatt, 1917-ben, a paprikatermés zár alá helyezésekor kimondatott, hogy a paprikaőrlemények csak háromféle minőségben hozhatók forgalomba: 1. édes, amely megfelelt az eddigi I. minőségnek, 2. erős, amely megfelelt az eddigi II. és III. minőségnek és 3. merkantil, amely megfelelt az eddigi IV. minőségnek. Az első csoportba tartoztak azok, amelyek előbb: édes, édesnemes, csemege, félédes, gulyás elnevezés alatt, a másodikba tartoztak azok, amelyek: rózsá-, király-, magcsörme-paprika név alatt szerepeltek a forgalomban. A fentebb már idézett 1919. évi 4652. M. E. sz. rendelet ötféle minőséget állapít meg: 1. édesnemes, 2. félédes gulyás, 3. rózsá. 4. erős, 5. kereskedelmi paprika. A ma is érvényben levő 1922. évi 83.000. sz. földmívelésügyi miniszteri rendelet szerint elsősorban vannak különlegességek és pedig édesnemes és félédes gulyáspaprika, továbbá: I. rendű (rózsá), II. rendű (erős), III. rendű (kereskedelmi) paprika.

A paprikaőrlemény a fűszerpaprika (*capsicum anicum*) száraz hüvelyéből és magjából készül. Egészen más az étkezési paprika, amelynek termése elfogyasztásra nagyon jó, de nincs semmi ereje, sem zamatja és így fűszernek nem alkalmas.

A különlegességek, valamint az elsőrendű minőségek készítésére kizárólag kierezett, kocsányától, csészéjétől és csujájától megszabadított száraz paprikacsövek, valamint száraz mag használhatók fel. A fentemlített rendelet részletesen körülírja, hogy az egyes paprikafélések készítésére milyen minőségű paprikatermést és annak milyen alkatrészeit kell felhasználni. Nagyon fontos tehát az őrlésre kész féltermék minősége. Erre való tekintettel elő van írva, hogy a paprikakülönlegességeknek (édesnemes, félédes gulyás) előállítására szánt félterméket már az őrlést megelőzőleg is ellenőrzi az illetékes vegyvizsgálóállomás kiküldötte.

Az őrlésre elkészített féltermék azután a malomba kerül. Paprikát csak az a malom őrlhet, amelynek erre engedélye van. Az egyes tételek megőrléséhez pedig tanusítvány kell, amelyet annak, aki őrltetni akar, az illetékes községi előljárástól kell megszereznie. A malom az őrlési tanusítványokat átveszi s rávezetve az őrlés megtörténtét, hetenként beküldi az illetékes vegyvizsgálóállomásnak.

A megőrölt tétéleket a vegyvizsgálóállomás kiküldötte minősíti, a paprikaőrleményt tartalmazó zsákokat beköti, a minősítőbárcaát a zsinogre felfüzi s a zsinoget ólomzárral (plombával) ellátja. A minősítőbárca különböző színű a paprikafajták szerint, rajta van a vegyvizsgálóállomás címe, a minősítés helye és ideje, maga a minősítés s a vegyész aláírása. A paprikaminősítésnél a különlegességek közé vagy az egyes osztályokba való sorolásnál paprikajelleminták szolgálnak irányadóul. Ezeket a jellemintákat minden hónapra az evégből Szegeden és Kalocsán szervezett bizottságok állapítják meg. A paprikaminőségek ugyanis évjáratok és időszakok szerint különböznek; ezért kell egy átlagos mintát megállapítani, amely a minősítésnél alapul szolgál. Ha a fél a vegyvizsgálóállomás minősítésével nincs megelégedve: ehhez a bizottsághoz fellebbezhet.

A minősítéssel 1919 óta csak a szegedi és kalocsai vegyvizsgálóállomások vannak megbízva, mert itt vannak a fő paprikatermelő vidékek. A más vidékeken termesztett paprikából készült őrle-

ményeket is csak ez a két vegyvizsgálóállomás minősítheti. A paprikaörlőmalmok — ahol a minősítés történik — majdnem mind Szegeden és Kalocsán vannak. Ezen kívül csak egy-kettő található (Nagymágocs, Dorozsma, Szentmihálytelek) és ide is a fentemlített vegyvizsgálóállomások kiküldöttei járnak ki minősítés végett.

Az egész eddigi rendszer abból a természeti adottságból indul ki, hogy a legjobb minőségű paprika Szegeden és Kalocsán terem, tehát ide összpontosultak a paprikatermelés ellenőrzését és előmozdítását célzó intézkedések. Nagy jelentősége van ennek a kivétel szempontjából is, mert a szegedi és kalocsai paprika olyan specialitás, mint például a tokaji bor és ennek kitünő minőségét nem szabad lerontani, mert különben megszűnik a hırneve és versenyképessége a spanyol paprikával szemben.

Az exportált paprikamennyiséget nagy átlagban évi 10.000 métermázsára tehetjük. Legnagyobb az export Amerikába és Ausztriába. A legjobb minőségű paprika ára jelenleg kg-ként 3—3,5 pengő, de ez kivételesen jó ár. Ha a közepes árat 2 pengőre tesszük akkor is az export értéke 2 millió pengő, ami már tekintélyes összeg s ehhez jön még a belső forgalomba kerülő paprika, amely jó termés esetén több mint az exportált mennyiség.

A paprika nagyon sok embernek ad munkát és keresetet. Elsősorban a termelőknek. Ezek száma Szegeden és Kalocsán legalább 10.000-re tehető s így a családtagokkal együtt mintegy 40.000 ember él a paprikatermelésből. Azután jönnek a kikészítők, akik a paprikahüvelyeket megszáritják, a hibás részekről megtisztítják, a kocsánytól, csészétől, csumától megszabadítják, dögölik, megrostálják: egy szóval előkészítik a malomban való megörlésre. Ezt a kikészítést a termelők is elvégezhetik, de vannak, akik csak kikészítéssel foglalkoznak s ezek száma 6—700-ra tehető. Azután jönnek a malmok, amelyek örlési díjat kapnak, végül a kereskedők, akik a paprikaörleményeket forgalomba hozzák a belföldön és külföldön.

Azt az eddigi helyzetet, mely szerint a paprika termelése majdnem kizárólag Szeged és Kalocsa vidékén történik, alapul vette és hatósági védelemben részesíti a folyó évben kiadott 1890. M. E. sz. kormányrendelet, amely *Szeged és Kalocsa vidékét zárt területnek* minősíti.

E rendelet szerint: 1. Szeged szab. ki. város területe, Tápé, Kiskundorozsma és Gyála községek területe. 2. Kalocsa megyei város területe, a kalocsai járás, továbbá Ordas, Fadd, Bogyiszló községek és Baja thj. város területe — sajátosan kedvező természeti tényezőiknél (éghajlat, talaj) fogva — zárt területet alkotnak. A zárt területen belül két körzet van: a szegedi és kalocsai. A szegedi körzethez tartozik ezenkívül még Csongrád vm. és Hódmezővásárhely thj. város, Csanád vármegye központi és torontáli járása és Makó megyei város. A kalocsai körzethez tartozik: Pest vm. dunavecsei és kiskörösi járása, Kiskunhalas megyei város, Tolna vm. központi és dunaföldvári járása, Szekszárd megyei város, végül Bácsbodrog vm. Egyelőre tehát mindazok a területek, ahol volt paprikatermelés.

Új dolog a rendeletben, hogy a *fűszerpaprika-termeléshez engedély kell*. (A termelő saját házi szükségletére 50 négyszögölet meg nem haladó területen engedély nélkül is termeszthet fűszerpaprikát.) A földmivelésügyi miniszter több ízben kijelentette, hogy az engedélyek kiadásánál a szerzett jogokat nem fogja érinteni, tehát akik

eddig termeltek paprikát, a jövőben is meg fogják kapni arra az engedélyt. Az intézkedésnek s főleg annak, hogy az engedélyek csak egy évre szólnak, az a célja, hogy a földmivelésügyi miniszter, aki az engedélyeket kiadja, a termelést irányíthassa abban az értelemben, hogy a tultermelést — ha az árak kedvezők — megakadályozza, nehogy a nagy termés az árakat leszorítsa. Viszont ha nagy a kereslet s az árak megfelelőek, a termelés kiterjesztésére módot nyújtson. A szegedi és kalocsai zárt területeken kívül az engedély ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a hivatalos talajvizsgálat az illető termelőterületet fűszerpaprikatermelésre alkalmasnak találja. Ez a rendelkezés valószínűleg fogantyuat kíván adni arra, hogy a zárt területen kívüli termelés visszaszoríttassék s végül teljesen megszűnjön. Az eddig követett irányelvekhez képest egészen új végül az a rendelkezés, hogy az, aki fűszerpaprikát saját házi szükségletét meghaladó mértékben *engedély nélkül termel, kihágást követ el* és büntetése két hónapig terjedhető elzárás. Ez a rendelkezés a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló törvényes rendelkezéseken (amelyek a 33-as bizottságot is életrehívták) alapszik. Beleütközik a termelési szabadság elvébe, a mai helyzetben azonban, amikor a külforgalomban is mindenütt csak megkötöttséget látunk, a termelési rend állami szabályozásától sem szabad idegenkedni, ha az az értékesítés kedvező alakulását biztosítja. Ez az eset forog fenn a paprikánál is, amelynél hosszú évek tapasztalata igazolta, hogy a szegedi és kalocsai paprika minősége versenyen kívül áll s csak ezzel a minőséggel tarthatja meg kiváltságos helyét az exportban s tudja legyőzni a spanyol paprikát.

Ha a paprikatermelés szabaddá tétetnék, rosszminőségű paprikafajták versenyeznének a szegedi és kalocsai paprikával, lerontanák annak hírnevét és tönkretennék az árakat. Ezt a magyar specialitást és annak kedvező értékesítését tehát védeni kell, még büntetéssel is.

A dohánynál, amely állami monopólium, a dohánytermesztés szintén engedélyhez van kötve s az, aki engedély nélkül dohányt ültet, birságot fizet s a dohányt elkobozzák és megsemmisítik (1876. évi IV. t.-c.). Ennél tovább megy a paprikarendelet, mely kihágásnak minősíti és elzárással bünteti azt, aki engedély nélkül termel paprikát. A többször említett kormányrendelet a szegedi és kalocsai fűszerpaprikatermelőket külön-külön szövetségbe tömöríti s az e tárgyban a földmivelésügyi miniszter által kiadott rendelet kimondja, hogy a termelés engedélyezésére vonatkozó igénybejelentések ehhez a szövetséghez nyújtandók be, amely azokat helyi bizottságok közbejöttével felülbírálja s javaslat kíséretében felterjeszti a földmivelésügyi miniszterhez, aki véglegesen határoz. Az érdekeltek tehát, akik legjobban ismerik az egyes embereket, saját hatáskörükben (autonom) intézik el a termelési engedélyeket s a miniszternek csak a végső döntés van fenntartva. Ezek a szövetségek alapját képezhetik szövetkezetek megalakulásának, amelyek az értékesítést is kezükbe vehetik.

A paprikatermelés szabályozása *tipikus esete a termelés állami irányításának*, melyet a paprika különleges termelési és értékesítési viszonyai indokoltá és szükségessé tettek.

Tóth Jenő.

Könyvismertetések.

Surányi-Unger, Theo: Economics in the twentieth Century. The History of its International Development. Edited by Edwin R. A. Seligman, Translated from the German by Noel D. Moulton. New York Norton. (Évszám nélkül.) XII. 397. p.

Surányi-Unger Tivadar: „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts“ című munkájáról a Közgazdasági Szemle 1927. évfolyamában már beszámoltunk. Az előttünk fekvő munka e német könyv angol fordítása. Így tehát tartalmilag újat a könyvről nem mondhatunk. Ha mégis visszatérünk rá, ez azért történik, mert minden esetre magyar tudományos szempontból nagyjelentőségű dolog az, ha egy magyar szerző munkája angol nyelven is napvilágot lát.

Surányi-Unger könyvének angolra fordítását *Edwin Seligman* tette lehetővé, aki az előszót is írta az angol fordításhoz. A Columbia-egyetem tanárát, miként előszavában elmondja, különösen három irányban ragadta meg a magyar tudós munkája. Először is a szerző nagy tudományos felkészültségével és ritka széleskörű irodalmi ismeretével. Itt a magyar egyetemi munka is nagy dicséretet nyer Seligman következő szavaiban: „Dr. Surányi-Unger has been educated in a good school.“ (V. p.) Másodszor a szerző bölcséleti hajlama nyerte meg Seligman tetszését, amivel kapcsolatban megjegyzi, hogy a közgazdasági kérdéseknek a szerzőéhez hasonló bölcséleti távlatban való tárgyalása nem ritka ugyan a német irodalomban, de annál inkább más nemzetek irodalmában. amiért is az angol és amerikai olvasóközönség számára különösen hasznosnak tekinti e munka elolvasását. Végre harmadszor a munka különös előnyét látja Seligman abban, hogy oly szerző műve, aki a világban és a tudományban vezető nemzeteken kívül áll és így a legnagyobb mértékben pártatlannak tekinthető akkor, amidőn a három nagy nyelvterület, a német, a román és az angol irodalom eredményeit ismerteti.

Ugy hiszem, hogy a csak vagy főképpen angol nyelven olvasó közönségnek Seligman valóban nagy szolgálatot tett, amidőn Surányi-Unger e könyvét angol nyelven kiadta, mert habár az angol nyelvterület tudósai is olvasnak idegennyelvű munkákat és folyóiratokat, azért mégis többé-kevésbé csak egyes kimagasló idegennyelvű irodalmi termékek válnak előttünk ezuton ismertekké és így a különböző nyelvterületek tudományos fejlődésének egységes és az egész szellemet visszatükröző tárgyalása számukra mindenesetre nagy haszonnal jár. Az is kétségtelen, hogy Surányi-Unger könyvé-

vel oly munka kerül a kezükbe, amely valóban hűségesen és a legszélesebbkörű irodalmi ismeretek alapján számol be nekik e fejlődésről.

Seligman előszavához csatlakozik a szerző előszava, melyben szépen megindokolja a munka megírásában követett módszerét. Arra mutat rá, hogy a közgazdasági elmélet történetét háromféle módon lehet megírni. Először is egyszerűen leíró módon, amidőn időbelileg sorakoztatjuk egymás mellé az egyes elméleteket, anélkül, hogy azok belső összefüggését közelebbről kutatóknak. A második eljárás a kritikai módszer, mely bírálatalag ismerteti a felmerült elméleteket. A szerző mindkét módszert elveti. Az elsőt azért, mert a pusztá leírással keveset nyújt, a másodikat viszont azért, mert azzal a veszedelemmel jár, hogy a szerző saját meggyőződése szemüvegén keresztül adja elő a tárgyalt elméleteket és ezzel könnyen azt a hibát követi el, hogy saját meggyőződését tolja fel helyesnek és ezzel mintegy befolyásolja az olvasót az előadott elméletekre vonatkozóan. Éppen ezért Surányi-Unger egy harmadik módszert választott, t. i. azt, amelyet genetikus módszernek nevez és amely szorosabb értelemben vett bírálat nélkül a súlyt az egyes kérdések magyarázatában megnyilatkozó fejlődés feltárására helyezi. Ezzel e módszer tényleg a tudomány fejlődési folyamatát tárja fel az olvasó előtt és így a tudományos kérdések kibontakozásába vezeti be őt. Azon lehetne a szerzővel vitakozni, hogy nem csuszlik-e be tényleg e módszer mellett is a bírálatnak a szelleme az előadásba, mert hiszen maga az elmélet fejlődése bírálati uton történik, amennyiben a későbbi elméletek az előbbiekkal szemben állást foglalnak helyesbítve és szélesbítve a jelenségek megítélésének szemszögét. Abban azonban mindenesetre igaza van a szerzőnek, hogy az ilyen előadásmód mellett megnyilatkozó bírálat más, mint az, hogy ha a szerző tisztán a maga meggyőződése szemszögéből vizsgálja az elméleti fejlődést. Surányi-Ungernak valóban sikerült munkájában a bírálatnak ez utóbbi nemét elkerülnie és így igazán a tárgyalt szerzők szempontjából vizsgálja a közgazdasági elmélet kibontakozását, teljesen mentesen attól, hogy a maga felfogását igyekeznek az ismerttetett szerzőkével szemben előtérbe tolni. Így aztán az olvasó e széles alapon megírt munkából valóban egymás mellett szivhatja magába a tiszta ökonomiának és a teleologikus felfogás felé hajló tanoknak a szellemét. Némileg kivételt ez alól csűpán az utolsó fejezet tesz, melynek összefoglalásában, bár óvatosan és saját nézetének előtérbe tolása nélkül, mégis némileg az universalisztikus álláspont lép előtérbe. Az angol kiadásban azonban a szerző az előadását ez irányban is letompította. Egyébként a munka angol kiadásában tömörségével mintaszerű.

H. F.

Zwiedineck-Südenhorst, Otto: Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1932. Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Abteilung Staatswissenschaft. XXXIII. X+280.

A müncheni egyetem ismert közgazdaságtanára egy életmunka eredményeit sűriti össze ebben a kötetben.

Mondani szokás, hogy a német tanár tudományos teljesítményének csúcspontja egy *Lehrbuch* megírása, de nem kevésbé van ez

igy más nemzeteknél is. Annál különösebb, ha mégis meg kell állapítani, hogy egy igazán reprezentatív közgazdasági kézikönyv nincs. Szembeötlően észrevehető ez akkor, amikor az a feladat hárul ránk, hogy valakit egy könyv segítségével tájékoztassunk mindarról, ami a közgazdaságtan lényege. Megtörténik, hogy az igyekvő kezdőt *Johannes Conrad* hatkötetes közgazdaságtanára utalják és hozzáteszik, hogy ez után a hat kötet után még alig lesz túl az olvasó a kezdet kezdetén. És ez sajátságos módon igaz is. Nem azért, mert *Johannes Conrad* hat kötetéből szigorúan vett közgazdaságtan csak az első kettő; és nem azért, mintha *Conrad* könyvei a maguk nemében nem volnának kitünő és érdemes munkák. De olyan a *Conrad* rendszere, mintha egészen más tudományszakról szólna, mint az a sok más közgazdasági rendszer, amely mivel se kevésbé méltó reprezentánsa a legkülönb közgazdasági irodalomnak. Csak állítsunk két olyan elsőrangu közgazdaságtant egymás mellé, mint a *Schmolleré* az egyik oldalon s a *Pantaleonié* a másikon. Élvezetesebb gazdaságszociológiát elképzelni is alig lehet, mint a *Schmolleré*, viszont a gazdasági elmélet exakt alapvetését soha ragyogóbban meg nem írták, mint éppen *Pantaleoni*. Lehet-e az egyik könyvet elébehelyezni a másiknak, vagy lehet-e akár csak összehasonlítani is őket, holott ugyanarról szólnak? Sajátságos módon egyáltalában nem. És a példákat vég nélkül lehetne folytatni. *Mill* vagy *Marshall*, *Walras* vagy *Pareto*, *Schumpeter* vagy *Liefmann* kézikönyvét vegyük elő, mindegyik könyv annyira egyéni, hogy valósággal azt lehetne mondani, hogy annyiféle közgazdaságtan van, ahány közgazdaságtani kézikönyv. És ezek a rendszerek nem abban különböznek egymástól, hogy ellentmondásban lennének; és összeegyeztethetetlenek, annak dacára, hogy nincsenek ellentmondásban egymással. Egyszerűen csak másképp szólnak, mikor ugyanarról beszélnek. Ez a magyarázata annak, hogy a közgazdaságtan irodalmának olvasója minden könyvvel új szempontokat kap, egy új világra lép bele, minden könyv tanulmányozása egy újabb nagyszabású kísérlet élményeivel ér föl s a hű olvasó fokozatosan, könyvről-könyvre jobban nő bele a közgazdasági gondolkodásba. Ezért nem lehet elegendő a nagyszabású tankönyvek tanulmányozása sem, mert ugyan ki mondhatná komolyan, hogy a közgazdaságtanhoz ért, aki nem olvasta figyelmes elmélyedéssel a *Böhm-Bawerk*, *Clark*, *Fisher*, *Mitchell* vagy a *Malthus*, *Marx*, *Bücher*, *Sombart* munkáit?! Nem lehet a közgazdaságtant egy könyvből megtanulni, nem lehet megállani a közgazdasági irodalom nyomónkísérésében s ezért olyan nagy a közgazdasági dilettantizmus is, mert mindenki csak reménytelen kísérleteket végezhet a közgazdasági gondolkodás irányában, aki csak egy könyvet olvasott.

Ezért kell esődöt mondania a marxisták tudományának is, akik csak *Marxra* és az ő kompilátoraira akarnak támaszkodni.

Ezeket a szempontokat kell szem előtt tartanunk, amikor *Zwiedineck* könyvét az értékelő kritikus szándékaival kezünkbe vesszük. *Zwiedineck* könyve sem éri el a közgazdasági kézikönyv ideálját, nem reprezentatív munkája a közgazdasági irodalomnak, de már csak azért sem, mert ilyesmi nem is lehetséges. És ha *Zwiedineck* könyve nem is ér fel az egészen nagyokhoz, azért még határozottan jó könyvnek kell mondaní. Azzá avatja szempontjainak sok-

oldalúsága, stílusának jellemző ereje, álláspontjának modernsége és az a körülmény, hogy a szubjektivista irányzat következetes képviselője tud lenni, annak súlyos túlzásai nélkül. Egységes, összefüggő rendszert ad a könyv s ha ennél fogva szigorú választást is kell alkalmaznia anyagának összehordásánál, tiszteletreméltó az az elfogulatlanság, amellyel minden rendszerben méltányolni tudja a különösen értékes elemeket és amikor ezeket az elemeket átveszi a saját gondolatrendszerébe, nem mulasztja el, hogy elismeréssel ne adózzék azoknak, akiknek ezeket az elemeket köszönhetette.

Persze, mint minden könyvön, van itt is kifogásolni való, nem egy egyenetlenség akad, amelyet nem ártott volna kiküszöbölni, annyival inkább, mert ezek egyike-másika már az ellentmondások határán mozog. Így határozottan tévesnek, mert értelmetlennek kell mondani a 211. lapon szereplő $\frac{R}{B+U}$ törtet, amely képletben R a munkanélküliséggel csökkentett munkabérijövedelmet, $B+U$ pedig az összes (foglalkoztatott és nem foglalkoztatott) munkások számát jelenti, tehát azokat is, akik a munkanélküliségeket kapják. És nehéz volna összeegyeztetni a 82. lapot a 269. lappal a hazai földterület természeti gazdagságának jelentőségéről, amikor a 82. lap szerint ez a körülmény a világgazdasági összefüggéssel veszített volna jelentőségéből, míg a 269. lap szerint keserű igazságként hangzik el a panasz a természet mostohaságának súlyos következményei ellen a hazai földön. Mindezeket csak példaképpen említjük és nem akarunk nekik túlzott jelentőséget tulajdonítani.

A könyv rendszerbeli felépítése igen egészséges alapokon indul, de nem folytatódik minden zökkenő nélkül. A szokásos általános fogalom meghatározások után az egyéni gazdaságból, fogyasztó és termelő gazdaságok gazdasági tervéből indul ki a szerző, kifejezésre juttatva, hogy az egyéniség és szabadság elvén alapuló gazdasági rend is rend és nincs híjjával az általános tervszerűségnek. A gazdálkodás társadalmi alapjainak, valóságos és fogalmilag lehetséges gazdasági rendszereknek vizsgálata után a termelés tényezőinek elemzése kerül sorra s innen a könyv sajátos módon visszatér a termelő gazdaságokhoz, üzemekhez és vállalatokhoz, majd üzemi racionalizálás címszava alatt olyan jelenségeket tárgyal (komplementaritás, hozadék, telephely stb.), amelyeknek a címszónál általánosabb jelentőséget kell tulajdonítani. Az általános ár-, pénz- és hitel-elmélet körvonalazása után: 1. a termelési tényezők átalakulása, 2. a jövedelemfajták és 3. a jövedelemeloszlási harcok kerülnek sorra. A konjunkturaelmélet és a világgazdasági összefüggések áttekintésével fejeződik be a kötet.

Különösen kiemelniök a könyvnek azokat a részeit, amelyek a modern tökefelfogást tükröztetik vissza, úgy, ahogy ez a felfogás a magángazdasági életben kialakult és a modern közgazdasági szemléletnek alapjává lett a tőkének, mint értékfogalomnak képében. *Zwiedinecknek* ezek a fejtegetései méltatlan támadásban részesültek *Georg Halm* részéről, aki a *Böhm-Bawerk*-féle agioelméletet helyezte *Zwiedineckkel* szembe, de egyben méltó védelemre is találtak *Heller Farkasnak* a *Conrads Jahrbücherben* megjelent bírálatában. Míg *Halm* a *Produktionsumweg* fogalomkészletével egy minden időkre érvényes tökefogalom körvonalait keresi, elmossa azokat a jellemvonásokat, amelyek pedig éppen a kapitalizmus korának töke-

fogalmára jellemzők és a *Zwiedineck* leírásában oly élesen kidomborodnak.

Ugyanigy igen vonzóan van kifejtve *Zwiedinecknél* a komparatív költségek tanának relativ jelentősége, a nemzetközi kereskedelem alakulása szempontjából. Nemcsak a terméstechnikai előnyöktől függ egy ország kisebb vagy nagyobb exportképessége, hanem attól az életszinvonaltól is, amellyel az exportáló ország munkássága beéri. Ha például ez az életszinvonal csökken, amit valutapolitikával ki is lehet kényszeríteni, akkor a komparatív költségek egészen új értelmet nyernek és az eredetileg talán exportképtelen ország exportképessé válhatik.

Igen érdekes kérdést vet fel a 96. lap is, amikor kutatja, hogy a már krónikusan fellépő munkanélküliségből lehet-e munkaerőbőségre következtetni. Csak kár, hogy a szerző a munkaerőbőség cáfolatául a tőkehiányra utal, ami pedig éppen a munkaerőbőség mellett bizonyítana. Ugy kell ugyanis a dolgot elképzelni, hogy a munkaerő a tőkéhez viszonyítva lehet sok vagy kevés. Ha tehát tőkehiányról beszélünk, akkor már munkaerőbőséget mondtunk és megfordítva, munkaerőhiány mellett tőkebőséget kellene feltételeznünk. Hogy ez a helyes szembeállítás, mutatja a legjobban az, hogy földhiány csak a munkaerővel szemben, de nem a tőkével szemben szokott jelentkezni. El kell azonban ismerni, hogy a munkaerőhiány egy viszonylatban mégis feltétlenül fennálló és pedig az emberi szükségletekhez viszonyítva. Lehet, hogy *Zwiedineck*et állásfoglalásában épp ez az összehasonlítás vezette. Minden kétséget kizáróan azonban ez nem tűnik ki a könyvből.

Neubauer Gyula.

Dr. M. J. Elsas: Volkswohlstand und Volkseinkommen, Messung des Wohlstands und Dynamik des Lohns. Probleme der Konjunkturforschung. Kiadja: Dr. Eugen Altschul. 1. füzet. Lipse, Hans Buske, 1934. 90 l.

Ez a könyv minden munkamegosztásos gazdaság alapvető problémájával foglalkozik, azzal a kérdéssel, mi a költségek és a hozadék viszonya hosszabb időszakokat tekintve. E. a jólét problémájának vizsgálatánál egy csak viszonylagos érvényességgel bíró fogalomból indul ki. Ez elkerülhetetlen, mert mindazon aggályok, amelyeket az árindexszámokkal szemben mint olyanokat szokás felemlíteni, amelyekre való tekintettel az árindexszámok nem alkalmasak a hosszabb időre szóló összehasonlítások megajtására, fokozott mértékben érvényesek a jóléti indexszámokra nézve is. Szubjektív értékelések nem hasonlíthatók össze. Már pedig a jóléti indexszám csak objektív ismérvek alapján szerkeszthető meg. Objektív ismérvek azonban mégis rendelkezésre állanak és így azok segítségével elbirálható, hogy a népesség túlnyomó többségének jószágokkal való ellátása egy bizonyos időszakban miként alakul. Ez éppen E. indexszámának célja.

E. közgazdaságtani elméleti megfontolásokra építi fel vizsgálatát. Meggyőződése, hogy a szimptomatikus vizsgálat tévutakra vezetne. Definíciója szerint a népjólét egy számszerűen jellemezhető állapot, amely a szélesebb néprétegek jövedelmével egybe esik. A népjólét a foglalkoztatottság mértékétől és a bér nagyságától függ. De

ez a két tényező nem jelentkezik egymástól függetlenül, hanem közöttük kölcsönhatás áll fenn. A munkanélküliséget részben a túlzott munkabérek idézik elő. A kapitalisztikus gazdaságban van egy optimális bérmagasság, amely mellett a munkásoknak jutó bérösszeg a legnagyobb.

E. akkor, amikor a népjólét indexszámainak megszerkesztését kísérli meg, nem annyira a népjólét tényleges nagyságának megállapítására törekszik, hanem megelégszik a relatív eltolódások jellemzésével. Ezáltal a statisztikai hibaforrások és a módszertani jellegű fogyatékoságok részben kiküszöbölődnek vagy legalább is enyhülnek. A nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem a nemzeti jólétnek egyetlen forrása. A tőkéből és munkából származó jövedelem, vagyis a társadalmi produktum nagysága határozza meg a nemzet összes jólétét. De a tipikus jólétre nézve a társadalmi produktum eloszlása döntő jelentőségű, még pedig annál inkább, minél egyenetlenebb annak eloszlása a különböző társadalmi rétegek között. Emellett természetesen a népesség szaporodásának is jelentősége van, úgyhogy a társadalmi produktum per capita hányadát kell figyelembe venni. A tömegek jóléte a reális bér nagyságától és a foglalkoztatottság mértékétől függ. Erre is kihat azonban az ország tőkével való ellátottsága és azért a vonatkozó, a népjólét alakulását indexszám-szerűen kifejezésre juttató képletnél az utóbbira is tekintettel kell lenni. Ez a szociális jóléti index tehát a tömegjóléti és a tőkeellátási indexnek mérlegelt átlaga, amelyben az előbbi 70 százalékos, az utóbbi 30 százalékos súllyal szerepel, azért, mert a német nemzeti jövedelem alakulására vonatkozó számítások szerint a munkajövedelem a nemzeti jövedelemnek meglepő állandóságával kb. 70 százalékát teszi. A képlet eléggé komplikált:

$$W_1 = 70 \frac{R_1 \left(1 - \frac{E_1}{100}\right)}{R \left(1 - \frac{E}{100}\right)} + 30 \left(\frac{Z_1}{Z} + \frac{A_1 G}{AG_1} + \frac{C_1 G}{CG_1}\right) \frac{1}{3}$$

- W = a szociális jólét indexszáma
 R = reálbér
 E = a munkanélküliség százalékszám
 Z = a magánleszámitolási kamatláb
 A = részvény-index
 C = jegybank-kliring összege
 G = nagykereskedelmi árindexszám.

Az ezen képlet alapján kiszámított indexszámok alakulása meglepő párhuzamosságot mutat a konjunktura alakulására jellemző különböző statisztikai sorokkal, így a házasságkötések, a közlekedési bevételek stb. indexszámsoraival.

E. képlete szellemes megfontolásokon alapszik és nem meglepő, hogy utánzását más országokban is megkísérelték. De fogyatékos, hogy az indexképlet csak az ipari munkásság helyzetére van figyelemmel s a mezőgazdaság helyzetét teljesen figyelmen kívül hagyja.

Varga István.

Richter-Altschäffer, Hans: Einführung in die Korrelationsrechnung. Eine Darstellung der Grundlagen rationaler Schätzungen, Analysen und Vorhersagen für Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspraxis. Schriftenreihe des Instituts für landwirtschaftliche Marktforschung. II. Nr. 1. Berlin. 1931. Parey, 58 p.

Theorie und Technik der Korrelationsanalyse. H. 5. Berlin: Parey, 1932. 380 p.

A matematikai statisztikai módszerek gyakorlati alkalmazásának nehézségei nagyobb részben abban rejlenek, hogy a különböző módszertani eljárások azok művelőinél nemcsak egyszerű matematikai tudást, hanem a matematika kezelésében bizonyos egyéni önállóságot, biztos és határozott ítélőképességet tételeznek fel. A matematikai statisztikai módszereket csak úgy tudjuk eredményesen felhasználni, ha azok teljesítő képességét helyesen mérlegeljük és a szükségessé váló matematikai tudással annyira jutunk, hogy a technikai kivétel problémái nehézséget nem okoznak. A matematikai statisztika módszertani anyaga nagyobb részben olyan, hogy annak kezelhetősége egyszerű matematikai felszereléssel is könnyen hozzáférhető. Vannak azonban olyan fejezetei is, mint amilyenek pl. az összehasonlító, egybevető, vagy korrelációs számítások, melyek a modern matematikai statisztika módszereinek tulajdonképpen alapvető anyagát képezik s amely számítások lényegét, menetét csak úgy tudjuk érdemlegesen áttekinteni, ha ahhoz bizonyos speciális irányban matematikailag is felkészülünk. Szerző az említett nehézségek teljes tudatában, az ismertebb amerikai kézikönyvek mintájára, de azoknál feltétlenül nivósabban és, mondhatnók, bizonyos módszertani eleganciával lát neki feladatának, oly kézikönyv megírásának, amelynek célja könnyűszerrel bevezetni a matematikailag kevésbé képzett olvasót jól megválasztott gyakorlati példák segítségével a korrelációs számítások ismereteibe.

Az első kötetben egészen egyszerű matematikai eszközökkel ismerteti meg az olvasót azzal a gondolatkörrel, amelynek gyakorlati jelentőségét Európában a nélkülözhetetlen népszerű bevezető kézikönyvek hiányában eddig nagy mértékben elhanyagolták. A helyzet jelenleg tényleg az, hogy csak egynéhány specialista kezeli kielégítően a matematikai statisztikai módszereket, európai vonatkozásban tehát a matematikai statisztika népszerűségéről egyelőre még egyáltalán nem beszélhetünk. Az első füzetben kidolgozott, jól megválasztott gyakorlati példában szerző a csapadékviszonyok és a terméseredmények korrelációját vizsgálja és mérlegeli, matematikai módszerek segítségével. A második kötetben már nagyobb igényekkel lép fel, azonban, ha meg is követeli az olvasók tömegére még mindig kellemetlen benyomásokkal járó, felsőbb mennyiség-tani tudást, azt csak a legszükségesebb esetben veszi igénybe. Tekintettel arra, hogy igen gyakran a valószínűségi elméleti eredményeket, differenciális integrálszámítások elemeit, a legkisebb négyzeteltérések módszerének áttekintő ismertetését, a függvénytan alapfogalmaival járó tudnivalókat stb. nem nélkülözhetjük, a szerző jól felépített, de szerény véleményünk szerint még mindig nem eléggé könnyen áttekinthető alapépitményt készít a tulajdonképpen korrelációs számítások bemutatására és azoknak könnyebb megértésére. Felsorolt

példái igen áttekinthetőek, képletgyűjteménye is csak a feltétlenül szükséges anyagot hozza, úgy, hogy a tanulmányozók számára nem válik fáradságossá.

A szerzővel teljesen egyetértőleg megállapíthatjuk, hogy a korrelációs számítások módszereivel csak nagy lelkiismeretességgel és tárgyilagossággal dolgozhatunk, mert helytelen gondolatmenet kíséretében a cél érdekében még a legfinomabb eszközök is csődöt mondatnak. Másszóval tehát az eszközök jók, csak helyes alkalmazásukra kell ügyelni.

Befejezésül meg kell állapítanunk bizonyos tárgyilagosság eredményében, hogy szerző a matematika szempontjából didaktikai türelmi munkát végzett, de aligha sikerült teljes mértékben átvergődnie azokon a nehézségeken, amelyeket a népszerűsítés munkájában — tekintve a különböző matematikai előképzettséggel rendelkező olvasókat — véleményünk szerint, még sokáig nem lehet áthidalni.

Andreich Jenő.

Delaisi Francis: La bataille de l'or. Paris, Payot, 1933. — 168. lap.

Nem azt kaptuk a könyvtől, amit vártunk tőle. A cím után ítélve, ugyanis joggal feltételezhattük, hogy elméleti fejtegetéseket fogunk benne találni azokról a problémákról, amelyek az aranyért megindított küzdelem folyamán mind Európában, mind pedig Amerikában felvetődtek. Ezzel szemben inkább történeti leírását kapjuk az 1931 tavasza óta 1933 végéig a nyugati államok jegybankjai és a Federal Reserve bankok részéről az arany megtartása, sőt az aranykészletek szaporítása érdekében tett intézkedéseknek. A könyvnek, ennek ellenére, meg vannak az értékei, mert a valutapolitika történetének eme egyik fontos, sőt — túlzás nélkül mondva — izgalmas korszakát a közgazdasági író alaposágával, pontosságával és mindenkor a szükséges adatok alátámasztásával oly élénken és emellett elfogulatlanul és tárgyilagosan dolgozza fel, hogy ezen időszak gazdaság-történetének egyik legbecsesebb forrásmunkájává válik.

A tanulmány öt nagy fejezetre oszlik és nagyon kevés előzmény és rövid bevezető ismertetés után rögtön a lényegre tér át. Miután az általános — több államot érintő — fizetésképtelenségi folyamatot néhány élénk szakaszban ecseteli, rámutatva azokra a német és osztrák pénzügyi eseményekre, amelyek 1931. év első felét annyira emlékezetessé teszik, rátér annak a küzdelemnek a tárgyalására, mely a font és a dollár között fejlődött ki, azzal a be nem vallott, de nyilvánvaló célzattal, hogy a világ pénzpiacai felett a hegemoniát a két angolszász valuta közül a fontsterling vagy a dollár tartsa-e kézben. Minthogy ez a küzdelem nagy óvatosságra és még több elővigyázatra készítette a francia jegybankot, megindokolja azt az álláspontot, melyet Franciaország e küzdelemmel szemben állandóan elfoglalt. Igazolni kívánja egyúttal a francia jegybank aranygyűjtési politikáját, amellyel sikerült a Francia Nemzeti Bank számára az aranykészlet terén a világ jegybankjai között a második helyet biztosítani. A szerző szerint a font 1931 szeptember 21-iki leértékeléséért az angol jegybank nem hibáztatható annyira, mint Amerika a dollárnak az aranystandardtól való elszakadása

miatt, mert Angliában a font devalválása után valutáris téren nyugalmi állapot következett be és az árak mechanizmusa is kifogástalanul működött. Ezzel szemben az Egyesült Államokban a dollár leértékelése nem tekinthető befejezett ténynek, további valutapolitikai intézkedései is nyugtalanítólag hatnak Középeurópára és emellett sem aranypolitikájával, sem az árak emelésére irányuló törekvéseivel a kívánt célt elérni nem tudja és állandó nyugtalanisági állapotot is teremt.

Nagyon szép és az érdeklődést leginkább kiváltó része a könyvnek annak a küzdelemnek a leírása, melyet az aranyblokk kénytelen az amerikai aranypolitikával szemben folytatni és szerző éppen úgy, mint a francia nemzetgazdasági írók legnagyobb része, minden alkalmat megragad arra, hogy a tiszta aranyvaluta mellett tegyen hitvallást. Nem tudja és nem kívánja azon meggyőződését palástolni, hogy ha hosszú ideig nyugtalanítaná is még a világot az aranykészletek gyarapítására irányuló háboru és akárhány új elmélet támadna is, melyek a valutapolitikában az arany szerepét csökkenteni, vagy legalább is mérsékelni akarnák: végső eredményben az arany ugyanazt a fontos alapvető szerepet fogja betölteni, mint amilyen hivatást töltött be közvetlenül a világháboru kitörése előtt is. Azzal a frappáns befejezéssel végzi fejtegetéseit, hogy aranyháboru csak azért támadhatott, mert a békekötések után a nemzetközi közgazdaság finom készülékében olyan kilengések jelentkeztek — főleg az autarkiát, a gazdasági önellátás elvét tartja ezen kilengések legkárhózatosabb jelenségeinek —, hogy a finom készülék kénytelen volt felmondani a szolgálatot és a közgazdasági zürzavar legjelentősebb tünetének, az aranyháborunak be kellett következnie.

Domány Gyula.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economic Journal.

(The Quarterly Journal of the Royal Economic Society).

1934. március. Nr. 173.

L. Robbins: Certain aspects of the Theory of Costs. A kezdeményező elméleti forrásmunkákra való hivatkozással négy részben tárgyalja a költségelméletre vonatkozó kérdéseket. Az első részben a költségelem alapvető tételeivel, a másodikban a Marshall-féle kínálati görbe és a költség általános fogalma közti kapcsolatokkal, a harmadikban a költség és a technológiai értelemben vett termelékenységgel, a negyedikben pedig összefoglaló kérdésekkel foglalkozik. — *R. F. Harrod: Professor Pigou's Theory of Unemployment.* Pigounak a „Munkanélküliség elmélete“ c. 1933-ban megjelent munkáját bírálja. Rámutat a módszertani és didaktikai nehézségekre, melyeket Pigounak sem sikerült áthidalnia. A bíráló szerint nem biztos, hogy a Pigou által hangsúlyozott tételek minden körülmények között megállják helyüket, így pl. nem biztos, hogy a nominális bér redukciója a reálbér redukcióját is maga után vonja, nem mindegy, hogy a szabadverseny érvényesül-e vagy sem stb.. — *A. E. Feavearyear: The National Expenditure, 1932.* Az 1930-as termelési-statisztika, továbbá a szakminiszteriumok vonatkozó jelentései és egyéb hivatalos termelési és kereskedelmi statisztikai felvételek alapján kísérletet tesz a szerző az 1932-es angol nemzeti jövedelem és fogyasztás számszerű megközelítésére. A fogyasztási adatok a megelőző tanulmányok mintájára: élelmezés, háztartási kiadások, ruházat, adók, élvezeti cikkek, utazás, szórakozás, sport, egészségügyi, biztosítási és kulturális kiadások rovatai szerint vannak csoportosítva. — *C. A. Curtis: The Canadian MacMillan Commission.* A kanadai bankügy megvizsgálására kiküldött „Royal Commission“ jelentés vizsgálati eredményeinek részletes ismertetése. A centrális jegyintézet felállításának régen hangoztatott szükségessége váltotta ki a Lord MacMillan vezetésével kiküldött bizottságnak munkásságát. A beadott jelentésnek gyakorlati jelentősége egyelőre bizonytalan, a legközelebbi parlamenti ülészakaszban, dacára az erős ellenzéknek, centrális bank létesítésére javaslatot fognak benyújtani. — *N. Káldor: The Equilibrium of the Firm.* A termelési egységek egymás közötti és általános egyensúlyi feltételeit teszi vizsgálat tárgyává a Marshall-féle „Representative Firm“ elméletének kiegészítésére. Marshall szerint a termelési ágazat egyensúlyban lehet anélkül, hogy integráns gazdasági egységrésszei egyidejűleg egyensúlyban lennének. A szerző az egységek közt olyan függvényszerű kapcsolati viszonyt lát, mely az eredeti tétel módosításához vezet. Részletesen vizsgálja a feltételi viszonyban beálló változások lehetőségeit és annak következményeit. — *J. E. Meade: The Amount of Money and the Banking-System.* A szerző a MacMillan jelentésben foglalt 1925–30-ig terjedő statisztikai anyag alapján matematikai uton vizsgálat tárgyává teszi, hogy a bankrendszerekben történő változások milyen befolyással járnak a kezelt pénzmeny-nységre nézve. — *H. Dawes: Labour Mobility in the Steel Industry.*

Az „English Steel Corporation“ vállalatához tartozó üzemek munkanélküliségi kérdéseivel foglalkozik az 1925—1931-es statisztikai adatok alapján. — A „Notes and Memoranda“ rovatban J. M. Kulisher (1878—1933.) és Vladimir Dehn (1867—1933.) nekrológiát találjuk. A. J.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft.

94. kötet, 2. füzet, 1933. Április.

Lachmann, Ludwig M.: Probleme des korporativen Staates. A korporatív állam célja, hogy az osztályellentétek élet vegye: depolitizálni akarja az államot. Magatartása pragmatiztikus, csak akkor dönt, mikor a probléma megoldása már sürgössé válik. Annyira különbözik ez az államberendezés másoktól, oly kevéssé beszélhetünk korporatív gazdasági rendről. Az olasz gazdaságot a magánkezdeményezés irányítja s egyelőre kapitalisztikus jellegű. — *Elsas, Moritz J.: Zur Methode der Preisgeschichte.* A Rockefeller-alapítvány nagyszabású ártörténeti kutatást támogató akciójával kapcsolatban veti fel ezen kutatás problémáit, melyek a gazdasági elmélet és a gazdaságtörténet szempontjából egyaránt nagyfontosságúak. A vizsgálatok végcélja az, hogy hosszú időtartamokra nyerjünk ársorozatokot, melyek lehetővé teszik, hogy az ár változásokat az egyes országokban és különböző régiókban követhessük. ezáltal egyes korok pénzértékeit megismerjük s az egyes árucsoportok árviszonyait s végül az árváltozások görbéivel a bérmozgások görbéit összehasonlíthatjuk. Szerző részletesen taglalja e kutatás módszertani feladatait és nehézségeit. — *Vogel, Emanuel Hugo: Die objektivistischen, statisch-deduktiven Preistheorien.* A dinamikus árelméletek, melyek a valóság gazdasági folyamatát ragadják meg, a megállapodásnak bizonyos stádiumába érkeztek s ez lehetővé teszi a statikus elméletek összefoglalását. Cassel tana zárt cseregazdálkodásból kiindulva, a javak szükségének tételén nyugszik. Az árat a kereslet szabályozójának mondja, melynek feladata a rendelkezésre álló termelőeszközök szükségét a kereslettel összhangba hozni. E feladatot: a kereslet szükséges csökkentését az árak következőképpen oldják meg. Egy bizonyos készárura irányuló kereslet nem egyéb, mint bizonyos termelőeszközök használatára való törekvés. Ugyanerre törekszik a többi árukra irányuló kereslet is, így áll elő a harc a termelőeszközökért, melyet a cseregazdaság úgy old meg, hogy egyforma árat ad a termelőeszközöknek, ezek határozzák meg a készárak árát, melyek végül a kereslet szükséges csökkentését eredményezik. Az árat így C. szerint a termelőeszköz ára: a költség határozza meg. Szerző szerint helytelen a költségnek, mint egyedüli ármeghatározónak szerepeltetése a többi tényezők rovására. Dinamikusan nézve a folyamatot, a szükség elvének jelentősége sokszor nem érvényesül, mert készárak áralakulása gyakran mutat elütő fejlődést nyersanyagaik áralakulásától. Továbbá helytelen, hogy C. a keresletet az ár funkciójának fogva fel, nem elemzi, ha elemezné, kiderülne, hogy nem lehet függvénye az árnak, hanem ellenkezőleg, meghatározója. A kereslet oldalán kellene objektívvé tenni az árelméletet, nem statikusan szemlélve az individuális keresletet, hanem a tömeg quantifikálható mozzanatokból álló szükségletét nézve. Ezzel szemben C.-nél a kereslet pusztá funkciója a termelőeszközök árának: a költségnek. A költség a végső ármeghatározó, így C. árelmélete alapján költségelmélet. Ugyanigy Adolf Weber, aki szintén tagadja a kínálat áralakító iniciatíváját. Nála az ár kereslet és kínálat viszonyának függvénye. Elméletének főhibája statikus szemléletben rejlik, a pillanatnyi mozzanatok tartamot kölcsönöz, megfelelkezve a következő pillanat változásairól. Ez áll fokozottan Oppenheimer rendszerére, ki a statikus mozzanatokot már egészen elméleti elvontságokká merevíti. A jövedelmek piaci kiegyenlítődéséről szóló alap-tételéhez kapcsolódik árelmélete, az árat a jövedelemből vezeti le, holott

maga a jövedelem csak áralakulások eredménye lehet. — *Miscellen.* Hecht, Werner: *Zur Frage des „Kartellzwecks“*. — Sieveking, Heinrich: *Wertbeständigkeit und Recht in der Geschichte*. Ernst Stampe gazdaságtörténeti munkáinak ismertetése. — Hintze, Otto: *Der 7. Deutsche Soziologentag*. — Walther, Andreas: *Soziologische Literatur*. A következő munkákat ismerteti: Gründer der Soziologie. Von G. L. Duprat, H. Freyer, A. Meusel, F. K. Mann, L. v. Wiese und Marianne Weber; Einführung in die Soziologie von F. Tönnies; Soziologie, Geschichte und Hauptprobleme von L. v. Wieser; Einleitung in die Soziologie von Hans Freyer und Lehrbuch der Soziologie und Sozialphilosophie. Hg. v. Karl Dunkmann. — Strupp, Karl: *Ein Lehrbuch des Völkerrechts*. Hold-Ferneck hasoncímű munkáját bírálja. — *Literatur*.

94. kötet, 3. füzet. 1933 szeptember.

Narratil, A. v.: *Rentenprinzip und Grundrente. Zum Streit über die Singularität der Grundrente*. A földjáradékról szóló tanok egyrészt Ricardóra támaszkodva produkcióelméleti, másrészt a járadék általánosítására törekedve, elméleti alapon nyugszanak. A földjáradék speciálisan mezőgazdasági jelenség, mely a társadalmi élet technikai és gazdasági tényezőinek s a magántulajdon rendjének köszöni létét. Keletkezéséhez a szabad piaci áralakulás szükséges, kommunizmusban nem képzelhető el. Ellentétben a munkabérrel és a vállalkozói nyereséggel s hasonlóan a tőkekamathoz a vagyonból folyó megalapozott jövedelem, melyet tulajdonosa akkor is élvez, ha nem vesz részt közvetlenül a termelésben. Abban is hasonlít a kamathoz, hogy hullámszik, de alapja, ellentétben ezzel, megsemmisíthetetlen, monopólium-helyzete van, ha nem is állandóan. Az árelméleti földjáradék-magyarázat helyesen ítél, mikor a földjáradékot, mint minden jövedelmet, áralakulások következményének mondja, de nem lehet kiváló reprezentánsával, Zwiedineck-Südenhorsttal egyetérteni abban, hogy a földjáradék s más járadékjelenségek között csak fokozati különbség van. Z. azért nem ismeri el a földjáradék singularitását, mert a jobb és jobban termő földek előnyeit csak átmenetieknek tartja. Ezzel szemben az oszcilláción és hullámzáson túl, évszázadok árstatisztikáit visszamenően megvizsgálva, látjuk a földjáradék emelkedő irányát. Az emberiség szaporodása s a földhozadék csökkenése növekvő árakat fognak eredményezni. Mivel ezt semmi más járadékról nem mondhatjuk el, meg kell maradni Ricardóval a földjáradék egyediségénél. A földjáradék, mint minden jövedelem, áralakulások következménye, csak hogy nem közvetlenül, hanem összefüggések és kombinációk útján. — Flaskämper, Paul: *Zur Ausbau der Hochschulstatistik*. — Kerschagl, Richard: *Grundfragen und Erfahrungstatsachen der Devisenbewirtschaftung*. — *Miscellen*, Kraus, Oskar: *Metaphysik und Rechtslehre*. Walter Schönfeld: Von der Rechtserkenntnis című könyvét boncolja, rámutatva a Hegelen, ujmisztikán és protestantizmuson egyaránt alapuló munka jogbölcséleti tévedéseire. — Mühlenfels, Albert v.: *Der internationale Kapitalismus und die Krise. Zur Festschrift für Julius Wolf*. — Rohrbeck, W.: *Was ist Versicherung?* Stephingernek egy disszertáció ismertetésével kapcsolatban kifejtett véleményét bírálja. — *Literatur*.
K. V.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

1934 április 16-án *Eber Antal* elnöklésével *Lipták László* tartott előadást „*Uj eszközök a mezőgazdasági termények árvédelmére*“ címen. Kifejtette, hogy minimális mezőgazdasági árak bevezetésének előfeltétele, hogy ezeken az árakon vásárlóerő is rendelkezésre álljon. A leghatékonyabb eszköz erre a monopólium volna, azonban a monopólium nagyarányu szervezetek fölállítását kívánja és ezeknek a szervezeteknek a költségei valószínűleg nagyobbak, mint a kereskedelem költségei. Ezenkívül a monopólium számára pénzügyi alapot is kell teremteni és ennek a körülménynek tudható be, hogy még azokban az államokban sem lehet a mezőgazdasági árakat támogatni, ahol megvan a hivatalos készség a terményárak emelésére. Az importállamokban a védővám szolgál a belső árszínvonal emelésére. Az önellátás határán azonban a védővám elveszti áremelő hatását. Különböző európai államok jutottak el az utolsó években az önellátás határára és ezeknek tapasztalni kellett, hogy a védővám emelése többé nem érvényesül a belföldi árakban.

Sikerült azonban olyan eszközöket találni, amelyek önellátó államokban az állam megterhelése nélkül biztosíthatnak minimális terményárakat. Exportállamokban is alkalmazhatók ezek az eszközök, ha az exportfölösleg olyan határokon belül mozog, hogy a kiviteli prémium számára pénzügyi fedezet teremthető. Ezek az eszközök lecsendesítenék a papirbuza körül hosszú idő óta folyó harcot is, mert biztosítanák a határidőpiacnak olyan egészséges működését, amely megfelel a mezőgazdasági érdekeknek.

Állami képviselőt a legfontosabb terményekre (pl. búzára és tengerire), a határidőpiacokon előre meghatározott fix árakon mindig vevő lenne. A különböző határidők közötti árkülönbséget a beraktározási üzlet számára a költségeken fölül megfelelő kamatozást (pl. évi 8—10%) biztosítana, ezzel a készáru tulkinálatnak levezetésére mindig elegendő vásárlóerő állna rendelkezésre.

A fenti elgondolás még nem tarthat igényt újszerűsége és tulajdonképpen a monopóliummal volna azonos. Csak a következő eszközök tennék lehetővé a gyakorlati megvalósítást. Ezek az eszközök odavezetnek, hogy az állam határidős ajánlatai versenyeznek a magánvevők árajánlataival, viszont tényleges árut az állami képviselőt csak jelentéktelen mennyiségben lenne kénytelen átvenni.

1. Az állam a határidős vásárlásokat a vonatkozó szállítási terminus előtt 2—3 hónappal beszüntetné.
2. Viszont joga lenne az államnak a neki határidőre eladott tételket a határidő lejártá előtt is hármikor lehívni.
3. Az árvédelem hatályossága céljából aállítás vidéki állomáso-

kon, 15 tonnás vagontételekben is elfogadtatnék, az eladó azonban a vagonba rakott áru minőségéért szavatolna.

4. Az eladó a lehívás után azonnal nyilatkozni tartozik, hogy szállítani kész és 8 napon belül szállítania kell, különben megszűnik az állami képviselet határidős vételi kötelezettsége.

5. Az idő előtti lehívásért a gazdának az utolsó határidős ár és évi 5—6 százaléknak megfelelő kamat fizetendő.

6. A közraktárakban tároló áru időelőtti lehívásáért a költségeket és mérsékelt stornódíjat is kell téríteni, hogy a tőkebefektetőket el ne riasszuk a készáru vásárlásától.

7. Az első szállítási terminus október helyett körülbelül november 15-re volna megállapítandó és a vonatkozó határidős vételek szeptember 15-én szünnének meg. Novembertől kezdve minden hónapban lenne az állami képviseletnek átvételi kötelezettsége, kivéve az utolsó szállítási terminus előtti két hónapot. Ha például július lenne az utolsó határidős szállítás időpontja, akkor az állami képviselet májusi és júniusi határidőre nem lenne vevő a határidőpiacon.

Igy az állami képviseletnek elegendő idő állna mindig rendelkezésére, hogy a neki határidőre eladott árut az exportöröknek és a fogyasztásnak tovább adja és az átadásnak megfelelően azonnal rendelkezésre álló határidős tételeket. Kisérőjegyek adnának fölvilágosítást az áru minőségéről és raktározási helyéről (állomásáról). Ezekért a fölvilágosításokért a határidős eladó szavatol. Az áru így a fogyasztásnak vagy az exportnak legkedvezőbben fekvő állomásról volna lehívható.

Bianco-eladásoknak nem lenne értelme, mert az eladó csak önmagát teheti ki annak a veszélynek, hogy nem tud szállítani, de lefelé árkülönbözet nem lehetséges. Így a bianco-eladó hiába fizetné az ügynöki díjat, amely az állami képviseletnek kereskedelmi elvek alapján való fenntartására szolgál. A képviselet sohasem fedezné határidős vételeit határidős eladásokkal és határidőre megvett tételeit sem eladná, hanem csak rendelkezésére bocsátaná az exportöröknek és a malmoknak. Mert ha az eladók (esetleg tervszerű inzulvencióakkal) megtagadnák a szállítást, akkor a vevők az állami képviseletet ringbe szoríthatnák. Tehát még egy ilyen valószínűtlen, amerikai méretű manipulációt is meg lehet akadályozni. Ha viszont a határidős eladó magánuton akarja értékesíteni áruját, akkor az állami képviselet készséggel hozzájárul a stornirozáshoz, csupán az ügynöki díjról nem mondana le. Ez az intézkedés biztosítaná, hogy a minimális árakból maximális árak ne legyenek.

A készárura nem lennének szankcionált minimális árak, hogy a legális kereskedelem működése ne korlátoztassék és hogy a gazdák terményeiket 2—3 hónappal az utolsó szállítási terminus előtt vagy a kereskedelemnek effektíve eladják vagy pedig az államnak határidőre fölkinálják. Ugyanis káros lenne a gazdát terményei visszatartására ösztönözni. A gazdának a célja, hogy terményeiért méltányos árat kapjon és az ellenértéket minél előbb a gazdaságban produktívan gyümölcösztesse. A terményeket az évi kamatozás miatt visszatartani tehát nem felel meg a gazdaérdekeknek sem. Ezenkívül a termelői áru általában a termelő magtárában tárol. Ezek azok az indokok, amelyek miatt a határidős árkülönbözet csak a közraktárakban tároló áru számára lenne teljes mértékben biztosítandó és az idő előtti lehívásért is csak a közraktári áru tulajdonosai kapnának az elmaradt befektetési hasznukért bizonyos fokú kártalanítást.

Az árbiztosítási szerkezet így oda vezet, hogy csak az exportfölslegek kerülhetnének az állam kezébe. Mert ha a malmok és a kereskedelem nem vásárolnának megfelelő mértékben a belföldi szükséglet számára, akkor csak érthetetlenül lemondanának a határidős árkülönbözetről és ez a haszon az állami képviselőnek jutna. A mezőgazdasági tökehiány miatt nem valószínű, hogy a gazdák me-reven visszatartanák árujukat, ebben az esetben azonban a belföldi kereskedelem kénytelen volna többet kínálni az állami határidős ár-ajánlatoknál.

Az exportfölslegek is exportmonopólium nélkül elhelyezhetők, mert exportkötések létesítésére 2—3 hónap idő áll rendelkezésre és megfelelő prémium esetében az exportörök folyamatosan átvennék az államtól megvett határidős tételeket.

A készáru-intervenció esetleg szükséges lehet a csöves tengerinél, mert a szokványminőségű szemes tengeri csak késő tavasszal szállítható és így mód van a csövestengeriuzsorára. Egy ilyen intervenciónál is azonban az az új elv lenne alkalmazható, hogy az interveniáló csak két hónappal a tényleges átvétel után fizet. Ilyen módon relatív kis mennyiségek átvétele által alátámaszthatja az árat.

A buza és tengeri együttes árszabályozása módot ad arra, hogy árviszonyokon keresztül hatást gyakoroljunk a vetési területre és a mezőgazdasági fogyasztásra. Az utóbbi által nagy termésszűkülés esetén is kisebb lenne az exportfölslegek ingadozása.

A Magyarországon legutóbb tapasztalt körülmények mutatják, hogy a magasabb buzaárnak még a pusztá reménysége is képes volt az árat alátámasztani, sőt emelni. A mezőgazdaság tehát a határidős vételek kombinatív rendszerét teljes értékű segítségnek tekintheti.

Az előadó ezután ismertette a kisbirtok és nagybirtok különleges termelési viszonyait, amelyeket a buza és a tengeri együttes árvédelmi rendszere figyelembe vesz. Ez a rendszer rugalmasan alkalmazható a termés változásaihoz és a pénzügyi fedezet megteremthető a legnagyobb termésnél is az export támogatására, míg rosszabb termésnél magasabb árakat kaphatna a gazda. Számításokat mutatott be, amelyek szerint a mezőgazdasági tultermelést teljesen meg lehetne szüntetni, ha megszűnnének a belső huszfogyasztást sújtó hatósági terhek és ha a tejfogyasztást is a nemzeti szempontból kívánatos mértékre lehetne fejleszteni. A közvetett adók általában károsak a mezőgazdaságra, mert ezek ékelődnek a termelői és fogyasztói árak, továbbá a mezőgazdasági és ipari árak közé. Pénzügyi szempontból sem előnyösek a közvetett adók, mert kezelési költségeik sokkal magasabbak, mint az egyenes adók költségei. A közvetett adók lebontása megtakarításokat eredményezne az állami és községi adóügyi adminisztrációban, így fedezetet lehetne teremteni az állam produktív beruházásaira és a falu kulturájának fejlesztésére.

*

Április 26-i ülésünkön *Eber Antal* elnöklése mellett „*Külföldi kölcsöneink hatása közgazdaságunkra*“ címen dr. *Óvári Papp Zoltán* tartott előadást. A fizetési mérlegek adatai és önálló adatgyűjtés alapján behatóan elemezte a *külföldi kölcsönöknek a külkereskedelmi mérlegre gyakorolt hatásait* és negyedévről-negyedévre haladva, kimutatta, hogy a tökebehozatal emelkedése a külkereske-

delmi mérleg passzivitásához vezetett, a visszafizetések túlsúlyba jutása idején pedig a mérleg aktívává vált. Megállapította, hogy az erdőadósodási időszakban elsősorban a nyersanyagok behozatalának emelkedése volt észlelhető, eltekintve az 1927. év második felétől, amikor a készárúk, különösen pedig a fogyasztási javak importja, rendkívüli módon megnőtt. A tőkebehozatal idején gyarapodott a jegybank arany- és devizakészlete, ami viszont a pénzforgalom kiterjedéséhez vezetett, noha ezt a váltótárca ingadozásai is befolyásolták. A pénzforgalom növekedésének az *árszinvonal emelkedése* volt a következménye. Mivel pedig ugyanekkor a külföldön nem emelkedtek az árak, nagyarányú behozatal indult meg, később viszont a magyarországi árindex hanyatlásának nagy része volt abban, hogy a mérleg aktívává alakult. Allításainak igazolására számos grafikont mutatott be, majd részletes adatok alapján foglalkozott a *külföldi kölcsönök felhasználásával* és az ennek során mutatkozó *tőkeképződéssel*. Végül összefoglalóan megállapította, hogy az 1927. évi gazdasági fellendülés nagyrészt a tőkebehozatal hatásaira volt visszavezethető, másfelől pedig a későbbi években a tőkebehozatal csökkenése és a visszafizetések nyomán a gazdasági helyzet rosszabbodása Magyarországon már akkor megindult, amikor az általános világgazdasági helyzet még változatlan volt.

*

Május 3-i ülésünkön, amelyen *Kresz Károly* elnökölt, „*Tanulmányi ankét az amerikai kivitelről*“ címen *ifj. Boér Elek* és *Domány Gyula* tartottak előadást.

Boér Elek kifejtette, hogy az Északamerikai Egyesült Államokban *Abrahám Lincoln* óta nem volt még egy elnök, akinek olyan súlyos helyzettel kellett volna megbirkóznia, mint *Franklin D. Roosevelt*nek. Roosevelt kísérlete a legnagyobb szabású intervenció, amely valaha magántulajdoni rend alapján álló társadalomban végbement. A Roosevelt-éra két főkorszakra osztható: a pénzszaporítás nélküli pénzürtécsökkentés és az ideiglenes pénzstabilizáció korszakára. A kettő között 1934 február 1. a határnap. A pénzürtécsökkentés korszaka két fázisra oszlik. Az első az 1933 április-júliusi fellendülés, amelyet az inflációtól való félelem nyomában járó árufelhalmozás váltott ki. Ebbe az időszakba esik az aranyalap feladása, a mezőgazdaság megsegítésére vonatkozó törvény és a bankreform. A dollár tényleges devalvációjának a belföldi adósságok nyomasztó terheinek csökkentése és a vállalkozói kedv feléléstése volt a célja. Az agrártörvény ötéves moratorium elrendelésén kívül elsősorban a termelés korlátozásával akar segíteni a mezőgazdaság helyzetén. A termelés korlátozása tudvalevőleg az állam által a gazdáknak fizetett prémiumok ellenében történik, amire a fedezetet bolettaszerű adókkal teremtik elő. Ezek a kísérletek a gyakorlatnál igen jól beváltak, ellenben példának okáért a búzánál ezideig alig jártak eredménnyel. 1933-ban az előző évvel szemben mindössze 4 százalékkal sikerült csökkenteni a búzával bevetett területet. A bankreform legmerészebb rendszabályai pedig a spekulációs és bététi bankok szigorú különválasztása, valamint a bététbiztosítási terv, amely 1936 július 1-ig fokozatosan valószínűsíthető meg. Ami a pénzürtécsökkenés második korszakát illeti, az elmúlt év július végén vette kezdetét, amidőn az inflációs félelem által megindított fellendülés megtorpant. Azóta, tavaly november végéig, kifejezett

pangás uralkodott az Északamerikai Unióban, ettől fogva azonban lassu javulás észlelhető. Ennek az időszaknak legsajátosabb jellemvonása a nemzeti ipari ujjáépítési törvény, a NIRA, amelynek végső célja az ipari önkormányzat, de annak megvalósítása még a kialakulás stádiumában van. A NIRA egyfelől megkönnyítette a munkások szervezkedését, másfelől viszont a tisztességes verseny codejainak bevezetésével s egyes iparágakban engedélyezett árengedményekkel, sőt a termelés kiterjesztésének megakadályozásával is a vállalkozók érdekeit is szolgálja. Egyáltalában nincsen azonban még eldöntve az a kérdés, hogy a NIRA-szervezet működése mennyiben ütközik az antitrösztörvényekbe.

A dollár értékcsökkentése megingatta az amerikai tőkepiac bízalmát, már pedig egymagára a nagyszabású közmunkák tökeszükségletének finanszírozására való tekintettel is elkerülhetetlenné vált a bizalom helyreállítása. Elsősorban ezt a célt szolgálta a dollárnak ez év február 1-én aranyparitásának 59.06 százalékan történt meg rögzítése és kevéssel előbb, január havában közzététetett a híres elnöki budgetüzenet is, amely a szovjetkísérletektől eltekintve, a leggigantikusabb munkatervet hozta napvilágra. Csak magára a folyó naptári év első felére 6 milliárd dollár kiadás van előirányozva. A terv azonban kétségtelenül messzemenően experimentális jellegű.

1934 február havában még mindig 3,400.000 körül mozgott a tisztán közsegélyből élő családok száma. A helyzet egy év alatt némileg javult ugyan, de még mindig igen súlyos és bizonytalan, mert Roosevelt diktaturája egy kettős pártrendszerre felépített demokratikus diktatura, amely gyakran úgy füttyül, ahogy a néphangulat szele fujdogál. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy Roosevelt neve már nemcsak a jelené, hanem a történelemé is, mert mióta a világ fennáll, nálánál nagyobb szabású kísérletet még senki sem tett az individualista kapitalizmusnak az állami és társadalmi élet új rendjéhez való átmódosítására.

Domány Gyula kifejtette, hogy az Egyesült Államokban az elnökváltozás nemcsak politikai, hanem legtöbbször gazdasági programváltozást is jelent. Normális viszonyok idején, amikor a gazdasági élet — különösen a világgazdaság — fejlődésének utja adva van, a programváltozás inkább csak elméleti elgondolásokban jut kifejezésre, gyakorlatilag alig bír jelentőséggel az elnöki személycsere. Ezzel szemben az 1933 márciusi elnökváltozás az Egyesült Államokban a korábban követett gazdasági politika legteljesebb és legtökéletesebb feladását és gyökeres megváltoztatását jelentette, minthogy az új elnök homlokegyenest ellenkező gazdasági programmal lépett a nyilvánosság elé. Amíg ugyanis Hoover a magas védővámok politikáját hirdette, addig Roosevelt főleg valutapolitikai intézkedések révén akart a gazdasági élet fejlődésének új irányt biztosítani. Első elgondolása abban csucsosodott ki, hogy a fizetési eszközöket szaporítja, valutáját ezzel leszállítja és minthogy az értékében csökkent, illetőleg megromlott pénz nagyobb vásárlóerőt rejt magában, ez a körülmény a vásárlási kedv élénkülését fogja maga után vonni. Ennek nyomában növekvő fogyasztás jár és előtte a közép-európai inflációs korszak tünetei elevenedtek meg, amikor arra gondolt, hogy az értékében megromlott pénztől — éppen úgy, mint 12—15 évvel ezelőtt Európában — mindenki menekülni igyekszik.

ami a vásárlási kedv élénkítését, tehát a konjunktura erősödését idézi elő. Első kísérlete nem vált be, mert a lerontott dollárt nem dobták piacra, sőt inkább teaurálták.

Tervezetének második pontja a nyersanyagárak emelkedésének biztosítása, amelyet a harmadik pontban felállított tételével akart elérni, mely szerint az ipari munkásság és az alkalmazottak vásárlóképességét a munkanélküliség csökkentésével legalább is az 1929. év nivójára kell visszaállítani. „Az árak észszerű színvonalra való emelése“ érdekében a dollár értékét le kell szállítani, mert az aranystandard felfüggesztésétől az árak emelését lehet remélni.

Roosevelt összes elgondolásai ellentétben állanak a gazdasági élet törvényeivel és ezért az áralakulás sem a leszállított pénzértéket, sem a szabályozott inflációt nem igazolta. Elgondolása, mely szerint az árak alakulását a pénz oldaláról kell szabályozni, gyakorlatilag nem vált be és ez az eredménytelenség indította az elnököt és vezérkarát arra, hogy újabb valutapolitikai intézkedésekkel befolyásolja az árak alakulását. Ezeknek a kísérletezéseknek a során született meg a NIRA, amely célkitűzésében a munkaidő csökkentése és a munkabérek szabályozása révén kíván a magasabb árak régióiba eljutni. A NIRA sem hozta meg a kívánt célt mert a 12 millió ipari munkanélküli száma csak 3 millióval csökkent le 10 millióra, viszont a foglalkoztatott munkások 45 óra helyett csak heti 35 órán át dolgoztak, ami a keresetük csökkenését idézte elő és így a vásárlóképesség sem emelkedhetett a tervezett mértékben.

Az amerikai kezdeményezések és kísérletezések alaptendenciája mindig oda irányult, hogy a stabil dollárárfolyam helyett magasabb árnívó éressék el és egy tartós és állandó árszínvonal biztosítsák. Ez az elgondolás teremtette meg az index-dollár bevezetését, amelynek az a kimondott, de be nem vallott tendenciája, hogy a dollár aláértékelési folyamatát gyorsítsa. A magas aranybevéltási ár a spekulációt izgatja s előidézi, hogy minél több arany vándoroljon az Egyesült Államokba. Bizonyos aranykiszivárgást az index-dollár elő is idézett és nagyon kétséges, hogy ha Amerika az index-dollárra felépített aranypolitikáját tovább folytatja, nem lesz-e kénytelen a francia jegybank aranykészletének megőrzése végett ellenintézkedésekhez folyamodni.

Az angol felfogás az amerikai aranypolitikáról így összegezhető: 1. Csupán Amerikában kitermelt arany vásárlása, mint az eddigi tapasztalatok is mutatják, sem az árnívót, sem a devizaárfolyamokat nem befolyásolja. 2. Aranyvásárlásoknak a külföldi piacokra való kiterjesztése esetén a külföldi aranyvásárlásoknak tartósaknak és végeredményökben nagy összegűeknek kell lenniök, hogy a dollárárfolyamot jelentékenyen leszállíthassák. 3. Nem bizonyos, hogy a dollárárfolyam további csökkenése az Egyesült Államok belföldi, általános árnívójának emelésére vezetne és az export- és importáron kívül sokkal fontosabb belföldi árakat is emelné. A dollár külföldi árfolyamának esése a belföldi árakat csak annyiban befolyásolná, amennyiben a közönség a dollár belföldi értékének romlását is anticipálná.

A gazdasági élet törvényszerűségein erőszakot elkövetni nem lehet és bármilyen fényesen kitervelt gazdasági program is eltéveszti hatását, ha nincs szerves összefüggésben a gazdasági élet tör-

vényszerűségeivel. Hiába tüzi ki célul Rooseveltt és valamennyi tanácsadója, hogy az 1928. vagy 1929. évi árnívót, vagyis a szerintük igazságos árat állítják vissza, ha az igazságos ár előfeltételei hiányoznak. Különben is szivárvány után fut az a teoretikus, aki állandóan ugyanazon nívón álló árat akar statuálni, mert az árat az élet, az életkörülmények alakítják ki és azt nemcsak a termelés és fogyasztás viszonyában, hanem a jövedelemelosztásban is beállott eltulodások befolyásolják. Az árak feladata — a klasszikus közgazdaságtan tanítása szerint — éppen ellenkezője annak, mint amit az amerikai kísérletek akarnak érvényre juttatni. Abszurd közgazdasági elgondolás és egyúttal célkitűzés az, hogy az árak — szabad gazdálkodási rendszer idején — bizonyos nívón álljanak meg és ott mint megmerevedett árak, a kereslet, a kínálat és jövedelemelosztás hullámveréseinek álljanak ellent. s az élet gazdasági forgalmának merev és kimozdithatatlan tengelyévé váljanak. Ha az árszínvonalnak hosszabb időn keresztül változnia nem volna szabad, ez azt jelentené, hogy az életszínvonalnak is merevnek kellene lennie. Árszínvonal és életszínvonal között éppen olyan szerves és élő az összefüggés, mint ahogy a növényzet mindenkori fejlődésében a természet, az időjárás viszontagságai hűen kifejezésre jutnak.

Amerika a szertelenségek országa. Nyugodtan állapíthatjuk meg anélkül, hogy túlzásba esnénk, hogy az Egyesült Államokban a közgazdaságtan és a közgazdasági politika átmenetileg a kísérletezések tudományává alakult át.

*

Május 15-i ülésünkön *Heller Farkas* elnöklése mellett *Surányi Unger Tivadar* egyetemi ny. r. tanár tartott előadást „Szabad és kötött gazdaság” címen. Tanulmányát a „Közgazdasági Szemle” egyik legközelebbi számában fogjuk közölni.

Igazgató választmányi ülés.

Április 26-án *Vágó József* elnöklésével igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: *Elischer Viktor*, *Gorove László*, *Hantos Elemér*, *Kresz Károly*, *Judik József*, *Neubauer Gyula*, *Pásztor Miksa*, *Szádeczky-Kardoss Tibor*, *Székács Antal*, *Varga István*, *K. Nagy Dénes*. A főtitkár előterjesztette az 1934. évi rendes közgyűlés elé terjesztendő jelentését, valamint a főpénztárosi jelentést, az 1933. évi zárszámadásokat és az 1934. évi költségvetést, amelyeket az igazgató-választmány egyhangulag elfogadott. *Vágó József* indítványára az igazgató-választmány köszönetét fejezi ki *Eber Antal* elnöknek a Társaságnak ugy szellemi, mint anyagi téren való kitünő és eredményes vezetéséért. Ezután a főtitkár az 1934. évi közgyűlés programjáról tett jelentést. Ebben az esztendőben van a Magyar Közgazdasági Társaság alapításának negyvenéves évfordulója. A Társaság alapításáról a közgyűlésen *Gorove László* fog megemlékezni, aki az alapítók között volt és résztvett az első közgyűlésen is. Utána Társaságunk alelnöke, *Heller Farkas* fog előadást tartani.

Végül a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

A főtitkár jelentése a Társaság 1933 évi működéséről.

Társaságunk 1933 gazdasági nehézségekkel teljes esztendejében hagyományaihoz hűen és lankadatlan kedvvel folytatta tevékenységét. Összesen 17 ülést tartottunk, ezek közül nyolc ülésnek önálló előadások, kilencnek pedig tanácskozmányok voltak a tárgyai. Előadó-üléseink sorát *Heller Farkas* professzor nyitotta meg, aki január 18-án „Vámpolitika és árszinvonal“ címen értekezett. Őt január 26-án *William E. Rappard*, genfi egyetemi tanár, Svájc népszövetségi delegátusa követte „A világgazdasági válság és a Népszövetség“ címen tartott nagyszerű előadásával. Február 9-iki ülésünkön *ifj. Iványi-Grünwald Béla* „A magyar történetírás új utjai és a gazdaságtörténet“, *Frey András* pedig „Politikai és gazdasági világnézet“ című tanulmányaikkal. *Gyömrey Sándorral* a gazdaságtörténet módszeréről vitáztak. Március 13., 16., 20. és 21-én folyt le első zártkörű tanácskozmányunk a „Munkaszerzés és pénzérték“ problémájáról, amelynek előadójaként *Varga István*, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója szerepelt. Április 6-án *Ledermann László*, genfi egyetemi magántanár. „A világgazdasági konferencia jelentősége és programja“, 20-án *Balogh Tamás* „Visszatérés az aranyhoz“, május 23-án *Neubauer Gyula* egyetemi magántanár „Technokrácia“ címen, június 7-iki közgyűlésünkön pedig *Balás Károly* egyetemi tanár „Az adóztatás mértékéről“ tartottak előadást.

Őszi tevékenységünk főpontja az a zártkörű tanácskozmány volt, amelyet a gazdaadósságok rendezése tárgyában október 10., 12., 17. és 26. és november 2-án tartottunk és amelynek lefolyását és eredményeit a *Közgazdasági Szemle* október-novemberi száma ismerteti részletesen. December 14-én *György Ernő*, az Országos Hitelvédő Egylet igazgatója adott elő „Rugalmasság a gazdasági életben“ címmel.

Kiadványunk, a *Közgazdasági Szemle*, *Heller Farkas* szerkesztésében 1933-ban összesen hét füzetben, 51½ iven, 824 oldalnyi terjedelemben jelent meg. Ehhez 80 oldalnyi németnyelvű kivonat járult, ami tehát összesen 904 oldalt, vagyis 56½ ivet tesz ki a tavalyi 65½ ivvel szemben; a mai gazdasági nehézségek eléggé indokolják ezt az aránylag igen csekély terjedelemtorlatozást, viszont egészben véve, úgy véljük, a *Közgazdasági Szemle* olvasóival szemben ebben az évben is megfelelő módon teljesítettük feladatunkat: egyfelől módot adtunk tudományunk komoly művelőinek eredményeik bemutatására, másfelől a gazdasági elmélet és a gazdaságpolitika nagy kérdéseiről, a hazai és külföldi irodalom termékeiről tanulmányokban, közleményekben, könyv- és folyóiratismertetésekben rendszeresen tájékoztattuk közönségünket.

A „Közgazdasági Könyvtár“ ebben az esztendőben három kötettel szaporodott: 13-ik kötetként *vitéz Guóthfalvi Dorner Zoltán* könyve: „Franciaország ipara és iparpolitikája“; 14-ként „Munkaszerzés és pénzérték“ címen társaságunk e címen tartott tanácskozmánya, 15-ként pedig *ifj. Fellner Frigyes* „A kereskedelmi tengerhajózás problémái“ című műve jelent meg.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a „Közgazdasági Könyvtár“ egyes speciális kiadványaira intézményektől és tagjainktól külön anyagi támogatást kaptunk és csak ezáltal voltunk képesek kiadványaink sorozatát három kötettel szaporítani. Épigy

csakis adományok és segélyek útján tarthattuk fenn az említett nagy terjedelemben a *Közgazdasági Szemlé*-t, miután annak költségeit, mint a zárszámadásokból kitűnik, a tagdíjak és előfizetések távolról sem fedezték. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli, nem mulaszthatjuk el azonban, hogy e helyen is köszönetünket ki ne fejezzük a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, a Pénzintézeti Központnak, Kereskedelmi és Iparkamaráinknak s mindazon intézményeknek, kereskedelmi és ipari vállalatoknak, pénzintézeteknek, amelyek adományaikkal lehetővé tették a magyar közgazdasági tudomány és élet e fontos szervének fenntartását.

Taglétszámunk éppen a nehéz gazdasági helyzet következtében az idén is némi csökkenést mutat, amennyiben a kivált 54 taggal szemben az újonnan felvett tagok száma 12. Ilyen módon 1933 december 31-én tagjaink száma 1134 volt. Legyen szabad e helyen is kegyelettel megemlékeznünk azokról, akiket a halál ragadott el körünkől, köztük igazgató-választmányunk és a magyar gazdasági élet két kitünőségéről, *Gonda Béláról* és gróf *Hadik Jánosról*.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A számvizsgálóbizottság jelentése és a vagyonkimutatás az előirt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1934. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése az 1933. évről.

Csatolva van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1933. évre vonatkozó pénztári kimutatásait beterjeszteni.

Az I. számú kimutatás szerint a társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt . . . . . P 44.065.04
kiadása pedig . . . . . „ 30.502.04
volt, úgyhogy . . . . . P 13.563.—
maradvánnyal zártuk le az 1933. évet.

A társaság összvagyon a III. számú kimutatás szerint 1933 december 31-én a Matlekovits-alappal együtt P 19.935.— tett ki.

Bár az adományok az előző évi P 21.347.20-ról P 17.850-re csökkentek és a tagdíjak is egyre vontatottabban folynak be (1932-ben P 10.692.—, 1933ban P 9.745.—), örömmel láttuk azt az áldozatkészséget, amelyet a közgazdasági élet számottevő tényezői társaságunk törekvéseinek méltánylásában tanúsítottak akkor, amidőn a „Közgazdasági Szemlé“-nek a korábbi évek színvonalán való megjelenését — az egyre rosszabbodó gazdasági viszonyok ellenére is — adományaikkal lehetővé tették.

Amidőn ezen nagylelkű adományokért e helyen is őszinte köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1933. év folyamán a következő adományok folytak be:

Budapesti Áru- és Értéktőzsde P 100.—. M. Kir. Postatakarékpénztár P 80.—. Magyar Tudományos Akadémia P 2400.—. Magyar-Olasz Bank P 1.600.—. „Foncière“ általános biztosító intézet P 300.—. Budapest-Székesfővárosi Községi Takarékpénztár P 300.—. Hazai Bank RT. P 240.—. Magyar Leszámitoló- és Pénzváltó Bank P 320.—. Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 2.000.—. Magyar Rűggvantaárugyár P 80.—. M. Általános Hitel-

bank P 800.—, Nova Közlekedési és Ipari RT. P 400.—, Futura P 100.—, Magyar Nemzeti Bank P 1.600.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Wiener Bankverein P 400.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Pénzüntézet Központ P 400.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT. P 100.—, Weiss Manfréd acél- és fémművei RT. P 100.—, Goldberger Sám. F. és Fiai RT. P 160.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Corvin áruház P 50.—, Alumínium-érc-, Bánya- és Ipar RT. P 50.—, Beocsini Cementgyári Unio RT. 240.—, Magyar Jelzalog-Hitelbank P 160.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Autotaxi Budapesti Automobil Közlekedési RT. P 300.—, Adria Biztosító Társulat P 200.—, Magyar Cukoripar RT. P 400.—, Angol-Magyar Bank P 400.—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 400.—, „Hermes“ Magyar Általános Váltóüzlet RT. P 50.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 150.—, Magyar Általános Köszénbánya RT. P 400.—, Hangya Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet P 100.—, Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara P 800.—, Kőbányai Polgári Serföző RT. P 80.—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300.—, Budapest Székesfőváros P 830.—.

Fenti adományokon kívül a Társaság a „Közgazdasági Könyvtár“-nak az év folyamán kiadott újabb köteteinek megjelenéséhez közel 500 pengő támogatásban részesült.

A költségelőirányzatot a folyó évre a II. sz. kimutatás szerint kérjük P 39.363.— bevétellel és P 28.500.— kiadással megállapítani.

A taglétszám az 1933. évben a következőképpen alakult: 1933 január 1-én 1176 tagunk volt. Az év folyamán belépett 12, kilépett 31, töröltetett 23 tag, úgyhogy a taglétszám 1933 december 31-én 1134 volt.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1933 december 31-én.

TARTOZIK

KÖVETEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ... 14.534.16		Áthozat az 1932. évről	14.810.—
Tiszteletdíjak ... 10.748.40	25.282.56	Tagdíjak	9.745.—
A „Közgazdasági Könyvtár“ nyomdaköltségei...	4.085.62	Előfizetések	978.88
Különféle költségek	1.133.86	Adományok	17.850.—
Egyenleg mint készpénz...	13.563.—	Kamatjövedelem	681.16
	44.065.04		44.065.04

Budapest, 1933 december 31-én.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

Gerlóczy Béla s. k.
pénztáros.

Zsengery Manó s. k.
számvizsgáló.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1934. évre.

KIADÁS		BEVÉTEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei	14.000.—	Készpénzáthozat az 1933. évről	13.563.—
Tiszteletdíjak	11.000.—	Tagdíjak	8.500.—
Különbféle költségek	1.500.—	Előfizetések	900.—
Közgazdasági Könyvtár	2.000.—	Adományok	16.000.—
Egyenleg mint készpénz	10.863.—	Kamatjövedelem	400.—
	39.363.—		39.363.—

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyoneleltára 1933 december 31-én.

Készpénz	P 13.563.—
10.000 K n. é. 4½%-os Magyar Takarékpénztárak	
Központi Jelzálogbankja záloglevél	„ 1.—
15.000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	„ 1.—
10.000 K n. é. 6%-os nostr. februári hadikölcsön	„ 1.— P 13.566.—

Matlekovits-alap :

Készpénz	P 5.369.—
100 drb Magyar-Olasz Bank R.-T. részvény à P 10.—	„ 1.000.— „ 6.369.—
	P 19.935.—

Budapest, 1933 december 31.

Felülvizsgáltatott és rendben találtatott.

Gerlóczy Béla s. k.
pénztáros.Zsengery Manó s. k.
számvizsgáló.Közgyűlés.

MEGHIVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1934 június 16-án, szombaton reggel 8 órakor, határozatképtelenség esetén

1934 június 19-én, kedden d. u. 6 órakor

tartja XL. rendes évi közgyűlését Budapesten a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (V., Szemere-utca 6) dísztermében.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
  2. Gorove László megemlékezése a Magyar Közgazdasági Társaság 1894-ben történt alapításáról.
  3. Heller Farkas alelnök előadása: Áralakulás és nemzeti jólét.
  4. A főtitkár jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1933. évi működéséről.
  5. A számvizsgálóbizottság jelentése az 1933. évi zárszámadásokról.
  6. Az 1934. évi költségvetés előterjesztése.
  7. Esetleges indítványok (az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő indítványok 8 nappal a közgyűlés előtt a főtitkárnak írásban benyújtandók).
- Budapest, 1934 május 30-án.

Eber Antal elnök.

Elnöki megnyitó

*a Magyar Közgazdasági Társaság 1934 június 19-én tartott
negyvenedik évi rendes közgyűlésén.*

Társaságunk negyvenéves működését legrövidebben és legszabatosabban akként jellemezhetjük, hogy igyekeztünk a közgazdasági tudományt és a közgazdasági politikát egymáshoz lehetőleg közel hozni, a közgazdasági tudomány alapvető tételeinek érvényesülését belevinni a gyakorlati közgazdasági politikába, viszont a gyakorlati gazdasági élet tapasztalataival és praktikus ismereteivel felélénkíteni és alátámasztani a közgazdasági tudományt. Sajnos, ennek a törekvésünknek az érvényesítése a világháboru óta mindinkább nehezzé vált. Természetes, hogy a világháboru gazdasági és pénzügyi lebonyolítása nem tűrt meg semmiféle szabályszerűséget és törvényszerűséget, mert a kitűzött hadi cél érdekében pillanatnyi igények és szükségletek szerint kellett a háborus hatalmaknak közgazdasági és pénzügyi politikájukat irányítaniok. Az emberiségre azonban az a további szerencsétlenség is szakadt, hogy a háboru elmúltával a megbolygatott gazdasági és pénzügyi egyensúlyt azok, akik a világ gazdaságpolitikáját irányították vagy irányíthatták volna, nem a gazdasági tudomány törvényei és szabályai szerint igyekeztek helyreállítani, hanem tovább folytatták a gazdasági élet szövevényes szerkezetébe felülről, incidentális intézkedésekkel való beavatkozás politikáját, ami azután odavezetett, hogy a közgazdasági tudomány és a gyakorlati közgazdasági politika között ma már oly szakadék tátong, amelynek áthidalása egyre több nehézséggel találkozik.

A száz évvel ezelőtt, a napoleoni háboruk folytatásaként jelentkezett világgazdasági válságot azok, akik a világ gazdasági politikájának irányítását vitték, a közgazdasági tudomány tanításai szerint igyekeztek megoldani és éppen azért, mert ezt az utat járták, volt törekvésük aránylag rövid idő alatt sikertől koronázva. *Fényes Elek* „*Nemzeti iparunk*“ cím alatt körülbelül egy századdal ezelőtt megjelent munkájában írja a következőket: „*Smith Ádám, kinek a nemzeti gazdaság okairól irt klaszszikus munkájára nemcsak minden publicisták, de az angol és francia parlamentek tagjai is nyilvános vitáik közben oly örömet hivatkoznak...*“ Friedrich List is idézi *Marwitz*-nak egy, abból az időből származó mondását *Smith Ádám*-ról,

amely úgy szólt, hogy: „*Napoleon mellett ő most a leghatalmasabb uralkodó Európában*“. Ezzel szemben a mostani nagy világháboru utáni gazdaságpolitikának éppen az a végzetes hibája, hogy a gazdaságpolitikusok függetlenítik magukat a közgazdasági tudomány alapelveitől és tanításaitól, sőt bizonyos lenézéssel nyilatkoznak arról a tudományról, amelynek fejlődése éppen az utolsó évszázad alatt bámulatos arányokat öltött és amelyet nem diszkreditálhat az, hogy a gyakorlati gazdaságpolitika éppen az ellenkezőjét valósítja meg annak, mint amit a tudomány az adott esetben helyesnek ítél. Bekövetkezett az, amit Adolf Weber „*Weltwirtschaft*“-jában mond, hogy „*akit polgártársai bizalma a parlamentbe küld, az feljogosítva és hivatva érzi magát arra, hogy mint tapasztalt politikus minden gazdasági elmélet felett ítéletet üljön*“.

Ha nézzük azt, amit a háboru utáni gazdasági világpolitika az emberiségnek, szemben a közgazdasági tudomány tanításaival, nyújtott, akkor valóban nem eshetik nehezünkre az az elhatározás, hogy inkább a tudomány megállapításai mellé, mint a helyükbe lépett improvizációk elismerése mellé álljunk. Lássunk néhány példát. *Smith* Ádám a nemzetközi munkamegosztás szükségességét a következő egyszerű mondattal világítja meg: „*Minden okos családapának az az elve, hogy semmit sem csinál meg otthon, amit olcsóbban vehet, mint ahogy maga előállíthatja*“. *Ricardo* a komparatív költségek tanát a következő egyszerű példával világítja meg: „*Két ember közül mindegyik tud készíteni cipőt és kalapot és az egyik ügyesebb a másiknál mindkét foglalkozásban, de a kalapkészítésben csak $\frac{1}{5}$ -del, vagyis 20%-kal haladja meg társát és a cipőkészítésben $\frac{1}{3}$ -al, vagyis 33%-kal áll felette. Nem fogja-e mindkettőjük érdeke azt követelni, hogy az ügyesebbik kizárólag csak cipőkészítésre adja magát és a kevésbé ügyes csak kalapokat készítsen?*“ Vajjon megcáfolták-e ezeket a bölcsességeket azok az eredmények, amelyeket az emberiségnek a nemzetközi munkamegosztás elvének eltaszításával az autarkiák szereztek?

Avagy ha nézzük azokat a vakmerő kísérleteket, amelyek segélyével pénzhigitás vagy hitelinfláció útján akarnak tőkét teremteni, úgy nem kell-e, hogy eszünkbe jusson *Ricardo* megállapítása, amely szerint: „*a tőke nem gyarapodik azért, hogy a forgalmi közeg szaporodott*“, vagy *Stuart Mill* tétele, hogy „*a hitel csak azon engedély lévén, hogy valaki másnak a tőkét használhassa: ezáltal a termelés eszközei nem szaporodhatnak, hanem csak egyik helyről a másikra szállíttatnak át*“. Mennyi csalódástól, mennyi igazságtalanságtól, mennyi gazdasági károsodástól lett volna és lenne a világ megkímélhető, ha a nagy, hatalmas és gazdag országok kormányai és parlamentjei szem előtt tartották volna ezeket az egyszerű, világos és megdönthetetlen igazságokat.

Társaságunk fennállásának negyvenéves fordulóján mint örvendetes jelenséget regisztrálhatjuk, hogy elnökségünknek évek óta kifejtett tevékenységét, amely arra irányult, hogy középiskoláink tantervébe a közgazdasági tudomány alapelveinek ismertetése is felvétessék, most végre siker koronázta, amennyiben a középiskolai oktatásról szóló 1934. évi XI. számú törvénycikkben a középiskolai tantervbe a rendes tantárgyak közé a „*gazdasági és társadalmi ismeretek*“ beiktattattak. Amikor azt javasolom, hogy ezért a nagyjelentőségű törvényhozási alkotásért az igen tisztelt Közgyűlés nyilvánítsa *Hóman* Bálint vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter urral szemben Társaságunk hálás elismerését, egyben annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a közgazdasági tudománynak a középiskolai tantervbe való felvétele az első lépést jelenti abban az irányban, hogy a közgazdasági tudomány jelentősége a középiskolákon keresztül behatoljon hazánk egész közvéleményébe és ezáltal felépüljön az a hid, amely eltüntesse a közgazdasági tudomány és a közgazdasági politika között tátongó szakadékot. Ebben a reményben van szerencsém a Közgazdasági Társaság közgyűlését megnyitni.

Éber Antal.

A negyvenéves Magyar Közgazdasági Társaság.*

A tevékenység szokásos beszámolójával bizonyára erősödik a küzdő törekvés tervszerű tudatossága, becse és kihatásaiban való jelentősége. Jubiláris beszámolóról, amely 40 évre pillant vissza, ez még sokkal inkább áll. Különösen világos ez, ha nemzeti köztér betöltéséről van szó.

A magyar tudományos társaságok közt Társaságunk, a *Magyar Közgazdasági Társaság* 40 éve indult el küzdelmes útjára, 40 éve ereszti gyökereit a nemzeti közélet talajába és nyerte mai lombosodása feltételeit.

A megalakulás kora a nemzeti étellel összefüggő küzdelmekre való elhivatásnak érzését ébreszti bennünk.

*Széchenyiné*l kezdődött a nemzeti ujjászületés politikamentes közgazdasági alátámasztása, amely a véres, válságos, idegen lenyüggözésű szabadság-küzdelmek után helyreállt alkotmányos korszakban, a gyakorlati életben, — egyes közgazdasági érdekeltségekben, sokszor átfogó gyakorlati intézményekben (Omge, O. Iparegyesület) — nemkülönben a kormányzat és tudomány, a felsőoktatás, a Tudományos Akadémia világában egyaránt folytatódott.

Tekintve a nagy célt, e tényezők közt való kapcsolat fontosságát is bizonyára érezték már a békekorszak elején, erre tanulság a Magyar Tudományos Akadémia, melyben a 67-es kiegyezés tényezőiből kiváló közgazdasági érzékű államférfiak is helyet foglaltak.

Azonban aránylag hosszú fejlődés vezetett oda, hogy ez a kapcsolat, mint külön cél, intézményesen biztosítsék. Ehhez kellett a Magyar Közgazdasági Társaság alapítása, hogy e kapcsolat jegyében tudományos, politikamentes alapon a nemzeti közérdek szemelőtt tartásával fogjanak össze a felsorolt tényezők. A kapcsolat jegyében indult meg a Társaság első összefoglaló kiadványa a milléniumi fordulónál, a nemzeti élet szempontjából célszerű program-megállapításokkal. És e tényezők elejétől fogva összefogtak Társaságunk vezetésében, valamint a Közgazdasági Szótár művének létrehozá-

* Elmondta a szerző a Magyar Közgazdasági Társaság 1934 június 19-i évi rendes közgyűlésén.

sában. A gyakorlati, kormányzati és tudós közgazdasági szakférfiak együttesen szerepeltek, vagy az elnökségben és igazgatásban nem egyszer váltakoztak. Ezek a társaság folyóiratába, felolvasásokba és tanulmányokba, a közgazdasági irodalomba nemzeti értelmű célt vittek bele. Társaságunk útján egyfelől a külfölddel különösen annak szakirói, közgazdaságtani, statisztikai társaságaival való szakszerű érintkezést közvetlenebbé tették, másfelől saját társadalmunk elszórt, nem tudományos tényezőivel és tagozataival hasznos összeköttetést létesítettek.

Ime milyen nagy horderejű Társaságunk alapítása, ami 1894 május 27-én történt. Tanulságos a részletekkel foglalkozni. Az első igazgató választmányi ülés 1894 december 13-án volt, ekkor a Társaság elnöke *Láng Lajos*, igazgatója *Halász Sándor*, főtitkárok *Mandelló Gyula* és *Ráth Zoltán*. *Mandelló* később *Jekelfalussy*, majd *Hegedüs Lóránt* után, a Közgazdasági Szemle szerkesztője is lett. *Fekete Ignác* már a Társaság megalakulásakor ügyésze volt.

A *Közgazdasági Szemle* 1895 januártól a Magyar Közgazdasági Társaság értesítőjét is hozza *Mandelló* és *Ráth* főtitkárok szerkesztésében. Ez a Közgazdasági Szemle tehát a Magyar Közgazdasági Társaság közlönye, melyet csakhamar a *Magyar Tudományos Akadémia* megbízásából és támogatásával ad ki. Így Társaságunk az Akadémia nemzetgazdasági bizottsága megszűnt nyilvános értekezleteinek mintegy a helyére lépett és a Tudományos Akadémia addigi folyóiratát is a Szemle, az Akadémia áldozatkészségével támogatva, pótolta. Ily módon Társaságunk a közgazdasági tudomány folyóiratának irányítását is átvette.

A Magyar Közgazdasági Társaság régi nagy céltől volt áthatva, érezte a felelősséget, hogy a közgazdasági tudományokat művelje és a közgazdasági ismereteket terjessze. Valóban, a magyar közgazdasági fejlődés nemzeti célja érdekében alapos tudományos munkát fejtett ki. Felolvasások, viták rendezése, tanulmányok, szakmunkák és közlemények kiadása, a tagok érintkezésére lehetőleg állandó helyiség tartása alapszabályaiban foglaltattak.

Az alkotókat alkotásaikról ismerni meg. Társaságunk életének mindjárt elején jelenik meg a *Halász Sándor* által *Mandelló Gyulával* karöltve szerkesztett első magyar *Közgazdasági Lexikon*, amelyet a legjelesebb közgazdasági szaktudósok irtak, bibliografikus részéből is látható teljességben és a magyar közgazdasági tudomány egész területét felölelő terjedelemben. E Lexikon a Társaság tömörítő és irányító erejének kiváló tanusítója és az alapos közgazdasági érzék tudományos terjesztésének kitűnő eszköze.

Ezen szempontból kell méltányolni Társaságunk első

külön kiadványát is, a már 1896-ban a millénium alkalmából kiadott *gazdasággazdasági tanulmányokat*, mely a gazdaságpolitika minden ágát más jelesünk által, összefoglaló és utmutató modorban a magyar közgazdaság fejlesztése szempontjából tárgyalja.

Természetesen élénken illusztrálják ezt a kezdettől sorakozó társasági ülési jegyzőkönyvek és éves jelentések adatai, amelyek összességéből mindenkép érdemes volna rendszeres adattárt és történelmi ismertetést szerkeszteni. De ez külön feladat. Az alapítás korszakának problémái élénk emlékezetünkben vannak, döngető, sürgető voltak a nemzet anyagi erejének fejlődése érdekében teljesen átértéztük, de nemzeti szegénységünkben azt is, hogy az alkotó törekvésnek semmikép sem szabad az alaposság rovására történnie és hogy a nagy alkotások szívós munkával, a tények mérlegelésével szakavatottan vivandók ki. Csak egy példát: Társaságunkban szerepelt a *viziutak* jelentőségének tüzetes fejtegetése, tekintettel a gabona versenyképességére, egy *Hieronimy* előadásában.

Ujból és újból mindenki hálásan megujítja első nagynevű elnökeink emlékét. A Társaság első korszakát *Láng Lajos*, majd *Kautz Gyula* és ismét *Láng Lajos* együtt jelentik, kiket *Varga Gyula* és *Hoszpötzky* követtek.

Megalakulását követőleg kezdettől átértézte a mi Magyar Közgazdasági Társaságunk a magyarság gazdasági ereje emelésének szükségességét, a békekorszak teljes fontosságát a nemzeti élet szempontjából. A reánk váró nagy kérdésekben kereste az alapos megoldásokat, az értékes gondolatokat, a fejlődés feltételeit. Ezeket alapos és összehasonlító vizsgálatokkal világította meg. Valóban az igazi békekorszak vezérgondolatai szerint való haladás nélkül nincs nemzeti nagyság. A nagy irányelveket viszont a legválságosabb korszakok sem veszthetik el. A háborus mentalitású és ma is folytatódó, legsúlyosabb megzavarásokkal teljes korszakoknak is utmutásra van szükségük és ezt nyújtani éppen feladatköre Társaságunknak.

Az ily korszak bekövetkeztével Társaságunk munkásságát mindjárt a helyzet magaslatára emelte a békeidő vezérei közül megmaradt és pátriarka korban jubiláló *Matlekovits Sándor*, mint a Társaság elnöke. A 80 éves születése napja alkalmából rendezett ünnepeken hitet tett a gazdasági szabadság nagy elve mellett és szembefordult a háborus mentalitással és mesterséges beavatkozásokkal.

Ma sem lehet más irányadó, mint az, hogy a magyarságnak olyan tulajdonságokban kell mintává lennie, amelyek egyedül képesítették arra, hogy a földrajzi egységen belül, amely egyuttal a népek országutja is volt, egy közös etnikumba oi-

vassza a különböző népeket. A magyarság ezt csak szellemi tulajdonokkal, teljes szellemisége kifejtésével, a munkaképességnek, a kulturának erejével és pedig a hazához való ragaszkodásból folyó teljes vértességgel, az igazság útján, állami összefüző erő, összefüző jogrend, köztörvények és közszabadság biztosításával érheti el.

A magyar szellem alkotásaiban bizni lehet, a magyarság nemcsak védőbástyája, hanem zászlóvivője is a civilizációnak, munkás fiainak életét csak a legtávolabbi nemzedékeken át tartó, folyvást folytatódó tevékenység teszi emelkedetté és a haza közös hivatásának küzdőterévé. A magyarság gazdasági erejének kifejtéséhez van szükség a Magyar Közgazdasági Társaság utmutatására és a ma 40. évét jubiláló Társaságot, mint e nagy célok vezérét, ma még fokozottabb jelentőségű működését és mai, céljaink felé oly tudatosan haladó vezetőségét, mi, akik alapításában részt vettünk, tisztelettel köszöntjük.

Gorove László.

Áralakulás és nemzeti jólét.

Ha a nemzetgazdaságra mint egészre gondolunk és a nemzeti jólét feltételeiről elmélkedünk, *List Fr.* fejtegetései óta első sorban a nemzet termelő erőinek kibontakozása áll gondolkozásunk középpontjában. A nemzeti termelés nagy problémái, a nemzet természeti kincseinek céltudatos kihasználása, a lakosság számára munkaalkalmak teremtése és a tőke befektetési alkalmainak feltárása lebegnek szemünk előtt. Tudatosan a mindennapi forgalom, az árképződés és a jövedelemeloszlási küzdelmek fölé emelkedő nézőpontot keresünk, mely eme a nemzeti jólét szempontjából kicsinyesnek és mesterségesnek látszó jelenségeket kikapcsolja és abból a magas távlatból nézi a nemzetgazdaságot, mely visszavezet a gazdaság eredeti fogalmához, ahhoz a tényálláshoz, hogy a gazdaság küzdelem a természet szűkmarkuságával.

Az ily irányu szemlélődésre korunknak különös hajlama van. A háboru és a társadalmi ellentétek pusztításai után a társadalmi összhang és a szerves együttműködés állanak vágyakozása középpontjában. Ezért a közgazdaság szervezésének kérdései foglalják le korunk egész érdeklődését és mellettük mintegy eltörpül és egész jelentéktelennek látszik mindaz, ami a közgazdaság forgalomgazdasági vonatkozásaiból folyik. Így mai eszmeáramlataink mindegyike valamilyen vonatkozásban a forgalmi gazdaság ellen fordul, vagy legalábbis erősen hajlik jelentőségének lekicsinylésére.

A nemzeti gyarapodás, a nemzeti jólét kérdése valóban nagyvonalu probléma, mely a nemzet erőinek céltudatos csoportosításában és kifejlesztésében csucsozódik ki. Emelkedett szintáju nézőpontot kíván, mely felülemelkedik az aprólékos szétforgácsolódásán és csak a nagy összefüggéseket keresi. Kérdéses csupán az lehet, hogy mi az, ami az igazi nemzetgazdasági nézőpont keretébe tartozik és mi az, ami azon kívül esik.

Hogy a nemzet termelő erőinek céltudatos táplálása, azok kifejlesztése a magva a nemzeti jólét problémájának, nem lehet kérdéses. A javak kellő mennyiségét kell termelnünk, ha jólétet akarunk. Vizsgálatot csupán az kíván, lehet-e a nemzeti jólét kérdései kutatásánál a forgalmi gazdaság szövevényét a maga ár- és jövedelmi rendszerével a mellékes szempontok közé sorolni és oly jelenségcsoportnak tekinteni, mely csak a magán-

gazdaságokkal és ezek kereseti küzdelmeivel függ össze és ezért a nemzetgazdaság egésze szempontjából lényegileg csupán mintegy elszámolási nagyságokra vonatkozik, melyek a nemzetgazdaság menetére mellékesek és így a nemzeti jólét igazi kérdéseire közömbösek.

Az ár- és a pénzjövedelem valóban nem elsődleges gazdasági jelenségek. A jogrendszer folyamányai és a gazdaság alapvető, eredeti tényálladékában nem foglalnak helyet, miként ezt *Navratil Akos* már három évtizeddel ezelőtt alaposan kifejtette.¹ A gazdaság az ember és a természet szembenállása, a természet által adott ritkasági tényezővel vívott küzdelemben. Ugy az ár-, mint a pénzjövedelem eredeti tényálladékából hiányzanak.

És mégis, nem nehéz bebizonyítani, hogy figyelembe vételük nélkül a nemzetgazdaság és a nemzeti jólét problémáját igazán reálisan nem lehet megragadni. A közgazdaságban ugyanis a gazdaság eredeti tényálladéka, az ember és a természet közvetlen szembenállása ősi mivoltában, az ember és a természet *közvetlen* szembekerülésével nem léphet fel. A közgazdaság *társadalmi gazdaság*, vagy helyesebben a gazdaság társas kapcsolatok segítségével való megoldása. Benne az emberek nemzeti kötelék által egybefűzött tömege kerül szembe a természettel, de *együttal az emberek egymással is szembekerülnek*. Ez nem esetlegesség, mely talán csak a mai gazdasági rendre vonatkoznék, hanem elkerülhetetlen szükségszerűség, mely abból következik, hogy közös forrásból, a természet kincséből merítünk egyesített és megosztott munkával és így az emberek egymásbakapcsolódása a gazdasági élet társas szerkezetével jár.

E szerkezet mellett az árak a gazdasági elv iránytűjének fontos szerepét töltik be. A mindig szubjektív egyéni értékelés ugyanis társadalmi lefolyások szabályozására magában nem elegendő. A társadalmi szerkezet a javak termelése és felhasználása irányítására a kollektivitásnak megfelelő szabályozást kíván. Ez a társadalmi alapon létrejövő gazdasági szabályozó tényező az ár. Tényezői: a kereslet és a kínálat társadalmi tényezők és ezért maga az ár egyénközi mérték, a gazdaság alapvető szabályozójának, a *ritkaság fokának egyénközi megállapítója*.

Ezért téves az árrendszert a közgazdaságban valami addi-

¹ L. „A gazdasági lét és a jogi rend. Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez“ c. a Földes Emlékkönyvben (Ünnepi dolgozatok a társadalomtudományok köréből. Budapest, 1905.) megjelent szép értekezését. „Elemi jelenségek a gazdasági élet belső, lelki alapjai, a fogyasztás, a termelés alapjelenségei, összetettek, másodlagosak: a mi forgalmi és jövedelemeloszlási életünk tüneményei“. (Közgazdaságtan. I. köt. Budapest, 1933. I. 36. old.)

tionalisnak, járulékosnak vagy mesterségesnek nézni. Közgazdaságunknak épp oly természetes és elengedhetetlen tényezője az ár, mint maga a termelés és a fogyasztás, melyekkel szorosan összefügg. Mint ilyen, az árrendszer nemcsak összefügg a közgazdasággal, hanem a nemzeti jólétnek magának is egyik döntő tényezője. Egyrésztől *eldönti azt, hogy a társadalmi kapcsolatban előállított és a piac útján rendeltetésük felé törekvő javakból ki mit merithet akár fogyasztása, akár termelése számára, másrésztől éppen ez által szabályozza azt, hogy mit és mennyit érdemes termelni.* Ezzel a nemzeti jólét két tényezőjének, a termelésnek és a fogyasztásnak alakítása egyenesen az árak által történik.

Egészen téves tehát az az elképzelés, hogy az árrendszer a nemzeti jólétnek legfeljebb mellékes tényezője lehet, mert végeredményben a szükségletek és a javak állanak a nemzetgazdaságban egymással szemben. Ezek ugyanis éppen a közgazdaság lényege, ennek társas mivolta folytán nem kerülhetnek a közgazdaságban közvetlenül szembe, — ez csak a zárt gazdaságban lehetséges — hanem — a ma már igen szűk térre szoruló önellátás esetétől eltekintve — mindig a piacon találkoznak és így az árak által szabályoztatnak ugy termelési, mint fogyasztási vonatkozásban.

Ezt az alapvető megállapítást kell mindig előrebocsátanunk, ha a nemzeti jólét kérdéseiről elmélkedünk, mert gazdasági életünk ma társadalmi alapokon nyugszik és a társadalmi történés szabályai alatt áll. Minden elgondolás tehát, amely a nemzeti jólét fokozására vonatkozik, e szerkezet figyelembevételével mellett nyer csak reális alapot és lesz csak a való életbe átültethető.

Ezzel hiunak és az élettől távolállónak kell a társadalmi gazdaságnak minden olyan nézletét felismerni, amely a piacot és az árnagyságokat a társadalmi összeműködés lefolyásával vagy szervezésével szemben mellékesnek és másodrendűnek tartja. Erre pedig megvan a hajlama — ezt meg kell állapítanunk, bármily magasra értékeljük is egyéb gondolatait — a közgazdaság organikus lényegét hangoztató teleológikus felfogásnak. A szerkezet, az erők közvetlen összeillesztésének a gondolata annyira előtérben áll a mai törekvésekben, hogy a piac jelenségei e mellett háttérbe kerülnek, mert az egész figyelem a szervezeti felépítés felé fordul.

Ha igazán átértettük azt a jelentőséget, mely az áraknak a közgazdaságban jut, az árrendszerben magának a közgazdaság felépítésének fontos tényezőjét kell látnunk. Az árakon keresztül történik nevezetesen a közgazdaság különböző részeinek egymásbailleszkedése. A piacon kialakuló áron szerzi meg a vállalkozó a termelési tényezőket és ebből folyik egyuttal a pénzjövedelmek nagy része. A piac viszonyai szerint keletkező árakon adja el azután a vállalkozó termékeit és ez árak dönté-

nek a pénzjövedelmek vásárlóerejéről, tehát arról, mit tudnak egyesek életszükségleteik számára megszerezni, vagyis milyen életmódot folytathatnak. És ugyanezek az árak határozzák meg a közgazdaságban a termelési lehetőségeket, mert csak azt lehet a forgalmi gazdaságban előállítani, aminek megfelelő ára van. A közgazdaságban tehát nem pusztán természeti termelési lehetőségek döntenek el a termelési tényezők kihasználási fokát, hanem az árak által szabott lehetőségek. Az árak döntenek ily módon ugy a termelési tényezők kiaknázási mértéke felett, mint a pénzbeli jövedelmek nagysága, mint pedig ezek vásárlóereje felett, ezzel tehát tőlük függnék ugy a termelés méretei, mint a pénzbeli jövedelemeloszlás és ennek alapján az *egyesek és a tömegek részéről élvezhető realjövedelem*, vagyis az árak határozzák meg a nemzeti jólét tényezőinek alakulását.

Ha ez így van és a nemzeti jólét függ az áralakulástól, akkor közelebbi vizsgálatot érdemel az a kérdés, hogy milyen természetű a nemzeti jólét és az árak közötti összefüggés. Másszóval *az árak különböző alakulása miképp hat ki a nemzeti jólétre? Vagyis miképp változnak a termelés és a fogyasztás, végeredményben pedig miképp változik ezek egymáshoz való viszonya az árak különböző alakulásánál?* Ezt a kérdést kívánom az alábbiakban közelebbről megvizsgálni.

Már az előbbiekből világos, hogy nem az általános árszint, hanem az árfelépítés, az árak egymáshoz való viszonyának kérdésével állunk itt szemben. Az, hogy magas vagy alacsony-e az árak színvonala az országban, — miként régebbi tanulmányaimban ismételten hangsúlyoztam — csak arra van hatással, hogy a külfölddel való csereviszonyok hogyan alakulnak. Igaz, hogy ez is mindig fontos a nemzeti jólétre, mert főképp az exportképességet befolyásolja. De messze felülmulja jelentőségében az árak belső felépítése, mert a nemzeti jólét első sorban a belső viszonylatok hatása alatt áll.

E tanulmányomban egyébként az árak és a nemzeti jólét kérdését oly széles nézőszögből kívánom vizsgálni, mely az egyes nemzetgazdaságoknak mint zárt egységeknek körét túlhaladja és az egész forgalmi gazdaság szempontjait tartja maga előtt. Erre az késztet, hogy a felvetett kérdés nem egyes nemzetgazdaságok, hanem az egész kapitalizmusnak mint rendszernek a kérdése, mely tehát minden kapitalista alapon megszervezett nemzetgazdaságot egyaránt érint. *Nem Magyarországról van tehát szó e tanulmányban, nem is egy nemzet gazdaságáról, hanem egy nagy elvi kérdésről, a magánkereseti elven felépülő közgazdaságok általános fejlődési távlatáról.*

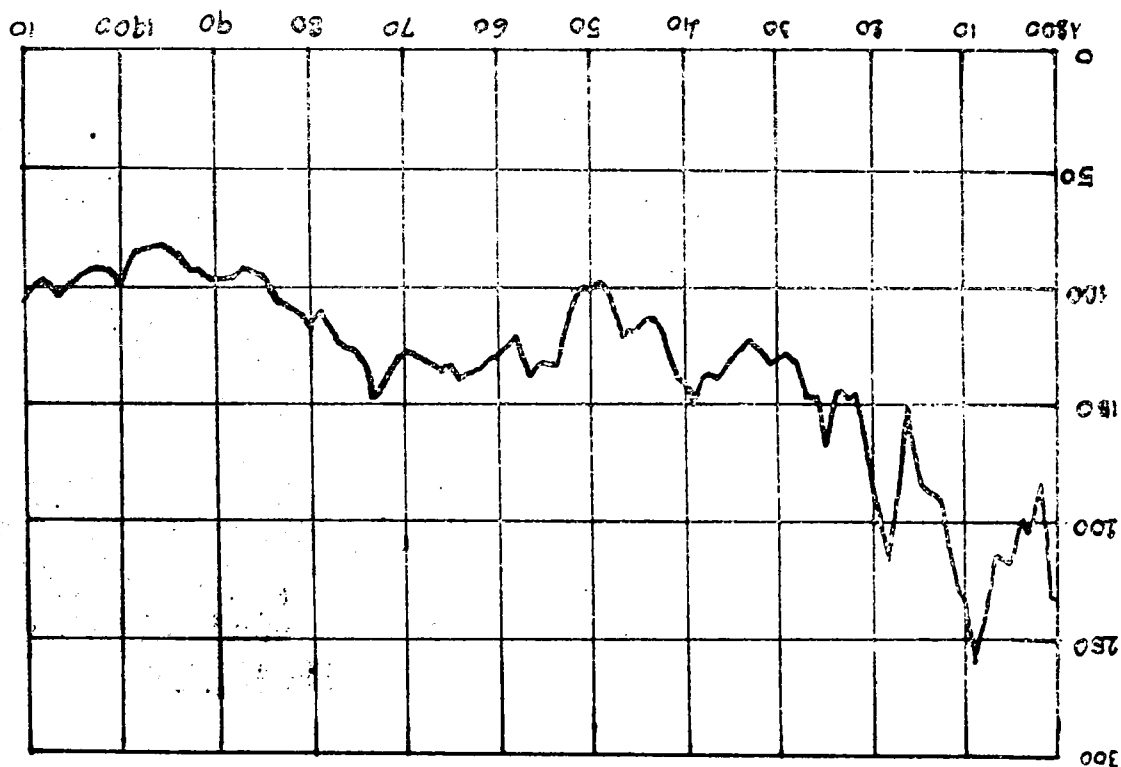
Felvetett kérdésünkre, hogy az áralakulásnak mily irányzata kívánatos a nemzeti jólét fejlődése érdekében, ma, a rendkívüli ársúlyedések korában, legtöbbször azonnal kéznél vannak a felelettel, hogy csakis a mélyen lesülyedt árak fel-

emelése lehet, legalább is ma, kívánatos. Könnyen hajlunk is arra, hogy ezt az álláspontot magunkévá tegyük. Piaci gazdaságunk az áremelkedésekhez, ha nem túl nagyok, ugrás-szerűek, könnyen alkalmazkodik és a prosperitás éveit az emelkedő árak időszakai.

Ha azonban visszatekintünk a kapitalizmus fejlődése óta az árak alakulására, akkor aligha találjuk megerősítve azt, hogy az árak emelkedése a kapitalizmus fejlődésének feltétele volna. Ha egy pillantást vetünk az angol nagykereskedelmi indexre az 1800—1910. időkben, akkor azt látjuk, hogy 1850-ig az árak — igaz, hogy két igen jelentős és három-négy kevésbé erős áremelkedéstől eltekintve — erősen süllyedők voltak, úgy, hogy a Cassel által választott léptékben² az 1800-ban 240 körül álló index 1850-ben a 100-as pontot érte el.

Az angol nagykereskedelmi árindex.

(1850=100).

Gustav Cassel: Theoretische Sozialökonomie. 1923. Leipzig. p. 421.

² Cassel indexének léptékét úgy választotta, hogy az 1850-es árakat veszi alapnak. A 100-as vonal tehát nála a Sauerbeck-féle index 76-os pontjának felel meg, mely az 1848—1851. évi átlagot fejezi ki. Erre az alapra dolgozta át úgy a Sauerbeck-féle indexet, melynek eredeti alapja 1867—77., mint a Jevons-féle, eredetileg 1782-re számított indexet.

A két rendkívüli áremelkedés háborus bonyodalmakkal függ össze; a többi áremelkedésnek talán inkább konjunkturális okai voltak. Tény az, hogy e félszázadban az árszínvonal irányvonala süllyedő volt. Az 50-es évektől kezdve áremelkedő irányzat érvényesül — bizonyos megszakításokkal — az 1873. évi válságig, amelytől kezdve körülbelül 1895-ig csak két kisebb hullámtól megszakított ársüllyedés mutatkozik. 1895-ben a Cassel-féle léptékben az index 80 tájt állott és ezután csak 1907-ben és 1910-ben emelkedett valamivel a 100-as vonal fölé. Kétségtelen, hogy 1850—1873 között az áremelkedés a kapitalizmus expanziójával esik össze, de nem lehet mondani, hogy a válság legyőzése után a kapitalizmus fejlődése a süllyedő árak dacára megállott volna, sőt bátran állíthatjuk, hogy a kapitalisztikus fejlődés ez időszak alatt is rohamosan haladt előre utjában.

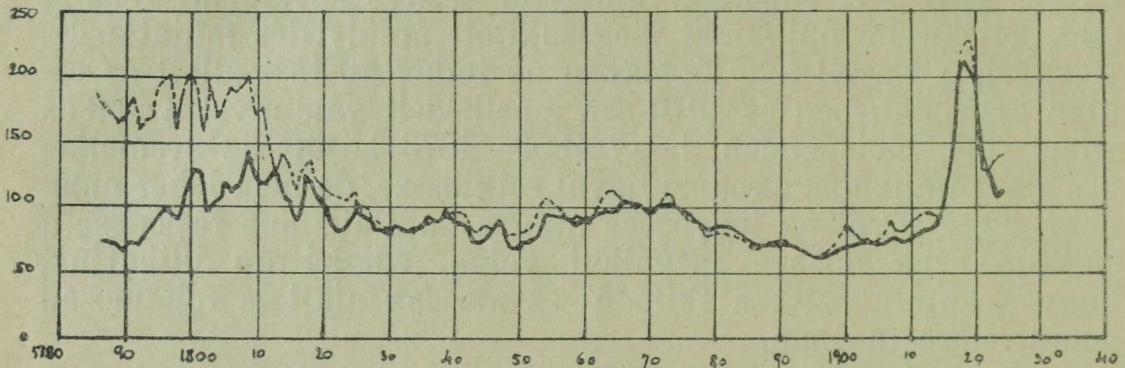
Ha jobban meggondoljuk a dolgot, azon, hogy az árak a kapitalista alapon való termelés térfoglalásával ilyen erősen süllyedő irányzatot követtek, nem is fogunk csodálkozni. Csak arra kell figyelmünket fordítani, hogy mennyi az emberiség ellátását javító találmány és tökéletesítés esik e korszakra. Hiszen a géptechnika kialakulása és széleskörű elterjedése jellemzi e korszakot, mely egyuttal a nagyvonalu gazdasági organizáció korszaka. Ezek a termelést oly mértékben tökéletesítették, milyenről régebben az emberiség álmodni sem mert. Első sorban az ipar produktivitása oly fokban emelkedett, hogy *csak az iparcikkek fogyasztásának rendkívüli módon való megnövekedése tette lehetővé a gyártmányok ily nagy mennyiségének elhelyezését*, még pedig csakis jelentősebb ársüllyedések segítségével. Ez azt jelenti, hogy szélesebb körök élnek magasabb színvonalon és ez biztosítja a megnövekedett termelés eredményének a fogyasztás által való felvételét.

Ha a nagyméretű ársüllyedések forrása csakugyan az ipari termelékenység növekedésében van, akkor az angol nagykereskedelmi index nem fejezi ki annak igazi mértékét, mert benne nemcsak iparcikkek foglaltatnak. Igyekeznünk kell tehát annak legalább is iparcikkek és agrártermékek szerint való felbontására. Ezt a feladatot elvégezte *Kondratieff*, a gazdasági élet hosszú hullámaira vonatkozó tanulmánya kapcsán.³ Az általa nyert görbék alakja a következő:

³ V. ö. A. T. Kondratieff: Die Preisdynamik der industriellen und landwirtschaftlichen Waren. (Zum Problem der relativen Dynamik und Konjunktur.) Arch. f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 60. Bd. (1928.) 1—85. old.

Az angol nagykereskedelmi árindex felbontása N. D. Kondratieff szerint.

Ipari áruk : ----- Mezőgazdasági termékek : —————
1867—1877 = 100.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Tübingen 1828. p. 1.

A diagramm világosan mutatja, hogy ama cikkek ár-
esése, melyeket *Kondratieff* az ipari indexébe felvett, sok-
kal erősebb volt, mint az általános árszínvonalé. A diagramm
tehát határozottan alátámasztja feltevésünket, hogy az áresé-
sek oka az ipari termelékenység növekedésében van.

Kondratieff indexében azonban igen különböző cik-
kek szerepelnek, köztük több nem szorosabb értelemben vett
iparcikk, vagy legalább is nem készgyártmány. Ezért oly in-
dexet igyekeztem készíteni, mely csak készgyártmányokat ölel
fel. E célra *Jevons*, *Mac Culloch*, *Tooke*, *Newmarch*, *Sauer-
beck* és a Board of Trade adatait használtam fel.* Az indexeket

*Az indexben feldolgozott árak és azok forrásai a következők:

Növényi eredetű élelmiszer alapanyagok.

1. Buza	1782-től	Mac Culloch,	1869-től	Sauerbeck
2. Árpa	1782	„ „ „	1869	„ „
3. Zab	1782	„ „ „	1869	„ „
4. Rozs	1792—830,	„ „	(nem teljes)	„
5. Bab	1792	„ „	1830-tól	Board of Trade
6. Borsó	1792-től	„ „	1830	„ „ „
7. Kukorica	1846	„ Sauerbeck		
8. Burgonya	1846	„ „		

Állati eredetű élelmiszerek.

1. Hus	1785-től	Mac Culloch		
2. Szarvasmarha (élő)	1841	„ Board of Trade		
3. Malac (élő)	1840	„ „ „		
4. Juh (élő)	1841	„ „ „		
5. Marhahus, prima	1846	„ Sauerbeck		
6. Marhahus, közepes	1846	„ „		
7. Birkahus, prima	1846	„ „		
8. „ közepes	1846	„ „		
9. Sertéshus	1847	„ „		
10. Szalonna	1846	„ „		
11. Háj	1828	„ Board of Trade (nem teljes)		
12. Tej	1815	„ „		
13. Vaj	1785	„ Mac Culloch	1868-tól	Board of Trade
14. Sajt	1785	„ „	1868	„ „

A sajt, vaj másodpéldányban 1846-tól Sauerbeck.

és a trendet *Andreich Jenő* irányításával tanítványaim számitották, kiknek e fáradságos munkáért hálás köszönettel tartozom. Az indexeket a Sauerbeck-félével való összehasonlíthatóság kedvéért 1867—1877 évtizedre vonatkoztattam. Az ipari gyártmányok, ipari nyersanyagok, növényi eredetű és állati eredetű élelmiszerek szerint külön-külön készített indexek lefolyását az alábbi ábra tünteti fel.

A * jegyzet folytatása.

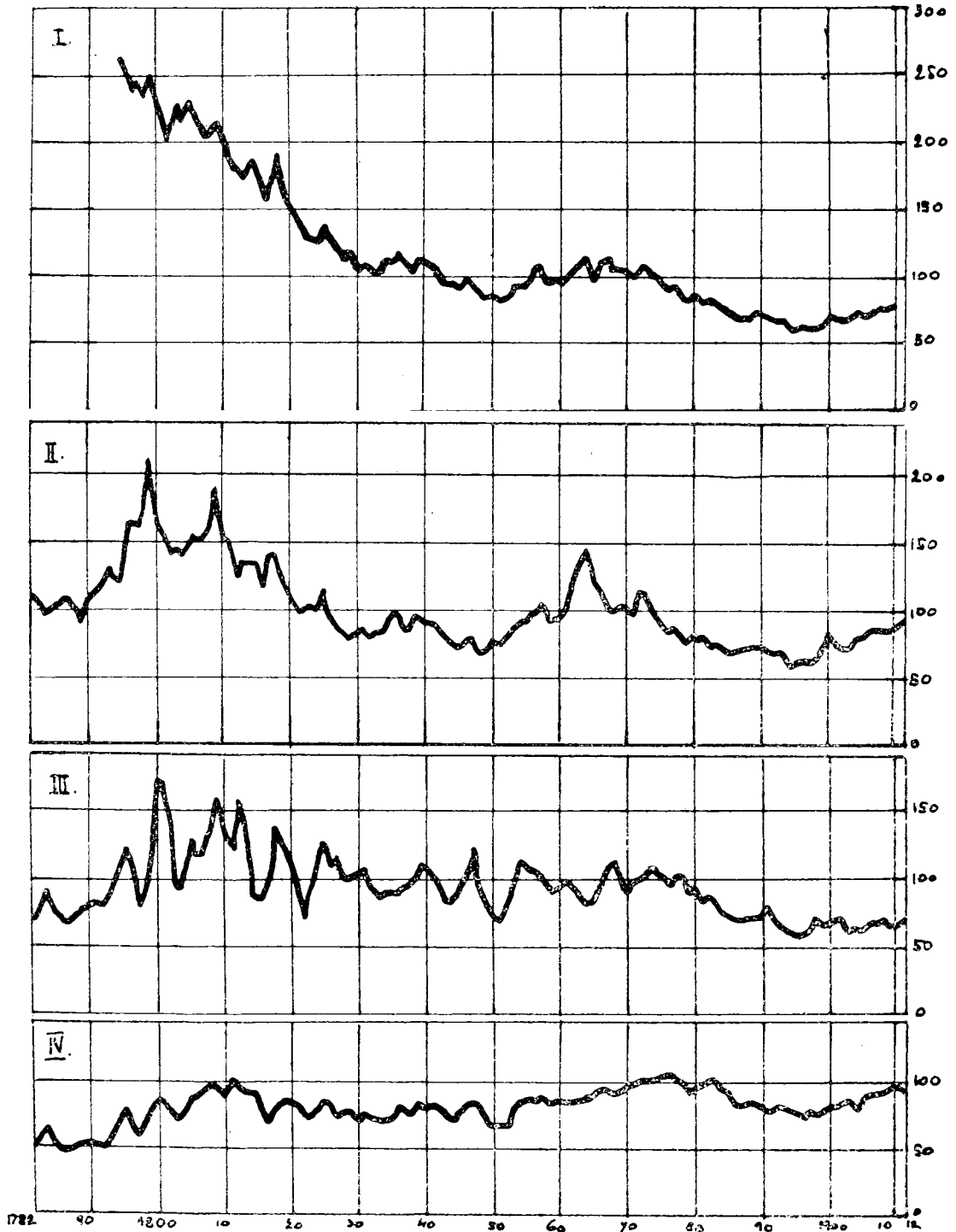
Ipari nyersanyagok.

1. Épületfa, Memel	1782-től	Tooke & Newmarch		
2. Vas, angol	1782 „	„ „ „		
3. Vas, orosz	1782 „	„ „ „		
4. Nyersvas, skót	1846 „	Sauerbeck		
5. Réz, angol	1782 „	Tooke & Newmarch	1846-től	Sauerbeck
6. Ón, angol	1782 „	„ „	1846 „	„
7. Ólom, angol	1782 „	„ „	1846 „	„
8. Gyapot, Pernambuco	1788 „	Mac Culloch	1805 „	Board of Trade
9. „ Surinam	1782 „	Tooke & Newmarch		
10. „ Bengal	1782 „	„ „	1846 „	Sauerbeck
11. „ Georgia	1782 „	„ „	1846 „	„
12. Len, Szentpétervár	1782 „	„ „	1846 „	„
13. Kender „	1782 „	„ „	1846 „	„
14. Selyem, kínai nyers	1782 „	„ „		
15. „ olasz nyers	1782 „	„ „	1846 „	„
16. „ bengal	1782 „	„ „		
17. Gyapju, spanyol	1782 „	„ „		
18. „ lincoln	1814 „	Board of Trade	1846 „	„
19. Hamu barilla	1782 „	Tooke & Newmarch		
20. „ keleti tengeri	1782 „	„ „		
21. „ kanadai	1848 „	Economist		
22. Salétrom	1782 „	Tooke & Newmarch	1848 „	Economist
23. Szén	1785 „	Mac Culloch	1846 „	Sauerbeck
24. Szén	1833 „	Board of Trade		
25. Nyers bőr, száraz	1846 „	Sauerbeck		
26. Juta, közepes	1846 „	„ „		
27. Olaj, Gallipoli (oliv)	1782 „	Tooke & Newmarch	1846 „	„
28. Faggyu	1782 „	„ „	1846 „	„

Ipari gyártmányok.

	1797-től	Journal; Royal Statistical Society.		
1. Calico (nyers pamut vászon és muszlin)	1814-től	Mac Culloch	1820-től	Board of Trade
2. Festett ésnymott pamut szövet	1820-től	Board of Trade		
3. Harisnya	1785 „	Mac Culloch		
4. Pamutfonal	1786 „	„ „	1814-től	Board of Trade
5. Gyapjufonal	1840 „	Board of Trade		
6. Lenfonal	1841 „	„ „		
7. Lenvászon	1813 „	Mac Culloch (nem teljes)		
8. Cipő	1785 „	„ „		
9. Gyertya	1785 „	„ „	1868-től	Board of Trade
10. Szappan	1813 „	Mac Culloch	1840 „	„ „
11. Táblaüveg	1819 „	„ „	(nem teljes)	
12. Rudvas	1846 „	Sauerbeck		
13. Vasárúk: üllő	1818 „	Mac Culloch nem teljes		
ajtócsap	1818 „	„ „		
öntöttárúk	1818 „	„ „		
vasdrót	1818 „	„ „		
14. Ács- és épületfa	Quebek 1784 „	Tooke & Newmarch	1846-től	Sauerbeck
15. Cement	1840 „	Board of Trade		
16. Buzaliszt	1790 „	Mac Culloch	1846-től	Sauerbeck
17. Cukor, Muscovaden	1782 „	Tooke & Newmarch	1848-től	Mac Culloch
18. Finomított cukor	1820 „	Board of Trade	1902-től	Sauerbeck
19. Cukor keletind, barna	1795 „	Tooke & Newmarch		
20. Nyers cukor	1800 „	Board of Trade		
21. Kikészített bőr	1846 „	Sauerbeck		

Az angol nagykereskedelmi árindex felbontása.
1867—1877 = 100.

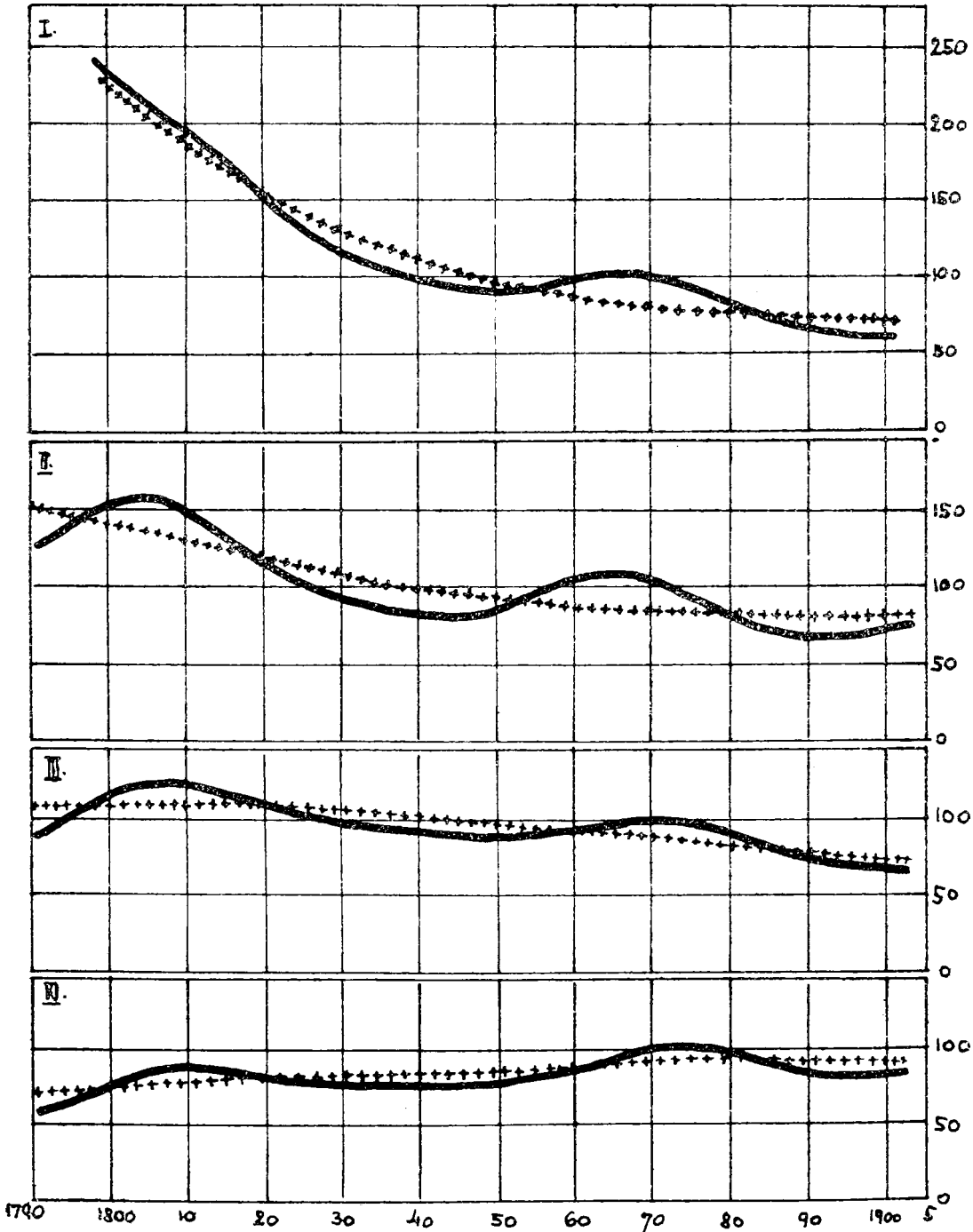
I. Ipari gyártmányok. II. Ipari nyersanyagok. III. Növényi eredetű élelmiszerek
IV. Állati eredetű élelmiszerek.

1800—1821. inflációs szakasz aranyra redukálva.

Ez az ábra teljes mértékben alátámasztja fenti feltevésemet. Legnagyobb és leghatározottabb az áresési irányzat az ipari

A felbontott angol nagykereskedelmi index komponenseinek trendjei.

19 éves mozgó átlag: ————. A valószínű szekuláris trend: +++++
1867—1877 = 100.

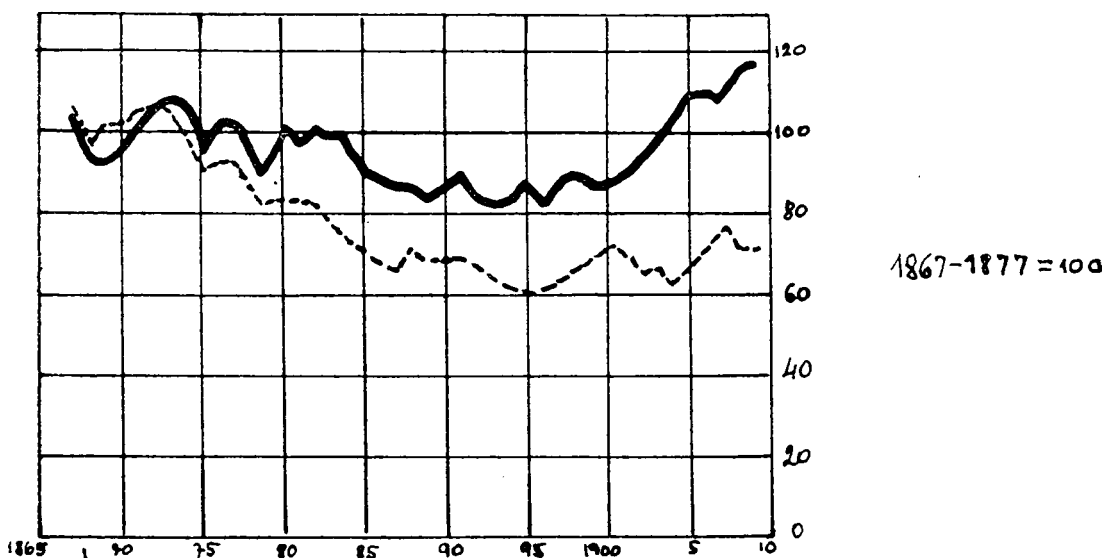
I. Ipari gyártmányok. II. Ipari nyersanyagok. III. Növényi eredetű élelmiszerek.
IV. Állati eredetű élelmiszerek.

gyártmányoknál, melyeknél 1800-ban a 250-es vonalon állt az index és 1850-ben 70-re, 1894-ben pedig 56-ra süllyedt. Az ipari nyersanyagoknál is erős, időnkint gyorsabb is az áresés, de a különbségek nem olyan nagyok, mert 1799-ben 205-ön állt az index, 1848-ban pedig 75-re süllyedt. A hatvanas évek kiugrása az amerikai polgárháború következménye, főképp a gyapotáremelkedés által előidézte.

A növényi és állati eredetű élelmiszerek árlefolyása is szépen beleillik a produktivitás növekedésére utaló magyarázatba, mert, bár e téren is jelentékenyen emelkedett a vizsgált időszakban a termelékenység, az mégsem volt oly fokú és oly folyamatos, mint az ipar terén.

Világosan mutatják ezt a trendvonalak, melyek a mozgó átlagok alapján számítva a 317. oldalon közölt képet adják.

A fenti indexek Angliára vonatkoznak. Minthogy érdekelt a különböző árucsoportok árlefolyása nálunk és *Jankovich Béla* az osztrák-magyar monarchiára vonatkozólag a Sauerbeck-féle alapon számított indexet,⁴ ezt is kirajzoltattam. Lefolyása hasonló képet mutat, mint Angliában, de — minthogy csak 1867-el kezdődik — csak a második, kisebb süllyedést mutató szakaszt foglalja magában.

Az Osztrák-Magyar Monarchia nagykereskedelmi árindexének felbontása.

Mezőgazdasági termékek: ———. Ipari áruk: - - - - -

Visszatérve Angliára, mely legközvetlenebbül ment át a kapitalizmus nagyarányú termelékenységi fejlődésén, az angol pamutipar árindexeit külön diagrammban dolgoztuk fel. Ez,

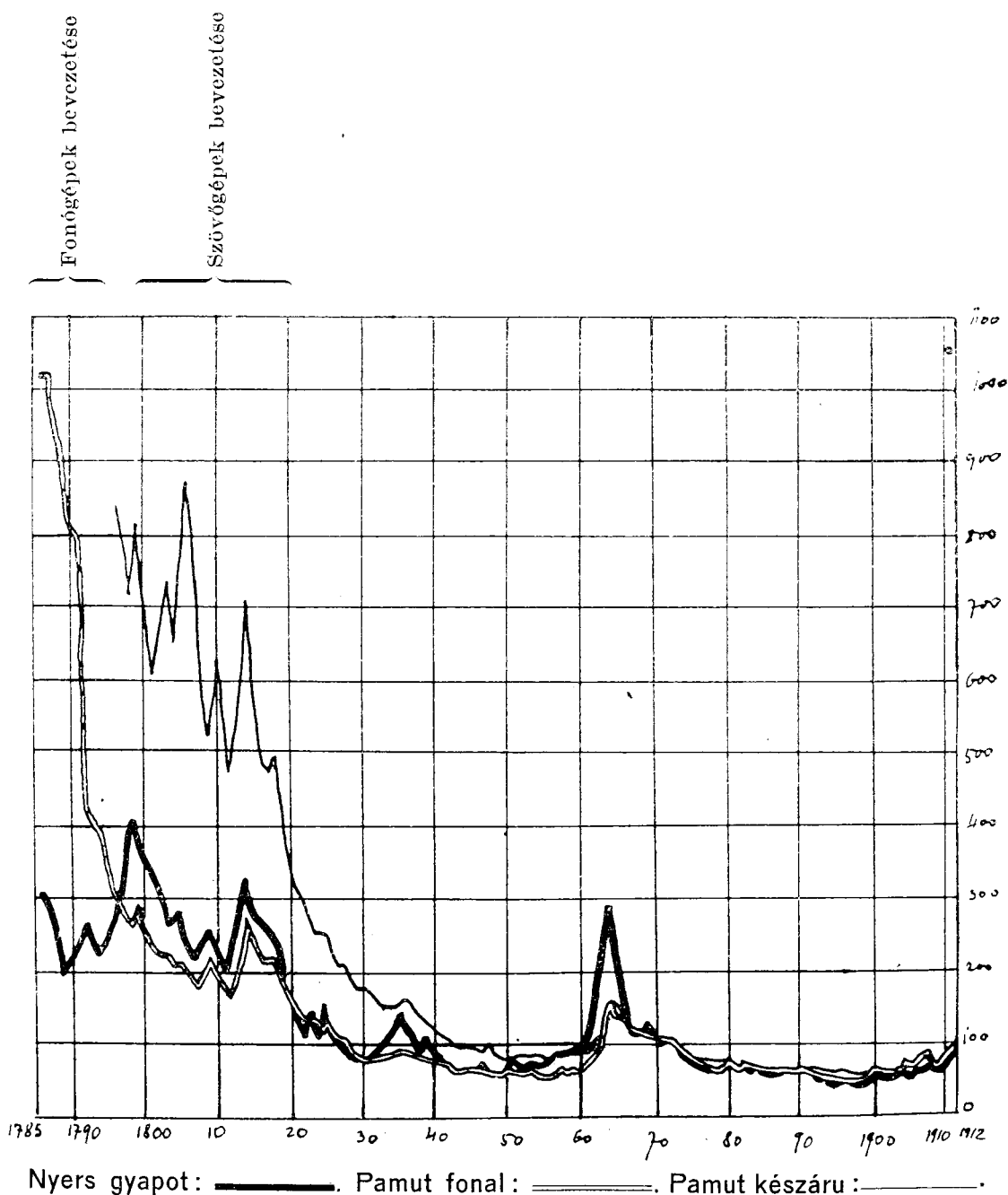
⁴ V. ö. Közgazdasági Szemle. XXIII. évf. (1899.) *Jankovich Béla*: Agio és áralakulás az osztrák—magyar monarchiában 1867—97-ig, vonatkozással a világpiacon viszonyaira.

ugy hiszem, kérdésünk szempontjából a legtanulságosabb diagramm, mert egy oly iparág árlefolyását tünteti fel, melyben egészen hirtelenül emelkedett a termelékenység. Ugy a fonál, mint a szövet áralakulása világosan mutatja a termelékenység hatását az áralakulásra.

Az angol pamutipar nyersanyagának, fél- és készgyártmányának árindexe 1785—1912.

1867—1877=100.

Egy következtetést, úgy gondolom, nyugodtan levonhatunk a fenti diagrammokból. Ez az, hogy *a XIX. század óriási ársülyedései első sorban az ipari termelékenység fejlődésének voltak következményei.*

Ezt bizonyára senki sem fogja kétségbevonni, mert elméletileg is könnyen megindokolható. Szabad piac mellett a nemzeti produktivitás fejlődésének az általa érintett termékek árainak sulyedése elengedhetetlen következménye. Nem azért, mert a termelékenység emelkedése sulyesztí a termelési költségeket. Ez csak a lehetőséget teremti meg az ársulyesztésre. A kényszer az ársulyesztésre abból származik, hogy a kereslet és kínálat önkéntes beszabályozódása az ár útján csak úgy történhetik, ha ott, ahol a kereslet eddigi kereteihez képest az ellátás bőségesebb lett, az ár sulyed. Ha ez nem következik be, feles kínálat mutatkozik, mely addig el nem helyezhető, míg az ár nem sulyed, vagy valamely az ártól független okból a kereslet nem növekszik.

Ebből egy fontos megállapítás folyik. *Az ár sulyedésének, amennyiben az bőségesebb termelés következtében áll be, kiegyensulyozó hatása van, mert a keresletet növeli és ezzel utat nyit a megnövekedett termelés elhelyezésének.* Az ársulyedés, mely a gazdasági haladás eredményeként lép fel, *a közgazdaság körfolyamatát így élénkíti és tágitja.* Több termelés és több fogyasztás a következménye. Mindez a piac lényegéből folyik.

Nézzük azonban már most, mi történik, ha az ársulyedés be nem következik. Más pontra az egyensulyi helyzetet csak az ár mesterséges befolyásolása tölhatja el. Ez történik p. o. a monopólium esetében, amely úgy szabályozza a termelést, hogy a kínálat megszorításával a piaci egyensuly magasabb ár mellett jöjjön létre. Ez lehet jó számítás a monopolista szempontjából, mert a magasabb ár mellett számára nagyobb nyereséget biztosíthat.

Könnyen bebizonyítható azonban, hogy a közgazdaság egészére vonatkozólag e körülmény nem maradhat hatás nélkül és hatása annál erősebb, minél fontosabb cikk árának mesterséges szabályozásáról van szó, minél jelentősebb mértékben lépnek fel monopóliumok és minél erősebben használják ki az ár felemelésére számukra megnyíló lehetőséget. A közgazdaság egészére és a nemzeti jólétre hatás nélkül az árak mesterséges befolyásolása csak akkor maradhatna, ha minden áru piaca egy magába zárt és a többi piacokra nézve teljesen közömbös egység volna. Rövid meggondolás meggyőzhet azonban bennünket arról, hogy ez nincs így.

Bizonyos tekintetben minden piac kétségtelenül egy magába zárt egység, t. i. abban az értelemben, hogy minden egyes piacon az illető árura nézve külön-külön történik a kereslet és kínálat viszonyából folyólag az árnak a kialakulása. Ez azon-

ban nem jelenti azt, hogy az egyes áruk kereslete és kínálata független volna egymástól és hogy az egyes piacok tényleg minden vonatkozásban önmagukba zárt egységek, melyeknek viszonyai a többi piacra nézve teljesen közömbösek. Az egyes áruk kínálata és kereslete ugyanis nem lehet független egymástól. Minden áru kínálata függ a termeléséhez szükséges javak árától, kereslete pedig a jövedelemből fedezendő egyéb javak árától. Így a közgazdaság egészében a termelés és fogyasztás közötti egyensúly feltételeit az összes javak kínálata és kereslete a maga összefüggésében határozza meg. Az egyensúly úgy jön létre, hogy minden piacon a saját viszonyai szerint parciális egyensúly alakul ki a kereslet és kínálat között és e parciális egyensúlyok együtt és egymás közötti viszonyukban vezetnek a gazdasági egyensúlyhoz.

Ha ez így van — és nem lehet másképp, mert az emberek szükségletei és termelési lehetőségei egymásbakapcsolódnak, — akkor az egyes piacoknak hatással kell lenniök egymásra. Ha tehát az egyik piacon különleges szerkezeténél fogva, p. o. azért, mert ott monopolium áll fenn, az egyensúly oly ár mellett jön létre, hogy a kínálatot maximális teljesítőképessége előtt lefékezi és ezzel a gazdasági lehetőségek által kívánt árnál magasabb áron elégíti ki az ennek megfelelő keresletet, akkor ez idővel a többi piacokon is hatásokat vált ki. Először is a monopoljáradék javára és a munkabér hátrányára eltolja a közvetlenül érintett piaccal kapcsolatban a jövedelemeloszlást, mert *egyébként nyitva álló termelési lehetőségeket hagy kihasználhatlanul*. Ezzel nem sülyeszi ugyan az illető termelési ágban a bért, de kétségtelenül az egész közgazdaságban fizetett bérhányadot, mert az ár tartása érdekében lefékezett termelési ágban oly munkások beállítása elmarad, kiknek foglalkoztatása szélesebbkörű piac mellett lehetséges volna. Ezt mindenesetre megérzi a munkásosztály foglalkoztatási foka, de megérzik a többi piacok is, melyeken egyébként ezek a monopolium folytán be nem állított munkások vásárlólag léptek volna fel. Megérzik tehát elsősorban az élelmiszerpiac és megérzik az egyéb általános tömegszükségleti cikkeket forgalmazó piacok és természetesen az e cikkeket előállító termelési ágak. A monopolium folytán magasabban tartott ár tehát *fogyasztási lehetőségeket fojt el a bérhányad növelésének megakadályozásával*. Az, hogy a monopoljáradék is vásárlóerő és hatályos kereslet támasztója, nem ellensúlyozhatja e tényt, mert az általa támasztott kereslet más irányu.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy az így keletkezett vásárlóerőnek mindenekelőtt más a mozgási iránya, mint a bér alakjában keletkező vásárlóerőé. Sokkal nagyobb hányadban szolgál a vagyongyűjtésnek. Ezzel közvetve a termelés kiszélesítésére ösz-

tönöz. Minthogy azonban a monopolizált piacon a termelés hazai vonatkozásban nem szélesíthető ki, ha az ársülyedést meg akarjuk gátolni, az így keletkező tőke részben a dumpinget táplálja, részben pedig más, szabad termelési ágak felé áramlik, ott élesítve ki a versenyt. Ezzel újabb kartellálási vágyakat támaszt úgy a belföldön, mint a dumping által veszélyeztetett külföldi termelési ágakban és a piac szabad mozgását mind szélesebb körben szünteti meg.

A monopólium tehát, minthogy az ársülyedést el akarja háritani, ezzel meggátolja azt, hogy a monopolizált termelési ágban szélesedjék ki megfelelően a fogyasztás és növekedjék a haladásnak megfelelően a termelés, mert nem engedi az ehhez szükséges ársülyesztést és ezért elfojtja itt a termelés kiszélesítését. Táplálja a termelési javak iránti keresletet, a reproductív fogyasztást, mint *Spiethoff* nevezi, de a végső, a közvetlen fogyasztást csak oly mértékben és oly irányokban, melyek a monopoljövendelmek élvezői fogyasztásának felelnek meg. Ezzel a termelésnek e vonatkozásban való kiszélesítését megengedi ugyan, de csak egy szűk fogyasztói réteg kereslete alapján. Minthogy e réteg a drágább külföldi árut is meg tudja fizetni, e kereslet részben az importot is táplálja, részben esetleg mint külföldi utazások költsége vagy külföldi tőkeelhelyezések folytán, a külföldre is vándorolhat.

Az a kereslet tehát, melyet a monopolnyereségek vásárlóereje táplál, nem helyettesítheti a közgazdaság körfolyamatában azt a vásárlóerőt, mely az ársülyesztéssel széles körökben felszabadulna. Nem szolgál a termelésében egyébként kiterjeszhető termelési ág javára, hanem másfelé és a közvetlen fogyasztási piacon csak részben keres érvényesülést.

De még egy másik hatása is van az egyes piacokon sajátos viszonyaiknál fogva kialakult magasabb árak, mert ez nemcsak a fogyasztást, hanem a termelést is érinti. Ez áll különösen akkor, ha nyers- és segédanyagokról vagy félgyártmányokról van szó, melyek terén pedig a monopóliumok leggyakoribbak. Ily esetben ugyanis *a monopolpiacon kialakult magasabb ár mint termelési költség belemegy a következő előállítási fok árába és ezt is emeli*. Ezzel ugyanazt a helyzetet, mely a nyers- vagy segédanyagul használt termék piacán fennáll, legalább is a drágítás mérvéig átviszi a másik jószág piacára, mert áremeléssel ezt is a kereslet összezsugorodására kényszeríti.

Az tehát csak látszat, hogy egy-egy piacon az árak bizonyos okokból a tényleges termelési költségek melletti színvonalnál magasabban való kialakulása hatásában csak erre a piacra szorítkozik. A fenti okokból hatása mindig előbb-utóbb áttérjed a szomszédos piacokra is és ezáltal kisebb-nagyobb mértékben befolyásolja az egész közgazdaságot. Miképp a termelékenység emelkedésének megfelelő ársülyedés a kereslet kiterje-

désével és esetleg vevőerők felszabadításával élénkíti a közgazdaság működését, úgy az elmaradó ársülyedés hatása nem lehet más, mint *a közgazdasági körfolyamat szűkítése, a piac felvevőképességének határolása és ezzel a termelés és fogyasztás terjeszkedésének meggátlása*. Mert ha igaz, — és ez nem tagadható — hogy a kereslet nagysága — bár az egyes áruknál különböző mértékben — függ az ártól és ha igaz, mi ugyancsak nem tagadható, hogy az adott termelési lehetőségek által indokoltnál magasabb ár csak a kínált mennyiség korlátolásával érhető el, akkor az ily piaci helyzetek teremtése a fogyasztást és a termelést terjedelmében csökkenti.⁵

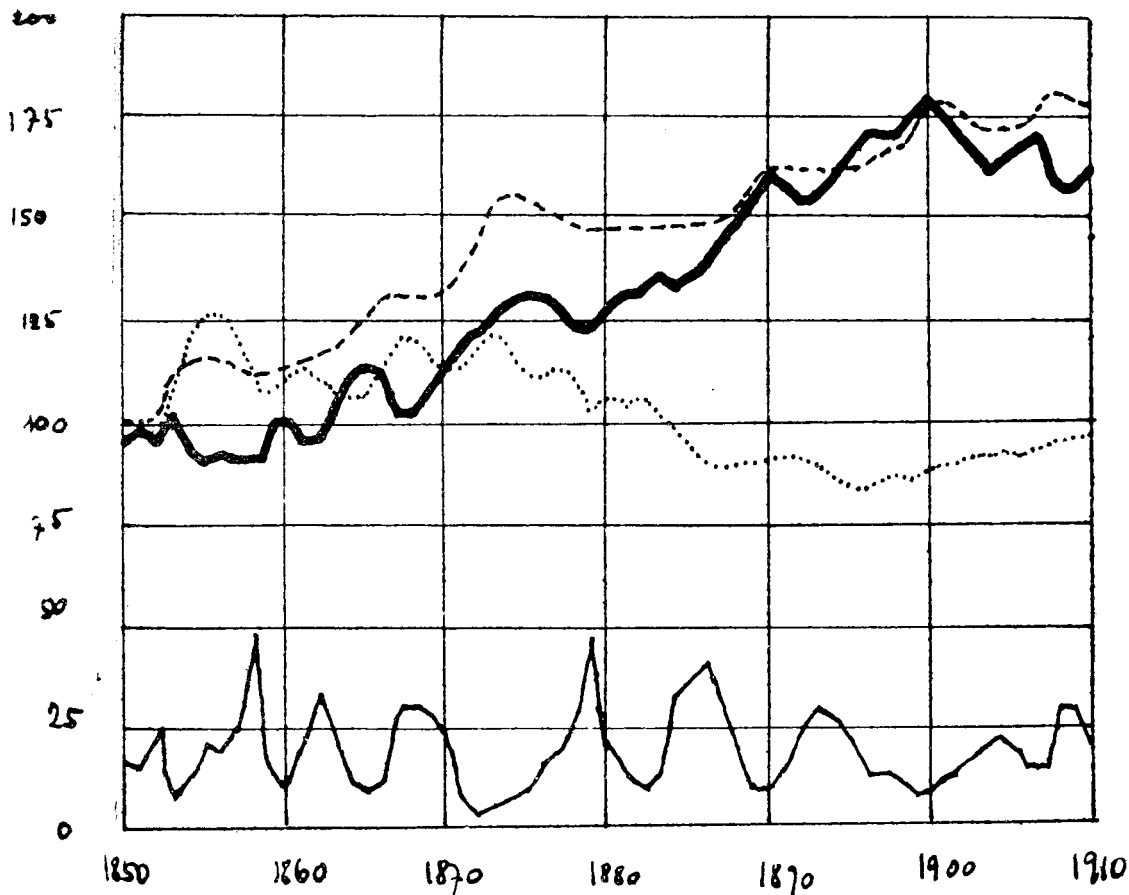
A különböző piacok egymással való kapcsolatánál fogva tehát nem maradhat a kiindulási piacra korlátolt az a hatás, melyet egy-egy piacnak monopolisztikus befolyás alá kerülése az által előidéz, hogy a fennálló termelési lehetőségek által indokolt szinten felül tartja az árat. E hatás közvetlenül is érinti a kapcsolatos piacokat, de maga számára nagyobb vásárlóerő lekötésével közvetve — a munkapiacon keresztül, hol egyébként lehető keresletet fojt el — érinti a vásárlóerő körforgását a közgazdaságban.

Hogyan lehet az, kérdezhetjük itt, hogy már a hetvenes évek óta szórványosan és különösen a huszadik század kezdete óta szép számban fejlődő monopolumok árpolitikája évtizedeken át nem zavarta meg komolyan a termelés és fogyasztás egyensúlyát? A felelet e kérdésre, úgy hiszem, két tényben kell keresnünk. Az egyik az, hogy az áremelkedéseket ismét ársülyedések váltották fel és az iparcikkeknél, mint láttuk, az ársülyedés volt a század uralkodó irányzata. A másik a munkabérek alakulása. „Der Aufstieg des Arbeiterstandes“, így jellemezték a németek a 70-es éveket követő időszakot, mely a szocialisták vasbértörvényét megdöntötte és a bérek hatalmas emelkedését idézte elő. Nem merném állítani, hogy minden munkáskategória részesült a felemelkedésben, semmi esetre sem mindegyik ugyanabban a mértékben. De a tanult munkások reáljövödelme és így a fogyasztásuk is mindenestre erősen emelkedett e korban. Ha tehát voltak is jelentős szünetek az ársülyedésben, a bérek emelkedő irányzata erősen enyhítette ezek hatását a munkások egy része számára. Az idecsatolt *Wood*-féle angol munkabérindex ezt határozottan mutatja.

⁵ Más megalapozással, de lényegében a fentivel egyező álláspontot foglal el *Otto Conrad*: *Der Mechanismus der Verkehrswirtschaft*. Jena, 1931. c. munkájában.

A névleges munkabér, kiskereskedelmi árszínvonal,
és a reál munkabér alakulása Angliában 1850—1910.

(G. H. Wood szerint.)

Átlagos névleges munkabér : .....

Átlagos kiskereskedelmi árnyiveau : .....

Átlagos reál munkabér (figyelembe véve a munkanélkülieket is): _____

Munkanélküliek %-os változása (négyyszeresen nagyítva): _____

Walter T. Layton, M. A.: An introduction to the study of prices. 1912.
London, p. 151.

A termelési technikájában és organizációjában rohamosan haladó kapitalizmus egyensúlyát tehát két tényező biztosította a háboru előtt. Az egyik az iparcikkek árának — bizonyos megszakításokkal — sülyedő, évtizedeken át rohamosan sülyedő irányzata, a másik a munkabérek emelkedése volt. Mindkettő arra szolgált, hogy a bámulatosan fejlődő termelés számára a fogyasztókat létrehozza. Mindkettőt a termelékenység erős emelkedése tette lehetővé.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a gazdasági haladás által előidézett ársülyedések térfoglalása rázkódásoktól és alkalmazkodási nehézségektől mentesen történt. A társadalomban minden haladás fájdalmas zökkenésekkel szokott kapcsolatos lenni. Még kevésbé jelenti fenti tételünk azt, hogy minden ársülyedés magában véve előnyös hatásokat váltana ki. Ha a pénzsziporítás vagy a konjunktura túlfeszítése által felidézett

árszínvonal összeomlik és az összes árak hirtelen lefelé menő irányzatba csapnak át, vagy ha a fogyasztás irányának megváltoztatásával egyes termékek, sőt egész termelési ágak árai hirtelen letörnek, ez természetesen erősen megrázkódtatja a közgazdaságot és existenciákat tesz tönkre.

Az alkalmazkodási nehézségek akkor sem maradnak el, ha az árak súlyedése a termelékenység növekedéséből származik, mert nem minden üzemnél egyszerre jelentkezik a megnövekedett produktivitás. A technika hirtelen változása a tönkszélére juttathatja az alkalmazkodni nem tudó üzemeket, sőt, ha főtermelési águkat érinti, egész közgazdaságokat is. A termelési apparátus a maga egészében mindig nehezebben alkalmazkodik az ársúlyedéshez, mint az áremelkedéshez. De a termelékenység növekedése folytán előálló ársúlyedés minden átmeneti nehézség dacára mégis szükségszerű marad. Mögötte az ársúlyedést lehetővé tevő költségsökkentés rejlik. Az ily ársúlyedés ezért más természetű, mint az előbb említett ársúlyedések és végeredményben szükségképpen kiegészítője a növekvő termelékenységnek, mert a termelés kitágított keretei számára megteremti a fogyasztókat. Ezt bizonyítja a lefolyt száz év áralakulásának fejlődése.

A közgazdaság összefüggéseinek mélyebb átgondolása tehát érthetővé teszi előttünk az árgörbének a kapitalizmus fennállása óta való alakulását. A kapitalizmus bőségesebb ellátási lehetőségeket hozott és ezeket az által tudta valóra váltani, hogy terjeszkedő termelés, súlyedő árak és növekvő bérhányad mellett volt képes a termelés és fogyasztás összhangját biztosítani. *Vagyis a kapitalizmus bőségesebb termelésével a nemzeti jólét fokozásának lehetőségét nyitotta meg és ezt ársúlyedések és a reáljövedelmek növelése útján valósította meg.*

Azt a körülményt, hogy közben voltak korszakok, melyekben az árszínvonal emelkedett, nem szabad ellenbizonyítékul felhozni. Először is minden áremelkedés szükségszerű és gazdaságilag elengedhetetlen, mely a népesség gyorsabb ütemű szaporodásából származik, mint amilyent a termelés fejlődése venni tud. Szükségszerű továbbá a modern bankszervezet kifejlesztése következtében beállott bőségesebb pénzellátás folytán előidézett áremelkedés is, bár ez a termelési felszerelés tágitásával már ársúlyedést is készít elő. Teljesen egyvonalu az emberiség és berendezéseinek fejlődése a közreható tényezők sokaságánál és változatos voltánál fogva sohasem lehet. A szóban levő áremelkedések az említett okoknak, részben háborus bonyodalmaknak és ezeket követő inflációknak, részben pedig a kapitalista szervezetből folyó fázisváltozásoknak voltak járulékaik. Azt semmi esetre sem lehet bizonyítani, hogy az áremelkedést előidéző speciális okok elmulásával tértfoglaló ársúlyedések a kapitalisztikus expanziónak utját állták volna.

Igazán komoly és huzamos ideig tartó zavarok a közgaz-

daság szervezetében csak a világháboru után következtek be, miután annak szerkezete részben már a háboru előtt megindult szerkezeti változások, azután a háboru alatti elváltozások maradványai folytán, részben pedig főképp a valutáris helyzet okozta kötöttségek hatása alatt erősen átalakult.

Ha a kapitalizmus szervezetében száz év alatt végbement változások lényegét kutatjuk, azt elsősorban a piaci tömörülésekben és a monopóliumok kifejlődésében kell látnunk. Ezek változtatták meg a piac képét és léptették a versenyszabadság helyébe széles körben egyes köröknek vagy egyeseknek a piac fölötti uralmát. Ezzel *oly tényezőt vittek be a piacba, melynek meg van a lehetősége arra, hogy útját állja a termelékenység növekedéséből egyébként bekövetkező ársülyedéseknek* vagy legalább is jelentékenyen lefékezze ezeket.

A monopólium e lefékezésre erősen hajlik, mert ez nyereségét rendszeren növeli. Mindenestre hajlik azonban arra, hogy az ár ingadozásait lehetőleg kiküszöbölje, mert ezek számára kényelmetlenek. A kartellek bevallott célja az árak ingadozásának csökkentése. Ezzel *merevvé* teszik az árrendszert.

Hogy az árak állandósítását — legalább is hosszabb időre — nem ritkán el tudják érni, mutatják nálunk p. o. a *Dorner-Varsányi* által közölt ábrák.⁶ A kartellált cikkek egy része egyáltalában nem reagált — legalább az ott vizsgált időszakban — ársülyedéssel a válságra, hanem állandó maradt. Ugyanezt bizonyítja a kartellárak alakulása Németországban.⁷ Ez persze nem jelenti azt, hogy a kartellár sohasem változik, mert ez teljes gazdasági lehetetlenség volna. Az árak merevítése azonban a kartellel együtt szokott járni.

Könnyű belátni, hogy az árak rögzítése ellenkezik a piac szerkezetének lényegével és a piac legfontosabb feladatával. Ez minden kétséget kizáróan a kereslet és kínálat kiegyensúlyozása és pedig az árak a helyzetváltozásokhoz való alkalmazásával. A valamily módon lerögzített ár — bármennyire is kívánatos lehet ez esetleg más szempontból — a piac emez alap törvényét nem helyezheti ugyan hatályon kívül, mert a piaci egyensúly így is létrejön, de természetesen a lerögzített árak megfelelően a kereslet összehuzódását idézve fel. Az ár így nem teljesítheti igazi hivatását, mely a javak ritkasági fokának a helyzetváltozásokhoz való alkalmazásában áll. Ezzel a piac elveszti legnagyobb előnyét, a rugalmasságot, a helyzetváltozásra való reagáló képességét. Ahelyett, hogy rugalmas maradna, *merev* lesz és minél szélesebb körben foglal teret e merevség,

⁶ V. ö. *Guothfalvy-Dorner Zoltán és Varsányi Gyula: A hazai iparcikkek áralakulása. Magy. Statisztikai Szemle. X. évf. (1931.) 501—530. old. L. különösen az 525. oldalt.*

⁷ Erre nézve érdekes anyagot tartalmaz *H. Wagenführ: Konjunktur und Kartelle, Berlin, 1932 c. füzet. L. különösen a 21—25. oldalakon levő ábrákat.*

annál kevésbé lesz a piac szabályozója a közgazdaságnak, hanem e helyett a piac maga lesz a szabályozott, amivel lassankint elveszti igazi értelmét, mint az a mechanizmus, melynek a közgazdaság működését automatikusan kellene irányítania.

Hogy ezzel milyen súlyos szervei elváltozás csuszik be a közgazdaságba, azt az első pillanatra talán sokan nem veszik észre azok közül sem, akik a kapitalista szabad kereseti gazdaság főelőnyét, a mechanizmus önszabályozódását jól ismerik és ennek tudatában hívei e rendszernek. Pedig nyilvánvaló, hogy mihelyt az ár akadályozva van abban, hogy szabályozója legyen a piacnak, a gazdasági életnek a gazdaságosságát kikényszerítő mechanizmusa megbénul. A kínálat, melyet az elérni kívánt ár érdekében rögzítenek, nem reagál többé — legalább is magától — a helyzetváltozásokra és egyedül a kereslet tartja meg reakcióképességét. De e reakció tiszta passzivitásban merül ki, mert az ár adott volta már meghatározza a kereslet nagyságát. Így az u. n. *kötött árakkal* a közgazdaság megmerevedésnek, bátran mondhatnók, bizonyos bénulási folyamatnak megy elébe mely a helyzetváltoztatásokkal szemben való alkalmazkodóképességét ássa alá.

A kapitalista szervezet folyamatos átalakulása azonban nemcsak a piac megmerevedését hozta magával, hanem az *árak deformálódását* is. Első pillanatra ez állítás idegenszerű, mert feltételezi, hogy az árnak határozott alakja van, melytől bizonyos tényezők hatása alatt eltávolodhatnak. Rövid meggondolás azonban megmutatja, hogy ez valóban így van és az árak bizonyos behatások alatt oly alakot ölthetnek, mely a közgazdaság szükségyszerűségeiben foglalt magasságtól azokat lényegesen eltávolíthatja. Már a klasszikusok és a physiokraták, sőt már a középkor írói is tudták, hogy az árak vannak bizonyos szükségyszerű elemei, melyek feltételei annak, hogy az áru egyáltalában előállítható legyen. Ezek a termelési költségek és a klasszikus elmélet nem hiába orientálódott e pont körül, mert tisztában volt vele, hogy az ár és a termelési költségek összefüggése szükségyszerű. Hogy egész elméletét erre a tételre, a költségtörvényre alapította és azzal nem törődött, hogy ez csak az ár alsó határát szabja meg, ez optimizmusának és a gazdasági liberalizmusba vetett rendíthetetlen bizalmának volt következménye, mert meg volt győződve arról, hogy a gazdasági szabadság előnyeit megismerve, a világ megmarad e rendszer mellett és az árak valóban a verseny hatása alatt a termelési költségek színvonala körül fognak kialakulni. Ezért is hanyagolta el a monopolár kérdését annyira.

A dolgok azonban csak egy ideig és főképp csak Angliában fejlődtek ez irányban. A monopoliumok, ha nem is a régi formális privilégiumok alakjában, ismét feltámadtak és ezzel e tereken elesik a szükségyszerűség, mely az árak a költségszínvonalon való kialakulását kényszerítené ki. Ezzel *az ár elveszti*

szükségszerű alakját abban az értelemben, hogy csak olyan elemekből tevődnek össze, melyek a gazdaság alapvető tényálladékaiból folyólag szükségszerűek. A monopolista hatalmában áll azt esetleg jelentékenyen a termelési költségek színvonalán felül tartani. A kínálat szabályozása ezt neki lehetővé teszi.

Állíthatjuk-e, hogy az ily magasságban megállapított és egy esetleg igen jelentékeny monopolnyereséget magában foglaló ár is szükségszerű? Egy értelemben bizonyára igen, t. i. annyiban, hogy megfelel a kereslet és kínálat adott viszonyának, t. i. annak, hogy a termelés megszorítása folytán csökkent kínálattal áll most szemben a kereslet. A kínálat csökkentése nélkül ez az ár nem tartható. Ezért a megszorított kínálat mellett a magasabb ár valóban az egyensúlyi ár. De abban az értelemben ez az ár nem szükségszerű, a mely szerint a költségeknek megfelelő ár az. Az utóbbi egy közgazdasági szükségszerűséget fejez ki, mely elkerülhetetlen, ha nem jótékonyaságról van szó, hanem a piac számára termelésről. A monopolár szükségszerű a monopólium alapján, de ez nem ugyanaz a közgazdasági szükségszerűség, melyet a versenytár foglal magában. Ha el-esik a monopólium, elesik a szükségszerűség is.

Talán most már érthető, mire gondolok akkor, mikor az árak deformálódásának, *torzításának* fogalmát vezetem be fejtegetéseimbe. *Az árak torzítása azt jelenti, hogy a közgazdaságban az áru megszerzési lehetősége eltávolodik eredeti és a termelés természetes feltételeiben, vagyis a termelési költségekben indokolt színvonalától.* Tehát oly elemmel bővül, mely előállításának nem elengedhetetlen feltétele.

De hát mily alapon szólhatunk az árak torzításáról? Hiszen minden árban, ha közgazdaságilag megállja a helyét, nemcsak költségelemek foglaltatnak, hanem nyereség is, melynek magasságában való megállapítására nincsen elméleti zsinórmértékünk. Ez kétségtelen és az is bizonyos, hogy a nyereség a forgalmi gazdaság nélkülözhetetlen eleme, ha magassága változó is időben és vállalatok szerint. A vállalkozói nyereség költségelem és ezen nem változtathat ingadozó természete. Ha a klasszikusok ingadoztak is abban, ilyennek ismerjék-e el, része a termelési költségeknek, mert nélküle állandóan épp oly kevésbé lehet az árut előállítani, mint az egyéb költségek nélkül. A monopoljáradék is, ahol előfordul, a nyereség egy része. Hogyan lehet tehát állítani, hogy torzítja az árakat?

Erre azt kell válaszolnunk, hogy a monopoljáradék mégsem oly elválaszthatatlan az ártól, mint a nyereség, mely verseny esetében keletkezik. Ezért is nevezzük az elsőt járadéknak, a másodikat nyereségnek. A vállalkozói nyereség költségelem abban az értelemben, hogy elengedhetetlen feltétele az áru piacra hozatalának, ha magassága nincs is oly kategorikusan megállapítva, mint az egyéb költségelemeké. A monopoljáradék oly nagyság, mely az áru piacra hozatalának elengedhetet-

len költségein felül keletkezik, tisztán az áru kínálatának megszorítása folytán és nem a vállalkozói munka, a vezetés és a kockázat viselése fejében. Forrása az áru mesterséges, a monopólium által felidézett ritkasága.

Ha azonban nem tudjuk meghatározni, hogy milyen nagy lehet a szükségszerű nyereség, ha ez ingadozik, hogy lehet arról beszélni, hogy a nyereségbe becsuszó monopoljáraadék eltorzítja az árat? Ez csak akkor lesz érthető, ha meggondoljuk, hogy a *mérték kérdése* mindenütt a természeti és emberi világban mily döntő fontossága. Vajjon a vas szén- vagy foszfortartalma nincs-e nagy kihatással használhatóságára? Mind egy-e az, hogy az emberi testben az egyes szervek, p. o. a máj, milyen terjedelmet vesznek fel? Vagy talán a bankjegyek mennyisége közömbös-e a közgazdaság működésére, vagy éppen az árra? A bankjegyre kétségtelenül szüksége van a forgalomnak, mégis aránytalanul nagy mennyiségben zavarokat okoz, bár számszerűleg pontosan a határt nem tudjuk megjelölni.

Igy van ez az ár alkatrészeivel is. Az ár hivatása, mint mondtuk, a közgazdaságban az áru ritkasági fokának a termelés és a fogyasztás összhangba hozatala végett való meghatározása. Az ár tehát oly alkatrésze a közgazdasági folyamat egészének, melynek lényegét nagysága, magassága teszi ki. Eredeti alakját azok az elemek alakítják ki, melyek a közgazdaság adott helyzetéből folyólag elkerülhetetlenek. Mindaz, ami ehhez hozzájön, torzítja az árat, mert annak nem szükségszerű alkatrésze. *E torzítás közgazdasági szempontból fontos tényálladék. Eredménye az áru ritkaságának fokozása, megszerzhetőségének a szükségesnél nagyobb mértékben való nehezítése, és fogyasztásának avégett való megszorítása, hogy magasabb áron legyen az áru eladható. Kétségbevonhatatlan, hogy a monopolista szívesen adna el belőle többet is, ha ily magas áron lehetséges volna. De ő inkább azt a megoldást választja, hogy belőle kevesebbet ad el, de magasabb áron.*

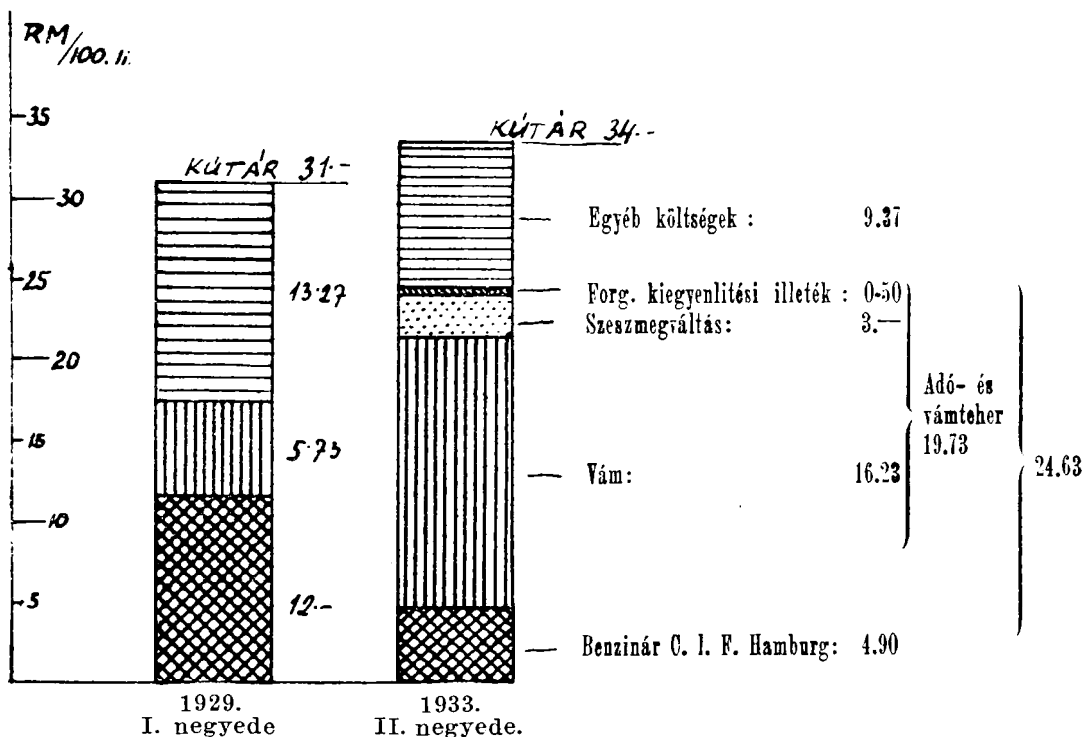
Az árak torzításának nem egyedüli esete a monopoljáraadék. A védővám p. o., ha hatályos, torzítólag hat, mert a behozatal szükségszerű költségei fölé emeli az árat. A behozatali tilalmak még inkább torzítják, mert a vámmal terhelt importparitás fölé engedik az árat emelkedni. Torzítják az árat a fogyasztási adók is, mert nem szükségképpen elemei az áru előállításának.

E ponton meg kell állanunk. Hát nem költségelem-e a vám vagy a fogyasztási adó? Kétségtelenül az, mert meg kell fizetni. Magángazdasági szempontból a fogyasztási adó termelési költség, mert az áru piacrahozatalának feltétele. A vám, a fogyasztási- vagy a forgalmiadó ma a közületek bevételszerzésének fontos eszközei és a vám a gazdasági politika jelentős eszköze. Azon azonban ez nem változtat, hogy torzítja és jelen-

tékenyen eltávolíthatja a termelés és forgalombahozatal nélkülözhetetlen költségei által megszabott alakjától az árat. Közszempontból e torzítás kétségtelenül más élbírálás alá esik, mint a monopolista nyeresége, mert a közület fennállása és így bevételszerzése is, ha nem is feltétlenül ez alakban és e mértékben, de mégis feltétele a termelésnek és az adó, ha ily alakban kerül beszedésre, eleme lesz az árnak. De gazdasági hatása szempontjából ez közömbös. Az ár deformálásával tagadhatatlanul növeli az illető áru ritkaságát és szűkíti fogyasztóinak körét.

Az adókozta ártorzításra példának szolgálhat a benzin ára Németországban. Az 1929. év első negyedében 12 RM volt a benzinár cif Hamburg. Ehhez hozzájött a vám (5.73 RM) és 17.73 RM-ra emelte. Az egyéb költségekkel és a nyereséggel együtt a kutár 31 RM-ra emelkedett. 1933 első negyedében a világpiacon bekövetkezett benzináresés következtében a cif Hamburg elvámolatlan benzinár 4.90 RM-ra süllyedt, a vám azonban 16.23 RM-ra emelkedett. Hozzájárult ehhez az 50 filléres forgalmiadókiegyenlítés (Umsatzausgleichssteuer), továbbá a 3 RM-ot kitevő szeszmeváltási ár, mely a nem kevert benzint terheli, úgy, hogy az adóteherrel együtt a benzin 24.63 RM-ban került. A kutár Hamburgban 34 RM-ra emelkedett. A cif Hamburg árának jóval 50%-on felüli süllyedése dacára tehát a vám és az adók folytán a kutár 3 RM-kal emelkedett.⁸

Az import benzin árelemei Hamburgban 1929-ben és 1933-ban.

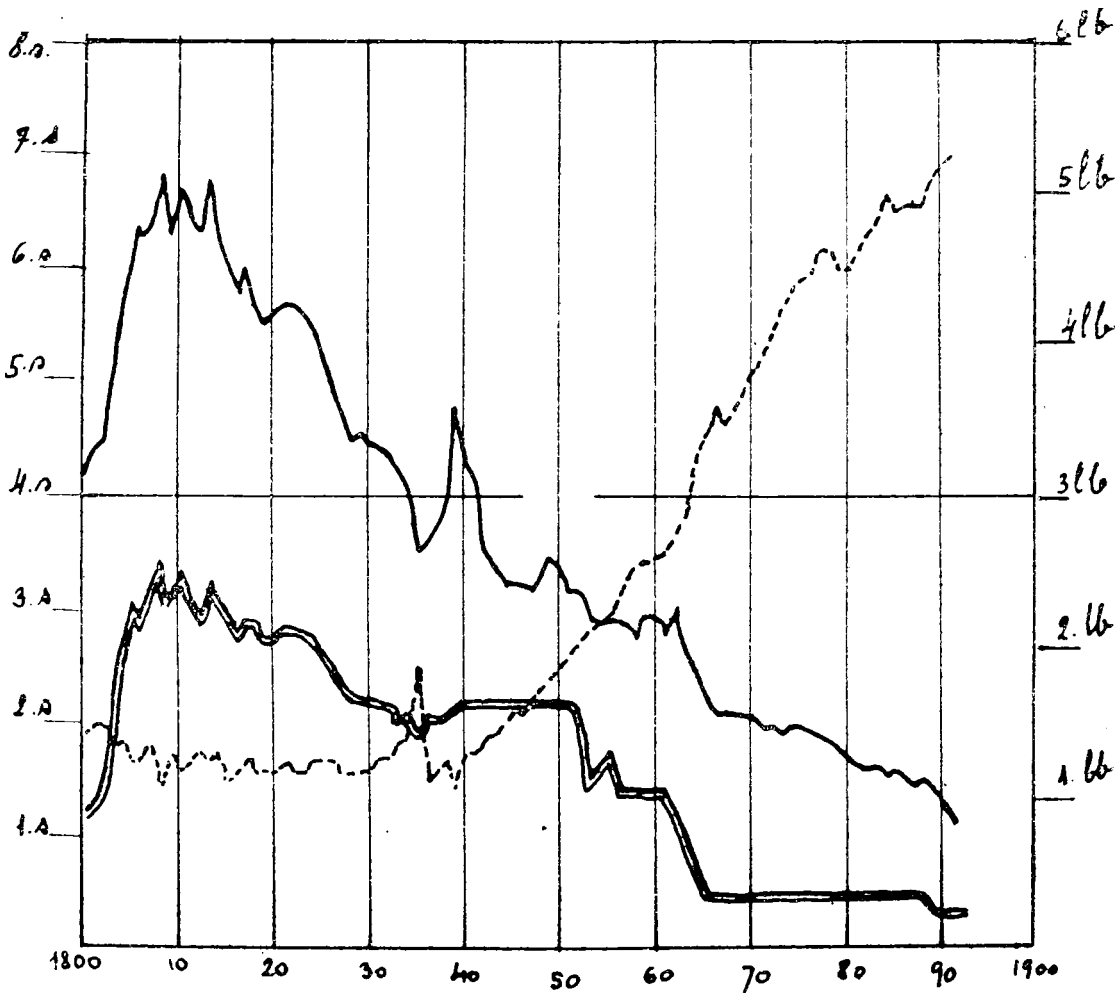
⁸ V. ö. F. Angelberger: Der Treibstoffpreis. Wirtschaftsdienst. Neue Folge XIX. évf. (1934.), l. 247. old.

Ilyen példát többet lehetne találni, kivált világpiaci cikkeknel, melyek ára erősen leszállt. Ennek megállapítása természetesen magában véve nem foglal magában fináncpolitikai bírálatot, csupán a ténymegállapításról van szó.

Hogy mi az árak torzításának hatása az illető cikk piacán, azt talán legjobban látjuk ellentétéből, a csökkentett vámból és a vele csökkenő ár hatásából. Erre egy fényes igazolást találtam az *Economic Journal*-ban a teára vonatkozólag.

A tea ára és vámja, valamint a fejenkénti fogyasztás Angliában.

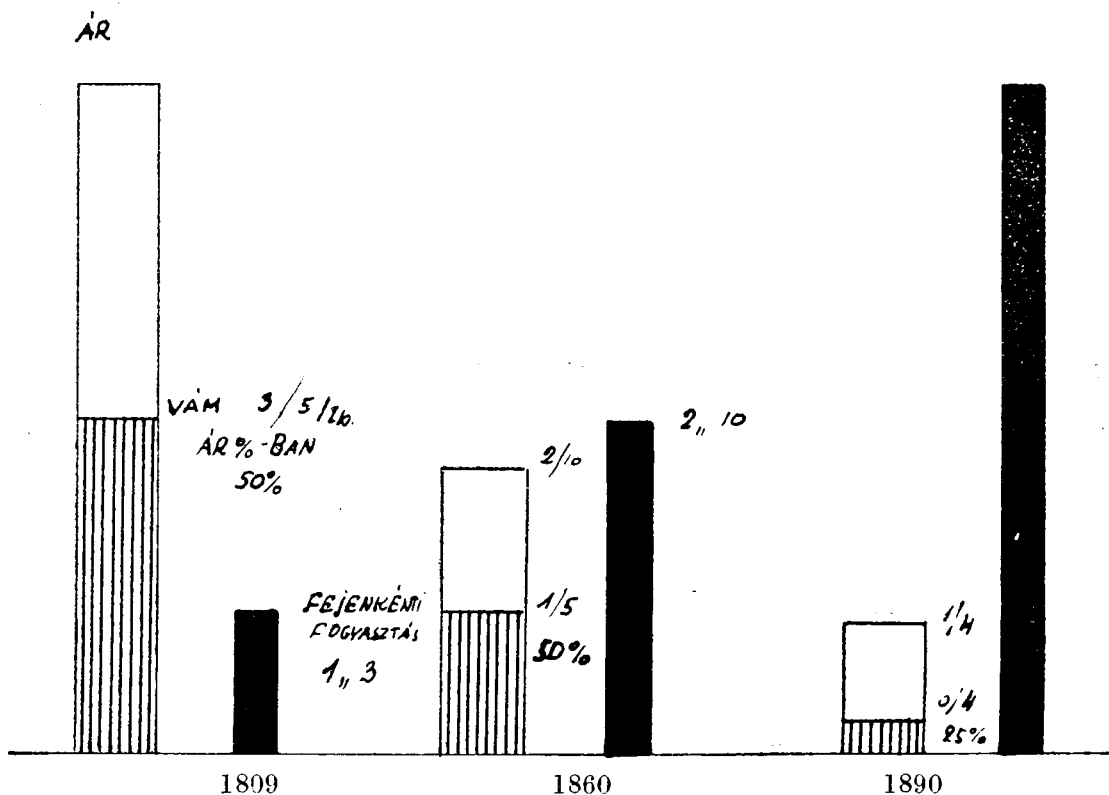
1800—1892.

A tea ára csomagolva vámmal együtt s/lb: ———. A tea vámja s/lb; =====
 A tea fejenkénti fogyasztása lb: ..... [Minden adat évi átlaga.]

The Economic Journal, 1893. London, p. 51.

A tuloldali diagramm a tea ára és fogyasztása közti összefüggést tünteti fel, jelezve egyúttal a vám magasságát is. A vám 1809-ben a tea árának 50%-át, 1890-ben 25%-át tette. Az ár fenti módszerünkkel ábrázolva így alakult:

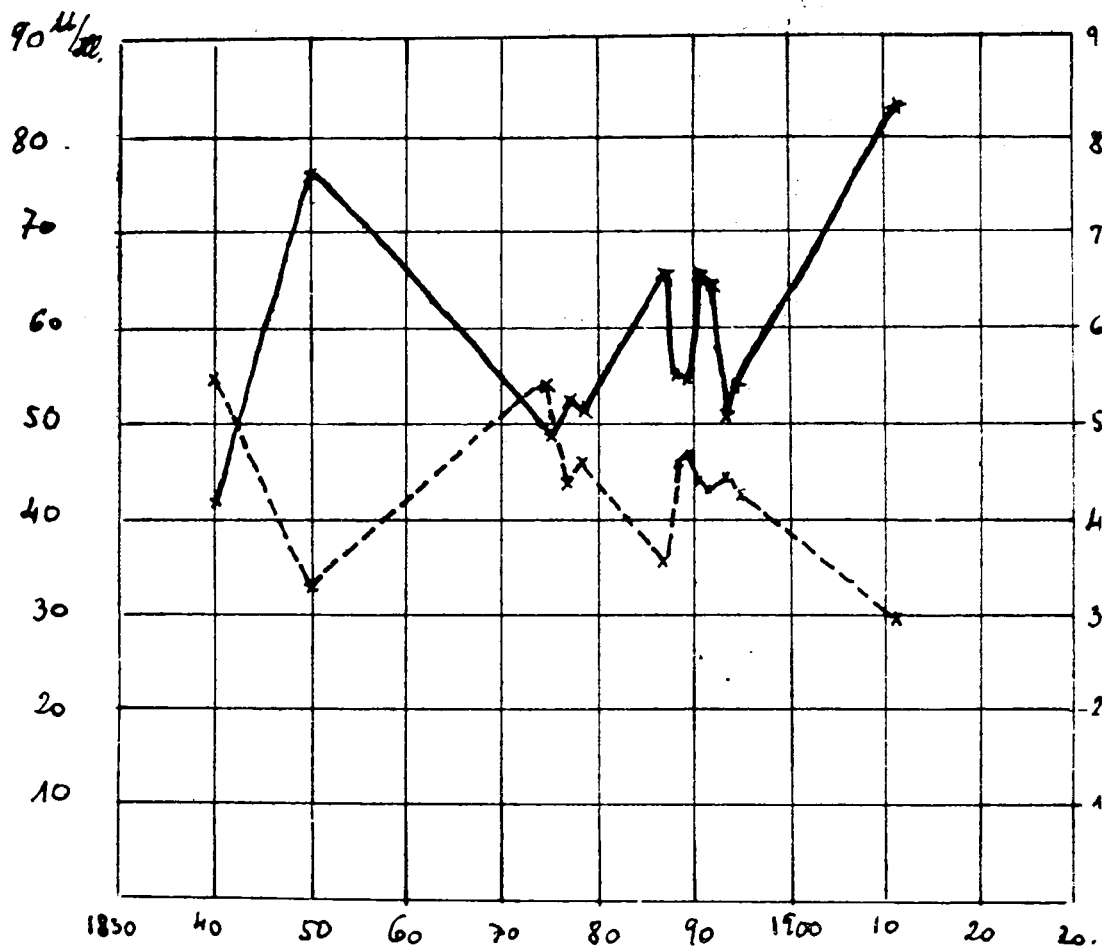

Az előbbi diagrammból láthatjuk, hogy mennyire emelkedett a tea fogyasztás a tea árának sülyedésével. Megjegyzendő, hogy a diagramm a fejenkénti fogyasztást tünteti fel és így kiküszöböli a népesség szaporodásának hatását a fogyasztás emelkedésére.

Kétségtelen, hogy az ársülyedésnek a visszahatása a keresletre, vagyis a keresletnek az ársülyedéssel való növekedése igen különböző az egyes áruknál, mert az egyes áruk keresleti rugalmassága nagyon eltérő. Vasuti kocsiknál, hidalkatrészeknél, vagy orvosságoknál csekély, de a tömegfogyasztásra alkalmas cikkeknel sokszor igen nagy a kereslet rugalmassága. Ez annyit jelent, hogy az ár sülyedésével — bizonyos határig — a kereslet jelentős kiterjedése következik be.

Hogy a fogyasztás egyes cikkeknel milyen érzékeny az áremelkedések iránt, azt a pálinka árát és fogyasztását feltüntető alábbi diagramm mutatja.

Pálinka- ár és fejenkénti pálinka-fogyasztás Németországban.

Pálinka évi átlagos ára M./100 L.:

Pálinka évi átlagos fejenkénti fogyasztása li./lakos:

Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. Jena, 1897, 1914.

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Berlin, 1915.

A fenti példákat azért iktattam ide, mert könnyen hajlunk az ártorzítás jelentőségének alulbecsülésére, minthogy nincsen eléggé szemünk előtt, mily szoros számos cikknél az összefüggés az ár magassága és a fogyasztás nagysága között.

Nézzük már most, hogy *mi a hatása az árak torzításának a közgazdaságban?* Az, amire már előbb rámutattunk, midőn a piacok összefüggéséről szoltunk. Nyilvánvaló, hogy az árak torzítása a közgazdaság folyamatát lassítja, mert lefékezi ama közgazdasági anyagcserét, mely a fogyasztás és a termelés egybefonódásával lefolyik. Hatása tehát bőséges termelés és bőséges fogyasztás helyett korlátolt termelés és alacsonyabb fogyasztás.

Ehhez is van szabva a mai üzleti politika, melynek fő-célja a piac szabályozása. Mert mit jelent a piac szabályozása? Nem arra irányulnak-e ma a nagy vállalati kötelékek és a gazdasági politika intézkedései, hogy a termelést megszorít-

sák, vagyis oly keretek közt tartsák, mely mellett a nekik kívánatosnak látszó ár érhető el? És a mezőgazdaság, melynél ez irányban nagyobbak a nehézségek, nem tekint-e irigy szemmel az ipar e téren elért eredményeire, sőt vámmokkal és itt-ott irányított gazdálkodással maga is próbálkozik ez eszközökkel? Ez nyilvánvalóan annyit jelent, hogy a fogyasztásnak a nyitva álló termelési lehetőségekhez való szabása helyett a termelést kívánjuk a megcsappant fogyasztási készséggel összhangba hozni az által, hogy nem használjuk ki a technikai és organizációs készségünk folytán kínálkozó termelési lehetőségeket. Mindenfelé a túltermelést halljuk hangoztatni a mai nyomoruság világában, mintha az volna a veszedelem, hogy túlsok áll az emberiség rendelkezésére a javakból? Nem kell-e ezt abszurd helyzetnek bélyegeznünk, mely minden józansággal ellenkezik? *Szabad-e félnünk attól, hogy a nemzeti jólét emelkedik és az emberek túlságosan jól fognak élni?*

A közgazdaságtan eddig lehetőleg mellőzte ezt a nehéz kérdést és türte ezért a szemrehányásokat, a különböző fantasztikus tervek kovácsolóinak engedve át a teret e kérdésben. Pedig disciplinánkat jogosan éri szemrehányás, ha az előkelő hallgatás leplébe burkolózva az ily alapvető és az emberiség sorsát oly mélyen érintő kérdésnek az utjából megy.

A kérdés megoldása nem is okoz nehézséget az elméletnek. Csak a gazdaság lényegét kell szemeink elé állítani. A gazdaság lényege mindig a rendelkezésre álló készletek és a rájuk irányuló szükségletek összhangba hozatala azzal a cézzel, hogy a kielégítés maximumát biztosítsa. A közgazdaságban ez csak annyiban változik, hogy az egyesek helyébe ugy termelési, mint fogyasztási vonatkozásban az összesség, tehát a tömegek lépnek. A közgazdaság tehát, ha lényegének meg akar felelni, *tömegek szükségleteinek a társadalmi termelés lehetőségein belül való maximális kielégítését kell, hogy keresse.* Valamint az egyéni gazdaság akkor teljesíti feladatát, ha az egyéni lehetőségek alapján maximális kielégítést biztosít, ugy a közgazdaság is akkor felel meg feladatának, ha a társadalom termelési lehetőségein belül ugyancsak maximális kielégítést tesz lehetővé. Amint ezt nem akarja, vagy nem tudja biztosítani, szerkezete hibás, mert a gazdaság alapkövetelményével, lényegével jut ellentétbe.

Mint ma jogosan hangoztatják, a gazdálkodás teleologikus tényálladék. Határozott célképzet szolgálatában áll. Ez a lehető maximális kielégítés. A gazdálkodást kikényszerítő tényálladék alapja a javak korlátolt és a szükségletek korlátlan volta. A gazdaság ezek összhangba hozatala a maximális kielégítés célzatával. Ez annyit jelent, hogy a gazdaság a termelés és fogyasztás összhangja, de nem bármelyik pontban. Ez lényegével, a maximum elvével ellenkezik

nék. Olyan egyensúlyt kell keresnie, mely alapelvével összhangban van. Ez pedig csak a maximum elve lehet.

Amidőn a termelés megszorítását követeljük az egész vonalon, nem kerülünk-e ellentétbe a gazdálkodás eme lényegével, mert a maximális szükségletkielégítés ellen dolgozunk? Mesterségesen akarunk a javaknál ritkaságot felidézni, vagyis ritkábakká, nehezebben hozzáférhetőkké akarjuk azokat tenni, mint amily fokban ez a természeti adottságoknak és az ember mai tudásának megfelel. Összhangban áll-e ez a közgazdaság céljával, a nemzeti jólét fokozásával?

Amidőn e kérdést felvetem, nem szeretnék félreértetni. Távolról sem vagyok abban a nézetben, hogy a túltermelés lehetetlen és hogy a technika haladásának következményei ársüllyedéssel mindenkor teljesen kiegyensúlyozhatók. A kapitalizmus rugói a termelés oly kiterjesztésére ösztönöznek, melynél a termelési berendezések kapacitása a fogyasztóképességet, mely mindig csak fokozatosan növelhető, felülmulhatja. Ily esetekben a termelés megszorítása teljesen észszerű és közérdek. Kívánatos lehet ott is, ahol túl mohón pusztítják a nemzet természeti anyagforrásait. Egyes iparágakban a világ talán el is érte e fokot. *Mindaddig azonban, míg nemcsak a termelőképesség, hanem a fogyasztóképesség is nincs az elérhető maximumra fokozva, míg oly árhoz el nem érkezünk, mely még fedezi a termelés költségeit, — mindig beleértve a vállalkozói nyereséget — addig a túltermelési tényálladék döntő eleme marad az ár magas volta, melyet a monopólium csak az áru ritkaságának növelésével érhet el.*

Lehet-e csodálkoznunk azon, hogy a kapitalizmus és az egész magánkereseti rendszer soha még oly komoly veszélyben nem forgott mint ma, midőn a termelési lehetőségek és a fogyasztás közötti ürről oly nagy? Elképzelhető volt-e a háboru előtt, hogy polgári gondolkozású emberek a kapitalizmus közelgő végéről beszéljenek és intézményeit sorra kikezdzék? A tervgazdaság és a vele rokon elgondolások akkor a szocialista felfogás köreiből voltak csak otthonosak. A polgári gazdasági rendszer nyugodtan nézhette akkor a szocializmus vergődéseit, legfeljebb egyes kirobbanásoktól lehetett tartania, melyek a rendszert a maga egészében komolyan nem veszélyeztethették, mert emberi lehetőségek szerint jól működött. Nyugodtan mutathatott rá akkor a kapitalizmus arra, hogy a nemzeti jólét, ha nem is az összes osztályok számára egyenlő mértékben, de hátróztottan emelkedett. A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségei nem szűntek ugyan meg, — ezek megszüntetésére semmilyen hatályos közgazdasági rendszer nem képes — de a nemzeti jólét emelkedett, és pedig e javulás a munkásosztály szélesebb rétegeire is kiterjedt. Ez tette lehetővé az erősen megnövekedett termelés számára elhelyezést is találni a fogyasztóknál.

A kapitalizmus komoly veszélyeztetése ott kezdődött, hogy

a fogyasztók teremtése nem tartott lépést a termelés nagyméretű fejlődésével. Evvel rendszere önmagával és a gazdaság lényegével, sőt minden józan emberi elgondolással jutott ellentétbe. Önmagával azért került ellentétbe, mert a piac számára csak addig lehet termelni, amíg kereslet is van a termelt áru számára; a gazdaság lényegével és a józan elgondolással pedig azért, mert a termelés megszorítására kényszerül, midőn óriási tömegek nélkülözik a legszükségesebbet. Hol marad tehát a maximum elvének megvalósítása, midőn a lehetőség a javak szaporítására a kapitalisztikus termelési felkészültségben meg van és a társadalom érdeke ezt kívánja?

Hogy itt jövedelemeloszlási problémával állunk szemben, első pillanatra világos. Ezt a szocializmus is meglátta, de az egyenlőség elvétől megvakitva azt hitte és hiszi ma is, hogy csak a termelés egész átszervezésével és a kapitalizmus alapjairól való letéréssel lehet ezen segíteni. A kapitalizmus más utat keresett. A külföldi piacok felé fordította a szemét. öldöklő versenyt kezdve a világpiacon, a belföldi piacot pedig magas vámokkal kezdte védeni. Ezzel a helyzeten csak rontott, mert mind szélesebb körben megindult az ártorzítás és ezzel a belső fogyasztóképesség aláásása. Ugyanily irányban hatott a kartellképződés is és midőn a világháború utáni infláció óriási vagyontpusztításai, észtelen adósságproblémája, a belső és külső gazdasági szerkezet megbontása a fogyasztók millióit tették tönkre, a kapitalista szervezet működése érthetően mind nagyobb nehézségekkel találkozik. Egyre nyilvánvalóbb és szembeszökőbb lesz a termelés és fogyasztás közti ürré és a termelés megszorítására irányuló törekvések mind élesebb ellentétbe kerülnek a népnyomorral. Itt van a forrása a gazdasági rendszerünkkel való elégedetlenségnek. Mindenki érzi az ellentmondást, mely abban van, hogy a sok nélkülözés között csak a túltermeléstől félünk és azon törjük a fejünket, hogy lehetne kevesebbet termelni. Itt a forrása annak, hogy napjainkban egymást kergetik a legkülönbözőbb új elgondolások, melyek azt hiszik, hogy csak új rendszerrel lehet segíteni. Ez pedig hatalmas tévedés. Egy helytelen gazdasági tényállással csak gazdasági téren lehet szembeszállni. *Amíg nem sikerül oly irányba vinni a közgazdaságot, hogy napról-napra teljesítőképesebb termelésünk számára a fogyasztókat is előteremteni tudjuk, addig a helyzet képtelensége nem szünhetik meg, addig vesztélyben forog az egész magánkereseti rendszer kapitalizmusával együtt.* Hiszen arra van alapítva, hogy piacra veti termékeit, hol azoknak vevőre kell találniok, ha nem akarjuk, hogy leálljon az egész gépezet.

Hogyan lehet elképzelni a kapitalizmus továbbfejlődését akkor, midőn a termelést mind gyorsabbá és eredményesebbé tevő találmányok hajtják gépezetét? Ha ma egyes iparágakban egy munkás a tökéletes gép segítségével egy nap alatt a száz-

szorosát állítja elő annak, amit évekkel ezelőtt egy nap alatt termelni tudott, hogyan tegyük lehetővé az üzem fenntartását? Lehet-e ezt az állapotot a forgalom szűkítése vagy csak állandóantartása mellett is fenntartani? Nem-e a tömegtermelés a nagyipar egyedüli életeleme? Mihelyt nem tudjuk fenntartani és a technikai haladásnak megfelelően kiszélesíteni a tömegfogyasztást, a tömegtermelés elvesziti nemcsak alapját, hanem értelmét is. *Lehetetlent kíván az, aki a napról-napra haladó technikát alkalmazza, de nem gondoskodik arról, hogy a termelés fejlődésével a fogyasztás is lépést tartson.*

Jól érzi ezt a kapitalizmus is. Ezért játszik ma a reklám oly szerepet, mint soha azelőtt. Ezért az utazók tömege és ezért a százféle mesterkedés, hogy az eladó a vevőket magához édesgesse. De mind e törekvésnek van egy hibája: az árat nem csökkenti, hanem növeli. Azon pedig végeredményben nem lehet változtatni, hogy határozott jövedelemeloszlás mellett határolt a tömegek jövedelme is és így csak az egyik termelő a másik elől hódíthatja el a vevőket e módszerekkel, de a vásárlásra fordítható jövedelmeket vagy az adott jövedelmekért vásárolható árumennyiséget nem növelheti.

E tényállással a kapitalizmusnak, ha fenn akar maradni, szembe kell néznie. Ezt bátran megteheti, mert módszerei, ha a közületek elfogadható határok közt tartják az adóztatást, megengedik a termelési költségek csökkentését. Hiszen ez és ez által a javak ritkaságának csökkentése a kapitalizmus igazi létalapja. Főlénye organizációjában, technikájában és a termelés fokéletesítésére ösztönző hajtóerejében van. Ezért vagyunk hajlandók a gépi munkának az emberi faktorról szemben mutatkozó ném egy hátrányát elviselni.

Az előállott helyzet fonákságát legjobban az mutatja, hogy ma már a kapitalizmus legnagyobb előnyében, az árueelőállítás technikájának fejlődésében veszedelmeket kezdünk látni, mert túltermeléshez vezet. De hát az emberi tudás oly irányban való fejlődése, mely a javak ritkaságát csökkenti, lehet-e ellensége az emberiségnek? Pedig ma azzá lett, mert túltermelést idéz elő és ezzel zavarokat okoz a köz- és világgazdaságban.

Ennek egy nagy tanulsága van. A *kapitalizmus* a technikai és organizációs fejlődésre felépítettségében *nem szabad átirányzatának megválasztásában. Szerkezete, a piaci szerkezet, előírja neki* azt az átirányzatot, mely mellett fennállása és zavartalan menete egyedül biztosítható. *Ez csak olyan irányzat lehet, mely mellett a fogyasztás növekedése biztosítva van.* Ha más irányzatot követ állandóan, létalapját ássa alá. A kapitalizmus belső logikája követeli ezt, mert ez a fogyasztásnak a termelési lehetőségekhez szabását követeli. Ha ez ellen vét, önmagát teszi lehetetlenné.

Ebből kitűnik, hogy a kapitalizmus határozott jövedelem-

eloszlási rendszert követel. Nem kell az igazságosság és a humanizmus szempontjaihoz folyamodnunk, vagy az állam feladatairól szóló fellengzős új tanokat hirdetni ahhoz, hogy jobb, valamivel egyenletesebb jövedelemeloszlási rendszert mondjunk kívánatosnak, mert a kapitalizmus törvényei vas logikával követelik ezt. A jövedelmi egyenlőtlenségek nem ellenkeznek vele, de ellenkezik az oly jövedelemeloszlás, mely mellett a széles rétegek fogyasztóképesége nem elegendő ahhoz, hogy az emberek a termelt javak mennyiségét felvegyék. A javak mennyiségének a termelés eredményesebbé tételével való megnövekedése tehát követelménnyé teszi és előbb-utóbb kell, hogy kikényszerítse a jövedelemeloszlás javítását abban az értelemben, hogy az életszínvonal általános emelkedését tegye lehetővé. *Nagy és eredményes termelés és alacsony életszínvonal ellenmondás a piaci gazdaságban*, mely állandóan fenn nem állhat, mert magát a piacra épített közgazdaságot teszi tönkre a termelés megakasztásával.

Ezt bizonyára mindenki elismeri, de sokan azt fogják mondani, hogy ezt nem az árak súlyosztásával, hanem a jövedelmek növelésével kell elérni. Tehát nem az árak, hanem a jövedelmek oldaláról kell megfogni a kérdést. De mire gondolnak, midőn a jövedelmek növelését sürgetik? Nyilván a pénzszaaporításra. Itt volnánk tehát ismét a monetarius megoldásnál, mely minden bajt egy szerrel, a pénzszaaporítással vél megszüntethetőnek. Ez az álláspont kettős hibába esik. Először is e terv lényegében az inflációhoz vezet, mert a jövedelmek emelése másképp mint mesterséges prosperitás teremtésével nem lehetséges. Ennek eszköze pedig csak az infláció lehet. Csak pénzszaaporítással lehet egy a depresszióba belesüllyedt közgazdaságot mesterségesen ez állapotból kiemelni. Ez pedig csak ideig-óráig tartó eredményekre vezethet mérhetetlen károkra keresztül, melyek visszahatásként előbb-utóbb előállnak.

De még egy második hiba is rejlik ebben a tervben. *Nem a névleges, hanem egyedül a reáljövedelmek növelése vezethet csak igazán a jövedelemeloszlás oly javulásához, mely a fogyasztás zsugorodását megszünteti.* Ez pedig pénzszaaporítással el nem érhető, mert a hozzánövekvő pénzmennyiség közvetlenül a termelést táplálja. Ezért ahelyett, hogy a termelés és fogyasztás között ma tátongó űrt csökkentené, a termelést kiterjedésre ösztönözve végeredményben a termelés és fogyasztás közötti diszparitást inkább növeli. Az inflációval teremtett üzleti élénkség nem vezet a reáljövedelmek növeléséhez, mert a névleges bérek emelkedését a pénzbőséggel előidézett áremelkedési irányzat ellensúlyozza, sőt a munkások nagy tömegeinél a reáljövedelem csökkenését idézi fel, mert ezek a pénzbérek javulásában éppen nem, vagy csak kis mértékben vesznek részt. A névleges jövedelmek növekedését tehát nem kö-

vetné a reális jövedelmek növekedése és így azt a feltételt, melyet a növekvő termelés feltételeként ismertünk fel, szélesebb néprétegek reáljövedelmének növekedését, a fogyasztóképeség igazi emelkedését az infláció meg nem valósíthatná. Ez eszköz tehát, ha minden egyéb veszélyétől el is tekintünk, nem tudná kiegyensúlyozni a közgazdaságot.

Ugyanezt kell mondanunk a munkabérek mesterséges emeléséről is, bár a bérek emelkedése a kapitalista rendszer kiegyensúlyozásában, mint láttuk, egy ideig — az ársülyedések mellett — fontos szerepet töltött be. Megfelelő ársülyedés nélkül azonban a béremelés magában nem oldhatja meg a kérdést, mindenekelőtt azért, mert ha az árak magasak maradnak, legfeljebb csak annyit enyhíthet azon, hogy a termelést az ár magasantartása érdekében sok területen le kell fékezni. A béremelés csak bizonyos termékeknél táplálja a keresletet és így új munkások beállítását csak korlátolt mértékben engedi meg. Ha a termelésnek magasabb ár tartása végett való korlátozása széleskörű és ez által több munkaalkalmat fojt el, mint amilyen mennyiségű vásárlóerő jut a munkások körébe a béremelés folytán, akkor a fogyasztás emelkedése sem következhetik be a szükséges mértékben. A bérek emelkedése a kapitalizmus kiegyensúlyozására tehát fontos, de magában e feladatot annál kevésbé végezheti, mert mértékében is korlátolt szokott lenni.

Egy idő óta sokat foglalkoznak a munkaidő rövidítésének gondolatával. Ez lehet kívánatos szociális szempontból, de megoldást ettől egyáltalán nem lehet várni. Legalább is a közgazdasági körfolyamat élénkítésére nem alkalmas. Lényegében a termelés megszorítását jelenti és így nem az ellátás bőségebbé tételét szolgálja, legfeljebb azt eredményezi, hogy a munkásnak maga és családja számára több idő marad. Így tehát nem tudná a szélesebb alapon való termelés igazi és állandó feltételeit megteremteni.

Erre csak egy eszköz képes és ez az áraknak a meglévő fogyasztóképeséghez való alkalmazkodása. Ez annak következménye, hogy a fogyasztókat nem lehet mesterségesen teremteni, bárhogyan mesterkedünk is, mert a közgazdaságnak felépítéséből, a fogyasztás és termelés egymásra utaltságából való törvényszerűségét épp oly kevéssé lehet büntetlenül kijátszani, mint a természetet. Oly foku fogyasztóképeséget, mely a megnövekedett jószágmennyiséget fel tudná venni, csak a javak hozzáférhetőségének könnyítésével, a javak ritkaságának csökkentésével, tehát csak az árak csökkentésével lehet teremteni.

A kapitalizmusnak nincsen tehát választása az áremelés vagy az ársülyesztés között. Igazi problémáját, a termelés és a fogyasztás összhangját, termelési kapacitása növekedésének a fogyasztással összhangbáhozatalát csak egy uton lehet meg-

oldani, t. i. az árak súlyosztásával, vagy helyesebben egyes árak, a torzított árak súlyosztásával. Csak így tudjuk elérni a haladó kapitalizmus feltételének, a növekvő fogyasztásnak biztosítását. *A kapitalizmus megtanulta a termelés növelését, de nem tanulta meg ennek szükségzerű kiegészítőjét, a fogyasztók megteremtését.* Ez a kapitalizmus tragikumája. Csak, ha ezt megtanulja, fogja termelési erejét igazán kihasználni tudni. És ha ez a népjólét igazi fokozásával be fog következni, akkor el fognak némulni a kapitalizmus elleni vádak és a fantasztikus tervek, mert akkor a kapitalizmus azzá lesz, amire termelő erejénél fogva hivatva van: a nemzeti jólét hatalmas tényezőjévé.

Fejtegetéseimből két nagy horderejű következtetést szeretnék levonni. Az egyik az, hogy, ha nem akarunk a nemzeti jólét gyarapításáról lemondani, *a jövő gazdasági rendje is csak magánkeresti alapon, tehát csak mint piaci gazdaság, képzelhető el,* tehát lényegileg csak a ma is uralkodó alapokon. A másik következtetés a piaci gazdaság dinamikájára vonatkozik, tehát arra, hogy *e gazdasági rend a technikai és organizatórius haladás mai üteme mellett csak javuló jövedelemelosztás és fokozódó népjólét mellett lehetséges,* mely a fogyasztók körét a gazdasági haladásnak megfelelően kiszélesíti.

Heller Farkas.

Társadalombiztosítás Magyarországon.

A társadalmi szolidaritásból fakadó társadalombiztosítás kiépítése oly hatalmas lendülettel indult meg az elmúlt években s a szociális gondozás oly nagyszabású intézményeit alkotta meg, hogy ezeknek a százsámra menő intézményeknek egy rendszeres tanulmány keretén belül való összefoglalása, működésüknek s eredményeiknek ismertetése, erkölcsi és anyagi súlyuknak bemutatása, joggal számot tarthat az érdeklődésre. E feladat megoldása elől még akkor sem szabad meghátrálni, ha a szétszórta, csöndben, észrevétlenül működő intézmények adatainak összehozása a lehető legnagyobb nehézségekbe is ütközik. Ha propaganda célokra áldozó intézményekről volna szó, akkor ezeknek az intézményeknek tevékenységét ma már hatalmas irodalom hirdetné, minthogy azonban jóléti, szociális intézményekről van szó, melyek közül nem egy kitűzött feladatának teljesíthetése érdekében emberfeletti küzdelmet folytat s minden egyes fillér bevételét nemes feladatok megvalósítására kell, hogy fordítsa, ezeknek az intézményeknek a csokorba kötése a mai napig elmaradt. Tekintettel arra, hogy a fentiekre való vállalkozás uttörő jelleggel bír, e tanulmány szerzője az olvasó elnézését kéri, amennyiben az ismertetésre kerülő intézményeken felül még számos, csöndben működő intézmény elkerülte volna a figyelmét. E sorok el fogják érni célukat akkor is, ha sikerül felhívni a figyelmet a szociális gondolatért küzdő intézményekre, azok jelentőségére s felkelteni az érdekeltekben azt a törekvést, hogy a jövőben ezek az intézmények, mint a nemzet egyetemének kincsei, nagyobb mértékben tartassanak nyilván s a nemzetmentő, nemzetépítő tervek kivitelénél szerephez jussanak.

Mindenek előtt rövid történelmi visszapillantás keretén belül be fogjuk mutatni azokat a törvényes intézkedéseket és társadalmi megmozdulásokat, amelyek során kiépült a mai társadalombiztosítási hálózat, azután pedig három csoportba tagolva ismertetni fogjuk azokat az intézményeket, melyek jelenleg a magyar dolgozó társadalom betegségi, öregségi és baleseti biztosítását ellátják.

I. Történelmi visszatekintés.

Már a XV.-ik században találkozunk intézményekkel, melyek Magyarországon, különösen a bányavidékeken, öngéelyezési alapon a megbetegedett, megrokkant, megöregedett munkás ember támogatását célozták. Az első ilyen intézmény bányatárspénztár elnevezés alatt még 1496-ban alakult meg. Törvényes rendelkezések nyomaival azonban 1840-ig nem találkozunk. A magyar törvényhozásban a betegsegélyezés gondolatával halványan foglalkozó első rendelkezést az 1840:XVI. törvényben leljük fel, amely kimondja azt, hogy a „kereskedő tanítványa jog szerint a kereskedőtől követelhet közönséges tartást, lakást, öltözetet és *orvosi ellátást*“. Az 1840:XVII. törvény ugyanezeket a rendelkezéseket tartalmazza az iparban alkalmazott segéd munkások védelmére. Nem lehetetlen, hogy e törvényes rendelkezések érlelték meg azt a társadalomból eredő kezdeményező lépést, mely 1846-ban történt. Ez év július 12-én 137 taggal megkezdte működését a Budapesti Kereskedelmi Nyugdíj és Betegápoló Egyesület, mely 1848-ban István főherceg nádor védnöksége alatt felavatta első saját kórházát. Egyébként ennek az intézménynek, többszöri átszervezés után, jogutódja a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete.

Magánkezdeményezésre alakult 1848-ban a Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Segélyező Egyesülete azzal a céllal, hogy tagjainak betegség és rokkantság esetére segélyeket folyósítson.

A törvényes intézkedések során, időbeli sorrendben, meg kell emlékeznünk az 1861-ben tartott országbirói értekezletről, amely az osztrák bányatörvény rendelkezéseit a magyar bányákra is kiterjesztette. E rendelkezések nagy körvonalakban szabályozták a bányatársládák alatt ismert intézmény működését, melynek feladata a tagok segélyezése betegség, baleset, megrokkánás és elhalálozás esetén.

A törvényes intézkedéseket 1870-ben ismét magán kezdeményezés váltotta fel. 1870 április 3-án 19 munkásember megalakította az Általános Munkás Beteg-és Rokkantsegélyező Egyesületet. 1871 márc. 12-én az egyesület kettévált, az egyik Általános Munkásbetegsegélyező Pénztár, a másik Általános Munkás Rokkant Segélyező Pénztár neve alatt folytatta működését. A Munkásbetegsegélyező Pénztár hamarosan hatalmas intézménnyé fejlődött s joggal tekinthetné magát az Országos Társadalombiztosító Intézet egyenes ősiének, a másik csekély érdeklődés következtében még 1871-ben feloszlott. Ezen társadalmi téren létrejött megmozdulások után ismét találkozunk törvényes rendelkezésekkel. Az 1872 : XIII. törvény kimondta, hogy az „iparos köteles tanoncát, ha háza népéhez tartozik, *betegség esetében ápolásban részesíteni*“. Ugyanez a törvény

68 és 69 szakaszaiban kimondta, hogy a „műhelyekben munkarendnek kell kifüggesztve lennie“, amelybe többek közt felveendő „a munkásokkal bánásmód megbetegedés vagy szerencsétlenség esetében“. Egy további törvényes intézkedést találunk az 1874 : XVIII. törvényben, mely kimondta, hogy a vasuti üzemeknél előforduló baleset esetére a vasuttársaságok kötelessége a munkás gyógyítása, halál esetében pedig a hátramaradottak kártalanítása. Jelentősebb törvényes intézkedést tartalmaz az 1875 : III. törvény, mely többek közt elrendelte, hogy a „nyilvános gyógy- és betegápolási, továbbá szülési esetekben felmerült költségeket, amennyiben azokat maguk az ápoltak vagyontalanságuk miatt megtéríteni nem képesek, 30 napig a gyárak, nagyobb vállalatok tulajdonosai és a vasutak igazgatósága köteles viselni alkalmazottai után“. Haladást jelent e téren az 1884 : XVII. törvény, mely az ipartestületek feladatává tette betegsegélyző pénztárak létesítését.

A társadalombiztosítás terén a határkövet azonban az 1884. év jelenti. Ebben az évben lépett életbe ugyanis Németországban az a törvény, mely legelőször vezette be a kötelező betegségi biztosítást. A betegségi biztosítás intézményének a híre csakhamar szárnyra kelt s 1888-ban már Ausztriában is meghozták azt a törvényt, mely az ipari munkások betegségi biztosítását kötelezővé tette. Egy évvel később Baross Gábor személyében széles látókörű, modern gondolkodású s vasakaratu miniszter került a kereskedelem és iparügyi miniszterium élére. Baross Gábor azonnal tisztában volt azokkal a korszerű feladatokkal, melyek Magyarországon megoldásra vártak s ezek közt még 1890 október 15-én a magyar országgyűlés elé terjesztette a kötelező betegségi biztosítás bevezetésére irányuló törvényjavaslatát. Ennek tárgyalását 1891 február 4-én Baross Gábor irányítása mellett megkezdték. A törvénytervezet sikerét Baross Gábor tekintélye, hatalmas tudása, szakszerűsége biztosította. Ellenzői is voltak a tervezetnek pécskai Gaál Jenő, gróf Károlyi Sándor, báró Kaas Ivor és Beöthy Ákos személyében. A javaslat mellett a leg-súlyosabb beszédet gróf Tisza István és gróf Apponyi Albert mondták. Amikor a javaslat elgáncsolását akarták egyesek elérni azzal, hogy kifogásokat emeltek egyes rendelkezéseivel szemben, Tisza István gróf bölcs beszéde leszerelte az ellenfeleket. „Én azt hiszem, — mondta gróf Tisza — hogy ha abban a meggyőződésben van valaki, hogy a javaslat bizonyos tökéletesbitést kíván, de annak alapelvével egyet ért: akkor arra, hogy e tökéletesbülés bekövetkezzék, leghelyesebb a törvénynek mielőbbi életbeléptetése. Mert az élet lesz a legjobb mester e tekintetben és az ott szerzendő tapasztalatokban és azon erős és biztos kézben bizom én, amely a végrehajtást

foganatosítja. Rövid néhány évnek tapasztalatai után a törvény más alakjában vagy módosítva, de minden esetre oly alakban lesz a szerzett tapasztalatok alapján előttünk, amely a mi viszonyainknak meg fog felelni.“ A törvényjavaslatot elfogadta a képviselőház és a felsőház s lett belőle az 1891: XIV. törvény, mely Magyarországon bevezette az ipari munkavállalók kötelező betegségi biztosítását. Ennek a törvénynek jelentőségét mai szemmel csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha nem hagyjuk figyelmen kívül azt a körülményt, hogy a törvény oly időben született meg, amikor Magyarországon járások voltak még, ahol sem orvos, sem gyógszertár nem volt.

Az 1891 : XIV. törvény kimondta, hogy a betegségi biztosítási járulék a munkabér 2%-ánál magasabb nem lehet, e járuléknak a kétharmad részét a munkavállaló, egyharmadát pedig a munkaadó köteles fizetni. A biztosítottak jogai a következőkben voltak szabályozva: járt a tagoknak 20 héten át ingyenes orvosi segély, ingyen gyógyszer és gyógyászati segédeszköz 20 hétig, továbbá táppénz a keresőképtelenség negyedik napjától 20 hétig, mely egyenlő a munkabér felével. Szülés esetén gyermekágyi segély járt, mely négy hétig egyenlő a táppénzzel. Végül halál esetén temetkezési segély járt, mely a napibér husszorosa.

Az említett törvény hazai tapasztalatok hiányában főképpen külföldi német, osztrák példákra támaszkodott. A külföldi példák és az akkori liberális szellemnek megfelelően a törvény meglehetősen szabad mozgást biztosított a betegsegélyező pénztárak felállítására tekintetében. A biztosítottak szabadon választhatták meg azt a pénztárt, amelyhez tartozni akartak s így az érdekelték hat féle pénztár (kerületi, váliatali, építési, ipartestületi, bányabetegsegélyező, magánegyesületi pénztár) felállításának lehetőségével álltak szemben. Az 1891 : XIV. törvény 1892 április 1-én lépett életbe s azonnal megindult a betegsegélyező pénztárak hálózatának a kiépítése. Ebben az időpontban már működtek egyesületek, melyeknek célja betegsegélyezés volt. A törvény rendelkezései alapján ezek a pénztárak, amennyiben simultak a törvény előfeltételeihez s alapszabályaikat megfelelően átdolgozták, betegsegélyező pénztárakká alakulhattak át. Ily alapon 1892-ben 92 törvényesen elismert pénztár kezdte el működését. Ezekhez az 1892 esonkaévben 19 új pénztár csatlakozott. A pénztárszervezési folyamat nagyobb arányokat öltött 1893 s az azt követő években. 1893-ban 150, 1894-ben 90, 1895-ben 48, 1896-ban 20, 1897-ben 14, 1898-ban 11 új pénztárral bővült a betegsegélyezési intézmények hálózata. 1898 év végén Magyarországon és Fiumében összesen 431, Horvátországban pedig 22 pénztár működött. Ezzel azonban nem akadt

el a pénztáralapítási láz. 1906-ban működött 97 egyesületi, 102 ipartestületi, 164 vállalati, 46 magánegyesületi pénztár, a biztosítottak összlétszáma pedig 733.716-ra rugott.

Alig lépett azonban életbe az 1891: XIV. törvény, a betegsegélyezés céljából létesített szervezet hiányai számos tekintetben mutatkozni kezdtek. Az élet rámutatott az első törvény gyengéire s reformot követelt. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a pénztárak szociálpolitikai feladataik elvégzéséhez nem rendelkeznek kellő anyagi forrásokkal (a 2%-os kulcs elégtelennek bizonyult). Sajnos a mester már hiányzott. Baross Gábor 1892 márciusában megbetegedett s rövid betegség után elhunyt, mielőtt még erős kézzel a szervezés és ellenőrzés munkáját kezébe vehette volna s a hibákat kiküszöbölhette volna.

A bajok főforrását a hivatalos körök abban állapították meg, hogy a zsenge magyar ipari termelés nem birt el annyi betegsegélyző pénztárt, mint amennyi az első törvény hatása alapján keletkezett. Ugyanakkor fejletlen volt még az ország közegészségügyi hálózata is, úgy hogy sok helyütt a tagok fizettek ugyan járulékokat, de betegség esetén sem orvos, sem patika nem állt a rendelkezésükre. A biztosítási kötelezettség sem volt kiterjesztve az ország összes munkavállalóra. Súlyosította a helyzetet az a körülmény, hogy a sok kis betegsegélyző pénztár szűkös pénzügyi helyzete következtében nem tudott magának képzett tisztviselői gárdát biztosítani, mert az elégtelen javadalmazás miatt a tisztviselők jelentékeny része csak mellékfoglalkozásként üzte tevékenységét, sokszor a szakértelem teljes hiányában. Nem esoda, ha az érdekképviseleti szervek, a városok vezető tisztviselői részéről állandó panaszok hangzottak el a betegsegélyző pénztárak működése ellen. A kereskedelemügyi kormányzat összegyűjtötte a panaszokat, hogy leszűrve a tapasztalatokat, a magyarországi betegsegélyezést egészségesebb mederbe terelhesse. A pénztárak panaszkoztak, hogy a munkaadók elmulasztják a munkavállalókat bejelenteni. Zemplén vármegye alispánja jelentette, hogy a munkaadók csak akkor jelentik be munkásaikat, ha azok megbetegszenek. A felügyeleti hatóságok megállapították, hogy „kellő ellenőrzés hiányában csak azok lépnek be a pénztárakba, akik azokra rászorulnak, ezek pedig nem hasznót, hanem költséget okoznak s anyagi válságba juttatják a pénztárakat“. A visszaélések is napirnden voltak. A kezelési költségek nagysága számos pénztárnál jogos kifogás tárgyát képezte. 1900-ban a kezelési költségek a kiadások 69.65%-át tették ki az árvavármegyei pénztáraknál, 40.30%-át Hont megyében, 32%-át Baranya vármegyében, 36.54%-át Győrben, 30.20%-át Komáromban, 36.70%-át Csongrád megyében, 57.01%-át Szabolcs megyében, 54.10%-át Csikmegyében stb.

A minden oldalról érkezett panaszok gondos figyelembevételével a kereskedelemügyi miniszter új törvényjavaslatot készíttetett el (előadói tervezet), melyet 1901 február 15-én Hegedüs Sándor miniszter egy általa összehívott értekezleten bemutatott. Az értekezletre nemcsak a miniszteriumok szakférfitiai, hanem a törvényhatósági városok, a kereskedelmi és iparkamarák, munkaadói érdekképviseletek, a nagyobb kerületi és egyesületi pénztárak, továbbá az orvosszövetség vezetői kaptak meghívást. A fentiekén kívül Hegedüs miniszter meghívta még Matlekovics Sándor, gr. Tisza István, Buzáth Ferenc és Heltai Ferenc képviselőket is.

A több napig tartó értekezlet kiválóan alkalmas volt arra, hogy a nemzet egyetemének véleménye kialakulhasson a kérdésben s hogy a törvényhozó tisztán láthassa feladatát. Döntő lépésre azonban a kormány nem határozta el magát, az értekezlet szétment, a kereskedelemügyi miniszterium pedig tovább gyűjtötte az adatokat, újabb statisztikai felvételeket eszközölt s feldolgoztatta az 1898—1903 évre terjedő időközre a betegségélyező pénztárak működését. Ezeknek az előmunkálatoknak az adatait a kereskedelemügyi miniszter 1905-ben „A munkásbetegségélyezési törvény módosítása“ című kétkötetes kiadmányában közkinccsé tette.

1906 április 6-án Wekerle Sándor megalakította a koalíciós kormányt, melyben Kossuth Ferenc vállalta a kereskedelemügyi tárcát. Kossuth Ferenc programja egyik legsürgősebb feladatának tekintette a betegségi biztosítás reformját. Ezzel a munkájával rövidesen el is készült és „Az ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról“ szóló törvényjavaslatát 1906 október 12-én terjesztette a képviselőház elé.

Az új törvény felállította az Országos Munkásbiztosító Pénztárt, mint központi szervet, amely hozzáfogott az életképtelen pénztárak felszámolásához. Az új törvényt az élet igazolta, mert rendelkezései megfeleltek a különleges magyar helyzetnek. Évek hosszú során ez a törvény szabályozta Magyarországon a betegségi és a baleseti biztosítást. A világháború és a bolsevizmus után azonban egymás után jelentek meg módosító rendeletek, hogy a központi intézmény az inflációs idők értékromboló időszakát nagyobb zökkenés nélkül meguszhassa. Szervezeti változások is történtek, amennyiben a 9210/1923. M. E. számú rendelet kimondta a közforgalmi vasutak, hajózási vállalatok és a posta alkalmazottai részére a különálló betegségi biztosító intézet felállítását.

A társadalombiztosítás alapjainak kiszélesítését jelentették az 1900 : XVI. és az 1912 : VIII. törvények, melyek bevezették Magyarországon a mezőgazdasági munkások baleseti biztosítását, továbbá az 1925 : XXXIV. törvény, amelynek alap-

ján kibocsájtott 4400/1926. N. M. M. számú rendelet új alapokra fektette a bányanyugbérbiztosítást. A legújabb törvényhozásnak kimagasló törvényei az 1927 : XXI. törvény, mely hatályon kívül helyezve a megelőző időkből származó törvényes rendelkezéseket, egységesen és új alapon rendezte a betegségi és baleseti biztosítást, továbbá az 1928 : XL. törvény, mely bevezette az öregségi és rokkantsági biztosítást, végül az 1932 : VI. törvény, mely a munkásbiztosítási biráskodás kérdését újból szabályozta. Ezek szerint a magyar törvényhozás, sok modern állam törvényhozását megelőzve, szabályozta a betegségi, öregségi, baleseti és bányanyugbér biztosítást s mindössze csak a munkanélküliség esetére szóló biztosítás maradt ki a magyar törvényhozásból.

II. *Betegségi biztosítás.*

A tárgyilagos külföldi kritika valahányszor példát és kiinduló pontot keres saját intézményeinek szanálásához, példaképpen állítja fel a magyar betegségi biztosítást. S bármennyire is érzék hazai támadások ezt az intézményt, nem fogja elvitatni senki sem a magyar társadalombiztosítás szervezetétől azt a fölényt, amit egységes, központosított felépítése jelent. Míg Németország több mint 7000 kisebb-nagyobb betegsegélyző pénztárral vesződik, melyeknek mindegyike más alapszabállyal, a szolgáltatások más mértékével dolgozik, ahol az egyik pénztárból való kilépés, a másikhoz való átlépés is gondot okoz, addig Magyarországon minden ipari munkás és háztartási alkalmazott a munkaviszony jogán már is biztosítási kötelezettség alatt áll, valamennyien egy intézetnek a tagjai, amely egyetlen egy alapszabállyal dogozik és mindenki részére egyforma jogokat biztosít. A német, az osztrák, a cseh-szlovák, az angol betegségi biztosítás még mindig nem tudtak átesni azon a gyermekbetegségen, amelyből a magyar betegségi biztosítás 1907-ben kilábalt. A magyar betegségi biztosítás ezen egységét csak néhány kivétel töri át, amely kivételeket az egyes üzemek speciális viszonyai (vasutak, posta, dohánygyárak, bányák) javasolták. Mindezekkel az intézményekkel együtt a magyar betegségi biztosítást ellátó intézetek száma, mint azt az alábbiakban látni fogjuk, alig haladja túl a harmincat. Lássuk ezek után röviden, hogy az egyes társadalmi rétegek mely biztosító intézetekhez tartoznak.

a) *Ipari munkások betegségi biztosítása.*

Az ipari munkások betegségi biztosítását tulnyomó részt az *Országos Társadalombiztosító Intézet* látja el. Nevezett intézet, hogy feladatának minél hatékonyabban eleget tehesen, helyi szervekkel rendelkezik. Helyi szervei első sorban az egyes kerületi pénztárak és kisebb helyeken a kirendeltségek.

Jelenleg az OTI működését 22 kerületi pénztár, 9 kirendeltség és 17 vállalati pénztár keretén belül fejti ki.

Az OTI tagjai betegségi biztosítás szempontjából nyolc napibérosztályba tartoznak, a szerint, hogy mennyi a napi keresetük.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet betegségi ágazata által nyújtott szolgáltatások jelenleg a következők:

1. Betegség esetében: ingyen orvosi gyógykezelés a megbetegedés első napjától kezdve egy évig és ezentul is arra az időre, melyre a táppénz jár, ingyen gyógyszerek, gyógyfürdők, gyógyvizek és a szükséges gyógyászati segédeszközök (szemüveg, hasköttő, sérvköttő, lúdtalpbetét stb.) egy éven át, továbbá táppénz a keresésképtelenség negyedik napjától egy éven át a biztosított átlagos munkabérének 50%-ában, végül gyógyfürdősegély (mint felemelt segély) és fogászati segély, még pedig műtéti és konzerváló gyógykezelés. Kosmetikai célt szolgáló kezelést és fogpótlást jelenleg az Intézet nem nyújt.

2. Szülés esetében a tagoknak jár: a szükséges szülészeti segédkezés, terhességi segély a terhesség utolsó hat hetére a biztosított nők átlagos napibérének 50%-ában, gyermekágyi segély a szülés napjától kezdve hat héten át, a biztosított nő átlagos napibérének 50%-ában, végül szoptatási segély, mely a gyermekágyi segély megszűnését követő tizenkét héten át jár napi 60 fillér összegben.

3. Halál esetében temetkezési segély jár az elhalt biztosított átlagos napibérének harmincszoros összegében.

A biztosítottakon kívül a családtagok is segélyben részesülnek, melynek mértéke annyiban különbözik a fentiekben megállapított segélyektől, hogy táppénzt a családtagok megbetegedés esetén nem kapnak, ingyen kórházi ápolásban csak egy hónapig részesülnek (a biztosítottak egy évig), 30 pengőt meghaladó költségű gyógyászati segédeszköz részükre nem engedélyezhető, a terhességi segély négy héten át, a gyermekágyi segély pedig hat héten napi 40 fillér, a szoptatási segély 12 héten át napi 30 fillér.

A táppénz összegei az I—VIII. napibérosztályokban napi 40 fillér, 60 fill., 1 P., 1.40 P., 1.80 P., 2.20 P., 2.60 P., illetőleg napi 3.— P. A temetkezési segélyek összegei az I—VIII. napibérosztályokban: 24.— P., 36.— P., 60.— P., 84.— P., 108 P., 132 P., 156 P., illetőleg 180 pengő a VIII.-ik napibérosztályban.

Az OTI átlagos taglétszáma 1928-ban elérte a 794.508 főt, azóta, a gazdasági válság következtében, folytonosan csökkent s 1932-ben már csak 599.929 főből állott. Ebből

344.715 volt a férfi és 255.214 a női biztosítottak száma. A biztosítottak egészségügyi védelmét 2118 szerződött orvos és 193 vállalati pénztári orvos látta el. A központi és számos körzeti rendelő intézeten kívül az OTI saját gyógyintézményekkel is rendelkezik. Uzsoki uccai központi kórházában 535 ágy, a pestujhelyi dr. Vass József munkáskórházban 457 fekvőhely, a pesthidegkuti kórházban 71 fekvőhely, a balatonkenesei kórházban 157 ágy, a Horthy Miklós szanatóriumban 188 ágy áll a betegek rendelkezésére. Saját intézményein felül azonban számos kórházba és szanatóriumba utalta be betegeit az OTI. Az 1932. évben 3568 beteg nyert szanatóriumi ápolást 292.828 ápolási napon át. Végül 624 biztosítottat utaltak be Harkányfürdőbe, 202 biztosítottat pedig Parád fürdőbe.

Az OTI betegségi biztosítási ágazata 1932. évi működésére vonatkozó fontosabb adatok a következők: A kirótt járulékok 35,880.102 pengőt tettek ki, ami 7,181.618 pengő csökkenést jelent az 1931 évvel szemben. A betegségi segélyezési költségek 37,678.980 pengőre rugtak. A főbb költség-tételek a következők: táppénz 12,575.781 P., szülészeti segély 2,476.855 P., kórházi, szanatóriumi, fürdő költség 9,744.655 P., orvosi költség 5,755.988 P., ügyviteli költség 7,863.765 P. A betegségi biztosítási ág összes költségei 49,522.831 pengőt tettek ki, a kezelési hiány pedig 9,252.350 pengő volt. A betegségi biztosítási tartalékalap állaga 1932. dec. 31-én 15,978.002 pengő volt.

b) Háztartási alkalmazottak betegségi biztosítása.

A háztartási alkalmazottak betegségi és baleseti biztosítását legujabban a 185.670/1932. B. M. számú miniszteri rendelet szabályozta. E rendeletben foglaltak értelmében jelenleg a háztartási alkalmazottak egyetlen egy napibérsz osztályba tartoznak valamennyien. Minden egyes háztartási alkalmazott után az egy napra eső betegségi biztosítási járulék 10 fillér, azaz egy hónapra 3.— pengő. Ehhez járul még napi fél fillér, illetőleg havi 15 fillér baleseti biztosítási díj. A háztartási alkalmazottak az ipari munkavállalókkal egyenlő segélyekben részesülnek, azzal a különbséggel, hogy kereséktelenség esetén a táppénz napi 1 pengő. 1933 óta a háztartási alkalmazottak betegségi biztosítását az OTI-en belül külön, ugynevezett „háztartási üzletág“ látja el. Az 1932. évben a háztartási alkalmazottakra vonatkozó adatok az ipari munkavállalók adataival együtt szerepeltek.

c) A magánalkalmazottak betegségi biztosítása.

A magánalkalmazottak betegségi biztosítását Budapesten, Budafokon, Csepelen, Kispesten, Pestszenterzsébeten, Rákospalotán és Újpest területén a *Magánalkalmazottak Biz-*

tosító Intézete, illetőleg annak betegsegélyezési ágazata végzi. A többi magánalkalmazottak betegellátása az OTI kötelékébe tartozik. Az 1927: XXI. törvény a magánalkalmazottakat A—H bérosztályokba sorozza olyképp, hogy az A. bérosztályba tartoznak a havi 50 P-ön aluli keresettel bíró magánalkalmazottak, minden további bérosztály 50 pengőnként emelkedik s végül a H. bérosztályba tartoznak a havi 451—500 pengős keresettel bíró alkalmazottak. A heti járulékok a következők: 54 fillér, 1.08 P, 1.80 P, 2.52 P, 3.24 P, 3.96 P, 5.04 P, illetőleg a H. bérosztályban heti 6.48 pengő. A tagok nagyjában az ipari munkavállalókkal kapcsolatban ismertett szolgáltatásokban részesülnek. A napi táppénz összege 0.75 pengőtől napi 9 pengőig emelkedik. A temetkezési segélyek összegei a következők: 45 P, 90 P, 150 P, 210 P, 270 P, 330 P, 420 P, 540 P.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél a betegségi biztosítási ágazaton az átlagos taglétszám az utóbbi években a következőképp alakult: 1928: 47.886, 1929: 56.693, 1930: 57.387, 1931: 55.536, 1932: 51.964. A tagok egészségügyi szolgálatát 207 orvos látta el. Modern központi rendelőintézetten kívül hatalmas központi kórházat is építettett tagjai részére a MABI. Központi kórházán felül Törökbálinton 141 ágyas tüdőbeteg szanatóriummal is rendelkezik az intézet, továbbá Balatonlellén üdülőtelepet tart fenn.

A MABI 1932. évi működésére vonatkozó fontosabb adatok még a következők: A kirótt járulékok összesen 6,096.609 pengőre rugtak, az egyes költségtételek pedig a következőképp alakultak: kifizetett táppénz 1,386.269 P, az orvosi költség 744.254 P, kórházi költség 1,337.039 P, gyógyászati ellátás 1,191.005 P, fürdő és szanatóriumi költség 1,131.190 P, rendelőintézeti költség 172.438 P, a szülészeti segély 207.877, végül a temetkezési segély 77.328 pengő összegre rugott. Az 1932. évi kezelési hiány 770.623 P volt.

d) *A vasuti alkalmazottak betegségi biztosítása.*

A vasuti alkalmazottak betegségi biztosítását jelenleg hét intézmény látja el. A magyar államvasutak és a volt Duna—Száva—Adria vasut alkalmazottainak betegségi biztosításáról a *M. kir. Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete* gondoskodik, mely az OTI után Magyarország legnagyobb betegségi biztosító intézete. Ennek az intézménynek a működésével még a múlt század kilencevenes éveiben találkozunk, de új elnevezés alatt 1924 január 1. óta működik és pedig az 1925. évi 2.560 N. M. M. számú rendeletben megállapított alapszabály szerint. Az intézmény az utóbbi években pénzügyi egyensúlyának biztosítása érdekében két ízben is kénytelen volt alapszabályait módosítani. Az intézet tagjai a rendes biztosítási járulékon felül megszavaztak fél százalé-

Vasutaskok betegségi biztosító intézetei. 1932. évi adatok.

Sorszám	A betegségi biztosító intézet neve	Átlagos taglétszám	Járlék-bevétel		Táppénz		Orvosi költség		Kórházi költség		Gyógyászati ellátás		Fürdő- és szanatóriumi költség		Rendelő-intézeti költség		Szülészeti segély		Temetkezési segély	
			P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P	P
1.	M. Á. V. Betegségi Biztosító Intézete	98.160	5,853.818	716.565	874.172	1,174.414	1,395.149	266.650	677.686	343.642	280.892									
2.	Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút B. B. I.	1.315	94.848	11.916	14.846	18.542	29.340	6.519	—	7.906	5.438									
3.	Szeged—Csanádi Vasút B. B. I.	772	44.809	4.420	8.483	7.932	19.363	1.764	—	4.654	8.483									
4.	Budapesti Helyierődkü Vasutak B. B. I.	2.116	153.654	17.075	27.658	25.961	45.771	13.655	—	11.188	6.145									
5.	Mohács—Pécsi Vasút B. B. I.	473	27.428	3.887	5.880	4.402	9.207	702	—	1.781	1.628									
6.	Alföldi Első Gazdasági Vasut B. B. I.	222	13.231	782	2.468	3.720	6.933	933	—	1.978	131									
7.	Debrecen—Nyírbátori Héví, és Debreceni Helyivásut B. B. I.	320	19.823	—	3.746	1.172	6.201	515	1.007	6.065	393									
1-7.	Összesen	103.378	6,207.611	754.645	937.253	1,236.743	1,511.964	290.738	678.683	377.214	303.110									

kos önkéntes pótjárulékot, melyből megépült a MÁV. BBI. hatalmas, modern központi kórháza. A tagok egészségügyi védelmét 629 orvos látta el.

A többi közforgalmi magánvasutak közül önálló betegségi biztosító intézetet hat vasuti társaság tart fenn.

A *Győr-Sopron-Ebenfurti Vasut Betegségi Biztosító Intézete* alapszabályait a N. M. M. 3502/1925. évi rendelete; a

Szeged-Csanádi Vasut Betegségi Biztosító Intézete alapszabályait a népjóléti és munkaügyi miniszter 3503/1925. sz. rendelete, a

Budapesti Helyiérdekű Vasutak Betegségi Biztosító Intézete alapszabályait a népjóléti és munkaügyi miniszter 667/1926. évi rendelete, a

Mohács-Pécsi Vasut Betegségi Biztosító Intézete alapszabályait a népjóléti és munkaügyi miniszter 3504/1925. évi rendelete hagyta jóvá. Ezen felül működnek még Békéscsabán az *Alföldi Első Gazdasági Vasut Betegségi Biztosító Intézete* és Debrecenben *Debrecen-Nyirbátori és Debrecen Helyi Vasut Betegségi Biztosító Intézete*. Az előbb említett hét biztosító intézet 1932. évi működésére vonatkozó összefoglaló adatokat a tuloldali táblázatban közöljük.

e) *A posta alkalmazottainak betegségi biztosítása.*

A m. kir. Posta alkalmazottainak betegségi biztosítását előbb a Magyar Postaszemélyzet Országos Betegsegélyző Pénztára, 1924 február 1-től kezdve pedig a *M. kir. Posta Betegségi Biztosító Intézet* látja el, melynek alapszabályait a 2620/1924. eln. N. M. M. számú rendelet állapította meg. Utóbbi években az alapszabály némi módosításon ment keresztül, mert az intézet — pénzügyi egyensúlyának biztosítása érdekében — kénytelen volt a szolgáltatások mértékét korlátozni. Az intézet tagjai betegségi biztosítási járulék fejében illetményeik 4%-át fizetik, azaz 2 százalékkal kevesebbet, mint az ipari munkavállalók. Ennek oka egyrészt az, hogy az intézet táppénzt keresőképtelenség esetén csak 20 héten (OTI 52 héten) át fizet, másrészt az, hogy a tagok és családtagjaik a gyógyszer és gyógyászati segédeszközök költségeinek egyharmadát maguk tartóznak viselni.

Az intézet 1931/32. évi működésére vonatkozó fontosabb adatok a következők.

Betegségi biztosítási járulék címén befolyt 1.731.419 pengő. Az intézet átlagos taglétszáma 28.044 főre rugott. A segélyezési költségek közt a táppénz 37.112 P, orvosi költségek 311.655 P, kórházi költségek 466.217 P, a gyógyászati ellátás 390.169 P, fürdő és szanatóriumi költségek 144.153 P.

rendelő intézeti költségek 119.649 P, szülészeti segélyek 69.950 P, temetkezési segélyek 49.696 P összeggel szerepelnek.

A Posta BBI modern székházában első rangú rendelő intézetet tart fenn. A biztosítottak egészségügyi ellátása érdekében bérlí az intézet a Vöröskereszt kórházat, továbbá saját kezelésében tart fent Budafokon tudószanatóriumot. A biztosítottak egészségügyi szolgálatát 995 orvos végzi.

f) *A postatakarékpénztári alkalmazottak betegségi biztosítása.*

A postatakarékpénztárnál szolgálatot teljesítő alkalmazottak betegségi biztosításáról a *M. kir. Postatakarékpénztári Betegségi Biztosító Intézet* gondoskodik, melynek alapszabályait a népjóléti és munkaügyi miniszter 3896/eln. 1926. számú rendeletével hagyta jóvá. A biztosítottak betegségi biztosítási járulék fejében illetményeik 4%-át fizetik. A tagok kötelesek a gyógyszer és gyógyászati segédeszközök költségeinek 20%-át, a családtagok a költségek 50%-át maguk viselni. Táppénzt az intézet csak 20 héten át fizet.

Az intézet 1932. évi működésére vonatkozó főbb adatok a következők: Az 1932. évi összbevétel 140.298 pengőt tett ki, ebből a járulékjövedelem 135.739 pengővel szerepel. A segélyezési költségek közt az orvosi költségek 33.163 P-t, a gyógyászati segélyek 31.787 P-t, kórházi és szanatoriumi költségek 48.963 P-t, orvosi rendelőintézeti költségek 2.834 P-t, a szülészeti segélyek 6.101 P-t, a temetkezési segélyek 6.897 P-t tesznek ki. Táppénz címén mindössze 939 pengő költség merült fel.

g) *Dohányjövédéki alkalmazottak betegségi biztosítása.*

A világháború előtt minden egyes dohánygyár mellett működött egy dohánygyári betegsegélyező pénztár. Az 1927: XXI. törvény 221. szakasza kimondta, hogy a dohánygyári betegsegélyező pénztárakat fel kell számolni s helyébe meg kell alakítani a *Dohányjövédék Országos Betegségi Biztosító Intézetét*, mely központi igazgatás mellett gondoskodik az összes dohányjövédéki alkalmazottak betegségi biztosításáról. Az új intézet alapszabályát a népjóléti és munkaügyi miniszter 4119/1927. számú rendeletével megállapította s 1928. jan. 1-én az intézet megkezdte működését. A tagok kétféle járulékot fizetnek: az évi fizetéses alkalmazottak (akiknek táppénzre nincs joguk) illetményeik 4%-át, a többiek (munkások) átlagos napibéruik 6%-át fizetik. Legujabban az intézet módosította alapszabályait, szolgáltatásainak mértékét csökkentette, mert pénzügyi egyensúlya veszélyben volt. Az intézet 1932. évi működésére vonatkozó fontosabb adatok a kö-

vetkezők: Az átlagos taglétszám 16.240 főből állott, a járulékbévitel 857.688 P-t tett ki, orvosi költségekre 152.141 P-t, táppénzre 156.687 P-t, kórházi költségekre 97.693 P-t, gyógyászati ellátásra 168.397 P-t, fürdő és szanatóriumi költségekre 16.014 P-t, szülészeti segélyekre 194.323 P-t, temetkezési segélyre 15.374 pengőt fordítottak.

h) *A hajósok betegségi biztosítása.*

A hajósok betegellátásáról gondoskodó első intézmény, a Magyar Hajózási Egyesület Betegsegélyző Pénztára 1895-ben kezdte el működését. Ennek az intézménynek helyébe lépett 1924 január 1-vel a *Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet*, melynek alapszabályát a 6100/eln. 1929. évi N. M. M. számú rendelet hagyta jóvá. Ennek az intézménynek jelentőségét növeli az a körülmény, hogy működési területe hét országra terjed ki. Tagjainak egészségügyi védelmét 252 körzeti és 14 központi rendelőintézeti orvos látja el. 1932 óta modern otthonba költözött az intézet, amelyben jól felszerelt rendelő intézet is működik. Az intézet tartalékalapja 446.570 pengő. Az 1932. évi működésre vonatkozó fontosabb adatok a következők: Az összbevétel 1,133.886 pengő volt, melyben a járulékjövedelem 1.126.490 pengővel szerepel. A költségtelek közt a táppénz 193.634 P-vel, a szülészeti segélyek 23.264 P-vel, az orvosi költségek 252.681 P-vel, a kórházi, szanatóriumi és fürdő költségek 160.194 P-vel, a gyógyászati ellátás 231.617 P-vel, a rendelő intézeti költségek 38.246 P-vel, a temetkezési segélyek 19.034 pengővel szerepelnek. Az intézet 1932. évi működését 29.456 P kezelési felesleggel zárta le.

i) *A bányászok betegségi biztosítása.*

A betegsegélyezés körében a legrégebb multtal a bányatárspénztárak dicsekedhetnek. A diósgyőri bányatárspénztár 1777-ig, a brennbergbányai 1795-ig, a dorogi 1840-ig visszanyúló multat tud felmutatni. Erre való tekintettel a bányatárspénztárak a betegségi biztosítás törvényes rendelkezése alkalmával különös elbánásban részesültek, amennyiben a törvényes rendelkezések rájuk nem vonatkoztak. Ennek a helyzetnek azonban idővel az lett a következménye, hogy a betegségi biztosítás terén mutatkozó modernebb szellem nem hatolt be ezekbe az intézményekbe, úgy hogy végül is el kellett rendelni az 1927 : XXI. törvényben, hogy a bányatárspénztárak kötelesek új alapszabályokat hozni s azokban simulni az 1927 : XXI. törvény rendelkezéseivel. Jelenleg 18 bányatárspénztár működik Magyarországon, melyek rendelőintézeteket, kisebb kórházakat tartanak fenn. A bányatárspénztárak 1932. évi működésére vonatkozó adatokat az alábbi táblázatban foglaljuk össze.

j) *A köztisztviselők betegellátása.*

A köztisztviselők betegsegélyezésének ügyét legelőször az 1921: XLVI. törvény szabályozta, mely felhatalmazta a kormányt, hogy az állami tisztviselők (nyugdíjasok és özvegyek) és családtagjaik gyógykezelési költségeinek fedeztetése céljából a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium kezelése alá tartozó *Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap* (OTBA) létesíthessen, hogy ennek az alapnak gyarapítására egyrészt az állam bevételeiből havonként 12,000.000 koronát fordíthat, másrészt az igényjogosult tisztviselőktől (nyugdíjasok és özvegyek) készpénzben kapott járandóságaiknak 2%-át kitevő járulékot szedhessen és hogy rendeleti úton szabályozhassa az említett alap igénybevehetésének feltételeit, részleteit és módzatait.

E törvényes rendelkezés alapján megindult a köztisztviselők betegellátása, azonban az első érdemleges rendelkezésnek az 1923. május 12-én kiadott 40.000/1923. V. számú. N. M. M. rendelet tekinthető. E rendelet értelmében az OTBA kedvezményeire igényjogosultsággal bírnak mindazok a polgári illetményrendszerbe tartozó állami tisztviselők és egyéb alkalmazottak; akik illetményeik teljes összegét az államkincstártól kapják, továbbá igényjogosultsággal bírnak mindazon családtagjaik is, akik után családi pótlékot vagy nevelési járulékot élveznek. Kivételt képeznek azok a köztisztviselői kategóriák, akiknek betegellátásáról különleges törvényes rendelkezés alapján gondoskodás történt. E rendelet kimondta, hogy az eredeti 2%-os járulék helyett az igényjogosultak további intézkedésig csak 1%-os betegsegélyezési járulékot tartoznak fizetni. A segélyezés mérvét időközben az 1927. évi 95.000/III. b. N. M. M. számú, továbbá legújabbán az 1932. évi 1.000 P. M. számú rendelet szabályozták.

Az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap kezelése 1932 július 1. óta a Pénzügyminisztérium alá tartozik. A köztisztviselők betegsegélyezésével kapcsolatban közöljük az 1932/33. évi zárszámadás nyomán a következő adatokat:

Az igényjogosultak járulékai fejében az OTBA-ba befolyt 1,455.284.83 pengő. Egyéb bevételekkel együtt az OTBA összebevétele 1,906.525 pengőt tett ki. Ebből az összegből gyógyintézeti ápolási költségmegtérítésekre fordítottak 1.162.242.82 pengőt, gyógykezelési segélyekre 443.710.97 pengőt, temetési segélyekre 225.513.13 pengőt. Az OTBA tiszta vagyona 1933 június 30-án 3,180.258.13 pengő értéket képviselt.

Ha az állami tisztviselők létszámából levonjuk azok számát, akik valamely más különálló betegügyi biztosító intézetnek (Posta, Postatakarékpénztár, Dohányjövedék, MÁV stb.), akkor az OTBA igényjogosult tagjainak számát (aktív,

nyugdíjas, nyugbéres) 112.336-ban állapíthatjuk meg az 1932/1933. évben.

k) *A székesfővárosi alkalmazottak betegségi biztosítása.*

Az 1927 : XXI. törvény 7. §-ában foglalt rendelkezések mentesítették a betegségi biztosítási kötelezettség alól azokat a törvényhatósági alkalmazottakat, akik betegség esetében illetményeiket legalább hat hónapon át megkapják. E rendelkezés ellenére a székesfővárosi alkalmazottak, látva a betegségi biztosító intézetek nyújtotta hatalmas támogatást, szükségét érezték annak, hogy maguk részére betegsegélyező intézményt létesítsenek. Így jött létre a *Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapja* néven ismert intézmény, mely a budapesti székesfővárosi tisztviselők betegsegélyezéséről gondoskodik. Alapszabályait a belügyminiszter 82.565/1931. IV. számú leiratával 1931 szeptember 24-én hagyta jóvá. Szolgáltatások fejében a tagok illetményeik 4%-át tartoznak fizetni, melynek felét a székesfőváros viseli. A tagok megbetegedés esetén az általuk választott és bejelentett házi orvoshoz fordulhatnak. A gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök árának 20%-át a tagok tartoznak fizetni. Üdülőtelepi üdültetés esetén a Segítő Alap a szoba és ellátási költségeknek legfeljebb 75%-át téríti meg. A szülészeti segély a tag egyhavi törzsfizetése, a temetkezési segély pedig kéthavi törzsfizetés. A feleség elhalálása esetén egyhavi temetkezési segélyben részesül a tag.

A Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapja 1932. évi működésére vonatkozólag közöljük az alábbi adatokat. Az Alap összbevétele 2,093.367 pengőt tett ki, mely összegben a járulékok 1,745.879 P-vel szerepelnek. Orvosi költségek címén kifizetett az Alap 637.271 P-t, kórházi ápolási költségekre 319.246 P-t, gyógyászati ellátásra 545.348 P-t, fürdő és szanatóriumi költségekre 109.065 P-t, rendelő intézeti költségekre 64.971 P-t, szülészeti segélyekre 123.313 P-t, végül temetkezési segélyekre 112.625 pengőt. Az Alap tulajdonába tartozik a Balatonkenesei Üdülőtelep és a Balatonszabadii altiszti üdülő.

l) *Az újságírók betegségi ellátása.*

Az újságírók 1908 óta rendelkeztek egy intézménnyel, mely a tagok támogatásáról gondoskodott betegség esetén. Ez az intézmény az Újságírók Kórház és Szanatórium Egyesülete volt. Erre az intézményre való tekintettel kimondta az 1927 : XXI. törvény, hogy az újságírók betegségi biztosítási kötelezettsége szünetel mindaddig, míg ők tagjai az előbb említett intézménynek. Az intézmény idővel „*Újságírók Szanatórium Egyesülete*“ nevet vette fel s jelenleg is e néven működik. A tagok átlagos létszáma az utóbbi években a kö-

vetkezőkép alakult: 1928: 718, 1929: 756, 1930: 729, 1931: 778, 1932: 796 tag. Az egyesület összjövedelmének alakulása a következő: 1928: 79.838 P, 1929: 116.784 P, 1930: 148.827 P, 1931: 129.619 P, 1932: 136.519 P. Az egyesület csaknem állandóan veszteséggel dolgozott. Az 1932. évi működésére vonatkozó adatok a következők: járulékbevétel 122.596 P, az orvosi költségek összege 54.003 P, kórházi költségek 30.676 P, gyógyászati ellátás 34.655 P, fürdő és szanatóriumi költségek 4.375 P, szülészeti segély 2.130 P, temetkezési segély 7.485 P. A tagok egészségügyi szolgálatát 12 orvos végezte.

*

A fenti rövid ismertetésből megállapíthatjuk azt, hogy a magyar betegségi biztosítás a társadalom legszélesebb rétegeinek védelmét látja el. 34 intézményben folyt 986.418 tagnak a gondozása. Az ezen intézmények fenntartására a tagoktól és a munkaadóktól, amint ezt a mellékelt összefoglaló táblázat mutatja, összesen mintegy 60 millió pengő folyt be járulék címén. A 60 millió pengő azonban nem fejezi ki egészen a betegségi ellátással kapcsolatos terhet. Ehhez az összeghez hozzá kell számítani még az 1932/33. évi állami zárszámadásban a betegségi biztosítással kapcsolatban különböző címek alatt elszámolt összegeket és pedig:

Állami hozzájárulás az OTI és MABI ügyviteli költségeihez	3,200.000 P
Állami hozzájárulás az OTI betegségi biztosítási ágazata költségeihez	900.000 P
Hozzájárulás a Posta betegségi biztosító intézet költségeihez	783.555 P
Hozzájárulás a Postatakarékpénztár betegségi biztosító intézet költségeihez	65.344 P
Hozzájárulás a komlói kőszénbánya betegsegélyező pénztárához	31.924 P
<u>Összesen</u>	<u>4,980.823 P</u>

mely összegnek figyelembevételével a *betegsegélyezéssel kapcsolatos szociális megterhelést 1932. évben mintegy 64 millió (64,173.309) pengőre kell becsülnünk.*

Ezeknek a betegsegélyezési szerveknek nagyjelentőségű egészségügyi szolgálatát csak akkor tudjuk kellőképpen mérlegelni, ha tudjuk azt, hogy az ismertetett intézmények összesen 18 kórházzal, 6 járványkórházzal, 8 szanatóriummal és üdülőteleppel, 142 rendelőintézettel, 11 házi gyógyszertárral, 1 anya és csecsemővédő intézettel, 6 gyógy és tisztasági fürdővel, 1 gyermekstranddal s 50 egyéb intézménnyel rendelkeznek. Az említett kórházakban összesen 422 kórterem. 2452 kórházi ágy, a járványkórházakban 196 fekvőhely, az üdülőtelepeken 754 ágy állott a biztosítottak rendelkezésére. A tagdíjak címén befolyt összegek nagy része vissza került a gazdasági élet vérkeringésébe kifizetett orvosi költségek, gyógyszerköltségek, ápolási díjak, fürdő és szanatóriumi költségek s a betegeknek kifizetett táppénzek révén.

II. Öregségi és rokkantsági biztosítás.

Magyarországon a kötelező öregségi és rokkantsági biztosítás törvényes rendezése sokáig váratott magára, jóllehet ennek hiányát a társadalom évtizedek óta érezte és kifejezésre juttatta. Bár az öregségi biztosítás törvényes rendezése késett, a nyugellátás gondolata már Mária Terézia idejében testet öltött, amikor a köztisztviselők nyugellátásának kérdése első ízben rendezést nyert. A bányatárspénztárak is kiterjeszkedtek az aggkor és a munkában megrokkantak védelmére. Társadalmi kezdeményezéssel találkozunk már 1848-ban (kereskedők, könyvnyomdászok), majd 1871-ben. Az első törvényes gondoskodás 1875-ből való, amely a tanítók nyugellátásának kérdését rendezte. A munkások öreg napjairól való gondoskodás elszigetelten a szakszervezeteken belül történt. A kilencvenes évek elején azonban országos mozgalom indult meg egy rokkantsegélyező és nyugdíjegyület felállítására, mely 1914-ben már 200.775 tagot számlált s 13,401.336 korona vagyonnal rendelkezett. Egyidejűleg a magántisztviselők is nyugdíjegyületbe tömörültek, hogy öreg napjaikról idejében gondoskodhassanak. A társadalmi közhangulat a huszadik század első éveiben már oly erősen állott az öregségi biztosítás gondolata mellett, hogy a parlamentben is visszhangra talált a kötelező biztosítás gondolata. Giesswein Sándor határozati javaslatában követelte az erre vonatkozó törvényjavaslat benyújtását s Kossuth Ferenc 1907-ben ígéretet is tett a kérdés legsürgősebb rendezésére.

Mint ismeretes az öregségi biztosítás törvényes bevezetése csak az 1928 : XL. törvényben (Lex Vass II.) történt meg. A törvény kimondta a kötelezettség elvét s gondoskodásában felölelte az ipari és kereskedelmi munkásságot és a magánalkalmazotti társadalmat. Mentésültek a biztosítási kötelezettség alól azok a társadalmi rétegek, amelyekről már a törvényt megelőzőleg gondoskodás történt és ez a gondoskodás meghaladta az öregségi biztosítási törvényben megszavazott gondoskodás mértékét.

a) Az ipari és kereskedelmi munkások öregségi biztosítása.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet öregségi biztosítási ágazata látja el 1929 január 1. óta az ipari és kereskedelmi munkások öregségi gondozását. Minthogy az öregségi járadék élvezéséhez legalább 400 heti járulékhét felmutatása szükséges, jelenleg főképpen a járuléktartalékalapok gyűjtése folyik.

Az öregségi biztosítás törvényen alapuló szolgáltatásai a következők: rokkantsági járadéokra igénye van annak a vakknak, akinek 100 járulékhete van, annak az állandóan rokkantnak, akinek 200 járulékhete van; öregségi járadékra igénye van annak a biztosítottnak, aki 65. életévét betöltötte és 400

járuléket tud felmutatni. Az öregségi és rokkantsági járadék évi összege két részből áll: 1. a járadéktörzsből, mely évi 120 pengő mindenki részére, és 2. a járulékok összegével arányosan fokozódó járadékrészből, mely a biztosított után kirott járulékok összege 90%-ának a 24%-a évente.

Az özvegyek és árvák járadéka a következőkép nyert megállapítást: az özvegyi járadék 50%-a, a félárva járadék 15%-a, a teljes árvajáradék 30%-a annak a járadéknak, amelyre a meghalt házastársnak, illetőleg szülőnek igénye volt.

A már befizetett öregségi járulékok 90%-át végkielégítésképpen visszafizeti az OTI annak a biztosított nőnek, aki férjhez megy, vagy aki szerzetesrendbe lép.

A biztosítottak jelenleg 12 bérosztályba tartoznak keresetük nagysága szerint. Az I. bérosztályba tartoznak a havi 20 pengőn aluli keresettel bírók, a további osztályokban havi 20 pengős emelkedés van s így a 12. bérosztályba azok tartoznak, akiknek havi keresetük 221 pengőn felül van. A heti öregségi járulékok az 1—12. bérosztályokban a következők: 20 fill., 30 fill., 48 fill., 58 fill., 88 fill., 1.06 P, 1.26 P, 1.44 P, 1.64 P, 1.84 P, 2.02 P, 2.22 P.

Az OTI öregségi biztosítási ágazata első négy évi működésére vonatkozó fontosabb adatok a következők:

	1929	1930	1931	1932
Befolyt öregségi járulékok	P 13,508.961	P 20,514.314	P 16,892.046	P 12,946.484
Öregségi kötelező biztosítás járuléktartalékalap állaga december 31-én	12,355.906	29,461.667	43,477.536	56,546.119
Egészségvédő és gyógyító eljárási alap állaga dec. 31-én	665.769	1,921.733	2,701.154	3,341.576
A két alap állaga dec. 31-én	13,021.675	31,383.399	46,178.690	59,887.695
Taglétszám körülbelül	500.000	426.000	375.000	330.000

E helyütt kell megemlékeznünk arról az intézményről, mely a munkástársadalom öregségi és rokkantsági ellátását legelőször tűzte ki célul. Ez az egyesület ma is működik *Magyar Rokkantségélyző és Nyugdíjegylet* néven. Tagjainak száma 1893-ban 692 volt, 1900-ban már 13.929, 1910-ben 121.387, 1919-ben 230.881. A világháború után az egyesület vagyona, mely hadikölcsönökben volt elhelyezve, megsemmisült. Minthogy az egyesület nem volt képes eleget tenni eredetileg vállalt kötelezettségének, a tagok száma lassan-lassan lemorzsolódott. Ezt a folyamatot nagyrészt siettetette a kötelező

öregségi biztosítás bevezetése s az a körülmény, hogy a gazdasági nehézségek közepette a tagok két felé nem voltak képesek járulékot, illetőleg tagdíjat fizetni. 1928-ban a tagok száma még 85.065 főből állott, 1929-ben 62.252 főből, 1930-ban 52.545 főből, 1931-ben 40.899 főből s 1932-ben már mindössze csak 33.124 főből. Tagsági díjak címén befolyt 1932-ben 1,171.601 P; egyéb bevételekkel együtt az összbevétel 1,545.337 P-t tett ki. Rokkantsági segélyekre az egyesület 1932-ben 623.825 pengőt fizetett ki. Az egyesület tiszta vagyona 1932 december 31-én 7,929.716 pengő értéket képviselt, mely legnagyobb részt ingatlanokba (28 saját ház) volt elhelyezve. Az egyesület legujabban rátért az öregségi járadék rendszerre.

b) *Magánalkalmazottak öregségi biztosítása.*

A magánalkalmazottak öregségi és rokkantsági biztosítását az 1928 : XL. törvény alapján a *Magánalkalmazottak Biztosító Intézete* látja el (vidéken az Országos Társadalombiztosító Intézet helyi szervezetei útján) azzal a megszorítással, hogy mentesülnek a biztosítási kötelezettség alól azok az alkalmazottak, akik valamely elismert vállalati nyugdíjpénztár kötelékébe tartoznak. Mentésülnek pedig azért, mert az elismert vállalati nyugdíjpénztárak nagyobb fokú ellátást biztosítanak alapszabályaik értelmében, mint amennyit az 1928 : XL. törvény értelmében a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete nyújtani képes. Az alábbiakban tehát ismertetni fogjuk a magánalkalmazottak nagyobb tömegének öregségi biztosítását ellátó Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének (MABI) működését, azután pedig az egyes iparvállalatok kebelén belül működő elismert vállalati nyugdíjpénztárak adatait fogjuk közölni. Megjegyezzük még azt, hogy vannak vállalatok, amelyekben belül az említett törvény életbeléptekor nyugdíjpénztárak működtek, amelyek azonban nem váltak elismert vállalati pénztárakká, mert nem teljesítették azokat a követelményeket, amelyek a nyugdíjpénztár elismert vállalati nyugdíjpénztárrá való minősítésnek előfeltételei voltak. Ezek a nyugdíjpénztárak továbbra is működnek és pedig mint kiegészítő, nyugdíjpótló intézmények. Ezek tagjait a vállalat köteles a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél is öregségi biztosításra bejelenteni.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének öregségi biztosítási ágazata 1929 január 1-én kezdte el működését. Alája tartoznak a kereskedőknél, gyárosoknál, kereskedelmi és iparvállalatoknál, részvénytársaságoknál és szövetkezeteknél alkalmazott tisztviselők, könyvvezetők, pénztárosok, levelezők, kereskedősegédek, raktárfelügyelők, ügynökök, utazók, kereskedelmi gyakornokok és tanoncok. E munkavállalókra az öregségi biztosítási kötelezettség csak akkor vonatkozik, ha

javadalmazásuk a havi 500, illetőleg évi 6.000 pengőt meg nem haladja.

A törvény értelmében az említett magánalkalmazottak öregségi biztosítás szempontjából az A—H. napibérosztályokba tartoznak, melyeken belül a heti öregségi járulékok a következők:

A bérosztály (havi 50 pengőig)	heti járulék	0.46 P
B „ („ 100 „)	„ „	0.90 P
C „ („ 150 „)	„ „	1.50 P
D „ („ 200 „)	„ „	2.10 P
E „ („ 250 „)	„ „	2.70 P
F „ („ 300 „)	„ „	3.30 P
G „ („ 400 „)	„ „	4.20 P
H „ („ 500 „)	„ „	5.40 P

A minimális várakozási idő az öregségi járadékra vonatkozólag 400 hét, a rokkantsági, özvegyeségi és árvajáradékra 200 hét, ha pedig mindkét szemére megvakul az alkalmazott, akkor 100 heti várakozási idő szükséges a rokkantsági járadék élvezhetéséhez. Az öregségi biztosítás szolgáltatásait illetőleg utalunk az ipari munkások öregségi biztosításánál elmondottakra, megjegyezve azt, hogy a magánalkalmazottaknál a fokozódó járadékrész a biztosított után kirótt járulékok 90%-ának a 19%-ából áll (ipari munkásoknál 24%-ából), az özvegyi járadék élvezhetéséhez azonban nem szükséges az, hogy az özvegy a 65. életévét betöltötte legyen.

A Magánalkalmazottak Biztosító Intézete öregségi biztosítási ágazata első négy évi működésére vonatkozó fontosabb adatok a következők:

	1929	1930	1931	1932
Kirótt öregségi biztosítási járulék . .	P 9,699.193	P 9,301.506	P 9,121.374	P 7,558.814
Átvitel a kötelező biztosítási járuléktartalékalapra . .	6,140.924	8,629.953	8,416.604	7,684.826
Átvitel az egészségvédő és gyógyító eljárási alapra . .	454.337	747.017	631.459	577.668
A kötelező biztosítási járuléktartalék alap állaga 1932 dec. 31-én .	6,140.924	14,770.877	23,187.482	30,872.308
Egészségvédő és gyógyító eljárási alap állaga 1932 dec. 31-én	454.337	1,197.756	1,826.289	2,393.128
A két alap állaga összesen 1932 dec. 31-én	6,595.261	15,968.633	25,013.771	33,265.436

Jeleztük azt, hogy a magánalkalmazottak egy része mentesül az öregségi biztosítási kötelezettség alól, mert nyugellátásukról elismert vállalati nyugdíjpénztárak (számuk jelenleg 84) gondoskodnak. Azoknál a vállalatoknál melyek 1928 január 1-én tényleg fennálló s legalább negyven tagot számláló nyugdíjalapot, nyugdíjpénztárt avagy nyugdíjegyest tartottak fenn, ha az 1928 : XL. törvény hatálybalépésétől számított egy hónapon belül nyugdíjpénztárunk szabályzatát alapszabályként való jóváhagyás végett felterjesztették s alapszabályuk jóváhagyást nyert, a nyugdíjpénztár elismert vállalati nyugdíjpénzárként nyilvánított.

Jelenleg az alábbi ipari és kereskedelmi vállalatok mellett működnek *elismert vállalati nyugdíjpénztárak* (49), amelyek taglétszámára, az 1932. évi tagdíjbefizetésekre s a nyugdíjpénztár 1932. dec. 31-i tisztavagyonára vonatkozó adatokat is bemutatjuk.

	Tag- létszám	Nyugdíj járulék	Tiszta vagyon 1932. dec. 31.-én
		P	P
Budapestvidéki Kőszénbánya r.-t.	78	80.549	1,901.173
Budapesti Központi Általános Tejc- sarnok r.-t.	142	52.261	597.173
Budapest-Szentlőrinci és Tatai Cse- rép- és Téglagyár r.-t.	25	20.662	671.579
Gróf Csáky László „Ajax” Acélmü- vek r.-t.	29	11.607	145.075
Dréher Antal serfözdei r.-t.	110	60.002	1,807.159
Első Magyar Általános Biztosító Tár- saság	301	99.442	1,586.175
Egyesült Izzólámpa és Villamossági r.-t.	233	185.172	1,020.509
„Ericson” Magyar Villamossági r.-t. Fegyver- és Gépgyár r.-t.	31	17.879	329.862
Felten és Guillaume kábel-, sodrony- és sodronykötélgyár	92	102.111	588.645
Filtex Egyesült Magyar Filatorigát- Pestszentlőrinci Textilművek és Tessuto r.-t.	76	64.618	1,350.364
Fővárosi serföző r.-t.	109	26.388	129.371
Futura Magyar Szövetkezeti Közpon- tok Áruforgalmi r.-t.	80	23.125	525.178
Gazdák Biztosító Szövetkezete	86	394.459	397.410
Gschwindt-féle szesz-, élesztő-, likőr-, rumgyár r.-t.	179	87.236	1,124.209
Goldberger Sám. F. és Fiai r.-t.	64	42.233	1,554.242
„Hangya” Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet	102	40.990	550.620
Hofherr-Schranz-Clayton-Shuttle- worth Magyar Gépgyári Művek r.-t.	739	322.017	5,437.768
	103	35.489	434.722
Átvitel	2579	1,666.240	20,151.134

	Tag- létszám	Nyugdíj járulék P	Tiszta vagyon 1932. dec. 31.-én P
Áthozat . . .	2579	1,666.240	20,151.134
Hungária Műtrágya, Kénsav és Vegyi- ipar r.-t.	67	44.792	919.216
Hazai Általános Biztosító r.-t.	91	26.081	372.056
Köszénbánya és Téglagyár Társulat Pesten	54	46.862	605.731
Láng Lajos Gépgyár r.-t.	116	74.853	1,331.528
Leipzigier Vilmos Szesz- és Cukorgyára	132	45.188	697.946
Magyar Acélárugyár r.-t.	91	33.564	499.104
Magyar Általános Köszénbánya r.-t.	278	301.707	12,708.399
Magyar Cukoripar r.-t.	91	51.487	367.222
Magyar Élelmiszerszállító és Áru- kereskedelmi r.-t.	43	17.449	416.822
Magyar Fém- és Lámpaárugyár . . .	96	44.378	1,011.504
Magyar Köztisztviselők Fogyasztási, Termelő és Értékesítő Szövetkezete	124	79.742	1,968.172
Magyar Mezőgazdák Szövetkezete . .	126	73.489	1,164.662
Magyar Pamutipar r.-t.	118	51.006	793.486
Magyar Távirati Iroda és Vállalatai	289	127.677	1,010.378
Magyar Textilfestőgyár r.-t.	42	25.173	360.511
Mechanikai Szövőgyár r.-t.	51	30.804	354.870
Mezőgazdasági Ipar Részvénytársaság	82	72.297	1,131.317
Magyar-Francia Biztosító r.-t. és Nem- zeti Biztosító r.-t.	84	23.671	487.508
Országos Szeszértékesítő r.-t.	57	1,302.197	1,763.103
Pesti Izraelita Hitközség és a Pesti Chevra Kadisa vállalatai, intéz- ményei	176	151.224	371.719
Részvénytársaság Villamos és Közle- kedési vállalatok számára	230	179.288	3,927.050
Standard Villamossági r.-t.	189	103.456	749.963
Salgótarjáni Köszénbánya r.-t.	301	324.784	8,210.915
Szolnoki Cukorgyár r.-t.	82	33.168	742.765
Salgó Conzern (1933. évi adatok) . .	139	37.710	77.684
Telefongyár r.-t.	42	23.792	464.666
Unió nyugdíjegyeselet (28 vállalat együtt)	339	125.039	829.339
Urikány Zsilvölgyi Magyar Köszén- bánya	34	27.423	603.583
Vasvármegyei Elektromosművek r.-t.	65	28.008	431.033
Weisz Manfréd gyárak	221	132.764	1,833.048
Wolffner Gyula és Tsa cég	50	115.850	425.078
Összesen	6.479	5,421.163	66,781.612

Meg kell jegyeznünk, hogy számos vállalat rendelkezik még nyugdíjalappal, nyugdíjpénztárral, amelyek azonban alapszabályaikat nem akarták módosítani, illetőleg nem tudtak eleget tenni a felügyeleti hatóság kívánságának s így nem lett belőlük elismert vállalati nyugdíjpénztár. Ezek a vállalati nyugdíjintézmények mint kisegítő, nyugdíjotlító intézmények továbbra is működnek, azonban tagjaik a

Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél is bejelentendők. Végül sok vállalat nyugdíjpénztárának elismertése alkalmával nem vitte át az új elismert vállalati nyugdíjpénztárba a már nyugdíjélvezetben álló tagjait s ezek nyugdíja a rezsiköltségek közt szerepel. Ilyen el nem ismert nyugdíjintézmények nagy vállalatoknál is vannak (Ganz Villamossági, Rimamurányi kőszén stb. stb.) számuk mintegy 160-ra becsülhető s az e vállalatok által 1932-ben még külön viselt nyugdíjterheket megközelítőleg 10.000.000 pengőre lehet becsülni. Sajnos, ezen nyugdíjpótló intézmények adatai, minthogy nem tartoznak semminemű felügyeleti hatóság alá, sehoh sincsenek összegyűjtve.

Ehelyütt kell még megemlékezni egy intézményről, mely a magántisztviselők nyugdíjügyének kérdésében úttörő munkát végzett. Ez az intézmény a Magántisztviselők Országos Nyugdíjegyeselete, mely negyven éves működést tud felmutatni. Az intézmény sokat veszített jelentőségéből, amióta a magánalkalmazottak kötelező öregségi biztosítását bevezették, azonban még ma is vannak számosan, akik részint kevesnek tartják azokat a járadékokat, melyeket a MABI-tól fognak élvezni annak idején s így nyugdíjkiegészítésképpen továbbra is tagjai maradtak a nyugdíjegyeseletnek, részint vannak még számosan, akiknek nyugellátásáról törvényes gondoskodás a mai napig nem történt (gazdászok, erdészek, malomtisztviselők, magánmérnökök, adóellenőrök stb.), vagy akiknek illetményei meghaladják a havi 500 pengős határt.

A *Magántisztviselők Országos Nyugdíjegyeselete* taglétszáma 1932-ben 1453 főből állott, akik összesen 66.718 pengő tagdíjat fizettek be. Az egyesület összjövedelme (házbérek, kamat, stb.) 438.071 pengőt tett ki, tiszta vagyonának állaga 1932 dec. 31-én 4,199.936 pengő értéket képviselt. Ebben az összegben 21,729.400 korona n. é. hadikölcsön stb. 23.406 pengő értékkel szerepel. Az egyesület vagyona nagyrészt ingatlanokban van elhelyezve.

c) *Pénzintézeti tisztviselők nyugellátása.*

A magyarországi pénzintézetek nagy része még a világháború előtt különös gondossággal alapozta meg tisztviselőinek nyugdíjintézetét. Akkor tehát, amikor az 1928 : XL. törvény a munkavállalók öregnapjairól öregségi biztosítás keretén belül gondoskodni kívánt, szembe találta magát a pénzintézeti nyugdíjalapokkal és nyugdíjpénztárakkal, melyek a törvény intencióinál sokkal messzebb menő védelmet nyújtottak. Érthető volt tehát a törvény 10. §-ának 11. pontjában foglalt ama rendelkezése, mely a már védett pénzintézeti tisztviselői társadalmat mentesítette a biztosítási kötelezettség

alól az esetre, ha a pénzüintézetek bemutatják nyugdíjszabályzataikat a miniszteriális felügyeleti hatóságnak s alávetik magukat azoknak a különös kívánalmaknak, melyeket a felettes hatóság a tisztviselők érdekében esetleg előír. Ennek megtörténte után a pénzüintézetek nyugdíjalapjai, nyugdíjpénztárai elismert vállalati nyugdíjpénztárakká váltak. Voltak azonban kisebb pénzüintézetek, melyek még nem rendezték a tisztviselőik nyugdíjügyét. E kérdést a törvényhozás olyképpen oldotta meg, hogy az 5900/1928. N. M. M. számú rendeletben kimondta, hogy ezek a pénzüintézetek közös nyugdíjpénztárt kötelesek felállítani. Így jött létre 310 (budapesti és vidéki) pénzüintézet közreműködésével a *Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztára*. Végül kimondta a törvényhozó, hogy azok az ideiglenes jellegű alkalmazottak, akik nem lehetnek tagjai az elismert vállalati pénztárnak, avagy a *Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztárának*, bejelentendők az Országos Társadalombiztosító Intézethez, illetőleg a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetéhez.

Jelenleg a magyar pénzüintézeti tisztviselők és alkalmazottak öregségi ellátásáról az alábbi intézmények gondoskodnak:

A *Magyar Nemzeti Bank* alkalmazottait az 1928 : XL. törvény 10. §-ának 8. pontja mentesítette az öregségi biztosítási kötelezettség alól arra való tekintettel, hogy nevezett alkalmazottak öregségi ellátásáról már megfelelő gondoskodás történt önálló nyugdíjalap révén. A *nyugdíjalap* tagjainak száma 1932-ben mintegy 800 körül mozgott. A nyugdíjalap tagdíjbevétele 1932-ben 553.155 pengő volt, az alapnak tiszta vagyona pedig 1932 december 31-én 28,915.531.77 pengő értéket képviselt, melynek nagy része ingatlanokban, értékpapirokban volt elhelyezve.

A többi pénzüintézet alkalmazottainak öregségi ellátásáról *34 elismert vállalati nyugdíjpénztár* és a *Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztára* gondoskodott. Ezek működésére vonatkozó fontosabb adatok a következők:

	Tag- létszám	Nyugdíj járulék P	Tiszta vagyon 1932. dec. 31.-én P
Angol Magyar Bank r.-t.	352	250.570	5,782.998
Bajai Takarékpénztár	27	10.022	243.393
Belvárosi Takarékpénztár r.-t.	124	43.012	883.180
Békésmegyei Ált. Takarékpénztár, Békés- készsaba	28	10.554	259.809
Békéscsabai Takarékpénztár Egyesület	16	6.792	216.427
Budapesti Giró- és Pénztáregylet	87	3 3.486	1,076.961
Budapest Székesfővárosi Vásárpénztár	115	98.678	979.717
Budapesti Székesfővárosi Községi Takarékpénztár r.-t.	193	91.289	1,493.476
Debreceni Első Takarékpénztár	34	13.169	267.191
Hazai Bank r.-t.	109	50.929	869.332
Hermes Magyar Általános Váltóüzlet	156	51.318	1,164.706
Kisbirtokosok Országos Földhitelint.	104	67.939	663.221
Magyar Általános Hitelbank	944	773.860	7,999.344
Magyar Általános Ingatlanbank r.-t.	35	22.108	720.022
Magyar Általános Takarékpénztár	394	173.425	2,607.401
Magyar Forgalmi Bank.	28	16.473	759.562
Magyar Földhitelintézetek Orsz. Szö- vetsége	105	157.754	3,533.997
Magyar Földhitelintézet	171	44.053	819.485
Magyar Jelzáloghitelbank	35	28.624	1,280.593
Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank	395	214.111	4,653.106
Magyar-Olasz Bank	430	221.344	3,533.997
Magyar Országos Központi Takarék- pénztár	297	101.984	2,071.002
Nemzeti Hitelintézet.	101	42.148	345.821
Nemzeti Takarékpénztár és Bank r.-t.	32	13.252	176.102
Nyiregyházi Takarékpénztár Egyesület	34	15.312	447.696
Országos Központi Hitelszövetkezet	202	188.791	2,794.620
Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egy.	273	138.627	3,299.986
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank	841	451.336	7,658.240
Pécsi Takarékpénztár	25	9.058	198.717
Pénzügyintézeti Központ	463	359.362	8,256.249
Somogy megyei Takarékpénztár, Ka- posvár	21	8.736	109.043
Szeged-Csongrádi Takarékpénztár	48	27.290	538.422
Szegedi Kereskedelmi és Iparbank	23	7.552	122.739
Szombathelyi Takarékpénztár.	35	8.720	143.650
Takarékpénztárak és Bankok Orszá- gos Nyugdíjpénztára (310 pénzügyint.)	1.688	767.421	4,717.858
Összesen	7.965	4,519.099	70,142.063

A fenti nyugdíjpénztárak kötelékébe nem tartozó pénzügyintézeti tisztviselőket munkaadóik a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetéhez jelentették be, akiknek adatai tehát ez utóbbi intézetre vonatkozó adatok közt szerepelnek.

d) *Vasutasok, hajósok nyugellátása.*

A vasutasok öregségi biztosításával kapcsolatban a következő rendelkezések vannak életben. Az 1928 : XL. törvény

10. §-ának 5. pontja kimondta, hogy a közforgalmu vasuti vállalatoknál, továbbá hajózási stb. vállalatoknál, ezek üzemekben, gyáraiban, műhelyeiben, építkezéseinél és fenntartási munkálatainál foglalkozó munkavállalók abban az esetben, ha a rájuk vonatkozó törvény vagy egyéb jogszabályos szolgálati, illetőleg nyugdíjszabályzat, öregség, rokkantság, hátrahagyottaik tekintetében pedig özvegység illetőleg árvaság esetében nyugellátást biztosít, mentesülnek az öregségi biztosítási kötelezettség alól. Minthogy azonban a közforgalmu vasuti vállalatoknak olyan alkalmazottai is vannak, akik nem lehettek ideiglenes jellegűknél fogva tagjai a nyugdíjalapoknak, ezek biztosítási kötelezettségét szabályozta a 700/1929. M. E. számú rendelet.

E törvényes szabályozás következtében kialakult helyzet a következő: A legtöbb közforgalmu vasuti és hajózási társaság már évekkel ezelőtt gondoskodott alkalmazottairól olyképp, hogy kinevezett alkalmazottai részére nyugdíjintézetet (alapot), nem kinevezett alkalmazottai részére pedig nyughérpénztárt állított fel. E szerint 1929 évig e két szerv gondoskodott e társadalom tagjainak nyugellátásáról. 1929 óta a nyugellátásban nem részesülő alkalmazottak részére a 700/1929. rendelet értelmében a vállalatok vagy felállítottak egy külön alapot, az „Öregségi és rokkantsági alapot“, vagy a munkavállalóikat öregségi biztosításra az Országos Társadalombiztosító Intézetnél, illetőleg a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél jelentették be.

Lássuk, hogy az egyes vállalatoknál hogyan alakult a helyzet.

A közforgalmu vasutak közt előkelő helyet foglal el a *Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság*. E vállalat alkalmazottainak tekintélyes része tagja volt a vállalat nyugdíjalapjának, amennyiben 1932 év végén 9579 alkalmazott közül 7712 tartozott a nyugdíjalap kötelékébe. A köteléken kívül álló munkavállalók nyugellátásának biztosítására a vállalat 1929 jan. 1. óta „Öregségi és Rokkantsági alapot“ létesített.

Az alkalmazottak nyugdíjalapjára vonatkozó adatok a következők: Az alapnak nyugdíjjárulékokból eredő bevétele 1932-ben 1,940.639. pengő volt, összbevétele pedig 3,534.579.97 pengő. A nyugdíjalap állaga 1932 december 31-én 30,685.667 pengőt tett ki. Ennek a tekintélyes nyugdíjalapnak azonban szépséghibája az, hogy a legnagyobb része (30,494.114 P) mint követelés áll fenn a Beszkárt-tal szemben.

Az öregségi és rokkantsági alapra vonatkozó adatok a következők: 1932-ben az alap járulékbévétele 132.001 pengőt tett ki, összbevétele pedig 159.169 P-t. Az alap állaga 1932 dec. 31-én 838.369 P értéket képviselt.

A *Budapesti Helyiérdekű Vasutak r. t.* munkavállalói öregségi ellátásáról három alap gondoskodik. A tisztviselők Nyugdíjalapjának járulékbevétele 345.614 P volt, az alap tiszta vagyona pedig 1932 dec. 31-én 5,257.095 pengő értéket képviselt. Nyugdíjakra és kegydíjakra az alap 1932-ben 602.679.64 pengőt fizetett ki. Az egyéb alkalmazottak Nyugbéalapjába befolyt 1932-ben 35.138 pengő; az alap állaga 1932 dec. 31-én 116.339 P volt. A harmadik alapnak, az Öregségi és Rokkantsági Alapnak bevétele 29.223 P volt, az alapnak állaga 1932 dec. 31-ig 142.067 P-re emelkedett. A Nyugdíjalap taglétszáma 997, a Nyugbéalap taglétszáma 210, az Öregségi és Rokkantsági Alap taglétszáma pedig 593 főből állott.

Az önálló üzemkezeléssel bíró közforgalmu magánvasutak közt az alkalmazottak nyugellátásáról való gondoskodás szempontjából említést érdemel a *Szeged-Csanádi vasut r. t.* Az alkalmazottak öregségi ellátásáról három intézmény gondoskodik. Nyugdíjalapjához 1932-ben 273 tag tartozott, az alap járulékbevétele 74.728 P-t tett ki, ezzel szemben a kifizetett nyugdíjak végösszege 335.268 pengőre rugott. Az alap kötelezettségeinek csak az alapot fenntartó vállalat által nyújtott 246.030 pengő előleg segítségével tudott eleget tenni. A nyugdíjalap vagyommérlege 1932 dec. 31-én 197.177 pengőt mutatott ki. E vállalat nyugbérpénztára tagjainak száma 149 volt, a pénztár járulékbevétele 7.610 P. A nyugbérvezettek ellátási díjai 12.797 P-re rugtak 1932-ben. A nyugbérpénztár is csak a vállalattól kapott előleg segítségével tudott eleget tenni vállalt kötelezettségének.

A 700/1929. M. E. számú rendelet alapján létesített Öregségi és Rokkantsági Alaphoz 103 egyén tartozott, melybe 4.563 pengő folyt be. Az alap állaga a nyugdíjalap keretében szerepel.

A *Győr-Sopron-Ebenfurti vasut r. t.* nyugdíjalapja, nyugbérpénztára szintén kimerültek s vállalt kötelezettségeiket csak a munkaadó által nyújtott előlegekből voltak képesek teljesíteni. Az említett vasuti társaság nyugdíjalapja tagjainak száma 471, nyugbéalapja tagjainak száma 354, az Öregségi és Rokkantsági Alap tagjainak száma 180 volt 1932-ben. A nyugdíjalap bevételei 145.311 pengőt tettek ki, ezzel szemben azonban a kifizetett nyugdíjak 1932-ben 788.531 pengőre emelkedtek. A hiányzó 645.834 pengőt a társaság előlegezte. Valamelyest kedvezőbb helyzetben volt a nyugbérpénztár, melynek 51.486 pengő bevételével szemben a kifizetett nyugbérek csak 52.753 pengőt tettek ki. A nyugbérpénztár által igénybe vett kamatmentes előlegek összege 1932 dec. 31-én már 128.557 pengőt tett ki. Végül a vasuti társaság „Öregségi és rokkantsági alapja“-ba 1932-ben 6.905 pengő folyt be, az alap tiszta vagyona pedig 65.270 pengő értéket képviselt.

A magyar vasutak nyugdíjterheinek sorsában osztozik a *Mohács-pécsi vasut r. t.* is. Nyugdíjalapját, melynek 160 tisztviselő a tagja, teljesen felemésztették a világháború utáni nyugdíjterhek és az infláció, úgy hogy a tagdíjakat a vállalat a saját költségvetéséből fedezi. A vállalat 160 munkását öregségi biztosítása szempontjából az Országos Társadalombiztosító Intézetnél jelentette be.

Nagyjából azonos helyzettel állunk szemben a többi vasuti és hajózási vállalatoknál is. Ezeknek nyugdíjterheiről azonban nem sikerült közelebbi adatokat beszerezni s a felületei hatóságuk sem tartja ezeket nyilván.

e) *Az érdekképviseltek, alapok alkalmazottainak öregségi ellátása.*

Ezt a kérdést legujabban a 2.100/1933. M. E. számú rendelet szabályozta olyképp, hogy az érdekképviseltek stb. alkalmazottainak öregségi biztosítási kötelezettségét felfüggesztette az esetben, ha részükre a szolgálati illetőleg nyugdíj-szabályzat nyugellátást biztosít. Egyébként az említett alkalmazottak öregségi biztosítását a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete látja el.

Jelenleg önálló nyugdíjalappal a következő érdekképviseltek rendelkeznek:

Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. A nyugdíjalap tagjainak száma 1932-ben 57 volt, az alap járulékbévétele 126.875 pengőt tett ki, az alap tiszta vagyona pedig 904.485 pengő értéket képviselt 1932. dec. 31-én.

A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara nyugdíjalapjának 8 tagja volt; az 1931. évi bevétele 6643 pengő, tiszta vagyona 79.506 pengő volt.

A Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara nyugdíjalapjának tagdíjbevétele 1932-ben 1595 P volt, a nyugdíjalap tiszta vagyona 1932. dec. 31-én 171.140 P-t tett ki.

A Győri Kereskedelmi és Iparkamara nyugdíjalapjának tagdíjbevétele 6.937 P volt, tiszta vagyona pedig 73.577 P.

A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara nyugdíjalapjának tagdíjbevétele 947 P volt, tiszta vagyona pedig mintegy 20.000 P értéket képviselt.

A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara nyugdíjalapjának tagdíjbevétele 8253 P, a nyugdíjalap vagyona pedig 118.729 P volt.

A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara adatai hiányoznak.

Az IPOK elkészítette tisztviselői és az ipartestületek alkalmazottai részére felállítandó nyugdíjintézet alapszabályait, de ezek még jóváhagyást nem nyertek. Nevezett alkal-

mazottak öregségi biztosítás szempontjából egyelőre a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetéhez tartoznak.

A fentebb említett érdekképviseltek nyugdíjalapjainak tiszta vagyona 1932-ben 1,367.427 P értéket képviselt, az évi járulékbévétele pedig ugyanakkor 151.243 pengőt tett ki.

f) *Bányaiüzemi alkalmazottak öregségi biztosítása.*

A bevezető részben említettük, hogy a bányászok segélyezéséről szóló első törvényes rendelkezéssel 1854-ben találkozunk. Ez évben császári nyílt parancsban kihirdették az osztrák bányatörvényt, mely első ízben szabályozta a bányatárspénztárak szervezetét és működését. Ennek az osztrák bányatörvénynek érvényét kiterjesztette Magyarországra az 1861-ben tartott országbírói értekezlet, majd pedig az igazságügyi miniszternek az 1868 : IV. törvény záróhatározatában nyert fehatalmazása alapján 1869 március 30-án kiadott rendelete.

A bányatörvény rendelkezései azonban csak nagy körvonalakban szabályozták a bányatársládák szervezetét és szolgáltatásaikat, úgy hogy az egyes alapszabályok lényegesen eltérő rendelkezéseket tartalmaztak. Idővel ennek az állapotnak még az a hátránya is mutatkozott, hogy az egyes társládák működési köre csak az illető bányavállalat által foglalkoztatott munkavállalókra terjedt ki, úgy hogy a bányászok csak szerzett jogaiknak feladásával változtathatták munkahelyüket. Ez a helyhez kötöttség erősen gátolta a munkások szabad mozgását. E sérelmes állapot megszüntetését célozta az 1925 : XXXIV. törvény alapján kiadott 4400/Eln. 1926. N. M. M. számú rendelet, mely a bányászok nyugdírbiztosítását modern alapokra fektette le. Az említett rendelet egységesen rendezte a bányanyugdírbiztosítás kérdését s ennek lebonyolítását az Országos Társadalombiztosító Intézetre bízta, amely ennek a feladatnak lebonyolítására bányanyugdírbiztosítási ágat állított fel.

Az új törvényes rendelkezések értelmében az első feladat az eddigi bányatárspénztárak felszámolása volt. A felszámolás munkája 1926 végén megtörtént s ekkor 19 bányatárspénztár taglétszáma és vagyona került az Országos Társadalombiztosító Intézethez. E szervezeten kívül maradt mindössze a diósgyőri m. kir. állami vas- és acélgyár és a komlói m. kir. kincstári kőszénbánya társpénztára amelyek jelenleg is önálló kezelésben működnek.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet bányanyugdírbiztosítása 1927 január elsején kezdte el működését. A 4400/eln. 1926. számú rendelet a bányászokat négy csoportba osztotta munkabéruk alapján, a biztosítási járulékot pedig a nyugdírbiztosítási alapösszeg 14%-ában állapította meg.

ugy hogy az I. csoportban havi 14 pengő, a II. csoportban havi 11.20 pengő, a III. csoportban havi 8.76, a IV. csoportban havi 5.88 pengő volt a járulék. E rendelkezéseket később megváltoztatták a 6100/1928, illetőleg a 600/eln. 1929. N. M. M. számú rendeletek. A jelenleg érvényben levő rendelkezések szerint a bányanyugbérbiztosítási kulcs (1933 január 1-től) az I-X. bérosztályokban az átlagos napibér 5.5%-a, az A-H (havifizetéses kategória) bérosztályokban az átlagos napibér 6.5%-a. A legkisebb heti járulék (I. bérosztályban) 0.38 pengő, a legmagasabb pedig (X. bérosztályban) heti 3.50 pengő. Az „A” bérosztályban a heti járulék 0.66 fillér, a „H” bérosztályban heti 7.88 pengő.

Bányanyugbérbiztosítás alapján a következő szolgáltatások járnak: rokkantsági nyugbér, melynek évi összege a biztosítás első tiz teljes évének betöltésével a nyugbérbiztosítási alapösszeg 20%-a, ehhez a biztosításnak a tizediktől a negyvenedikig terjedő éveiben minden további teljes egy év alapján a nyugbérbiztosítási alapösszeg 2-2%-a járul. A biztosítás negyvenedik évének betöltése után tehát a rokkantsági nyugbér összege az alapösszeg 80%-a. Az özvegyi nyugbér 50%-a annak a rokkantsági nyugbérösszegnek, amely a férjnek halálakor járt, avagy járt volna. Az árva nyugbér minden gyermek után a szülő rokkantsági nyugbérenek 15%-a. A teljesen árva, árvanyugbér fejében a rokkantsági nyugbér összegének 50%-át kapja.

A bányanyugbérbiztosítási ág fejlődésére és működésére vonatkozó főbb adatok a következők:

	1927	1928	1929	1930	1931	1932
átlagos taglétszám . . .	34.390	36.669	43.995	41.755	39.768	40.269
nyugbérben részesült . .	9.849	10.279	10.247	10.350	10.957	11.357

Az ágazat pénzügyi helyzetére az alábbi adatok világítanak rá:

É v	Járulékok	Kifizetett nyugberek	Nyugbérbiztosítási ág járuléktartalék alapja
	P	P	P
1927	3,200.538	1,956.199	65.954
1928	3,364.269	2,055.199	2,606.915
1929	4,352.716	2,611.371	4,145.540
1930	4,251.929	2,722.671	6,164.711
1931	3,599.877	2,970.398	7,862.748
1932	3,246.598	3,143.969	8,728.758

A bányanyugbérbiztosítási ág járuléktartalékalapja nagyrészt ingatlanokban és kincstárjegyekben van elhelyezve. Egyébként az ágazat legujabban deficittel küzd, mert a gazdasági válság következtében a dolgozó bányamunkások száma csökkent, ezzel szemben emelkedett a nyugberezettek száma. A kisebb bevételt nagyobb költségek terhelik.

g) *Köztisztviselők nyugellátása.*

A köztisztviselők öregség és rokkantság esetére való ellátása nem biztosítási, hanem költségvetési uton nyert megoldást. Még Mária Teréziának 1771-ből és II. Józsefnek 1781-ből származó rendelkezései vetették meg a köztisztviselői társadalom nyugellátásának alapját. A kérdés generikus, törvényes uton való rendezése az 1885 : XI. törvényben történt, majd ezt követte az 1912 : LXV. törvény, mely a köztisztviselők nyugdíj jogának ma is alaptörvénye. Minthogy ilyképpen a köztisztviselők nyugellátásáról törvényes gondoskodás történt, az 1928 : XL. törvény 10. §-a kimondta, hogy az állam, a törvényhatóságok, a városok és községek hivatalában, ugyszintén az általuk fenntartott vagy kezelt intézmények, alapok és alapítványok, vállalatok és üzemek tényleges szolgáltatásban álló tisztviselőik és egyéb alkalmazottaik nem esnek az öregségi stb. biztosítási kötelezettség alá. Mindez nem zárja azonban ki azt, hogy e társadalmi réteg nyugellátásával kapcsolatos terhek ne foglaljanak helyet a társadalom vállára nehezedő szociális terhek ismertetése között. Az 1932/33. évi zárszámadás adatai alapján az állami közigazgatás nyugdíjterhe jelzett költségvetési évben a következőkép alakult:

Kormányzóság	224.025.82 P
Országgyűlés.	280.160.91 „
Legfőbb állami számszék	268.919.34 „
Közigazgatási bíróság.	298.931.40 „
Miniszterelnökség	500.145.76 „
Külügyminisztérium	584.154.81 „
Belügyminisztérium.	19,604.655.83 „
Pénzügyminisztérium	16,253.524.44 „
Kereskedelemügyi minisztérium	3,349.966.87 „
Földművelésügyi minisztérium	5,501.094.13 „
Vallás- és közoktatásügyi minisztérium.	13,883.882.21 „
Igazságügyi minisztérium	15,309.815.86 „
Honvédelmi minisztérium.	41,479.653.57 „
Összesen : 117,538.830.95 P.	

Ugyanakkor az állami üzemek nyugdíjterhei a következő összegekkel szerepelnek:

Posta, távirda és távbeszélő.	12,472.925.27 P
Államvasutak	64,990.736.62 „
Állami vas-, acél- és gépgyárak	4,903.022.29 „
Állami erdőgazdasági birtokok.	139.279.44 „
Állami mezőgazdasági birtokok	293.365.41 „
Selyemtenyésztés.	68.104.13 „
Postatakarékpénztár	1,025.700.25 „
Kőszénbányászat.	63.676.81 „
Összesen : 83,956.810.22 P.	

Ezek szerint az állami közigazgatás és az állami üzemek nyugdíjterhei összesen 201,495.641.17 pengőre rugtak az

1932/33. évben. A fenti tételek közül az államvasutak és az állami gépgyárak nyugdíjterheiről még külön is meg fogunk emlékezni.

Ha az állami zárszámadást átlapozzuk, találkozunk még egyéb nyugellátással kapcsolatos tételekkel. Mint-hogy végeredményben ezek is a köz által viselt nyugdíjterhek, természetüknél fogva helyet foglalhatnak jelen felsorolá-sunkban, miért is őket az alábbiakban közöljük:

Hozzájárulás a Hirlapírók nyugdíjintézetéhez	50.000 P
Hozzájárulás az Országos Gazdasági Munkáspénztár javára.	199.124 „
Hozzájárulás a Nem Állami Tanítók Nyugdíjintézetéhez	11.569.810 „
Hozzájárulás a Postamesterek Segélyző- és Nyugdíjintézeté- hez	102.000 „
Hozzájárulás az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintéze- téhez	200.000 „

E tételek figyelembevételével az állami háztartás összes nyugdíjterhe 213,606.548.17 pengőt tesz ki.

E helyütt akarunk még röviden megemlékezni egy intézményről, mely neve után az általunk tárgyalt gondolat-körhöz tartozik, valójában azonban nem szolgálja a nyugellátás gondolatát. Ez az intézmény az ugynevezett „Köztisztviselői nyugdíjjárulék alap“. Az 1912 : LXV. törvény 30. §-a rendelte el, hogy a köztisztviselők és közalkalmazot-tak illetményeik 1.5%-át tartoznak nyugdíjjárulék címén a nyugdíjjárulékalapba fizetni. Ennek a „Nyugdíjjárulék-alapnak“ a rendeltetése azonban nem más, mint a köztisztviselők megélhetésének könnyítése, gyermekeik nevelését elő-mozdító intézmények létesítése, fejlesztése és támogatása. Minthogy azonban ennek az alapnak az állaga nyugdíj járulékok fizetése révén képződik, végeredményben a közalkalma-zottak szociális terhét jelenti, mint bármely más társadalom-biztosítási járulék teher, s éppen ezért e terheknek a jelen ta-nulmány keretein belül való felsorakoztatása nem éppen indo-kolatlan. Lássuk, hogy jelenleg mily alapok működnek:

1. Nyugdíjjárulékalap, mely az állami közigazgatásban működő alkalmazottak zömének hozzájárulásából képződik;

2. Dohányjövedéki nyugdíjjárulékalap, melyet a do-hányjövedék tisztviselői és egyéb alkalmazottai tartanak fenn;

3. Csendőrségi nyugdíjjárulékalap, melyet a csendőr-tisztek, altisztek és legénység által fizetendő nyugdíjjáru-lékokból létesítettek;

4. Rendőrségi nyugdíjjárulékalap, melyet rendőr-tisztek és egyéb alkalmazottak által fizetendő nyugdíjjáru-lékokból létesítettek;

5. Postás nyugdíjjárulékalap, melyet a posta, táviráda

és távbeszélő tisztviselői és egyéb alkalmazottai által fizetendő nyugdíjjárulékokból létesítettek;

6. Postatakarékpénztári nyugdíjjárulékalap, melyet a postatakarékpénztári tisztviselők és egyéb alkalmazottak által fizetendő nyugdíjjárulékokból létesítettek;

7. az Országos Társadalombiztosító Intézet tisztviselői által fenntartott alaps végül

8. a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete tisztviselői által fenntartott nyugdíjjárulékalap.

Az említett alapok bevételeire, illetőleg az alapok tiszta vagyonára vonatkozó összefoglaló adatok a következők:

	Befizetett nyugdíjjárulék 1932-1933-ban	Tiszta vagyon 1933. jun. 30-án
Nyugdíjjárulékalap	1,118.089 P	12.890.953 P
Dohányjövédéki nyugdíjjárulékalap	11.089 ..	30.099 ..
Csendőrségi ..	136.048 ..	1,053.540 ..
Rendőrségi ..	218.011 ..	1,012.379 ..
Postás ..	238.551 ..	1.502.008 ..
Postatakarékpénztári ..	24.191 ..	98.236 ..
OTI alkalmazottak ..	40.000 ..	390.003 ..
MABI ..	5.815 ..	41.796 ..
Összesen	1,792.503 P	17.019.014 P

f) Államvasuti alkalmazottak nyugellátása.

Az államvasuti tisztviselők és egyéb alkalmazottak nyugellátásának kérdését még 1870-ben rendezték. Az akkori közmunka és közlekedésügyi miniszter 1870. évi 2176 számú rendeletében kimondta az államvasuti tisztviselők nyugdíjalapjának a felállítását, amely nyugdíjalapba a tagok nyugdíjjárulékokat tartoztak fizetni. Ez a nyugdíjalap a világháború után a trianoni nyugdíjterhek nagymérvű emelkedése folytán feladatának csak csekély részben tud eleget tenni, s így a nyugdíjterhek túlnyomó része az államvasutak költségvetését terheli.

Az államvasuti munkások nyugellátása kérdésének rendezése az 1904. évi 22.863. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelettel történt, mely az államvasuti munkások és ezek hátramaradottai nyugellátásának biztosítására elrendelte az Államvasutak nyugbéalapjának a felállítását. A rendelet értelmében a tagok nyugbérjárulékot tartoznak fizetni. A nyugbérterhek folytonos növekedése következtében ez az alap sem képes feladatának eleget tenni, úgy hogy a nyugbérterhek túlnyomó részben az államvasutak költségvetését terhelik.

Végül vannak oly ideiglenes alkalmazottak és munkások az államvasutak szolgálatában, akik sem a nyugdíjalapnak.

sem a nyugbéalapnak tagjai nem lehetnek. Ezek védelmére kimondta az 1928 : XL. törvény 10. §-ának 3. és 4. pontja, hogy új alapot kell létesíteni az „Államvasutak öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítási alap” címén.

Ezek szerint jelenleg az államvasuti alkalmazottak, munkások öregségi ellátásáról három szerv gondoskodik: a tisztviselői nyugdíjalap, a munkások nyugbér alapja, továbbá az előbb említett „Öregségi biztosítási alap”. Minthogy pedig ezek forrásai nem elégségesek, a nyugdíjteher legnagyobb részét költségvetési uton fedezik.

Az 1932/33. évben az államvasutak Nyugdíjalapjának tiszta bevétele 1,566.926 pengőt tett ki, ezzel szemben a nyugdíjteher 61,670.162 pengőre rugott, úgy hogy költségvetési uton 60,103.236 pengőt kellett fedezni. Ennek az alapnak 26.464 tagja volt.

Ugyanebben az évben az államvasutak nyugbéalapjának 19.220 tagja volt. Nyugbér járulék címén befolyt 213.557 pengő, ezzel szemben a nyugbérteher 5,101.058 pengőt tett ki, úgy hogy költségvetési uton 4,887.500 pengőt kellett fedezni.

Végül az „Államvasutak öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló biztosítási alap” javára befolyt 1932/33.-ban 867.960 pengő, az Egészségvédő és gyógyító eljárási külön alapba 42.431 pengő. Az alaphoz tartozó tagok száma 17.675 és 39.605 közt váltakozott. Az „Öregségi stb. biztosítási alap”-nak 1929 január 1-től felgyülemlett tiszta vagyona 1933 jun. 30-án 3,638.210.05 pengőt, az Egészségvédő és gyógyító eljárási külön alapnak tiszta vagyona pedig 210.570.01 pengőt tett ki.

i) *Az állami gépgyárak alkalmazottainak öregségi ellátása.*

Az állami vas-, acél és gépgyárak tisztviselőinek nyugellátásáról az Államvasutak nyugdíjalapja gondoskodik. Minthogy azonban az alap nem volt elegendő a nyugdíjigények kielégítésére, az 1932/33. évi költségvetés terhére e vállalatok 4,903.022.29 pengő állami nyugdíjhozzájárulásban részesültek. A budapesti és a diósgyőri gyárak azon tagjai védelmére, akik sem a MÁV nyugdíjintézetének, sem pedig a budapesti m. kir. állami gépgyár és a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyár nyugbérpénztárainak nem tagjai, a 3550/1929. M. E. számú rendelet kimondta, hogy nevezett vállalatok kötelesek „Öregségi és Rokkantsági Alap”-ot létesíteni. Ennek az alapnak a javára befolyt az 1932/33 évben 171.945 P, magának az alapnak a tiszta vagyona 1933 június 30-án 901.477 pengő értéket képviselt.

j) *Vármegyei, városi és községi alkalmazottak nyugellátása.*

Az állami közigazgatás nyugdíjterhének ismertetésével még nem meritettük ki az ország lakossága által viselendő nyugdíjterhek összességét. Ugyancsak költségvetési uton, tehát adókban, pótdadókban kell viselnie az ország társadalmának a városi, megyei és községi alkalmazottak nyugdíjterheit is, mert az 1928 : XL. törvény 10. §-ának első pontja ezeket is mentesítette az öregségi biztosítási kötelezettség alól. Lássuk röviden ezeknek a terheknek az alakulását.

Jelenleg Magyarország területe 25 vármegyére van bocsztva. Minden egyes vármegyének külön nyugdíjalapja van. Van egy-két megyei nyugdíjalap, mely némi készpénzkészlettel és értékpapírállománnyal rendelkezik, azonban egyetlen egy megyei nyugdíjalap sem tudott az utóbbi években nyugdíjkötelezettségének saját bevételi forrásaiból eleget tenni, úgy hogy kölcsönök felvételére voltak kényszerítve. Az 1932/33. évi állami zárszámadás szerint a kincstár 700.000 pengő kölcsönt folyósított a megyei nyugdíjalapoknak, hogy azok a nyugdíjak folyósításában meg ne akadjanak. Az egyes megyei nyugdíjalapok bevételei a következők: a tisztviselőktől levont nyugdíjjárulékok, vármegyei hozzájárulás, általános kereseti adó, utalap, birságok stb. Mindezek azonban az elmúlt években nem voltak elegendők a nyugdíjterhek fedezésére. A 25 megyei nyugdíjalap 1932. évi kiadásai (nyugdíjak, özvegyi nyugdíjak, nevelési járulékok, temetkezési segélyek, kölcsönök kamatai és a törlesztések stb.) következők voltak:

Abauj-Torna vármegyei nyugdíjalap	137.452 P
Bács-Bodrog " "	299.392 „
Baranya " "	701.128 „
Békés " "	479.743 „
Bihar " "	572.233 „
Borsod, Gömör és Kishont v.-megyei nyugdíjalap .	848.000 „
Csanád, Arad és Torontál " " .	331.709 „
Csongrád " " .	392.675 „
Fejér " " .	916.515 „
Győr, Moson és Pozsony " " .	365.188 „
Hajdú " " .	219.165 „
Heves " " .	453.997 „
Jász-Nagykun-Szolnok " " .	481.501 „
Komáromés Esztergom " " .	336.124 „
Nógrád és Hont " " .	393.752 „
Pest-Pilis-Solt-Kiskun " " .	1,525.778 „
Somogy " " .	605.148 „
Sopron " " .	456.794 „
Szabolcs és Ung " " .	920.487 „
Szatmár, Ugocea és Bereg " " .	242.370 „
Tolna " " .	649.014 „
Vas " " .	476.711 „
Veszprém " " .	290.834 „
Zala " " .	644.348 „
Zemplén " " .	286.467 „

Összesen 13.026.570 P

volt a vármegyei és községi alkalmazottak nyugdíjterhe.

A törvényhatósági joggal felruházott és a megyei városok alkalmazottainak nyugdíjterhét költségvetési úton fedezték, ezek a városok nem rendelkeznek önálló nyugdíjalappal. Az alábbiakban feltüntetjük az említett városok 1932. évi nyugdíjterhét s egyuttal az illető városok alkalmazottainak létszámát, hogy ez utóbbi adat alapján e társadalmi réteg ellátottjainak a számát is megközelítőleg lássuk.

Törvényhatósági joggal felruházott városok:

Törvényhatósági joggal felruházott városok	Nyugdíjterh P	Alkalmazottak létszáma
Budapest közigazgatási nyugdíjterhe	6,829.928.21	9.415
Budapest közoktatási nyugdíjterhe	4,554.219.69	4.399
Baja nyugdíjterhe	135.614.—	226
Debrecen nyugdíjterhe	685.415.—	920
Győr nyugdíjterhe	321.309.—	509
Hódmezővásárhely nyugdíjterhe .	287.601.—	360
Kecskemét „	443.329.—	827
Miskolc „	181.970.—	488
Pécs „	315.933.—	516
Sopron „	247.686.—	302
Szeged „	695.010.—	1.416
Székesfehérvár „	138.062.—	405
A törvényhatósági városok összes nyugdíjterhe 1932. évben . . .	14,836.077.—	19.783

A 45 megyei város összes nyugdíjterhe 1932-ben 3,366.242 pengőt tett ki.

k) *Községi üzemek alkalmazottainak nyugellátása.*

Az 1928:XL. törvény rendelkezései alapján mentesülnek a községi üzemek tényleges szolgálatban álló tisztviselői és egyéb alkalmazottai az öregségi biztosítási kötelezettség alól, mert ezek az üzemek kötelesek alkalmazottaik nyugellátásáról gondoskodni nyugdíj és nyugbértartalékok képzése révén. A budapesti közüzemek nyugdíj- és nyugbértartalékaira vonatkozó adatok a következők:

	Nyugdíjtaralék növelése 1932-ben P	Nyugdíjtaralék állaga 1932. dec. 31-én P
Elektromos művek (nyugdíjalap 3,870.762 P, nyugbéalap 2 mill. 722.742 P)	870.000	6,593.505
Gázművek (nyugdíjalap 1,334.374 P, nyugbéalap 1,308.037 P) . .	500.000	2,642.411
Vizművek	195.460	805.611
Autóbuszüzem	—	22.735
Budai hegypálya	—	14.700
Szent Gellért gyógyfürdő és szálló	12.000	72.080
Ásványvizüzem	—	48.000
Községi élelmiszerárusító üzem . .	—	353.522
Községi kenyérgyár	—	227.667
Községi lóhúsüzem	—	157.503
Községi műszerüzem	16.000	354.000
Községi gyógyszerüzem	—	361.000
Kátrányozó és bitumenező telep	24.440	239.373
Tattersall és lóvásártelep	—	77.018
Hirdető vállalat	10.000	100.000
Községi temetkezési intézet . . .	—	78.392
Összesen		12,147.517

1) Nem állami tanszemélyzet nyugellátása.

A tanítók nyugellátásáról történt az első törvényes rendelkezés. Az 1875 :XXXII. törvény létesítette az „Országos Tanítói Nyugdíj- és Gyámintézet“-et, mely 1923 június hó 30-áig működött. Ennek az intézménynek tagjai voltak az összes nyilvános népoktatási tanintézetek, a nyilvános árva és szegény gyermekeket nevelő intézetek, a szeretetházak, a nyilvános kisdedővő intézetek tanítói, tanítónői, nevelőnői, óvónői. Időközben az 1912:XLV. törvény kimondta, hogy az áll. tanítók nyugellátásával kapcsolatos terheket költségvetési uton kell fedezni s ezzel az állami tanítók kikerültek az „Országos Tanítói Nyugdíj- és Gyámintézet“ kötelékéből. Az 1924:XXVIII. törvény végleg megszüntette ezt az intézményt s beolvasztotta az Országos Tanári Nyugdíjintézetbe s mind a kettő a „Nem állami tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézete“ néven folytatja működését. Az új országos intézménynek tagjai nem állami (községi, felekezeti) jogakadémiai, theológiai, kereskedelmi iskolai, tanítóképzőintézeti, gyógypedagógiai, gazdasági iskolai tanárok, elemi iskolai tanítók és tanítónők, tanonciskolai tanítók és tanítónők, óvónők, stb. Az 1932/33. költségvetési évben 44 főiskolai, 1088 középiskolai, 573 polgáriiskolai, gazdasági iskolai tanár, 11.138 tanító, 494 óvónő, 193 menházi tanító, azaz összesen 13.630 tagja volt a „Nem állami tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézeté“-nek. Tagdíj címén befolyt a munkaadóktól és a tagoktól összesen 1,842.725 pengő.

Ez az összeg azonban közelről sem volt elégséges a nyugdíjigények kielégítésére. A különbözetet, azaz 11,469.810 pengőt az állam költségvetési uton fedezte. A nyugdíjintézet vagyona teljesen kimerült, tulajdonában maradt az V., Hold-u. 17. sz. alatti háromemeletes ház és a kecskeméti országos árvaház épülete.

m) *Postamesterek nyugellátása.*

A postamesterek öregségi biztosításával kapcsolatban az 1928 : XL. törvény 10. szakasza kimondta, hogy nevezettek mentesülnek az öregségi biztosítási kötelezettség alól, mint-hogy öregségi ellátásukról érvényben levő törvényes rendelkezések alapján a „M. kir. Postamesterek és Postamesteri Alkalmazottak Országos Nyugdíjintézete“ gondoskodik.

Nevezett nyugdíjintézetnek 1932-ben 1588 tagja volt, akik nyugdíjjárulék címén 198.982.25 pengőt fizettek. A nyugdíjintézet tiszta vagyona 1932 dec. 31-én 3,028.395.28 pengő értéket képviselt.

n) *Az ügyvédek és ügyvédjelöltek öregségi ellátása.*

Az ügyvédjelölteket az 1928 : XL. t. c. 10. §-ának 10. pontja mentesítette az öregségi biztosítási kötelezettség alól, minthogy az ügyvédek és ügyvédjelöltek öregségi ellátásáról az 1908 : XL. törvény alapján létesített „Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet“ gondoskodik. A nyugdíjintézet tagjainak létszáma 1932 december 31-én 6286 volt, akik tagdíjjárulék fejében 1932-ben 714.879 pengőt fizettek. Az intézet 200.000 pengő állami támogatásban is részesült s egyéb kamat és ingatlanjövödelmekkel együtt összbevétele 1932-ben 1,477.794 pengő volt, tiszta vagyona pedig 4,674.526 pengő értéket képviselt. A vagyon nagy része ingatlanokba volt befektetve.

o) *A hírlapírók öregségi ellátása.*

A hírlapírók öregségi biztosítási kötelezettségét az 1928 : XL. törvény szünetelteti az esetben, ha az illetők a „Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézetének“ tagjai. Ez az intézmény 1881-ben kezdte el működését. Tagjainak száma 1932-ben 494 főből állott, akik tagdíjjárulék címén 1932-ben összesen 114.000 pengőt fizettek. Az intézet 1932-ben 55.000 pengő állanségélyben is részesült. Díjtartalékai 717.614.15 pengőre rugtak, tiszta vagyona pedig 1932 dec. 31-én 822.451.51 pengő értéket képviselt.

p) *Szinészek öregségi ellátása.*

A színészeket, színházaknál alkalmazott művészszemélyzet tagjait az 5601/1928. M. E. számú rendelet mentesíti a kötelező öregségi biztosítás hatálya alól arra való tekintettel, hogy

nevezettek nyugellátásáról az *Országos Színészegyesület Nyugdíjintézete* gondoskodik. Az említett nyugdíjintézet tagjainak száma 1932-ben 825 volt, tagdíjak címén befolyt 1932-ben 46.935 pengő, az intézet összbevétele 236.311 pengőre rugott. Nyugdíjakra stb. kifizettek 148.436 pengőt. Az alap tiszta vagyona 1932 dec. 31-én 500.608 pengő értéket képviselt.

r) *Közjegyzők, közjegyzői helyettesek öregségi ellátása.*

Az 1928 : XL. törvény 10. §-ának 10. pontja mentesítette a közjegyzőjelölteket az öregségi biztosítási kötelezettség alól. Ennek oka részben az volt, hogy már működött egy intézmény, mely önkéntes alapon a közjegyzők és közjegyzőjelöltek öregségi ellátásáról gondoskodni kívánt, másrészt mert a törvényhozó a társadalom e rétegéről külön törvényben akart gondoskodni. E törvény lett az 1930 : IV. törvény, mely elrendelte a „Királyi Közjegyzők és Közjegyzőjelöltek Nyugdíjintézetének“ a felállítását. Az intézet taglétszáma 1932 dec. 31-én 254 főből állott, akik tagdíjjárulék címén (1933) összesen 127.475 pengőt fizettek. Az intézet rövid fennállása alatt 1932 dec. 31-ig 81.357 pengő tiszta vagyont tudott tartálékolni. A nyugdíjintézet felett a felügyeletet az igazságügy-miniszter gyakorolja.

s) *Mezőgazdasági munkavállalók öregségi ellátása.*

Amily magas színvonalu az iparforgalmi társadalom tagjainak öregségi ellátása, éppen oly vérszegény a mezőgazdasági munkásokról történt gondoskodás. Ez a gondoskodás az 1912 : VIII. törvényre szorítkozik, mely a mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítását a kötelezettség elve helyett az önkéntesség elvére építi fel. Önkéntes alapon azonban csak nagyon lassan indult meg a mezőgazdasági lakosság körében az öregségi biztosítás. 1914-ben e nyugdíjcsoporthoz 26.972 tagja volt, 1932-ig számuk leolvadt 11.425-re, e tagok közül is azonban mindössze 3.040 tag fizette a felemelt tagsági díjat (évi 6.40 pengőt), míg 7785 tag a régi alacsonyabb díjat fizette. A felemelt tagsági díjat fizető tagok jogai 1934 május 1-től kezdve a következők: 65 év után, illetőleg 40 évi tagság után az évi legmagasabb nyugdíj 120 pengő, a legkisebb nyugdíj pedig 10 évi tagság után és legalább 66²/₃%-os megrokkadás esetén évi 30 pengő.

Az említett nyugdíjcsoporthoz által befizetett tagsági díjak 1932 évben mindössze 13.538 pengőt tettek ki, ezzel szemben a régi és már nyugdíjtámogatásban részesülő tagok részére kifizettek 64.303.97 pengő nyugdíjat.

A mezőgazdaság szellemi vezérkarának, a gazdatiszteknek öregségi ellátása még ma is teljesen rendezetlen. A nagybirtokosok szerény keretek közt mozgó nyugdíjakat, kegydíjakat fizetnek kiszolgált gazdatisztjeiknek.

Röviden, bemutattuk a magyar törvényhozás messze-
menő gondoskodását abban a tekintetben, hogy a dolgozó tár-
sadalom tagjai öreg napjaikban anyagi védelmet találjanak.
El kell azonban azt is ismerni, hogy maga a társadalom is
karöltve buzgólkodott ily célkitűzésű intézmények létesítésé-
ben. Tagadhatatlan, hogy még vannak a társadalomnak kellő-
képpen nem védett rétegei (mezőgazdasági lakosság, gazda-
tisztok, gyógyszerészek, kisiparosok stb.), azonban már is tör-

	1932. évi szükséglet ill. tagdíjak, járulékok P	Tartalékok állaga 1932. dec. 31-én P
Országos Társadalombiztosító In- tézeti öregségi ága	12,946.484	59,887.695
Magánalkalmazottak Biztosító In- tézete öregségi ága	7,558.814	33,265.436
Elismert vállalati nyugdíjpénztá- rak (ipari és kereskedelmi) . . .	5,421.163	66,781.612
Elismert vállalati nyugdíjpénztá- rak (pénzüintézetek)	4,427.810	68,648.587
Magyar Nemzeti Bank	553.155	28,915.532
Beszkárt (alapjai összesen) . . .	2,072.640	31,524.036
Budapesti Helyiérdekű Vasutak r.-t. Kereskedelmi és iparkamarai ala- pok	409.975	5,515.501
Bányanyugbérágazat	151.243	1,367.427
Állami közigazgatás nyugellátási terhe	3,246.598	8,728.758
Állami üzemek nyugellátási terhe	117,538.831	
Állami hozzájárulások nyugdíjala- pokhoz	83,956.810	
Állami alkalmazottak nyugdíjjáru- lékai	12,120.934	
MÁV. nyugdíj, nyugbér, öregségi alapjai	1,792.493	17,019.014
Állami gépgyárak alapjai	2,690.810	3,848.780
Vármegyék és községek nyugdíj- terhe	171.945	901.477
Törvényhatósági joggal felruházott városok nyugdíjterhe	13,026.570	
Megyei városok nyugdíjterhe . . .	14,836.077	
Budapesti közüzemek	3,366.242	
Nem állami tanszemélyzet nyug- díjintézete	4,000.000	12,147.517
Postamesterek stb. nyugdíjintézete	1,842.725	
Ügyvédek stb.	198.982	3,028.595
Hírlapírók stb.	714.879	4,674.526
Közjegyzők stb.	114.000	822.452
Színészek stb.	127.475	81.357
Magánvasutak, hajózási vállalatok s egyéb vállalati nyugdíjalapok stb.	46.935	500.608
Magyar Rokkantségélyző és Nyug- díjegyület	10,000.000	
Magántisztviselők Országos Nyug- díjgyesülete	1,171.601	7,927.716
	66.718	4,199.936
azaz összesen P	304,571.909	359,736.562

ténnek lépések e hézagok pótlására. A tuloldali táblázatban röviden összegezni akarjuk azt, hogy mennyi volt 1932-ben az öregségi biztosítás (ellátás) szükségletének összege, továbbá, hogy mily tartalékok álltak a társadalom rendelkezésére 1932 dec. 31-én az öregségi ellátással kapcsolatos jövőbeni szükségleteinek kielégíthetésére.

IV. Baleseti biztosítás.

A legelső törvényt, mely a kötelező baleseti biztosítást bevezette, ötven évvel ezelőtt hozták Németországban, maga a baleseti biztosítás pedig 1885 október 1-én kezdte meg működését. E példát követte 1894-ben Norvégia, 1897-ben Ausztria, 1902-ben Luxemburg, 1896-ban Franciaország, 1904-ben Olaszország, 1907-ben Magyarország.

Az ipari munkások balesetbiztosítását Magyarországon 27 évvel ezelőtt az 1907 : XIV. törvény vezette be, melyet évek múltán hatályon kívül helyezett az 1927 : XXI. törvény, melyen nyugszik jelenleg is — kisebb módosításokkal — a magyar baleseti biztosítás. Az egyes társadalmi osztályok baleseti biztosítási védelmét az alábbiakban mutatjuk be:

a) *Ipari és kereskedelmi alkalmazottak baleseti biztosítása.*

A kötelező baleseti biztosítást kevés kivétellel az összes vállalatokban, üzemekben, hivatalokban és foglalkozásokban egységesen az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el. A biztosítás költségeit kizárólag a munkaadók viselik. A munkaadó baleseti biztosításra besorozott üzeme után a felosztó kirovó rendszer alapján, a számadási évben üzemében kifizetett beszámítható javadalmazásnak, üzemi veszélyességi arányszámának és a számadási évre megállapított egységdíjtételnek sorozatából álló összeget tartozik fizetni baleseti biztosítási járulék fejében. A beszámítható javadalmazás felső határa egyéenként évi 3600 pengő. Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1932. évig baleseti biztosítási költségek fedezésére előlegeket kapott a munkaadóktól, azóta azonban az öregségi ágazat járuléktartalékalapjának tőkéiből vett kölcsönökből fedezi folyó költségeit s a munkaadók utólag fizetik a közöttük felosztott és kirótt járulékokat. Baleseti biztosítási járulékok helyett baleseti biztosítási díjat fizetnek az ötnél több munkavállalót rendszerint nem foglalkoztató kis munkaadók, akik elemi erővel hajtott gépet, vagy gőzkazánt nem használnak. A baleseti biztosítási díj ipari munkavállalók után fejenként heti 8 fillér.

A baleseti biztosítási törvény jelenleg a kártalanítás mértékét a következőkép szabályozza:

1. A sérült ingyen orvosi gyógykezelést, gyógyszereket, gyógyfürdőket és szükséges gyógyászati segédeszközöket kap;

2. táppénzt husz héten át a betegségi biztosítás szerint járó mértékben,

3. a huszadik hét lejárta után gyógykezelési járadékot a keresőképtelenség tartamára, mely a teljes járadék havi részlete egy harmincad részének megfelelő napi összegben jár.

Keresőképtelenség esetén a biztosított teljes járadékot kap, mely a beszámitható javadalmazásának 66 $\frac{2}{3}$ %-a. Keresőképességcsökkenés esetén a biztosított részjáradékot kap, mely a teljes járadék arányos hányada. Részjáradékot csak az a sérült igényelhet, kinek keresőképességcsökkenése a 15%-ot meghaladja. 25%-os vagy azon aluli keresőképességcsökkenés esetén a részjáradék csak két évig jár. Ha a biztosított nem csak kereső képtelenné, hanem tehetetlenné is vált és emiatt ápolásra és gondozásra szorul, ennek tartamára a járadék a teljes járadékot meghaladó, de legföljebb a beszámitható javadalmazás összegéig felemelt mértékben állapitható meg.

Halálos kimenetelű baleset esetében az özvegyen maradt nő haláláig, vagy új férjhezmeneteléig özvegyi járadékot kap, mely évente a meghalt férj beszámitható javadalmazásának a 20%-a. Az elhalt biztosított törvényes és törvényesített gyermekei 16. életévük betöltéséig árvajáradékot kapnak, mely a meghalt szülő beszámitható javadalmazásának 15%-a, teljes árvaság esetében 30%-a. A szülők és nagyszülők, akiket keresőképtelenségük miatt egészen vagy tulnyomóan az üzemi baleset következtében meghalt biztosított tartott el, halálukig, illetőleg mindaddig, míg eltartásra szorulnak, járadékot kapnak, mely az elhalt beszámitható javadalmazásának a 20%-a. Az említett családtagok járadékai azonban együttesen nem haladhatják meg a meghalt beszámitható javadalmazásának $\frac{2}{3}$ -át.

Az ipari és kereskedelmi alkalmazottak baleseti biztosítását ellátó Országos Társadalombiztosító Intézet baleseti általános üzletágára vonatkozó fontosabb adatok a következők:

	1931	1932
Baleseti díjfizető üzemek száma a háztartásokkal együtt	237.347	231.388
Baleseti járulékot fizető üzemek száma	17.979	17.072
Átlagos munkáslétszám a díjfizető üzemekben	331.104	308.708
Átlagos munkáslétszám a járulékot fizető üzemekben	435.907	386.689
Kirótt baleseti díjak összege . P	802.631	711.482
Járulékot fizető munkaadók által viselendő baleseti biztosítási költség . . . . . P	8,883.861	8,245.051
Kifizetett összes baleseti járadékok . . . . . P	6,405.257	5,793.908
Összes költség az általános üzletágan . . . . . P	10,410.153	10,128.298

b) *A bányászok baleseti biztosítása.*

A magyar bányavállalatok alkalmazottainak baleseti biztosítását országosan központosítva az Országos Társadalombiztosító Intézet végzi, illetőleg baleseti biztosítási ágának bányauzletága. Ennek a társadalmi rétegnek baleseti biztosítását is az 1927 : XXI. törvény szabályozza, nevezettek baleset esetében ugyanoly elbánásban részesülnek, mint az ipari munkások. A bánya-üzletágra vonatkozó főbb adatok a következők:

	1931	1932
Baleseti járulékot fizető üzemek száma	105	176
Átlagos munkáslétszám	39.341	41.792
Kifizetett járadékok összege . . P	922.436	850.134
Munkaadók közt felosztás alá eső költség . . . . . P	1,499.409	1,441.793

c) *Háztartási alkalmazottak baleseti biztosítása.*

A háztartási alkalmazottak baleseti biztosítását az 1927 : XXI. törvény, továbbá a 9600/1932. M. E. számú és a 185.670/1932. B. M. számú rendeletek szabályozzák.

A jelenleg érvényben levő rendelkezések értelmében a háztartási munkaadók minden egyes háztartási alkalmazottjuk után a munkaviszony minden egyes napjára 0.5 fillér baleseti biztosítási díjat tartoznak fizetni (betegségi biztosítási járulékkal együtt összesen 10.5 fillért naponta), teljes napi tári hónapra 15 fillér baleseti díjat (betegségi biztosítási járulékkal együtt összesen 3.15 fillért). Baleset esetén a háztartási alkalmazottak az ipari alkalmazottakkal kapcsolatban említett kártérítésben részesülnek.

A háztartási alkalmazottak baleseti biztosítását országosan az Országos Társadalombiztosító Intézet baleseti ágazata látja el. A biztosítottak számára, a háztartások ily címen való megterhelésére vonatkozólag álljanak itt az alábbi adatok:

	1931	1932
Baleseti díjat fizető háztartások száma volt	136.672	137.834
A biztosított háztartási alkalmazottak átlagos taglétszáma volt	159.792	156.891
Kirótt baleseti díj . . . . . P	195.133	188.621

A fenti adatokból kitűnőleg a háztartási alkalmazottakat tartó háztartások száma emelkedett, de számos háztartás csökkentette alkalmazottainak számát.

d) *Köztisztviselők baleseti biztosítása.*

Az állami alkalmazottak baleseti biztosítása szünetel mindaddig, amíg az állami alkalmazottak, valamint özvegyeinek és árváinak ellátásáról szóló 1912 :LXV. törvény 42. §-ának utolsó bekezdésében foglalt rendelkezés hatályban van. Ugyancsak szünetel a törvényhatóságok, városok és községek tisztviselőinek és egyéb alkalmazottainak, valamint az állammal nyugellátás szempontjából viszonyosságban álló külön nyugdíjintézetek (nyugdíjalapok, nyugdíjpénztárak stb.) kötelékébe tartozó alkalmazottak, végül a különböző betegségi biztosítási intézetek alkalmazottainak baleseti biztosítása.

e) *Vasutasok, hajósok baleseti biztosítása.*

Az 1927 :XXI. törvény 58. §-a kimondja, hogy a közforgalmu vasuti vállalatoknál, a közforgalmu hajózási, kotró-, rév-, komp- és tutajozó vállalatoknál, ezek üzemeiben, gyáraiban, műhelyeiben, építkezéseinél és fenntartási munkálatainál foglalkozó biztosításra kötelezettek biztosítása szünetel mindaddig, amíg a rájuk vonatkozó szolgálati, illetőleg nyugdíjszabályzat szerint munkaadójuk üzemi baleset vagy foglalkozási betegség alapján nekik, illetőleg családtagjaiknak ugyanazt az ellátást köteles szolgáltatni, amely baleset esetére nekik, illetőleg családtagjaiknak az 1927 :XXI. törvény alapján járna. Ezek a munkaadók kötelesek voltak szolgálati illetőleg nyugdíjszabályzataikat az Országos Társadalombiztosító Intézetnek bemutatni, mely határozott abban a kérdésben, hogy a szabályzatnak baleseti biztosítási kötelezettséget felfüggesztő hatálya van-e.

Az említett rendelkezés alapján a baleseti biztosítási kötelezettség szünetel az alábbi közforgalmu, vasuti, hajózási stb. vállalatoknál:

Magyar Államvasutak és összes üzemei 1924 jan. 1. óta,

Győr-Sopron-Ebenfurti Vasut összes üzemei 1925 jan. 1. óta,

Első Dunagőzhajózási Társaság összes üzemei 1923 jan. 1. óta,

M. kir. Folyam- és Tengerhajózási r. t. összes üzemei 1923 jan. 1. óta,

Budapesti Helyiérdekű Vasutak r. t. összes üzemei 1925 jan. 1. óta,

Alföldi Első Gazdasági Vasut r. t. 1930 jan. 1. óta,

Mátra-Körösvidéki Egyesült Helyiérdekű Vasutak és vele együtt igazgatott vasutrészvénytársaságok 1930 jan. 1. óta,

Nyiregyházvidéki Kisvasutak r. t. összes üzemei 1932 jan. 1. óta.

A többi közforgalmu vasutak és hajózási stb. társaságok

alkalmazottaikat kötelesek az Országos Társadalombiztosító Intézetnél bejelenteni. Ezek adatai bent foglaltatnak az ipari munkavállalók baleseti biztosítására vonatkozó kimutatásban.

f) *Mezőgazdasági munkavállalók baleseti biztosítása.*

A mezőgazdaság körében alkalmazott munkavállalók baleseti biztosítását Magyarországon az 1900:XVI. törvény vezette be, mely kimondta, hogy minden munkaadó köteles minden egyes szolgálatában álló gazdasági cseléd után évenként 120 fillér biztosítási díjat fizetni. Jelenleg minden egyes gazdasági cseléd után évi 1.44 pengőt kell fizetni biztosítási díj fejében. Az 1902:XIV. és később az 1912:VIII. törvények kiterjesztették a biztosítási kötelezettséget a gazdasági gépmunkásokra is. Minden gazdasági gép tulajdonosa ugynevezett gépátalányt tartozik fizetni. A géptulajdonos kötvényt kap, melynek alapján a baleseti biztosítás kiterjed minden egyes, a gép mellett dolgozó munkásra. A gazdasági cselédek és gépmunkások biztosítását 1901 óta az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédpénztár látta el, mely 1913 óta *Országos Gazdasági Munkáspénztár* elnevezés alatt működik.

Ugyancsak az Országos Gazdasági Munkáspénztáron belül kerülnek baleseti biztosítási védelem alá a vizitársulatoknál és a földmivelésügyi tárca keretében végzett erdei és egyéb hasonló munkálatoknál alkalmazott munkások. Ezek biztosítását az 1912:VIII. törvény 13. §-a mondta ki. Ez a biztosítás is átalánybiztosítás alapján történik. 1929-ben 217 biztosítási kötvény alapján 21.222 egyénre terjedt ki a biztosítás, 1932-ben pedig 220 kötvény alapján mindössze 14.713 biztosítottra.

A mezőgazdasági munkások balesetbiztosítási terhe messze alatta marad az ipari munkások baleseti biztosítási terhének. Amint láttuk, egy gazdasági cseléd baleseti biztosítási terhe évi 1.44 pengő, a gazdasági gépmunkások és a vizi társulatoknál stb. alkalmazott munkások évi terhe átlagban 1.60 pengő körül mozog. Minthogy alacsony a megterhelés, maguk a szolgáltatások sem lehetnek oly bőkezűen megállapítva, mint ahogy az az ipari munkásoknál történt. Az Országos Gazdasági Munkáspénztár által nyújtott szolgáltatások jelenleg a következők: A gazdasági gépmunkásnak, ha a baleset egy hétnél tovább tartó munkaképtelenséget okozott, táppénz jár, mely legfeljebb 10 hétig napi 1.20 pengőt tesz ki. Gazdasági cselédek táppénz helyett és fejében munkaképtelenségük tartamára, de legfeljebb negyedévig megkapják minden járandóságukat. A biztosítottaknak gyógykezelés jár és pedig gyógyulásukig. A községi és körorvosok tartoznak a gyógykezelést ellátni. Ha kórházi ápolásra van szükség, az Országos Gazdasági Munkáspénztár a közkórházi költségeket megtéríti. Gyógyászati segédeszközöket természetben ad az intéz-

mény. A megrokkant biztosítottak járadékra is van igénye. A teljes rokkantjáradék évi 288 pengő, a legkisebb részjáradék (legalább 25%-os keresőképeségcsökkenés esetén) évi 72 pengő. A baleset következtében elhalt biztosított özvegye 320—960 pengőig terjedhető egyszeri haláleseti segélyt kap. A segély aszerint váltakozik, hogy mennyi a 14 éven aluli árvák száma. Temetési segély csak haláleseti segély nélkül jár, összege legfeljebb 120 pengő erejéig a temetési költségek összege.

Az Országos Gazdasági Munkáspénztár bevételei 1932. évben összesen 947.915 P-t tettek ki, mely összegben szerepel a gazdasági cselédek és idénymunkások után befolyt 383.472 P, a gazdasági gépmunkások után befizetett 519.114 P, és a vizitársulatok munkavállalói után fizetett átalánydíj fejében 23.541 pengő. A biztosított gazdasági cselédek száma 1932-ben 283.065, a biztosított gépmunkások száma 335.920, a vizitársulatok stb. által foglalkoztatott munkavállalók száma pedig 14.713 volt.

Az Országos Gazdasági Munkáspénztár 1932-ben az alábbi segélyeket fizette ki: 2716 esetben táppénz címén kifizetett 82.477 P-t, 1753 biztosítottak rokkantjáradék címén 43.129 P-t, 152 esetben baleset miatti haláleseti segély címén 43.129 P-t, 10.620 esetben orvosi- és gyógyszerköltség címén 234.148 pengőt. A pénztár díjtartaléka 1932 december 31-én 5,388.815 pengő értéket képviselt, melynek legnagyobb része ingatlanokban volt elhelyezve (4,164.952 P).

*

A fentiek alapján megállapíthatjuk azt, hogy 1932-ben az ipari és háztartási munkavállalókkal kapcsolatos baleseti biztosítási teher összesen 9,145.154 P-t, a bányászokra eső baleseti biztosítási teher 1,441.793 P-t, a mezőgazdasági munkavállalók után fizetett baleseti biztosítási járulékok összege pedig 947.915 P-t tettek ki. Eszerint az ország baleseti biztosítási terhe 1932-ben 11,346.241 pengőre rugott.

Minthogy a betegségi biztosítást tárgyaló I. részben a *betegségi biztosítással kapcsolatos 1932. évi terhet:*

64,173.309 pengőben,

a II. részben az *öregségi biztosítással és nyugellátással kapcsolatos terhet*

304,571.909 pengőben,

a III. részben a *baleseti biztosítással kapcsolatban felmerült terheket*

11,534.462 pengőben

állapítottuk meg, *Magyarország betegségi, öregségi, nyugdíj és baleseti biztosítási szociális terheinek végösszegét az 1932. évre vonatkoztatva 380,280.080 pengőre (kerekén 380 millió P-re) becsülhetjük.*

Bikkal Dénes.

Köziemények.

Az amerikai áralakulás az aranyalap elhagyása óta.

A február 1-i aranystandard-törvény lezárta az amerikai pénzügyi kísérlet legbizonytalanabb szakaszát. Miután a dollárnak az aranyalapról való letérését az 1933 április 19-i aranykiviteli tilalomtól számítják, nyilvánvaló, hogy a következő kilenc kísérleti hónap alatt Rooseveltnem használta fel a május 12-i farm-törvényben ráruházott kivételes jogokat. E törvény harmadik része ugyanis feljogosította volna az elnököt, hogy a dollár értékét 50 százalékkal csökkentse és szükség esetén a jegyforgalmat 3 milliárd fedezetlen dollárral fokozza. Az új törvény az arany árát finom unciánként 35 dollárban állapítja meg, ami a 20.67 dolláros eredeti árhoz képest 40.94 százalékos értékesökkenést jelent. A szabad arany piac ismét helyreáll, miután azonban a fedezeti aranykészlet a jegybank tulajdonából egyidejűleg az állam tulajdonába megy át, az új rendszert nem aranyfedezeti, hanem aranyrud-fedezeti rendszernek nevezik (Sprague.) A dollár jelenlegi értéke csak feltételesen van lerögzítve, mert az elnöknek tovább is jogában áll, hogy a májusi felhatalmazás alapján a dollárnak aranyhoz viszonyított értékét az 50 százalékos leértékelés legalsó határáig megváltoztassa. Végeredményben ezen túl törvényes dollár alatt nem meghatározott finomságú érmét vagy *nemesfém-sulyt*, hanem mozgékony *nemesfém-értéket* kell érteni.

A közgazdasági irodalom egy része az amerikai kísérletet a leromlott pénzü orszárok külkereskedelmi versenyével indokolta meg. Az Unió fizetési mérlege ugyan kedvező maradt, mondták, de a világpiacon pusztító valutadumping mégis lekényszerítette az országot az aranyalapról. E föltevés egyoldalú kiviteli szempontja nem áll helyt, aminthogy általában elhibázott az amerikai nacionalista gazdasági forradalmat kizárólag a nemzetközi fizetések szemszögéből megítélni. A dollár értékrontása nem a kivitel leromlott esélyeivel, hanem a demokrata párt politikai helyzetével függ össze. E párt több évtizedes kisebbségi szerepe után a középnyugati gazdáknak köszönhette megsemmisítő győzelmét. Rooseveltnem sikere éppen azon múlt, hogy a demokratikus párt földrajzilag váratlanul kiterjeszkedett és megszerezte a republikánus-párti buza- és kukoricaöv szavazatait. A farmerek sorsdöntő közbelépése azután számarányukon felül befolyásolta az új gazdaságpolitikát, melynek tengelyébe a leromlott mezőgazdasági vásárlóerőnek „az ipari árakban kifejezett 1909—1914-es színvonalra való emelése”, vagyis: az agrárrolló összezsugorítása került.¹ „Noha nincs olyan gazdasági

¹ Das neue Wirtschaftsrecht der Vereinigten Staaten. (Internationales Arbeitsamt, Genf.) 27/28. I. V. ö. Young R. A. kitűnő tanulmányát: Or, mouvement des capitaux et dollar. Revue Ec. Int. 1934 jan.

erő, mely a mezőgazdasági és ipari árviszonynak állandósítására törekedne“, írja Leontieff, a Harvard University tanára. „ellenben minden gazdasági erő arra törekszik, hogy a mezőgazdasági és ipari tőke, illetve munka hozadéképessége egyensúlyba kerüljön“,² a New-Deal gazdaságpolitikája mégis arra irányult, hogy a nemzeti jövedelemnek nagyobb hányadát irányítsa a mezőgazdasági termények felé és így — mint ahogy ezt a májusi Farm Relief Bill bevezetése ki is mondja, — az ipari és mezőgazdasági árparitást helyreállítsa. E célra szolgált: a) a világpiacra kerülő amerikai termények áremelése a dollár nemzetközi értékének lerontása útján, valamint b) a május 12-i törvényben szervezett mezőgazdasági hivatal (A. A. A.) három irányú tevékenysége:

1. a jelzálog-adósságok rendezése;
2. a vetésterület korlátozása, valamint

3. a buza, tengeri, sertés, gyapot, rizs, dohány, tej és tejtermék árának állami kiegészítése. Az ársegélyt ezen áruk forgalmi adójából s a versenyző áruk (pl. műselyem) után kivetett „kompenzáló“ adókból fedezik. A mezőgazdaság állami irányítása tehát a fogyasztói vásárlóerő mesterséges átcsoportosítására törekszik. Részben úgy, hogy a fogyasztásra kivetett új adókat nagyszabású mezőgazdasági ártámogatással állítja szembe, másrészt úgy, hogy területi numerus clausus-szal az agrárárakat felemeli. Ehhez a kétoldalu rendszerhez bizonyos esetekben ármaximálás járul.³

A roosevelti politika agrár színezetét az amerikai gazdák rendkívüli eladósodása is megmagyarázza. Amerika csak azért vállalta külföldi hiteleinek milliárdos árfolyamvesztését, mert másképp aligha kerülhette volna el a belföldi adósforradalmat. A farmerek ragaszkodtak hozzá, hogy a *visszafizetett* dollárnak ne legyen nagyobb vásárlóereje, mint a *kölcsönvett* dollárnak és emiatt hol leértékelést, hol pénzsziparitást sürgettek, miután a *devalválás* és *infláció* összeolvadt a képzeletükben. Eladósodásuk még a háborus konjunkturára nyulik vissza, de az adósság törzsétől a huszas években sem szabadultak meg. 1929-től 1932-ig a jelzálogkölesön 9.2 milliárdról mindössze 8.5 milliárdra csökkent, a mezőgazdaság nyershozama viszont 11.9 milliárdról 5.1 milliárdra esett vissza. A holdankénti adóteher ugyanezen időben csak 22%-al csökkent, ami a mezőgazdaság 1932 évi jövedelmére átszámítva majdnem 100%-os emelkedésnek felelt meg, hasonlóképpen az évi kamattehernek 555 millióról 510 millióra való 8%-os súlyedése hasonló számítással 113%-os emelkedést jelentett. A válság tehát alaposan megváltoztatta a nemzeti jövedelem megoszlását s a gazdák éppen azért szavaztak Rooseveltre, mert tudták róla, hogy a „kölcsönvett“ és „visszafizetett“ dollárértéket minden elképzelhető eszközzel egyensúlyba akarja hozni.⁴

*

² The Economics of the Recovery Programm, New-York, 1934. 159. l.

³ Az A. A. A. gyakorlati intézkedéseit (a területcsökkentést, prémizálást stb.) legjobban összefoglalták az Industrie und Handel (új nevén: Eildienst) 1933 szept. 21-iki, okt. 27-iki, 1934 jan. 9-iki és febr. 6-iki számai.

⁴ Az amerikai mezőgazdaság általános nagy problémáiról szól Wallace Henry földművelésügyi miniszter röpirata: America must choose, New-York, 1934. 4—7 l.

Alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a pénzügyi kísérlet és a mezőgazdasági irányítás miképp hatott vissza azokra az árukra, amelyeket úgy válogattunk össze, hogy világpiaci és belföldi, tulnyomóan kiviteli és tulnyomóan behozatali cikkek egyaránt előforduljanak köztük. Táblázatainkban úgy a papírdollárban kifejezett áraknak, mint ezek aranydollárra átszámított egyenértékének csupán százalékos változásait közöljük hétről-hétre, 100-nak véve az aranykiviteli tilalom előtti utolsó jegyzést. Tájékoztatóul közöljük az első — 1933. április 13-iki — jegyzéseket, valamint az új aranyparitás életbelépése napján, 1934 február 1-én jegyzett árakat (papírdollárban), továbbá — a IV. táblázat végén — a papírdollár párisi és londoni árfolyamát az eredeti aranyparitás százalékában.

I. Az amerikai nyersanyagárak alakulása.
Árjegyzések 1933 április 13-án és 1934 február 1-én.

Áru	A j e g y z é s e k		Árjegyzés	
	helye	közelebbi körülírása	1933 IV/13.	1934 II/1.
Buza	Chicago	legköz. határidő; cent per bushel .	60.31	91.81
Tengeri	„	„jónőségű” vágóbika „1300”-1500	32.37	52.37
Élő szarvas-	„	font súlyu, dollár per 100 font . .	4.90	4.70
marha	„	fiatal nehéz, 290-350 font súlyu,		
Élő sertés	„	dollár per 100 font	3.60	3.48
Szalonna	„	erészen, cent per font (dry bellies) .	5.20	7.05
Nyers gyapju	Boston	hazai osztályozott fésűs, mosott (graded territory, strictly com- bing, scoured basis) cent per font	45.50	87.50
Nyers pamut	Newyork	american middling, loco cent per font	6.85	11.75
Nyers selyem	„	fehér, 13/14 deniers, dollár per 5 bál à 133 font	119.00	148.25
Nyers gummi	„	first latex crepe, cent per font . .	4.34	11.31
Nyers bőr	Chicago	nehéz ökörből (packer heavy oxen) cent per font	6.00	10.00
Réz	Newyork	electrolyt, cent per font	5.37	8.00
Ón	„	cent per font	25.87	51.00
Cukor	„	centrifuzált nyers (96%-os) cent per font	1.14	1.51
Kávé	„	Río 7. loco cent per font	7.50	9.50

Az aranyalap feladása után a spekuláció a pénzszaporítás biztos hitelmében tüstént a dollárnak sterlingben számított új árfolyama fölé hajtotta a nyersanyagárakat. Tudvalevőleg a font leejtése után a belföldi árak jelentéktelenül emelkedtek, az Amerikából származó áruk árai pedig kéthónapos feltörés után alkalmazkodtak a font megcsappant külföldi vásárlóerejéhez. De Angliát valóban rossz fizetési mérlege kényszerítette le az aranyalapról, pénzszaporításra senki se gondolt, sőt az angolok nem is voltak hajlandók több pénzegységet adni a külföldi árukért, mint megelőzőleg. Ezzel szemben a gazdasági világ az április 19-i amerikai eseményt egy nagyszabású infláció kezdetének tekintette, aminthogy a rejtett aranykészlet egy részének visszatérése az árupiacra minden bankjegyszaporítást megelőzve csakugyan némi vásárlóerő-szaporulatot és tulfizetési készséget testesített meg. A dollár áprilistől júniusig Párisban kereken 15%-ot, a font ugyanott 2%-ot esett, ezzel szemben a gyapot, szalonna, ezüst, réz, ón és gumi árának mérlegelet-

len indexe ezen idő alatt *Angliában 30%-al, Amerikában 60%-al emelkedett*: az amerikai árák tehát a dollár értékcsökkenésének be-
számítása esetén is túllépték a világszerte konjunkturajavulást.⁵ A ju-
nius 12-én megnyitott világgazdasági értekezlet stabilizációs hírei az
áremelkedést ellanyhitották, de amikor Rooseveltt a hevenyében meg-
alakult európai aranyblokk tervét nyíltan visszavetette, a kon-
junktura új erőre kapott. Julius közepén a chicagói buzajegyzés
annyira túlhaladta az argentinai árpáratást, hogy az amerikai ki-
kötőkben a 42 centes vámvédelem már érvényesülhetett.

Rooseveltt ugyan elvetette a világgazdasági értekezlet pénz-
rögzítő terveit, de nem hódolt be a gazda-választók inflációs lár-

II. Az amerikai nyersanyagárak alakulása.

Jegyzés időpontja	Buza		Tengeri		Szarvasmarha		Sertés		Szalonna	
	ár papír- dollárban	arany- dollárba átszámítva	ár papír- dollárban	arany- dollárba átszámítva	ár papír- dollárban	arany- dollárba átszámítva	ár papír- dollárban	arany- dollárba átszámítva	ár papír- dollárban	arany- dollárba átszámítva
Indexszámokban, az 1933 április 13-iki ár 100										
1933.										
IV. 13	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
20	111.3	99.0	108.5	96.6	97.6	86.8	100.0	88.9	107.7	95.9
27	111.2	102.3	106.2	91.6	104.9	96.0	106.1	97.1	119.8	109.6
V. 4	120.2	102.6	119.0	101.5	109.2	93.1	107.7	91.9	124.0	105.8
12	122.7	105.0	137.5	117.7	113.3	96.6	121.9	104.0	129.8	111.3
18	116.9	102.2	136.7	119.6	126.1	110.2	141.1	123.3	134.6	117.7
26	117.5	102.8	134.3	116.9	126.1	109.6	132.7	115.3	137.5	119.6
VI. 1	122.2	104.0	140.2	119.3	126.3	107.5	135.6	115.4	140.4	119.6
8	121.8	100.8	135.1	112.2	122.5	101.4	127.8	105.8	137.5	114.0
15	123.6	103.4	139.0	116.3	120.0	103.0	126.3	105.6	134.6	112.6
22	129.6	106.3	147.1	120.6	118.8	96.0	123.6	99.9	134.6	110.5
29	149.5	115.7	156.8	121.3	120.0	92.8	122.8	94.9	139.6	108.0
VII. 6	162.5	121.6	190.8	142.7	119.0	89.0	125.0	93.5	143.3	107.2
13	174.3	122.5	195.4	137.3	125.5	88.2	126.7	89.0	156.2	109.7
20	149.2	105.6	169.9	120.3	130.6	92.5	128.9	91.3	153.8	109.0
27	172.4	127.3	176.1	130.0	127.6	94.2	124.4	91.8	139.4	102.8
VIII. 3	167.2	122.4	173.8	127.2	128.2	93.8	121.4	88.9	132.7	97.3
10	168.4	137.2	176.1	131.8	126.1	94.3	113.3	84.7	129.2	96.9
17	150.6	114.6	152.5	116.1	128.6	97.9	104.2	79.3	116.2	88.5
24	142.3	103.9	152.1	111.0	125.5	91.6	100.0	73.0	119.2	87.2
31	142.7	101.1	150.9	107.0	123.1	87.3	95.0	67.4	109.6	77.6
IX. 7	137.8	96.6	144.0	100.9	125.3	88.0	100.0	70.2	109.6	76.8
14	146.2	102.0	148.8	103.5	124.9	87.1	106.9	74.5	112.5	78.6
21	144.7	95.4	142.9	94.2	124.9	82.3	123.6	81.5	115.4	76.1
28	141.1	98.1	154.5	104.0	121.4	81.7	115.3	77.6	101.9	68.7
X. 5	147.7	97.9	139.8	92.7	116.3	76.1	124.4	81.4	124.0	69.5
12	130.8	87.5	122.8	82.2	116.3	78.4	133.3	89.8	113.5	75.9
19	131.4	89.8	126.7	86.6	110.2	74.2	113.0	76.0	86.6	59.1
26	142.3	95.9	146.7	98.8	102.5	68.4	114.2	76.2	96.2	64.8
XI. 2	141.7	92.7	131.7	86.1	99.0	64.7	110.0	71.9	94.2	61.7
9	152.2	97.3	157.2	100.5	97.6	62.4	115.5	73.8	98.5	62.8
16	151.0	90.1	150.2	89.6	93.5	55.7	117.5	70.0	101.9	60.9
23	139.4	86.1	134.8	83.2	91.4	56.5	127.8	79.0	84.6	52.3
30	138.6	90.0	136.3	88.4	90.6	58.7	93.9	60.8	89.4	58.0
XII. 7	140.1	89.5	146.7	93.8	91.8	58.7	90.8	58.0	80.8	51.6
14	135.7	88.4	139.0	90.5	88.8	57.8	87.2	56.8	86.6	56.4
21	131.4	84.2	128.6	82.4	92.9	59.5	86.7	55.6	86.6	55.5
28	138.5	90.3	141.3	92.2	98.8	64.4	87.0	56.7	98.1	64.0
1934.										
I. 4	140.4	91.0	160.6	104.1	97.6	63.2	91.3	59.2	98.5	63.8
11	151.7	91.5	161.8	104.5	94.9	61.3	88.9	57.4	—	—
18	148.5	94.0	161.4	102.2	89.8	56.8	89.2	56.5	123.1	78.0
25	147.5	93.6	160.2	101.7	93.5	59.4	91.3	58.0	124.0	78.8
II. 1	152.2	94.3	161.8	100.3	95.9	59.5	96.7	60.0	135.6	84.0

⁵ Federal Reserve Bulletin, 1933. június 333. l.

májának sem. Amikor a spekuláció ráeszmélt, hogy a milliárdos bankönyomás elmarad, egyik napról a másikra cserbenhagyta a piacot. A fordulat olyan éles volt, hogy a kormány a chicagói gabonatőzsdét két napra bezárta, majd augusztus 1-én a következő két heti érvényes buzakötéseket a július 31-i árhoz kötötte. Amerika pénzügyi kísérlete tehát július 17-én eljutott az első próbához.

Árucsoportonként tekintve április 20 és július 17 közt a nemzetközi piacon jegyzett nyersanyagok árai jobban emelkedtek, mint a jellegzetesen hazai termékeké (szarvasmarha, vaj); a behozatali áruk jobban drágultak, mint a kiviteliek és az előbbieket túllépték a sterlinghez mért dollárromlást. Az angol Economist szerint a mezőgazdasági termények (hazaiak és behozataliak együtt) 62.7%-al, a fémek 51.8%-al és a legfontosabb tisztán behozatali áruk 73.7%-al emelkedtek.⁶

Augusztus eisején Roosevelt abban a föltevésben, hogy a helyreállított mezőgazdasági vásárlóerő elbirja az ipar látszervezésével járó termelési költségtöbbletet, kiadta az ipari munkakódex-mintát. Miután a kódex megrövidített munkaidőt és minimális munkabéreket írt elő és az egyes iparágak államilag ellenőrzött kartellirozását is megengedte, megindult az ipari áremelkedés. Mint ahogy a dollár elejtésénél Roosevelt abból a hamis föltevésből indult ki, hogy a mezőgazdasági árindexet az ipari árindexhez *kell* emelni és ezt leginkább pénzügyi úton lehet elérni, úgy iparpolitikája arra a népszerű tudományos tévedésre hivatkozott, hogy a magas egyéni munkabér a vásárlóerő fokozódását jelenti. A kora őszi hónapok azonban nem hozták meg az árjavulást, a kódexek súlyos harcok árán tető alá kerültek, de a kétféle vásárlóerő jelzőszámai ismét eltávolodtak egymástól. Noha a buzatermés a nagy szárazság miatt emlékezetesen rossz volt, a buzaár mégsem javult, jeléül annak, hogy a megelőző árfelhajtásban a spekulációnak lényegesen nagyobb szerep jutott, mint a terméskilátásnak. Az agrárrolló októberben ismét annyira kinyílt, hogy a nagyipar átszervezésével járó munkászavargásokat újabb farmerforrongások tetézték. Október 16-án Észak-Dakota kormányzója letiltotta a buzakivitel az ország területéről és a hónap utolsó hetében a Mississippi-völgy egy része sztrájkba lépett. Ekkor Roosevelt újabb áremelő kísérletre szánta el magát. *Október 22-től az állami pénzügyi ujjáépítő intézet (Refico) köteles volt naponta megállapított áron aranyat vásárolni* — a vásárlás november 1-ig a hazai termelésre, azontul a külföldi piacokra terjedt ki. — *hogyan a dollár árfolyamát közvetlenül ellenőrizze.* Miután azonban a nemzetközi pénzfolyamnak a chicagói árutőzsdére való visszahatásában most már az elnök is kételkedett, egyidejűleg kiszélesítette az állami kéz terményvásárlásait is.

⁶ The Economist, 1933. aug. 26. 408. l.

III. Az amerikai nyersanyagárak alakulása.

Jegyzés időpontja	Nyers pamut		Nyers gyapjú		Nyers selyem		Nyers gummi		Nyers marhabőr	
	ár papír-dollárban	arany-dollárba átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárba átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárba átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárba átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárba átszámítva
Indexszámokban, az 1933 április 13-iki ár = 100										
1933.										
IV. 13	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
20	108.8	96.9	100.0	88.9	122.7	109.2	111.5	99.3	100.0	89.0
27	111.0	101.6	109.9	100.4	123.1	112.7	111.5	102.0	100.0	91.6
V. 4	121.2	103.4	126.4	107.8	131.1	111.9	121.7	104.0	137.5	117.4
12	130.7	112.0	130.8	111.6	131.9	112.6	132.5	113.5	158.3	143.3
18	125.6	109.9	137.4	120.3	123.1	107.6	131.6	115.2	166.7	145.9
26	131.4	114.3	140.7	122.2	129.4	112.5	133.9	116.0	175.0	156.8
VI. 1	135.0	115.1	146.2	124.4	136.1	115.9	158.3	134.7	191.7	163.2
8	133.0	110.0	148.3	122.9	163.9	135.7	158.3	131.2	200.0	165.8
15	130.6	109.3	152.7	127.8	168.1	140.6	146.8	122.8	208.3	174.3
22	136.5	112.0	152.7	123.0	185.7	150.0	161.3	132.4	208.3	171.0
29	148.2	114.6	152.7	118.2	179.4	139.4	159.7	126.3	208.3	161.2
VII. 6	153.3	114.8	159.3	119.1	188.2	140.9	184.3	138.0	208.3	156.0
13	166.4	117.0	168.1	118.2	188.7	132.6	215.9	151.7	216.7	152.3
20	154.0	109.0	170.3	120.5	176.0	124.6	207.4	146.9	233.3	165.3
27	159.1	117.6	172.5	124.7	162.2	119.7	204.6	151.0	233.3	172.3
VIII. 3	150.4	110.2	175.8	129.1	155.0	113.5	195.8	143.3	250.0	183.0
10	140.9	105.5	178.0	132.7	148.3	111.0	197.2	147.6	250.0	187.2
17	134.7	102.7	178.0	132.9	150.0	114.2	175.6	133.8	250.0	190.4
24	135.4	99.1	183.5	135.8	156.7	114.4	176.9	129.1	250.0	182.6
31	138.0	97.8	175.8	124.7	152.2	107.8	182.7	129.6	233.3	177.2
IX. 7	134.2	94.1	178.0	125.3	147.9	104.1	175.6	133.1	233.3	175.4
14	139.4	97.3	178.0	120.9	153.8	104.5	181.3	126.5	233.3	162.9
21	140.9	92.9	180.2	119.1	150.4	99.5	176.9	116.8	216.7	142.8
28	144.5	97.3	182.4	121.6	146.6	97.7	191.5	128.8	200.0	134.7
X. 5	141.6	94.0	183.5	120.9	134.5	88.6	200.0	132.6	200.0	132.7
12	136.5	91.4	183.5	121.1	130.7	86.2	192.9	129.1	175.0	117.4
19	136.5	93.4	183.5	121.8	121.0	80.4	179.9	123.1	166.7	114.0
26	143.1	96.5	183.5	123.6	127.7	86.0	194.3	130.8	150.0	101.0
XI. 2	142.3	93.3	183.5	121.8	127.7	84.7	197.3	129.1	166.7	109.1
9	142.3	91.0	183.5	123.8	123.7	83.4	226.0	144.7	166.7	106.6
16	151.8	90.5	183.5	126.2	127.7	87.8	234.6	140.1	175.0	104.4
23	146.0	90.3	183.5	128.0	108.8	76.0	227.4	140.6	175.0	108.3
30	148.9	96.6	183.5	118.9	111.8	78.7	234.6	152.2	175.0	113.5
XII. 7	148.2	94.7	183.5	117.3	114.1	79.0	228.8	146.4	175.0	112.0
14	148.2	96.6	183.5	119.5	113.4	79.0	234.6	152.9	175.0	114.0
20	145.0	93.2	183.5	117.6	109.4	76.0	234.6	150.4	175.0	101.5
28	151.1	98.7	190.1	119.6	112.2	78.2	240.3	156.9	158.3	97.8
1934.										
I. 4	155.5	100.9	190.1	118.9	113.7	78.7	237.6	154.1	150.0	102.7
11	162.0	104.2	190.1	118.5	114.5	82.5	238.9	154.0	158.3	101.8
18	168.0	106.4	190.1	116.2	112.6	74.7	249.1	157.8	158.3	100.4
25	167.2	106.2	190.1	116.5	117.7	78.2	259.2	164.8	166.7	105.9
II. 1	171.5	106.4	192.3	113.8	124.6	81.4	260.6	161.5	166.7	103.7

De a dollár nemzetközi értéke olyan önálló országban, mint Amerika, a behozatali árakon át alig befolyásolja az általános árszintet. Dacára annak, hogy a dollárt kb. 20 százalékkal szorították tényleges vásárlóereje alá, a mezőgazdasági árak novemberben sem javultak és amikor a kormány második pénzügyi kísérletét is hallgatólag feladta, (az aranyvásárlók még a tél elején ellanyhultak), az árak megállapodtak a mélyponton. *Abból a hat áruból, amelyek október 15 és december 1 között jobban drágultak, mint a mesterségesen drágított arany: négy importáru volt, a tojástartó időszak befolyás, a tengerit viszont az állami vásárlások hajtották fel.*⁷ A buza, gyapot és vaj ára az állami beavatkozás dacára ke-

⁷ The Economist, 1933. dec. 16. 1173. l. Az októberi második valutáris kísérlet bírálatát l. E. W. Kemmerer: „Kemmerer on Money“ c. dolgozatában.

vésbé emelkedett, mint az aranyé. Végeredményben azért, hogy a kormány nem oszlatta el az állandó inflációs pszichózist, pénzsaporításra azonban nem volt hajlandó: kiaknázatlanul hagyta az infláció átmeneti politikai előnyeit, de ugyanakkor megfosztotta az amerikai gazdaságot a szilárd pénz áldásaitól. (A negyedik Liberty kölcsön konverziós kudarca!) A mezőgazdaság nevében öt buza-termelő ország kormányzója novemberben azonnali inflációt, ár rögzítést és a termelés engedélyhez kötését kívánta. Rooseveltnél az infláció elől ismét kitért, ehelyett azonban mindjobban kiszélesítette az állami vásárlásokat, amelyeket nyilván azzal a tudattal engedélyezett, hogy a kongresszus januári ülése elé terjesztendő pótköltségvetés deficitje ugyanis meghaladja a 7 milliárd dollárt.

IV. Az amerikai nyersanyagárak alakulása.

Jegyzés időpontja	Réz		Őn		Kávé		Cukor		A dollár árfolyama	
	ár papír-dollárban	arany-dollárra átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárra átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárra átszámítva	ár papír-dollárban	arany-dollárra átszámítva	Párisban (paritás: 1 \$ 25,52 frank)	Londonban (paritás: 1 \$ 1 sh 1/4 d)
Indexszámokban, az 1933 április 13-iki ár = 100										
										A paritás %-ában
IV. 13	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	98.9	142.4
20	118.6	105.5	114.0	101.5	104.9	84.9	110.5	98.2	88.0	125.1
27	120.9	110.6	114.4	104.7	103.3	94.5	114.9	104.4	90.5	130.2
V. 4	120.9	103.3	129.5	110.5	107.5	91.6	123.7	105.3	84.4	124.7
12	125.6	107.6	142.1	121.7	111.6	95.6	115.8	99.1	84.4	122.8
18	130.2	113.8	141.9	124.1	110.0	96.2	116.7	101.8	85.6	124.5
26	134.9	117.2	141.7	123.2	110.0	95.7	127.2	110.6	86.5	124.5
VI. 1	151.2	128.7	157.5	134.1	110.0	93.7	129.0	109.7	84.2	121.8
8	148.8	123.2	174.0	144.0	103.3	85.6	131.6	108.9	81.9	118.6
15	148.8	124.5	168.1	140.5	100.0	83.6	115.8	96.5	82.7	119.3
22	148.8	122.0	176.4	144.6	100.0	82.0	122.0	100.0	79.9	116.7
29	148.8	115.1	174.9	135.3	96.7	74.8	125.4	96.5	76.5	110.7
VII. 6	158.1	118.3	177.3	132.7	96.7	72.2	130.7	97.4	74.0	108.1
13	167.4	117.8	180.3	126.7	103.3	72.6	137.7	96.5	69.5	110.1
20	167.4	118.5	178.8	126.5	110.0	77.8	124.6	87.6	70.0	103.3
27	167.4	123.6	175.9	129.8	103.3	76.3	148.3	108.9	73.0	106.7
VIII. 3	167.4	122.7	176.3	127.6	100.0	73.2	121.0	88.5	72.4	106.8
10	167.4	125.3	175.3	129.7	100.0	74.8	126.3	94.7	74.0	108.3
17	167.4	127.5	172.4	129.8	100.0	76.1	117.5	88.5	75.3	111.1
24	167.4	122.3	172.5	125.9	100.0	72.9	122.8	88.6	72.2	109.6
31	167.4	118.7	178.3	125.0	100.0	70.9	127.2	90.3	70.1	107.3
IX. 7	167.4	117.6	176.0	121.9	100.0	70.1	133.3	92.9	69.4	107.1
14	167.4	116.8	178.8	137.7	100.0	67.6	131.6	91.2	69.0	105.6
21	167.4	110.4	184.6	131.7	100.0	65.9	137.7	90.3	65.2	102.3
28	167.4	112.4	183.1	133.3	100.0	67.6	124.6	83.2	66.6	103.3
X. 5	167.4	111.0	189.4	131.7	96.7	64.2	121.1	79.7	64.7	102.2
12	148.8	99.7	182.6	132.3	96.7	64.7	103.5	69.0	66.7	104.5
19	139.5	95.4	178.6	132.1	93.3	63.8	94.7	67.6	67.6	105.7
26	153.9	100.3	188.0	136.6	93.3	62.8	109.6	73.5	66.0	101.7
XI. 2	148.8	97.4	192.3	135.8	93.3	60.0	116.7	76.1	64.7	101.0
9	148.8	95.2	207.7	142.8	94.9	60.7	114.0	72.6	63.2	97.2
16	151.2	90.0	214.5	138.0	99.1	59.0	104.4	61.9	59.0	89.4
23	153.9	94.8	208.7	139.0	98.3	60.7	95.6	59.3	61.1	90.5
30	148.8	96.5	206.8	144.1	98.3	63.6	104.0	67.3	64.1	94.1
XII. 7	148.8	95.2	203.0	143.6	104.9	67.0	102.6	65.5	63.2	94.3
14	148.8	96.9	204.9	143.4	107.5	69.9	100.0	64.6	64.4	96.1
20	155.8	99.9	203.4	140.4	110.0	70.5	98.2	62.9	63.4	94.9
28	153.9	100.0	203.3	142.6	111.7	72.8	101.8	66.4	64.5	95.6
I. 4	153.9	99.5	203.7	142.1	113.5	73.4	110.5	71.7	64.1	95.7
11	148.8	96.4	202.3	140.7	120.0	77.7	101.7	65.5	63.3	95.8
18	153.9	97.1	198.6	135.7	128.3	81.1	112.3	70.8	62.6	97.6
25	153.9	97.4	197.1	135.2	125.0	79.2	127.2	80.5	62.8	97.8
II. 1	148.8	92.2	197.1	132.2	126.7	78.4	132.5	81.4	61.3	97.0

A decemberi szélsőben, amely a monetáris kísérlettől átvezetett a „költségvetési“ kísérlethez, az agrárrolló nyílása ismét megközelítette a tavaszi szélességet.

A mezőgazdaság vásárlóerejének alakulása.

	Mezőgazdasági árindex 1909. VIII.— 1914. VII.—100	Agazdák által vásárolt áruk árindexe 1910—1914 =100	A mező- gazdaság vásárló-ereje
Január	51	102	50
Február	49	101	49
Március	50	100	50
Április	53	101	52
Május	62	102	61
Junius	64	103	62
Julius	76	107	71
Augusztus	72	112	64
Szeptember	70	116	60
Október	70	116	60
November	71	117	61
December	68	118	58

A mezőgazdaság vásárlóereje tehát 18%-al multa felül a februári mélypontot, holott a törvényben sürgetett „békebeli paritásra“ 104%-os javulás emelte volna fel. A pénzügyi kísérlet végeredményében csak az eladósodott gazdákon segített, de rajtuk is csupán eladósodásuk erejéig.

Ha Amerika kivételével az egész világ aranyalapon maradt volna, az elszigetelt kísérlet nem befolyásolta volna az arany vá-

Az amerikai és külföldi nagykereskedelmi árak alakulása.⁸

1913 = 100

	1931 december	1932 december	1933 december
<i>U.S.A.</i>			
Papirdollár	97.7	85.7	101.6
Aranydollár	97.6	85.7	64.7
<i>Anglia</i>	105.9	101.0	102.8
<i>Franciaország</i>	442	413	409
<i>Németország</i>	103.7	92.4	96.1
<i>Olaszország</i>	325.5	298.9	276.0
<i>U.S.A. csoportindex:</i>			
Mezőgazdaság ...	83.7	65.5	84.2
Élelmezési és él- vezeti cikkek ...	103.3	93.7	100.4
Szövetanyagok és árúk	81.3	68.1	117.6
Tüzelőanyagok ..	126.9	125.4	143.1
Fémek	98.7	94.8	105.4
Építőanyagok ...	110.1	106.3	111.9
Vegyipari cikkek	96.8	95.5	98.5
Egyéb	87.3	72.8	84.5
Papirdollár	100.0	100.0	63.7

⁸ The Annalist, 1934. jan. 19. 91. l.

sárlóerejének alakulását a világpiacon, ugyannyira, hogy az amerikai pénzkisérlet csakugyan fölhajtotta volna a belső árakat. *Miután azonban az árak nehézkedési központja két éve a papírvalutájú országokban van, az arany árfolyomának mesterséges fölemelése csak a megmaradt aranyvaluták túl magas átváltását idézte elő s ezáltal az aranyfedezeti országokban újabb deflációt okozott.* Az év második felében ki is derült, hogy a kísérlet általános áremelés helyett ezekben az országokban újabb ársülyedéshez vezetett. Ugyanez történt a font elejtésénél is, de míg az angol aranystandard feladásánál áremelő kísérletre nem gondoltak s ez a sülyedő világpiaci árakban hamar kifejezésre jutott, addig az amerikai spekulációs láz a dollár leejtése után a tényleges helyzetet hónapokig eltakarta.

*

Összefoglalva: az amerikai áralakulásban négy szakasz állapítható meg. Az év első három hónapjában folytatódott az árlemorzsolódás. (Első szakasz.) Áprilistől július közepéig a mezőgazdasági és nyersanyagárak erősen emelkedtek, de amikor a spekuláció rájött, hogy az elnök nem inflatál, az árak letörtek. (Második szakasz.) A letöréssel szinte egyidejűleg megindult az ipari árak emelkedése. Az őszi hónapokban (harmadik szakasz) a rossz termés dacára az agrárrolló ismét kinyílt és amikor a kormány az erőltetett dollárrontással felhagyott, a terményárak a mélyponton megnyugodtak. (Negyedik szakasz.) *Juliusig a nemzetközi forgalomban szereplő áruk árai aranydollárban számítva is emelkedtek, egész évi átlagáruk azonban a megelőző évi szint alatt maradt. Aranyra átszámított egész évi átlagos emelkedés csak olyan behozatali árukban fordult elő, amelyeket a nyári ipari konjunktúra nyersanyagul felhasznált, azonkívül vagy termelésükben korlátozott készletek voltak vagy olyanok, amelyekben a raktárkészlet teljesen leapadt.* Látszólag a rossz termés és a vetésterület csökkentése javította a mezőgazdasági árakat, a valóságban azonban a közvetlen állami vásárlásoknak, valamint a buzára, gyapotra, tengerire stb. engedélyezett paritáson felüli áruhiteleknek áremelő hatása nagyobb volt.

Az áralakulással párhuzamosan az 1933 évi amerikai gazdaságtörténelem is négy szakaszra oszlik. Május végéig a gazdaságpolitika gazdaszinezetű, legkiemelkedőbb eseménye a május 12-iki farmtörvény. Julius közepéig hovatovább kibontakozik Amerika gazdasági nacionalizmusa: a világgazdasági értekezletet például nagyrészt Roosevelt magatartása hiúsítja meg, pénzügyi politikája pedig soha nem tapasztalt valutáris bizonytalanságot okoz az egész világon. A harmadik szakaszt az ipari munkanélküliség leküzdése jellemzi, legkimagaslóbb eseménye az ipari ujjaépítési törvény (Nira) és a szeptember 4-iki munkanap. Késő ősszel és télen megindul a kormány nagyszabású közmunka-, szükségmunka- és farmsegély programjának a végrehajtása, amelyet a január 4-én beterjesztett költségvetés tetőz be.

Az 1934 januári amerikai árszint a dollár eredeti értékének 59 százalékon való megrögzítését nem tette indokolttá.⁹ Legalább is

⁹ Keynes amerikai tanulmányutja után írt cikkében a leértékeléssel tökéletesen egyetért. (Notes on the New-Deal, Times, 1934 jun. 11.)

a font és a dollár nemzetközi vásárlóerejét egy magasabb dollár-árfolyam jobban kiegyensúlyozta volna s így már februárban előrelátható volt, hogy az amerikai árak esetleges 20 százaléknyi emelkedése (ennyire becsülik a vásárlóerő-paritás alapján mért aláértékelést), nem fogja a világpiaci árakat feljavítani, legfeljebb a dollár túlzott aláértékelésének az aranyvalutákra gyakorolt deflatáló nyomását enyhíti. A nagyszabású áremelkedés elmaradván, Franciaország, Belgium, Olaszország a tavasz végén kormányzati erőszakkal végrehajtott újabb deflációra kényszerültek.

Cs. Szabó László és Rácz Jenő.

Az árumintavásárok gazdaságfejlesztő szerepe.

A nemzetgazdaság egységes jellegének kidomborítását, valamint a gazdasági erők bemutatását a ma annyira elterjedt árumintavásárok előtt a kiállítások igyekeztek szolgálni. Céljuk általában demonstráció volt, s főképpen a figyelem felkeltésére törekedtek.

A múlt század végén erősen elterjedt kiállítási divat a XX. század első éveiben csökkenő irányzatot mutat s helyét a tervszerű piacmélyítésre szolgáló, tehát kimondottan gazdasági és nem demonstratív jellegű árumintavásárok foglalják el. A háború előtti egy-két Vásár mintájára, az 1920-as években a vásárok egész sora alakul, melyeknek azonban egy része rövidesen elhal, más része megmarad.

Önként vetődik fel a kérdés, hogyan szaporodhattak el a vásárok, illetőleg a rossz konjunktúrában hogyan tartják fenn magukat? Elszaporodásuk okát abban az igyekezetben találjuk, hogy az új határok következtében a gazdasági élet szempontjából is új egységeket jelentő országok termelésüket a hazai és külföldi piacok felé lehetőleg minél jobban igyekeznek feltárni. Anyagi megalapozottságuk tekintetében viszont két csoportra oszthatjuk őket: szubvenciókból és önerejükkel működő vásárookra.

A Vásárok sokirányú hasznát hajtó szerepe nem szorul külön bizonyításra, mindenesetre igazolásukra szolgál az a körülmény, hogy az európai államok és városok által rendezett vásárok ezt a közérdekű és közhasznú szerepet hatalmas erkölcsi, de főleg anyagi támogatások mellett végezhetik. Megrendezik őket évről-évre, mert némi eredményt még ott is várnak tőlük, ahol részben földrajzi fekvés, részben nemzetgazdasági viszonyok miatt nem indokolt a megtartásuk. A közületek által nyújtott anyagi segítség lehetővé teszi a kockázatos vállalkozást és bár sokszor nem váltják valóra a hozzájuk fűzött várankozásokat, mégis értékes és jószándéku kísérletek a gazdasági élet javítására. Ezek a vásárok erősen szubvencionált mivoltuknál fogva abban a kivételes helyzetben vannak, hogy büdgetjük egyensúlyát a közületek által nyújtott támogatás biztosítja és így részben, vagy egészben lemondhatnak a belépő-díjakból szedhető jövedelmekről, — sőt a Vásár látogatóit is úgy válogathatják meg, hogy azok főleg a különböző szakmai érdekeltségekből kerüljenek ki.

Érthető tehát, hogy a közületek által szükösen, vagy egyáltalán nem támogatott vásárok a kiállítók helydíjaiból és a látogatók által fizetett belépődíjakból kénytelenek fedezni összes kiadásukat,

ezek: az adminisztráció, közterhek, területbérlés, kiállítási épületek, szervezett nagyszabású propaganda. Ennek következtében más jellemük lesz és a komoly, nagybani üzletkötések lehetőségének biztosítása mellett tömegeket vonzó látványosságok létesítésére is kell törekedniök, hogy jövedelemforrásukat biztosíthassák. Ez a kettős feladat tökéletesen alig oldható meg egy vásár keretén belül, s elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy ezen a téren a Budapesti Nemzetközi Vásár igen szép eredményekre hivatkozhatik.

Az európai vásárok közül a londoni, birminghami, bécsi, prágai, pozsonyi, párisi, utrechti, posnani, lipcsei, milánói, zágrábi, ljubljanai, baseli stb. vásárok igen jelentős anyagi támogatással rendezik meg évenkénti nagyszabású propagandájukat. Kiállítási területen kívül a közülettől tekintélyes készpénzsegélyt, sőt hitelszerzésük megkönnyítése érdekében teljes tőke- valamint kamatbiztosítékot és mindennemű adófizetés alóli felmentést kapnak, hogy nemzeti érdekek szolgálatában állva minél eredményesebbek lehessenek. A felsorolt vásárok, három kivétellel (lipcsei, párisi és utrechti), a háboru után alakultak és gazdasági adottságuk mellett is csak a nagyösszegű szubvenciók biztos támasza mellett mutathatnak fel eredményeket. Ennek a helyzetnek előnye a gondtalanabb vásárrendezésen kívül a segítséget nyújtó közületek magasabb szempontjainak érvényesítésében rejlik, nem is említve azokat a lehetőségeket, melyek ezáltal igen könnyen valósíthatók meg, u. m. piacmélyítő propaganda, a komoly üzletfelekkel való érintkezés, vagyis az üzleti kapcsolatokat kezdeményező, kiépítő és biztosító szervezet, illetőleg adminisztráció fenntartása.

Mindezek a körülmények döntő módon befolyásolják a vásárok célkitűzéseit és kereteit úgy, hogy összehasonlítást közöttük csak akkor végezhetünk, ha tisztázzuk azt, hogy mibe kerül a közületeknek a vásár és mit kap ezért az illető közgazdaság. Kétségtelen, hogy az üzleti élet forgalmának a növelése már magában véve is nagy jelentőséget biztosít a vásároknak, akár nagybani, akár kiskereskedői viszonylatban érték el a forgalom fokozását, mely körülmény minden közgazdaságban igen nagy szerepet játszik s ezért hangsúlyozzuk azt, hogy nem közömbös, vajjon önerejéből adja ezt a Vásár a gazdasági életnek, vagy körforgalmi jellegéből kifolyólag csak a közületek támogatásával képes fenntartani magát.

Az *önerejéből működő Budapesti Nemzetközi Vásár* ezen a téren igen értékes és eredményekben gazdag, három évtizedes multra tekinthet vissza. Alapítása, 1906 óta Európa teljesen átalakult, de a vásár célja egy árnyalattal sem halványodott el és saját erejére támaszkodva igyekszik tőle telhetőleg előmozdítani a magyar gazdasági élet erőinek és fejlődésének biztosítását.

Az iparfejlesztést célzó Tavaszi Vásárok, a mindjobban izmosodó magyar ipar részvételével, árumintavásárokká alakulnak át. A háboru után az önálló vámterület és autonóm vámtarifa segítségével tüneményes fejlődési korszak következik iparunk történetében. A magyar ipar, melynek egyes ágait már a háboru előtt is világszerte ismerték, a védővámok nevelő hatására versenyképes produktumaival nemcsak importesőkkentés, hanem különösen a balkáni és keleti piacok felé exportnövelés tekintetében is jelentősen javította külkereskedelmi mérlegünket.

A Vásár szükségessé voltát a gazdasági élet hamar felismerte és

a jó kezekbe került intézmény ennek folytán igen szép és gyors fejlődést mutat.

A Pesti Vigadóban 88 *kiállítóval* megrendezett Márciusi Vásár később Tavaszi Vásár, majd Keleti Vásár, illetve Budapesti Árumintavásár és 1925 óta Budapesti Nemzetközi Vásár fejlődésének menetét helyszüke miatt nem követhetjük részletesen, tájékoztatóul csak egynéhány számadatot közlünk: 1906—1912-ig a Fővárosi Kereskedők Egyesülete rendezésében a kiállítók száma 88-ról 310-re nőtt. 1912-ben a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara vette át a Vásár gondozását*, melynek ügyeit az erre a célra létesített Vásárosztály intézi azóta. 1914-ig a kiállítók száma 400 körül járt. A háboru után, különösen 1925-től kezdve indul meg a nagy fejlődés és ekkor szervezik át az Árumintavásárt Nemzetközi Vásárrá és a kiállítók száma évről-évre rohamosan nő: 1925-ben 822, 1929-ben *pedig már 1347 kiállítóval* nyílik meg a Vásár, mely szám 1930-ban 1479-re, 1934-ben *pedig 1582-re* emelkedett.

A kiállítók által elfoglalt netto-terület 1925-ben 8.998 négyzetméter, 1929-ben 16.572, 1930-ban 18.600 és 1934-ben 19.103.5.

A Vásár évenkénti összes kiadása jóval meghaladja a 600.000 pengőt, mely összegből propaganda-célokra (bel- és külföldi) 250.000 pengőt költ, a Vásárterület bérletére, berendezésére, építkezésekre, és őrzésére fordított kiadások közel 200.000 pengőt tesznek ki. Az utóbbi összeg a Vásár állandó kiállítási területének nélkülözése miatt, a tíz napra felépített Vásár ideiglenes építkezésének költségeit tartalmazza, ugyanakkor, amikor az összes európai vásárok állandó kiállítási épületekkel rendelkeznek, amelyeknek sok esetben még a fenntartási költségeit sem nekik kell viselniök, hanem azokat helyettük a közület vállalja.

Az idén megtartott Budapesti Nemzetközi Vásár sem maradt el elődjeinek sikerétől, hanem bizonyos vonatkozásokban túl is szárnyalta azokat.

A Vásáron résztvevő kiállítók száma 1582 és az általuk elfoglalt nettóterület 19.103.5 négyzetméter volt. Mindkét adat fölülmulja az összes eddigi vásárok kiállítói és területi adatait. *A Vásárnak 595.614 látogatója volt*, kikből 70.000-nél több a fővárosba érkezettek száma és közülük közel 20.000 *vámkülföldről jött*.

Az idegenforgalom, melyet a Vásár vonzott a fővárosba, ez idén is megtöltötte az összes fővárosi szállodákat, penziókat, szanatóriumokat, sőt a magánlakások egy részét is és szakértői becslések szerint *legalább 4 millió pengővel növelte a főváros szakiparának bevételét*.

A Vásáron lekötött üzletek és üzletszerzések méreteiről csak hozzávetőleges képet nyújtanak az alábbi adatok: az exportüzletek egy része, mely árupengő ellenében volt lebonyolítható, 2,323.399 pengőnyi forgalmat ért el; ehhez hozzáadva az egyéb exportüzleteket, *a Vásár tartama alatt termelésünk cca 5 millió P értékben exportált 37 ország felé*.

A belföldi piacon elhelyezést nyert áruk mennyiségét kedvezően befolyásolta a MÁV 10%-os fuvardíj-kedvezménye, melynek eredményeként — a kiadott fuvarlevelek szerint — *2.867.54 waggon árut szállítottak az ország minden részébe, cca 2.2 millió pengő értékben*. A Vásár által ez évben először bevezetett u. n. szakmai napok

sikere különösen az építőipari anyagok eladását növelte nagy mértékben. *A belföldi piac által felvett árumennyiség értéke az előbbi 2.2 millió pengő hozzászámításával együtt meghaladja a 6 millió pengőt.*

Az idegenforgalmi és konkrét üzleti eredmények mellett nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, mely a munkaalkalmak teremtése kapcsán igen nagy jelentőséget ad a Vásárnak. Az a sok munkás kéz, mely a Vásár ideiglenes pavillonjainak felépítésénél dolgozott, s a kiállítók által erre a célra fordított összegek, valamint különböző ipari szakmák bekapcsolása a Vásárváros felépítésébe mind azt igazolják, hogy a Vásár a gazdasági életre nemcsak anyagi, hanem erkölcsi hatása révén is jelentékeny hatást gyakorol és évről-évre folyton növekvő méretei azt a megállapítást támasztják alá, hogy a Budapesti Nemzetközi Vásár a magyar iparnak, kereskedelemnek és mezőgazdaságnak fontos és nélkülözhetetlen intézménye lett.

Krasznay Károly.

Könyvismertetések.

Harmaja, Leo: Kansantaloudellinen Yhdistys 1884—1934. Volkswirtschaftlicher Verein 1884—1934. Helsingissä, 1934. 209 p.

Egy félévvel azelőtt, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság 40 éves jubileumát ünnepelte, ülte meg nagyobb ünnepség keretében a finn testvéregyesület, a Kansantaloudellinen Yhdistys, félszázados jubileumát. Ez alkalomból jelent meg az előttünk fekvő szép kötet, amely finn nyelven részletesen előadja a társaság történetét, de rövid német összefoglalásban is elmondja a társaság fejlődésének nevezetesebb eseményeit.

A finn közgazdasági társaság keletkezése, miként az ünnepi kiadvány szerzője, — a nálunk is ismert *L. Harmaja*, a finn statisztikai hivatal igazgatója és a közgazdasági társaság ezidőszerinti titkára elmondja, — a finn nemzeti mozgalom kibontakozásával függ össze. A nemzeti mozgalom érdekében ugyanis különösen az akkor elnyomott falusi lakosságnak az emelését tartották szükségesnek és a finn közgazdasági társaság elsősorban ily irányu tanulmányok végzésére és a teendők tudományos alapon való megbeszélésére alakult. Mintául a „Société d'Économie Politique de Paris“ szolgált ugyan, de a társaság működése sokkal inkább hasonlított kezdettől fogva a most nemrégiben — sajnos — feloszlott német Verein für Sozialpolitik munkaköréhez. A társaság alakításának körülményeiből ez érthető is, mert a finn öslakosság erősítése elsősorban e népréteg gazdasági talpraállítását kívánta meg.

A társaság működése ennek megfelelően elsősorban a mezőgazdasági lakosság viszonyainak feltárására irányult. Egy egész kis kiadványsorozat keletkezett az idevágó munkálatokból. Később a társulat érdeklődési körét jelentékenyen kiterjesztette ugyan, de mindig elsősorban a mezőgazdasággal foglalkozó finn lakosság kérdéseit tartva szem előtt, munkálataiban az e rétegek helyzetét érintő kérdések erősen előtérben maradtak. Így behatóan megvitatta a társulat a hitelszövetkezetek kérdését és ha akkor közvetlen gyakorlati sikerük nem is volt az idevágó törekvéseknek, mégis a finn szövetkezeti mozgalom megalapozásában e vitáknak jelentős előkészítő szerep jutott. Ma, mint tudjuk, a szövetkezeti ügy Finnországban oly fejlettséget ért el, mint nem sok más országban.

Miként a visszapillantás mondja, különösen régebben, elméleti kérdések ritkán szerepeltek a társaság napirendjén. A társaság azonban mégis ez irányban is jelentős segítségére volt a közgazdasági gondolkodás fejlődésének Finnországban, mert, finn nyelvű eredeti munkák híjján, 1897-től kezdve feladatkörébe vette fel kiváló idegen nyelvű munkáknak finn nyelvre való lefordítását. Jellemző, hogy e

munkák között is az első *Herkner*: Die Arbeiterfrage c. munkája volt. Később lefordították *Gide* és *Philippovich* közgazdasági kézikönyveit és még egyéb munkákat is. A közgazdasági tudománynak Finnországban való megbecsülésére jellemző, hogy később maga a finn kormány vette át fontosabb közgazdasági munkáknak finn nyelvre való megjelentetését. Hogy a lefolyt 40 év alatt a viszonyok, nem utolsó sorban az ünneplő társaság hatása alatt, mily szépen fejlődtek és a közgazdasági kultúra jelentősen kibontakozott Finnországban is, mutatja többek között az is, hogy ma már fordítások helyett a társaság finn nyelven irt eredeti közgazdasági és pénzügyi munkák sorozatát adja ki.

A finn közgazdasági társaság is szépen igazolja azt, hogy az ily tudományos társaság fennállása fontos közgazdasági érdek, mert az egészséges államban a társadalom kezdeményezése és elgondolásai jelentős befolyással vannak az állami életre. Hogy ezek közgazdasági téren Finnországban egészséges irányban fejlődtek, ebben jelentős része volt az ünneplő közgazdasági társaságnak. *H. F.*

A Telepítés. A Magyar Gazdaszövetség szakértekezlete. Budapest, 1933. 605 oldal.

A Magyar Gazdaszövetség ebben a kiadványában közzétette az elmúlt év folyamán általa rendezett szakértekezlet tárgyalási anyagát.

A Gazdaszövetség nem először foglalkozik ilyen alaposan a telepítés kérdésével. Elsőizben 1910-ben Kecskeméten tartott értekezletet, amelyen Darányi Ignác fejtette ki telepítési programját. Az 1916-ban Budapesten rendezett értekezleten Prohászka Ottokár püspök mondott nagyhatású beszédet a rokkantak és frontharcosok telepítéséről. A harmadik volt a múlt évben Budapesten összehívott tanácskozmány, amelyet Albrecht kir. hercegnek a Magyar Tudományos Akadémián tartott beszéde vezetett be. A telepítés kérdésében új eszméket termelni nagyon nehéz, e téren ugy a belföldön, mint a külföldön bő tapasztalatok állanak rendelkezésre, mégis közérdekű munkát végzett a Gazdaszövetség szakértekezlete, amidőn a telepítés lehetőségeit összemérte a jelenlegi gazdasági helyzettel s így a kérdés gyakorlati kivihetőségének módozatait tárta fel. Szükséges volt ez főleg azokkal szemben, akik a telepítéstől általános földmozgósítást és a kereseti viszonyok gyökeres átalakítását várják.

A szakértekezlet vezetősége s a felszólalók többsége nagyobb mérvű telepítési akciót tartott szem előtt s ennek végrehajtását tette vizsgálat tárgyává. 3000 telepescsalád elhelyezéséről volt szó, amihez (egy telepre 15 holdat számítva) 45.000 hold földre lenne szükség. Megjegyzendő, hogy a telephely nagysága a földminőségtől és a piac közelségétől függ, erre való tekintettel a szakértekezlet megállapítása szerint a Dunántul 13—15 hold, Tiszántul pedig 20—25 holdas telep kell egy család megélhetésének biztosítására. A telepítéshez szükséges földek megszerzésénél az adóhátralék címén leadandó birtokok, az árverés útján a pénzügyi intézetek kezébe jutott s az elővásárlási jog gyakorlásával az állam által megvett ingatlanok, végül az állami, községi, közalapítványi birtokok igénybevételel ajánlotta az értekezlet.

Miután az ilyen birtokok sokszor olyan helyen fekszenek, ahol nincs szükség telepítésre, felvetődött az eszme, hogy törvényhozási úton meg kellene adni a jogot az ilyen birtokok kicserélésére olyanokkal, ahol viszont megvannak a telepítés előfeltételei.

A telepes földek holdankénti váltságárát 400 pengőre becsülték s a pénzügyi tranzakciót oly módon képzelik, hogy a már meglévő földhitelintézetek (esetleg egy új intézet) kötvényekkel elégítenék ki a tulajdonosokat, a telepesek pedig a földhitelintézetnek fizetnék a törlesztési részleteket. Itt mutatkozik az első nehézség, mert a 400 pengőnek törlesztési részlete legalább évi 20 pengő s kétséges, hogy a telepes — az egyéb terhekkal együtt — elbirja-e ezt a törlesztést. Az üzemi szakértők véleménye szerint ugyanis a telepes a vételár annuitása címén többet, mint egy mázsa búzát, illetőleg ennek pénzértékét nem tud fizetni. Ez pedig, még ha a buza árának emelkedésére is számítunk, kevesebb, mint 20 pengő.

De nemcsak a föld árával kell számolni, hanem az építkezések és felszerelés költségeivel is. Az építkezésre: egy szoba, konyha, kamrából álló házra, istálló, ólak, kerítés építésére, valamint a felszerelésre és állatokra, a telep nagysága szerint 5800—6500 P befektetésre van szükség. Ha a ház vályogból készül s a telepnek van némi felszerelése, az előirányzat kisebb, de holdanként 200 P a legkevesebb, ami beruházásra szükséges.

Ha a telepesnek erre megvan a pénze, minden rendben van, de ha nincsen, akkor hitelt kell igénybe vennie. Nagyon kétséges, hogy pénzintézet hajlandó-e ilyen hitelezésre, vagy ha igen, olyan súlyos feltételek mellett, amelyek a telepes teherbírását meghaladják. A felszólalók többsége ebből folyólag arra a következtetésre jutott, hogy ezt a beruházási költséget az államnak kellene adnia, vagy előlegeznie. Ide vezettek az üzemi bizottság tárgyalásai is, amelyek kimutatták, hogy a jelenlegi gazdasági viszonyok között az a telepes, aki semmi pénzzel nem rendelkezik, képtelen kigazdálkodni 15—25 holdas telepéből a föld árának s a beruházási költségeknek törlesztéseit és a közterheket. Ezt különben a földreform már számos példával igazolta s azóta a gazdasági helyzet csak rosszabbodott. Ott, ahol jók a földek, az értékesítés kedvező s a telepesnek megvan a felszerelése s az első évre való élleme: lehetséges, hogy elbirja a terheket és boldogul, de ezek inkább kivételes esetek.

Azokban az esetekben pedig, amidőn a telepítésre közérdekből szükség van, a telepítő államkincstár megszüntetheti a pénzügyi nehézségeket, ha olcsó kölcsönrel, vagy kamathozzájárulással könnyít a telepesek terhein.

A telepítés hátrányos következményeinek jellemzésére utóbbi időben többször hivatkozás történt a muthpusztai telepítésre, amelynél a telepesek abnormis terhek viselésére köteleztettek. Ez azonban — a szakértekezleten elhangzott egyik felszólalás szerint — kivételes eset volt, amelyet megmagyaráz az a körülmény, hogy a telep helyek vételárát annak idején 32 pengős buzaár mellett, holdanként 1080 pengőben állapították meg. S még itt is ragaszkodtak a telepesek a földjükhöz s a terhek mérséklése után megmaradhattak telep-helyeiken.

A törlesztés módozataira nézve a szakértekezleten általános volt a vélemény, hogy a törlesztés megkezdését legalább egy évre, de eset-

leg több évre is el kell halasztani, a törlesztési részleteket pedig emelkedő skála szerint megállapítani. A kiscgazdatelepítésen kívül a szakértekezlet főleg a munkástelepek létesítése mellett foglalt állást s ennek a fontosságát a mezőgazdasági munkanélküliség megszüntetése végett különösen kiemelte. A mezőgazdasági munkásokat olyan helyről, ahol nincs munkaalkalom, olyan vidékre kell áttelepíteni, ahol találnak munkát. A munkástelepek 3—6 holdasok legyenek. Ezeknél azonban még nagyobb mértékben mutatkoznak a pénzügyi nehézségek, mert a munkanélkülieknek nincs sem pénzük, sem felszerelésük.

Azzal a kérdéssel is foglalkozott a szakértekezlet, hogy tulajdonul, vagy haszonbérbe adassanak-e a telepes földek? A tulajdonul való megszerzés mindenestre előnyösebb a telepesre, de a haszonbérlet könnyíti az évi terhet, mert akkor csak használati díjat kell fizetni, ami kevesebb, mint a törlesztés. A szakértekezleten példákat hoztak fel arra, hogy egyes birtokok bérbevétele kiscgazda bérlőszövetkezetek, vagy bérlőcsoportok útján nagyon jól sikerült.

Ami az állástalan tisztviselőknek és nyugdíjasoknak telepítés útján való elhelyezését illeti, az értekezlet nagyon helyesen azt állapította meg, hogy erre számítani nem lehet. A gazdálkodáshoz érteni kell s falun egészen más viszonyok vannak, amelyekhez a városi ember nem tud hozzászokni. Ha nagyobb telepítési akció indulna meg, ennek munkálatainál alkalmazást nyerhetnek mérnökök, gazdák, jogászok, a földhözjuttatás azonban nem lehet alkalmas mód az állástalanok nagyobb számának elhelyezésére.

A szakértekezlet a telepítés kérdésével minden politikai vonatkozástól mentesen foglalkozott. Ez helyes, ha a napi politikára értjük, az agrárpolitikai szempontok mérlegelését azonban a telepítéssel foglalkozva, mellőzni nem lehet. Ezekre a szakértekezlet, véleményünk szerint, bővebben is kiterjeszkedhetett volna. A felszólalók általában hangoztatták, hogy kiscgazda- és munkástelepítésre szükség van, nem foglalkoztak azonban részletesebben a birtokmegosztási viszonyokkal, a munkanélküliség adataival, a kereseti lehetőségekkel stb., amelyek agrárpolitikai szempontból alátámaszthatják a telepítési akció szükségességét.

A telepítés végrehajtásának gazdasági, jogi, pénzügyi, üzemi és építési előfeltételeit a szakértekezlet részletesen letárgyalta és feltárta, — a Gazdaszövetség kiadványa tehát forrásmunkául szolgálhat mindazoknak, akik a telepítés kérdésének mai állásáról tájékozódni kívánnak.

Tóth Jenő.

Annuaire international de Statistique agricole
1932—33. Rome, 1933. 794 p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet által kiadott legújabb statisztikai évkönyv, az 1932. évben, vagy ahhoz az 1929/32. évi időszakhoz legközelebb eső időpontban eszközölt hivatalos felvétel, illetve megbízható becslés adatait gyűjtötte össze és dolgozta fel.

Az évkönyv a lakosság számának összehasonlítási alapjául az 1924—28. évi időszakot veszi. Ehhez viszonyítva a lakosság száma növekedett Európában 12.2 millióval, Oroszországban 11.5 millióval, Észak- és Közép-Amerikában 7.7 millióval, Dél-Ameriká-

ban 7.1 millióval, Afrikában 7.4 millióval, Oceániában 0.4 millióval. Ázsiát nem lehetett az összehasonlításba bevonni, mert az adatok nem megbízhatók, a Kínára vonatkozó adatok pedig teljesen hiányoznak. Az 1931. évhez viszonyítva¹ az öt világrész népessége 8.9 millióval emelkedett (Európa +2.9, Oroszország +2.5, Észak-Amerika +3, Dél-Amerika +2.8, Ázsia +0.6, Afrika -2.9 millió). *Magyarország* lakosainak száma 1932-ben 8.780.969.

A *népsűrűség* átlaga Európában 1932-ben négyzetkilométerenként 70.6, *Magyarországon* 94.4.

A *gabonával*² *bevetett területeket* az alábbi kimutatás tünteti fel (1000 hektárban):

O r s z á g	1932	1931	+ —
Németország	12078	12006	+ 12
Ausztria	1162	1144	+ 18
Olaszország	7190	7239	— 49
Anglia	1602	2023	— 421
Franciaország	10896	11049	— 153
<i>Magyarország</i>	<i>4128</i>	<i>4140</i>	— 12
Lengyelország	11564	11778	— 214
Románia	10664	11504	— 840
Jugoszlávia	5873	5886	— 13
Bulgária	2668	2613	+ 55
Csehszlovákia	3575	3543	+ 32
India (angol)	64,196	64,368	— 172
India (független)	15,404	14,787	+ 617
Kanada	18,849	18,286	+ 563
Argentina	15,455	16,930	— 1475
Ausztrália	6664	8074	— 1410

¹ Lásd az 1931/32-iki évkönyv ismertetését a Közgazdasági Szemle 1933. évi 8—9. számában.

² A gabona gyűjtő fogalom alá tartozik a buza, rozs, árpa, zab, tengeri.

Jellemző, hogy az európai exportállamokban, Magyarország-, Jugoszlávia-, Románia- és Lengyelországban csökkent a gabonával bevetett terület, ellenben Németországban, Ausztriában, amelyek önellátásra rendezkedtek be, növekedett. Jelentékeny a növekedés Indiában és Kanadában, viszont csökkenést látunk Argentínában és Ausztráliában.

Az állatállományról a jelen évkönyvben először találunk részletesebb adatokat, amelyek alapul szolgálhatnak az általános helyzet s a fejlődés megítélésére. Erre való tekintettel szükségesnek tartottuk a bennünket közelebről érdeklő országok adatainak felsorolását. (Az állatlétszám 1000 darabban van feltüntetve.)

Ország	Ló		Szarvasmarha		Juh		Sertés		Baromfi		Jegyzet
	1932	1931	1932	1931	1932	1931	1932	1931	1932	1931	
Németország	3394	3450	19139	19123	3404	3499	22858	23807	95538	93449	
Ausztria	247	282	2312	2162	272	597	1965	1473	6438	5908	
Belgium	238	241	1784	1767	—	—	1244	1235	*	*	*Csak tyukok
Dánia	496	547	3237	2666	190	302	4886	2886	23169	21210	
Finnország	360	361	1806	1821	964	920	414	445	2747	2234	
Franciaország	2900	2919	15643	15433	9762	9844	6488	6397	—	—	
Anglia	917	938	6358	6065	18495	17749	3184	2783	61505	56138	
Skócia	150	152	1233	1208	7916	7830	165	162	7438	7078	
Irország	103	102	714	680	791	793	219	235	9370	8690	
Olaszország	—	942	—	7088	—	10286	—	3318	—	—	
Magyarország	845	864	1812	1807	1210	1440	2361	2714	—	38685	*1928 évi adat
Lengyelország	3940	4123	9460	9786	2488	2598	5843	7320	—	—	
Svájc	—	140	1683	1609	—	183	897	926	—	4897	
Románia	2033	1988	4188	4079	12293	12356	2963	3221	—	45768	*1926 évi adat
Csehszlovákia	707	747	4341	4450	465	531	2621	3082	26964	15681	
Jugoszlávia	1156	1168	3812	3871	8510	8425	2863	3133	19466	19010	
Észak Amerikai Egy. Államok	12163	12641	65129	62656	51630	53321	60716	59078	451219	460489	*Csak tyukok

Az állatállományra vonatkozó adatokat mindenesetre vonatkozásba kell hozni az illető ország területével és kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági helyzetével. Ez utóbbira vezethető vissza, hogy Magyarországon az állatállomány az egész vonalon csökkent. Igen szép szarvasmarha állománya van Németországnak és Franciaországnak. Nagy a juhok száma Franciaországban és Angliában, ahol a juh fontos élelmicikk. A sertésállományban nagy emelkedés észlelhető Dániában és Ausztriában, viszont csökkent Lengyelországban, Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában. — Fel-tűnő a baromfiállomány nagymérvű emelkedése Németországban, Dániában, Angliában, Bulgáriában, Csehszlovákiában.

A világtermésről az alábbi adatokat soroljuk fel:

Termény	Terület millió hektárban				Termés millió q-ban				Jegyzet
	1924/28	1930	1931	1932	1924/28	1930	1931	1932	
Buza	123·6	138·3	140·8	139·8	1177·3	1328·5	1052·6*	1245·9	*Oroszország nélkül
Rozs	45·8	47·9	46·6	45·1	452·6	492·8	213·7*	475·8	
Árpa	33·9	37·6	35·9	36·5	363·4	428·9	314·0*	407·7	
Zab	58·9	59·0	58·6	57·2	667·2	687·1	482·1*	644·1	
Tengeri	78·6	83·2	86·0	87·0	1108·0	1023·0	1115·0*	1244·0	
Burgonya	18·3	18·7	19·8	13·8*	1768·8	2016·3	1548·2*	1629·3*	
Cukorrépa	2·7	3·3	3·3	3·3	583·2	780·7	598·6	540·0	

A bevetett terület az 1924/28. évi átlaghoz képest az 1930. évben az egész vonalon növekedett. A buzaterület 1930-ról 1931-re további 2.5 millió hektár emelkedést, az 1932. évre azonban 1 millió hektár csökkenést mutat. A rozs, árpa, zab területe csökkent, a tengerivel bevetett terület ellenben 1932-ben növekedett, amit a tengeri kedvező értékesítése okozott. A terméseredmények az 1930. évben a felsorolt összes terményeknél emelkedtek az 1924/28. évi átlaghoz képest, ami az intenzivebb művelést igazolja, kivéve a tengerit, aminek a rossz termés lehetett az oka. Az 1931. év rossz volt, amikor a terméseredmények csökkentek, 1932. évben megint emelkedtek, mert jó termés volt világszerte. A terméseredmények összegezésénél a Kinára vonatkozó adatok hiányoznak.

A *termésátlagok* 1932-ben a *buzánál* 9.9 q (Oroszországgal együtt 8.9 q). Legnagyobb volt az átlaga Dániának 30.2, Magyarorszáé 11.4. A *rozsánál* a világtermés-átlag 13.5 (Oroszországgal együtt 10.5). Legnagyobb volt az átlaga Belgiumnak 26.4, Magyarorszáé 12.2. *Árpánál* a világtermés-átlag 12 (Oroszországgal együtt 11.2). Legnagyobb volt a termésátlag Belgiumban 27, Magyarországon 15.3. *Zabnál* az átlag 12.7 (Oroszországgal együtt 11.3.) Legnagyobb volt Dániában 26.5, Magyarországon 13.5. *Tengerinél* 14.5 (Oroszországgal együtt 14.3). Legnagyobb volt az átlag Svájcban 27.6, Magyarországon 20.7. *Burgonyánál* 117.8. Legnagyobb volt Belgiumban 251.9, Magyarországon 152.2. *Cukorrépánál* az átlag volt 268.3 (Oroszországgal együtt 163.2). Legnagyobb volt Dániában 376.9, Magyarországon 200.6.

Az öt világrész összes jelentős terményeinek *kivitelére és bevitelére* vonatkozólag, az európai standard árunak, a *buzának* (és buzalisztnak) importjáról (+) és exportjáról (—) az alábbi kimutatás számol be (millió métermázsákban):

Világ rész	1924/28	1929	1930	1931	1932
Európa (Oroszország nélkül)	+157.4	+156	+133.7	+140.3	+137.0
Oroszország (európai és ázsiai)	— 3.6	+ 0.043	— 25.4	— 25.3	— 4.5
Észak Amerika	—125.4	— 99.6	— 94.8	— 85	— 84.4
Dél Amerika	— 30.3	— 56.1	— 13.2	— 25.5	— 24.7
Ázsia (Oroszország nélkül)	+ 10.5	+ 30.3	+ 11.3	+ 28	+ 21.3
Afrika	+ 4	+ 3.9	+ 1	+ 2	+ 3.7
Oceania ³	— 23.8	— 26.4	— 19.8	— 42	— 40.2

³ Ausztrália és a Csendes tengeri szigetek.

A kivitel és bevétel egyenlegei számszerűleg nem egyeznek, aminek oka, hogy a statisztikai felvételek módszerei nem teljesen egyformák, továbbá, hogy az utban lévő áruk a felvételtől hiányoznak. De az adatok így is felvilágosítást nyújtanak az egyes világ-részek külforgalmi helyzetéről.

Európában buza és búzaliszt exportja 1932. évben legnagyobb volt *Magyarországnak* (2.232.551 q), utána következett Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Lengyelország. Legnagyobb volt az import Angliába: 55 millió q. Oroszország kivitele jelentékenyen csökkent. Legnagyobb volt az export Kanadából 68 millió q, Ausztráliából 41 millió q, Argentiniából 35 millió q, Észak-Amerikából 19 millió q.

A buza és búzalisztkészletek, amelyeket az évkönyv ez alkalommal is kimutat, tovább emelkedtek (1000 mázsákban):

	1930	1931	1932	1933
Kanada	31.313	42.732	39.820	58.645
Északamerikai Egyesült Államok	91.719	93,569	109.515	110.210

Különösen feltűnő az emelkedés Kanadában (18 millió q), ami élénken megvilágítja, hogy addig, amíg Amerikában olyan nagy készletek mennek át egyik évről a másikra, a buzaárak javulására alig lehet számítani (kivéve, ha az egész világon rossz termés lenne).

A következő fejezet a standard-termények *árait* tartalmazza arany frankra átszámítva. Az eddigi évkönyvekben az átszámítás dolláron át történt (1 dollár = 5.183 arany frank). A dollár értékének leszállítása folytán azonban 1933 márciustól kezdve az átszámítás alapja a svájci frank oly módon, hogy egy francia aranyfrank egyenlőnek vétetett a svájci frankkal. A buzaárak tovább estek 1931-ről 1932-re (arany frankban) Winnipeg 10.76—9.33, Chicago 12.73—10.06, Buenos Ayres 9.34—8.90, Budapest 11.55—10.63. Tengeri árak: Chicago 10.79—6.40, Liverpool és London 10.11—8.23, Braila 6.32—5.75.

Az évkönyv ez alkalommal is közli a mezőgazdasági termények árának esését igazoló *index-számokat* (1927 = 100).

O r s z á g		1928	1931	1932
Németország		97·5	75·3	66·3
Anglia		98	77·6	72·1
Argentína		111·3	65·4	60·6
Kanada		87·7	48·6	41·9
Északamerikai Egyesült Államok		106·1	61·1	43·5
Olaszország		100	64·6	64
Lengyelország		97·2	59·7	52
Jugoszlávia	növényi termékek	115·9	66·2	60·1
	állati termékek	104·1	69·2	54·3

Az index-számok tehát az egész vonalon estek, legnagyobb mértékben Kanadában és az Északamerikai Egyesült Államokban.

A függelékben adatok vannak felsorakoztatva a mezőgazdasági üzemek terjedelméről s a gazdaságok kezelési módjáról, t. i. arról, hogy a tulajdonos vagy megbízottja vagy pedig bérlő kezeli-e a gazdaságot. Ezek az adatok azonban, mint az évkönyv bevezetése is mondja, az összehasonlításra egyelőre még nem alkalmasak, mert ami az üzemeket illeti, sok országban ezek sorába még a zöldséges kerteket is felveszik, másutt pedig az erdőbirtokokat is. A gazdaságok kezelési módjának meghatározásánál is eltérések vannak. Az egyes országoktól begyűjtött adatokat tehát csak magukban véve lehet értékelni. Az adatok használhatóságát hátrányosan befolyásolja továbbá, hogy nagyon régiek és különböző évekből valók. Így vannak adatok 1907, 18, 19, 20, 21, 25, 27, 28, 29, 30, 31. évekből. 1932-ből adatot csak Anglia szolgáltatott, 1933 évit pedig Németország.

Az évkönyv folytonos fejlődést mutat s az a nagy munka, melyet a római nemzetközi mezőgazdasági intézet statisztikai osztálya ennek az óriási adathalmaznak gyűjtésével és szakszerű feldolgozásával végzett, a legteljesebb elismerésre méltó. *Tóth Jenő.*

Tóth Jenő: Agrárpolitikai Utmutató. Budapest, Pátria, 1934. 144 l.

Tóth Jenő, egyik legszorgalmasabb agrárpolitikai írónk, fenti cím alatt összefoglalja az agrárpolitika legfontosabb és leginkább időszerű kérdéseit.

A föld, a birtokmegoszlás és az ahhoz kapcsolódó reformok után sorra veszi a gazdálkodási rendszereket, a mezőgazdasági hitelt, a szövetkezeteket. Foglalkozik azután az értékesítés, az érdekképviselet, a mezőgazdasági munkások, a biztosítás, a statisztika és szakoktatás ügyeivel. Az áttekinthetőséget mindenestre megkönnyítette volna, ha szerzőnk pl. a telepítést, parcellázást és járadék-birtokot a földről szóló fejezettel, a gabonatermelést és védővámokat az értékesítés fejezetével kapcsolta volna össze. A rendszer szempontjából ugyancsak kifogásolható az uzorának a védővámokkal,

dumpinggel, kartelekkel egy fejezetbe foglalása. Hogy a további kifogásokkal is végezhesünk. téves az, hogy a birtokforgalom első megkötését 1917-ben Serényi Béla gróf földművelésügyi minisztersége alatt (18. l.) léptették életbe, mert akkor Mezössy Béla volt a földművelésügyi miniszter. Szerzőnket menti, hogy ugyanezt a téves adatot találjuk Bernát István „Tanulmányok“, Budapest, 1927. című könyvének 55. lapján. A történeti hűség érdekében ki kell igazítani azt a megállapítást is, mintha a földreformról szóló 1920 : XXXVI. t. c. javaslatának kidolgozását Szabó István (nagyatádi) irányította volna (22. l.). A javaslat kidolgozásakor Rubinek Gyula volt a földművelésügyi miniszter, ő elnökölt azon a nagyszabású értekezleten is, amely a földreformot az Országház delegációs termében 1920 május 12., 13. és 14-én — először általánosságban, majd szakaszonként — megvitatta. Csak ezután, 1920 augusztus hó 15-én vette át a földművelésügyi tárcát és azzal együtt a földreformjavaslatot Szabó István, aki ezt még Rubinek minisztersége alatt a saját tervezetével: a földhöz juttatás sorrendjét meghatározó első három §-sal kiegészítette s így most már a Rubinek—Szabó-féle javaslatot a nemzetgyűléshez benyújtotta.*

Különösen sikerültek az Utmutatónak „A földjáradék“-ról és a „Hitbizományok“-ról szóló fejezetei. Kár, hogy utóbbinál az osztrák 1932. évi augusztus hó 18-iki törvényt nem ismerteti (39. l.). Nagyon szabatosan domborítja ki szerzőnk a részes bérlet és részes művelés közötti különbséget (51. l.). A haszonbérletnél (50. l.) nyilván félreértésből eredhet az a kijelentés, hogy az Esterházy és Festetich hitbizományoknál „az egész földreform kényszer-kisbérletek útján lett lebonyolítva“. A valóság az, hogy a meglévő kishaszonbérleteket beleszámították ugyan a földreformba, de a kisbérleteken felül történt ugy a vagyonsváltás leadása, mint a megváltás is. A tanyai gazdálkodásnál szerzőnk helyesen foglalja össze annak hátrányait (52—53. l.); de talán nem kellett volna egészen elhallgatni ennek a rendszernek a művelés, a munka- és időmegtakarítás szempontjából való előnyeit sem. A napjainkban különösen időszerű kérdések közül az Utmutató behatóan és szakszerűen foglalkozik a földteherrendezés (59—69. l.), a minőségi termelés, a márkázás (79—81. l.), a dumping és kartelek. (110—120. l.), a gabona-termelés (95—103. l.) ügyével. Tóth Jenő széles látkörét és olvasottságát dicséri az Utmutatónak a Népszövetségről és a Római Mezőgazdasági Intézetről szóló két fejezete. Ez főleg azért érdeme, mert a magyar közönséget nem lehet eléggé arra szoktatni, hogy gazdasági kérdésekben a nemzetközi összefüggéseket is meglássa és az idézett két fejezet ezt a célt szolgálja.

Mattyasovszky Miklós.

* V. ö. *Bodrogyközy Zoltán: A magyar agrármozgalmak története*, Budapest, 1929. című művének 257, 269—270. l.-ait.

Rosenberg, Hans: Die Weltwirtschaftskrisis von 1857—1859. Beiheft 30 zur Vierteljahrschrift für Soz.- und Wirtschaftsgeschichte, Vlg. Kohlhammer Stuttgart-Berlin 1934. 210 l.¹

A prekapitalista gazdálkodás elszórt válságait külső okok, átlavész, földrengés, államcsőd, stb. idézték elő. A kapitalista gazdaság válságait közvetlenül szintén külső ok indítja meg (exogen eredet), de azok egyszersmind szervi zavarokat is jelképeznek (endogen ok). Noha nem minden depressziót előz meg válság, a válság viszont mindig a konjunkturakör depressziós szakaszának rázkódásszerű bevezetője. Ez a történelmi látásmód (Schumpeter, Bounatian) szembehelyezkedik a régi *harmonikus* iskola merev válságelméletével, mely a történelmi forrásanyagot rendszerint elhanyagolta, a krízist rendellenes tünetnek tekintette s következetesen abból az *eszményi válságtípusból* indult ki, amit Mitchell és Wagemann tapasztalati konjunkturaelmélete végleg megdöntött. Rosenberg az új iskola szellemében az 1857-es válságot szintén az okozati összefüggések *egyszeri* előfordulása alapján tapasztalati-történelmi módszerrel vizsgálja.

A tőkés gazdálkodás expanziós válságai közül egyetemes voltánál fogva, intenzitása és földrajzi méretei miatt kiemelkedik az 1857/59-es *első világgazdasági krízis*, amely konjunkturális átmenetet alkotott az 50-es évek föllendülése és a 60-as évek depressziója közt. (Ezuttal tehát a konjunkturakör depressziós szakaszát válság előzte meg.) A nyugati kapitalizmusnak már akkor is egyetemes földrajzi kihatására jellemző, hogy amikor az európai mezőgazdaság, ipar, közlekedés, köz- és magánhitel végleg tőkés alapra helyezkedik, — az 50-es években — a soron következő válság is világgazdasági méretűvé válik és meg sem érthető a szabadkereskedőkapitalista európai kereskedelempolitika tengerentuli törhódítása nélkül.

Erre az expanzív kereskedelempolitikára a negyvenes és ötvenes évek vámreformjai voltak a legnagyobb hatással. Anglia 1846-ban eltörli a gabonavámot, 1853-ban 10%-ra szállítja le az ipari értékvámot és 1854-ben eltörli a brit birodalomnak engedélyezett előnyvámokat. Az amerikai unio a déli államok nyomására még 1846-ban vámmérsékléssel felel a gabonavámok eltörlésére. Ausztria 1850-ben kényszerrel kersztülviszi a Kossuth által megkisérelt magyar „Geschlossener Handelsstaat“ és az örökös tartományok vámegyesülését. Hollandia 1850-ben, Belgium, Svájc, Piemont 1851-ben mérséklék a vámokat. Ebben az évben megszűnik az orosz-lengyel belső vám is. Az európai államok a „hatalmi egyensúly“ provinciális hagyatékával fölszámolnak: a brit birodalom az 1840-es kanadai alkotmány óta belsőleg megfiatalodik, Franciaország katonailag szervezi Algirt, a fehér település kitölti a Mississippi medencét, megszállja Ausztráliát és Délafrikát. Az 1842-es ópium-háboru megnyitja Kinát, az 1854-es

¹ V. ö. még: A. Schäffle: Die Handelskrisis von 1857. Deutsche Viertelj. Schrift, Stuttgart, 1858. J. L. Schwartz: Die 1857-er Krisis, Hamburg 1858. E. Baasch: Zur Geschichte der Handelskrisis von 1857. Zeitschr. des Vereins für Hamb. Geschichte 1929. H. Wätjen: Die Weltwirtschaftskrisis des Jahres 1857, Weltwirt. Archiv 1933. Vl. d'Ormesson: La grande crise mondiale en 1857, Paris 1933.

Perry-szerződés Japánt, az oroszok az 50-es években leereszkednek az Amur völgybe. A tengerentuli település az európai népfölöslegnek ismét kenyeret ad és elnapolja a szociális kérdés erőszakos eldöntését, amely megelőzőleg, a 40-es évek pauperizmusának hatása alatt a negyvennyolcas vörös kísérlethez vezetett. (Rodbertus.) Az „örült év“ forradalmi egyébként közvetve is hozzájárulnak a kapitalista szellem megerősödéséhez. A baloldali polgárság visszaretten a proletárfelkelésekké fajult politikai mozgalmaktól s behódol a neoabszolutista tekintélyállamnak, amely, cserében a politikai kijózanodásért, széttöri a közgazdaság rendi alkotmányának megmaradt kereteit és minden vonatkozásban elősegíti gyors meggazdagodásukat. (Marx.)

A települések *területi*, a vámreformok *kereskedelempolitikai* és az új szerződések *nemzetközi jogi* pilléreire az ipari kapitalizmus kizárólagos gazdasági rendszerré vált. A polgárság lecsillapult politikai magatartásán kívül a közszellem is kedvezett ennek. A 48-as forradalmi kudarc megsemmisítette a spekulatív-metafizikai világszemléletet: Erő és Anyag két gyújtópontja körül kering ezután a pozitivistá európai gondolkodás (Comte, Mille. Feuerbach). Ebben az erőteljes anyagiás bölceletben a társadalmi haladás és az egyéni siker fogalma összeolvad, közös erkölcsi mértékkel mérik őket és egyik a másikat világnézetileg igazolja.

*

Az 50-es évek hatalmas tökeképződését kezdetben a forradalom gazdasági hatása segítette elő. Az 1847-es angol válság és a politikai nyugtalanságok elől az angol töke egyrésze a tengerentuli nyersanyag-termelő országokba húzódott, ahol nemcsak fokozta a vásárlóerőt, hanem ezt egyuttal az európai felügylet alatt álló világpiacra is bevonta. A tökeforgalom megváltozását s a vele kapcsolatos népmozgalmat — az ir és a délnémet politikai kivándorlást — Amerika használta ki legjobban, egyes nyugati államok lakossága például ebben az év-tizedben 500—900%-kal szaporodott. Hasonló kontinensközi körforgásba kapcsolódott be a kaliforniai és ausztráliai arany is, amelyet a származási országok angol iparcikkekért exportáltak. Anglia az aranyat továbbadta európai szállítóinak, miután kereskedelmi mérlege, — egyrészt a politikailag feldult kontinens csekély vásárlóereje, másrészt a gabonavámok eltörlése miatt — a szárazföld felé erősen passziválódott. A kontinensen tartalékolt nemesfém azonban később szintén hozzájárult a föllendüléshez, mert a titkos készlet nélkül a tökeszegény európai országok 1852-ben kirobbanó konjunktúrája valószínűleg már kezdetben összeomlott volna. Az új vámpolitikai irány tehát az 50-es években a tengerentuli prekapitalista területek nagyrészt bekapcsolja a világgazdaságba. Egyidejűleg a felszabadult európai munkaerők a rohamosan épülő vasutakon a hazainál gazdaságosabb elhelyezkedést találnak.

E feladatok teljesítése közben a több évszázados *kereskedelmi* kapitalizmus a megváltozott hitelrendszer segítségével *modern ipari* kapitalizmussá alakult át. Először az államhitel demokratizálódott. A közkölcsönt többé nem néhány magánbankár adta össze, hanem országos jegyzés fedezte. Ilyen volt a 20 forint névértékű osztrák valutavédő kölcsön 1854-ben, — azelőtt 1000 forint volt a legkisebb névérték, — ilyen volt a második császárság első nagy-

sikerü kölcsöne, melyet a kortársak elkereszteltek „suffrage universel des capitaux“-nak. Magángazdasági célokra a betevőket azok a kötvénykibocsátó intézetek mozgósították, (pl.: az 1852-es alapítású Crédit Mobilier), melyek az angol-amerikai bankszokástól eltérve nemcsak rövidlejáratú kereskedelmi váltóhiteleket számítottak le, hanem emissziós üzlettel is foglalkoztak. Angliában a részvénytársasági-ipari vállalkozást a 60-as évekig még nem ismerték, az ipar hosszulejáratú kölcsöneit magántőkések egyéni kockázatra, vagy a betéti bankok személyi hitel alapján fedezték.

Az ipari töketermelés mérvét ebben az időben a vasipari termelés jelzőszámai fejezik ki legjobban. (Cassel.) A világ évi nyersvastermelése 1850-ben 4.4 millió tonna, 1860-ban 7.2 millió volt. Anglia 1841-től 1850-ig 18.2 milliót, 1851-től 1860-ig 32.5 milliót, az Amerikai Unió 4.2 milliót, illetve 6.6 milliót termelt. Az évi széntermelés világstatisztikája e tíz év alatt 81.4 millió tonnáról 142.3 millióra emelkedett. Noha a töketermelő iparok jobban fejlődtek, mint a fogyasztási iparok, utóbbiak közül is a pamutszövő ipar óriási arányokban terjeszkedett. Az angliai pamuffonó orsók száma 21 millióról 28 millióra, a szövőgépeké 250.000-ról 300.000-re, a gyapjufonó orsóké 25.6 millióról 33.5 millióra, a szövőgépeké 300.000-ról 370.000-re emelkedett. Anglia textilipari fellendülésével függött össze az akkori amerikai kivitel egyoldalú összetétele. A kivitt érték átlagos évi 50%-a a déli államokból származó gyaputra esett, más szóval az Unió, dacára az északkeleti államok iparosodásának, még mindig Európa gyarmati jellegű kiegészítő földrésze maradt. (Kuske.) A mezőgazdasági népesség ebben az évtizedben sülyedt az abszolút többség határára, 1850-től 1856-ig Franciaországban pl. 61.4%-ról 52.9%-ra, Poroszországban 51.2%-ról 45.4%-ra csökkent. A konjunkturális áremelkedésben a gabonaneműek vezetnek. Az általános árindex 1851-től 1856-ig kereken 32%-kal, a gabonaféléké 50%-kal emelkedik. A bérlindex javulása elmarad az árjavulás mögött, a reálbérek sülyednek, ez fokozza a kivándorlást, tehát a bérsülyedés közvetve szintén a kiviteli kapitalizmus világpiacát szélesíti. Az egykorú jövedelmi adókimutatásokból egyébként kiderül hogy a tőzsdéi spekulációkban és a beruházásokban érdekelt nagy jövedelmek jobban emelkedtek, mint a kicsinyek. A példátlan föllendülést főleg azok a bankok finanszírozták, melyek a szokott bankszerű üzletet kötvénykibocsátással párosították. Ehhez a tipushoz tartoztak a részvénytársasági hitelintézetek, pl.: a Pereire testvérek párizsi alapításai, a bécsi Creditanstalt (1855) és a német fejedelemségekben alapított jegykibocsátó-emissziós bankok.

Shokás szerint mindenki arra számított, hogy a konjunktúra örökké tart. Pedig az 50-es évek derekán a hitelpiac már tulfeszült, az Angol Bank leszámítolási kamatlába pl. 1851-től 1856-ig 2.5%-ról 5.8%-ra, a Francia Banké 3.18%-ról 5.5 százalékra emelkedett. Az alapítási láz mégsem csillapult, az állami és magánjellegű kölcsönöket egyformán tuljegyezték, mindenki tőzsdézett és már nem létező vállalatok papírjain is kerestek. „A vágatni kezdő konjunkturális ügletés, írta Engels, vad iramban száguldott végig az ipar, hitel és spekuláció akadálypályáján, hogy nyaktörő ugratások után eltűnjön a krach árkában“.

Először a párizsi értéktőzsde ingott meg. A francia városok eladósodása miatt 1856-ban a kormány beavatkozott az értékpapír-spekulációba, a jegybank a lombardhitelt megszorította, ugyanakkor a német kereskedelmi kamarák évi jelentései is sűrűn kezdték a gazdasági morált emlegetni. Az értékpapír árfolyamok visszaesése után a megmaradt spekulatív szabad tőke a váltópiacra húzódott, hogy a krími háború és a sorozatos rossz termések által okozott árhossz kihasználja. Miután azonban az árszint a következő évben az áru-piacon is süllyedt, a kereskedelem kénytelen volt visszatartani a hiteltre vásárolt árukat. De az a remény, hogy a felhalmozott árutőkét ismét nyereséggel lehet pénztökévé átalakítani, megbukott az 1857-es bő termésén s azon, hogy a gabonaexportáló Oroszország a párizsi béke után visszatérve az európai piacra, az amerikai mezőgazdasági kivittelt válságba sodorta. A pánikra augusztusban Amerika adott jelt. A készpénz két hónap alatt 60—100%-kal drágult, a kötvények ellenben, különösen a vasuti társaságoké, jóformán teljesen elértéktelenedtek. Október közepén kimondták az általános bankzárlatot. A pánik híre először a rövidlejáratú amerikai áruhitelben érdekelt Angliát rázkódtatta meg. November 12-én felfüggesztették a Peel-féle banktörvényt, hogy az Angol Bankot megszabadítsák a run alól. A kontinensen nemzetközi kereskedelmi váltókötelezettségei miatt különösen Hamburgot viselte meg a válság. A város Ausztriától ezüstben folyósított készpénzkölcsönt vett fel s abból a vállalkozók segítségével állami leszámítóbankot létesített.

Miután az államok ridegen tartózkodtak a teherátvállalástól, a radikális felszámolás már 1858-ban pénzbőséget okozott a londoni piacon. Az olcsó pénz azonban nem szívódott fel a vállalatokba. A pánik az év végén lecsillapult ugyan, de egy tartós konjunkturális depresszióba ment át, melyet az 1859—60-as háború is elnyújtott. Az árak, a külkereskedelem, az ipari termelés, a közlekedés és a foglalkoztatási létszám még évekig az öntisztítás jegyében alakult. Legjobban a textilnyersanyagok és gyarmatárúk árai zuhantak, de ezek is tértek leghamarabb magukhoz. Az általános árindex azonban — különösen az alacsony gabonajegyzések miatt — évekig az 1856-os szint alatt maradt. A világkereskedelmet irányító Anglia külkereskedelmi strukturája ismét megváltozott: a forgalom Amerika felé meglassult, Ázsia felé megnőtt, a lancashirei szövőipar pl. 1856—60 közt szállja meg Ázsiát. Ugyanilyen irányban változik meg a tőkekivitel is, mely a válság ellen ázsiai ellenoffenzívával védekezik, s végeredményében a hetvenes évek új angol imperializmusát készíti elő. A fogyasztási iparok rövid és heves megrázkódtatása után a válság tartósan csak a vas- és vassfeldolgozó iparra nehezedett rá. A vasutépítés leginkább Amerikában esik vissza, a csekély kivándorlás és a mezőgazdasági krízis különösen a középnyugati vonalakat sújtja. Európában inkább a mellékvonalak kiépítése csökkenti a jövedelmezőséget, kivéve Ausztriát, ahol a zilált állampénzügyek a komoly behurházást amugyis kizárták. A teherátviteli versenyfutásba a munkásság is belesodródott. Általában azonban a munkásság helyzete, különösen a harcias angol szakszervezeti tagoké, a válság alatt javult, sok esetben megvédték a régi bérszínvonalat. A nominális bérek általában mindenütt kevésbé estek, mint az árak. Mint ahogy a konjunktúra alatt a legjobban szaporodó nagyjövedelmek tulnyomóan a tőketermelő iparok kiterjesztésére szolgáltak, úgy fordult most

a növekvő reálbér és a járadékosok fokozott vásárlóereje a fogyasztási iparok és fogyasztási cikkek felé. (Pamutszövőipari konjunktúra, emelkedő cukor-, kávé- és dohánybehozatal, növekvő fejenkénti cukorfogyasztás, stb.)

Egyidejűleg mozgalom indult meg a tőzsde megrendszabályozására, hasonló ahhoz, mely a jelenlegi válságban az amerikai „Securities-Act“ és a „Stock Exchange Control Act“ megalkotását lehetővé tette. 1858-tól a kihasználatlan pénz ismét fölgyűlt az európai és északamerikai bankokban, az alacsony kamatláb a pénzpiac likviditását kifelé is jelezte, de a hitelélet nem indult meg s nemcsak a részvénytársasági tökeszerzés, hanem az államkölcsönök megszerzése is nagy nehézségekbe ütközött.

A vállalkozó a veszteségeit a bérmunkásokon, fogyasztókon és a közületen kívül a külföldre is át akarta hárítani. A védvamos mozgalomnak azonban csak Amerikában és Ausztriában volt mélyreható történelmi hatása. Amerikában a gyapot- és dohánytermelő déli államok által kierőszakolt 1857 márciusi mérsékelt tarifát — a súlyos államháztartási deficitre és a megnőtt államadósságokra hivatkozva — 1861-ben a gyapju és vas vámvédelmét szolgáló Morill-tarifával helyettesítették, melyet a fiatal republikánus párt az iparos északi választókra való tekintettel minden erejével támogatott. Ez a válság hatása alatt keletkezett védvám-tarifa az észak-déli háboru kiűszöbén örökre fölszámolt az ültetvényes déli nagybirtokosság szabadkereskedői politikájával. Az *osztrák* nehézipar sikeres vámvédelmi propagandája viszont megakadályozta a monarchia és a német vámszövetség vámpolitikai közeledését és ezzel akaratlanul kiszolgáltatta Bismarck „kisnémet“ politikáját. Annál kevesebb célt ért el a német szövetségben belül a hasonlóképpen védvám-párti rajnai vasipar, miután a berlini kormány vámpolitikai tekintetben tovább is a keletporosz nagybirtokok szabadkereskedői érdekéhez alkalmazkodott. Poroszország német küldetése összeolvadt a szabadkereskedői vámpolitika gondolatával s 1862-ben a Cobden-szerződés mintájára vámszerződést kötött Franciaországgal, csak azért, hogy Bécs osztrák-német vámuniós terveit lehetetlenné tegye.

Hans Rosenberg könyve kitűnő. Az egykoru, nagyon nehezen fölmutatható és hiányos statisztikai anyagból fölényes történelmi érzékkel és szellemtörténeti szélességgel ábrázolja a konjunkturfázisok lefolyását. Mintaszerű válságmonográfia, iskolapéldája a tapasztalati-induktív módszerrel is konstruálni tudó gazdaságtörténetírásnak. Nagy érdeme Aubin professzornak, a sorozat szerkesztőjének, hogy a *volt* kölni magántanár tavaly lezárt könyvét kiváló szellemi értékeiért sajtóhoz juttatta.

Cs. Szabó László.

Hoszowski Stanislaw: Ceny we Lwowie w XVI—XVII. wieku. Lwów. 1928 VIII+328 l. (Lembergi árák a XVI—XVII. században.)

Ugyanaz: Ceny we Lwowie w latach 1701—1914. Lwów. 1934. VII+176+243. (Lembergi árák 1701-1914.)

Tomaszewski Edward: Ceny w Krakowie w latach 1601—1795. Lwów, 1934. VIII+88+350. Mindhárom megjelent prof. Fr. Bujak: Badania z dziejów społecznych i gospodarczych. No. 4, 13, 15. (Krakkói árák 1601—1795.)

A nemzetgazdaságtannak legfontosabb problémái közé tartozik az ártörténet hullámainak felvázolása a történet folyamán. Az ár,

mint társadalomgazdasági fogalom, magában foglalja a közösség anyagi életének minden jelentősebb megnyilatkozását, rávilágít a társadalmi osztályok gazdasági szintjére, különböző árcsoportok összehasonlítása pedig elénkfesti a történeti fejlődést és az élet-szinvonalakat.

Éppen ezért nem érdektelen ismertetni, hogy a velünk szomszédos Lengyelországban milyen eredményeket mutat fel és milyen követendő módszerrel dolgozik a gazdaságtörténelem, amikor az ár-hullámok változásait kutatja.

Az ártörténet hosszú idők óta érdekli a közgazdaságtudományt, többen kísérleteztek megrajzolni egy-egy kor árviszonyait. A XVI. század nagy változásainak, az amerikai aranybeözönlésnek a nyugateurópai gazdasági életre gyakorolt hatását, az egykoru Bodinus megfigyeléseit is értékesítve, ezidőig legjobban G. Wiebe¹ ismertette, de az ő könyve elsősorban Dél-Németországra terjed ki s emiatt általánosító megjegyzéseinek biztonságáról és egyetemes értékéről le kell mondanunk.

Utána is sokan foglalkoztak ártörténettel, hol egy-egy korszaknak, hol egy-egy országrésznek fejlődési viszonyait tartva szemük előtt, mint pl. Notz, Virlogeux, Bowley, Hamilton, Beveridge, régebben d'Avenel stb., de szintétikus rajzot egyedül a francia *Fr. Simiand*² kísérelt nyújtani.

Ha valaki Simiandnak 654 oldalas és 25 táblázattal ellátott könyvét kezébe veszi, csodálkozó sajnálattal kell tudomást vennie Kelet- és Közép-Európa rajzának hiányáról. A tudományos világ egyik legszakképzettebb ártörénésze az angol, francia és német fejlődésen kívül nem is céloz a lengyel, orosz stb. fejlődésviszonyokra. Ha most ezekkel szemben megnézzük lengyel szerzőink munkáit, örömmel kell megállapítanunk, hogy azok kielégítik a teoretikusok igényeit épp úgy, mint az életet kutató történészek kívánalmait.

Hoszowski kétkötetes munkájában a XVI. századtól kezdve egész 1914-ig vázolja a fejlődést. Az első kötetből megismerjük a XVI. század nagy átalakulásait, az 1520-tól 1700-ig folyton emelkedő, de időközökben kisebb-nagyobb eséseket mutató árfejlődést, az 1610 körül beálló nagy zuhanás után következő fokozatos emelkedést, amely tetőpontját 1660 körül érte el, hogy innét kezdve ismét süllyedjen; e süllyedés azonban 1530-hoz viszonyítva 300%-os emelkedést mutat. Ezt a hullámzást az általános fejlődést tárgyaló táblázatból ismerjük meg, mert az egyes árufajok árának időnkénti változásait szerző önálló táblázatokban mutatja be.

A táblázatok fényt derítenek a magyar bór, magyar réz értékviszonyaira is, megismerésük tehát anyagi és nemcsak mód-szertani szempontból is nagyon fontos a magyar gazdaságtörténet-írók számára.

Nagy jelentőséggel bírnak azok a táblázatok, amelyek a munkások napi vagy heti díját, valamint a lebergi városi tisztviselők havi fizetését közlik. Utóbbiak elsőrendű összehasonlítási anyagot nyújtanak a társadalomtörténetíró számára is.

¹ Zur Geschichte der Preisrevolution des XVI. und XVII. Jahrhunderts. Leipzig 1895.

² Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVI—XIX siècle. Paris 1932.

Kiemelendőnek tartjuk, hogy az árak évenkénti változásait feltűntető ártáblázatokon kívül szerző közli minden árucsoportnak tíz éves hullámzását is, hogy végül önálló diagrammban az általános fejlődést rajzolja elénk.

A könyv második kötete hasonló módszerrel készült, azzal a különbséggel, hogy a periódikus változások táblázatában 10 éves szakaszok helyett 5 éves korhatárokból mutatja be a változást, amely különösen a XIX. században hatásosabb benyomást nyújt az árak kialakulásáról.

Amíg Hoszowski Lembergnek, tehát Kelet-Európa legjelentősebb felvevő piacainak ártörténetét írta meg, *Tomaszewski* Krakkóról nyújtott képet két évszázad fejlődési tükrében, 1601—1795 között. Könyve követi Hoszowski módszerét, de anyaga bővebb, különösen a minket közelebbről érdeklő magyar bor XVII. századi forgalmára vonatkozólag, nem kevésbé a magyar juh XVIII. századi értékesítésének lehetőségére nézve. Nagyon részletesen közli a gabona és kenyérrájakat, amelyek összehasonlító alapot nyújtanak nekünk, magyaroknak is. Ugyancsak magyar szempontból fontosak a pénznek értékváltozásairól szóló fejtegetések, hiszen a lengyel gazdasági életben a florenus hungaricusnak hosszú időn keresztül elsőrendűen fontos szerepe volt.

Magától értetődik, hogy vannak e könyveknek hibáik is, például az, hogy nem vették figyelembe a külkereskedelmi forgalomnak, mint konjunkturális tényezőnek befolyását az árak alakulásának boncolgatásánál. Összefoglalólag azonban megállapíthatjuk, hogy mindkét szerző munkája elsőrendűen fontos problémákat tárgyal, szélesalapú forráskutatáson alapszik, áttekinthetően megszerkesztett táblázatokban és diagrammokban tárja elénk a fejlődést, és ami gazdaságtörténeti szempontból a legfontosabb, egy-egy gazdasági centrumnak teljes evolúcióját tükrözi vissza a XVI. század elejétől a világháború kitöréséig. Nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy mindezek a munkák *Bujak Ferenc* egyetemi tanár lengbergi gazdaságtörténeti intézetében, annak a tanárnak irányítása mellett készültek, akinek kitűzött célja: feldolgoztatni Lengyelország minden jelentősebb városának árfejlődését, hogy azután analitikus munkákon felépülve, sor kerülhessen a lengyel gazdasági élet képének az európai fejlődéskeretekkel kapcsolatos, szintétikus megfestésére.

Nagy érdeklődéssel várja e munkákat a mi tudományos világunk is, mert számunkra sem jelentőség nélkül való annak az ismerete, hogy milyen lehetőségei voltak a magyar exportnak, milyenek voltak a magyar gyümölcs, bor, réz és juh eladásának konjunkturális feltételei. Mert ezeknek a feltételeknek ismerete következtetési alapot nyújt a magyar élet belkereskedelmi képének a megalkotásához is. Minden könyvnek a végén nagyon részletes francia kivonat található.

Komoróczy György.

Wolf, Franz: Umschwung. Die Deutsche Wirtschaft 1933. Societäts-Verlag Frankfurt am Main. 1934. 77 oldal.

Németország gazdasági helyzetéről eltérő hírek szállingóznak a külföldön, ezért örömmel fogadunk minden olyan megnyilatkozást, amely feltárja a valóságot. Ez a mű azt a fordulatot jellemzi.

amelyet az 1933. év jelentett Németország életében. A fordulat elsősorban politikai jellegű, de a gazdasági és politikai helyzetet nem lehet szigorúan elválasztani egymástól. Minden olyan ország, amely az utolsó években nagy politikai változásokat élt át, gazdasági életében is átalakulást mutat.

Rövid, általános visszapillantással kezdi a szerző. Már husz esztendeje annak, hogy a világ gazdasági állapota ziláltságot, bizonytalanságot mutat. Minden ország érzi, hogy valahogy segíteni kell. Először megpróbálkoztak nemzetközi alapon javítani a helyzeten. Összehívták a különféle világkonferenciákat; egyezményeket, paktumokat, vámfegyverszüneteket kötöttek, de hathatós eredményre nem jutottak. Nem csoda, hiszen lehetetlen is 66 különböző helyzetű, erejű és törekvésű országot általános határozmányokkal kielégíteni és összehangolni. Új gyógyzóban keresték tehát a javulást és az lett a jelszó, hogy mindenki segítsen magán úgy, ahogy tud s ahogy körülményei diktálják. Nemzetközi kiegyenlítődés helyett a legszigorubb elzárkózás terére lépett minden ország. Más országok már régebben üzik ezt a politikát, mint Németország. Franciaország mindjárt a válság elején kontingentálta bevitelét. Svájc görcsösen tartja ár- és bérnívóját beviteli korlátozásokkal, Hollandia, Anglia s az Egyesült Államok is az elzárkózás politikáját követik.

Németországnak is csak az az egyetlen célja, hogy leküzdje a válságot. Ehhez pedig kettős ut kínálkozik: kifelé le kell mondania a nemzetközi együttműködésről, befelé pedig az államnak annyira kezében kell tartania az irányítást, hogy kiegyenlítse a gazdasági erőkülönbségeket az egyes néposztályok között. A gazdasági kiegyenlítődés társadalmi kerete Németországban a rendi felépítés lenne, azonban már az első kísérletek sok nehézséggel jártak. mert elvont konstrukciókért nehéz a gazdasági élet eleven összefüggéseit széttegni. Ezért a kormány a rendi kialakítást egyelőre elnapolta.

Legsürgősebb feladat volt a földművelő osztály megsegítése. Ezt elsősorban az árak emelésével, vámemeléssel és kamatleszállítással próbálták elérni. Nagy gondot jelent az áruházak kérdésének megoldása is. Legszívesebben kiirtanák őket a kereskedelmi életből. részben vezetőik miatt, részben pedig, mert tulhajtott versenyt okoznak. Azonban ez nagyon megfontolandó lépés, mert bukásukkal több mint 100.000 alkalmazott állását vesztené s a szállító és hitelező cégek is meginognának, mert kb. 1 milliárd márka hitel válna képtessé. Ezért meg is szüntették az ellenük hozott rendszabályokat.

Bármilyen zökkenőket mutat is a gazdasági élet átalakulása. mégis *vannak észrevehető jelei a javulásnak*. Az 1933. év sokat beteljesített abból, amit az 1932. ígért. Ilyen csalhatatlan javulási tünetek a következők:

a) A munkanélküliek száma csökkent. 1933-ban már csak annyi a munkanélküli, mint 1930-ban volt: kb. 3.71 millió. Óriási haladás ez. mert másfél milliós apadást jelent az előző két évhez képest.

b) Az ipari termelés fellendült. A vasipar kb. a felével, az összipar kb. $\frac{1}{6}$ -dal többet termelt 1933-ban, mint 1932-ben. Azok az iparok élednek fel a legnehezebben, amelyek a közvetlen fogyasztás számára termelnek. Így az élelmiszerek és élvezeti cikkek ipara

még nem mutat élénkületet, sőt vannak ágak, amelyekben visszaesés van.

c) A kereskedelem is jobb helyzetben van. 1932-ben 14.689 csőd és kényszeregyezés volt, 1933-ban már csak 5332. Ez az erős visszaesés azt mutatja, hogy a hitelezők türelmesebbek, okosabbak. A bizalom emelkedése pedig biztos jele a helyzet javulásának.

A gazdasági élet fellendülése a *pénzügyi helyzetben* is változást jelentett. Két ut kínálkozott az állami deficit csökkentésére: adóemelés és adósságcsinálás. Az utóbbitól óvakodtak, mert a végén bankópréshez vezetne, helyette az előbbit választották. Emellett külföldi példák alapján megengedték a jegybanknak, hogy elsőosztályú értékpapírokat is használhasson bankjegy fedezetre. Ez az eljárás a bankjegyforgalom emelésén kívül, a jegybank értékpapír vásárlásai és eladásai által élénkítőleg hatott a bankokra, erőteljesebb kamat- és hitelpolitikát indított.

A mai német bankapparátus teljesítőképessége nem kielégítő a konjunktúra finanszírozása szempontjából. A nagybankok hitelezései még mindig 1 milliárd márkával alacsonyabbak, mint egy évvel ezelőtt. A pénzforgalom, hiteligeny, az arany- és devizaforgalom is csak az év vége felé érte el az előző év állását. A hitelkrízis óta Németország éppugy, mint a többi országok, valutakészletének megőrzésére fordítja minden erejét. A deviza-mérleg javítása nem könnyű, mert a külföld mindjobban elzárkózik a kereskedelmi összeköttetések elől. Sokat segített e szempontból a Volksverratgesetz (hazaárulási törvény) szigorú intézkedése, mert mintegy százmilliónyi márka visszaözönlött a kimenekült tőkéből. Viszont a kívándorlók devizaszüksége jelentős teher.

A pénzügyi javulás lassu üteme részben a nagybankok nehéz helyzetére vezethető vissza. Az 1931. évi hitelkrízis alkalmával a német ipar és a külföldi hitelezők között a nagybankok voltak a kiegyenlítő szervek s ez olyan nagy megerőltetéssel járt, hogy valamennyien állami segítségre szorultak. Néhány nagybank egészen örökségként maradt az államra (Danat, Dresdener). A bankkérdések rendezésével ankétok foglalkoztak, amelyek a bankügy teljes államosításának és a nagybankok feloszlításának tervét egyöntetűen visszautasították.

A mai világgazdaság és világkereskedelem fáradtságot, lankadást, visszahuzódást mutat. A háború előtti évek tulcsigázott versenye kimerítette az erőket s ezért — úgy látszik — ma az elkülönülés kívánatosabb. De vajjon egyensúly van ebben az új világgazdasági helyzetben? Németországnak 65 millió embert kell táplálnia és ruháznia. Nagy befektetésekkel, munkával, vámvédelemmel elérték, hogy gabonából már annyit termelnek, hogy 33%-os feleslegük van. Viszont egyéb nyersanyagokat (olaj, textil) csak úgy tudnak megszerezni, ha maguk is exportálhatnak iparcikkeket.

Bár úgy látszik, mintha a hitelkrízis egészen szétrobbantotta volna az egyes országok kereskedelmi összeköttetéseit, mégis reméljük, hogy ez az állapot csak ideiglenes s a világgazdaság megszünéséről nem lehet szó.

Minden lényeges körülményre rámutat ez a kis mű, s amellet áttekinthetően vázolja az új német pénzügyi és gazdasági helyzetet, világgazdasági vonatkozásaival együtt. Sok tekintetben olyan, mint-ha pillanatsfelvételek sorozata lenne, amit megmagyaráz az, hogy

eredetileg nem könyvnek készült, hanem a Frankfurter Zeitung decemberi cikksorozatának összeállítása. Válasz nélkül hagyja azonban az olvasóban azt a kérdést, hogy vajjon megbízhatóan, tárgyilagosan ír-e? Helyenként ugyan megemlíti az új rendszer tulkapásait is, de elég enyhén. (Felsorol pl. egy csomó nevet, akiknek félretolása nagy kárt jelent az országnak.)

Könyve végén rövid átnézetet ad a szerző az általános világgazdasági helyzetről. Ennek keretében egyetlen mondattal utal hazánkra is és azt mondja, hogy Magyarország (s vele együtt a környező agrárállamok) még nem találta meg, hogy hogyan kapcsolódjék be az újjáalakult világpiacba. Találón jellemzi e mondat helyzetünket. A mai állapot csak átmeneti s reméljük, hogy rövidesen csakugyan megtaláljuk helyünket a világgazdaság szervezetében.

A könyv optimista hangja megnyugtatóan hat minden külföldi olvasóra, mert végső megállapítása az, hogy a világ államai gazdaságilag olyan felbonthatatlanul össze vannak szövődve, hogy minden autark fejlődési irány csak átmeneti jellegű lehet.

Takaróné Gáll Beatrix.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue Economique Internationale.

(Bruxelles, Palais d'Egmont.)

Vol. I. No 3 — Mars 1934

Baslide Ch.: L'avenir du parlementarisme et la situation économique de l'Angleterre. A cím megtévesztő. Baslide cikke az angol parlamenti intézmény mult századi kontinensközi elterjedéséről és háboru utáni hanyatlásáról szól. A cromwelli mintára „megtisztított” parlamentek törvényalkotó munkája átment a végrehajtó hatalom és az attól függő közigazgatás kezére. Kitűnő közjogi analízis, de nem illik a lap keretébe. — *Hérisson, Charles: Le national-socialisme et la protection des classes moyennes.* A forradalmasított német középosztálynak tőkeellenes és antiszemita céljai vannak. De antikapitalizmusa gyökeresen különbözik a proletárforradalmi hagyománytól és inkább a középkor *akapitalista* eszményéhez hasonlít. Eszerint minden foglalkozásnak tisztességes megélhetést kell biztosítani, az állam szüntesse meg a nagytőke egyenlőtlen versenyét, a kisüzemet viszont lássa el olcsó hitellel és közmunkákkal. A kiskereskedők, kézművesek és középparasztok tőkeellenes gazdaságpolitikája tehát maga után vonná a gazdasági élet elaprózódását és a termelési költségek fokozását, következésképpen nemcsak annyiban reakciós, hogy ellensége a nagytőkének, hanem annyiban is, hogy a munkásréteg életfentartását megdrágítja. A nacionalszocializmus nagyrészt elfogadta a középosztály gazdasági programját: hiva a magántulajdonnak, *de csak a termelőt és tőkést egy személyben egyesítő, családi jellegű, személyi felelősséghez kötött magántulajdonnak* és nem a nagytőkés, anonim formájának. Érettük a gazdasági törvényhozás elveti a legnagyobb hozam elvét. A nemzet morális nyeresége, mely a kis- és középtermelő réteg megerősödéséből származik, megér egy lassabb gazdasági fejlődést. A szocialisták nem voltak ilyen előrelátók, amikor marxí utmutatás alapján elzárkóztak a valdoklónak hitt középosztálytól, amelynek lappangó forradalmi erejét és ellenállóképességét lebecsülték. A nacionalszocialisták középosztály-párti gazdasági politikájából kiemelkedik a zsidóüldözés, az áruházak és a nagytőke elleni küzdelem. Az áruházak, egységáru-üzletek és fióküzletek 1931-ben a belkereskedelmi forgalom 11%-át bonyolították le. Szerző ismerteti az áruházak elleni hadjáratot s vizsgálja, hogy a kormány mennyit valósított meg a párt 1920-as szélsőséges áruházellenes terveiből? Az áruházak bezárásának olyan következményei volnának (munkanélküliség, tőkemegsemmisülés, árromboló kiárusítás), hogy a párt eredeti programját, — amely az áruházaknak önálló kisbérleményekre való szétbontására irányult — még részben sem hajtották végre. Ismerteti a karteltörvényt, a Ruhr vidéki kohóipar decentralizálását a feldolgozó középüzemek javára, a nagytőkére kirótt kényszerkölcsönt, szóval a rendszer kispolgári értelemben vett antikapitalista intézkedéseit. — *Felcourt E.: Le problème viticole et l'office international du vin.* — *Durand Julien: Le commerce extérieur de la France au début de 1934.* — *Hennebicq Léon: La crise et les banquiers anglais.* Szerző visszpillant az angol bankvezérek közgyűlési beszé-

deihez tíz éven át írt kommentárjaira. A *Big Five* pénzpolitikája 1924 óta a válság hatása alatt sem változott. Ellentétben a német és amerikai rendszerrel, az ipari termelést csak az üzemi forgótőke határáig támogatják. Az angol bankpolitika háború utáni célja az volt, hogy a sterling felértékelésével a világ giroközpontját ismét Londonba helyezze. Ezt azonban csak kiméretlen deflációval, tehát az ipari termelés kárára tudta végrehajtani. A londoni pénzpiac e céltudatos bankpolitika dacára is megrendült, mert rövidlejáratu hitelt nyújtott annak az országnak (Németországnak), amelynek gazdasági élete a hosszulejáratu hitelrendszeren épült fel. 1931 óta Anglia gazdaságpolitikája hirtelen „áttette a puskát a másik vállára”. Védvamos politikát folytat, tehát föláldozza az iparnak a nemzetközi váltóforgalom alapjául szolgáló kereskedelmet, amelynek érdekében 1925-től 1931-ig deflatáló politikájával az ipari termelést áldozta fel. Ha az ország végleg ezt a neo-imperialista védvamos utat választja, úgy London elveszti bankári jelentőségét, miután az *intenzív pénzforgás* politikája, mely a rövidlejáratu kereskedelmi váltók girójára támaszkodott, csak teljes szabadkereskedelem mellett maradhat fenn.

Vol. II. No. 1 — Avril 1934

Nyolc tanulmány az amerikai kísérletről, *Gideonse D. Harry: Etude générale du programme Roosevelt*. Roosevelt kísérletében két különböző lejáratra tervezett törekvés egyesül. Egyrészt a válság sürgős leküzdését (recovery), másrészt a gazdasági élet tartós reformját (reform) célozza. Demokratikus eszközökkel dolgozik, meggyőzésre és beleegyezésre törekszik. A megelőző kormányzattól sok gazdaságpolitikái irányelvet vett át: így a magas vámvédelmet és az ipari monopóliumokat, amelyek hosszú idő alatt egy rentábilis mezőgazdaságot a nem gazdaságos iparok érdekében áldoztak fel; valamint azokat a kollektív eszméket, amelyek a nemzeti vagyon helyesebb megosztását az irányított gazdálkodás segítségével akarják megvalósítani. Gideonse egyenkint foglalkozik a farm, az ipari és a pénzügyi programmal. Az *amerikai mezőgazdasági probléma*, mely a polgárháború óta fennáll, a háború után azért súlyosodott el, mert a hitelezővé vált Amerika „adósságjellegű” vámpolitikája elsősorban az amerikai mezőgazdaság exportpiacait kapcsolta ki. 1927—1928-ban a birtokátruházások 45%-a már végrehajtási uton történt. Mindaddig, amíg az USA nemzetközi hitelező és egyidejűleg védvamos ország marad, a külföld az amerikai gyapot-, buza-, zsir- és dohányfelesleg nagy részét nem tudja átvenni. Más szóval ha a világ kereskedelmi szabadsága nem áll helyre, legalább 40 millió hold földet kell kikapcsolni az amerikai termelésből. Ez a súlyos kilátás bírta rá a szenátust, hogy hosszú ellenszegülés után az elnököt széleskörű vámszerződő hatalommal ruházza fel. Az *ipar átszervezésében* Roosevelt részben Hoover nyomait követi, aki már 1928—1932 között az ipari és kereskedelmi ágazatoktól „code of fair practice”-eket követelt s az amerikai iparnak a NIRA útján most végrehajtott kartellizálását előkészítette. Valószínű, hogy a code-igazgatás (a bérek és árak központi koordinálása) végleg meggyökeresedik az amerikai iparban. A code-hatóságok washingtoni kongresszusa azt a benyomást keltette, hogy egy új kormányzati ág van kialakulóban. A *pénzügyi program* szempontjából megfontolandó, hogy a deflációt a jegybanktól függetlenül olyan strukturális zavarok is előidézhetik, amelyek a betétek mozgékonyosságát csökkentik. Ez volt az oka, hogy kezdetben a nyíltpiaci (open market) politikának nem volt sikere, s a föllendítés költségeit azóta is a kincstárnak kell előlegeznie. Szerző szkeptikusan ítéli meg az aranystandarddal végzett kísérleteket. Célravezetőbb lett volna a bankrendszer egységes átszervezése, mint az aranyalap elejtése. Tavaly ősszel az ország agrárkivitelével kapcsolatos dollárkereslet a pénz nemzetközi árfolyamát megjavította, egyide-

jüleg a nyári ipari konjunktura letört és a farmtermények árai visszaestek. Mindez újabb inflációs mozgalmat indított meg. Az infláció azonban alkalmatlan arra, hogy a helytelen árviszonylatokat kiegyenlítse, s további nagy veszélye, hogy akkor kellene lefékezni, amikor a túlzott pénzkibocsátás ártalmas hatását a politikusok még nem veszik észre. Különben is helytelen az a beállítás, mintha a jelenleg legyengült termelő-adósok sértetlen hitelezői érdekekkel állnának szemben. Az Egyesült Államok 127 milliárd dollár adósságából 8.5 milliárd esik a legjobban sujtott mezőgazdaságra, ellenben 36 milliárd a tőkeerős társulatokra. A hitelezők közt viszont sok a kisember. Szerző végül kiemeli, hogy Amerika olyan kalandra vállalkozott, „amely méltó az ifju és vakmerő nemzethez.” — *Hillmann Sidney: Le N. R. A., le travail et le redressement.* Ismerteti az ipari újjászervezés szociális eredményét. A NIRA még kezdeti állapotban van: a minimális munkabérek és a minimális munkáskorhatárt tovább kell emelni, a munkaidő pedig tovább csökkentendő. A codeokat tulsietve szerkesztették. Hiba volt, hogy a nagyon megviselt délvidéki pamutipar munkafeltételeit vették mintául azok az iparok is, amelyek a pamutiparnál nagyobb béremelést és munkaidő-csökkentést vállalhattak volna. A kiadott codeok közül legfeljebb egy tucat intézkedik arról, hogy a munkásság is képviselve legyen a code-hatóságokban, holott ez a képviselőlet volna a helyes végrehajtás egyetlen biztosítója. Sürgeti a kollektív bérszerződés és az országos szakszervezetek szélesebb kiépítését. — *Cates Dudley: Appréciation critique de l'administration de restauration nationale.* A NIRA fejlődése eddig három szakaszra oszlik. Első a törvény kibocsátásától a Kék Sas felvonulásáig tartott, a második Johnson adminisztrátor felülvizsgáló körútjáig. E körút pesszimista tanulságainak leszűrődéséppen decemberben megindult a NIRA-politika harmadik kísérleti kora. A codeoknak kezdetben sürgős szociális feladatokat és válságjelenségeket kellett megoldaniok. Emiatt az elsietett szerkesztésbe négy gazdasági téveszme került be. Első az a meggyőződés, hogy a béremeléssel párhuzamosan valamennyi iparág termelése egyaránt emelkedik. Ez a felfogás a pamutfonóiparra helytállt, a bázisiparok termelése azonban csak 30—50% kapacitásig fokozódott. A második tévhit szerint a munkabér minden vállalkozási formában egyforma költség-tételt képvisel s így nem következhetnek be viszonylagos áreltolódások. A harmadik fallácia az, hogy a codeok hátrányosak a munkásságra nézve, hacsak azok harcosszervezetekké át nem alakulnak. Ez a felfogás idézte elő később a nagy szindikalista mozgalmat. A negyedik téveszme szerint az általános vásárlóerő csak úgy fokozható, ha a béremelés megelőzi a termelés növekedését. A NIRA legnagyobb illúziója az volt, hogy nominális munkabéremeléssel a „nekilendítést” elő lehet segíteni. E négy közgazdasági szofizma váltotta ki a sztrájkmozgalmakat és tulságosan kidomborította az egyébként is kétes vásárlóerőelméletet. Kétségtelen, hogy a codeok kezdetben egyes iparokat a teljes pusztulástól mentettek meg. Sürgősség tekintetében első helyen állottak a szén-, fa- és petroleumipar, ezeket követte a pamutipar, az öntődeipar stb. Nyitott kérdés marad az autonomia problémája. Szerző szerint az ipari önrendelkezést a code-igazgatásban is fenn kell tartani. A kormány legyen felülvizsgáló és ne irányító hatóság. Dudley a code politikai jövőjét is megjelöli. Csak olyan iparokat kell kodifikálni, ahol munkakizsákmányolás és szociális értelemben vett tőkepocsékolás folyik, el kell ejteni a vásárlóerő elméletet, a NIRA hatáskörét a minimális munkabérekre kell korlátozni, s az ipari önkormányzatot a codeokban is meg kell valósítani. — *Dickinson John: A propos de quelques malentendus concernant le plan Roosevelt.* — *Robey Ralph West: Problèmes fiscaux de redressement.* Az 1934-es pótköltségvetés előirányzott deficitjéből kiindulva a kormány pénzpolitikáját ridegen elítéli. Tavaly júliustól novemberig az állami kiadások napi 9 millióról 18 millióra emelkedtek. Így a kormány a tervezett 8 milliárdos félévi

kiadást csakugyan végrehajtja. A pótelőirányzat fedezésére a költségvetés második felében 6 milliárd kölcsönt kell kibocsátani, ezt azonban a hitelpiac már aligha veszi fel. A kormánynak három választása marad: a) szaporítja a bankjegyeket, b) államkötvényeket kényszerít a Federal Reserve bankokra és így kikerüli a hitelpiaci erőpróbát, c) devalorizál, s a nyereséget aranyjegy-kibocsátásra használja fel. A jelenlegi leértékelési határ azonban nem biztosít akkora kincstári hasznot, amely a 6 milliárdos szükséglet fedezetének megfelelő lenne. Szerző szerint a jegybanktól átvett aranykészlet inkább pénzügyi veszélyt, sem mint biztosítékot jelent a jelenlegi kormány kezében. — *Stagg Lawrence Joseph: L'administration de restauration nationale et les conceptions du laissez-faire.* Roosevelt fellépésével egy hosszantartó gazdasági átalakulás kezdődött el. Ez a mélyreható változás azonban a politikai demokráciával csak úgy egyeztethető össze, ha 1. a kormány terve tetszik a közvéleménynek; 2. vagy a közvélemény önként aláveti magát a kényszernek. Éppen ezért a Fehér Ház több engedményt tesz, mint a vak fegyelmen alapuló diktaturák. Szerző végigvizsgálja a New Deal-nek a tőkére, munkára és a vállalati igazgatásra gyakorolt hatását. Az új rezsim jövedelemmegosztási elve tőkésellenes, viszont hangsúlyozottan munkáspárti, mert a munkások növekvő vásárlóerejének nagyobb terápiái erőt tulajdonít, mint más jellegű jövedelemrészeknek. Szerző szerint a felemelt adóknak és felemelt béreknek végeredményben egyforma hatásuk van a termelésre. A munkabéremeléssel járó költségtöbbletet részben ellensúlyozta az a felszabadult titkos tőke, amelyet a vállalatok a belső dumping céljaira tartalékoltak. Végül ismerteti a vállalati igazgatás sokféle korlátozását a codeokban. — *Dr. Douglas Paul: Le rôle du consommateur dans le programme Roosevelt.* Szerző utal a codeok által megkönnyített kartellpolitika veszélyeire. Ha a kartellárakat legalább úgy vagy még jobban fel fogják emelni, mint ahogy a munkabérek emelkednek, — ami szabad versenyben nem következik be szükségszerűen — úgy az összvásárlóerő végeredményben visszaesik. Az áremelés kedvező hatása a kartellekre azokban az iparágakban lesz legnagyobb, amelyekben a kereslet nem rugalmas. A kereslet ilyen esetben az áremelkedésnél kisebb arányban csökken, tehát az ipar netto jövedelme emelkedik. Ezáltal az elasztikus és inelasztikus keresletű iparágak jövedelmezősége eltolódik. Douglas szembefordul a codeok közvetlen és közvetett ármaximáló előírásaival, s az autonóm code-hatóságokban a fogyasztók részére szélesebb képviseletet kíván. Önálló fogyasztási minisztérium és helyi fogyasztási tanácsok szervezendők. Nagy súlyt helyez a tömegfogyasztási cikkek vásárlóinak likvid jövedelméből alkotott jelzőszámok kidolgozására. — *Schlück Frederick: La sauvegarde du consommateur.*

Cs. Sz. L.

Weltwirtschaftliches Archiv.

38. Band. 1933. Heft 2.

J. Coatman, M. A.: Die Weltkonferenz in London 1933. A londoni világkonferencia, ha nem is hozta meg, amit vártak tőle, kétségtelenül elindítója lett néhány fontos eseménynek. A legfontosabb eseményeket azonban „extra muros” érték el, mint a vámfegyverszűnetet, az angol-orosz kereskedelmi háború befejezését és Angliának az Egyesült Államokkal kötött megegyezését az 1933 júniusában esedékessé vált hadiadósságról. — *Brocard, Lucien: Die Tendenz zur Nationalwirtschaft und die internationalen Beziehungen.* A kereskedelempolitikában két főirány küzd egymással. Az internacionalizmus és a gazdasági nacionalizmus, amely nem egyértelmű a zárt gazdaság rendszerével. A gazdasági nacionalizmus a nemzetközi árucseret forgalmat bizonyos tekintetben elő is mozdítja. Ha a gazdasági nacionalizmus túlzott és min-

denre kiterjedő protekcionizmussá válik, helytelen irányba téved. — *Kretschmer, Hans: Ökonomische Theorie, Nationalwirtschaft und Interventionismus.* A liberalizmus abból a feltevésből indult ki, hogy a gazdaság célja minél nagyobb hasznot biztosítani az egyedeknek. E feltevés alapján minden állami beavatkozást károsnak tart. Az új német gazdaságpolitikai irány a gazdasági életet eszköznek tekinti a nemzeti célok eléréséhez, tehát az intervencionizmust helyesli. Ki kell építeni a gazdaságpolitika és elmélet hiányzó rendszerét, amely a nemzeti gazdaságpolitika alapjául szolgál. — *Wätjen, Hermann: Die Weltwirtschaftskrisis des Jahres 1857.* Az 1857. évi válság is Amerikából indult ki. Dr. Rudolf Schleiden egykoru jelentéseiben részletesen beszámol az amerikai válság lefolyásáról. Ezek a jelentések új adatot szolgáltatnak a konjunktúra vizsgálásához. — *Brescianini-Turrami, Constantin: Ägypten in der Weltwirtschaftskrisis.* Egyiptom azok közé az országok közé tartozik, amelyek a gazdasági válságba belesodrótak. Egyiptom válságának két sarkalatos pontja van: a gyapotkérdés, mert kivitelének 88%-a 1927—29-ben a gyapot volt és a valutakérdés, mert az egyiptomi font angol befolyás alatt devalválódott. Hogy a gyapot árának nagyarányú esése mégsem okozott oly nagy megrázkódtatást Egyiptomban, mint más országokban, azt az államháztartás egészséges alakulása mellett a munkabérek gyors alkalmazkodóképességének köszöni. — *Grosskopf, J. F. W.: The Position of the Native Population in the Economic System of South Africa.* — *Mouldon, Frank R. E.: Die äussere Wirtschaftspolitik Australiens.* Ausztrália gazdaságpolitikájának céljai: A termelő erők gyors kifejlesztése, a termelésnek változathatósá tétele, a jövedelemeloszlási aránytalanságok megakadályozása, a homogén népesség megtartása és tervszerű szaporítása. Ausztrália külkereskedelmi politikája ezeket a célokat szolgálja. — *Brutskus, Boris: Russlands Getreideausfuhr.* Behatóan foglalkozik az orosz mezőgazdasági termelés természeti és szociális tényezőivel és arra az eredményre jut, hogy Oroszország jó termés esetén néhány millió tonna búzát exportálhat, rossz termés esetén azonban felesleges gabonája nincsen. Az orosz búzatermelés nem tartott lépést az ország fejlődésével és népességének szaporodásával. — *Gross, Hermann: Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftsbeziehungen Albaniens.* — *Chronik, Berichte und Materialien. Der Agrarkredit in der Landwirtschaft Bulgariens. Das National-Bureau of Economic Research in New-York. Der internationale Post- und Schnellnachrichtenverkehr im Jahre 1932/33.* T. J.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

Társaságunk 1934 június 19-én d. u. 6 órakor tartotta a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében *negyvenedik* rendes évi közgyűlését. A közgyűlésen tagjaink és vendégeink rendkívül nagy számban jelentek meg, köztük *Fabinyi Tihamér* m. kir. kereskedelemügyi miniszter, továbbá *Heller Farkas*, *Navratil Ákos*, *Söpkéz Sándor*, *Zelovich Kornél*, *Laky Dezső*, *Gorove László*, *Matyasovszky Miklós*, *Surányi-Unger Tivadar*, *Koós Mihály*, *Székács Antal*, *Mutschenbacher Emil*, *Gyulay Tibor*, *Kresz Károly*, *Fekete Ignác*, *Fenyő Miksa*, *Tóth Jenő*, *Kovács Gyula*, *Gerlóczy Béla*, *Vincze Frigyes*, ifj. *Leopold Lajos*, *Vágó József*, *Szádeczky-Kardoss*

Tibor, Neubauer Gyula, Varga István, ifj. Boér Elek, Dorner Zoltán, Nickl Béla, Kádas Károly, Sidó Zoltán, Gyömrey Sándor, Székely Artur, Halasi-Fischer Ödön, Andreich Jenő, György Ernő, Virány Egon, Ledermann László, Zsengery Manó, Tihanyi Lajos, Zelovich László, Fuchs Bertalan, Szegő Ernő, Winkle Nándor, Tóth József, R. Jónás Magda, Tuszkau Antónia, Domány Gyula, Lautenburg István, Steuer Viktor, Huber István, Vásárhelyi Boldizsár, Küntzler Zoltán, Cs. Szabó László, Keményfi János, Rostás Gábor, Pozsonyi Gábor, Frisch Ferenc, Gábor József, Wilczek József, K. Nagy Dénes főtítkárr és még sokan mások.

Eber Antal elnök megnyitván az ülést, üdvözölte Fabinyi Tihaimér kereskedelmi minisztert és a Társaság nagy számban megjelent tagjait. Jelenti, hogy az 1934. június 16-ára összehívott közgyűlés miután azon a tagok egyharmad része nem jelent meg, határozatképtelen volt. Az alapszabályok értelmében az újonnan összehívott közgyűlés a megjelent tagok számára való tekintet nélkül határozatképes. Elnöki megnyitó szavait a „Közgazdasági Szemle“ jelen száma közli. Az elnök javaslatára a közgyűlés hálás elismerését nyilvánította *Hóman Bálint* m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek a „gazdasági és társadalmi ismeretek“-nek a középiskola tananyagába való beillesztéséért. Ezután az elnök meleg szavakkal köszönti *Gorove Lászlót*, aki az 1894. évi alapító ülésen is részt vett és arról a mostani közgyűlésen meg fog emlékezni. Ugyancsak köszönti a jelenlevő *Fekete Ignácot*, aki a Társaságnak alapítása, tehát negyven év óta működik a Magyar Közgazdasági Társaság ügyészeként.

Gorove László felszólalását, valamint *Heller Farkasnak* ezután következő előadását a „Közgazdasági Szemle“ jelen száma közli.

Öt perc szünet után következett *Kisléghi Nagy Dénes* főtítkárr jelentése a Társaság 1933. évi működéséről, *Gerlóczy Béla* főpénztárosi jelentése és a számvizsgálóbizottság jelentése, amelyet *Zsengery Manó* terjesztett elő. Ugy a jelentéseket, mint az 1934. évi költségvetést a közgyűlés egyhangulag elfogadta. Az 1934. évre a számvizsgálóbizottság tagjaiul választottak: Ámon Károly, Domány Gyula, Görög Frigyes, Óvári-Papp Zoltán és Zsengery Manó.

A közgyűlés utolsó pontjaként *Virány Egon* indítványa tárgyalatott: „Bizalmatlanság kifejezése a társaság vezetősége iránt“. *Varga István* és *Gorove László* felszólalása után a közgyűlés az indítványt egyhangulag elvetette. *Fenyő Miksa* a Magyar Közgazdasági Társaság tagjainak hálás elismerését és köszönetét fejezte ki a Társaság vezetősége, különösen pedig elnöke iránt, azért a tárgyilagossága és pártatlanságáért és magas tudományos színvonaláért, amely a Társaság működésében mindig és mindenütt megnyilvánul. *Eber Antal* elnök a vezetőség nevében köszönetet mondván az elismerésért, a közgyűlést bezárta.

Szabad és kötött gazdaság.

Tartalom: I. Elmélet és gyakorlat. II. A társadalmi tudományok integrációja. III. A gazdasági szabadság utja. IV. A kötött szabadság pillérei. V. A kibontakozás dialektikája. VI. Összefoglalás.

I. Elmélet és gyakorlat.

Gondolatesoportok kibontakozása során néha oly belső ellentmondások keletkeznek, amelyek bomlasztó hatásukkal az egész további fejlődést veszélyeztetik. Az élő problémák megoldásának kutatásában ilyenkor meg kell állnunk kevés időre, hogy visszatérjünk elvont kiindulópontjainkhoz és azoknak újbóli átgondolásával igyekezzünk kiküszöbölni a zavaró hibát. Ily helyzetet teremt manapság a közgazdasági gondolkodás területén az a probléma, mely *szembeállítja* egymással a gazdasági szabadság és a közületi beavatkozások elvét. Ez az ellentét igen régi ugyan; különösen veszélyessé ujabban azonban a külső megjelenésében tapasztalható változás teszi. Egyre gyakrabban találkozunk olyféle állásfoglalással, mely szerint a gazdasági szabadság, mint általános elv, helyes, de gyakorlatilag számos kivételt kell alóla tennünk. Más szóval: a gazdasági szabadelvűség csak elméletileg áll meg, míg gyakorlatilag nagyrészt a gazdasági életet megkötő rendszabályok mutatkoznak helyesnek. Az elmélet tehát más mint a gyakorlat. A gazdasági gondolkodás szempontjából nincs ennél veszélyesebb állítás.

Elmélethez akkor jutunk, ha gyakorlati tapasztalatainkat általánosítjuk és ily általánosított alakjukban igyekezzünk közöttük rendszeres összefüggéseket megállapítani. Az általánosítás úgy történik, hogy a különböző gyakorlati jelenségek-ből fokozatosan egyre több lényegtelennek látszó vonást kapcsolunk ki és ezzel a gyakorlatban különböző jelenségeket egy-néhány megmaradó, lényegesnek tartott vonásukon át egységes szempontok alatt foglaljuk egybe. Mintegy közös nevezőre hozzuk őket. Hogy ebben az általánosításban meddig haladunk, azaz hogy meddig tágitjuk szempontjainkat, az elméleti kutatásunk általános céljától és induktív vizsgálatainkkal kapcsolatos deduktív gondolati műveleteink különös irányától fog függni. Az általánosítás folyamán kikapcsolt vonásokat azonban természetesen fokozatosan figyelembe kell megint vennünk, amint elméleti eredményeinket a gyakorlati jelenségek helyes értelmezésére kívánjuk alkalmazni. Ugyanazon az úton jutunk

vissza a gyakorlathoz, amelyen attól eltávolodtunk és az elméleti eltávolodás foka is csak az átmenetileg kikapcsolt vonások mennyiségén fog mulni. Az élő gyakorlat gondolati megrögztése, azaz a legnyersebb tapasztalati ismeret és akár a legelvontabb elmélet között is tehát mindig csupán *mennyiségi* különbség foroghat fenn. Sohasem lehet ez a különbség minőségi. Ezért a helyesen megépített elmélet sohasem mondhat mást mint a gyakorlat, hanem legfeljebb csak másképen, azaz különböző fokozatokban általánosítva mondhatja ugyanazt. Ahol mégis azt tapasztaljuk, hogy az elmélet minőségileg különbözik a gyakorlattól, ott vagy az elmélet rossz vagy pedig a gyakorlat: vagy az elmélet tévedt el az általánosításhoz és az onnan visszafelé vezető ut valamelyik pontján, vagy pedig a gyakorlat hibázik azzal, hogy nem szivleli meg az elmélet helyes megismeréseit. Esetleg itt is, ott is hiba van.

Mindenképpen tarthatatlan azonban az a beállítás, hogy elméletileg inkább a gazdasági szabadság elvének, gyakorlatilag pedig inkább a közületi beavatkozásnak van igaza. De nemcsak helytelen az ilyfajta felfogás, hanem egyuttal *kártékony* is. Az elmélet tekintélyét alapjaiban rázzuk meg, ha azt mondjuk róla, hogy a gyakorlat számára használhatatlan ismeretekhez vezet; minden gyakorlatias állásfoglalás pedig a levegőben lóghat csak, ha azzal az elméleti elgondolással, amelyre támaszkodnia kellene, ellentétes értelműnek tartjuk. Az elméletnek és a gyakorlatnak egyformán sürgős érdeke tehát, hogy ez a sokat hangoztatott állítólagos ellentét kiküszöböltessék. A megoldás feladata a modern gazdaságtudományra hárul: a gazdasági élet jelenségeinek magyarázatát oly keretbe kell öntenie, melyben egyformán férnek el és egyuttal békésen férnek meg egymás mellett mind az elvont elmélet tételei, mind pedig az élő gyakorlat követelményei.

A bolsevizmus, a fasizmus, a nemzeti szocializmus és más szélső gondolati rendszerek egyoldaluan igyekeznek ezt a feladatot megoldani. Társadalomgazdasági ujitások gyakorlati követelményeiből indulnak ki és többé-kevésbé belőlük vezetnek csak le azokat a gondolatsorokat, amelyeket aztán elméletiükké emelnek. Vajmi keveset bánják azonban, sőt részben még büszkélkednek is vele, hogy közgazdaságtanunknak nemzedékek kemény munkájával felépített alapvető tételeit tagadják meg. Az ily eljárásnak súlyos hibája, hogy szembekerül az emberi gondolkodás *folyamatos fejlődésének* követelményével és így tulnyomórészt többet rombol, mint amennyit épít. A helyes megoldásnak igyekeznie kell, hogy lehetőleg minél többet tartson meg a gazdasági kutatás eddigi pozitív eredményeiből és hogy lehetőleg minél szélesebb felületen rajtuk építsen tovább.

A közgazdaságtan eddigi fejlődése folyamán a legkiválóbb elméleti teljesítményeket kétségtelenül a *klasszikus* iskolának és a múlt század hetvenes éveiben kibontakozott *neo-*

klasszikus irányoknak köszönhetjük. Ezen irányok tantételeiben sűrűsödnek leginkább mai közgazdaságtanunk szilárdnak tekinthető pillérei, melyeket lehetőleg a jövőben is meg kell óvnunk az ingadozástól. Tagadhatatlan azonban, hogy a szabadelvű klasszikus irány elméleti általánosításainak útján helyenként tulmerész lendülettel kapcsolta ki a gazdasági összefüggések társadalmi elemeit és hogy részben éppen ezen az áron tudott csak az elméleti elgondolásoknak magas fokára emelkedni. Meñtségére kell megállapítanunk, hogy jóhiszemű optimizmusában vált annyira elvonttá. A felvilágosodás eszméramlata pedig, melynek talán egészen a világháborúig nálunk is döntő szava volt, igazolta minden lépését. A klasszikus és neoklasszikus elgondolás ilyképen javarészt még ma is abban bizakodik, hogy a lehetőleg szabadjára bocsátott egyéni tevékenységek összességétől várható gazdasági téren is a legjobb állapot. Szellemileg és erkölcsileg megközelítően egyöntetű egyénekről van itt általában szó, akiknek természetében különféle népi, nemzeti és egyéb társadalmi helyzetük általában nem idéz elő nagyobb különbségeket és akik gazdasági elhatározásaikban megközelítően egyforma mértékben hallgatnak anyagi érdekeikre.

Ezek az előfeltételek, amelyekre a gazdasági szabadelvűség egész klasszikus elméletét építi, előbb-utóbb meg fognak valósulni. Csak annak szabad gazdaságpolitikai kérdésekhez nyulnia, aki szilárd meggyőződéssel tud hinni az emberi természet folyamatos tökéletesedésében. Kétségtelen, hogy e tökéletesedésnek a mainál lényegesen magasabb fokán a teljes gazdasági szabadság rendszere fog a legjobbnak bizonyulni. A múlt század folyamán oly rohamos léptekkel emelkedett az általános emberi jólét, hogy a szabadelvű felfogás jóhiszeműen hanyagolhatta el már azokat a társadalmi tényezőket, amelyeknek fejlődése nem párhuzamos mindig az anyagi jóléttel. A világháborúval kapcsolatos események és az azóta bekövetkezett gazdasági átalakulások fájdalmasan figyelmeztetnek azonban bennünket ezeknek a tényezőknek erejére. A klasszikus irány optimizmusa tulzottnak bizonyult. Elméleti általánosításaiban *tulmessze* ment, amidőn a sokféle társadalmi különbségeknek és különféle törekvéseknek egyelőre még mindig lényegesnek látszó tényezőit is elvonta, kivonta, kikapcsolta vizsgálódásai-ból. Az elmélet és a gyakorlat közötti helyes összhangot helyreállítani ugy tudjuk, ha a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan tételeinek további fejlesztésében fokozott figyelmet szentelünk a gazdasági élet *társadalmi* vonásainak.

II. A társadalmi tudományok integrációja.

A neoklasszikus közgazdasági kutatásnak egyik legjellegzetesebb vivmánya, hogy a *szükségletek* szemléletéből indul ki. A manapság előtérben álló elméletek egyik csoportja innen

közvetlenül a piaci kereslet és az áralakulás összefüggéseihez jut, míg más irányok az értékelmélet közbeiktatásával haladnak tovább az ár jelenségének vizsgálata felé. Az áralakuláshoz kapcsolódik azután többnyire a jövedelemeloszlás, a pénz, a hitel és a közgazdaság egyéb u. n. szervezeti problémáinak fejtegetése. A kutatásnak ezen az útján többnyire a gazdasági élet jelenségeinek javarészét egybefogó elméleti áttekintéshez jutunk; tapasztalati tény azonban, hogy ez az út nem szokott átfogó és egységes gazdaságpolitikai elgondolások szilárd megalapozásához vezetni.

A következőket végiggondolt gazdaságpolitikában is jól tesszük, ha a szükségletek problémájából indulunk ki és ezzel már eleve is biztosítjuk a neoklasszikus elméletekkel való szoros kapcsolatunkat. Az egyéni szükségletek körül csoportosuló szempontokat azonban itt nem a gazdasági érték és a kereslet vizsgálatának irányában, hanem a *közületi szükségletek* problémája felé építjük tovább. Ezzel oly gondolatsor nyílik meg előttünk, amelyet ugyan eddig is sokféle vonatkozásban érintett már a gazdaságelmélet, a pénzügytan és a politika tudománya, amely azonban korántsem részesült a fontosságához méltó figyelemben.

A közületi szükségletek nem tévesztendőek össze a közszükségletekkel vagy a társadalmi szükségletekkel. *Társadalmi szükségletnek* ugyanis az oly egyéni szükségletet nevezzük, amely csak a társas együttlétre, azaz társadalmi helyzetünkre való tekintettel keletkezik bennünk. Ilyen pl. minden hiúságunkkal kapcsolatos szükségletünk ellentétben a tiszta egyéni szükségletekkel, amelyek társadalmi környezetünktől függetlenül állnak meg és amilyen pl. a táplálkozás szükséglete. A *közszükséglet* viszont oly egyéni szükséglet, amelyet igen sok egyén, többé-kevésbé mindenki érez. Ilyen értelemben közszükségleti cikk pl. a só, a kenyér, a szappan, az ivóvíz. A közületi szükségletek is közszükségletek és ezenkívül rendszerint egyuttal még társadalmi szükségletek is. Lényeges megkülönböztető vonásuk azonban, hogy a mindenkor uralkodó társadalmi helyzethez képest csak közületi eszközökkel és csak az összes érdekelt egyénre vonatkozó közös eredménnyel elégíthetők ki. Ilyen pl. köztisztasági vagy közbiztonsági szükségletünk. Valamennyi említett szükségletfajta között a gyakorlatban természetesen sokféle átmeneti jelenség adódik.

A közületi szükségletek problémájának hatalmas horderejét helyesen akkor fogjuk értékelni, ha megértjük, hogy minden társadalmi fejlődés alakilag az egyéni szükségletekről a megfelelő közületi szükségletekre való *fokozatos áttérést* jelent. Már a legegyszerűbb alaku társadalmi egyesüléshez valószínűleg az a folyamat vezetett, amidőn az érdekeltek belátták, hogy az ellenséggel szemben közös erővel, közös eredménnyel jobban tudnak védekezni, amidőn tehát az önvéde-

lem egyéni szükséglete a honvédelem közületi szükségletévé alakult át. Fejlődésének minél magasabb fokára hág valamely közület, általában annál több, annál különfélébb és annál fontosabb közületi szükségletei lesznek. Amidőn viszont a közületi szükségletek fokozatosan ismét egyéni szükségletekké bomlanak szét, közületek hanyatlásáról, széteséséről szólhatunk. Hasonlóképpen a közületi szükségletek átalakulásain át bonyolódik le a különböző közületek egyesülése és szétválása. Ezen összefüggések szerint pereg le nemcsak a községi, városi, járási, megyei és egyházi közületek, hanem a különböző magánjogi alapon működő egyesülések fejlődése, aminthogy így bontakoznak ki a jelen viszonyaink között legfontosabbnak bizonyuló állami közületeink is. A következőkben közületen általában az államot fogjuk érteni.

Jelenlegi közületi szükségleteink legalkamasabban az állami hatalmi politika, a jóléti politika és a termelési politika céljai köré csoportosíthatók. A hatalmi politika a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás eszközeivel az állami közület fennállását hivatott biztosítani, míg jóléti politikánk a kulturpolitika és a szociálpolitika tevékenységi köreire oszlik. Az anyagi termelés színvonalának emelésére irányuló közületi tevékenységet, tehát a *termelési politikát* szoktuk általában gazdaságpolitikának nevezni. Nincs okunk szembeállni ezzel a szóhasználattal. Hozzá kell fűznünk azonban, hogy ilymódon a gazdaságpolitikát csak szűkebb értelmében ragadtuk meg, mert a közületnek igen fontos gazdasági tevékenységei vannak még, amelyek az így meghatározott körön kívül esnek.

Arra a tágabb körü tevékenységre utalunk, amely megossza a közületnek mindenkor rendelkezésére álló eszközöket a hatalmi, a jóléti és a termelési politika céljai között. Ez közös eszközöket több adott cél között megosztó tevékenység. Minthogy a rendelkezésre álló eszközök mennyisége sohasem elegendő valamennyi adott cél tökéletes elérésére, a célokat költségvetésszerűen egymáshoz mérő, értékelő, latolgató tevékenységről van szó. Ez pedig mindenképen csak gazdasági tevékenységnek minősíthető. Ily értelemben gazdasági tevékenység pl. az állami költségvetésnek közigazgatási kidolgozása és törvényhozási megállapítása. Nem a hatalmi politika vagy a jóléti politika egyes céljainak tartalmi eldöntésére, meghatározására gondolunk, mert ez kétségtelenül tulnyomórészt a politika tudományának területéhez tartozik. A közületi kiadások kérdésével viszont, főleg a közületi bevételekkel való szembeállítás vonatkozásában, a pénzügytan foglalkozik. A célok közötti megosztásnak, tehát a közös eszközök irányításának oly fontos problémája azonban mindeddig ugyyszólván gazdátlan, figyelmen kívül hagyott terület volt. Ezt a területet *tágabb értelemben vett gazdaságpolitikának* tekinthetjük a szü-

kebb értelemben vett gazdaságpolitikával, azaz a termelési politikával szemben. Különösebb súlyt az elnevezésekre vetnünk nem szabad. Csupán annyi lényeges, hogy a hagyományos értelemben körülírt gazdaságpolitika területén kívül ime a közületi tevékenységeknek oly igen fontos további csoportjával találkozunk, amelynek gazdasági jellegét aligha vonhatók kétségbe.

De vajjon haladást jelent-e a gazdaságtudomány fejlődésében, ha problémáit más társadalmi tudományok tárgyköréhez tartozó szempontokkal kapcsoljuk össze? Hiszen a modern közgazdaságtannak egyik legnagyobb büszkesége éppen az, hogy annyi vajadás után végre függetlennek érzi magát. A közgazdaságtan fejlődésében a leghatározottabb haladást valóban azok a lépések jelentették, amelyekkel fokozatosan rázta le magáról az általános politika, a természetbölcselet, a természetjog és az etika szempontjainak gyámkodását. Így fejlődött önálló tudománnyá és így vált magjává a „tiszta“ gazdaságelmélet. A teljes önállóságot korántsem tekinthetjük azonban az egyes szaktudományok legmagasabb fejlődési fokának. Ha a szaktudomány haladásában megfeneklik valahol, gyakorta csak oly magasabb, általánosabb szempontok alkalmazásával segíthetjük tovább, amelyeknek világító ereje kihat más, rokon résztudományok, szaktudományok területére is. Az egyes társadalmi tudományok egymástól való fokozatos elkülönülése, differenciációja sem tekinthető végső eredménynek: vezérlő szempontjaiknak magasabb gondolati síkon való *egybefogása, integrációja* további fejlődési fokot jelent. Különösen áll ez a gazdaságtudományra vonatkozólag, amidőn azt tapasztaljuk, hogy termékenyítő új gondolatok híján a területéhez tartozó gazdaságelmélet és gazdaságpolitika közötti kapcsolat meglazul. Nem szabad tehát visszariadnunk attól a tényről, hogy problémáink, amelyeket még a tágabb értelemben vett gazdaságpolitikához sorolunk, egyes tekintetekben más társadalmi tudományok területére is átnyulnak.

Önként merül fel itt azonban a kérdés, hogy az *önállóság* vonatkozásában mármost milyen kapcsolat van tágabb értelemben vett és szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikánk között. Más szóval: a termelési politikának vannak-e vajjon önálló, a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika mérlegeléseitől független célkitűzései, vagy pedig ezeknek a felsőbbrendű mérlegeléseknek van-e vajjon alárendelve minden tekintetben? Válaszunknak egynéhány szorosán kapcsolatos gondolatsor érintése után el kell vezetnie a gazdasági szabadelvűség és a kötött gazdálkodás, valamint a gazdaságelmélet és a gyakorlati gazdaságpolitika közötti látszólagos ellentét kiküszöböléséhez.

III. A gazdasági szabadság utja.

Közgazdaságtanunknak kevés oly általánosan elfogadott tétele van, mint az a felfogás, hogy a *termelékenység fokozása* helyes. Különbségekkel itt legfeljebb csak a tétel lényegének fogalmazásában vagy pedig abban találkozunk, hogy egyes közgazdák tudatosan tanításaik élére állítják és legfőbb követendő eszményként domborítják ki az általános termelékenység fokozását, míg mások azt, mint magától értődő követelményt, hallgatólagosan fogadják el. Tulajdonképen erre az alapra épült fel már a fiziokratáknak a „tisztá hozadék“-ról szóló tana és csupán más mezbe öltöztetve, de lényegileg ugyanez a szempont vezette Adam Smithet, amidőn a nemzetek gazdagságát választotta gazdasági gondolkodásának iránytűjéül. Mindkét szemléletet és velük együtt a korábbi hasonló kísérleteket is kedvezőtlenül befolyásolta azonban egyoldalúságuk. Teljes jelentőségében és többféle oldaláról is megvilágítva a termelékenységi eszmény köztudomásulag Friedrich Listnél bontakozott ki először és azóta került nemcsak a gazdaságpolitikai érdeklődésnek, hanem a gazdaságelméleti kutatásnak is előterébe. Még a legszélsőségesebb társadalomujítók is, mint pl. Fourier, szívesen építik érvelésüket erre a tételre.

A *modern gazdaságelmélettel* való kapcsolatát tételünk legszembetűnőbben a határtermelékenység elgondolásában találja meg: ezen az uton válik annyira optimisztikussá az idősebbik Clark tanítása. A cambridgei iskola a „társadalmi osztalék“-ról (social dividend) ill. a „nemzeti osztalék“-ról (national dividend) szóló elméletébe önti a termelékenység eszményét és ilyképpen alapozza meg egész rendszerét. A cambridgei tanításból világlik ki egyébként leginkább ennek az eszménynek utilitarisztikus jellege. Más irányoknál egyenesen a helyes gazdaságpolitika mérvadó céljaként szerepel. Ily értelemben esküdött a termelékenység eszményére egykor Werner Sombart, míg pl. Götz Briefs még újabb írásaiban is nagy hangsúllyal emeli ki. De ugyanez az alapgondolat csendül ki Robert Wilbrandt felfogásából, aki gazdaságpolitikai kiindulópontjaként azt követeli, hogy a lehetőséghez képest mindenkinek rendelkezésére álljanak a céljainak eléréséhez szükséges eszközök, vagy Frieda Wunderlich elgondolásából, amidőn a sikerek általános fokozását, azaz általában a hatékonyabb módszerek alkalmazását tartja a társadalomgazdasági életben tapasztalható feszültségek enyhítéséhez vezető legalkalmasabb eszköznek.

Ha a neoklasszikus gazdaságelmélet legelemibb vívmányaira támaszkodunk és ezekkel felszerelve a teleológikus megismerés útjára lépünk, akkor a termelékenység eszményének érvényességét igen egyszerűen bizonyíthatjuk. Nincsen olyan modern neoklasszikus szemlélet, amely a gazdálkodást mint tevékenységet, a gazdaságot mint e tevékenység kereteit és a

gazdaságosságot mint irányító elvet valamiképpen ne a szükségleteink kielégítésére, a céljaink elérésére szolgáló eszközök mennyiségének elégtelenségéből, mint általános alaptényből, vezetné le. Minden gazdálkodás tehát ezen mennyiségbeli hiány leküzdésére, azaz, mai viszonyainknak megfelelően, a rendelkezésünkre álló *eszközök szaporítására* irányul. Ez pedig közgazdasági vonatkozásban tartós sikerrel nyilvánvalóan csak az általános termelékenység emelésének útján érhető el. Az ismeretelmélet elvont nyelvén azt mondanók, hogy a gazdálkodás fogalmának egyik lényeges határozmányát elkülönítjük, teleológikus sikon követelményként vetítjük vissza a gazdálkodás tényére és ily módon jutunk az eszközgyarapítás vagy, közgazdasági értelmezésben, az általános termelékenység fokozásának gazdaságpolitikai normájához. Hasonló uton, tehát merőben a gazdaság fogalmából, a gazdálkodás alaptényéből vezethetjük le pl. azt a további követelményt is, hogy a gazdaságpolitikának hosszabb lejáratra mindig törekednie kell az általános *társadalomgazdasági egyensúly* megőrzésére. A modern kapitalizmus nyelvén a válságok lehető elkerüléséről szólnak.

A termelékenységi és az egyensúlyi eszmény, mint célkitűzés, független ugyan minden a gazdaság területén kívülálló megfontolástól és ily értelemben mindkettő *autonóm* gazdaságpolitikai célnak tekintendő. Ha a gyakorlat vonatkozásában vizsgáljuk azonban őket, önmagukban véve üres és csupán alaki érvényü elveknek bizonyulnak. Mi dönti el ugyanis, hogy adott helyzetben gazdaságpolitikánk mily irányban, a termelésnek melyik ágában igyekezzék az általános termelékenységet fokozni vagy pedig a gazdasági élet szervezetének mely pontján való beavatkozással igyekezzék az egyensúly megőrzésére? Csakis a gazdaságpolitika előtt lebegő céloknak, azaz a *közületi szükségleteknek* mindenkor érvényes *rangsora*. Ennek a rangsornak követése fogja tehát csak élő tartalommal megtölteni önmagukban merőben alaki érvényü autonóm gazdaságpolitikai céljainkat.

Itt elérkeztünk közgazdaságtanunknak egyik legfájóbb pontjához, a *formalizmus* kérdéséhez. Tiszta gazdaságelméletünk ugyanis javarészt csupán alaki érvényü tételekkel dolgozik. Ezért mutatkozik helyenként oly mély szakadék köztük és a gyakorlatnak élő tartalommal teljes problémái között. A tiszta elmélet már kiindulópontjaiban is csak alaki szempontból érdeklődik szükségleteink rangsora iránt és vajmi keveset kutatja annak tartalmi összetételét. Ezt teszi az egyéni szükségletek vizsgálatánál és még sokkal inkább tanusít hasonló magatartást a közületi szükségleteknek amugy is erősen elhanyagolt problémájánál. Pedig ez a probléma tekinthető a neoklasszikus gazdaságelmélettől a gazdaságpolitikához átvezető legalkalmasabb hidnak.

A közületi szükségleteknek mindenkor érvényes rangsora ugyan kétségtelenül a tágabb értelemben vett gazdaságpolitika kérdéseitől, tehát oly tényezőktől is függ, amelyek messze tulnyulnak a szűkebb értelemben vett gazdaságpolitikának, azaz a termelési politikának határain. Ha azonban nem riadunk vissza attól a fáradságtól, hogy tüzetesebben vizsgáljuk meg a szóbanforgó rangsor tartalmának történeti kialakulását, azt tapasztaljuk, hogy benne többé-kevésbé következetes fejlődési irányok, *törvényszerűségek* mutatkoznak. Ezek a törvényszerűségek mintegy képleteit nyújtják a közületi szükségletek rangsorában lepergő dialektikus eltolódásoknak. Minél szilárdabbak már most a felismert törvényszerűségek, annál inkább támaszkodhatunk rájuk a közületi szükségletek helyes rangsorának megállapításánál, annál kevésbé kell a termelési politika területén kívül eső célkitűzéseket latolgatnunk és annál inkább válnak tartalmilag is függetlenekké autonóm gazdaságpolitikai céljaink. A társadalomgazdasági élet strukturális változásainak útján kétségkívül már ma is számos vonatkozásban látjuk, hogy a változások dialektikus egymásutánja következetesen alakul, tehát bizonyos fejlődési törvényszerűségeknek engedelmessé válnak. Ugyanily mértékben nyernek tartalmat és gyakorlatilag is használható értelmet a gazdaságpolitika autonóm céljai.

A társasodás (szocializálódás, kollektivizálódás) és a nyugatiasodás tekinthető nemzetközi vonatkozásban azon két legáltalánosabb gyűjtőfolyamatnak, amelyből mai társadalomgazdasági fejlődésünk apróbb törvényszerűségei szerteágaznak. A *társasodás* folyamata az egyéni és a közületi szükségletek közötti arányt manapság már az egész földkerekségen egyre inkább az utóbbiak javára módosítja, míg a *nyugatiasodás* a gazdasági intézményeknek egyöntetűbb fejlesztése útján tartalmilag szab irányt a közületi szükségletek egymásközi eltolódásainak. Ez az irány azonban nyilvánvalóan a fejlődésnek igen hosszú lejárataira vonatkozhat csak; rövidebb időszakok hepe-hupás fejlődést mutathatnak. A hosszú hullámu fejlődés a társasodás és a nyugatiasodás törvényszerűségein át alakilag és tartalmilag egyre egyöntetűbbé gyurja valamennyi nép közületi szükségleteinek rangsorát. Minél egyöntetűbbé válik azonban ez a rangsor, annál egyöntetűbbé válnak tartalmilag is a különböző népeknek, a különböző államoknak autonóm gazdaságpolitikai céljai és annál inkább közeledünk egy nagyszabású nemzetközi gazdaságpolitikai egybefogás lehetőségéhez. Az ily egybefogás többé-kevésbé egyseges és — amint mindjárt látni fogjuk — szabadelvű nemzetközi gazdaságpolitikát, azaz a világgazdasági eszménynek gazdaságpolitikai sikon való érvényesülési lehetőségét jelenti.

Optimizmusunk fokának kérdése, hogy ezt a lehetőséget a jövőnek milyen távolságába vetítjük. Minél elvontabb gazda-

sági szemléletünk, annál inkább vagyunk hajlandók a világgazdaság érvényesülésének útjában álló akadályokat muló, lényegtelen jelenségeknek tekinteni és annál inkább értékeljük már jelenlegi gazdasági intézményeinket is a világgazdasági eszmény alapján. Részint így jár el a maga optimizmusában a klasszikus és a neoklasszikus gazdaságelmélet: messzemenő elvontsággal arra az állapotra szereti figyelmét irányítani, amelyben a munkamegosztás világgazdasági keretekben is erősen érvényesül már és amely éppen ezért általában kevésbé türi csak meg a gazdaságpolitikai beavatkozások korlátait. Ebben a beállításban igazolást nyernek tehát a liberalizmus különböző fokai. De a kevésbé optimista és kevésbé elvont felfogásnak is meg kell nyugodnia abban, hogy a távolabbi jövő egyre nagyobb mértékben fogja előtérbe állítani autonóm gazdaságpolitikai célkitűzéseink egyöntetűségét és ezzel a gazdasági *liberalizmus* szükségét. A gazdasági szabadság útja ilyképpen párhuzamos az autonóm gazdaságpolitikai célkitűzések gyakorlati térfoglalásával, azaz termelési politikánknak tágabb értelemben vett gazdaságpolitikánktól való fokozódó függetlenségével. A liberalizmus az autonóm gazdaságpolitikai célok világa.

IV. A kötött gazdálkodás pillérei.

A világháboru és a vele közvetlenül kapcsolatos társadalmi események két különböző irányu befolyást gyakoroltak az autonóm gazdaságpolitikai célok gyakorlati térfoglalására. Első vonatkozásukban serkentően hatottak a társasodás és a nyugatiasodás folyamatára, mert egyrészt hatalmas közületi erők kifejtésére kényszerítettek és másrészt bőséges alkalmat nyújtottak a keleti népeknek a nyugatiakkal való közeli érintkezésre. Ez a vonatkozás előmozdította tehát a közületi szükségletek egyöntetűségének fejlődését és ezáltal az autonóm gazdaságpolitikai célok nemzetközi jelentőségét is emelte. A világháboru hatásai másik vonatkozásukban azonban egyuttal magasra lobbantották az egyes nemzetek közötti hatalmi politikai és kulturális ellentéteket, amivel közvetlenül viszont inkább gyöngítették az autonóm gazdaságpolitikai célok uralmát. Ebben a két ellentétes irányban érezte meg az utóbbi két évtized társadalmi rázkódtatásait a nemzetközi liberalizmus fejlődése is.

Társadalmunk szervezetének manapság egyik legnagyobb belső ellentmondása, hogy amíg egyrészt nagyobb hullámhosszu fejlődésünkben világosan érezzük a társasodás és a nyugatiasodás térfoglalását, addig másrészt a jelennek közvetlenül uralkodó áramlatai inkább a hagyományos nemzeti sajátosságok kidomborítása felé sodornak bennünket. Sokféle tekintetben ébredünk manapság tudatára annak, hogy a sajátos *nemzeti jelleg* nem üres jelszó csupán. Tudjuk, hogy az év-

százados vagy esetleg évezredes nemzeti együttélés többé-kevésbé sajátos és egységes nemzeti világnézetek kialakulását eredményezte, mely világnézetek megfelelően sajátos metafizikai, etikai és társadalombölcseleti képzetekre vezethetők vissza. Sajátos nemzeti jellegünket, mely ilyképpen előálló világnézeti különbségeinkből sarjadzik, általában féltve őrizzük. Manapság általában még akkor is mellette törünk lándzsát, ha imitt-amott szembefordul a társasodás és a nyugatiasodás irányával.

Nemzeti jellegünk sajátosságát elsősorban *kulturpolitikai* eszközökkel igyekezünk megvédeni a kívülről fenyegető veszélyekkel szemben. Veszély főleg abban mutatkozik, hogy idegen kulturák könnyen felszívhatják azt a nemzetet, mely nyelvnek, irodalmának, népművészetének és nemzeti jellege egyéb sajátosságainak kulturpolitikai ápolását elhanyagolja. Minden nemzet másodszorban többé-kevésbé sajátos belső társadalmi összetételére van tekintettel, mely függvénye szokott lenni a sajátos kulturális jellegnek és amelynek ápolása megfelelően különböző *szociálpolitikai* eszközök alkalmazását követeli meg. Ahhoz viszont, hogy biztosítva lássuk a magunk képére szabott kulturpolitikai és szociálpolitikai intézményeinknek fennállását és fejlődését, a *hatalmi politika* terén is hangsúlyoznunk kell nemzeti függetlenségünket. Megfelelően erélyes hatalmi politikát kell tehát kifejtenünk. Ezen összefüggésekből kiviláglik, hogy a kulturális, a szociális és a hatalmi értelemben vett nacionalizmus többé-kevésbé elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymásba.

Manapság egyetlen nemzet sem remélheti azonban, hogy hatékony hatalmi politikát, kulturpolitikát és szociálpolitikát lesz képes kifejteni, ha a hozzájuk szükséges anyagi eszközök vonatkozásában nincs meg a kellő függetlensége. A világháború és részben a legújabb világgazdasági válság is hozzájárult a *gazdasági önállóságnak* ezen a síkon való kedvező értékeléséhez. Itt azonban a gazdaságpolitikát többé nem autonóm célkitűzései, hanem javarészt idegen területek összefüggéseiből átvett, tehát *heteronóm* célkitűzések fogják irányítani: javarészt hatalmi politikai, kulturpolitikai és szociálpolitikai megfontolásaink készítenek arra, hogy gazdasági téren is fejlesszük a nemzet önállóságát. Ez belföldi termelésünknek olyképp való fejlesztését, kiépítését jelenti, hogy egyrészt minél nagyobb mértékben tudjuk belőle kielégíteni belföldi fogyasztásunkat és másrészt minél kevésbé szoruljunk vele külföldi értékesítésre. A nemzetközi munkamegosztásnak és általában a világgazdaságnak megfelelő átmeneti satnyulása elkerülhetetlen következmény.

A heteronóm célkitűzéseken nyugvó autarkikus gazdaságpolitika egyuttal a gazdasági liberalizmusnak is szöges ellentéte. A nemzetgazdasági önállóságra való törekvés és a gazdasági életbe való többé-kevésbé erélyes *közületi beavatkozások*

között régi és benső kapcsolat áll fenn: erélyesebb gazdaságpolitikai rendszabályainkat manapság is majdnem kizárólag oly heteronóm célkitűzések irányítják, amelyek közvetlenül vagy közvetve a nemzetgazdasági önállóság eszményétől függenek. Minden nagyobb mérvű gazdaságpolitikai beavatkozás, ha a gazdasági szabadsággal állítjuk szembe, kötött gazdálkodáshoz vezet. Tervszerű elgondolások nélkül a kötött gazdaság meg nem állhat; ezért nevezhetjük tervgazdaságnak is. Téves azonban, ha a tervgazdaságban gyakorta mintegy minőségi ujtást látunk, mert még a legenyhébb gazdaságpolitikai beavatkozástól is lényegben csupán mennyiségileg különbözik. Gondolatmenetünk szempontjából az a fontos, hogy míg a liberalizmus autonóm gazdaságpolitikai célkitűzéseink szövetségese, addig a kötött gazdaság heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzéseinkre támaszkodik.

Az éles tárgyi ellentét, mely a liberalizmus és a nacionalizmus között ilyképpen gazdaságpolitikai vonatkozásban fennáll, jelentősen enyhül, amint az *idő múlásának* szemszögéből nézzük. Az előbb érintett kapcsolat ugyanis, amely a kulturális, szociális és hatalmi nacionalizmust a gazdasági nacionalizmussal, azaz a kötött gazdasággal egybeköti, a múltban korántsem volt mindig oly szoros mint manapság és a jövő fejlődésétől is inkább megint lazulása várható. A múlt század elején a napoleoni háborúk hangulata fejlesztette szorosabbá ezt a kapcsolatot és jelenleg is csak a világháború szülte általános nemzetközi bizalmatlanság talajában tudott oly mély gyökeret verni. Amint enyhül azonban a bizalmatlanság és amint erősödni kezd megint a valóban jóhiszemű nemzetközi megértés, egyuttal annak a belátásnak is előtérbe kell nyomulnia, hogy a nacionalizmus kulturális és szociális érdekei úgy is hatékonyan védhetők meg, ha nem kíséri őket megfelelően erélyes kötött gazdaság. A külső hatalmi politika, legalább amennyiben fegyverkezésre támaszkodik, hasonlóképpen háttérbe szorulhat. A multnak több korszaka mutatott már példát erre. Más szóval: a kulturális és szociális értelemben vett nacionalizmus, mely többé-kevésbé évezredes tényezője már az emberi együttélésnek, továbbra is társadalmi fejlődésünk szilárd pillére marad; a hatalmi nacionalizmus fellángolása és a megfelelően kiélezett kötött gazdaság azonban a jövő útján is aránylag *rövid* szakaszokat foglalhat csak el.

A jövő haladásának általános *irányvonala* a gazdaságpolitika autonóm célkitűzéseinek és ezzel a gazdasági szabadságnak egyre nagyobb terjedelemben való érvényesülése felé mutat. Ez az összefüggés egyébként megfelel a racionális perfekcionizmus, az emberi elme tökéletesedésébe vetett hit követelményeinek. Az általános irányvonaltól azonban muló *elhajlások*, kilengések mutatkoznak, melyek a heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzések időnkénti erősödését és ezzel a kötött gazdaság

fellendülését jelzik. Igen súlyos tévedésbe esnénk viszont, ha azt hinnők, hogy az irányvonalról való elhajlások kevésbé reálisak itt, mint az évszázados irányvonalnak megfelelő fejlődési szakaszok. A gazdaságpolitika heteronóm célkitűzéseinek jelenleg ugyanoly kényszerítő erejük van a gyakorlati gazdasági élet síkján, mint amilyennel fejlődésünk más időszakában az autonóm célkitűzések fellépnek. Mai kötött gazdaságunkat teljesen igazolja tehát az a szoros kapcsolat, mely jelenleg és nálunk a kulturális valamint a szociális nacionalizmus között egyrészt és a hatalmi valamint a gazdasági nacionalizmus között másrészt fennáll. Aki ezt a tényt szem elől téveszti, az összefüggések felszínén marad.

V. A kibontakozás dialektikája.

Figyelemreméltó jelenség, hogy a nacionalizmusra alapított kötött gazdaság ma nemcsak nálunk áll előtérben, hanem a földkerekségnek majdnem valamennyi államában egyre erősödik. Az emberiségnek több mint felerésze oly keleti országokban él, amelyek alig egynéhány évtizeddel ezelőtt jóformán még csak hallomásból ismerték a gazdasági önállóság eszményét, noha kulturális és szociális nacionalizmusuk részben évezredes multra tekinthet már vissza. Főleg a világháború hatásaként következett be az a nagyjelentőségű eltolódás, amely jelenleg már a keleti országok javarészét is a gazdasági önállóság útjára tereli. Ez az állítás apróbb részletkérdésekre is kiterjedő induktív kutatás eredménye.¹⁾ Nem lehet már túlmessze az az idő, amidőn a földkerekség államainak tulinnyomó része megközelítően egyöntetű fejlődési fokot ér majd el a nacionalizmus alapján álló, tehát megközelítően egységes tartalmu kötött gazdaság terén. Ez azt jelenti, hogy gazdaságpolitikai intézményeik is általában egyöntetűek lesznek. Világos, hogy ily feltételek fennforgása esetén a nemzetközi hatalmi politikai bizalom helyreálltával inkább adminisztratív jellegű összefogásra lesz már csak szükség és nemzetileg kötött jelenlegi gazdasági rendszerünk aránylag könnyen *kötött világgazdasággá* alakulhat át. Gyors ütemben terjeszkedő újabb regionális gazdasági szerződéseink valószínűleg ily irányban haladnak már.

A fejlődésnek ez a menete *dialektikus* jellegű, mert a nemzetgazdasági elzárkózásnak téziséből termeli ki a kötött nemzetgazdaságok egymáshoz való közeledésének antitézisének, mely azután a jelenlegi tervszerű gazdasági szerződések nagyobbarányu terjeszkedésével előbb-utóbb a kötött világgazdaság szintéziséhez vezet.

¹ V. ö. szerzőnek „Weltwirtschaftspolitik im Entstehen. Beiträge zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen“ (Jena, 1933) című könyvét.

Az ilyenmü szintézis csak a felületes szemlélő előtt lehet hasonló ahhoz a nemzetközi egybefogáshoz, melyet autonóm gazdaságpolitikai célkitűzéseink már ma is nagyobb mértékben idéznének elő, ha átmenetileg nem lennének gyengébbek az előtérben levő heteronóm célkitűzéseknél. Igaz ugyan, hogy a szóbanforgó szintézis is a nyugatiasodás folyamatán és ilyenképpen közületi szükségleteinknek egyöntetűbbé való alakulásán át érvényesül. Igaz továbbá az is, hogy a nemzetgazdasági önállóságra való törekvés elsősorban a termelékenység eszményének ad határozott tartalmat és így alakilag megint csak érintkezik az autonóm gazdaságpolitikai célkitűzés problematikájával. Lényelig azonban nagy különbség van a kétfajta nemzetközi egybefogás között. Amíg ugyanis az autonóm gazdaságpolitikai célok uralma a gazdasági szabadság felé hajlik és ilyenképpen közvetlenül a *szabad* világgazdaság megvalósítására irányul, addig heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzéseink alapján még dialektikus módon is közvetlenül csak a *kötött* világgazdaság rendszeréhez juthatunk. Hiszen az autonóm gazdaságpolitikai célkitűzések éppen általános érvényességüknél fogva küszöbölik ki azokat a nemzeti különbségeket, amelyek a szabad világgazdaságnak hosszabb lejártra utjában állhatnának; a heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzések lényegében viszont befoglaltatnak már a társadalomgazdasági élet különféle nemzeti sajátosságai, amelyek csak kötött világgazdasági rendszerben hangolhatók egybe.

Az *áttérés* a kötött világgazdaságról a szabad világgazdaság rendszerére korántsem ütközik leküzdhetetlen akadályokba. Ezt könnyen beláthatjuk, ha itt is tekintetbe vesszük az idő tényezőjét. Szükségleteink és közülük elsősorban megint közületi szükségleteink ugyanis a jövőben is folytatni fogják mennyiségi és minőségi fejlődésüket. Ennek a fejlődésnek üteme előreláthatólag a jövőben is mindig gyorsabb lesz gazdasági intézményeink gyakorlati fejlődési lehetőségénél és így utóbbiak messze távlatu haladás előtt állnak még. Ha az egyes nemzetgazdaságok egyelőre autark módon fejlődnek is, a jövőnek gyors ütemü haladása bő lehetőséget fog még nyújtani arra, hogy a további fejlődés folyamán újra nagyobb mértékben a nemzetközi munkamegosztás alapjára helyezkedjenek. Az átmeneti akadályok leküzdése itt mindig csak idő kérdése lehet. Ha pedig megfelelő arányban kiépült megint a nemzetközi munkamegosztás és a nemzetközi bizalom hatalmi vonatkozásban is helyreállt újból, már csak további adminisztratív jellegű lépésre, azaz a nemzetközi gazdaságpolitikai irányítás rendszabályainak fokozatos enyhítésére, illetőleg megszüntetésére van szükség, hogy áttérhessünk a szabad világgazdaság rendszerére.

Tévednénk tehát, ha attól félnénk, hogy a kötött gazdaság intézményeinek átmeneti fejlesztése a gazdasági szabad-

ság évszázados irányvonalán helyrehozhatatlan károkat okoz. A *liberalizmusnak* valójában nincs kártékonyabb ellensége annál, aki a heteronóm gazdaságpolitikai célok jelenlegi uralmának világában a belső gazdasági szabadságra való azonnali és teljes áttérést követel. Ezzel ugyanis a heteronóm célkitűzések sikján olyan erőket hív ki a gazdasági szabadság ellen, amelyek azt kelleténél súlyosabban és hosszabb időre is megbéníthatják. A liberalizmusra nézve hasonlóan veszélyes *visszahatásokat* válthat ki az az álláspont, mely a nemzetközi gazdasági szabadság eszményét átmenet nélkül tudatosan helyezi fölébe a kötött világgazdaság nemzeties megfontolásokból sarjadzó követelményének. Helyes uton akkor haladunk, ha állandóan szemünk előtt tartjuk autonóm és heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzéseink egész rangsorát, nem riadunk vissza a kötött gazdaság aránylag rövid életűre szabott intézményeinek jól végiggondolt fejlesztésétől és ezzel is elősegítjük a későbbi, magasabbrendű gazdasági szabadsághoz vezető dialektikus kibontakozást.

Magyar gazdaságunkat a kifejtett általános érveken kívül még két különös szempont is erre az utra kényszeríti. A napi politikának nagyjában igaza van, amidőn gyakorta hangoztatja, hogy nekünk, mint *kis államnak*, lehetőleg a vezető nagy államok mindenkori gazdaságpolitikája szerint tanácsos igazodnunk. Bizonyításra aligha szoruló tény viszont, hogy ezek a vezető államok gazdaságpolitikájukat manapság túlnyomórészt heteronóm célok szolgálatába állítják. Nemzeti érdekeinket súlyosan veszélyeztetnők, ha védekezésül nem támaszkodnánk hasonlóan heteronóm célkitűzésekre és átmenetileg nem alkalmaznánk a kötött gazdálkodás megfelelő eszközeit. A szabadabb gazdasági rendszerre való visszatérést, főleg közvetlen nemzetközi vonatkozásaiban, csak a vezető nagy államok kezdeményezhetik, mert az ilyfajta lépéseknek súlyos kockázatát csak ők bírják el. Hasonlóan egyszerű és ugyancsak a gyakorlati érdeklődés előterében áll a második különös szempont is, mely gazdaságpolitikánknak egyelőre irányt szab. Mi hatalmi politikai vonatkozásban is *különösen sokat* várunk attól a nemzetközi összefogástól, amely egyelőre a kötött világgazdaságot lesz hivatva a jelenleginél nagyobb mértékben kifejleszteni. Kétségtelen, hogy ebben az összefogásban az egyes nemzeteknek legalább részben oly súlyu szerep fog jutni, amennyire egészséges nemzetgazdasági egészsként tudnak majd fellépni a mérvadó nemzetközi egyezkedéseknél. Ily egészzé viszont a jelenleg uralkodó nemzetközi gazdasági hangulatban csak jól átgondolt és megfelelően mélyreható gazdaságpolitikai rendszabályok segítségével fejlődhetünk. Aki megfélekedzik róla, hogy nekünk a nemzetközi egyezkedések sikján különös magyar célkitűzéseink vannak, az egyaránt gyenge mind gyakorlati, mind pedig elméleti közgazdának.

Összefoglalás.

Fejtegetéseink általános eredményeit a következő négy tételben foglalhatjuk össze:

1. Gazdaságpolitikai irányelveinknek autonóm és heteronóm célkitűzések szerint való tagolása oly szilárd gondolati keretet nyújt, amelybe *egységes egészként* illeszkedik be *gazdaságelméleti* alapvetésünk és gazdaságpolitikai *gyakorlatunk*. Az elmélet és a gyakorlat közötti, sokféleképpen hangoztatott ellentét ebben a keretben felszínes látszatnak bizonyul.

2. A *heteronóm* célkitűzések inkább kötött gazdaságra készítetnek. Amennyire változók azonban heteronóm gazdaságpolitikai céljaink, annyira átmeneti általában kötött gazdaságunk intézményeinek létjogosultsága is.

3. *Autonóm* gazdaságpolitikai célkitűzéseink a klasszikus és a neoklasszikus gazdaságelmélet útján haladnak. Alaki érvényük általános, mint a logika vagy a matematika tételeié. Gyakorlati érvényesülésük a nagy hullámhosszu fejlődésnek irányvonala. Tartalmuk általában a gazdasági szabadság uralmát követeli.

4. Az autonóm és heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzések jelenlegi erőviszonyai alapján úgy látszik, hogy mai nemzetgazdasági elzárkózásunkat belátható időn belül a *kötött* világgazdaság rendszere fogja felváltani, ez pedig később fokozatosan *szabad* világgazdasággá fog feloldódni.

Surányi-Unger Tivadar.

Munkabér és nagybirtok.*

Már az elején szeretném megvallani, hogy elfogult vagyok a szavak és számok mögött, amelyeket itt most olvasni fognak. Azzal, hogy ezt megvallom, módot kívánok adni arra, hogy a tárgyilagos valót könnyebben kifejthessék belőle, mint ahogy én tenni bírnám. Magam ez elfogultságtól egészen szabadulni, tőle hideg tudással megválni már nem tudok.

Két magyar emlékekkel fényesítem meg, amit itt említeni akartam. Az egyik kétszáz éves, a másik a tegnapi. De egyet mondanak s mintha egy napon történt volna mind a kettő.

A Metamorphosis Transylvaniae XII-ik cikkelyében olvashatjuk: „Mikor Petki István Apor Lázárnál járt vendégeskedésbe Torján, Apor egy boeskoros zekés embert asztalhoz jól felültet, azt látván Petki István, magában csak törődik, mért kellett asztalhoz, kivált olyan elé ültetni az boeskoros zekés embert, nem állhatja, hanem félen hívja Apor Lázárt és kérdi tőle: Bátyámuram, mért kelle az hitetlen számár zekés boeskoros embert asztalhoz ültetni, kivált oly elé? Felele Apor Lázár: Azt öcsémuram azért, hogy én boeskorban zekében is megszoktam becsülleni az nemes embert, az ha megszegényedett, zekében, boeskorban van is, igaz ős nemes ember, szép értelmes ember... Akkor mond Petki István: Tanulék ma bátyám uramtól“.

A tegnapi dokumentumot a Szinyei-Mersék jernyei uradalma szolgáltatja, hol is szép hagyomány, hogy hozzájuk jóban-rosszban hű régi gazdasági eselédek koporsóját maguk a földesurak viszik vállukon a temetőkertig. Így vitték ki legutóbb a Szinyei-Mersék, köztük Szinyei-Merse Pál is, két egyszerű tót béres, Salata János és József koporsóját. Az utolsó utról nem nehéz visszafelé, az életutra következtetni.

Nem rongálom szavakkal ez emlékek régi szépségét. Tudnék hozzájuk sorolni több hasonlót is eleget. Akadna fölös számmal más lelkü is, ami fonákjáról mutatná meg az uradalom és munkásai viszonyát. Mint mindenütt, itt is kétszerest vetett a sors keze: keverten vétket és erényt. A szeretet,

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1934 március 22-i ülésén tartott előadás.

mellyel tárgyamhoz nyulok, nem ragad el, hogy szépítsek vagy takarjak. Csak a tanuságtétel előtt meg akartam vallani elfogultságomat, mely egyképpen szól a magyar munkásnépnek és régi gazdáinak.

Ime: — bekanyarodik sandlauferünk a glediciával szeggett majortérre. Nem tegnaptól él ott a földesur valahogy még felszerelt, közepesen kezelt, középnagy birtokán. Ragaszkodik az őstiszai buzához, de már répát, borsót, lucernát is termeszt. Hanem rizzsel, gyapottal ugyan hiába biztatod, úgy végökre lát e tiszta, régi fej: — el se kezdted, már abba is hagyod messziről jött érveidet. Ő is hozatott egyszer bikát Szimmentálból, de a maga neveltjét tiszszerte többre tartja; tudja jól, nem érdemes csikót nevelni, de ménésétől megválni mégse tud. Vannak konok elvei a dohányszántás mélységéről, a tavaszi pácáról s az egerek irtásáról s kitart ez elvek mellett egy életen át, míg végül a tudósok igazat adnak neki. Utál minden bort, mi a más szőlőjében termett, különben mindenkivel jóban van, csak a szomszédjával tart haragot, mert nyakas természete a mesgyekőbe ütközik legelőbb. Ritkán dicsér, még ritkábban dicsekszik. Kis hiba miatt is olykor nagyot kiált, de évekig eltűnődik, míg felmond az udvarosnak. Adóssága van, de szanálni még nem kell. Kertjében az utakat már nem gereblyézik, de a fákat még megtisztogatják.

Most épp a fővárosba készül, egyszer az évben, hogy megnézzé a Tenyészállatvásárt. Talán felmegy egy órára valamelyik gazdaggyűlésre is, mely jobban a bérlők s az új urak sérelmétől hangos. Ő maga majd csak hallgatja őket szájszegleti mosollyal, mint a vásáron a kikiáltót, szótlanul ülve oldalt az öreg birtokosok között, kik vele együtt úgy vélik: a jövedelem feleselhet, de a vagyonnak jobbat tesz a csönd. mintha Retz biboros tanította volna ki őket, hogy „a dolgok sehhol sem férnek meg olyan jól egymás mellett, mint a hallgatásban“.

Ha keresed a vonaton: „merre van Csák Máté uram?“ esodálkozol, hogy a kalauz a harmadik osztályba utasít. Többre már nyilván nem telik. Egyikében napszitta kabátjainak csakugyan ott ül a falócán emelt derékkal, de szélesen, mintha fogatot hajtana a kisgyűlés elé. Most se lógatja orrát, halántékán őszül a gond, de a szemében nevet a kedv és hunyorgat az okosság.

A kocsiba átaljás répamunkások szállnak, kik a közeli uradalomba igyeksenek, hogy a soroló növénykét sarabolással biztassák az őszig tartó nehéz életutra, asszonyok, lányok, legények vegyest, kapiresesal, tarisznyával, az ezer esztendő összekapott kis maradék cók-mókjával: suba, pokróc, nagykendő, tejesbögre, katonáéktól esajka, amit a falu magával szokott vinni, mikor az uradalomba átmegy. Köztük már öregebb fejjel a munkavállalkozó, ki 10—15 éve veszi fel szak-

mányba a munkát s oszt szét a keresetből annyit, hogy számadását azért megtalálja; most tréfával próbálja a kedvet emelni, a tegnap lefaragott bért megtoldani. Köszönnek is, nem is Csák Máténak a sarokban, de azért restellené csak egy is, hogy az üres helyre melléje telepedjék. Mi tartja még a borulatban is e tekintélyt, mi őrzi még ma is e távolságot? A tudat alatt a történelem, úgy látszik, lassabban lépked, mint a szavakon járó hétköznapiak.

Most kerekedik fel, mint évről-évre tavaszodás szerint, március dereka és április eleje közt, az ország óriási szürke varjuserege, hogy ellepje az ébredező határokat. Egyszer-egyszer átpislantanak a kocsisarokba, a közibök szorult urra, mint a varju nézi az arra tévedt tuzokot.

I.

„Nagybirtok.“

Am nagy ideje, hogy utazni hagyjuk földesurunkat. Ugyis kevesedmagunkkal ismerjük őt itt, Budapesten. Nézzünk inkább birtoka után, melyet az övé átlaglag mutatott meg előlmenőben.

Az egyik ember jobbra, a másik balra gondol, amikor nagybirtokot mond. A mezei munkástörvényben, az uradalmi rendtartásban pallost, derest lát az egyik, holott ugyanazt a kényszerintézkedést ipari és városi formáiban észre sem veszi. Van torok, mely csak a portól köhög, a kormot baj nélkül nyeli. Tufelől meg nem egyszer igénylik adótürelemnek és kamathátraléknak is a tradíciónak kijáró kegyeletet.

Am két oldalon hagyva az előítéletet: — az elfogulatlan középben is azon, hogy „nagybirtok“, sokfélét értenek. Az egyik konkrét, történelmi jelenségre gondol, mely hódítás, vagy adomány, vitészség, vagy alkalmazkodás s talán csak osztály, vagy szerzés eredménye. Terjedelmét nem gazdasági okok szabták ki, de azért gazdasági okszerűség utólag is kitöltheti a történelmi nagyságkeretet, mintegy igazolva a térfoglalást. Legtöbbször nem könnyű a véletlennek és a kívánatosnak ily egyeztetése: a határ szeszélyesen fut, nem gazdaságos a birtok formája sem. Fowler gőzekéjéhez gyarlón igazodtak a századok, a major ott maradt régi helyén, mely valamikor tán közepe volt, most azonban már széle az uradalomnak, az épületek két annyi földet szolgáltak hajdanán a pazartéri majorudvaron, vastag holtozatukat, a kényelmes tetőt talán még jobbágyok rakták, de most, cigarettát is sodorva közbe-közbe, órabérért javítja a kőmives. Hanem a történelem nem épp csak aránytalanul hagyott ránk: válogatott, mustrált is helyettünk, szisztémákat formált, szabályokat helyesbített s jóváhagyott.

A jogi kategória a nagybirtokról nem mond többet, csak,

hogy milyen külső helyzete az emberek más javaival szemben s hogy minő külső magaviselet jár a föld birtokosának a többi emberek részéről. Már belül, a termelés tényezőivel a jog — hiába próbálkozik vele — nem tud mit kezdeni. Aminthogy a közvéleményt sem tudja szükségképpen a maga jogszabályaihoz átformálni.

A statisztikai tagolás is, amely 100, vagy 1000 holdtól, 20, vagy 500 hektártól kezdi számolni a nagybirtokot, csak annyit mond, hogy az ilyen birtok alighanem már nagyobb, semmint hogy egy család élelmezésére, vagy munkájára sok ne volna. Van parlagon heverő ezerhold is elég, meg olyan is, amelyet nagyüzemi kezelés elkerülésével kisbirtokokban adnak ki, mint a forradalom előtt a francia főurak birtokait, vagy a világháború előtt a keleteurópai bojárirtokokat. A belterjes Szászországban 100 hektár már nagybirtok, holott ugyane terület Kelet-Poroszországban még parasztbirtokszámba megy. Svájcban, vagy Németalföldön már a 100 holdas is „ezerholdas“-nak számít, sokszor annak társadalmi attribútumaival is felruházva, viszont Kanadában a *combine* jól kitolja az egy családdal még gazdaságosan mivelhető birtokhatárt.¹

Már a vulgáris szóhasználat is a *termelés* sajátos módját, a talaj és a munka *gazdaságosságra* törekvő felhasználását puhatolja, amikor a terjedelem szerint hasonló területet is hol nagybirtoknak (Grossgut), hol latifundiumnak nevezi.

A nagybirtok nem éppen csak és nem is jellegzetesen történelmi, jogi, vagy mértani, hanem lényege szerint és jellegzetesen *gazdaságtani* fogalom. Termelésének sajátos módjait s ezektől alig szétválasztható szerepét a jövedelemosztásban kell

¹ A világháborút megelőző időkből Krafft-Falke a következő uradalmakat sorolja fel a régi monarchia területéről (*Betriebslehre*, Berlin, 1920. 64.): Esterházy herceg 35 uradalma, együttvéve 431.700 ha. Liechtenstein herceg morva, cseh és sziléziai uradalmi 180.900 ha. Schwarzenberg herceg 20 cseh uradalma együttvéve 177.930 ha, Frigyes főherceg magyar, sziléziai és morva uradalmi együttvéve 164.672 ha. Schönborn-Buchheim gróf 2 magyar uradalma (44 majorral és 10 erdőkerülettel) 134.0113 ha. Még 1925-ben Csonkamagyarországon 82 birtokosnak volt 10.000—50.000, 12 birtokosnak 50—100.000 és 1 birtokosnak 222.000 kat. holdja. A hitbizományok területe 984.068 kat. hold, melyből 401.693 kat. hold a szántóföld. (*Magyarország földbirtokosai és földbérlei*. Kiadta a M. Kir. Közp. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1925.)

De Kraft-Falke is kiemeli, hogy „a terjedelem egymagában még nem teszi az uradalmat nagybirtokká, hiszen az uradalom parcellásbirtokokban is lehet kezelve. Hogy valamely birtokra illik-e a nagybirtok kifejezés, azt nem a terjedelem dönti el, melynek alsó határa éppúgy lehet 60, mint 600 hektár, hanem az üzem belterjessége, a munka- és tőkeszükséglet.”

Az 1921. XXXIV. és 1924. VII. tc. alapján nálunk 1.044.406 kat. holdat fordítottak a földreform céljaira s *ebből csak 15.000 holdat 100 holdnál nagyobb birtokok alapítására*. 260.000 házhelyet és 425.000 új törpe- és kiséremet létesítettek. A 100 holdnál kisebb birtokok száma 1.3 millióra, részesedésük a szántóföldben 64.3%-ra, a kertekben 82%-ra emelkedett!

megnézniünk, ha érteni akarjuk. *Amit továbbmenően mondani fogunk, a nagybirtok gazdaságtani fogalmára vonatkozik: Csakis arra. A történelmi, jogi, statisztikai nagybirtokra csak oly mértékben, amennyire ezek beilleszthetők a nagybirtok gazdaságtani fogalmába.*

A mezőgazdaság organikus kötöttségben dolgozik, nem mechanikaiban. Ebben az organikus kötöttségben a nagyüzem szembeáll a talaj és éghajlat variabilis tényezőivel s azokat kiegyenlíteni próbálja. A parasztbirtok alkalmazkodik a variabilis tényezőkhöz s azokat felhasználni törekszik. *A nagybirtok normálteljesítményre készül fel, a parasztbirtok adódó teljesítményre áll szakadatlan készenlétben. Amannak felkészültsége tárgyi, emezé személyi.*

A nagybirtok a változékony természeti tényezőket tartami tervszerűség és térbeli kölcsönhatás alá igyekszik szorítani. *Az éghajlat bizonytalanságával, a talaj elevenségével szemben az ismétlés, a gépiesség, a törvényszerűség, a kalkuláció antitéziséét képviseli.* Oroszországban s a tengerentúl a nagyüzem meg nem alkuvón, elméleti, vagy műszaki brutalitással gázolt keresztül a variabilis természeti tényezőkhöz, mikor a földet a gép alá, az embert a terv alá kényszerítette. Ez a brutalitás anyag- és erőpazarlást s végül összeomlást okozott.²

A mi nagybirtokunk viszonya a variabilis tényezőkhöz felemás. Nem hódol be ezeknek a mi nagybirtokunk sem, de mégsem mond le egészen a hozzájuk való alkalmazkodásról. Amerika és a szovjet, a föld- és emberpazarló, csak azt a szimplista tényt tartotta szemmel, hogy a szívógáz-motor egytized annyiért termeli óránként a lóerőt, mint az ember. Mechanizáljuk hát a mezőgazdaságot! Utóbb még azt is kiszámították, hogy 100 egyenkint 10 holdas birtok 100 ekét használ, holott az egy tagban kezelt ily területet 50 ekével is meggyőznék. Hogy a traktor 50%-kal kevesebbet takarít meg, ha csak 100, mintha 150 napig használják. Hogy a sorvetőgép, mely holdanként 6 pengőt takarít, amíg 200 holdon alkalmazzák, egyáltalán nem jelent megtakarítást, ha csak 12 holdon van mód vetni vele. S már készen is volt a recept másik fele: a mechanizált mezőgazdaságban nincs helye a parasztbirtoknak!

Csak hogy ez az ázsia-amerikai imperativusz nem vetett számot a gépmunka korlátolt munkamennyiségével és munkaminőségével, amint a gépet a mezőgazdaságadta munkafelada-

² Még a legokoszerűbb mechanizálás is bizonyos szemszögből, pazarlást jelent a mezőgazdaságban. Tagosítatlan birtokainkkal szemben méltán irigykedünk Kanada 160 acre-es sakktáblájára. Most mégis azt olvassuk, hogy ez a sakktáblarendszer az utak merőleges vezetése folytán tetemes erő- és anyagpazarlással járt. Hogy a négyszögeket betarthassák: a mesgyéket céltalanul vezették neki domboknak, pocsolyáknak, nem használva ki az enyhébb lejtőt, vagy kínálkozó kanyarulatot. (Mac Gibbon: *The Canadian Grain Trade*. Toronto, 1932. 454 és kk.)

tok elé állítjuk. A föld nem szaporítható, odébb se lehet tolni, ezért ipari értelemben vett koncentráció, vagy munkamegosztás a mezőgazdaságban nem lehetséges. A gépnek — saját gazdaságosságának rovására is — adottságokhoz kell percenként alkalmazkodnia és a körülményes vagy váratlan munkafeladatokat újra meg újra alázatosan vissza kell adnia a kézimunkának.”

Amikor a vihar aratás közben nemcsak lefekteti, de különböző távolságokban, nedvességtartalommal és gazkeverékkel változó kövérségű csomókban és ellentétes irányokban meg is csavarja a félórával előbb még lábon álló gabonát, a kaszás folyton forog munkaközben s fontolgatva esetenként változtatja testhajlását, a kaszafogást, az izomfeszítést, hogy végül is, — ha kétszeres munkaidőn át — de a gabonát csak leszedje. Ily válogató forgolódásra a legtökéletesebb aratógépek is képtelenek s arra majd csak akkor lesznek alkalmasak, ha Csikágóban agyvelőt is bele tudnak konstruálni a combine motorjába. Aki valaha tengerit, burgonyát, répát kapáltatott, egyeltetett, tudja, hogy a kézi munka elhagyása a legkritikusabb ápolómunkák elhagyásával, vagy legalább is elnagyolásával jár s hogy a legjobb teljesítményeket ott érik el, ahol váltakozva használnak kézi és gépi munkát, mindegyiket a maga helyén és idejében.⁴ Ezért a kézi munka a nagyüzemben is megtartja energetikai értékét s ha a magyar nagyüzem — szemben a tengerentulival és az oroszokkal — viszonylagos és váltakozó értékűnek ítéli a kézi és a gépi munkát, nem vét a gazdaságosság elve ellen, hanem éppen ezt az elvet érvényesíti amazoknál tökéletesebben.

A gép oksági viszonyban működik, oka van, hogy így

³ Maga a mezőgazdasági gépgyártás is ezért ökonómiátlan. A vevők, mondja Beckmann bonni tanár (s ugyanígy nyilatkozik Roechling is, a Lanz-gyárak vezetője, *Deutsche Landw. Presse* 1929 márc. 9.) több típus közül óhajtják a gépet kiválasztani és nem kedvelik az egységes standard-gépeket. Minthogy a mezőgazdasági gépgyárosok is inkább konstruálnak, mint gyártanak, ez az iparág nem alkalmas a kartelben való megszervezésre sem. (Beckmann: *Agrarkrise u. Agrarzölle*, Berlin, 1925. 20.). Találónan írja a hatvani uradalom egyik intézője, jeles munkatanulmányában, a répagépek használatának korlátozottságáról: „Nagy hiba, ha az első kapálást gépkapálással helyettesítjük. Ilyenkor a növény még zsenge: az igás állat sokat kitapos, sok föld hull a fiatal répára s azt fejlődésében visszaveti. A kapakéseket nem lehet a sorhoz közel ereszteni.” (Berger István dr.: *Munkatanulmány a cukorrépatermelésnél*. Budapest, 1930. 44.)

⁴ „Ha a munkás meggyőződik arról, hogy a gépek csak a durva erős munkától mentik fel anélkül, hogy őt feleslegessé tennék, hogy a gépmunka a munkás keresetét nemcsak hogy nem csökkenti, de sőt emeli, akkor majd készséggel osztozódik a gépmunkában” — írja Ormándy már 27 évvel ezelőtt (*Mezőgazdasági Szemle*, 1907 április.) a fenti komplementer párhuzamosság szociális vonatkozásairól. „A mezőgazdasági gépnek kétféle célja van: csökkenteni a munkaköltséget és megjavítani a munka minőségét” és „a legjobb találmány is csak ott jó, ahol s csak akkor, amikor szükség van rá”, mondja Ringelmann grignoni tanár (*Compte rendu du Congrès de mécanique agricole de 1919*. Paris).

vagy úgy dolgozik, holott a kézi munkát ezenfelül motivumok is igazgatják. Hogy kézi munkafeladataival is megbirkózhassék: a magyar nagybirtoknak magába kellett szivnia e kézi munka motivumait, érdekeltté kellett tennie kézimunkásait a munka eredményében. Hiszen ez az eredmény — a munka minőségi különbségeiről nem is szólva — már pusztán a mennyiségi teljesítményben is nagyivü egyéni eltéréseket mutat tárgyilag azonos feltételek között is.⁵ Minthogy azonban azonos mennyiségi teljesítmények minőségük különbsége révén is nagy mértékben egyéniék s nem egyszer épp a nagy (elnagyolt) teljesítmények a legkevésbé hatékonyak: *a magyar nagybirtok, hogy fenn tudjon maradni, tele kellett szedje magát a parasztbirtok természetével is.* Csak éppen nagyobb tervszerűséggel csak éppen szaporább mechanizmusával nem tudott volna s nem tud ma sem boldogulni. Ezért fizet naturálbért, ezért dolgoztat részért és szakmányban. Nemesak az okokat, a motivumokat is termelésének szolgálatába kell állítania, mint ahogy a régi magyar szóképzés is bölcsen mondja: „*okkal-móddal*“ dolgozik, vetőgéppel vet, részesekkel arat.

A válság élesedhetik jobbról vagy balról s ahhoz képest alkalmaz a bér munkás helyett a kisbirtokos inkább családtagot, a nagybirtok inkább gépet. Azonban mind a két behelyettesítésnek elég szűk organikus határa van. Amott az önkiuzsorázó munka hatálya csökken, emitt a gépmunka erőltetése jár pazarlással.⁶ Ezért a két birtokkategória kétféle munkaelve (hogy

⁵ Így Kölber László dr. uradalmi intéző mérései szerint négyzetes tengeri kiegyeléséhez egy kat. holdon A munkásnak 1.52, B-nek 1.49, C-nek 2.45 munkanapra volt szüksége (*Munkaalkalmak a dunántúli tengeritermelés köréből.* Budapest, 1932. 29.). 150 négyszögöl cukorrépa egyelésére szüksége volt A munkásnak 10.50, B-nek 11.32, C-nek 13.10 órára. (Berger István dr. i. m.: 67.)

⁶ Rossz időben a parasztbirtok családtagjaival törekszik minden munkát jól-rosszul elvégezni s idegen munkást nem alkalmaz. A Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamarának jelentik 1929—30-ról egy csongrád megyei községből: „1400 mezőgazdasági munkanélküli közül községünkben egy sem találhatott munkát, mert határunkat csupa olyan kisbirtokos birtokolja, akik maguk, családtagjaikkal, mindenféle gazdasági munkát el tudnak végezni.“ Ez csak úgy válik lehetségessé, hogy a paraszt és családtagja önmagának ingyen dolgozik. Így Juhoss: „Ha a mezőgazdasági bevételből a jogos (5%) kamatigényt levontuk, akkor 1929—32-ig egy férfinapra +0.79, +1.24, —1.50 és —1.67 pengő munkabérkereset jutott.“ 1932-ben 20 dunántúli parasztháztartásban egy családra (=átlag 4.1 felnőttre számítva) együtt véve évi 5.74 pengő zsebpénz esett. Világító anyagokra költött egy család 1931-ben 13, 1932-ben 4.55 pengőt. Viszont tulzás azt állítani, hogy a nagybirtok csak szociálpolitikai okokból mérsékelné géphasználatát. „Szerintem“, írja 1907 januárjában Cserháti professzor a *Mezőgazdasági Szemlé*-ben „nem az extenzív gazdálkodásra való átmenet a helyes megoldás, hanem az, hogy a gazda a gépek felhasználásával igyekszik a kézimunkát minimumra csökkenteni.“ Senkinek sem jutott eszébe a cséplőgép használatát kifogásolni, bárha a munkások $\frac{2}{3}$ részét feleslegessé tette. Viszont csökkentik a gép használatát, mihelyt az üzemi számvetés ezt javallja.

a parasztbirtok kihasználja a változásokat, a nagybirtok szembe száll velük) érvényes marad. S amikor a *magyar* nagybirtokról azt mondjuk, hogy az egyuttal *parasztbirtok* is, ezzel azt akarjuk mondani, hogy az a magyar nagybirtok dolgozik a leggazdaságosabban, amely mind a két munka elvet a legrugalmasabban alkalmazza és üzemi egyensúlyban tartja.

Az ilyen nagybirtok nyilván nemzetpolitikailag is kívánatosabb, mint az egyoldaluan mechanizált mammut-farm, vagy a kézi munkának egyoldaluan visszaadott bojárirtok. Nagybirtokunk gazdasági szívóssága s nemzeti értéke éppen azon fordul meg, hogy a transzformátor szerepét tölti be kézi- és gépi-munka között, hogy *felemás*. S csak az a magyar nagybirtok erős és értékes, amelyik ilyen.

II.

A munka természete.

Elnagyolás, félreértés nélkül nem lehet a földmives munkanapjait közös nevezőre hozni. Annyifelé s oly sokféleképpen dolgozik. A mezőgazdasági munkás fogalma még valahogy elcsuszik a hétköznapi szóhasználatban, de menten fennakadunk vele, amint statisztikai átlagokban vagy kalkulatív előirányzatokhoz akarjuk hasznát venni. Még elmosódott a számhatár a foglalkozások között is. 1930-i népszámlálásunk a vármegyékben 121.000, a törvényhatósági jogú városokban 107.000 munkanélkülit mutat ki, de ebben a mezőgazdasági munkások számát nem mutatja ki külön. Jól teszi. Hiszen maguk a munkanélküliek se tudják, hová számítsák magukat. Miközben a székesfőváros azon kesereg, hogy jóléti akcióit a feltóduló mezei munkanélküliek terhelik agyon, Bia községből azt jelentik 1932-ben az Országos Mezőgazdasági Kamarának, hogy „Budapest környékén a munkanélküliek számát a fővárosból kiszorult vidéki munkások növelik“, Szódról pedig: „hogy a Budapestre járó gyári munkások itthon maradtak“. Pomázon a visszaáramlás következményeképp „a munkások 40%-a nem jutott keresethez“. Magam is találkoztam 1932 nyarán oly csongrádmegyei cséplőbandával, melynek csaknem minden tagja Budapestről elbocsátott munkanélküli volt s mikor aratnivalót is kínáltam nekik, kitünt, hogy soha még kasza nem volt a kezükben. 1930-i népszámlálásunk szellemesen fogott ki a fogalom tisztázatlanságán, amikor csak azokat a mezőgazdasági keresőképeseket vette munkanélküli-számba, akik legalább 6 hónap óta voltak egészen

1932 nyarán jelentik Kunágótáról az Országos Mezőg. Kamarának: „A részes-munka a kaszáló- és kapáló-gépek használatát is visszaszorítja.“ És Tószegről: „A gőzeke- és traktorszántást csökkentik. A gazdaságok áttérnek a fogatos-szántásra és ezzel több cselédet foglalkoztatnak.“

munka nélkül. Így az ujesztendei népszámlálás visszanyult a nyári munkaklimaxig.⁷

A franciák akkor kerültek szembe a mezőgazdasági munkás fogalmával, amikor a társadalombiztosítást kellett a mezei munka sajátos viszonyaira alkalmazniok. Franciaországban a biztosítási törvény nem tekinti mezőgazdasági munkavállalónak azokat, akik évente 90 munkanapnál rendszerint kevesebbet töltenek munkában. A biztosítás kötelezettsége alól a segítő-családtagokat is mentesíti.⁸

Törvényeink a mezőgazdasági munkások közül csak az állandó cselédet és a napszámost fogalmazzák meg valamenynyire szabatosan.⁹ Gazdasági (külső) *cselédnek* azt tekintik, aki szerződéssel kötelezi magát, hogy valamely gazdaságban személyes és folytonos szolgálatokat bérért teljesít legalább is egy hónapon át; *napszámosnak* meg azt, aki gazdasági munka teljesítésére napi munkabérért szegődik el; *hivatásos munkás*, ha bérmunka a rendes foglalkozása.¹⁰ Törvényeink ugyan számos, rendeletekkel kiegészített jogszabályt foglalnak magukban az átaljás és részes munkásokra vonatkozóan is, azonban ezek helyzetét a sokszerü élet a maga módja szerint formálta s törvény és kormányzat jobbra tájékozatlanul s csaknem mindig tehetetlenül nézte e sokszerüséget.

Ugy látszik, a mezei munka komplex jelenségei még nincsenek eléggé szétbontva, hogy már rendbeszedésükre kerülhetett volna a sor. Ezért olyan általánosak és félénkek azok a kormányzati rendelkezések, amelyek az egész mezőgazdasági munkavolumenre egy szóval akarnának intézkedni. Az 58.000/1933.

⁷ Kovács Alajos: *A népszámlálás előzetes eredményei*. M. St. Szemle. 1931. 95. és k. l.

Az 1920. évi népszámlálás szerint a nincstelen agrárproletáriátus 1,556.506 főből állt. Ebből gazdasági cseléd volt 228.688, gazdasági munkás 753.638, segítő családtag 574.180 lélek.

⁸ *Projet rectificatif*, 1930. IV. 30. A franciák ezzel az elhatárolással nem végeztek fogalmi tisztázást, nem is az volt a céljuk. De legalább elejét vették annak a katasztrófának, amely Brdlik tanár panaszra szerint a csehizslóvak társadalombiztosítást érte a mezőgazdasági munka fogalomzavara miatt. Ott százezrével jelentkeztek munkanélküli segélyért a mezők nyári idénymunkásai, holott ezek télen át mindig is munkanélkül voltak és nyáron szokták félretenni a télirevalót is. (Brdlik: *Die Krise in der Tschechslowakei*. Bericht für die Internat. Konferenz f. Agrarwissenschaft 1933. Kézirat). Persze, a franciák gondossága is csak e gyakorlati célra ért valamit. Aki a mezőgazdasági munkát fogalomba akarja foglalni, nem hagyhatja ki sem a segítő-családtagokat, sem a 90 napnál kevesebbet dolgozókat.

⁹ 1876. XIII. és 1907. XLV. tc. a mezőgazdasági cselédekről, 1898. II., 1899. XLII. és 1900. XXVIII. tc. a mezei munkásokról. Az 1923. XXV. tc. lehetővé teszi legkisebb napszámbérek hatósági megállapítását. Az 1900. XXIX. tc. a dohánytermelők és dohánykertészek közti jogviszonyt szabályozza. Az 1898. XXI. és az 1907. XLV. t.-c. a kórházi ápolást és a gyógyszerellátást.

¹⁰ Ez esetben *munkásigazolvány* tanusítja, hogy hivatásos munkás.

Fm. M. rendelet a mezei munkanélküliség csökkentése érdekében a mezőgazdasági gépek mellőzését célzó hatósági közbelépést rendeli el, mégis anélkül, hogy a gépek alkalmazását megtiltana... Persze, hogy nem lehet megtiltani, de akkor a hatósági közbelépés is nesze semmi fogd meg jól. Az 1923. XXV. tc., mely a mezei munkaerő „jogosulatlan“ kihasználását kívánná meggátolni, merő fogalomzavar. Lehetővé teszi a vármegyei hatóságoknak minimális mezőgazdasági munkabérek megszabását s a hatóságok 1930-ban 416 községben valóban éltek is e jogukkal. A legtöbb esetben visszafelé sült el a mezőgazdasági munka természetével nem számoló intézkedés. A pénzszüke a munkaadókat a megdrágított napszám kerülésére indította.¹¹ Mert hogy ki, hova, hány napszámot állítson, azt ugyan a mezőknek megparancsolni nem lehet.

Legyünk szerényebbek. Ne akarjuk egy marokba fogni az aratást és a vajköpülést, a hortobágyi pányvát és a kévekötfonalat. Csikónevelést nem lehet asszonyra bízni. Aratásban a markot szedheti, de a kaszát nem bírja. Burgonyaválogatás, répaegyelés, könnyű kapálás, szénaforgatás az ő igazi jó mezei dolga. Már az ormányos-bogarat, mely a tavaszi napnak csak meleg óráiban mászik elő, a felnőttél hamarabb meglátja és játszva szedi össze a kistermetű iskolás, akármennyire sopánkodik is rajta a genfi gyermekvédelem. Korok, nemek szerint igazodik a munka bírása, , értéke, alkalma, hiánya.¹² A munka-

¹¹ 1871-ben Angliában és Walesben 1.2 millió férfin munkás dolgozott a mezőgazdaságban, 1930-ban fele annyi: 644.000. A készpénzbérek a háború óta megkétszereződtek. Mi a következmény? „Bátran állítható“, írja Pretymán, az alsóház tagja, „hogy nincs angol farmer, aki, ha kimegy gazdaságába, ne látna ott elvégezendő munkákat, amelyeket a jelenlegi árak és jelenlegi bérek mellett nem végeztet el“. (*The Problems of Agriculture*. Lloyds Bank Ltd. Monthly Review. June 1931.) A mezőgazdasági munka hozzávetőleges; nehéz azt általános érvennyel körülírni, megparancsolni, vagy kifogásolni. Kisiklik a fogalmi kategóriákból, mert így is lehet végezni, úgy is, így is lehet felfogni, úgy is.

¹² Nyugatmagyarország cukorrépa-vidékein Sedlmayer wieni tanár megállapította, mennyire különbözik a női munka alkalmazhatósága a különféle termelvények szerint. Szó sem lehet hát arról, hogy azzal, ha burgonya helyett lucernát termelek valamely területen, a férfi- és női munkát egyenlő arányban csökkentsem. Sedlmayer szerint 10 hektáron felhasználtak munkanapot:

	Férfinapra átszámított munkanap	Ebből tényleg férfinap	Férfinap %-a
cukorrépa	525	240	46
burgonya	386	192	49
borsó	226	92	41
őszi buza	162	128	79
lucerna	158	123	77
zabos bükköny	121	114	94
sórárpa	116	99	85

(Fruchtfolge 57.)

Hatvani kísérleteknél (Berger István dr. i. m. 119.) a répaszedés két főmunkája közül a legények a földet 27%-kal gyorsabban lazították, de a répát 33%-kal lassabban szedték fel, mint az ugyanott dolgozó lányok. Amott az erő, emitt az ügyesség győzött.

alkalmak szaporításának kérdésében nem közömbös: férfiak, vagy nők, felnőttek, vagy gyermekek munkatöbbletét sürgetjük-e?¹³

Hanem a kor és nem szerint végzett munkaosztályozást is kevesli az élet. Rakjuk egymás mellé az összeomlás küszöbéről, 1918-ból a monarchia vándormunkásainak munkásszerződéseit. A poliglott munkaterületen minden országsarok mást értett férfi-, legény-, asszony-, leány- és gyermekmunkán. A prágai munkahivatal formuláján 10 órai munkát köt ki, az Österreichische Landwirtschaftsgesellschaft wieni munkahivatala a galíciai vándormunkásoktól 11.5 órát követel, az Alsó-Ausztriába elszerződött magyar vándormunkások meg reggel 5 órától napszálltáig szegődnek. A férfiak és legények nyári béraránya a cseh munkásoknál 4 : 3, a magyaroknál 4 : 3.4, a tótoknál 4 : 3.6 volt. Mindeniknél más volt a rész, a szakmány, a koszt, a gazda, a szakácsné, a pihenő, a fekvőhely s még a kikötött pokróc is változott a munkások edzettsége szerint. Am akár egy megyében is hiába állítom egy arató-sorba a szekszárdi magyart a völgyeségi svábbal, vagy a csongrádi tótot a dorozsmai végaratóval, csak lemarad a sváb és a tót a magyar mögött s mentől jobban fekszik a buza, annál jobban lemarad.

Egységet követelő logikánkkal szemben Csanádban 250, Nógrádban csak 170 munkanapunk van a tavaszi és őszi fagy-pont között. Egy-e a munka gondja, a munkásjólét, a munka-ökonómia, kéz és gép aránya Csanádban és Nógrádban? A Tisza-Maros szögén 40° C-ig emelkedik az aratás hőmérője. Olyan-e az odaváló munkaóra, mint a 20°-os Bakony közepén? A csonkaország egyik vármegyéjében a tavaszi vetést félannyi fogatnap meggyózi, mint a másik vármegyében. Az Alföldön a buza tenyészideje 15 százalékkal kurtább, mint tul a Dunán; a Tisza-Maros szögén a tetemes hőmennyiség szeptember végére megérleli a Dunántul akkor még éretlen kukoricát s a Tiszától keletre egy hónappal korábban kezdődik a munkanéklüliség,

¹³ A nálunk járó jóakaratu külföldieknek is szemet szur a női munka alkalmazása szervezetükre hátrányos munkákban is (*Agricultural Industry and Education in Hungary. Account of the Visit of the Essex Farmers Party in II. May—June 1902. Chelmsford, 1902. több helyen.*) Az életszínvonal javulását jelenti-e, ha a női munkaalkalmak szaporításával a háziasszonyt és anyát elvonjuk tűzhelyétől? Dott. Maria Diez Gasca az egyszerű falusi asszony háziteendőit nap 11—13 órára teszi. (*Valutazione in moneta del lavoro della casalinga. Paris. 1929. 2.*). A külső mezei munka ennek a rovására megy: félig, vagy egészen elmarad a takarítás, a főzés, a mosás, foltozás, a gyermekek testi és szellemi gondozása. Emelkedés helyett hanyatlik az élet szintje, melegsége, értelme.

mint a Balatontól nyugatra.¹⁴ Hanem ezek a földrajzi különbségek nem éppen csak a munkanapok számát és hosszúságát toldják, szabdalják, hanem az egy-egy időegységre eső munka-intenzitást is. A munka feszültsége, különösen a teljesítmény értékéül lélektanilag meghatározó gond és figyelem, klimatikus hatásra is ernyed, vagy megfrissül. Már a lelki tényezőktől függetlenül is csökkenti, vagy fokozza a munkatorlódást egy-egy munkaágban, vagy a különböző munkaágak között is az éghajlat, vagy évad által rendelkezésre bocsájtott munkások száma. Németország keleti határán, a Wartha völgyében, melyet 1914 telén magyar hadosztályok mentettek meg az orosz inváziótól, még résziben is aratnak, minthogy azonban az aratás nem annyira torlódott, mint nálunk, 20 holdat is adnak egy aratópárnak. Hanem a rész is ennek arányában csökken. a Tiszapartján tizenegyedik részért aratnak, a Wartha völgyében tizenhatodik részért.¹⁵

Ott, ahol ennyire forog a munka s forgandó az eredmény, persze, hogy sokszoros erővel hat a szakmánya és részért való dolgoztatás. Helyes számtani művelet-e az olyan, amely összeadja a napszámos munkaóráját az átaljás munkaórájával, vagy akár az asztagrakó napszámos és az asztagrakó részes munkanapjait is? Von der Goltz Németországra vonatkoztatva 70% többletre teszi az átaljás keresetét a napszámoséhoz képest,¹⁶ de ez a szám a német éghajlati viszonyokhoz van mérve, ahol a mezők erőfeszítése nem ér kopár szikünk nyomába. Mult év őszén ennél jóval nagyobb különbséget állapítottak meg a esongrádmegyei Árpádhalmán, hol kéthavi átlagban a 2 pengős férfinapszámmal szemben az ugyanoly erejű szakmáymunkások cukorrépa-rakodással napi 4.50 pengőt (+125%) kerestek. Hatvani kísérletek szerint 1 kat. hold répa egyeléséhez akkordmunkásoknak 5.37, napszámosoknak 10.34 egyformán 12 órás munkanapra volt szükségük.¹⁷

Összemérhető-e az átaljában kapáló munkanapja a kapás-

¹⁴ Nem sokat ér a munkavolumen időszakai százalékos széttagolása. Így Krafft-Falke (*Betriebslehre*, Berlin, 1923. 95. old.) elég komolytalanul az évesbér munkaértékét április—júniusra 24, július—szeptemberre 36, október—decemberre 23, január—márciusra 17%-ra becsülik. Hazai napszámos-szükségletünk persze a cseléd-, szakmányos- és részes-munkával is kombinálódik, de azért nem tanulság nélkül való, hogy a Tisza-Dunaközi Mezőgazd. Kamara 1929.-i adatai szerint a mindszent-algyői, gyulavári és hatvani uradalmak az év középső felében használták az egész évi napszám munka 70 százalékát.

¹⁵ Aereboe-Hansen-Roemer: *Handbuch der Landwirtschaft*, Berlin, 1930. I. 247.

¹⁶ Krafft-Falke: *i. m.* 105.

¹⁷ Berger István dr.: *i. m.* 72. Számos német bértarifa úgy intézkedik, hogy az akkordbér teljes értékű, szorgalmas és rátermett munkas keresetében 25—30% többletet szolgáltatson a napszám bérrel szemben. (Aereboe-Hansen-Roemer: *i. m.* I. 258. Von der Goltz: *Leitfaden der landw. Betriebslehre*, Berlin, 1922. 119.)

napszámmal? Pótolja-e ugyanannyi napszámos a sztrájkoló részaratót? A beteg számadó helyébe odaállíthatom-e a varjupásztort? A selyemkukaera fordított munkanapot hozzáadhatom-e a kendervágó munkanapjához? De pótolhatná-e a husdisznó „majsztere“ Baksay Sándor somogyi kanászkirályait, vagy ezek a swine-mastert? A Southdown ballagó, síkföldi birkapásztora a skót hegyek örökké izgatott, birkái után szaladgáló juhászát?

Am ha ezt a sokféle munkaórát egymás mellé s egymás helyébe állítani nem lehet, ha hibát követünk el, amikor az egyikre úgy gondolunk, mint a másikra, — szabad-e ily számokból mégis rendszert építeni s ily rendszer fölé emelni aztán minden falansztère közül a legzagyvábbat: a zöldszinüt?

Többet látunk s jobban látunk, ha a *sokszerüt sokszerűnek vállaljuk s ahhoz igazítjuk szempontjainkat*. Hiszen éppen e *sokszerűséggel* ismétlődik törvényszerűleg a *mezei munka daraboltsága* s állnak elő az ezzel járó *munkaidőhulladékok*, nyomukban pedig az *egyén szerepe*, aki tárgyi egység hijján ezeket a munkadarabokat, munkaidőhulladékokat egybefoglalja. A *rátermettséget*, a *pontosságot*, amellyel e sokszerű munkát változtatva végzik, ott a helyszínén szemmel tartani csak hézagosan győzzük, hiszen: *quis custodiet ipsos custodes?* A rátermettség, a pontosság majd csak hónapok, vagy talán (pl. állatnevelésben) csak esztendőök multán mutatkozik s akkor is elkeverve az eredmény számtalan más tényezője közé. *Hatályos munkát és munkaeredményt csak úgy remélhetünk, ha magát a munkást is érdekeltté tesszük s motivumait belekapcsoljuk nagyzemeli termelésünkbe.*

III.

A munkavolumen.

A mezei munka fogalomzavarához tartozik az is, hogy a *munkateljesítmény és a munkáhozam kapcsolatáról* megfeledeznek. Pedig — ha csak munka kell, akárminő eredményü, akárhol alkalmazott — akkor ugyan miért tagosítanók az ötvenfelé szétszórt paraszti földszalagokat, hiszen a még tagosítatlan földeken átlag másfélszer annyi munkaórára van szükség, mint a már tagosított birtokon? Vitathatatlan, hogy *Csonka-Magyarországon a munkavolumen nagy ivben emelhető a munkáhozam egyidejü emelésével is*. A *gyümölcsstermelés* viszonylag szerény területigényével alig szorongatná a főterményeket s bel- és külföldön még jó piacképességü *terméstöbblet* mellett gazdag *munkatöbbletet* is szolgáltatna. Hiszen 400 □-öl számóca munkásszükséglete az 1—4. évek átlagában 32 női és 11 férfinapszám, ugyanekkora málnatelepé 22 férfi és 20 női napszám; 1 kat. hold körte 8—29. termőéveiben évi 45 férfi és

6 női napszámossal ad keresetet.¹⁸ Pedig hol van még a mi belső gyümölcsfogyasztásunk a svájctól, ahol gyengébb és gazdagabb gyümölcsszüret szerint fejenként 68—99 kg gyümölcsöt fogyasztanak évente? *Baromfitartásunk* ha nem hálálja is meg mindig a munkát: mindig meghálálja a munkaidőhulladékot. Főterményeink nem hogy visszaszorítanak e munkaterjes üzemi ágat, de sőt csak e főterményekkel kapcsolatosan üzhető. Egy tyukra pld. a főtermények területéről kerülhet ki napi 0.1 kg., egy évben 36 kg. szemes eleség, főképp árpa és kukorica. Azonfelül napi 0.2 kg., egy évben 72 kg. főtt burgonya. Ehhez kis udvar és szérütér kell, hogy adja a hulladékot, gyommagvakat és állati fehérjét a magyar parasztharomfinak.¹⁹

Hanem azért, hogy hiba nélkül s a nemzet javára gondolkozzunk, a legesábitóbb munkavolumeneket is át kell világítanunk, nincs-e bennük kaloriapazarlás, *nem adnak-e több dolgot, mint eredményt? Nincsen-e köztük olyan munkatömeg is, amely úgy viszonylik a termeléshez, mint az infláció az értékhez, vagy a szöszaporítás a gondolathoz?*

Nézzük meg mindjárt a legderekabbat, Nagy-Köröst, belterjes főzeléktermelésünk e pompás mintatelepét. Salátát pl. a múlt évben 456 kat. holdon termelt. Kérésemre az odavaló m. kir. téli gazdasági iskola igazgatója volt szíves részletesen kiszámítani az egy kat. hold salátára fordított munkanapok számát. Minthogy a föld előkészítése a harmadik soronként utóbb vetett uborkának is javára válik, minden zavaró tényező kiküszöbölése végett egészen kihagytam a talajelőkészítésre kimutatott 20 napszámot. Ennek elhagyásával éppen csak a saláta munkanapigénye: *a)* salátanevelésre 11 nap, *b)* salátaültetésre, öntözésre és foltozásra 39 nap, *c)* őszi és tavaszi kapálásra 30 nap. Ha nincs ára a salátának, akkor a kivágás (aratás) és piacozás is a termelő gondja, ez néha 60 napot is igényel, ám ezzel sem számolok. Hanem az *a)*, *b)*, *c)* munkák egymagukban is már 80 napot adnak. Ha most az előkészítést (trágyateregetés, lekapálás, talajjegyengetés) s a végén a szedést és piacozást is hozzászámítanók, kerek 160 munkanapba kerülne 1 hold saláta utja a palántázástól a vevőig. A salátát felében művelik, a trágyás földet a birtokos adja. Vágásra 40.000 fejet számítva s azt az elmúlt évben jobbára elért 1 filléres áron értékelve, a nyersbevétel 400 pengő volna, s ennek fele, 200 pengő jutna a munkásra az első számítás szerint 80 munkanapért. Hacsak 80 munkanapot számítunk is, már csak 2.50 pengő maradna egy-

¹⁸ Mahács Mátyás: *Gyümölcstermelés és értékesítés*. Budapest, 1929. 263. és kk.

¹⁹ Azon fordul meg a dolog: van-e ilyen kis udvar, ily hulladékos, gyommagvas, rovaros kis szérütér? A továbbiak folyamán rá fogunk mutatni e zselléri otthonok társadalmi és gazdasági jelentőségére s hogy vagy százezres megszorításuk veheti csak elejét munkaszervezetünk összeroppanásának.

egy jól megfeszített, igaz, jobbára női munkával kitöltött munkanapra, de ennek a napszámnak fejében bizonyos terheket s az ár és hozam reá eső kockázatát is vállalja a munkás. A salátáért (és más hasonló munkaintenzitású veteményért) befolyó, néha meglepően nagy nyersjövedelmet a munkanapok e duzzadt számaival is el kell osztani, hogy minden irányban világos munkamérleget kapjunk. Örvendetes, hogy a saláta Kőrösön hat annyit jövedelmez, mint a gabonafélék. Am azért még azt is meg kell vizsgálni, hogy a salátára fordított minden kalória is bővebb jutalomban részesült-e, mint a gabonafélékre fordított minden kalória? Mindenkit kell, hogy gondolkodóba ejtsen, ha olvassa Statisztikai Hivatalunk kimutatását, hogy 1931-ben a gabonafélék nyershozama kat. holdankint csak 80, a főzelékféléké 517 P-re rugott. Am azért vegyük fontolóra azt is — *hiszen végső fokon az emberrel gazdálkodunk, nem a dolgokkal, az életet védjük, nem a teljesítményt* —, hogy bár a belterjes főzeléktermelés holdankint kétannyi tápszerkalóriát ad a konyhá-
nak, mint a váltógazdaság, viszont a termelésben felhasznált munkára elosztva a váltógazdaság ad kétannyi kalóriát, mint a belterjes főzeléktermelés.²⁰

Más munkaalkalmak nélkül szükölködő, tömötten lakott országunkban természetesen a holdszám szerint szaporodó munkaalkalom is nemzetgazdasági áldás. A hosszabb időre egyenletesen elosztott teljesítmény kívánatosabb is, félkézi munkával is jobban végére lehet járni s a férfimunka a nagy dologtevésre ezért szabadon maradhat. Mégsem érhetjük be Kőrös *globális* számaival, hanem odáig kéne emelnünk terményeinek külkereskedelmi helyzetét, hogy a *munkaórák* is megtalálják számadásukat. Örömiünk csak akkor volna zavartalan, ha világosan látnók: nem használ-e el a szóbanforgó teljesítmény több magyar kalóriát, mint amennyit kitermel?

Különben sem árt *a munka valóságos részesedését* különféle termelési ágazatainkban időnkint *felülvizsgálni*. A *takarmánytermelés* általában nem emeli a munkaalkalmakat más ágazatokhoz képest, de jó pihenő a földnek és trágyatermelést tesz lehetővé. Ezekben a fontos üzemi szempontokon felül a munkás legfeljebb az ugyanis ingyen készenlétkben álló kisüzem munkaidőhulladékai révén részesül kiadósan az *állattartás* eredményeiből. A nagybirtokon *tulzott* haszonállattartás már csak szerény mértékben emeli a munkabért. Nemcsak az üzemvezető okulhat ebből, hanem az agrárpolitikus és a vámtárgyaló is.

²⁰ Meglepő, mily szerény napszám kíséretében jelentkezik a valóban tetemes uborka- és saláta-nyersjövedelem. Ugyanott a legnagyobb férfínapszámot — 1.50 pengőt — júliusban fizették. Egyébként az alacsony napszám — ceteris paribus — külföldön is elég gyakori kísérője a belterjes kulturáknak, minthogy a létminimum megszerzése több munkára és hosszabb időre oszlik el, míg az extenzitás ugyanezt a létminimumot egy nagy summában szorítja ki.

A múlt év végén (a rendelkezésekre álló szerénykeretű uradalmi adatok alapján) kiszámítottam, hogy a takarmánytermesztés költségeit figyelembe nem véve, a sui generis állattartási költségből sertéshizlalásnál 4, malacnevelésnél 7, egy esikő 3 éves korig való tartásánál 9, gőbolyhizlalásnál 11.5, tehéntartásnál 14% esett munkabérre. Persze másik szemszögből nézve a sorrend szinte fordított: a sertés értékesíti leggazdagosabban a munkaidő- és terményhulladékokat.

IV.

Allandó és változó munkateljesítmények a nagybirtokon.

Nagybirtokunk törzsmunkásai az uradalmi cselédek, kik rendszerint egész évi kötelezettséggel, altiszti rangban átlag harmadával jobban díjazott parancsolók közvetlen felügyelete mellett s a gazda vagy tisztszei rendelkezése szerint a szükséghez képest átmenetileg a gazdaság keretében előforduló minden gazdasági munkát (ha az erejüket v. képességüket meg nem haladja) teljesíteni kötelesek. Számukat ma vagy 200.000-re becsülhetjük. Az *átaljás* (szakmányos) munkás már csak arra a bizonytalan, vagy maximált időre köti le magát, amíg terület, vagy hozam szerint vállalt teljesítményének eleget tesz; ha ezenfelül még a felmerülő különféle mezőgazdasági munkákra is kötött időre deputátum fejében vállalkozik, *sommásnak* szokták nevezni. A *részes* magában a hozamban vállal érdekeltiséget, azért legtöbbször a teljesítés minősége is érinti, nemcsak annak gyorsasága, hiszen a munkát a termelt, vagy betakarított termény előre megállapított része fejében kapja. A *napszámos* ma már nálunk (Nyugat-Európában más a helyzet) csak járulékos, kiegészítőmunkát végez napok szerint fizetett készpénzért, vagy terménybérért; folyton hanyatlik teljesítményének és keresetének kvótája.

A részes, de különösen az átaljába felfogott munka régebben sok kifogásban részesült. A munkás részén az a veszedelem, hogy fizikai túleröltetésre csábítja. Gyakorlati gazdák a munka „nagyolását“ panaszolták. Valóban van is e munkáltató-módoknak alsó bérhatára, amelynél már a részes v. átaljás nem tartja érdemesnek a dologba komolyan beállni. Ezért bizonyos határon túl a rész- v. szakmánybér csak az esetben csökkenthető a hozam veszélyeztetése nélkül, ha ennek fejében a részmunka v. szakmánymunka megfelelő részét géppel végeztetjük. A mezőkön nemcsak a munkásnak: — a *munkának* is megvan a létminimuma. Hogy pedig az átaljás se „nagyoljon“, állandó, ügyes, válogatott átaljásokat tart a jó gazda.

E munkásrétegek egymásközti számarányát nem ismerjük. Munkájuk különböző feszültségét a már mondottak után ugysem helyezhetjük közös nevezőre. Kiegészítő tájékozásul mégis valamivel tán többet ér, ha kulcsnak elfogadjuk magá-

nak az érdekelt nagybirtoknak értékelő-számaikat. Az összeg, amibe a nagybirtok átaljás, részes és napszámmunkája került, valamennyire egybevetethető azzal az összeggel, amennyit a nagybirtok cselédségére költött. Megint csak a rendelkezésünkre álló, szerényhatáru uradalmi adatok alapján úgy látszik, hogy a nagybirtok 1933-ban a három másik kategóriára körülbelül ugyanannyit költött, mint cselédségére: 100%-ból 50% esett a cselédségre, 20—20% az átaljásokra és részesekre és 10% napszámra. A nagybirtok egész munkavolumenje e számítás szerint (amely ilyformán a cselédmunka értékére volna redukálva) 400.000 egész évi szegődményesnek felelne meg.

A munka volumenéről 70 évre visszamenőleg (1864—1933) e dolgozatom számára nagyértékű adatokat volt szives Széchenyi Domonkos gróf nagydorogi földbirtokos feldolgoztatni. E helyen kiemelem belőlük, hogy éppen 1890-től, a *gépfelszereltséggel* is belterjesebb gazdálkodás kezdete óta a *cselédlétszám kerekben 100 százalékkal emelkedett*. Nyilvánvalóan új munkaalkalmak támadtak a régiek gondosabb végzése által. A mélyebb szántás több réparakodást jelent.

V.

A naturáliák.

Az *önellátás* fiziologikus hagyományokon alapszik. A pénzgazdálkodás közbejötté nélkül megy végbe. Prekapitalisztikus folyamat. Viszont az önellátás után fennmaradó terményfelesleg közvetlen és tiszta árhatás alá kerül, amely nem különbözik a munkaadót érintő árhatástól.

A sűrűn lakott, történelmien fejlődött európai parasztszervezetekben ma is meglátszik, hogy az önellátásból indultak el annak gondját a lehetőség szerint mostan is még első soron viselik. Más a helyzet a ritkán lakott, későn benépesült tengerentúli exportországokban, melyek mindjárt az elején a piac kedvére rendezkedtek be. Élnek-halnak a távoli fogyasztóért s a maguk élelmét is sokszor másoktól vásárolják. Ezzel szemben *nálunk az önellátás még a nagybirtoknak is elsődleges célja, mely nélkül munkaszervezete széthullnék, termelő erélye megbénulna*. Az önellátás formái a magyar nagybirtokon a cseléd- és hónaposmunka naturálbére s az átaljások és részesek naturál-, vagy legalább is a terméssel arányos keresménye.

A naturálbér gerince: a *cselédkonvenció*, vagy *deputátum*. A pénzbérral szemben azért tudott ennyire gyökeret verni, mert a nagyüzem a konvencióföldet s a cseléd állattartását olcsóbban állítja elő, mint amennyit abból a helyben lakó, a munkaidőhulladékokat hasznosító bérescsalád ki tud gazdálkodni. A cselédkonvencióban összefog mindaz, ami gazdaságos a nagyüzemben s ami gazdaságos a kisüzemben. Oly üzlet a deputátum, mellyel mindkét fél jól jár. Holott a pénzbér idegen a nagybirtok

toktól és idegen a munkástól, amaz nehezen jut hozzá, emez nem tud vele okosat kezdeni.

Az uradalmi konvenció mezőgazdasági munkásosztályunk nagy jóváhagyásában részesült. A Budapesten 1897-ben tartott földmivesmunkás-kongresszus az összes átaljában adott munkák megszüntetését és mindezek helyett kizárólag a napszámosmunka behozatalát és minden munkának készpénzben való fizetését követelte. Ezek az elvek azonban, mint Ecseri mondja, a földmivelő nép körében a legcsekélyebb visszhangra sem találtak, de nem tudta a konvenciót komolyan kikezdeni még a kommunizmus sem. Ennek a szívósságnak oka van. A pénznapszámok 1929-től 1932-ig csaknem felére csökkentek. Ugyanez idő alatt a Duna-Tiszaközi Kamara megállapítása szerint a cselédkonvenció alig csökkent s nem igen változtak az aratás, hordás, cséplés átaljás és részes munkafeltételei sem, amelyek, ugylátjuk, csak kevésbé igazodnak a tőzsdei árváltozásokhoz. Kecskemét város számadása szerint a bugaci ménes csikós-konvenciója pénzre felesleges módon átszámítva, megért 1930-ban 953 pengőt s megér ma 511 pengőt anélkül, hogy a csikós álmát egy nyögésnyivel több gond zavarta volna a bugaci cserény alatt.

Pettenkoffer és Voit ismeretes, de tudományosan megaladott számai szerint a férfimunkás napi szükséglete 118 gr. fehérje, 54 gr. zsír és 500 gr. szénhidrát. Sem a bugaci csikós, sem a karcagi tanyás nem számolja élelmét fehérjékben és szénhidrátokban. De érzi, s ezt jobban érzi, mint a tudósok szokták, hogyha üres a gyomra s ha több munkakalóriát követelnek tőle, mint amennyit neki élelemben visszadnak. A nyári nagy munkák alatt a nagybirtok munkásának is nagyobb a tápigénye, mint a téli hónapokban s ilyenkor erősebb ételmelet kap vagy vásárol magának. Nemrégiben a Deutsche Landwirtschaftliche Presse egy kísérlet eredményét közölte, amely német cséplőgépetetők verejtékét mutatta ki grammonként a nap különböző óráiban. Nálunk is történtek ily németizü próbálkozások. Mi az ily meddő méricséléssel nem vesződünk s a németekkel szemben az Isten rendeletének tartjuk, hogy nem akarta ő közöttünk grammonként szétmérni a könnyet és a verejtéket. Hogy mégis valami számot munkásaink kalória-egyensúlyához felhozzunk, megemlítjük Witte kiewi kísérletét, amely szerint a mezőgazdaság tipikusan középnehéz munkájánál, a répaegyezésnél a munkásnő óránként 121 kalóriát használ fel, szemben a mosónők által óránként elhasznált 190 és a kötőrő által óránként elhasznált 302 kalóriával. A világháboruban a brit Royal Society által nagy gonddal kiszámított ételmezési szabványok szerint a *nyugalmi* állapot létfontartásán felül *mérsékelt* munkánál 700—1100, *nehéz* munkánál 1100—2000 *többkalóriára* van a munkásnak szüksége. Ha a nehéz hónapok munkáját is beleszámítjuk a kalóriaafel-

használásba és átnézzük a deputátumot, amelyet a leggyengébben fizető magyar nagybirtok is kiszolgáltat munkásainak, akkor azt látjuk, hogy férfiétkezési egységre átszámítva a szorosán vett fehérje- és kalóriaszükséglet fedezésére a buza- s kukoricaföld hatgyermekes családnak is megadja a *legelemibb* létminimumot. Ez persze fiziologikusan nem kifogástalan és mindenképpen kiegészítésre szoruló élelmezés. Még eltengődni is bajos volna rajta, ha a deputátumok ezt meghaladólag nem gondoskodnának a cseléd és családjá élelmezéséről. Mégis a buza és a kukorica, helyesen: az utóbbival termelt zsir és zsiros hus a magyar munkaszervezet fiziologiai bázisa, amelyhez a nemcseléd, az aratótól a szőlőmunkásig egységes ítéllettel felzárkózik, amikor mindenikük mindent megelőzően buzabért és kukoricaföldet követel magának legnehezebb nyári munkája fejében. Keztyüs debreceni tanár háztartási felvételei szerint egy férjből, feleségből és két 10—12 éves gyermekből álló tanyai család egy évi eltartására kell átlagosan évi 9.20 mm. buza vagy rozs, 2 darab 125 kg. élősulyu mangalica, 500 kg. burgonya, 400 négyszögöl vetemény, 550 liter tej s végül 80 darab csirke vagy tyuk levágásra, valamint 480 darab tojás. Mindez a legkisebb udvaron is nagyjából előállítható, ha hozzá az udvaron kívül cselédkonvenció, aratórész, vagy sommásbuza s ezenfelül 1 hold kukoricaföld adódik. Ezért oly nagy életgondja a magyar munkásnak, ezért gerince a magyar munkaszervezetnek a kenyér és zsir a munkabérben. Ezért igyekszik a nem-cseléd is, hogy erre a két sztandardterményre, akármilyen formában, cselédmódra szert tehessen. A többinek gondját aztán már könnyebb hordozni az éven át.

De ebből adódik azután az a meglepő tény is, amit sokan nem tudnak, vagy tudni nem akarnak, hogy nagybirtokunk buzatermelésének a munkabér megtermelése a nagyobbik, az igazi célja (vidékenkint a rozstermelésre áll ugyanez). A magyar nagybirtok kenyérrel és kukoricával termeli ki kézimunkájához a fűtőanyagot, a munkások türelméhez, szorgalmához a fiziologikus jóváhagyást. Még ha egy tipikus alföldi buzatermelő uradalmat veszek is, mely szántóföldjének egyharmadát buzával veti el, ez az uradalom, a tízéves országos 7.6 mm.-ás átlagot számolva, buzaterületének egész terméséből csak 31.11%-ot hoz piacra, míg az uradalom otthoni szükséglete 68.89%. Ebből az otthoni szükségletből 13.15% megy vetőmagra, 4% ocsutakarmányra. A fennmaradó 51.74%-ot az uradalom munkabér fejében adja ki a következő részletezés szerint: Arató- és cséplőrész 11%, aratók, cséplők élelmezése 4.28%, tisztí szegődmény 0.72%, gazdasági cselédek 31.39%, napszámbérek buzaalakban 0.74%, szerződések és dotációk buzaalakban 0.84%, átaljások buzabére 2.77%. Ha pedig a szóbanforgó uradalomnak nem 7.6, hanem 10 mm.-ja termelt, akkor is egész termésének csak 44%-át viheti piacra, otthoni szükségletre 56%-ot tarthat vissza, melyből

42% a buzából kiadott munkabér. A nagybirtoknak ezek az óriási buzabér-szolgáltatásai csak felerészben jutalmazták a buzaterületen teljesített munkálatokat, másik felerészek egyéb termények megmunkálásáért követelt és megadott kenyér. Ugyanígy a szakmány- és hónaposmunkások a nyári munkaidő alatt a helyi élelmezéssel ellátják magukat s az ezen fölül kikötött buzajárandóságot deputatumszerű, téli kenyérről családjuknak hazaviszik. A Tisza-Dunaközi Mezőgazdasági Kamara megállapítása szerint a kisszállási uradalomból a hónaposok 14 mm. körüli gabonajárandóságukat csaknem teljesen hazaviszik, 10—12 mm.-t visznek haza. Károlyi László káposztásmegyeri uradalmából, 13 mm.-t az egri érsek szőlősummásai az érsek-halmi birtokról. Nem csoda, hogy a régi cselédségre emlékeztető állandó kapcsolat létesül sok helyütt a nagybirtok és átaljásai közt. A tolnamegyei Tengelicen, Gyapán, Apátin éppugy 15—20 éves átaljás- és aratógazdák vannak, mint a csongrádi Mágocson, Derekegyházán vagy a békési Csorváson, Tiborszálláson 25, Pusztá-Teremen 30 év óta ugyanaz az aratógazda áll a részesekek élén.

Miért választotta földmivelő-népünk sztandardja alapjául éppen a kenyeret, szemben a városi néppel és a nyugati országok földmives népével is? Ennek a választásnak végső oka, hogy szegények vagyunk. Ugyanaz a terület gabona alakjában sokkal több kalóriát szolgáltat, mintha húst termelünk rajta. Hiszen a tápanyagnak a kérődző csak egy harmadát s a sertés is csak 45%-át használja ki. A hushoz sokkal több föld kellene. A husevő amerikai táplálásához nyolcszor annyi föld kell, mint a növényevő japán táplálásához. Az amerikai fejkvóta két magyar holdat igényel, a japán csak egy fertályt. Mi vagy másfél magyar holddal rendelkezünk fejenként, de ebből tudott okok miatt legalább fél holdra valót multhatatlanul exportálnunk kell. S a megmaradó egy magyar holdat is az állattartástól a növénytermelés felé szorítja, hogy négy-öttször annyi száraz, mint csapadékos évünk van.

A cselédkonvenció másik fundusa, amit azután az aratórész is megkövetel toldalékkul magának: a sertéshizlalás. Előfeltétele az uradalmi kukoricaföld, mely a részese vállalkozásnak egyébként is kedvelt munkaalkalma. A sertés gyomorszerkezete hasonló az emberéhez, azért a konyhai moslékokat, de különben is a konvenció árpaival megtoldott takarmányt, még viszonylag legjobban értékesíti. Sokkal szaporábban termeli a húst, mint a szarvasmarha, ólra, őrzésre igénytelenebb. Ha a sertésvész nem harmadolná szinte évről-évre (mi ellen a sokfelől érkező, különböző koru cselédsüldőt ma még nem tudjuk kielégítően megvédeni), akkor a deputátum a zsir és hus cselédi létminimumát épp úgy biztosítaná, mint a gabonakonvenció a mindennapi kenyeret. Ám még a sertés pusztulásával is megszerezheti a cseléd a zsiradékokat, ha felszabaduló kukoricáját

zsirra cseréli be. Ehhez azonban kitünően megművelt konvencióföldre van szüksége. A cselédtörvény 26. §-a szerint a gazda, ha a szegődményes földet megművelve köteles kiadni, tartozik azt olyan jól megművelni, mint amilyen jól azon a vidéken a hasonló termény alá szánt földeket megművelni szokták. A törvénynek ez az intézkedése laza és elégtelen. Törvénybe kellene foglalni a deputátumföldek kötelező őszi megszántását, habár ezt egyes uradalmak a maguk jószántából máris megteszik. Őszi szántással s a tavaszi elhagyásával 90 mm. csapadéktöbbletnek (Magyaróvárott 1929-ben öntözéssel 90 mm. csapadék 81.52 pengőbe került)²¹ megfelelő nedvességet tárolunk a talajban a tavasziak számára. Ez megfelel annak a csapadéknak, amely Alföldünkön átlag két hónap alatt esik le. A tengeri víz-igénye: egy kg. szárazanyag előállításához 270 kg. vízre van szüksége, gyenge talajon ennek kétszeresére is. Mélyebb gyökere révén jól állja a szárazságot, ha mélyszántással támogatjuk. Aki az őszi szántást kötelezően elrendeli, 90 mm. csapadékkal toldotta meg kétszáz ezer cseléd konvencióját. Ezzel holdankint átlag 5 mm. szemes kukoricatöbblet járna, 200.000 cselédre ma évi nyolc millió pengő. Pedig ez a kötelező őszi szántás még a gyengébben instruált nagybirtokra sem hárit megbírhatatlan terhet, hiszen a deputátumföld csak 5%-a a szántóföldnek.

A kenyér és zsir kalória- és fehérjeminimumát toldozgatják az őszi szántás után szintén áhítózó, köztesműveléssel termelt bab, mely a július szárazságába pusztul bele sokszor s a veteményeskert fehérje- és vitaminforrásai. Utóbbiak közt egyelőre, kivált az Alföld uradalmaiban, sajnálatosan csekély szerep jut a gyümölcsnek. A tiszántuli cselédkert mindössze 300 négyszögöl földjéből a gyümölcsre szomszédos cselédek sokhelyütt 150 négyszögölet is görögdinnyével vetnek el, pedig jó, ha az is minden négy évben sikerül. Ujabban Kecskemét irányításával ennél okszerűbben kezdi magát gyümölcscsel ellátni az Alföld földművelő népe.

Kivált tul a Tiszán s a Tisza-Duna közén egészen a legujabb időkig a gyermek- és serdülőévek sokkal mostohábban meríthettek a deputátumból s az annak megfelelő részes kerekből, mint a felnőttek. Még a baromfi valahogy csak segítette

²¹ Hogy minő szélsőségek várják éghajlatilag a konvencióföldet, bizonyítja Bittera-Sárkány adata a magyaróvári főhercegi uradalomból, mely szerint ez uradalom határain belül a csapadék 1929-ben 611.50 és 432.20 mm. közt ingadozott. (Föld. Min.: *Ujabb tanulm. az öntözésről*. Bp. 1933. 38.) Kerpely Kálmán tanár az 1908 év őszen megszántott földben 1909 tavasszal 60 cm. mélységig 2100 hl.-rel több vizet talált, mint a csak tavasszal szántott talajban. Az 1909 őszen megszántott föld 100 cm. mélységig 3920 hl.-rel több vizet tartalmazott, mint a tavasszal megszántott, ez a különbség 67.2 mm. esőnek felel meg. (*Az okszerű talajművelés szerepe a szárazság elleni küzdelemben*. Budapest, 1910. 4 és kk.)

a zsendülő életet. A cselédség baromfitartása a nagy uradalmakban nagy általánosságban korlátozva nincs (kivételszámba megy, ha egyes uradalmak ma is még részt kérnek belőle), csak a liba- és pulykatartást szokták a növénytermelés érdekében tilalmazni. Csak a férőhely és az eleség korlátozza a baromfitartást. Átlagosan 10 tyukot tart az uradalmi cseléd. A legelő az ott található bogarak, gyommagvak és gyengébb füvek révén egészsíti ki a szemes eleséget. A ritkán lakott, szegény helyek a vágómarha széjjelmérését nem bírják meg s azt mind a cseléd, mind a kisgazda száz százalékig piacra küldi. Marhahus helyett a baromfi kicsiny hústömege és a frissen lecithingazdag tojás különösen a serdülők és erőtlének koncentrált élelmezéséhez szolgáltat nevezetes tételeket.

A cselédség gyermekonyhájának sarkkérdése mégis a tehéntartás. Vagy ökörtakarmányon engedélyezik nyári legelővel, vagy úgy, hogy az uradalom csak nyári legelőt ad, a téli tartáshoz kukoricaszárt, szalmát és férőhelyet, mit a cseléd, ha jónak látja, szegődményes földjéről abrakkal, répával megtoldhat. Még szerény uradalmi tartás mellett is teheneink tejelésének az utolsó években kifejlesztett duplázódása folytán legalább 5 literrel lehet számítani a cselédtehen napi tejelését.²² „Ahol a cselédtehentartás megszűnik, írja a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamarának peretei Marton Béla dászentmiklósi földbirtokos, ennek helyét 2 liter konvencióba adott tej foglalja el, de ez a cselédnek átlag 3 liter veszteség.“ A nagybirtok sűrűn panaszolja, mennyit veszít a trágyatermelésen. Bizza hát a trágyatermelés egy részét a cselédtehenre (minden huszadik holdra kap így többletül egy számos állatot), melynek tartása jóformán csak hulladék-anyagokba kerül. Még ha egy kevés mesterséges legelőt is (Gyapa 250 □-ötlet ad) kellene rááldoznia s a vásárolás ellen szigorú vesztegzárt, akkor is mennyivel gazdaságosabb az így termelt talajpótlás az évek átlagában!

A nagybirtokos szakmányaosa és részese otthoni tehéntartását néhol közlegelő támogatja, mondhatni, elég gyarlón s nem is lehetne az ily szegény tehenet tejelésre birni az uradalomból származó részes kukoricaszár, szalma, répa és kaszált fű nélkül. Hanem erre a tehéntartásra is már csak akkor van mód, ha fedél van hozzá. Otthon nélkül *nincs* tehen.

A deputátum legkényesebb tétele — bárha több nagy-

²² Szép példáját tudom a cselédek tehéntartásának Kovács Sebestény Endre gyapai uradalmából. Itt 40 cselédtehen a cselédcsaládok bőséges tejellátásán kívül az utolsó három évben a borju árával együtt 12.000 pengőt hozott a cselédségnek. Id. és ifj. Frics Vendel együtt négy tehenet tartanak és ebből családjuk ellátásán felül három év alatt megkerestek 1289 pengőt. Másik példa: Amióta Árpádhalmán a cselédtehentartást visszaállították, a rántottleves helyébe fejenként napi ½—1 liter tej fogyasztása lépett csaknem minden család asztalán.

birtokon már szép emberséggel megoldották — a cselédlakás.²³ Az 1906-iki törvény 29. §-a elrendelte, hogy minden nős, vagy családos cselédnek külön szobája és külön kamrája legyen. A közös konyhát hallgatagon türi a törvény, de a jobb jövővel számoló újabb építkezések már csak ritkán élnek a közöskonyhás engedelemmel. Az 1906-iki törvény tizéves határidőt tűzött ki, amelyen belül minden cselédet a mondott módon kellett volna elhelyezni. A tiz évi határidő 1916-ban járt le s annak hatálybalépését a háboru miatt felfüggesztették, végül is a gazdák mostoha anyagi helyzete folytán maig sem léptették életbe, ami menthetetlen mulasztás, ha a közben országszerte ugyane gazdák adójából eszközölt fölösleges középítkezésekre gondolunk.

Kotsis Endre szerint ma már 50—65%-ra tehető a modernebb cselédlakások száma. Ezek padlója a földszintnél magasabban fekszik, a falak szigetelve vannak és kellő nagyságu, valamint megfelelő szerkezetű ablakkal vannak ellátva. Kotsis szerint a modernizálás legegyszerűbb módja volna az épület földfeletti (többnyire agyagból épült) részének lebontása és újból való felépítése, mihez a hasznavehető régi anyagok természetesen felhasználhatók. E megoldást sürgeti a falak utólagos elszigetelésének egészségügyi sürgőssége is. Kotsis az egyszerű átalakítás költségeit a következőképpen számítja: Cselédlakások építési költsége családonként tisztán téglavagy kőfalakkal 1800—2000 P., vályog felmenő-falakkal 1300—1600 P.-re tehető. Egy öreg épület földig való lebontása és újra építés, aszerint, hogy mennyi öreg anyagot kell újjal pótolni, fenti összeg 50—75%-át igényli. Vályog felmenő-falakkal így cselédlakásonként 900 pengő körüli átlagösszegbe kerülne az átalakítás. Téglavagy kőfalakkal kereken 1200 pengőbe. Átlag mégis jobb kivitelre ennél $\frac{1}{3}$ -dal többet, 1600 pengőt számolva s feltéve, hogy cselédlakásaink 50%-a legalább ily átalakításra szorul, 160 millió pengő volna szükséges ahhoz, hogy a 100 holdon felüli birtokok állandó cselédsége valamennyire higiénikus és emberséges lakóházakban töltsék egyszerű életét. Kotsis az e révén elérhető szociális és közegészségügyi *létfelmiumot* a következő pontokban foglalja össze:

1. A szoba alapterülete legalább 20—22 m², magassága

²³ Már két emberöltővel ezelőtt valóban modern cselédlakók álltak a ménesbirtokokon, a magyaróvári gazdasági akadémia gazdaságában, József főherceg alicsuti uradalmában, a mosoni, sárvári, szendrői uradalomban stb. (Szählender Gyula. *Mintacselédházak*. Mezőg. Szemle, 1906. I.) Az utolsó évtized nagyszámu új cselédháza közül már a legtöbb padlózattal és kettős ablakkal van ellátva. Károlyi Gyula gróf uradalmának virágos tornácokkal ellátott szép új cselédházairól külön is érdemes megemlékezni. Mintaszerű cselédházak épültek az Esterházy hitbizományon, Montenuovo herceg és mások uradalmaiban.

legalább 2.80 m., a konyha alapterülete legalább 10 m², a kamráé 4 m².

2. Az épület padlója a környező talajnál 3 lépcsőfokkal (45 cm.-rel) magasabban feküdnék, a falakba padló-magasságban szigetelő-lemez volna fektetendő.

3. Minden lakószobára legalább 1.25 m² alapterületű kettős ablak, a szobában hajópadló volna alkalmazandó. A téli baromfitartáshoz a szoba agyagpadlója helyett a konyha agyagpadlója volna használható, ehhez azonban a hideg kémények kiküszöbölése szükséges.

Szegénységünkre kinosan világít rá, hogy még ez a valóban szerény átalakítás is ma megbírhatatlan költséget okozna a gazdaságoknak. Tulfelől kétségtelen, hogy közegészségügyi és szociális szempontokból a mai állapotoknak sürgősen véget kell vetni. Talán lehetséges volna a városi házadómentesség példájára bizonyos évsorozaton át telekkönyvileg előjegyzett földadómentességet biztosítani annak a tulajdonosnak, aki rövid határidőn belül kifogástalanul elvégzi az átalakítás munkáját. A házadó, mely az Omge ezévi adatgyűjtése szerint csak 33 fillér teherrel nehezedik nagybirtokainkra kat. holdankint s ezerholdas uradalomban átlag 330 pengőt tenne ki, három éven át is csak egy cselédlakás átalakítását fedezné. Viszont a birtok forgalmi és hitelértékét emelő *házadómentességszerű földadómentesség* még a mai viszonyok között is kedvet támaszthatna az uradalmi lakásépítkezéshez, hiszen az uradalmaknak a földleadások folytán elég sok fölösleges épületjük s kibontható jó épületanyaguk van, saját rezsiben olcsóbban égetnek cserepet-téglát, van gépészüik, kovácsuk, bognárjuk, a maguk embereivel kubikolnak, fuvaroznak, az ablakok, ajtók egészen kívülről rendelendő tételeit pedig Kotsis az egész költség 14—30%-ára, az annyira sürgős szigetelő-munkát meg épp csak 1.24%-ra számolja úgy, hogy az egy cselédcsaládra eső szigetelés 12 pengőbe kerülne.

Magasabb igényeket s javuló időket tart szemmel Groffits magyaróvári professzor egy zalamegyei uradalom részére tervezett cselédlakása, melynek már kis előtere, emelt hálófülkéje, kis padlásszobája és szerény pincéje is van a szokásos helyiségeken felül. Kotsis e jobb építkezés céljára is megfelelőbbnek tartja a kettős ikerházat. Több helyütt — így Berchtold grófné csongrádmegyei uradalmában — sikerrel kíséreltek egycsaládos, külön kis cselédházakkal. Persze, ehhez több fal, tető, homlokzat, eresz, kémény, kerítés kell, több a fenntartás költsége is. Viszont az ilyen kis családi házak mellé behozható a konvenciós föld veteménykert-része, ami üdébbé teszi a major képét s a lakással szomszédos kert belterjesebb megművelését és konyhai felhasználását teszi lehetővé anélkül, hogy a kertművelés kedvéért a háztájat, a gyermeket s a főzést el kéne hanyagolni.

A magyar munkásnak ugyis ritkán van része gondosan elkészített nyári étkezésben.²⁴

A cselédházaknál is kietlenebb a vándormunkások elhelyezése. E tekintetben értékes, de hézagosan végrehajtott reformot jelent a Népj. M. 1930. évi rendelete, amely a vándor- és idegen munkások javára nemek szerint elkülönített levegős, száraz barakkokat rendel, tágas fekvőhelyekkel, ágyakkal vagy priccsekkel és elegendő mellékhelyiséggel. A vándormunkások lakáskérdését hiba volna a cselédlakásokkal egyfontosságúnak itélni. A falusi ember nyáron jóval kevesebb időt tölt a falak között, mint a városi, télen éppen ellenkezőleg: jóval többet, már pedig a vándormunkások csak tavasztól-őszig doldoznak a nagybirtokon. Mégis többszázezer idénymunkás többhavi otthonáról van itt szó. Az építészeti ötletesség, mely már annyi szellemes megoldással gazdagította a városi kislakásokat, még nem ért rá, hogy a summások és részesek pajtai kényelmével törődjék.

Amde akármilyen elmaradottak is még a lakásviszonyok számos magyar uradalomban, mégis sokkal türhetőbbek, mint a házatlan zsellér falusi lakásnyomora. A régiek nem hiába „rideg“ embernek nevezték a másnál lakó zsellért. Rendszerint tulságosan nagy lakbért fizetnek az udvar végén kiadott egészségtelen, hátsó szobáért, hol Gesztelyi Nagy László szerint sokszor gyermekeiknek még a hangos szó is tilos és baromfit és disznót is tilalmas tartani. Pedig a szaporodó tanyai nép egyre zsufoltabban él, hiszen már a megépített 30.000 Faksz-házhoz is nem tudja honnan veszi a 110 pengő körüli évi kamatot és törlesztést. *A következő tíz év legsürgetőbb nemzeti programja 100.000 kis falusi ház megépítése úgy, hogy a legszegényebbek azt megbírhatalatlan teher helyett ajándékba kapják a nemzettől.* Ha nagyobbakat is szanáltunk, ha türtük közterheik dagadó hátralékát, akkor e 100.000 kis falusi ajándék-ház sorozatos megépítése nem látszik igaztalannak. Mai sülyedt külforgalmunkat is kifelé és befelé 2—2%-kal megilletelve alighanem már kitelnék tíz esztendő alatt a 100.000 új kis magyar otthon megépítése. *Az egy-egy hold belsőséggel ellátott zselléri ház nemcsak az otthon melegedő és tisztuló erkölcsi rendjébe illeszteni be a nagybirtok ma otthontalan segédcsapatait, hanem gazdasági gyarapodásukra is keretet biztosítana.* Volna egy hely ezen a kerek világon, ahova a zsellér esténként hazajárhat, ahol családjának, kertjének, istálló-

²⁴ A künndolgozó magyar földmives így is, úgy is eleget szenved a meleg étel hiányától. „A mezei munkás táplálkozásának — mondja korán elhunyt kiváló szociálhigienikusunk, Farkass Jenő dr. (*Munkái*, Bp., 1901. 115.) — egyik leggyakoribb nagy hibája, hogy az otthontól távolabb dolgozó munkás alig jut meleg ételhez... Különösen rossz a munkás táplálkozása, hol aratás idején a felesége vele dolgozik s az alatt kell megfőznie az ételt, míg a kaszás a kaszáját megkalapálja.“

jának élhet, ahol kamrát, padlást, pincét a maga lakatjával lelakatolhat, hol zöldsége megterem és zamat, iz is jut már a veteményes ágyból a déli fazékba, honnan baromfi- és sertésól, honnan egy-egy tehénállás gyarapodása elindulhat. Az eddig „ridegnek“ nevezett, másnál lakó zsellér most már függetlenebbül élhetne gazdaságilag is s változatosabb és táplálóbb ételmezéshez juttathatná gyermekeit.

A 100.000 hold belsőségföld megszerzése a 100.000 kis házhoz ma nem megbirhatatlan, még csak nem is nehéz állami feladat. Szociálpolitikailag pedig erőgyarapodást jelentene nemzetgazdasági erővesztés nélkül. Mert az új otthon egyholdas belsőségén azokat a terményeket mivelik majd, amelyekkel a kicsiny föld is sokra megy s amit a kicsiny ház is elfogyaszt. Azokat a terményeket viszont, amelyekben a föld nagy felosztása eddig is súlyos hozamhanyatlást okozott, továbbra is okosabban részes és átaljás munkával szerezné meg az új ház zsellérje. Juhoss adatai szerint²⁵ egy 45 kat. holdas parasztbirtok évi 1075 munkanapjából is 23.81% esett a háztartás, 39.07% az állatnevelés és csak 26.14% a szántóföld munkáira. Hát még az egyholdas kis zselléri fekvőségen! Ott égne el a munka szövétneke kilenczted részben a kis udvaron, kivált ősztől-tavaszig a ma feketén üres téli hónapokban. S mert ott égne el, csökkentené e révén a munka reménytelen kínálatát a nagybirtok felé.

Ezen a nyomon — naturáljárulékkel — kellene szabályoznunk az *előregedett* cselédség ma szabályozatlan sorsát is. A deputátumföldök egy tizedrésszel való megtoldása az ellátatlan öregek javára, „öregek földjéül“, csak ½%-át venné igénybe a nagybirtok szántóföldjének. E földeken azután az erre kötelezett mindenkori uradalmi cselédség segíthetne kézimunkával a *maga* öregjeinek. A munkaadó és munkás ily méltányos összefogása hathatósabb és mezeibb biztosítást nyújtana az elaggott földmivesnek, mint az OTI vagy MABI pusztai torzképe. A nagybirtok patriarkális derékhada *magától* is oldozgatja ezt a nagy csomót, hiszen alig változtatja szegődményeseit s az öregeknek nyugdíjat, vagy nyugdíjszerű, könnyű foglalkozást ad. Az öregek máskülönben is valahogy beleszámítódnak a fiatalok deputátumába. De ez nem általános és nem megnyugtató megoldás. Persze még gyarlóbb az 1912. évi VIII. tc. tessék-lássék önkénytes „öregségi ellátása“, melynek 1932-ben mindössze 11.425 tagja és 13.588 pengő évi tagdíjbevétele volt.

²⁵ *Mezőgazdasági Közlöny* 1933. V. 6 személyes családra a házi veteményeskertben német és magyar szakírók (Prinz, Galgóczy) egybehangzó véleménye szerint mindössze 200 □-ölről elegendő asztalra való káposztaféle, gyöknövény, hüvelyes, paradicsom, paraj, ugorka, hagyma, valamint leves- és fűszerzöldségek megtermelhetők.

V.

Betegség.

Megvallottuk, nem szépitve, hogy bizony kifogásolható lakásokban él még pusztai cselédségünk fele-harmada s hogy csak a másnál lakó zsellér helyzete szomorubb. Viszont nyugodtan merjük állítani azt is, hogy nem ismerik a magyar nagybirtok életét, csak beszélnek róla, akik a városi lakossággal s az ipari munkással összemérve általánosságban is hiányosnak, vagy épp szegényletesnek mondják a pusztai cselédség betegellátását.

Csak kevés számadatot van helyünk felsorolni. Egy 6000 holdas alföldi uradalom, melyben az egészségügyi viszonyok az átlagosnál inkább jobbak, 291 uradalmi cselédje és családjaik ellátására 1933-ban kiadott orvosra, szülésznőre, kórházra és gyógyszerre 9530 pengőt, befizetett az Országos Betegápolási Alapba 4537 pengőt s végül — főképp doktorkocsira — adott 374 egészsz napi fuvart, ami csak 5 pengőjével számolva 1870 pengőnek felel meg. Együttvéve kiadott balesetbiztosítás költsége nélkül 15.937 pengőt, a 291 cseléd mind-egyikére átlagosan 55 pengőt. Ha a szóbanforgó uradalom e költségei tipikusaknak vehetőek, akkor (a beteg cselédek részére is évtől-évig kiszolgáltató terménybéren felül) évi 11 millió pengőre, ebben az esztendőben 1 millió métermázsa buza árára tehető a magyar nagybirtok orvos- és gyógyszerköltsége. Hol marad ettől a falvak, a tanyák s kivált a másnál lakó zsellér egészségügyi ellátása? Hiszen még ha a nagybirtokra eső nemcelédi munkabérre is szétosztjuk az előbb ki-mutatott uradalmi betegköltséget, akkor is cselédre számított munkásegységre 27.5 pengő évi betegköltséget viselnek a magyar uradalmak. Ezen a ponton is olyan ma az uradalmi élet szerepe, mint az ingoványba ültetett fűzfáé, mely lassan-lassan több és több szárazföldet emel fel maga mellé az ingoványból.

VI.

A cselédsor és a „rideg“ sor.

Bárha az uradalmi szegődményes életsorsán is sok minden szorul javításra s az még javítva is a legszerényebb életsorsok közül való: adott természeti és piaci feltételeink között ez az uradalmi cselédsor viszonylagos nivóemelést jelentene az abban ma nem részesülő szabad mezei munkás sorsához képest. A múlt év elején a nagybirtokért éppen nem lelkesülő Kerék Mihály érdekes kis tanulmányban állította fel a biharmegyei Szeres nevű munkásközség adatai alapján a két sors mérlegét.²⁶ Adatai nem teljeseek. Meg kellett volna említene,

²⁶ Vasárnap, 1933. 2.

hogy a szóban forgó község az ország legaszályosabb vidékére esik. Említi, hogy inséges termés volt s hogy a szerepi proletár a közterhek és a Faksz-törlesztés rideg követelődzése alatt roppant össze. Ezekről a nagybirtok legfeljebb közvetve tehet, mert nem követelte elég nyomatékosan és hagyományos tapintatával, hogy a Faksz-törlesztések is (a szerepi esetben az évi kereset kerek egyharmada) részesüljenek a birtokosadósoknak juttatott védelemben. De ha így a szerepi esetet nem vállalhatjuk is jellemzőnek, Kerék Mihály számadásából mégis valósággal a bourgeoisie képe bontakozik ki, amikor a cseléd helyzetét jellemzi a törpebirtokossal és a mezőgazdasági munkással szemben, kiknek válláról az aszályos év gondját és a közterhek súlyát nem veszi le munkaadó uradalom. Kerék szerint egy uradalmi cseléd évi jövedelme majdnem dupláját teszi egy átlagos mezei munkásénak.

Ebből azonban minden egyebet le lehet vonni, csak azt nem, hogy romboljuk le most már azt a nagybirtoki keretet is, mely a biztosabb élet kétszázézer családi szigetét mégis csak fenntartja. Tulfelől az a másik, épp annyira szélső következtetés sem állhatna meg, ha a nagybirtok mondaná, hogy „én az én cselédeimmel szemben megteszem kötelességemet, most ám lássák a rajtam kívül eső többiek, mire mennek nélkülem“. Nem, — a nagybirtok felel a birtok határain kivüleső mezei munkásosztály életszinvonaláért is. Ez a felelősség első soron egyetemes nemzeti gond, másodszor a maga jövőjét féltő okosság, harmadik soron saját üzemének felvázolt sűrű kapcsolata a birtok határain túl lakó nincstelen mezei néppel. Ezek számára otthont és gyarapodást teremteni a magyar birtokos nemzeti, emberi és üzemi érdeke.

VII.

A naturáliák feleslege.

A mezőgazdasági munkabér feleslegszázaléka piaci árhatalás alá kerül. Hányad része? Nyilván a telítettség határa szabja meg. Már pedig ez ingadozó határ. A felesleg keletkezése egyéni, viszonylagos. A nemzetgazdaságtan nagy mélységeibe látunk le e pontról. Az áremelkedésnek oldó hatása van a mezei munkás háztartásában is s bizonyos mértékig ki tudja csalni a falatot a munkás szájából. Hol kezdődik standardjának olvadási pontja? A kalória és a pengő néha egymás ellen dolgozik. *Van áremelkedés, amely gyengíti, van árhanynatlás, amely emeli a pusztai standardot.* Ha a tej ára nyaklő nélkül emelkednék, azt esetleg az iskolásgyermekek egészsége sinylené meg, mert a drága tejet elvonnák tőle s nem valószínű, hogy a tejpénzen éppen a tejjel egyértékű más élelmiszert vásárolnának a gyermekek részére. A békésmegyei lajosszénási uradalmi cselédek emberemlékezet óta mindig eladták borjai-

kat a falusi mézárósnak. Am egy napon oly mélyre süllyedt a borjuért kínált ár, hogy inkább kimérték a borjuhust egymás között. Aznap is kedvetlen üzletmenetet jelentettek a ferencvárosi borjupiacról, de ugyanakkor Szénáson a cselédek borjuhust ettek, még pedig jó kedvvel. Állandó jelleggel csökkenti a felesleget s javítja a standardot a piactól való nagyobb távolság s az uttalan ut. Imre professzor megállapította, hogy ahol javul az ut, ott csökken a trachoma. A közlekedés javulása nem mindig hat ily áldásosan a lakosság táplálkozására. Sőt még az is állítható, hogy a jobbágy általában jobban ruházkodott és több húst evett, mint szabad ivadékaik.

A standard hanyatlásának még legjobban a naturálbér és részesmunka veszi elejét. Mikor az első Ramsay MacDonald-kormány földmiv. minisztere, Lord Buxton néhány hónap előtt agrárproblémáink iránt érdeklődve látogatásával megtisztelt, ő is elismerte naturálbéreink előnyeit. A konvenció a fiziológikus létminimum szerint alakult ki a cselédnél szokásos nagyobb család alapulvételével. Minthogy nagy családnál a létminimumot surolja, méreteit bajos csökkenteni s csak helyelközzel nyultak egyes uradalmak nagyobb redukciónkhoz, vagy kiscsaládu és legényceselédek fél- és háromnegyedkezes alkalmazásához. Hasonlóképen a részesedés (részmunka) aránya is csak hosszabb ideig tartó árváltozással szokott eltolódni, hiszen a részes munkabér zöme is konstansan kiszabott önellátás, melynek mértékét minden fél maradandóbbnak respektálja, mint a pénzbéreket. A részmunka inkább oly terményeknél szorul időnként konjunkturálisan háttérbe, amelyek az önellátásban nem vesznek részt, a cukorrépa, hagyma, uborka negyedes vagy feles mivelésénél. A részmunkát ily esetekben is inkább a standardrögzítő szakmáymunka, mint a feneketlenül süllyedő napszám szokta felváltani. A terményárak emelkedése és süllyedése alig hatott a cselédlétszámra s az évvégi cselédváltozásokra. Mindkét negatívum a standard természetadta edzettségére vall. Az ujévi cselédváltozások száma általában 6—10% között van, Tengeliceen, Kajdaacson, Gyapán, Nagydorogon, Csákváron, Saárdon, Árpádalmán, Felsőireghen, Tiborszálláson, Sárváron, Szászbereken 3—4%. Derekegyházán 1,2%-ot nyugdíjaznak és 3,6%-ot bocsájtanak el évi átlagban. 190 cselédjük közül 27 van, kinek már nagyapja is, 88 kinek már az apja is ott szolgált. A csongrádmegyei Bojtártelken a mangalica-törzset 1849 óta mostanig két számadó-kanász látja el, apa és fiu, idősb és ifjabb Darvasi-Horvát. Széchenyi Domonkos gróf nagydorogi uradalmában a Markó-, Tóth-, Csuprik-, Óri-, Molnár-, Szili-, Sitkai-, Kispál-, Kún-, Egresi-családok 1858, 1877, illetve 1880, tehát legalább 54 év óta állandóan képviselve vannak, jelenleg összesen 20 szolgálatban álló családtaggal. A Sztankovánszky-birtokon, Kaj-

dacon 85 cseléd közül hat van, ki 50 évet szolgált, köztük Nagy Ádám s utána fia, József is 50—50 évet. A régi uradalmak cselédsége e törzsökösség révén ezrével szerzett magának házat és földet. Gyulavárrott a cselédek 60%-a törzsökös. Pusztaszeren 7 család már 40 éve szolgál s az egi érsekségnek 30% olyan cselédje van, ki 30—40 éve van szolgálatban. Csak erősen industrializált és Budapest közelében fekvő uradalmakban emelkedik a változások száma 20%-ig.²⁷

A törzsökös deputátum szilárdabb életszinvonalat teremt, mint a pénzbér. Ezt a merevséget nemcsak az magyarázza, hogy a bérek — nagy család mellett — ugysis a létminimumot surolják, hanem az is, hogy a *naturálforma megszokottan mutatja és konkrétebben szemlélteti a felmerülhető szükségletet.*

Juhoss háromévi adatai szerint a dunántuli kisközgazda egész nyershozamából átlagosan 52%-ot visz piacra. A pusztai cselédnél s a vele egyivású részesnél és szakmányosnál ily mértékű feleslegről — szabottabb keresetét, általában nagyobb családját s a piaccal való nehezkesebb érintkezést tekintve — szó sem lehet. Valamennyi konvenciójából s keresetéből a puszták népe aligha küld piacra többet, mint az egész nyershozam 15—20%-át. Ez a 15—20% természetesen épúgy beszorul az agrárrollóba, mint a munkaadó terményfeleslege. Legfeltűnőbb volt ez a beszorulás tavaly a buzavám-órlás 7%-os megdrágulásában, amely a 14 mm. alföldi buza-konvencióból kereken 1 mm.-val többet szedett el, mint 3 évvel azelőtt, hogy a vámmalmok merev üzemanyagköltségeit és közterheit fizetni segítsen. Visszahat persze az agrárrolló a boltban vásárolt gyarmatárak és fűszerek fogyasztására is. A rendelkezésemre álló tavalyi adatok szerint egyik alföldi uradalom cselédsége — az idénymunkások munkanapjait is számítva — fejenként és évenként 4 kg. cukrot, 20 gramm kávé, 10 gramm kakaót és 4 gramm teát vásárolt.

Csakhogy a konvenció feleslege ezenfelül nem kerüli el azt az árnyomást sem, amely a kicsiben áruló kisbirtokra nehezül és dunántuli falusi átlagban — 20% árhátrányt jelent a falu terhére a nagyban való értékesítéssel szemben. Sajnos, a nagybirtok máig nem nyult hozzá, vagy nem értett hozzá, hogy a naturálbérek feleslegeinek piacrahozásában cselédeinek segítsen s így őket is részesítse a nagyban való értékesítés 20%-os ártöbbletében. Buzát, árpát, süldőt, hizottsertést, tojást, tejet a pusztai cseléd is 5—7%-kal olcsóbban ad el, mint ugyanott élő gazdája. A budapesti tejkontingenseket pl. úgy osztották ki, hogy abban a cselédtehenek teje nem fog-

²⁷ Ahol sok a gép és sok a mesterember (jobban felszerelt uradalmakban iparos az összes szegődményesek 20%-a), ezek mozgékonyabbak, maradhatatlanok. Ily birtokokon az ujévi helyváltozás emelkedik.

laltatik benn s kivált csöves kukoricáját az uradalmi cseléd is évről-évre szinte pánikszerűen kínálja diktáló őszi ve-
vőinek.

VIII.

Pénzgazdálkodás.

Nem járna-e jobban s nem juttatna-e végül is nagyobb felesleget a piacnak a mezők munkása, ha e nehézkezelésű naturálbérek helyett készpénzbér kapcsolná be őt is az ország pénzforgásába? Csakhogy a készpénz falun, tanyán még gyorsabban beszárad, még hamarabb megromlik, mint a csöves kukorica. A pénzgazdálkodásnak ugyis csak akkor van értelme, ha a konkrét, akut cserelehetőségeket kiszélesíti, ha a helyhez, időhöz, mennyiséghez, minőséghez kötött véletlent mindenütt boldoguló általános csereképességre javítja meg. *A pénzgazdálkodás nemzetgazdasági pazarlás ott, ahol nem teremt általánosuló hatóképességet az áruforgalomban.* Már pedig a cseléd, az átaljás, a részarató megint csak lisztet, tejet, zsirt venne a pénzen, mint Ausztriában, Németországban, Angliában a pénzbértarifa alapján fizetett mezei munkások, csak most már kevesebb liszthez, zsirhoz, tejhez jutna, mint pénz nélkül. A magáért való pénzgazdálkodástól nem ok nélkül fázik a paraszt. „Egy dénár, két dénár, néked semmi sem jár“, mondja századok óta az öncélu pénzforgásról. A pénzforgásból jórészt kikapcsolt munkabér csak árufeleslegének áraiban érzi a pénzsűkét. A munkapiacon a pénzsűke inkább azon vehető észre, hogy a részesmunka, mint nálunk is különösen 1930 óta, tért hódít a készpénzszakmány és a napszám rovására. De a pénzforgás egymagában ugysem győzné a maga mechanikus eszközeivel a mezőgazdaság szervi megbetegedését. Hiába emelkedtek 1914 óta kétszeresre az angol farm, vagy a német nagybirtok napszámjai, ha ma ennek folytán sokkal kevesebb napszámot alkalmaznak és mint Prettyman képviselő írja, lépten-nyomon azt látja az ember, hogy fontos gazdasági munkákat elhagynak.²⁸ Ugyan-ez a reakció egyáltalában nem, vagy csak sokkal tompítottabban szokott bekövetkezni a pénzforgásból mindkét részen kikapcsolt terménybérek körül. *Ezek stabilabbak, mert könnyebb stabilaknak maradniok.* A naturálgazdaság a gépüzemre való könnyelmű és a mezőgazdaságban sokszor pazarló áttérésnek is elejét veszi.

Az OMGE 1933-i adatai rávilágítanak a naturálkereset ritkán méltatott *valutáris ökonomiájára* is. Az ideiglenes adatokat kereken tízmillió hold szántóföldre átvetítve a naturál-

²⁸ I. m. Németországra vonatkozólag l. Aereboe: *Allgem. Landwirtsch. Betriebslehre*, Berlin, 1923. több fejezetben.

bér ma is évi 460 millió pengő elmaradt pénzigényt jelentene, amihez még gondoljuk hozzá a pénz álmos forgását a mezei munkaszervezetben. Ha a 460 millió naturálbér-részből valami árufeleslegként jelentkezik is a pénzpiacon, az elmaradt pénzforgás még így is megbecsülhetetlen pihenőt jelent közgazdasági életünknek. Megnyugtató, hogy ez a pénzforgás ugyanis céltalan, sőt kártékony volna.

IX.

A negatív munkabér.

Nem irunk bukolikus gazdaságtant s meg kell néznünk tárgyunkat a visszajáról is. Utóvégre a cseléd nemcsak a frissen fejt tejet élvezi, de sinyli is kihült ételét, amelyet az asszony mérföldszám visz ki utána a mezőre. A napszám nagyságát az is csökkenti, hogy jobbára helyben lakók kapják, kiknek hendikep a többi munkahely távolsága. Ipar nélkül élnek, kereskedelem nélkül élnek. Nincs mészáros, szabó, cipész, sokszor iskola sincs a közelben. Ráfanyalodnak a kupecre, rászorulnak az országos vásárookra. Nemcsak olcsóbban adnak, drágábban is vásárolnak, a kínált minőséget a verseny nem javítja, értékek, árak, konjunkturák, ismeretek, örömök lemaradnak az ő életükről. Az idegen is megcsodálja paraszteszüket, a büszkeséget, mellyel állataikat mutatják. 1902-ben az essexi farmerek magyarországi tanulmányutja után kiadott angol könyvben írja róluk John Garrad essexi földbirtokos: „Tiszteletet parancsoló, önérzetes emberfajta. Sokkal különb, mint az angol falusi nép átlaga.”²⁹ Hanem e sok ész sokszor marad parlagon s az öntudat végül is előregszik.

Általános, hideg fogalmainkkal kerülgetjük simán a forró életet. „A falusi nép textilellátása“, szoktuk mondani. S már készül is a falusi ruházattási akció és nem sikerül. Nem gavallérkodni kell itt a jó szövet, hanem muszájból, más lévén a ruha szerepe pusztán, mint városban. Az Országos Gazdasági Munkáspénztár beszámolója szerint mezőgazdaságunkban 1932-ben gépi sérülés tizenhárom halálesetet okozott s a villámcsapás alig kevesebbet: tizet. Pusztahelyen a ruha még közvetlen ősvilági harcban áll a természettel, esővel, sárral, porral, tarlóval mérkőzik a gyapju és a pamut. Már egyszeri megázásnál elveszti az olcsó pamutszövet formáját, kisebb esőben is hamar átázik s a rövid és gyenge pamutszalak kisodródnak, kihullanak s a pusztai cseléd uj ruhában is rongyosan jár. A cseléd a régi házi szőtteseket emlegeti keserűn, a tulajdonai kigazda (Szekszárdról írják nekem, hogy a legszegényebbeket kivéve, mindeniknek van még néhány rend ma is kitűnő minőségű — most 20 éves! — békebeli ruhája),

²⁹ I. m.

fitymálva nézi az ujat s a 20 év előtti szövetek tartósságát követeli, „ha már akció van“. A csizma is csak akkor ér számára valamit, ha minősége meggyőzi a viszontagságos pusztai esztendőt. A cseléd már bent a majorban is átlag 1.5 kilométert jár-kél naponta a görcsös, sáros, trágyás udvaron, istállók és szalmáskert között. Nem hiába gazdájától kapta csizmáját is, subáját is a régi világ uradalmi cselédje.

Szerény életkeretei közt a pusztai cseléd úgy segít magán, ahogy éppen tud. Néha meglepő áldozattal. Így 202 csongrádmegyei uradalmi cseléd közül minden hatodiknak volt varrógépje. Közülök három varr pénzért a többi cselédeknek is. Egy pengőt számitanak egy női ruha megvarrásáért.³⁰

X.

Agrárizmus és munkabér.

A minap félrehív egy falusi ismerősöm és figyelmeztetően sugja a fülembe:

— Ne tessék, kérem szóbaállni avval a szájas paraszttal. Olyan félnótás ember az! Azt mondja, hogy ő *agrárius*, kérem, parasztember létire.

Ennek a kis történetnek mély értelme van. *Ha a termés organikus egységben folyik, akkor ennek a meg nem szakítható összenöttségnek a jövedelemeloszlásban is mutatkoznia kell.* Az organikus egybetartozást nem lehet tetszés és érdek szerint ki- és bekapcsolni.

Mégis a szűk látókör és a szűk marok termi itt-ott ma is még a mérgező kivételt. Oly uradalom is, melynek nagy előny jutott a budapesti tejfogyasztás kötöttforgalmu megterheléséből, otthon csak egy liter tejkonvenciót ad cselédjeinek a cselédtehén helyett. A másik litert — mit más gazdák meg-

³⁰ A Hangyának ezidőszerint 14 uradalmi fiókja van. Az iparcikkék beszerzését a Hangya örvendetes uradalmi erősödésén kívül különösen megkönnyíti a bicikli rohamos pusztai terjedése. Az árpádalmi uradalomban 291 szegődményes közül 57-nek van biciklijé s úgy itt, mint a dunatételtleni uradalomban a felserdült lakosság fele tud biciklizni. Egy Duna-Tételtlentől 15 km.-re fekvő faluból ma már a napszámosok fele biciklin érkezik munkahelyére. Az uradalmi cselédség részére Károlyi Gyula gróf tanyáin iskolán és istenitiszteleten kívül népnevelő-központ, mozgószínház, bolt, malom stb. van. Általában: az uradalmi iskoláknak nem csekély részök van az analfabetizmus hatalmas csökkenésében 1920—30 között. A Székács- és Barossbuzák jórészt az arató- és cséplőrészszel, a szimmentáli tejjavulás és formatókély az uradalmi cselédbíkáék és feleslegborjak révén terjedtek el törpebirtokosaink között. Kár, hogy a haszonélvezetá felügyelet és a haszonbérleti joggyakorlat, a sokszor kétes értékű földleadis kikötését nem számítva, sohasem köt ki a birtoktörzsön maradó mun kásnép a ra szociálpolitikai előnyöket. *Mily kitünő alkalmakat szalasztottak el modern cselédlakások, idény-munkásotthonok, öregségi ellátás stb. kikötésreéberszerződések jóváhagyásánál!* Ne feledjük, hogy 1925. statisztikája szerint az alapítványi birtokok 70·2%-a, a hitbizományok 40·0%-a haszonbérbe volt adva!

adnak — ennek az uradalomnak a eselédeitől elszívta az emelt budapesti ár.

A traktorhoz szükséges petróleum árát — a kincstár áldozatkészségével, mely ezzel rendkívüli szolgálatot tett a talajművelésnek — 16.5 fillerre szállították le. A világítópetróleum árát nem sikerült az adótól mentesíteni s így felemás agrárizmus támadt, melyben a drágaság a gyengébbek felé emelkedik. A világítópetróleum ma is 35.5 fillérbe kerül. 36 kg. évi fogyasztást számítva parasztlámpánként, évi 6.84 pengővel fizet többet a lámpa, mint a traktor. Másfélmilliónyi eselédi és zseléri lámpát számítva, ez a többlet 10.26 milliót tesz évente. Hogy honnan győzik? Sehonnan. Nem égetnek petróleumot. A minap mondtam Tristan előadásán szomszédomnak:

— Tegnap ugyanebben az időben két órát kocsiztam Csongrád megye tanyái közt. Husz tanya közül egyben égett a lámpa. Most ebben a percben egész Csongrád megyében nem ég annyi lámpa, mint itt, az Operában.

Tavaly télen a móri főerdész panaszolta a grófi erdőben, hogy nem kap favágókat a három kilométernyire fekvő községből:

— Az emberek nem égetnek petróleumot s csak világossal végzik el a háziteendőiket. Azt követőleg meg már nem érdemes az erdőre kijönniök.

Mi történt itt? A bürokrata a parasztlámpásban nyilván nem ismerte fel a munkaeszközt, mint ahogy felismerte azt a traktorban.

Termelésünk összeomlik, ha nem emeljük méltányosan a gabonaárakat. Ez az áremelés a statisztika szerint kifogástalan arányossággal kihat az alacsony kisbirtok-kategóriákig. Hanem már a nincsetlen arató élelmét éppen csak hogy nem drágítja, hiszen a nincsetlen aratónak eladni való feleslege nem marad. Emelhetjük-e mesterséges támogatással a buza árát, mondjuk, 20 pengőig úgy, hogy azok, akik ezt a buzát learatják, kicséplik, rongyosan, csizmátlanul töltsék a következő telet is, mintha mi sem történt volna? Nem volna-e méltányos, tesszem, egypengős utalványszelvényt a minimalizált árból a piacra hozott buza métermázsája után az aratók csizmájára visszatartani? Nyolc kat. hold aratással s holdanként négy métermázsa piacra hozott buzával 32 pengő jutna minden aratópárra s kapna minden pár két utalványt a falujaheli csizmadiához. *Persze a másik oldalról követelnünk kell munkásaink személyes szükségleteinek árcsökkentését. Vámtárgyalások kompenzációjára is első sorba utalnék e primár szükségleteket.*

A kiverelkedett előnyt, a követelt változást puhatoljuk végig minden esetben, van-e benne elegendő munkabér is? Már csak azért is, mert csak ez esetben jelent az a többi foglalkozási ágat is élesztő, az egész nemzetet gyarapító vásárlóerőt. Nagy-

birtokunk derékhada mindig is így értelmezte az agrárizmust, a táblabirák esze s a nagyasszonyok szive szerint. Csak ha az agrárproblémák ily méltányos kioldásától, csak ha a nagybirtok klasszikus értelmezésétől hálátlannál-hálátlanabb időkben sem tántorodunk el, csak akkor számolhatunk azzal, hogy a tömeg követni fogja mezei parancsainkat a nekünk is nehézéletű végeken.

Mint minden autoritativ munkaszervezetnek: vannak hátrányai a nagybirtoknak is. Sokszor bizony leszoritja az egyéniséget. Fegyelme árt a találékony kezdeményezésnek. Az emelkedésnek nehezkesebben nyit utat, mint a válogatón szálló boldogulás. *A demokratikus birtokpolitika nemzeti es emberi ellenvetéseivel szemben nagybirtokunk csak akkor tud megállni s csak akkor számíthat érdektelen védelemre, ha autoritativ munkaszervezete több és biztosabb magyar életet ad, mint adna e munkaszervezet demokratikus felbontása.* A nagybirtok merevebb, masszív tömbjeinek csak a nagyobb ökonómia ad értelmet. Munkástörzsei többször említett állandóságát más nem is magyarázza, mint hogy *mezei munka nélkül népünk megélni nem tud s ez a mezei munka nálunk nem tud megélni nagybirtok nélkül.*

A nemzet rajta van, hogy mezőgazdaságát az összeomlástól megmentse, hiszen tudja, hogy ezzel önmagát menti meg. Most rajtunk a sor, hogy műszaki tökélyel, hogy kidolgozott szisztémával, hogy a jogazda gondjával, a depositárius hűségével *biztosítsuk a mezőgazdasági munkás részesedését helyzetünk minden javulásában.* Ha Petur bán haragos zugással jelentkezik a Devizaközpontban, a Külkereskedelmi Hivatalban, ha áremelést, ha adóleírást, ha szanalást követel, akkor kérdezze meg tőle a Devizaközpont, a Külkereskedelmi Hivatal, kérdezze meg tőle a Kormányelnök:

— Hát Tiborcot hol hagyta?

S ne fogadja Tiborc nélkül Petur bánt.

Ifj. Leopold Lajos.

Progresszív adótarifák vizsgálata.

Az adótarifáknak három eleme az adóalap, az adóláb és az adóösszeg. Közöttük a következő számszerű összefüggés van: a fizetendő adót, az u. n. adóösszeget megkapjuk, ha az adóalap századrészét megszorozzuk az adózás mértékét kifejező viszony számmal, az adólábbal.

Az adótarifáknak azt a csoportját, melynél a különböző adóalapoknak megfelelő adóösszegek vannak megadva, *adóösszegtarifáknak* nevezzük. E tarifák előnye, hogy a fizetendő adó megállapítása nem igényel külön számítást, viszont hátrányuk, hogy az adóokozta megterhelések az adóösszeg alapján nem hasonlíthatók össze. Tehát ha az adóterheket akarjuk összehasonlítani, át kell számítani az egyes adóösszegeket az adóalapok százalékára.

Az adótarifák másik csoportjánál, az *adólábtarifáknál* erre az átszámításra szükség nincs, mert ezeknél a különböző adóalapoknak megfelelő adólábak vannak megadva, viszont az adó kivétele ezeknél a tarifáknál számítást igényel.

Az adóösszegeknek vagy adólábaknak a különböző adóalapokra való meghatározása kétféle lehet. Az első és gyakoribb fajtája az, hogy az adóalapok bizonyos csoportjaira (fokozataira) van megadva egy-egy adóösszeg vagy adóláb. Ezek a *fokozatos tarifák*. Fő jellegzetességük, hogy a fokozatok határán az adóösszeg, illetve az adóláb ugrást vagy törést mutat. Második fajtája a meghatározásnak, hogy az adóláb, ritkábban az adóösszeg, az adóalap függvényében egy képlettel van megadva. Ezek a tarifaképletek, vagy *folytonos tarifák*. Utóbbi elnevezés a tarifák jellegzetes folytonosságából származik.

Ha az adótehernek az adóalappal való változását vizsgáljuk, úgy azt látjuk, hogy az adóteher viselkedése háromféle lehet:

1. Az adóteher minden adóalapra azonos mértékű. Ez az *arányos* adózás esete. Ennél az adónál az adóláb állandó, az adóösszeg pedig az adóalappal arányosan nő.

2. Az adóteher az adóalap növekedésével nő. Az ilyen tarifákat *progressziveknek* mondjuk. Ezeknél az adóalappal az adóláb is nő, az adóösszeg növekedése pedig nagyobb mértékű (gyorsabb) az adóalap növekedésénél.

3. Az adóteher az adóalap növekedésével csökken. Az

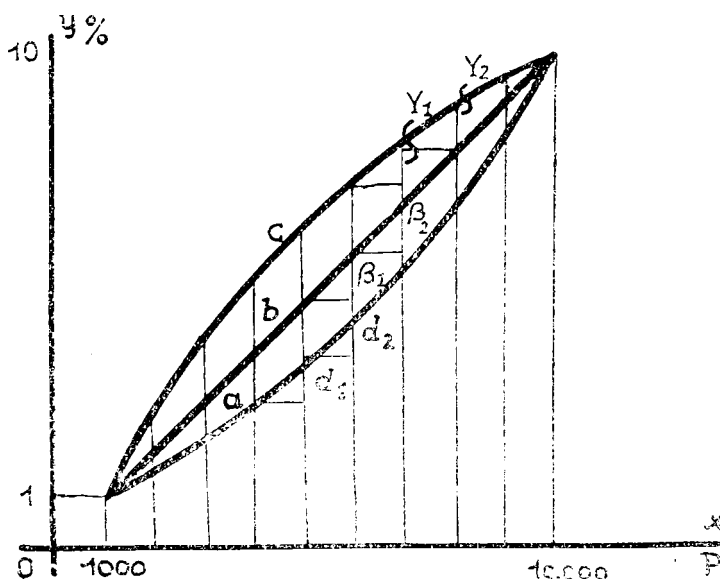
ilyen tarifák *regresszívek*. Regresszió esetén az adóláb az adóalap növekedésével csökken. Az adóösszegeknek azonban regressziónál nem kell okvetlenül csökkenni. Regresszió áll be, ha az adóösszeg állandó, csökkenő, vagy ha az adóösszeg növekedése kisebb mértékű az adóalap növekedésénél.

Fentiekből láthatjuk, hogy az adóteher változásának egyértelmű változás felel meg az adólábnál, míg az adóösszegek változásának irányából nem következtethetünk közvetlenül az adóteher változására. Indokolt tehát azon állításunk, hogy ha az adóteher változását akarjuk vizsgálni, akkor az adóösszegtarifáknál ki kell számítani az adóösszegeknek megfelelő adólábakat.

A fokozatos adólábtarifák, vagy a fenti módon adólábra átszámított adóösszegtarifák az egymásmellé rendelt adóalapok és adólábak által alkotott számok sorozatából állanak. Ezekből a számsorokból az adóterhelés fő irányzata, vagyis az, hogy az adó progresszív vagy regresszív, ugyan kiolvasható, de a progresszió, vagy regresszió közelebbi lefolyása nem állapítható meg belőlük. Ezért célszerű az adóalap és adóláb közötti összefüggést grafikusán ábrázolni, sőt tovább menve, célszerű ezen függvények matematikai formuláit levezetni. Az adóalap és adóláb közötti összefüggést ábrázoló grafikont *adólábábrának* nevezzük. Az adólábábrát úgy szerkesztjük meg, hogy egy koordinátarendszer abszcisszájára alkalmas léptékben felrakjuk az adóalapokat, ordinátájára pedig az adóalapokhoz tartozó adólábakat.

Kézenfekvő ez a grafikus ábrázolás a folytonos tarifáknál, mert az adóalap és adóláb közti összefüggés képlete adva van.

Hogy a grafikus ábrázolás mennyire indokolt, azt az 1.

1. sz. ábra.

ábra igazolja. Eszerint legyen valamely adótarifa egyik pontja 1000 P adóalappal és 1%-os adólábbal, másik pontja 10.000 P-vel és 10%-kal megadva. Látjuk, hogy az adóláb nő, tehát progresszív tarifával van dolgunk. Feltételezve, hogy a két pont között az adólábgörbe folytonos, ábránkból láthatjuk, hogy a progresszió lefolyása a két pont között háromféle lehet. A progressziónak e háromféle lefolyását a *Harald Wick*¹ által közölt gondolatmenet alapján fogjuk jellemezni. Wick az adóalapot egyenlő részekre osztotta és az adóalap egyforma emelkedéséhez tartozó adólábemelkedéseket vizsgálta. Ezek az adólábkülönbözetek (Steigerungsdifferenz) a progresszió lefolyásának megfelelően háromféleképpen viselkedhetnek.

1. Ha az adólábkülönbözet az adóalap növekedésével együtt nő, akkor az adóláb gyorsabban növekszik, mint az adóalap. A progressziónak ezt a fajtáját *siettetettnek* nevezzük. Lefolyására grafikusán az alulról nézve domboru görbe jellemző.

2. Ha az adólábkülönbözet állandó, akkor az adóláb az adóalappal azonos mértékben nő. Az ilyen progresszió *egyenletes*. Grafikus jellemzője egyenes vonal.

3. Ha az adólábkülönbözet az adóalap növekedésével csökken, akkor az adóláb lassabban növekszik, mint az adóalap, vagyis a progresszió *késleltetett*. Az ilyen progresszió adólábgörbéje alulról nézve homoru.

Ha Wick okoskodását tovább fejlesztjük és az adóalap osztásainak számát a végtelenre növeljük, úgy — folytonos görbéket feltételezve — eljutunk a differenciálhányados fogalmához. Amint az 1—3. pontok alatt láttuk, a progresszió mikénti lefolyását a görbe alakja eleve meghatározza, tehát a progresszió vizsgálata az adólábgörbe alak vizsgálatára vezethető vissza. Ha az adólábgörbe nincs megrajzolva, ellenben ismerjük az egyenletét, akkor a progresszió tulajdonságai a differenciálhányadosokból is megállapíthatók.

Az analysisből tudjuk, hogy valamely görbe akkor emelkedik, ha egyenletének első differenciálhányadosa pozitív. Tehát a progresszió kritériuma pozitív első differenciálhányados. Süllyedő adólábgörbét — regressziót — negatív első differenciálhányados jellemez. Ha a második differenciálhányados zérus, úgy az adólábdiaagram egyenes, vagyis úgy a progresszió, mint a regresszió egyenletes. Az emelkedő görbe alulról nézve akkor domboru, tehát a progresszió siettetett, ha az első differenciálhányados is emelkedik, vagyis a második differenciálhányados is pozitív. Késleltetett progressziót, vagyis alulról nézve homoru görbét süllyedő első differenciálhányados, vagyis negatív második differenciálhányados jellemez. A differenciálhányadosok szabályát a regresszióra is hasonló gondolatmenet alapján alkalmazva, az alanti táblázat alapján bármely adó-

¹ Harald Wick: Die indirekte Progression. (Jena, 1932.) 2. old.

láb görbe matematikai alakjának két differenciálhányadosából megállapíthatjuk az adózás mértékét.

Progresszió:

Regresszió:

Egyenletes: y' pozitív és y'' zérus y' negatív és y'' zérus

Siettetett: y' pozitív és y'' pozitív y' negatív és y'' negatív

Késleltetett: y' pozitív és y'' negatív y' negatív és y'' pozitív.

Arányos adózás esetén, mikor is az adóláb állandó, már az első differenciálhányados zérus, mivel az arányos adólábat egy, az abszcisszával párhuzamos egyenes jellemzi.

Fentiekből látjuk, hogy az adótarifa tulajdonságai grafikus ábrázolás esetén az adóláb görbe alakjából, az adóalap és adóláb közötti összefüggés matematikai formába való öntése esetén pedig a differenciálhányadosokból egyszerű módon megállapíthatók. Az adótarifák vizsgálatánál e módszerek alkalmazását fentiek alapján indokoltnak találjuk.

Például a Cohen—Stuart által javaslatba hozott progressziónál az adóalap mértani arányban, az adóláb pedig ugyanakkor számtani arányban növekszik.² Az így meghatározott tarifa olyan folytonos tarifa, melynek képlete általánosságban:

$y = a \cdot \log x - b$, ahol y az adóláb, x az adóalap, a és b pozitív állandók. Az első differenciálhányados

$y' = \frac{a}{x}$ pozitív, a második differenciálhányados

$y'' = -\frac{a}{x^2}$ negatív, vagyis a Cohen—Stuart által javasolt progresszió késleltetett.

Ha az előbbi feltételeket megfordítjuk, vagyis az adóalap számtani arányban való növekedésével az adóláb mértani arányban nő, úgy siettetett progressziót kell kapnunk. Az adóláb görbe ebben az esetben exponenciális függvény lesz:

$y = a^x$ melyet kétszer differenciálva, azt látjuk, hogy

$y' = a^x \log a$ pozitív és

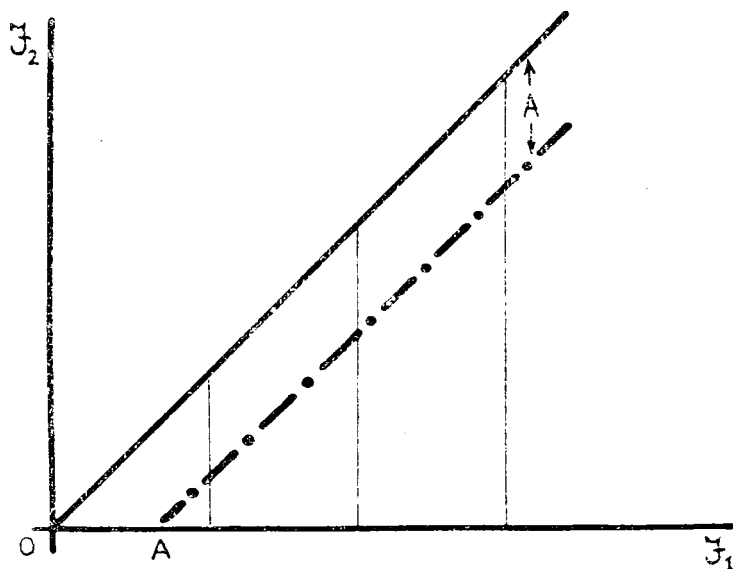
$y'' = a^x (\log a)^2$ szintén pozitív, vagyis a progresszió tényleg siettetett.

Vizsgálataink további során nem elégedhetünk meg az adóláb grafikus ábrázolásával, hanem a differenciálhányados megközelítését jelentő *adólábkülönbözlet-ábrát* is alkalmazni fogjuk. Ezt úgy szerkesztjük meg, hogy az adóalapot egyenlő részekre osztjuk és az osztáspontokon emelt merőlegesekre felvisszük az osztásponthoz tartozó és az ezt megelőző osztásponthoz tartozó adólábak különbözletét, figyelembevée e különbözlet előjelét is. Az adólábnak a fokozatos tarifák határain való vizsgálatára még bevezetjük a *szabad adóalap* ábrázolását. Szabad adóalap alatt az adóösszeg levonása után fennmaradó adóalaprészt értjük és ezt úgy ábrázoljuk, hogy egy koordináta rendszer abszcisszájára felvisszük a teljes adóalapokat, ordinátául pedig az adóösszeg levonása után fennmaradó adóalapo-

² Heller Farkas: Pénzügytan. (Budapest, 1921.) 105. old.

kat. Az ordináták értékét úgy kapjuk meg, ha a tengelyrendszer középpontjából 45 fok alatt húzott egyenesből az abszcissza felé lemérjük az adóösszegeket.

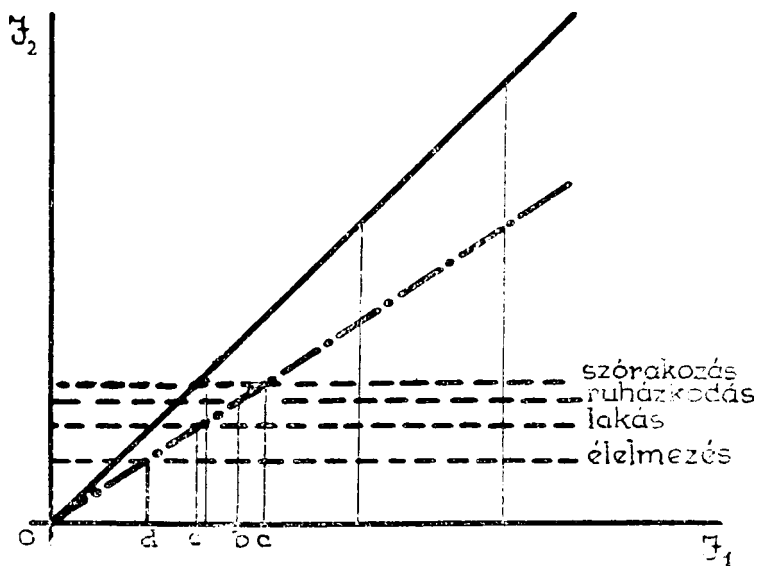
A szabad adóalap ábrázolására példaképen megrajzoljuk a szabad adóalap alakulását egyenlő adóösszeg esetére. (Lásd 2. ábrát.) Az adónak ez a fajtája, mint azt az ábrából is láthatjuk, az egyenlő adó-

2. sz. ábra.

összegnél nem nagyobb adóalapokat teljesen megsemmisíti, az egyenlő adóösszeg közelében levő adóalapokra pedig elviselhetetlenül nagy.

A szabad adóalap ábrázolására második példának az arányos adózást választottuk. A 3. ábrán Robert Meyer³ elgondolásainak megfelelően, aránylag magas, 33%-os arányos adólatát vettünk fel. A szabad adóalap diagramja az eredményvonallal kihuzott egyenes lesz. Az ábrába rétegesen berajzoltuk az elemi létfenntartási szükségletek költségeinek összegét jellemző és az abszcisszával párhuzamos egyeneseket.

3. sz. ábra.

³ Heller Farkas: i. m. 100. old.

Látjuk, hogy amíg a ruházkodás és szabad jövedelem vonala által alkotott metszéspontban és e metszésponttól jobbra az elemi szükségletek kielégíthetők, addig ezen metszésponttól balra az adózás már az elemi szükségletek kielégítését veszélyezteti. Tehát ábránk azt is mutatja, hogy az arányos adózás mennyire igazságtalan.

Az adótarifák vizsgálatakor az arányos és regresszív tarifákat e vizsgálatból kikapcsolhatjuk, mert a fokozatos tarifákon belül ezek amugy is előfordulnak. A továbbiakban tehát csak progresszív adótarifákon fogjuk a progresszió alakulását vizsgálni.

A progresszív adótarifák legtöbb változatával a jövedelmi adóknál találkozunk. A progresszív adóknál alkalmazott módszerek megismerésére és bírálatára legcélszerűbb tehát a jövedelmi adókat vizsgálat tárgyává tenni.

Vizsgálatainkhoz megrajzoltuk az angol, cseh, francia, magyar, német, olasz és osztrák jövedelmi adók adólábábráját.

Az adólábábrák megrajzolására alapul vett tarifák megválasztásánál szem előtt tartottuk, hogy vizsgálataink csak a progresszió alakulására vonatkoznak és nem az adóteher nagyságának összehasonlítására. Hogy tehát a különböző tarifákban lefektetett progressziók eredeti alakjukban érvényesülhessenek, az általános létminimumon kívül semmiféle engedményt vagy pótlékot nem vettünk figyelembe. Ebből következik, hogy a magyar jövedelmi adó rendes adótételeit alapul véve, az így nyert adólábábra családos adózókra vonatkozik, míg az angol adólábábrának, mely szintén az alaptarifából lett megszerkesztve, adólábaiból a családos adózók engedményeket kapnak. A francia és olasz alaptarifára az agglegények külön pótlékot fizetnek. Ebből látszik, hogy az adóláb nagyságának összehasonlítására ezek az ábrák nem alkalmasak, mert míg az egyik családos adózókra vonatkozik, addig a másik nőtlenekre és így tovább. Ezen a szemponton kívül intenzitásbeli vizsgálatra ábráinkat még az a körülmény is alkalmatlanná teszi, hogy az egységes valutára, a pengőre való átszámításnál a valuták vásárlóerejét figyelmen kívül hagytuk. Hangsúlyozzuk, hogy fenti módszerek alkalmazására a progresszió eredeti alakjának megőrzése miatt volt szükség.

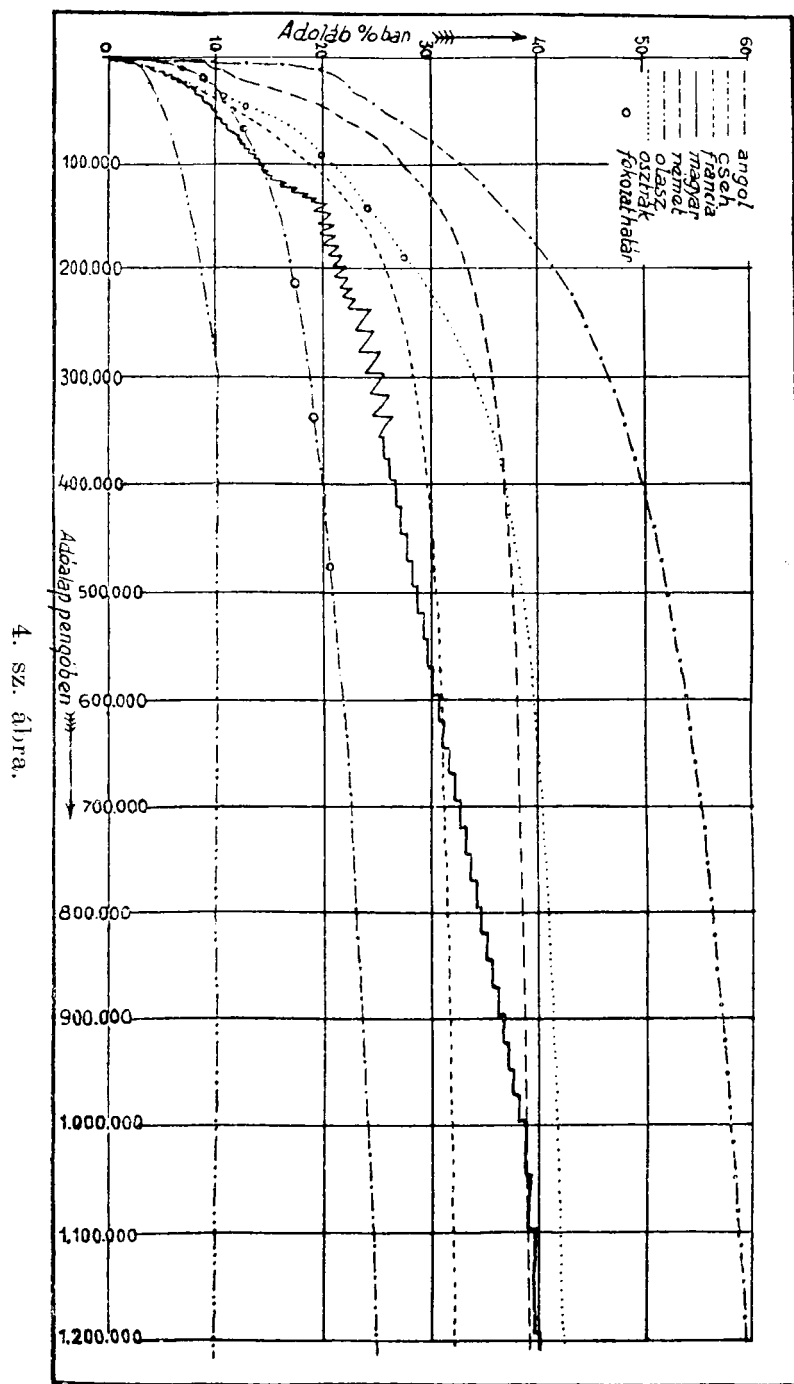
Ugyanezen indokból az adóláb és adóalap léptékét egyenletesnek vettük fel.

A német birodalmi statisztikai hivatal „Internationaler Steuerbelastungsvergleich“ című kiadványában közli az adóterhek nemzetközi összehasonlításánál a jövedelmi adók adólábábráit.⁴ Mivel a vizsgálat tárgyát az adóterhek, tehát az adóláb nagysága képezi, az említett munkában az adólábábrák a nőtlen és a kétgyermekes adózóra külön-külön vannak megszerkesztve. Ugyanez okból a valuták átszámításánál azok vá-

⁴ I. m. 291. old. (Berlin, 1933.)

sárlóereje is figyelembe vétetett. A szóbanlevő ábráknál az adóalap léptéke logaritmikus, ami az ábrák alakjának elváltozására vezetett ugyan, de a német statisztikai hivatal által szándékolt nagysági összehasonlítást nem befolyásolta.

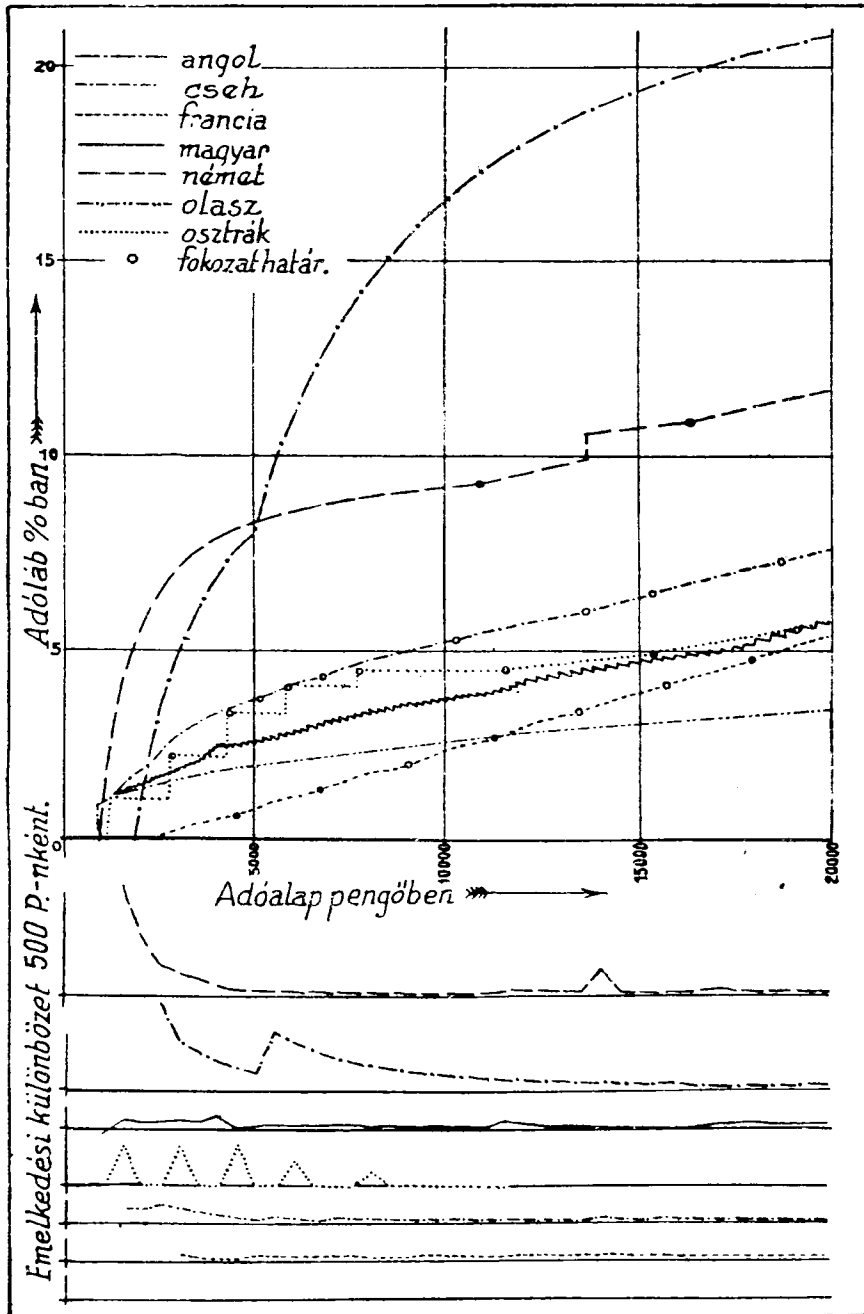
A 4. ábrán látható adólábábrák 0—1,200.000 pengőig ter-

jedő adóalapokra vonatkoznak. A kis- és középjövedelmek adólábábráinak, valamint a létminimumoknak szemléltetésére a 0—20.000 pengős jövedelmek adólábábráit elnyújtott léptékben, az 5. ábrán külön kirajzoltuk. Az adóalapoknak pengőre való átszámításánál az 1934 február hó 1.-i hivatalos valutaár-

folyamok kikerekített értékeit vettük alapul. Eszerint 100 angol fontot 1.800 pengővel, 100 cseh koronát 17 pengővel, 100 francia frankot 22.40 pengővel, 100 német márkát 136 pengővel, 100 lirát 30 pengővel és 100 osztrák schillinget 80 pengővel vettünk egyenértékűnek.

5: sz. ábra.

Ezek után áttérünk az egyes tarifák ismertetésére:

A magyar jövedelmi adó adólábábráját az 1927. évi V. t.-c.-ben megállapított rendes adótételek alapján rajzoltuk meg. (Lásd 4. és 5. ábrákon a teljes vonallal kihuzott görbéket.)

Az 5. ábrából láthatjuk, hogy a 600 pengős létminimum

felett az egész adóalap adóköteles, vagyis hogy *határminimum* van. A határminimum az adólábnak nulláról az első fokozatnak megfelelő értékre való hirtelen ugrását jelenti. A progresszió az ilyen helyeken végtelen nagy.

A magyar jövedelmi adótarifa 3 részre tagozódik, még pedig 600-tól 360.000 pengőig lépcsős adóösszegtarifa, 360.000-tól 1,200.000 pengőig lépcsős adólábtarifa, 1,200.000 pengőn felül pedig 40%-os arányos adóláb érvényes.

A lépcsős adóösszegtarifát természetesen át kellett számítani. Így minden fokozathatáron a két szomszédos fokozat adóösszegeinek megfelelően, két adólábértéket kaptunk. Az átmenet két fokozat között tehát ugrásszerű. Az adóláb a fokozaton belül regresszív, mert az adóösszeg állandó. Az x adóalap, az y adóláb és a t állandó adóösszeg közötti összefüggés a következő:

$$x \cdot y/100 = t, \text{ ebből} \\ y = \frac{100 t}{x} \quad (1)$$

ahol x és y változó. Ez az egyenlet egy-egy fokozaton belül az adólábra egyenlete. Ha felírjuk az egyenletnek 0-ra megoldott alakját és x , illetve y szerint parciálisan differenciáljuk, akkor azt látjuk, hogy az egyes fokozatokon belül az adólábgörbe egyenlőszáru hiperbola, mert aszimptotái a koordinátarendszer tengelyei.

Az 1. egyenletes első differenciálhányados

$$y' = -\frac{100 t}{x^2} \text{ negatív és a második differenciálhányados}$$

$$y'' = \frac{200 t x}{x^4} \text{ pozitív, vagyis az egyes fokozatokon belül}$$

késleltetett regresszió van.

A regresszív adó természetesen igazságtalan. Ennek jelentősége emelkedik a fokozatok terjedelmének növekedésével.

A magyar tarifa 360.000 pengőn felül — ahol a fokozatok terjedelme már lényeges — a lépcsős adólábtarifára tér át. Ez az átmenet nincs zökkenő nélkül, mert míg a 340.000-tól 360.000 pengőig terjedő fokozatban a névleges adóláb 26.41 százaléktól 25 százalékig terjed, addig 360.000-tól 380.000 pengőig az adóláb csak 25.5 százalék. Az ilyen különbségek természetesen arra serkentik az adóalanyokat, hogy a tarifának ezeket az előnytelen helyeit kikerüljék, vagyis csökkentik az adómorált.

A lépcsős adólábtarifáknál az egyes fokozatokon belül arányos adózás érvényesül, melynek adólábábrája az abszcisszával párhuzamos egyenes. A fokozathatárokon az átmenet ugrásszerű.

A magyar tarifa első részében, 600-tól 360.000 pengőig, a progresszió határozott iránya nincs, szabálytalan, dacára

annak, hogy a fokozatok kiterjedése és az adóösszegek növekedése szabályos. Feltűnő az adólábábrának a 125.000-tól 150.000 pengőig terjedő szakaszon való hirtelen emelkedése. 360.000-tól 1,000.000 pengőig a burkológörbe egyenes, vagyis a progresszió egyenletes, 1,000.000-tól 1,200.000 pengőig pedig kissé késleltetett.

Az 5. ábrából azt látjuk, hogy 600-tól 1100 pengőig az adóláb maximális értékei csökkenők, vagyis a tarifának ez a szakasza regresszív. Kimutatható a regresszió az adólábkülönbözetek ábráján is. Ezt úgy szerkesztettük meg, hogy az adóalapot 500 pengős szakaszokra osztottuk és minden egyes szakasz határán emelt merőlegesre felvittük a megelőző szakaszhoz tartozó adólábhoz mért adólábkülönbözetet. A differenciahányadosok ez ábrájának a magyar jövedelmi adónál negatív kiindulási értéke van. Negatív első differenciahányados pedig a regresszió ismérve. A szóbanforgó tarifaszakasz számszerű adatai a következők:

600— 700	pengőig	az adóösszeg	7	pengő
700— 800	„	„	8	„
800— 900	„	„	9	„
900—1000	„	„	10	„
1000—1100	„	„	11	„
1100—1200	„	„	12	„
1200—1400	„	„	14	„

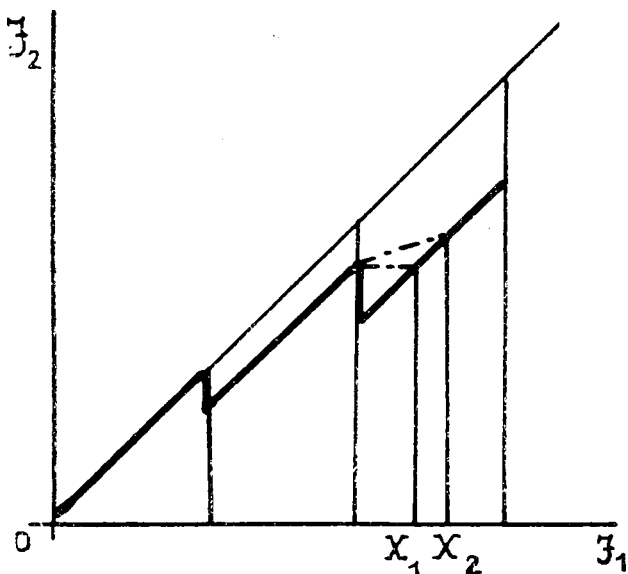
Ebből a skálából természetesen nem tűnik ki a regresszió, sőt közelebbi vizsgálat nélkül könnyen progresszívnek mondanók. Tekintettel az adóösszegek kis értékére, a tarifa szépséghibájának gyakorlati jelentősége ugyan nem sok, de a vizsgálatainkhoz alkalmazott módszerek szükségességét ez a példa is igazolja. Ugyancsak ennek alapján rámutathatunk arra, hogy szabályosan képzett adóösszegek még nem jelentenek szabályos progressziót.

Visszatérve az adólábnak a fokozathatárokon mutatkozó ugrásaira, egyszerű példával igazolhatjuk ennek igazságtalan voltát: 320 ezertől 340 ezer pengőig az adóösszeg 83.400 pengő, tehát 339.000 pengő jövedelemből levonva az adót, a szabad adóalap 255.600 pengő, míg a következő fokozatba eső 341.000 pengő jövedelemből levonva a fokozathoz tartozó 90.000 pengő adóösszeget, a szabad adóalap csak 251.000 pengő, tehát kisebb, mint az alacsonyabb adóalagnál. Ezen a *határkiigazítás* módszerével segíthetünk. A határkiigazítást a magyar tarifára az 500/1927. P. M. sz. hivatalos összeállítás 22. szakaszának 2. bekezdése biztosítja. Eszerint: „A magasabb fokozatok alkalmazásánál a magasabb fokozat alkalmazásával járó adótöbblet nem lehet nagyobb, mint a fokozatot meghaladó jövedelem fele.“

A határkiigazítás egyszerűbb módja — mellyel az osztrák tarifánál fogunk találkozni — az, hogy a magasabb fokozatba tartozó adóalagnak annyi szabad adóalapot biztosítunk, mint amennyi a megelőző fokozat legmagasabb adóalapjánál van.

A határkiigazítás alkalmazásának szükségességét szám-példánkon kívül jól szemlélteti egy lépcsős adóösszegtarifa szabad adóalap ábrája. (Lásd 6. ábrát.) Ebből láthatjuk, hogy a határkiigazítás ez egyszerű fajtája az ábrán vízszintes egyenes darabot jelent, hiszen a feltétel az volt, hogy a szabad adóalap állandó. Ez az egyenes emelkedő lesz, ha a határkiigazítás finomabb fajtáját alkalmazzuk, vagyis a tarifahatár felett az adóalapnak csak egy részét fordítjuk adózásra.

A határkiigazításnak, mint látjuk, bizonyos kiterjedése van. Wick⁵ ezen kiterjedés képleteit elméleti elgondolások alapján írta fel. Szabatosabban és egyszerűbben juthatunk ezekre az eredményekre, ha a határkiigazítás által meghatározott adólábgörbék egyenletét felírjuk és kiszámítjuk ezen görbék és a magasabb fokozatba tartozó adólábgörbék metszés-

6. sz. ábra.

pontjának koordinátáit. Eredményeink Wick-kétől csak annyiban különböznek, hogy míg ő a határkiigazítás kiterjedését a fokozathatártól mérte, addig a mi képleteink a koordináta-rendszer kezdőpontjától való távolságot adják meg.

Ha H -val jelöljük az adóalap értékét a határon, t_h -val az adóösszeg értékét és valamely, a határon felül eső x adóalaphoz t_x adóösszeg és y adóláb tartozik, akkor x adóalapnál érvényes, hogy $y = 100 t_x/x$. Az egyszerű határkiigazítás feltétele, hogy a szabad adóalap, M , legalább annyi legyen a határ felett, mint a határon. Vagyis

$$M = H - t_h - x - t_x, \text{ ebből } t_x = x - M,$$

amit y képletébe behelyettesítve

$$y = \frac{x-M}{x} 100 \quad (2)$$

⁵ Lásd i. m. 48–56. old.

A 2. egyenlet egy hiperbola egyenlete. Ha az egyenletet zérusra megoldjuk és parciálisan differenciáljuk, úgy azt kapjuk, hogy a hiperbola egyik aszimptotája az y tengely, a másik pedig egy, az x tengellyel párhuzamos és a 100%-nak megfelelő távolságban fekvő egyenes. A 2. egyenlet első és második differenciál hányadosa a következő:

$$y' = \frac{100 M}{x^2} \text{ és } y'' = -\frac{200 M x}{x^4} \text{ vagyis az első pozitív,}$$

a második negatív, ami késleltetett progressziót jelent. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor, ha a szabad adóalapot, M -et, létminimumnak tekintjük. Ezesetben x adóalapnak M értékét meghaladó része 100%-ban adóköteles.

A határkiigazítási eljárás (Grenzenberichtigungsverfahren) finomabb fajtájánál, mint mondottuk, a határ feletti jövedelemnek csak egy része fordítatik adózásra, vagyis a 2. egyenletben szereplő 100 helyett csak annak n -ed része irandó, továbbá az M értéke is az n -faktornak megfelelően módosul. A magyar jövedelmi adónál n értéke 2, ami azt jelenti, hogy a határ fölött az adóalap M -et meghaladó részének csak a fele fordítatik adóra. Természetesen ez csak a határkiigazítás kiterjedésén belül érvényes. Azt az adóalap-értéket, ameddig a határkiigazítás terjed, X -el jelöljük és ezt az említett metszéspont határozza meg.

Lépcsős adólábtarifánál, ha a H határ alatt az adóláb l_n , felette l_{n+1} , X értékét a következőképpen kapjuk meg:

$$t_n = \frac{H l_n}{100}, M = H - \frac{H l_n}{100} = H \left(1 - \frac{l_n}{100} \right)$$

M -nek ez értékét behelyettesítve a 2. egyenletbe és figyelembe véve azt, hogy a H határ feletti fokozatban az adólábgörbe egyenlete lépcsős adóláb tarifánál $y = l_{n+1}$, X értékét ott kapjuk meg, ahol a két egyenlet jobboldala egyenlő, vagyis

$$l_{n+1} = \frac{X - H \left(1 - \frac{l_n}{100} \right)}{X} 100, \text{ amiből}$$

$$X = H \frac{100 - l_n}{100 - l_{n+1}} \quad (3)$$

Ugyanezt a levezetést elvégezve a határkiigazítás finomabb fajtájánál, annak kiterjedése lépcsős adólábtarifánál:

$$X = H \frac{\frac{100}{n} - l_n}{\frac{100}{n} - l_{n+1}} \quad (4)$$

Például a magyar tarifánál 380.000 pengő alatt az adóláb 25.5%, felette 26%, $n=2$, tehát a határkiigazítás 380.000 pengőtől $X = 380.000 \frac{50 - 25.5}{50 - 26} = 387.916.54$ pengőig terjed. Ez azt jelenti, hogy a 20.000 pengős kiterjedésű fokozatnak kb. 40%-a esik a határkiigazítási eljárás alá.

A lépcsős adóösszegtarifánál legyenek két szomszédos fokozatban az adóösszegek t_n és t_{n+1} , akkor $M = H - t_n$ értéket behelyettesítve, a határkiigazítási görbe egyenlete

$$y = \frac{x - (H - t_n)}{x} 100.$$

A H határ feletti fokozatban az adólábgörbe egyenlete

$$y = \frac{100 t_{n+1}}{x}.$$

Ahol a két egyenlet jobboldala egyenlő, megkapjuk X értékét:

$$\frac{100 t_{n+1}}{X} = \frac{X - (H - t_n)}{X} 100, \text{ amiből}$$

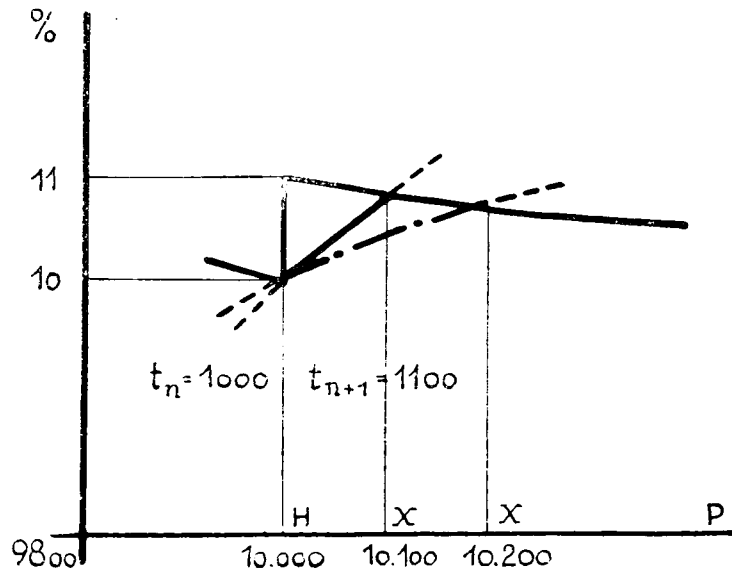
$$X = H + (t_{n+1} - t_n). \quad (5)$$

A határkiigazítás finomabb fajtájánál ugyanezt a levezetést elvégezve

$$X = H + n(t_{n+1} - t_n) \quad (6)$$

Például a magyar tarifánál 340.000 pengő alatt az adóösszeg 83.400 pengő, felette pedig 90.000 pengő, $n=2$, tehát a határkiigazítás 340.000 pengőtől $X = 340.000 - 2/90.000 - 83.400 = 353.200$ pengőig terjed. Itt a 20.000 pengős fokozatnak 66%-a esik határkiigazítás alá.

A határkiigazítási görbéket a 4. és 5. ábrába nem rajzoltuk be, részben azért, mert az eredeti tarifában sem szerepelnek, másrészt, mert az ábra megrajzolását nagyon megnehezítette

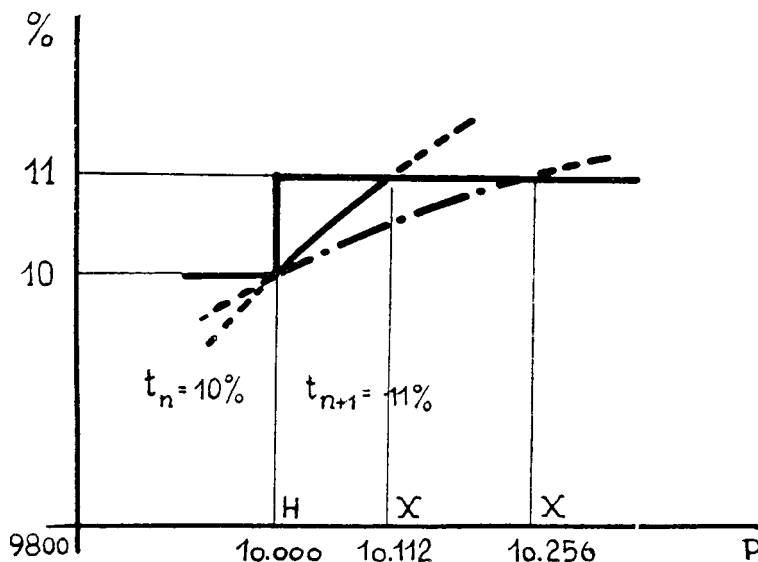

7. sz. ábra.

volna. A 7. és 8. ábrában a lépcsős adóösszeg- és adólábtarifák egy-egy fokozatára megrajzoltuk az egyszerű (teljes vonal) és finomabb (eredményvonal) határkiigazítási eljárás ábráit. Mint látjuk, a progresszióknak a határokon levő ugrásait a határkiigazítás eltüntetheti ugyan, de az adóösszegtarifánál a regresz-

szió, az adólábtarifánál pedig az arányos adózás a fokozatnak nagy részében megmarad.

A magyar jövedelmi adótarifa előnyeire és hátrányaira a többi nemzet tarifájának ismertetése után még vissza fogunk térni.

8. sz. ábra.

Az osztrák jövedelmi adótarifa két részből áll.⁶ (Lásd 4. és 5. ábrán a pontozott vonallal kihuzott görbéket.) Első része 1.401-től 14.400 Sch-ig egy öt fokozatból álló lépcsős adólábtarifa, melynek fokozatai a következők:

1401—3400 Sch	(1130.80—2720	P)	1.1%
3401—5300 „	(2720.80—4240	„)	2.2%
5301—7200 „	(4240.80—5760	„)	3.3%
7201—10200 „	(5760.80—8160	„)	4.0%
10201—14400 „	(8160.80—11520	„)	4.4%

A lépcsők határain egyszerű határkiigazítás van. A határkiigazítás terjedelme az egyes fokozatokban a következő: 1130 P-től 1143 P-ig, 2720 P-től 2761 P-ig, 4240 P-től 4289 P-ig, 5760 P-től 5802 P-ig és 8160 P-től 8195 P-ig. Ezeket a határkiigazításokat az 5. ábra megrajzolásánál figyelembe vettük. Az ábra azt mutatja, hogy a határkiigazítási görbék alig térnek el a függőleges egyenesektől, tehát az egyszerű határkiigazítással ugyan biztosíthatjuk, hogy senkinek kevesebb adóalapja ne maradjon, mint az előző fokozatban, de a progresszió hirtelen emelkedésén vajmi keveset segíthetünk.

Az osztrák tarifában is határminimum van, amennyiben az 1400 Sch-ig (1130 P) terjedő jövedelmek adómentesek, viszont 1401 Sch-en felül, a határkiigazítás figyelembevételével, érvénybelép az első fokozat 1.1%-os adólába.

⁶ Deutsches Statistisches Reichsamt: Internationaler Steuerbelastungsvergleich. (Berlin, 1933.) 665. old.

Eddig olyan fokozatos tarifákkal volt dolgunk, amelyeknél az adóalapok fokozatai mellé rendelt tarifaszámok az egész adóalapra vonatkoztak. Ezek a *lépcsős* tarifák voltak (Stufentarif.) A lépcsős tarifáknál az adóösszeg meghatározásánál csak egy tarifaszámra van szükségünk, ezért nevezhetjük ezeket egytarifaszámu tarifáknak is.

Az osztrák tarifa második részében megismerkedünk a fokozatos tarifáknak második csoportjával, a több tarifaszámu vagy *láncolt* tarifákkal (Kurventarif). Mint a neve is mutatja, ennél a tarifánál az adóösszeg meghatározása több tarifaszámmal történik, mivel az egyes fokozatokhoz tartozó tarifaszámok nem vonatkoznak az egész adóalapra, hanem az adóalapnak csak a fokozatba tartozó részére. Ennél a tarifánál leginkább az adólábak vannak megadva, bár van láncolt adóösszegettarifa is. A „láncolt“ elnevezést e tarifának az 5. ábra osztrák tarifájának jellegzetes alakjáról adtuk, ugyanis az egyes fokozatok görbéi úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint a láncszemek. Az osztrák láncolt adólábtarifa számszerű adatai a következők:

Az adóalapnak első 14400 Sch-jére (11520 P) az adóláb	4.4%
14401—19200 Sch közé eső adóalaprésze az adóláb	6%
19201—24000 „ „ „ „ „ „	8%
24001—30000 „ „ „ „ „ „	11%
30001—36000 „ „ „ „ „ „	14%
36001—48000 „ „ „ „ „ „	18%
48001—60000 „ „ „ „ „ „	22%
60001—120000 „ „ „ „ „ „	27%
120001—180000 „ „ „ „ „ „	32%
180001—240000 „ „ „ „ „ „	38%
240001 Sch feletti adóalaprésze az adóláb	45%

Amint látjuk, a 240.000 Sch feletti jövedelmeket 11 részre kell bontani és a fizetendő adóösszeget 11 adóláb alkalmazásával kell kiszámítani. Az osztrák tarifa második része az első részhez szorosan csatlakozik, mert a lépcsős tarifa utolsó fokozatában és a láncolttarifa első fokozatában az adóláb egyformán 4.4%.

A láncolt adólábtarifa adólábgörbéje egyes fokozatokon belül alulról nézve homorú görbe (Lásd 4. ábrát). Ez azt jelenti, hogy a fokozatokon belül késleltetett progresszió van.

Ugyanerre a megállapításra jutunk, ha levezetjük az adólábgörbék egyenletét, vagyis egy láncolt tarifa adataiból kiszámítjuk egy olyan egyetlen y adólábértékét, amelyet bármely fokozatba tartozó x adóalapra vonatkoztatva, megkapjuk a T adóösszeget, vagyis $T = x \cdot y/100$ -at. A láncolt adólábtarifa általánosságban a következőképpen írható fel:

az adóláb 0— a_1	pengőig	l_1
$a_1—a_2$	„	l_2
.	.	.
.	.	.
.	.	.
.	.	.
$a_{n-1}—a_n$	„	l_n
$a_n—a_{n+1}$	„	l_{n+1}

Ezekből az adatokból bármely a_n és a_{n+1} érték közé eső x adóalpra az adótartozás a következőképen számítható ki:

$$T = \frac{a_1}{100} l_1 + \frac{a_2 - a_1}{100} l_2 + \dots + \frac{a_n - a_{n-1}}{100} l_n + \frac{x - a_n}{100} l_{n+1}$$

T ezen értékét $T = x \cdot y/100$ egyenletbe behelyettesítve és az egyenletet rendezve

$$y = l_{n+1} - \frac{a_n \cdot l_{n+1} - a_1 \cdot l_1 - (a_2 - a_1) \cdot l_2 - \dots - (a_n - a_{n-1}) \cdot l_n}{x} \quad (7)$$

A 7. egyenlet második tagjának számlálójában levő kifejezést jelöljük A_n -nel. Mivel az A_n kifejezésben szereplő a_n mindig nagyobb, mint $a_1, a_2 - a_1, \dots, a_n - a_{n-1}$ adóalaprészek összege és l_{n+1} nagyobb, mint bármely előző fokozatba tartozó l adóláb értéke, A_n pozitív szám, vagyis a 7. egyenlet jobb oldalának második tagja negatív. Ebből következik, hogy az egész adóalpra érvényes y adóláb mindig kisebb, mint az adóalaphoz tartozó fokozat adólába, l_{n+1} .

A 7. egyenletnek zérusra megoldott alakja

$$x \cdot y - l_{n+1} \cdot x + A_n = 0 \quad (8)$$

A 8. egyenlet y szerint parciálisan differenciálva $x=0$

$$\text{és } x \quad \text{„} \quad \text{„} \quad \text{„} \quad \text{„} \quad y = l_{n+1}$$

amiből azt látjuk, hogy a 7. egyenlet olyan hiperbola egyenlete, melynek egyik aszimptotája az y tengely, másik aszimptotája pedig az x tengelytől l_{n+1} távolságra fekvő, vele párhuzamos egyenes. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy még az utolsó fokozatban sem éri el az adóláb az utolsó fokozat adólábjának értékét, hanem csak aszimptotikusan közelíti meg. Például az osztrák tarifánál 240.000 Sch felett az egész adóalpra vonatkozó adóláb aszimptotikusan közelíti meg a 45%-ot.

A 7. egyenlet által meghatározott adólábgörbe első diffe-

renciálhányadosa $y' = \frac{A_n}{x^2}$ pozitív, második differenciál-

hányadosa $y'' = -\frac{2 \cdot A_n \cdot x}{x^4}$ negatív, vagyis a progresszió késleltetett.

Az osztrák jövedelmi adó adólábgörbéje (lásd 4. ábrát) a kezdeti lépcsős tarifától eltekintve, az elején majdnem egyenletes, majd késleltetett progresszióval halad a 45%-os határérték felé. A progresszióban zökkenők csak a tarifahatárokon vannak, de ezek sem lényegesek. A tarifahatárokon levő töréspontok annál kisebb irányváltozást jelentenek a progresszióban, minél kisebb a fokozatok kiterjedése. Az 5. ábrán megrajzoltuk az adólábemelkedés különbözőzeteinek ábráját. Ebből azt látjuk, hogy míg a lépcsős tarifa fokozatain belül a különbség zérus, vagyis progresszió nincs, addig a fokozathatárokon ugrásszerű a progresszió. Ezeket az ugrásokat a háromszögek jellemzik. A láncolt tarifa emelkedési különbözőzetei a fokozatokon belüli késleltetett progresszióknak megfelelően csökkenő irányzatúak, csak a tarifahatárokon emelkedik a különbség, vagyis minden töréspont a progresszió gyorsítását jelenti. Ez természetesen hátrányt jelent a tarifahatárt közvetlenül meghaladó adóalapokra.

A német jövedelmi adótarifa⁷ teljes egészében láncolt adólábtarifa. Nyolc fokozatból áll. Fogalmazása annyiban különbözik az osztrákokétól, hogy a fokozatoknak nem a határait, hanem kiterjedését adja meg. Nevezetesen:

az első	8000 RM-ra	az adóláb	10%.
további	4000	„ „ „	12,5%
„	4000	„ „ „	15%
„	4000	„ „ „	20%
„	8000	„ „ „	25%
„	18000	„ „ „	30%
„	34000	„ „ „	35% és az ezt meghaladó
	adóalaprésze	„ „ „	40%.

Tehát az adóalapnak 80.000 RM-án felüli része 40%-os adóláb alá esik.

A láncolt adólábtarifa első lépcsőjében az adóláb arányos. Ezt az arányosságot azonban a német tarifánál progresszívá teszi a létminimum kiterjesztése. Az eddig szereplő határolt létminimummal szemben a *kiterjesztett létminimum* azt jelenti, hogy minden jövedelemből a létminimumnak megfelelő rész adómentes. Természetesen ez az adómentesség bizonyos határon megszüntethető. A német tarifában a létminimum adómentessége 10.000 RM-nál szűnik meg. Az ilyen létminimumot *korlátoltan* kiterjesztett létminimumnak nevezzük.

A létminimum tehát a német tarifa első fokozatában az arányosságot progresszióvá alakítja át, a második fokozat egy részében pedig a fennálló progressziót megváltoztatja. Bräuer az ilyen progressziót, mely nem közvetlenül a tarifához tartozó tényezők következménye, *indirekt progresszió*nak nevezi.⁸ Az indirekt progresszió különféle megjelenési formáival kimerítően foglalkozik Wick idézett munkája. Wick a matematikát lehető-

⁷ Statistisches Reichsamt i. m. 289. old. és 1925 aug 15-i törvény

⁸ K. Bräuer: Umriss und Untersuchungen zu einer Lehre von Steuertarif. (Jena, 1927.) Lásd még Balás Károly: Pénzügytan. 83. old.

ség szerint mellőzi, pedig a matematika létjogosultsága az adótarifákban rejlő számszerű összefüggésekből önként adódik. Wick is kénytelen sok összefüggést szavakkal levezetni, ami pedig sokkal világosabban és áttekinthetőbben végezhető el a matematika igénybevételével.

Visszatérve a korlátoltan kiterjesztett létminimumra, a német adólábábrákból (lásd 4. és 5. ábrán a hosszú szaggatott vonalakkal kihuzott görbéket) azt látjuk, hogy eltérően a magyar és osztrák adólábtól, a német adóláb zérustól fokozatosan növekszik. A létminimum kedvezményének megszűnésével — 10.000 RM-nál — a létminimum által befolyásolt progresszió felveszi eredeti alakját. Ez az átmenet ugrásszerű és épen olyan hibát jelent, mint a lépcsős tarifák tarifahatárain mutatkozó ugrások.

A kiterjesztett létminimum hatására az arányosság helyére lépő progresszió egyenlete a következőképpen állapítható meg: x adóalap, m létminimum, L arányos adóláb és t_x adóösszeg, vagy adótartozás jelölésekkel az adóösszeg:

$$t_x = \frac{-m}{100} L, \text{ mert } m \text{ mint adómentes rész, levonható. } t_x \text{ ki-}$$

fejezhető még a keresett y adólábbal, mely y a teljes x adóalapra vonatkozik $t_x = \frac{x \cdot y}{100}$. E két egyenletből

$$y = L - \frac{m \cdot L}{x} \quad (9)$$

látjuk, hogy kiterjesztett létminimummal ugyanolyan az adólábábra, mint a láncolt tarifa fokozatain belül. Természetesen a német tarifa esetén ez a hiperbola-szakasz sokkal laposabb, mert aszimptotája $L = I$. távolságban van, míg a többi hiperbolák aszimptotái nagyobb l_2, l_3 stb. távosságokban vannak.

A második fokozatban a létminimum által befolyásolt progresszió egyenletét a 7. egyenlet levezetéséhez hasonló módon vezethetjük le, csak az adóösszeg képletében, mivel a létminimum után adóösszeg nem fizetendő, az egész adóösszegeből levonandó a létminimum után számított adóösszeg, vagyis $m \cdot l_1/100$.

Tehát egy tetszőleges fokozatban a módosított adóláb-görbe egyenlete a következő:

$$y = l_{n+1} - \frac{A_n + m \cdot l_1}{x} \quad (10)$$

A 10. egyenletnek zérusra megoldott alakja az eredeti progresszió 8. egyenletétől csak az abszolút tagban különbözik. Ebből következik, hogy y értékei alacsonyabbak, mint az eredeti progressziónál.

A német tarifában a progresszió lefolyása az első két fokozattól eltekintve, eléggé folytonos. A határokon a törés meg van ugyan, de nem lényeges. Az első fokozatban a kezdeti erős progresszió ellaposodik. Ennek oka, hogy a fokozat kiterjedése aránylag nagy. (Az első fokozat 8.000 RM, az utána következők 4000 RM-ások.) A nagy kiterjedésű fokozat az adóláb hiperbolájának nagy szakaszát foglalja magában és így a nagymértékű irányváltozás kikerülhetetlen. Az 5. ábrán az emelkedési különbözetek jól szemléltetik a kezdeti erős progressziót, továbbá a 10.000 RM-nál, a létminimum határánál beálló ugrást. A fokozathatárokon ennél az ábránál is láthatjuk a progresszió irányváltozásából eredő emelkedéseket.

Az angol jövedelmi adótartifa⁹ tulajdonképpen két tarifának, az „income tax“-nak és a „sur tax“-nak egyesítése. Amint azt adólábábrája mutatja (lásd 4. és 5. ábrán a hosszú eredményvonalakkal kihuzott görbéket), ez a tarifa szintén láncolt adólábtartifa, mely tizenkét fokozatból áll. Az adólábak értékei ennél a tarifánál a legmagasabbak. Az arányos adóláb az első fokozat 25%-ától az utolsó fokozatban 66.25%-ig emelkedik. Természetesen a 25%-ot az első fokozatban nem éri el, mert a létminimum alkalmazása indirekt progressziót képez. Az első fokozat terjedelme ennél a tarifánál is nagy (2000 font = 36.000 P), ami arra a már ismert hibára vezet, hogy az első és második fokozat között erős törés mutatkozik. Az első fokozatnak szintén erős kezdeti progressziója van. (Lásd 5. ábrán, az emelkedési különbözetet.) Még meredekebb volna az adólábgörbe, ha csak egyszerű kiterjesztett létminimumot alkalmaztak volna. A progressziót úgy enyhítették, hogy 275 fontig (4950 P) *növekedő létminimumot* alkalmaztak. 275 fontnál a létminimum növekedése megszűnik és innen kezdve *állandó kiterjesztett létminimum* van. Tehát a láncolt adólábgörbe a létminimummal befolyásolt alakkal bír, melynek egyenletét az előbbieken már levezettük. Természetesen az adóláb az utolsó fokozatban sem éri el a maximális 66.25%-ot, hanem azt csak aszimptotikusan közelíti meg, 1,200.000 pengónél így is meghaladja az 59%-ot.

A létminimumnak az angol tarifánál újabb fajtáját ismertük meg. A létminimum kiindulás értéke 100 font. Ez összegig tehát teljes adómentesség van. 100 fonton felül az adóösszegnek csak a fele fizetendő meg, de az így elengedett adóösszeg legfeljebb 21.875 font lehet. Az adóösszeg felének elengedése helyett beszélhetünk az adóalap felének adómentességéről is és akkor az előbbieket úgy fogalmazhatjuk, hogy 100 fonton felüli jövedelmekből 100 font és az ezen felül fennmaradó adóalap fele adómentes 275 fontig, ahol a létminimum megállapodik. Tehát 275 fonttól kezdve a létminimum 187.5 font. (Ezen összeg 25%-a megfelel a $25 + 21.875 = 46.875$ font

⁹ Statistisches Reichsamt i. m. 655. old.

maximális adóösszeglevonásnak.) Látjuk, hogy a létminimum növekedése folytonos, minthogy az adóalap függvényében van megadva. Ha nem lenne folytonos, hanem fokozatos lenne, akkor a fokozathatárokon az adóláb ugrásszerű regressziója állna elő.

A folytonosan növekedő létminimum hatására keletkező adólábgörbe egyenletét a következőképen vezethetjük le: Valamely fokozatban érvényes L adóláb alkalmazása előtt x adóalapról le kell vonni m állandó létminimumot és a létminimum növekményét, amely $\frac{x-m}{2}$. Az így csökkentett adóalap századrészét megszorozva az adólábbal, megkapjuk a fizetendő adóösszeget. Ez az adóösszeg azonban kifejezhető az egész adóalapról vonatkozó y adólábbal is, úgy, hogy a két kifejezés egyenlősége a következőképen írható fel:

$$\frac{x \cdot y}{100} = \frac{x-m-\frac{x-m}{2}}{x} \cdot L, \text{ amiből}$$

$$x \cdot y = \left[x - \frac{1}{2} (2 \cdot m + x - m) \right] \cdot L. \text{ Ha a zárójelben levő}$$

kifejezést kettővel szorozzuk, L -et pedig osztjuk ugyanannyival, akkor az egyenlet rendezése után

$x \cdot y = (x-m) \cdot \frac{L}{2}$. Az egyenlet mindkét oldalát x -el osztva és a beszorzást elvégezve

$$y = \frac{L}{2} - \frac{m \cdot L}{2x} \quad (11)$$

Látjuk, hogy az adóköteles adóalaprészt felével növekedő létminimum által képzett indirekt progresszió egyenlete az állandó létminimum 9. alatti egyenletével szemben azt a lényeges különbséget mutatja, hogy míg az állandó létminimum esetén a hiperbola egyik aszimptotája L távolságra volt az x tengelytől, addig az ismertetett módon növekedő létminimum esetén a hiperbola eme aszimptotája $L/2$ távolságban van, vagyis a görbe emelkedése és ezzel a progresszió is sokkal enyhébb. A létminimum növekedésének hatásán (275 fontnál), a 11. alatti egyenletnek megfelelő görbe csatlakozik a 9. alatti görbéhez, ami erős törést jelent. (Lásd 5. ábrát.)

Általában az angol jövedelmi adó adólábábrájának folytonossága csak a létminimum állandósításánál (275 font) és az első fokozat hatásán (2000 font) hiányos. Az emelkedési különbözetábrán (lásd 5. ábrát) jól látható a törés okozta ugrás.

A cseh jövedelmi adótarifa¹⁰ egy lépcsős adólábtarifából indirekt progresszióval képzett láncolt adótarifa. (Lásd 4. és 5. ábrán a rövid eredményvonalakkal kihuzott görbéket.)

¹⁰ Bittermann Gyula: Hogyan adóznak külföldön? (Baja, 1929.) 50. old.

Az indirekt progresszió úgy keletkezik, hogy minden fokozatban növekvő arányos adólábakkal kiszámított adóösszegekből levonandó egy fokozatonként növekvő összeg:

0	—6000	cseh koronáig az adóláb	1%, a levonás	0 CK
6000	—8000	„ „ „ „	2% „ „	60 „
8000	—13000	„ „ „ „	3% „ „	140 „
13000	—30000	„ „ „ „	5% „ „	400 „
30000	—40000	„ „ „ „	6% „ „	700 „
40000	—60000	„ „ „ „	7% „ „	1100 „
60000	—80000	„ „ „ „	8% „ „	1700 „
80000	—90000	„ „ „ „	10% „ „	3300 „
90000	—110000	„ „ „ „	11% „ „	4200 „
110000	—130000	„ „ „ „	12% „ „	5300 „
130000	—180000	„ „ „ „	13% „ „	6600 „
180000	—320000	„ „ „ „	14% „ „	8400 „
320000	—460000	„ „ „ „	16% „ „	14800 „
460000	—650000	„ „ „ „	18% „ „	24000 „
650000	—1200000	„ „ „ „	20% „ „	37000 „
1200000	—2000000	„ „ „ „	22% „ „	61000 „
2000000	—2800000	„ „ „ „	24% „ „	101000 „
2800000	—3400000	„ „ „ „	26% „ „	157000 „
3400000	—5000000	„ „ „ „	27% „ „	191000 „
5000000	—	„ „ „ „	29% „ „	291000 „

Amint látjuk, a tarifa husz fokozatból áll. Az első fokozatban arányos adózás van, mert a létminimum és családi kedvezmények már az adóalap megállapításánál figyelembe vétetnek. Az adólábgörbe (lásd 4. és 5. ábrát) kezdeti progressziója lényegesen enyhébb a német és angol tarifáknál. A progresszió lefolyását a sok fokozat nem igen zavarja, mert a fokozatok kiterjedése kicsi, úgy hogy nagyobb törések nem mutatkoznak. A tarifa előnye az eddig ismertetett láncolt tarifákkal szemben, hogy az adótartozás kiszámításához csak egy tarifaszámra van szükségünk, melynek alkalmazása után egy levonással megállapítható az adóösszeg.

Hogy a cseh tarifa tényleg láncolt tarifa, arról a következőképen győződhetünk meg: Ha a 7. egyenletnek mindkét oldalát $x/100$ -zal megszorozzuk és a jobb oldalon levő tört számlálóját A -nel jelöljük, úgy

$$\frac{x \cdot y}{100} = \frac{x \cdot I_{n+1}}{100} - \frac{A_n}{100} \quad (12)$$

A 12. egyenlet bal oldala az adóösszeg, láncolt tarifa esetén. A jobb oldalból azt olvashatjuk ki, hogy ezt az adóösszeget megkapjuk, ha a fokozatba tartozó adólábbal kiszámított adóösszegeből egy fokozatonként állandó számot levonunk. Tehát a 12. egyenlet igazolja, hogy a cseh jövedelmi adótarifa indirekt uton képzett láncolt adólábtarifa.

A francia jövedelmi adótarifa¹¹ olyan láncolt adólábtarifa, melyet arányos adózásból indirekt progresszióval ké-

¹¹ Statistisches Reichsamt i. m. 650. old.

pezték. A tarifa huszonöt fokozatból áll. Az arányos adóláb $33\frac{1}{3}\%$. A létminimum felett minden fokozatban az adóalaprak egy növekvő hányadát vetik az arányos adóláb alá. Ez az úgynevezett „*par tranche*” rendszer.

Az első 10.000 frank adómentes, a második 10.000 frank $\frac{1}{25}$ -e adózik az arányos adólábbal, a harmadik 10.000 frank $\frac{2}{25}$ -e és így tovább 550.000 frankig, mely összesen felül eső jövedelemrész teljes egésze után $33\frac{1}{3}\%$ az adóláb. A fokozatok kiterjedése 10.000—100.000 frankig 10.000 frank, 100.000—400.000 frankig 25.000 és 400.000—550.000 frankig 50.000 frank.

A francia tarifa kezdeti progressziója a legenyhébb és 550.000 frankig majdnem egyenletes. Csak az utolsó fokozatban érvényesül az adólábgörbe hiperbola alakja és hajlik el vízszintes irányba, hogy a $33\frac{1}{3}\%$ -os arányos adólábat aszimptotikusan megközelítse. (Lásd 4. és 5. ábrákban a rövid szagatott vonalakkal kihuzott görbéket.)

A francia tarifáról szintén könnyen bebizonyíthatjuk, hogy tényleg láncolt adólábtarifa. A különböző fokozatokba tartozó adóalaprészekre vonatkozó törtszámokat jelöljük $r_1, r_2, \dots, r_n$ -nel. Ezekről tudjuk, hogy olyan osztószámok, melyeknek értéke csökken. (Csak így nőhet fokozatról fokozatra az arányos adóláb alá eső adóalaprész.) A tarifa azt írja elő, hogy a részösszegek $t_n = \frac{a_n - a_{n-1}}{100}$ L kifejezésében az

első tagot, az $a_n - a_{n-1}$ adóalaprészt osszuk r_n -nel. Ugyanazt az eredményt kapjuk azonban, ha r_n -nel L-t osztjuk. Ez esetben azonban $L/r_1, L/r_2, \dots, L/r_n$ növekvő adólábak és a $t_1, t_2, \dots, t_n$ részadóösszegek összege azonos lesz a 7. egyenlet levezetésénél szereplő T értékével, vagyis tényleg láncolt adólábtarifával állunk szemben. Természetesen az állandóan kiterjesztett létminimumnak megfelelően y egyenletében szerepelni fog a létminimumnak megfelelő tag is.

Végül az olasz jövedelmi adótarifa¹² a folytonos tarifára, illetve *tarifaképletre* nyújt példát. 3000 lira adómentes. A létminimum határminimum, tehát 3000 liránál ugrásszerűen érvénybelép a tarifa kezdeti 1%-os adólába, mely 1.000.000 liráig a tarifaképlet szerint folytonosan nő. 1.000.000 liránál az adóláb eléri a 10%-ot és ettől a határtól kezdve 10%-os arányos adóláb érvényes.

A tarifaképletet az 1925 február 19-én kelt 177. számú egyszakaszos törvény a következőképpen állapítja meg:

$$y = 0.04186 \cdot x^{0.39637} \quad (13)$$

¹² Imposta complementare progressiva sul reddito (Roma, 1925.) és Takács György: Az olasz adórendszer és a fasiszta adóreform. Pénzügyi fogalmazói kar könyvtára. III. kötet.

A 13. egyenlet első differenciálhányadosa az állandóknak a és b jelölésével

$$y' = a \cdot x^{b-1} \text{ vagy } b-1 = -c \text{ jelöléssel}$$

$$y' = a \cdot x^{-c} = \frac{a}{x^c} \text{ pozitív.}$$

A második differenciálhányados pedig

$$y'' = -\frac{a \cdot c \cdot x^{c-1}}{x^{2c}} \text{ negatív, tehát a 13. egyenlet késleltetett}$$

progressziót képvisel.

A progresszió késleltetett és mindvégig folytonos. (Lásd 4. és 5. ábrákon a kétpontos eredményvonallal kihuzott görbét.) Az 5. ábrán látható emelkedési különbözetdiagram a folytonos progresszionak megfelelően minden töréstől mentes és enyhe lejtése a késleltetett progresszió jele.

Az olasz tarifának csak két töréspontja van. Az egyik a határminimumból adódik, a másik az arányos adózásba való átmenetnél mutatkozik.

Természetesen az adó kivetése nem történhetik a képlet alapján. Erre a célra egy bő táblázat van összeállítva, mely kezdeti 50 lírás (15 P) kerekítésekől maximálisan 10.000 lírás kerekítésekig (3000 P) magában foglalja a képlet alapján kiszámított adóösszegeket. Tulajdonképen ezáltal egy lépcsős adóösszegetarifát képeztek, melynek értékei a tarifaképlet által meghatározott görbe értékeit megközelítik. A lépcsők kiterjedése azonban olyan kicsiny, hogy azok inkább tekinthetők kikerekítéseknek, mint tarifafokozatoknak.

Áttekintve a hét ország jövedelmi adótarifáját, azokban a progresszív adótarifáknak három főcsoportját ismertük meg: a lépcsős, a láncolt és a folytonos (képlet) tarifákat.

Az áldozatelméletből és a szolgáltatási képesség elvéből egyaránt folyik a létminimum adómentessége és a progresszióknak a magas adóalapoknál való ellaposodása.¹³ E két követelményhez előbbi vizsgálódásaink alapján még mint harmadikat, a progresszió folytonosságát fűzhetjük hozzá. Láttuk, hogy az adólábgörbe minden ugrása, sőt törése a progresszióknak a töréspont utáni gyorsítását jelenti, ami a töréspont felett fekvő adóalapokra nézve hátrányos.

A lépcsős tarifák ezt a harmadik követelményt nem elégítik ki, sőt mint láttuk, a lépcsős adóösszegetarifa, a fokozatokon belül mutatkozó regressziók miatt, nagy igazságtalanságot rejt magában. Ennek dacára, szívesen alkalmazták annak idején ezt a tarifanemet. Hogy miért, arra talán leginkább az első magyar jövedelmi adótörvénynek, az 1909. X. t.-c.-nek

¹³ Heller Farkas i. m. 109—110. old.

miniszteri indokolása¹⁴ ad feleletet. Eszerint elméleti szépség-hiba a regresszió, de indokolja, hogy az adózók által könnyebben megérthető és az adókivetés egyszerűbb. Ugyanezen az állásponton van *Laky Géza*,¹⁵ aki a német láncolt adólábtarifa ellen azt a kifogást emeli, hogy az adózó által nem eléggé áttekinthető és ellenőrizhető. Valószínűleg ugyanilyen okok miatt alkalmazták az osztrák tarifa első részében a lépcsős adólábtarifát. Mint tudjuk, ez a tarifarész 14.400 Sch-ig terjed. Talán ilyen alacsony adóalapoknál elfogadható az az érvelés, hogy az adóalany nem tudja komplikáltabb tarifa alapján történő kivetést ellenőrizni. Hasonló indokolás azonban nem állja meg a helyét a magyar tarifánál, ahol 380.000 P-nél még lépcsős adóösszegetarifa, azon felül pedig lépcsős adólábtarifa alkalmaztatik. Nem tudjuk elképzelni, hogy ilyen nagy jövedelemmel rendelkező adóalanyok bármilyen bonyolult adótarifa alapján történő kivetést ne tudnának ellenőrizni, vagy ellenőriztetni. A nagy adóalapoknál a határkiigazítási eljárás, mint láttuk, a lépcsős nagy részében megsemmisíti a lépcsős tarifák egyszerűségében rejlő előnyt. *Wekerle* idézett indokolásában a lépcsős adóösszegetarifa hiányainak kiküszöbölését a következőkben látja: „Az egyes fokozatok intervallumait olyan csekélyre szabtam, hogy az adótételek meghatározásának ezzel a rendszerével járó fogyatékoság a gyakorlatban ne legyen érezhető.“ Az 1909-es jövedelmi adótarifában az adóláb 0.625%—5%-ig emelkedik, mialatt az adóalap 800—120.000 K-ig emelkedik 74 fokozatban. A ma érvényben levő magyar jövedelmi adótarifánál az adóalapnak 600—120 ezer pengőre való emelkedése 192 fokozatban történik, de az adóláb emelkedése csaknem háromszoros, mert 1.16%-ról 16.67%-ra emelkedik. Ha a pengő és a korona közötti értékkülönbséget elhanyagoljuk, úgy ez az elhanyagolás az emelkedési különbségekben az 1927-es tarifa javára fog mutatkozni és még így is ennek a tarifának átlagos emelkedési különbsége, vagyis az adólábnak egy fokozatra eső átlagos emelkedése 0.086%, az 1909-es tarifa 0.059%-os átlagos emelkedési különbségével szemben. Ebből azt láthatjuk, hogy az 1927-es tarifa ezen a téren nem mutatott fejlődést az 1909-essel szemben.

Előlről már rámutattunk arra, hogy az adóösszegek növekedése még nem jelent progressziót. Az 1927-es magyar tarifa progressziója, dacára az adóalapok és adóösszegek szabályos emelkedésének, mint azt az adólábrából és az adóláb emelkedési különbözetelek ábrájából megállapítottuk (lásd 4.

¹⁴ Magyar Törvénytár. 1909. évf. 177—178. old.

¹⁵ Laky Géza: A német és a magyar jövedelemadó rendszere. Közgazdasági Szemle. 1931. évf. 571. old.

és 5. ábrát), nem bir semmiféle szabályossággal. Kimondhatjuk tehát, hogy az adóösszegeknek szabályos növekedése nem jelent szabályos progressziót.

Az 1909. évi X. t.-c. indokolásához *Wekerle Sándor* egy összehasonlító grafikont mellékel, melyben az osztrák, porosz, 1900-as szász és 1902-es szász, továbbá a javasolt jövedelmi adótarifa burkoló adólábgörbéit szemlélteti.¹⁶ Ezek a görbék — az osztrákot kivéve — mind mutatják azt a szabálytalanságot, mely a progresszióban fellép, ha a progresszió lefolyását az adóösszegek és nem az adólábak képzésével állapítjuk meg. Például az 1902-es szász tarifa adólábgörbéje a 8000—9000 K-s és 10.000—12.000 K-s szakaszokon regressziót, a magyar tarifa pedig 10.000—13.000 K-s szakaszon arányosságot mutat.

Az olasz tarifa megalkotásánál, mint láttuk, először a progresszió általános irányát adták meg egy tarifaképlettel és ehhez, mint átlaggörbéhez számították ki a lépcsős adóösszegetarifa adóösszegeit. Az olasz tarifánál a lépcsők kis terjedelmére jellemző, hogy 900-tól 120.000 pengőig (3000—400.000 L) 340 fokozat van és az átlagos emelkedési különbség fokozatonként 0.017%, tehát a magyar tarifáénak $\frac{1}{5}$ -e.

Összefoglalva a lépcsős tarifákról mondottakat, *megállapíthatjuk, hogy a lépcsős tarifa csak alacsony adóalapoknál indokolt.* A lépcsős adóösszegetarifánál egyébként a regresszió okozta hibák kiküszöbölésére a fokozatok kiterjedését és az adóláb emelkedési különbözeteit alacsony értéken kell tartani, továbbá a progressziót az adóláb emelkedésével és nem az adóösszegekkel kell meghatározni. Természetesen a határkiigazítás a lépcsős tarifáknál a már kifejtett okokból nem nélkülözhető.

A láncolt tarifáknál, mint arra az egyes tarifák ismertetésénél már rámutattunk, az erős törések ugy küszöbölhetőek ki, ha a fokozatok kiterjedését kicsire választjuk. Láttuk, hogy ugy a német, mint az angol tarifa első fokozatának nagy kiterjedése az első és második fokozat között erős törést adott. Ezzel szemben a cseh és francia tarifánál sok, kis kiterjedésű fokozattal egyenletes és lassan emelkedő progressziót értek el. Tehát *amíg a fokozatok kis kiterjedése az egyenletességet biztosítja, addig a fokozatok számának szaporításával a progresszió lassu emelkedését érhetjük el.*

A láncolt tarifák ellen felhozott ama érv, hogy az adó-kivetés bonyolult és az adóalanyok számára nehezen ellenőrizhető, mint már említettük, legfeljebb az alacsony adóala-

¹⁶ Képviselőházi Irományok. XVIII. kötet. 602. iromány 3. melléklete.

poknál állhatja meg a helyét, azonban a tarifa helyes fogalmazása esetében ez a hátrány is kiküszöbölhető. Áttekinthető és könnyebb adókiivetést biztosító tarifa a francia „par tranche” rendszer. Mint láttuk, ennél az adóköteles adóalapnak egyszerű osztásokkal és összegezéssel való meghatározása után egyetlen adóláb alkalmazásával kiszámítható az adóösszeg. Még előnyösebb a cseh tarifa, melynél az adóösszeg kiszámítása a lépcsős adólábtarifánál szükséges számításokkal szemben csak egy kivonással jelent több munkát. Természetesen a láncolt adólábtarifának más, egyszerű alakja is van.

Végül áttérünk a tarifaképletekre, vagy *folytonos tarifákra*. Ezekkel nem csak a létminimum adómentességét figyelembe vevő és ellaposodó progresszióval bíró tarifa képezhető, hanem tökéletesen kielégíthető a harmadik követelmény, a *folytonosság is*. Természetesen az adókiivetés legtöbbszörre (a képlettől függően) bonyolult. Például az olasz képlet alapján az adóösszeg csak logaritmustábla segítségével határozható meg. A ritkán előforduló nagy jövedelmek kezeléséhez szükséges szakértelem számára, az adóösszegnek ilyen módon való megállapítása valószínűleg nem jelent nehézséget, ezért az adóösszegeknek lépcsős táblázatba való foglalását — mint például az olasz tarifánál — a nagy jövedelmekre vonatkozólag nem tartjuk indokoltnak, de igen szerencsés a kis- és középjövedelmeknél, amelyeknél így módon a tarifaképlet alapján egy szabályos progresszióval bíró lépcsős adóösszegtarifát nyerünk.

Kitérve még a létminimumok megismert fajaira, megállapíthatjuk, hogy *a határolt létminimumnak, még határkiigazítás alkalmazása esetében sincs létjogosultsága*. Arra kell törekedni, hogy a létminimum felett, nullától kiindulva, progresszíve növekedjék az adó. Határolt létminimumnak akkor lenne létjogosultsága, ha a létminimum pontos összege teljes bizonyossággal meg volna állapítható. Ha ez nem áll fenn, akkor a határolt létminimum sok igazságtalanságot rejt magában. Az adólábnak nullától való kiindulása láncolt tarifa esetén, mint azt a német, francia és angol tarifáknál láttuk, kiterjesztett létminimummal érhető el. Legtökéletesebb ezek közül a franciaéknál alkalmazott állandó, kiterjesztett létminimum, mely nincs elhatárolva (német) és nagysága sem változik (angol), tehát nem okoz töréspontot a tarifában.

Összefoglalva vizsgálódásaink eredményét, azt látjuk, hogy a progresszív adótarifák vizsgálatánál, vonatkozzék az akár meglévő tarifák bírálatára, akár alkotandó tarifák megalkotására, a matematikának és a grafikus ábrázolásnak bemutatott módszereit nem nélkülözhetjük. *Földes Béla* a matematikának erre a fontos szerepére már 1912-ben rámutatott, amikor „Az államháztartástan” című művében ezeket írja: „A

progresszív adókulcs képletének helyes felállítása részben a matematika segélyét követeli.¹⁷

Az elmélet eddig az ideális progresszív tarifának csak kezdeti és befejező értékeire tudott meghatározott követelményeket felállítani. A gyakorlatban — mint láttuk — az adóláb-görbét e két határ között önkényesen határozták meg. A jövő feladata, hogy a matematika segélyével e két határ között az ideális adólábgörbe alakját megállapítsuk. Hogy ez a feladat megoldható lesz, arra *Ragnar Frischnek*¹⁸ a határhaszon mérésére vonatkozó kísérlete alapos reményt nyújt, mert ha a határhaszongörbék meg tudjuk szerkeszteni, akkor a progresszív adólábgörbék pontos alakja meghatározható.

¹⁷ Földes Béla: Az államháztartástan. II. kiad. 219. old.

¹⁸ Ragnar Frisch: New methods of measuring marginal utility. (Tübingen, 1932.) Lásd még Theiss Ede: A határhaszon mérésének problémája. Közgazdasági Szemle. 1932. évf. 705. old.

Pozsonyi Gábor

Közlemények.

Állatállományunk számbeli és értékbeli változásai 1933—34-ben.

A földművelésügyi miniszter által minden év áprilisában végrehajtott állatösszeírás eredményeivel évről-évre behatóan szoktunk foglalkozni, mert véleményünk szerint ebből az összeállításból hasznos tanulságokat lehet levonni azokon az adatokon túl is, melyek az ország állatállományának számszerű emelkedését, vagy apadását mutatják. Többször hangsúlyoztuk, hogy ezek az állatösszeírások nem az agrárstatisztika legpontosabb és legmegbízhatóbb módszereivel történnek évről-évre; azt hisszük mégis, hogy ha, bár nem teljesen megfelelő kiindulási pontból és módszerekkel történik is a tavaszi állatösszeírás és részleteiben bizonyára hibáktól sem mentes, mégis az évenként alkalmazott ugyanazon módszer mellett előálló évi eredmények egymással összevetve, relativ összehasonlítási alapot nyújthatnak.

Az 1934. évi tavaszi állatösszeírás szerint a *szarvasmarhaállományunk* az előző évvel szemben 18.903 darabbal kevesebb és ez 1%-os csökkenést jelent. A *lóállomány* 16.838 darabbal kevesebb, a csökkenés 2%. Ezzel szemben a *sertések* létszáma 602.000 darabbal több volt, ami 31%-nak felel meg és még az évtizedek óta csökkenő *juhállományban* is valami kevés, 30.000 darabnyi emelkedés mutatkozik.

Ezek a számok mindenek előtt azt mutatják, hogy a depekorációnak jelenségét az állatösszeírás nem igazolja, sőt határozottan *javulásról* kell az állatállomány mennyiségét illetőleg beszélni, ha figyelembe vesszük, hogy az 1933. évi állatösszeírás a szarvasmarhánál 6.7%, a lónál 3.1%, a sertéseknél 20.0%, a juhnál 12.7% csökkenést mutatott ki. Érdekes, hogy az állatállománynak ezt az alakulását az értékesítési viszonyokkal korrelációba hozni ezuttal alig lehet, mert a szarvasmarha és a ló árának 1933 áprilisától 1934 áprilisáig történt emelkedése mellett a szarvasmarha- és lóállomány csökkenését mutatja az állatösszeírás, a piacra kerülő sertések árának jelentékeny esése mellett pedig a létszám nagy emelkedéséről beszélnek az állatösszeírás számai.

Ha már most az egyes állatnemek ivar- és korcsoportjait nézzük, akkor azt fogjuk találni, hogy a *szarvasmarhánál a tehénlétszám a múlt évvel szemben nem csökkent*, a tiz év előttinél (1924) pedig kevéssel nagyobb, holott akkor az egész szarvasmarhaállomány körülbelül 12%-kal haladta meg a jelenlegit. Az *ökörállomány* a múlt évvel szemben némi csökkenést mutat és érdekes lehet tudni azt, hogy míg 1924-ben 313.000 darab ökröt irtak össze, 1934-ben már csak 171.000 darab volt. A növendék állatok közül a 2 éven felüli üszök és tinók száma azonban tetemesen kisebb.

A magyar fajta szarvasmarha 1934-ben már csak 12.95%-ot tett ki az 1933. évi 13.96%-kal és a tíz év előtti 19%-kal szemben.

A szarvasmarhaállomány a Dunántúl emelkedést mutat; 5% csökkenés van az északi Dombosvidéken és nem egészen 4% az Alföldön.

A lóállomány csökkenése, úgy látszik, következetesebb, mert 1933-mal szemben is megint 2%-os csökkenés van, a tíz év előtti 1924-gyel szemben pedig több, mint 6%-os csökkenés. Figyelemre méltó mégis, hogy a kancaállomány, ha bár nem is éri el a múlt évit, mégis csak 1%-os csökkenést tüntet fel és 1924-gyel szemben 4%-os itt az emelkedés. Ezzel szemben azonban az összes többi ivar- és korcsoportban jelentékenyebb a létszámcsökkenés, kivéve a felnőtt heréltekét — ami azt mutatja, hogy az ökörlétszám apasztásával részben a lófogatu földművelés foglal teret — és mintegy 70.000 darabbal, 3.5%-kal haladja meg a 10 év előtti.

A melegvérű és hidegvérű lovak közötti arány körülbelül stabilizáltnak tekinthető, kerekén 80% melegvérűvel és 20% hidegvérűvel és nem nagy eltérést mutat 1924-gyel szemben sem, amikor az állatösszeírás 78% melegvérűt mutatott ki.

Országrészek szerint a legnagyobb, 2.7%-os, a lóállomány csökkenése a Dunántúl, ezután jön az Alföld 1.7%-os csökkenéssel és végül a legkisebb, 1%-os csökkenés van az északi Dombosvidéken.

Sertésállományunk most körülbelül ott van, mint 10 év előtt, sőt mintegy 2%-kal meg is haladja azt. Feltűnően nagy a sertéslétszám emelkedése a múlt évvel szemben és ez az emelkedés nem kevesebb, mint 31%-ot tesz ki, úgy, hogy az 1933. évi összeírás szerint észlelt 20%-os csökkenést nemcsak behozta, hanem még 11%-kal meg is haladta. Legnagyobb az emelkedés itt az ártányok, tehát a hizlalásnál elsősorban használt anyag létszámában. A teljes koru ártányok kisebb létszámemelkedése mellett a süldő ártányok igen nagy, 160.000 darabos emelkedése van a múlt évvel szemben és 1924-gyel szemben. A kocaállomány körülbelül megfelel a 10 év előttinek és 130.000 darabbal, 30%-kal haladja meg a múlt évit. A zsirsertések domináló helyzete ma is megvan, mert míg 1933-ban 83.57%, 1934-ben 82.29% volt a zsirsertés és 16.43. illetőleg 17.76% a hussertés. Ez kétségtelenül nem számottevő százalékos eltolódás a múlt évvel szemben. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a hussertések száma — igaz, hogy a zsirsertések számának hasonló emelkedése mellett — a két utolsó áprilisi összeírási terminus között 132.000 darabbal nagyobb és ha látjuk azt, hogy 1924-ben az egész sertésállománynak mindössze 6.5%-a volt csak hussertés, akkor ebben az átalakulásnak elég pregnáns jelenségét láthatjuk.

Legnagyobb mértékben Tuladunán emelkedett a sertésállomány, ahol 303.000 darabbal volt több sertés, mint az elmúlt évben. Az Alföldön 244.000 darabbal, az Északi Dombosvidéken 55.000 darabbal emelkedett a sertéslétszám. Az emelkedés mind a három ország részben arányosan egyforma volt.

A juhállomány évtizedes csökkenés után 1934-ben első ízben mutatott valami egész jelentéktelen, 31.000 darabnyi emelkedést, ami körülbelül 3%-nak felel meg. Hogy a juhállomány hazánkban mennyire csökkent, azt mutatja az a körülmény, hogy még 1924-ben is 1.814.155 darab juhot irtak össze, míg 1934-ben csak 1.087.464 darab juh találtatott. Nem kevesebb mint 727.000 darabbal kevesebb most a

juhok száma, mint tíz év előtt, ez azonban nemcsak nálunk, hanem szinte egész Európában is így van, sőt a tengerentúli nagy juhtenyésztő országokban is csökkenő tendenciát mutat a juhállomány.

Legnagyobb a juhok száma az Alföldön; közel jár ehhez a dunántúli állomány mennyisége és legkisebb az Északi Dombosvidéken. A juhállománynak 1934-ben kimutatott emelkedése abszolút és viszonylag is legnagyobb az Alföldön és ez talán az extenzivitás növekedésével magyarázható meg.

Minden évben részletesen foglalkozunk az állatösszeírások számbeli eredményével és Éber Antalnak kezdeményezése után, több év óta azzal az *értékváltozással* is, mely állatállományunkban a létszámváltozás és az értékesítési viszonyok alakulása mellett előáll. Egy értékelési kulcsrendszert állapítottunk meg és eszerint az értékelési rendszer szerint az állatösszeírás által egyes kategóriákba osztott állatfajok és állatnemek a következő módon értékeltettek 1932-ben: A szarvasmarhánál a felnőtt bika értékét 500 P-re, 2 éven aluli bikát 150 P-re, a tehén értékét 250 P-re, 2 éven felüli üsző értékét 200 P-re, a 2 éven aluli üszőét 80 P-re ökörét 300 P-re, 2 éven aluli tinók értékét 80 P-re vettük fel. A lónál a felnőtt mént 500 P-re, méncsikót (szopós kortól 3 éves korig) 150 P-re, felnőtt kanca értékét 300 P-re, kancacsikóét (szopós kortól 3 éves korig) 150 P-re, felnőtt heréltet 250 P-re, herélt csikót 150 P-re értékeltük. A sertésállománynál a felnőtt kant 100 P-vel, növendék kant 40 P-vel, kocát 80 P-vel, kocamalacot 40 P-vel, felnőtt ártányt 60 P-vel, herélt malacot 40 P-vel értékeltük. A juhállománynál a kos 40 P-vel, 1 éves kosbárány 10 P-vel, anyajuh 20 P-vel, 1 éven aluli nőténybárány 5 P-vel számított. Nem állítjuk, hogy ez az értékelés tökéletes, bár a hivatalos kimutatások és más tájékozódások alapján igyekeztünk azt megállapítani. Minthogy azonban már 1932-ben és 1933-ban ezen az alapon végeztük el az értékelést, megtartjuk azt alapul most is és csak az állatárak alakulása által megkívánt változtatásokat eszközöljük ennél.

Az állatárak alakulásánál három forrás adataira támaszkodunk és pedig a m. kir. statisztikai hivatal által kiadott Statisztikai Havi Közlemények adataira, a Gazdaságkutató Intézet kimutatásaira és a Köztelekben hétről-hétre megjelenő állatpiaci tudósításokra. Ezek szerint most már az értékelés a következőképpen fog alakulni:

I. *Szarvasmarhánál*: A bikák ára a Köztelek és a Statisztikai Havi Közlemények adatai szerint kereken 10%-kal emelkedett. A tehének áránál a piaci tudósítások 1932. és 1934. év között a vágóteheneknél 10%, a fejősteheneknél 20% árcsökkenést mond, a Statisztikai Közlemények szerint a csökkenés csak 4% és ennek alapján a tehének értékét átlagosan 10.8%-kal, az 1932. évi 250 P-ről 225 P-re szállítottuk le. A 2 éven felüli üszők értékét a tehénekéhez hasonlóan 10%-kal, vagyis 180 P-re redukáltuk. Az ökrök áránál a Köztelek 10%-os, a Statisztikai Közlemények 9%-os, Konjunktúra Kutató Intézet 5 és 3%-os árcsökkenést mutat és ennek alapján átlagosan 7%-osnak vettük a csökkenést, ami azt jelenti, hogy 300 P-ről kérekszámban 280 P-re szállítottuk le az értéket. A 2 éven aluli bikák értéke változatlan, a 2 éven aluli növendékállatok értékét 5%-kal leszállítva, 75 P-ben vettük fel, a borjuárak 8%-os értékcsökkenésének figyelembevételével. Ezek szerint az 1934. áprilisában talált *szarvasmarhaállományunk összes értéke* kereken 321,000.000 P volt, az 1933-ban talált 289,000.000 P-nél 32,000.000 P-vel több.

II. A *lóállomány*nál: a Köztelek és a Statisztikai Közlemények adatai szerint 12—22%-os, átlagosan 15%-os csökkenés volt az 1932. évi árakkal szemben és ennek megfelelően, a felnőtt mén értékét 450 P-ben, a felnőtt kanca értékét 270 P-ben, a felnőtt heréltet 210 P-ben vettük fel, a csikókét változatlanul 150 P értékben. Ezen számítás szerint a *lóállomány összes értéke* kereken 189,000.000 P, ami 27,000,000 P-vel kevesebb, mint 1933-ban.

III. A *sertésállomány*nál általános emelkedés volt az 1932. évi árakkal szemben. Ez az emelkedés egyes sertéskategóriáknál a Statisztikai Közlemények, a Gazdaságkutató Intézet kiadványa és a Köztelekben közzétett állatvásári tudósítások szerint különböző volt. A Konjunkturakutató Intézet a sovány sertéseknél 50% áremelkedést mutat ki a 2 év között, az állatpiaci tudósítások 26%-os emelkedést, a vágósertéseknél a Statisztikai Közlemények 4—6%-os árcsökkenést mutatnak ki, ezzel szemben a Konjunkturakutató Intézet ugyancsak a fiatal könnyű és fiatal nehéz sertéseknél 5 és 8% áremelkedést, az állatvásári tudósítások pedig 5 és 14%-os emelkedést, a sonkamalacoknál pedig 23%-os áremelkedést. Mindezeknek az adatoknak összevetésével 18%-os átlagos áremelkedést vettünk fel és ennek megfelelően, a felnőtt kanok árát 110 P-vel, a növendék kanokét 46 P-vel, a kocákét 14 P-vel, a kocamalacokét 46 P-vel, felnőtt ártányokét 60 P-vel, a herélt malacokét 46 P-vel számítottuk és eszerint az 1934. évi *sertésállomány összes értéke* kereken 146,000.000 P-re becsülhető, ami 30,000.000 P-vel több, mint az 1933. évi.

IV. A *juhállomány*nál az a kevés adat, ami az állatvásári tudósításokban lelhető, egy élősúlykilogrammonkénti 7 filléres emelkedésről szól és ennek megfelelően a juhállomány értékét 5%-kal lehetett emelni, úgy, hogy a felnőtt kosok árát 42 P-vel, az anyajuhokét és felnőtt ürükét 23 P-vel, a bárányokét pedig 10 P-vel számítottuk. Ilyen módon az 1934. évi *juhállomány értéke* kereken 22,000.000 P, vagyis 3,000.000 P-vel több, mint az 1933. évi.

Az 1934. évi áprilisi állatösszeírásnál talált *egész állatállományunk összes értéke* 678 millió P-re becsülhető, ami 38 millió P többletet mutat az 1933. évi állatértékkel szemben.

Eber Ernő dr.

Kartellek, új kartelltörvény és kartellstatisztika Cseh-Szlovákiában.

Habár tulzottnak kell is tartanunk azoknak álláspontját, akik az iparágak kartellszerű megegyezéseitől még nemzetközi vonatkozásban is lényeges gazdasági javulást várnak,¹ kétségtelen, hogy a kartellek jelentősége óriási és a szomszédos államok ilyen alakulatai nem csekély befolyással vannak és lesznek mindig a közép-európai gazdasági élet alakulására általában is.

A kisantant államainak élén haladó Cseh-Szlovákiában 1933 aug. 1-én lépett hatályba a „kartellekről és magánmonopóliumokról” szóló 1933. évi 141. sz. cseh-szlovák törvény, amely radikális gazdaságpolitikai intézkedésein kívül magára az állami statisztikai hi-

¹ Igy legutóbb pl. Sarkotic Ervin, a Mitteleuropa-Institut főtitkára: „Aufbau des Abendlandes” című művében (Wien 1933. 147. old.) hirdeti a „Kartellierung der Industrien in ganz Mitteleuropa” gondolatát.

vatalra bizza a kartellek rendszeres megfigyelését. Elrendeli, hogy „az állami statisztikai hivatalnál okmánytárral egybekötött kartell-lajstrom vezetetik“ (3. §), amely nyilvános, azaz a hivatalos órák alatt mindenki belétekinthet. Ez a kartell-lajstrom azonban csupán a kartellegyezmény megkötésének napját, tárgyát, időtartamát, a szerződő felek nevét és székhelyét, a kartellegyezmény végrehajtására létesült szervezet leírását és a szerződő felek képviselőjére hivatott személy nevét tartalmazza.

De a kartell-lajstrommal párhuzamosan a statisztikai hivatal okmánytárat is tartozik vezetni, amelyben összegyűjti a kartellre vonatkozó összes jegyzőkönyveket és okmányokat. Tartozik továbbá „nyilvántartani a kartellegyezmények alapján megállapított eladási árakat, valamint tarifákat. E célból ezek az árak és változásaik az állami statisztikai hivattal közlendők. Az állami statisztikai hivatal a reá érvényes szabályok szerint a kartellegyezmények által nem érintett további eladási fokokon is figyelemmel kíséri és megállapítja a kartellegyezmények alá eső áruk árfejlődését“ (4. §).

Miként egy régebbi törvény a szerződő feleket kötelezte arra, hogy az összes kollektív munkaszerződéseket a statisztikai hivatalhoz záros határidőn belül bejelentésük,² úgy most az új kartelltörvény lehetővé teszi, hogy a kartellek statisztikailag áttekinthetők legyenek. A most elkészült első cseh-szlovák kartellstatisztika szerint³ Cseh-Szlovákiában ma a következő kartellek léteznek:

Kartellszerződés tárgya	Kartellek száma	A kartellek közül központi szervezettel bírnak
Vas	122	88
Egyéb fém	14	12
Szén	4	4
Papír	6	5
Textil	24	20
Cukor	34	27
Vegyipar	120	44
Üveg	14	14
Kerámika és kő	9	7
Tégla	16	14
Villamosáram	73	63
Elektrotechnika és kábel	38	37
Élelmiszeripar	9	7
Egyéb	55	34
Összesen.....	538	376

Mint látható, a legtöbb kartellszerződés a vasiparban létezik (122), amely után a vegyipar következik (120). Az áruk egyöntetűbb természete szerint kevesebb kartell van a szén-, papir-, üveg-

² Lásd „Kollektív munkaszerződés statisztikai felvétele és nyilvántartása Cseh-Szlovákiában“. Magyar Statisztikai Szemle 1932. évf. 5. sz. 419—420. old.

³ Statistický Obzor (Revue Statistique Tchecoslovaque) 1933. 8—10. sz. 458—461. old.

iparban, de a létező kevészámú kartell majdnem mind saját szervezettel is bír. Feltűnően kevés a kartellek száma az élelmiszeriparban (mindössze 9), ami az élelmiszeripar változatosságával, az outsiders nagy számával, illetve az egyik élelmiszernek a másikkal való helyettesítésével függ össze.

Az új törvény lehetővé teszi a létező összes kartelleknek mintegy belső strukturális áttekintését. Részletesen nem ismertethetjük a jogilag érdekes intézkedéseket, amelyeket a törvény fenntart a kormány, a különböző békéltető szervek, a kartellbizottság és végül a kartellbírószámára,⁴ csak megjegyezzük, hogy nem csupán a köz szempontjából való beavatkozásnak nyújt lehetőséget, hanem a szerződő felet is messzemenően védi, amidőn kimondja, hogy bizonyos formák között „a szerződő felek bármikor visszaléphetnek a kartellegyezménytől, ha végrehajtása vállalkozásukat gazdaságilag aggályosan veszélyezteti, megnehezíti vagy olyan mértékben teszi lehetetlenné, amelyet a fél a szerződés kötésekora a rendes kereskedő gondossága mellett előre nem láthatott. A visszalépésnek e jogáról érvényesen lemondani nem lehet“ (26. §).

A kartellek szervezetével nem csupán a fogyasztók ezreinek érdekei függnék össze, hanem a kartellekhez tartozó vállalatok alkalmazottainak sorsa is. Mindenképpen helyeselhető tehát, hogy egy független és semleges szerv, a statisztikai hivatal előtt ismeretese legyenek a kartellek körül lejátszódó folyamatok. A Magyarországtól elszakított részek iparának számos mai jelensége pedig meg sem érthető a cseh-szlovák kartellek működésének ismerete nélkül.⁵

Kardos Béla.

⁴ Lásd az említett törvény végrehajtási utasításait (1933. évi 165, 195, 196 és 197. számú cseh-szlovák kormányrendeletek).

⁵ Lásd pl. dr. Hexner Ervin: „Ceskoslovenské Kartely“ (Cseh-szlovák kartellek) című előadását a prágai cseh Közgazdasági Társaság előadásainak gyűjteményében. (Prága 1933. XIV. kötet. 27. old.)

Könyvismertetések.

Mikos Ferenc: A Quadragesimo anno gazdasági rendje. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. 1934. 285 oldal.

Mikos könyve annak a gazdasági rendszernek a közelebbi megrajzolását tűzi ki célul, mely a *XI. Pius pápa* „Quadragesimo anno“ bullájában lefektetett elvek megvalósítására volna alkalmas. E rendszerben, melyet a kapitalizmussal szemben *laborizmus*-nak nevez, látja a szerző a mai gazdasági válságból való kibontakozás utját, úgy, hogy könyve egyuttal a válságirodalomhoz való adaléknak is tekinthető.

A könyv két részre oszlik. Az első a laborizmus gazdaságbölcseleti alapjai feltárásának van szentelve. A szerző itt széleskörű távlatban vizsgálja a pápai bullában lefektetett elveket, hogy megtalálja a gazdasági rendszerek közt azt a helyet, melybe a bullának megfelelő elvek beállithatók. Abból indul ki, hogy a gazdasági rendszer a termelési tényezők együttműködésének módja. (12. old.) és ennek megfelelően négy gazdasági rendszert különböztet meg. Az első az, melyben a hatalmi fölény a természeti és anyagi termelési tényezők kezében van. Ez az a rendszer, melyben a föld tulajdonosa a gazdasági élet irányítója. A másodikban a tőke van hatalmi fölényben. Ez a kapitalizmus, melynek két változatát különbözteti meg a szerző: a magánkapitalizmust és az államkapitalizmust. A harmadikban a gazdasági élet vezetése a munka kezében van. Ez a laborizmus. Ennek is két változatát sorolja fel a szerző. Az első a szocializmus, a második a tulajdonképpeni értelemben vett laborizmus. Végre negyedik rendszernek az etatizmust állítja fel a szerző, melynek lényegét abban látja, hogy a gazdasági hatalmi fölény az állam kezében van. Ha e négyes felosztással szemben kétségen kívül merülhetnek is fel észrevételek, — így pl. az államkapitalizmus és a szerző által etatizmusnak nevezett gazdasági rendszer sok érintkezési pontot mutatnak — mégis kétségtelenül jelentős rendszerező képességről és alapos elmélyedésről tanuskodik a gazdasági rendszerek itt nyújtott elemzése. A szerző tudatosan közeledik vele célja felé, mert e rendszereken belül állapítja meg azt a helyet, mely a pápai bullában kifejtett elvekre épített elgondolásnak a többi rendszerekkel összehasonlítva megfelel.

Különös figyelmet érdemelnek e rendszerek fejtegetésénél a szocializmussal kapcsolatban tett megjegyzések. *Mikos* nem vak ellensége a szocializmusnak, akit már magában e szó kiejtése izgalmomba ejtene. Sőt, minthogy a szocializmusban is a laborizmusnak egy, bár tökéletlen és főképp megvalósíthatatlan alakját látja, bizonyos rokonszenvvel is néz feléje, már t. i. annyiban, amennyiben igazán erkölcsi elvek megvalósítását célozza. De éles szemmel látja meg egyrésről a szocializmus, helyesebben a marxizmus taktikai

hibáit, másrésről utopizmusát. Előbbi tekintetben szemére veti a marxizmusnak, hogy az értelmiséget mindig csak bizalmatlanul fogadja soraiba, hogy nemzet- és vallásellenes és ezáltal olyan rétegeket taszít el magától, melyek egyébként a tőke elleni harcban természetes szövetségesei volnának. Utóbbi tekintetben tisztán látja, hogy csak az erkölcsiség oly magas színvonala mellett volna a szocializmus megvalósítható, melyre a tömegeknél belátható időközön belül nem lehet számítani. Az idevonatkozó fejtegetései a szerzőt mint alapos és körültekintő, a dolgok reális megítélésére képes gondolkozót mutatják be.

Ugyanerről tanuskodik magával a pápai bullával szemben elfoglalt álláspontja. Számára — igen helyesen — a „körlevél tulajdonképpen nem gazdaságpolitikai program, hanem szociáletikai utmutatás. Felállít bizonyos elveket, amelyek megvalósítását a helyes gazdasági rendtől megköveteli, számára az nem fontos, melyik gazdasági rend valósítja meg azokat; akármelyik legyen is, azt elfogadja helyesnek“. (54. old.) Igen fontos ennek azokkal szemben való hangsúlyozása, kik a bullából egy és egyetlen kész gazdasági programot vélnek kiolvashatónak, félreismerve evvel Róma egész szellemét és fegyvert kovácsolva saját elgondolásuk számára az erkölcsi elveknek a gazdasági életben való megvalósítására figyelmeztető pápai bullából.

Különösen érdekes *Mikosnak* e helyen a rendi állammal való nyílt és határozott szembeszállása. A Quadragesimo anno-ban — mondja — „seholy olyan követelés nincs, amely még csak hasonlítana is Spann 2. és 3. tételéhez“ (101. old.) Ezen tételek szerint ugyanis „az államhatalom nem alulról felfelé, hanem felülről lefelé épül ki“ és a rendi államban a mai értelemben vett pártoknak nem lesz szerepük. Mikos igyekszik kimutatni, hogy a bulla seholy sem követeli a demokráciától vagy a parlamentarizmustól való elszakadást. Helyesen látja, hogy a rendi gondolat büvkörében élöknél is könnyen a formából cél lesz és így az eredmény könnyen az lehet, hogy kialakul „valami a rendiséggel felhigitott neokapitalizmus“, mert a rendiség magában „a tőke hatalmi helyzetének fenntartását nem zárja ki“ (60. old.) Nem egy ilyen tisztánlátásról és egészséges ítélőképességről tanuskodó megjegyzést találunk a munka első részében. Így pl. kiemeli azt, hogy a helyes gazdasági rendszer lényegében nem antiliberalis, hanem „a szabadságot csak akkor korlátozza, ha az ember a szabadságát más emberek jogos érdekének sérelmére használja fel.“ (90. old.)

Mind ezek után nagy érdeklődéssel várjuk, hogy mi is az a tulajdonképpeni laborizmus, mely a munka fölényét jelenti szocialistikus hibák nélkül. Szerző szerint ez az a rendszer, melyben a munka a gazdasági életben a termelési tényezők felett *csak oly mértékben szerzi meg a gazdasági fölényt, amilyen mértékben az ma a tőke kezében van.* (113. old.) A laborizmus tehát bizonyos tekintetben a kapitalizmus reciprokja. Miként a mai kapitalizmusban sincs a tőkének kizárólagos gazdasági fölénye, hanem a munkának is vannak bizonyos hatalmi pozíciói, pl. a szakszervezetek, úgy a laborizmus sem szünteti meg a tőke szerepét, csak annyira szorítja vissza, hogy a munka hatalmi fölénye érvényesüljön. Tehát nemcsak a magántulajdon és ennek mozgási szabad-

sága lesz meg a könyvben javasolt laborizmusban, de a tőkejövedelem sem szűnik meg. A laborizmus tehát *Mikos* szerint oly rendszer, melyben a termelési tényezők mai szerepe nagyjában megmarad, „csak mindegyik a maga működésében alá van rendelve a munka érdekeinek.“ (45. old.) A pápai bulla elvein alapuló laborizmus lényege az erkölcsi törvények visszaállítása a gazdasági életben: tehát mindenképp az embernek szem előtt tartása a gazdasági élet egész folyásában. Ezért a laborizmus új szellemet kíván az egész gazdasági berendezkedésben, főképpen pedig a termelés eredményén való osztozásban. Hiszen ettől függ a megélhetés, ettől az, hogy kevesen pazarul, sokan csak a legsanyarubban tudnak megélni. A laborizmusban a munka nemcsak jövedelemelosztási, hanem *megélhetési jogcím* is. (105. old.) Ez nem jelenti a tőke lekiécsinylését, mert a tőkeképződés jelentőségét a szerző is teljesen elismeri. De jelenti azt, hogy a laborizmus nem tekintheti a tőkét embernek. (105. old.) Ezzel is reciprokja lesz a laborizmus a kapitalizmusnak, mely csak a munkát látja, de nem a munkát végző embert a maga szükségleteivel. A laborizmus tehát, ahogy *Mikos* azt a pápai bulla alapján elgondolja, alapjában a termelési tényezőknek meghagyja mai szerepüket, csak a munka és az azt végző ember szempontjaira, mint mondja, hatalmi fölényére véli felépítendőnek az egész közgazdaságot. Ezért nevezi *gazdasági posszibilizmusnak* is *rendszerét* (188. old.), mert nem kíván forradalmat, nem hirtelen változásokat. Amit a laborizmus kíván, az új szellem, igazi etikai és szociális szellem és ennek megfelelő intézmények biztosítása. Minden tehát e kettőn múlik. Eddig nagyjában könnyen egyetérthünk a szerzővel.

A könyv második részében a szerző azt akarja bemutatni, hogy milyen intézményekkel lehetne a laborizmust, vagyis a munka hatalmi fölényét biztosítani. Itt azután az első részben foglalt szép bírálat után csodálattal kell látnunk azt, hogy a szerző is lényegében egy rendi alkotmányra gondol, mely ugyan lényeges eltéréseket mutat a *Spann* s hívei által követelt rendi felépítéssel szemben (134. old.), de alapjában mégis rendi alkotmány rendi önkormányzattal. A munka fölényét a szerző szerint a munkából élők tulsúlyának kell biztosítania a rendeken belül. Bár itt is hangsúlyozza, hogy *nem a szervezet kiépítése, hanem a szellem a lényeges* (151. old.) s elismeri, hogy „hasonló szervezetet esetleg kapitalista alapon is fel lehet állítani“ (u. o.), mégis csak a rendi szervezet megfelelő alakításától várja a laborizmus megvalósítását és ennek biztosítékait. Azt hiszi, hogy a meglévő érdekképviseleti és önkormányzati szervekből is ki lehetne fejleszteni — bizonyos eltolásokkal — a laborizmus önkormányzati szerveit. Azt, hogy az egyes önkormányzati szervek könnyen tisztán érdekképviseletek maradhatnak, melyek éppenséggel nem a közérdeket, hanem helyi és testületi érdekeket akarnak érvényesíteni, ez elgondolásban épügy nem veszi számításba, mint azt, hogy a legfőbb gazdasági tanácsról sem biztos az, hogy mindig tisztán a közérdek képviselője lesz. Bizik abban, hogy ez a legfőbb közgazdasági önkormányzati szerv a közérdeknek, azaz a munka érdekeinek megfelelően fogja vezető szerepét teljesíteni. Elgondolása ily módon mégis csak osztozik azok optimizmusában, kik a gazdasági önkormányzatot olyannak tudják elgondolni, mely a kétségtelenül nagy érdekellentéteket úgy tudja kigyenliteni, hogy ebből a közérdek áll elő.

Ha azonban közelebbről megnézzük rendszerét, akkor azt kell megállapítanunk, hogy nemcsak a gazdasági önkormányzat, hanem a tervgazdaság csábító ígéreteinek sem tud ellenállni a szerző. Már az, amit a világgazdaságról mond, mutatja ezt, de még világosabb lesz ez az áralakulásról és főképpen a termelési politikáról szóló fejezetekben. Utóbbiban mingyárt az elején megmondja a szerző, hogy a termelés irányításának súlyos terhét vállalnia kell a laborista termelési politikának (224—25. old.). Igaz, hogy visszautasítja az állam bürokratikus tervgazdaságát és az irányítást is lényegében az önkormányzattól várja. Lényegében azonban, mint minden tervgazdaságban, mégis központi irányítás alatt állana a termelés. Az Országos Gazdasági Tanács termelési körzetekre osztaná az országot és meghatározná az országos kontingenst. A megyei szaktestületek a helyi szaktestületek között osztják fel a kontingenseket, ezek pedig tagjaik közt. Hogy ez milyen önkényeskedésnek lehet forrása és hogy már magában a kontingentálás nem azon az elven nyugszik, hogy lehetőleg nagy legyen a fogyasztás, hanem a termelés megszorításának elvén, hogy végeredményben a kontingentálás kapitalista elgondolás, mindez nem zavarja a szerzőt. Abban persze igaza van, hogy aki a kartellekre akarja bízni a termelés irányítását, az az irányítás ily módja ellen sem tehet kifogást. De ezzel aligha van bizonyítva, hogy a kontingentálás és a tervgazdaság előnyös a nemzeti jólétre. Hogy nagy megköötöttségre is számíthatnánk e rendszer mellett, mutatja, hogy járható utnak látja pl. azt, hogy új gépeket az Országos Gazdasági Tanács engedélye nélkül üzembehelyezni nem szabad. (238. old.)

Mindezekből kitűnik, hogy a szerző osztozik a rendszere konkrét elgondolásában azok sorsában, kik a gazdasági bajok diagnózisát nem igazi közgazdasági elmélyedés, hanem társadalomfilozófiai elgondolások alapján akarják megközelíteni. Nem az igazi közgazdasági összefüggéseket keresi, melyek a mai gazdasági bajok forrásait feltárnák, hanem abból a társadalombölcseleti elgondolásból akarja a bajok forrását és terapiáját megtalálni, mely szerint a kapitalizmus a tőke hatalmi fölényén nyugszik és ezért ennek ellentétét, a munka fölényét kell megvalósítani. Egy pillanatig sem védve a mai állapotokat és súlyos bajokat, mégis azt kell mondanunk, hogy csak a közgazdasági szerkezet alapos átértéke és nem egy ily általános elvi álláspont vezethet azon ellenszerek megtalálásához, melyek javíthatnak a helyzeten. Ily vizsgálatnak azonban a szerzőnél utjában áll az, hogy a közgazdaságtanban — minden ellenkező kijelentése dacára — nem bizik. E tudományt csak világnézeti beállításban tudja magának elképzelni és erősen kikel az ellen, hogy a közgazdaságnak igazi törvényszerűségei volnának, bár azután ezt mégis több helyen elismeri, így az árszabályozásnál, hol belátja, hogy mégsem lehet tetszés szerint mindent megvalósítani. A közgazdaságtant mint az objektív megismerés tudományát, nem tudja magának elképzelni, hanem csak mint valamely társadalombölcseleti rendszer bolygóját és mindent, ami igazán törvényszerűséget keres a gazdasági életben, csak a gazdasági liberalizmus szolgálatában állónak lát, mint annyian, akik érzik a mai gazdasági élet nagy hibáit, de nem látják, hogy azok ellen csak a gazdasági élet törvényeinek felismerése alapján lehet igazán sikerrel küzdeni. Azt hiszi továbbá, hogy ha ártörvényekről szólunk, akkor az emberektől függetlennek képzeljük az áralakulást és hogy

éppen ezért azzal lehet az ártörvények létét cáfolni, hogy a kartellek alakítják az árat. Az egész monopolelmélet nem ismerését jelenti ez, melyről egyébként — holott korunk egyik legjelentősebb és a szerző célkitűzései szempontjából is legfontosabb probléma, mert a jövedelemeloszlásba döntően szól bele — az egész munkában minden behatóbb tárgyalás hiányzik.

Gazdasági szerkezetünk alapos ismereteinek hiányából származik azután szerzőnek az intervencióval szemben való optimizmusa is, mert ha nem is az állami, de az önkormányzati intervenció uralkodó vonása rendszerének. Ez optimizmus könnyen urrá lesz mindenkin, aki a közgazdaságot mint nagy egységet nézi, anélkül, hogy arra is figyelemmel volna, hogy az ily összességnek mindig van bizonyos szükségszerű felépítése.

A szerző abból indul ki, hogy az embernek kell a gazdaságon uralkodnia. Ez igaz is és helyes értelemben nincs is ellentétben avval, hogy a tudomány a gazdasági életben fennálló törvényszerűségeket keresi. Hiszen, midőn a tudomány ezt teszi, éppen arra nyújt alapot, hogy megállapítsuk, meddig és mily eszközökkel lehet célszerűen beavatkozni a gazdasági életbe. Nem az volt-e az utópikus szocializmus főhibája, hogy minden nemes elgondolása mellett is, folytonosan beleütközött a lehetőség határaiba, melyek felderítésére nem is gondolt. Annak megítélése, hogy mi lehetséges és mily eszközök milyen eredményhez vezetnek, csak a gazdasági élet törvényeinek alapos ismerete alapján lehetséges, mert minden más ut a képzeletet teszi urrá elgondolásunkon.

Senki sem vonhatja kétségbe, hogy aktív gazdasági politikára és nem ölbetett kezekre van ma szükség. Senki sem vonhatja kétségbe sem a *Quadragesimo anno*, sem *Mikos* nemes célkitűzéseit. A kérdés csak az, mily eszközök vezetnek igazi megoldásokhoz. Nem kell ahhoz liberálisnak lenni, csak a mai gazdasági életet kell élesebb szemmel vizsgálni, hogy az ember a kötött gazdsággal szemben — bármily formában szándékoltassék is az — a legerősebb szkepsissel viseltessék. Az emberi tökéletlenségek, az önzés, az egyoldalú kedvezések sehol sem huzódhatnak meg oly biztosan, mint a „közérdeket szolgáló“ kööttségek leple alatt. Hogy önkormányzati alapon ez másképp lenne, nehezen hihető el, mert az önkormányzat sem tudna azon változtatni, hogy éies érdekelletétek állanak fenn és minden kollegiális szervben a jelszavak nagy hatást gyakorolnak

Csodálatos, hogy a vizsgálatában oly elfogulatlanul utnak induló szerző, mint a jelen mű szerzője, nem látja, hogy az államhatalomnak, mint az igazi közérdek megszemélyesítőjének megerősítése sokkal többet tehet a szocialis igazság érvényesülése és az egyoldalú kedvezések megszüntetése érdekében, mint bármely gazdasági önkormányzat, mely mégis mindig az érdekek harcának középpontja. Ha az államhatalom igazán az érdekek fölött áll és törvényeivel, valamint végrehajtó hatalmával nem támogatja a gazdaságilag erősebbeket, ha nem tűri el mások kihasználását, hanem hatalmát igazán csak a közérdek érvényesítésére használja, akkor sokkal tökéletesebben tudja a laborizmust megvalósítani, mint az önkormányzat. Az nem ellenérv, hogy az állam bizonyos körök hatalmi túlsúlyának hatása alatt áll, mert az önkormányzatra vonatkozólag is fennforoghat ez. Ha a laborizmus elvei igazán társadalmi erővé lesznek, akkor az állam épügy

hatásuk alá kerül, mint az önkormányzat. A gazdasági automatizmust nem megszüntetni, hanem a pártatlan államhatalom felügyelete alá kell helyezni, mely akkor fogja legjobban biztosítani a gazdaság harmonikus lefolyását, ha a gazdasági élet jogi alapjait úgy szabályozza, hogy a gazdasági automatizmussal minél kevésbé lehessen visszaélni.

E bírálati megjegyzések a közgazda szemléletéből fakadtak. Nem változtatnak azon, hogy igen komoly és mélyen szántó munkáról van szó, melynek elolvasását mindenkinek ajánlhatom.

Heller Farkas.

Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némi akadályairól. Budapest, Kir. magy. egyetemi nyomda é. n. 58 l.

A múlt század elején a magyarság politikai igényei társadalmunk szellemi készületlensége miatt jó ideig meg se közelítették az 1790-es országgyűlés fejlett reformeszméit. Még az 1825-ös országgyűlés után is úgy látszott, hogy az a lelki készenlét, mely a kilencvenes években magas színvonalu irodalomban jutott kifejezésre, a megyei élet tehetetlenségi nyomatékánál fogva most felörlődik a Bécsnek címzett sérelmi politikában. A vágyak sohase kapcsolódtak volna át nemzeti akarattá, ha az anyagi jólét és morális felemelkedés összefüggése lassan meg nem világosul a nép előtt. Megelőzőleg a nemzet erkölcsi nagyságát tisztán politikai kategóriának tekintették, amely csak államhatalmi tényekben nyilvánulhat meg. Külön voltak aggódó magyarok és külön pesszimista nemzetgazdák, akik gazdasági utasításként, az országgyűlési követek lelkére mindössze az örökös bűnbaknak kijátszott osztrák vámokat kötötték. Igazi reformmunkára nem is kerülhetett sor addig, amíg a történelmi magyarság meg nem tanulta, hogy azt a morális megnyugvást, melyet a történelmi múlttól hiába akart kicsikarni, a történelemből kihagyott kilenc milliós nép anyagi talpraállása meghozza.

A századeleji nemzedék falusi birtokain szétszórva, még a világpolgári német klasszicizmusból olvasta ki a magyarság küldetését. Szolgálj az emberiséget! Homályosabb feladatot alig lehetett volna kitalálni a falusi magányban élő magyarok számára s a rákövetkező rendkívüli nemzedéknek: a harmincas évek fiatal vezető elméinek valóban gondviselészerű szerencsájük volt, amikor egy csodálatos gyakorlati utmutató az emberiség homályos eszméjétől brutálisan visszafordította őket a magyar néphez. Ez a könyv, a *Hitel*, amely Kemény Zsigmond szerint maga is „egy erős, de jótékony válságból” származott, megszabadította a nemzetet a hosszú válságtól. A követek többsége, utasításuk ellenére, az elnyűtt vámkérdés helyett a parasztság állapotát tolta az 1832-es országgyűlés homlokterébe s körömszakadtáig viaskodott az önkéntes urbéri váltságért. Egyidejűleg a politikai irodalom is országszerte úgy fellendült, mint az eszmékkel telített kilencvenes években. Ez a mozgalom sodorta el a sirba hajló, meghasonlott Berzsenyit is.

A *Mezei Szorgalom* a reformkornak abban a gyanutlan és keserűség nélküli első szakaszában készült, amely a *Hitel* megjelenésétől Wesselényi perbefogásáig tart. Harmadik éve, hogy Széchenyi röpirata megjelent, az országgyűlés az urbéri törvényt még csonkítatlan

alakjában tárgyalja s az ifjuság fáklyásmenetben ünnepli Kölcseyt, aki nem sejtí, hogy néhány év múlva a *Zrinyi Második Énekében* szinte siron túli üzenettel gyászolja el az első letörést. 1833-ban az ország megszállott sietséggel próbál szabadulni a multtól. Horváth Mihály írja, hogy a Hitel egyformán hatott a maradiakra, a tétova radikálisokra s a multa omló „mohácsi“ magyarokra. Utóbbiak közül Berzsenyiben azt az öntudat mélyére süllyedt, de potenciálisan már évtizedek óta jelenvaló reformer vágyat szította fel, amelyet Kazinczyval folytatott levelezése is elárul. Mikor ugyanis több mint husz év előtt azt hallja tőle, hogy Berzeviczy Gergely egyik munkája parasztlázító, a nagyszerű felvidéki földesurat hirtelen haragjában s olvastalanul balgatagnak s gonosznak nevezi. De nemsokára meggyőződven a széphalmi remete könnyelmű vaklármájáról, már így ír neki: „Hát Berzeviczyvel mire mehettél?! Én akkor úgy szoltam Hozzád, mint borzas bajszu magyar, de azóta sokat elnyirtem bajszomból... *Nem lehet szentebb kötelessége egy bölcsnek, mint a nép boldóságának eszközlése.*“¹

A Hitel ezt a lappangó hivatást szabadította fel. Széchenyi nagyon szerette a költőt, a Hitelben többször idézi s jövendő felesége kedvéért néhány versét németre is lefordította. Amikor a röpirat megjelenik, elküldi Nikiára. „A Hitel nálunk egész Kurutzvilágot támoszta a lelki világban“, feleli a költő „s furcsa volt hallani a tarka debattokat... Én örültem a zajnak, mert az még életet mutat. De örvendjen Méltóságod is, mert olly anyagra tette művészkezeit, melyből még minden bizonnal formálhat daedalusi járó szobrokat.“² Három év múlva a Mezei Szorgalommal viszonozta az ajándékpéldányt.

Szerinte a földművelés felvirágoztatásához elegendő nép, helyes föld- és népmegozslás s a földműves nép erkölcsi-értelmi fölnevelése szükséges. A Dunántul termékeny vidékein gyéren lakik a magyar, Somogy és Vas magyarulakta vidékeire csenevész tót napszamosok járnak aratni. Az Alföldön „egész tartományokat látunk tátár nomádizmussal bitangoltatni s hol számtalan faluk és városok virágozhatnak, az egész nemzeti szorgalom abban áll, hogy egyikét zsiros betyár hurcolja a subát és lopott marhát“. A nép attól még nem lesz szapora, ha bö az elesége — (Berzsenyi idejében Baranya már egykézett), — mert a rossz erkölcsü nép jólétben is szaporátlan. Berzsenyi a jobb népesedést elosztott nemzetiségi telepítéssel s olyan törvénnyel akarja előmozdítani, mely a házas embernek számos elsőséget ad s a több gyermeküket közsegéllyel gyámolítja. (Írás közben nyilván az 1831-es pusztító kolerajárványra is gondolt.) Ugyanakkor megnyugtítja a puszták birtokosait, hogy a puszták a telepítés után is mentesek maradnak a hűbéri tehertől, mert ezt féltik legtöbén s „e miatt hever a sok drága föld“.

A tagosítatlan határ s a közbirtok az elmaradottság másik oka. „Ezt ugyan fejcsóválva hallaná egy olyan boldog német paraszt, ki a maga csekély, de bekerített s ön szemeivel őrizett birtokán oly boldogul él és annyi adót fizet, mennyi a több száz holdu magyart földönfutóvá tenné...“ A Hitel hatása alatt a közbirtokok felosz-

¹ Kazinczy s Berzsenyi levelezése. Pest 1860. 17. és 33. l.

² Berzsenyi levelei Széchenyihöz. Kiadta Viszota Gyula, Akadémiai Értesítő, 1913. évf. 520. l.

tását s tömeges tagosítást: commassatiót sürget. (Ő maga már 1809-ben tagosított.)

Gazdasági eszméi kölcsönzések, de a néperkölcsekre s népműveltségre tett kitérők metsző hangja már hamisítatlanul berzsenyis. „Megtékitvén pedig honunk különféle népeit, nem lehet és nem szabad titkolnunk, hogy azokon... alig találunk egyebet a romlottság különféle nemeinél, s hogy valamint egyéb országokban, úgy nálunk is, a világ legnagyobb és legfőbb mestersége, a földművelés, valamint az emberiség legnagyobb és leghasznosabb osztálya, a földművelő nép, elég méltatlanul, felejtve és megvetve van.“ Rossz erkölcsé a megalázott sorsához méltó. „A magyar nép igen ildomos, becsületérző, sok erővel és természetes okossággal bíró faj ugyan, de annak szép hajlományai gyakran nagyon rosszra vagynak fordítva, úgyhogy annál többnyire a csinosság és büszkeség betyársággá, az okosság ravaszsággá, az erő és a hamis becsületérzés pedig zsványossággá fajul, elannyira, hogy vagynak erdősebb és magyarabb tájaink, hol a magyar ifjuság a zsványosságot... nem rutnak és rossznak, hanem férfidisznek és erénynek nézi, a tömlöcöt és derest nem hogy szégyenlené, sőt mentül többet próbálta azokat, annál derekabb legénynek tartja magát...“ Ez már a Falu Jegyzőjének a hangja.

Az autodidakta költő a barbár falusi nevelésben bukkan minden baj eredetére. „A magyar mezei polgár, mihelyt a fia a szürt, tarisznyát és baltát elbirja, ökrésszé teszi azt. Az ökrésszég pedig abban áll, hogy a gyermek az apja, avagy gazdája ökreit éjjel-nappal szanaszét legelteti s mikor csak szerét teheti, azokkal lopat... Ez első magva és oskolája a magyar tolvajságnak és rablásnak. Mert az ilyen ökrésszgyerek mentül jobb lopató, annál derekabb pásztornak nézetik s annál több szalonnát kap apjátul, avagy gazdájátul...“ Ráadásul holtáig tanulatlan marad. „Tudván azt, hogy a henye élet legtöbb erkölcsi rossznak nemzője, nagy hibának kell látnunk a magyar parasztnevelésben azt is, hogy a gyermek semmi mesterségre nem taníttatik, úgyhogy ritkaság magyar polgárok között még csak olyonokat is találni, kik holmi durvább faragáshoz értenének... Mig a magyar teletszaka csak dohányzik és furuglál, addig a német az asszonyokkal együtt fon, köt, varr, ami igen is egészen más következetü, mint a furuglaszó.“ Rossz a közigazgatási nevelés is, a tömlöc, pandur és hajduvilág csak rontja a népet. Valószínű, hogy Bölöni Farkas könyvét ismerve, ajánlja az „éjszakamerikai státusok fenyegető rendszerét“. A közigazgatási bánásmód elvadija a magyart: „néhol a legcsekélyebb tisztviselők vagy uracsok is a népnek semmi becsületet nem adnak, hanem azokkal szabadon gorombálkodnak, még az előjárókat is tézik, lehuzatják, éppen nem lehet csudálnunk, ha ilyen bánásmód mellett a népben a becsületérzés s azzal együtt a néperény legszebb nemeit elfojtva látjuk... Az ember mind a nyeregben, mind az eke mellette érzi a maga méltóságát s tud az mind ott, mind itt minden lépten nyomon használni és ártani, mihelyt akar, akar pedig, mihelyt szeret, avagy gyűlöl s nagyon balul gondolkodik, ki többet vár a gyűlölettül, mint a szeretettül.“ Népnemesítő vágyai felébresztik kihült költői emlékeit a demokratikus római saturnáliák-ról. Saturnus áldott lelke jött fel s vérbe merült mezeinkre szállott! Elnémulása után is megmaradt vérbeli költőnek, amikor a megyei pandurigazgatás helyébe ókori népmulaságokat kívánt.

E kis könyvben jóformán mindenről szó esik, ami a magyarság érzékeny tudatát akkor megkarcolta. Felpanaszolja a kereskedelem és ipar hiányát, a nemesi fényüzetést, a rossz falusi építkezést, (mintának a székely kalákát hozza fel), a céltalan szőlőszaporitást s a mezőgazdasági hitelhiányt.

Berzsenyi szakszerű, jó gazda volt, rövidre fogott könyvében lát-szik, hogy a Hitel programját alaposan átgondolta. De az írás varázslata, még ha próza is, felkölti a régi vatest s a nemzeti hibák keserű seregszemléje egy aranykori látomásban olvad fel: a nép a gazdaságot a *vének* kormánya alatt folytatja, amelynek minden jövedelméből a közreadott pénz, vagy munka arányában részesül és „*igy az öregek figyelme alatt folyó nyájas életből oly pátriarkális világ fejlődne, melynél szebbet és jobbat képzelni sem lehet.*“

A Mezei Szorgalmat a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatában a kaposvári fiu felsőkereskedelmi iskola önképzőköre adta ki. Középfokú közgazdasági képzésünk javulására mutat, hogy Bessenyei terjedelmes Tarimenese s Vedres István hajózási munkája után ez a harmadik magyar nemzetgazdasági emlék, mely iskolai növendékek közreadott pénzén megjelenik. Előrelátható, hogy az 1933. XI. törvénycikk a vállalkozási kedvet s vele közgazdasági oktatásunk szellemi öntudatosulását még jobban előmozdítja. Örülnénk, ha a sorozat legközelebb Berzeviczy Gergely valamelyik munkáját, leginkább talán a „De indole et conditione rusticorum in Hungaria“-t, megfelelő magyar fordítással hozzáférhetővé tenné.

Cs. Szabó László.

Gyömrei Sándor: A z utazási kedv története. Budapest. Gergely R. Évszám nélkül (1934) — 192 l.

Gyömrei Sándor könyve ritka élvezetes, szellemes munka. Jellege elsősorban kulturtörténeti, de miután egy nemzetgazdasági szempontból is mind nagyobb fontosságú, az idegenforgalom alapjául szolgáló szükségletnek, az „utazási kedv“-nek gyökereit, változását, fejlődését teszi vizsgálat tárgyává: könyvét a gazdasági lélektan rovatába is besorozhatjuk. És a közgazda számára bizonyára egyik legértékesebb tanulság annak konkrét példában való szemlélése, hogy az ember szükséglet-komplexuma mennyire kulturális, erkölcsi, művészeti, világnézleti tényezők, áramlatok függvénye. A mai fizetési mérlegek egyik legjelentősebb tételének nagyarányu megduzzadását téves lenne csupán a technika vívmányainak, a közlekedési lehetőségek nagyszerű fellendülésének tulajdonítani. Gyömrei szerint az igazi nagy lökést az adta meg, hogy „a klasszicizmus uralmát követő korszak embere másként látja a természetet és ennek felfedezett szépségei, új, nagy tömegeket mozdítanak meg.“

E tételének kifejtéseként a szerző könyvének első részében az ember és természet viszonyát vizsgálja a görög kulturától kezdődőleg költők, művészek, bölcselők műveinek tükrében és kimutatja, hogy a természeti szépségekkel szemben való közönyösséget csak a XIX. század győzi le, ekkor jut az ember „a természettávolságból a természetközelségbe“ és szükségleteinek rangsorában előtérbe nyomul a szép vidékekben való gyönyörködés vágya. Természetesen volt utazási mozgalom régebbi korokban is, csakhogy ennek

indítékai között nem szerepel a pusztá kedvtelés. A későbbi globe-trotterek előfutárjai csak az ujkor elején jelennek meg. 1600 körül az angol társadalom felsőbb osztályaiban kezd kialakulni és mást is divattá válik a tanulmányok befejezéseként teendő utazás és ezzel indul meg az „arisztokratikus-intellektuális utazások kora.” Ezek az utazók elsősorban tanulni akarnak, adatokat gyűjtenek és a városok mint szellemi központok gyakorolnak vonzást rájuk. Az utazás azonban veszélyes és drága. Gyömei érdekes adatokat és becsléseket közöl a költségekről, az utasok számáról, nemkülönben az idegenforgalom pénzbeli jelentőségéről is.

Ezt az elsősorban értelmi célú utazási kort a XIX. században „a romantikus utazások kora” követi: most már nemcsak az értelm, hanem az érzelem is táplálékot keres az utazásban. Byron-utazás, a kereszténység történeti színhelyeinek megismerése, a romok és hősök tisztelete a főmotivumok. Az ebbe a típusba tartozó utazók sorában ott látjuk mindjárt az elsők között Széchenyi István grófot. Az 1850—1914 éveket szerző „a polgári utazások korának” nevezi, most már erős szerephez jut a vágy a természet után és kezd divatbajönni a nyaralás. A vasutakkal és a közlekedési technika fejlődésével, az utazási irodákkal kapcsolatban megindul az utazás kommercializálódása. Szerző ismét közöl idegenforgalmi adatokat, amelyekből egyebek között kitűnik, hogy az utasok száma ugyan a háború előtt kisebb volt mint azután, viszont amazok többet költöttek. 1920-tól kezdődik „a tömegutazások kora”: a nagy háború után robbanásszerűen tör ki az utazás vágya. Legmagasabb fokra az amerikaiaknál hágott. Gyömei e részt sem elégedik meg a pusztá gazdasági motivációval, hogy tudniillik az amerikai kölcsönök kamatszolgálatát Európa az amerikai turisták ellátásával fedezte. Az ok sokkal inkább az amerikai anyagi, gépies művelődés vonzódása a lelki, szerves kultúra, Európa felé. Itt már mind több konkrét gazdasági adat is áll rendelkezésünkre, például 1930-ban az Egyesült Államok minden tizedik lakosa tett külföldi utazást. A szerző részletesebben vizsgálja a többi országok, angolok, németek utazási adatait is és érdekes számokat közöl a magyarokról is. A motivumok között most első helyen a természet utáni vágy áll. Nem csekély jelentőségű azután a gyógyfürdők kultusza. És itt szerepel az exotikum utáni kívánczóság is. Természetes, hogy a kommercializálódás még erősebb lett s az idegenforgalom fontos nemzetgazdasági problémává vált, amely nagy tömegeket és nagy összegeket mozdit meg. 1930-ban 1.6 milliárd aranydollárt forgalmaznak a világgazdaságban az utazások, ennek csaknem felét amerikaiak költik el, míg bevétel terén Franciaország vezet.

Vajjon azonban e nagy utazási tömegmozgalomnak van-e komoly művelődéstörténeti jelentősége is? E részt a szerző nagyon szkeptikus. Komoly nyereségnek csak a természeti szépségek kultusza mondható. Egyébként nem lehet állítani sem azt, hogy a nemzetközi megértés és együttműködés az utazások által erősebb lett, sem azt, hogy a népeknek egymás iránti előítéletei gyengülnek, sem azt, hogy az utazók horizontja valóban kitágul. A nagy tömegek megmozdulása nem járt együtt az utazás kulturájának általánossá válásával. Nem növekedett az idegen kultúrákkal szembeni befogadóképesség, hiányzanak a nagy szellemi vezetők, egy

Rousseau, egy Goethe, egy Byron. Az egyetlen kulturális eredmény, hogy széles rétegek szellemileg nivellálódnak, még pedig egy uniformizálódott, alacsonyrendű szükségletkielégítés szintjén. „Egy ország passzív idegenforgalmi mérlegénél nagyobb veszedelem, ha a külföldön kiadott pénz termékeny és gondolatébresztő új benyomások helyett erkölcsi és értelmi értéktelenségekben kerül vissza.“

Ezzel a mély értelmű megállapítással végződik Gyömrei könyve. Az egész felépítésében és szellemében rejlő nagy értéken kívül rá kell mutatnunk a részletek, az apró elemzések finomságaira, amelyekből az utazási kedv kulturképének tarka szövevénye alakul ki az olvasóban. Kétségtelen, hogy e szép munka tanulmányozása a közgazda, a kulturtörténész, a politikus mellett minden művelt utazónak is csak gyönyörűséget és gazdagodást jelenthet.

Kisléghi Nagy Dénes.

Sombart, Werner: Deutscher Sozialismus. Berlin-Charlottenburg: Buchholz & Weisswange, 1934. XVI., 347 p.

S. munkáit mindig sokrétű és ujszerű gondolatmenet jellemezte, akár a közgazdaságtan és szociológia vagy a társadalom- és gazdaságtörténet területéről merítették tárgyukat. Régebbi művei is arról tanuskodnak, hogy az örökké mozgékony szellemű szerző a társadalomtudományok minden ágában otthonos s nem ismeri sem a tárgyi tudás, sem az elméleti ismeret korlátait. Ma — az 1934-es Németország divatja szerint — nemzet- és gazdaságpolitikai célkitűzéssel ajándékozta meg olvasóközönségét.

A *Deutscher Sozialismus* nagyszabású kulturkritika, vádbeszéd korunk: a „gazdasági korszak“, a kapitalizmus bábeli tornya ellen. A szocializmus: a helyes társadalmi rend is eltévedt ebben a bűnös korban, mert az „ökonómiai korszak“ szocializmusa: a marxizmus épügy az anyagi civilizáció kultuszát hirdeti, mint e kor többi irányzata. Szemben a marxizmus és a szocializmus sok egyéb válfajával, a Harmadik Birodalmat a német szocializmus fogja kivezetni a halálraitélt kapitalizmus és a világválság utvesztőjéből, új szellemi légkörrel, politikai élettel és gazdasági irányítással ajándékozta meg az országot. Ez röviden az új S. könyv gondolatmenete.

Az első fejezet valóban feledhetetlen ékesszólással tárja fel a kapitalista jelen bűneit. Az anyagi kulturában eltemetkezett emberiség — elszakadva Isten és a másvilág hitétől — a leggyorsabb ütemben, a legnagyobb mennyiségben és a legraffináltabb minőségben tálatatja magának a kapitalista gazdasággal az óriási méreteket öltő technika újabb és újabb termékeit. A kor szelleme a komfortizmus, ez a praktikus materializmus detronizálta a bölcseletet s csupán a szaktudományokat és az azokból nyert technikai tudást tiszteli. A nemzet gazdasági életének alapformái: a mezőgazdaság és a kéziipar elmaradnak a mechanizált termelés mögött s a világ gazdaság: a nemzetközi kapcsolatok lesznek elsődlegesek az organikusan felépített nemzetgazdaságok egymásmellettjével szemben. S. ezt károsnak tartja, mert szerinte a gazdaságpolitika két alappillére: az autarkia és a technikai termelés korlátozásának elve, harc a liberalizmus minden megnyilvánulása ellen.

A következő részek a „proletár szocializmus“ bírálatán keresztül definiálják a német szocializmust, majd az ennek alapján felépi-

tett új német állam és nemzet strukturáját. Ez a gondolatmenet csak néhány részletében méltó említésre, mert ilyen vagy hasonló formájában a Harmadik Birodalom minden szószólójánál találkozunk vele. Az olvasó tudja, hogy S. már az új kormányzat előtt is rokonszenvezett a rendi képviselő és a kötött gazdálkodás eszméjével, nem egy kijelentése mégis arra készlet, hogy elmerengjünk azon a nagy vonzóerőn, melyet uralkodó rendszerek rugalmasságra hajló elmékre gyakorolnak. Kisérjük végig a fontosabb tételeket. S. Marx kritikája régebbi műveiből már ismeretes: miután a gyári termelés fokozott kiküszöbölésének szükségességét hirdeti, eo ipso nem értheti azt a teóriát, melyet az ipari munkásságnak szenteltek. A jövő apostolai néha megfélemednek a múlt és a jelen ténykérdésről! A proletár szocializmus másik bűne azon kívül, hogy egy létben nem kívánatos osztállyal foglalkozik, hogy materialista. Az az utópia, melyet Marxék a technikai termelés csodáitól várnak, S. szerint nem más, mint az ökonomiai korszak eszményképe. A szocializmus így szellemi parallelje lesz a kapitalizmusnak, mindkettő vezéresillaga az anyagi javak minél nagyobb mennyiségben való birása. Különösen hat Marx, a nagy pesszimista közigazda tanainak a materialista hedonizmus naiv színpompájával való átfestése. A technikai kultúra ilyfokú szeretete, melyet kiélezve vetit bele Marxba, S. negatív vezérfonala lesz, ez minden rossz rendszer kritériuma. E kritérium csak a német szocializmus világában tűnik el... Érdekes ebben a részben a „Was ist deutsch“ c. fejezet. A válasz a kötelező fajelmélet scyllája s a szerzőtől nyomtatékkal előrebocsátott antinaturalista világnézet charybdise között vergődik. A „német nép teste“ alatt bizonyos külső tulajdonságok értendők, melyeket S. igen helyesen nagy vonásokban és erős fenntartásokkal vázol fel. A külső faji tulajdonságok csak tág keretek, melyekben a nép egyes tagjai egyéni vonásaikkal foglalnak helyet. Hasonló terminus a „német nép lelke“. S. éles kritikával zárja ki a néplélek, mint realitás fogalmát, s állítja, hogy ez is csak közös elnevezése oly egyéni vonásoknak, melyek gyakran fordulnak elő a nép egyes fiainál. Ezt a fogalmi tisztázottságot azonban a harmadik kifejezés: a „német nép szelleme“ már megbontja, itt nem sikerült határt vonni fogalmi realitás és pusztá elnevezés közt. De nem is teheti a szerző, mert a „német nép szellemének“ realitása szükséges járuléka a német szocializmus egyedül-üdvözítő voltának. A „német nép szelleme“ cél, melyben a németiség minden tagja szükségképpen részesedik. A cél a német szocializmus, melynek állami berendezésével és nemzeti feladataival a szerző a következő részben ismerteti meg bennünket.

Kiragadjuk ebből a népesedéspolitikáról szóló részt. Miután S. előzőleg a kapitalista kor bűnei közé sorolta a népesség gyarapításának szorgalmazását, arra a kérdésre, hogy szaporítsuk-e a népet vagy ne, a választ egyrészt a hadvezetőség kezébe teszi le, másrészt a faji kérdés területére tolja át. Ezért kellett hát korunkat máglyára tenni, hogy az új társadalomban a háború mint konzumens álljon fogalmi páru az embertermelés tételében! Hogy a tisztán nemzeti szempont — a többi országok kikapcsolása — nem adja az író kezébe a probléma kulcsát, azon nem csodálkozunk. A jelszó: kvalitatív s nem kvantitatív népesedéspolitika, tehát nem egyéb, mint a faj nemesítése. Hogy a fajfogalom milyen szánalmas szalmabábu lesz a

gyökereiben annyira naturalista német szocializmus és az idealista bölcselő dilemmájában, arra már rámutattunk.

A munka utolsó részében végül a gazdasági élet problémáira tér rá. Első fejezetét ismét a technikának szenteli. A technika erkölcsileg indifferens, egyaránt állhat a rossznak (kapitalizmus) és a jónak (nemzeti szocializmus) szolgálatában. A jót a technika „megszelidítésével“ érjük el, ez tervezést kíván, azaz beavatkozást mind a fogyasztás, mind a termelés területén. A fogyasztást az államnak a nemzet és a kapitalizmus elleni harc érdekében kell korlátozni, ez alatt a luxuscikkek gyártása és az import megszorítása értendő. A konzumot az állam adó-, kereskedelem- és lakáspolitikája útján szabályozhatja. Ebből azután a termelés „tervezése“ is következik. A csak félig bevallott önellátási törekvés érdekében S. megengedhetőnek tartja a termelésnek akár erőszakolt fokozását is s a nyersanyag és félkészárúk belföldi előállításához szükséges technikai találmányokat. Érdekes, hogy S. egyik helyen a mezőgazdaság mechanizálásának megszüntetését akarja, ami nyilván ellentétben áll az önellátás és többtermelés itten hangoztatott céljával. Mert a német autarkia természetesen elsősorban a mezőgazdaságra vonatkozik. A német szocializmus tervgazdasága magánkézen akarja hagyni az egészséges gazdasági formákat: parasztbirtokot, háziipart és kisipart. A kapitalista vállalkozások, amennyiben „egyelőre“ kívánatosak, magánkézen s a kartellek szabályozó szerepe mellett, másrészt az állam tulajdonában legyenek. Felsorolja a közgazdaság azon ágait, melyeket kizárólag az államnak kell kezelnie, meg kell jegyezni, hogy erősen formai kritériumok alapján s ruganyos határok között. Ezek a nagybankok, fontos nyersanyagokat termelő tényezők, a közlekedés és általában minden „nagyására nézve“ közüzemjellegű vállalat stb. A nem teljesen bevallott autarkia-törekvés hozza maga után, hogy S. kereskedelempolitikai elképzelése ellentétes komponensekből tevődik össze. Végül nézete a jegybankok szerepéről bizonyára éles kritikát fog az irodalomban kiváltani.

S. elképzelése ezek szerint egy tág értelemben vett tervgazdaság, a „személyes iniciativa“ és a szabad gazdaság automatizmusának — minthogy mindkettő a kapitalizmust szolgálja — teljes kapcsolása.

Bármily sok igazságot tartalmaz S. kulturkritikája a modern emberről, kinek nincsen már ideje elmélyedésre, mert minden percét leköti a céllá koronázott eszköz: a technika imádata és kiszolgálása, mégsem követhetjük a szerzőt e gondolatmenet végső következtetéséig. Lehetetlenség a technikai civilizációval való teljes szembefordulás, a világnézet és a közgazdaság szemszögéből egyaránt. A technikát a tudomány szülte, ha meg akarjuk akasztani fejlődését, az emberiség legnagyobb értékét: az elméleti ismeretet kellene elsorvasztani. S. elítéli a technika motorát: a haladás eszméjét is: „... teljesen meg kell szabadítani magunkat a szörnyű haladásba vetett hittől, mely... a proletár szocializmus és... a liberalizmus gondolatvilágán uralkodik“. (164. p.) Ezek után logikus, hogy a szellemi haladástól sincs mit várnunk, ha annak produktumait — legyenek bár csak közvetettek is — elvetjük. Akkor viszont nem tudjuk, hogy az emberiség egyéb szellemi javai, így a szabadság eszméje, vagy a voluntarizmus hite, melyeket S. elismer, milyen célokat szolgáljanak? Vagy mire vonatkoztassuk azt a szép kijelentést, hogy az

életnek csak akkor van értelme, ha egy értékre vonatkoztatjuk, mely magasabban áll, mint maga az élet? Ezek: Isten és nemzet, de az érték való munkálkodás inkább képzelhető el teleologikusan, azaz haladásba vetett hittel, mint a primitív gazdasági formákba visszavetett német kispolgár bukolikus elmélkedéseivel. Idő kell S. szerint a lelki élethez, de vajjon a technika nem éppen az eszközök leegyszerűsítését, az idő megkimélését jelenti? Csodálatos S. kifakadása a mai gazdasági rend leggazdaságosabb intézkedéseivel szemben. Tulsok kiadás fordítottat közlekedésre, postára és telefonra, ugymond.

S. tulsokat ostorozva a hangosfilmet, rádiót és repülőgépet, azt a benyomást teszi, mintha még egyszer keblére szeretné ölelni a liberális korszak vívmányait, mielőtt megsemmisítenék őket. Ezeket a találmányokat — mondja — muzeumba kell tenni, hogy ott hirdessék a feltaláló dicsőségét, de az életet meg kell szabadítani tőlük. Kényelmével együtt az egész városi életet elítéli S. A faluba, telepekre és kisvárosokba kell visszatérni, az egészséges gazdasági formák: a mezőgazdaság és kisipar szülőföldjére.

Sok vita folyt már a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitika viszonyáról. Ha más sikon is van a kettő, mégsem képzelhető el ellentét gyanánt egyazon közgazdász elgondolásában. Ha visszagondolunk S. nem egészen négy év előtt írott munkájára, mely közgazdaságtani rendszerét tárta fel, nem ismerünk rá az értékmentes közgazdaságtan fagyos objektivitásu szerzőjére. A *Deutscher Sozialismus* gazdaságpolitikája világnézeti és társadalomtani előfeltevésektől izzik, a „Drei Nationalökonomien“ a közgazdaságtant csak tiszta közgazdasági fogalmakkal véli felépíthetőnek, mert a „gesollt“ gazdaság rendszerei egy társadalmi ideálban gyökereznek. A Harmadik Birodalom társadalmi ideálja, ugy látszik, elfogadja áldozat gyanánt az értékmentes tudományt, mert szubjektivebbet, előfeltevésektől súlyosabbat és nemzetileg elfogultabbat ennél a sombarti gazdaságpolitikánál alig képzelhetünk el, felépítésében jóformán nem szerepel más fogalom, mint gazdaságon kívüli. Az „átkozott rentabilitási elv“ helyett van szép német szavunk: a „Wirtschaftlichkeit“, írja a *Deutscher Sozialismus*. Ugyanez a *Wirtschaftlichkeit* az, melyről a „Drei Nationalökonomien“ legelső fejezete sietett megállapítani, hogy sohasem lehet tudomány tárgyá s a szubjektív értékelés ingoványába merül az, aki a „Wirtschaft“-tal összetéveszti. Hasonlóan szubjektív értékelés a gazdaság alatt magatartást érteni, mert a gazdaság azonos a technikával — állította még a teoretikus S. aki ma, sem a technika, sem a gazdaság problémájára nem tudva választ adni — a technikát elveti, a gazdaságot pedig politikai imperatívuszok uralma alá rendelve, egyszerűen kiönti a fürdővel együtt a gyereket.

Hogy ez a nacionalista-autarkista csupa felszólításból álló gazdaságpolitika mily kevésbé rokon a tulzásaiban is szellemes értékmentes közgazdaságtannal, vagy a „Bourgeois“ és a „Modernen Kapitalismus“ historizmusának toleranciájával, azt mindenki látni fogja. De amíg a német közvélemény új rendszere minden új apostolának tapsol, addig az ősz tudós csodálatos metamorfózisa is igazolva lesz.

Korek Valéria.

Hayek, Friedrich A. v.: Preise und Produktion. Springer, Wien, 1931. XV., 124. l. (Beiträge zur Konjunkturforschung, hrsg. v. Osterreichischen Institut für Konjunkturforschung. Nr. 3.)

Hayek könyve egyike azoknak, a pénzülméleti irodalom tömegében igen ritka munkáknak, melyek a kutatást tényleg előbbre viszik, melyek a pénzülmélet tartalmának pozitív gazdagodását jelentik.

Szerző bevezetésül igen érdekes áttekintést ad a pénzülmélet — nem kronologikus, hanem logikai — fejlődéséről, melynek során négy fokozatot különböztet meg. Az első fokozatot a mechanikus mennyiséget elmélet képezi, úgy, amint azt Fisher felfrissítette. A második már analizálja a pénzmennyiség változásának szukcesszív hatásait, vizsgálja az e változás nyomában meginduló folyamat lefolyását; ebbe a csoportba sorozza Cantillont, Humet, a jövedelmi elmélet különféle variációit, Misest. A harmadik fokozat: a kamatláb hatásának kutatása a pénzmennyiségre és az árakra; Henry Thornton, Thomas Joplin, Malthus tartoznak ide és mindenekelőtt Wicksell, akinek szerző — érdemeinek megfelelően — igen előkelő helyet juttat a pénzülmélet történetében. A negyedik fokozat Wicksell elméletének részben továbbképzéséből, részben kritikájából adódik. Hayek ennek a fokozatnak a lényegét, ill. a pénzülmélet jövő fejlődésének utját a következőképpen látja. Még Wicksell véleménye szerint is az egyensúlyhelyzetnek megfelelő kamatláb a tőkekeresletet a rendelkezésre álló megtakarítások mérvére redukálja és egyidejűleg az árnívó stabilitását is biztosítja. E nézetének alapja nyilván az a még ma is általánosan elterjedt felfogás, hogy egyensúly-kamat mellett semmi ok sincsen az árnívó változására, mert hiszen ilyenkor a pénz neutrálisan viselkedik az árakkal szemben. Ez a nézet azonban téves. Nyilvánvaló, hogy ha a tőkekereslet csak abban a mértékben elégített ki, amilyen mértékben ezt az új megtakarítások megengedik, a bankoknak nem szabad a náluk deponált megtakarított összegeknél nagyobb összegeket kihitelezniök, — legföljebb csak annyival többet, amennyit a nem investált új megtakarítások kitesznek. Ez azonban egyértelmű azzal, hogy a bankoknak nem szabad a forgalomban levő pénzmennyiség nagyságát megváltoztatniök. Epen ilyen nyilvánvaló azonban az is, hogy az árnívó változatlanlanságának előfeltétele, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség a kereskedelmi volumen alakulásának megfelelően változzék. Eltekintve tehát a stacionär gazdaság fikciójától, a bankok a két követelmény közül feltétlenül csak az egyiknek tudnak megfelelni: vagy az új megtakarítások által megszabott határok közé szorítják a tőkekeresletet, vagy stabilizálják az árnívót. A két feladatot egyszerre megoldani lehetetlenség (26. lap). Ebből az következik, hogy a pénzmennyiségnek minden változása, akár befolyással van az árnívóra, akár nem, befolyást fog gyakorolni az egyes árak relativ magasságára. Ha azonban elismerjük egyrészt, hogy stabil árnívó mellett monetáris okok eltolódásokat idézhetnek elő az egyes árak relativ magasságában, s másrészt, hogy az árszisztéma változatlan maradhat akkor is, ha az árnívó változott, — akkor fel kell adnunk azt a ma még uralkodó nézetet, hogy az egyensúlyhelyzetet monetáris faktorok csak olyankor nem zavarják, amikor az árnívó változatlan

marad s hogy a pénzoldalról ható zavaró hatások kizárólag csak az árnívó megváltoztatása útján érvényesülhetnek. A pénzelmélet új irányának — a negyedik fokozatnak — tehát nem az általános, átlagos pénzérték magyarázatával kell foglalkoznia, hanem azokkal a hatásokkal, melyeket a pénzoldalról jövő befolyások a különböző jószágok csererelációira gyakorolnak. „Szinte hajlandó lennék azt hinni, — mondja — hogy a pénzelmélet fejlődése a legközelebbi időben nem csak attól fog eltérni, hogy pénzmennyiség és árszint között közvetlen összefüggést keressen, hanem az elméleti elemzés szempontjából egészen félre fogja tenni az általános árszint fogalmát és az azzal dolgozó vizsgálódások helyett a relatív árak változásának okaival és a termelésre gyakorolt hatásaikkal fog foglalkozni“.

(28. lap.)

A Hayek által hangsúlyozott megismerésnek centrális problémává tétele tényleg nagy lépéssel előbbre viszi, új tartalommal tölti meg és a felületes absztrakciók felől lényegesen a realitások felé tolja el a pénzelméletet, — ezt már könyvének pozitív fejtegetései is eléggé mutatják. Ebből azonban még nem következik, hogy az általános pénzérték, ill. az árnívó fogalmát fölöslegesnek és haszontalannak kell nyilvánítanunk. A pénzmennyiség és az árnívó közötti közvetlen kapcsolat tétele, habár nagyon távoli absztrakció is, mégis a pénzelméleti kutatások legmegfelelőbb kiindulópontjának látszik, ha egymagában nagyon sovány tartalmat ad is csak a pénzelméletnek. Mint kiindulópontot, Hayek sem tudja nélkülözni a tézist, — későbbi fejtegetéseinek ki nem mondott előfeltétele mindig az, hogy a pénzmennyiség változása — a teória értelmében felfogott — árnívó megfelelő változását vonja maga után.

A munka törzse, a második és harmadik fejezet, a fogyasztási és termelési javak keresletének eltolódásaival foglalkozik. Nagyon érdekes és értékes analízisét adja itt a szerző nem csak e két jószágkategória, hanem sematikusán — a specifikus és nem-specifikus, valamint a fogyasztáshoz közelebb, ill. attól távolabb álló termelési javak fokozati megkülönböztetése révén — egyenként az összes jószág áralakulási törvényeinek, úgy, amint ezeket a tökemennyiség növekedése, ill. a pénzmennyiség szaporodása a kamaton keresztül meghatározza. Megállapításai közül különösen kiemelendő — mint valutapolitikai szempontból nagyjelentőségű — az a tétel, hogy míg a takarékoság növekedésén alapuló új termelési kerülıutak magukban véve maradandók, addig a pénzmennyiség szaporításán alapuló magukban rejtik a tendenciát az eredeti termelésfelépítéshez való visszatérésre, mert a fogyasztók igyekezni fognak régi fogyasztási nivójukra visszatérni és ez sikerülni is fog nekik, hiszen a jövedelmek szukcesszive alkalmazkodni fognak az új árnívóhoz. Ekkor azután nem lesz elkerülhető a kapitalisztikusabbá vált termelési apparátusnak redukciója kevésbé kapitalisztikusra. Közben természetesen a kapitalisztikus apparátus egy jó része — a magasabb fokozatokban investált specifikus termelési eszközök — elértéktelenednek, vagyis nyilvánvalóan a hibás tőkeinvestíció esete forgott fenn. Az átmenet természetesen krízissel jár. Ez a konstrukció egyuttal kielégítő magyarázatát adja a munkanélküliség okainak is: a magasabb termelési fokokon többé nem alkalmazható, itt felszabaduló nem-specifikus termelési eszközök az alacsonyabb fokokon sem

nyerhetnek azonnal foglalkoztatást, mert a rövidebb kerülőutakra való átállítás nem megy oly hirtelen végbe, mint a hosszabb termelési kerülőutak elhagyása. A termelésnek előbb be kell rendezkednie a rövidebb utakra, meg kell szereznie a nem-specifikus termelési eszközökkel komplementär specifikus termelési eszközöket.

Az ebből levonható valutapolitikai tanulság Hayek szerint az, hogy a pénzmennyiségnek nem kell, sőt nem is szabad alkalmazkodnia a termeléshez, hogy tehát a pénzmennyiség elaszticitásának ma föltétlenül elfogadott követelménye tévedésen alapszik, — annak a ténynek a fel nem ismerésén, hogy ez az elaszticitás helytelen tőke-invesztációkra vezet. Frappáns következtetés, de a logika szempontjából föltétlenül helytálló. A kérdés csak az, hogy a gyakorlatban a merev, változatlan nagyságu cirkuláció kerékkötő hatása nem okoz-e még nagyobb károkat az új tőkeképződés megakadályozásával, mint amilyeneket az elasztikus cirkuláció a tőkék egyrészének elpusztításával okoz. Erre a kérdésre persze az elmélet nem felelhet, — a válasz csak az egyes konkrét esetekre vonatkoztatva lehetséges — s alighanem itt is mindig csak utólag.

Domanovszky Ákos.

Hemmersam, Emil: Das Genossenschaftswesen der dänischen Bauern. Beiträge zur Genossenschaftskunde. Szerkeszti Prof. Georg Jahn, 1. füzet. Hans Buske, Leipzig kiadása 1934. VIII + 139 lap.

A szövetkezeti mozgalom erősítése ma a gazdaságpolitikának sűrűn hangoztatott követelése. És mert a dán mezőgazdaság magas fejlődési fokának a szövetkezeti mozgalom elterjedése közismerten egyik fontos tényezője, a dán mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom megismerése nagyfontosságú. Ezt a célt H. könyve jól szolgálja. Ismerteti a dán fogyasztási, beszerzési, értékesítési, termelési és hitelügyi szövetkezetek kifejlődését, szervezetét és működését. Dániában, ahol a keresők 33%-a foglalkozik mezőgazdasággal, nagybirtok alig van. A mezőgazdaságilag művelt területek csak 9%-a esik a 10 Hánál nagyobb birtokokra. A mezőgazdasági termelés közismerten nagyon intenzív, a nép művelt, gazdag, az ország exportja főként Anglia felé nagy és noha gazdagságának egyik alapja épp ez az export, figyelembe veendő, hogy az csak alig több, mint egy félévszázada fejlődött jelentősebb mértékben.

A szövetkezeti mozgalom Dániában ezzel körülbelül egyidős. E mozgalomnak az a legjellegzetesebb vonása, hogy nem állami támogatással jött létre. Szövetkezeti törvény Dániában nincs is. A szövetkezetek ugyanazon jogszabályok hatálya alá esnek, mint más kereskedelmi vállalatok. A szövetkezetek lelkes emberek agitációja nyomán keletkeztek, akik maguk is anyagi áldozatokat vállaltak, munkájukat kezdetben ingyen, vagy nagyon olcsón bocsátották rendelkezésre, a meginduláshoz szükséges tőkét pedig vagy maguk adták össze, vagy pedig a felvett hitelekért kezességet vállaltak. E lelkes emberek azután meggyőzték a parasztok egy körét, hogy a szövetkezeti tömörülés számukra előnyös. Ez a meggyőzés valószínűleg jórészt azért sikerült, mert a dán parasztság kulturális színvonala igen magas, amit elsősorban a Dániára nézve sajtóságos népfőiskolai törvény biztosított. Tulajdonképpen ez a dán szövetkezeteknek

egyetlen közös ismérve. Más tekintetben ugyanis a különböző szövetkezetek organizációja között nagyon nagy különbségek állanak fenn. Van olyan, amely alulról felfelé, van olyan, amely felülről lefelé van organizálva. Van erősen centralizált és nagyon decentralizált organizációju szövetkezet. Talán csak egy vonás közös még, az t. i., hogy az új szövetkezetek finanszírozása kezdetben többnyire hitelekkel történik, amelyekért a szövetkezeti tagok vállalnak garanciát. Valamennyi dán értékesítési szövetkezethél találkozunk továbbá a tagok azon kötelezettségével, hogy egész termelésüket a szóbanforgó cikkből az illető szövetkezetek útján hozzák forgalomba. A beszerzési szövetkezetek egy része viszont arra kötelezi tagjait, hogy egész szükségletüket az illető cikkből a szövetkezet útján fedezzék. Ez természetesen nagy erőt ad a szövetkezeteknek, amely erőt főként az értékesítési szövetkezetek arra használják fel, hogy intenzív piacmegfigyeléssel tájékozódjanak a piac szükségletének iránya felől és hogy felvilágosítsák a gazdákat arról, hogy miként tudják a legjobb minőségeket a leggazdaságosabb módon előállítani.

A dán szövetkezetek kétségtelenül jól működnek. Több évtizedes távlatból nem lehet megítélni, mennyire jogosultak a H. által a dán kereskedelemmel szemben minduntalan hangoztatott vádak, hogy az gyakran rossz minőséget szállított és gyakran becsapta a külföldi vevőket, ami a dán áru hírnevét rontotta, mert hisz nem kétséges, hogy az utolsó fél évszázad alatt a kereskedelem is mindenütt sokat fejlődött. Ez a kétség azonban nem csökkenti a dán szövetkezeti mozgalomnak érdemét. Általános közgazdasági vonatkozásban legfeljebb arra kell figyelmeztetni, hogy akkor, amikor a szövetkezetek a fogyasztás és értékesítés egy részére maguknak kizárólagosságot biztosítanak, ezáltal saját kockázatukat lényegesen csökkentik, a megmaradó szabadkereskedelmét azonban növelik. De ha az egész beszerzés és értékesítés a szövetkezeteken kívül bonyolódna le, akkor a szövetkezetek vagy azok tagjai kénytelenek volnának a jelenleg a kereskedelem által viselt kockázatot átvállalni, ami helyzetüket a jelenlegihez képest mindenestre megnehezítené.

H. talán kissé elfogult is, de a tényeket jól ismerteti. Könyve emellett — ez külön kiemelendő — rendkívül kellemes, élvezetes olvasmány.

Varga István.

Dr. Liebe Hans: Preisbildung bei Gemüse und Obst.
(70. o.)

Dr. Vogel Adolf: Preisspannen im Kartoffelhandel.
(28. o.) (Mindkettő a Reichsministerium für Ernährung u. Landwirtschaft 1931. évi kiadása.)

Az élelmiszeráraknak, különösen pedig a termelői és fogyasztói árak közötti különbségnek csökkentése az utóbbi időkben mind nagyobb jelentőségű kérdéssé fejlődött. Ujabban Németországban és Franciaországban vált időszerűvé — Franciaországban a köztisztviselői fizetéseszköcsökkentések miatt — az élelmiszer árszínvonal leszállításának a problémája, ami fenti államokban annak szakszerű vizsgálatát tette szükségessé. Ezeknek a vizsgálatoknak eredménye Németországban a Reichsforschungsstelle für Landwirtschaftliches Marktwesen megbízásából készített két ismertetni kívánt jelentés.

Vogel tanulmánya tulajdonképpen csak kiegészítője Liebe-jének. Ez utóbbi két részre oszlik. Az elsőben az áralakulással és annak tényezőivel egyenként, a másodikban pedig az árkülönbözetekkel (Preisspanne) foglalkozik. Megállapításai a helyzet ismertetésénél nemigen mennek tovább és adatösszeállításából a következtetést vonja le. Az a végkövetkeztetés, hogy az élelmiszerárak magasságért a közvetítőkereskedelmet hibáztatni indokolatlan és hogy e vád csak az áralakulás ismeretének hiányára vall, kifejezetten nem található tanulmányában. Ezt a tételt azonban a tanulmány adatösszeállításai támasztják alá. A szerző kimutatja, hogy a piaci áralakulást legtöbbször csak igen csekély mértékben befolyásolja az az összeg, mely a *nagykereskedelem* önköltségét és hasznát jelentené, sőt gyakran megtörténik, hogy a piacon olyan ár alakul ki, amely alacsonyabb (lévén a nagykereskedelem önköltségénél és hasznánál) veszteséges üzletkötést jelent. A nagykereskedelem azonban, bár ilyenkor veszteséggel közvetít, mégis kénytelen áruját továbbadni, hogy újra tőkájéhez jusson, vagy hogy az árut a megromlás veszélyének ne tegye ki. Kedvező piaci áralakuláskor viszont — mint Liebe kimutatja — a megvizsgált esetek mindegyikénél a nagykereskedelem a saját költségeit alig meghaladó haszonkulccsal dolgozik. E költségek állandó, fix jellege oka annak a sokszor félreemagyarázott jelenségnek, hogy az élelmiszernagykereskedelmi árak nem tartanak lépést a termelői árak alakulásával. Nem is tarthatnak, mert hiszen az árkülönbözetet nagyrészt költségek teszik ki. Ezek függetlenek a mindenkori áralakulástól és változatlanok akár alacsony, akár magas árak esetében. Csökkentésük kívül esik a nagykereskedelem hatáskörén.

Egy másik gyakori téves beállítás pedig az árkülönbözetet minden további nélkül egyenlőnek veszi a kereskedelmi haszonnal.

Liebe megállapításai érvényesek a magyar viszonyokra is, mert egyik legfontosabb népelelmezési cikket, a burgonyát tekintve (értékesítésének állami szabályozása előtt), azt látjuk, hogy a termelői és a nagykereskedelmi árak közötti különbség meglehetősen nagy volt, 96%, azonban ennek a különbségnek háromnegyed részét (76.8%) állandó jellegű, fix költségek okozták és csak egynegyed részét, a termelői ár 23.2%-át, a nagykereskedelmi haszon. Másrészt azt is meg kell említenünk, hogy a budapesti nagyvásártelenen naponta 500 fővárosi kereskedő és 1000—1200 termelő árusít nagyban. (136.856/1933. Bp. polg. jel.). Ami már magábanvéve is kizárná a nagykereskedelem árdrágító törekvéseit.

Ami a *kiskereskedelmi* áralakulást illeti. Liebe ezeknek a vizsgálatánál igen nagy nehézségekkel találkozott. Mert míg a nagykereskedelmi árak Berlinben egységesen alakultak, addig ez semmiképpen sem mondható a kiskereskedelmiére. Ezeknél egységes, statisztikailag felhasználható árak, ugymint a nagykereskedelmi forgalomban, nem álltak rendelkezésre. Adatgyűjtésénél rendszeresen előfordult, hogy némely kicsinyben eladó üzlet ugyanabban az időben ugyanazt az árut közel 300%-kal árusította drágábban, mint a másik. Továbbá az üzletekben kialakult fogyasztói ártól egészen eltér a vásárcsarnoki kicsinybeni forgalmi ár s ez megint különbözik az utcai árusítás áraitól. Szerző a kiskereskedelmi ár kialakulását elsősorban az eladó kereskedő élelmiszerben való forgalmára vezeti vissza és szerinte az egyes üzletek tökeerejének e részt nincs sze-

repe. Hiszen az üzletekben levő élelmicikkek drágábbak a csarnoki kisárúsénál, holott az előbbieket rendszerint tökeerősebbek, viszont a csarnoki árus nagyobb forgalmat bonyolítva le, költségeit jobban el tudja az élelmicikk egységein osztani. Az üzleti rezsiköltségek az összegyűjtött adatok szerint szintén nincsenek döntő hatással az áralakulásra.

Ami az élelmiszerértékesítésnek az állam által való befolyásolását illeti, annak ellenére, hogy a tanulmány mintegy hivatalos jelentés, szerző nem foglal állást sem mellette, sem ellene. De felhívja a figyelmet arra, hogy a körülmények helytelen ismerete sok esetben hibás következtetésekre adott alkalmat, éppen ezért minden ilyenfajta intézkedést az árviszonyok alaposabb tisztázásának kell megelőznie. Az állami beavatkozás kétes sikereire legfrissebb példa a magyar burgonyakereskedelemben 1933 őszén létrehozott állami szabályozása, amelynek célja a termelői és fogyasztói ár közötti különbség csökkentése volt. Holott ez — a speciális vasuti kedvezmény ellenére is — nemcsak hogy nem csökkent, hanem jelentékenyen emelkedett. 1933 októberében ez a különbség 5.85 P, 1934 márciusában pedig már 7.70 P volt, ami közel 31.6%-os emelkedésnek felel meg.¹ Ami pedig a bruttó hasznot illeti, az — az egész árkülönbözetet 100-nak véve — a szabályozás előtt 10 egység, a szabályozás után 40 egység volt.

Második helyen szokták az állami szabályozás indokául felhozni azt, hogy az élelmiszerek áralakulása a kereskedelem szabadsága esetében nem elég nyugodt és egyenletes és gyakran zavarja meg azt úgy a termelő, mint a fogyasztó szempontjából előnytelen árugrás és árletörés. Szerző szerint az egyenlőtlen árszinvonal és az erős árhullámzások okai azonban nem a kereskedelem szervezetlenségében, nem is az értékesítés tulságos szabadságában, hanem abban rejlenek, hogy a kereskedelem nem elég tökeerős. Nagyobb kínálatnál s az ezzel járó áresésnél a tökeszegény kereskedelem nem képes áruját visszatartani, mert készpénzre van szüksége, hogy tovább működhessék. Viszont, ha áruhiány van a piacon, a kereskedelem nem rendelkezik elegendő árukészlettel és így nem áll módjában az áralakulást kiegyenlíteni. Ezek szerint nagy árhullámzásokon tartósan semmiféle hatalmi intézkedés sem segíthet, egyedül csak a kereskedelem megerősödése. Ez pedig kizárólag működésének minél teljesebb szabadsága mellett érhető el.

Liebe nem tör lándzsát utolsó következtetésképpen az állami beavatkozás ellen és az élelmiszer-cikkek értékesítésének szabad lebonyolítása mellett. Ez talán abban leli magyarázatát, hogy állami kiadásban megjelenő hivatalos jelentésről van szó. Mégis, amikor a németországi u. n. hivatalos irányárak bevezetéséről szól, kijelenti, hogy „az árkülönbözetek kérdésének az állami beavatkozás nem ideális megoldása, mert ennek csökkentése leghatékonyabban úgy érhető el, ha a kiskereskedelemben a szabad verseny szabályozó hatása érvényesül“. A kereskedelmi haszon a szabad versenyben természetesen a lehető legalacsonyabbra csökken, az állandó költségeken való változtatás pedig kívül áll a kereskedelem hatalmán.

H. Liebe és *A. Vogel* tanulmányai nyomán csak megerősödhe-

¹ V. ö. *Székács Antal*: Pester Lloyd 1934 április 1.

tik az a meggyőződés, hogy hamis nyomon halad, aki az áralakulás valódi képeinek ismerete nélkül az élelmiszer-árszínvonal, illetőleg a termelői és a fogyasztói ár közötti különbség csökkenését valamilyen mesterséges csodaszerrel igyekszik elérni. Ezek a mesterséges beavatkozások csak a kereskedelem szabadságát zavarják, pedig kizárólag tökeerős és szabad kereskedelem képes feladatának tökéletesen eleget tenni és a termelőket a fogyasztóval a legelőnyösebb úton összekötni.

Gábor László.

Keller, Paul: Die korporative Idee in der Schweiz. St. Gallen, 1934. Fehr'sche B. 67 l.

Paul Keller nem tartozik a korporatív gondolat fanatikus és a rendszer csodatevő erejében bizó hivei közé. Liberális világszemléletét nem titkolva, jóleső tárgyilagossággal és józansággal lép meg a könyvében, melyből hiányzik a társadalmi megmozdulások szellemi előkészítőinek, mondhatni közös vonása: a mindenáron való meggyőzni akarás és a népszerűsítő egyoldalúság. Könyvében három, nagyjából azonos irányu gyakorlati jellegű svájci korporatív mozgalmról számol be:

Az egyik mozgalom az olasz minta minél hűbb lemásolását követi, anélkül, hogy számotvetne Svájc jelenlegi liberáldemokrata alkotmányával és népszellemével. A „Führer-prinzip“ alkalmazásával óhajt függőlegesen felépített rendi államot létesíteni. E mozgalom, amelynek élén a különböző „nemzeti frontok“ állanak, éppen az alkotmány és a népszellemmel való éles ellentétek következtében, nem számíthat komoly követőtáborra.

A másik mozgalom, amely az előbbinél szélesebb alapokon nyugszik, katolikus szellemű rendi államot kíván megvalósítani. A „quadregesimo anno“ alaptételeinek megvalósításaképpen nem annyira az állam, mint inkább a társadalom vallási és szociáletikai átalakulását tűzve ki célul, az univerzális világszemlélet és a munkaadó és munkás közötti szolidarizmus szükségességét hangsúlyozza. A korporatív eszme katolikus iránya azonban ugyancsak szemben találja magát azzal az állami és gazdasági szabadságelvvel, amely Svájc alkotmányának egyik sarktétele.

A harmadik, egyúttal a legjelentősebb és igen széles rétegek által helyeselt ilyen irányu mozgalom a korporatív eszmében látja a gazdasági élet orvoslására legalkalmasabb eszközt. Egyúttal ez eszme a megvalósításnak módját is meg véli találni. Ezt a módot nem tartja örökérvényűnek és megváltozhatatlannak, hanem a gyakorlat idomító erejében bizva, csak az időszerű gazdasági viszonyoknak megfelelőnek.

Ez az irány a klasszikus liberalizmus elveivel szemben ellenőrző kezét kíván a testületi szervezet alakjában. Ez azonban a ráruházott állami hatalommal csak csinján bánva, nem a gazdasági élet szoros korlátozását, hanem csupán annak a szabad verseny kinnövéseitől való megszabadítását célozza. A Paul Keller-féle korporatív terv legnagyobbbrészt már meglévő egyesületekre építve, szakmánkénti külön munkás- és munkaadótestületeket szervez. Ezek fölé több szakmát átfogó, nagy termelési ágankénti — a munkaadókat és munkásokat paritásos alapon összefogó — gazdasági szakbizottsá-

gokat állít. Végül a felépítést az összes gazdasági bizottságokat egyesítő és a törvényhozással együttműködő *gazdasági tanács* tetőzi be. E hierarchikus alapon felállított testületi rendszerben az alsófoku testületek végzik a kezdeményező, a felsőbbek az egyeztető és ellenőrző munkát. Egy-egy szakmai testület jóváhagyott határozata pedig kötelező erejű az egész szakmára.

Paul Keller ellenzi a spanni kulturbölcseletből fakadó homályos és misztikus középkori irracionalizmushoz való visszatérést s az egyesület és testületi élet újjászületésében keresi a válságos helyzetből kivezető utat.

Ezzel indokolja a svájci korporatív mozgalmat, amely elsősorban az ipar, mégpedig leginkább a közép- és kisipar körében népszerű, azonban minden foglalkozási ágban hivekre talál és magasabb erkölcsi színvonalat hangsúlyozó kívánalma különösen a kisemberek előtt igen rokonszenves.

Gábor László.

Raith Tivadar: Az irodaüzem racionalizálása. Gazdasági Reorganizáló Propagandabizottság kiadása, Budapest. 1934. Két kötet, összesen 366 oldal.

Raith munkája nyolc fejezetre oszlik: üzemszervezés, iroda-szervezés, az üzem rendjének biztosítása, munkahely, hirszolgálat, iratváltás, elszámolás, üzemvezetés.

A szervezés és racionalizálási kérdések általános ismertetése után a szerző részletesen tárgyalja a racionalizálás személyi és tárgyi feltételeit, a munkaerők kiválasztásának eszközeit, az irodaüzem munkagyorsító eljárásait. Behatóan foglalkozik az üzemi rend biztosításának feltételeivel. Ismerteti a kartotékát, a kartoték-rendezés módjait, a normalizálást. A munkahely beosztását illetőleg szerinte legcélszerűbb a nagy üzemterem, gazdaságosabb kihasználhatóságánál fogva. Tüzetesen ismerteti ezután az irodai butorzat kérdését, a hirszolgálat eszközeit, az írógép követelményeit, a levelezés és propagandaszervezés problémáit, az expedíció szervezését, az irattár kérdését. Az elszámolásra vonatkozó fejezet aprólékosan felsorol minden egyes gépet és munkaeszközt, a rentabilitási fok megjelölésével. A könyvvitel racionalizálása során ismerteti a mechanikus könyvelőeljárásokat, a gépi könyvelést s annak minden változatát.

Az üzemvezetés és szervezési munka főbb elvi kérdéseinek és gyakorlati segédeszközeinek ismertetésével zárul e száraz témája mellett is mindvégig érdekes, kitünően összeállított és illusztrált mű, mely a munkaadónak és tisztviselőnek egyaránt kitünő kézikönyvül szolgálhat.

Lándori György.

Juin. 1934. — Vol. II. No. 3.

Weill Georges: La vie économique de la Syrie. — Laborde Fernand: Equivoques et erreurs dans la solution du problème du vin en France. — Prion W.: Les problèmes de la réforme bancaire en Allemagne. Az elágazó német bankrendszert a világválság különböző mértékben sújtotta. Legjobban azok a nagybankok szenvedtek, amelyek saját tőkéjüket az inflációban elvesztették s a márka megszilárdítása után külföldi kölcsönökből finanszírozták az ipari vállalkozásokat. E bankok hitelezői számláját 1928-ban 43% rövidlejáratú külföldi hitel terhelte. A nyomban felmondható sokmilliárdos bankhitelt a német gazdasági élet természetesen nem tudta likvidálni. Aránylag kisebb veszteség érte a mezőgazdasági és ipari szövetkezeti bankokat, amelyek a középosztály hitelérdekét képviselve, a szerző szerint, nem részesültek olyan méretű állami támogatásban, mint a nagy hitelintézetek. Súlyos válságba kerültek a takarékpénztárak is. A nacional-socialista gazdaságpolitika a német bankrendszer reformjára vonatkozólag három tervet is fölvetett. Az első a nagybankok fiókintézeteit önálló vidéki bankokká alakítaná át. A másik az állami beavatkozást teljes államosítássá akarja kiépíteni. A harmadik korporatív szellemben regionális hitelszövetkezeteket létesítene. Mindhárom reform a hitelezők és adósok közt szoros személyi viszonyt akar létrehozni s a hitelt igénylő vállalatok produktivitásához szabott kamatpolitikát követel. Szerző befejezésül ismerteti a Reichsbank alkotmánymódosítását s a bank-ankéten kialakult véleményeket, amelyek a teljes államosítást ellenezték. — *Della Riccia A.: Sur les variations naturelles et artificielles des prix et sur les prestations à remuneration fixe. — Fabierkiewicz: Quelques conclusions rédigées et définitions précises sur la base de l'expérience de la politique monétaire d'après-guerre.* Ellenfele a kvantitatív elméletnek. A konjunkturaciklusokat sem az aranytermelés, sem a jegybankok kamatpolitikája nem befolyásolja. A gazdasági élet, a szerző által felsorakoztatott példák szerint, következetesen ellenáll a valutáris oldalról származó nekilendítő kísérleteknek. A jelenlegi válság a termelés és a vásárlóerő fejlődése közt mutatkozó nagy eltérést likvidálja. — *A szemle-rovat* rövid tanulmányt közöl az angol valutakiegyenlítő alapról.

Juillet 1934. — Vol. III. No. 1.

Hennebicq Léon: Le commerce international et l'organisation des échanges. Az „európai egyensúly“ nemcsak politikai dogma volt, hanem gazdasági tény is. A hitelező iparos Nyugat (A Európa) és a mezőgazda adós Közép- és Kelet-Európa (B Európa) közt Egyiptomtól a Baltikumig a tengerhajózás a gabonaszállításokra, illetve az ipari viszarakományokra támaszkodva kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn. A félkör metszéspontjában London számolta el a kétféle Európa csereforgalmát. A háború után ez a forgalom megszakadt és az amerikai hitel nyomában beáramló tengerentúli mezőgazdasági termények és nyersanyagok jó ideig a helyreállítását is lehetetlenné tették. Remény van azonban rá, hogy az európai egyensúly gazdaságilag most mégis helyreáll, mert amióta Amerika visszahúzódott Európából, a kereskedelem nemzetközi elszámolások és árukompenzációk útján igyekszik a hagyományos kapcsolatokat felújítani. Pénztechnikai megegyezés helyett a kompenzációs rendszer tervszerű kiépítésére van szükség. — *Oberascher Leonhard dr.: Les finances des Etats Unis sous le régime du New-Deal.* Az amerikai munkanélküliség egy évi csökkenése nem áll arányban a nekilendítő kiadásokkal. Kérdés, hogy a munkanélküliség a jelenlegi gazdasági rend keretében egyáltalában leküzdhető-e, mert hiszen az 1928-as spekulatív konjunktúra idején is már nagyszámú munkanélküli volt Amerikában. A kormány a bankreformban a konjunkturális nekilendítést és a nemzetgazdaság átszervezését

közös nevezőre igyekeznek hozni. Ismerteti a banktörvényt, mely a betétek védelmét egy meghatározott minimális határig a *federális rendszerhez* tartozó bankoknál intézményesen biztosítja. A szanalási törvény hatása alatt a bankok lombardkihelyezései csökkentek, míg az értékpapírtárca állománya emelkedett, azonkívül a Federal Reserve-rendszerhez tartozó bankok tartaléka is óriási mértékben növekedett. Míg a konjunktúra idején az államadósság csökkenésével párhuzamosan a kötvénypiac egyre szélesedett, addig most az újonnan fölvetett államadósságok összege a magánkibocsátások ötszörösére emelkedett. Az 1933-as javulás nem a Reserve-bankok kötvényvásárlásaival, hanem a tavaszi devalválással függött össze. Amikor a pénzrontás nekilendítő hatása végkép ellankadt, a kormány ismét a hitelműveleteket tolta előtérbe: megszilárdította a dollárt (február 1-i törvény), átvette az aranykészletet s a kincstári hitelműveletek kiszélesítéséhez látott. A kincstár köré szervezett intézetek hivatottak azt a nekilendítést végrehajtani, amit a devalválással nem sikerült elérni. Ha a kísérlet nem sikerülne, a gazdasági élet újabb mélyreható átszervezése várható. — *Mellerowicz Konrád dr.: Problèmes actuels des transports en Allemagne.* A vasut és autó versenyének németországi vonatkozásaival foglalkozik. — *Hostelet Georges: L'Economie Soviétique jugée par les faits.* Birálja az ötéves terv népjóléti és gazdasági eredményeit, ez utóbbiakat a termelési költségek és a munkateljesítmény szempontjából. A kormány adók, illetékek és monopolárok segítségével a *nemzeti jövedelemnek több mint 80%-át tartalékolta* az ötéves terv részére. E példátlan társadalmi áldozat létjogosultságát az eredmények nem igazolták. Az üzemi bizalmiférfiak nagyrésze nincs tisztában a termelési költségekkel, amelyek messze meghaladják az előre kiszámított eladási árakat. Egyes állami üzemek *40—50%-os veszteséggel* szállítanak egymásnak. Gyakran a legmodernebbül felszerelt telepek termelési költségei a legnagyobbak; szervezeti hibák miatt ugyanis számtalan esetben a technifikálással párhuzamosan a gépek munkateljesítménye csökken vagy használatuk teljesen szünetel. A felelősség elsősorban a nagyképű és roppant költséges bürokráciát terheli. Lenin a szocializálás sikerét attól tette függővé, hogy a kisajátított üzemek munkateljesítménye tulszárnyalja a magántőkés vállalatokét. A valóságban a nagy termelési költségek és az alacsony produktivitás miatt a szovjet 1931 óta csak inflációval tarthatta fenn az ötéves tervet. 1932 őszétől nem mutatják ki a jegyforgalmat, sem az áralakulást. Noha a rubel vásárlóereje a vevők és az eladó üzletek szerint változik, mégis megállapítható, hogy a reál-munkabérek az ötéves terv alatt *kizárólag a maximált árak figyelembevételével is 35%-ot estek.* A mechanizált mezőgazdasági termelést szintén magas termelési költségek, a gépek rossz kihasználása és alacsony terméshozamok jellemzik. Számos gabona-termelő üzemben a traktorok 30—40%-a áll, a munkát a parasztok hanyagul végzik. Az állam a mezőgazdaság terhére az árollót erőszakkal kinyitotta, úgyhogy a *paraszrok vásárlóereje, ipari árakban kifejezve, a békebeli szint egyötödére esett.* A rossz élelmezési politika következtében a lábon álló termést is lopják. Szerző véleménye szerint a fényes technikai homlokzat mögött a kísérlet kudarcra jutott, a termelési költségek magasabbak, mint a cári Oroszországban, a nagy áldozattal létesített gépi felszerelések kihasználása csekély és a szociális ellátás kétségbeesítő. — *Tibal André: L'Évolution du commerce extérieur de la Lithouanie.* — A szemle-rovat amerikai vasuttechnikai kérdésekkel foglalkozik.

Août, 1934. — Vol. III. No. 2.

Hostie Jean: La liberté des communications et le libre échange. A szabadkereskedelem elfojtása a közlekedés szabadságára is visszahatott. Részletesen foglalkozik a hajózási szubvenció és forgalmi sza-

badság jövő alakulásának kérdéseivel. A cikk elsősorban tengeri vonatkozása. — *Clavier Charles: Vers une réforme économique.* — *Deursen van Henri: L'émancipation industrielle du Brésil.* — *Bandeira de Mello: La politique commerciale de la Belgique et les relations belgo-brésiliennes.* Cs. Sz. L.

Revue d'Économie Politique.

No. 2. 1933.

La France protectionniste.

G. Pirou: *Avant propos.* Előszó az antiprotekcionista ankéthez. A francia külkereskedelem ciklikus változásainak vizsgálatát Rueff, Aftalion és Rist munkái alapján szemlélteti. Franciaország külkereskedelmi mozgalma annyiban különbözik más nemzetekétől, hogy minden évszakszerű változás bizonyos törvényszerűséget árul el a gazdasági válság által előhívott következmények mellett is. Ez mind a származási, mind a rendeltetési országokkal való viszonylatban is érezteti hatását. Szerző a francia külkereskedelem gyakorlati eredményeit próbálja a szabadkereskedelmi és védővamos rendszer szempontjából megismertetni és leszögezi azt az álláspontját, hogy azok egyikének vagy másikának teljes érvényrejutásától a mai gazdasági rendszer kialakulása mellett szó többé nem lehet. — *P. Jérôme: Les principaux courants du commerce extérieur français.* Számos táblázattal kiegészített tanulmány arról, hogy miképpen helyezkedett el az utóbbi évtizedekben a francia kivitel és hogy honnan és milyen mennyiségű behozatal irányul Franciaország felé. — *A. Aftalion: Les variations cycliques irrégulières dans les relations internationales.* — *J. Weiler: La politique économique et l'ajustement des courants commerciaux. Examen critique de l'idée d'une compensation stricte des échanges d'un pays à l'autre.* — *W. Oualid: Les nouvelles techniques de la politique commerciale.* A gazdasági protekcionizmust a háboru utáni elzárkózás hozta létre és fokozta fel az autarchián át egészen a prohibicionizmusig. Ennek a rendszernek közvetlen és közvetett eszközeiről szól. — *P. Jolly: La compensation et les règlements internationaux.* — *W. Wittich: L'accord franco-allemand sur les paiements commerciaux.* — *Augé Laribé: Nouveaux fondements du protectionisme agricole.* A francia szabadkereskedelem híveinek, akik az ellenpanaszoknak, hogy a magas mezőgazdasági vámok nem engedik be a külföldi termékeket, nincs igazuk, mert a mezőgazdasági termékek behozatala Franciaországban állandóan emelkedik, ami kitűnik a következőkből: Agrárcikkek behozatala (1000 q-ban) 1913-ban 88.519, 1930-ban 105.303, 1931-ben 139.459, 1932-ben 113.105. — *L. Brocard: Nouveaux fondements du protectionisme industriel.* Az ipari protekcionizmus indítékaira világít rá. Addig, amíg a nemzetgazdaságokon belül a protekcionizmus mai rendszere fennáll, nem lehet szó világgazdasági egységről. — *I. Rueff: L'argument de la balance commerciale, une erreur économique du protectionisme.* Nem kell azt hinni, mintha a protekcionizmus aktív kereskedelmi mérleg elmélete szükségkép maga után vonná valamely ország gazdasági jólétét is. A Népszövetség gazdasági jelentései éppen azt látszanak bizonyítani, hogy azok az országok állanak nemzeti jövedelem dolgában kedvezőbbben, amelyeknek kereskedelmi mérlege passzív. — *J. Proix: Le protectionisme cause du déséquilibre à l'intérieur de la nation.* Statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy az életfenntartási indexek és az árindexek alakulására mily hatást gyakorol a szélső protekcionista irányzat. — *R. Wolf: Le protectionisme source de conflits entre prêteurs de capitaux et producteurs.* Az adósok helyzetét ismerteti 1914 előtt és után. A nagy nemzetközi kölcsönök Párizsban történt elhelyezése körül támadt nehézségek főindokául kitűnő élelslátással

azt hozza fel, hogy Franciaország gazdasági politikája teljesen egyoldalú protekcionista irányba terelődött. Ennek következtében sem a magyar, sem a jugoszláv, sem a román exportőrök nem tudták a védővamos politika miatt termékeiket Franciaországban kellőképpen elhelyezni, üzleteik csődöt mondanak, ami egyuttal említett államok mezőgazdasága fizetéképtelenségét is jelenti. Ez viszont ugyanezen államok hiteleinek befagyása következtében a francia rentierk elszegényedésére vezet. — *H. Truchy: Les ententes dounaières.* A mostani 30 vámterület mellett nehéz megvalósítani a háborúelőtti nagy vámunió gondolatát, amelyetől egyedül lehetne várni az annyira értékes európai gazdasági erő teljes kibontakozását. — *E. Allix: La clause de la nation la plus favorisée.* A legnagyobb kedvezmény záradékát teljesen mellőzni nem szabad, mert annak érintése olyan bonyodalmakra vezetne, amelyek beláthatatlanok. — *R. Picard: Restauration du commerce international.* Két úton kívánná megvalósítani a nemzetközi kereskedelem egyensúlyának helyreállítását, és pedig: a nemzetközi kereskedelem megszervezésével, és a nemzetközi árucseré hitelek által való biztosításával. — *R. Courtin: Cronique étrangère.* — *P. Dieterlin: La banque des règlements internationaux et les questions financières internationales en 1932.*

1933. No. 3.

La France économique en 1932.

Charles Rist részletesen beszámol a francia gazdasági élet kiemelkedő mozzanatairól, amelyek sok, nemzetközi viszonylatban is fontos gazdasági kérdést fejtenek meg. Az „*Économie dirigée*“ elvének nem híve. már csak az amerikai próbálkozások kétes sikere miatt sem, amelyek szerinte a XIX. század gazdasági beavatkozásának jellemző érveiből táplálkoznak s voltaképp régi eszközöknek sorrendi felcserélésével ugyanazt a célt, a burkolt inflációt szolgálják. Tooke ezeket az eszközöket már régen kárhóztatta, azonban a száz év előtti tanulságok ma már feledésbe mentek. Franciaország legjobban tenné, ha az állami beavatkozást az állami költségvetés sok fölösleges kiadást jelentő tételeinek lefaragásával kezdené meg. — Ezután a többi éveknek megfelelő cikkekben részletes beszámolók következnek a francia gazdasági élet különböző területeinek 1932. évi helyzetéről és eseményeiről.

1933. No. 4.

Vecchio: Les nouvelles théories économiques de la monnaie. Kimutatja a kísérletek hiábavalóságát, amelyek a valutapolitika újabb lépéseit a nagy gazdasági összefüggések ismerete nélkül óhajtják megmagyarázni. Felsorolja és rövid áttekintését nyújtja a főbb valutapolitikai irányoknak. — *François Perrou: Système économie mixte et capitalisme.* — *G. H. Bousquet: Réversibilité des équilibres économiques.* Vannak a gazdasági életben ciklusszerű változások, amelyek ismétlődhetnek, habár két teljesen parallel mozgás nem jöhet létre (réversibilité). A ciklusok hasonló irányban szimmetrikusan ismétlődhetnek csupán meg és ennyiben különböznek a gazdasági törvények a fizika és a kémia törvényeitől, ahol reverzibilitás lehetséges. — *Henry Lauffenburger: La vie économique en Allemagne.* A hitlerizmus alatti Németország gazdasági visszafejlődésének objektív képét adja a termelési és a fogyasztási javak piacának ismertetése által. Foglalkozik a vas- és textilipar helyzetével, a hitelválsággal, az infláció veszélyével, a közmunkák megindulásának pénzügyi nehézségeivel, a telepítéssel stb. — *Piccard, Roger: L'étude de la distribution.* — *Gonnard, René: Shakespeare et le communisme.* — *Kienböck, Viktor: Le problème autrichien.* — *Zenthen, F.: Du monopole bilatéral.* — *Marshall, A.: Émissions d'emprunts, au dessous du pair.* Franciaországban az állampénzügyek fejlődésének története azt látszik iga-

zolni, hogy csak azok az állami kölcsönök népszerűek, amelyek névértéken alul bocsáttattak ki. A névértéken való kölcsönök nehezebben találnak gazdát. A tanulmány végigtekinti a francia kölcsönök kibocsátásának történetét. Magának a kamatnak a törvényes maximuma csak 1918-ban oldatott fel. Ez idő óta a kamatlábat a kereskedelmi és pénzügyi élet alakítja, a törvényes rendelkezésektől függetlenül. Franciaországban csak két kölcsön került parin kibocsátásra: 1920-ban és 1925-ben. Végző elemzésben nem tartja üdvösnek a parin aluli kibocsátást — *Meynal, Pierre: La vie économique aux États-Unis.* — *Perrou François: Économie corporative et système capitaliste, idéologie et réalité.* A fascizmus társadalomfilozófiájával foglalkozik. Szerinte a fascizmus semmi rokonságot sem árul el a liberalizmussal és szocializmussal, ezzel szemben nemzeti kapitalista rendszernek tekinthető, a kapitalizmus sajátlagos, olasz földön kitenyészített formájának. — *Leduc, Georges: La semaine de 40 heures.* — *Bussot, A.: Le bloc des États agricoles de l'Europe centrale et orientale.* — *Pouyanne, Henry: La vie économique en Grande-Bretagne.* — *Notes et memoranda. Rist, Charles: Alfred Bonnet.* Cs. P.

Weltwirtschaftliches Archiv.

39. Band, 1934. Heft 1.

Predöhl, Dr. Andreas: Staatsraum und Wirtschaftsraum. A gazdasági élet nacionalizálása hozza magával, hogy a gazdálkodás területét hozzászabják az állam területéhez. Ez a törekvés nem autarchia, mert a nacionalizálódás megáll annál a pontnál, ahol a külföldtől való függetlenítés az államhatalom rovására menne. — *Riedl Richard: In-nereuropäische Handelspolitik.* A világháború utáni kereskedelempolitika fontosabb eseményeit tárgyalja. Megállapítja, hogy a régi kereskedelmi politikai rendszer elavult és a kétoldali szerződések nem vezetnek eredményre. Az a törekvés, hogy többoldalu nemzetközi megegyezéssel mozdítsák elő a nemzetközi forgalmat, hajótörést szenvedett. A legjobb módszernek a kétoldalu megegyezések egymással összefüggő rendszere kínálkozik, amely végeredményben ugyanazt a célt éri el, mint a többoldalu nemzetközi megállapodás. A megegyezés egyik legfőbb akadálya minden esetben a legtöbb kedvezményes záradék volt, ezért ezt az elvet módosítani kell, ha egyes államcsoportok szorosabb gazdasági együttműködésre szánják el magukat. — *Brinkmann, dr. Carl: Meistbegünstigungsklausel und Kontingent.* A legtöbb kedvezményes elvnek korlátlan érvényesítése ellentmondásokhoz vezet, mint ahogy a rendszer hibáinak orvoslására ajánlották a vámtarifa specializálását, ami a legtöbb kedvezményes elv kijátszása. A kontingentálás is ennek a kereskedelmi politikai rendszernek megkerülését jelenti. — *Hahn, dr. Walter: Der Erkenntnisswert des Kettenschluses in der Aussenhandelstheorie.* A lánckövetkeztetés logikai értékét vizsgálja és arra az eredményre jut, hogy elméletileg nem állja meg szigorúan a helyét, mert a következtetés egyes láncszemeit tapasztalati tényeknek kell tekinteni, amelyek azonban csak bizonyos feltételek mellett következnek be. — *Graaf, dr. A. de: Grundsätzliches zur Messbarkeit der Nachfrageelastizität.* Vizsgálata eredményeképpen megállapítja, hogy az egyes áruk keresleti görbéje valamely árucsoporthoz tartozó áruk keresleti görbéjéből tevődik össze. Kiemeli a görbék egymástól eltérő alakulását. A rugalmasság kifejezésére különböző formulát lehet választani, de megállapítja azokat a követelményeket, amelyeknek a koeficiens kiszámításának meg kell felelnie. — *Berichte und Chronik: Schmöllers, dr. Günther: Die Konjunkturpolitik des Bundesreserveamts bis zur Weltkrise. Sen. dr. Sudhier: Die Goldbewegung nach Frankreich in den letzten Jahren.* — *Boggeri, dr. Maria: Die Wirtschaftspolitik Italiens auf dem Gebiete des Reisbaus.*

Adalékok a közlekedés gazdaságának elméletéhez.

Bevezetés.

1. §. A közlekedésnek az a gazdasági feladata, hogy a termelés és fogyasztás találkozását előmozdítsa. Ezt, a kettőt egymástól elválasztó akadályok egyikének — a távolság akadályának — leküzdésével végzi. Erre akkor kerül a sor, amikor a termelt javak a termelés helyén nem fogyaszthatók el; míg másutt a fogyasztásnak helyben nem termelt javakra van szüksége. Mindig a távolság és ennek korrelátumát képező idő akadályának leküzdéséről van szó. A közlekedésnek erre irányuló teljesítménye pénzben is értékelhető energiaáldozatot igényel. Mivel az emberi szükségletek szaporodnak, a közlekedés munkateljesítménye és ezzel energiaáldozata is nő. Az energiaáldozat költségét annak kell megtérítenie, aki a közlekedés szolgálatát igénybe veszi. A közlekedésre fordított energia költsége tehát korlátozza a közlekedés igénybevételét. A közlekedést csak akkor vesszük igénybe, amikor egyéni céljaink kielégítése végett érdemes a távolság akadályával megküzdenünk; jóllehet ezért költségáldozatot kell hoznunk. Mindezeknél fogva a közlekedési esetek száma egyfelől ama szükségletektől függ, amelyeknek kielégítésére a közlekedés alkalmas, — másszóval a közlekedés iránt mutatkozó kereslettől; — másfelől a közlekedés teljesítőképeségétől, — másszóval a közlekedés kínálatától —; harmadsorban pedig azoknak az eseteknek a számától, amelyekben a kettő találkozik. Ez csak akkor lehetséges, ha a közlekedés megfelelő szállítási feltételeket (gyorsaság, biztosság, költség stb.) nyújt. E feltételek mérlegelésénél következik be a differenciálódás a közlekedés terén, pl. a távolság és idő különbsége alapján. Az élőlény (ember, állat, növény) szállítása pl. tisztán fiziológiai alapon más berendezéseket igényel, mint a holt anyag továbbítása. Élőlények szállításánál ugyanis a szállítás időtartamának a megrövidítése lép előtérbe ama feltételek megfontolásánál, amelyek arra bírják rá bennünket, hogy a szállítást igénybe vegyük. Az idő megrövidítése azonban a szállítás költségeit növeli. A közlekedésért hozandó áldozatot, amint a példa is mutatja, a közlekedéstől várható előnyvel

mérjük össze: értékeljük. Amikor a közlekedést sokan találják értékesnek és sokan hajlandók áldozatot hozni, akkor az ellenszolgáltatás közlekedési vállalkozásra ösztönöz. Ez a vállalkozás, amely az embernek azt kínálja, hogy a távolság és idő akadályának leküzdéséhez fűződő érdekeit kielégíti és ennek fejében ellenszolgáltatást követel, gazdasági természetű. Egyfelől azért, mert emberi szükségleteket elégít ki, de másfelől azért is, mert az ezért kapott ellenszolgáltatásból biztosítja a vállalkozónak és alkalmazottainak életszükségleteik kielégítését.

// A közlekedés teljesítménye, amikor szükségleteket elégít ki, érték, amely maga is csere tárgya.

2. §. Ezekből következik, hogy a közlekedés gazdasága terén a közgazdaságtan szabályainak érvényesülniök kell és a gazdasági ág terén észlelhető különös jelenségeknek ezekre a szabályokra visszavezethetőknek kell lenniök.

Másfelől abból, hogy a közlekedési vállalkozás és csak kellő ellenszolgáltatás esetén működhetik, következik az az elemi — a gyakorlati életben azonban gyakran szem elől tévesztett — igazság, hogy a közlekedési vállalkozásnak a haszna csak annak a haszonnak egy része lehet, amelyet a közlekedés másoknak okoz. Tehát a közlekedési vállalkozás költségeinek is olyanoknak az ellenszolgáltatásaiból kell megtérülniök, akiknek a közlekedés hasznot hoz, még pedig akkor is, ha ez a haszon nem közvetlen és nem az az egyén téríti meg a költségeket, aki éppen igénybe veszi az eszközt, mint pl. a közut esetében. Ebből következik, hogy az olyan közlekedési vállalkozásnak, amely kellő igénybevételre nem tarthat számot, abban kell maradnia.

A) A közlekedés termelékenysége.

1. §. Jóllehet a közlekedés szükségleteket elégít ki, — főleg a német irodalomban — vita tárgya, hogy a közlekedés termelékeny-e? E vitának az a megfontolás az alapja, hogy a közlekedés nem öncél, hanem más — rendszeren gazdasági — cél elérésének segítőeszköze. Ezenkívül arra is hivatkoznak, hogy a klasszikus iskola felfogása szerint a termelés tulajdonképpen csak új javak előállítását jelenti. A közlekedés gazdaságtanának legkiválóbb német megalapozója, Sax Emil is ezen az alapon tagadja azt, hogy a közlekedés termel és ez alapon kel ki eléggé élesen azok ellen, akik a német irodalomban az ellenkező nézetet vallották.¹ Cáfolja Bardas nézetét, aki szerint a szállítás, mint a szükségletek kielégítésének eszköze maga is a javak közé tartozik és Offenbergnak azt a vé-

¹ Sax: Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft II. kiad. I. köt., 2. sk. 1.

leményét, hogy a javak termelése maga is helyváltoztatás t. i. a javaknak a kellő időben, a kellő helyre vitele. Sax az első nézettel szemben felhossa, hogy a hitek szállítása egyáltalán nem, a személyek és áruk szállítása pedig nem mindig termel értéket; a második helyen említett felfogást pedig a szavakkal való játéknak mondja.

2. §. Nézetünk szerint mind a két ellentétes álláspontban túlzás rejlik. Kétségtelenül igaz, hogy a szállítás nem mindig termel értéket, mert van meddő teljesítmény és szállítási luxus is, és, hogy a helyváltoztatás még korántsem meríti ki a javak termelését. Sax felfogásának pedig a következő megfontolások mondanak ellent: Általános az a felfogás, hogy értékesnek azt tartjuk, ami emberi szükségletek kielégítésére alkalmas. Szükséglet kielégítése mindig fogyasztás útján történik. Ha a fogyasztás azért nem lehetséges, mert az, a mi szükségleteinket kielégíthetné, nem jut el ahhoz, akinek szükségleteit ki kell elégíteni, akkor az el nem érhető javak fogyasztása abban marad. Ha most a közlekedés lehetővé teszi, hogy az ilyen javak a fogyasztóhoz eljussanak, annak esetleg lehetővé válik eddig ki nem elégített szükségleteinek kielégítése, az illető a szállítás teljesítményét értékesnek fogja találni és a szolgáltatásért kész lesz más fogyasztható javakat cserébe adni, úgy fog eljárni, mint amikor javakat javak ellenében cserél. Ez azt mutatja, hogy *nemcsak* az újonnan termelt javakat értékeljük és ezeket is csak azért tartjuk értékeseknek, mert szükségletek kielégítésére alkalmasak. Sőt ha természettudományilag gondolkozunk, tudjuk, hogy az anyag és az energia megmaradásának természettörvénye szerint *új* anyagi javakat tulajdonképpen nem is lehet termelni, hanem csak a meglevő anyagot, ill. energiát alakítjuk át úgy, hogy céljaink elérésére új formájában a réginél alkalmasabb legyen és amikor ez sikerül, az átalakított anyagot, ill. energiát nagyobbra értékeljük, mint a régít. Ami a fogyasztást vagy a termelést, mint a fogyasztás előfutárját megkönnyíti, értékesnek tartjuk akár anyag vagy energia átalakításával, akár pedig áthelyezésükkel érjük el ezt a célt. Ezen nem változtathat az a megfontolás, hogy némelykor a szállítás nem éri el a célját, mert a gabonatermelés sem éri el a célját, amikor a kínálat meghaladja a keresletet. A mai gazdasági életben kétségtelen, hogy vannak szükségletek, amelyeket helyváltoztatás nélkül nem lehet kielégíteni. Aki ezt a helyváltoztatást teljesíti, tehát szükségletek kielégítését teszi lehetővé ugyanúgy, mint aki anyagi javakat termel. Ez, ha nem is Bardas kitételeit, hanem okoskodásának helyességét mindenestre igazolja. Hasonlóan vagyunk Offermann észméjével is, ha felvetjük azt a kérdést, hogy mit ér a kitermelt szén, a learatott gabona, a kivágott fa, ha azt a termelés helyén nem lehet elfogyasztani? De ha másutt ezekre számos

fogyasztónak szüksége van és ilyenkor valaki szállításra vállalkozik, éppen annyira hozzájárul a szükségletek kielégítéséhez, mint pl. a bányász, aki a szenet a föld méhéből a felszínre hozta. Nem műértelemben véve, már ezt, valamint a gabona behordását, a fa kihozatalát az erdőből is szállításnak lehet felfogni. Sőt meg lehet állapítani, hogy mozgás nélkül még a legprimitívebb értelemben vett fogyasztás sem lehetséges, mert az ételt is a szájhoz kell juttatni. A műértelemben vett szállítás és közlekedés céltudatos vállalkozással hozza egymáshoz a termelést és fogyasztást és ezzel éppen úgy szükségletet elégít ki, mint a termelő. Sőt a műértelemben vett közlekedés ugyanolyan elemek közrehatásával éri el ezt a célt, mint a szoros értelemben vett termelő. Szüksége van tőkére, munkára, vállalkozásra és a természeti tényezőre.² A szállításnak éppen úgy vannak termelési költségei, mint a javaknak. A szállításnál is éppen olyan kevéssé biztos, hogy vevőre talál-e, mint a javaknál. Nincs különbség az u. n. javak fogyasztásával szemben. A szállítási költség — amint Thünen törvényéből kitűnik — része a termelési költségnek. X

3. §. Nézetünk szerint a közlekedés a termelésnek egyik eszköze és mint ilyen maga is termelékeny. Amikor a szükségletek kielégítését megkönnyíti hasznos vállalkozás és csak akkor meddő, amikor nincs olyan szükséglet, amelynek kielégítése közlekedés segélyével lehetséges.

A gazdaságtörténet mutatja, hogy termelékeny a közlekedés, amikor a világforgalomtól elzárt területek haszonnal való művelését lehetővé teszi, a javak látens csereszükségletét kielégítheti, amikor a közlekedési eszköz saját szükségleteinek kielégítésére szolgáló javak termelésére alkalmat ad és amikor maga is vállalkozássá válva keresményre tesz szert és azt újabb termelésre fordítja vagy termelésre alkalmas tőkét gyűjt. Mindezek egyformán állnak a közlekedés minden ágára, de leginkább szembetűnők a javak szállítása terén. A személyszállítás az emberi munkaerő felhasználása és értékelése terén játszik nagy szerepet; a hirszállítás pedig, a termelési tényezők helyes elosztásának és a fogyasztható értékek konzerválásán kívül, a termelés és fogyasztási szükséglet állásáról való tájékozás nyújtása útján mozditja elő a gazdálkodást és mind a kettő a maga keresményét is gazdaságilag értékesíteni képes.

B) *A közlekedés specifikus energiájának szabálya.*

1. §. A közlekedés a távolság és idő akadályát csak — pénzben is értékelhető — energiaáldozat segítségével küzdheti le. Önként érthetőleg ennél szem előtt tartja a legkisebb ellen-

² L. alább C) alatt.

állás természettörvényét. Ennek értelmében a közlekedés a maga mozgatási feladatát azon az irányon törekszik megvalósítani, amelyen a legkisebb ellenállással találkozik. Amikor pedig ez az irány nem felel meg ama csereszükséglet irányának, amelynek kielégítése a közlekedés feladata, ez a következő probléma elé állítja azt, aki a közlekedésre vállalkozni hajlandó: 1. Érdemes-e egyáltalán energia kifejtésére költeni; 2. ha érdemes, melyik az a legkisebb energiamennyiség és költség, amellyel a közlekedés iránt mutatkozó keresletet ki lehet elégíteni? Az első feladat tehát megállapítani azokat az eseteket, amelyekben energia felhasználásától és az azzal járó költségtől gazdasági eredményt: hasznot várni nem lehet.

Ezeket az eseteket két csoportra lehet osztani. Az egyikbe azok az esetek tartoznak, amelyekben — ismereteink állásához képest — energiaáldozattal a kívánt cél elérése, adott időpontban lehetetlen, pl. most más égitestekkel való közlekedés. A másik csoportot azok az esetek alkotják, amikor a cél elérésére van ismert eszközeink, de az energiaáldozat, amelyet képesek vagyunk meghozni, nem elég nagy arra, hogy gazdaságilag értékes hatást idézzen elő. Az első esetre vonatkozó megjegyzésünk magától értetődik, a második pedig nem más, mint ismert természettörvénynek alkalmazása a gazdasági életre. Ez a Weber—Fechner-féle törvény, amely szerint csak annak az energia-quantumnak van hatása, amely túllépi az érzékenységi küszöböt. Tudtunkkal ezt a törvényt a gazdasági élet jelenségeire nálunk csak Jankovich Béla alkalmazta egy esetben,³ jóllehet az általános érvényű, mert tulajdonképpen azt mondja, hogy elégtelen energiára költeni meddő kiadás, gazdaságilag meg nem okolt és kerülendő. Ezt, összevetve azzal a másik általános igazsággal, hogy akkor járunk el leggazdaságosabban, ha semmire sem költünk többet, mint amennyire a szem előtt tartott cél elérése végett szükség van, adja a legkisebb hatályos energia szabályát, amely azt mondja, hogy eljárásunk annál gazdaságosabb, minél több gazdasági igényt tudunk azzal a legkisebb energiamennyiséggel, ill. az erre szükséges költséggel elérni, amely már elegendő gazdasági hatás kiváltására. Ezekből a szabályokból le lehet vezetni a gazdasági integrálás és differenciálás szükségességét, amellyel Smith Ádám óta a közgazdaságtan a munkamegosztásról és egyesítésről szóló tanításaiban bőven foglalkozott.

2. §. A közlekedés gazdaságtanában ezzel a kérdéssel kissé egyoldaluan, a forgalom integrálása szempontjából foglalkoztak, tulnyomóan Sax integrálási törvénye alapján.⁴ Ez

³ Beiträge zur Theorie des Geldes. Wien, 1926. c. művében és Közgazdasági Szemle 1925. évf. 68. l.

⁴ I. m. I. köt., 67. sk. l.

azon — a nem minden közlekedési eszközre egyenlően érvényes, de szerzője által ilyenek tekintett — Sax-féle megállapításon alapszik, hogy a közlekedés költségei tulnyomórészen függetlenek a forgalom nagyságától és ennél fogva célszerű a forgalmat összefogni; mert minél nagyobb a forgalom, annál kisebb költséghányad esik egy teljesítményességre. A fentiekből nyilvánvaló, hogy ez nem a közlekedésnek speciális törvénye, hanem áll bizonyos, a közlekedésnél is érvényesülő, korlátok közt, minden nagy állótkével dolgozó termelőre, pl. a tűgyárra is, amely annál gazdaságosabban dolgozik, minél több tűt tud ugyanazzal a gépberendezéssel előállítani. A közlekedésgazdaságtani elméletben ez a törvény annyira előtérbe került, hogy itt, ellentétben a közgazdasági elmélet fejlődésével, a munkamegosztás vizsgálatának részleteit kissé elhanyagolták, pedig ezek is folynak az energiára vonatkozó fenti természettörvényekből.

3. §. Ugyanis, jóllehet ezek a szabályok megtanítanak arra, hogy amikor energiára költünk, akkor járunk el leg gazdaságosabban, ha adott költséggel előállított energiateljesítménnyel minél több szükségletet elégítünk ki, és, hogy energiára csak akkor szabad költeni, ha az energia hatályos, e szabályok alkalmazásának határt szab, hogy a szükségletek nem homogének és hogy egy bizonyos cél szolgálatába állított energiamennyiséggel csak bizonyos fokig egynemű szükségleteket lehet kielégíteni, a többinek kielégítésére pedig új energialekötés szükséges, ami ismét csak akkor gazdaságos, ha azt kellően ki lehet használni. Ennél fogva a nem teljesen homogén szükségletek közül azokat, amelyek egymáshoz legjobban hasonlítanak vagy egymás helyettesítésére alkalmasak, mindaddig, amíg ezek közül egyik vagy másik nem elég erős arra, hogy azokkal új energialekötést kellően ki lehessen használni, amíg azok kielégítésére új tőkét lekötni nem érdemes, amennyire lehet a régi energiával kell — habár tökéletlenebbül is — kielégíteni. A többi eltérő szükséglet pedig egyelőre kielégítetlen marad. Ezek szerint némelykor a közlekedés által kielégíthető szükségletek, amelyek mindig a távolság és idő akadályának a leküzdésére: tehát többé-kevésbé hasonló célra irányulnak, vagy egy, vagy többféle külön-külön tőkelekötést igénylő vállalkozással elégíthetők ki gazdaságosan. Amikor valamely közlekedési eszköz energiája valamely specifikus értékkel bíró cél, pl. a sűrű személyforgalom kielégítésére alkalmasabb, mint az a közlekedési eszköz, amely ezt a célt kevésbé jól tudja kielégíteni, mert egyuttal más — esetleg gazdasági szempontból fontosabbnak ítélt — gazdasági célt, pl. a tömeges áruszállítást is kénytelen kiszolgálni, akkor a speciális cél elérésére alkalmasabb eszközzel azt mondhatjuk, hogy *specifikus energia* kifejtésére alkalmas,

vagy röviden, hogy specifikus energiája van, mint példánk esetében a közúti vasutnak.

A fentiek értelmében ilyen specifikus energiára költeni csak akkor gazdaságos, ha a szükséglet a specifikus energia felhasználására elegendő. Csak amikor ez bekövetkezik, lehet gazdaságos, specifikus közlekedési eszközt létesíteni, csak akkor következhet be helyesen a differenciálódás. Addig valamely létező, bár kevésbé alkalmas energiájú eszközt kell felhasználni.

4. §. Amikor a specifikus szükséglet akkorára nőtt, hogy a differenciálódás gazdaságossá válik és új specifikus energiát szolgáltató vállalat keletkezik, az a régi vállalat, amely eddig a specifikus igényt a többi igénnyel együtt igyekezett kielégíteni, ezután kevésbé jól lesz kihasználva, elveszti a felhasználására irányult keresletnek egy részét, gazdaságilag rosszabb helyzetbe kerül. Ez ellen kétféle módon védekezhetik: t. i. vagy maga teremti elő új specifikus energiát és ezzel új vállalkozásba kezd, vagy lemond a specifikus igény kielégítéséről, a megmaradó célokat igyekezik az eddiginél tökéletesebben kielégíteni és ugyyszólván ezekre vonatkozólag specifikussá alakítja a maga energiáját. A két mód közt azon az alapon választ, hogy a többféle cél kielégítése mennyiben igényel külön berendezést és vezetést, vagy a kettő mennyiben fér meg egymással. Vizsgálja, hogy tudja-e a megmaradt cél kiszolgálása érdekében való specializálás útján a forgalom és bevételek egy részének elvesztésével beállt hiányt pótolni, vagy pedig, hogy az új cél elérésére szükséges új tőkelekötés nagyobb értékű kockázatot okoz-e, mint a forgalom egy részéről való lemondás? A nagy városok helyi és környéki forgalmára irányuló keresletnek a megnövekedésekor pl. ezen az alapon döntöttek sok helyütt a vasutak mellett, hogy erről a forgalomról inkább lemondanak, mint hogy annak kielégítésére újabb költséges berendezéseket és szervezeteket létesítsenek.

5. §. A tapasztalat, a fentebbi elméleti fejtegetésekből önként folyó, azt az igazságot is igazolta, hogy specifikus közlekedési célérték megvalósítására annál könnyebb új vállalkozást létesíteni, minél kisebb energia-quantum és költség elegendő a cél elérésére, mert annál kevesebb igénybevevőt kell gyűjteni az új közlekedési eszköz jó kihasználására. Ezért könnyebb helyi forgalom céljaira autóbust járattatni, mint zárt vonatot.

6. §. A közlekedési politika az ebből folyó elveknek nem felelt meg mindig és ebből közgazdasági károk keletkeztek. Pedig a specifikus energia elve értékes utmutatásokat ad helyes alkalmazása esetén a közlekedési politika több kérdésében, de különösen a legfontosabbak egyikének: a közlekedési

eszközök közötti verseny, illetőleg a közlekedési monopolium sokat vitatott kérdésében.

Ha a dolgok fejlődését követjük, azt látjuk, hogy a közlekedési igények igen megszorodtak és nagyon sokfélekévé váltak. A differenciálódás a közlekedés, ill. a szállítás tárgyához, vagy céljához képest ment végbe. Kezdetben két hely közt a gyér közlekedési igények kielégítésére *egy* közlekedési eszköz elégséges. A természetes vizi ut, a használat következtében kitaposott nyom a pálya; az emberi, majd az állati erő az energia forrása. Járóműre a szárazföldön csak akkor kerül a sor, amikor a közlekedés már nem csupán egy-egy ember, hanem többek közös igényeinek *együttes* kielégítésére törekszik, amikor lassankint megszületik a közlekedési vállalkozásnak eleinte nagyon primitív faja. A járómű használata energia- és ennél fogva költségmegtakarítást jelent. A mesterséges energiák felhasználására pedig csak akkor kerül sor, amikor *állandóan, egyszerre, nagy tömegek* szállítására van szükség. A vállalkozás azután akkor ölt igen nagy méreteket, amikor a mesterséges energia, a közlekedési eszköz egyes részeinek helyes együttműködésével együtt, behozott azokat a gazdasági előnyöket, amelyeket a közlekedés nyújtani tud és ezzel a közlekedés iránti keresletet nagyra növelte. A mesterséges energiák használata vezetett a közlekedés integrálására. Ez elsősorban a gőzgépeknek köszönhető. Az ilyen nagy mértékben integrált közlekedés csak nagy tökelekötés útján vált lehetővé.

Az integrálás következtében az *egyéni* közlekedési igények kielégítése háttérbe szorul; a vállalat, amely mindenkinek az igényét kielégíteni törekszik, olyan szolgáltatást tud csupán nyújtani, amely az igénybevevők összeségének *átlagos* igényeit, nem pedig azoknak egyéni, *különleges* igényeit elégíti ki. Nem indítanak bármikor vonatot, amikor valakinek éppen kedve van utazni, nem létesül egy ember kedvéért táviróállomás, stb. Egyéni közlekedési igények kielégítése csak a gazdagok privilégiuma marad, akik saját közlekedési eszközöket szerezhetnek (pl. yachtot), vagy megfizetik az átlagot meghaladó különleges szolgáltatásnak különleges költségeit (pl. külön vonatét) és még így is csak akkor számíthatnak arra, hogy a közlekedési vállalat külön igényeiket kielégíti, amikor ennek az elvállalása az átlagos igények kielégítését nem zavarja (pl. a rendes vonatforgalmat). A vállalat nem járhat el másképpen, mert állandó költségeinek tulnyomó volta következtében ezeknek a megtérülésére csak akkor számíthat, ha teljesítőképessége *állandóan* jól van kihasználva, ha kihasználása nem egyes *egyének*, csupán időnkint fellépő igényeitől függ, hanem állandó tömegszükségletet elégít ki.

Az egyéni igények kielégítése csak akkor válik tömegesen lehetővé, amikor olyan mesterséges energiaforrás felhasz-

nálására kerül a sor, amely nagy tőkelekötést nem igényel, amelynek megszerzése tehát aránylag sok egyénnek anyagi kapacitása körén belül esik. Ilyenekre a robbanó motornak, elsősorban a szárazföldön, de a vizen is, alkalmazása ad alkalmat. Itt kezdődik azután a közlekedés integrálási folyamatának megakadása, majd reverziója: a differenciáldás erősödő folyamata. Megkezdődik a verseny az integráló és a differenciáló közlekedési eszközök közt. A fejlődés menetének ebből a rövid vázlatából a következőket látjuk:

7. §. Nagy forgalom lebonyolítása céljából a közlekedési vállalatnak igen nagy költségeket okozó berendezésre van szüksége. Az így berendezkedett közlekedési vállalatnak az általa kiszolgált pontok közt rendszeren *természetes monopóliuma* van, mert a kínálgzó vagy várható tömegforgalom lebonyolításában vele versenyezni óhajtó, hasonló fajta közlekedési eszköznek ugyanolyan költséges berendezkedésre volna szüksége, de már kétséges lesz, vajjon ez is legalább a költségek megtérítésére elegendő forgalmat tudna-e lebonyolítani, úgy mint az első nagy vállalat; mert a másodiknak már csak a kínálgzó összforgalomnak egy része jutna. Más az eset, ha a második eszköz új forgalmat tud teremteni speciális céleldek kielégítésével, de erre rendszeren csak másfajta eszköz képes. Ha pedig az elsővel azonos fajta közlekedési vállalat a forgalom növekedésére és arra számít, hogy e többlet már meg fogja haladni az első eszköz teljesítőképességét, kétségtelen, hogy ezt az új forgalmat az első vállalat teljesítőképességének növelésével gazdaságosabban lehet elérni, mint új vállalkozás létesítésével, már csak azért is, mert a vezetésre nem kellene akkora többköltséget fordítania, mint az új vállalkozásnak, amelynek teljesen új rezsiköltségekkel kell számolnia. Ezért gazdaságos, hogy az igen nagy tőkeszükségletet igénylő, tömegközlekedésre berendezett vállalat *jogi monopóliumot* kapjon, amely az első vállalatot a másodiknak versenyétől, ezt a második azonos természetű vállalatot pedig meddőnek bizonyuló költségek kockázatától megóvjja, az annak létesítésével járó meddő kiadást a közgazdaság számára megtakarítsa. Ez egyuttal, a növekvő forgalmi szükséglet kielégítését az első eszköznek tartván fenn, annak jobb kihasználását és ezzel költségeinek leszállítását is biztosítva, lehetőséget nyújt a közönség igényeinek olcsóbb kielégítésére is, feltéve, hogy a jogi monopólium megadása alkalmával gondoskodás történik arról, hogy a vállalat költségmegtakarításának egy része a közönség érdekeinek fokozottabb kielégítésére: a közlekedés javítására vagy olcsóbbítására fordíttassék. A kiadások csökkentésének és a közlekedési igények jobb kielégítésének ez a közgazdasági előnye annál nagyobb, minél nagyobb az illető vállalat tőkeszükséglete; pl. a mesterséges pályát igénylő vasuton és csatornán sokkal nagyobb,

mint a természetes vizi uton. A tétel azonban a tömegforgalmat lebonyolító hajózási vállalatokra is áll. Mutatja ezt a hajózási és különösen a tengeri hajózási vállalatoknak manapság érezhető tuldimenzionáltsága, amelynek következménye az, hogy a nagyobb vállalatok kartelszerű megállapodásokra lépnek és egyes államok hajólebontási prémiumokat adnak.

8. §. A közlekedési nagyvállalkozás tehát monopóliumra van predestinálva. Nem így az a közlekedési vállalat, amely nem alkalmas nagy tömegforgalom lebonyolítására. Jóllehet ennek is gazdaságilag megokolt törekvése a jó kihasználás biztosítása, ez a méretek kisebb voltánál fogva sokkal könnyebb. Ilyen eszköz pl. az automobil. Viszont a tökéletesítés kisebb volta következtében az energia teljes kihasználása nem olyan fontos, mint az eszköznek állandó forgalomban tartása; bár esetenként csekélyebb kihasználással is. Az autó berendezésénél fogva jelenleg nagy árutömegeket egyszerre, egy járással lebonyolítani nem képes, ezért nem is növeli túlságosan befogadóképességét, nem vár a teljes energia kihasználásra. Ezért — a személyszállításra berendezett közforgalmu járatokat nem tekintve — az autó nem menetrend szerint közlekedik, jóllehet a menetrend a forgalom gyűjtésének egyik kényszereszköze. Az autó oda megy, ahol forgalom kínálkozik és éppen ez teszi alkalmassá specifikus energiájának: az időtől és a pályától való nagyobb függetlenségének az érvényesítésére. Ez a forgalom integrálása mellett nem volna lehetséges. Amikor az említett specifikus energiát sokan értékelik, sok kicsi, egymással versenyző vállalat is keletkezhet. Monopólium magától nem alakul. Amíg a versenytársak mindegyike olyan új szállítmányokat visz, amelyeknek specifikus érdekeit más vállalat — legyen az vasut, hajó, repülőgép vagy más autó — eddig nem elégítette ki (pl. az egyik autógyártó vállalat nem a másiktól veszi el a forgalmat, hanem új forgalmat teremt), ez a verseny közgazdaságilag jogosultnak tünteti fel a vállalatok szaporodását. Jogosult ez az említett másfajta közlekedési eszközökkel szemben is, amíg nem olyan forgalmat von el tőlük, amelynek kiszolgálására azok specifikus energiájuknál fogva alkalmasabbak, aminő pl. a vasut távolsági áruforgalma. De amikor új autógyártó vállalatok kezdik ezt a forgalmat elvonni, vagy az eddigi autógyártó vállalatok forgalmát gazdaságilag meg nem okolt eszközökkel, pl. az önköltségen aluli szállítással, vagy olyan autókkal igyekeznek elvonni, amelyeknek vételárával tartoznak, akkor felmerül az a kérdés, hogy — jóllehet, a természetes monopólium itt nem alakul ki magától, mint a nagy tömegforgalomra berendezett közlekedési eszközöknél — nem kell-e a versenynek mesterséges, jogi monopólium szervezésével véget vetni gazdasági károk elkerülése érdekében? Ilyenek lehetnek: az állandóan

veszteséggel dolgozó autóvállalatok tönkremenése, a vételárat hitelező gyáraknak és a forgalomelvonást szenvedő más közlekedési eszközök károsodása. Igaz, hogy e károk quantitative sokkal kisebb tőkeveszteséget jelentenek, mint amikor pl. az Egyesült Államokban nagy vasuti vállalatok mentek tönkre. De az autóvállalatok egyenként jelentéktelennek látszó tőkeveszteségei is idővel nagy összegekké sommázódhatnak.

9. §. Amint fejtegetéseinkből kitűnt, a közlekedési eszköz specifikus energiája az eszköznek az a képessége, hogy ki tud elégíteni valamely — sok ember által értékesnek tartott — különleges célt, amelyet más közlekedési eszköz vagy egyáltalában nem, vagy csak hiányosan, kevésbé gazdaságosan tud kielégíteni. Ez nem zárja ki azt, hogy egyes eszközök különféle ilyen célokat együttesen is kielégíthessenek. De ez csak addig történhetik meg, ameddig e különféle céloknak egy vállalat keretében való kielégítése az együttesen kielégítendő célok egyikének rovására nem megy, vagy amíg — jóllehet a különféle céloknak különféle eszközökkel való kielégítése minden egyes célnak tökéletesebb elérését biztosítaná — e célok különvált eszközökkel még sem elégíthetők ki, mert kevesen vannak azok, akik a cél elérésének ezt a megkönnyítését az eddigi állapotokkal szemben magasabbra értékelik és így új eszköz kihasználása nem volna biztosítva. A két ok, amely a specifikus energia érvényesülését a leggyakrabban megakadályozza, hogy a specifikus energia szolgáltatása olyan sokba kerül, hogy a költséget fedező ellenszolgáltatást csak kevesen tudják megfizetni, vagy, hogy a specifikus energiát szolgáltató eszköz kihasználásának műszaki lehetősége csekély. Az elsőre példa a luxusvonat, a másodikra a repülőgép.

Ezek szerint nincs kizárva az, hogy egy közlekedési eszköz egyszerre több specifikus energiát szolgáltasson, mint pl. a vasut és nem tartozik a specifikus energia forgalmához, hogy valamely közlekedési eszköz kizárólag *egy* specifikus energiát szolgáltasson. Legtökéletesebben azonban akkor érvényesül a specifikus energia, amikor azt külön eszköz szolgáltatja. Ilyenkor legnagyobb a specifikus energia gazdasági jelentősége, mert ha a közlekedési eszköz egyféle specifikus energia szolgáltatásából meg tud élni, ez azt mutatja, hogy sok embernek fontos céljait elfogadható áron, tehát gazdaságosan tudja kielégíteni.

A specifikus energia elve — amint láttuk — bizonyos körülmények közt a forgalom differenciálására vezet. Az integrálásnak és differenciálásnak a határait egyfelől a közlekedésre irányuló kereslet és kínálat viszonya, másfelől pedig a tőkeszükséglet szabja meg.

10. §. A kínálat és kereslet viszonya e tekintetben any-

nyiban hat, amennyiben az, hogy a vállalatnak minő szolgáltatás kitermelésére és ha több szolgáltatásra képes, ezek közül melyiknek a kitermelésére kell *elsősorban* berendezkednie, attól függ, hogy minő faját a közlekedési szolgáltatásnak keresi a közönség. *A kínálatnak kell a kereslethez alkalmazkodnia.*

11. §. A tőkeszükségletnek jelzett szerepe pedig a következő: Amikor a megnövekedett forgalmi igényt már csak más, még pedig eddig eléggé keresett és eléggé jövedelmezőnek bizonyult szükségletnek a rovására lehetne kielégíteni, felmerül az a kérdés, hogy az új forgalmi szükséglet minő természetű? Olyan-e, amelyet *csak* új, még pedig valamely specifikus energiával bíró berendezéssel lehet teljesen kielégíteni, vagy pedig olyan-e, amelyet a meglévő berendezés bővítésével vagy átalakításával is eléggé ki lehet elégíteni anélkül, hogy ez az eddigi forgalom rovására történék? Csak az utóbbi esetben lehet érdemes az eddigi berendezést bővíteni. ill. átalakítani. Ellenben az első esetben, ha az új kereslet olyan szükséglet kielégítésére irányul, amely az eddigi specifikus energia kielégítésének korlátozását vagy éppen specifikumának csökkentését jelentené, nem lesz gazdaságos az új szükséglet kielégítésére a régi vállalat keretében új tőkét lekötöni; hanem célszerűbb lesz az új keresletet más — annak kielégítésére, specifikus energiájánál fogva alkalmasabb — új eszköznek átengedni. Ámde ily eszköz céljaira új tőkelekötés csak akkor lehet gazdaságos, ha az új kereslet elég nagy arra, hogy a vállalkozó az érte kapott ellenszolgáltatásból megéljen, arra fordított tőkéjét kamatoztassa. Ez pedig annál könnyebben következik be, minél kisebb ez a tőkeszükséglet és minél nagyobb a specifikus energia iránt a kereslet.

12. §. Ilyen módon a tőkekockázat és a tőkelekötés módja és nagysága a *közlekedési versenynek* egyik szabályozójává válik. A tőkelekötés módjának és nagyságának a szerepe ez: *A nagy tőkét igénylő vállalattal versenyezhet a kisebb tőkét igénylő vállalat.* Pl. az autó a vasuttal, a trambahajó a vonalhajózással, ellenben *nem* két nagy tőkét igénylő vállalat, pl. vasut vasuttal, vagy vonalhajózással. Az ok a specifikus energia, mert a kisebb vállalat jobban tud berendezkedni olyan cél elérésére, amelyet a nagy nem tud olyan jól elérni.

Gazdaságos lehet továbbá a *nagy és hosszú időre lekötött állótőkét* igénylő vállalatnak a versenye a *kisebb álló- és gyorsabban megtérülő* forgótőkével dolgozó vállalattal szemben, mert az első, új specifikus igények felmerülése esetén elveszti nagy lekötött tőkéjét, míg a másik azt ilyenkor észszerű üzletvitel mellett már régen törlesztette, vagy újabb specifikus energia szolgáltatába állíthatja.

Hasonló specifikus energiájú vállalatok közt a verseny annál *károsabb*, minél nagyobb azoknak az állótőkéje és mi-

nél lassabban térül meg forgótókéjük. Különböféle specifikus energiát produkáló vállalatok közt a verseny gazdaságos lehet és annál könnyebben válik ilyenné, minél különbözőbb a tőkelekötés nagysága, annak tartama és minél gyorsabban térül meg forgótókéjük.

A fentiekből még az is folyik, hogy minél nagyobb a közlekedési eszköznek állandó lekötést igénylő tőkéje, minél hosszabb ideig van az lekötve, annál inkább válik a vállalat szükségszerűen *monopolisztikussá*.

A specifikus energia szabályának hatásaképpen látjuk, hogy úgy a közlekedési vállalat, mint a közönség szempontjából legelőnyösebb, ha minden vállalat azt szállítja, amire specifikus energiája legjobban képesíti. Ebből következik az a már említett, de a gyakorlati életben annyiszor figyelembe nem vett igazság is, hogy *csak ellentétes specifikus energiákkal rendelkező eszközök versenye lehet sikeres*.

Amikor egyenlő specifikus energiával rendelkező eszközök egymással ilyen gazdaságilag észszerűtlen versenybe kerülnek, mert az államhatalom azt észszerű közlekedési politikával meg nem akadályozta, a verseny kartelszerű megállapodásban végződik. Ez jogosult, amikor egyenlő specifikus energiájú vállalatok célszerűtlen versenyének megszüntetéséről van szó. Így a specifikus energia elve utat mutat abban az irányban is, hogy a közlekedés terén mikor jogosult a kartel.

Ilyenképpen a specifikus energia elve a közlekedési politika helyes irányításának alapjává válik.

C) *A termelési tényezők szerepe a közlekedésben.*

A közlekedési vállalat, amikor szolgáltatásaival emberi szükségleteket elégít ki, ugyanazokkal a termelési tényezőkkel dolgozik, mint az, aki javakat termel. Szüksége van tőkére, amelyet reprodukálni és kamatoztatni kell, szüksége van munkára, amelyért munkabért fizet, vállalkozásra, amelynek költsége a vállalkozási nyereségben térül meg és van olyan tényezője is, amelynek közrehatása járadékot ad. Az egyes termelési tényezők szerepe — jóllehet e tényezők a közlekedésben is az általános közgazdasági törvények uralma alatt állnak — sajátságos vonásokat is mutat, amelyek különbözőnek a termelés más ágaiban és különösen a közlekedéshez legjobban hasonlító iparban észlelhető jelenségektől.

Amint látni fogjuk e jelenségek — különösen a közlekedési vállalkozás tőkéjét illetőleg — némelykor olyan tanok hangoztatására vezettek, amelyek olybá tüntetik fel a dolgot, mintha itt az általános közgazdasági tételek nem érvényesülnének. Az alábbiakból ki fog tűnni, hogy ez tévedés.

Ezek után nézzük az egyes termelési tényezőket egyenként.

I. 1. §. A legnagyobb szerepet kétségtelenül a tőke játssza. Ez a szerep az egyes közlekedési eszközöknél igen különböző. A tőke szerepe annál nagyobb és annál inkább döntő jelentőségű, minél több szállítási igényt kíván az eszköz kielégíteni; tehát minél nagyobb a forgalom integrált-sága. Legnagyobb a vasutnál, amely saját maga alkotta pályán mozog, legkisebb a szabad pályán mozgó, kicsi egyéni vállalatnál, aminő a tramphajó a tengeren, vagy a más által előállított pályán mozgó egyéni vállalkozásnál, aminő az autó. Azonban a közlekedésre lekötött tőkék egymástól a tőke nagysága, a lekötés ideje és a tőke szolgáltatása tekintetében különböznek. A legnagyobb tőkére a dolog természete szerint ott van szükség, ahol a közlekedési vállalkozó maga kénytelen előállítani az eszköznek minden részét és magának kell gondoskodnia az üzemi költségekről is, mint a vasut esetében. Utána következik az a vállalkozás, amely általános használatra rendelt berendezést állít elő; a közlekedési üzemet azonban nem maga viszi, abból közvetlen ellenszolgáltatásra nem tesz szert, mint pl. a közut. Itt tehát osztott a vállalkozás úgy, hogy más állítja elő a pályát és más viszi az üzemet. A legkisebb tőkére annak a vállalatnak van szüksége, amelynek egész költsége a járómű beszerzéséből és üzembentartásából áll, amilyen az autó.

2. §. Ami a tőkelekötés idejét illeti, igen különböző, hogy az egyes közlekedési eszközöknél mit lehet álló- és mit forgótőkének tekinteni, mert a forgótőke forgási vagy reprodukálási ideje igen különböző lehet és némelykor olyan hosszú, hogy lekötése majdnem állandónak látszik. Tévedés volna azt hinni, hogy az állótőkét a helyhez kötött berendezések teszik ki. A mozdonyok, hajók stb. jóllehet áthelyezhetők, állótőkét képeznek. Ellenben némelykor nehéz meghatározni, hogy a közlekedésre fordított energia álló- vagy forgótőkéből ered-e? Pl. hajlandóak vagyunk azt mondani, hogy a vasut saját áramfejlesztő telepéből vett elektromos áram állótőkéből ered; ellenben amikor az áramfejlesztő-telep nem a vasuté és az áramot mástól vásárolja, az áramot forgótőkéből eredőnek vagyunk hajlandók tekinteni, úgy mint a szenet, amelyet a gőzüzemű vasut felhasznál. Minél önállóbb, más vállalkozástól függetlenebb és kisebb a közlekedési vállalat, annál gyorsabban forog, térül meg a forgótőkéje; minél kisebb az állótőkéje, annál könnyebben és gyorsabban lehet azt törleszteni és kamatoztatni.

3. §. Az álló- és forgótőke fogalmával nem szabad összetéveszteni — a közlekedés gazdaságában sokkal fontosabb — megkülönböztetését az állandó és a változó kiadásoknak. Az a költség, amely a forgalom nagyságától független, sőt forgalom hiánya esetében is felmerül, mint pl. a befektetési költségek és a vasut állandó személyzetének az illetménye,

állandó kiadás; ellenben a forgalom ~~nagyságától függő~~ költség, pl. a szén költsége változó költség. A közlekedési eszköz üzleti számláján az ~~álló- és forgótőke~~ okozta kiadások egyaránt szerepelnek, mint pl. az állótőke a maga évi törlesztési és kamathányadával, a forgótőke pedig az illető évben felhasznált részével. A kiadási oldalon szereplő e tételekkel szemben áll a bevételi oldalon minden, amit a vállalat az évben bevett.

4. §. A közlekedésben felhasznált tőkét a magánvállalkozás vagy a közület szolgáltathatja. Azt, hogy a közlekedés tőkeszükségletét a kettő közül ki szolgáltatassa, a specifikus energia szabálya mellett, a tőke kockázat nagysága dönti el. Itt tehát bizonyos gazdasági szabályszerűséggel van dolgunk. Minél bizonytalanabb a tőke megtérülése, minél nagyobb a tőkeszükséglet, minél kevésbé lehet a tőkét a vállalatból kivonni, minél hosszabb időre van a tőke lekötve, annál inkább a köznek kell vállalkoznia, amint ezt a vasutak, közutak példája mutatja.

Az olyan közlekedési vállalat, amely nem számíthat közvetlen ellenszolgáltatásra, mint a közút, csak közvállalkozás lehet. És mégis tévedés volna azt hinni, hogy a köz- és magánvállalkozás tőkéjének közlekedésgazdasági szerepe nem azonos természetű. Természetük azonossága már a kétféle tőke eredetének azonosságából következik. Mind a két tőkét a magángazdaság teremtette meg. A különbség a kettő közt csak az, hogy a magángazdaságban termelt tőkét a magánvállalkozás közvetlenül maga fekteti be a vállalkozásba, míg ezt a közvállalkozás kerülő úton teszi, mert a tőke, amelyet a közület, elsősorban az állam, közlekedési vállalkozásba befektet, a magánosok keresetéből, ill. vagyonából közszolgáltatások alakjában vagy hitelművelet útján elvont tőke. A kétféle tőke közt lényegbeli különbség nincs; legfeljebb a reprodukció ideje lehet hosszabb a közvállalkozásnál. Ezen nem változtat az sem, ha az állam nem törleszthető kölesönből fedezi közlekedési vállalatának költségeit, mint pl. Magyarország a korona-járadékkal, mert a kamatot, amit fizetni kell, az államnak kell fedeznie.

5. §. A közlekedési vállalkozás tőkéinek azonos természete nem fér össze ama Sax- és Ulrich-féle német elmélettel, amely szerint közlekedési vállalatoknál más-más pénzügyi elvét kell alkalmazni, pl. a közutaknál az ingyenes használat elvét, a vasutnál a közvállalkozás elvét, a csatornánál az illeték elvét stb. Minden közlekedési vállalatnak gondoskodnia kell mindenekelőtt az önfenntartásról, tőkéjének megőrzéséről és gyümölcsötztetéséről. Legfeljebb abban van különbség, hogy ez közvetlenül az eszközt igénybevevőktől szedett ellenszolgáltatás terhére történjék-e, vagy mindenkit terheljen-e közszolgáltatás alakjában?

Nem foglalkozunk itt azzal a kérdéssel, hogy mikor van meg a lehetőség az egyik vagy a másik módszer alkalmazására, mert jóllehet ebben a kérdésben is bizonyos szabályszerűségeket észlelhetünk, ezeknek a vizsgálata nem tartozik közvetlen tárgyunkra.

6. §. Ellenben foglalkoznunk kell Sax Emilnek azzal a tanításával,⁵ hogy a közlekedési vállalkozás tőkéje két tekintetben eltér a többi gazdasági ágak tőkéjétől. Szerinte: a) A termelés a felhasznált javakat új alakban ismét előállítja; míg a közlekedés a felhasznált javakat nem reprodukálja új javak alakjában. Ezért az iparban a forgótőke az állótőkéhez viszonyítva nagyobb és a közlekedési eszközöknél igazi, t. i. javakban reprodukált forgótőke nincs is.

b) A közlekedési tőkebefektetés előzménye a termelő tőkebefektetésnek. Nagy termelő üzem csak tőkéletes közlekedési eszközök segítségével lehetséges. Tehát valahányszor megvan a gazdasági haladás lehetősége, mielőtt a vállalkozás valóra válik, a közlekedési eszközök a felhalmozott tőkének egy részét előre lefoglalják.

Ezekre nézve a következőket jegyezzük meg:

ad a) Saxnak a felfogása összefügg a közlekedés termelékenységének tagadásával, amelyet már ismertettünk. Összhangzásban azzal, amit e kérdés tárgyalásánál kifejtettünk, azt kell mondanunk, hogy a közlekedésnek is van forgótőkéje, amelyet a bevételekben reprodukál, de e pénzben reprodukált részen kívül reprodukál forgótőkét ama javakban is, amelyeket közlekedés nélkül nem lehetne termelni vagy fogyasztani. Ha ez a nem pénzben reprodukált forgótőkerészlet nem a közlekedési vállalkozónak jut, hanem a közgazdaságot általában gyarapítja, ugyanez áll az iparban is, mert pl. a szappant sem a szappangyár fogyasztja el, az ő forgótőkéjét is a gyártmányainak eladásából befolyt vételár reprodukálja az ő számára. A különbség az iparral szemben abban van, hogy a nagy közlekedési vállalat forgótőkéje *lassabban* és néha nem olyan teljesen reprodukálódik, mint a nagyipari vállalaté. De a *mezőgazdaság forgótőkéjének reprodukciója még lassabb, többnyire termési időszakonként történik.* Annak pedig, hogy a közlekedésben némelykor a forgótőke nem reprodukálódik teljesen, az az oka, hogy a közlekedés közérdekű vállalat, amelynek némelykor közérdekből olyan áldozatokot kell hoznia, aminőket az ipartól nem követelnek (ilyenek pl. a vasutnak a közérdeket támogató, de a forgalmat nem szaporító díjmérséklései). Egvébiránt a közlekedés álló és forgótőkéjének viszonyát az jellemzi, hogy a kettő közt az *arány változó.* Annál nagyobb pl. a vasutnak a forgótőke-

⁵ I. m. I. köt. 61-62. 1.

szükséglete, minél nagyobb a munkabér és a felhasználandó anyagok ára. Mivel pedig ez annál nagyobb, minél nagyobb a megélhetés költsége, a tőke ára és minél kisebb a járadék, annál drágábban lehet csak közlekedést produkálni. Itt az iparral szemben csak az a — még a járadék fejtegetése kapcsán tárgyalandó — különbség mutatkozik, hogy a közlekedés járadéka bizonytalanabb az iparénál. Ennek következtében kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepette a forgótőke viszonya az állótőkéhez még kedvezőtlenebbé válhatik, mint az iparban. Ezt a háboru utáni első évek tapasztalatai bőven igazolják, pl. a magyar államvasutak gazdaságában.

ad b) Minden termeléshez tőkére van szükség és termelés volt már a haladottabb közlekedés előtti időben is; viszont nagyipar, amely tömegellátásra van bázisozva, nem létezhetik fejlődöttebb közlekedés nélkül. De éppen annyira áll az is, hogy tökéletes közlekedés nagyipari és mezőgazdasági termelés nélkül nem létezhetik. Következik ez már abból is, hogy csak állandóan, jól kihasznált közlekedési eszköz szállíthat olcsón. A valóság az, hogy termelés, fogyasztás és közlekedés egymással függvényi viszonyban vannak. Addig, míg nincs termelés, nincs mit szállítani, a szállítás még nem szükséglet. Amikor annak következtében, hogy egymástól helyileg elválasztott termelők és fogyasztók nem tudják termelési feleslegeiket egymással kicserélni, szükségletté válik, akkor keletkezik a szükséglet kielégítésére közlekedési vállalkozás. Ennek természetesen tőkére van szüksége, ezt pedig csak a termelésből eredő tőkéből veheti. Ezek szerint a termelés mindenképpen előzménye a közlekedésnek. Nagyban való termelés nagyobb befektetéssel járó közlekedési vállalatra szorul, mert nő a kereslet a szállítás iránt. Közlekedésre most már nagyobb tőkét kell lekötöni, amellyel talán, ha nem fordítatnék közlekedésre, a termelést lehetne fokozni. Ámde ez tőkepazarlás volna, ha a többtermelést szállítás nélkül nem lehetne elhelyezni. Ha ebben az esetben a rendelkezésre álló tőkéből többet fordítanak közlekedésre, nem lehet azt mondani, hogy ezt a tőkét a termeléstől vonták el, amint } nem lehet azt mondani, hogy amikor vasiparral már rendelkező országban textilipar keletkezik, ennek tőkéjét a vasipartól vonták el. Amikor nagy közlekedési vállalatok keletkeztek, csak ehhez hasonló történet: Más termelési ágban használták fel a rendelkezésre álló tőkét, mert ezt a felhasználási módot más módnál gazdaságosabbnak tartották. Az nem speciális közlekedésgazdasági jelenség, hogy amikor a nagy közlekedési vállalatok jövedelmezőknek bizonyultak, a szabad tőke feléjük tódult és bekövetkezett a közlekedés túlméretezése. Következménye ez az utánzási hajlammak, a számítás és a közgazdasági ismeretek hiányosságának. Amikor ismereteink bővülése e hibákra rámutat, valószínű, hogy a jövőben e hi-

bákat nem fogjuk ismét elkövetni. Amint az ipar és a mezőgazdaság terén is racionalizálásra törekszünk, úgy párhuzamos vasutakat sem igen fogunk építeni. A termelés és a közlekedés terén elkövetet helytelen tőkelekötés közt az a különbség, hogy a vasutépítési láz idejében lekötött tőkék nagysága meghaladja az egyéb tőkelekötéseket, mert a vasut tőkeszükséglete nagyobb és a lekötött tőkét sokkal nehezebb kivonni vagy a tőkéből előállított berendezéseket más célra értékesíteni, mint pl. az iparban. Ezek a különbségek megtévesztették Saxot is, amikor a közlekedésre és a termelésre fordított tőkét különbözőknek látta. Talán ennek a felfogásnak következménye az a nézete is, hogy a régi közutat nem lehet tőkének tekinteni,⁶ mert a tőkegazdaság előtti időben (Vorkapitalistische Zeit), amikor utat főleg államigazgatási és hadászati célból építettek, a tőkét csak a kevés, az uton közlekedő magánjárómű és állat képviseli. Nem vette észre, hogy a közut is tőke volt, amelynek hozadékát a közcélok elérése szolgáltatta és amelyet a magángazdaságoktól kellett megszerezni, ha másképpen nem, erőszakkal, mert közutat — éppen úgy, mint más közlekedési eszközt — létesíteni csak abból lehet, amit tőkének nevezünk: el nem fogyasztott és újabb termelésre fordítható javakból.

7. §. Amint fejtegetéseinkből kitűnik, a közlekedésben szereplő tőke fősajátosságai tulajdonképpen élesen csak a nagy közlekedési vállalatoknál domborodnak ki. Az ilyen vállalkozáshoz szükséges tőke sem mindig a szállítást végző vállalkozásé, hanem sokszor a közület fedezi a tőkeszükséglet egy részét, mint pl. a repülőterek, kikötők és Franciaországban az első vasuthálózat esetében, amikor az alapépítményt az állam költségén építették meg. Olyankor, amikor nem maga a közület a közlekedési vállalkozó, kétféleképpen vehet részt tőkeszolgáltatás útján a vállalatban. Vagy úgy mint a közut esetében, csak a pályát állítja elő, bocsátja közhasználatra és lemond a közvetlen ellenszolgáltatásról, vagy a maga tőkerészesedésével közvetlenül résztvesz a vállalkozásban és annak hasznából akarná a maga tőkerészletét kamatoztatni és törleszteni. A tapasztalat azt mutatja azonban, hogy ez csak ritkán sikerül. A nagy tömegszállító vállalatok tőkéje tulnyomóan állandóan van lekötve. Nemcsak a pályát nem lehet áthelyezni, de a járóművek áthelyezhetőségének is csekély a lehetősége, mert azoknak a pályához kell alkalmazkodniok. Az uszályt a tengeren nem lehet használni, sőt a folyami- és tengerihajó felcserélésének lehetősége is csekély, hegyi pályán más mozdony kell, mint síkon stb. A közlekedési eszköz forgótőkéje lassabban forog, mint az ipari vállalaté, pl. agrárországban csak az aratás után reprodukálódik a vasut-

⁶ I. m. I. köt. 63. l.

nak az év eleje óta elköltött forgótőkéje. Mivel a forgótőke gazdasági szerepének az a lényege, hogy reprodukálása után újabb tőke felhasználása nélkül fordítható újabb termelésre, nyilvánvaló, hogy minél lassabb a reprodukálás, annál több forgótőkére van a vállalatnak szüksége. Ez az eset forog fenn a nagy közlekedési vállalatoknál. A közlekedési vállalatok minden tőkéjének a reprodukálása sokkal bizonytalanabb, mert a közlekedési vállalat *mindig csak ugyanazt termelheti*, t. i. szállítást, míg a legtöbb iparvállalat többféle javat termelhet egyszerre, vagy a konjunktura változása esetén más javak termelésére alakítható át, amint azt többek közt a műnicipiógyárak háboru utáni átalakulása is mutatja. *A közlekedés nem öncél*, hanem csak más gazdasági célok elérésének eszköze, a közlekedési vállalat sikere attól függ, hogy mennyiben veszik igénybe szolgálatait. Ámde berendezéseit nem tudja a közlekedés iránti kereslet változásaihoz alkalmazni; mindig a józan megítélés szerint várható *legnagyobb* kereslet kielégítésére kell készen állnia. A gazdasági viszonyok rosszabbodása tehát súlyosabban érinti, mint az ipari vállalatot, amely termelésének volumenét és kiadásait könnyebben alkalmazhatja a konjunktura változásaihoz. *A közlekedés gazdasága igen kevésbé rugalmas.*

8. §. Mindezeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a közlekedésre fordított és a közvetlenül fogyasztható javak termelésére szolgáló tőke közt a főkülönbség az, hogy a *közlekedésben* alkalmazott tőke *kockázata* abszolúte véve *nagyobb*, a kockázat nagysága azonban az egyes közlekedési vállalatoknál igen különböző. (Legnagyobb a vasutnál, legkisebb az autónál.)

II. 1. §. A *munka* szerepe szintén mutat a javak termelésére fordított *munkától* eltérő vonásokat. Ezek egy részét minden, másik részét csak a nagy közlekedési vállalatoknál tapasztalhatjuk.

Közös vonás az, hogy míg az iparban, ahol a munka állandóan egyöntetű és folyamatos, az emberi munkát tőkeáldozat útján nagymértékben géppel lehet helyettesíteni, ennek a mechanizálásnak a lehetősége a közlekedésben csekélyebb. A közlekedés veszélyes üzem. Veszélyei a közlekedési eszköz energiáinak helyes vagy helytelen kezelésével, de részben a közlekedési eszköznek a külvilággal és más közlekedési eszközzel való érintkezésével függnék össze, eszközönként és érintkezési pontok és módok szerint is különbözők. A veszélyek elhárítása és elkerülése sok esetben attól függ, hogy a sokszor előre nem látható *hirtelen felmerülő* veszély ellen alkalmazandó helyes cselekvést pillanatok alatt határozza el és vigye keresztül az eszköz kezelője. Az emberi észre, gondolkodásra, állandó figyelemre és a helyes, gyors és az eset változó körülményeihez képest más-más természetű elhatározásra

sokkal nagyobb szükség van, mint az iparban. A gép, sőt a nem szakértő ember sem képes erre.

2. §. Különös szakképzettségre van tehát szükség. Ezek a szakismeretek, az illető szolgálati ágak más szolgálati ágakkal való összeműködésére és az illető munkaerőre bízott teendők ellátásának gazdaságosságára is kiterjednek. Ezek a szakismeretek minden közlekedési eszköznél mások; pl. a hajógépész nem használható mozdonyvezetőnek, a raktári munkás sem a pályafenntartásban stb. A munkaerő specializálása nagy, hiszen egy nagyvállalat különféle ágazataiban is más-más ismeretekre van szüksége pl. a hajó navigációjánál és gépénél használt munkaerőnek. Az egyik munkaerő csak ritkán helyettesítheti a másik szolgálati ág munkaerejét.

3. §. A *szakképzett munkaerő tulnyomó volta* emeli a munkabérkiadást, fokozza ezt a specializálás, a személyzeti szükséglet tulnyomó részének állandó volta. Ezeknél a körülményeknél fogva és annak következtében, hogy a munka fárasztó, a figyelem megkivánt foka csak rövidebb ideig tartható fenn, sűrű felváltásra és ennek következtében több munkaerőre van szükség, nagyok a közlekedési vállalat személyi kiadásai. Természetesen ezek a körülmények együttesen leginkább a nagyvállalat esetében érvényesülnek; legnagyobb mértékben a vasutnál. Ugyanez az eset az alkalmazottakra vonatkozó szociális terhek tekintetében, amelyeket az üzem veszélyessége fokoz. Van vasut, amelynél a munkateljesítmények ellenértéke és a szociális terhek együtt az összes kiadásoknak 60 és nagyobb százalékára rugnak.⁷ Legkisebbek a kiadások a vitorláshajó esetében, ahol a személyzet nem állandó és a munkabér tulnyomó részét az élelmezési költség teszi ki. A munka ellenértékét képező kiadások nagysága emeli a közlekedési vállalat kockázatát, a szükséglet állandósága és a forgalom nagyságától való csekély függése pedig ezenfelül a forgótőkeszükséglet nagyságát.

III. A vállalkozás-vezetés költségeinél látjuk a legkevesebb eltérést a közlekedés és a közvetlenül fogyasztható javakat termelő vállalat közt. A vezetés a közlekedésben különös szakismereteket kíván meg. A vállalat vezetés igen bonyolult, aminek egyik oka éppen az, hogy a közlekedés nem öncél, hanem a közlekedés iránti kereslethez és ennél fogva a termelés és fogyasztásnak egymásközti viszonyában beálló változásokhoz kénytelen alkalmazkodni, ami viszont a vállalkozás már említett merevségéhez képest igen nehéz. Ezenfelül alkalmazkodni kell az évszakokhoz, az időjárás viszonyaihoz, számolnia kell a közlekedési eszközök egymásközti versenyével,

⁷ Államvasutaink személyi, nyugellátási és személyi jellegű szociálpolitikai kiadásai az 1932/33. üzletévben meghaladták az összes rendes kiadások 58%-át.

amely nagy közlekedési eszközöknél: vasutnál, hajónál nemzetközi vonalak versenye. Helyesen kell megállapítani a teljesítményekért követelt ellenszolgáltatást. Ennek a nagysága azonban nemcsak a közlekedés kínálatától és a közlekedésre irányuló kereslettől függ, hanem a vállalkozás önköltségeitől is. Ezeknek az ellenőrzése az üzem bonyolultsága mellett és a költségek tulnyomó részének állandó volta következtében az *üzleti év közben* a nagy közlekedési vállalatnál lehetetlen. A közlekedés kitermeléséhez szükséges sokféle és nagymennyiségű anyagnak a legolcsóbb áron, de olyan időben való előre beszerzése, hogy azok — amikor reájuk szükség van — rendelkezésre álljanak, különös kereskedelmi érzéket tételez fel. Nehéz feladat az eszköznek jókarban tartása és az egész bonyolult üzemnek és forgalomnak ellenőrzése és a pénzügyi gadálkodás feladatainak ellátása is. Kicsi hibának is súlyos következményei lehetnek. A vezetés hibáinak kockázata igen nagy. Emellett a közlekedési vállalkozónak az üzemvezetésből eredő vállalkozói haszna nemcsak hogy kétes, hanem rendszeren nem is lehet igen nagy, mert nagy forgalom nagy kiadással jár és az egyes teljesítményért követelt ellenszolgáltatást nem lehet emelni, mert némelykor már csekély emelése is csökkenti a forgalmat.

A vállalkozás vezetéséről mondottak is fokozzák a közlekedési vállalkozás kockázatát más vállalkozásokkal szemben, noha ez a kockázati ok az egyes vállalatoknál igen eltérő hatásokat vált ki. Legnagyobb a nagyvállalkozásnál, legkisebb a mesterséges energiaforrásokat nem használó vállalatnál: a vitorlás-tramphajónál. Lássuk ezek után, hogy a tőke, munka és vállalkozás okozta kockázatot mennyiben enyhíti a közlekedési vállalatnak jutó járadék?

IV. 1. §. A közlekedésnél is lehet járadékról beszélni.

Már Ricardo megállapította, hogy járadék mindig onnan ered, hogy több munka alkalmazásának kevesebb hozadék felel meg. Ezt úgy érti, hogy ahol kevesebb munkából áll elő hozadék, ott járadék keletkezik. A jobb földnek a rosszabbal szemben mutatkozó Ricardo-féle termelékenységi járadéka a természet adománya. Ehhez hasonló természetű az a természetes járadék, amelyet a természetes viziut a mesterséges pályával szemben élvez. Käthe Bauer Mengelberg egy alkalommal megjegyezte, hogy kedvezőtlen viszonyok közt a fuvarozásból eredő többköltség úgy hat, mint a föld minőségének a rosszabbodása. Magasabb árak mellett a távolabb fekvő területek művelhetőkké válnak, mert a kedvezőbb ár a nagyobb fuvarozási költségeket elviselhetőkké teszi. A piachoz közelebb fekvő termelő járadékot élvez. A Ricardo-féle termelékenységi járadéknak ez az analógiája — jóllehet az igazságnak kis magvát tartalmazza — csak féligazság, mert csak akkor áll, ha a piachoz

közelebb fekvő termelőnek a terményei olcsóbban jutnak a piacra; de nem áll meg, amikor a távoli termelő olcsóbban jut a piacra áruival, mint a közelebbi helyen termelő.⁹ Ennek az igazolását mutatja az európai gabonapiacok története. Az amerikai buza, az olcsó tengeri fuvarral, sőt éppen napjainkban, kombinált tengeri és belvizi fuvarral is, olcsóbban jut az európai fogyasztópiacokra, mint az Európában termelt buza. A hatás — az alacsonyabb amerikai termelési költségek mellett — a tenger közlekedési járadékának a következménye. Nem a távolság döntő tehát, hanem a fuvardíj, amely a szállítási teljesítményre fordított költségtől is függ, legalább is abban az értelemben, hogy az a közlekedési vállalat, amely olcsóbban termeli a közlekedést, azt olcsóbban is árusíthatja. Közlekedési járadék létezésére mutat Thünen törvénye is. Ez a járadék azonban világosan helyzeti és nem termelékenységi járadék és némelykor összeesik a Marshall-féle fogyasztói járadékkal is. Amint ismeretes, a járadék fogalma az irodalomban folyton tágult és legtágabb értelmében azt az előnyt jelenti, amely egyenlő munka és tőke alkalmazása mellett egyik esetben a másikkal szemben előáll. Amikor az alábbiakban a közlekedés járadékát tárgyaljuk, ebben az értelemben használjuk a járadék kifejezést.

2. §. Ha a járadék szónak ebből a jelentéséből indulunk ki és más gazdasági ágak körében tapasztalt jelenségekkel vetjük össze azt, amit a közlekedés járadékaként fogunk kimutatni, azt látjuk, hogy ha valahol, pl. Kaliforniában az éghajlat és a talaj gyümölcstermelésre alkalmasabb, mint máshol, ennek a vidéknek a gyümölcstermelése járadékot élvez. Dél-afrika járadékot élvez az aranytermelés terén oly országgal szemben, ahol az aranyat nagyobb költséggel és kisebb eredménnyel, a folyó vizéből kell kimosni. Járadéka az essen Krupp-gyárnak a szénbányák közelsége. Mindez végelemzésben azt jelenti, hogy a termelő járadéka következtében versenyképesebb más termelőnél. Az a mérték, amellyel ezt az előnyt mérjük, tulajdonképpen az az árumennyiség-többlet, amelyet a járadék élvezője, más vállalkozóval összehasonlítva, kedvező áron el tud helyezni. A járadék tulajdonképpen mindig az áru fokozott elhelyezhetőségi lehetőségében, a közlekedésnek a járadéka az általa kínált szállításnak elhelyezhetőségében nyilvánul meg. ~~Ez a járadék lehet a természet adományának a következménye, mint a természetes vízi utakon és akkor a termelékenységi járadéknak felel meg; de eredhet a közlekedési eszköz kedvező irányából is, mint Nagymagyarország vasutainak járadéka, amely inkább helyzeti járadék volt. De lehet a közlekedés természetes járadékának forrása az is, hogy a szükséges energiaforrások, szén, vizierő helyben rendelkezésre állnak. Ezeknek a járadékoknak az értéke nem állandó, hanem sokféle körülmény~~

⁹ V. ö. Heller Farkas Közgazdasági Lexikon 134-135. 1.

következtében változhatik, pl. ilyen a magyar vasuthálózatnak trianoni feldarabolása, másutt a szénkészlet kiapadása stb. Ahol és amikor azonban ez a járadék érvényesül, az ellensúlyozza a nagy tőkekockázatot és némelykor nagyobb értéket képvisel, mint a vállalatban lekötött tőke. A hajózási vállalat értékét nem a hajók értéke, hanem az elérhető forgalom alapján értékeli az, aki a vállalatot meg akarja vásárolni, vagy bérbe akarja venni. Ugyanigy van ez másfajta közlekedési eszközökkel is, amit a vasutak bérbevételénél szerzett tapasztalatok bőségesen igazoltak. ✕

3. §. Ezeknek a megállapítása után szükségessé válik azokat a körülményeket megvizsgálni, amelyekről a közlekedési eszköz járadéka függ. Ezek: a pálya, a szállítás közgazdasági hasznossága vagy másszóval, a mindenkori közgazdasági és gazdaságpolitikai helyzet és a közlekedési eszköz specifikus energiája.

Ezeket a tényezőket egyenként kell tárgyalni elméleti szempontból; jóllehet hatásuk néha komplex, több járadékforrás együttes hatásának eredménye is lehet a gyakorlati életben.

4. §. A pálya járadékának megvilágításánál gazdaságföldrajzi és gazdaságpolitikai alapokat kell számba venni. A gazdaságföldrajzi helyzet alapján dől el: a) mennyiben lehet a pályát szabadon megválasztani, b) mennyiben enged a pálya szabad, vagy irányok szerint megkötött mozgást, c) több vagy kevesebb tőke és munka kell-e a pálya hasznosítására?

5. §. A legnagyobb járadékot a szabad pálya szolgáltatja: a levegő, a tenger. Ezek a pályák is azonban csak relatíve szabadok, mert használhatóságuk természeti tényezőktől függ és mert a különböző közlekedési célok szempontjából nem egyenlően használhatók. A tenger használhatósága pl. többek közt áramlatoktól és szelektől függ és a levegő hirszállításra alkalmasabb, mint áruk szállítására. Hatalmas közlekedési járadék forrása a tenger. Ez a legnagyobb mértékben a tengerparti vidék gazdaságának előnyére szolgál, de kihat a tengerparttól távolabb eső területekre is; de annál kisebb mértékben, minél távolabb esik ez a terület a tengertől, minél nagyobb akadályok pl. hegyek választják el e területet a tengertől. Viszont a távolság ellenére is kisebb mértékben érvényesül a tengertől való távolság hátránya, amikor a távoli terület termékei a tengernél kisebb járadékot nyújtó, de a szárazföldi uttal szemben járadékot élvező folyón juthatnak a tengerre. A tengerhez vezető folyó nagyobb járadékot ad, mint a belvizek, mert a tenger és a folyó járadéka kombinálva hat. De a belső természetes víziutnak járadéka van a mesterséges vízi- és a szárazföldi uttal szemben, mert kevesebb munka- és tőkeáldozatot igényel. A járadékot a forgalom nagyságával mérve, megállapítható, hogy a folyó csak azt a részét viheti a szállítást igénylő mennyiségnek, amely akár közvetlenül, akár más víziutak pl. a tenger

vonzási területei felé, a folyó természetes irányában kíván mozogni. A szárazföldi pályák járadéka kisebb, a földrajzi alakulat a közutnak és még inkább a vasutnak akadálya lehet, amelyet csak nagyobb tőke- és munkáldozattal lehet leküzdeni. Ezzel szemben, amint látni fogjuk, a geográfiai eredetű járadék hiányát pótolhatja a vasutnak a 7. és 8. §-ban tárgyalandó, a gazdasági helyzetből eredő az a járadék, hogy a viziutnál jobban tud alkalmazkodni az általános szállítási szükséglethez, ill. hogy nagyobb integráltságánál fogva többféle specifikus energián alapuló járadék van.

6. §. A gazdaságpolitikai szempont annyiban hat a pályák járadékára, amennyiben a különféle pályákon nem egyenlő a közlekedési vállalkozónak az elhatározási szabadsága. A legnagyobb járadékot az a pálya nyújtja, amelyen a legkisebb a forgalom korlátozása és legnagyobb a lehetőség az ellenszolgáltatás szabad megállapítására (dijszabási szabadság). ~~Ebből a szempontból a legnagyobb járadékot a tenger,~~ utána a természetes, nemzetközi viziut nyújtja, mert jóllehet az a terület, amely pl. a belső viziuton elérhető kisebb, mint a tengeren, vagy manapság vasuton elérhető terület; ott, ahol a vállalat szállít, — még akkor is, ha ez idegen terület — éppen olyan szabad elhatározása alapján állapíthatja meg a kért ellenszolgáltatást, mint akárcsak a tengeren. Ez járadékot ad a vasuttal szemben, amelynek dijszabás-megállapítási joga az ország határánál megszakad. A magyar vasuti hálózat trianoni megcsonkítása pl. a mondott oknál fogva, a magyar vasutaknak háboru előtti járadékát lényegesen leszállította, ami egyébiránt azzal is összefügg, hogy a vasut aránylag annál olcsóbb dijszabást állapíthat meg, minél hosszabb a vonala. ~~Egyébként a most tárgyalt szempontból a vasut járadéka még a közuténál és a mesterséges viziuténál is kisebb,~~ mert az ellenszolgáltatás megállapításának szabadsága itt sem szakad meg az ország határánál. A folyóra vonatkozólag meg kell még jegyezni, hogy annak természetes járadéka hegymenetben kisebb mint völgymenetben, mert a hegymenet nagyobb munka- és tőkeáldozatot kíván. A légtér járadéka gazdaságpolitikai szempontból nézve hasonló a tengeréhez, de — a repülőgép specifikus energiából eredő járadékot nem tekintve — amelyről a 8. §-ban lesz szó, tehát tisztán közlekedéspolitikai szempontból kisebb, amennyiben bizonyos területek átrepülése tilos és a kikötés helyileg korlátozva van. A hirszállítás terén a posta járadéka a leghatározatlanabb, mert függvénye ama közlekedési eszköznek, amelyet a posta éppen igénybe vesz. A legnagyobb a vezeték nélküli elektromos hirszállítási eszközök járadéka; a vezetéket használók közt a legkisebb a tengeri kábelé, mert annak elhelyezését, politikai szempontok korlátozzák. Amint a fen-

tiekből kitűnik, a közlekedést megnehezítő minden rendszabály csökkenti a közlekedési járadékot.

7. §. A közgazdasági helyzet (a mindenkori kulturával egyetemben) a közlekedési járadékra a szállításra váró tömegek útján hat. Minden országra nézve adva van az a maximum, amely adott időn belül egyáltalában szállításra kerülhet. Ez azoknak az eseteknek a számától függ, amelyekben közlekedésre szükség van. Az a tömeg, amely valamely adott közlekedési eszközön szállításra kerülhet, azonban nemcsak az eszköz hazájának határain belül mozgó csereigény kielégítésére szükséges forgalomból áll, hanem ezenfelül magában foglalja a hazai gazdaságnak más országok gazdaságával való csereforgalmának és idegen országok kölcsönös csereforgalmának azt a részét is, amely a hazai közlekedési eszközökön mozog. Az, hogy ebből az elméletileg lehetséges forgalmi tömegeből az illető ország szállítási eszközei mennyit fognak szállítani attól függ, hogy egyfelől milyen a hazai közlekedési eszközök teljesítőképessége, továbbá attól, hogy a lehető forgalomból mennyit tud más ország a maga forgalmi eszközeivel elterelni; másszóval tehát attól, hogy mekkora forgalom az, amelyet a hazai közlekedési eszközök előnyösebben tudnak lebonyolítani versenytársaiknál. A nagyobb forgalmat lebonyolító eszköz járadékot élvez, mert annak következtében, hogy a közlekedés költségei tulnyomóan állandó költségek, a többet szállítónak egy teljesítményegységére belőlük kevesebb esik, tehát olcsóbban termel szállítást. A fentiekből következik, hogy annak az országnak a közlekedési eszközei fogják ezt a járadékot élvezni, ahol legnagyobb szükség van a közlekedésre és ahol a hazai közlekedési eszközök más eszközöknél előnyösebben tudják a közlekedési igényeket kielégíteni. A második helyen említett feltétel a közlekedési eszköz specifikus energiájával függ össze és azért azt alább a 8. §-ban fogjuk tárgyalni. Itt most csak a közgazdasági volumennek a járadékra gyakorolt hatásával foglalkozunk.

Ebből a szempontból meg lehet állapítani, hogy a legnagyobb közlekedési járadék azokban az országokban keletkezik, amelyek a legnagyobb mértékben vesznek részt a világforgalom cseréjében, annak következtében, hogy egyfelől sokat termelnek nagyon keresett anyagi és szellemi javakból is, másfelől sokat fogyasztanak otthon nem termelt javakból és harmadszor a személy-, áru- és hirszállítási világforgalom irányába esnek akár geográfiai helyzetük, akár pedig közlekedési eszközeiknek alkalmas volta következtében. Ezért nagyobb a járadéka az iparosvidéket átszelő Rajnának, mint a Dunának és ezért volt nagyobb a világháború előtt a magyar vasút hálózatának járadéka, mint az osztrák vasutaké. Természetesen mindennek feltétele, hogy a közlekedési eszközök alkalmasak legyenek a kínálkozó forgalom lebonyolítására, elegendő legyen tel-

jesítőkéességük, de másfelől ne legyenek a várható forgalomhoz képest túlméretezve. Az utóbbi esetben ugyanis több költség esik egy teljesítményegységre és ez a költségtöbblet csökkenti a járadékot. Ennek a példáját mutatják az Egyesült Államok némely vasutai és általában csatornái.

Elsősorban sűrűn lakott, iparos, tőkeerős országokban, ahol a forgalom állandó, alakul ki nagy közlekedési járadék. Szegényebb országokban is járadékot — de mindenesetre csak kisebbet — adhat az átmenő forgalom. Az elsőnek példáját mutatja Nagybritannia és Belgium, ahol igen nagy a közlekedési járadék; a másodiknak példáját pedig a háborúelőtti Magyarország.

Természetesen az ország nagysága, közlekedési vonalainak hossza és ezzel arányos díjképző ereje, az országhatárok nagysága is befolyásolja a járadék nagyságát. Ez politikai földrajzi tényező, amely részben az 5. § alatt tárgyaltak körébe tartozik, azonban csak a mostan tárgyalt közgazdasági tényezőkkel kapcsolatban hat a járadékra. Szibériának nagy, kulturában elmaradt, ritka lakosságú területe nem ad járadékot; nagy hegyek által elzárt határ is akadály a járadék kifejlődésének (pl. az Andok). Az Egyesült Államoknak hosszú tengerpartja, Nagybritannia szigetjellege nagy járadékot jelent ezeknek az országoknak egyéb járadékot előmozdító tényezőivel együtt. Viszont Spanyolország tengerpartja és Izland szigetjellege a közgazdasági feltételek hiánya következtében nem alkalmas közlekedési járadék fejlesztésére.

8. §. Ha specifikus energián, amint kifejtettük, a közlekedési eszköznek azt a képességét értjük, hogy sűrű emberréteg részéről értékesnek talált közlekedési feladatot más eszköznél tökéletesebben tud megoldani, akkor joggal várhatjuk, hogy a specifikus energiának is köze van a közlekedési járadékhoz. A specifikus energia tényleg hat ebben az irányban. Itt nem arra az esetre gondolunk, amikor valamely országnak különösen kedvező energiaforrása van, mint pl. Angliának a szene s Svájcnak a vizierői. Ezek a 7. §-ban tárgyalt kedvező közgazdasági viszonyok keretébe tartoznak és a specifikus energia szempontjából a járadék kérdésével kapcsolatban csak annyiban játszanak szerepet, amennyiben valamely speciális energia kifejtését, pl. az elektromos vontatással járó specifikus előnyök érvényesülését megkönnyítik. Most tisztán a meglevő specifikus energia járadékfejlesztő hatásáról van szó. Ez a hatás abban nyilvánul meg, hogy a specifikus energiával rendelkező közlekedési eszköz, amikor az, ennek az energiának megfelelő közlekedést bonyolít le, más ilyen energiával nem bíró eszközzel szemben előnyös helyzetben van és így járadékra tesz szert. A specifikus energia szabályának megfelelően tehát azt mondhatjuk, hogy minden közlekedési eszköz akkor tesz szert az elérhető legnagyobb járadékra, amikor az órea jel-

lemző specifikus energiát a leghatályosabban érvényesíti, ha pedig többféle specifikus energia kifejtésére képes, mint pl. a vasut, amikor a különféle energiákat olyan arányban fejti ki, amelyben azok teljesítményének igénybevételére számítani lehet. Ugyanis a közlekedés kitermelése akkor leggazdaságosabb, amikor az eszköz legjobban van kihasználva. A legnagyobb járadékot tehát úgy lehet elérni, ha egyik közlekedési eszköz sem von el mástól olyan forgalmat, amelynek lebonyolítására az első közlekedési eszköz specifikus energiájánál fogva alkalmasabb. Mivel pedig a specifikus energiával rendelkező közlekedési eszköznek — amint azt tanulmányunknak a specifikus energiával foglalkozó részében kifejtettük — monopóliuma keletkezik, megállapíthatjuk azt az elméleti szempontból érdekes jelenséget, hogy a *közlekedési járadék éppen úgy összefügg a monopolhelyzettel, amint azt a földjáradékra vonatkozóan Ricardo*, e járadék első észlelőjével: Andersonnal ellentétben kifejtette.¹⁰ Ezt az összefüggést tüzetesebben a következő megfontolás világítja meg: Amikor a monopóliummal szemben verseny keletkezik, pl. a vasutal versenyezni kezd az autó, a régi monopolista munka- és tőkeáldozat árán is igyekezik forgalmát megtartani és bevételeit biztosítani. Ezzel szemben az új versenyző csak akkor ér célt, ha olyan szolgáltatást tud produkálni, amelyre a versenyzett eddigi monopolista nem képes, aminő példánk esetében a fix pályától, menetrendtől, dijszabástól független szállítás vagy a repülőgépnél a vasutét meghaladó sebessége. Amikor olyat nyújthat a versenytárs, amire a versenyzett nem képes, feltéve, hogy az új szolgáltatás értékes, a versenyzett elveszti forgalmi járadékának egy részét. Viszont a versenytárs járadékra tesz szert, mert az általa nyújtott specifikus előny ellenértékeképpen megkeresett bevételt kisebb munka- és tőkeáldozattal éri el, mint amennyit a versenyzettnek áldoznia kellene, hogy saját vállalkozása keretében kiegyenlítse azokat az előnyöket, amelyeket az új versenytárs a közönségnek nyújtani tud éppen specifikus energiája következtében. A tapasztalat mutatja, hogy hiában igyekezett a vasut vonatszaporitással, különleges járóművek beszerzésével, háztól-házig szállítás berendezésével stb. az autó specifikus energiája ellen küzdeni. Ma mindenütt azt hangsúlyozzák, hogy a vasut elvesztette monopóliumát és erre alapítják azt a követelést, hogy a vasut szabadittassék meg azoktól a korlátozó szabályoktól, amelyeket annak idején közérdekből a monopólium elleni védekezés céljából állapítottak meg, aminők: a fuvarozási kényszer és az egyenlő elbánás.

9. §. A közlekedési monopólium természeténél fogva lehet egyéni és fajlagos, vagy korlátolt és korlátlan. A vasut nagy

¹⁰ V. ö. Ricardo id. m. 36. l. és polémiája Malthus-szal u. o. 243. sk. l.

tőkeszükségleténél fogva az első, az autó a második kategóriába tartozik. Ez a tőkeszükségletek különböző nagyságának a következménye. A vasut specifikus energiája sokféle, de előteremtése drága, a járadéknak nagyinak kell lennie, hogy a tőkelekötés hasznos legyen; ezért a vasut monopóliuma egyedivé válik. Automobilforgalomra csekély tőkelekötéssel lehet vállalkozni; specifikus energiája nem vezet egyéni monopóliumra, hanem sok vállalat versenyez sikerrel a személy- és a darabáruforgalomban a vasuttal. Minden autót vállalkozó kiadásainak csekély volta folytán kisebb járadékkal elégedhetik meg, mint a vasut, amelynél nagy járadékra van szükség a nagy költségek ellensúlyozása céljából. Az autónál specifikus energiájának megfelelő szállítmányokra nézve fajlagos monopólium fejlődik ki. A repülőgép specifikus energiája csekély járadékot nyújt és mégis egyéni monopóliumra tesz szert, mert az időmegrövidítést eredményező specifikus energiáját kevesebben értékelik oly nagyra, mint a tömegszállítást, amelyre nem képes. Költséges vállalkozás, de specifikus energiából eredő járadéka kicsi. Ezekből arra lehet következtetni, hogy nagy és költséges közlekedési vállalkozás járadéka egyéni monopóliumra, kicsi és olcsó vállalkozásé pedig fajlagos monopóliumra vezet; azonban az egyéni monopólium esetében a specifikus energiából eredő járadék (mint a vasut példájában) igen nagy —, de (amint a repülőgép esetében) igen kicsi is lehet ahhoz képest, hogy a specifikus energia sok vagy kevés közlekedési igény kielégítésére alkalmas.

10. §. A specifikus energiából eredő járadék biztosítására irányuló törekvéseknél — a járadék és a verseny közt létező összefüggés következtében — nem szabad elfelejteni, hogy minél sűrűbb valahol a közlekedési hálózat, annál nagyobb a valószínűség arra, hogy új közlekedési eszköz létesítése kevesebb új járadékot fog teremteni és többet fog elvonni meglévő közlekedési eszközök járadékából. A csökkenő közlekedési járadéknak ez a szabálya különösen különböző speciális energiákkal rendelkező közlekedési vállalatok létesítésénél érvényesül, annak a szabálynak a következményeképpen, hogy különböző specifikus energiával rendelkező vállalatok sikeresen versenyezhetnek egymással. Példái ennek, hogy az Egyesült Államok vasutai járadékának nagyrésztét elvonta az autó, a csatorna és a csővezeték éppen úgy, mint annak idején az angol csatornákét elvonta a vasut.

11. §. Amint fejtegetéseinkből kitűnt, a közlekedési járadék különböző forrásai a járadék előteremtésében egymást kiegészíthetik, de egymásnak ellent is mondhatnak. A szabad pálya csak ott és akkor teremt nagy járadékot, amikor és ahol annak képzését a közgazdasági helyzet előmozdítja. E kétféleképpen együtthatása tehát növeli a járadékot. Az ellenkezőnek példáját mutatja a repülőgép. Itt a pálya szabadságánál fogva

könnyen képződhető járadékot a specifikus energiából eredő járadék csekély volta nem engedi érvényesülni a lehető mértékben.

12. §. Minden, bármely forrásból eredő közlekedési járadék kifejlődését megakadályozhatják vagy korlátozhatják a közlekedésnek úgy természetes, mint mesterséges akadályai. A víziut némely fajának járadékát korlátozza a befagyás természetes akadály, a vasuti járadékot korlátozzák azok a mesterséges rendszabályok, amelyek a határok átlépését, a be- és kivitt nehezítik. Mindezek azért korlátozzák a járadékot, mert a forgalmat csökkentik és a szállítási teljesítmény nagyságától független, a közlekedés költségei közt tulnyomó, állandó költségeknek megtérülését megnehezítik.

Ez egyaránt érinti magát a közlekedési vállalatot, amely a járadékot közvetlenül élvez, mint azt az országot, amelynek gazdaságához a közlekedési eszköz tartozik, mert az ország nem élvez mindazokat az előnyöket, pl. az olcsó szállítást, amelyeket a közlekedés az ország gazdaságának különben nyújtani tudna. Joggal mondhatjuk ennél fogva, hogy az az ország, amelynek közlekedési eszközei járadékot élveznek, maga is közlekedési járadékot élvez, pl. a tengerparti ország. Ez az országos járadék *a közvetett közlekedési járadék*. A közlekedési eszköznek magának közvetlen járadéka pedig lényegileg nem egyéb, mint a szállítási lehetőség, a *szállítási goodwill*. Ennek a nagysága befolyásolja a közlekedésre fordított munka, tőke és vállalkozás hasznosságát. A közlekedési politika feladata a közlekedést úgy irányítani, hogy minden közlekedési eszköz minden — járadék termelésére alkalmas — tényezőt felhasználjon; a geográfiai viszonyokhoz, a gazdasági adottságokhoz és a specifikus energia szabályaihoz való alkalmazkodással a maga lehetséges járadékát elérje; viszont azonban más közlekedési eszköz járadékának kifejlődését ne akadályozza és már létező, a közérdeket kielégítő járadékot ne csökkentsen.

Neumann Károly.

A fasizmus gazdaságpolitikája.

Korai ma még a fasizmus világgazdasági jelentőségéről ítéletet mondani. Különösen kockázatos vállalkozás volna ez külföldi számára, mert ha az talán bizonyos kérdésekben objektívebben is foglalhat állást, mint egy olasz kutató, mégis érthetően csak sokkal kevésbé ismerheti az olaszországi tényeket és eseményeket, valamint azoknak összefüggéseit, mint a fasizmus problémáival foglalkozó olasz tudósok, akik hisz részben a fasizmus tanításainak és intézkedéseinek kialakításában személyesen is résztvettek. A fasizmus világgazdasági jelentősége azonban mégis jogosulttá, sőt szükségessé teszi, hogy problematikáját külföldi szemmel és szempontból is megvizsgáljuk, habár ez a vizsgálat még akkor is az említett nehézségekkel jár, ha azt a szorosán vett gazdasági vonatkozásokra korlátozzuk. A problémának ily körülhatárolása azonban mégis azt jelenti, hogy a különösen kényes és nehezen megítélhető ideológiai és szervezeti kérdéseket jórészt figyelmen kívül hagyhatjuk, illetőleg hogy mód van arra, hogy azokat csak mellékesen érintsük. Célom tehát csupán az, hogy a gazdasági dimenziók területén vizsgáljam meg a fasizmus elvi és gyakorlati jelentőségét és az általa előidézett változásokat.

A problémának ez a körülhatárolása nem teljesen jogosult. Ideológiai és szervezeti problémáknak számos vonatkozásban a lehető legnagyobb gazdasági jelentősége van. A termelés eredményessége a legmeglepőbb és legváratlanabb technikai haladás ellenére sem elégséges még ahhoz, hogy a nagy tömegek számára tökéletes szükségletkielégítést biztosítson. Azok, akik ezzel ellentétes nézetnek adnak kifejezést, tévednek. Emellett pedig minden politikai rendszernél, de különösen a tulnyomóan nemzeti célkitűzésekkel jelentkező fasizmusnál számolni kell azzal, hogy olyankor, amikor nemzeti célok merőben gazdasági érdekekkel jutnak ellentétbe, azok ezekkel szemben előnyben fognak részesülni még akkor is, ha ezáltal a tömegek jószágellátottsága szenvedni fog. Ilyenkor jórészt a tömegeknek a gazdasági és politikai szervezetben való elhelyezkedésétől, méginkább azonban ideológiai felfogásától függ, hogy megelégedettek, avagy elégedetlenek-e. A modern nemzetgazdasági elmélet megkísérli ugyan, hogy csak gazdasági dimenziókkal, személytelen mennyiségekkel operáljon. De sohasem

volt kétséges, hogy ennek csak módszertani okai vannak és hogy még az értéktelmentes tudományos nemzetgazdaságtan is kénytelen azzal számolni, hogy a gazdálkodás alanyai emberek, akiknek megelégedettsége avagy elégedetlensége a gazdasági szervezet működésére döntő befolyással van. Éppen ezért a tömegek ideológiai felfogása talán még nagyobb jelentőségű, mint az a kérdés, hogy miként vannak a politikai és gazdasági kérdések eldöntésére hivatott alkotmányos rendszerbe szervezetileg beillesztve, illetőleg ezen utóbbinak gazdasági vonatkozásban tulajdonképpen csak annyiban van jelentősége, amennyiben az — a tömegek ideológiai felfogásától függően — azoknak megelégedettségét, illetőleg elégedetlenségét befolyásolja.

A fasizmus jelentősége ebben a vonatkozásban alig tuzozható. Hatalom és erőszak értelmes keretek között történő alkalmazásával rendet teremtett egy már-már az anarchiával határos kaotikus helyzet közepette és ezáltal a gazdasági prosperitáshoz is szükséges nyugalmat biztosította. És mikor a nagy tömegeket, amelyek ma, nem sokkal több, mint 10 esztendővel a világtörténelmi jelentőségű „Marcia sul Roma“ után Olaszországban zárt sorokban állnak mögötte, érzelmileg is megnyerte magának, biztosította a gazdasági békét és ezáltal a gazdasági erőforrások efficiens kihasználásának lehetőségét. A fasizmus rendi szervezete gazdasági szempontból közvetlenül, tehát tulajdonképpen alárendelt jelentőségű, illetőleg — mint arra már utaltam — csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben az az olasz nép — minden bizonnyal a fasizmus által is alakított és befolyásolt — ideológiai felfogásának megfelel.¹ Mert ha az ideológiai kivánságok és a gazdasági és politikai szervezet valóban megegyeznek egymással, úgy az kétségtelesen sokban hozzájárul a gazdasági béke biztosításához, amelyet a hatalom parancsa egymaga még aligha tudna létrehozni. Ilymódon tehát lehetséges, sőt valószínű, hogy a fasizmus Olaszországban sokban hozzájárult a tömegek azon jóindulatu világnézetének kialakításához, amely — mint arra *Balás Károly* számos munkájában utalt, még pedig, ami talán érdemes arra, hogy külön hangsúlyoztassék, legelőször már 1921-ben, tehát a fasizmus keletkezése előtti időben — a termelés eredményességét növeli.

Ha ezt felismerjük, nyilvánvalóvá válik, hogy a fasizmus egész szervezetének, egy új rendiség kialakítására irányuló törekvéseinek, az egész korporációs rendszernek, gazdasági vonatkozásban csak közvetett jelentősége van. Ez rendkívül fontos megállapítás, ha a fasizmus jelentőségét külföldi szemmel a külföld szempontjából kívánjuk elbírálni. A külföld számára igazán nem volt közömbös a fasizmus uralomrajutása Olasz-

¹ Hogy ez csak nagyon nehezen bírálható el, az természetes.

országban. Elsősorban az nem volt közömbös a külföld szempontjából, hogy egy nagy országban Európa közepén anarchia uralkodik-e vagy sem és a fasizmus, mint már említettem, de mint köztudomásu is, 1922-ben az anarchia veszélyét háritotta el és a rendet biztosította. De ha ettől a szemponttól eltekinünk, úgy egyfelől az a kérdés merül fel, hogy a fasizmus konkrét gazdaságpolitikája az olasz közgazdaság gazdasági dimenzióit és kitagozódási rendjét miként befolyásolta és hogy e befolyásolásnak milyen hatása van az olasz termelésre és annak külföldi versenyképességére. Másfelől pedig fontos az a probléma is, hogy a fasizmus a külföld szempontjából utánzandó rendszernek, szervezeti formának tekinthető-e, avagy pedig olyannak, amely csupán az olasz mentalitásnak és az olasz viszonyoknak felel meg. Ebben a vonatkozásban tehát döntő jelentőségű az a kérdés, hogy a rendiség gondolata és az egész fasiszta ideológia más nemzetek ideológiai felfogásának megfelelő-e, avagy pedig — mint azt *Gömbös Gyula* magyar miniszterelnök ebben a minőségben megtett első olaszországi útja után kijelentette — azzal nem harmonizál minden vonatkozásban és ezért nem is érdemli azt meg, hogy utánóztassék, ami más szóval azt jelenti, hogy a fasizmus utánzása más országokban nem nyugtatná meg a népet és nem biztosítaná az ezzel együtt járó, részben gazdasági előnyöket, amelyekkel a fasizmus bevezetése Olaszországban járt. De, mint jeleztem, ez mégis oly probléma, amely a jelen vizsgálat körén kívül esik.

A látszat szerint a kor szelleme a rendi gondolatot az országok hosszú sorában előtérbe hozta. Alig lehet megítélni és különösen a közgazda nem lehet illetékes annak elbírálására, hogy a rendiség úgy szervezeti, mint törvényalkotási vonatkozásban előnyösebb-e más alkotmányrendszereknél vagy sem. E kérdés eldöntéséhez azt kellene tudni, hogy a rendi szervezet és különösen annak olaszországi korporációs formája más alkotmányrendszereknél és közigazgatási szervezeteknél inkább biztosítja-e az igazságos, jó, célszerű törvények és közigazgatási rendelkezések megalkotását és meghozatalát. Nem tartom magamat e kérdés eldöntésére illetékesnek, ez a politikai tudomány művelőinek feladata.

Bármilyen álláspontra is helyezkedünk azonban a fasiszta szervezeti struktúra utánzásra való érdemességének felvetett két kérdésével szemben, úgy a fasiszta gazdaságpolitikai irányelvek, mint a konkrét fasiszta gazdaságpolitika megítélése akár az olasz nemzetgazdaság szempontjából, akár pedig a külföld által való utánzás tárgyaként oly kérdés, amely a szervezeti kérdésektől független és szorosán vett közgazdasági probléma. Vagyis külön probléma az, hogy a gazdasági életet irányító szervek miként vannak felépítve, külön probléma, hogy az a népek mennyire tetszik és végül külön pro-

jólétének növelésében, másfelől pedig a nemzeti hatalom kiterjesztésében áll.

A jelzett kijelentésekkel szemben gazdasági vonatkozásban egyfelől azok a tételek döntő jelentőségűek, amelyek a magánkezdeményezésnek a fasiszta államban jutó szerepére és másfelől azok az intézkedések, amelyek a munkabér nagyságának és az egyéb munkafeltételeknek szabályozására vonatkoznak. Ezekből derül ki az, hogy a fasizmus tulajdonképpen milyen gazdasági rendszert gondolt el magának. És éppen ezért számos tévedéssel szemben nagyon nyomatékosan kell arra utalni, hogy a fasizmus — legalább is a Carta del Lavoro fasizmusa — nagyon távol áll attól, hogy szocialisztikus organizációs formákkal, tervgazdálkodással, vagy akár csak egy irányított gazdálkodás gondolatával kacérkodjék. A fasizmus gazdasági alapgondolatai tehát ebben a vonatkozásban a német nemzeti szocializmussal pl. éppen ellentétesek — noha a politikai organizáció formája, a totális állam eszméje, a vezetés rendszere, a „vezér“-elv, a rendiség gondolata, mindkét rendszernek közös. Míg azonban a nemzeti szocializmus tervgazdálkodási gondolatokkal kacérkodik, sőt ilyeneket részben magáévá is tesz és megvalósítani igyekszik, addig a fasizmus a legnyomatékosabban hangsúlyozza a magánkezdeményezésnek jelentőségét, amikor azt emeli ki, hogy ez képezi a termelésnek leghasznosabb és legeredményesebb eszközét. (V. ö. a Carta del Lavoro VII. szakaszát⁴.) Hogy ez a tevékenység a költségek csökkentésére is vonatkozik, az kitűnik a Carta del Lavoro VIII. szakaszából⁵, amelyben a munkaadók szakmai szervezeteinek kötelességévé tétetik, hogy a termelés növelését és tökéletesítését és a költségek csökkentését minden eszközzel előmozdítsák. Ezek bátor kijelentések, amelyek egy elpuhult, elővigyázatos, szentimentális szociálpolitikával nem egyeztethetők össze. A fasizmus tehát nem riad vissza a technikai haladás alkalmazásától, sőt kötelességévé teszi annak

⁴ „A rendi állam a termelés terén a magánkezdeményezést tartja a nemzet érdekeit szolgáló leghasznosabb és legeredményesebb eszköznek.

Mivel a termelés magánosok által való megszervezése nemzeti jelentőségű szolgálat, a vállalat szervezője a termelés irányáért az állammal szemben felelős. A termelőerők összeműködéséből következik ezek jogainak és kötelességeinek kölcsönössége. A munkavállaló, akár műszaki alkalmazott, tisztviselő vagy munkás, a vállalat tevékeny közreműködője, de a vállalat vezetése a munkaadót illeti, aki ezért a felelősséget viseli.“

⁵ „A munkaadók szakmai egyesületeinek kötelessége, hogy a termelés növelését és tökéletesítését és a költségek csökkentését minden eszközzel előmozdítsák. A szabadfoglalkozásuak és a művészek képviselői, valamint a közalkalmazottak egyesületei őrködnek a művészet, a tudomány és az irodalom érdekei felett és hozzájárulnak a termelés tökéletesítéséhez és a rendiség etikai céljainak megvalósításához.“

alkalmazását még akkor is, ha ezáltal alkalmazottak és munkások kenyerüket ideiglenesen el is veszítenék. Azt reméli azonban, hogy a költség- és az annak nyomán bekövetkező ár-csökkenések a fogyasztást rövid idő alatt növelni fogják, úgy-hogy a technikai haladás által munka nélkül válók ismét fel-szivódhatnak. A gazdasági egyensúly tehát egy a réginél ma-gasabb szinten állna helyre. A fasizmus jól látja, hogy a gaz-dasági haladást csak ez biztosíthatja. A fasizmus tehát ebben a vonatkozásban azt az álláspontot képviseli, amelyet Magyar-országon *Balás Károly* hirdet sok esztendő óta és amelynek lényege az, hogy az efficiens termelés fontosabb érdek, mint az igazságosnak tűnő egyenlősítő jövedelemeloszlás, mert ha az utóbbival a termelés efficienciájának csökkenése jár együtt, úgy a jövedelemeloszlás formális egyenlősítése még akkor is csak keveset ér, ha igazságosabbnak is tűnik, mint az egyenlőtlen jövedelemeloszlás, ha az egyenlősített jövede-delemeloszlás hatásaképpen a gazdaságilag nagyobb értékűek tevékenysége csökken és ennek következtében a tömegeknek is kevesebb jut osztályrészül, mint egy olyan gazdasági szerve-zetben, amelyben az egyének önös érdeke és azáltal feltüzelve a magánkezdeményezés érvényesül! De ezen tételnél is meg kell jegyezni, hogy mindamellett elképzelhető, hogy a tömegek esetleg mégis akkor volnának megelégedettebbek, ha az egyen-lősítés ideálja volna megvalósítva még akkor is, ha akkor rossz-szabbul élnének. Ez oly probléma, amelyet nem lehet racioná-lis megfontolások alapján elbírálni, de amelynél az esetleg el-szenvedendő veszteség nagyságának is jelentősége van. És mint lehetőség persze az is felemlíthető, hogy az egyenlősítő jövedelemeloszlási rend a termelés eredményességét nem ron-taná le a fentebb jelzett feltevés mértékében. De hangsúlyozni kell, hogy a fasizmus felfogása szerint ez a leromlás bekövet-keznék.

Hogy a fasizmus szerint az államnak a gazdasági életbe csak kivételesen szabad beavatkoznia, azt a Carta del Lavoro IX. szakasza⁶ nagyon nyomatékosan hangsúlyozza. Ezek sze-rint az államnak csak akkor szabad a gazdasági termelésbe beavatkoznia, ha a magánkezdeményezés hiányzik, vagy ki nem elégítő, vagy ha az államnak politikai érdekei forognak koc-kán⁷. Mert a fasizmus számára a politikai célkitűzések az el-

⁶ „Az államnak a gazdasági termelésbe csak akkor szabad be-avatkoznia, ha a magánkezdeményezés hiányzik vagy nem kielégítő, vagy ha az államnak politikai érdekei forognának kockán. Az ilyen beavatkozás formája lehet az állami ellenőrzés, a serkentő támogatás és az állami kezelésbe való átvétel.”

⁷ De pl. *Lello Gangemi*: Die allgemeinen Lehren des Faschismus und die korporative Wirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv, 1934, 40. kötet, 104. és köv. l., szerint a fasizmus az intervenciót sokkal szélesebb körben tartja jogosultnak.

sődlegesek. A gazdasági élet ezeket tartozik szolgálni, vagyis a fasizmus ez irányu felfogása a szocialisztikus történelmi materialista felfogással éles ellentétben áll.

A fasiszta gazdasági rendszernek előterében tehát az a gondolat áll, hogy az egyéni érdekeket és a magánkezdeményezést érvényesülni kell hagyni. A fasizmus tehát kifejezetten liberális gazdasági felfogást képvisel, azzal a korlátozással, hogy a termelés érdekeit alárendeli a nemzeti célkitűzéseknek, bár ezzel kapcsolatosan annak a felfogásnak is kifejezést ad, hogy mindkettő csak kivételesen fog egymással ellentétbe kerülni, amikor azonban természetesen a gazdasági érdekeknek a nemzetiekkel szemben háttérbe kell szorulniok. Ezen, igaz, hogy jelentős korlátozásoktól eltekintve, a fasizmus, legalább is a Carta del Lavoro fogalmazása szerint a jelenleg divatos gazdasági és politikai rendszerek közül gazdasági téren a legliberálisabb, a legantiintervencionistább elveket hirdeti, ami oly megállapítás, amelyet nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni.

Igaz, hogy ezzel kapcsolatosan még egy nagyon fontos korlátozásról kell megemlékezni. Ez a korlátozás a munkaszerződésre, az egész munkajognak szabályozására vonatkozik. Mert ezen — de ismétlem csak ezen — a gazdasági területen a fasizmus a teljes megszervezést és a széleskörű állami beavatkozást szükségesnek tartja. Míg tehát a gazdasági élet egyéb területein a fasizmus főelvé általában a nem-beavatkozás és a magánkezdeményezés érvényesülni hagyása, addig a munkabér és egész általánosságban a munkafeltételek területén az állami beavatkozás az elve. A fasizmus szerint tehát a munkarendet mindig kollektív munkabér-szerződésekkel kell szabályozni. Ez tulajdonképpen nem is oly korszakos újítás. A munkásszakszervezetek kialakulása óta a kollektív munkabérszerződések nagyon sok országban igen általánosan elterjedtek. Az pedig csak részletkülönbség, hogy még a nagyon kiépített szakszervezeti rendszerrel rendelkező országokban is mindig vannak munkavállaló kategóriák, amelyek valamilyen oknál fogva szervezetlenek maradtak, amelyekre tehát kollektív munkabérszerződések nem vonatkoznak, míg a fasizmusban ilyen munkavállaló kategóriák nem létezhetnek, mert valamilyen munkavállaló kivétel nélkül valamilyen kollektív munkabérszerződés hatálya alá tartozik. Ez a különbség különösen azért jelentéktelen, mert hisz azok a kollektív munkabérszerződések, amelyek a munkavállalók bizonyos kategóriáira, mint például a szellemi foglalkozásukra vonatkoznak, a fasizmusban is szükségszerűen csak nagyrészt nagyon általános rendelkezéseket tartalmaznak, olyanokat, amelyeket más országokban az általános jogszabályok (felmondási időre stb. vonatkozólag) kielégítően pótolnak. Fontosabb elvi különbség áll fenn a kollektív munkabérszerződések jelentősé-

gének ideológiai magyarázata terén. A Carta del Lavoro IV. szakasza szerint: „A kollektív munkabérszerződésben a termelés különböző tényezői *szolidaritása* jut konkrét kifejezésre azáltal, hogy a munkaadók és munkavállalók ellentétes érdekei kiegyenlítettnek és a termelés magasabb érdekeinek alárendeltnek“. Mig tehát más országokban a kollektív munkabérszerződés az egymással szemben álló munkaadók és munkavállalók egymásra ütköző erőinek eredője, vagyis egy kompromisszum és annak is tekintetik, addig a fasizmus ezen társadalmi és gazdasági osztályok koordinált érdekszolidaritását véli megállapíthatónak és ezen szolidaritásnak a kollektív munkabérszerződéssel kíván kifejezést adni. És hogy az egyes szakmák munkaadóinak és munkavállalóinak érdekszolidaritása a magasabb államérdekeknek alárendelve maradjon és különösen más szakmákkal szemben ne vezessen visszaélésekhez, a fasizmus minden munkabérszerződést a törvényesen elismert és állami ellenőrzés alatt álló szindikátusok által kötteti meg. Az állami beavatkozást és az esetleg mégis felmerülő ellentétek kiküszöbölését egyrészt a korporációs rendszer, másrészt pedig és végső soron az biztosítja, hogy a korporációk a korporációs minisztérium ellenőrzése és befolyása alá tartoznak.

Logikus és szükségszerű kiegészítése ezen határozmányoknak, hogy a fasizmus a sztrájkok és kizárások minden fajtát a leghatározottabban elítéli és megtiltja. Hogy is türhetne az állam a termelés nyugodt menetét zavaró munkabér- és munkaviszonyharcokat, amikor — felfogása szerint — a munkafeltételek a közjó szempontjainak figyelembevételével tekintélyileg lesznek megállapítva? Ebben a tekintetben, vagyis a munkabéke végleges biztosításának tekintetében a fasizmus messzebb jutott más rendszereknél, — mert más kapitalisztikus országban többnyire legfeljebb oly rendszabállyal találkozunk, amely a sztrájkokat és kizárásokat az u. n. közérdekű vállalatok és közüzemek tekintetében tilalmazza.

A Carta del Lavoro XI—XXI. szakaszai rendelkezéseket tartalmaznak a kollektív munkabérszerződések szükséges tartalmáról. Ezek előrehaladott szellemű szociálpolitikai rendelkezések irányelveit körvonalazzák, amelyek azonban nem alkotják a fasizmusnak különleges jellegét, mert hasonlóakkal más országokban is sűrűn találkozunk. Érdekes, mert a más vonatkozásban a fasizmus által elítélt tervgazdálkodásra vonatkozó célzásokat tartalmaz a XIII. szakasz, amely szerint: „A termelési válságok és a pénzérték megváltozásai következményeinek egyenletesen kell a termelés különböző tényezőit sujtania. A különböző kategóriák és osztályok érdekeinek egymás közötti és a termelés magasabb érdekeivel való összehangolásának alapjául azoknak a megállapításoknak kell szolgálniuk, amelyeket a közigazgatási hatóságok, a központi statisztikai hivatal és a törvényesen elismert szakmai egyesületek által a termelés és

a munka feltételeiről, valamint a pénzpiac helyzetéről és a munkások életstandardjának alakulásáról szolgáltatott adatok alapján a korporációs minisztérium tesz". Ezzel szemben a XII. szakasz⁸ úgy intézkedik, hogy a munkabérnek ugyan meg kell felelnie a normális életszükségletnek, a termelés lehetőségeinek és a munka hozamának, de hogy a bér megállapítása mégis minden általános normától elvonatkoztatva a kollektív munkabérszerződések létesítésénél közreműködő felek megállapítására bizatik.

Mindebből következik, hogy ezt még egyszer igen nyomatékosan hangsúlyozzam, hogy a fasizmus gazdasági elvei két tételben foglalhatók össze: egyrészt a magánkezdeményezést hirdeti, másrészt pedig, ha nem is egészen egyenlősített, de mégis emberi és a termelés érdekeivel számoló munkabért és egyéb munkafeltételeket kíván a termelés területén biztosítani.

A valóságban a fasizmus ezeket az elveket csak részben valósította meg. A világgazdasági áramlatok a fasizmus elmélete által képviselt gazdasági nembeavatkozási gondolatnak nem kedveztek. A fasiszta Olaszország szintén kénytelen volt intervencionisztikus gazdaságpolitikát folytatni, amely intervencionizmus lényege alig különbözött más államok intervencionizmusától az elveket, legfeljebb talán a konkrét tartalmat és főképpen a megvalósítás formáját illetően. Mert az intervencionizmus megvalósításánál az autoritativ fasizmus sajátosságai: az erős organizáció, a visszaélések és törvénysértések erélyes üldözése, kétségtelenül nagy előnyöket nyújtanak a kevésbé erélyesen megszervezett országok intervencionizmusával szemben. De az intervencionizmus formái Olaszországban és más országokban mégis azonosak: vámvédelem, állami üzemek, pénzintézetek és iparvállalatok szanálása állami segítséggel, az államadóságok elleplezett kényszerkonverziója az államháztartás helyzetének enyhítése érdekében, bizonytalan rentabilitású közmunkák, termelési és kiviteli prémiumok, adókedvezmények, a termelést szabályozó kényszerkartellek és -szindikátusok, ármaximálások és -minimálások, stb. Ezeknek az intézkedéseknek egy része Olaszországban talán eredményesebb, mint más országban. Ebben valószínűleg kisebb szerepe van annak, hogy Olaszországban a szóbanforgó kormányintézkedések meghozatala nagyobb körültekintéssel történik, mint más országokban. Valószínűleg nagyobb szerepe van benne a fasizmus, elsősorban pedig a Duce személyisége serkentő szuggesztivitásának. A

⁸ „A szindikátusok tevékenysége, a rendi szervek közvetítése és a munkabíróság ítélete biztosítja, hogy a munkabér a normális életszükségletnek, a termelés lehetőségeinek és a munka hozamának megfelelően legyen.”

A munkabér megállapítása független minden általános szabálytól és a felek szabad, a kollektív munkabérszerződésben kifejezésre jutó megállapítására van bízva.“

fasizmus vezetőinek személyes kvalitásai tehát fontosabbnak látszanak a fasiszta organizációnál. A fasiszta vezérek szuggesztivitásáról pedig inkább állítható, mint a fasizmus szorosán vett organizációjáról, hogy az az olasz szellemnek megfelel. És enélkül a fasizmus intervencionista politikája által kétségtelesen elért eredményeknek jelentős része elmaradt volna: a Battaglia del Grano eredményei gyengébbek lettek, a Róma körüli mocsarak lecsapolása tovább tartott volna, stb. Elveit illetően azonban mindez nem különbözik a más politikai és gazdasági rendszerű országok által az utolsó években helyesen vagy helytelenül alkalmazott gazdaságpolitikától. A Carta del Lavoro-ban lefektetett elvekkel pedig ezek az intézkedések csak akkor egyeztethetők össze, ha azokat kifejezetten szükségintézkedéseknek tekintjük. Hogy a Duce ezeket így fogja fel, azt azok a kijelentések valószínűsítik, amelyeket *Mussolini* 1934 márciusában akkor tett, amikor *Dollfuss* osztrák kancellár és *Gömbös Gyula* magyar miniszterelnök Rómában időztek. *Mussolini* akkor félreérthetetlen módon foglalt állást a gazdasági szabadság lehető előmozdítása érdekében és nagyon nyomatékosan emelte ki azt, hogy az Ausztriával és Magyarországgal kötendő kereskedelem-politikai megállapodásokat fontos lépésnek tekinti abban a harcban, amelyet számos állam értelmetlen gazdasági autarkias törekvései ellen folytat.

Épp ezért is jogosult, hogy a fasizmust ne az általa ténylegesen követett gazdaságpolitika, hanem az általa vallott elvek alapján ítéljük meg. És akkor meg kell állapítani azt, hogy a munkaviszonyok területétől eltekintve határozottan liberális gazdaságpolitikát hirdet. Igaz ugyan, hogy az 1930. évi törvény alapján kiépitendő korporációs rendszer a gazdasági élet irányítására vonatkozóan is tartalmaz szabályokat. De úgy gondolom, hogy ez csak egy kerettörvény és szükségintézkedés a válság idejére, amire hiszen már a Carta del Lavoro VI. szakasza⁹ is utalt. A gazdasági életbe való minden beavatkozással szemben közgazdasági megfontolások alapján azt kell hangsúlyozni, hogy a gazdasági életnek mindig csupán egyes

⁹ „A törvényesen elismert szakmai egyesületek biztosítják a munkaadók és munkavállalók jogi egyenlőségét, valamint a termelés és a munka diszciplináját, továbbá előmozdítják ezeknek tökéletesítését.

A korporációk a termelő tényezők egységes organizációját alkotják és érdekeiknek összességét képviselik.

Ezen érdekek tökéletes képviselése következtében és mert a termelés érdekei nemzeti érdekek, az állam a korporációkat saját szerveinek ismeri el.

Mint a termelés érdekeinek egységes képviselőinek, a korporációknak jogukban áll, hogy úgy a munkaviszonyok, mint a termelés szabályozására vonatkozóan minden olyan esetben kötelező előírásokat alkossanak, amelyekben a bennük egyesülő szervezetek nekik erre a szükséges felhatalmazást megadják.“

részeit lehet szabályozni. A gazdasági élet egészére kiterjedő tökéletes, zárt szabályozás mindenkor lehetetlennek fog bizonyulni.¹⁰ A kommunizmus ennek megvalósításával már sikertelenül kísérletezett. A gazdasági élet egy szektorának mindig szabadon kell maradnia, hogy a gazdasági élet kitagozódása a gazdasági életet befolyásolni kívánó intézkedésekhez alkalmazkodni tudjon. De, és ez a döntő, a Carta del Lavoro hirdeti, hogy normális viszonyok között a magánkezdeményezés alkotja a fasiszta gazdaságpolitika alapjait. A beavatkozás, amelyhez a korporációs rendszer jogot ad, tehát csak kivételesen történhetik meg.

Ezzel szemben nem kivétel, hanem a fasizmus lényeges tartalma, hogy a munkaviszonyokba autoritativ módon kíván beavatkozni.

A fasizmusnak a munkaviszonyok szabályozására irányuló eszméi tekintetében arra utalhatunk, hogy azoknak más országban számos előfutárja és hasonmása van. A szolidaritás gondolatát francia közgazdák, *Gide* és mások, emelték ki, rajtuk kívül azonban — ha talán nem is nagyon tudományos formában — sok amerikai nagyvállalkozó, mint *Ford*, *Filene*, maguknak a vállalatoknak érdekében hangsúlyozta. De ezt a gondolatot a nyereségben való részesedésnek Németországban és más országban már a háboru előtt is gyakran pártolt és néha meg is valósított gondolata is kidomborította, amelyet számos amerikai nagyvállalat abban a formában valósított meg, hogy alkalmazottainak módot nyújtott arra, hogy a vállalat részvényeit igen előnyös feltételek mellett megszerezhesék. Nyilvánvaló, hogy ez a gondolat is a vállalat és alkalmazottai érdekszolidaritásának felismerésén alapszik. A fasizmus organizációs formája, közigazgatási felépítése a *Sorel*-féle forradalmi szindikalizmussal, valamint az angol *Cole*-nak céhszocializmusával mutat rokonzonásokat. *Othmar Spann*, de a német nemzeti szocializmus rendi államának szintén vannak hasonló vonásai. A Quadragesimo Anno kezdetű enciklika rendi elgondolása viszont valószínűleg a fasizmus hatása alatt jött létre. Ami azonban nem a szervezeti kérdést, hanem a gazdasági élet alakítása szempontjából lényeges tartalmat, vagyis ami a munkaviszonyok egységes szabályozásának kérdését illeti, egyrészt arra kell hivatkoznom, hogy a Carta del Lavoro szociálpolitikai intézkedéseihez hasonlóak más országokban is törvényerővel bírnak és hogy — mint arra már utaltam is —

¹⁰ *George F. Warren* és *Frank A. Pearson* nagyon bölcsen állapítják meg „Prices“ című könyvükben (Ötödik kiadás, John Wiley & Sons, New York, 1933, 4. l.): „Any committee that sets out to regulate prices must also regulate consumption, and in the end will find it necessary to regulate every human action.“ És mert ez nyilván lehetetlen, a merev, minden árura kiterjedő árszabályozás lehetősége is megdől.

a kollektív munkabérszerződések rendszere is sok országban ki van fejlesztve. Ez a helyzet mindazon országban, amelyben a szakszervezeti mozgalom nagyon fejlett, mint például Ausztráliában és Új-Zélandban már sok évtized óta fennáll. Angliában, az angol mentalitásnak megfelelően, a munkaadók és munkavállalók közötti ellentétek elsimitására sok évtized óta egyeztető szervek működnek, amelyekhez a háború utáni időben a *Whitley*-tanácsok valamivel erősebb szervezetei járultak. Németországban pedig már a nemzeti szocializmus diadala előtt is, sőt ellenkezőleg, eredetileg a szociáldemokrácia sikereként és hatalmi eszközöként elkönnyelve, nemcsak a kollektív munkabérszerződések voltak nagyon elterjedve, de a sztrájkok és kizárások elhárítása érdekében a birodalmi munkaügyi miniszternek már több mint egy évtizede meg volt adva az a jog, hogy az illetékes szerveknek a munkaviszonyok szabályozására vonatkozó döntő ítéleteit, amelyek a munkaügyi miniszter közbelépése híján csak ajánlások számba mentek volna, kötelező érvényűeknek jelenthesse ki. És a *Roosevelt*-féle New Deal munkakodexei részleteiben is nagyon hasonlítanak a fasizmusnak a munkára vonatkozó határozmányaihoz.

Ezeknek a munkajog területére vonatkozó párhuzamoknak ellenére nem lehet tagadni, hogy a fasizmus a szóbanforgó területen is nagy teljesítményt ért el. A munkajog és a sztrájkok és kizárások tilalma egyelőre csak Olaszországban — és talán Oroszországban — része az alkotmánynak, a munkafeltételeknek megállapítása csak ott közvetlen állami feladat. Kétségtelen, hogy igen magas színvonalu etikai felfogás jut kifejezésre, amikor a munka jelentőségét a köz szempontjából így értékelik. Emellett elkerültetnek azok a veszteségek is, amelyek a munkaviszállyoknak szükségszerű következményei. Az persze más kérdés, hogy az így megállapított munkafeltételek a munkásokat kielégítik-e?

Mielőtt azonban a munkabér és a munkafeltételek autoritativ megállapításának gazdasági következményeit igyekezném méltatni, röviden, bár részben már mondottakra is utalva, néhány megjegyzést kívánnék közbeiktatni a fasizmus politikai helyzetéről, mert ez a politikai helyzet a fasizmus által követendő és követhető gazdaságpolitikát is befolyásolja.

A legtöbb állam politikai és gazdasági strukturája a háború utáni időben a háború előtti időhöz képest nagyon megváltozott. Ha ez a változás a legtöbb országban abból is állt, hogy úgy politikai, mint gazdasági téren letértek a liberalizmus utjáról, mégis hiba volna ebből azt a következtetést levonni, hogy a politikai és gazdasági strukturaváltozásnak ez a párhuzamossága szükségszerűség volna. Ellenkezőleg. Különösen válságok és gazdasági nyomor idején egy demokratikus, de legfőképpen egy féldemokratikus állam, amelyben tehát

párturalom van, a gazdasági liberalizmus elveit alig tudja követni, mert a kormányt támogató pártok hívei különleges kedvezményeket követelnek. Ezzel ellentétben az autoritativ állam, amelyben a „vezér“-elv nemcsak dekretálva lett, hanem valósággá vált, inkább lehet képes arra, hogy a nem-beavatkozás elvét, ha annak helyességéről meggyőződik, éppen autoritásának erejénél fogva eredményesen kövesse és megvalósítsa.¹¹

Hogy ez nem csupán elméleti lehetőség, hanem hogy ennek a valósággal is vannak érintkezési pontjai, azt a fasizmus gazdasági rendszere és gazdaságpolitikája egyaránt igazolja. Olaszországban is van állami intervencionizmus. Ennek jellegére már röviden utaltam. De ez az intervencionizmus mégis kevésbé széleskörű, mint számos más országban és emellett — már pedig ez döntő fontosságú — részben kifejezetten válságintézkedésként lesz megjelölve, amilyent, mint pl. a közmunkákat, a háboru előtti időben válságidőkre még liberális gazdaságpolitikát hirdető elméleti közgazdák is ajánlottak. A külkereskedelmi forgalomnak komplikált szabályai és a gazdasági forgalmat mélyrehatóan befolyásoló korlátjai az orosz kommunizmussal, de a német nemzeti szocializmussal is ellentétben a fasizmusnak nem organikus kiegészítői, hanem csak a jelenleg nagyon akadályozott és megzavart nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok által kiprovokált szükségintézkedések, ami hiszen már abból is kitűnik, hogy Olaszország az ez irányú korlátozások leépítésére irányuló törekvések előharcosa.

A fasizmus gazdaságpolitikai alaptételei örvendetes háttározottsággal hangsúlyozzák a gazdaságosság követelményeinek és a gazdasági haszonkeresésen alapuló egyéni kezdeményezésnek jelentőségét. Ebben különbözik a fasizmus igen örvendetes módon más gazdasági rendszerektől, amelyeknek célja szintén a kapitalizmusnak átalakítása. A fasizmus nagyszabású kísérlet, amelynek célja, hogy a tiszta gazdaságosság elveit összeegyeztesse az általános emberi igazságosság eszményeivel, aminek a társadalmi produktum elosztásában kell megnyilvánulnia. Ezen alapelv szerint tehát az olyan gazdasági rendszer, amelynek a jövedelemeloszlásra vonatkozó elgondolásai bizonyos igazságossági eszménynek talán meg is felelnek, de amelyben éppen a gazdasági önzés kikapcsolása következtében a jövedelemeloszlás céljaira rendelkezésre álló szociálproduktum kicsiny, kevésbé megfelelő, mint egy olyan, amelyben éppen a gazdasági önzés érvényesülése következtében a szociálproduktum annyira megnövekszik, hogy a tömegeknek is nagyobb jövedelem juthat és jut is osztályrészül, mint az egyenletesebb jövedelemeloszlás mellett. Ezek egyébként — ismétlem — azok a gondolatok, amelyek *Balás Károly*

¹¹ V. ö. Oskar Morgenstern: Die Grenzen der Wirtschaftspolitik. Wien, 1934.

szociálpolitikai felfogásának alapjait képezik és amelyeket ő már több mint tiz esztendeje igen nyomatékosan hirdet.

Ha a fasizmus a gazdasági élet menetébe való beavatkozást szükségesnek látja, úgy ennek a beavatkozásnak — a fasiszta elvek szerint — vagy buzdítás formáját kell öltenie, vagy pedig olyannak kell lennie, amely a bizonyos irányu gazdasági tevékenység által elérhető nyereséget növeli, mert a magánkezdeményezés, amelynek alapjára a fasizmus gazdasági rendszere helyezkedik, ezáltal befolyásolható és irányítható a legeredményesebben. Csak ezáltal lehet a gazdasági életet holtpontról kilendíteni.

A fasizmusnak ezek a gondolatai a gazdasági élet szükségletének bizonyára jobban felelnek meg, mint a merev reglementálásnak kísérletei. Ez az oka annak is, hogy a fasizmus nem kísérli meg az áraknak mechanikus lerögzítését (noha éppen 1934-ben megkísérelte az áraknak hatósági beavatkozás útján való csökkentését), mert világosan felismeri, hogy az ilyen ármegszabások az egész keresletnek és kínálatnak reglementálása nélkül a gazdasági élet egész kitagozódási rendjét kedvezőtlenül befolyásolnák és zavarnák.¹² Ha a fasizmus az árépületbe be kíván nyulni, úgy (legalább is ha a fasiszta elvek szerint jár el) azt általában — szemben más országokban alkalmazott módszerekkel — az áralakító tényezők befolyásolása révén teszi meg és nem kétséges, hogy ez a szervesebb eljárás.

E kérdést érdemes némileg, behatóbban megvizsgálni.

Régebben a létező vagy elgondolt gazdaságpolitikai rendszerek jellemzésére viszonylag kevés kifejezést alkalmaztak. A liberális gazdasági rendszerrel szembehelyezték a merkantilizmust, a szocializmust, kommunizmust, szindikalizmust, később az államszocializmust. A közvéleményt ezen gazdaságpolitikai elgondolásoknak egy része is csak fokozatosan hódította meg, soká tartott míg ezen elgondolások egy részét a közvélemény — mint a gazdasági életet rendszerező különleges elvet — megismerte. A háboru óta a régi elgondolások mellett új gazdaságpolitikai rendszerek versenyeztek a közvélemény elismeréséért. Bolsevizmus, céhszocializmus, fasizmus, korporációs rendszer, rendi állam, amely utóbbinak többféle válfaja is van, kényszerszindikalizmus, tervgazdálkodás, irányított gazdálkodás jórészt új szavak, amelyek részben sok követőre találtak.

Ezek a gazdaságpolitikai rendszerek a liberális gazdaságpolitikai elgondolással mind szemben állanak, mert az utóbbinak — ismeretesen — az a meggyőződése, hogy hosszabb fejlődési irányzatot tekintve, a nem-beavatkozás, a gazdasági

¹² V. ö. 10. jegyzetet.

erőknek szabad érvényesülése az, ami a legnagyobb tömegek számára a legnagyobb jólétet tudja biztosítani.

A liberális gazdaságpolitikai elmélettel rendkívül nehéz vitába szállni. Ennek az elméletnek egyik alapvető tétele ugyanis az, hogy a nem-beavatkozás azért van fölényben a beavatkozással szemben, mert a gazdasági élet oly szövevényes, hogy senki sem rendelkezhetik róla teljes áttekintéssel, úgy-hogy a beavatkozás mellett a hibázás lehetősége, sőt valószínűsége rendkívül nagy. Különösen felelős állásban levő államférfiak számára nehéz az, hogy ezzel — a tapasztalat által nagyon alátámasztott — felfogással vitába szálljanak. Mert ha a liberális gazdaságpolitika híveivel szembehelyezkednek és azok a vita során a jelzett évrre hivatkoznak, az állami beavatkozás szükségességét hangoztató felelős férfi, bár esetleg akaratlanul, abba a látszatba keveredik, mintha saját ténykedését illetőleg a hibázás lehetőségét tagadni kívánná. Már pedig nem erről van szó. Kétségtelen, hogy a gazdasági életbe való minden beavatkozás kockázatos és a hibázás veszélyével jár. Ha tehát valaki a beavatkozást mégis elkerülhetetlennek véli, úgy nem a hibázás lehetőségét kell tagadnia, hanem azt kell bebizonyítania, hogy a beavatkozás megkísérlése mégis elkerülhetetlen. Ezt illetőleg egyik érv az lehet, hogy a liberális gazdaságpolitika tisztában van azzal és mindig is arra hivatkozik, hogy a legnagyobb gazdasági eredményességet és jólétet biztosító helyzet kialakulása csak hosszabb idő alatt következhetik be, vagyis tulajdonképpen csak a távolabbi jövő szempontjából a legkedvezőbb. A jelen szempontjából tehát jogosult önzés lehet már az is, ha a jövőt, jelenünk javítása érdekében, bizonyos mértékig megterheljük. Fontosabb ennél azonban az, hogy a liberális gazdaságpolitika elmélete szerint is a nem-beavatkozás áldásos hatásainak érvényesüléséhez hosszú időre van szükség, amely alatt a gazdasági élet feltételei csupán lehetőleg kis mértékben változnak meg. Ez az előfeltétel azonban jelenleg hiányzik. A nemzetgazdaságoknak a világgazdasággal való összefüggése az autarkias törekvések ellenére is szoros. A nemzetközi kereskedelem feltételei azonban oly rövid időközökben változnak meg, hogy a gazdasági életnek nincs ideje ahhoz, hogy a szükséges alkalmazkodási folyamat végbemehessen. Ez a körülmény pedig bizonyos mértékű beavatkozást, tervszerű irányítást szükségessé tesz. A gazdasági helyzetről való ismereteknek, a jobb hírszolgálatnak elterjedése ugyanis alig tudják a jelzett bizonytalansági tényezők kedvezőtlen hatását ellensúlyozni.

Ezek a körülmények, valamint a háborus kötött gazdálkodásnak emlékei játszottak szerepet abban, hogy világszerte sok államban próbálkoztak a gazdasági élet szűkebb vagy bővebb körében tervgazdasági elgondolásokkal. Hogy tervgazdaság alatt mit kell érteni, arról német tudósok, akik a kifejezést al-

kották, könyveket irtak. Amerikai tudósok viszont, a németekkel ellentétben, nem a fogalomról, hanem a tervgazdálkodás különböző területeken való megvalósítási lehetőségeiről irtak könyvtárra való könyvet. De erre a kifejezésre is áll az, amit *Patten* sok közgazdaságtani és szociológiai elmélet jellemzésére hozott fel, hogy t. i. azoknak főérdeme nem magukban az elméleteknek tartalmában, hanem az elméleteket megjelölő szókifejező erejében van, amelyek sokszor oly szinesek és oly sok gondolattársulást váltanak ki, hogy alkalmasak arra, hogy alattuk mindenki mást és mást érthessen. Nagyon valószínű, hogy a tervgazdálkodás is annak köszönheti, hogy oly sok szimpatiaival találkozott, hogy alatta ugyyszólván mindenki mást és mást ért.

A legutóbbi években azonban a tervgazdálkodás elgondolását az irányított gazdálkodás elgondolása kezdi kiszorítani. Erre is áll természetesen az, amit az imént a tervgazdálkodásról mondtam. Nagyon valószínű, hogy az emberek legnagyobb része a kétféle elgondolás között alig lát különbséget és az új szó nem szolgál más célt, mint azt, hogy egy balsikerek (kanadai gabona-pool, különféle nemzetközi termelést korlátozó elgondolások, stb.) által elkoptatott elnevezést egy ujjal pótoljon. Pedig a tervgazdálkodás és az irányított gazdálkodás elgondolása között lehet különbséget konstruálni, amely különbség azután alkalmas arra, hogy a kétféle elgondolást egymástól eltérően bíráljuk meg. Ha a két kifejezést nem akarjuk szinonimaként felfogni, ezt csak akkor tehetjük, ha tervgazdálkodás alatt a gazdasági cselekvéseknek széles körben és részletekbemenően való megkötését értjük, szemben az irányított gazdálkodással, amelynek célja csupán bizonyos irányelvnek a leszögezése, amihez azután a gazdasági élet alkalmazkodhatik. Ilyenféle irányítás lehetőségét és szükségességét szűkebb vonatkozásokban a liberális gazdaságpolitika is mindenkor elismert. A szeszadó kulcsának magas megállapítása mellett pl. felhozták azt, hogy a szesz drágítása a szeszfogyasztást fogja csökkenteni, ami szociális szempontból látszik kívánatosnak. A házadó kulcsának alacsony vagy magas megállapítása befolyásolja a háztöke rentabilitását és így a tőkének házépítkezése felé való irányulásának gyorsabb vagy lassabb ütemét. Mindez természetesen befolyásolja a gazdasági élet kitagozódási rendjét, vagyis azt irányítja. Ez megvilágítja az irányított gazdálkodás működését. Hibák és tévedések itt is előfordulhatnak. A tervgazdálkodásnál a részletekbemenő szabályozás eredményeképpen azonban a hibák kaoszhoz vezetnek, amelynek következményei a szocializmusban a gazdasági számítás nehézségei következtében elkövetett hibáknál csak azért csekélyebbek, mert a tervgazdálkodás mellett a gazdasági életnek bizonyos köre mégis szabadon marad, amelyben az alkalmazkodás folyamata esetleg végbe tud menni, míg a szocializmusban erre nincs mód, mert az a

gazdasági élet egész területére kiterjed. Ezzel szemben az irányított gazdálkodás ugyanazt a célt tudja biztosítani, mint a tervgazdálkodás, ha irányelveit jól megfontoltan állítja fel. Eredményességükhöz pedig csupán arra van szükség, hogy azok a különböző termelési ágak rentabilitásának egymáshoz való arányait befolyásolják.

Míg tehát a tervgazdálkodásnak azon kell megbuknia, hogy megvalósításának előfeltételét az képezi, hogy a termelés mellett a fogyasztás minden részlete és ilymódon az emberi cselekvésnek is minden részlete szabályoztassék, addig az irányított gazdálkodás a gazdasági alkalmazkodás számára tág területet hagy szabadon és ezáltal az esetleg elkövetett hibák következményeit enyhíti.

Nem kétséges tehát, hogy az irányított gazdálkodás a tervgazdálkodással szemben fölényben van. A hiba csak az, hogy jelenleg mindenfelé az irányított gazdálkodás többnyire csak jelszó s e jelszó mögött a valóságban bonyodalmakat okozó tervgazdálkodási kísérletek rejtőzködnek.

Olyankor, amikor az állami beavatkozás elkerülhetetlen, a fasizmus alapelvei szerint az irányított gazdálkodás elveinek kell érvényesülnie, míg a szorosán vett tervgazdálkodás gondolata azzal ellentétes — hisz abban az egyéni önzés és magánkezdeményezés számára épp a gazdasági élet teljes reglementálása következtében nem marad hely.

A fasizmusnak eme gazdaságpolitikai elvei politikai megfontolások következtében nem érvényesülhetnek száz százalékosan. A fasizmus elsősorban nemzeti mozgalom és ha nemzeti szempontok és érdekek gazdaságiakkal ellentétbe jutnak, úgy a fasizmusban a nemzeti szempontoké és érdekeké az elsőbbség.

Ennek ellenére a fasizmusnak ismertetett gazdasági sajátosságai világosan felismerhetők. A szabad áralakulásba való beavatkozás elvi alapokon és nagyvonaluan csak egy ponton következett be: a munkabérek és munkafeltételek megállapításánál. Már a Carta del Lavoro lefektette azokat az irányelveket, amelyek a munkajövedelem nagyságának megállapításánál figyelembe veendőek. Ugyanakkor szabályozta a munkajövedelem megállapításának rendszerét is. Ezen a ponton igazságossági megfontolások is érvényesülnek. A fasizmus arra törekszik, hogy a közgazdaság egész kitagozódási rendje úgy alakittassék, hogy ezek az igazságossági eszmények megvalósuljanak.

Röviden meg kell vizsgálnunk, hogy a munkabérek hatósági megállapításának melyek lehetnek a következményei. A munkabér is árjelenség, egyidejűleg azonban igen fontos költségelem is. A munkabérek hatósági megállapításának azonban nyilván csak akkor van értelme a fasizmus szerint, ha a munkabéreket magasabban állapítják meg, mint amilyen szinten szabad verseny mellett vagy legalább is hatósági beavatkozás

nélkül kialakulnának. Ezzel kapcsolatosan több probléma fontolandó meg. Ezeknek a megvizsgálására térek most röviden rá.

1. A munkabérszabályozásnak kétségtelenül nagy figyelmet érdemlő nehézsége, miként kell a különböző munkáskategóriák bérét egymáshoz viszonyítani és az interregionális munkabérekülönbségeket megfelelően megállapítani. Ez azért nagyon fontos, mert ha ezek az arányok nincsenek megfelelően megállapítva, úgy az a munkapiacra érvényesülő keresletet és kínálatot úgy interregionálisan, mint a különböző munkáskategóriák tekintetében megzavarná. Hisz már *Smith Adám* kifejtette a „Wealth of Nations“-ban, hogy a munkabérek különbözőségei nem önkényesek, hanem nagyon is indokoltak és szükségszerűek.

2. A fasiszta gazdasági rend szempontjából elvi vonatkozásban az *átlagos* munkabérszínvonal kérdése fontosabb. A fasizmus igazságossági megfontolások alapján arra törekszik, hogy a munkavállalók helyzetét erősítse, ami elsősorban azáltal érhető el, hogy kedvezőbb munkafeltételeket állapít meg, mint amilyenek a munkabértárgyalások teljes szabadsága mellett kialakulnának. Ez nyilvánvaló, mert hisz ellenkező esetben a fasizmus elveszítené szociálpolitikailag legfontosabb tartalmát. Áremelések azonban csökkentik a jóságok, de a munka iránti keresletet is. A munkaerők iránti kereslet többféleképpen csökkenhet. Lehetséges, hogy a termelési költségek drágulása következtében a termékek drágulnak, keresletük csökken és így az előállításukhoz szükséges munkaerők iránti kereslet is kisebbedik. Ebben az esetben tehát a termelés hanyatlik, a termelőapparátus egy része leállíttatik. De lehetséges az is, hogy a vállalkozók kalkulációja eredményeképpen a munkaerők egy része gépekkel helyettesíttetik, mert megfelelő számítás alapján ez rentabilisnak bizonyul. Ezen megfontolások alapján azt a kérdést, hogy a béremelés azzal a színvonalal szemben, amely a gazdasági erők szabad játéka mellett alakulna ki, előnyösnek vagy előnytelennek ítélandó-e, az dönti el, miként alakul a munkaerők iránti kereslet elaszticitása a határzónákban. Ha ugyanis ez az elaszticitás úgy alakul, hogy már kis béremelés mellett is a munkaerőknek nagy száma veszíti el alkalmazását, úgy a béremelésnek kedvezőtlen a hatása. Megfordítva viszont, ha még viszonylag jelentős béremelések esetén is csak viszonylag kevés munkaerő veszíti el alkalmaztatását, úgy a béremelés hatása kedvezően ítélandó meg, mert az egész munkajövedelem, vagyis a munkában állók számának az átlagos munkajövedelemmel való szorzata, ezáltal emelkedik. (De mert a béremelések nyomán az árszínvonal is emelkedhetik, természetesen a reálbérjөvedelem változásának iránya az, ami megvizsgálandó.)

Ténykérdés, miként alakul mindez a valóságban. A tévedések veszélye kétségtelenül igen nagy. De hogy a fasizmus

a helyes mértéket a látszat szerint eltalálta, az abból tűnik ki, hogy a munkanélküliség Olaszországban, bár nem jelentéktelen, mégis kisebb, mint más, hasonló strukturájú országban. Eme kérdés megítélésénél azonban azzal a lehetőséggel is kell számolni, hogy a munkabérek felemelése a jövedelemeloszlás más tényezőinek terhére történik meg. Ez különösen a földjáraadék tekintetében lehetséges. Már *Ricardo* hangsúlyozta a munkabérek és a földjáraadék alakulásának ellentétes irányát: minél magasabb a földjáraadék, annál alacsonyabb a munkabér és megfordítva. Igaz, hogy *Ricardo*, aki nem számolt az ármechanizmusba való hatósági beavatkozás lehetőségével, egy szükségszerű ellentétességre gondolt, amely a természetes fejlődés és a gazdasági élet örök törvényeinek következménye. De ha megfontoljuk, hogy a munkabérek mesterséges felemelésének mi a valószínű következménye, úgy megállapíthatjuk, hogy az igen könnyen a földjáraadék csökkenése lehet. Mert aligha valószínű, hogy szántó ugaron maradna, mert a munkabérek felemelése a földművelés rentabilitását és a földjáraadék nagyságát csökkentette. Ugaron szántó csak akkor maradhatna, ha volnának határföldek, amelyeknek földjáraadéka nulla vagy mégis kisebb, mint a munkabéremeléssel járó költségtöbblet. Ilyen földek azonban Olaszországban aligha vannak. A munkabérek felemelésének hatása a földjáraadéokra tehát ahhoz a hatáshoz hasonlítható, amellyel a földadó felemelése jár. Erről az utóbbiról pedig *Wagner Adolf* — a hatást jelezve, nem pedig az intézkedést elvben elítélve — azt mondom, hogy az a földtulajdon egy részének konfiskálásával azonos jelentőségű.

Annak oka, hogy a munkajövedelem mesterséges és autoritativ felemelésének csak a földjáraadékra való hatását vizsgálom és nem kísérlem meg, hogy a tőkejövedelemmel is kapcsolatba hozzam, az, hogy a tőkejövedelem legfeljebb csak a már meglévő tőkebefektetések tekintetében csökkenthető, mert a tőkének, mozgékonyága következtében, egyébként egy ily csökkentést nem kell elviselnie, mert módja van arra, hogy vagy más kereseti ágak felé orientálódjék, vagy pedig esetleg külföldre meneküljön, ami mellett még azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy létre sem jön, nem akkumuláltatik, nem takarítottatik meg.

3. Harmadsorban az vizsgálandó meg, hogy mi volna a hatása a munkabérek felemelésének nemzetközi gazdasági vonatkozásokban. Ebben a tekintetben egy mérsékelt és általános, de mégis csak egy országra korlátolt béremelés hatását nem tartom nagyon jelentősnek. Egyrészt ugyanis számolni kell azzal a fentebb jelzett lehetőséggel, hogy a munkajövedelem növelése a földjáraadék terhére megy. Másrészt pedig megfontolandó, hogy a nemzetközi árucseré a komparatív költségek törvényének megfelelően bonyolódik le. Ez a törvény pe-

dig azt mondja, hogy a nemzetközi árucserét az nem befolyásolja, ha a termelési költségek az egyik országban akár valamennyi áru tekintetében is magasabbak, mint egy másik országban, feltéve, hogy a termelési költségek különbségei a különböző áruknál különböző nagyok. Ebben az esetben ugyanis a kedvezőtlenebb termelési feltételekkel rendelkező ország azokat az árukat fogja előállítani és a nemzetközi kereskedelem útján értékesíteni, amelyek tekintetében hátránya, termelési költségeinek különbözete kisebb, mint a többi áru tekintetében. Ezt a helyzetet pedig a munkabéreknek általános és egyenletes felemelése még akkor sem befolyásolja, ha a munkabérek emelését más termelési költségek csökkenése nem is kompenzálná, kivéve mégis, ha a különböző áruk termelési költségeinek bérkvótája eltérő nagyságú.

Fejtegetéseimnek végéhez közeledem. A nemzetgazdaságnak addig, amíg tiszta tudomány kíván maradni, értéktelmentesnek kell lennie. Ennek következtében mennyiségekben gondolkozik, olyan formában és módon, miként azt fejtegetéseimnek második részében jeleztem. A fasiszta gazdasági rendszert és a fasiszta gazdasági politikát ilyen alapon is meg lehet ítélni. Fejtegetéseimnek egyik célja éppen az volt, hogy ezt bebizonyítsam. A gazdasági békének a fasiszmus által való biztosítása szintén olyan jelenség, amelynek hatása mennyiségszerűen értékelhető, mert hisz a termelés effikacitását növeli. Tisztára szellemi jelenségeknek hasonló hatásai lehetnek és hasonló módon értékelhetők. A kedélyek megnyugvása, az emberek megelégedettsége a fennálló gazdasági és politikai viszonyokkal, „a jóindulatu világnézet“ (*Balás*) megteremtése a tömegeknél, mind hozzájárulnak a termelés eredményességének fokozásához és kölcsönhatásképpen a termelés eredményességének a növekedése a tökéletesebb szükségletkielégítést is biztosítja. Hogy a fasiszmus a jelek szerint mindezt az olasz nép tulnyomó többsége számára biztosította, maradandó történelmi érdeme. De, hogy mindezt biztosította, az nem a fasiszta szervezet és gazdaságpolitika szükségszerű következménye, hanem csak annak eredménye, hogy az olasz népszellem és a fasiszmus szerencsés módon felelnek meg egymásnak, a következménye tehát annak, hogy az olasz nép hagyományainak és hajlamainak következtében a fasiszmusnak és Duce-jének szuggesztíójára megfelelően reagált. Hogy a fasiszmus más népeknél hasonló kedvező és a társadalmi békét a tömegek megnyugtatása árán biztosító reakciót váltana-e ki avagy pedig, hogy más népeknél ily hatások csak másfajta világnézetek és politikai szervezeti formák által volnának-e biztosíthatók, vagy ténykérdésnek tekintendő, vagy pedig a tömegpszichológia egy oly problémájának, amelynek megítélésére a tudományos közgazdaságtan nem tarthatja magát illetékesnek, miként azt sem döntheti el, hogy a fasiszta organizáció más organizációknál

inkább biztosítja-e a jó és célszerű törvények és rendeletek meghozatalát.

Mielőtt fejtegetéseimet egészen lezárnám, még egy igen fontos kérdést kell érintenem. Jól tudom, hogy fejtegetéseimnek azt lehet szembehelyezni, hogy félremagyarázzák a fasiszmust, mert kizárólag a Carta del Lavoro alapulnak és a korporációs rendszer azóta végrehajtott kiépítéséről nem vesznek tudomást.

Egyelőre csupán néhány fontos iparág korporációs organizációja van előkészítve. Formálisan az 1930. évi március hó 20.-i, a korporációk nemzeti tanácsáról szóló törvényen, valóságban azonban a nemzeti tanácsnak egy *Mussolini* indítványára 1933. évi november hó 13.-án elfogadott határozatán alapulnak. Ezen határozat szerint a korporációk feladata, hogy „az állam védelme alatt a termelőerők tökéletes, organikus és egységes szervezését az olasz nép gazdaságának, politikai hatalmának és jólétének kifejlesztése érdekében megvalósítsák.“

Egy hivatalos kommentár¹³ hangoztatja, hogy ezáltal a fasiszta gazdaságpolitika alapvető módon megváltozott. „A korporációs szervezetek az 1926. évi április 3.-i törvény és az 1926. évi július 1.-i királyi dekrétum szerint nagyon korlátolt tevékenységi körrel rendelkeztek volna, amennyiben a számukra kijelölt funkciók gyakorlatilag nem haladhatták volna meg a munkaviszonylatok körét.¹⁴ A korporációk élete szociális téren zajlott volna le. A korporációk . . . . . képtelenek lettek volna arra, hogy a gazdasági viszonylatok körébe mélyebben hatoljanak be . . . . . Ezért szükségesnek látták azt, hogy a korporációkhoz reálisabb feladatokat utaljanak át, mint amilyenekre a felállításukról eredetileg intézkedő törvény gondolt és gondoskodtak arról is, hogy a szükséges felhatalmazással rendelkezzenek ahhoz, hogy ne csak a munkaviszonylatok, de valamennyi más gazdasági viszonylat területén is tevékenységet fejthessenek ki.“ . . . . . A korporációk tehát most már „fel vannak hatalmazva arra is, hogy a gazdasági viszonylatok kollektív szabályozására és a termelés egységes megszervezésére szabályokat dolgozzanak ki. Ez a felhatalmazás a korporációkat az önfegyelmzésnek és a gazdasági tevékenység ellenőrzésének eszközeivé teszi. Ez biztosítja meg a döntő átmenetet a gazdasági liberalizmusból a korporatív gazdasági rendszerhez. Az alkalmazott formula . . . . a gazdasági téren való beavatkozás és fegyelmzés legkülönbözőbb formáit öleli fel“ . . . . . A korporációk most már jogosultak arra, hogy „ugy a munka, mint a gazdasági szolgál-

¹³ Konstruktion und Funktionen der Korporationen, Ausgabe des Aktionskomitees für die Universalität von Rom.

¹⁴ Ez az, amire fejtegetéseim során nyomatékosan utaltam.

tatások tarifáit csak úgy, mint a fogyasztási javak árait megállapíthatják.”

Ezek az intézkedések, amelyek a fasiszta gazdaságpolitika legújabb irányzatára vonatkoznak, annak gyökeres változását mutatják. Fejtegetéseim az eredetileg követett fasiszta gazdaságpolitikára vonatkoztak. A fasiszta gazdaságpolitika irányelveinek gyökeres megváltozása elsősorban azt bizonyítja, hogy a fasizmusnál a politikai rendszernek és a gazdaságpolitikának egységéről nem lehet beszélni — noha a mozgalom vezetői néha erre az egységre propagandisztikus okokból hivatkoznak. A fasizmus gazdaságpolitikai elvei diadalmaskodásának idején távolról sem voltak még megállapítva és a látszat szerint első körvonalazásuk óta többször megváltoztak.¹⁵ Ha pedig úgy az első, mint az annak ellenmondó jelenlegi gazdasági felfogás egyaránt fasizmus akar lenni, úgy dogmatikai szempontból tulajdonképpen egyik sem az — a fasizmusnak nincs határozott tartalmu gazdasági felfogása.

Ez természetesen megnehezíti a fasizmus gazdasági jelentőségének megítélését. Szükségszerűen fel kell vetni a kérdést, jogosult-e a fasizmust úgy, miként azt én tettem, eredeti programja és eddigi gazdasági teljesítménye alapján megítélni, vagy helyesebb-e a korporációk tervezett kifejlesztésére vonatkozó és fő jellemvonásaiban általam szintén röviden ismertetett legújabb program alapján véleményt nyilvánítani? Hosszas megfontolások után az első megoldás mellett foglaltam állást. Egyrészt ugyanis az egész korporatív gazdálkodás rendszere egyelőre csak a papi-ron van meg. Emellett nagyon nehéz megmondani, hogy a korporációs rendszernek mi lesz a tulajdonképpeni gazdasági, — nem szervezeti —, sajátossága, tartalma. *Gangemi*, aki a korporációs gazdasági rend sajátosságait részletesen igyekszik ismertetni,¹⁶ egy helyt mégis a következő homályos formulát alkalmazza: „Man sieht also, die korporative Wirtschaft ist eben — korporative Wirtschaft,¹⁷ vagyis egy sui generis organizáció. De jogosult-e ez az állítás? Egyelőre csak igen kevés korporáció van megszervezve és azok sem kezdték még meg tulajdonképpeni működésüket, noha a korporációknak hosszú sora lesz megszervezendő, mert — a hivatalos program szerint — „nem csupán az ipari gazdálkodás fegyelmezendő, de a mezőgazdaság . . . . ., a kereskedelem, a bankügy és a kézműipar is“. Amíg pedig ezek a korporációk nem működnek és nem veszik át a gazdasági élet rájuk bízandó vezetését és irányítását, tevé-

¹⁵ V. ö. különösen *L. Rosenstock-Franck: L'économie fasciste en doctrine et en fait. Ses origines historiques et son évolution. Librairie Universitaire J. Gamber, Paris, 1934.*

¹⁶ I. m. 344. és köv. l.

¹⁷ I. m. 333. l.

kenységükről nem lehet ítéletet mondani. Hiszen vajmi keveset mond a várható működés felől, valamint a teendő intézkedések alapjául szolgáló megfontolásokról, ha azt mondják ki, hogy a tervezett szabályozás alapja „az érdekelt kategóriák önfegyelmezése“ lesz, mert „az olasz megoldás zsenialitása és eredetisége épp abban áll, hogy a termelés vezetése nem felülről történik meg oly szerv részéről, amely a termelő tevékenységen kívül áll, hanem a korporációk által, vagyis a kategóriák által, amennyiben ezek a kategóriák azok, amelyek a korporációkban új életre kelnek. Egyszóval . . . . . a korporációk a termelés organikus önfegyelmezésének eszközei.“¹⁸ Az új organizáció gazdasági jelentőségéről csak akkor lehet majd ítéletet mondani, ha már tényleg működik.

A gazdasági életnek a fasizmus által megvalósított reglementálásáról *Rosenstock-Franck* a következőket mondja: „se a fasiszta tan, se a fasiszta gyakorlat nem fedeztek fel semmi újat akár a vámvédelem, akár a dumping, akár a kormánytámogatások területén. Olaszországban csak úgy, mint más országokban egyes iparok és egyes termelési ágak súlyos harcban állanak más iparokkal és termelési ágakkal, amelyeknek a pillanatnyi helyzet kedvez. És ilyenkor a kormány, hogy a munkanélküliség növekedését és egyes mezőgazdasági osztályok nyomorának fokozódását megakadályozza, ilyen vagy amolyan védelmi intézkedéseket hoz, amelyeknek költségét az egész nemzet viseli. A szocializmus egyes képviselői tanításuknak egészen megmagyarázhatatlan deformálása révén a gazdasági élet „ellenőrzésének“ eme kísérleteit, mint például a buza-kereskedelem, vagy a borkereskedelem reglementálását, amilyenféle intézkedések jelenleg számos országban is érvényben vannak, szocialista vivmányoknak minősítették . . . . . Ezek számára a fasizmus, ha nem is tud új következtetéseket levonni, legalább többé-kevésbé csábító példákkal tud szolgálni. Pedig mindez nem egyéb, mint egy azonnali opportunizmus . . . . . Olaszországban is létesültek vételi szindikátusok, nemzeti hivatalok, kényszerkonzorciumok, de eredményeik semmivel sem voltak fényesebbek, mint más országban. Mindenesetre, és ezt nagyon nagy nyomatékkal kell kiemelni: ha a diktaturák nem is találtak ki semmi újat gazdasági téren, de legalább ismerik és gyakorolják a demokratikus kormányzatok valamennyi hibáját. A minden megvitatás és a közvélemény megkérdezése nélkül hirtelen hozott intézkedések semmivel sem jobbak, mint azok, amelyeket az annyira elitelt demokratikus rendszer inspirált.“¹⁹

Nincs szükség arra, hogy *Rosenstock-Franck* keserű kritikáját magunkévá tegyük. Arra sincs szükség, hogy a liberális

¹⁸ Konstitution und Funktionen der Korporationen. I. m. 18. lap.

¹⁹ I. m. 328—329. l. Hasonlóan 394—395. l. is.

franciákkal az államnak a gazdasági életbe való beavatkozására vonatkoztatva azt mondjuk, hogy „le bien que l'état fait, il le fait mal, le mal qu'il fait, il le fait bien“. Mint láttuk, mód van arra, hogy a fasiszta gazdaságpolitikát sokkal kedvezőbben ítéljük meg. Ehhez azonban még meg kell azt is vizsgálnunk, hogy a Carta del Lavoro viszonylagosan liberális gazdaságpolitikájától való elhajlás véglegesnek avagy pedig csak átmeneti jelenségnek tekintendő-e, vagyis másszóval azt, hogy a korporációk a gazdasági élet valamennyi viszonylatának befolyásolására vonatkozóan nekik biztosított messzemenő felhatalmazásokkal állandóan fognak-e élni, vagy sem. Mert ha igen, úgy a magánkezdeményezés, amelynek jelentőségét a Carta del Lavoro még nagyon nyomatékosan előtérbe állította, véglegesen háttérbe szorulna és a fasizmus tervgazdálkodási kísérletté változnék át.

A fasizmust, csak úgy mint minden gazdasági rendszert, vagy az elvei, vagy pedig az általa ténylegesen tett intézkedések alapján lehet megítélni. Mig azonban a kritika akkor, amikor az utóbbi szempont alapján ítélkezik, a célszerűség szempontjait alkalmazza, elméleti szempontból csak az előbbi nézőpont választható a megítélés kiindulási pontjául. Egy új gazdasági rend elvei sohasem valósíthatók meg azonnal maradéktalanul. Megközelítésüknek utjai kerülőkkel vezetnek. A döntő a cél. A kommunizmus elveit Oroszországban sem valósították meg maradék nélkül és mégis az ottani gazdasági rendet a kommunizmus előkészítéseként kell felfogni és megítélni.

Igy tekintve a fasizmust, azt a legújabb fejlődésnek ellenére mégis egy viszonylagosan liberális gazdasági rendnek kell tekinteni. A korporációknak ugyan lesz bizonyos befolyásuk a gazdasági élet menetére, de — a munkaviszonylatok kérdésétől eltekintve — nem valószínű, hogy ez a befolyás intenzivebb lesz, mint amilyen állami beavatkozással és reglementálással a legújabbkori kapitalista államok legtöbbszörében találkozunk. Ha másképp történnék és ha a fasizmus tervbevenné, hogy a korporációkról szóló törvényben lefektetett elveket mereven megvalósítsa, úgy a fasizmus alig különböznék egy szocialista kísérlettől. Különbség legfeljebb a jövedelemeloszlás területén állna fenn, mert a fasizmus nem akarja a magántulajdont megszüntetni, az öröklött és szerzett vagyont elkobozni. De a termelés nagyságát és irányát, az áralakulást, stb., stb. a hatóság, ill. a korporációk állapítanak meg, ami ugyanazokkal a veszélyekkel és hibaforrásokkal járna, mint a szocializmus által való reglementálás. Az a szervezeti különbség, hogy a korporációk alulról felfelé vannak felépítve, míg a szocializmus felülről lefelé, vagyis a központi államhatalom szerveiből kiindulva kívánja a gazdasági életet megszervezni, alárendelt jelentőségű. Hisz azt kell feltételezni, hogy a vezetés, a megfelelő intézkedések megtétele, úgy egyik mint másik esetben a legkitü-

nőbb szakemberekre bíztnék, ami nyilván azt jelenti, hogy a ténylegesen intézkedő személyek, bárki is rendeli ki őket, úgy a szocializmusban, mint a fasizmusban nagyjából azonosak volnának — nem is szólva arról, hogy a fasizmus korporációs rendszere is gondoskodik egy központi szervről, a korporációs minisztériumról, amelynek kezében a végleges döntés van. Ha pedig ez így áll, úgy nyilvánvaló, hogy a korporációk gazdaságpolitikája ugyanazon hibázási veszélyeknek van kitéve, mint a szocializmus. Mindkettőnek fogyatéksága, hogy a gazdasági élet minden viszonylatára kiterjedő beavatkozás nagyon könnyű szerrel kaoszhoz vezet, mert a gazdasági számitás tele van hibaforrásokkal. A gazdasági életbe való beavatkozásnak — mint arra már utaltam — mindenkor a gazdasági életnek viszonylag szűk szektorára kell korlátozódnia, ha a kaoszt el akarja kerülni.

A fasizmus szervezeti felépítése a korporációs rendszer kiépítése következtében meg fog változni. Fasiszta vezérek egyes kijelentései ugyan arra engednek következtetni, hogy egy teljesen zárt tervgazdálkodás gondolatával kacérkodnak. De ha *Mussolininek* általam idézett állásfoglalására, valamint a gazdasági életbe való beavatkozás jelzett gazdasági lehetőségeire és határaitra gondolunk, mégis szabad azzal számolnunk, hogy az ilyen totális tervgazdálkodási kísérlet megvalósítására nem fog sor kerülni, úgy hogy a fasizmus a világválság tartama alatt fog ugyan továbbra is viszonylag szűk körre korlátozott tervgazdálkodási szükségintézkedéseket hozni, de hogy a világválság lezajlása után vissza fog térni a *Carta del Lavoro* viszonylagosan liberális elveihez, gazdaságpolitikája az maradván meg, ami eredetileg volt: egy viszonylagosan liberális, de erős szociálpolitikai szelleműtől áthatott rendszer, amely a gazdasági haladást a közjó szempontjai által korlátozott magánkezdeményezéstől és egyéni önzéstől várja.

Varga István

A mezőgazdasági oktatás elvei és módszerei*.

Az a néposztály, melyre a mezőgazdasági oktatásnak hatnia kell, olyan életkörülmények között él, melyek sokban különböznek a városi lakosság életkörülményeitől. Aránylag kis helyen, egymás közvetlen közelségében él a sok gazda, a paraszt. A kisvárosokban, falvakban egymást mindig látják, figyelik és ellenőrzik az emberek, nem úgy, mint a nagyvárosok rengetegeiben élők, kik éveken át laknak egy bérházban, talán egy emeleten is anélkül, hogy ismernék egymást. Amikor a március-áprilisi nap megszikkasztotta a hantokat, egyszerre indulnak meg az igák és vetőgépek. Amikor erős hullámmásban zizeg az érett gabonavetés, egyszerre fenik az aratók kaszáikat és kerepelnek az aratógépek. A szőlő megérett gerezdjeit egész falvak határaitban egyszerre szüretelik. A tél hidegének beálltával egyszerre fagynak ki az ekék a földből és egyszerre szorul be az ember a házakba, az állat az istállóba. A foglalkozás a falun alig differenciált és azért olyan terep a mezőgazdasági oktatás, melyben a hatás elérése, ha egyszer a helyes rendszert és módszereket megtaláltuk, aránylag könnyebb és általánosabb lehet, mint a városban. Minden oktatásnak az életbe való át-
szüremlése elé bizonyos akadályok állanak a tanítvány — legyen az gyermek, vagy felnőtt — lelki dispoziójában egyfelől, a környezet, a család hagyományaiban és felfogásában másfelől. A környezet hatása a falun sokkal nagyobb, mint a városban, mert a falun az egész élet, minden munka a többiek szeme előtt folyik le. A család hatása a parasztnál nagyobb, mert annak a gyermeknek, vagy ifjunak családja, kire a gazdasági oktatással hatni akarunk, ugyanazt a foglalkozást üzi és üzte talán évszázadokon keresztül. A városi ifju, ha értelmiségi, vagy ipari foglalkozásra készül, sokkal kevésbé van ezeknek a hatásoknak kitéve, mert nem áll a nyilvánosság nagy ellenőrzése alatt és mert a más foglalkozású család, vagy családtagok nem befolyásolják tanulását, elhatározását, munkájában. Ezekkel a különbségekkel tisztában kell lenniök azoknak, kik aranyásók akarnak lenni az agrikultura aranymezőin, akik a nép lelkének és tudásának művelésével és feltárásával az aragnál is sokkal nagyobb, nemesebb értékeket művelnek ki.

* Az 1934. évi XVI. nemzetközi gazdakongresszuson tartott előadás

I.

Bizonyos demarkációs vonalat kell húzni azon iskolai oktatás között, mely az elemi iskolai oktatással kapcsolatos és a tanulókra nézve *kötelező*, azzal az oktatással szemben, mely a kötelező oktatás után azokra terjed ki, akik gazdasági tudásuk tökéletesítése céljából *önkéntesen* keresnek fel valamely oktató intézményt. Ezt a demarkációt módszertani szempontból kell megtenni. A valóságban a demarkáció talán úgy állapítható meg, hogy: *Iskola — Élet*. Kétségtelen, hogy a vonal által elválasztott két terület között igen sok határátlépési pont van, a két terület egymással szorosan összefügg és csak akkor állanak elő a két terület között ellentétek és surlódások, ha mint szomszédos országok között az idegen, vagy ellenséges érzület állit sorompókat és öröket. Az élet tényleg sokszor áll ellentétesen, még sokszor ellenségesen is az iskolából kisugárzó törekvésekkel szemben. A mult tradícióihoz való ragaszkodás, az elméleti tanításokkal szemben való idegenkedés, az állami intézkedések iránt érzett elkeseredés, különösen az adófizetésekkel kapcsolatban, a gazdasági válság okozta csüggedés: mindez nagy mértékben megnehezítője annak a diffúzióknak, mely az iskolából az életbe irányul. Viszont az iskola sokszor és sok helyen mintegy elefántesonttoronyban elzárkózva idegen és távol marad az élettől, nem számol kellően az adottságokkal, azokkal az adottságokkal, melyek a mai kor súlyos viszonyai között anyagi tekintetben és az emberek lelkiállapota tekintetében is megvannak. De *Vuyst*, a kitünő agrárpedagógus igen találóan mondja erre vonatkozóan: „A tanítók néha szemrehányásokat tehetnek a szülőknek a gyermekeiknek nyújtott oktatási anyagban való tudatlanságuk miatt és ebből merítenek érveket az iskola jelentőségének kiemelésére az ifjuság képzése tekintetében. Másfelől az iskola maga is tévedéseket követ el és akkor a szülőknek éppen annyi szemrehányást valójuk van az iskolával szemben, mint az iskolának a szülőkkel szemben lehet“. Élet és Iskola két különböző fogalom. Az életnek az iskolából kell szellemi javakat áthoznia, az iskolának pedig számolnia kell az élet szükségleteivel. Egy magyar kulturpolitikus, *Kornis Gyula dr.*, ezekkel a szavakkal jellemezte az életnek és az iskolának egymáshoz való viszonyát: „Az iskola belső életének és szellemének megvan a maga pszichológiai autonomiája. Ne kényszerítsünk erre a nagy Élet nevében új törvényeket és szellemi javakat. Az iskola tervszerűen és módszeresen dolgozzék, hogy a gyermekhez és az ifjuhoz megfelelő módon odavezesse a kultura elemeit. Csak akkor számíthat eredményre, ha azt az utat követi, melyet a fejlődő lélek sajátos természete és a kultura tartalma ezen a fokon kijelölt. Az életben nincs ilyen tervszerűség. Az élet veszélyes nevelő, mert igényei gyorsan, csaknem kiszámíthatatlanul változnak.“

A gazdasági oktatástól elsősorban is azt kell kívánnunk tehát, hogy az élethez, az adott viszonyokhoz alkalmazkodjék. Ne szép, nemes, de megvalósíthatatlan elméletek és ideálok után fusson, hanem olyan keretben működjék, mely tanulónak gondolatvilágához simul, melyet azok hasznosíthatnak és mely a tanuló környezetében is érvényesülésre találhat. A francia gazdasági oktatás módszereiről és programjairól kiadott miniszteri utasítás igen pregnánsan jelöli meg azt, hogy ennek az oktatásnak milyennek kell lennie: „Ez az oktatás főleg hasznos és gyakorlati, ne pedig spekulatív és eszményi legyen; ne kutatásokra adja magát, hanem az eredményre támaszkodjék, melyek előtt a paraszt kritikus szellemének és bizalmatlanságának is meg kell hajolnia“. A gazdasági oktatás célja kétségtelenül az, hogy az oktatottaknak a gazdasági hivatásuk részére szükséges tudnivalókat megadja. De ott az első lépcsőfokon, azokban az iskolákban, ahová a falusi gyermekek a tankötelezettség alapján járnak, a gazdasági oktatásnak és nevelésnek más elvei és módszerei vannak, mint a szó szoros értelemben vett szakoktatásnál. A kötelező elemi iskolai oktatásnál az általános oktatás keretén belül lehet csak szak tudást szolgálni. Jannin dr. nagyon helyesen mondja, hogy „az elemi népiskola, ahol 6—13 éves tanulók ülnek, nem adhat és nem is kell hogy adjon a gyermekeknek hivatásképző oktatást. A növendékek nem alkalmasak ilyen oktatásnak elfogására és a tanítók legnagyobb része nincs előkészítve ennek terjesztésére. Az elemi iskolának tehát nem az a feladata, hogy bizonyos foglalkozást tanítson, hogy a gyermekből munkást, vagy gazdát alakítson ki, hanem az a főfeladata, hogy a jó fizikai és erkölcsi egyensúly fenntartása mellett az érzelmeken, az intelligencián és a jellemén alapuló olyan oktatást adjon, mely előkészítse a gyermekben az embert és a polgárt és olyan általános tudást adjon, mely minden egyénnek szükséges, bármily foglalkozása lesz is a jövőben“. Abban az iskolában, legyen az a városban, vagy a falun, ahová 6 éves kisgyerekek életükben először ülnek padban és sok-sok kollegájukkal együtt egy tanító, vagy tanítónő keze alá kerülnek, senki a világon megmondani nem tudja, hogy melyik gyerekből lesz hadvezér, vagy bibornok, ügyvéd, vagy gazda. Az elemi iskolai oktatás tehát még nem azt az oktatást adja, mely a gyerek jövő hivatásához specializált, hanem olyant, mely a műveltség elemi fogalmait megadja és képessé teszi a gyereket, hogy kellő előkészülettel álljon a választat elé, amikor azután jön a speciális oktatás. Az 1930. évi nemzetközi mezőgazdasági szakoktatási kongresszuson Sir Alec Mc Callum ennek a problémának mélyére hatolt akkor, amikor ezeket mondotta: „Lehetséges-e az, hogy a falusi iskolában nyújtott nevelés úgy irányíttassék, hogy egyfelől a gyereket a falusi életre készé tegye és másfelől, hogy ne kerüljön városi társaival szemben kedvezőtlen-

nebb helyzetbe annál a versenynél, melyet esetleg az ipari, kereskedelmi, az értelmiségi, vagy művészeti pályákon azokkal meg kell küzdenie? *Igenlően* felelhetünk erre a kérdésre. Egészséges nevelési elv, hogy az iskola életének legyen összeköttetése az iskolán kívüli élettel: más szóval, hogy az iskolai nevelés annál reálisabb és tartósabb hatásu lesz, minél inkább alkalmazkodik a növendékek környezetének viszonyaihoz“. *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter* 1932-ben kiadott tanterve és utasítása így jelöli meg a népiskola célját: „A hazának vallásos, erkölcsös, értelmes és öntudatos hazafias polgárokat nevelni, kik az általános műveltség alapelemeit birják és képesek arra, hogy ismereteiket a gyakorlati életben örökössék.“

Nem kétséges, hogy ezekben az idézetekben kifejezett pedagógiai elvek a helyesek; a falusi iskolák tanulóinál azonban a differenciálódás, az elhajlási lehetőségek nem olyan nagyok, mint a városi iskolákban. A tanulók faluhelyen nem olyan heterogén elemekből állnak, hanem túlnyomóan földművelő parasztság gyermekeiből. Ezek között is vannak tehetségesek, intelligensek, másrahivatottak, de általában a falusi iskolák tanulóinak túlnyomó nagy része a rög mellett fog maradni, a másik részből munkások kerülnek ki — mezőgazdasági és ipari munkások — és csak egész kis részben olyan foglalkozásuk, melyben nem a mezőgazdaság adja a megélhetést. Éppen ezért jogosan lehet kívánni, hogy a falusi iskolánál az agrikultura bizonyos *vezérmotivum* legyen, mely átítassa az összes tantárgyakat, ha mingyárt az általános műveltség alapelemeinek lefektetését tartjuk is a helyes célkitűzésnek ezekre az iskolákra nézve. Ha az oktatás az elemi iskolákban nem is lehet közvetlenül mezőgazdasági oktatás, mégis csaknem minden tantárgynál meg van adva a lehetőség, hogy a gazdasági hivatásra tekintettel legyen. Igaz, hogy a tanítótól — akiről még sokat fogunk beszélni — függ ennek megvalósítása elsősorban; de — és erről keveset beszélnek — a *tankönyveknek* ügyes, szellemes megszerkesztése szintén fontos ennél és a tankönyvekből is ki kell, hogy csendüljön ez a vezérmotivum. A falusi iskoláknak szánt tankönyvek megszerkesztésénél tehát az legyen az elv, hogy kiadásuk előtt a pedagógusok gazdasági szakembereket is hallgassanak meg. Az elemi iskolákban az oktatásnak bizonyára kevésbé szabad a könyvre támaszkodnia és a falusi iskolában még kevésbé, de ami könyv van, amit használnak, az legyen szaturálva a mezőgazdasági motivummal minden tantárgyon keresztül.

Az agrikultura szellemének át kell hatolnia a falusi elemi iskolai oktatást és lépésről-lépésre, osztályról-osztályra kell ennek intenzívebbé válnia. Ha az elemi iskola első osztályában az otthon, a család és az iskola egyes fogalmainak megértése a fontos, a második osztályban a községgel, az ott folyó élettel és munkával foglalkozik a tanító, a harmadik osztály-

ban már a mezőgazdasági foglalkozásról, a földművelésről és az időjárásról kap tájékozást a gyerek, a negyedik osztályban pedig az oktatás mindezeket illetően a gyermek környezetében szerezhető közvetlen szemléletre támaszkodik. Az elemi iskola nem ad, ne is adjon speciális oktatást a gyermeknek a falun sem, hanem készítse elő azt a fogékony gyermeki lelket, hogy képes legyen a későbbi évek speciális oktatásának befogadására és nevelje azt az emberi csemetét olyan mentalitásban, mely *a föld szeretetét, a földművelés munkájának megismerését és megbecsülését, valamint a faluhoz való ragaszkodást erősíti meg abban*. A mezőgazdaságnak a városi, sőt fővárosi iskolákban való megismertetése a tanítás folyamán a mezőgazdaság jelentőségének értékelését és a falu megbecsülését is hivatott lesz előmozdítani.

II.

Az iskolai gazdasági oktatásnak sulypontja azonban a *továbbképző* és különösen a *gazdasági továbbképző* iskolában van, bár a 12—15 éves gyerek még nem az az anyag, melynél valamilyen speciális oktatás a legközvetlenebb hatással járhat a jelenben, a foglalkozás gyakorlásánál; de ez a hatás közvetve és a jövőben feltétlenül érvényesülni fog. Legénykorban, felnőtt korban, a gyakorlati oktatás hatása talán gyorsabban átmegy az életbe, de a serdülő korban nyert oktatás, ha az olyan, amilyennek lennie kell, a gyerekek nagy részében maradandó hatású lesz. A gazdasági továbbképző iskola jelentőségét azonban még különösen emeli az, hogy a *falusi lakosság tulnyomó nagy része még a legelőrehaladottabb országokban sem részesül más oktatásban, mint a továbbképző iskolai oktatás* és még Németországban is 80%-a a mezőgazdasági üzemeknek olyan, amely gazdasági szakiskolát *nem* végzettek kezében van. Nem mindig és mindenhol a szaktudás iránti közömbösség, vagy hidegség ennek oka, hanem legtöbbször az, hogy a kisgazdaság a munkaidőben nem nélkülözheti a serdült gyermek munkaerejét, segítségét a gazdaságban, a ház körül és hogy a falutól távol levő szakiskolába való járatás költséges és még olyanokat is visszatart ettől, kik egyébként szívesen képeztetnék fiaikat, vagy leányaikat. Mint tömegoktató intézmény a továbbképző iskola, mint a földműves tömegeket képző intézmény a gazdasági továbbképző iskola áll a legtöbb helyen rendelkezésre s éppen ezért kivétel nélkül *minden országban a gazdasági szaktudás terjesztése ezekből az iskolákból történhetik a legszélesebb köröket átfogóan*. Generációk sorsa dől el ezekben az iskolákban, melyek nem parádés intézmények, hanem a falu életére kiható szerény, — néha tulszerény — évről-évre újabb tömegeket az életbe juttató iskolák.

Leake „The means and methods of agricultural educa-

tion“ című, 1915-ben kiadott munkájában rámutat arra, hogy az Egyesült Államokban minden 500 fiú és leány közül, aki falusi elemi iskolát végzett, csak egy akad, aki a gazdasági iskolába kerül. „Ebből következik, hogy amit a mezőgazdasági tudásnak a növendékek nagy tömegeinél való terjesztéssel el akarunk érni, annak az előtt kell történnie, mielőtt a növendékek elhagyják az elemi iskolát“. Utalok az 1930. évben Liège-Anversben tartott *nemzetközi mezőgazdasági szakoktatási kongresszus* magas színvonalu tárgyalásaira, amely kongresszus igen figyelemreméltóan állapította meg azokat a kivánalmakat, melyek a rendes iskolai oktatásnál alapvetőek lehetnek. Eszerint „ennek az oktatásnak célja nem annyira az legyen, hogy a fiatalságnak mindenféle szakismereteket tanítson, hanem inkább az, hogy a megfigyelés szokását fejlessze ki, a mezei dolgok iránti érdeklődést és a tanulás iránti vágyat keltse fel“. A gazdasági továbbképzés anélkül, hogy teljes képesítést adna, már abban a tudásban viszi előre a gyereket, amely a legtöbbször élethivatásához szükséges lesz. De ha a továbbképzés 3—4 éve alatt a fiatal, könnyen apercipiáló elme jól képzett és a gazdasági életben jártas tanítótól rendszeres oktatás kap és ha a családban nincs ellentétes, vagy éppen ellenséges áramlatnak kitéve, a gazdasági továbbképző iskolákból minden országban kikerülők óriási tömegei a mezőgazdaság színvonalának fenntartói és fejlesztői lehetnek anélkül, hogy speciális iskolák szakképzésében részesültek volna. *Jannin*-nak tanulmánya szerint a francia képviselőházban 1933 márciusában elfogadott törvényjavaslat az iskolai kötelezettséget 14 éves korig terjeszti ki, az elemi oktatást két részre osztva és pedig úgy, hogy 6—11 éves korig az alapismeretekre irányul az oktatás, 11—14 éves korig az általános oktatáson kívül a falusi iskolákban „a mezőgazdasági életre előkészítő oktatást kapnak a fiúk, a falusi háztartásra előkészítő oktatást a lányok“. *Gerhard Löwenkamp* „Bauernschulung“ című munkájában azt mondja, hogy a falusi továbbképző iskola mindabban, amit a falusi elemi iskola nyújt, egy lépéssel tovább megy és szorosabban kapcsolódik bele abba a hivatásba, melybe a fiatalok rendszeresen minigyárt az iskola után belép.

Magyarországon az 1868. évi és ezt módosító 1921. évi törvény szerint a tankötelezettség 6—15 éves korig terjed. Ebből 6—12 éves korig a mindennapi, 12—15 éves korig a továbbképző iskolába *köteles* járni a gyerek. A továbbképzés 1. *általános*, ahol a tankötelesek száma 40-en alul van és a lakosság túlnyomó része nem őstermelő. 2. *Gazdasági* továbbképzés ott, ahol a lakosság zöme őstermelő és a tankötelesek száma több mint 40. 3. *Önálló (külön) szaktanítós gazdasági népiszkola*, ahol a lakosság zöme őstermelő és legalább 120 a továbbképzésre kötelezettek száma. A népoktatási törvény rendelkezései szerint a politikai községnek kell az ismétlőköteles gyer-

mekek részére a törvénynek megfelelő ismétlőoktatásról gondoskodnia, amennyiben erről vagy az állam, vagy valamely hitfelekezet, vagy más iskolafenntartásra kötelezett nem gondoskodik; az állam azonban a községeket ennek a kötelezettségüknek teljesítésénél támogatásban részesíti a tanítók fizetésének részbeni viselésével. Magyarországon a mindennapi elemi iskolában is van gazdasági oktatás, mely heti 2 órán át történik. A 3—4. osztályban heti két órán a természetrajz keretében ismertetik a földet, földművelést, az állati szervezetet, állattenyésztést, az 5—6. osztályban már gazdaságtant tanítanak, ugyancsak heti 2 órán. A gazdasági továbbképző iskolában télen heti 7 óra, nyáron heti 4 óra az oktatási idő és ebből 3 a gazdasági. Minden gazdasági továbbképző iskolához legalább 200 n. öl gyakorlóterület tartozik a törvényes rendelkezések szerint és ahol más gyakorlótér nincs, ott a községi faiskola szolgál erre a célra. Magyarországon az 1932/33. évben 900 gazdasági továbbképző iskola működött, melyekben 88.000 volt a tanulók száma, 900 hold a gyakorlótérek területe.

Az önálló (külön szaktanitós) gazdasági népiskola Magyarországnak a *tankötelezettség alapján álló* speciális gazdasági oktatóintézménye, melyet 1896-ban létesítettek. A törvény szerint — mint láttuk — nagyobb és őstermelő lakosságtöbbséggel bíró községekben létesülnek ilyen iskolák és a két nembeli *tanköteles korban levők részére ezeknek az iskoláknak látogatása éppen úgy kötelező, mint a rendes továbbképző iskoláé*. Célja ennek az iskolának ugyanaz, mint a rendes gazdasági továbbképző iskoláé, de a gazdasági tanítás szélesebb alapon és mélyebbre terjed egyrészt, mert a gazdasági vidéken legalább 20 holdas, kertészeti vidéken legalább 5 holdas gyakorlóterülettel, külön épületekkel és ami a legfőbb, *külön gazdasági szaktanitóval* van ellátva az ilyen iskola. Ezeknek a szaktanitóknak képesítési feltételeit többbizben módosították. Jelenleg a helyzet az, hogy középiskola után végzett 3 éves gazdasági akadémiai oklevél és 1 éves (ennek 2 évre való fel-emelését tervezik) pedagógiai képzettség szükséges. A szaktanitónókat a földművelésügyi minisztérium szaktanitóképző iskolájában képezik ki. A tanítás részben elméleti, részben gyakorlati, a gazdaság minden ágára kiterjedő, gyakorlattal van összekötve. Ezek az iskolák éppen úgy, mint az elemi és gazdasági továbbképzőiskolák, a közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartoznak, az iskolával kapcsolatos gyakorlótér üzemtervét azonban a földművelésügyi miniszter hagyja jóvá. Ez és az a körülmény, hogy a gazdasági akadémiákon végzetek lehetnek csak ezeknek az iskoláknak tanítói, valamint, hogy a szaktanitónók a földművelésügyi miniszter fennhatósága alatt álló iskolákban kiképzett okleveles tanitónókból neveztetnek ki, ad a földművelésügyi miniszternek befolyást ezekre az intézményekre. Minthogy kívánatos volt, hogy a gazdasági

szempontok teljes mértékben való figyelembe vétele céljából a földművelésügyi miniszternek nagyobb ingerenciája legyen ezeknél az iskoláknál, felállított az *országos szakoktatási tanács*, melyben megfelelő számú hely a kultuszminiszter képviselőinek biztosított. A törvényes rendelkezések szerint már sokkal több ilyen iskolának kellene lennie, mint amennyi van; de a háboru és a gazdasági válság miatt nem tudtak többet létesíteni és az állam sem volt abban a helyzetben, hogy nagyobb mérvű anyagi támogatást nyújthatott volna. Az 1932/33. évben 52 önálló (külön szaktanító) gazdasági népiskola állt fenn, (ebből 21 állami, 31 községi) összesen kerekén 1500 hold gyarkorlóterülettel, 19.746 hallgatóval (ebből 8709 fiu, 11.037 leány). Ha ezt a számot összehasonlítjuk a mezőgazdasági *szakiskolák* tanulóinak számával, akkor még jobban ki-domborodik ennek az iskolatípusnak jelentősége. Magyarországon a mezőgazdasági szakiskolák és téli gazdasági iskolák növendékeinek száma 1300, *Fileni* szerint Belgiumban 2000, Finnországban 1120, Angolországban 1600, Svájcban 1200, Dániában 2600 volt.

A gazdasági oktatás az ismétlő iskolákban Európaszerte általában azonos célkitűzéssel és azonos elvek mellett történik. A cél a gyerekek előkészítése a jövő mezőgazdasági hivatásra és nem a szoros értelemben vett szakképzés nyújtása. A magyar önálló (külön) szaktanítóval bíró gazdasági népiskola *tankötelezettség mellett* — ami fontos — már a *valóságos* szakképzettség alapját adja, mégpedig nemcsak elméleti, hanem gyakorlati alapon és évenként elég tekintélyes számú fiú- és leánytanulónak. Ez az iskola nem képesít és ezért a kikerülő fiúk és leányok otthon, a szülői háznál maradnak, ami nagy előny.

Emellett a különleges magyar oktatási intézmény mellett azonban fel akarom hívni a figyelmet a dán specialitásra is, mely szerint Dániában a 14 éves korig tartó tankötelezettség után az ifjak 2—3 évig otthon gazdasági gyakorlatban vannak, utána néhány évig még idegen gazdaságokban. Az amerikai „boys and girls club” mintájára és amerikai szakember segítségével megszervezték 1924. évben a falusi ifjuság együttes működési köreit. A dániai egész különleges viszonyok mellett is érdekes és tanulságos lehetett erre rámutatni. Svájcban is az európai kontinens gazdasági szakképzésétől, különösen a szervezet tekintetében elég eltérő rendszer van. *Lichten-sen* a szervezet tekintetében elég eltérő rendszer van. A svájci kantonok mindegyike maga állapítja az iskolai oktatás törvényének alapjait és ezért vannak kantonok — mondja *Lichten-hahn* — ahol a továbbképzés kötelező, másokban fakultatív, másokban pedig egyáltalában nem létezik. A különféle rendszereknek az az előnyük talán tényleg megvan, hogy a párhuzamos működés mellett a tapasztalatok alapján ki lehet válasz-

tani a legjobb rendszert. Viszont hátránya talán az, hogy a legjobb rendszer ilyen módon csak évek múlva kerül megvalósításra az egyes kantonokban, addig pedig a kevésbé jó rendszer van érvényben.

Bármily rendszer legyen azonban valamely országban érvényben, kétségtelen, hogy a gazdasági szakképzés, helyesebben talán úgy mondhatjuk az ifjuságnak a mezőgazdasági hivatásra, (illetőleg a falusi háztartásra) való előkészítése az a fő-tényező, melytől az agrikultúra fejlődése elsősorban függ. A jövő gazdák és háziasszonyok tulnyomó nagy részének pedig a továbbképző iskola adja meg azt az egyetlen gazdasági és háztartási oktatást és ez adja meg az alapot a jövőben való szakképzésre akár szakiskolában, akár iskolán kívül. *A gazdasági oktatásnak tengelye tehát a gazdasági továbbképző iskolában van.* A legnagyobb súlyt erre kell helyezni és gondoskodni kell, hogy ezekben az iskolákban is teljes mértékben érvényesüljön a gazdasági szempont. Minthogy tapasztalat szerint az ifjuság elméje a tanulás iránti fogékonyság és a tanultak elraktározása tekintetében éppen a 15 éves kortól kezdve erősödik, kívánatos lenne a tankötelezettség korhatárát mintegy 2 évvel felemelni, hiszen a továbbképző oktatás nem mindennapi és nem olyan, hogy az ifjút a gazdasági foglalkozástól számottevően elvonná. Az elméleti tanítás mellett a gyakorlati oktatás az, melyre nagy súlyt kell helyezni. Véleményem szerint azonban a gyakorlati oktatásnak nem csupán az iskolához tartozó aránylag kis gyakorlóterekre és faiskolákra kellene szorítkoznia, hanem a községbeli jobb, mintagazdaságok szemlélete és tanulmányozása is bevonandó volna ebbe a gyakorlati oktatásba. A mezőgazdasági kultúra mai fejlődési iránya mellett pedig a kertészet, a gyümölcsészet és baromfitenyésztés oktatására különös gondot kell fordítani.

III.

Ha iskolára gondolunk, emlékeink közül nem az épület és a tanterem, nem a pad és tábla, hanem a *tanító* személye elevenedik meg még évtizedek múltán is a legélesebb asszociáció idearum utján; lett légyen a tanító jó vagy rossz, elnéző, vagy szigorú. Az iskolát a tanító személyesíti meg a valóságban is, az institúciónak a tanító ad individualitást. A tanítás — gazdasági tanítás — eredményessége sokkal kisebb részben függ az iskola szervezetétől és felszereltségétől, mint magától a tanítótól. Ezért most a tanítóval akarok foglalkozni és pedig visszamenően arra az időre, amikor a tanító még nem volt tanító, hanem csak készült arra, hogy majd tanítani fogja az iskolában a keményfejű és nehezen kezelhető gyerekeket. Minket itt az érdekel, hogy azok a tanítók, akik a falusi iskolában a parasztgyerekeket, fiukat és leányokat fogják tanítani, nevelni

és azokat a jövő hivatásukra előkészíteni, milyen előfeltételek mellett lesznek erre képesek és alkalmasak.

Közelfekvő volt és közelfekvőnek látszik az a gondolat, hogy a falusi iskoláknál az agrárlakosság körében működni hivatott tanítójelölteknek más képzést kell adni, mint azoknak a jövő tanítóknak, akik az iparosok, hivatalnokok, kereskedők gyermekeit fogják egész más milióban, egész más hivatásra előkészíteni és nevelni. Franciaországban az 1927. évi oktatásügyi reform a tanítók specializálására nézve bizonyos kísérleti intézkedéseket tett olyanformán, hogy a tanítóképzőkben a jelöltek fakultative vagy a mezőgazdasági, vagy az ipari, vagy a tengerészeti oktatás között választhattak és ezt az oktatást a tanítóképzőkben létesítendő mezőgazdasági, ipari és tengerészeti osztályokban kaphatták volna. Ez a specializálás azonban csak papiron maradt és a valóságban a külön osztályok a tanítóképzőkben nem létesültek. *Löwenkamp* már idézett munkájában azt mondja, hogy a falusi iskolák kiképzésénél a tanítóképző-intézetekben egy járulékos és különleges oktatást kellene adni az ország gazdasági, társadalmi és kulturális intézményeinek megismertetésére és a falusi iskolák ezzel összefüggő feladatainak megismertetésére. Habár van is logikai indokoltsága annak, hogy a falusi tanító más kiképzésben részesüljön, mint a városi tanító, mert ez a különleges kiképzés alkalmassá teheti őt a gazdasági oktatásra és nevelésre, mégis kulturpolitikai elvből ugyszólván mindenütt eltekintettek ettől a bifurkációtól, holott *Reich E.* dr. prágai tanár a varsói nemzetközi gazdasági kongresszuson 1925-ben tartott előadásában határozottan kijelentette, hogy „Az elemi iskolák tanítóinak egy séges kiképzése tekintet nélkül arra, hogy közülük egy rész a falusi, más rész a városi iskolában fog tanítani — nem észszerű“. Az 1930. évi nemzetközi mezőgazdasági szakoktatás kongresszus erre vonatkozó véleménye ezzel szemben azt mondja: „Lehetetlen és veszedelmes volna a tanítók két kategóriáját alkotni: egyet a város, egyet a falu részére.“ Az 1932. évi nemzetközi mezőgazdasági szakoktatási kongresszus is azt a határozatot hozta, hogy „az összes tanítók és tanítónők részesüljenek mezőgazdasági nevelésben annál is inkább — és ez különösen áll agrárországokra — mert a tanítójelöltek nagy része előreláthatólag agrárlakosság körében falusi iskolákban fog tanítani tekintettel a falusi iskolák nagy számára“. De ettől az inkább praktikus szemponttól eltekintve is magának az elemi népiskolának valódi hivatása mégis és mindenütt valóban az, hogy gyerekeket *általános* oktatásban részesítsen és fontos érdek, hogy a falusi iskolákban nyerhető oktatás semmi tekintetben se legyen alacsonyabbrendű a városi oktatással szemben, hiszen a falusi iskolába járó gyerek is tarsolyában hordja a marsallbotot és ha általános irányu tudás helyett speciális

képzést adnának neki, ez a parasztyereket ab ovo odakötné a röghöz, holott talán egész másra lenne hivatott szellemi képességeinél fogva.

A ma uralkodó felfogás szerint nem kívánatos a tanítóképzés bifurkációja a falusi és városi oktatásra. Ha azonban nincsenek is külön tanítóképzők, melyekben falusi tanítókat és tanítónőket képeznek és mások, melyekben városi tanítókat nevelnek speciálisan, a tanítóknak gazdasági irányu megfelelő kiképzését mégis meg kellene oldani, hiszen ők lesznek a falusi fiataloknak a gazdasági dolgokban legtöbbször egyetlen instruktorai. *Jannin*-nak a francia tanítóoktatásra vonatkozó közlése szerint a francia tanítóképzés azon az alapon épül fel, hogy a tudományos ágak előadásai a tanítók kiképzésénél egyenrangúak és hogy gyakorlatilag a tanítóképzők második és harmadik évfolyamán összesen 40 elméleti óra esik a mezőgazdaság-elméleti oktatásra. E mellett a növénytermelés és az állattenyésztés ismereteinek módszeres elsajátítása céljából valamely — mindig ugyanazon — gazdaságban nyernek a tanítójelöltek a mezőgazdaság minden ágában kiképzést. Svájcban is a mezőgazdasággal foglalkozó kantonokban a tanítóképző intézet kapcsolatos valamely mezőgazdasági üzemmel, ahol gyakorlati oktatást kapnak a hallgatók. A magyar tanítóképző intézetek részére 1925-ben kiadott tanterv és utasítás szerint a gazdasági ismereteket az első négy osztályban heti két órán át tanítják, az ötödik osztályban pedig közgazdaságtant adnak elő úgy, hogy a négy osztályban a gazdasági oktatásra szánt időnek nagyobb része ősszel és tavasszal gyakorlatra fordítandó.

Az 1932. évi nemzetközi mezőgazdasági szakoktatási kongresszus is behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel és az 1930 évi határozatok alapján szintén amellett határozott, hogy a tanítóképzőkben a gazdaságtan egyenrangú legyen a többi tantárgyakkal, mindenhol össze legyen kötve ez a tanítás a gyakorlati ismeretek megszerzésével, a tanítók részére létesítendő elméleti és gyakorlati tanfolyamok biztosítsák ezeknek továbbképzését és azt, hogy mindenestre adassék azoknak a tanítóknak és tanítónőknek egy kiegészítő kiképzés, kik a falusi iskolákban fognak tanítani. Véleményem szerint, ha elvetették is azt a gondolatot, hogy a városi és falusi tanítóképzés elkülönítessék, mégis valamilyen intézményes módon lehetővé kellene tenni, hogy a falusi iskolákba menő tanítók és tanítónők valamilyen *mezőgazdasági plusz-kiképzésben* részesüljenek. Ha minden tanítóképzőben és tanítónőképzőben a tanulmányi idő egész folyamán a minden jelöltre egyformán *kötelező* gazdasági oktatáson *kivül* a gazdaságtan tanára még folyamatos szemináriumi kiképzésben is részesítené azokat a jelölteket, akik erre *önként* vállalkoznak, ha ezek ennek a kiegészítő ok-

tatásnak befejezése után valamilyen bizonyítványt kapnának és elsősorban az ilyen bizonyítvánnyal ellátottak kerülhetnének falusi iskolába, ez a tanítóképzőben történő oktatás egységének megbontása és a tanító, vagy tanítójelölt túlterhelése nélkül mégis egy jótékony szelekciót eredményezne és a falusi iskolák jövő mestereinek erősebb gazdasági képzést nyújtana. Az oktatás eredménye érdekében kívánatos volna azonban az is, hogy falusi iskolákban osztatlan tanítás mellett, ahol tehát csak egy tanító-személy van, ne tanítónő, hanem tanító legyen.

Ehhez és különben is a tanítók megfelelő kiképzéséhez azonban természetesen első kellék, hogy a tanító-képzőkben elméletileg kitűnően képzett, gyakorlatban működött és pedagógiai tudással bíró *tanárok* legyenek a gazdaságtannak és a gazdasági gyakorlatnak többi tanárokkal egyenlő rangu előadói. Ilyen tanárokat a földmívelésügyi miniszternek kell kiképeznie és a közoktatásügyi miniszter rendelkezésére bocsátania.

Véleményem szerint a *megfelelő* falusi tanítók és tanítónők biztosításának problémája egyike a legnehezebb kérdéseknek, részben azért, mert a tanítóképzők egységes, tehát nem speciális oktatási rendszere mellett a gazdasági ismeretek elméleti és gyakorlati tanítása mégsem olyan, hogy a tanítót vagy tanítónőt falujában tekintélyé avathatná nemcsak azelőtt a gyerek előtt, aki otthon ugyis lát és hall gazdasági dolgokról, hanem a felnőttek előtt is. De azért is, mert a városokban levő tanítóképzők látogatása, a városi kollégákkal való érintkezés közben még a faluból származó jelölteknel is elhalványul a falusi élethez való ragaszkodás. Lehetőleg falusi származású tanító és tanítónőjelöltek kerüljenek tehát a képzőkbe többségben. Ezeknek nemcsak a falu iránti szeretete ápoltság és tarttasság fenn, hanem módot kell nyújtani részükre, hogy a tanítóképző elhagyása és tanítói diploma megszerzése után továbbképző tanfolyamokon és gyakorlati módszerekkel gazdasági tudásban továbbképezhessék magukat. Különösen nagy súlyt kellene helyezni a mai viszonyok között a kertészet, gyümölcsészet, baromfityenyésztés és általában a kisfarmer minden üzemágaira úgy a tanítók, mint tanítónők részére.

Végül — *last, not least* — a falusi tanítók és tanítónők anyagi helyzete olyan legyen, hogy ezek érdemesnek tartásuk és ne hajótörésnek minősítsék azt, hogy aszfaltos, villanyfényes, mozis város helyett talán egész életükre a sötét, sáros, egyhangú faluba kell kerülniök. Enélkül a falusi tanítók és tanítónők nagy része — és valljuk be az elevenebb, ambiciózusabb része — mindig a városba fog vágyódni és ez munkájukban is meg fog nyilvánulni. Leakenak említett munkájában olvassuk, hogy az Egyesült Államokban is hasonló a

helyzet, melyet ő így jellemez: „Azok között a körülmények között, melyek a tanítót az iskola megválasztásánál befolyásolják, van a javadalmazás kérdése is. Ez a javadalmazás a falusi iskolákban olyan alacsony, hogy nem fogja odavonzani azokat, akik a tanítói hivatásra képezték ki magukat“. Valami rekompenzációt anyagi vonatkozásban kellene juttatni azoknak a tanítóknak és tanítónőknek, kik a faluba mentek és a falun maradnak. A rekompenzációnak minimuma az, — ha már javadalmazásuknál ez nem teljesíthető — hogy mód nyujtassék nekik gyermekeik városi neveltetéséhez, ami a gyermekek részére bizonyos korban okvetlenül szükségessé válhatik.

Mínthogy a népiskola és az ehhez kapcsolódó továbbképző iskola a falusi nép legszélesebb rétegeit hivatott előkészíteni és az ezen iskolák végzésére *kötelezett* gyerekek nem válogathatnak jó és jobb iskola között, azért foglalkoztam itt a legbehatóbban ezzel a kérdéssel, mellyel kapcsolatban azonban bizonyos hatásköri kérdés is felmerülhet. Az 1930. évi liégi kongresszus 27. határozata egy közelebbi kongresszus tárgysorozatára tüzte ki azoknak az előnyöknek és hátrányoknak tárgyalását, mely a mezőgazdasági oktatási intézményeknek a *földművelésügyi*, illetőleg a *közoktatásügyi miniszter* hatáskörébe való utalásánál előállnak. Az ügy érdekében olyan megoldást kell ennek az oktatásnak rendszere tekintetében találni, hogy a *pedagógiai elvek sérelme és a népiskolák általános műveltségét megalapozó jellegének megtartása mellett a gazdasági szempontok érvényesülését is lehetővé tegye*. Ez a közoktatásügyi és földművelésügyi miniszterek olyan *intézményes kooperációjában* gyökerezzen, mely mindkét szempontot figyelembe vegye. Fokozottan áll ez azokra a külön szaktanító továbbképző iskolákra, melyek a tankötelezettség alapján állnak ugyan, de már alapos gazdasági tudás terjesztésére hivatottak nemcsak az iskola tanulóinál, hanem községükben és környékükön az iskolából kikerült gazdanemzedékeknél is.

IV.

Nálunk is, máshol is aránylag kisebb része a földművelő lakosságnak az, mely speciális szakiskolákban keres és talál oktatást az elemi népiskola, illetőleg annak továbbképző évei után. Németországban az önálló gazdák mintegy 20 százaléka végzett gazdasági iskolát, Amerikában pedig most 10 százalékra becsülik ezeknek számát. Nem tagadható, hogy a gazdánépnek konzervativizmusa, sőt bizalmatlansága is oka annak, hogy akkor, amikor már nem áll fenn tankötelezettségük, az ifjak a gazdasági tudás forrásait nem keresik fel olyan nagy számban, mint az a mezőgazdaság fejlődése érdekében kívánatos lenne. De oka ennek az is, hogy a szakiskolában való tanulás elvonja a gazda fiát, leányát a munkától és különösen

ha a szakiskola nem a községben van, tetemes költséget is okoz. Egyik ok lehet még az is, hogy az ilyen szakiskolát végzetek között sok olyan is akad, aki egy középfoku gazdasági iskola elvégzése után nehezebben illeszkedik már bele a kisbirtok szűkebb milliójébe és magát valami olyan diplomás embernek tartja, aki valamely közép- vagy nagybirtokon mint intéző és felügyelő működhetik, megélhetését könnyebbé teheti és nem kénytelen magát a földturásban kiélni. Lehetne talán valami módot találni arra, hogy a szakiskola végzésére valami pszichológiai ösztönzést adjunk az ifjaknak. Ha anyagiakban nem is, de legalább társadalmi helyzetük tekintetében bizonyos megkülönböztetést kaphatnának ezek, ha közülük az alkalmasabbak a község a járás és a vármegye gazdaságközigazgatási életében valami szerepet kapuának. Egy másik eszköz lenne ennek a célnak eléréséhez az, hogy az állam agrárpolitikai és birtokpolitikai akcióinál, állami kedvezmények nyújtásánál (pl. vetőmag, műtrágya, vagy tenyészállatbeszerzéseknél) a szakiskolát végzetek előnyben részesítse. De egyik példa lehet ezen a téren a lengyel földreform-törvény is, mely a föld juttatásához alkalmas jogcímek közé valamely gazdasági iskola abszolválását is felvette.

A középfoku gazdasági oktatás célját a líegi nemzetközi gazdasági szakoktatási kongresszuson igen pregnánsan fejezte ki a magyar delegátus, *Cwetkovits Ferenc* miniszteri tanácsos: „Ennek az oktatásnak célja, hogy általános műveltséghez nyújtott ismeretek után gazdasági szakismereteket adjon olyan mértékben és olyan módon, hogy az ezen iskolát végzetek az életben a gazdasági viszonyokhoz alkalmazkodó, okszerű tevékenységet fejthessenek ki.“ Az 1932. évi nemzetközi mezőgazdasági szakoktatási kongresszus határozatában azt állapítja meg, hogy a másodfoku, középfoku gazdasági oktatásnak jó elemi iskolában kell gyökereznie és hogy ezeknek a szakiskoláknak tanítói hivatottak arra, hogy az iskolán kívüli egyéni tanácsadással a mezőgazdasági termelés fejlődését is előmozdítsák.

A középfoku gazdasági oktatásnál is — bármily neve és formája legyen is az iskolának — a tanító személyzetnek oktatásra való alkalmassága a legfontosabb kellék. Milyen legyen az ilyen iskola tanítója? „Falusi származású és falun nevelkedett legyen. Gazdasági képzettségű és gyakorlatilag képzett legyen. Tanításra képzettsége és képessége legyen“ — mondta *McCallum*. — Véleményem szerint azonban a középfoku gazdasági iskolák tanítóinak az általános gazdasági ismereteken kívül különösen ki kell képezve lenniök azokban a termelési ágakban, melyek a viszonyok változása és a földreformok következtében keletkezett sok ezer és ezer kisbirtokon és sokszor törpebirtokon ma különösen fontosak és amely termelési ágakat sem a főiskolákon, sem az akadémia-

kon olyan mértékben nem ismerhették meg ezeknek általánosabb tanterve mellett, mint ahogy az a falut ma érdekli. A zöldségtermelésre, gyümölcstermelésre, szőlőtermelésre, méhészetre és baromfitenyésztésre gondolok itt elsősorban. A szántóföldi növénytermelés és az állattenyésztés terén már sokkal ismertebbek és elfogadottabbak a jó methodusok, mint az említett termelési ágaknál; ezek még újabb és fejlődésre képesebb termelési ágak, melyeknek fejlesztése közérdek és azért a tanítóktól is megkívánjuk a speciális kiképzést.

A másod-, vagy középfoku gazdasági iskolák — valóban célszerű lenne az 1932. évi nemzetközi szakoktatási kongresszus határozata értelmében unifikálni a mezőgazdasági oktatás terminológiáját és pontosabban meghatározni bizonyos gazdasági iskolák fogalmát — kétféle típust lehet általában megkülönböztetni. Az egyik típus az, mely a mezőgazdaság minden ágát felöleli, a másik egyes speciális termelési ágaknak — kertészet, baromfitenyészet, szőlészet, stb. — oktatására korlátozódik. Különbség van azután az iskolai oktatás időtartama tekintetében és itt talán helyesen különböztetjük meg a 2, vagy több éves iskolákat, a mezőgazdasági szakiskolákat (földmivesiskolákat), a 2 téli elméleti és 2 nyári gyakorlati félévre terjedő téli gazdasági iskoláktól. Az első kétségtelen tökéletesebb kiképzést ad tanulóinak; de hosszabb időt von el azoktól és nagyobb költséget. A másodiknak látogatása kevesebb időt és költséget igényel, a nyert tudás is azonban mindenesetre kisebb és kevésbé alapos lesz. Mindkét típusu iskolától megkívánjuk — és ezek ennek a kívánságnak eleget is szoktak tenni — hogy az iskolán kívüli népmivelő munkában résztvegyenek a mezőgazdasági ismeretek terjesztése és tanácsadó működés által, hogy az iskolából kikerült tanulókkal is szoros és tartós kontaktust tartsanak fenn és hogy a téli iskolai elméleti oktatást a nyári félév gyakorlati oktatása és bemutatásai, határjárás és istállószelemlék egészítsék ki. A mezőgazdasági szakiskoláknak feltétlenül szükséges kelléke megfelelő nagyságu mezőgazdasági ingatlan, gazdasági épületek és felszerelés. Kérdés azonban az, hogy az ilyen iskolákban *nem kellene-e az oktatásnál azt a módszert követni, hogy az ingatlan olyan birtoktípus nagyságokra osztassék fel, amilyen azon a vidéken szokásos, vagy hogy minden ilyen iskola tangazdaságából legalább egy ilyen kisbirtok-típus kihasítassék, hogy ezáltal a tanulók olyan nagyságu birtok gazdálkodását tanulják meg, amilyen körülbelül az övék is lehet, vagy lesz és ne olyan körülmények között, melyek az ő körülményeiktől lényegesen eltérnek. Ha ezáltal ezek az iskolák nemcsak az általános gazdasági tudás elemeit adnák meg, hanem emellett még a kisbirtok tipikus viszonyaihoz alkalmazkodva adnák meg a gyakorlati oktatást, ez még jobban kö-*

vetné a célt és vonzóerőt gyakorolhatna. Helyesnek kell tartanom azt a felfogást is, hogy ezekben az iskolákban nem a növendékek fizikai munkában való foglalkoztatására kell a főszólyt helyezni, hanem üzemszervezési, számviteli és gazdaságvezetési képességek kifejlesztésére. Különösen nagy figyelemmel kellene lenni itt is a zöldség és gyümölcsstermesztés, barmfitenyésztés és más kisebb termelési ágak minden tudni-valójának oktatására.

A földmivelő lakosság nagy számához és különösen a kiscgazdák nagy számához viszonyítva a mezőgazdasági szakiskolák, földmivesiskolák *számának növelése* felette kívánatos: de számolni kell azzal, hogy az ilyen iskolák létesítése nagy költséggel jár, amit ma kevés állam, vagy közület tud előteremteni és hogy az iskolák látogatása is nagyobb költséget ró a gazdákra úgy, hogy ezekre sem lehet most támaszkodni. Nagyjában *vármegyénként* egy ilyen iskola létesítése kívánatos volna egy lehetőleg központi, közlekedésileg könnyen megközelíthető agrárhelyen. A tanulók számának szaporítására a vármegyék, községek, egyházak, magánosok által nyújtandó ösztöndíjak szolgálnának. Versenyek, jutalmazások rendezésével lehet a tanulókat ösztönözni. A végzett hallgatókat valamilyen szervezetben kell összefogni; évenként egyszer, vagy többször gyűlésre kell hívni őket ünnepélyes keretben. Az évvégi vizsgákra a környéki községek biróit (polgármestereiket) meg kellene hívni, hogy azok lássák az iskola működését és hirdetői legyenek az eredménynek. A mezőgazdasági szakiskolák *tanítóinak* kiképzésénél arra kétségtelenül figyelemmel kell lenni, hogy ezek kiscgazdák fiainak oktatására legyenek alkalmasak. Nem elég ehhez az egyetem, vagy gazdasági akadémia végzése és maga a gazdasági gyakorlat előírása sem elegendő. Poroszországban annak, aki a gazdasági tanári pályára lép, már a gazdasági főiskolába lépés előtt az előirt 2 évi gyakorlat helyének megválasztásánál úgy kell eljárnia, hogy az első évet mintaszerűen berendezett kiscgazda birtokán töltsse el, a második évet középirtokon. A középfoku mezőgazdasági szakiskolánál erre fokozott szükség van.

A *téli gazdasági iskola* a szakiskoláknak az a formája, mely a mezőgazdasági lakosság sajátos életmódjához és felfogásához legjobban alkalmazkodik. Az ilyen iskola létesítése nem igen költséges és ezért több helyen történhetik úgy, hogy nem kell messze, más városba, vagy megyébe, esetleg állandó bennlakással menni, ami már nehezebb és költsége-sebb megoldás. A két félévre terjedő téli iskola nem is vesz annyi időt igénybe, mint a kétéves szakiskola és a gazdasági munkaidőben nincs is elméleti oktatás úgy, hogy inkább hajlandó a paraszt fiát odajáratni. Elméleti oktatás gyakorlati bemutatásokkal és gyakorlati oktatás elméleti magyarázatok-

kal aránylag rövid idő alatt, a falusi kisgazdaviszonyoknak megfelelő téli időszakban, az iskola abszolválása után is fennmaradó kapcsolat az iskola és a tanuló között, állandó összeköttetés és tanácsadás a község és környék gazdái részére — ez a téli gazdasági iskola lényege. A téli gazdasági iskolák elhelyezése figyelemreméltó szempont. Ha valamely vasuti csomópontnál helyezük el az iskolát, ez távolabbi vidékekről is könnyen megközelíthetővé teszi, ami előny; viszont vasuti csomópont inkább valamely város szokott lenni és a téli gazdasági iskolának városban való elhelyezése helyett tapasztalat — különösen Németországban nyert tapasztalat — szerint az iskola, a tanuló és a tanító részére is kedvezőbb, ha a faluban van „ahol mindhárom saját világában van, saját életkörnyezetében és feladatkörében, ahol napról-napra érezhetik a mezőgazdasági élet ütemét, ahol az iskola és a tanító az érdeklődés központjában áll és ez tiszteletet és tekintélyt szerez számukra“ — mondja *Löwenkamp*. A téli gazdasági iskolának bennlakó internátussal való összeköttetése tekintetében előnyösnek mondható az, hogy a bennlakó tanulók állandó felügyelet és nevelés alatt vannak, a kapcsolatot az iskola és a tanuló között ez megerősíti és egy bizonyos *esprit de corps* kifejlődését mozditja elő. Hátránya a bennlakásnak a költségek nagysága és az, hogy a tanulót kiragadja a falusi, az otthoni viszonyok légköréből, ahova pedig vissza kell majd térnie.

A téli gazdasági iskoláknak minél sűrűbb hálózata valamely országban a nép alapos gazdasági szakoktatását nagy lépéssel viheti előre. De hogy minél több ilyen iskola létesülhessen — lehetőleg minden járásban — a létesítést megnehezítő nagy befektetések és költséges felszerelés helyett inkább szerényebb keretekkel elégedjünk meg, de viszont lássuk el ezeket az iskolákat kiváló tanítóerőkkel, ami ma aránylag a legkisebb költséggel érhető el. Az, amit a mezőgazdasági szakiskolák tanítóinak gazdasági kiképzéséről mondtunk, nem kisebb mértékben vonatkozik a téli gazdasági iskolák tanítóira is. Nemcsak általános gazdasági tudás és általános pedagógiai tudás, hanem a kisgazdák lelkialkatához szabott pedagógiai készség nélkülözhetetlen kelléke a téli gazdasági iskola tanítójának.

V.

Az iskolánkívüli gazdasági oktatásról csak röviden akarok megemlékezni, nem mintha annak jelentősége nem volna elég nagy, hanem azért, mert az 1931. évi prágai nemzetközi gazdakongresszus II. szakosztálya felette behatóan tárgyalta ezt a kérdést *Fileni* professzor jelentése mellett és ahhoz a határozati javaslatához, melyet ő előterjesztett és ahhoz a határozathoz, melyet ennek alapján a kongresszus hozott, legfel-

lebb annyi hozzátenni való volna, hogy — azokat *végre kellene hajtani*. *A consultation agricole individuelle* kívül esik már az iskolai és a valódi értelemben vett iskolautáni oktatáson, ami alatt én egy folyamatos és általánosabb tevékenységet értek az egyéni tanácsadással szemben, amely egyes kérdéseknek egyes gazdák, vagy gazdacsoportok részére való előadásából áll. Az iskolán kívüli tanácsadói munkásságnak jelentősége igen nagy és különösen napjainkban, amikor a folyton változó gazdasági viszonyok következtében annak a tömegnek körébe akarunk tudnivalókat elvinni, amelyben nem a jövő, hanem a *jelen* gazdái vannak, akik mindjárt élhetnek a tanácsokkal és alkalmazhatják azokat.

Az olasz *Cattedra ambulanti di agricoltura* Olaszországban intézményesen foglalja össze az iskolán kívüli gazdasági népmivelést és az 1932. évben hozott törvény újból szabályozza ezt a kérdést. Nem kétséges, hogy ez a szabályozásra rászorul is, mert sokkal eredményesebb munka végezhető ezen a téren ott, ahol a földmivvelésügyi miniszter égisze alatt az összes testületek (mezőgazdasági kamarák, egyesületek, szövetkezetek, gazdakörök, iskolán kívüli népmivvelési bizottságok, gazdasági iskolák, gazdasági vándortanárok) és mások egy gondosan összeállított általános és részletes program alapján összeműködnek. Véleményem szerint ez nem zárna ki, hanem előmozdítaná azt, ami *Dallari* szerint Olaszországban észlelhető, hogy „Az összes polgári, társadalmi, szövetkezeti, stb. intézmények, sőt maguk a gazdák is versenyeznek abban, hogy megszervezzék a tanfolyamok sikere érdekében a megfelelő helyiségeket, technikai és gyakorlati eszközöket“. Magyarországon ennek kitűnő példája a *Felsőszabolcsi Gazdakör*, amely igen szép és eredményes tevékenységet fejt ki ezen a téren és vannak mások is, akik hasonlóan tevékenykednek.

Az egyéni lelkesedés és szervezőképesség bizonyára rendkívül fontos ezen a téren is: de az állam anyagi támogatásával fog csak sikerülni szerves összefoglalásban rendszert és állandóságot ebbe a tevékenységbe hozni. Fileninek az 1931. évi nemzetközi mezőgazdasági kongresszus elé terjesztett határozati javaslata azt mondja, hogy „az állam érdeke lévén a mezőgazdaság támogatása, a XV. nemzetközi gazdakongresszus azt a véleményét fejezi ki, hogy minden országban a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva terjessze ki és tökéletesítse a kormányzat a gazdasági szövetkezetek bevonásával az egyéni gazdasági tanácsadás munkáját“.

Ehhez azonban az is kell, hogy az állam megfelelő anyagi költségekről is gondoskodjék, ami Fileni szerint Olaszországban 16 millió lira, az Egyesült Államokban 25 millió dollár egy évben.

Az iskolánkívüli gazdasági oktatásnak sok új lehetősége és eszköze van. Habár nem is annyira az általános gazdasági tudás emelése érhető el ez által, hanem inkább egyes legfontosabb és legidőszerűbb mezőgazdasági tudnivalóknak elterjesztése, ezeknek alkalmazása, a gazdák szervezése és a szövetkezeti mozgalom megerősítése — jelentősége igen nagy. Az élőszó és a demonstráció, a kép, a film, rádió, ak oktatás és rábeszélés ennek az oktatásnak eszközei. Alkalmazkodnia kell ennek a hallgatósághoz és mert nem engedelmes, fegyelmezhető tanulók, hanem leginkább felnőtt, szkeptikus és kritikus gazdák a hallgatók, az előadókra és előadásokra talán még nagyobb gondot kell fordítani, mint az iskolában. Itt nem elég az egetverő tudomány az előadóban, vagy előadásban. Ha a hallgatóság azt nem érti meg, vagy ha csak *egy* feltett kérdésre nem kap helyes választ, akkor a hatás el van rontva. A legjobb tanár, ha nem tud hallgatósága nyelvén beszélni, a legjobb gazda, ha nem találja el a hangot, a legjobb szónok, ha nincs olyan tudása, ami mindenre tud talpraesett választ — eredménytelenül fogja az időt és pénzt elpazarolni.

Sokféle és folyton több eszköz áll rendelkezésére az iskolánkívüli gazdasági népoktatásnak. Vannak országok — így Magyarország is — ahol a földmivelésügyi miniszter által rendezett 3 hónapos téli tanfolyamok folyamatos és szerves előadásaikkal igen jól beváltak és egyes növénytermelési, gyümölcsészeti, állattenyésztési kérdésekről rendezett rádiótanfolyamok kitűnő eredményt mutatnak.

Országoként különféleképpen van ez az oktatás megszervezve. Belgiumban az agronomok maguknak a gazdáknak földjein, istállóiban adnak gyakorlati magyarázatokat. Bulgáriában külön hivatal van az iskolánkívüli gazdasági oktatásra, amelynek 16 igazgatója, 308 gazdasági és 135 irodai személyzeti tagja van az egyes departmentekre elosztva. Dániában a szövetkezetek és egyesületek szervezik ezt az oktatást. Az Egyesült Államok 25 millió dolláros költség hozzájárulása óriási működést tud biztosítani. Olaszországban is egy nagy szervezet és egy — mint láttuk — nagy költségvetési összeg teszi lehetővé az igen nagyszabású ezirányú működést. Svájcban a költségek felét a kantonok, felét a Bund viseli. Németországban a mezőgazdasági kamarák a gazda-tanácsadás megszervezői. Minden országban felismerték ennek nagy jelentőségét. Franciaországban minden járásban (arrondissement) egy gazdasági tanár, minden megyében (département) egy gazdasági igazgató, körzetükben a gazdasági iskolák és az egész országra a földmivelésügyi minisztérium külön osztálya foglalkozik ezzel az oktatással. Angliában nincs külön szervezet erre; de a gazdaszervezetek azért behatóan tevékenykednek ezen a téren is. Csehszlovákiában a gazdasági iskolák adják

tulajdonképpen az iskolán kívüli gazdasági oktatást is. Romániában a földmivvelésügyi miniszter vándortanítókat, a mezőgazdasági kamarák vándortanárokat alkalmaznak ehhez az oktatáshoz.

Kétségtelen, hogy az iskolán kívüli gazdasági oktatás, gazdatanácsadás rendkívül fontos kiegészítő része a mezőgazdasági oktatásnak és azokat a határozatokat, melyeket az 1931. évi prágai nemzetközi gazdakongresszus II. szakosztálya hozott, figyelmükbe kell ajánlani mindazoknak, akik ennek megvalósítására hivatottak.

* * *

Annak, aki a mezőgazdasági szakoktatás kérdésével akar foglalkozni, ismernie kell azt a mélyreható különbséget, mely a mezőgazdasági üzem és más üzem között van. Az ipari üzemenél a matéria és a masina, a mezőgazdasági üzemenél a természet és az ember a főtényezők. A mezőgazdasági üzem éppen azért komplikáltabb és nehezebb, mert az anyag és a gép együttes munkájának eredménye sokkal biztosabban vetíthető előre, mint az az eredmény, amit a természet és az ember együttes munkája elérhet. De ha a mezőgazdaság komplikált üzem, a mezőgazdasági szakoktatást is az agrárpolitika egyik legnehezebb kérdésének kell tartanunk. A földmivvelésnél a föld, trágya és munka együttműködésével, az állattenyésztésnél a fajta, az egyedkiválasztás és a takarmányozás együtthatásával már szinte biztosítottak láthatjuk az eredményt. Jó módszerek alkalmazásával biztos a minőségi javulás, megfelelő kereskedelmi szerződések útján biztos lehet az értékesítés. A gazdasági szakoktatásnál az emberi psyche és az emberi idegélet megmérhetetlenségei mellett a meglátható, kézzelfogható, statistice kimutatható eredmények nem lehetnek olyan gyorsak és elismertek. Ugyanaz az oktatási rendszer jó lehet az egyik országnak és nem válik be egy másikban. A Grundtwigt-féle népfőiskolák kitünően beváltak Dániában és talán csődöt mondanának Romániában. Ugyanaz a módszer egy országon belül hatásos lehet az egyik vidéken, hatástalan a másikon. Vannak egymásmellett levő községek, melyek közül az egyikben a nép fogékony, lelkes, tanulékony; a szomszéd községben pedig már tunya, maradi és bizalmatlan.

A népszinműírók és a regényírók a parasztot általában tipizálják, holott a látszólagos egyformaság — egyformaság a külső megjelenésben és életformákban — dacára paraszt-ember és paraszt-ember között nem kisebb, vagy nem nagyobb a különbség, mint a városi emberek között. Az egyik gazdánál hatásos lehet egy oktatási módszer, a másik gazdánál egy ettől eltérő módszer hatásos, vagy talán egyik sem. Éppen ezért olyan nehéz, komplikált, de egyben szép is a nép gazdasági oktatásának és nevelésének kérdése. Ha nem is tudunk

statisztikát adni arról, azért kétségtelen, hogy minden haladás, ami évszázadok és évtizedek alatt a mezőgazdasági kultúrában előállt, a tudomány tanításai folytán, *az oktatás eszközei útján jutott el a valóságos életbe*. Így válnak a laboratóriumi kutatások és az egyéni kutatások közkinccsé.

A gazdasági oktatás tehát — minden szerénysége, csendessége és nehezen kimutatható eredményei dacára — *az agrárpolitika legfontosabb kérdése*, bár nem ismerik ezt el sajnos azok, akik tetszetősebb és hangzatosabb reszortokban dolgoznak és nemcsak az érdeklődést, hanem a *pénzt* is ezeknek javára foglalják le. A legtöbb ország állami költségvetésében szűkek a mezőgazdasági szakoktatásra fordított költségkeretek, ugyanakkor, amikor nyilvánvalóan kevésbé primär szükségletekre, kevésbé életbevágó feladatokra inkább jut pénz. A nagy magyar államférfinak, gróf *Széchenyi Istvánnak* mondását, „A' mit bizonyos időben egy mező megteremhetne, de nem terem, s azon dolog, a' mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve...” az állami költségvetésnek megállapításánál meg kellene szivlelni, mert ezek a szavak örökérvényűek és ebben a vonatkozásban is teljesen találóak. Minden erőnkkel, minden tudásunkkal az agrárpolitikai teendők homlokterébe kell állítani a nép gazdasági oktatásának kérdését. Olyan rendszert kell megállapítani, olyan módszertani eszközöket kell keresnünk szüntelenül, melyekkel a gazdasági tudást a nép legszélesebb köreibe beviessük és meggyökerestethessük. Minden agrárpolitikai törvény és intézkedés csak félmunka, ha nem olyan nép körében érvényesül, melynek lelkéhez közel tudunk férközni egy azzal az oktatással, azzal a neveléssel, mely lehetővé teszi az intézkedések érvényesülését. Az állam feladata elsősorban az, hogy előmozdítsa annak a néprétegnek gazdasági tudását, mely még az industrializált államokban is a legnagyobb jelentőségű. De a társadalom minden osztályának érdeklődését és segítőkezét is oda kell hívni ennek a feladatnak elvégzéséhez — a társadalom érdekében.

Éber Ernő.

Közlemények.

A tudományos kutató munka fejlődése és a közgazdaságtan.

A modern tudományos rendszertan felosztása értelmében a közgazdaságtan a valóságtudományok csoportjába tartozik. Ez a megkülönböztetés azoknak a tulajdonságoknak a figyelembevételével történik, amelyek a tapasztalatainkban jelentkező létező világ jelenségeit feltáró, ismeretgyarapító munkára nézve nagy általánosságban jellemzők. Ennek a módszertani megkülönböztetésnek gyakorlati előnye tulajdonképpen akkor jelentkezik, midőn az egyes tudományágakban alkalmazandó módszerek céltudatos és azok tényleges teljesítőképesége szerinti megválasztása fölött kell döntenünk. Ha elfogadjuk, hogy a közgazdaságtan a valóságtudományok (azaz történelmi, leíró, törvénykutató és természettudományok) nagy csoportjába tartozik, úgy már határozottunk afölött is, hogy a gyakorlatban kialakult különböző módszerek közül melyek kerülhetnek alkalmazásra. A fenti klasszifikáció figyelembevételével nem zárjuk ki a többi tudománycsoportot, így a matematikai és filozófiai tudományok területén használatos módszerek alkalmazását, hanem mintegy kiutaljuk minden tudományág természetének leginkább megfelelő sajátos kutatóeszközöket.

A valóságtudományok legmegfelelőbb módszere az indukció, a matematikáé a dedukció, a filozófiáé a redukció. Ezzel a beosztással azonban nem állítjuk azt, hogy a valóságtudományok ismeretgyarapító munkájában a dedukció és redukció módszerét nem alkalmazhatjuk, inkább csak annyit akarunk megállapításunkkal mondani, hogy miként például a matematikára a dedukció a legjellegzetesebb módszer, a valóságtudományokra nézve kétségtelenül az u. n. „tudományos tapasztalás“, ami annál is inkább helytálló, mert a valóságtudományok általában értelmileg is a tapasztalati tudományokkal esnek egybe.

Rá kell mutatnunk többek közt arra, hogy az alkalmazásra kerülő módszerek értékelésében a vonatkozó tudományos irodalomban igen nagy eltéréseket találunk. A módszerek teljesítőképeségének helytelen megítélése egy csomó téves megállapításnak a kútforrása. A helytelen értékelések hosszú és csillapodni nem látszó módszertani vitát provokáltak, ami annyiban bizonyult termékenynek, hogy a kérdéses közgazdasági tudományok területére nézve is megállapítja, hogy az indukció és dedukció módszerének alkalmazására egyöntetűen rá van utalva.

A közgazdaságtan az utóbbi időkben ugyanis, különösen a statisztikának, mint segédtudománynak erőteljesebb kihasználásával a régi klasszifikációs felfogással szemben mindinkább valóságtudományi minőségben kezd kibontakozni és így mintegy önkénytelen kor-

rektívumát is magával hozza a multban tulhajtottan alkalmazott deduktív módszerekkel szemben, amivel korántsem akarjuk azt mondani, hogy a közgazdaságtan klasszikusai nem ismerték volna a tudományos tapasztalás módszereit. A klasszikusok a közgazdaságtan valóságtudományivoltát nem domborították ki, de azért bőven használják az induktív módszereket, s annak különösen egy speciális formáját, amit mi történeti indukcióként ismerünk. Még mielőtt az induktív módszerek lényegét vázlatosan ismertetnők, legyen szabad rámutatni arra, hogy a közgazdaságtannak valóságtudományban való megizmosodását a többi tapasztalati tudományok, különösen a szűkebb értelemben vett természeti tudományok pozitivisztikus filozófiája váltotta ki. A pozitivizmus hatása alatt ugyanis a tudásnak modern ideálja nem csupán az ismeretszerzés, vagy gyarapítás, hanem annak messzebbmenő céljai is vannak. Nevezetesen a tapasztalati világban lezajló különböző folyamatok, összefüggések megismerésére azért törekszünk, hogy azok áttekintéséből és uralásából származó előnyöket saját magunk számára minél tökéletesebben kihasználhassuk. *A tudás önmagáért való művelésének ideálja* az utóbbi időben erősen eltolódik a tapasztalati tudományos megismerés és az igazolt ismereteredmények gyakorlati hasznosításának irányában, ami a kutató munkában mint módszermegválogató szempont is előtérbe nyomul.

A deduktív természetű vizsgálati eljárások mit sem veszítettek jelentőségükből s a kutató munkában továbbra sem nélkülözhetők. A pozitivizmus hatása alatt azonban nemcsak a deduktív és induktív módszerek között, hanem a különböző induktív eljárások tartalmában is számottevő eltolódásoknak lehetünk tanúi, amit egyuttal az induktív módszerek rangsorolására is felhasználhatunk. Indukció ugyanis annyiféle van, ahányféle totalitást kívánunk tudományos tapasztalat alapján megközelíteni. Főbb típusai szerint megkülönböztetünk történeti, osztályozó és törvénykutató indukciót. A modern gazdaságtudományban a törvénykutató indukció jut a legfontosabb szerephez, ami a pozitivizmus szempontjából nézve könnyen érthető is, mivel a gazdasági élet folyamataiban megfigyelhető kapcsolatok, szabályosságok és törvényszerűségek az azoknak uralására és irányítására vágyó ember kezeiben az elérhető haszon szempontjából a legtöbbet jelentenek.

A törvénykutató indukció tehát az a módszer, amelyet a modern kutató tudományok a deduktív módszerekkel együttesen hasznosítanak, s amelyek mellett a tudományos tapasztalásnak egyéb eljárásai háttérbe szorulnak. Azonban nemcsak az említett alapszerekben, hanem az induktív munkát irányító hypothezisek, analógiák és gondolatképek felhasználásában és megválasztásában is eltolódásokat vehetünk észre. A gazdaságtudományokban régente használatos történelmi indukciónál ugyanis az elképzelt „fejlődési”, „hanyatlási” folyamatok, a szemléltetést könnyítő különböző oksági kapcsolatok, mint fikciók, azok, amelyeket a keresett történelmi totalitás rekonstruálásában módszeresen felhasználunk. Legyen azonban az indukció bármilyen is, a totalitás keresésében mindig hézagok maradni, aminek pótlásáról a szükséges tartalom előteremtésével, és pedig jól megválasztott hypothezisekkel, analógiákkal, fikciókkal, esetleg a régiek kiselejtezésével kell gondoskodnunk. Ez természetesen nem jelenti az összes régi theoriák kiküszöbölését, csupán

azokét, amelyek ismereteink fokozatos gyarapításában a tapasztalt tényekkel össze nem hangolhatók, vagy pedig nem alkalmazkodóképesek. A hypothezisek alkalmazkodó képesség hiányában a kutató munka számára való jelentőségüket és létjogosultságukat lassanként elveszítik. Hogy mindjárt egy példával is szolgáljunk, a kutató munka teljesítőképessége szempontjából ilyen csökkenő létjogosultságot mutat a kauzalitás fikciója, amelyet lassanként felvált a kapcsolati viszony általánosabb szemléltetésére alkalmasabb függvényyszerű kapcsolatok gondolatképe, amelynek módszertani teljesítőképessége és így a valóságtudományok szerint lefolytatott vizsgálatokban való teljesítőképessége is az előbbinél feltétlenül nagyobb. Jelen esetben természetesen nem a matematikai értelmezésű függvénykapcsolatokra, hanem a valószínűségi tartalommal kitöltött totalitást kereső kapcsolati keretekre gondolunk. A valóságban ugyanis abszolút összefüggések nincsenek, éppen úgy abszolút értelemben vett törvények sem, hanem csak törvényszerűségek, így tehát az említett módszertani konstrukciókat a megértés kedvéért mintegy a természeti jelenségek többékevésbé tökéletlen utánzására használjuk fel. Más szavakkal tehát a keresett totalitás a „törvény“; a gyakorlatilag megközelíthető pedig a „törvényszerűség“, amelynek felkutató módszereire és annak tartalmára nézve a logikai értelemben vett reláció a jellegzetes.

Innen adódik, hogy mi a különböző hypothezisek segítségével gyakorlati megfigyelések alapján állandóan a jelenségek közt észlelhető relációkat vizsgáljuk, még pedig az idealizált totalitás folytonos szem előtt tartásával, a relációk szorosságának, merevségének ellenőrzésével, értékelésével vagy módszertanilag kifejezve, azok mérésével.

A relációk kötelékviszonyának a vizsgálatára leginkább azok a közvetett módszerek használhatók, melyek quantitativ természetűek és így természetesen matematikai vonatkozásuak. Ez vázlatosan a gazdasági kutató munkában a matematikai módszereknek a bekapcsolódási útja és egyuttal létjogosultságának alapja is. A matematikai módszereknek bekapcsolódási módja egyuttal azoknak korlátait is automatikusan megszabja.

Látjuk tehát, hogy a modern gazdasági kutatómunkában módszertani szempontból olyan értelmű eltolódással kell számolnunk, amely az alkalmazásra kerülő törvénykutató indukció tartalmi lényegéből általános logikai módszertani érvénnyel a valóságtudományokra nézve egyértelműen következik, s amelyet az irodalomban téves módon természettudományi kutatási módszernek ismerünk. A tévedés onnan származik, hogy a természettudományok is a törvénykutató módszereket alkalmazzák, így tehát ugyanazokat a módszereket, amelyekkel mi általában a valóságtudományok területén dolgozunk, talán csak azzal a látszólagos különbséggel, hogy a tapasztalati jelenségek közti kapcsolati viszony megállapítására legalkalmasabb kísérleti eljárásokat ethikai megfontolások alapján a közgazdaságtanban elvből nem vesszük igénybe, hanem azokat a lezajló események több oldalról való megfigyelési eredményeivel pótoljuk.

A modern gazdasági kutatómunkában tehát nem a matematikai irányzat, vagy a természettudományi kutató módszerek hódítanak teret, mint ahogy ezt tévesen mondani szokás, hanem a pozitívizmus hatására a törvénykutató módszerek, amelyek nemcsak a szűkebb

értelemben vett természettudományi, hanem általában a valóságtudományok kutatási módszerévé alakultak ki. A matematikai módszerek tehát csak mint kutató módszertani segédberendezések szerepelnek és pedig egyrészt a megfigyelési statisztikai anyag feldolgozásában, további módszeres munkálatok számára való előkészítésben, másrészt pedig a megállapítható törvényszerűségek szemléltetésében és fogalmazásában, hol a matematika mindazok számára, akik annak nyelvezetét értik, a képzetalkotás munkáját segíti elő s egyuttal a fogalommeghatározó eljárásokat ökonomizálja. Ennyi a matematika szerepe és nem több. Amint más eredményeket próbálunk módszer-tanilag a matematika segítségével kicsikarni, úgy a tudományos kutató munkát zsákutcába tereljük. Matematikai fáradozásaink pedig az u. n. matematikai játékká fajulnak el.

A modern gazdasági kutatásban is tehát, miután működési területe általában a valóságtudományokéval esik egybe, a módszeres munka legfontosabb elemeinek, a nélkülözhetetlen dedukció mellett nem a történelmi és osztályozó, hanem a törvénykutató indukciót és a folyton selejtezett, jól megválasztott munkahypothéziseket kell tartanunk.

Andreich Jenő.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1933. évi működése.

A legnagyobb magyar szociális intézmény, az OTI 1934. november 4-én tartotta 1933. évi közgyűlését. A közgyűlés alkalmából négy* hatalmas kötettel lépett a nagy nyilvánosság elé. Az egyik kötet az 1933. évi zárszámadási adatokat tárja fel, a másik az 1935. évi költségvetést mutatta be, a harmadikban az igazgatóság és az elnökség számolt be a közgyűlési tagoknak az egyes előterjesztett indítványok sorsáról, végül a negyedikben az intézet ügyvitele mutatta be az 1933. évi működésről szóló jelentését. Kétségekívül a legértékesebb kötet a jelentés, mely a tavaly megkezdett modern köntösben és formában, de még gazdagabb tartalommal, az egyes jelenségeknek még behatóbb, analitikusabb vizsgálódásával felszerelve jelent meg. Valamennyi munkával kapcsolatban elismerés jár az OTI új vezetőségének, hogy az értékes anyagot a múlttól eltérően korán bocsájtotta az érdeklődők rendelkezésére.

Az 1933. évben a betegségi biztosítási ágon újítás történt, amennyiben ennek az ágnak működése két részre oszlott: az ipari munkásokat felölelő általános és a háztartási alkalmazottakat felölelő háztartási üzletágra. Még a betegségi biztosítási ág szanálása folyamán alakult ki az a vélemény, hogy e két társadalmi kategóriának sajátos jellege van, a kockázatuk eltérő s így nem lehet e két kategóriát egységes alapon kezelni. Megtörtént tehát a háztartási munkavállalóknak kiválása. E kiválással kapcsolatban nagyon szerencsésen s az összes racionalizálási elvek szemmeltartásával leegyszerű-

* Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1933. évi jelentése, 1934., 294. old. — Az Országos Társadalombiztosító Intézet 1933. évi zárszámadása, Budapest, 1934., 146 old. — Az Országos Társadalombiztosító Intézet költségvetése az 1935. számadási évre, Budapest, 1934., 123 old. — Tárgysorozat az 1933. évi rendes közgyűlésre, Budapest, 1934., 109 old.

sítették e biztosítottak ügyviteli kezelését azzal, hogy valamennyit egy napibérosztályba sorozták s valamennyi után egységesen havi 3.15 fillérben állapították meg a betegségi biztosítási járulékot és a baleseti biztosítási díjat.

E két ágazaton a helyzet a következőképpen alakult:

A *betegségi biztosítási általános üzletágon* az átlagos taglétszám 460.651, a kirott biztosítási járulék pedig 30,761.199 pengő volt. Az említett biztosítottak munkaadóinak átlagos létszáma 89.634 volt. Egy-egy biztosítottra eső évi átlagos betegségi biztosítási járulék 65.43 P, ez az átlag azonban a vállalati pénztáraknál évi 93.75 P, a vidéki helyiszerveknél pedig csak 50.03 P. A főbb költségtételek a következők: táppénz 8.127,660.94 P, szülési segély 1.471,617.97 P, kórház- fürdő és szanatóriumi költség 7.338,456.64 P, gyógyászati ellátás 2.134,696.64 P, orvosi költség 3.887,057.35 P, rendelőintézeti költség 1.320,270.68 P, temetkezési segély 363,472.81 P.

A *betegségi biztosítási ág háztartási üzletágán* az átlagos taglétszám 141.477 fő volt, akik 123.223 munkaadónál állottak alkalmazásban. E biztosítottak után kirott betegségi biztosítási járulék 4,972.074 P-re rugott, melyből 855,269.32 P-t táppénz, 275,348.70 P-t szülési segély, 1,669,532.01 P-t kórházi, szanatóriumi és fürdőköltség, 265,419.09 P-t gyógyászati ellátás, 647,388.27 P-t orvosi költség, 183,788.40 P-t rendelőintézeti költség, 37,340.92 P-t temetkezési segély címén fizettek ki.

Mínthogy az érdeklődés elsősorban arra irányul, hogy az 1933. évi adatok mily irányu eltolódást mutatnak az 1932. évi állapottal s esetleg a legutolsó konjunkturaévvvel szemben, az újonnan szereplő két üzletág adatainak összegét az alábbiakban szembe fogjuk állítani az 1928. és 1932. évi egységes betegségi biztosítási ág megfelelő adataival:

	1928	1932	1933
Járulékelőírás	52,867.537.64 P	35,880.101.72 P	35,733.273.27 P
Táppénz	17,666.191.82 „	12,575.781.16 „	8,982.930.26 „
Szülési segély	3,366.890.17 „	2,476.855.20 „	1,749.966.67 „
Kórházi költség	8,068.133.20 „	9,744.655.46 „	9,007.988.65 „
Gyógyászati ellátás ...	5,687.808.96 „	4,541.471.66 „	2,400.115.73 „
Orvosi költség	6,584.535.15 „	5,251.782.69 „	4,534.445.59 „
Egyéb költségek.....	2,083.772.88 „	2,581.052.30 „	2,353.988.10 „

Ha még figyelembe vesszük azt, hogy az egykori 9 millió pengős deficit helyét az általános üzletágon 18.178 P kezelési felesleg, a háztartási üzletágon pedig mindössze 27.295.62 P kezelési hiány foglalta el, megállapíthatjuk, hogy az OTI kormányhatósági szanálása a teljes siker jegyében folyt le. A gyógyászati ellátás költségeivel kapcsolatban meg kell még azt is jegyeznünk, hogy a biztosítottak minden egyes vény után 30 fillért fizettek a gyógyszerészeknek. Mint-hogy az évi jelentés szerint 1,893.799 vényt mutattak be a tagok a gyógyszerészeknél, a biztosítottak külön költsége még 568.139.70 P volt, mellyel a gyógyszerértékek jövedelme emelkedett. Jellegzetessége a fenti számoknak még az is, hogy a kórházi költség számla a szanálási megszorítások dacára is emelkedett. Ennek oka nagyrészt az, hogy a túlszűrt munkával halmozott körzeti kezelőorvosok a nehezebb fekvő betegeket előszeretettel utalják be a kórházakba. A kór-

házi költségek számlája valószínűleg erősebben apadna, ha a körzeti orvosok a fekvőbetegek látogatásáért külön díjazásban részesülnének.

Az OTI gondjaira bízott másik hatalmas biztosítási ágon, az *öregségi, rokkantsági biztosítási ágon* összesen 12,760.410 P folyt be. Ebből az összegből a törvényes rendelkezések értelmében 10,951.519 P-t fordítottak a járuléktartalék alap növelésére. Az említett alap állaga az 1932. dec. 31-én kimutatott 56,546.118 P-ről 69,021.483.25 P-re emelkedett 1933. dec. 31-ig. Egyébként az öregségi járuléktartalék alap megkezdte nagyobb mértékben a rokkantsági stb. járadékok folyósítását. Kifizettek 569 rokkantnak 62.740.92 P-t, 35 özvegynek 1.639.60 P-t, 61 árvának, félárvának 1.057.06 P-t. Külön meg kell emlékeznünk az egészségvédő és gyógyító eljárási alapról, melynek állaga 4.040.169.18 P-re növekedett az 1933. év folyamán.

A baleseti biztosítási feladat lefolytatása szintén két üzletágon folyik és pedig az általános és a bányauzletágon.

A *balesetbiztosítási általános üzletágon* 15.919 baleseti járulékot fizető munkaadói létszám mellett a biztosított munkavállalók átlagos létszáma 386.274 fő volt, akiknek beszámítható javadalmazása 1933-ban 491.852.845 P volt. Ugyancsak az általános üzletágon a baleseti *díjat* fizető munkaadók létszáma 217.202 fő, a munkavállalók átlagos létszáma 291.741 fő volt. A baleseti általános üzletágon a kártalanítási költségek összege 7,627.623 P, melyből készpénzsegély címén kifizettek 6,924.499 P-t. A járadékosok összlétszáma 1933 december 31-én 12.144, a havi járadékok összege 420.856, az évi járadékok összege 5,050.282 P volt. Megállapíthatjuk azt, hogy a baleseti biztosításnak a 6.000/1933. M. E. sz. miniszteri rendeletben lefektetett szanálása sikerült, mert a baleseti járadékosok száma egy év alatt 4545 fővel, a havi járadékok összege 61.968 P, az évi járadékok összege pedig 743.625.96 P-vel csökkent. 1933-ban a munkaadók közt felosztásra kerülő baleseti biztosítási járulékok összege 8,183.328 P volt, míg baleseti díj címén 777.768 P folyt be.

A *baleseti bánya üzletágon* a nyilvántartott munkaadók száma 195, a biztosítottak átlagos taglétszáma 41.514 volt, akiknek beszámítható évi javadalmazása összesen 53,852.079 P-re rugott. Ezen az üzletágon 1933. dec. 31-én 1986 sérült kapott baleseti járadékot, mely járadékok havi összege 61.207 P-t, évi összege 734.491 P-t tett ki.

A *bányanyugbérbiztosítási ágon* a munkaadók száma 63, a biztosított munkavállalók átlagos létszáma 40.148 főből állott. E biztosítási ág 313,753.27 P kezelési hiánnyal zárta le eredmény számláját. A bevételek nem fedezték a költségeket, úgyhogy a hiányt a tartalék-alap jövedelméből kellett fedezni. Ennek az ágnak tartalék-alapja 8,913.677.23 P vagyonból állott, melyből 1,618.982 P ingatlanokban, 5,406.714 értékpapirokban (kincstárjegyekben) volt elhelyezve, 1,387.979 P pedig pénzügyi folyószámlán kamatozott.

Az OTI intézményeiben nem állott be változás.

Az 1935. évi munkaprogrammal kapcsolatban annyit jegyzünk meg, hogy számos kerületi pénztár építkezés folytán új székházhoz fog hozzájutni az öregségi biztosítás járuléktartalék-alap tőkéiből.

Bikkal Dénes.

Könyvismertetések.

Kadosa Pál: Az áralakulás. Az árkomponensek diszparitása mint a gazdasági bajok főoka. Budapest, Kultura, 1934. 333. o.

Míg a hivatalos világ, a politika és az érdekképviselők a korrunkat gyötrő válságot világszerte csökönnyösen a termelés megszorításával és a gazdasági életnek százféle irányban való megkötésével igyekeznek leküzdeni, lassan ugyan, de biztosan ellenáramlat keletkezik, mely nem tud megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a bőség volna bajaink igazi forrása és a gazdasági tevékenység korlátozása azok elkerülhetetlen ellenszere. Az emberi ész fellázad az ellen, hogy termelőképességünk ki nem használásában, a gazdasági elv félretolásában és a gazdaságnak politikával átítatásában keressünk menedéket a válság ellen. A józan megfontolás mind határozottabban állítja eléink a kérdést, vajjon a közgazdasági tudomány másfél évszázados fejlődése nem vezetett-e más eredményre, mint arra, hogy az életnek számtalan korlát teremtésével való nehezítése legyen egyetlen fegyverünk a társadalmi gazdaság elrendezésében akkor, amidőn a természet szűkmarkúsága ellen technikai tudásunk mind sikeresebben tudja felvenni a küzdelmet. És mind erősebben felmerül a kérdés, nem ott van-e a baj valódi forrása, hogy az alépitményében helyes közgazdasági rendszerünkbe bizonyos elváltozások csúsztak be az idők folyamán, melyek összeműködését, nyugodt mederben folyását gátolják, de csak addig, míg az összhangot zavaró tényezőket belőle ki nem küszöböljük.

A probléma tudományos felvetésének e komoly síkján mozog *Kadosa Pál* előttünk fekvő munkája. Nem tudja elfogadni azt az állítást, hogy az emberiség technikai felkészültségének gyarapodásából származnak gazdasági bajaink és nem tud belenyugodni abba sem, hogy csak a termelés korlátozásával, az állami és gazdasági kötöttségek növelésével lehet helyzetünkön javítani. Épp ily kevéssé tudja elfogadni a technokratia zavaros gondolatait. Tekintete a közgazdaság összeműködése, a termelés és a fogyasztás körfolyamata felé fordul és a gazdasági bajok főforrását e körfolyamat megzavarásában látja. Világosan meglátja, hogy a termelés és a fogyasztás első sorban az áralakuláson múlik, és ezzel a közgazdasági körfolyamat sima lefolyása is mindenekelőtt árkérdés. *Hogy alakuljanak az árak, hogy biztosítva legyen a közgazdasági összeműködés sima lefolyása és meg legyen a termelés és fogyasztás összhangja*, ez az a kérdés, melyre K. munkája feleletet keres.

Ezzel K. voltaképpen ugyanazt a kérdést veti fel, melyet az áralakulás és a nemzeti jólét összefüggéséről szóló tanulmányomban vizsgáltam. Míg azonban én a kapitalizmus fejlődésének dynamikája szempontjából, a produktivitás növelésére irányzottságából igyek-

szem az áralakulás és a közgazdasági körfolyamat összefüggését megérteni, addig K. — ki egyébként e dinamikai problémát is látja — okfejtésében inkább apriorisztikus alapon áll és arra az elsősorban értéktanilag megalapozni kívánt tételre támaszkodik, hogy *az ár csak akkor lehet helyes, ha az értékarány törvényén épül fel.* Az előttünk fekvő könyve e tétel levezetését és igazolását kívánja nyújtani.

Az áraknak az a szemlélete, mely K.-t alaptétele felállításához vezeti, az áraknak komponensekre, összetevőire, *elemeire felbontása.* Kiindulása a klasszikusok ama tétele, hogy az ár bizonyos összetevők eredménye, melyek mint munkabér, tőkekamat, földjáradék és vállalkozói nyereség összetételükben határozzák meg az árat, de egyuttal az egyes jövedelmeket is. Csakhogy K. nem az elvont okoskodás magaslatából, hanem a gyakorlati életben bentállva, a mai üzleti élet szemüvegén át vizsgálja az árkomponenseket és ezzel jelentékeny lépéssel előreviszi vizsgálatukat. Az árkomponensekre vonatkozó vizsgálata körébe vonja az ár amaz elemeit is, melyeket a klasszikusok — koruk gazdasági életét szemlélve — még nem ismertek, mert részben akkor még alig bontakoztak ki, minthogy a gazdasági élet azóta való alakulása teremtette meg azokat, mint p. o. a szociális terheket, a kartellkiadásokat stb. Így azután a mai áralakulás lényegét és lefolyását igen tanulságosan megvilágító gondolatmenethez jut a szerző. Ma, midőn a gyakorlati élet sorra állítja a kormányokat az árvizsgálat nehéz feladata elé, igen hasznos távlatok nyílnak meg az árak ez alapon való vizsgálatánál. Különösen becsesek K. megállapításai azért, mert a gyakorlati élet szemüvegén át szűrődtek le.

Az árkomponenseket K. három csoportba osztja. Az elsőbe az adókat, vámokat, a szociális terheket és a politikát sorolja, idesorolva az érdekképviseleti és kartellkiadásokat is. Ezeket együttesen *külső árkomponenseknek* nevezi. A másodikba a munkabért, a földjáradékot, a tőkekamatot a hitelrizikóval és a vállalkozói nyereséget osztja be, *belső árkomponenseknek* nevezve e csoportot. A harmadikban az általános igazgatási és a kereskedelmi költségeket foglalja össze, *kísérő árkomponenseknek* nevezve ezeket. Ha ehhez az osztályozáshoz egyes vonatkozásokban talán szó férhet is, az árkomponensek rendszerezése és elemzése mindenesetre jó gondolat, mert mintegy az áralakulás geneziséét világítja meg. A III. fejezetben mely bővebben fejtegeti e komponenseket, sok igen figyelemre méltó megállapítás van, melyek közül az adósvédelemre és a szociális terhekre vonatkozó megjegyzéseket szeretném különösen kiemelni, mert mutatják, hogy a józan megfontolástól gyakran mily messze esnek a korszerű jelszavak, melyeket a politika, bizonyára jobb belátása ellenére, oly bőségesen kénytelen sokszor honorálni.

Kevésbé sikerültnek látszik az, amit K. az ár különböző alakjairól mond. K. négyféle árat különböztet meg. A kiindulási alap az *árembró*, mely az összes árkomponensek összege (240. old.), mégpedig első kézben (60. old.). Ez az áralakulás magva és körülbelül a termelési árnak felel meg, mert az ár alsó határa. A felső határt a fogyasztás állapota, tehát a kereslet helyzete szerint elérhető ár képezi. Ha a két árhatár összeesik, előáll a *teljes ár*. Ha jól értem a szerzőt, ezalatt nem a piaci árat, hanem a szerinte helyes árat érti, mert elnevezését azzal indokolja, hogy „hü képét adja a termelés és fo-

gyasztás normális, zavartalan teljes találkozásának. Így „teljes“ kifejezője a produktivitás, a használhatóság, az arány és az arányérték érvényesülésének.“ (244—245.) Itt a tények világából a kívánatos világába nyul át az osztályozás épp úgy, mint a *valódi ár* fogalmának felállításánál, mely „abban különbözik a *teljes ártól*, hogy minden változás után a valódi cserében, a cserében ható viszonyok tényleges hatása alatt, a valóságban alakult.“ (248.) E meghatározásból azt hinnők, hogy ez tehát az igazi piaci ár; de mit jelent az, mit pár sorral előbb mond a szerző, hogy a valódi ár „*az árkomponensek arányosításával*“ (248.) keletkezik? Szerző szerint a valódi ár „egészen közel esik a piaci ár fogalmához,“ attól csak abban tér el, „hogy azon áruknak, javaknak, értékeknek és szolgáltatásoknak is biztosítandó a szabad versenyben a használhatóságuk szerinti érvényesülés, amelyeknek a piac értelmében nincsen piacuk“ (248.). Ez bizony kissé zavaros meghatározás. Az ár eddigi formáival szembeállítja azután a *kényszerárat*, melyet következőképpen határoz meg: „Ha akár törvényes rendelkezések következtében, akár pedig bizonyos termelési ágak olyan megállapodásával, melyet törvények nem gátolnak, a kínálat maga szabja meg az árat, tehát a kínálat csak egy áron, csak fix árban, tehát verseny nélkül jelenik meg a piacon, akkor a kereslet, a fogyasztók *kényszerhelyzetbe* jutnak és így ezt az árat „*kényszerárnak*“ lehet nevezni.“ (254—255.)

Ide iktattam e megkülönböztetéseket, mert mutatják, hogy a szerző nem tudja magát mindig kellően tudományosan fegyelmezni és a tények és követelések világát nem választja szét mindig kellően. Osztályozása voltaképpen nem is viszi céljához közelebb, mert erre az árembryo további útjának követése lehet csak alkalmas. Ezt pedig az elmélet mai fogalmaival is megmagyarázhatja, ha gyári árról, normál vagy statikus árról, piaci árról, verseny- és monopolárról szól. De a szerzőnek, mit munkája érdekes és értékes voltának minden elismerése mellett sem hallgathatok el, nincsen a mai követelményeknek megfelelő elméleti képzettsége, mint az munkája sok helyén kiviláglik. Ezzel távolról sem akarom mondani, hogy elméleti közgazdasági ismeretei nem volnának, de ezek nem elég rendszeresek és átfogók és kivált az elmélet újabb haladásával a szerző alig ismerkedett meg. Idézetei is mutatják, hogy főképp *Smith*, *Ricardo*, *Say* és *Herrmann* munkáit forgatta és a közgazdaságtan újabb fejlődését nem kísérte alaposan figyelemmel. Képzettségének elméleti hiányai folytán kivált az értékről és az aranyról szóló fejtegetései közben többször olyant is mond, ami alig helytálló. Amit a pénzürtéknek az árakra való befolyásáról mondani akar, röviden és világosan elintézhető volna, ha az *általános árszinvonal* és az *árfelépítés* közötti különbséget, melyet sejt, határozottan látná maga előtt a szerző. Amit e tárgyról hosszas és nem mindig helytálló fejtegetések alapján eredményként leszűr, körülbelül az, hogy az árszinvonalat, de nem az árfelépítést érinti az aranyérték eltolódása. Hogy a szerző elméleti képzettségében hiányok vannak, mutatja az a könnyedség is, melylyel sokszor fogalmakat — mint p. o. a tőke fogalmát vagy a kvantitási elméletet (180.) — elintéz, melyekben csak igen megalapozott álláspont vehető tudományosan komolyan. Furcsa az is, ha az árkartell fogalmát mint valami új fogalmat vezeti be fejtegetéseibe (151. old.), holott ez a kartellek elemi osztályozásában foglal helyet.

De, ismétlem, e megjegyzésekkel nem akarom a munka értékét

lekicsinyelni. Ezek inkább tudományos szépséghibák, melyek azt le nem ronthatják, hogy a szerzőnek komoly mondanivalója van. Munkája önálló közgazdasági elmélyedés eredménye. Mint említettem, tisztán látja azt, hogy az árak különbözőképpen való alakulása döntő fontosságú a termelés és a fogyasztás összhangja szempontjából. Az, hogy az áralakulás igazi hivatását, a termelés és a fogyasztás összhangba hozatalát eredményezi-e, vagy pedig a kettőnek egymástól való eltávolodásához vezet-e, szerinte attól függ, hogy az árnak, az egyes elemei, komponensei összhangban vannak-e egymással, vagy pedig egymáshoz való viszonyukban diszparitást mutatnak-e. „Csak az arányos áralakulás biztosíthatja gazdasági életünk egyensúlyát“ (232. old.). Aránytalanság az árkomponensek között akkor áll elő, ha valamely termelési tényező, vagyis az árnak valamely alkatrésze túlteng, tehát nagyobb helyet foglal el az árban, mint amely produktivitásának, a termelésben való közreműködésének megfelel, vagy ha az egyik árelem változását nem követi arányosan a többi árelem változása. Az egyes árelemek diszparitása tehát abból származik, hogy az áru előállításában közreműködő valamely tényező nagyobb javadalmazást élvez, mint amely produktív szolgáltatásának megfelel. Ilyen helyzetbe kerülhetnek a külső árkomponensek (adók stb.) is, ha az állam vagy a társadalom nagyobb mértékben terheli velük az árut, mint amilyen helyes beosztás mellett szükséges lenne. A döntő tehát az ártényezők arányosságánál a produktivitás és a szükségesség. Minden elem, mely e mértéken felül csuszlik az árba, diszparitás okozója lesz és *torzítja az árat* (26.).

E magában véve helyes és igen szuggesztív gondolatot a szerző nézetem szerint nem tudja egészen meggyőzően indokolni. Ha azt mondja, „*hogy mindenki annyit kapjon a termelésből, mint amennyit bevitt a termelésbe*“ (16. old.), vagy azt a tételt állítja fel, „*hogy tulajdonképpen a termelő és a fogyasztó szubjektív egy*“ (32. old.), ezzel igazi indokolást nem ad. Az az indokolás, melyet nagyjában a munkaelmélet alapján kísérel meg az „érték“ című fejezetben, nézetem szerint szintén nem megegyező, mert a munkaelmélet igen egyoldalú. Komolyabb megalapozást ad már a szerző tételének a gépről szóló fejezetben, hol a gazdasági dinamika szempontjából fejtegeti tételét, rámutatva arra, hogy „*minden áron nem lehet a gépet használni, csak „leszállított áron és csak a fogyasztás helyes menetének biztosításával*“ (24. old.). Ha e fogalmazás talán nem is egészen szerencsés, a felállított tétel arra a gazdasági szükségszerűsége mutat rá, hogy az ár és a fogyasztás mértéke, a produktivitás fejlődése és a megnövekedett termelés elfogyaszthatósága között összefüggés áll fenn, melyet az ár magassága szerint sikeresebben vagy kevésbé sikeresen közvetít. „*Az árucere menetének zavartalansága másképpen el sem képzelhető . . . . mint az árucere összes tényezőinek arányosságán*“ (37. old.). Ebből és a fogyasztásról szóló fejezetből kitűnik, hogy a szerző tudatában is él az a megismerés, hogy a termelés és fogyasztás viszonyában zavar áll elő, ha az árban a gazdasági szükségszerűség által nem indokolt komponensek foglalnak helyet vagy egyes komponensek a szükségesnél nagyobb mértékben csuszlik be az árba. *Hogy az áralakulásnak a gazdasági élet zavartalan lefolyását biztosító alkatát az árkomponensek határozott formájú összetételéből igyekszik levezetni, ebben van Kadosa munkájának sajátossága és érdeme.* Ezzel oly utat jelöl ki, mely csakugyan alkal-

mas arra, hogy az áralakulás ama formáit megismerjük, melyek a termelés és fogyasztás összhangját megzavarják.

Azt meghatározni, hogy mikor olyan az ár, hogy a termelés és fogyasztás viszonyában nem okoz zavart, konkrét alakban a szerzőnek sem sikerült, mert a legkülönbözőneműbb árkomponensek számára közös nevezőt kellene ehhez találni. A szerző erre a munkát vagyis azt a munkabért tartja alkalmasnak, mely a létminimumot és némi megtakarítást biztosít (124. old.). Ehhez kellene szerinte arányosítani a többi árkomponenst, hogy diszparitás ne álljon elő az árkomponensek közt és az ár el ne torzuljon. Nem tudom, egészen tudatos-e a szerzőnél az, hogy ezzel a termelés és a fogyasztás bizonyos kapcsolatát választja egységül, de logika szempontjából ez helyes, mert az ár a termelés és fogyasztás viszonyát kell, hogy szabályozza. Gyakorlatilag ily mértékkel azonban, úgy hiszem, semmit sem érhetünk el, — nem szólva arról, hogy a létminimum és a *némi* megtakarítás fogalmai is elasztikusak, — mert a gazdasági élet sokkal bonyolultabb, semhogy egyféle mértéket lehetne számára találni a pénzen kívül, mely azonban mint csereeszköz, teljesen absztrakt mérték és a különböző dolgok összemérésére csak ilyen minőségében képes. Hasonlóképpen nem jut túl az általánosságon a szerző, midőn a tőkekamatra vonatkozólag p. o. azt mondja, hogy „ne legyen több, mint a valóságos és vele teremtett értéktöbbletnek . . . arányos jutalma.” (143.) Bármint erőlködünk is, az árkomponensek arányosságának helyes mértékét tisztán elvi alapokon nem lehet megtalálni. A helyes arányok kialakulásában csak a piac lehet segítségünkre, mely mint azt a szerző is több helyen, bár inkább odavetőleg jelzi, szabad verseny mellett — legalább is a belső árkomponensek arányos voltát — többé-kevésbé kikényszeríti.

A szerző helyesen látja is azt, hogy a gazdasági életnek, a piacnak a mesterséges befolyásolása az ártorzítások főoka. Különösen az árkartelleket, az adópolitikát és az állami intervencionizmus különböző alakjait okolja az ártorzításokért. Teljesen igaza is van ebben, mert az árak felduzzadása legalább is a mai mértékben nem volna lehetséges, ha az állam nem nyújtana intézményeiben segédkezet egyes tényezők árrészeinek, illetőleg jövedelmeinek túlméretezésére. Abban is igaza van a szerzőnek, hogy ha az állami intervenció — tisztán látva az ártorzítás veszélyeit — arra irányítaná figyelmét, hogy inkább akadályozza, mint elősegítse e torzításokat, nagy szolgálatot tenne a gazdasági életnek. Csupán a kartellekre vonatkozólag szeretném megjegyezni, hogy itt az árkartellek kiragadása alig helytálló, mert a kontingentáló és általában a magasabb rangu kartellek is befolyásolják az árakat úgy a termelés megszorításával, mint a kartellköltségekkel, melyek sokszor éppenséggel nem jelentéktelenek.

Az árkomponensek vizsgálatánál sok érdekes és nagyon figyelemreméltó megállapítást találunk. Alaposan rávilágít a szerző arra, hogy az árunak a fogyasztáshoz való közeledésénél hogyan épül rá a nyereség, a tőkekamat és egyes egyéb tételek számítása az általa árembryónak nevezett ármagra és hogyan sokszorozza ezáltal az egyszerű becsusztott diszparitást. Azt hiszem, helytálló az is, amiket a szerző az adminisztráció tultengésére, a vállalatok „tuladminisztrálására” és bizonyos szolgálatok túlértékelésére vonatkozólag mond. Tisztán látja azt is, hogy miért oly nehéz e diszparitásokat megszüntetni, midőn rámutat arra, hogy „ugyanazoknak kell a kezdeménye-

zést véghezvinni, akik a diszparitások okozói voltak, tehát érdekeltek.“ (163. old.)

Számos példával mutatja be Kadosa az ártorzítás menetét és így többek közt a cukorárra vonatkozó példájával a torzítás nézletes képét nyújtja. A szerző számpéldáit ellenőrizni nehéz. Ha azonban példái talán hypothetikusak is, bizonyára közel esnek a való élethez, mert a szerző, mint említettük, minden látszat szerint a gyakorlati élet embere, ki közvetlen az életből merít.

A statisztikát a szerző csak néhányszor veszi segítségül. Így közöl néhány fontos cikkre vonatkozólag árösszehasonlításokat több országra nézve a békebeli és a mostani árakra vonatkozólag. Különösen érdekes ezek közül a buza, liszt és a kenyér árának összehasonlítása. E kimutatások (271—75. old.) mutatják, hogy a kenyér, a szén, a vas és kivált a gyufa a legtöbb országban erősen drágult. Ha pedig ezek drágultak, az élet és a termelés is erősen drágult. Az árak eltorzulásának általános okai, mondja, „a politika, a kartell-profit és a bürokratizmus tultengése“ (282.).

Aki e könyvet elfogulatlanul elolvassa, nem szabadulhat a benyomástól, hogy gazdasági életünk nem helyes utakon jár és gazdasági politikánk nem küzd a baj igazi forrása ellen, midőn az árak emelésétől és nem a torzított árak süllyesztésétől várja a javulást. Fel-tétlenül igazat kell adnom a szerzőnek abban, hogy míg a torzított árak leszállítását komolyan célba nem vesszük, a termelés és a fogyasztás között az egyensúly helyre nem állhat.

Heller Farkas.

Dr. Fülei-Szántó Endre: A Váltótelepítési Jog különös tekintettel a genfi nemzetközi egyezményre. Budapest, 1934. Franklin Társulat kiadása, 214. old.

A magyar jogirodalom nem tulságosan gazdag olyan monografiákban, amelyek az általuk feldolgozott kérdéseket nemcsak jogtörténeti és jogdogmatikai, hanem a gazdaságtörténelemmel és a gazdasági élethez való összefüggéseikben is tárgyalják. Ebből a szempontból is örvendetes nyereség gyanánt könyvelendő el az az értékes munka, amellyel *Fülei-Szántó Endre* a váltótelepítési jogról irt munkájával jogtudományunk ideit termését gazdagította. Mert e monografia mellett, hogy semmit sem hanyagol el abból, amit az általa tárgyalt kérdésnek a jogi dogmatika szempontjából való feldolgozása megkíván, igen szerencsésen domborítja ki mindenütt azokat a gazdasági szempontokat, amelyek szükségessé tették az általa tárgyalt intézményre vonatkozó jogszabályoknak időről időre a gyakorlati élet követelményeire való igazodását. A váltótelepítés kérdés-komplexuma ezeknek az összefüggéseknek demonstrálására kiválóan alkalmas és szerzőnk érdeme, hogy ezt történelmi összefüggéseiben is felismerve, nemcsak sehol sem téveszti szem elől, hanem ezt a felismerést tárgyalási módszerének tengelyévé teszi. A váltó gazdasági szerepének rövid vázolata után a váltó és a váltótelepítés történetének tárgyalására tér át. A váltó a pénzváltók ügyeiben használt cambium per letterasból keletkezett, amely tulajdonképpen nem egyéb, mint telepített saját váltó, mely a fejlődés következő fokán már idegen helyre szóló utalvány, „tracta“ alakjában jelentkezik. Mindkettőnek

lényegéhez tartozott a telepítés, mert az elérni kívánt gazdasági cél az volt, hogy a fizetés ne az okirat kiállítójának lakóhelyén, hanem másutt történjék. A váltókötelezettség teljesítési helyének és a telepített váltó lényegének leírása után a telepítéssel kapcsolatos részletkérdéseket, a telepítéshez való jogosultságot és ennek határait, a telepes személyével összefüggő kérdéseket, a telepítés következtében szükségessé váló jogcselekményeket és a telepítés joghatásait tárgyalja. Módszerének helyességét legszembeötlőbben az utólagos telepítéssel kapcsolatos vitaanyag ismertetése tünteti fel. Szinte filmszerű elevenséggel tárja elénk szerző azt a küzdelmet, amelyet az utólagos telepítés kérdésével kapcsolatban éveken át folytatni kellett, míg sikerült megdönteni a régi dogmatikának a mindennapi élet exigenciái elől elzárkózó falait. A váltótelepítés intézményét az összehasonlító jogtudomány szemszögéből is tárgyalja a szerző, akinek munkája ebből a szempontból is gazdag forrás lesz mindazok részére, akik e kérdéssel foglalkozni kívánnak. És ha nem retrospektive, hanem a jövő jogfejlődés szempontjából értékeljük a szóbanforgó monografiát, akkor különösen hálásak lehetünk azért az alaposságért, amellyel a genfi egységes törvényszövegnek a telepített váltóra vonatkozó rendelkezéseit tárgyalja. Örvedetes, hogy mire e törvény életbelép, a gyakorlat e tudományos munkálat által előkészített alapon építhet tovább. A munkában feldolgozott irodalmi anyag és a munka végén található bibliografia bizonyítja, hogy szerző a teljes törvényhozási és irodalmi anyagnak a legmesszebb terjedő kapcsolatokig való tanulmányozásával is megszerezte kompetenciáját a kérdés tárgyalásához. Annak illusztrálására pedig, hogy a gyakorlati ember is mennyi tanulsággal forgathatja e munkát, csak arra a ritka, sőt majdnem egyedülálló körülményre is reá kívánnék utalni, hogy dolgozata a törvényhozási és irodalmi anyagon kívül felöleli a Magyar Nemzeti Bank vonatkozó szabályainak és gyakorlatának részletes ismertetését is. Külön érdeméül tudandó be az a kristálytisza világosság és áttekinthetőség, amely a munkán végigvonul és örvedetesen megkülönbözteti jogi irodalmunk egynemű alkotásától, amelyeknek szerzői gyakran szem elől tévesztik azt, hogy valamely munka nem válik tudományossá azáltal, hogy nehezen érthető.

Doroghi Ervin.

Matolcsy Mátyás: Agrárpolitikai feladatok Magyarországon. Budapest. 1934. Soli Deo Gloria Szövetség kiadása. 151 oldal.

A könyv rendkívül nagy agrárpolitikai programot foglal magában. A telepítésen kívül felöleli a tagosítás, a mesterséges öntözés, az utépítés, a teherrendezés, a szövetkezeti mozgalom, a mezőgazdasági szakoktatás és a piacutató problémáit. Természetesen ebben a terjedelemben csak érinteni lehetett ezeket a sokfelé elágazó és nagyfontosságú problémákat. A tárgyalás középpontjában a birtokmegosztás megváltoztatása áll és nem is annyira a telepítést, mint egy új birtokreform perspektíváját állítja a szerző szemünk elé.

Világnézeti kiindulási pontja kétségtelenül tiszteletre méltó. Senki sem állíthatja, hogy hazánk birtokmegosztása kedvező volna. Nem vitás, hogy a kisbirtokosok számbeli növekedése a nemzeti társadalmat erősítené. A békeszerződés revíziójának nagy nemzetpoli-

tikai szemszögéből is súlyosan esik latba a belső revízióval való érvelés. Hiszen az elszakított területeken nagyjában megvalósították azt a gyökeres földreformot, amelyet a szerző célpontjának tekint. Ez a földreform a *birtokmaximum* elvéből indul ki és 500 katasztrális holdban kívánja korlátozni az egy kézben lévő *szántóföldet*.

Mégis az a nézetünk, hogy ezt a súlyos érvet éppen nekünk nem szabad a revízió kérdésével kapcsolatba hozni. Ellenségeink feudális Magyarországról beszélnek. De kétségtelen, hogy a feudalizmus vádját csak a birtok-kategóriák alapján való megítélés veheti számba. A birtok nagysága pedig csak keret, külsőség. A lényeges kérdés, hogy milyen gazdasági és szociális tartalom tölti be ezeket a kereteket. Kétségtelen hiányossága az előttünk fekvő könyvnek, hogy a magyar nagybirtok ténylegesen betöltött szerepének nem szentel figyelmet. Pedig a nagybirtok éves szegődményű munkásai (akiket nézetünk szerint már korszerűtlenül neveznek gazdasági cselédeknek) *Kenéz Béla* és *Kovács Alajos* egyértelmű megállapítása szerint a nemzet legtermékenyebb társadalmi rétegét képviselik. Ezenkívül a szegődményesek ma legtöbbször jobb sorban élnek, mint a kisbirtokosok. Nagybirtokosaink tekintélyes része tudatában van hivatása jelentőségének, termelésük okszerűségével példát mutatnak a kisbirtokosoknak, szociális munkájuknak pedig sokszor csak a jövedelem szab kényszerű korlátot. Az egyházi birtok sem ítéhető meg egyszerűen az igénybe vehető szántóföld szerint. Nálunk ez a kérdés nem olyan egyszerű, mint az utódállamoké volt, ahol az államhatalom a világi és egyházi nagybirtokban egyaránt a megsemmisítendő magyar kultúra erődítményeit látta. Amikor az új földreform elé annyi *gazdasági* akadály tornyosul, szerencsésebb lett volna a magyar nagybirtok termelési módját, kulturális és szociális intézményeit is tárgyilagosan ismertetni, hangsúlyozni, hogy ezen a téren is még fejlődni és építeni akarunk és hogy nem célunk hatálytalanítani a házánkhoz visszacsatolandó területeken azt a birtokmegosztást, amelyet ott súlyos gazdasági áldozatok árán megvalósítottak. Hiszen a szerző is csak harminc év alatt reméli az új magyar birtokreform megvalósítását. Már ezért sem célszerű a revízió *aktuális* kérdését kapcsolatba hozni egy harminc év alatt megvalósítandó tervvel.

A könyv nem mutatja meg a magyar birtokmegosztás problémájának legfőbb nehézségét. Nem meglepő-e, hogy még egy ennyire gyökeres birtokreformmal is csupán 225.000 kisbirtok létesíthető? A mezőgazdasági nincstelen keresők lélekszáma ezzel szemben egymillió lélek. A családtagok ebbe a számokba nincsenek belefoglalva. Nyilvánvaló, hogy csak olyan agrárpolitika vezet célhoz, amely tekintetbe veszi az összes mezőgazdasági keresők sorsának javulását. *Mattyasovszky Miklós* világosan megállapítja (A földművelés közgazdaságtana. 1927. 212. ol.), hogy a nincstelen mezőgazdasági népességnek csak három hold szántóval való kielégítésére és a törpebirtokok kiegészítésére nem lenne elég az 1000 holdon felüli nagybirtok egész szántóterülete. Ez a magyar birtokmegosztás kérdésének legfőbb nehézsége.

Téves a szerzőnek az a fölfogása, hogy a *quantitativ* népesedéspolitika szempontjából a korszerűbb birtokmegosztás javulást jelentene. Ismeretes, hogy a kisbirtoknál kísért legjobban a birtokmegosztás félelme és az egyke réme. Külön meg kell állapítani, hogy a

népesedéspolitikai indokolásnál a szerző csupán a népsűrűség adataiból és a községi előjáróságok jelentéseiből következtet az egyke és a nagybirtok összefüggésére. Idézi *Kenéz Béla* megállapítását, hogy a nagybirtok megyéiben kisebb a népsűrűség, de nem említi meg, hogy a szaporodás és népsűrűség két különböző tényező és hogy éppen *Kenéz Béla* adatai szerint a kisbirtokosok gyermekáldása nem kedvező (Statisztikai Szemle, 1934 június). A népesedési kérdés megoldása nem a birtokmegoszlásban keresendő, hanem erkölcsi motívumokon kívül a mezőgazdasági népesség jobb munkabérében és több munkaalkalmában. Érti ezt a szerző, aki az utépités problémáját helyesen sorozza be az agrárpolitika feladatai közé. Viszont kissé röviden és mechanikusan indokolja azt a reményét, hogy több munkaalkalmat fog szolgáltatni.

Czettler Jenő (Agrárpolitika 1932.) rámutat a kisbirtok szabályozatlan fogyasztására, ami az ország ellátása és a kivitel szempontjából nem lehet közönbös. Külön leszögezendő, hogy a kisbirtok a gabonatermelés területén elháríthatatlan termeléstechikai hátrányban van a nagybirtokkal szemben. Azt pedig nem remélhetjük, hogy egész termelésünk a kertgazdálkodásra lesz átalakítható. A kisbirtok állattartása kétségtelenül nagyobb mértékű, mint a nagybirtoké. De ez az adat önmagában még nem bizonyítéka a belterjesebb művelésnek vagy a többtermelésnek. Az egyenletes terménymínőség ma rendkívül fontos piaci szempontból és itt a nagybirtok van előnyben. Azt hisszük, hogy a legnagyobb hiba volna a nagybirtok bármilyen bírálatánál általánosítani. A kitünően és belterjesen kezelt nagybirtok nem állítható egysorba a tökeszegény, hiányos felszerelésű és külterjes gazdálkodású nagybirtokkal.

A könyvhöz *Szekfü Gyula* írt rövid előszót, amelyben rámutat a mai ifjúság és a Széchenyi-korabeli reformifjúság hasonló világnézeti beállítottságára és hangsúlyozza, hogy 1848-ban hirtelenül és rosszul valósult meg a jobbágyfelszabadítás, mert a korábbi reformeszmék nem kerültek idejében kivitelre. Ezzel a mélyenszántó párhuzammal *Szekfü Gyula* a kérdés társadalmi jelentőségét hangsúlyozza, de nem nyilvánít véleményt a tervezet gazdasági tartalmáról.

A könyvnek valóban ez az érdeme, amelyet *Szekfü Gyula* előszava hangsúlyoz. Pozitív megoldást keres nemzeti és népi alapon. Sokoldalú anyaga érdeklődésre számíthat az agrárpolitika köreiben és termékeny diskussziót válthat ki. Ez a diskusszió azonban alig vezethet a szerző által javasolt megoldáshoz. A nagy anyag mélyebb vizsgálatot követel, amelynél különösen a mezőgazdasági termelési technika eredményei nem nélkülözhetők. A szerző bátran és optimizmussal fogott munkájához és a nehézségek csak halványan jelentkeztek előtte.

Szükséges, hogy aki ezt az értékes célkitűzéseket halmozó könyvet elolvassa, mindjárt abból a kritikai nézőponthól induljon ki, hogy egy harminc évig tartó intézményes birtokmegváltás a termelésben harminc évi bizonytalanságot jelent. Láttuk, hogy a földreform végrehajtása is milyen gazdálkodási fennakadásokat okozott. Nézetünk szerint nem szabad harminc évi időtartamra intézményesíteni a bizonytalanságot, mert akkor kárt szenved az okszerű gazdálkodás. Nagyon jól tudjuk, hogy a földet ki lehet zsarolni és el lehet hanyagolni. Végzetes nemzeti kár származnék abból, ha a mezőgazdaság-

ban harminc éven át érvényesülne az a fölfogás, hogy a birtokos nem a maga számára tartja fenn a talaj termőerőit, hanem más birtokosok számára. Az a kritikai szempont is szükséges, hogy mindazzal szemben, ami újat létesítünk, azt is vegyük figyelembe, hogy a régebbi szervezet milyen hivatást töltött be. A tulajdonváltás nem lehet öncél, ha gazdasági áldozatokat kíván és ha az új eredmény nem jobb, mint a régi. Nemzeti kár volna megzavarni azokat a gazdasági egységeket, amelyek helyesen töltik be termelési és szociális hivatásukat. Az intézményes és általános birtokreform nem vezet el a népesedéspolitikai célhoz, sem pedig a magyar nép sorsának javulásához. Nézetünk szerint a küszöbön álló hitbizományi reform, — amely figyelembe veszi kulturális értékeinket — és a birtokforgalom állami felügyelete a helyesebb birtokmegosztás társadalmi eredményét gazdasági hátrányok nélkül érheti el.

Külön figyelmet kíván a telepítési politika *pénzügyi* megoldása. A szerző helyesen teszi, hogy ezt a kérdést a tőkeképzéssel, a nemzeti jövedelemmel és az államháztartás kérdésével együttesen tárgyalja. Évi 100—110 millió pengőre becsüli az évenként szükséges költségvetési fedezetet. Kifejezetten megállapítja azonban, hogy könyvének nem célja ennek a fedezetnek az előteremtési lehetőségeit megmutatni. Pedig nézetünk szerint ez is a probléma egyik alapvető része. A közteher akkor is közteher marad, ha telepítés céljára használják föl. A szerző helyesen utal a magyar földművelésügyi tárca elégtelen dotációjára. De föl kell tenni a kérdést, hogy a pénzügyi eszközök előteremtése nem fogja-e csökkenteni a magyar nép életszínvonalát? Utalnunk kell itt az adóáthárítással való összefüggésre. A magyar nép életszínvonalát a nemzeti jövedelem támasztja alá. Meg kell vizsgálni, hogy a telepítés a nemzet tőkebefektetésének gyümölcsözőbb módja-e, mint ha a megtakarításokat a gazdasági élet használja föl befektetésekre. Erre a kérdésre pedig csak akkor kapunk feleletet, ha a mezőgazdasági többtermelés termeléstechrikai alapjait is megvizsgáljuk.

Lipták László.

Dr. Lakner György: A bankok és a pénzpiac. Gergely R. kiadása, Budapest, 1934. 130 lap.

Lakner könyvének előszavában arra hivatkozik, hogy a magyar tudományos közgazdasági irodalom a pénzpiac, valamint a bankhitel problémájával kimerítően nem foglalkozott és munkájának célja eme hiány pótlása. Az állítás első fele merész, különösen olyasvalaki részéről, aki a látszat szerint a magyar irodalmat egyáltalában nem ismeri. A könyvben egyetlen magyar szerző sincs idézve, holott *Földes, Navratil, Heller, Makai, Judik*, de mások is behatóan foglalkoztak az L. által tárgyalt problémákkal. Ennek ellenére tagadhatatlan, hogy a hitel problémáit úgy leíró szempontból, mint pénz- és konjunkturaelméleti vonatkozásaiban behatóan tárgyaló magyar nyelvű könyv hasznos volna. És mert L. előszava szerint, ha a tőkepiac problémáival nem is kíván foglalkozni, a „hiánypótlás“ igényével lép fel, szigorú kritikai mérték alkalmazását teszi jogosulttá.

Sajnos, azt kell megállapítani, hogy L. könyve, szigorú kritikai mértékkel mérve, nem alkalmas a magyar közgazdaságtani irodalom általa érzett hiányának a pótlására. Rendszerét illetően a könyv jól van felépítve. Előbb a pénz- és tőkepiac közötti különbséget igyekszik

meghatározni. Azután a bankok rendelkezésére álló (saját és idegen) tőke kérdéseivel foglalkozik. Egy rövid pénzelméleti fejezet közbeiktatása után áttér azután a bankok pénzüpiaci hitelügyleteinek a leírására. Ezt követi a hiteleméleti kérdések tárgyalása, a hitel utáni kereslet és kínálat nagyságára befolyással bíró tényezők elemzése. Az utolsó fejezet a pénzüpiaci elméletével foglalkozik. A pénzüpiaci egyensúly problémakörét lényegében *Fanno*, a konjunkturaelméleti problémákat pedig *Mitchell* és *Wageman* nyomán tárgyalja. Mindenesetre sajnálatos, hogy a pénz- és tőkepiaci összefüggésének tárgyalása hiányzik. Mert az ezirányú problémakör legérdekesebb fejezetéhez tartozik annak magyarázata, mi idézi elő a pénz- és tőkepiaci kamatláb különbözőségét.

Míg azonban a könyv felépítése nem kifogásolható, tartalmáról, előadásáról sajnálattal kell azt megállapítani, hogy közlése elhamarkodott volt, mert jobb fejezetek mellett egyenetlen tartalmu, sokszor kifejezetten téves állításokkal is találkozunk, amelyek a könyv értékét lerontják és a problémakörről való tájékoztatás szempontjából alkalmatlanná teszik.

Már az is nagy fogyatékosága a könyvnek, hogy leíró részeiben nem jelzi, hogy a pénzüpiaci szervezete nem egységes világszerte. A bankszervezetnek országonként való különbségeire is csak felületesen utal. Nagyon meglepő, hogy a magyar viszonyoknak a külföldiek-től eltérő sajátosságait még csak nem is érinti.

De a tárgyi tévedések is gyakoriak. Így például nem helytálló az az állítás, hogy a rembourshiteleknél a hitelező bank rizikója igen csekély, mert a hitelösszeg az áru értékénél jóval alacsonyabb (29. l.). Ellenkezőleg. A rembourshiteleknél a hitel rendszerint az áru egész értékére vonatkozik. Más helyt (32. l.) azt állítja, hogy a váltóleszámitolási hitel úgy biztonság, mint likvidálhatóság szempontjából a bankokra nézve az üzemi hitelek egyik legelőnyösebb formája, kivéve mégis Angliát, ahol a bankok a birtokukban lévő váltókat a Bank of England-nél nem visszleszámitoltatják. Ez tipikus féligazság. Ugyanis Angliában is csak a legnagyobb bankok csinálnak presztizskérdést abból, hogy visszleszámitolási célból a Bank of England-ot ne vegyék igénybe. A kisebb bankok és a brokerek azonban azt megteszik s a Bank of England tárcájában, különösen az angol banktörvény megváltoztatása óta, nagy összegű visszleszámitolt váltó van. A visszleszámitolás igénybevétele pedig a legnagyobb bankoknak is természetesen jogában áll. — Az értékpapír-lombardhiteleknél csak ultimo- és napipénzt különböztet meg (42. l.), holott van mediora esedékessé váló kölcsön, Budapesten pedig legfőképpen olyan is, amely két u. n. tőzsdei kasszanap közötti időre lesz nyújtva.

L elméleti megállapításai között különösen sok a kifogásolható. A pénz- és tőkepiaci közötti különbségtevésre nem tartja alkalmazni a szokásos szempontot, amely a hitelek tartama és jogi formája alapján osztályoz, pénzüpiaci hiteleknek tekintvén a rövidlejáratúakat, míg a tőkepiaci tárgyakul egyrészt a hosszulejáratu hiteleket, másrészt az új és régi részvényeket tekinti. Ezzel szemben L. a hiteleknek az üzemi hiteleket tekinti, tőkepiaciaknak pedig a befektetési célra felhasználtakat. Ez az osztályozás célját tévesztett. (Azt csak zárjel között akarom kifogásolni, hogy közben ilyenféle homályos mondatokkal is találkozunk: „A pénzüpicon likvid kamatügyletek bo-

nyolódnak le.“ 9. l.) Ugy a közgazdaságtan, mint az üzemgazdaságtan régóta javasolják, hogy befektetési célra csak részvénykihelyezésből vagy hosszulejáratu hitelből származó tőke használtassék fel, míg rövidlejáratu hitel csak üzemi hitel céljaira vétessék igénybe. A kölcsönök igénybevevői azonban gyakran megszegik ezt a bölcs ajánlást. A pénzpiac hitelnnyújtói viszont gyakran nincsenek kellőleg tájékozva a hitelek várható felhasználása felől. A rövidlejáratu hitelek kamatlába tehát mindig a rövidlejáratu hitelek piacán kialakuló kamat szerint alakul, legfeljebb a hitel igénybevevői bonitása közötti különbségek figyelembevételével, még akkor is, ha a hitel összege esetleg — a közgazdaságtan tanítása szerint mindenesetre elítélendő módon — befektetési célra is használtatik fel. Ezért merőben téves, ha L. azt állítja, hogy a bankok „azon pénzeket, melyeket likviditásuknál fogva hosszú időn keresztül nélkülözhetnek, igyekeznek hozam szempontjából kifolyólag (rémes stílus) hosszú időre kihelyezni és ezt legcélszerűbben oly hitelműveletek lebonyolításával érik el, amelyek nem a lejáratú tartam szempontjából, hanem egyéb sajátásaik folytán sorolhatók a tőkepiac ügyletei közé“ (8—9. l.). Még helytelenebb, hogy L. szerint a hitelösszegnek az adós likvid aktíváit meghaladó része „már nem tekinthető *tiszta kamatüzletnek*, vagyis pénzpiaci hitelnek, hanem azt a befektetési hitelek közé kell sorolnunk, amely hitelüzletek a tőkepiacon bonyolódnak le.“ (31. l.) Ez nem lehet helytálló egyrészt a fentebb jelzett ok következtében, de másrészt azért sem, mert a valóban a tőkepiacon lebonyolódó hosszulejáratu hitelügyletek (záloglevél-, kötvény-üzletek) szintén *tiszta kamatüzletek!* (Emellett L.-nél ennek a *tiszta kamatüzletnek* homályos képzete máshol is kísért. Így az értékpapírlombardhitelek tárgyalásánál is találkozunk az olyanféle feltétellel hogy „ha a hitel nem lépi túl egy kamatügylet határait“ 43. l.). Meglepő különben az is, hogy L. szükségesnek tartja egy olyan felfogás megcáfolását, amely szerint nem tehető különbség a pénz- és tőkepiacok között aszerint, hogy a hitelügyletek bankjegyen vagy giró-pénzben kerülnek lebonyolításra (9. l.). Ez ugyan igaz, de valóban kíváncsi volnék azt megtudni, hogy ki akart valaha ilyenféle alapon osztályozni?

Jogi terminologia szempontjából súlyosan kifogásolható a következő definíció: „Míg a *tulajdon* a pénzpiacra pénzre való azonnali, vagy rövidlejáratu igényt jelent, addig a *tulajdon fogalma* a tőkepiac szempontjából vagy pénzre való hosszulejáratu igényt (kötvények, jelzáloglevelek), vagy pedig tőkejavakra való jogosultságot jelent“ (8. l.). Ez a meghatározás nincs tekintettel arra, hogy a jogtudomány alapvető megkülönböztetése szerint más a *tulajdon*, és más a *kötelelem* és hitelügyleteknél csak az utóbbiakról lehet szó.

Ezzel kapcsolatosan rá kell mutatni arra, hogy L. magának a piaci kamatnak kialakulását egészen érthetetlen módon igyekszik megmagyarázni. Szerinte ugyanis „a jelenlegi és jövőbeli pénznek értéke azon jelenlegi és jövőbeli javak értékétől függ, amelyeket a pénzzel megvásárolhatunk és ezért a pénzkölcsönök kamatlába *mindig* a természetes javakban nyújtott kölcsönök kamatlábjához igazodik“ (8. l.). Ugy látszik, valamiféle produktivitási kamatmagyarázatra gondol, de egyrészt hogy lehet ma természetes javakban nyújtott kölcsönök kamatlábjáról beszélni, amikor ilyen kölcsönök — mondhatjuk — nem fordulnak elő s hogy lehet azt állítani, hogy a

pénzkölcsönök kamatlába mindig az u. n. naturálkamathoz (mert úgy látszik, L. erre gondolt, ha nagyon rosszul is fejezte ki magát) igazodik, mikor Wicksell nyomán a konjunkturaelmélet fontos tétele, hogy a ciklikus változásokat épp az idézi elő, hogy a naturálkamat és a piaci kamatláb eltér egymástól. Ehhez járul a következő: Ha L.-nek igaza volna s ha a piaci kamatláb mindig a naturállamokhoz igazodnék, csak *egyetlen* kamatláb lehetne egyidejűleg érvényben. már pedig — ha a kórházati elemtől és prémiumtól el is tekintnük — akkor is számolni kell a pénzpiaci és tőkepiaci kamatláb különbözőségével, amelyet L. nyomán nem lehet megmagyarázni.

Számos más érthetetlen megállapítással is találkozunk. Így L. egy helyt azt állítja, hogy az utolsó évtizedekben az áruváltó jelentősége a hitelforgalom terén lényegesen csökkent (33 l.), még pedig egyrészt azért, mert a kartellek gyakran kikötik a készpénzfizetést, másrészt azért, mert a nagyfogyasztók, elsősorban a fogyasztási szövetkezetek, sok esetben vonakodnak elfogadványt adni és csak nyílt hitelt hajlandók igénybe venni, végül azért, mert a nagy áruházak száma növekedett s azok, „minthogy fogyasztóiktól készpénzfizetésben részesülnek, egyáltalában nem vesznek igénybe üzemi hitelt“. Ennek az állításnak ugyszólván csak a fogyasztási szövetkezetekre vonatkozó része helytálló. A kartellek is csak ritkán ragaszkodnak a készpénzfizetéshez, ha a maximális hitelkedvezményt meg is szabják, az áruházak pedig nem azért vásárolnak többnyire készpénzért, mert csak készpénzért árusítanak (hiszen a legtöbb detailista is csak készpénzért árusít, míg a nagy amerikai áruházak állandó vevőiknek a hó végéig szoktak hitelt nyújtani), hanem azért, mert nagyon tőkeerősek és így a készpénzvásárlással elérhető ármegetakarítást kívánják maguknak biztosítani.

Mit értsünk azután ilyenféle megállapítások alatt: „Az üzemi hitelnek a saját tőkével szemben, a közgazdaság szempontjából több előnyét állapíthatjuk meg. Elsősorban normális viszonyok között olcsóbb, mint a saját tőke, illetve az alaptőke, mivel itt a hitelnyújtó csupán kamatnyereségre tart igényt és a vállalkozási nyereségben nem részesedik“ (38. l.). Hiszen a hitel után a kamat okvetlenül megfizetendő, míg ha a saját tőke nem jövedelmez, az legfeljebb elmaradó haszonnak minősül, de még nem veszteség. Más helyt viszont az áll, hogy a lombardhitelek magasabb kamatlábát a váltóleszámitolási hitelekkel szemben az indokolja, „hogy egy lombardkövetelés gyakran a kihelyezett tőke immobilizálásának tekintendő, akkor ugyanis, midőn az adós fizetéseképtelensége esetén az értékpapírok kedvezőtlen konjunktura esetében csak igen alacsony árakon, vagy egyáltalában nem adhatók el“ (41. lap). Ez is merő tévedés. Az adós fizetéseképtelensége esetén a hitelező váltóleszámitolási hiteleknél is veszteséget szenvedhet. A váltó második aláírása ritkán nagyobb értékű, mint az értékpapírfedezet, helyesebben, ennek az utóbbinak az értéke az értékpapírok fajtájától függ. És az értékpapírlombardhitelt, ha csak nincs nagy értékpapírpakettek nyújtott kölcsönökről szó, nemigen szokták a bankok immobil kihelyezéseknek tekinteni, hiszen a nyújtott hitel a fedezetül adott értékpapírok tőzsdei értékének csak egy részére szól. Hogy az értékpapírlombardhitel kamatlába mégis magasabb a váltóleszámitolási hitelek kamatlábánál, annak magyarázata az, hogy a jegybankok ezirányu meg-

különböztetést alkalmaznak, még pedig azért, mert pénzpólitikai szempontból előnyösebbnek tartják, ha az általuk kibocsátott bankjegyek a gazdasági körforgás által biztosított rekurrenciával bírnak, amit csak az áruváltók alapján való forgalombahozataluk biztosíthat. Ezért téves (kivéve az Egyesült Államokat illetőleg, ahol az u. n. Nemzeti Bankoknak ez jogában áll) L.-nek az az állítása is, hogy a bankjegyek eredetét a jegybankok által vásárolt *értékpapírok* is képezik (20. l.).

Más tévedésre példa, hogy az Egyesült Államokkal kapcsolatban „a jegybankrendszer megteremtéséről“ ír (29. l.), amikor a Federal Reserve-rendszer létesítéséről kellene beszélni. Más helyt ismét így ír (20. l.): „Oly országban, ahol úgy jegybank, mint letéti bankok vannak, nem marad az egész kibocsátott aranypénz forgalomban, mert a közönség annak egy részét a jegybankoknál bankjegyekre cseréli be.“ Ez talán mégis tulságos leegyszerűsített tárgyalási mód!

Erthetetlen az is, hogy a bankelfogadványok leszámítolását kockázatosnak tartja, kockázatosabbnak az áruváltók leszámítolásánál (37. l.). Hogy magyarázza meg akkor, hogy a bankelfogadványok kamata Londonban, New Yorkban sokkal alacsonyabb az áruváltók leszámítolási kamatlábánál? A pénzpiac tehát nyilván másképp vélekedik, mint L.

Alkalmilag azt állítja L., hogy a bankok azt a hasznot, amelyet más mint pénzpiaci ügyletekkel érnek el, vagy az osztalék növelésére, vagy a pénzpiaci hitelek olcsóbbítására használhatják fel (48. l.). De ha helyesen abból indulunk ki, hogy a pénzpiaci hitelek nagysága a keresletük és kínálatuk alakulásától függ, úgy rögtön nyilvánvaló, hogy a pénzpiaci kamatláb nagysága nem függ a bankok egyéb nyereségétől, vagyis a pénzpiaci kamatlábat csak akkor csökkenthetik, ha módjukban és szándékukban áll a pénzpiaci hitelek növelése.

L. érthetetlen terminológiájára nézve is álljon itt egy példa. Szerinte „az értékpapírok hozadékát azoknak értékéhez viszonyított százalékos arányában kifejezve, kamatlábnak nevezzük“ (58. l.). Kamatlábról azonban csak pénzkölcsönöknél szokás beszélni és az idézet esetében csak hozamról szabadna szólni. L. már most egy új fogalmat is alkot, az „egyéni kamatláb“ fogalmát, ami alatt „az egyén értékelése által a jelenlegi javaknak a jövőbeli javakkal szembeni értéktöbbletét, ezen utóbbiak értékéhez viszonyított százalékos arányban kifejezve“, érti (58—59. l.). És azt állítja, hogy az egyéni kamatláb az értékpapírok hozamának megfelelő kamatláb nagyságához idomuló tendenciával rendelkezik, ami nyilvánvaló tévedés, mert míg az utóbbi piaci jelenség, tehát egységes, addig az „egyéni kamatláb“ az egyének egymástól különböző értékítélete következtében egyénileg különböző.

A nem világos megállapításoknak ez csak kis töredéke. De talán ennyi is elég annak jelzésére, hogy az L. által könyve előszavában jelzett hiány továbbra is fennmaradt. Ezt illetőleg még egy megállapítást, Az 58. lapon L.-nél egy fejezet kezdődik, amely oldalakon át szószerinti, kisebbrészben pedig kivonatos fordítása *Marco Fanno*: „*Die reine Theorie des Geldmarktes*“ című tanulmányának, amely a *Fr. A. Hayek* által kiadott „*Beiträge zur Geldtheorie*“ Wien, Julius

Springer, 1933. című gyűjteményes munkájában jelent meg. Fannonál a szóbanforgó fejezet címe: „*Die Nachfrage nach Bankdarlehen.*“ Ennek a fejezetnek nivója nem hasonlítható össze L. könyvének egyéb részeivel, annyira felette áll annak. Ha L. nemcsak ezt a fejezetet fordította volna le, hanem Fannonak egész munkáját, mindenesetre értékes szolgálatot tett volna a közgazdaságtan iránt érdeklődő magyar nyelvű olvasóközönségnek. Hogy nem ezt tette meg, hanem hogy Fanno értékes eszmemenetét összekeverte saját kiforratlan gondolataival, súlyosabb hiba, mint az, hogy akkor, amikor Fannot — Fanno munkájának jegyzeteiig bezárólag — oldalakon keresztül szószerint fordítja, ezt nem jelöli meg: bár tagadhatatlan, hogy ez is a tudományos etika követelményeinek megtagadását jelenti, amit nem enyhít az, hogy az előszóban megemlíti, hogy Fannot olvasta.

Varga István.

Teschemacher, Hans: Der deutsche Staat und der Kapitalismus. Stuttgart: Kohlhammer, 1933. 45 p.

A németországi események a kapitalizmusról és a liberalizmusról szóló tanulmányok hosszú sorozatát hozták létre. A német nép filozófikus nemzet; a célok és eszközök fölött való tépelődés vérében fekszik és így erősen vonzódik a történetbölcséleti fejtegetések felé. A mai szellemi válság tág teret ad ennek.

Teschemacher füzeté az idevágó irodalomnak egyik figyelemre méltó terméke. Az állam és a gazdaság viszonyát fejtegeti a német fejlődés távlatában. Alaptétele az, hogy a német állam és a közgazdaság között a szálak sohasem szakadtak el oly mértékben, mint a nyugati államokban, mert Németországban a szabadelvű eszmék sohasem tudták az egész társadalmat oly mértékben átítatni, hogy a liberalizmus uralma teljessé tudott volna válni. Ebben annyiban igaza van a szerzőnek, hogy a német társadalom abból kifolyólag, hogy gazdasági szerkezete más volt a liberális bölcsélet fénykorában, mint Angliáé, nem is volt alkalmas ezen eszmék olyfokú befogadására, mint Anglia és Franciaország. A német liberalizmus hajója tulgyorsan ütközött is — késői fejlődése folytán — a liberalizmus Scyllájába és Carybdisébe, mert alig fordult el a régi védelmi vámpolitikától, maga Bismarck ismét védelmi irányba kormányozta és az általános választójog megadásával a szocializmus befolyását növelte annyira, hogy az Németországban hatalmas párttá erősödött. Igen tanulságosan indokolja meg a szerző, hogy e párt, miután 1918-ban a hatalmat a kezébe kapta, miért nem tudott igazán az alkotás terére lépni. Igen találóan jellemzi a szerző a háború utáni helyzetet és a weimari alkotmány alatt kibontakozott közgazdasági állapotokat is, melyek a liberalizmus, protekcionizmus és szocializmus egy sajátos konglomeratumaként mutatkoznak. „... das ist — írja — nicht mehr der wirklich freie, weil selbständige und bewegliche Unternehmerkapitalismus, der die wirtschaftlichen Werke des neunzehnten Jahrhunderts geschaffen hat... Sondern das ist eine arbeitsunfähige und ganz unerträgliche Mischung von Kapitalismus und Socialismus, die von beiden Ordnungen immer mehr nur die Nachteile zu übernehmen scheint: vom Kapitalismus die Privatisierung der Produktionsmittel..., dagegen vom Sozialismus die „Sozialisierung der Verluste“

und des Risikos!“ (32—33. old.) E rendszer tarthatatlanságából vezet le összeomlásának szükségét és egy új rendszer elmaradhatlanságát, mely a német nép szellemének megfelelően tisztázza ismét az állam és a gazdaság viszonyát. Ez nem lehetséges más alapon, mint az állam vezető szerepének határozott elismerésével. Ebből természetesen nem következik, hogy az állam veszi át a gazdaságot, hanem csak az, hogy a piaci gazdaság megfelelő irányításával ezt az összességi eszmény szolgálatába állítja. Ezzel fog szerző szerint megszületni a német szocializmus. Ennek közelebbi ecsetelésére a füzet már nem tér ki. Azt mindenestre tanulságosan mutatja be a füzet, hogy a német nép a gazdasági liberalizmust úgy soha nem tudta magáévá tenni, mint a nyugati nemzetek. A füzet éles szemmel látja meg a múlt tényeit, de oknyomozó fejtegetésekre — a világháború utáni helyzettől eltekintve — nemigen terjed ki. Pedig érdekes volna azokat az okokat behatóan megvilágítani, melyek Németországban utját állták a gazdasági liberalizmus átfogóbb alapokon való kifejlődésének. Hogy ennek tisztán a német nép szelleme volna az oka, aligha fogadható el.

H. F.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. X. Jahrgang: 1934. Hgb. von Dr. *Gustav Gratz*. Red. von Dr. *Gustav Bokor*. Budapest—Zürich, 1934., 420 oldal.

A *Gratz Gusztáv* kiadásában és *Bokor Gusztáv* szerkesztésében megjelenő *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch* immár tizedik éve eredményesen tölti be azt a hivatását, hogy a magyar viszonyok iránt érdeklődő külföldi közönség számára megbízható és jól áttekinthető képet adjon Magyarország közgazdaságáról és pénzügyeiről és emellett a belföldön is hasznos utmutatóul szolgáljon a gazdasági és pénzügyi politika egyre szövevényesebbé váló kérdéseiben. Bár a szerkesztőség állandóan súlyt helyezett arra, hogy a gazdasági élet egyes területeiről folytatólagosan tájékoztassa az évkönyv olvasóközönségét, nem tévesztette szem elől az időről-időre különös jelentőségre emelkedő sajátos problémákat sem, amelyeknek tárgyalására ezuttal is kiváló szakférfiakat szólaltat meg, mint új munkatársakat.

Igy a mezőgazdasággal foglalkozó részben külön cikket szentel a Budapesten megtartott nemzetközi mezőgazdasági kongresszus határozatainak, amelyben a szerző, *Malcomes Béla* báró, bizonyos vonatkozásban szembehelyezkedik *Laur* professzornak ott előterjesztett és elfogadott javaslatával. Míg ugyanis a *Laur*-féle javaslat a nemzetközi együttműködés fontosságának hangsúlyozása mellett nem számol az európai mezőgazdaság különleges helyzetével, *Malcomes* elsősorban az autarkiaira berendezkedő európai országok közötti megegyezést tartja szükségesnek. *Prack László* a magyar mezőgazdaság jövedelmezőségéről írott cikkében több érdekes kimutatást közöl a mezőgazdaság 1933. évi és 1934. első félévi jövedelméről. Az ipari részben a *Farkasfalvi Sándor* által közölt gyáripari termelési adatokból és a gyáripar helyzetét megvilágító megjegyzésekből kitétnik, hogy a legtöbb termelési ágban javulás állapítható meg. A külkereskedelmi politika terén kifejtett rendkívül szétágazó tevékenységről *Ferenczi Izsó* ad összefoglaló képet, a római megállapodások jelentőségének kellő kidomborítása mellett. *Winckler István*, a Külkereskedelmi Hivatal elnöke, a külkereskedelemmel kapcsolatos állami tevékenységről értekezik és miután ezt az érdeklődés előterében álló

kérdést minden oldalról behatóan megvizsgálja. e tevékenység irányító elvét abban jelöli meg, hogy a magángazdaság szabad működése csak a feltétlenül szükséges mértékig szenvedjen korlátozást.

Az államháztartás helyzetének alakulásáról ismét *Kállay Tibor* irt a kérdés minden részletére kiterjedő cikket, amelyben a gyakran bonyolult összefüggéseket könnyen érthető módon tárja az olvasó elé. Hangsúlyozza, hogy az állampénzügyek terén mutatkozó javulás csak az adófizetők olymértvű megterhelésével volt elérhető, amely állandóan nem tartható fenn. *Walder Gyula*, a pénzpiacról és a Magyar Nemzeti Bankról írott tanulmányában, felismerve azt, hogy ma a pénzpiac alakulását számos olyan tényező is befolyásolja, amelyek e tekintetben azelőtt nem jöttek számításba, jól áttekinthető csoportosításban mutat rá egyfelől a külföldön észlelhető egyes jelenségek, a transzferalapba történő befizetések, a hitelrögzítő egyezmények, valamint egyes devizarendelkezések és másfelől a pénzpiac alakulása közötti kapcsolatokra. *Róz Jenő* a devizagazdálkodás harmadik évének eredményéről számol be, számos érdekes adat felsorakoztatásával és a devizagazdálkodás fokozatos lebontásának előfeltételeként külföldi adósságaink kamatterhének csökkentését és kiviteünk fokozódását jelöli meg. *Domány Gyula* a nemzetközi valutáris helyzetet ismerteti világos előadásban, kiemelve a nemzetközi valutapolitika mozgalmas időszakának jellegzetes vonásait, *Beck Róbert* pedig a nemzetközi devizapiacok helyzetével foglalkozik. *Reményi-Schneller Lajos* a budapesti pénzintézetekről írott cikkében a fúziók kérdéséről szólva, elismeri ezek szükségességét, helyesebbnek vélné azonban, ha a fúzió a kormány támogatása nélkül és az intézetek saját kezdeményezésére történnék.

A fentiekén kívül még számos hosszabb-rövidebb tanulmány gazdagítja az évkönyv tartalmát. *Utassy Béla* és *Görög Frigyes* mezőgazdasági, *Müller Gyula* és *Köházi András* pedig ipari vonatkozású kérdésekről írnak. A külkereskedelem alakulását *Meszlényi Emil*, a magyar kereskedelem helyzetét *Kemény Dezső* ismerteti. Közlekedésügyi, kérdésekről *Déry Hugó*, *Nikl Béla* és *Szentiványi Ervin* értekeznek, míg *Tormay Béla* a Postatakarékpénztárról ír. Ezenkívül közmunkügyi, biztosítási, szociálpolitikai és idegenforgalmi kérdésekkel foglalkoznak: *Hantos Aladár*, *Dálnoki-Kovács Jenő*, *Kutasi Elemér*, *Pap Géza* és *Kovács házy Vilmos*.

Az egyes kérdések szabatos és tárgyilagos ismertetése mellett az évkönyv érdemül tudható be, hogy a cikkek szerzői, akik a gazdasági élet és a közigazgatás vezető szakemberei, tájékoztató megjegyzéseikkel gyakran megkönnyítik az olvasó számára az illető kérdéssel szemben való állásfoglalást, anélkül, hogy ezáltal az önálló véleményalkotásnak elébe vágnának. Még mindig sajnálattal nélkülözzük azonban az egyes iparágak helyzetével külön-külön foglalkozó tanulmányokat, annál is inkább, mert — tekintettel arra, hogy a devizagazdálkodás hatása alatt az egyes iparágak különböző módon fejlődnek — az ilyen természetű cikkek fokozott érdeklődésre tarthatnak számot. Többé meg kell jegyeznünk, hogy amennyire helyes a szövegben foglaltaknak részletes számsorokkal való megvilágítása, épp annyira kívánatos volna e számsorokban mutatkozó fejlődést grafikonokkal való ábrázolás útján szemléltetőbbé tenni.

Övári Papp Zoltán.

Economie Libérale et Economie Dirigée. Travaux du Congrès des Economistes de Langue Française 1933. Paris, éd. Domat-Montchrestien, 125 p.

Ez a jegyzőkönyvszerűen megírt könyv 40 francia nyelven dolgozó közgazda 1933. évi kongresszusának lefolyásáról számol be. A kongresszuson csupa kiváló közgazda, olyanok, mint *Aftalion*, *Rapport*, *Simiand*, stb. vett részt. A vita anyagául az *irányított gazdálkodás* kérdése szolgált. Ezt a témát azonban anélkül tárgyalták végig, hogy a résztvevő tudósok között egy is határozottan az irányítás mellett foglalt volna állást, ami ártott is a kongresszus lefolyásának, amely így majdnem ellentét nélküli, kb. egységes álláspontú vélemények kifejtéséből állott, nélkülözve az ellentétes szempontok okozta lendületet.

A kongresszus a résztvevők beállítottságánál fogva nagyjában a szabad gazdálkodás mellett foglalt állást bizonyos korlátozások helyeslésével, ezalatt azonban csak a bankjegykibocsátás és hasonló közérdekű tevékenységek állami intézését értve. Ezzel szemben egyes felszólalásokban felvetődött az a gondolat, hogy vajjon, ha már a szabad gazdálkodási egyedek egymásközi megállapodások által, önkéntes korlátozás alá vetik magukat, nem lenne-e helyesebb, ha ezeket az egyezményeket az állam maga irányítaná. Mások pedig a szabadgazdálkodás kinövésői (közelebbi meghatározás nélkül csak általánosságban volt erről szó) ellen foglaltak igen határozottan állást, hangsúlyozva azt, hogy tulajdonképpen tiszta liberalizmus sohasem létezett és bizonyos irányítás az állam részéről még a XIX. században, a liberalizmus fénykorában is fennállott. Azonban ezek a felszólalások is végül ellenezték a gazdasági élet irányítását célzó törekvéseket, minthogy ezek jóval túlmennek azon a határon, amelyet „a szabadforgalom kinövésének lefaragása“ jelent.

A vita legnagyobb részét egyébként az irányított gazdálkodás fogalmának meghatározása foglalta el. Ennek során kérdésessé vált, hogy vajjon az állam minden protekcionista intézkedése irányításként fogható-e fel. Továbbá, hogy a gazdasági élet irányítása alatt nemzeti vagy nemzetközi irányítást kell-e értenünk, s hogy a gazdasági élet irányításának fogalmán belül az egész gazdasági élet vagy csak bizonyos ágainak irányításáról van-e szó. Különösen hangsúlyozták, hogy a gazdasági élet eseményei legnagyobb részben igen lassu folyamatok eredményei, tehát a gazdasági élet irányításának csak akkor lenne értelme, hogyha az szintén folyamatos lenne és hosszabb időre szólna. „A folyamatosság pedig — mondta *Leener* professzor — nem nagyon sajátja a modern államok politikai szisztémáinak; a kormányok sokkal gyorsabban követik egymást az egyes pártok erőalakulása következtében, semhogy náluk állandó irányításról lehetne beszélni.“ Eltérőek voltak a vélemények afelől, hogy ki irányítson és mi legyen az irányítás célja. Ez utóbbinál előtérbe lépett az a gondolat, hogy az uralmon levő pártok rendszerint olyan erősen befolyásolják a kormányt, hogy az állammal kapcsolatban ebből a szempontból nem annyira irányítóról, hanem inkább irányítotttról kellene beszélni. *Leener*, a kongresszus előadója, előadása végkövetkeztetésében nyomatékkal felhívta a figyelmet arra, hogy a magángazdaság tájékozottságának fejlesztése, a gazdasági tudományok hatékonyabb terjedése és a statisztika fejlődése olyan körülményt kölcsönözhetnek a magánvállalkozónak, hogy az ezen alapuló

szabad működésük minden állami irányítást felülmulva legalkalmasabb a gazdasági élet zavarai gyors kiküszöbölésére.

Egészen véve, úgy látszik, minél jobban belemerült a kongresszus a téma tárgyalásába, annál jobban nyilvánvalóvá vált az összes jelenlévők bizalmatlansága a tervgazdálkodás eszméjével szemben, úgyhogy végeredményben az értekezlet a gazdasági élet irányításával való szembehelyezkedésként jellemezhető.

Gábor László.

Gangeni Lello: Svolgimento del pensiero economico.
Róma, 1933. — 357 pp. in 12°.

A mai Olaszországban, ahol a gazdasági elméleteknek csak annyiban van népszerűségük, amennyiben a fasizmus doktrínáival kiegyeshíthetők, illetve összhangzásba hozhatók, dicséretreméltó kísérletet jelent ez a munka, amelynek több kötetben való folytatását igéri Szerző s amely Olaszországban ugyyszólván első kísérlet arra, hogy a gazdasági irányító eszmék története rendszerbe foglalassék. *Gide-Rist* nagy művéhez hasonlóan a főbb gazdasági elméleteket kronológiai sorrendben önálló fejezetek keretében tárgyalja le. A mű 8 ilyen fejezetre oszlik, az első kettő a gazdasági elmélet alapkérdéseit, ontológiáját tárgyalja a külföldi irodalomra is kiterjeszkedve. A következő fejezeteket a preklasszicizmusnak, a merkantilizmusnak, a fiziokratizmusnak és a liberális iskolának szenteli.

A jelen munka által az olaszországi gazdasági irodalomnak mintegy áttekintő feldolgozása sikerült, ami nagy hézagot pótol, mert olyan tudósok élete művének sugarait egyesíti egy fénykévébe, akik elszigetelten, szinte monografiaszerűségükben megmaradva a világ-irodalom részére hozzáférhetők nem lettek volna. Önálló rendszerbe foglalva azonban törekvéseik nagy prespektívát nyernek és besoroltatnak a már kikristályosodott gazdaságelméleti rendszerekbe. *Gangeni* munkája, habár stilusbeli elegancia és elevenség szempontjából nem említhető egy napon az imént említett nagy francia tantörténettel, mégis rendkívül becses adattára nemcsak a gazdaságtörténészeknek, hanem annak is, aki az olasz szellemi élet nagy alakjait az államtudományok jeles művelőin át egész a *Cinquecento*-tól kezdve megismerni óhajtja.

Csikay Pál.

Zentay Dezső: A magántisztviselők szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának kiadása. 1934. 256 old.

A magántisztviselőtársadalom kialakulásáról szóló bevezető-rész után szerző a magántisztviselői rétegek fejlődését ismerteti Budapesten 1890-től 1920-ig, majd az 1925. év felvételeinek adatairól és a gyári tisztviselők létszámának alakulásáról számol be részletesen. 1890-től 1920-ig megötszörözött a magántisztviselők száma, míg 1925-ben már ritkulást tapasztalunk. Erősen szembetűnik a női munkaerő előretörése; különösen a gyári tisztviselők táborában tapasztalható ez: a férfitisztviselők száma 1925-től 1930-ig több mint 15.000 főről alig 14.000-re fogyott, míg a női munkaerők száma 4400-ról 4780-ra duzzadt.

A magántisztviselők életkora szociális és nemzetgazdasági

szempontból egyaránt különös figyelmet kíván. A statisztikai adatok a legfiatalabb korosztály (20 éven aluliak) szinte zuhanásszerű térvesztését mutatják, ellentétben a 60 éven felüliek arányainak emelkedésével. A magántisztviselők kétharmadrésze a 20—40 évesekből toborzódik s elég szilárdan tartja magát a 40—60 évesek korosztálya is, bár ezek száma már fogyott. A fiatalabb korosztályokban (20—25 év) a többséget a nők képviselik, ez a többség azonban a magasabb korosztályokban, 30—35 évtől kezdve, már kisebbséggé lesz s 40 éven felül már csak egytizedrészét teszik ki a nőtisztviselők férfikartársaiknak.

A magántisztviselők *születési helyéről* és *állampolgárságáról* szóló fejezetből megtudjuk, hogy még 1928-ban is közel másfélezer külföldi művezető, gyárvezető és magántisztviselő dolgozott az országban, legnagyobb arányban a fonó- és szövőiparban.

A magántisztviselők *családi állapota* elszomorító képet mutat. Ezer tisztviselő közül 363 a nőtlen, ami a kezdőfizetések tulalacsony voltára s az örökös bizonytalanságra vezethető vissza. A nőtisztviselők közül csak minden hetediknek van férje. A nők magántisztviselők kétharmadrészének van gyermeke, de felerészük egy-, további egyharmadrészük kétgyermekes, ami elvitathatatlan jele az egykének. A férjes nőtisztviselők kétharmadrésze gyermektelen.

A tisztviselők *vallási viszonyainak* adatai szerint a férfitisztviselők több mint 45%-a izraelita vallású, ami magasabb képzettségüknek és iskolázottságuknak, valamint a többi intellektuális jellegű pályán velük szemben fennálló korlátozásoknak tudható be. A nők körében viszont a római katolikusok vannak többségben, ugyancsak 45%-ot meghaladó arányban, de az izraelita tisztviselőnők is megközelítik a katolikusokat több mint 42%-os arányukkal.

A magántisztviselők *iskolai végzettségéről* szóló statisztikai adatok a tisztviselőtársadalom nagy műveltségére és kulturális értékére mutatnak; tíz százalékuk főiskolát végzett, minden hetedik tisztviselő középiskolai érettségit tett s minden harmadik a felsőkereskedelmi iskolát végezte el, tehát a tisztviselők többsége érettségizett egyén. Annál kedvezőtlenebb a helyzet a nőtisztviselőknél; alig 10%-uk tett érettségi vizsgát, tulnyomó többségük csak egy gyors kereskedelmi kurzuson szerezte meg minimális ismereteit, melyek azonban sokszor mégis elegendők voltak a művelt férfimunkaerők rovására történő érvényesülésükhöz.

A tisztviselők magas műveltsége mellett bizonyít *nyelvismeretük* is. A férfiak közel 85%-a, a nők közel 65%-a tud németül; minden ötödik tisztviselő beszél franciául s minden nyolcadik bírja az angol nyelvet. A nők közül már csak minden tizedik beszél franciául s minden tizenegyedik angolul.

A *tisztviselői fizetések* a havi 50 pengőnél kisebb és havi 6000 pengőnél magasabb szélsőségek között mozognak. Pontosán kétharmad részük 300 pengőnél kevesebbet keres havonként. A női fizetések természetesen jóval alacsonyabbak, a kifizetésű kategóriákban mindenütt a nők vannak nagyobb arányszámmal képviselve.

A tisztviselők *lakáviszonyai* igen kedvezőtlenek. Még felerészüknek sincs főbérleti lakása (43%), míg több mint 50%-uk albérletben lakik s még 29 ágyrajáró magántisztviselő is van a 21,432 összesített magántisztviselő között. A főbérletű tisztviselők közel 10%-a albérlet vagy ágybérletet tart, hogy lakbérét fedezhesse.

A tisztviselők *munkaidejét* feltáró adatok szerint a tisztviselők alig egynegyed része van heti 48 órán át foglalkoztatva, míg több mint 30%-uk napi tíz vagy ennél is több órán át kénytelen dolgozni. Közel 40% napi 8 óránál kevesebb időn át van foglalkoztatva, de ezek tekintélyes részének csak félnapos elfoglaltsága van.

A felmondási időről, végkielégítésről és nyugdíjjogosultságról szóló fejezet után szerző érdekes adatokat közöl a tisztviselők társadalmi származásáról, címek és rangok szerinti megoszlásáról, vagyoni állapotáról, mellékfoglalkozásáról, egészségi állapotáról, különös figyelemmel a tuberkulózisra, életpályaváltoztatásokról, álláscserékről, valamint a magántisztviselők sportéletéről.

A nagy gonddal és fáradsággal összeállított mű, amelynek száraz statisztikai számoszlopaiból is kiáramlik a mély szociális érzék és belátás, a tisztviselőtársadalom értékelése és megbecsülése, mindenképpen megérdemli az elismerést.

Lándori György.

Szél Jenő: Számviteli, organizációs és racionalizálási problémák megoldása. Magyar Könyvviteli Folyóirat kiadása. 1934, 240. oldal.

A mű szakszerű dolgozatok formájában ismerteti mindazokat a problémákat, amelyeket a gyakorlati élet vetett fel s amelyeknek megoldása számos vállalatot mentett meg a biztos bukástól, de legalább is lehetővé tette a pontosabb és biztosabb tájékozódást a vállalat vagyoni viszonyairól.

Az általános bevezető részben a könyvvitelt „előre meghatározott terv szerint végzett s valamely üzem eredményes vezetése érdekében szükséges rendszeres feljegyzések” gyanánt határozza meg. A racionalizálás anyagoknak, eszközöknek, energiáknak és emberi képességeknek a leggazdaságosabb módon való tervszerű, céltudatos felhasználása, míg az organizáció a rendelkezésre álló anyagoknak, eszközöknek, energiáknak és képességeknek a kitűzött cél érdekében való tervszerű együttműködésére irányuló tevékenység.

Az egyes értekezések legfőképpen a könyvvitel leegyszerűsítését, világosabbá, áttekinthetőbbé tételét, továbbá valutáris problémákkal kapcsolatos számviteli eljárásokat ismertetnek. Több dolgozatában közöl a szerző hosszabb ismertetések mérlegtechnikai kérdésekről, az eredménykimutatásokról is. Kiemeli, hogy a számvitel matematikai szempontból való kifogástalansága még nem biztosíték arra, hogy az a számvittel szemben támasztható jogi és gazdasági követelményeknek is megfelel.

A könyvből nagyon érdekes szemléletet nyerünk a szervezés, racionalizálás és könyvelés rohamos fejlődéséről, melyet a szerző is a maga munkásságával 25 éven keresztül hathatósan előmozdított. De a szerző mégsem erőszakol a közgazdasági életre modern elveket ott, ahol régi, bevált rendszereknek és elveknek korszerű helyesbítésével is el lehet érni a kívánt célt. Figyelemmel van arra is, hogy elgondolásainak gyakorlati megvalósítása a vállalkozók részéről minél kisebb befektetést igényeljen.

A haszonnal olvasható munkát egy második kötet is fogja követni.

Lándori György.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Annali di Economia.

Volume IX. No. 2. 1934.

A szellemi együttműködés kongresszusán egész sorozatban tartottak előadások az állam és gazdaság egymáshoz való viszonyáról. A kiváló férfiak által megtartott értekezések sorát A. de Stefani: *La logica del sistema corporativo* című tanulmányával nyitja meg, amely a 600 oldalas kötet első közleménye gyanánt jelent most meg. Hangsúlyozni kívánja elsősorban is azt a tényt, hogy a fasiszta gazdasági rendszer nem ellentéte, hanem csupán továbbfejlesztője és kiegészítője a klasszikus gazdasági elméletnek. Munkája I. része az árelmélettel és a klasszikus tan logikájával, II. a klasszikus tan felépítésével, III. annak szintézisével, IV. a korporatív rendszerrel, mint logikai egységgel foglalkozik, kimondva a tételt, hogy: a fasizmus korporatív rendszere magában foglalja az összes eddigi gazdasági rendszerek alkatelemeit, csak hogy azokat elgondolásban felülmulja. — *Allieno Rocco, Alberto Asquini, Gaetano Azziriti: I rapporti fra capitale e lavoro.* A munka és tőke fokozott jelentőségével foglalkozik a modern gazdasági életben és hangsúlyozza azt a körülményt is, hogy a francia forradalom nem oldotta meg a hivatások egyesületeinek kérdését, amelyhez erélyesen hozzászólt a fasizmus azzal, hogy a hivatásbeli szervezeteket elismerte. A békéltető intézmények ismertetése után rátér a munkaágak együttműködését elősegítő intézmények méltatására. — *Arrigo Serpieri: Politica agraria fascista* címen az Italia Riunita hatalmas erőfeszítéseit ismerteti a mezőgazdasági eredmények újabb statisztikai adatainak közzétételével. Egész csomó új intézmény fejlődését mutatja be az exportintézet, a minőséget kiválasztó intézmények, a mezőgazdasági hitelintézetek szervezetének, a szövetkezeti termelésnek és értékesítésnek részletes leírásával. — *Giuseppe Righetti: L'industria italiana e l'ordinamento corporativo.* A tanulmány főbb részletei: 1. Az iparosodás kezdetei Olaszországban (1860—1914). 2. A világháború és következményei. 3. A fasizmus ujjáépítési munkája. 4. Ipari beruházások, expanziós törekvések. 5. Pénzügyi intézkedések az iparpártolás érdekében. — *Araldo di Corrolanza: La politica dei lavori pubblici* címen a meliorációs munkálatok eredményeit méltatja, amidőn előbb az anyaországban, majd a gyarmatokon végzett nagy ujjáépítő munkákról emlékezik meg, kiterjeszkedve a bevetett területeknek a mocsárlecsapolások által való gyarapodására, a vasutépítésre, amely az utolsó évtizedben 2870 km-t tett ki. — *Araldo Petrietti: La politica fascista mineraria.* — *Giuseppe Bottai, Felice Guarnieri: Politica monetaria e del credito.* Legnagyobb érdeme a hitelélet terén a kormánynak van, amely 1922-ben megállította a lira esését és olyan politikát eredményezett, amely a dolgozó osztályoknak éppen annyira előnyös, mint azoknak, akik megta-

karított tőkéiknek gyümölcsseit óhajtják élvezni. — *Giorgio Mortara: Sulla politica doganale italiana del dopo guerra.* A vámtarifarendszernek és az exportfejlesztő intézményeknek szentelt tanulmány, amely függelékében időrend szerint tartalmazza az életben levő külkereskedelmi szerződéseket. — *Renato Spaventa: Le misure restrittive al movimento della moneta e dei capitali prima e dopo la guerra.* A devizakereskedelem háborúelőtti és utáni szakaszait ismerteti azon okoknak méltatásával, amelyek miatt devizavédelmi intézkedéseket kellett életbeléptetni. Ezek a következők: 1. A váltóüzleteknek a nyersanyagbeszerzés és az idegenforgalom érdekében történő szabályozása; 2. a valutahitelügyletek betiltása; 3. a valutaüzérkedéssel foglalkozó bankok számának korlátozása; 4. valutahitelügyletek betiltása; 5. belföldi bankjegyek kivételének megtiltása; 6. egyéb valutakorlátozó intézkedések, amelyek az ellenőrzőszervezetek kiépítését eredményezték Olaszországban. Rövid áttekintést nyújt a valutaegyezményekről, amelyek Bulgáriával, Német- és Magyarországgal, Jugoszláviával, Ausztriával, Romániával és Chilével jöttek létre. Utal végül arra a körülményre, hogy a valuta- és devizakorlátozások helytelen, vagy nem kellő módon való bevezetése újból a befagyott hitelekre vezethet. — *Costantino Ciano: L'azienda delle ferrovie italiane dello Stato.* — *Giuseppe Beviere: L'Istituto Nazionale delle Assicurazioni.* Az állami monopóliumnak egy időre történő bevezetése Olaszországban az 1912 április 9-iki törvénnyel történt a biztosítás terén. Szabadverseny ezen a téren újból 1923 óta érvényesül. — *Alessandro Martelli: La politica petrolifera.* Senki sem gondolta volna, hogy Olaszország nyersolajból tekintélyesebb mennyiséget tudjon előállítani, ujabban azonban geológusok is beismerik, hogy Olaszország oly nyersolajforrások birtokában van, amelyek legalább részben képesek ipari szükségleteit fedezni. — *G. Friguault: Il Banco di Napoli.* C. s. P.

Revue d'Économie Politique.

1934 Mai—juin.

La France Économique 1933.

Rist, Charles: Avant-propos. Azon véleményének ad kifejezést, hogy Franciaországnak legnehezebb két megoldandó gazdasági kérdése az árnívónak a termelési költségekhez és világpiaci árakhoz való arányosításában és a költségvetés egyensúlyi helyzetének helyreállításában rejlik. Az aranyvaluta végleges győzelmét jósolja és ezzel egyuttal végét annak a gazdasági háborúnak, amely 1914-ben vette kezdetét. — *Bourdon, Jean: Le mouvement de la population.* A születések csökkenésével és annak okaival foglalkozik, feltárva a demografiai táblázatok fontosabb adatait. A népmozgalom egyik fontos jelensége a fokozott kivándorlás is. — *Rivet, Robert: Le mouvement des prix et des salaires.* I. Az engros árak csoportjában feltünteti a nyersanyagok és gyáripari cikkek áralakulását. II. A détail-áraknál a 10.000 lakosnál többet számláló városoknál a tartományi bizottságok által kidolgozott árstatisztikát ismerteti és viszonyítja az aranyparitáshoz. Ezt követi a tényleges munkabérek statisztikája 1933-ra. — *Meinal, Pierre: La balance des comptes.* A fizetési mérleg lassu javulásának folyamatát ismerteti. — **** Le budget, la trésorerie, la dette publique.* Az 1933. évi költségvetési év eredményeivel, az 1934. évi előirányzattal, a kényszertörvényekkel (*Décret-loi*) foglalkozik. — *Trotabas, Louis: La législation fiscale.* — *P. R.: Le marché monétaire et les changes.* A dollár esésével, az arany teaurálásával, a *Banque de France* helyzetével, a külföldi valutaárfolyamok alakulásával jellemzi a pénzügyi piac legujabb helyzetét. — *Dieterlen, P.: Les Banques.* A bankszervezet átalakulásáról, a betétek csökkenéséről ad visszatekintő

képet az 1933. évre. — *Déssirier, Jean: La bourse des valeurs.* — ** *Les émissions.* Általános statisztika a kibocsátásokról, az állami, vasuti tartományi kölcsönök elhelyezéséről és az újabb részvénykibocsátásokról. — *Rist, Léonard: Les caisses d'épargnes.* A betéteknek az előző két évben tapasztalt megduzzadása után nem csodálkozik a betevő kedv aláhagyásán. — *de Mirimond, A. P.: Les assurances.* — *Fromont, P.: La production agricole.* Az agrár nyerstermények és az agrárripari termékek termelési viszonyairól külön-külön számol be, hogy végül a mezőgazdasági termelés gazdaságosságának szenteljen egy külön fejezetet. — *Jeramet, Pierre: La production industrielle.* A piaci eltolódások következtében a belső fogyasztás és a gyarmatok nagyobb jelentőséghez jutottak a francia gazdasági életben. — *Fraignon, A.: Les industries extractives.* A francia szénpiac helyzetével, a fogyasztás csökkenésével, a külföldi versennyel, behozatali korlátozásokkal s a bányakartellekkel foglalkozó tanulmány, amelynek során a bányászat nehéz helyzete domborodik ki. — *Laufenburger, Henry: Industries métallurgiques et mécaniques.* — *Nathan, Robert: L'industrie automobile.* — *Catin, Robert: Les industries textiles.* — ** *Les industries chimiques.* — ** *L'industrie du pétrole.* — *Potrot, Georges: Les industries électriques.* Külön ismerteti a termikus, külön a hidraulikus elektromos energiatermelést és beszámol a mezőgazdaság elektrifikálásának újabb állomásairól. — *Micanel, E.: L'industrie de la houille blanche.* A Rajna és a Rhone energiáinak felhasználását a hidroelektrikus iparban befektetett tőkéknek helyzetét, a vasutak elektrifikálását, valamint az elektroiparnak a francia kereskedelmi mérlegben elfoglalt helyzetét ismerteti.

A hidroelektrifikálás előrehaladásáról a következő táblázatot közli:

	Vállalatok száma	Kw
1922	7	34,445
1923	9	49,548
1924	5	13,577
1925	14	77,135
1926	16	103,735
1927	19	165,612
1928	12	75,624
1929	24	125,585
1930	21	114,070
1931	15	47,945
1932	—	98,448
1933	18	99,999

Gautier, M.: Les industries touristiques et l'hôtellerie: A franciaországi idegenforgalomnak 1933-ban beállott hanyatlásáról kapunk adatokat. A Seine vármegye prefektusa például statisztikát készített a minden hónap végén Párisban megszállt idegenekről. Ezeknek száma 1932-ben 735.027, 1933-ban 615.597 volt. — *de Nuque, Jean: Les échanges intérieurs.* — *Maseaud, Louis: La législation commerciale interne.* — *Olivier, Marc: Le commerce extérieure.* — *Naudin, Jean: La politique douanière et les accords commerciaux.* Az értekezés központjában a londoni gazdasági konferencia csődje és a pontosabb vámügyi megállapodások is szerepelnek. — *Perroux, Francois: Chemins de fer et autres modes de transport.* — *Marchegay, Jean: La marine marchande et les ports.* A tonnatartalom csökkenése, a tengerhajózás válsága a túlzott protekcionizmus következményei. — *Garrigou la Grange, A.: Les colonies et l'Afrique du Nord.* Franciaország gyarmatainak valorizálása egyformán irányítja a figyelmet az indokinai monometalizmusra való áttérésre és a rizstermelőknek nyújtott kölcsönre. — *Picard, Roger: Le mouvement ouvrier.* A sztrájkok, a munkanélküliség és a szakszervezeti mozgalmak foglalkoztatják a szerzőt.

— *Oualid, William: La législation sociale.* A 8 órás munkanap bevezetésének jogi és közgazdasági hatását vizsgálja és következményeit ismerteti a munkanélküliség csökkentésére nézve. — *Porte, Marcel: La mutualité et les assurances sociales.* Bizonyos kísérletek történtek a munkásbiztosítás egységesítésére, valamint a biztosítási díjak és szolgáltatások közös nevezőre való hozására és a kölcsönösségen nyugvó munkásbiztosító pénztárak állami támogatására. Cs. P.

Revue Économique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. III. No. 3. — Septembre 1934.

Mertens André: Politique commerciale de crise de la France. A francia kereskedelempolitika a legtöbb kedvezményes elv fenntartása mellett a kontingensrendszer, kölcsönösség és kiegyenlített forgalom irányába tájékozódik. — *André E. Sayous: La banque à Genève pendant les XVIe, XVIIe, et XVIIIe siècle.* A középkorban a champagnei vásárok felé közlekedő olaszok egy része letelepedett Genfben, ők bonyolították le az ottani kezdetleges bank, helyesebben pénzváltóüzleteket. Mikor XI. Lajos kora-merkantilista rendelete monopol előnyökhöz juttatta a szomszédos Lyont, a genfi olaszok átvándoroltak s Genf visszasüllyedt a primitív „készpénz-gazdálkodás“-ba. A reformáció, — M. Weber vallásszociológiai nézetével ellentétben — egyáltalában nem mozdította elő a kapitalizmust. Calvin fölfogása az uzoráról és a teokratikus városi kormányzat kamatkorlátozó rendelete gyakorlatilag éppen úgy elfojtotta a pénzüzetet, mint a kánonikus kamattilalom. A kamatszédési határ túllépését kiméretlenül büntették. 1580-ban fölmerült ugyan egy bank gondolata, de a papok erélyes fellépése a tervet csakhamar megbuktatta. A XVII. században a „bankár“ még mindig idegenek hivatása. 1675-ben rövid időre fölmerült egy „keresztyén bank“ terve, amelyben utópia és modern hielevelvek keveredtek. A XVIII. század jelentős változást hozott: Turettini, a város „második reformátora“ hivatalosan is letér az ős-protestantizmus rideg gazdasági felfogásáról, (— a század elején egy pap hagyatékában már sorsjegyet is találtak —), ezzel párhuzamosan a semleges Genf bankári szerepe is előtérbe nyomul a háboruszkodó Európában. Az eredeti pénzváltó (arbitrázs) üzlet mellett a börzeüzlet is erősen fejlődik. A Law-féle konjunktúra alatt a genfiiek tömegesen utaztak Párizsba. Legtöbbje baisse-re számított, különösen Law fő genfi ellensége, Thelluson bankár. A város sokat keresett a bukáson, számos genfi bankárból földesur lett. Akkor már érezhetően különbséget tettek első- és másodrendű (váltó- és értékpapír) fedezet közt. A bankárok kereskedői váltók mellett iparosok váltóit is kezdik leszámítolni, de nagy nemzetközi összeköttetések révén főleg az akkor legjelentősebb üzletágra, a járadék- és állampapírüzletre terjeszkedtek ki. A banktevékenység a kereskedelmi hitelekéről mindinkább a külföldi értékpapírüzletre tevődik át, ennek következtében a későbbi francia államesőd a legtöbb genfi bankárt fizetéképtelenné tette. A XVIII. század végéig tehát már mind a három magánbank-típus (betéti-, kereskedelmi- és investíciós bank) kialakult Genfben, működésük azonban csak a XIX. században különült el. — *Berkenkopf Paul dr.: Les relations commerciales entre l'Allemagne et la Russie.* 1933-ig Németország volt Szovjetorszország legfontosabb külföldi partnere. Szerző a két ország külforgalmának összetételét, az orosz bevétel finanszírozását, az elszámolási nehézségeket stb. ismerteti. Elismeri, hogy a német exporthitel jelenlegi kedvezőtlen alakulása és az ország autárkikus berendezkedése hátrányosan befolyásolják a német—orszós kereskedelmi kapcsolatot. — *Marchal André: Le relèvement „automatique“ des tarifs et le déficit des chemins de fer français.*

Rendkívül beható tanulmány a francia vasutak válságáról. — *Devillez Hubert: A propos de la semaine de quarante heures.* A liberális munkaszabadság ellen a munkásság a XIX. század közepétől kétféle orvoslást keresett: mint egyén, törvényhozói védelmet kért, mint kollektívum a munkás-munkaadó viszonyt munkásság-munkaadók szervezeti viszonyává alakította át. E kettős szociális átalakulás egyik célkitűzése a 40 órás munkahét. Szerző a megrövidített munkahét előnyeinek ismertetése után a kapcsolatos reálbér problémával, továbbá a gyakorlati alkalmazhatóság nehézségeivel foglalkozik. A termelési költségek nem emelkednének egyformán az egyes iparágakban és országokban, sőt a kilengés 25—70 százalék között mozogna. A reform egyenlőtlen visszahatása nemcsak a belső termelés egyensúlyát bolygatná meg, hanem az államközi helyzetet is. Ezzel kapcsolatban földrajzi, geológiai, közlekedési és népegészségi problémák szövődnek össze. A 40 órás munkahetet propagáló genfi Nemzetközi Munkahivatalt megtéveszti a 48 órás munkaidőre vonatkozó 1919-es washingtoni egyezmény általános elfogadása. Az egyezményt azonban kivételes világgazdasági fellendülés, forradalmi technifikálás, stb. időszakában kötötték, de azután is csak az iparilag erős államok ratifikálták. A munkaidő egyforma megrövidítését csak zárt tervgazdaságban lehet végrehajtani, ahol belső és külső következményeit további központi intézkedésekkel küszöbölhetik ki. — A gazdasági rész az összes belga pénzügyi szükségrendeleket ismerteti.

Vol. IV. No. 1. — Oct. 1934.

Öt olasz tanulmány a korporatív gazdasági szervezetről. *Fantini Oddone: Corporatisme et protection du travail.* Áttekinti a munka szociális történetét. A testi munka erkölcsi eszméje csak a keresztyén középkorban merül fel, a benedekrendi szabályzat pl. legalább napi hét óra testi munkát irt elő. A renaissanceban a céhek munkaetikája korlátlan szerző ösztönné alakul át; a liberális munkaszabadság uralomra juttatja a munka egyéni felfogását és anyagi értékelését. Következésképpen a visszahatás is anyagi. (Az osztályharc.) XIII. Leo 1891-es enciklikája már utal az egyház, állam és a munkaszervezetek szükséges együttműködésére s kijelöli sajátos feladataikat. A fasiszta munkaeszmét Mazzini missziós, nemzeti bölcelete, továbbá D'Annunzio Carnero-i munkaalkotmánya készíti elő és az 1927-es alaptörvény foglalja magában. A munka nemcsak materiális, gazdasági probléma, — aminek a szociálizmus tekinti — hanem szellemi és morális ügy is. A Carta del Lavoro szerint a kollektív kötelesség megelőzi a jogokat. Munkaadók és munkások egyenrangú viszonyát a kollektív munkabérszerződés biztosítja. Az ellentéteket a korporációk egyenlítik ki, meg egyezés hiányában az állam munkaügyi szervei lépnek közbe. A munkához hasonlóan a tulajdon se elsősorban jog, hanem társadalmi funkció. A fasiszmus munkavédelme az összes munkanemekre s azok minden oldalára kiterjed. — *Graziano Augusto: Valeur pratique de la science économique.* Szerző tanulmánya tulajdonképpen az elméleti közgazdaságtan és a fasiszta gazdaságpolitika összhangját akarja ábrázolni. Elméleti és alkalmazott tudomány közt nincs különbség, a valódi tudományt gyakorlatilag is lehet alkalmazni. A közgazdaságtudomány területe azonban nagyobb, mint amekkorára legutóbb *L. Robbins* kijelölte. *R.* szerint e tudomány a szociális vonatkozásoktól függetlenül kizárólag arra a viszonyra szorítkozik, amely a javak elégtelen volta és a szükségletek sokfélesége közt az árakon keresztül kialakul. Az árproblémán kívül. — mely alatt *Robbins* nemcsak a csereértéket, hanem a hozadék kérdését is érti — minden egyebet a gazdaságtörténet területére utal át. Holott a maximális egyéni és kollektív jólét problémája is a közgazdaság körébe tartozik; ezt az angolok közül *Marshall* és *Pigou* is elismerték már. Szerző aztán a német jóvátétel, az angol pénzstabilitás, az

amerikai árkisérlet és az olasz hitelviszonyok példáján mutatja be a közgazdasági elmélettől való gyakorlati elhajlás súlyos következményeit. Különösen kiterjeszkedik az olasz bankválságra, melyet a kereskedelmi bankok és a kötvénykibocsátó hitelintézetek munkakörének banktechnikailag rendkívül elhibázott összeolvadása idézett elő. Az elméleti közgazdaságtan és a gyakorlati rendszabályok összhangján mulik az 1934 februári kerettörvényben konstituált korporációs rendszer sikere is. Ezzel kapcsolatban foglalkozik az olasz külkereskedelmi válság megoldását célzó tervekkel, főleg a felár problémával. Ha az olasz gazdaság a nélkülözhetetlen behozatalt csak veszteséges exporttal fizetheti meg, egyesek szerint egy korporációs kiviteli szervnek kellene az exportár és az előállítási költség közti különbözetet megtéríteni; az erre szolgáló fedezetről viszont behozatali felárral gondoskodnának. Szerző az elgondolást erősen támadja, a rendszer t. i. a belső termelési költségeket fokozná, az exportot közvetve még jobban visszavetné és sem az államilag kártalanított olasz exportort, sem a külföldi importort nem sarkalná olcsóbb termelésre. Ehelyett a kompenzációkat kell előmozdítani. Hasonlóképpen nem fokozná az exportot az általános munkabérléshelyezés sem, mert ilyen módon nemcsak a kiviteli cikkek termelési költségét értékelnék alacsonyabbra, hanem azon cikkekét is, melyekből az országnak behozatali többlete van; a komparatív költségek szempontjából tehát az általános munkabérléshelyezés nem változtatná meg a külkereskedelmi helyzetet. Vizsgálja, hogy a korporáció hatásköre meddig terjedhet ki új ipartelepek létesítése, a kartelek és a bankösszevonások tekintetében. Graziani a legteljesebb egyéni kezdeményezés híve, a korporációk feladata, szerinte, kizárólag konzultatív. — *Spirito Ugo: La crise du capitalisme et les systèmes corporatifs.* A liberális gazdasági szabadság élesen szembeállította az erőseket a gyengékkel. Míg az erősek a rendszer állandósítását tüzték ki célul s erre az államot használták fel eszközül, a gyöngék törekvése az volt, hogy a meglévő hatalmi arányt erőszakkal megfordítsák. Ebből az ellentétből fejlődött ki az államszocializmus, amely A. Wagner meghatározása szerint: aranyközéput az individualizmus és a szocializmus között. Ezzel kapcsolatban szerző ismerteti azokat a gazdasági funkciókat, amelyek Sombart szerint az állam hatáskörébe tartoznak. Az államszocializmus azonban nem tudta közös nevezőre hozni a magán- és közérdeket. A magánkezdeményezés és az állami beavatkozás ellentétét a korporáció oldotta meg. A faszizmus fejlődése az individualista anarkia és a szocialista bürokrácia között halad. — *Masé-Dari E.: Le pacte de coparticipation collective en matière de travail salarié dans l'économie agricole en Italie.* Ismerteti a mantovai tartomány hagyományos mezőgazdasági eljárásainak modernizálását. — *Pigli Mario: La colonisation démographique italienne en Libye.* — A gazdasági rész a fontsterling értékváltozásait ismerteti 1931 szeptember óta, továbbá közli *Hantos Elemér* cikkét: *Le rétablissement de l'économie mondiale.* A világgazdasági egyensúly helyreállítását az államközi adósságok rendezésének kell megelőznie. Ez viszont a jegybankok együttműködésétől függ. 1931-ig az együttműködés a bazeli nemzetközi bank segítségével, aranykiviteli kompenzációk útján ment végbe. A helyzet azóta megváltozott, az aranyalap automatikus funkcióját a jegybank hitelpolitikai megegyezései váltják fel. Ezek a megegyezések azonban csak hiteltágitásra vonatkozhatnak. Az adós országok új hitelek segítségével fejleszthetik exportjukat és rögzíthetik meg a pénzüket. A gazdasági egyensúly helyreállításának 3 szakasza: 1. a jegybank-vezetők összehívása; 2. középeurópai valutaalap létesítése; 3. a világgazdasági konferencia pénzügyi bizottságának összehívása a valuták stabilizálása céljából.

Weltwirtschaftliches Archiv.

39. Band, 1934. Heft 2.

Wishemann, Erwin: Zur Psychologie der Weltwirtschaft und ihrer Krisis. A kapitalizmus pszichológiai sajátossága, hogy végnélküli optimizmus mellett boldogulhat csak. A világháború után ennek az optimizmusnak az alapját semmisítették meg. Új fejlődés indult, amely a népeket ráveszi, hogy ne az angol kapitalista ideológiának, hanem sajátos életfeltételeiknek megfelelően szervezzék politikai és gazdasági életüket. A bizalom ezáltal állhat csak helyre. — *Hantos Elemér: Der Donaauraum in der Weltwirtschaft.* A dunai államok ma jobban össze vannak nőve a világgazdasággal, mint azelőtt, amikor a Duna- völgy régi gazdasági rendje szilárdan állt. Igaz, hogy a devizabajok is kényszerítik most az államokat, hogy a jóvalutāju távolabbi országokban keressenek piacot. A dunai államok szoros gazdasági együttműködésére szükség van és ez a gazdasági belátás előbb-utóbb érvényesülni fog a politikában. — *Fossati dr., Eraldo: Der Automatismus der Goldwährung.* Megállapítja, hogy a mennyiség-elméletben gyökerezett automatizmusa az aranyvalutának a háború előtt sem volt meg. A hitel szerepe módosítja az automatizmus jelentőségét. Ha ez az automatizmus nincs is meg, mégis az arany a legmegfelelőbb valutáris fém, legfeljebb arra volna szükség, hogy az aranypontok között levő különbséget emeljék. — *Berichte und Chronik. Sen, Dr. Sudhir: Die Goldbewegungen aus British-Indien.* — *Rosinszki, D. Herbert: Japans Erdölversorgung und Erdölpolitik.* — *Su-Mu Liang: Die Wirtschaftstruktur Chinas und die Politik der Nanking-Regierung.*

T. J.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Október 18-i ülésünkön *Eber Antal* elnöklése mellett *Bernát Gyula* „Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon” címen a közel jövőben megjelenő nagyobb munkája alapján előadást tartott az abszolút osztrák kormány által Magyarországon tett alapvető jelentőségű birtokpolitikai intézkedésekről, amelyeknek feladata volt az urbériségnek 1848-ban történt megszüntetése után előállott jogi és gazdasági helyzet szabályozása. A bécsi állami levéltárakban folytatott kutatásai alapján kimutatta, hogy az osztrák hivatalos körorök ezeknek az intézkedéseknek a megtételénél a liberális gazdaságpolitikai szempontok alkalmazása mellett arra törekedtek, hogy a rendi országgyűléseknek gazdaságpolitikai határozatai a lehetőséghez képest figyelembe vétessenek, amiáltal rendelkezéseik erkölcsi jelentőségét és népszerűségét kívánták fokozni. E tény is azt bizonyítja, hogy a rendi országgyűlések gazdaságpolitikai és szociális törvényeinek értékét az abszolutizmus is elismerte. Ezután egykoru szerzők és hivatalos becslések adatai alapján kimutatta, hogy a volt földesuraknak megszüntetett földesuri jogosítványaik fejében földtehermentesítési kötvényekben folyósított kárpótlás a jogosítványok tényleges értékének névlegesen is csak mintegy 25%-át tette ki. A folyósítás késedelmes volta, a közterheknek és a termelési költségeknek a gazdasági és pénzügyi helyzet megváltozása folytán bekövetkezett rohamos emelkedése és a kellő hitel hiánya olyan új terheket jelentettek, amelyek a kézhezvett kárpótlás jelentőségét gyakorlatilag alig szám-bavehető összegre csökkentették.

*

Október 25-én *Eber Antal* elnöklése mellett *Varga István* egyet. magántanár, a Magyar Gazdaságkutató Intézet igazgatója adta elő tanulmányát „A faszizmus gazdaságpolitikája” címen. Dolgozatát a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

*

November 8-án *Bud János* elnöklése mellett *Horváth Jenő* egyet. ny. rk. tanár tartott előadást „A középeurópai vámunió gondolatának fejlődése” címen. Az előadás egy nagyobb tanulmány egy részének ismertetése, amely a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában „Magyarország az európai gazdaságban 1815—1920” címen fog megjelenni.

*

November 15-én *Székács Antal* elnöklésével *Neubauer Ferenc* ny. államtitkár tartott előadást „A belföldi adósságok és a világgazdasági válság” címmel.

Utalt „A külföldi adósságok és a világgazdasági válság“ címen két éve tartott előadására, amelyben a nemzetközi eladósodásban a világháború folytán beállott változásokkal foglalkozott és rámutatott arra, hogy a válság megoldása szempontjából nem elég a jóvátételi fizetések és szövetségközi adósságok elintézése, hanem a megduzzadt tökefolyamból keletkezett egyéb természetű háború után létrejött külföldi adósságok ügyét is rendezni kell. Magyarországra nézve csak ez jelentene enyhülést. A legutóbbi két év eseményei, különösen az Egyesült-Államokban történtek immár arra mutattak rá, hogy a belföldi adósságokra is figyelmet kell fordítani, mert a bajok hátterében ezek problémája lappang. Azután ismertette Amerika belföldi adóssági helyzetének adatait, továbbá az erre vonatkozó hazai helyzetet, mely szerint az Egyesült-Államokban 1932-ben a nemzeti vagyon 75%-át elérő belföldi tartozással szemben nálunk is a nemzeti vagyonnak 11.800 millió pengőben meghatározható mennyiségével 7500 millió pengős adósságállomány áll szemben. A megoldás tehát nem lehet más, mint ennek a tultengő adósságállománynak a tényleges nemzeti jövedelemmel és a vagyonértékkel való egyensúlybáhozatala. Erre nem volt még meg eddig az öszinte hajlandóság, de a világsajtóban a legutóbbi napokban megjelent hírek remélni engedik, hogy sor kerül azokra a nemzetközi tárgyalásokra, melyek a kérdést meg fogják oldani. Előadó végül a megoldás feltevéleit a következőkben körvonalazta:

A nemzetközi fizetési kötelezettségeket egyensúlyba kell hozni a fizetési képességgel és biztosítani kell ezek jövőbeli szolgálatát. Evégből meghatározandó minden ország külföldi fizetési képességének aránybeli értéke és tartozásainak összege erre szállítandó le. Minden további zökkenő elkerülése végett pedig:

1. Minden ország köteles külföldi fizetési kötelezettségeinek biztosítására azok egynegyedrészt arányban letenni az e célból működő nemzetközi szervnél. Aranyszegény országok részére ezt az aranybő országok tegyék lehetővé igen kedvező aranykölcson nyújtásával. Ezzel az arany nemzetközi megosztása is megjavulna. Minden politikai zavar elkerülése végett úgy a megmaradó adósságállagra, mint a biztosítékre kimondandó, hogy az a jelenleg a rendezésben résztvevő földrajzi területek függvénye, amin a politikai határok változása sem változtathat.

2. Fizetőképességének erősítése és belföldi gazdasági egyensúlyának helyreállítása céljából legyen köteles minden ország a maga valutájának aranyértékét legalább olyan arányban leszállítani, amilyenben külföldi adósságai leszállíttatnának. Ezt már a bel- és külföldi hitelezőkkel szembeni egyenlő elbánás elve is megköveteli, de csak ezzel volna a pénzbeli kötelezettségek és vagyonértékek helyes értékaránya helyreállítva.

3. Az 1. és 2. pont alattiakkal összefüggő minden kérdés a nemzetközi bíróság hatáskörébe tartozzon. Ennek döntése legyen szükséges a biztosíték elhasználásához is minden olyan esetben, midőn a biztosíték aránylagos felemelése nélkül új külföldi adósság felvételéről lenne szó.

4. A biztosíték egy része az egyes állami jegybankok fedezeti állományának is részét képezhetné. Ezek a fedezeti arányok erősen leszállítandók.

December 13-án *Mattyasovszky Miklós* elnöklésével *Eber Ernő* tartott előadást „*A földbirtokpolitika gazdasági szempontjai*“ címen. Az előadás a magyar földbirtokpolitika célkitűzéseit gazdasági szempontokból tárgyalta, kifejtve azt, hogy a gazdasági szempontok figyelembevétele nélkül *sem a nemzeti megerősödés, sem a szociális megnyugvás érdeke ki nem elégíthető*. Behatóan vizsgálta azt a kérdést, hogy a népesség milyen nagy részének megélhetését biztosítja a nagybirtok és a kisbirtok. A nagybirtokon alkalmazott éves cselédek, időszaki és részes munkások számának megállapítása után az előadó kimutatta, hogy a belterjesen kezelt nagybirtokon minden 8½—10. kat. hold mezőgazdasági művelés alatt álló területre jut egy állandó, vagy ennek megfelelő keresetű időszaki, munkás. Ez a nagybirtok tehát *több egyén* számára teheti lehetővé a megélhetést, mint a nagybirtoknak 15—25 holdas telephelyekre való szétदारabolása. A kisbirtok mai jövedelmezőségére vonatkozó adatokból azt a következtetést vonja le, hogy *a kisbirtokos mai gazdálkodási rendszerével és a mai értékesítési viszonyok között boldogulni nem tud*, miért is új kisbirtokok teremtése helyett elsődleges nemzetfejlesztési feladat *a meglevő kisbirtokosok jövedelmezőségi és életviszonyainak megjavítása*. A felállított termelési mérlegből az előadó arra az eredményre jutott, hogy a föld kihasználása a nagybirtokon tökéletesebb és eredményesebb. Kimutatta az előadó, hogy a törpe- és kisbirtok aránylag nagyobb állományának tartását csak a nagybirtokról származó természetbeni keresmény teszi lehetővé. A földbirtokpolitika eszközei közül az előadó a telepítést a *művelés alatt nem álló területeknek*, így a Fertőtő, Hanyság, Berek és Kisbalaton(stb.) felhasználására jelezte alkalmas eszköznek. *Munkástelepek* létesítésének elősegítését szociális szempontból tartja figyelemreméltónak. A kisbirtok megerősítése céljából a *parcellázások* megkönnyítését és előmozdítását tartja fontosnak a szükséges állami ellenőrzés mellett. A *kis-haszonbértetek* létesítésének előmozdítását a földbirtok helyesebb megosztásának kezdő állomásaként jelöli meg. Az előadó végül rámutatott arra, hogy csak megfelelő *általános agrárpolitika és közgazdaságpolitika* tud az eddig fennállott és ezután létesítendő *kisgazdaságoknak* megfelelő megélhetést és fennmaradást biztosítani.